T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNDE İKİNCİL KELİMELERİN EKLEŞMESİ

DÖNDÜ NUR TEMİZ

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET HAZAR

DÜZCE, 2023

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNDE İKİNCİL KELİMELERİN EKLEŞMESİ

DÖNDÜ NUR TEMİZ

DOKTORA TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET HAZAR

DÜZCE, 2023

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİNDE İKİNCİL KELİMELERİN EKLEŞMESİ

Döndü Nur TEMİZ tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim/Anasanat Dalı'nda **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR

Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR
Düzce Üniversitesi _____

Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ

Düzce Üniversitesi _____

Dr. Öğr. Üye. Şenel GERÇEK

Kocaeli Üniversitesi _____

Prof. Dr. Fevzi KARADEMİR

Düzce Üniversitesi _____

Doç. Dr. Şahru PİLTEN UFUK

Sakarya Üniversitesi _____

Tez Savunma Tarihi: 13 / 06 / 2023

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

13/ 06 /2023

İmza

Döndü Nur TEMİZ

TEŞEKKÜR

Tez konumu seçmemde bana yol gösteren, çalışmalarım sırasında beni baştan sona kadar büyük bir sabırla dinleyen, kıymetli vaktini ve zihnini benden esirgemeyen, tezimi bıkmadan, yorulmadan ince ince inceleyen, yaptığım her çalışmada kendisini örnek alacağım pek saygıdeğer tez danışmanım Mehmet HAZAR hocama şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmamda Tez İzleme Komitesinde bulunarak bana sürekli yol gösteren pek kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Şenel GERÇEK'e teşekkür ederim.

Ayrıyeten bütün eğitim-öğretim hayatımda bana bir şeyler katan tüm öğretmenlerime; lisans, yüksek lisans ve doktora derslerim esnasında bilgilerinden faydalandığım tüm hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte beni destekleyen, bana her türlü çalışma azmini sunan aileme ve özellikle de eşim Yakup TEMİZ ve kızım Serra TEMİZ'e minnettarım. Bana çalışma imkânı sunan annem, babam, ablam ve kardeşime de şükranlarımı sunuyorum.

Döndü Nur TEMİZ

Haziran 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER **7**

SİMGELELER ..... **x**

KISALTMALAR ..... **xii**

ÖZET ..... **xiii**

ABSTRACT ..... **xiv**

EXTENDED ABSTRACT ..... **xv**

GİRİŞ **18**

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU **18**

2. ARAŞTIRMANIN AMACI **18**

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ **19**

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ **19**

5. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLAR **21**

1. BÖLÜM - GRAMERLEŞME VE EKLEŞME KAVRAMLARI **22**

1.1 GRAMERLEŞME **22**

1.2. GRAMERLEŞME SÜREÇLERİ **25**

1.3. GRAMERLEŞME İLKELERİ **28**

1.4. EKLEŞME **29**

1.5. İKİNCİL KELİMELER **30**

2. BÖLÜM - İNCELEME **31**

2.1. EDATLARIN EKLEŞMESİ **31**

2.1.1. Edatların Ekleşmesi **31**

2.1.1.1. Ara> +ärå, +ara, +āra *31*

2.1.1.2. Birlen/birle/bile/bilen/ile/ilen > +lA, +(y)IlA, +pA, +pAlA, +pAlAn, +(l)nAn, +lA(n), +lO, +DAñ, +nAñ, +menen, +men; +benen, +ben; +penen, +pen, ,+lAy, +lAyın, +nen, +ba, +bia *38*

2.1.1.3. Cek> +cek *75*

2.1.1.4. Çen> +çAn, +cAn, +cin, +ççen, +cän, +çän *76*

2.1.1.5. Çeyin> +çäyin *79*

2.1.1.6. Ḳudı> +GIdI, +GUdU *82*

2.1.1.7. Ok/ Ök> +aq, +oh, +ök, +åk, +yåk *86*

2.1.1.8. Oḳşaş> +şkAl *106*

2.1.1.9. Sarı (< Sıñaru) > +sArI, +siri, +zArI, +sAr, +zAr, +sA, +za, +zā, +z´a, +z´ā, +s´a *112*

2.1.1.10. Sayu> +seren *119*

2.1.1.11. Sımaḳ >+sImAk, +zımak, +sımaḫ, +sĭmek, +zımaḫ, +zĭmek *130*

2.1.1.12. Sımal> +sImal *134*

2.1.1.13. Sıman >+sImAn, +sIbAn, +zIbAn, +suman, +sman *136*

2.1.1.14. Sıra> +sīra/ +süre/ +sıra *139*

2.1.1.15. Soŋ> +soŋ *141*

2.1.1.16. Tapa> +DIvA, +DUvA *151*

2.1.1.17. Teg> +däy, +dek, +DIy, +DAg, +DAy, +DAyIn, +tOy, +lAy, +z̲Ay, +diy, +di *161*

2.1.1.18. Tegi > +dan, +dän, +dak, +däḳ, +täḫ, +dän *182*

2.1.1.19. Üçün> +çUn, +şĭn, +şĭn, +çin *190*

2.1.2. Ek+ Edatların Ekleşmesi 205

2.1.2.1. -GU +Elek> -ğalah, -GAlAk, -halah, -alah, -AlAk, -ḳuluḳ, -gilik, -GOlOk *205*

2.1.2.2. -GU+ Teg> –ğadağ, -kedeg, -hadağ, -gedeg, -adağ, -edeg *208*

2.2. YARDIMCI FİİLLERİN EKLEŞMESİ 210

2.2.1. Ba->–p, -Ip, -Up, -Op, -Ap, –b 210

2.2.2. Bak-> -mAk, -mAh, –pAk, -pOk, -mOk, -bAk, –mAA 222

2.2.3. Ban-> -bAn, –pAn, –UbAn, -UpAn, –(I)ban 234

2.2.4. Bat-> –mA-, -mO-, -bA-,- bO-,-pA-, -pO- 238

2.2.5. Çık-> +CI, +CU, +şI, +IcI, +UcI, +vcI, +sı, +sǐ, +sŭ, +s, +ş̧ĭ, +şǐ, +CIt, +CUt, +hIt, +hUt, +ńIt, +ńUt, +sIt, +sUt 252

2.2.6. Er-> -y, -e, -i 266

2.2.7. -p+ ıd- (ıs-)> -ıbıs- 305

2.2.8. Kıl- >–(I)l-, -(U)l-, –lIn-, -lUn- 306

2.2.9. Kıl-> -GIl, -GUl, -gIn, -gIlA, -GIn, -GUn, -ḫıl, -ğIr, -ğUr, -gInAn, –gIlAn, -gInA 319

2.2.10. Kör-> +GA, +GO, +nA, +nO, +A, +O, +xA, +xO, +gAr, +gan, +ar ... 330

2.2.11. Küse-> -AsI, -esĭ, -ähĭ 346

2.2.12. Küse- > -IsAr, -UsAr 347

2.2.13. Küse-> -(I)gsA-, -(U)gsA-,-(I)ksA- 350

2.2.14. Küse-> -(y)AsI, -AhI, -yhI, -yhU, -ıysı, -isĭ, -As 353

2.2.15. Sıg-> +lI, +lU, +lIg, +lUg, +lIk, +lUk +lUU, +dUU, +tUU, +lĭ, +lǐ, +llĭ, +llǐ, +lAAx, +lOOx, +DAAx, +DOOx, +nAAx, +nOOx, +dI, +dU, +tI/ +tU, +nI, +nU, +nIg, +nÜg, +DIg, +DUg 356

2.2.16. Sız-> +sIz, +sUz, +hIz̧, +hŬz̧, +sǐr, +sĭr 370

2.2.17. Takıl-> +DA, +DO, +rA, +KA, +çA, +z̧A, +na, +lA 381

2.2.18. Tur-> +DIr, +DUr, +DI, +dIla, +DIrlAr, +DUrlAr, +dururlar 398

2.2.19. Tur- > -ptIr, -ptUr, -pdIr, -pdUr, -pdI, -pdU, -ptI, -ptU, -pdIrlAr, -pdUrlAr, -ptIlAr, -ptUlAr 407

2.2.20. Tur- > -atIr, -atUr, -AdIr, -AdUr, –Ar, -Or, -dI, -dU, –At, -Ot, –A/-ydI, –(y)AdIr, –A/-U/-IdIr/-dUr 414

2.2.21. -A turġan / -A/-y tur-> -adigan, -ydigan, -idigan, -AtAn,- OtOn, –ytAn, –ytOn, –Adi, –AdU, –At 422

2.2.22. Tur-> -DI, -DU, -t, -DIr, -DUr, -dI, -dU, -dIlA, -dUlA, -DIlAr 426

2.2.23. -a/y+ tur+ gan> -atagan/ -ytagan 432

2.2.24. Tüke-> –DI, -DU, -DO, -tĭ, -tǐ, -çǐ, -rĭ, -rǐ, -nI, -nU, -nO, -z̧I, -z̧U, -zO, -lA, -lO 433

2.2.25. Tüke-> –tAx, -tOh, -lAx, -lOh, -dAx, -dOx, -nAh, -nOh + iyelik kaynaklı şahıs eki+ A> -taxpına 447

2.2.26. Üş-> –(I)ş-, -(U)ş-, –(I)s-, -(U)s-, –ş-, -ś-, -ĭś-, -ĭś-,-s-,-ıs-, -ĭs- 448

2.2.27. Üş-> -ş, -śśĭ/ -śś 460

2.2.28. Yan-> +DIn, +DAn, +DOn, +rAn, +çen, +ttAn, +ttOn, +nAn, +nOn +zAn 463

2.2.29. Yap-> -(A/y)yäp 480

2.2.30. Yat-> -yatır, -yat, -vat, -vati, -(p)çA, -(p)çAdır 481

2.2.31. Yorur> -yor, -yUr, –yaar, -yäär. –yaa, -yää, -êr, -er, -Iy, -ye, -yu, -yo, –(y)Ir, -(y)Ur 484

2.3.1. İsimlerin Ekleşmesi 497

2.3.1.1. İlik> +lIk, +lUk, +TIk, +TUk, +nIk, +nUk, +lux 497

2.3.1.2. Kil> +gil, +giller 512

2.3.1.3. Neŋ> +nIŋ, +nUŋ, +Iŋ, +Uŋ, +ŋ, +DIñ, +DUñ, +nOñ, +DOñ, +z̲Iñ, +z̲Oñ, +nI, +nU, +im, +An 514

2.3.1.4. Yok> -ok, -ak, -yok 528

2.3.2. Ek+ isimlerin ekleşmesi 531

2.3.2.1. +DA+ eş > +DAş, +DOş, +dĭs, +lAs, +DAs, +nAş, +DÖs, +lAş, +nAs, +z̭Aş 531

2.3.2.2. –GU çak> -AçAk, -AcAk, –cAk, -AsAK, AyAK, -yAK Ajaq, –IA, -uo, -IAx, -UOx 547

2.3.2.3. +lü+aş> +laç 557

2.3.2.4. –mA+aş> +mAç 558

2.3.2.5. -mIş+çag+(I)n> -bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, -vIşaan, -vUşaan 559

2.3.2.6. mIş+çag+(I)n> -bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, -vIşaan, -vUşaan 561

2.4. ZAMİRLERİN EKLEŞMESİ 562

2.4.1. Ben> -Im, -Um, -In, -Un, -Am, -m, -mA, -mAn, -pAn, , -mIn, -mUn, -bIn, -pIn, -bUn, -pUn -vAn, -vAm, -vAnIn, -ĭp, -i̇p, -p 562

2.4.2. Sen> -sIn, -sUn, -sAn, -s, -sA, -sAñ, -sıñ, -sUñ, -hIŋ, -hUŋ,- zIŋ, -(I)n, -Iŋ, -sän, -Añ, -ĭn, -n, ğIn, -ğUn, -kIn, -kUn, -gIn, -gUn..... 580

2.4.3. Biz> -Iz, -Uz, -vUz, -pĭr, pi̇r, -bIt, -bUt, -pIt, -pUt, -mIt, -mUt, -(A)K, -miz, -(I)bIs, -(I)s, -As, -Os, -bIs, -mIs, -pIs, -bIz, -mIz, -pIz, -bUz, -ıġ, -uġ; -ik, -ük, -Is, -Us, -Iz..... 597

2.4.4. Siz> -sIz, -sUz -sInIz, -sUnUz, -sIñIz -ĭr, -i̇r, -r, -(A)yIz, ğIt, -ğUt, -kIt, -kUt, -gIt, -gUt, -xIt, -xUt, -ñIt, -ñUt, -sizlär, -silär, -(I)gAr, -(I)gOr, -AAr, -OOr, -Ar, -Or, -zAr, -sAr, -sIñdAr, -sIzdAr, -hIġIz, -hUgUz 614

2.4.5. Onlar> -lAr, -lOr, -tAr, -tOr, -dAr, -dOr, -nAr, -nOr, -zAr, -şşĭ, -şş, -AllAr 630

2.5. KALIPLAŞMIŞ İFADELERİN EKLEŞMESİ 648

2.5.1. Bir iş> –mIş, -mUş, –bIt, -bUt, -pIt, -mIt, -mUt 648

2.5.2. Kin çık> +nç, +(I)nç, +(U)nç, +(I)ncI, +(U)ncI, +mĭş, +(I)mcI, +(U)mcU, +(I)nşI, +(I)nsI, +(U)nsU 658

SONUÇ 671

KAYNAKLAR 683

ÖRNEKLERİN ALINDIĞI KİTAPLAR İLE SİTELER..... 701

ÖZGEÇMİŞ 722

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 Ara edatının ekleşme tablosu. 37
Tablo 1.2. Birlen edatının ekleşme tablosu. 73
Tablo 1.3. Cek edatının ekleşme tablosu. 76
Tablo 1.4. Çen edatının ekleşme tablosu. 79
Tablo 1.5. Çeyin edatının ekleşme tablosu. 82
Tablo 1.6. Ḳudı edatının ekleşme tablosu. 86
Tablo 1.7. Ok/ök kuvvetlendirme edatının ekleşme tablosu. 105
Tablo 1.8. Oḳşaş edatının ekleşme tablosu. 111
Tablo 1. 9. Sarı edatının ekleşme tablosu. 118
Tablo 1.10. Sayu edatının ekleşme tablosu. 129
Tablo 1.11. Sımaḳ edatının ekleşme tablosu. 134
Tablo 1.12. Sımal edatının ekleşme tablosu. 136
Tablo 1.13. Sıman edatının ekleşme tablosu. 139
Tablo 1.14. Sıra edatının ekleşme tablosu. 141
Tablo 1.15. Soŋ edatının ekleşme tablosu. 150
Tablo 1.16. Tapa edatının ekleşme tablosu. 161
Tablo 1.17. Teg edatının ekleşme tablosu. 181
Tablo 1.18. Tegi edatının ekleşme tablosu. 190
Tablo 1.19. Üçün edatının ekleşme tablosu. 204
Tablo 1.20. -GU +Elek yapısının ekleşme tablosu. 208
Tablo 1.21. -GU+ Teg yapısının ekleşme tablosu. 209
Tablo 1.22. Ba- fiilinin ekleşme tablosu. 221
Tablo 1.23. Bak- fiilinin ekleşme tablosu. 232
Tablo 1.24. Ban- fiilinin ekleşme tablosu. 237
Tablo 1.25. Bat- fiilinin ekleşme tablosu. 251
Tablo 1.26. Çık- fiilinin ekleşme tablosu. 265
Tablo 1.27. Er- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 296
Tablo 1.28. Id-(ıs-) fiilinin ekleşme tablosu. 306
Tablo 1.29. Kıl- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 317
Tablo 1.30. Kıl- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 329
Tablo 1.31. Kör- fiilinin ekleşme tablosu. 344
Tablo 1.32. Küse- fiilinin ekleşme tablosu. 347
Tablo 1.33. Küse- fiilinin ekleşme tablosu. 350
Tablo 1.34. Küse- fiilinin ekleşme tablosu. 353
Tablo 1.35. Küse- fiilinin ekleşme tablosu. 355
Tablo 1.36. Sıg- fiilinin ekleşme tablosu. 368
Tablo 1.37. Sız- fiilinin ekleşme tablosu. 380
Tablo 1.38. Takıl- fiilinin ekleşme tablosu. 396
Tablo 1.39. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 406
Tablo 1.40. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 413
Tablo 1.41. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 421
Tablo 1.42. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 425
Tablo 1.43. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 431
Tablo 1.44. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 433
Tablo 1.45. Tüke- fiilinin ekleşme tablosu. 446
Tablo 1.46. Tüke- fiilinin ekleşme tablosu. 448

Tablo 1.47. Üş- fiilinin ekleşme tablosu. 458
Tablo 1.48. Üş- fiilinin ekleşme tablosu. 463
Tablo 1.49. Yan- fiilinin ekleşme tablosu. 479
Tablo 1.50. Yap- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 481
Tablo 1.51. Yat- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 484
Tablo 1.52. Yor- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu. 496
Tablo 1.53. İlik kelimesinin ekleşme tablosu. 510
Tablo 1.54. Kil kelimesinin ekleşme tablosu. 514
Tablo 1.55. Yok kelimesinin ekleşme tablosu. 531
Tablo 1.56. +DA+ eş yapısının ekleşme tablosu. 545
Tablo 1.57. -GU+ çak yapısının ekleşme tablosu. 556
Tablo 1.58. -mIş+çag+(I)n yapısının ekleşme tablosu. 560
Tablo 1.59. -mIş+çag+(I)n yapısının ekleşme tablosu. 562
Tablo 1.60. Ben zamirinin ekleşme tablosu. 579
Tablo 1.61. Sen zamirinin ekleşme tablosu. 596
Tablo 1.62. Biz zamirinin ekleşme tablosu. 613
Tablo 1.63. Siz zamirinin ekleşme tablosu. 629
Tablo 1.64. Onlar zamirinin ekleşme tablosu. 646
Tablo 1.65. Bir iş yapısının ekleşme tablosu. 657
Tablo 1.66. Kin çık yapısının ekleşme tablosu. 669

SİMGELELER

< : Bu şekilden gelir.

> : Bu şekle gider.

- : Fiil kök ve gövdesine gelen ek.

+ : İsim kök ve gövdesine gelen ek.

* : Tasarlama fiil/ isim.

/A/ : /a/, /e/ değişimlerini gösterir.

/D/ : /d/, /t/ değişimlerini gösterir.

/I/ : /ı/, /i/ değişimlerini gösterir.

/G/ : /ġ/, /g/ değişimlerini gösterir.

/K/ : /ķ/, /k/ değişimlerini gösterir.

/O/ : /o/, /ö/ değişimlerini gösterir.

/U/ : /u/, /ü/ değişimlerini gösterir.

Éé : e-i arası ses

Śś : ç-ş arası ses

ä : e, açık e

å : Açık a (a ~ o)

ā~-â : Uzun a

č :ç

ġ :g (art damak)

ḫ :h (Art damak)

į ~ î :Uzun i

ĩ ~ ĕ :Kısa i

Ĭ ĭ : (a-ı arası ses)

ķ :k (art damak)

ñ ~ ŋ :ng, geniz n'si

ń :ny

ú :Yarı art damaksıl u

ū :Uzun u

ṻ :Uzun ü

q :k (art damak)

w :Çift dudak v’si

X :Ekleşme olmuştur.

KISALTMALAR

Akt. :Aktaran

ay. : aynı anlamda

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren(ler)

DS : Derleme Sözlüğü

Ed. : Editör(ler)

Haz. : Hazırlayan(lar)

s. : Sayfa

S. : Sayı

vb. : Ve benzerleri

vd. : Ve diğerleri

vs. : Vesaire

ÖZET

TÜRK DİLİNDE İKİNCİL KELİMELERİN EKLEŞMESİ

Döndü Nur TEMİZ

Düzce Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doktora Tezi
Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR
Temmuz 2023, 722 sayfa

Diller yapılarına göre sınıflandırıldığında Türkçe, eklemeli dil grubuna girer. Eklemeli diller içerisinde ise sondan eklemeli bir dildir. Türk dilinde ekler genel olarak çekim eki ve yapım eki olarak ikiye ayrılır. Tüm eklerin bir vazifesi, işlevi vardır. Bu eklerin anlamını, görevini, kökenini, değişimini ve işlevini incelemek aslında tüm Türk dilini incelemek demek olduğundan oldukça önemlidir. Eklerin oluşumu genel itibariyle üç yol ile olur. İlk yol iki ekin birleşerek tek ek haline gelmesidir. İkinci yol ise ekin tek ortak kaynaktan gelmesidir. Diller arasında çeşitli kelime veya ek alışverişi yapıldığı bilinen bir durumdur. Üçüncü yol ise daha önceden bağımsız bir sözcük olarak ayrı kullanılan kelimelerin belli veya belirsiz sebeplerle zamanla ek haline gelmesidir. İşte araştırmanın ana amacı daha önce bağımsız bir kelime iken çeşitli sebeplerle ek haline dönüşen edatları, yardımcı fiilleri, isimleri, zamirleri, kalıplaşmış ibareleri vs. tespit edip tarihi ve çağdaş metinlerdeki biçimini, kullanımını örnekleri ile birlikte vermektir. Bu ikincil kelimeler hangi lehçelerde ekleşmiş hangi lehçelerde bağımsız bir kelime olarak kullanılmaya devam etmektedir sorusuna karşılaştırmalı bir cevap sunmak amaçlanmıştır. Tarihi lehçelere ve çağdaş Türk lehçelerine ve bunların ağızlarına dair çok fazla fonetik, morfolojik, etimolojik, sentaks ve semantik çalışmalar yapılmışsa da morfoetimoloji çalışmalarına pek değinilmemiştir. Bu yüzden literatürde bu alanda eksiklikler bulunmaktadır. Çalışma ile ikincil kelimelerden oluşan eklerin kökenine değinerek bu alandaki eksiklik az da olsa giderilmeye çalışılacaktır. Çalışmada ilk önce ekleşen ikincil kelimeler tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kelimeler kendi içinde sınıflandırılmıştır. Öncelikle sınıflandırılan kelimelerin etimolojisi hakkında bilgi verilmiştir. Bu kelimelerin tarihi lehçelerdeki biçimleri örnekleri ile birlikte verildikten sonra çağdaş lehçelerdeki biçimlerine ve örneklerine de yer verilmiştir. Her kelime bu şekilde incelendikten sonra bir tablo verilerek kelimenin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeleri, tarihi ve çağdaş lehçelerde geçirdiği ses değişikliklerini gösteren biçimlerini ve bu kelimenin hangi tarihi ve çağdaş lehçelerde ekleşip ekleşmediğini karşılaştırmalı bir şekilde göstermek amaçlanmıştır. Sonuç olarak 31 tane yardımcı fiilin, 21 tane edatın, 5 tane zamirin, 2 tane kalıplaşmış ifadenin, 10 tane ismin zamanla ekleşerek tamamen ek görevi gördüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ekleşme, Ekler, Gramatikalleşme, İkincil kelimeler, Morfoetimoloji.

ABSTRACT

ADDITION OF SECONDARY WORDS IN THE TURKISH LANGUAGE

Döndü Nur TEMİZ

Duzce University
Graduate School of Education, Department of Turkish Language and Literature
Doctoral Thesis
Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR
July 2023, 722 pages

When languages are examined according to their structures, Turkish is included in the agglutinative language group. Among agglutinative languages, it is an agglutinative language. In Turkish, suffixes are generally divided into two as inflectional suffixes and constructive suffixes. All attachments have a task, they have a function. It is very important to examine the meaning, function, origin, change and function of these suffixes, since it actually means to examine the entire Turkish language. The formation of affixes generally occurs in three ways. The first way is to combine two affixes and become one. The second way is that the supplement comes from a single common source. It is a known situation that various words or suffixes are exchanged between languages. The third way is that separate words, which were previously independent words, become affixes for obvious or indefinite reasons. The main purpose of the research is to examine prepositions, auxiliary verbs, nouns, pronouns, stereotypes, etc. to identify and present its form and usage in historical and contemporary texts with examples. It is aimed to provide a comparative answer to the question of which dialects these secondary words have been added to and continue to be used as an independent word in which dialects. Although many phonetic, morphological, etymological, syntax and semantic studies have been carried out on historical and contemporary Turkish dialects and dialects, morphoetymology studies have not been given much weight. Therefore, there are deficiencies in the literature in this area. In our study, the deficiencies in this field will be tried to be eliminated, albeit a little, by referring to the origin of the suffixes consisting of secondary words. In our study, secondary words that were added first were determined. These identified words were classified within themselves. First of all, information about the etymology of the classified words is given. After giving examples of the forms of these words in historical dialects, their forms and examples in contemporary dialects are also given. After examining each word in this way, a table is given. It is aimed to show comparatively the historical and contemporary dialects in which the word is used, its forms showing the sound changes in historical and contemporary dialects, and in which historical and contemporary dialects this word is added or not. As a result, it has been determined that 31 auxiliary verbs, 21 prepositions, 5 pronouns, 2 stereotypes, and 10 nouns add up over time and serve as additional ones.

Keywords: Addition, Grammaticalization, Morphoetymology. Secondary words, Suffixes.

EXTENDED ABSTRACT

ADDITION OF SECONDARY WORDS IN THE TURKISH LANGUAGE

Döndü Nur TEMİZ

Duzce University
Graduate School of Education, Department of Turkish Language and Literature
Doctoral Thesis
Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HAZAR
July 2023, 726 pages

1. INTRODUCTION:

In Turkish, suffixes are generally divided into two as inflectional suffixes and constructive suffixes. All suffixes have a task, a function. It is very important to examine the meaning, function, origin, change and function of these suffixes, since it actually means to examine the entire Turkish language. Although many phonetic, morphological, etymological, syntax and semantic studies have been done on historical and contemporary Turkish dialects and dialects, morphoetymology studies have not been given much weight. Therefore, our study will contribute to this field. With our study, we will try to eliminate the deficiency in this field by referring to the origin of the suffixes consisting of secondary words. In what form these secondary words are found in historical and contemporary dialects, in which dialects they are added and in which ones they are not, are discussed in a comparative and holistic way. Therefore, the grammatical process of words has been evaluated both diachronically and simultaneously. In this case, it is very important to show the direction of grammar. Most of the recent studies on this subject are diachronic studies. It is aimed to eliminate the lack of concurrent studies with the thesis.

The study is limited to words used in historical and contemporary dialects and added or in the process of being added. Historical dialects include Old Turkic and Middle Turkic periods, and contemporary dialects include distant dialects, Southeastern/Karluk Group dialects, Northeastern Group dialects, Northwestern/Kipchak Group dialects, and Southwestern/Oghuz Group dialects. With distant dialects, Chuvash, Yakut and Halac

Turkish; Southeast/ Karluk Group, with Uzbek Turkish and Uyghur Turkish; Northeast Group, Altai Turkish, Khakas Turkish and Tuvan Turkish; Northwest/ Kipchak Group, Tatar Turkish, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Bashkir Turkish, Nogai Turkish, Crimean-Tatar Turkish, Karakalpak Turkish, Kumuk Turkish, Karachay-Balkar Turkish and Karay Turkish; The Southwest / Oghuz Group is limited to Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish, Gagauz Turkish, Dialects of Turkey Turkish and Turkey Turkish.

The main purpose of the research is to examine prepositions, auxiliary verbs, nouns, pronouns, stereotypes, etc. to identify and present its form and usage in historical and contemporary texts with examples. In the study, firstly, additional studies were identified. These detected words are classified within themselves. First of all, information is given about the etymology of the classified words. After giving examples of the forms of these words in historical dialects, their forms and examples in contemporary dialects are also given. After examining each word in this way, it is aimed to show comparatively the historical and contemporary dialects in which the word is used, its forms showing the sound changes it has undergone in historical and contemporary dialects, and in which historical and contemporary dialects this word is added or not. After examining each word in this way, it is aimed to show comparatively the historical and contemporary dialects in which the word is used, its forms showing the sound changes it has undergone in historical and contemporary dialects, and in which historical and contemporary dialects this word is added or not. As a result, it has been determined that 31 auxiliary verbs, 21 prepositions, 5 pronouns, 2 stereotyped expressions, and 10 nouns add up over time and serve as additional ones.

The prepositions "*birlen, teg, ok, tapa, sayu, kudı, sarı, sımak, sıman, sımal, ara, sıra, çen, çeyin, okşaş, cek, tegi, üçün, song"* which are used in both historical and contemporary dialects, are used for various tasks. turned into annexes. Auxiliary verbs *"ba-, bak-, ban-, çık-, er-, ıd-, kıl-, kör-, küse-, sıg-, sız-, takıl-, tur-, tüke-, üş-, yap-, yan-, yat-, yoru-"* used in both historical and contemporary dialects have been added over time and have turned into suffixes that undertake various tasks. Even some auxiliary verbs have turned into more than one suffix. For example, it has been determined that the auxiliary verb tur- turns into a suffix in 6 different tasks. The "*ben, sen, biz, siz, onlar*" pronouns used in both historical and contemporary dialects were added over time and turned into personal suffixes used in modal conjugations. The stereotyped expressions *"bir iş, kin çık"* used in both historical and contemporary dialects were added over time

and turned into person suffixes used in modal conjugations. The nouns "*aş, eş, çak, ilik, gil, yok, nen"* used in both historical and contemporary dialects were added over time and turned into person suffixes used in modal inflections. As can be seen, in the study, it was determined that a total of 58 independent words were added through a certain process. While this process has been completed in some contemporary dialects, it still continues in others. A total of 69 affixes were formed from these 58 different words. Suffixes are seen at different levels in each contemporary dialect. While a word is affixed in some contemporary dialects, it may not be affixed in another. Added words can also increase day by day.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Türk dili sondan eklemeli dillerdendir. Türk dilinin eklerini incelemek Türk dilini anlamak olduğundan oldukça önem arz etmektedir. Çalışmanın konusu edatların, yardımcı fiillerin, isimlerin, zamirlerin, kalıplaşmış ifadelerin vs. ekleşmesidir. Bu kelimeler belli süreçlerden geçip fonolojik ve semantik değişimler göstererek hal eki, kip eki, yapım eki gibi görevler üstlenerek ekleşmiştir. Türk dilindeki eklerin tamamı kelimelerden ekleşmiş değildir. Çalışmada sadece kelimelerden ekleşen eklerin izahı yapılmaktadır. Daha önce bağımsız bir kelime iken çeşitli sebeplerle ek haline dönüşen edatları, yardımcı fiilleri, isimleri, zamirleri, kalıplaşmış ibareleri vs. tespit edip çalışmada tarihi ve çağdaş metinlerdeki biçimi, kullanımı örnekleri ile birlikte verilmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın ana amacı daha önce bağımsız bir kelime iken zamanla çeşitli sebeplerle ek haline dönüşen edatların, yardımcı fiillerin, isimlerin, zamirlerin, kalıplaşmış ifadelerin vs. tespit edilip tarihi ve çağdaş metinlerdeki biçimini, kullanımını örnekleri ile birlikte vermektir. Bu kelimeler hangi lehçelerde ekleşmiş hangi lehçelerde bağımsız bir kelime olarak kullanılmaya devam etmektedir sorusuna karşılaştırmalı bir cevap sunmak amaçlanmaktadır. Tarihi lehçelere ve çağdaş Türk lehçelerine ve bu lehçelerin ağızlarına dair çok fazla fonetik, morfolojik, etimolojik, sentaks ve semantik çalışmalar yapılmışsa da morfoetimoloji çalışmalarına pek değinilmemiştir. Bu yüzden bu alandaki eksiklik giderilmeye çalışılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Türk dilinde ekler genellikle çekim eki ve yapım eki olarak ikiye ayrılır. Bu eklerin anlamını, görevini, kökenini, değişimini ve işlevini incelemek aslında tüm Türk dilini incelemek demek olduğundan oldukça önemlidir. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerine ve ağızlarına dair çok fazla fonetik, morfolojik, etimolojik, sentaks ve semantik çalışmalar yapılmışsa da morfoetimoloji çalışmalarına pek değinilmediğinden yapılan çalışma ile bu alana katkı sağlanılacaktır. Çalışma ile bağımsız kelimelerden oluşan eklerin kökenine değinerek bu alandaki eksiklik giderilmeye çalışılacaktır. Bu ikincil kelimelerin tarihi ve çağdaş lehçelerde hangi biçimde bulunduğu, hangi lehçelerde ekleşip hangisinde ekleşmediği karşılaştırmalı ve bütüncül bir biçimde ele alınmıştır. Dolayısıyla kelimelerin gramerleşme süreci hem artzamanlı hem de eş zamanlı olarak değerlendirilmiştir. Bu durum da gramerleşmenin yönünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Son zamanlarda bu konuda yapılan çalışmaların çoğu artzamanlı çalışmalardır. Tezimiz ile eşzamanlı çalışmaların eksikliğini gidermek amaçlanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma Giriş, İnceleme ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde gramerleşme ve ekleşme konularından bahsedilmiştir. Gramerleşme ve ekleşme konu başlıkları ile alakalı literatür taraması yapılmış ve bu konular kısaca teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Gramerleşme ve ekleşme terimlerinin ortak ve farklı yönlerine değinilmiştir. Her ekleşmenin bir gramerleşme örneği olduğu fakat her gramerleşmenin ekleşme örneği olmadığı belirtilmiş ve tezin konusunun sadece ekleşme ile sınırlı kaldığından bahsedilmiştir.

İnceleme bölümünde ekleşen kelimelerin türüne göre bir sıralama yapılmıştır. Sıralama edatlar, yardımcı filler, isimler, zamirler ve kalıplaşmış ifadeler şeklindedir. İlk önce ekleşen edatlardan bahsedilmiştir. Edatlar ise alfabetik sıraya göre düzenlenmiş, her edatın kökeni ve kullanılışı olmak üzere iki ayrı bölümde incelenmiştir. Edatın kökeni konusunda görüşler verildikten sonra edatın ilk önce kronolojik olarak tarihi lehçelerdeki biçimine ve kullanım örneklerine değinilmiştir. Böylece artzamanlı/ diachronic bir bakış

açısı ile değerlendirilmiştir. Daha sonra sırasıyla çağdaş lehçelerdeki biçimine ve kullanım örneklerine değinilmiştir. Bu şekilde de eş zamanlı/ secronic bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinden seçtiğimiz lehçelerin çoğunun konuşuru fazla olan ve yazılı edebiyatı bulunan lehçelerdir. Tarihi lehçelerden sonra ilk olarak uzak lehçelerdeki kullanımına yer verilmiştir. Uzak lehçeler Çuvaş, Yakut ve Halaç Türkçesi olarak belirlenmiştir. Daha sonra edatın Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki biçimine ve kullanım örneklerine yer verilmiştir. Ardından Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Tuva Türkçesindeki biçimine ve kullanım örneklerine değinilmiştir. Sonrasında sırasıyla Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Karaçay-Balkar Türkçesi ve Karay Türkçesindeki biçiminden ve kullanım örneklerinden bahsedilmiştir. Son olarak ise Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ve mümkün olduğunca Türkiye Türkçesi ağızlarındaki biçimine ve kullanım örneklerine yer verilmiştir. Tüm bunlar verildikten sonra edatın ve edatın ekleşmiş şeklinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimini ve ekleşme durumunu daha kolay gözlemleyebilmek için karşılaştırmalı bir tablo verilmiştir. Ekleşen edatlar verildikten sonra sırası ile ekleşen yardımcı filler, isimler, zamirler ve kalıplaşmış ifadeler aynı yöntemle ve sıra ile incelenmiştir. Ayrıca ekleşen kelimeler, sınırlı olarak Altay Dil Teorisi altında da değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ekleşen kelimelerin türünü ve kelimenin ek olmuş şeklinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimini karşılaştırmalı bir biçimde gösteren bir tablo verilmiştir. Ayrıca tablodan ekleşen kelimenin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimine de yer verilmiştir. Böylelikle kelimenin ses değişimleri ve uğradığı ses olayları da gözler önüne serilmektedir. Sonuç bölümünde 31 tane yardımcı fiilin, 21 tane edatın, 5 tane zamirin, 2 tane kalıplaşmış ifadenin, 9 tane ismin zamanla ekleşerek tamamen ek görevi gördüğü tespit edilmiştir.

Çalışmada faydalandığımız kaynaklar Türkçenin tarihî lehçeleri ve çağdaş lehçeleriyle yazılmış metinler ve bu lehçelerin gramer kitapları, sözlükler, makaleler, bildiriler ve tez çalışmalarıdır.

Çalışmada transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır. Alıntı yapılan bölümlerde ise, tarihi ve çağdaş lehçelerden alınan örneklerin alındığı kaynaktaki transkripsiyon sistemi

dikkate alınmıştır. Kullanılan işaretlerin değerleri de İşaretler başlığı altında verilmiştir. Alıntı yapılan örnek cümlelerde metin tamirine gidilmemiş eserin aslına bağlı kalınmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLAR

Çalışma, tarihi ve çağdaş lehçelerde kullanılan ve ekleşen veya ekleşme sürecinde bulunan kelimelerle sınırlandırılmıştır. Tarihi lehçeler, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerini; çağdaş lehçeler ise uzak lehçeleri, Güneydoğu/ Karluk grubundaki lehçeleri, Kuzeydoğu grubundaki lehçeleri, Kuzeybatı/ Kıpçak grubundaki lehçeleri ve Güneybatı/ Oğuz grubundaki lehçeleri kapsamaktadır. Uzak lehçeler Çuvaş, Yakut ve Halaç Türkçesi ile; Güneydoğu/ Karluk grubu lehçeleri Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesi ile; Kuzeydoğu grubu lehçeleri Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Tuva Türkçesi ile; Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçeleri Tatar Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Karaçay-Balkar Türkçesi ve Karay Türkçesi ile; Güneybatı / Oğuz grubu lehçeleri ise Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile sınırlandırılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden seçilen lehçelerin konuşuru fazla olmasına ve yazılı edebiyatının bulunmasına dikkat edilmiştir.

1. BÖLÜM - GRAMERLEŞME VE EKLEŞME KAVRAMLARI

1.1 GRAMERLEŞME

Dil değişken bir yapıya sahiptir. Bu yüzden dildeki bazı unsurlar zamanla fonolojik, semantik, morfolojik, morfoetimolojik ve sentaks olarak değişime uğrayarak yeni gramer yapıları oluşturmaktadır. Sözlükbirimlerin farklı işlevdeki bağımlı biçimbirimlere dönüşmesine ya da bağlı biçimbirimlerin daha da bağımlı hale gelmesine gramerleşme ya da dilbilgiselleşme denmektedir.

Türkolojinin yeni terimlerinden sayabileceğimiz gramerleşme/ dilbilgiselleşme terimi üzerinde Türkologların bir fikir birliği yoktur. Bazı araştırmacılar dilbilgiselleşme terimini kullanırken bazı araştırmacılar ise gramerleşme ya da gramatikleşme gibi terimleri kullanmayı tercih etmektedirler. Bir diğer farklı terim ise ekleşme'dir. Fakat bu terim gramerleşmeyi/ dilbilgiselleşmeyi tam olarak karşılamamaktadır. Dilbilgiselleşmenin/ gramerleşmenin boyutlarından sadece biridir. Çalışmada, gramatikleşme terimi tercih edilecektir.

Gramerleşme teriminin tanımında da araştırmacılar arasında farklılık vardır. Gramerleşme terimi, Berke Vardar'ın *"Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü*"nde "Dilin evrim sürecinde bir sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi anlamına gelmektedir." şeklinde tanımlanmıştır (Vardar, 2002: 72). Berke Vardar'ın bu tanımı eksik kalmaktadır. Çünkü gramerleşme her zaman sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi şeklinde değildir. Bazen daha az gramatikal olan unsurun daha çok gramatikal unsura dönüşmesi de gramerleşmeye girer.

Aslında gramerleşme terimi üzerinde duran ilk araştırmacılardan biri Antonie Meillet'tir. Meillet, gramerleşme terimini şu şekilde tanımlamıştır: "Eskiden bağımsız bir sözlükbirim olan dilbilimsel bir unsurun belli bir süreç içerisinde dilbilgisel bir yapıya dönüşmesidir." Yani Meillet, sözlükbirimin şekilsel unsura dönüşmesi biçiminde bir tanım ortaya koymuştur (Meillet, 1912: 130).

Von der Gabelentz *"Die Sprachwissenschaft: Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse"* adlı eserinde gramerleşmeden bahseder. Gabalentz, bir benzetme yaparak gramerleşmeyi anlatmaya çalışır. Dildeki yapıları işçilere benzetir. Her nasıl işçiler görevlerini yerine getirir ve zamanla da emekli olup yerine yeni işçiler gelirse

dildeki yapılarında aynı süreçlerden geçtiğini söyler. Yapılar işlevlerini yerine getirdikten sonra zamanla değişime uğrayarak yeni bir biçime dönüşürler. Gabalentz, gramerleşmenin telaffuz kolaylığı ve başkalaşma olmak üzere iki aşamadan geçtiğini söyler. Dilde her zaman en az güç sarf etme ilkesi esastır. Telaffuz kolaylığı nedeniyle dildeki bazı birimler değişime uğrayabilir. Bu değişim sonucunda anlam da değişebilir. Böylelikle yeni birimler meydana gelebilir (Gabalentz, 1891: 241-251).

Lehmann, *"Thoughts on Grammaticalization"* adlı çalışmasında gramerleşmenin bağımsız kelimelerden gramatikal yapılara doğru giden bir süreç olduğunu söylemiştir. Ve bu süreci anlayabilmek için gramerleşmeyi eşzamanlı ve artzamanlı olarak incelenmek gerektiğini söyler (Lehmann, 2002: 10-12).

Brinton ve Traugott, *"Lexicalization and Language"* adlı çalışmalarında gramerleşmeyi bir yapının parçalarının belirli dilsel bağlamlarda gramatikal işlevi ile kullanılmaya başlanması ile gerçekleşen bir değişim olarak tanımlarlar. Bu değişiminde sözlükbirimden gramatikal birime, klitikten çekim ekine yönelik olduğunu söylerler (Brinton ve Traugott, 2005: 25-29).

Alman filozof Humboldt da gramerleşmeye değinmiştir. Gramerleşmenin belli aşamalar sonucunda meydana geldiğini ve basitten karmaşığa bir süreç izlediğini söyler. Bağımsız sözlükbirimlerin gramer yapısına dönüşmesi sürecini gramerleşme olarak tanımlayan Humboldt, bağlımlı biçimbirim olan edatların ve bağlaçların kökenlerinin aslında sözlükbirimler olduğunu söyler (Hopper ve Traugott, 2003: 19-21).

Jerzy Kurylowicz, *"The Evolution of Grammatical Categories"* adlı eserinde gramerleşmeyi birincil gramerleşme ve ikincil gramerleşme olarak ikiye ayırarak sözlükbirimin bağlı biçimbirimine dönüşmesi ya da daha az gramatikal olmaktan daha çok gramatikal hale gelmesi şeklinde özetlemiştir (Kurylowicz, 1965: 52-53).

Heine ve Kuteva *"Word Lexicon of Grammaticalization"* adlı çalışmalarında gramerleşmeyi Kurylowicz gibi sözlük birimlerin dilsel biçimlere ve dilsel biçimlerin daha fazla dilsel biçimlere dönüşümü olarak tanımlamışlardır (Heine ve Kuteva, 2004: 4).

Dilaçar ve Gökçe'nin "Anlamlı bağımsız bir kelimenin anlamını kaybederek ek hâline gelmesidir." şeklindeki tanımları gramerleşme terimini tam olarak karşılamayıp eksik kalmaktadır (Dilâçar, 1989: 97; Gökçe, 2010: 84).

Faruk Gökçe, *"Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi"* adlı çalışmasında gramerleşmeyi "Bir grametikal birliğin sırasıyla anlamını, pragmatik özelliğini, söz dizimsel bağımsızlığını ve son olarak ses varlığını kaybettiği gelişimsel bir süreç." olarak tanımlar (Gökçe, 2007: 37).

Lyle Campbell, *"Histarical Lingustics"* adlı çalışmasında gramerleşmenin bir kelimenin anlamsal ve fonolojik olarak zayıflaması olduğunu söyler (Campbell, 1999: 238).

Heine ve Reh, *"Grammaticalization and Reanalysis in African Languages"* adlı çalışmalarında gramerleşmeyi biçimbirimin semantik, fonotik ve sentaktik bir değişime girdiği bir evrim olarak nitelemektedir. (Heine ve Reh, 1984: 15).

Raimo Anttila *"Historical and Comparative Linguistics"* adlı çalışmasında bir dilde, sözvarlığı ve gramer yapısı olmak üzere iki farklı kategori olduğunu, gramerleşmenin ise bu iki kategori arasındaki farklılık olduğunu söyler. Antilla, sözvarlığı kategorisinden alınan bir sözcüğün anlamının sınırlandırılması, temel anlamının kaybolması onun eklemesine yol açtığını, eklemeli dillerdeki çekim eklerinin de bağımsız kelimelerden ekleştiğini vurgular (Antilla, 1989: 149-150).

Martin Haspelmath, *"Why İs Grammaticalization İrreversible? "* adlı çalışmasında grameşleşmenin sözcüklerden meydana geldiğini ve tek yönlü bir düzlem içerisinde olduğunu, geri dönüşümü olmadığını söyler. Haspelmath, grameşleşmenin daima düşük gramer yapılarından daha yoğun gramer yapılarına geçiş yaptığını belirtir (Haspelmath, 1999: 1043).

Gramerleşme aslında kelimenin her zaman direkt ek biçimine dönüşmesi olayı değildir. Bazen bağımsız sözlükbirimler ses özelliklerini kaybedebilir, yapısal olarak değişebilir. Bazı zaman da fonetik özelliklerini koruyarak manasal fonksiyonlarını kaybettiği bir süreçten geçebilir. Bağımsız bir biçimbirim her zaman ek haline dönüşerek gramerleşmez. Bazen de ekleşmedikleri halde dilbilgisel fonksiyonda kullanılabilir. Kelime ekleşmez fakat yardımcı fiil, kip, edat, bağlaç, belgisiz zamir gibi fonksiyonlarda kullanılabilir. Mesela *tur-* fiili belli bir süreçten geçerek hem ses hem de mana kaybına uğrayarak *–p tur-* biçiminde çağdaş lehçelerde kip özelliği kazanmıştır. *Tur-* fiili burada ekleşmemiştir fakat gramerleşmiştir. *Yürü-* fiili ise, hem ses hem de mana kaybına uğrayarak *–yor* biçiminde kip görevi görmektedir. *Yürü-* fiili bu durumda hem gramerleşmiş hem de ekleşmiştir. Ancak çalışmada sadece gramerleşmenin ekleşmiş

kısmına yer verilecektir. Bazı durumlarda gramerleşme süreci tamamlanmış, ekleşme gerçeklemiştir. Bazı durumlarda ise gramerleşme süreci henüz tamamlanmamış, devam etmektedir. Bağımsız biçimbirimin hem özünü koruyarak kullanılmasına devam edilmekte hem de ek biçimine dönüşmüş şekli kullanılmaktadır. Yani bazı durumlarda bağımsız biçimbirimin değişmeyen, özünü koruyan şekli ile değişime uğrayan gramerleşmenin biçimbirimi aynı anda dil içerisinde bulanabilir. Çalışmada iki durumdan da örnekler yer almaktadır.

Gramerleşme tüm dillerde görülebilen bir gramer hadisesidir. Dünya dillerinin birçoğunda karşımıza çıkar. İngilizcede en bilinen gramerleşme örneği *will* "istemek" ve *go* "gitmek" fiillerinin zaman eki olarak kullanılmasıdır. *Will* "istemek" fiili gelecek zaman kipi olarak *go* "gitmek" fiili yakın gelecek zaman kipi olarak kullanılmaktadır: *I will go* "gideceğim", *I am going to drink* "İçeceğim" vs. Macarcada *bél* "iç, öz, çekirdek" anlamına gelen kelime yönelme bildiren bir ek olan *–be* eki olarak ekleşmiştir (Demirci, 2008: 136). Fincede *keralla* "zamanında, sırasında" kelimesi vasıta bildiren *–ke* eki olarak ekleşmiştir. (Demirci, 2008: 136) İspanyolcada *habeo* "sahip olmak" kelimesi gelecek zaman eki olarak ekleşmiştir. (Trask, 1996: 144; Aktaran: Demirci, 2008: 136). Görüldüğü gibi dünyadaki çoğu dilde gramerleşme durumu vardır. Türkçenin de her lehçesinde belli oranlarda gramerleşme bulunmaktadır. Ancak tezin konusu gereği gramerleşme olayının sadece ekleşmiş olanları incelenecektir.

1.2. GRAMERLEŞME SÜREÇLERİ

Gramerleşme sözlükbirimlerin gramere dönüşmesi ya da gramatikal birimlerin başka bir gramatikal birime dönüşmesi süreci olarak ele alınır ve aşamalı olarak dilsel değişim modelinden geçer (Göktürk, 2022: 9). Her araştırmacının kendine göre gramerleşme süreçleri vardır ve çoğunun süreç isimleri birbirinden farklı olsa da içerik olarak birbirine benzer. Süreç aşamalı bir şekilde ilerler. Gramerleşme sürecinde olan bir sözlükbirim bu aşamaların hepsinden geçmek zorunda değildir. Süreç herhangi bir aşamada durabilir ya da son aşamaya kadar ilerleyebilir.

Heine ve Reh, "*Grammaticalisation and Reanalysis in African Languages"* adlı eserlerinde gramerleşmenin işlevsel süreçler, morfosentaktik süreçler ve fonolojik süreçler olmak üzere üç süreçten geçtiğini söyler. Onlara göre işlevsel süreçler anlamsızlaşma, genişleme, basitleşme ve birleşmedir. Morfosentaktik süreçler

permütasyon, bileşik oluşturma, klitikleşmedir. Fonolojik süreçler ise adaptasyon, erozyon ve kayıptır (Heine ve Reh, 1984: 16-178).

Hopper ise *"On Some Principles of Grammaticalization"* adlı çalışmasında gramerleşmenin ilk basamaklarının beş süreçten geçtiğini söyler. Bu süreçler katmanlaşma, uzaklaşma, özelleşme, kalıcılık ve kategorisizleşmedir. Hopper, katmanlaşma sürecini yeni katmanların ortaya çıktığı fakat eski katmanların da kaybolmayıp aynı anda birlikte var olmaya devam ettiği süreç olarak açıklar (Hopper, 1991: 22). Türkiye Türkçesinde *ile* bağlacının hem edat olarak kullanımı hem de kendinden önceki kelimeye ekleşerek vasıta hali eki olarak kullanımı katmanlaşma sürecine örnek olarak verilebilir. Burada gramatikal yapının daha da ileri bir seviyede gramatikleşmesi söz konusudur. İki ayrı yapı aynı anda birlikte kullanılmaktadır. Uzaklaşma süreci, sözlükbirimin bir gramatik yapı haline geldiğinde bu sözlükbirimin ortadan kalkmadığı, orijinal hali ile eski anlamında da kullanılabildiği süreçtir (Hopper, 1991: 22). Türkiye Türkçesindeki *yürü-* fiilinin *–yor* şimdiki zaman ekine dönüşmesi ve *yürü-* fiilinin de halen eski anlamında ve yapısında kullanılmaya devam etmesi bu sürece verilebilecek en güzel örnektir. Özelleşme süreci, seçeneklerin daralması ile alakalı bir süreçtir. Süreç sonunda ortaya çıkan yeni gramer yapısı ile ilgilidir. Kalıcılık süreci, gramerleşmiş olan sözlükbirimin anlamını koruduğu süreçtir. Türkiye Türkçesindeki *için* edatı ekleşmiş fakat anlamını korumaya devam etmiştir. Kategorisizleşme süreci, gramerleşmiş sözlükbirimin morfolojik yapısının ve sentaks özelliklerini kaybetmesidir (Hopper, 1991: 22). Bu sürece Türkçedeki *il-* fiilini örnek verebiliriz. *İl-* fiili *–e* zarf-fiilini alarak edatlaşmış *ile* biçimine dönüşmüştür. Ve cümle içindeki söz dizimsel özelliğini ve morfolojik yapısını da kaybetmiştir. Daha sonra ise kendisinden önceki kelimeye ekleşmiştir.

Heine, *"Auxilaries: Cognitive Forces and Grammaticalization"* adlı çalışmasında gramerleşmenin anlamsızlaşma ve genelleşme, kategorizleşme, klitikleşme, ses değişimi (erozyon) olmak üzere dört süreçten geçtiğini söyler. Anlamsızlaşma ve genelleşme, ilk aşamadır ve sözlükbirimin anlamını kaybederek soyut anlam kazanma sürecidir. Kategorisizleşme, bağımsız biçimbirimin gramerleşirken morfolojik ve sentaktik özelliklerini kaybetme sürecidir. Klitikleşme süreci, bağımsız biçimbirimin ekleşmeye doğru gittiği süreçtir. Bu sürece Türkçedeki *ile* bağlacının *+lA* eki olarak ekleşmesini örnek verebiliriz. *İle* bağlacı halen klitikleşme sürecinden geçmektedir. Çünkü ekleşme halen devam etmektedir. Ses değişimi (erozyon) süreci ise bağımsız biçimbirimin

gramerleşirken anlamsal özelliğini de kaybederek fonolojik yapısının kısalması sürecidir (Heine, 1993: 54).

Heine ve Kuteva, *"World Lexicon of Grammaticalization"* adlı çalışmalarında gramerleşmenin birimin anlamsal içeriğinin zayıflaması ve kaybolması süreci, birimin anlamsal olarak genişlemesi, genelleşmesi süreci, birimde morfosentaktik özelliklerin kaybı süreci ve ses kısalması veya kaybı (erozyon) süreci olmak üzere dört aşamadan geçtiğinden bahseder (Heine ve Kuteva, 2004: 2).

Heine ve Narrog, *"Handbook of Linguistic Analysis"* adlı çalışmalarında gramerleşmenin uzantı, anlamsızlaştırma, kategorisizleşme ve erozyon olmak üzere dört süreci olduğunu söyler. Uzantı süreci, bağımsız biçimbirimden oluşan yeni gramatikal yapının bir konuşucu tarafından kullanılıp desteklenmesi sürecidir. Anlamsızlaştırma süreci, gerçek anlamın kaybedildiği süreçtir. Kategorisizleşme süreci, morfosentaktik özelliklerinin kaybedildiği süreçtir. Erozyon süreci ise gramerleşmiş birimin fonolojik olarak bir kısmının kaybedildiği yani kısaldığı süreçtir (Heine ve Narrog, 2010: 401-424).

Lehmann, "*Thougths on Grammaticalization"* adlı eserinde gramerleşmenin ağırlık/bütünlük, uyum ve değişkenlik gibi süreçlerden geçtiğini söyler. Ağırlık sürecinde anlam kaybı ve fonolojk aşınma-kısalmanın meydana geldiği süreçtir. Uyum sürecinde biçimbirimin sözcük türünün değişmesi sürecidir. Değişkenlik süreci ise dili kullananların birimi seçme özgürlüğü sürecidir (Lehman, 2002: 110).

Aslında tüm birimler gramerleşirken belli süreçlerden geçer. Bu süreçler araştırmacılar tarafından yukarıda belirtilmiştir. Tüm araştırmacıların süreç adlandırmaları farklı olsa da süreçlerin içeriğine baktığımızda birimlerin aşağı yukarı aynı süreçlerden geçtiğini görülmektedir.

Genel olarak kabul görmüş süreçler anlamsızlaşma, kategorisizleşme ve ses kaybı süreçleridir. Anlamsızlaşma süreci gramerleşmenin ilk adımıdır. Bu süreçte kelime öncelikle anlam sınırlandırmasına, daralmasına ya da değişmesine uğrar (Heine ve Kuteva, 2005: 16-18). Bu sürece *tur-, yürü-, yat-, yap-* gibi yardımcı fiilleri örnek verebiliriz. Bu fiiller gerçek anlamlarından sıyrılarak önce yardımcı fiil olarak sonra da ekleşerek ya da ekleşmeden kip görevinde kullanılmaktadırlar. Kategorisizleşme süreci, daha ağır bir yapının daha hafif bir yapıya dönüşmesi ve sessel olarak da uzun bir yapıdan daha kısa bir yapıya dönüşmesi sürecidir (Heine ve Narrog, 2010: 401-424). Kategorisizleşme sürecine de Türk dilinde en çok gramerleşmeye uğrayan bir kelime

olduğu için *tur-* yardımcı fiilini örnek verebiliriz. *Tur-* fiilinin geniş zaman eki almış *turur* biçimi kategorisizleşme sürecinde eriyerek *–tur/ -tu/ -t* biçimlerine dönüşür. Kelime ekleştikten ve fonksiyon değiştirdikten sonra kısalmaya uğramıştır. Hatta bazı çağdaş lehçelerde daha da kısalarak *–t* sesine kadar düşmüştür. Son olarak da ses kaybı sürecinde ise anlam kaybına uğrayan kelime ses kaybına da uğrar. Bu ses kaybı kısalma ya da yok olmaya kadar gidebilmektedir (Gökçe, 2013: 36). Bu süreç çoğu araştırmacı tarafından gramerleşme sürecinin bir çıktısı olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2008: 26).

1.3. GRAMERLEŞME İLKELERİ

Sözlükbirimler bir süreç dâhilinde değişerek edat, bağlaç, yardımcı fiil vs. gibi başka gramatikal unsurlara dönüşebilir. Bazı gramatikal unsurlar da başka gramatikal ögelere dönüşebilir hatta ekleşme eğilimi gösterebilir. Sözlükbirimler gramerleşirken belli başlı iki temel ilkeye uygunluk gösterirler: aynı anda var olma ilkesi ile tek yönlülük ilkesi.

Aynı anda var olma durumu sözlükbirimin gramerleştikten sonraki biçimi ile gramerleşmeden önceki bağımsız biçiminin bir arada yaşaması durumudur. Dilde hem eski unsur hem de yeni unsur birlikte bulunabilirler. Bu duruma çoğu araştırmacılar aynı anda var olma durumu demiştir. Bazı araştırmacılar ise bu durum için *layering, divergence, eşamandalık, eş zamanlı yapılar, aynı anda var olma* gibi terimler kullanmışlardır (Hopper, 1991: 22; Hopper ve Traugott, 2000: 36; Demirci, 2008: 138; Hirik, 2017: 217).

Türkçede *il-* "bağlamak" sözlükbirimi zamanla, çeşitli nedenlerle *ile* bağlacına dönüşmüş ve gramatikal görev üstlenmiştir. *İle* bağlacı ise ekleşme eğilimi göstererek *+lA* eki olarak başka bir gramatikal görev üstlenmiştir. *İl-* fiili günümüzde Türkçenin yazı dilinde bulunmasa da hala halk ağzında yaşamaktadır. Aynı zamanda *ile* bağlacı ile ondan ekleşen *+lA* eki dilde aynı anda kullanım bulmaktadır. Yine Türkçedeki *yürü-* fiilini de aynı anda var olma ilkesine örnek verebiliriz. Hem *yürü-* fiili hem de ondan ekleşen *–yor* şimdiki zaman eki dilde kullanılmaktadır. Sözlükbirimin gramerleştikten sonra kullanımdan düşmesi zorunlu bir durum değildir. Bazen kullanımdan düşer bazen de hem sözlükbirim hem de gramerleşmiş biçimi aynı anda dilde yaşar.

Tek yönlülük ilkesi gramerleşmede manasal, sessel ve yapısal değişimlerin tek yönlü olması ve geriye döndürülemez olmasını ifade eder (Hopper ve Traugott, 2000:

99). Gramerleşen sözlükbirim, gramer görevini üstüne aldıktan sonra eski sözlükbirimi haline tekrar dönememe durumudur. Ancak bu ilkenin her zaman uygulanacağı anlamına gelmez. Bazı durumlarda tek yönlülük ilkesine aykırı örnekler karşımıza çıkabilir. Fakat bu örnekler oldukça nadirdir. Türkçede özellikle birleşik zamanlı fiillerin çekiminde kullanılan *–imiş* yapısı tek yönlülük ilkesine aykırı örneklerdendir. *Er- > ir- > i-* fiili birleşik zamanlı fiillerin oluşumunda hem ayrı bir biçimde hem de ekleşmiş bir biçimde kullanılır: *gelir imiş/ gelirmiş, sever idi/ severdi* vs. Fiillerin öğrenilen geçmiş zaman rivayet çekiminde kullanılan *imiş* yapısı Kıbrıs ağızlarında ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde farklı bir görevde karşımıza çıkmaktadır. Demir' in tespit ettiği bu durumda daha önce gramerleşmiş olan *–imiş* yapısı tekrardan sözükselleşerek *miş* "güya" anlamında kullanılmaktadır: ***Miş*** *sonunda aşkını ilan etdi.* "Güya sonunda aşkını ilan etmiş." (Demir, 2018: 22).

1.4. EKLEŞME

Gramerleşme teorisinin bir alt başlığı da aslında ekleşmedir. Gramerleşme terimi yaygınlaşmadan da önce araştırmacılar bu konuda çalışmalar yapmaktaydı. Daha çok bağımsız bir kelimenin zamanla bir ek biçimine dönüşmesi olayına ekleşme denmektedir. Her gramerleşme bir ekleşme örneği değilken her ekleşme bir gramerleşme örneğidir. Çünkü gramerleşme her zaman sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi şeklinde değildir. Bazen daha az gramatikal olan unsurun daha çok gramatikal unsura dönüşmesi de gramerleşmeye girer. Bu yüzden gramerleşme ve ekleşme bir birine denk iki terim değildir. Ekleşme gramerleşmenin bir alt sürecidir.

Çalışmanın ana konusu ekleşme ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada daha önce ayrı bir sözlükbirim olan edatların, yardımcı fiillerin, zamirlerin, isimlerin ve kalıplaşmış ifadelerin ek haline gelme süreci incelenmiştir. Tarihi lehçelerden bu yana kullanılan *tur-* fiili zamanla yardımcı fiil görevinde kullanılmış daha sonra da ekleşerek birçok gramatikal görev üstlenmiştir. Bu örnekte *tur-* fiili yardımcı fiil görevine geldiğinde gramerleşmiştir. Ek haline dönüştüğünde ise de gramerleşmiştir. Fakat çalışmanın konusu gramerleşme değil onun bir alt süreci olan ekleşmedir. Bu yüzden çalışmada sadece *tur-* yardımcı fiilinden ekleşen unsurlar yer almaktadır.

1.5. İKİNCİL KELİMELER

İkincil kelimeler, sınırlı sayıda olan fakat kullanımı sık olan kelimelerdir. Az sayıda olmalarına rağmen oldukça işlevsel olan edatlar, zamirler ve yardımcı fiiller ikincil kelimelere girer. Bir takım isimler de örnekseme yoluyla ikincil kelimelerden sayılır. İkincil kelimeler ekleşme temayülünde olan kelimelerdir. Çalışmada bu ikincil kelimelerin ekleşmelerine değinilmiştir.

2. BÖLÜM - İNCELEME

2.1. EDATLARIN EKLEŞMESİ

2.1.1. Edatların Ekleşmesi

2.1.1.1. Ara> +ärå, +ara, +āra

Eski Türkçeden bu yana kullanılan *ara* "arasında" edatı bazı çağdaş lehçelerde hem edat olarak hem de ekleşmiş olarak yaşamını sürdürmektedir. *Ara* "arasında" edatının *ār-* "arasından geçmek, içinden geçmek" fiiline zarf-fiil ekinin gelmesi ve bu zarf-fiil ekinin de kalıplaşması sonucu oluştuğu fikri en yaygın etimolojidir (Tekin, 2003: 150). *Ara* "arasında" edatı için **ār-* "arasından geçmek" fiilinin zarf-fiil almış biçimi olarak görüş bildiren ve *ara* "arasında" edatının daha eski biçimi olarak da **hāra* kelimesini gösteren araştırmacılar da vardır (Li, 2004: 78). Annemaria von Gabain, *"Eski Türkçenin Grameri"* adlı eserinde edatları fiil kökenli ve isim kökenli olarak ayırmasına rağmen *ara* "arasında" edatını fiil kökenli edatlar başlığı altında ele almazken diğer son çekim edatları başlığı altında ele alır (Gabain, 1988: 98). Carl Brockelmann, *"Osttürkische Grammatik der islamischen Literatur Sprachen Mittelasiens"* adlı eserinde *ara* "arasında" edatının kökeni hakkında tam bir açıklama yapmaz fakat edatı fiil kökenli olarak gösterir (Brocelmann, 1954: 181). Necmettin Hacıeminoğlu, *"Harezm Türkçesi Grameri"* adlı eserinde *ara* "arasında" edatını yapısı ve menşei bilinmeyen edatlar başlığı altında ele alır (Hacıeminoğlu, 1997: 100). Hacıeminoğlu, aynı zamanda *ara* "arasında" edatının +*ra* yön gösterme ekini hatırlattığını ve bu edatın zarf-fiil eki almış bir kelimeyi de düşündürdüğünü söyler (Hacıeminoğlu, 1971: 5). *Ara* "arasında" edatı zamanla isimleşerek kendisinden sonra isim hâl eklerini de alır duruma gelmiştir (Li, 2004: 83).

Ara "arasında" edatı birçok çağdaş lehçede kullanılmaktadır. Fakat sadece Güneydoğu/ Karluk Grubu lehçelerinden Yeni Uygur Türkçesi ve Özbek Türkçesinde, Kuzeybatı/ Kıpçak Grubu lehçelerinden Tatar Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesinde, Güneybatı / Oğuz Grubu lehçelerinden ise Türkmen Türkçesinde ekleşmiştir. Edat, Özbek Türkçesinde +*årä* biçiminde isimlere ekleşmektedir. Ekleşme süreci henüz tamamlanmamıştır. Yeni Uygur Türkçesi ise +*ara* biçiminde isimlere ekleşmektedir. Fakat yine Özbek Türkçesinde olduğu gibi ekleşme süreci henüz tamamlanmamıştır. *Ara* "arasında" edatı, Tatar Türkçesinde +*ara* biçiminde ekleşmiştir. Kırım Tatar Türkçesinde

ise hem +*ara* biçiminde isimlere gelen bir ek olarak hem de edat olarak kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ise +*āra* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar.

Eski Türkçede Ara Edatı

Orhun Türkçesinde *ara* "arasında" edatı yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 78; Tekin, 2003: 150; Hacıeminoğlu, 1971: 6). Eski Türkçe ve Orta Türkçede ve çoğu çağdaş Türk lehçelerinde *ara* edatı herhangi bir ses değişikliğine uğramadan kullanılmaya devam etmektedir.

*Üze kök teŋri asra yağız yér ḳılıntuḳda ékin **ara** kişi oġli ḳılınmiş.* "Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış." (KT D-1)

*Bu türük bodun **ara** yarıḳlıġ yaġıġ yeltürmedim*. "Bu Türk halkı içinde zırhlı düşmanların akınına imkân vermedim." (T-54)

*Ékin **ara** idi oksuz kök türk éti anca olorur ermiş*. "(Bu) iki (sınır) arasında hiç boy örgütü olmayan Doğu Türklerini örgütleyerek öylece hüküm sürerlermiş." (BK D-4)

Uygur Türkçesinde *ara* "arasında, ortasında, içinde" edatı yalın isimlerden ve ilgi hâli eki almış kelimelerden sonra kullanılmıştır (Li, 2004: 78).

*Ada tuda bizni **ara** yoḳ*. "Tehlikeler bizim aramızda yok." (Li, 2004: 78)

*Eçüm apam sekiz on yıl olurmış ötüken éli tegres éli ékin **ara** orḳun ügüzde.* "Atalarım dedelerim seksen yıl hükümdarlık etmişler Ötüken ülkesinde ve Tegres ülkesinde bu ikisinin arasında Orhon ırmağında." (Li, 2004: 78)

Karahanlı Türkçesinde *ara* "arasında, içinde" edatı yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 79; Hacıeminoğlu, 1996: 81). Bazı örneklerde de ayrılma hâli eki almış isimlerden ve ilgi hâli eki almış zamirlerden sonra kullanılır (Hunutlu, 2019: 144).

*Bayatḳa tutuzdum munı yalwara tilese küzezgey küyer ot **ara.*** "Bunu yalvararak, Tanrı'ya emanet ettim, o isterse yanar ateş içinde korur." (KB-1483)

*Ağızdın **ara** ot ara suv çıkar*. (KB-2686)

*Boldaçı buzaġu öküz **ara** belgülüg.* "(Öküz) olacak buzağı öküzler arasında bellidir." (DLT I-528)

Sewilmek tileseŋ kişiler ***ara*** *aḳı bol aḳılıḳ sini sewdürür*. "İnsanlar arasında sevilmek istersen, cömert ol; cömertlik seni sevdirir." (AH-259-260)

Orta Türkçede Ara Edatı

Harezm Türkçesinde *ara* "arasında" edatı yalın isimlerden sonra ve isimlerin ilgi hâli eki almış şeklinden sonra kullanılır (Li, 2004: 79; Hacıeminoğlu, 1997: 100).

Biri biriŋiziŋ 'aybını ḫalḳ ***ara*** *açmaŋ.* "Birbirinizin aybını halk arasında açmayınız." (NF-388/9)

Melik aydı men siziŋ ***ara*** *bir ḥükm ḳılsam bolġay mu*. "Hükümdar dedi: Ben sizin aranızda bir hüküm verirsem olur mu?" (KE-47r/15)

Eser yel turur bu 'ömür terk keçer tiriglik çerāġı yel ***ara*** *öçer.* "Bu ömür esen rüzgârdır, çabuk geçer; hayat mumu rüzgâr arasında söner." (MM-47/1-2)

Kıpçak Türkçesinde *ara* "arasında" edatı yalın isimlerde sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 79).

İkki 'āḳil ***ara*** *uruş bolmas.* "İki akıllı arasında savaş olmaz." (GT-215/8)

Cāhiller ***ara*** *'ālim oltursa aŋa oḫşar bir şem'i münewwerdür közsüzler arasında.* "Bilgisizler arasında bilgili otururşa, gözsüzler arasında bir aydınlatılmış mum buna benzer." (GT-340/9-10)

Çağatay Türkçesinde *ara* "-de, içerisinde, arasında" edatı yalın isimlerden sonra gelmektedir" (Li, 2004: 80; Hacıeminoğlu, 1971: 6).

Andın özge yoḳ édi āfāḳ ***ara*****.** "Ufuklarda ondan başkası yok idi." (LD-200)

'Işḳ ***ara*** *lāzım durur örtenmek oḳ ot ara köymekdin özge çare yoḳ.* "Aşkta işte yanmak lazımdır ve ateşte yanmaktan başka çare yoktur." (LD-2584)

Eski Türkiye Türkçesinde Ara Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *ara* "arasında" edatı, işlek bir şekilde olmasa da kullanılmaktadır. Hatta *ara* edatı zamanla isimleşerek kendisinden sonra isim hâl eklerini de alır duruma gelmiştir (Hacıeminoğlu, 1971: 6; Li, 2004: 84).

Gördükçe yüzün olsa gözüm yaşı nola çok

Olur ziyade çok ***ara*** *fasl-ı bahar āb* (TS)

Oğlan ḳılıcın çıkardı ḳızla kendü ***arasına*** *bıraḳdı.* “Oğlan kılıcını çıkardı ve kızla kendisinin arasına bıraktı.” (Li, 2004: 84)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Ara Edatı

Özbek Türkçesinde Ara Edatı

Özbek Türkçesinde *ara* “arasında” edatı *årä* biçiminde karşımıza çıkar. Edat bazen ekleşmiş olarak *+ärå* biçiminde de görülür. Edat ekleşme sürecinden geçmektedir, ekleşme henüz tamamlanmamıştır (Li, 2004: 80).

U kün ***årä*** *ambulatoriyagä ḳatnäydi.* “O, gün aşırı yataksız dispansere gidiyor.” (Li, 2004: 80)

Bir yil ḳandäy ***ḫalḳärå*** *uçräşuwlär bolip ötdi.* “Bu yıl ne gibi uluslararası toplantılar olup geçti?” (Li, 2004: 80)

Tekst yüzäsidän 7-8 tä säwål tüzib, ***özärå*** *suhbätläşiŋ.* “Metin hakkında 7-8 tane soru hazırlayıp kendi aranızda sohbet edin.” (Li, 2004: 80)

Yeni Uygur Türkçesinde Ara Edatı

Yeni Uygur Türkçesinde *ara* “arasında, -arası, -de” edatı tam olarak ekleşmemiştir fakat bazı örneklerde ekleştiği de görülmektedir. Edat ekleşme sürecinden geçmektedir (Li, 2004: 81).

Äy sazandäm Tarim, bizdä arman yoḳ, çal saziŋni köŋül ***ara*** *äpġan yoḳ.* “Ey çalgıcım Tarım, bizde arzu yok, çal sazını gönülde çığlık yok.” (Li, 2004: 80)

Tilimizdä öz ***ara*** *yeḳin manada ḳollinildiġan sözlär nurġun.* “Dilimizde birbirlerine yakın anlamda kullanılan sözler çok.” (Li, 2004: 80)

U ***ḫälḳara*** *waziyättin sözläp beridu*. “O, uluslararası durumdan söz ediyor.” (Li, 2004: 80)

Kuzeydoğu Grubunda Ara Edatı

Tuva Türkçesinde Ara Edatı

Tuva Türkçesinde *ara* “arasında” edatı, kendinden önce gelen kelimeden ayrı kullanılmaktadır. Edat, Tuva Türkçesinde ekleşmemiştir (Li, 2004: 83).

Oruk ***ara*** *doktāvas bis.* “Yarı yolda durmayız.” (Li, 2004: 83)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Ara Edatı

Tatar Türkçesinde Ara Edatı

Tatar Türkçesinde *ara* "arasında, -arası" edatı kendinden önceki kelimeye ekleşmiş olarak +*ara* biçiminde karşımıza çıkar (Li, 2004: 82).

Kül buyındagı kazlar uyandılar da ***üzara*** *gaygıldaşa başladılar.* "Göl kıyısındaki kazlar uyandılar ve karşılıklı vaklamaya başladılar." (Li, 2004: 82)

Kolḫozara *elektr stantsiyası.* "Kolhozlararası elektrik santrali." (Li, 2004: 82)

Kırgız Türkçesinde Ara Edatı

Kırgız Türkçesinde *ara* "arasında" edatı, ekleşmeden ayrı bir kelime olarak kullanılmaktadır (Li, 2004: 82).

Alar öz ***ara*** *süylöştü.* "Onlar kendi aralarında konuştular." (Li, 2004: 82)

Süylömdögü sözdör öz ***ara*** *baylanışta bolot.* "Tümcedeki sözler kendi aralarında ilişkide bulunuyor." (Li, 2004: 82)

Anı öz ***ara*** *bölüp alunu çeçişet.* "Onu kendi aralarında bölmeye karar veriyorlar." (Li, 2004: 82)

Başkurt Türkçesinde Ara Edatı

Başkurt Türkçesinde *ara "*arasında" edatı kendinden önceki kelime arasına çizgi konularak kullanılmaktadır. Ekleşme eğilimi göstermektedir (Li, 2004: 82).

Aġastar ***üẕ-ara*** *bäḫäsläşkändär.* "Ağaçlar kendi aralarında tartışmışlar." (Li, 2004: 82)

Yola miĕnän ḫalıḳ borondan uḳ yämäġät, ***ırıw-ara****, ġailä, nikaḫ mönäsäbättärĭn yulġa balġan.* "Töre ile halk ta eskiden beri toplum, soylararası, aile, evlenme ilişkilerini yola koymuştur." (Li, 2004: 82)

Mäskäwẕa "yaŋı epoḫala ĭşsĭlär ḫäräkätĭ" tip isĭmlängän ***ḫalıḳ-ara*** *konferentsiya asıldı.* "Moskova'da "yen, çağda işçiler haraketi" diye adlandırılan uluslararası konferans açıldı." (Li, 2004: 82)

Nogay Türkçesinde Ara Edatı

Nogay Türkçesinde *ara* "arasında, -arası" edatı ekleşmeden kullanılmaktadır (Li, 2004: 81).

*8-nşi Martta, ḫalklar **ara** kıskayaklılar bayram küninde, siz sol erlik üşin küres akında da mutpaŋız*. "8 martta, uluslararası kadınlar bayramı gününde, siz şu kahramanlık için mücade hakkında da unutmayınız." (Li, 2004: 81)

*Öz **ara** söyleşip keliş-*. "Kendi aralarında konuşup anlaşmak." (Li, 2004: 82)

Kırım-Tatar Türkçesinde Ara Edatı

Kırım-Tatar Türkçesinde *ara* "arasında, -arası" edatı hem edat olarak hem de ekleşerek kullanılmaktadır. Edat *+ara* biçiminde isimlere eklenmektedir (Li, 2004: 81).

***Ḫalḳara** göŋüldeşlik bayramı*. "Uluslararası gönüldaşlık bayramı." (Li, 2004: 81)

*Sözleriŋ **özara** münasebetini munasabetçi bildire*. "Sözlerin kendi aralarındaki ilişkisini sontakı bildiriyor." (Li, 2004: 81)

Karakalpak Türkçesinde Ara Edatı

Karakalpak Türkçesinde *ara* "arasında, -arası" edatı ekleşmeden kullanılmaktadır. Bazen kendinden önceki kelime ile araya çizgi konularak kullanılmaktadır. Zamanla ekleşme eğilimi göstermektedir (Li, 2004: 81).

*Barlıḳ hädiyseler **öz-ara** täbiyġıy räwişte baylanısḳan***. "Bütün olaylar kendi aralarında doğal olarak bağlanmışlardır." (Li, 2004: 81)

*Gäptegi sözlerge soraw ḳoyıp, olardıŋ **öz-ara** baylanısın tabıŋ*. "Tümcedeki sözlere soru koyup, onların kendi aralarındaki ilişkiyi bulun." (Li, 2004: 81)

Kumuk Türkçesinde Ara Edatı

Kumuk Türkçesinde *ara* "arasında, -arası" edatı ekleşmeden kullanılmaktadır: *şahar ara telefon* "şehirlerarası telefon" (Li, 2004: 81).

Güneybatı / Oğuz Grubunda Ara Edatı

Türkmen Türkçesinde Ara Edatı

Türkmen Türkçesinde *ara* "arasında, -arası" edatı kendinden önceki kelimeye *+āra* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar (Li, 2004: 80).

*Agitpunktda agitatorlarıŋ **özāra** pikir alışmakları guralyar.* “Propaganda merkezinde propagandacıların karşılıklı fikir alışverişinde bulunmaları sağlanıyor.” (Li, 2004: 80)

*Biz **agşamāra** tanşımızıŋka bardık.* “Biz akşamüstü tanıdığımızın evine gittik.” (Li, 2004: 80)

*Biziŋ daşarı sıyasatımız **halkāra** yagdayındakı dartgınlıgı gowşatmaklıga gönükdirilendir.* “Bizim dış politikamız uluslararası durumdaki gerginliği yumuşatmaya yöneliktir.” (Li, 2004: 80)

Tablo 1.1 Ara edatının ekleşme tablosu.

***Ara* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Ara* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Ara* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*ara*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*ara*	
Eski Türkiye Türkçesi	*ara*	
Özbek Türkçesi	*ärä, +ärä*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*ara, +ara*	X
Tuva Türkçesi	*ara*	
Tatar Türkçesi	*+ara*	X
Kırgız Türkçesi	*ara*	
Başkurt Türkçesi	*ara*	
Nogay Türkçesi	*ara*	
Kırım Tatar Türkçesi	*ara, +ara*	X
Karakalpak Türkçesi	*ara*	
Kumuk Türkçesi	*ara*	
Türkmen Türkçesi	*+āra*	X

2.1.1.2. Birlen/birle/bile/bilen/ile/ilen > +lA, +(y)IlA, +pA, +pAlA, +pAlAn, +(l)nAn, +lA(n), +lO, +DAñ, +nAñ, +menen, +men; +benen, +ben; +penen, +pen, ,+lAy, +lAyın, +nen, +ba, +bia

Eski Türkçe döneminde yazılmış tarihi metinlerden bu güne kadar kullanılagelen *birle* edatı tarihi dönem metinlerinde farklı şekilleriyle (*birlen, bile, bilen, ile, ilen vs.*) sıklıkla kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde de kullanılmaya devam etmektedir. Çeşitli fonetik hadiselere uğrayan bu edat, zamanla bazı lehçelerde ekleşmiştir. Ekleşen lehçelerden biri de Türkiye Türkçesidir. Bu edatın ekleşmesi ile Türkiye Türkçesinde *+lA* vasıta hâli eki meydana gelmiştir. İsim çekim eklerinden *+lA* vasıta hâli ekiyle *ile* edatı ya da tarihi lehçelerde kullanılan *birle* edatı mana ve işlev açısından aynıdır. Görevli biçim birimler denilen edat- bağlaç gibi kelimelerin bazı eklerle aynı görevi üstlendikleri de bilinmektedir (İlhan, 2019: 153).

Edat eski Türkçe metinlerinde *birle, bilen, birlen, bile* biçimleri ile kullanılmıştır. Orta Türkçe metinlerinde *+lA ve birle, bile, birlen* biçimlerinde kısmen de olsa ekleşmiş biçimiyle karşımıza çıkar. Eski Türkiye Türkçesi döneminde *+la, +le, +(y)ıla, +(y)ile* biçimiyle kullanılmaktadır ve ekleşme süreci henüz tamamlanmamıştır.

Edat, uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+pA, +pAlA, +pAlAn* biçimiyle, Yakut (Saha) Türkçesinde *+(l)nAn* biçimiyle, Halaç Türkçesinde *+lA(n)* biçimiyle ekleşmiş olarak kullanılmakta ve vasıta hali eki görevi üstlenmektedir.

Edat, Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *biläп* ve Yeni Uygur Türkçesinde *bilen* biçiminde kullanılmakta ve ekleşmemektedir. Edat bu lehçelerde ekleşmeden vasıta hali görevi üstlenmektedir. Kuzeydoğu grubundan Altay Türkçesinde *+lA, +lO* biçiminde, Hakas Türkçesinde *+dAñ, +tAñ, +nAñ* biçiminde ekleşerek, Tuva Türkçesinde ise *bile* biçiminde ekleşmeden vasıta hali görevinde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *bélen* biçiminde, Kırgız Türkçesinde *menen* biçiminde, Başkurt Türkçesinde *mĕnen* biçiminde, Karakalpak Türkçesinde *menen* biçiminde, Kumuk Türkçesinde *bulan* biçiminde, Karaçay-Balkar Türkçesi *bla* biçiminde, Karay Türkçesinde *bıla* biçiminde, Nogay Türkçesinde *nan, nen, lan, man, men, pan, pen, ban, ben* biçiminde ekleşmeden vasıta hali görevinde kullanılmaktadır. Edat, Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinde genel olarak ekleşmeden kullanılırken sadece Kazak, Nogay, Kırım-Tatar ve Karay Türkçelerinde ekleşerek kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde *+menen, +men; +benen, +ben; +penen, +pen* biçiminde, Nogay Türkçesinde *+n, +la/ +le,+lay/ +ley, +layın/ +leyin* biçiminde, Kırım- Tatar Türkçesinde *+nen* biçiminde ve Karay Türkçesinde *+ba, +bia* biçiminde

ekleşmiştir. Edat, Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde *+lA* biçiminde ekleşirken Gagavuz Türkçesinde *+lAn, +dAn, +tAn, +nAn* biçiminde çok biçimli olarak ekleşmiştir. Türkmen Türkçesinde ise ekleşme görülmez. Edat *bilen, bile* şekliyle ekleşmeden kulanılmaktadır.

Birle

"Birlikte, beraber, bir olup, bir araya gelip" anlamlarında kullanılan *birle* edatı, ilk olarak Eski Türkçe döneminde, Orhun Türkçesinde, kullanılmaya başlanan daha sonra Uygur, Harezm, Çağatay, Kıpçak dönemlerinde ve Batı Türkçesinin Eski Anadolu devresi sahasında yaygın olarak kullanılan bir çekim ve bağlama edatıdır (Hacıeminoğlu, 1971: 22). *Birle* "birlikte, beraber, bir olup, bir araya gelip" kelimesinin kökeniyle ilgili birçok birbirinden farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlar içerisinde en yaygın olan görüş kelimenin *bir* ve *ile* kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu savunan görüştür (Brockelmann, 1957: 58, Ediskun, 1999: 286; Hacıeminoğlu, 1971: 22; Ergin, 2004: 370; Banguoğlu, 1974: 271; Gülsevin, 1997: 69; Mansuroğlu, 1955: 62; Arat, 1992: 139-140; Özkan, 1996: 191; Gülensoy, 2007: 429). Aslında Reşit Rahmeti Arat, Atabetü'l-Hakâyık'ta *birle* kelimesindeki *+lA* ekinin kökeninin ne olduğunu ve bu ekin tarihi süreçteki seyrini belirlemenin oldukça zor olduğunu ifade eder. Will Bang'ın *birle*< *bir+le* açıklamasını kabul etmek gerektiğini fakat "*ile"* şeklinin eski metinlerde olmamasından dolayı da bir şey söylemenin doğru olmayacağını vurgular (Arat 1992: 139-140).

Birle kelimesinin, sayı adı olan *bir* kelimesine *+le* kuvvetlendirme edatı ya da vurgulama parçacığı diyebileceğimiz "die hervorhebende partikel"in gelmesiyle oluştuğunu söylenler de vardır (Grönbech, 1995: 31). *Birle* kelimesini *bir+le* şeklinde tahlil eden ve *bir* isim köküne *+lA* vasıta hâlinin geldiğini belirten ancak buradaki *bir* isminin Grönbech'in dediği gibi sayı adı olmadığını vurgulayan görüşler bulunmaktadır (Öner, 2018: 17). *Birle* kelimesinin *bir* ismine *+lA* enklitiğinin gelmesiyle oluştuğu yönünde görüşler bulunmaktadır (Şirin, 2015: 88). Talat Tekin, *birle* kelimesini **bi:r+lä* şeklinde göstermiştir. *Bir* ismine *+lä* ekinin geldiğini söylemiş fakat bu ekin ne olduğu konusunda fikir belirtmemiştir (Tekin, 2003: 150). Aslı Zengin ise, *birle* edatı için *"bir"* isminden *+le* zarf yapma eki ile oluşmuş bir edat diye bahseder (Zengin, 2016: 113).

Diğer görüşlerden farklı olarak *birle*'nin **biril-* (bir+i-l-) "birleşmek, bir olmak, bir araya gelmek" fiilinin zarf-fiil biçimi (*birle* <biril-e) olduğunu söyleyen birçok araştırmacı vardır (Gabain, 1988: 93; Hamilton, 2011: 171; Çağbayır, 2007: 624; Li,

2004: 170; Korkmaz, 2009: 142). Bu görüş ise bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilme sebebi ise Eski Türkçede *biril-* ya da *birleyin* gibi bir yapıyla henüz karşılaşılmamasıdır (Hacıeminoğlu, 1971: 22; Öner, 2018: 10; Erdal, 2004: 333; Bang, 1980: 94-95). Fakat Ümit Hunutlu,*"Çekim Edatlarının İsim Hâli"* adlı çalışmasında *birle* çekim edatının kökeni hakkında kesin bir şey demese de edatların kendilerinden önce isim hâl eki isteyip istememesinde o edatın kökeninin etkili olduğunu söyler. Fiil kaynaklı edatlarda fiilin anlamsal özelliğinin (iş, oluş, kılış fiili olması) ve istediği zorunlu ögenin kendisinden önceki hâl ekini belirlediğini vurgular. Hunutlu, Eski Türkçede de *birle* son çekim edatının bir örnekte "*Kaganın birle"*(KT D 35) şeklinde, kendisinden önceki kelimenin hal eki almış olması Gabain'in ve yukarıda söz edilen diğer araştırmacıların *birle* için tasarladıkları zarf-fiil yapısını destekler nitelikte görür (Hunutlu, 2019: 148, 155).

Şinasi Tekin*, "Eski Türkçe"* adlı çalışmasında *birle* edatını, kökeni fiil olan çekim edatları bölümünde değerlendirir (Ş. Tekin, 1976: 95).

Kamil Tiken ise, diğer görüşlerden farklı olarak *birle* edatının *bir* isim köküne +*le* isimden fiil yapma eki ve –*g* fiilden isim yapma ekinin getirilerek oluştuğunu *(birle< bir+le-g)*, sondaki –*g s*esinin ise düştüğünü söyler (Tiken, 2020: 26).

Görüldüğü gibi *birle* kelimesinin kökeni hakkında birçok araştırmacı görüş bildirmiştir. *Birle* kelimesinin, *biril-* fiilinin zarf- fiil şekli olması düşüncesi pek akla yatkın gelmemektedir. Eski Türkçedeki metinlerin sınırlı olması sebebiyle sadece elimizde bulunan metinler taranabilir. Bu metinler içerisinde de *biril-* fiiline rastlanılmamaktadır. Bu yüzden böyle bir değerlendirme yapmak pek yerinde olmaz. Gün yüzüne çıkabilecek herhangi bir tarihi metinde böyle bir fiile rastlanırsa eğer tekrar değerlendirme yapılabilir. *Birle* edatının *bir+ile* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceğini ve daha sonra *ile* kelimesinin önündeki /i/ sesinin düşmüş olabileceğini düşünmek oldukça mantıklı gelmektedir. Bu durumda *ile* edatının ekleşmesinin Eski Türkçe döneminde başladığını söyleyebiliriz.

Birlen

Birle "birlikte, beraber, bir olup, bir araya gelip" edatının yanında Eski Türkçede kullanımı görülen *birlen* "birlikte, beraber, bir olup, bir araya gelip" şeklinin kökeniyle de ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Nicholas Poppe, Martti Rasanen (Sevortyan, 1978: 151) ve H. Mirzezade (Mirzazade, 1990: 319) *birlen* kelimesini *bir+le-n* şeklinde

göstererek sondaki /-n/ ekinin zarf-fiil eki olduğunu belirtmişlerdir (Aktaran: Alkaya; 2013: 187).

Eski Türkçe *birlen* kelimesinin *+lA* vasıta ekinin donuklaştığı isim kökenli *birle* "birlikte" zarfı üzerine ayrıca *+n* vasıta hali ekinin gelip kalıplaştığını söyleyerek *bir+le+n* şeklinde tahlil yapan araştrmacılar vardır (Öner, 2018: 12). Yani *birlen* kelimesinin sonunda bulunan /n/ sesinin eski Türkçede görülen vasıta hâli eki olduğunu, iki vasıta hâli ekinin üst üste gelerek kalıplaştığını ifade ederler. Ek yığılması denilen bu olayın bazı sebepleri vardır. Zeynep korkmaz ek yığılması için şunları söyler: "Dil ve dilin unsurları canlı bir varlıktır ve değişebilir. Değişim hem sözcüklerde hem de eklerde olabilir. Bir dönemde çok işlek olarak kullanılan bir ek canlılığını kaybedebilir. Canlılığını kaybeden bir ek yerini aynı görevde yeni bir eke bırakabilir. Eski ekin terkedilip yerine yeni ekin gelmesi sırasında dilin bünyesinden kaynaklı bazı nedenlerle eski ekin düşmeyip o kelimede kaldığı ve aynı vazifeyi gören yeni ekin de eski ekin ardından geldiği görülmüştür. İlk ek ya birleştiği kelime ile kaynaşmış olarak şekilce kendini korumuş ya da zamanla sonradan gelen ek ile kaynaşarak birleşik bir ek meydana getirmiştir (Korkmaz, 1960: 176)." Aslında Korkmaz, ek yığılmasında ilk unsurun eski ek, ikinci unsurun ise yeni ek olduğuna vurgu yapar. Yani eski ekin üzerine yeni ekin gelerek kalıplaştığını söyler. *Birlen* kelimesinde ise bu açıklamanın tam tersini görmekteyiz. Yeni oluşan *+lA* vasıta eki ilk unsur durumunda önce gelirken eski vasıta eki olan *+n* eki, yeni ekten sonra gelerek ikinci unsur durumunda olduğundan Korkmaz'ın açıklamasına uygun bir örnek olarak görünmemektir. Bu durum, *ile* edatının ekleşmesinin aslında Eski Türkçe döneminde başladığını düşündürebilir.

Çoğu araştırmacı *birlen* kelimesinin sonundaki /n/ sesinin eski vasıta hâli eki olduğunu düşünmektedir (Li, 2004: 170; Çağbayır, 2007: 624; Erdal, 2004: 176; Mansuroğlu, 1955: 62; Grönbech, 1995: 40; Bang, 1980: 94-95; Ağca, 2006: 366; Tiken, 2020: 26).

Annemaria von Gabain de *birlen* kelimesini *bir+le+n* şeklinde tahlil eder. Fakat *birlen* kelimesinin bir türevi olan *birle* kelimesini de *bir+i-l-e* şeklinde tahlil edip bir zarf-fiil sayarak çelişkiye düşer (Gabain, 1988: 93, 96).

Andrey Nikolayeviç Kononov, *birlen* kelimesini *bir+le+n* şeklinde ayırmış ancak *+le* ve *+n* eklerinin ne olduğunu belirtmemiştir. Kononov, Türkiye Türkçesi gramerinde *ile* edatının örneklerini tahlil ederken *birlen > bilen > bile > ile* biçiminde bir ses değişim sürecin vermiştir. Kelimenin başındaki /b/ sesinin düştüğünü de söylemiştir (Kononov, 1956: 314; Kononov, 1941: 666).

Yaşar Çağbayır, *birlen* "ile, beraber, birlikte"kelimesini *bir+ il- e- n* şeklinde ayırmıştır: *bir* ismi ile *il* fiilinin birleşerek *–e* zarf-fiil ekine, *+n* vasıta hâli eki gelmesi ile oluştuğunu söyler (Çağbayır, 2007: 624).

Aleksandr Mihayloviç Şçerbak, Türkçe zarflar ve edatlar üzerine yazdığı eserinde, tarihî yazı dilindeki *birlen* edatının gelişimini göstermiş ve şu şekilde bir gelişme sürecini vermiştir: birlen > bilen > bile. Şçerbak gelişim aşamalarını göstermiş ama bu kelimenin kökeninin ne olduğundan bahsetmemiştir. Ayrıca *birlen* edatının çağdaş Türk yazı dillerindeki bütün biçimlerini de göstermiştir. Şçerbak, A. G. Mogamedov'a atfen sadece *birlen* edatının Kumuk Türkçesindeki şekli olan *bulan* için *bu+lan* şeklinde bir tahlil yapmış ve *bu* kelimesi için zamir, *+lan* eki için birliktelik eki demiştir (Şçerbak, 1987: 80). Bu kelime için yapılan etimoloji pek yerinde bir açıklama değildir. Nitekim bu etimoloji için Mustafa Öner de tarihi *bilen* edatının Kumuk Türkçesinde ilk hecede yuvarlak ünlüye dönen ikincil biçiminin,*"bu"*zamir köküyle birleştirilmesinin anlamca imkânsız olduğunu söyler (Öner, 2018: 12).

Necmettin Hacıeminoğlu, *birlen* edatı için *birle* edatı ile aynı işlevde kullanılmakta olduğunu ve ona göre daha az yaygın olduğunu belirtmektedir. Sonundaki *+n* sesinin diğer benzerlerinde de görüldüğü gibi manayı daha da kuvvetlendiren bir vasıta hâli eki olabileceği gibi, fonksiyonu tespit edilemeyen bir türeme ses de olabilir, der (Hacıeminoğlu, 1971: 26).

Yong Song Li, *"Türk Dillerinde Son Takılar"* adlı çalışmasında, *birle* kelimesini *<*bi:r+i-l-e* şeklinde tahlil etmiş, *biril-* fiilinin ulaç şekli olabilir, demiştir. *Birle* kelimesine vasıta hâli eki olan *+n*'nin eklenmesi ile de *birlen* son takısının oluştuğunu belirtmiştir (Li, 2004: 170).

Marcel Erdal, "*Eski Türkçe Grameri"*nde *birle* "ile, beraber" kelimesinin *+lA* zarf eki taşıyan, *bir* kökeninden gelen ve daha sonraki Eski Türkçe kaynaklarda da */r/* ünsüzünün düşmesiyle oluşan *bilen* veya vasıta ekinin genişlemesiyle oluşan *birlen* şeklinden bahsetmiştir (Erdal, 2004: 333).

Vasıta eki *+n* zamanla Eski Türkçedeki canlılığını kaybederek kullanımdan düşer. Ancak bu ek Türkiye Türkçesinde ve çağdaş lehçelerde sınırlı sayıdaki bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak karşımıza çıkar. Bazen *+n* eki vasıta hâli yerine kullanılan *ile* edatından sonra gelerek ek yığılması dediğimiz durumu meydana getirmektedir. Bir edat ile görev bakımından ona yakın bir ekin birleşmesi Türkçede sık görülen bir olaydır (İpek, 2008: 63). Mustafa Öner, "*Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi"* adlı çalışmasında, *+n* vasıta hâli ekinin işlekliğini kaybetmesinden sonra özellikle çekim edatlarının

üzerinde kalıplaştığına dikkat çeker: *birlen, tegin, kimin, sarın* gibi. Edatların, isim cinsinden kelimelerden olsa da isim çekimine girmediğini; Türkçede isim çekiminin, adlar ve zamirlerle sınırlı olduğunu vurgular. Bundan dolayı ek gibi çalışan çekim edatlarının üzerine eski vasıta ekinin kalıplaşmasını, fonksiyon yakınlığının doğurduğu bir *ek yığılması* olarak düşünür (Öner, 1999: 6). Aynı durum eski yön eki *+ra/+re, +ru/+rü* ve eşitlik eki *+ça/+çe* için de geçerli göründüğüne göre bu açıklamaya katılmak ve *birlen* kelimesindeki *+n* ekinin kalıplaşmış eski vasıta hâli eki olduğunu düşünmek oldukça mantıklı gelmektedir. *Birlen* edatı için *birle* edatının *+n* vasıta hâli eki aldığı şekli konusunda neredeyse tüm araştırmacılar müttefiktir.

Bile

Türkçenin tarihi dönemlerinde ve çağdaş lehçelerinde hem kuvvetlendirme, hem çekim, hem de bağlama edatı olarak kullanılmış olan *bile* "birlikte, beraber, bir olup, bir araya gelip", Eski Türkçe devrinden beri hiçbir ses değişikliğine uğramadan yaşamaktadır (Hacıeminoğlu, 1971: 18). *Bile* kelimesinin kökeni hakkında çok fazla farklı görüş yoktur. Birçok araştırmacı *bile* kelimesinin *birle* kelimesindeki */r/* sesinin düşmesiyle oluştuğu konusunda hemfikir gibidir (Arat, 1992: 139; Mansuroğlu, 1955: 62; Ergin, 2004: 238; Karamanlıoğlu, 1994: 111; Çağbayır, 2007: 604; Özkan, 1996: 191; Öner, 2018: 9; Tosun, 2011: 563; Ağca, 2006: 364; Erdal, 2004: 332-333; Tiken, 2020: 26).

Hacıeminoğlu, *bile* kelimesinin *birle* kelimesinden geldiğini belirtir. Türkçede hece sonlarında bulunan /r/ sesinin düşmesinin oldukça sık karşımıza çıkan bir durum olduğunu söyleyerek *kurtul- / kutul- , arslan /aslan* gibi kelimelerini de örnek olarak verir (Hacıeminoğlu, 1971: 18).

Öner, Eski Anadolu Türkçesinde, *bile* "birlikte, beraber" kelimesinin çok yaygın biçimde kullanıldığını, *bile* sözcüğünün kökeninin de Eski Türkçedeki *birle* biçimine dayandığını söyler. *Bile* "birlikte, beraber" son çekim edatının Eski Türkçe *birle* şeklindeki */r/* ünsüzünün zayıflaması sonucu oluştuğunu düşünür. Öner, bilinen ilk mesnevimiz *Kutadgu Bilig'de birle* edatı ile hemen hemen aynı sıklıkta ikincil *bile* edatının da kullanılmış olduğuna bakarak içteki zayıf */r/* ünsüzünün epeyce erken devirlerde düştüğü de tahmin eder (Öner, 2018: 9). Bilinen ilk Türkçe sözlüğümüz olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*' de Kâşgarlı Mahmud *birle* "ile, birlikte" edatı ile ilgili "Hafifletme gayesiyle *re (r)* atılır ve *bile* denir" diye bilgi verdiğine göre 11. yüzyılda dahi içteki /r/ ünsüzü zayıflayıp düşmüştür diye düşünebilir. Bu da Öner'in görüşünü kanıtlar niteliktedir. Aynı zamanda Öner, Türkçede iki tane *bile* kelimesi olduğunu, bunların birbirinden farklı kökenlerden türediğine, farklı görevlerde kullanıldığına ve anlamlarının

da farklı olduğuna değinir. Çekim edatı *bile* (< ET *birle*) kelimesi ile daha yeni bir yapı olan kuvvetlendirme edatı *bile* (<*bil-e*) kelimesi eş sesli edatlar olarak kabul edilmelidir, der (Öner, 2018: 19). Çekim edatı olan *bile* kelimesinden farklı olan kuvvetlendirme edatı *bile, bil-* fiil köküne, *–e* zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Öner'in bahsettiği çekim edatı *bile* ile kuvvetlendirme edatı *bile* hakkında Kamil Tiken de kuvvetlendirme edatı *bile*'nin çekim edatı *bile'*den geliştiğini söyleyerek şunları ilave eder: *Bile*, önceleri edat, zarf ve üsteleme ilave ifadeli bağlaç olarak kullanılmışsa da sonra sadece beklenmezlikli /yetinmezlikli ilave ifadesiyle kullanılan bir bağlaç hâline gelmiştir." (Tiken, 2020: 27).

Türkçede hece sonlarında bulunan */r/* sesinin düşmesi sık rastlanan bir durum olduğu için *bile* edatının açıklanması çok kolay görünmektedir. Çoğu araştırmacı bu konuda müttefiktir. *Birle* edatının */r/* sesi düşmüş ve *bile* şeklini almıştır. Belki başlangıçta bir söyleyiş kolaylığı olan ya da bir ağız özelliği gösteren *bile* edatı zamanla sık kullanılmıştır. Türkçede */r/* sesi yazı diline yansımasa da konuşma dilinde sıklıkla söylenmez: Bazı yörelerde /*Bir tane*/ diye yazılsa da */bi tane*/ diye konuşulur.

Bilen

Annemaria von Gabain, *bilen* kelimesini *bilen*< *birlen*< *bir+le-n* şeklinde izah etmektedir. Fakat diğer yandan da *birle* kelimesini *bir+i-l-e* olarak ayrı bir zarf fiil saymaktadır (Gabain, 1988: 93, 96). Bu yüzden araştırmacının çelişkiye düştüğünü yukarıda da belirtilmiştir. Gabain'in görüşü tatmin edici durmamaktadır. *Bilen* kelimesi için yeni bir tahlil yapmayıp Gabain' in < *bir+le-n* açıklamasını kabul eden görüşler de bulunmaktadır (Çağbayır, 2007: 605).

Bilen kelimesindeki */n/* sesinin bir türetme ses yahut ikinci bir vasıta hâli eki olabileceğini düşünen araştırmacılar vardır (Hacıeminoğlu, 1971: 21).

Bilen kelimesinin *birle* kelimesindeki */r/* sesinin düşmesiyle ve sonuna */n/* vasıta hâli ekinin gelmesiyle oluştuğunu yönünde görüşler bulunmaktadır (Li, 2004: 157; Tiken, 2020: 26)

C. Brockelmann da 1954'te yazdığı *Doğu Türkçesi Grameri*'nde *ile, bile* ve *birle* biçimlerinin *+n* vasıta hâli ekini alabildiğini belirtmiştir (Brockelmann 1954: 183).

Bilen edatı için yapılan açıklamalar oldukça mantıklıdır. Türkçede hece sonlarında bulunan */r/* sesinin düşmesinin sık görülen bir durum olduğunu ve *+n* vasıta hâli ekinin canlılığını kaybettikten sonra çekim edatlarının üzerinde kalıplaştığı belirtilmiştir. *Birle* edatındaki */r/* sesinin düşmesi ve sonuna da *+n* vasıta hâli ekini alması sonucunda *bilen* edatı ortaya çıkmıştır.

İle

İle edatının *il-* fiilinin zarf-fiil şekli olduğunda bütün araştırmacılar hemfikir gibidir (Hacıeminoğlu, 1971:47; Ergin, 2004: 369-370; Özkan, 1996: 191; Karahan, 2012: 230; Eyüpoğlu; 1988: 175; Gülensoy, 2004: 430; Argunşah, 2014:208; Mansuroğlu, 1955: 62; Li, 2004: 237; Tulum, 1993: 164; Öner: 2018: 13; Efendioğlu, 2007: 27).

Carl Brockelmann, *il-* fiilinden gelen *ile* zarf fiilinin ön sesteki /i/ ünlüsünü yitirerek *böyle, şöyle* kelimelerinde olduğu gibi *tirikle, tañla, tünle, künle* biçimlerinin de oluştuğunu belirtmiştir (Brockelmann 1954: 182).

Necmettin Hacıeminoğlu, *ile k*elimesinin Türkçenin Çağatay sahasında ve özellikle Batı Türkçesi sahasında, Eski Türkçede kullanılan *birle* ve *bile* edatlarının yerine sıklıkla kullanıldığını belirtir. Aynı zamanda ilk şeklini genellikle korusa da Türk dilinin bazı bölgelerinde *+n* vasıta hâli ekinin yerine geçtiğinden hem */i/* sesini kaybettiğini, hem de *+la/+le* şeklinde kalınlık-incelik uyumuna uyarak ekleştiğini ifade eder. Özellikle Batı Türkçesinin Osmanlıca devrinde ve Türkiye Türkçesi döneminde *+la/+le* biçimlerinin çok fazla kullanılmakta olduğunu fakat bugünkü Türkçede bile *ile* ve *+la/+le* yan yana ve keyfi şekilde kullanılmakta olduğunu da belirtir (Hacıeminoğlu, 1971: 47). Bu durum, ekleşme sürecinin tam olarak gerçekleşmediğini gösterir.

Muharrem Ergin ise *ile* edatının, *il-* fiilinin –e zarf-fiil eki almış gerundium şekli olduğunu söyler. Başlangıçtan beri edat olarak kullanıldığını ve çok eskiden beri kolaylıkla ekleşerek *+la/+le* şekline de geçtiğini, ekleşme eğilimi en güçlü edat olduğunu vurgular (Ergin 2004: 369- 370).

İlen

Çağatay Türkçesi ve Batı Türkçesinde görülen *ilen* edatı için Necmettin Hacıeminoğlu, mana ve vazifesinin *ile* edatının aynısı olduğunu söyler. Sondaki *+n* sesinin, vasıta hâli eki olup manayı biraz daha kuvvetlendirmekte olduğuna vurgu yapar. Böyle, görevleri aynı olan eklerin üst üste gelmesi veya bir edat ile görev bakımından ona yakın bir ekin birleşmesi, Türkçede sık görülen hadiselerden biridir (Hacıeminoğlu, 1971: 47).

Muharrem Ergin, *ile* edatı *+n* instrumental ekini alarak *ilen* şekline de geçmiş, eskiden beri kullanılan bu şekil ekleşince *+lan, +len* şekline girmiştir, der (Ergin, 2004: 370).

Nevzat Özkan, Yong-song Li, Mustafa Öner, Birol İpek gibi araştırmacılar da Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu' nun görüşlerine katılarak *ilen* kelimesinin

sonundaki */n/* sesinin vasıta hali eki olduğu görüşündedirler (Özkan, 2001: 164; Li, 2004: 237; Öner, 2018: 13; İpek, 2008: 63).

Leyla Karahan, bu */n/* sesi için başka bir görüş ortaya atar. Sıfat, zarf, edat gibi sözcüklerde; zarf-fiil, emir ve istek eklerinde; bazı hâl eklerinde; diğer bazı eklerde ve bazı kelimelerde zaman içinde */k/, /l/, /m/, /A/, /I/* gibi çeşitli morfemlerle, yaygın olarak da */n/* morfemi ile pekiştirme amaçlı genişlemeler görüldüğünden bahseder. *Birlen, bilen, ilen, tegin, sayın, kibin, -DIkCA(n), -(G)InCA(n), -mADI(n)* gibi daha birçok kelime ve eklerin sonundaki */n/* sesini örnek olarak verir. /n/ sesinin eklendiği sözcük veya ekte genellikle belirgin bir işlev farkı ortaya çıkarmayışından dolayı */n/*'nin bir pekiştirici morfem olduğunu veya artık pekiştirici bir morfem hâline geldiğini düşünmektedir (Karahan, 2012: 233).

Jean Deny, "Türk Dili Grameri"nde belirlediği morfemlerin adını vermeden "Çağatayca'nın *bir-le-n* (*bi-le-n*) ve *bir-le* edatları, Osmanlıcanın *i-le-n* ve *i-le* edatlarıyla aynı manadadır" demektedir (Deny, 1941: 877).

"+n" vasıta hâli ekinin canlılığını kaybettikten sonra çekim edatlarının üzerinde kalıplaşması durumu *ilen* edatında da kendini gösterir. *İl-* fiili *–e* zarf- fiil ekini aldıktan sonra bir de eski vasıta hâli eki olan *+n* ekini alarak *ilen* edatını oluşturur. Karahan'ın dediği gibi */n/* sesi pekiştirici bir görevde de olabilir. Zaten *ile* ve *ilen* kelimeleri arasında mana bakımından bir fark yoktur. *+n* vasıta hâli eki bu kelimede kalıplaşarak pekiştirme görevi üstlenmiş olabilir.

+lA

Eski Türkçenin vasıta hâli eki *+n*'nin canlılığını yitirmesiyle birlikte onun yerini *ile* edatı almıştır. Araştırmacıların çoğu günümüzde vasıta hali eki olarak kullanılan *+lA* ekinin *ile* edatının ekleşmiş şekli olduğu konusunda hemfikirdir.

Muharrem Ergin, *+lA* ekinin ünlü ile biten sözcüklere gelirken araya */y/* yardımcı ünsüzünü almasını *ile* edatının *+lA* vasıta hâli ekine henüz tam olarak dönüşmediğini gösterdiğini belirtir. *+lA* vasıta hâli ekinin tam anlamıyla ekleşmemesine delil olarak şunları da söyler: *"+la, +le* ekleri daima vurgusuzdur. Vurguyu kendisinden önceki heceye atar. Çünkü *ile* edatı vurgusuzdur ve vurgu kendisinden önceki kelime üzerinde bulunur. *+la/+le* eki, *ile* edatının ekleşmiş şekli olduğu için hal ekleri gibi yalnız teklik, çokluk ve iyelik şekillerinden sonra değil, bir hal eki olan ilgi hâli ekinden sonra da gelebilmektedir: *bunun-la, senin-le*…" (Ergin, 2004: 238). Muharrem Ergin, *birle* örneğinde *ile* edatının ekleşmiş şekline rastlandığını ve dolayısıyla *ile* edatının ek olarak kullanımının Eski Türkçede de görüldüğünü belirtir (Ergin, 2004: 238). Muharrem Ergin,

ile edatı için ekleşme temayülü en kuvvetli olan edattır, der. Edat görevinin zayıflayıp ekliliğin kuvvetlenmesinden ötürü eskiden beri, beraberlik fonksiyonu için aynı fonksiyonda bir edatla takviye edildiğini görmekteyiz, der. *Anuŋ ile bile, bununla beraber, annemle birlikte* örneklerini verir. Yani *bile, beraber, birlikte* kelimeleri *ile*'ye yardım eden yardımcı edatlar durumundadır (Ergin, 2004: 369- 370).

Vecihe Hatiboğlu, *"Türkçede Eklerin Kökeni"* adlı çalışmasında eklerin meydana gelmesinde genellikle üç yol olduğuna vurgu yapar. Bunlardan birinin de bazı kelimelerin zamanla kullanım ve anlam zorunluluğundan ekleşmesi olduğunu söyler. *İle* sözcüğünü de örnek olarak verir. *İle* sözcüğü, günümüzde hem ayrı sözcük olarak, hem de ek olarak kullanılmaktadır, der. /İ/ ünlüsü ile başlayan bazı kelimelerin ise kolayca ekleşebildiğine vurgu yapar (Hatiboğlu, 1974: 173).

Hatice Şirin, +*lA* eki için enklitik terimini kullanır: *"+lA* enklitiki tam anlamıyla bir ek olmayıp genellikle zarflar oluşturan bir parçacıktır, sözlüksel anlamdan ziyade gramatikal görevi vardır", der. *Arala, tünle* sözcüklerini de örnek olarak verir (Şirin, 2015: 88).

Zafer Önler, *ile* sözcüğünden ekleşen +*lA* eki morfemini taşıyan yapıların, eylemin hangi araçlarla gerçekleştiğini bildiren zarflar olduğu ve bu yüzden *ile* sözcüğünden ekleşen +*lA* ekini bir isimden zarf türeten ek olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler (Önler, 2012: 709). Önler, Türkçede iki tane +*lA* eki olduğunu, bu iki ekin karışmaması gerektiğinden bahseder. *İle* edatından ekleşen +*lA* eki ile zarf yapan ve özellikle 11.yy- 15.yy metinlerinde yaygınca görülen +*lA* ekinin köken bakımından birbirinden farklı olduğuna vurgu yapar (Önler, 1996: 9-15). Önler, sonunda */n/* bulunan *ikkilen, iskilen, altulen, üçülen, ikevlen* gibi örneklerdeki +*lA*'yı *ile* kelimesinin ekleşmesinden ortaya çıkmış kabul eder (Önler 1996: 9-13). Önler'e göre +*la* /+*le* ekiyle *akşamın, gündüzin, dünin* vb. örneklerde görülen */n/* vasıta hâli eki aynı görevdedir (Önler, 1996: 14-15).

Gürer Gülsevin +*DIr* bildirme eki ve +*lA* vasıta hâli ekinin ekleşme sırasında zamir *n*'sini araya almamasının bu eklerin kök sözcüklerden gelmiş olmalarının henüz unutulmadığı ile ilgili bir durum olduğunu belirtir (Gülsevin, 2004: 1273).

Annemaria von Gabain "*Özbekçe Gramer"*inde, Özbekçede kullanılan şekillerin daha çok Anadolu sahasında kullanılan *ile* edatından gelen +*lA* ekinden geldiğini belirtmektedir (Gabain, 1945: 264).

Mertol Tulum, +*lA* ekinin *ile* edatının ekleşmiş şekli olabileceğini düşünür. Eski Türkçede görülen *öyle, tanla, tünle* kelimelerindeki +*lA* ekinin *ile* edatından gelişen +*lA*

ekinden daha eski bir şekil olduğuna, sonraları bu iki ekin birbirine karıştığına ve bu eskicil +*lA* ekinin anlam ve fonksiyonlarını *ile* edatından ekleşen +*lA* ekine aktardığına vurgu yapar (Tulum, 1993: 163). Tulum, her ne kadar *tanla* kelimesindeki +*lA* eki ile +*lA* vasıta ekinin aynı olmadığını söylese de Janos Eckmann, Sultan Baykara divanında tespit ettiği *tañla* kelimesindeki +*la* ekini ve Sekkaki divanında tespit ettiği *kurla* kelimesindeki +*la* ekini kalıplaşmış, nadir bir vasıta eki olarak kabul etmektedir (Eckmann, 2009: 83)

Mertol Tulum gibi diğer çoğu araştırmacılar da vasıta hâli eki olarak kullanılan +*lA* ekinin *ile* edatından geldiğini söyler (Öner, 1999: 17; Gülsevin, 2004: 1274; Eyüpoğlu, 1988: 174).

Louis Bazin, aslı bir isim ya da fiil kökünden gelen son çekim edatlarından bazılarının kendisinden önce gelen sözcükle bitişerek bir ek durumuna gelme temayülünde olduğunu belirtir ve *ile* edatını da bu açıklamaya örnek olarak verir (Bazin, 1979: 24).

Ahat Üstüner, Türkçede dört türlü pekiştirme olduğunu söyler: Seslerle pekiştirme, kelimelerle pekiştirme, eklerle pekiştirme, söz dizimiyle pekiştirme. Kelimelerle pekiştirmeyi de dörde ayırır: Edatlarla pekiştirme, zamirlerle pekiştirme, tekrarlarla pekiştirme, ek- edatlarla pekiştirme. Üstüner, +*lA*'yı bir ek-edat kabul eder. Ve +*lA(y)* ek / edatı, bütün çağdaş yazı dillerinde, daha çok ekleşmiş şekilde, çoğunluğu te'kit eki olan bazı eklerle de birleşmiş olarak "*la, le, lay, ley, lan, len, layn, lay, labasa"* vs. şekillerinde kullanılmaktadır, der. Bu şekillerde başta emir cümleleri olmak üzere, istek veya haber bildiren cümlelerden sonra veya bazı lehçelerde isimlerden sonra gelerek onların anlamlarını pekiştirmekte olduğunu söyler (Üstüner, 2003: 214-219).

Eski Türkçede kullanılan +*lA* eki Eski Anadolu Türkçesi döneminde bazı eserlerde kullanım yaygınlığı kazanmış, bir yapım ekinden çok kelimeleri zarf görevine sokan çekim eki görüntüsüne girmiştir. Musa Duman, *birle, taŋla, tünle* kelimelerinin Eski Türkiye Türkçesine ait birçok eserde sıklıkla kullanıldığını; ancak diğer +*lA*'lı örneklerin bütün Eski Türkiye Türkçesi eserlerinde görülmediğini; dolayısıyla belirli bir bölgenin ağzını temsil edebileceklerini de bir sonuç olarak ileri sürer (Duman, 2008: 351). Eski Türkiye Türkçesi dönemi eserlerinde görülen +*lA* ekinin, vasıta hâli eki olan +*lA* ekinden farklı bir ek olduğuna vurgu yapar.

Mehmet Vefa Nalbant, +*lA* eki için enklitik edatı terimini kullanır. Nalbant, *la/le* enklitik edatının Moğolcadan ödünçleme yoluyla alınmış olduğunu belirtir. Ve bu Moğolca olduğunu düşündüğü ek ile *tünle, tanla, birle* gibi kelimelerin meydana geldiğini söyler. Bu edat Moğolcadan Türkçeye çok eski dönemlerde girmiş ve Eski

Türkçe dönemi eserlerinden Orta Türkçe dönemi eserlerinde varlığını bazı sözcüklere kalıplaşma yoluyla sürdürmüştür. Nalbant, Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde özellikle fiillerden sonra çok sık kullanıldığını gördüğümüz bu enklitik edatının, Eski Türkiye Türkçesi dönemi eserlerinde vasıta hâli eki *+lA* ile karıştığını düşünmektedir (Nalbant, 2004: 2157-2172).

M. Räsänen, kopulativ bir ek olarak nitelediği *+lA* ekinin Kotwitz ve Katanov'a dayanarak Moğolca *ele* edatından geldiği görüşündedir (Räsänen, 1957: 236).

Ahmet Bican Ercilasun, araştırıcılar tarafından *die hervorhebende partikel, ek, tekit, the formation of adverbs, zarf eki, adverbial suffix, ek/edat, sona gelen edat, edat, enklitik, edat, ek-edat* gibi terim ve başlıkları altında işlenen *+lA* eki hakkında terim birliği olmasa da işlevi konusunda fikir birliği vardır, der. Kendisi de "eklenti" terimini önerebileceğini ancak şimdilik enklitik terimini kullanmayı yeğlediğini de belirtir (Ercilasun, 2008: 39, 40). Yukarıda görüşlerini de verilen araştırmacılardan çoğunluğu, bu ekin işlevinin pekiştirme olduğunu düşünür. Pekiştirme haricinde ise *+lA,* en çok zarf eki, zarf yapan unsur olarak değerlendirilmiştir. Ancak Ercilasun, bu değerlendirmeyi doğru bulmaz. Zaten Türkçenin yapısına ve örneklere bakıldığında *+lA*'nın aslında pekiştirici bir unsur olduğunu; aslında zarf olan kelimelere eklendiği için zarf eki görüntüsü verdiğinin ortaya çıktığını vurgular. Bilindiği gibi Türkçede isimler, kullanımları sırasında ad, sıfat, zarf olurlar, der (Ercilasun, 2008: 39).

Mustafa Öner, Eski Türkçede kullanılan *birle* ve Oğuz Türkçesinde kullanılan *ile* edatlarının "birlikte, beraber, ile" anlamları ve *+n* vasıta kalıplaşmasıyla denk olan *birlen* ve *ilen* gibi ortak yönleri olsa da kökenleri şüphesiz farklıdır, der. Tarihî Türk yazı dilinde söz başında */b/* ünsüzünün *b > p* gibi sedasızlaşması veya genellikle nazal komşuluğunda *b > m* biçiminde nazalleşmesi iyi bilinen düzensiz ünsüz değişmeleri arasında olduğunu ifade eder. Öner, Oğuz Türkçesi *ol-* fiilini, Eski Türkçe *bol-* biçimiyle birleştirme gayreti dolayısıyla bazı araştırmacılar, anılan söz başı */b/* ünsüzünün zayıflaması veya düşmesi *(b > Ø)* olarak açıklasa da bu durumun bizim belgeleyebildiğimiz bir ses değişmesi olmadığını, dolayısıyla yanlış bir birleştirme olduğunu düşünür. Ayrıca *birlen* ve *ilen* denkliği veya *birlen > bilen > ilen* değişmesini de ses bilgisi bakımından imkânsız olduğunu vurgular (Öner: 2018: 13).

A. N. Kononov *ile* edatının örneklerini verirken *birlen > bilen > bile > ile* biçiminde bir ses değişim süreci öngörmüştür. Baştaki /b/ ünsüzünün düştüğünü söylemiştir (Kononov 1956: 666).

Feyzi Ersoy, "*Çuvaş Türkçesindeki +lA Eki Üzerine"* adlı çalışmasında ek ile ilgili olarak bazı çıkarımlarda bulunur. Ekin, Eski Türkçeden beri kullanılmakta olduğunu, kökeninin *ile*'den daha eski olduğunu, ekin sayı isimleri dışında genellikle zarf olan kelimelerle kullanıldığını, *+lA*'nın zarf yapıcı bir ek olduğu görüşü yaygınsa da onun pekiştirici, kuvvetlendirici bir ek olduğunu belirtir. Eki, enklitik kategorisinde değerlendirir. Ekin, Eski Türkiye Türkçesine ait bütün eserlerde görülmese de bu dönemde ekin çekim eki sıklığında kullanıldığı eserlerinde bulunduğunu ve çağdaş lehçelerde sayı isimlerinde yaygınlık kazandığını söyler. Ek, Çuvaş Türkçesinde de hâl eki olarak kullanılmaktadır (Ersoy, 2013: 60).

Aslında *ile* edatı Eski Türkçe döneminde *birle* edatında kendini göstermiştir. Burada */i/* sesini kayberek *bir* kelimesine ekleşmiştir. *İle* edatı zamanla kendinden önceki kelimeye ekleşmiştir. Ekleşme süreci hala devam etmektedir.

Eski Türkçede Vasıta Hâli Eki

Eski Türkçede vasıta hâli eki *+n* ekidir. Ünlü bir ses ile biten kelimelere direk eklenirler. Ünsüz sesle biten kelimeden sonra, ses uyumuna göre *+ın, +in,* yuvarlak ünlülü kelimelerden sonra ise *+un, +ün* olarak kullanılmaktadır. Yani ek ile vasıta hâli eki arasındaki yardımcı ünlü dudak uyumuna uymaktadır. Kitabelerde genellikle vasıta hâli eki, ünlü olmadan yazılmaktadır. Bilindiği gibi Eski Türkçede n ve y ağzı olmak üzere iki ağız bulunmaktadır. Bunlardan n ağzında vasıta hâli eki bazen "+an" şeklinde de kullanılmıştır (Gabain, 1988: 64).

Bir ärig ***okun*** *urdı.* "(Prens Kül) bir askeri ok ile vurdu." (KT D-36)

Bu ***yolun*** *yorısar yaramaçı*. "Bu yoldan yürürsek (bizim için) iyi olmayacak." (T 32)

Yir sayu barmiş bodun ölü yitü ***yadagın*** *yalaŋınölü yiti yana kälti.* (KT D-27-28) "(Ben kendim tahta çıktığımda) her yere gitmiş olan halk, öle yite, yayan yapıldakdönüp geldi." (KT D-32).

Türgiş kağan kızın ärtiŋü ulug ***törön*** *oğluma alı birtim*. "Türgiş Hakanının kızını çok büyük bir törenle oğluma alıverdim." (BK K-9-10)

Adların araç durumu eylemin hangi araçla işlendiğini, kiminle işlendiğini, nasıl ya da hangi şartlar altında işlendiğini ve ne zaman işlendiğini gösterir: *küzün* "güzün", *kışın* "kışın", *tötön* "tören", *kopın* "hep birlikte" vs. (Tekin, 2003: 116).

Eski Türkçede vasıta hâli görevinde kullanılan bir son çekim edatı olan *birle ve bile* kelimeleri bulunmaktadır. *+n* vasıta hâli eki ile aynı görevde kullanılmakta ve "ile" anlamına gelmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 18, 22).

İnim Köl Tigin ***birle*** *sözleştimiz*. "Erkek kardeşim Köl Tigin ile konuştum." (KT D-6)

Çıda ***bile*** *köp ok atdum. "*Kargı ile çok ok attım" (OK-370)

Ḳılıç ***birle*** *başın kesdi.* "Kılıç ile başını kesti." (OK-40)

Ayınçsız köngülin sizlerni ***birle...*** **"**Yüreğimi sağlamlaştırıp, korkusuzca sizinle savaşmaya geldim."(ÇBM-91)

Orhun Türkçesinde *birle* edatı kullanılırken *birlen, bile, bilen* şekillerine rastlanmaz. Uygur Türkçesi ile yazılan metinlerde *birle* edatı ile birlikte *bile, bilen* şekillerine de rastlarız. Uygur Türkçesinde *birle* edatı geç tarihli metinlerde dahi görülürken *bile, bilen* şekilleri erken tarihli metinlerde pek görülmez. Geç tarihli olmadığı tahmin edilen metinlerde görülen *bile, bilen* edatlarının metni yazan kişinin bağlı olduğu boyun ağız özellikleri olduğu düşünülebilir (Ağca, 2006: 365). *Birle* edatı en erken tarihli metinlerden geç dönem metinlerine kadar görülürken *bile, bilen* edatları geç dönem metinlerinde görülmektedir. Erken dönemde yazıldığı düşünülen metinlerdeki *bile, bilen* edatları ağız özelliği olmalıdır. Doerfer, *birle* edatını Eski Türkçe metinlerinin tarihlendirilmesinde bir ölçüt olarak görür. *Bile, bilen* edatlarının bulunduğu metinlerin geç dönem Uygur metinleri olduğunu söyler. Bu edatların erken dönemde görülmesine de ağız yansıması der (Doerfer, 1993: 136-137).

Karahanlı Türkçesinde vasıta hâli *+n; +la, +le* ekleri ile yapılmaktadır.

Anın *tutsa il kün kiterse tuman "O bunlar ile eli-günü idare eder ve sisleri dağıtır."* (KB-285)

İnanma bu devletka ***terkin*** *karır* . "Bu devlete inanma, çabuk ihtiyarlar." (KB-1331)

Tirildim bir anca barır men ***sakın, negü kıldı dünya ma****ŋa kör bakın.* "Ben bu dünyada bir müddet yaşadım, şimdi gidiyorum; düşün, iyice bak, dünya bana ne yaptı, gör."(KB-1283)

Nasihat ***tigüle*** *tilese yisü.*"Nasihatı lokma ver, isterse yesin." (KB-5395) (Hacıeminoğlu, 1997a: 31).

Karahanlı Türkçesinde vasıta hâli *birle* edatı ile de yapılırdı. Kâşgarlı Mahmud *birle* "ile, birlikte" edatını *ol menig birle erdi "*O benimle birlikteydi" (DLT-190) cümlesi üzerinden tanıtırken "Hafifletme gayesiyle /*r/* atılır ve *bile* denir" diye yazdığına göre o dönemde bile /r/ ünsüzünün zayıflayıp düştüğü görülür. Kutadgu Bilig'de ise *birle* edatı ile hemen hemen aynı sıklıkta ikincil *bile* edatı da kullanılmış olduğuna bakarak

içteki zayıf /r/ ünsüzünün epeyce erken devirlerde düştüğü tahmin edilebilir (Öner, 2018: 9).

Orta Türkçede Vasıta Hâli Eki

Harezm Türkçesinde vasıta hâli *+n, +lA* ekleri ve *birle, bile, birlen* edatları ile yapılmaktadır (Ata, 2016: 78).

*Üze**le*** (MM-203/2)

*Adaḳı**n** tur-* (KE-37r6)

*Arḳa**n** yaturup* (MM-197/2),

*İçimni ö:z nūruŋ **bi:rle** yarutġıl. "İçimi kendi nurun ile yarat." (HŞ-4)*

*Anı**n** kim baş kodı. (HŞ-4390)*

*Toquz ġazātta özi taqı kāfir **birle** urıştı. "Dokuz gazada kendi dahi kâfirlerle savaştı." (NF-6/13)*

*Kim ḳudreti **birlen** ādem yaratdı. "Ki kudreti ile âdemi yaratdı." (KE-1V3)*

*Éki elgi **birle** tutdı. "İki eliyle tuttu." (KE-30V20)*

*Abū Cehl 'al olturup turur yārānları **birle.*** "Abu Cehl yoldaşları ile otururmuş." (NF-6/2-3)

+n, +lA ekleri isimlerden sonra gelerek, isimleri cümle içerisinde zarf durumuna getirirler. Bazı örneklerde bu eklerin kalıplaşarak kelimenin bünyesine dâhil olduğu görülür: *adak kitmez tünle kündüz, anın kim baş kodı, birin birin kelip, taat kılur tün kündüzün, taat birle keçürür* (Hacıeminoğlu, 1997b: 66).

Kıpçak Türkçesinde *+n* vasıta hâli eki canlılığını koruyamamıştır. Vasıta hâli *birle*, *bile, bilen, birlen* edatı ile yapılmıştır. Ancak *+n* vasıta hâli ekinin daha çok zaman ve yer zarfı olan bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak muhafaza edildiği görülmektedir. Aynı şekilde *+la/+le* eki ile teşkil edilmiş *tanla* "sabahleyin", *tünle* "geceleyin", *yangla* "yeniden" gibi birkaç örneğe de rastlanmaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 74).

*Ansızı**n*** "Ansızın"(CC-121, 16)

*Küzü**n*** "Güzün"(CC-130, 39)

*Kündüzü**n*** "Gündüzün" (GT-42/11)

*Yazı**n*** "Yazın" (GT-286/6)

*Tolmaç **bile** ayt-* (CC-125, 21)

*Bu ṣıfatlar **birle** közlerge tolup."Bu sıfatlarla birlikte gözlere dolup."* (GT-12/4)

*Yaramas lafẓ **birlen** yād ḳılġay. "Çirkin sözlerle anılacak."*(GT-97/5)

*Himyān **bilen** ṭāḳa-dan taşḳarı tutup ayttı."Heybesiyle pencereden dışarı tutup söyledi."* (GT-41/3)

Çağatay Türkçesinde vasıta hâli *eki +(I)n, +(U)n* ve *+lA* ekleridir. Aslında *+n* eki zaman ve yer zarfı yapan kelimelerde kalıplaşmış olarak bulunmaktadır. Bu ek zaman zaman adılların ve edatların üstüne de gelmektedir. Ekin yardımcı ünlüsü ses uyuma girmektedir: *anın* "onun", *bigin* "gibi", *birin birin* "birer birer", *dégin* "-e kadar", *için* "içerisi" (Argunşah, 2014: 128).

*Barçaları**n** ḳaçtı.* "Hepsi kaçtı." (H-64B:3)

*Köŋül şeker bigi**n** ağzın körüp'adem boldı*. "Gönül senin şeker gibi ağzını görünce yok oldu." (SD-42)

*Aldıŋ köŋlümni baḳıp oġrı**n**. "*Hırsızlama bakışınla gönlümü çaldın." (LD-107/3)

+n eki, *+sIz* olumsuzluk eki ile birleşerek *+sIzIn* biçiminde zarflar da yapar: *cānsızın* "cansız, cansız olarak", *sénsizin* "sensiz, sensiz olarak", *néteglikszin* "niteliksiz, niteliksiz olarak" (Argunşah, 2014: 128).

*Şek**sizin** "şüphesiz olarak"* (GD-107a)

*Su**sızın** öl- "susuzluktan ölmek"* (LD-50b:8)

Vasıta hâli eki olarak *+la, +le* ekleri nadir olarak kullanılır: Kalıplaşmış birkaç ifadede bulunmaktadır (Eckmann, 2009: 83).

*bu kün taŋ**la***"bugün veya yarın" (BD-115:6)

*miŋ ḳur**la***"binlerce vakit" (SD-6a:9)

Çağatay Türkçesinde *bile, birle, bilen, birlen, ile, ilen* "ile, birlikte, vasıtasıyla" edatlarının da vasıta hâli eki yerine kullanıldığı görülmektedir (Eckmann, 2009: 98).

*mén **bile*** "benimle" (H-55b:13)

*Pirehenin boyadılar ḳan **bilen*** "Gömleğini kan ile boyadılar."(H-170a:13)

*Barça molçar **bilen** boldı cem'*. "Hepsi, buluşma yerinde bir araya geldiler." (H-40a:1)

*Tün kün **bile*** "Gece ve gündüz" (SD-3a:8)

*Uşal müjde **bilen** şādmān boldı*. "Bu müjde ile kutlu oldu." (H-40a:7)

Çağatay edebiyatının *Mūsā-Nāme* gibi son dönem eserlerinde vasıta hâli bazı kalıplaşmış kelimeler hariç *bile, bilen, birle, birlen* edatlarının yardımı ile yapılmaktadır (Aşçı, 2012: 69).

*ġam **bilen*** "üzüntüyle" (M-45/13)

*lütfun **bile*** "lütfunla" (M-45/15)

*seniŋ **birle*** "seninle" (M-14/89)

*ḥasret **bilen*** "hasretle" (M-46/17)

Eski Türkiye Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Türkçenin asıl vasıta hâli eki +n, Eski Türkiye Türkçesinde de kullanılmıştır. Bu dönem metinlerine bakıldığında bu ek oldukça işlek bir biçimde kullanılmıştır. Bu ek vâsıta hâlinden çok "olarak" anlamında, hâl zarfı şeklinde ve yer ile zaman bildiren kelimelere getirilerek yer ve zaman zarfı olarak kullanılmıştır. Kimi örneklerde ise kalıplaşmıştır (Timurtaş, 1976: 354).

yüzleri ādem oġlanı yüzi ***gibin*** (KE-26,6,65)

pes ***gündizin*** *aydın* ***dünin*** *ḳaraŋu olısar* (KE-97,10,65)

dünin günin *on gün yüridi tamām / ne su içdi ne yidiyidi ṭaʿām* (SN-5)

gündüzin *gün şuʿle virür, gice yanan çıraḳ nedür* (YE-26/6)

oğlan yumruġıyıla buġanuŋ alnına ḳıya tutup çaldı buġa ***götin götin*** *gitdi* (DK-16, 8)

Bu ek ile benzetme bildiren *layın, leyin (layın)* birleşik edatı yapılmıştır (Timurtaş, 1976: 355).

adlayın FS-479

ölüleyin FS-940

kalkanlaym HŞ-3643

Yine benzetme ve eşitlik bildiren *cılayın, cileyin* birleşik edatında da *+n* eki görü lür (Timurtaş, 1976: 355).

ancılaym HŞ-1891

sencileyin HŞ-1891

Eski Türkiye Türkçesinde vasıta hâli genellikle *ile* edatı ve bu edatın ekleşmiş şekilleri olan *+la, +le, +(y)ıla, +(y)ile* ekleri ile yapılmaktadır: *anuñla, buñla, taşıla, dünle* (Öztürk, 2017: 66).

Miskīn yūnus ölicek, sini ***nūrla*** *dolıcaḳ.* (YE-21/7)

Bir ulu tağı bir ***dişile*** *ursa ol tağı cümle ḳum ḳayır ḳıladı.* (KE-32)

Ve müʿminleri daḫı ol dört dürlü ***kişiyile b****ezedi.* (KE-45)

Eski Türkiye Türkçesinde *birle* edatları da vasıta hâli görevinde sıkça kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise yerini *bile* ve *ile* edatlarına bırakmıştır (Hacıeminoğlu, 1992:26). *Birle* edatı ilk dönem metinlerinde ve karışık dilli eserlerden olan *Behcetü'l-Hakāyıḳ* ve *Marzubān-nāme* gibi eserlerde kullanılmıştır (Akar, 2019: 141).

Veled bazar etti gendü birle sini aldı. (SV-28-11)

Ḳamet-i ḫam birle bir ehl-i kerāmetdür. (FS-8-4)

Ol nese eyitgil kim mini anuŋ birle sevindürgil. (BH-151b/9)

Ḳaçan boyun birdiler, anuŋ birle muṭiʿ boldılar. (BH-35a/24)

Muharrem Ergin *ile* edatının ekleşme sürecinin kesinleşmesini Eski Anadolu Türkçesinin sonu ile Osmanlı Türkçesinin başlangıcı olarak tahmin eder. Bu ekleşme sürecinin Türkiye Türkçesinde daha da arttığını fakat *+lA*'nın henüz tam bir vasıta hâli eki olamadığını da iki sebepten ötürü belirtir. İki kanıttan hareketle bu ekin henüz bir vasıta hâli eki olarak sayılmaması gerektiğini belirtir. Bu kanıtlar şunlardır: "1. *+la, +le* daima vurgusuzdur. Vurguyu kendisinden önceki heceye atar. Çünkü *ile* edatı vurgusuzdur ve vurgu kendisinden önceki kelime üzerinde bulunur. 2. *+la, +le* eki, *ile* edatının ekleşmiş şekli olduğu için hal ekleri gibi yalnız teklik, çokluk ve iyelik şekillerinden sonra değil, bir hal eki olan genetif ekinden sonra da gelebilmektedir: *bunun-la, senin-le*…" (Ergin, 2004: 238).

Uzak Lehçelerde Vasıta Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde vasıta hâli eki, kalınlık incelik uyumuna uyan ekler arasındadır. *+pA, +pAlA, +pAlAn* şekilleri vardır. Bu eklerden kısa olan *+pA* eki daha fazla kullanılır. *+pAlA ve +pAlAn* ekleri ise daha seyrek kullanılır: *tuhtĭrpa* "doktorla", *sanpa* "seninle", *utpa* "atla", *purtīpa* "baltayla", *pılpa* "balla", *tĭşmanpa* "düşmanla", *altĭrpa* "kepçeyle", *vĭypa* "güçle", *şıvpa* "suyla", *çuppa* "taşla", *mĭlatukpa* "çekiçle", *attepe* "babayla", *çeype* "çayla", *Ulĭp+pala* "Alp'la", *Atĭl+palan* " İdil'le" (Ersoy, 2018: 35). Vasıta hâli eki, *bile, bilen* edatlarından ekleşmiştir.

Pĭrre purte ĭnlanmallayuratu ***çĭlhipe*** *kalaśsa kulat'.* "İlkin o tamamı anlaşılır bir sevgi dili ile konuşup gülüyor." (S-3)

Śülte, pirĭn, tĭlten, mĭnaślĭ ĭmĭrtkayĭk hĭyĭn anlĭ ***śunaçĭsempe*** *vaskamasĭr avĭssa, tu huşşinelle vĭśse irtet.* "Yukarıda, bizim bulunduğumuz yerden, mağrur bir kartal geniş kanatları ile acele etmeksizin süzülerek dağın arasına doğru uçup geçiyor." (TK-6)

Tilĭ huran ĭşĭnçen pĭr ***çaşkĭpa*** *upa śurisem patne apat ilse kĭçĭ.* "Tilki kazandan bir tabak ile ayı yavrularının yanına yemek götürmüş." (ÇHS-73)

Śakna avalhi pallĭ ***ĭśsempe****śınsem şinçen kalakan halapsem te layĭh ĭnentereśśĭ.* "Bunu eski meşhur olaylar ile insanlar hakkında söylenen masallar da iyi bir şekilde ortaya koyuyor." (HS-86)

Itti çĭr ***çunsempe*** *pĭrleh pirĭn vĭrmansençe purĭş teken tisker kayĭksem te kurĭnkalaśśĭ. "*Diğer hayvanlar ile birlikte bizim ormanlarımızda porsuk adı verilen yabani hayvanlar da görünmektedir."

Saha (Yakut) Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Türkçedeki eski vasıta hâli eki olan *+n* eki, Yakut Türkçesinde de, zarflarda ve zaman isimlerinde kendini göstermektedir: *kıhın* "kışın". Yeni vasıta hâli eki *+(l)nAn* ise, *+lan* şeklinden gelmektedir. Bu şekil, *ile* edatına *+n* vasıta hâli ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Benzer şekiller Türkmencede *bilen*, Türkiye Türkçesinde *ilen*'dir. Ek, ünlülerden sonra *+nan, +nen, +non, +nön* şeklinde gelir. Ünsüzlerden sonra ise, bağlayıcı ünlüleri alarak eklenir: *saanan* "silahla", *ilinen* "elle", *oğonon* "çocukla", *börönön* "kurtla" (Kirişçioğlu, 2018: 132).

Min, kırcık, añardas ***uunan*** *iitillen oloror kihibin, -dien bigergeppit balıksıt.*"Ben gerçekten sadece su ile beslenip yaşayan biriyim." (ST-18)

Tugunan *ahaan-sien iitillen oloror kihiginiy?* "Ne ile beslenerek yaşayan bir insansın?" (ST-18)

Saxa kihitin oloğun-cahağın, oloron aaspıt kemin, oloxxo körüütün, sıhıanın tıl ***küühünen*** *oyulan-ohuordaan,mxohuyan etiige oloğurallar.* "Saha insanın hayatı, yaşayıp bitirdiği zamanını, hayata bakışını, ilişkilerini dilin gücüyle nakşedip süsleyerek, terennüm ederek sözlü gelenekte yaşatırlar." (O-47)

Tımnıgın ereeri ***sılaahınan*** *sılcaayağın, tüü suorğan keriete üllüye bürüyeğin.* "Soğuğun yerine sıcak ile gelirsin, yün yorgan yerine saklayıp örtersin." (E.T.04.04.2016)

Halaç Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Halaç Türkçesinde vasıta hâli eki *+lA(n)* şeklindedir: *vezirlerilen* "vezirlerle", *bileşilen* "onunla", *terisile* "derisiyle", *erişte1e* "erişteyle", *maġarula* "mağarayla", *tāşla* "taşla", *sāzla sözle* "sazla sözle", *kürgekle* "kürekle" (Gökdağ ve Doğan, 2018: 211). Vasıta hâli eki *ile, ilen* edatlarından ekleşmiştir.

Ḳarınça haydı: ***āḳılla, boşarıḳla, ḳenaetimle***. "Karınca söyledi: akılla, yetenekle, kanaatimle." (HSKH-247)

Xelecler'iyn küdenleriyn körmekim,
Lala bacu, ḳom ***ḳonşula*** *külmekim*.
"Halaçların düğünlerini göreyim,
Kardeş bacı kavim komşuyla gülüşeyim." (HTM-33)

Her yérçeki xelec baluḳluġ kördüm,
Baruşdum ***undula y****üziynde öpdüm.*
"Her yerde Halaç köylüsü gördüm,
Barıştım onunla alnından öptüm." (HTM-30)

Ḳarınça, bu sözüyn deḳ hidik oldu, temi seniyn āḳlıyı sınaştırsam kerek, yova, hazırlanup, sébi ***ḳoşunumla*** *sene méhman kelgilikem.* "Karınca, bu sözün doğru çıktı. Şimdi senin aklını sınayacağım. Git, hazırlan, sabah askerimle sana misafir geleceğim." (HSKH-261)

Güneydoğu/ Karluk Grubu Lehçelerinde Vasıta Hâli Eki

Özbek Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Özbek Türkçesinde vasıta hâli *bilän* edatı ile yapılır. Edat kelimeye ekleşmemiştir: *lättä bilän* "silgi ile", *sän bilän* "seninle", *qol bilän* "elle", *men bilän* "benimle", *oquvçi bilän* "öğrenci ile", *haqårät bilän* "hakaretle" (Buran ve Alkaya, 2019: 38).

Tang atgäniyu kündüzi başlängäni ***bilän,*** *aḳşäm ḳangäniyu tün kirgäni* ***bilän*** *uning zärräçä işi yaḳ, uning üçün hämmäsi bir gör.* "Şafak söküp gündüzün başlamasıyla, akşam olup karanlığın çökmesiyle insanın zerre kadar ilgisi yok, insan için hepsi bir mezar." (YKG-3)

Ämir Temur särdarläri ***bilän*** *avda yürib, üç-tört yüzdän artıḳ oḳ atsä häm birartäsi tegmädi.* "Emir Timur komutanlarıyla avdayken üç dört yüzden fazla ok atsa da bir tane bile av avlayamamış." (L-11)

Zar közlärim ***bilän*** *öpib, mäktubläring köp oḳudim.* "Sitemli gözlerimle öpüp, mektuplarını çok okudum." (KKÇ-22)

Yürägim tökilib yazgän şe'rlärim, yer ***bilän*** *teng yäşäb, mängü turädi.* "Yüreğimden dökülerek yazılan şiirlerim, yeryüzü ile bir yaşayarak, ebedi durur." (S-42)

Uygur Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Uygur Türkçesinde vasıta hâli *bilen* edatıyla yapılır. *Bilen* edatı Uygur Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekleşmemiştir: *bala bilen* "çocuk ile", *palta bilen* "baltayla", *qol bilen* "elle", *küç bilen* "güç ile", *tapança bilen* "tabancayla", *Ehmet bilen* "Ahmet ile" (Buran ve Alkaya, 2019: 112).

Bu i'tibar ***bilen*** *özlerini başke Türk hanlaridin yukarı tutar idiler.* "Bu itibar ile kendilerini diğer Türk hanlarından daha yüksek tutardılar." (ŞTT-154)

Bunuñ ***bilen*** *Altışehir devleti ikki hisse keñirip çoñ bir Türkistan devleti boldı.* "Bununla Altışehir devleti birleşip büyük bir Türkistan devleti oldu." (ŞTT-154)

Sen oniñ ***bilen*** *ḳandaḳ dost bolup ḳalġan bolġiyettiñ?* "Sen onunla nasıl dost oldun ki?" (TU-148)

Baturluḳ ***bilen*** *böre tut, eḳil bilen tülke.* "Kahramanlıkla kurt yakala, akılla tilki (yakala)." (UAD-689)

Kuzeydoğu Grubunda Vasıta Hâli Eki

Altay Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Altay Türkçesinde vasıta hâli *+lA, +lO* ekleriyle yapılmaktadır. Bu ek hem kalınlık-incelik uyumuna hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar ve kelimeye doğrudan eklenir: *üreele* "arkadaşla", *töölö* "deveyle", *collo* "yolla", *otlo* "ateşle", *söslö* "sözle", *kaala* "hizmetkarla", *moynoklo* "tasmayla, kementle", *uulla* "oğulla", *ünle* "sesle", *emle* "ilaçla" (Buran vd., 2019: 43). Teklik şahıs zamirlerine de ek Türkiye Türkçesinden farklı olarak araya ilgi hâli eki almadan eklenir: *menle* "benimle", *senle "*seninle", *onıla* "onla" (Güner, 2007: 1038). Vasıta hâli eki, *ile* edatının ekleşmiş biçimidir.

Cergeley pamyatnikti ebire kardı ***budıla*** *kürep, arçıp salala, enezinin söögininiŋ canında uzak amırap oturdı.* "Cergeley heykelin etrafındaki karı ayağıyla kürüyüp temizleyerek annesinin mezarının yanında uzun süre dinlendi." (AK-382)

Balanı baştapkı katap kabayga salardaŋ ozo, ogo küçük salar, ***arıcınla*** *alastaar*. "Çocuğu ilk kez beşiğe koymadan önce, oraya köpek yavrusu koyarlar, ardıç ile kutsarlar." (AA-93)

Altaycada araç hâli eki, *tün* "gece", *tüş* "gündüz", *kış, cay* "yaz" gibi zaman ifade eden kelimelere eklendiğinde o isme boyunca anlamı katmaktadır (Elcan, 2016: 119).

Turluda karga bastırıp koygon kiçinek turada ***tünile*** *ot surkurayt...* "Kışlıkta kar altında kalan küçük evde gece boyunca ateş parıldıyordu." (AK-377)

Arina ***tüjile*** *kolhoztıŋ calaŋında iştep bojogon soŋında, balazın kayın enezine taştap iyele, boyı şkolgo keleten.* "Arina gün boyunca kolhozun tarlasında çalıştıktan sonra çocuğunu kaynanasına bırakıp kendi okula gelir." (AK-33)

Altaycada *bıla, bile* edatı da ekleşerek araç hâli eki olarak kullanılmaktadır: *üldübile* "kılıçla", *arçınbıla* "ardıçla", *calkınbıla* "şimşekle", *caŋmırbıla* "yağmurla", *kamçıbıla* "kamçıyla", *kojoŋbıla* "şarkıyla" vb. (Elcan, 2016: 120).

*Üstigi–Koroçınıŋ calbagında Munduzak la Basley kojoŋ****bıla*** *ölöŋ çaap turdılar*. "Üstigi-Koroçı'nın düzlüğünde Munduzak ile Basley şarkılarla ot biçtiler." (M-58)

*Caŋmır****bıla*** *tögülgen,*
*Calkın****bıla*** *körüngen*
Üç-Kurbustan kudayıs!
"Yağmurla dökülen,
Yıldırımla görünen

Üç-Kurbustan tanrımız!" (TBK-185)

Altaycada *bar-* "varmak, gitmek, hareket etmek, uzaklaşmak", *bas-* "basmak, adım atmak, yürümek", *baskında-* "adam atmak, yürümek", *cügür-* "koşmak, kaçmak", *corto-* "koşmak, hızlı yürümek" gibi bir zemin üzerinde ilerlemeyi ifade eden fiiller, Türkçeden farklı olarak araç hâli eki istemektedirler (Elcan, 2016: 120):

Canı köçüp kelgen ulustar bu cer olorgo carabay turgan çılap ***deremnele*** *kere le tüjine baskındap cürgüleyt*. "Yeni göçüp gelen insanlar bu yeri beğenmemişler gibi köyde gece boyunca sağa sola yürüdüler. " (AK-366)

Hakas Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Hakas Türkçesinde vasıta hâli *+nAñ* ekiyle yapılır. Kalınlık- incelik uyumuna uyar. Vasıta hâli, diğer Türk lehçelerinde "*blan, bulan, menen*" gibi edatlarla yapılsa da bu edat Hakas Türkçesinde ekleşmiştir: *tuğannañ* "akrabayla", *pigneñ* "beyle", *minneñ* "benimle", *ahçanañ* "parayla", *kipneñ* "elbisyle", *tasnañ* "taşla", *hıshasnañ "*kıskaçla, kerpetenle" (Buran vd., 2019: 136). Ek *ilen* edatının ekleşmiş biçimidir.

*Çürekterĭ ködĭrĭlgennerĭneñ Hakas tĭlĭ****neñ*** *kĭrĭzĭbĭskenner.* "Yürekleri kabardığından Hakas diliyle konuşmaya başlamışlar." (ÖP-249-277)

Am ol ***arğızınañ*** *pararğa timnenĭbĭstĭ*. "Şimdi o arkadaşıyla giderek hazırlanmış." (ÇN-62)

*Kolka****nañ*** *Vaska udur-tödĭr kögenekterĭniñ moydırıhtarın tolğap turlar, kögenekterĭniñ marhaları hıcıraspi****nañ*** *hıya çaçırağlap tur.* "Kolka'yla Vaska karşılıklı gömleklerinin yakalarından yapışıyorlar, gömleklerinin düğmeleri çatırtıyla etrafa saçılıyor." (ÖP-249-277)

*Pĭs, şkoladañ kilĭp, olğannar****nañ*** *hada solaas siden tözĭndegĭ pözĭk körtĭkterde, okop oshas oymahtar hashlap alıp, har****nañ*** *çaalazıp oynapçathabıs.* "Biz, okuldan gelip, çocuklarla birlikte çitlerin dibindeki yüksek kar yığınlarında, siper gibi çukurlar kazıp, karla savaş oyunu oynardık." (KNH-81)

*Min soorda sıbı****nañ*** *hosti çat saltırbın*. "Ben kızakta fidanla birlikte yatıyorum." (KNH-83)

Hakas Türkçesinde ayrılma hâli eki ile vasıta hâli eki biçim olarak birbirine benzerlik gösterse de ayrılma hâli ekinin başka türevlerinin de olması dolayısı ile bir yere kadar vasıta hâli eki ile karışmasını engeller (Arıkoğlu, 2007: 1105). Hakas Türkçesinde ayrılma hâli eki; ünlülerle ve tonlu ünsüzlerle biten kelimelerde *+dañ, +deñ,* tonsuz ünsüzlerle biten kelimelerde *+tañ, +teñ,* sonu */m/, /n/, /ŋ/* ile biten kelimelerde ise *+nañ,*

+neñ şeklindedir. Ancak sonu */m/, /n/, /ŋ/* ile biten sözcüklerde ekin ayrılma hâli mi yoksa vasıta hâli mi olduğu manadan çıkarılır (Arıkoğlu, 2007: 1105).

*İrten**neñ** iirge çitĭre olarnıñ paltıları la tazılasça. "*Sabahtan akşama kadar onların baltaları taklıyor." (A-163-173).

*Anañ polızığa kilgen Sanpir apsah**nañ** hada naa pol tözep çöre halğannar.* "Sonra yardıma gelen Sanpir ihtiyarla birlikte yeni zemin döşemeye başlamışlar." (A-163-173).

Yukarıdaki örneklerin ilkinde geçen *irtenneñ* kelimesindeki *+neñ* eki ayrılma hâli eki iken ikinci örnekte geçen *apsahnañ* kelimesindeki *+nañ* eki ise vasıta hâli ekidir. Biçim benzerliği olsa da anlamdan hangi ek olduğu gayet açık şekilde anlaşılmaktadır.

Tuva Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Tuva Türkçesinde vasıta hâli henüz eklememiş durumdadır. Sözcüklerin ardından gelen *bile* edatı ile vasıta hâli yapılmaktadır. *Bile* edatı, isimlere tire (-) işaretiyle bağlanır: *Çon- bile* "milletle", *huuñ- bile* "kovayla", *elçi- bile* "elçiyle", *hürtü- bile* "pervaneyle", *hüüre-k bile* "kürekle", *şerig- bile* "askerle", *bilet- bile* "biletle", *köstük- bile* "gözlükle" (Buran vd., 2019: 211-212). Zamirlerde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ilgi hâli ekinden sonra kullanılır: *mooŋ-bile* "bununla", *ooŋ-bile* "onunla", *dööŋ-bile* "şununla" (Arıkoğlu, 2007: 1185).

*Daglar baştarınga deestir **hünnü holdarı-bile** idipterin ool küzeen*. "Dağların başlarına değebilen güneşi elleri ile iteklemeyi hayaletmişti." (Ç-96)

*Oon bisçe **dülemet-bile** çıjıratpışaan*. "Ondan bize doğru makineli tüfekle ateş etmiş." (DK-217:27)

*Ol on iyi çıldıŋ **attarı-bile** bo on iyi şaktı adaan.* "O on iki yılın adları ile bu on iki saati adlandırır." (Ç-103)

*Bo udaada dalaş hol **ujuu-bile** bilette "Kırgıs" dep kaan attı katap-katap nomçaan*. "Bu kez de acele el yazısı ile bilette yazılmış "Kırgıs" ismini tekrar tekrar okudu." (IB-27:30)

*Çaa kelgen kıs çorgaar bolgaş öjeetilig **ün-bile** harılaan.* "Yeni gelen kız kibirli ve düşmanca bir sesle cevaplamış." (UU-K-95:22)

Tuva Türkçesinde kullanılan *bilek* "-ir –mez" kelimesinin *bile* kelimesinden türediğini kabul eden araştırmacılar vardır: *Ḫun üneri bilek, bis ajılday bergen bis* "Güneş doğar doğmaz, biz çalışmaya başladık." (Li, 2004: 169).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Vasıta Hâli

Tatar Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Tatar Türkçesinde vasıta hâli eki "ile" anlamını veren ve ekleşmeden kullanılan *bélen* kelimesiyle yapılmaktadır: *ceyev bélen* "yaya olarak", *pistolet bélen* "tabancayla", *siniñ bélen* "seninle", *eni bélen* "anneyle". Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de ekin eski şekli *+ın, +n* görülmektedir: *yaz+ın, kış+ın, irte+n* "sabahleyin" (Buran ve Alkaya, 2019: 45).

*Tavıq tomşığı **bélen** anıñ qolağın çuqıp aldı. "*Tavuk gagasıyla onun kulağını gagaladı." (ÇTLM2-41)

*Bolar qaytganda kön kiçékken, batıp barğan qoyaşnıñ qızğılt-sarı nurı **bélen** igé-çigé kürénmegen ḫetfedey yeşél saḫradağı küller altınday yaltırap, küñélge reḫet tınıç maturlıqbirép toralar idé.* "Bunlar döndüklerinde gün ilerlemiş, batmakta olan güneşin turuncu ışığı ile ucu bucağı görünmeyen kadife gibi yeşil bozkırdaki göller, altın gibi parıldayıp gönle rahatlık, güzellik veriyorlardı." (QQ-49)

*Segdi **bélen** béz yeneşe utırıp kitték.* "Segdi ile biz yan yana oturarak gittik." (İQ-18)

*Min ise, Qazannan qaytkannan birlé yünlep aş yözén kürmegenge küre, ikmek **bélen** qatıqnı yalt ittérdém.* "Ben ise Kazan'dan döndüğümden beri doğru dürüst yemek yüzü görmediğimden, ekmekle yoğurdu yalayıp yuttum. (İQ-20)

*Şunnan soñ anıñ tuwğan ilé **bélen** beylenéşleré özele.* "Bundan sonra onun ana vatanıyla ilişkisikesilir."(Gİ-15)

*Şul sebeplé, 80 nçé yıllar aḫırına ḫetlé Ğ. İsḫaqıynıñ ḫem révolyutsiyege qadergé ḫem émigratsiyedegé tormışı **bélen** éşçelégé tatar tariḫındağı "ağ tap" bulıp kilde.* "Bu nedenle A. İshaki'nin hem devrime kadarki hem de göçteki hayatı ile çalışmaları 80'li yılların sonuna kadar Tatar tarihinde bir boşluk olarak kaldı. (Gİ-17)

Kazak Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Vasıta hâli eki Kazak Türkçesinde ekleşmiş şekilde görülür. Ünlüyle biten kök ve gövdelerden sonra *+menen* ve kısalmış şekli *+men*; tonlu ünsüzlerden sonra *+benen, +ben* ve tonsuz ünsüzlerden sonra da *+penen, +pen* şekilleriyle kullanılır: *balamen* "çocukla", *qızben* "kızla", *közimen* "gözüyle", *iyttikpen* "kötülükle", *közbenen* "gözle", *atpen* "atla" (Buran ve Alkaya, 2019: 107). Ek *bilen* edatının ekleşmiş biçimidir.

*Bos uwaqıtımda komp'yutermen jumıs isteymin, **sportpen** aynalısamın*. "Boş vaktimde bilgisayar ile çalışıyorum, sporla ilgileniyorum." (ÇTLM2-577)

Bastarı kögerip, bürlenip qalğan qalıñ karaqan jel ***lebimen*** *sıbdır-sıbdır qağıp teñselip, ırğalıp koyadı.* "Tepeleri yeşermiş ve çiçeklenmiş sık akasyalar, rüzgârın çarpmasıyla "Fısıl! Fısıl!" diye sallanıp, ırgalanıyor. (ÇTYD-III-159)

Alımşağın, şebin jıynap, partiyanıñ qamın da oylap, Mamaekeñ de keşke jabın ***joldaşımen*** *kelip tüsti.* "Alacağını, etrafını toplayıp, partinin hareketini de düşünüp, Mamaeken yoldaşıyla akşama yakın geldi." (QÄ-23)

Bul uzaq äñgimeni ertede arab, latın ***äripterimen*** *jarıyalanğan qalpınan avtordıñ tüzetip, özgertken jaña türi*. "Bu uzun hikâyeyi eskiden Arap ve Latin harfleri ile açıklanmış şeklinden makale yazarının düzeltip, başkalaştırdığı yeni türüdür." (MÄ-269)

Kırgız Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Kırgız Türkçesinde vasıta hâli *menen* "ile" son çekim edatı ile yapılır. Edat kelimelerin üzerine ekleşmeden gelir: *tüşör menen* "düşmesiyle", *çeti menen* "kıyısıyla", *kol menen* "elle", *murun menen* "burunla", *tiş menen* "dişle", *körünörü menen* "görünmesiyle" (Buran ve Alkaya, 2019: 180).

Emnesi bolsoda bügün keçke kekilik ***menen*** *ubara boldu.* "Ne olursa olsun o gün akşama kadar keklikle meşgul oldu." (K1-30)

Erteñ ***menen*** *qız Canekke bir caynamazın beriptir*. "Sabahleyin kız Canek'e bir namazlık vermiştir." (CM-62)

*Çalseldin qabığın ketmeni****menen*** *birçaap carat da, özü qanattuu tulparğa minip, alış toonu qaray qaçıp ketet*. "İhtiyar selin kapağını kazmasıyla bir vurup yarmış ve kendisi dekanatlı yürük ata binip uzaktaki dağa doğru kaçıp gitmiş." (IK-250)

Siz malçılarğa uşul palto ***menen*** *ötükçön barğanı cürösüzbü?* "Siz malcılara bu palto ve çizmeyle mi gideceksiniz?" (K2-181)

Men oşon üçün silerdi cügülö, Atıkeme uçuraşalı debedimdi, -dep capalaqtadı caşı otuzdardağı ker murut, qara toru çap caaq cigit, qalpağın celkesine oodara, terdegen mañdayın alaqanı ***menen*** *aarçıp*. "Ben onun için size hadi, Atıke'mle buluşalım demedim mi, deyip yaltaklandı yaşı otuzlardaki kara bıyıklı, esmer, kuru yüzlü genç, kalpağını ensesine devirip terleyen alnını avcuyla silerek." (HO-5)

Alarğa cergiliktüü uygur, qazaq, qırğız öküldörü ***menen*** *iştöö cana SSSRge çığış caqtan kütülgön qooptuu abaldı aldın aluu mildeti cüktölgen.* "Onlara yerli Uygur, Kazak, Kırgız temsilcileri ile birlikte çalışma SSCB'ye doğudan beklenen tehlikeli durumu engelleme görevi verilmişti." (ÇTLM2-183)

Başkurt Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Başkurt Türkçesinde vasıta hâli için *mĕnen* "ile" edatı kullanılır. Edat kelimelerin üzerine ekleşmeden gelir: *samolet mĕnen* "uçakla", *bılbıl mĕnen* "bülbülle", *arba mĕnen* "arabayla", *üs mĕnen* "öçle", *vaqıt mĕnen* "zamanla", *tayaq mĕnen* "bastonla" (Buran ve Alkaya, 2019: 251).

Ķayhı bĕr grammatik kürhetkĕsker, hiregeygenden-hiregeye barıp, passiv zapaska küse, yuġala, ikĕnsĕ törlö kürhetkĕster ***mĕnen*** *almaşına; unıñ lĕksiksostavı la her vaķıt bĕr törlö bulmay.* "Bazı gramatik göstergeler seyreldikçe seyrekleşerek pasif bir potansiyele taşınır, kaybolur; başka göstergelerle dönüşür; söz varlığı da her zaman aynı olmaz."(BETT-131)

Bötehĕnen ĕlĕk, hüż törköderĕ üżżerĕnĕn lĕksik grammatik meġenlerĕ ***mĕnen*** *ayırılalar.* "Hepsinden önce, söz grupları sözlüksel- gramerlik anlamları ile ayrılırlar." (ÇTLM-I-106)

Mostay Kerimdĕ kĕm ***mĕnen*** *saġıştırıp bula?* "Mostay Kerim'i kimle karşılaştırmak mümkün?" (ÇTLM-I-100)

Donyadaġı başķa yen ĕyelerĕnen eżem balahı üżĕnĕñ aķılı ***mĕnen*** *ayırıla.* "Dünyadaki diğer canlılardan insanoğlu aklı ile ayrılır." (ÇTLM-I-79)

Nogay Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Nogay Türkçesinde vasıta hâli eki *+n, +la/ +le,+lay/ +ley, +layın/ +leyin*' dir. Ayrıca *nan, nen, lan, man, men, pan, pen, ban, ben* edatları ile de vasıta yapılır: *aqırın* "yavaşça", bir şeşekey men "bir çiçekle", *aldın* "önceden", sabın man "sabunla", bulıt pan "bulutla", *yaslay* "gençken*", tiriley* "canlı olarak", *yañıla* "yeni olarak", sovhoz ban "devlet çiftliği ile", *tanla* "sabahleyin", *kişkeyley* "küçükken", *atlayın* "at gibi" (Buran ve Alkaya, 2019: 309; Güllüdağ, 1998: 106). Vasıta hâli eki, *ilen* edatının ekleşmiş şeklidir.

*Qaraldıdıñ işi ädemler****le*** *tolı*. "Bahçe insanlarla dolu." (ÇTLM-II-382)

Zor ***man*** *yarab bolmas*. "Zorla güzellik bolmas." (NGT-106)

Onıñ zegenli ädemleri 1234 yıllarda temir şriftler ***men*** *kitap baspalağanlar*. "Onun akıllı insanları 1234 yılında demirden harfle ile kitap basmışlar." (KT-71)

Brezent ***pen*** *yabılğan qaqıradıñ astında uzın boylap stoller tizilgenler, qaqıradıñ tör betinde ayağına eyim aq kiyingen kelinşek…* "Çadır bezi ile kaplanmış taşlığın önünde uzunlamasına dizilmiş masalar, taşlığın başköşesinde bembeyaz giyinmiş gelin..."(QAP-382)

Ne töleyegin soramağa kerek edi, dep oylandı Mecit, oñ qolınıñ ***ayasıman*** *awızın sürte berip*. "Ne ödeyeceğini sormalıydı, diye düşündü Mecit, sağ elinin ayası ile ağzını silip." (A-396)

Kırım Tatar Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Kırım Tatar Türkçesinde vasıta hâli eki *+nen* olup tek şekillidir: *atnen* "atla", *balanen* "çocukla", *baltanen* "baltayla", *tilinnen* "diliyle", *qızınen* "kızıyla", *temirnen* "demirden" (Buran ve Alkaya, 2019: 377). *+la, +le* ekinin kullanımı da yeni metinlerde sınırlı sayıdaki kelimelerde görülür. Ek *ilen* edtından ekleşmiştir.

Nasredin oca bir kün ayaqlarında yanı ***papuçlarınen*** *kezinir eken.* "Nasreddin Hoca bir gün ayaklarında yeni papuçları ile geziniyormuş." (YDG-221)

Sudaq kibi, Sudaqlılar da pek eski devirlerden berli doğruluqları, çalışqanlıqları ve ***yigitliklerinen*** *tanılğanlar.* "Sudak gibi, Sudaklılar da çok eski devirlerden beri dürüstlükleri, çalışkanlıkları ve yiğitlikleri ile tanınmışlalardır." (NK-45)

Bora kibi pyesalarnıñ büyük ***muvafaqiyetnen*** *sanağa qoyulğanı aqqında haber berile.* "Bora gibi piyeslerin büyük bir başarı ile sahnelendiğini haber vermektedir." *(*KİEPJİ-*26)*

Seniñle *düşmanğa yarlıqar yazsam*. "Seninle düşmana fermanlar yazsam." (*ÇTLM2-237)*

Qadimiy zamanlardan berli adamlar çeşit vaziyetlerde yır ***vastasınen*** *öz duygularını ifade etip kelmekteler.* "Eski zamanlardan beri insanoğlu çeşitli durumlarda türküler yoluyla kendi duygularını ifade edegelmişler*." (ÇTLM2-242)*

Domuz da maña bir qıl berecek, ***qılnen*** *boğulayatqan qırmısqanı qurtaracam.* "Domuz da bana bir kıl verecek, kılla boğulmak üzere olan karıncayı kurtaracağım." (E-214)

Karakalpak Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Karakalpak Türkçesinde vasıta hâli *menen* "ile" edatının kullanılmasıyla sağlanır. Ünlüyle ve bazı tonlu ünsüzlerle biten kök ve gövdelerden sonra *menen*; /n/, /ñ/, /z/ ünsüzlerinden sonra *benen* ve tonsuz ünsüzlerden sonra da *penen* şekilleriyle kullanılır*: bala menen* "çocukla", *maşina menen* "arabayla", *öş penen* "öçle*", köz benen* "gözle", *at penen* "atla", *qar menen* "karla" (Buran ve Alkaya, 2019: 439).

Biyzar bolğan qoyanlar elşi jiberip arıslan ***menen*** *jarasıq qılğan edi*. "Usanan tavşanlar aslan ile anlaşmak için elçi göndermişler." (İK-195)

Usı şaqırıwım ***menen*** *uyqıda jatgan joldaslarıdı oyatıwım kerek*. "Bu çağrımla uyuyan arkadaşlarımı uyandırmam gerek." (İK-182)

Bir küni kempiri "bükir şal" dep şaqırıp jürse, onı tülki esitip, ol sıyqırlıq ***penen*** *adam tüsine enip ğarırınıñ aldınan şığıptı*. "Bir gün yaşlı kadın "kambur ihtiyar" deyip çağırsa, onu tilki duyup, o sihirle insan görünüşüne girip yaşlı adamın önüne çıktı." (İK-160)

Patşa diyqannıñ, bul sözin esitip, sol waqıtlardan baslap xalıq ***penen*** *sanasıp, ne kerekleri bolsa, öz waqtında jetkerip beretuğın bolıptı*. "Padişah amelenin bu sözlerini dinlemiş ve o vakitten sonra halkıyla istişare edip halka ne lazımsa vaktinde ulaştırmış." (ÇTLM-I-519)

*Bir şayını xayalım****menen*** *awqat kılaman*. "Bir parçasıyla hanımımla geçimimi sağlıyorum." (ÇTLM-I-520)

Kumuk Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Kumuk Türkçesinde vasıta hâli *bulan* "ile" edatı ile yapılır. Edat kelimeye ekleşmemiştir. *Bulan* edatı geldiği kelimeden ayrı yazılır. Kumuk Türkçesinde *bulan* edatı */n/, /m/, /ñ/* ile biten kelimelerden sonra kullanılırken edatın başındaki */b/* harfi */m/* gibi söylenir. Ancak bu telaffuz şekli yazıda gösterilmez: *anam mulan* "annem ile" , *atañ mulan* "baban ile", *aytgan mulan* "söylemek ile" şeklinde telaffuz edilir, ama yazıda *anam bulan, atañ bulan, aytgan bulan* şeklinde yazılır. Kullanımı oldukça yaygın olan bu edat; vasıta, birliktelik, tezlik, tarz, durum ve ilgi işlevleriyle kullanılır (Alkaya, 2013: 187- 188).

Qılçlar ***bulan*** *genleşsen, Qyganına boyalma*. "Kılçlarla yayılsan, Kestiğine boyanma." (QYX-248-249)

Gözeldirik salgan ***bulan*** *göz görmey.* "Gözlük takmakla göz görmez." (QYX-244-245)

Getgen, qayıgı ***bulan*** *Suvga batdırma süyüp*. "Gitmiş kayığıyla, suya atmak isteyerek." (GÖ-52)

Balıqçılar şossahat Terik yagaga çabalar, qayıqların onarıp suvga salıp, suvnu ağımı ***bulan*** *barıp Dilbarnı süyegin tabalar, süyekni çıgarıp, Terik yagaga salalar*. "Balıkçılar hemen Terik kıyısına koşarlar; kayıklarını hazırlayıp suya indirip, suyun akışıyla gidip, Dubar'in cesedini bulurlar. Cesedi çıkarıp Terik kıyısına koyarlar." (A-163-367)

Nürhayatnı nasipsiz talihi onu ***bulan*** *baylavlu edi.* "Nürhayat'In kötü talihi, onunla ilgiliydi." (SY-77-87)

Ol geliv-gelivü ***bulan*** *işge girişdi*. "O, gelir gelmez işe koyuldu." (KRS-85)

Xosar sesgenip sürünmegi ***bulan*** *yığıldı.* "Hosar, irkilip sendelemesiyle düştü." (KT5-87)

Karaçay Balkar Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Karaçay Balkar Türkçesinde vasıta hal eki *bla* edatıyla yapılır. Edat kendinden önceki kelimeye ekleşmemiştir: *meni bla* "benimle", *çaş bla* "gençle", *qol tirmen bla* "el değirmeniyle", *at bla* "atla", *birew bla* "biriyle", *ariwluq bla* "güzellikle" (Buran ve Alkaya, 2019: 573).

Qaraçay şorpa; tuzluq ***bla,*** *sarsmaq tuz* ***bla*** *caraşıb.* "Karaçay çorbası; salamura yoğurtla, tuzlu sarımsak ezmesiyle birlikte." (OKMCC-162)

Xopaynı oyunçaqları ***bla*** *oynay başlağandıla.* "Hopay'ın oyuncakları ile oynamaya başlamışlar." (B-20)

Xopay, Ojayğa türlü türlü oyuncaq maşinalanı, gitçe traktorçuqlanı bir açxıç ***bla*** *burub, alanı polğasalıb, köb cürütgendi.* "Hopay, Ojay'a türlü türlü oyuncak arabaları, küçük traktörleri, bir anahtarla kurup, onları zemine koyup, çok yürütmüş." (B-20)

Patçahnı özürü wa, bu öltürüw töreni qabıl körmey, kesini cüyüsxanı ***bla*** *dawlaşxandan boşamay edi.* "Padişahın veziri ise, bu idam âdetini kabul etmeyip, kendi hükümdarıyla münakaşa etmeyi bırakmıyordu." (KMHJ-285)

Salaxnı eşitgenley, colda ketib barğan bir qatın, caşçığın bek süygenin bildire, tögeregine qarab, bir at nalnı oramdan alıb, awuzuna suğub sabiyine tişleri ***bla*** *qabdırdı.* "Selayı duyunca yolda giden bir kadın, oğlunu çok sevdiğini belli ederek, çevresine bakınıp, sokakta bir at nalını alıp, çocuğunun ağzına sokarak dişleriyle ısırttı." (KK-8)

Karay Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Karay Türkçesinde vasıta hâli eki *bıla* edatı ve *+ba, +bia* ekleri ile yapılır. Yani vasıta hâli hem edatla hem de bu edatın ekleşmesi ile yapılır: *dostlukba* "dostlukla", *suwba* "suyla" (Alkaya, 2005: 130). Atasözleri gibi eskiden kalan kalıplaşmış şekillerde, *"billian"* şekliyle de görülmektedir (Alkaya, 2005: 74).

Kaşık ilen aş biergian sabı ***billian*** *kioz çıgarır*. "Kaşık ile yemek veren, sapı ile göz çıkarır." (KRPS-368)

Sandır ol kişigia ki uriumiasia kieniaşı ***bıla*** *tanıvçılarnın*. "Ne mutlu o kişiye ki, günahkârların öğüdüyle hareket etmez." (DMÇ-5)

Arslanba arslan bol, kozuba-kozu, ***esekbie*** *esek bolmagın.* "Arslanla arslan ol, kuzuyula kuzu ol, eşekle eşek olma." (GKY-160)

Biyikliktia yulduz ***yulduzba*** *tıyıltın siozliaşiat. "*Yüksekte yıldız yıldız ile gizlice söleşiyor." (ÇUT-107)

*Ki biugiunniu barbız da tan **bıla** yoxbız*. "Çünkü bugün tan ile birlikte hiçbirimiz yokuz." (KYY-1-139)

*Tamaşa **tiuşliarimbia** biutiun yukumnu aşırdım.* "Bütün uykumu güzel düşlerimle geçirdim." (MKÜ-58)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Vasıta Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde vasıta hâli eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *ile'* nin ekleşmesiyle oluşmuş *+(y)lA* şeklidir: *uşaglarla* "çocuklarla", *arabayla* "arabayla", *güçle* "güçlükle", *menimle* "benimle", *seninle* "seninle" (Buran vd, 2020: 109).

Eski vasıta hâli eki *+n,* bugün canlılığını kaybetse de Azerbaycan Türkçesinde *yazın* "yazın, ilkbaharda" , *üçün* "için", *ilkin* "ilk olarak, ilk defa" gibi örneklerde kalıplaşmış olarak görülür (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 196).

***Bəhramşahınan** Heydər kiçik yaşlarından pəhlivanlıq məşqi görmüşdülər.* "BehramŞah ile Haydar küçük yaşlarından itibaren pehlivanlık ile meşgul olmuşlardır. (GAF)

Uzaġ uzaġ ufuġlara sarı
*Bulud daşıyan **yellərlə** ġanadlaşar.*
"Uzak uzak ufuklara doğru
Bulut taşıyan yellerle kanat uçar." (GAŞAN)

*Bu torpaglar esrler boyu xalgımızın alın teri ve **ganı ile** suvarılmışdır*. "Butopraklar asırlar boyu halkımızın alın teri ve kanıile sulanmıştır." (ÇTYD-I-143)

*Kişi gedib bir tacirden altı aym müddetine **senemle** yüz manat borç aldı*. "Biri gidip bir tacirden altı ay süreyle faizle yüz manat borç aldı." (TDTEA-277)

***Mekteble** bulur tesfiye âyine-yi vicdan,*
***Mekteble** eder kesb-i şeref zade-yi insan.*
"Vicdan aynası mekteple temizlenir,
İnsanoğlu mekteple şeref kazanır." (SE-3)

*Besleyib bir gülü min **nazle** gülzâr-ı fena*
Doymadan xendesine terk ediyor hep bade.
"Fâni gülbahçesi bir gülü bin nazla besleyip; gülüşüne doymadan, rüzgara bırakıyor." (SE-54)

Türkmen Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Türkmen Türkçesinde vasıta hâli eki için herhangi bir ek yoktur. *Bilen/bile* edatı ile yapılır. *Bilen* edatı ekleşmemiş biçimiyle vasıta ifadesi için kullanılmaktadır: *çaga*

bilen "çocukla", *yuvaşlık bilen* "yavaşça", *şeylelik bilen* "böylelikle", *yeññesi bilen* "yengesiyle" (Buran vd, 2020: 179).

*Gan akma **bilen** utgaşyan mehaniki şikeslenmeler, serhoşlyk getirip biler.* "Kan akmasıyla birleşen mekanik yaralanmalar, sarhoşluk sebep olabilir." (ÇTL-2/567)

*Ahyry ol jan berensoñ, toynagy **bilen** yer peşäp, ony jaylapdyr, özi hem gözyaş döküp şol yerde iymän-içmän ölüp galypdyr*. "Sonunda o can verdikten sonra, toynağı ile yeri eşeleyip, onu gömmüş, kendi de gözyaşı dökerek orada yemeden içmeden ölüp kalmış." (TD-15)

*Alyşir ilki döwürlerde Husayyn Baykara **bilen** okayar.* "Ali Şir çocukluğunda Hüseyin Baykara ile birlikte okur."(TET-423)

*Palta **bilen** çapyp bolmaz,*

*Pyçak **bilen** dilip bolmaz.*

"Balta ile yarsak olmaz,

Bıçak ile dilsek olmaz." (THM)

*Muny doganym **bilen** telim günläp daga dyrmşyp gözledik*. "Bunu kardeşimle birkaç gündür dağa çıkıp aradık." (GÖ-403)

Gagavuz Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

Gagavuz Türkçesinde vasıta hâli eki*, ile* edatıyla *+n* vasıta ekinin kalıplaşmasıyla meydana gelmiştir ve bu ekin /l/ ünsüzünün /m/ ve /n/ ünsüzleriyle benzeşmesi sonucu ortaya çıkan *+(l)lAn* ekidir (Özkan, 1996: 124).

*Zımba keskin **bıçaklan** ayırardı eti kemiklärdän*"Zımba eti kemiklerinden keskin bıçakla ayırdı." (İT-171)

*Bitki bitkiyä o zengin irmiş, kazık da dolmuş **enserlän.*** "En sonunda o zengin olmuş, kazık da çiviyle dolmuş." (P-17)

*Babu genä sildi **basmasınnan** yaşlarını da annattı tä bunnarı, nelär okudunuz.* "Yaşlı kadın gözyaşlarını yine mendiliyle sildi ve (yukarıda) okuduklarınızı anlattı." (Lİ-171)

*Tisti **elinnän** o çizdi.* (ZE-112)

Gagavuz Türkçesinde vasıta hâli ekinin *+(l)lAn* olmasına rağmen bazen *ile* edatının az da olsa tek başına bu görevde kullanıldığı da görülebilir: *gücülä işidildi cuvap "cevap güçlükle işitildi."* (P-29), *Gücülä buldu o dal* (K-19) (Özkan, 1996: 123).

Eski Türkçe *+n* vasıta hâli eki Gagavuz Türkçesinde yerini *+DAn* ayrılma hâli ekine bırakma eğilimi gösterir:

***Ansız+ın** girişti çıvdırmaa fontan*(C-57)

Tez çekti birtekme ***ansız+dan*** *o bana* (HO-43)

Kürüyärmiş ***ilk+in*** *damnarı* (CY-76)

O deredän geçmiş ***ilk+tän***(M-16)(Özkan, 1996: 123)

Yazın gibi örneklerde ise Eski Türkçedeki *+n* eki kalıplaşmış olarak devam eder (Özkan, 1996: 123).

-Dlk+l sıfat-fiil ekinin sonuna getirilen *+ile, +n* vasıta hali ekleri sıfat-fiilden zarf-fiil türetmektedir. Bu durum Gagavuz Türkçesinde oldukça yaygındır:

Zerä insan brakıldıynan saabidän günäya girer. (C-112)

Biraz gittiynän o baktı geeri."Biraz gittikten sonra geriye baktı." (P-46)

Babam iştän geldiinän evä, alar beni tez ellerinä."Babam işten geldikten sonra, beni hemen kollarına alır." (HO-42) (Özkan, 1996: 124)

Gagavuz Türkçesindeki; *li(e)n (<lAyIn), cilä(ä)n (<cılAyIn)* isimden isim yapan eklerinin sonundaki *+n* eki de vasıta hâli ekidir: *sabaalin* "sabahleyin", *sabiylin* "sözüyle", *avşanneyin* "akşamleyin", *benimcilän* "bencileyin", *senincilään* "sencileyin" (Özkan, 1996: 124).

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Vasıta Hâli

Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen vasıta hâli ekleri şunlardır: *+n, +ıla / +ile / +ila / +ula / +üle, +ınan / +inan / +inän / +unan / +ünen, +nan, +nen, +la, +le, +lan, +len, +ılan, +ilen, +ına, +ine, +na, +ne, +leyin, +lein, +neyin, +leyine, +nan bile/ +lan bile* (Buran, 1996: 236; Gülensoy, 2007: 430).

***+n*:** Türkiye Türkçesi ağızlarında, sınırlı sayıda zamanla ilgili kelimelerde ve bazı edatlarda görülmektedir. Sınırlı sayıda olsa da yazı diline oranla ağızlardaki kullanımı biraz daha işlektir.

Yazın *tütün yaparıs*. "Yazın tütün yaparız."

İkindin *üsdü gelini alı gide*. "İkindiye yakın zamanda gelini almaya giderler."

Çünkü ***gışın*** *olmas*. "Çünkü kışın olmaz."

İlkin *yaşımı böyüdüp okula saldılar.*"İlk önce yaşımı büyütüp okula saldılar" (Buran, 1996: 236).

Bu ekin ağızlarda sınırlı sayılı kelimelerde bulunmasını Saadet Çağatay, vasıta hâli eki *"+n"*nin kullanımdan düşmesine bağlar. "Ta eskiden akuzatif *"+n"* ile karıştığı için kullanımdan düşmüştür." şeklinde açıklar (Çağatay, 1943: 94).

+ıla / +ile / +ila / +ula / +üle: *İle* edatının ekleşmiş şekilleridir ve *+le, +la* ekleri yaygın kullanılan vasıta hâli ekleridir. Ancak ile edatı tam olarak ekleşmediği için vasıta hâli eki görevinde kullanılan biçimleri de mevcuttur.

*İşdi âşam **ıla** ġızları almış götürmüş*. “İçti, akşam olunca da kızları almış götürmüş.”

*Benim senin **ile** masa ġavġam yoḳ dedi*. “Benim seninle masa kavgam yok, dedi.”

*Hindi onar benim **suyula** su sullalar.*“Şimdi onlar benim suyumla sulama yaparlar.”

***Tamamila** söyliyer*. “Tamamıyla söyleyiver.” (Buran, 1996: 237)

+ınan / +inan / +inän / +unan / +ünen: *İle* son çekim edatının gerileyici benzeşme yoluyla çeşitli ses değişmeleriyle ortaya çıkan şekilleridir. Türkçenin asıl vasıta hâli eki olan *“+n”, “ile”* son çekim edatından sonra gelerek birleşik bir ek meydana getirmiştir. Zeynep Korkmaz bunu “ek yığılması “ terimi ile açıklamıştır (İpek; 2008: 85; Korkmaz, 1960: 175).

Közünen “Gözüyle”

*Ayranı yoh işmeye **ḳurḳunan** gider sışmaya*. “Ayranı yok içmeye, korkudan gider sıçmaya.”

*Souh **suyunan** yehamiş mendiliynen bağlamış*. “Soğuk su ile yıkamış mendiliyle bağlamış.” (Buran, 1996: 238).

***+nan, +nen**: İlen* biçimi bir ses hadisesi olan gerileyici benzeşme yoluyla *inen* olduktan sonra kök sesi olan */i/* sesini düşürmekte ve ek *+nan, +nen* şeklinde ortaya çıkmaktadır:

*Menimki de **sahunnan** hınne saterdi*. “Benimki de sabun ile kına satardı.”

*Märkäbı ġaçırmış **yükünnän** batırmış*. “Eşeği kaçırmış, yüküyle batırmış.”

*Kövün içi ama bele doldi **urusnen***. “Koyun ici boyle Rus ile doldu.” (Buran, 1996: 238).

+la, +le*: *İle edatının ekleşmiş biçimidir. Hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde en çok kullanılan vasıta hâli ekidir.

*Yani köylerde **toplamayla i**dare edermiş*. “Yani köylerde toplamayla idare edermiş.”

*Allahın **emriyle** pehamberin gabliyle bız de bunu verdik*. “Allah’ın emri ile peygamberin kavli ile biz de bunu verdik.”

*O uç adam bir **birila** gonişiyiller*. “O uc adam birbiri ile konuşuyorlar.” (Buran, 1996: 239).

+lan, +len: *İle* edatının *ile+n* şeklinde genişlemesi, kök sesi olan /i/’ yi kaybetmesi ve *+lan* şeklinde kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış olan bir ektir.

***Onunlan** yataken olan içäri girmiş*. “Onunla yatarken oğlan içeri girmiş.”

***Çalgılan, davıllan**, gälin gimiş*.“Çalgı ile, davul ile gelin gitmiş.”

Gidip oğlum diyor bu olacak kelimedir bi laf ***demeylen*** *olmaz*. "Gidip oğlum diyor, bu olacak kelimedir; bir laf demekle olmaz." (Buran, 1996: 239).

Kalınlık-incelik uyumuna uygun kullanılan *+lA* ekinin, eski Türkçe döneminde de kullanılan vasıta hâli eki *+n*'yle birlikte ek yığılması şeklinde ortaya çıkan *+lan* şekli de bir kısım tarihi metinlerde ve ağızlarda kullanılmaktadır (İlhan, 2019:1 53).

+ılan, +ilen:

Baharın kohusu ***yazılan*** *gälir.* "Baharın kokusu yaz ile gelir."

Alim ***ilan*** *vurdum*. "Elim ile vurdum."

Yedi düvel ***ilen*** *edavet oldun geçiyer nufuzun dalya daşa*. "Yedi düvel ile bir oldun, gücün dağa taşa geçiyor." (Buran, 1996: 239).

+ına, +ine:

Çocuk vardı, ***çocuunan*** *da pazarlıḳ ettilä*. "Çocuk vardı, çocuk ile de pazarlık ettiler."

Eline *selam verdi meni ağlatdi*. "Eliyle selam verdi beni ağlattı."

Bi gün ***dürbününe****, gayanın doruğunnan bakarkana bi çadırda yörük gızı görüye* "Bir gün dürbün ile kayanın başından bakarken çadırda bir yörük kızı görüyor." (Buran, 1996: 239).

+na, +ne:

Saplar sürülăcăk ***düvännä.*** "Saplar düven ile sürülecek."

Ben de bi ***oluna*** *nişannandım*. "Ben de bir oğlanla nişanlandım."

Ondan sona ***duvenne*** *sürelle*. "Ondan sonra düven ile sürüle." (Buran, 1996: 239).

+leyin, +lein, +neyin, +leyine:

Millet ***çabuçaḥleyin*** *benimsedi*. "Millet çabucakça benimsedi."

Sona ***ayşemneyin*** *evine elmiş*. "Sonra akşamleyin evine gelmiş."

Zabahlein *gakallar, davarı yok.*"Sabahleyin kalkarlar ki hayvanları yok.)" (Buran, 1996: 241)

+nan bile/ +lan bile**:** Saadet Çağatay, vasıta hâli eki +n' nin kullanımdan düştüğünü söyler. Ama *+n* ekinin bazı yapılarda kendini gösterdiğini de vurgular. *+n birle* yapısında *+n* vasıta hâli eki için fonksiyonu unutulmuştur, der (Çağatay, 1943: 94). Anadolu ağızlarında *+n birle* şeklinde bir çift yapı değil de *+nan bile/ +lan bile* şeklinde bir yapı görülür. Burada vasıta hâli anlamını kuvvetlendirmek için böyle bir çift yapıya başvurulduğu düşünülebilir (Buran, 1996: 285).

Türkiye Türkçesinde Vasıta Hâli Eki

İsmin belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş ve kılışta vasıta olarak kullanıldığını veya birliktelik ifade ettiğini gösterme durumuna vasıta hâli denir (Korkmaz, 2009: 317). Türkiye Türkçesinde vasıta hâli eki *+lA* ekidir. Bu ek *ile* edatının ekleşmiş biçimidir. Bu ek ismin instrumental şeklini yapar, vasıta ve zaman ifade eder, ismi fiile bağlar (Ergin, 2004: 288).

Asıl vasıta hâli ekimiz *+n*, Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanıldıktan sonra, Osmanlıca döneminde işlevliğini kaybederek kullanımdan düşmüştür. Eski Türkiye Türkçesinde asıl vasıta hâli eki *+n* olmakla birlikte, *+lA*, *birle, "ile"* şekilleri de kullanılmıştır. *+n* eki kullanımdan düşünce, onun yerini *ile* edatı almıştır. Türkiye Türkçesinde *ile* son çekim edatı ve ondan ekleşmiş *+la / +le* şekilleri vasıta hâli görevinde kullanılmaktadır (İpek, 2008: 66). *+n* vasıta hâli ekiyle *ile* edatı ve *+lA* vasıta hâli ekinin görevleri tamamıyla aynıdır.

+lA ekinin *ile* edatı gibi vurgusuz olması, ünlü ile biten sözlerden sonra araya bir /y/ koruyucu ünsüzü alması, bir hâl eki olan genitif ekinden de sonra gelebilmesi gibi durumlar ekin tam olarak ekleşmemiş olduğunu gösterir (Ergin, 2004: 317). Hatta bu durumlardan dolayı bazı araştırmacılar (Ergin, 2004: 317; Banguoğlu, 1974: 286) bu ekin tam bir ad durum eki olmadığını belirtseler de bazı araştırmacılar da *+lA* ekinin ekleşme sırasında, eklendiği kelimenin dil benzeşmesine uymakla ekleşmenin biçim şartını yerine getirdiğini, işlev bakımından da Eski Türkçedeki *+n* vasıta hâli ekinin işlevlerini tümüyle üzerine aldığını söyleyerek vasıta ve birliktelik işlevini bir ek olarak sürdürdüğünden bir çekim eki niteliğinde olduğuna vurgu yaparlar (Korkmaz, 2009: 290).

Türkçenin asıl ve en eski vasıta hâli eki *+n'* dir. Ancak bu ek, bugün kullanımdan düşmüş, işlekliğini yitirmiştir. Bazı kelimelerde kalıplaşmış bir halde yaşamaktadır. Eski bir vasıta hâli eki olan *+(l)n, +(U)n* ekleri de Türkiye Türkçesinde kalıplaşma yoluyla oluşmuş bazı zaman ve tarz zarfları bırakmıştır: *ansızın, baharın, güzün, için* (Korkmaz, 2009: 163). Bu eski *+n* vasıta hâli ekinin özellikle de zaman ifade eden kavramlarda kalıplaşması dikkat çekmektedir. Ek ünsüzle biten kelimelerden sonra ekin önüne gelen yardımcı ünlü Eski Türkçede olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de ses uyumuna uyar. Fakat Eski Anadolu Türkçesinde uyum dışında kalmış olduğu ve yalnız düz şekillerinin kullanıldığı görülmüştür (Ergin, 2004: 316).

Türkiye Türkçesinde eski vasıta hâli eki almış iki kelime ile "ardın ardın, için için, kıyın kıyın, ucun ucun" vb. ikilemeler yapılmaktadır. Bu ikilemeler cümle içinde durum zarfı görevinde bulunur. Tahsin Banguoğlu, bu ikilemelerdeki vasıta hâli ekine "zarf

yapan ek" demiştir. Ayrıca bu eki yapım ekleri konusunda ele almıştır (Banguoğlu, 2019: 180).

+lA vasıta hâli eki de bazı kelimelerde kalıplaşmıştır. Birleştiği sözcük ile bir edat grubu oluşturan ve fiiller önünde zarf görevini yüklenen *ile* edatı, birleştiği kelimeyle özel bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmıştır: *böylelikle, genellikle, güçlükle, kesinlikle, tamamıyla* (Korkmaz, 2009: 163).

*Pilotun **oralarla** iletişime geçme ihtimali yüksekti*. (A71-9)

*Ta o zaanlardan kalma **hissiyatla** çehresi yine gerildi*. (A71-9)

*Yusuf tren istayonuna ve Jüpiter Tapınağı'na alıcı **gözle** yeniden baktı*. (A71-138)

*Hatta parmağıyla yardımcısına yaklaşmasını işaret **edip** telsizlerden az evvel aldıkları bilgiyi anons etme emrini verdi*. (A71-11)

Tablo 1.2. Birlen edatının ekleşme tablosu.

***Birle* edatının ve türevlerinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Birle* edatının ve türevlerinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi ve vasıta hâli eki olarak ekleşmiş biçimi**	***Birle* edatının ve türevlerinin ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*birle, bilen, birlen, bile*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+lA ve birle, bile, birlen*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+la, +le, +(y)ıla, +(y)ile*	X
Çuvaş Türkçesi	*+pA, +pAlA, +pAlAn*	X
Yakut Türkçesi	*+(l)nAn*	X
Halaç Türkçesi	*+lA(n)*	X
Özbek Türkçesi	*biläп*	
Yeni Uygur Türkçesi	*bilen*	

Altay Türkçesi	*+lA, +lO*	X
Hakas Türkçesi	*+dañ, +deñ, +tañ, +teñ, +nañ, +neñ*	X
Tuva Türkçesi	*bile*	
Tatar Türkçesi	*bélen*	
Kazak Türkçesi	*+menen, +men; +benen, +ben; +penen, +pen*	X
Kırgız Türkçesi	*menen*	
Başkurt Türkçesi	*mĕnen*	
Nogay Türkçesi	*+n, +la/ +le, +lay +ley, +layın/ +leyin, nan, nen, lan, man, men, pan, pen, ban, ben*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+nen*	X
Karakalpak Türkçesi	*menen*	
Kumuk Türkçesi	*bulan*	
Karaçay-Balkar Türkçesi	*bla*	
Karay Türkçesi	*bıla, +ba, +bia*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+lA*	X
Türkmen Türkçesi	*bilen, bile*	X
Gagavuz Türkçesi	*+lAn*	X
Türkiye Türkçesi	*+lA*	X

2.1.1.3. Cek> +cek

Cek "-e kadar" edatı çağdaş lehçelerin bazılarında karşımıza çıkar. Genellikle yönelme hali eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır. Kelimelerden sonra gelerek bir işin veya durumun bittiği zamanı veya mekânı bildirir. Karay Türkçesinde *cek* "-e kadar" biçiminde edat olarak kullanılırken Türkiye Türkçesinin ağızlarında *+cek* "-e kadar", Kırım Tatar Türkçesinde ise *+cek* "-e kadar" biçiminde ekleşerek kullanılır (Li, 2004: 193-194; Alkaya, 2012: 216).

Jean Deny, *cek* "-e kadar" edatının zaman anlamında kullanılan *çağ* "zaman, vakit" kelimesinden geldiğini söyler. Bu kelime isim olarak kullanıldıktan sonra ses değişikliğine uğrayarak edat şeklinde kalıplaşmıştır. Bazı lehçelerde ise ekleşme eğilimi göstermektedir. Deny, etimolojisini kanıtlamak amacı ile de Doğu Türkçesinde kullanılan şu örnekleri verir: *oracak* "orak zamanı", *biçençak* "biçme zamanı" (Deny, 2012: 340)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Cek Edatı

Kırım Tatar Türkçesinde Cek Edatı

Kırım Tatar Türkçesinde *cek* "-e kadar" edatı karşımıza *+cek* biçiminde ekleşmiş olarak çıkar (Li, 2004: 194).

*Bunun üstine, bu **"mektepcek"** değen çağlar da ekige bölünmektedirler.* "Bunun üzerine, bu "okula kadar" denilen çağlar da ikiye ayrılmaktadır." (ETM-60)

***Ḳayergecek** barasız?* "Nereye kadar gidiyorsun?" (Li, 2004: 194)

*Ne **waḳıtḳacek** öyle yaşaycaḳsınız?* "Ne vakte kadar öyle yaşayacağız?" (Li, 2004: 194)

*O kiçkeneçik boyunen we başta **ayaḳḳacek** ıslanġan bir alda yol ortasında tura we maŋa bağırıp küle.* "O küçücük boyu ile ve baştan ayağa dek ıslanmış bir halde yol ortasında duruyor ve bana bağırıp gülüyor." (Alkaya, 2002: 218)

Karay Türkçesinde Cek Edatı

Karay Türkçesinde *cek* "-e kadar" edatı isimlerin yönelme hali eki almış şeklinden sonra gelmektedir: *ḳaçanġa cek* "ne zamana kadar", *oraġa cek* "oraya kadar", *şindige cek* "şimdiye kadar" (Li, 2004: 194).

Güneybatı / Oğuz Grubunda Cek Edatı

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Cek Edatı

Türkiye Türkçesinin ağızlarında *cek* "-e kadar" edatı karşımıza ekleşmiş bir şekilde çıkar: *öğlecek* "öğlene kadar" vs. (Li, 2004: 194). Edat ya da ek olarak yazı dilinde kullanılmaz. Sadece konuşma dilinde karşımıza çıkar.

Tablo 1.3. Cek edatının ekleşme tablosu.

Cek edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler	***Cek* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**	***Cek* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Kırım Tatar Türkçesi	+*cek*	X
Karay Türkçesi	*cek*	
Türkiye Türkçesinin Ağızları	+*cek*	X

2.1.1.4. Çen> +çAn, +cAn, +cin, +ççen, +cän, +çän

Çen "-e kadar" edatı genellikle isimlerin yönelme hali eki almış şekilleri ile birlikte kullanılır. Bir işin veya durumun bittiği noktayı veya zamanı bize gösterir (Li, 2004: 205). Edat, Güneybatı / Oğuz grubundaki lehçelerde ve Çuvaş Türkçesinde kullanılır. Bu durumda bu edat için Oğuz grubu lehçelerindeki arkaik unsurlardan biri olduğu yorumu yapılabilir.

Bazı lehçelerde kullanılan *çenli* "-e kadar" edatı da *çen* "-e kadar" edatı ile ilgilidir. *Çen* edatının genişlemiş şekli olan *çenli* "-e kadar" edatı isimden isim yapım eki olan +li eki ile genişlemiştir. Türkçede edatların *+lı/ +li* isimden isim yapım eki ile genişlemesi sık görülen bir durumdur: *teg>tegli; kadar>kadarlı* vs. *Çenli* "-e kadar" edatı isimlerin yalın halinden ve yönelme hali eki almış biçimlerinden sonra kullanılmaktadır. Bu edat Türkmen Türkçesinde *çenli* "-e kadar" biçiminde ve Karakalpak Türkçesine ise *şelli* "-e kadar" biçiminde karşımıza çıkar. *Çen* "-e kadar" edatı gibi ekleşmiş biçimleri yoktur.

Necmettin Hacıeminoğlu, *"Türk Dilinde Edatlar"* adlı kitabında *çenli* "- e kadar" edatı için diğer lehçelerde az kullanılan *çaglıg* edatının Türkmencedeki şekli olarak açıklama yapar (Hacıeminoğlu, 1971: 30).

Mustafa Öner ise *"Edatlı İsim Çekimi"* adlı çalışmasında *çen* edatının *teg* edatından geldiğini, t>ç ses değişimi olduğu yönünde fikir bildirir: *teg*> *çen* "-e kadar" (Öner, 1999: 16).

Çen "-e kadar" edatı, *çek* "-e kadar" edatı gibi *çağ* "zaman, vakit" kelimesinden türemiş olabilir. Bu tür bir gelişim Türk dilinin ses yapısına daha uygun görünmektedir.

Çen "-e kadar" edatı uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+ççen/ +çen* biçimlerinde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden olan lehçelerinden olan Azerbaycan Türkçesinde *+can/ +cän; çan/ +çän/ +cän/ +cen/ +cin* biçiminde ekleşmiştir. Yine Türkiye Türkçesinin ağızlarında *+çan/ +çen/ +can* biçiminde kullanılır. Türkmen Türkçesinde ise *çen* "-e kadar" edatı ve türevleri işlek bir biçimde kullanılır. Edat henüz ekleşmeden, kelimeden ayrı bir biçimde kullanılmaktadır fakat ekleşme eğilimi göstermektedir.

Uzak Lehçelerde Çen Edatı

Çuvaş Türkçesinde Çen Edatı

Çuvaş Türkçesinde *çen* "- e kadar" edatı yalın isimlerden ve zamirlerin ilgi hali eki almış biçimlerinden sonra *+ççen/ +çen* biçimlerinde ekleşmiş olarak görülür. Ünlü ve ötümlü ünsüzden sonra *+ççen* eki gelirken ünsüzlerden sonra ise *+çen* eki gelmektedir (Li, 2004: 206; Öner, 1999: 16).

İ̆nerççen *epi̯ i̯na kurmanççi̯.* "Düne kadar ben onu görmemiştim."

Kaśçen *i̯śe pi̯ter-* "Akşama kadar işi bitirmek…"

Kunççen *epi̯ ẖulara puri̯nni̯.* "Şimdiye kadar ben şehirde oturdum."

Revol´utsiççen *raboçisen purni̯si̯ mi̯nle pulni̯?* "Devrime kadar işçilerin hayatı nasılmış?"

Güneybatı / Oğuz Grubunda Çen Edatı

Azerbaycan Türkçesinde Çen Edatı

Azerbaycan Türkçesinde *çen* "-e kadar" edatı, yönelme hali eki almış isimlere *+can/ +cän* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar (Li, 2004: 205). Güney Azerbaycan Türkçesinde ise bu edat yine yönelme hali eki almış isimlere +çan/ +çän/ +cän/ +cen/ +cin biçimlerinde ekleşmiş olarak kullanılır (Li, 2004: 205; Öner, 1999: 16).

Aẖşamacan *bu işi ġurtararıġ. "*Akşama kadar bu işi tamamlarız." (Li, 2004: 205)

Onlar tor atır vä ***ağzınacan*** *dolmuş torları çäkirlär.* "Onlar ağ atıyor ve ağzına kadar dolmuş ağları çekiyorlar." (Li, 2004: 205)

Dedi: hey Mir Hämzä Arab, män tå bu ***bugünäcin*** *sänmä(n) arå´şmamişäm ki, nä´mä eliyäŋ.* "Dedi: Hey Mir Hamza Arab! Ben ta bugüne kadar senden duymamışım ki, ne yapıyorsun?" (Li, 2004: 205)

Türkmen Türkçesinde Çen Edatı

Türkmen Türkçesinde *çen* "-e kadar" edatı diğer Oğuz grubu lehçelerinden farklı olarak "-e kadar" anlamının yanında "tahmin, zaman, ölçü, had" gibi anlamlar verir. Bu edat Türkmen Türkçesinde de yönelme hali eki almış isimlerden sonra gelir. Fakat diğer lehçelerde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde ekleşmemiştir (Li, 2004: 206). Türkmen Türkçesinde bu edatın *çenli, çemeli, çemesi* gibi biçimleri de vardır (Berkil, 2003: 45). Necmettin Hacıeminoğlu, *"Türk Dilinde Edatlar"* adlı kitabında *çenli* "- e kadar" edatı için diğer lehçelerde az kullanılan *çaglıg* edatının Türkmencedeki şekli olarak açıklama yapar (Hacıeminoğlu, 1971: 30). *Çen* edatının bazen kendinden önceki kelimeye ekleşmiş olduğu da görülür.

Haçana ***çen*** *yurduŋ ortasında orta asırçılık yagdayıŋ dowam etmegine yol bercek?* "Ne zamana kadar ülkenin ortasında ortaçağ durumunun devam etmesine izin verecek?" (Li, 2004: 206)

Tä ***gelinçän*** *seniñ yoluñ gözlesem…* "Gelinceye kadar senin yolunu gözlesem…" (HH-59)

Haçana ***çen*** *bolmalı biz baay gulı.* "Ne zamana kadar olacağız zenginin kulu?" (AA-742)

Sen şäherden sagat üçe ***çen*** *gelermiŋ?* "Sen şehirden saat üçe kadar gelecek misin?" (Li, 2004: 206)

Şu çaka ***çen*** *biz ümsüm durduj, emma şu gün men onuŋ bilen gürleşmäge başların.* "Bu zamana kadar biz sessiz kaldık ama bugün ben onunla konuşmaya başlayacağım." (Li, 2004: 206).

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Çen Edatı

Türkiye Türkçesinin ağızlarında *çen* "-e kadar" edatı genellikle yönelme hali eki almış isimlerden hemen sonra ekleşmiş olarak *+çan/ +çen/ +can* biçiminde karşımıza çıkar (Li, 2004: 205). Bu edat standart yazı dilinde kullanılmamaktadır. Sadece yöresel ağızlarda karşımıza çıkar. Bu durum Azerbaycan Türkçesinin ve Türkmen Türkçesinin dilimize etkisi olarak açıklanabilir.

O géje ***savaḫacan*** *yolunu gözdedi, savaḫ oldu.* "O gece sabaha kadar yolunu bekledi, sabah oldu." (Li, 2005: 205)

O gün ***aḫşamaçan*** *ġavġa élediler*. "O gün akşama kadar savaştılar."

Telli Méhriban ***hindiyeçen*** *bize déyirdi ki pırtı bahalıdı.* "Telli Mehriban şimdiye kadar bize diyordu ki elbiselik kumaş pahalıdır."

Tablo 1.4. Çen edatının ekleşme tablosu**.**

Çen **edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Çen*** **edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Çen*** **edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Çuvaş Türkçesi	*+ççen/ +çen*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+can/ +cän; çan/ +çän/ +cän/ +cen/ +cin*	X
Türkmen Türkçesi	*çen*	
Türkiye Türkçesinin Ağızları	*+çan/ +çen/ +can*	X

2.1.1.5. Çeyin> +çäyin

Çeyin "-e kadar" edatı genellikle yönelme hali eki almış kelimelerden sonra kullanılmaktadır. Bazı çağdaş lehçelerde ise ekleşmiştir. Bir kelimeden sonra gelerek bir işin veya durumun bittiği noktayı ve zamanı gösterir. Edat, Özbek Türkçesinde *+çéyin* biçiminde eklemiştir. Türkmen Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde ise ekleşmeden kullanılmaktadır (Li, 2004: 207).

Edatın kökeni ile ilgili olarak Birol İpek *"Türkçede Pekiştirme Edatları"* adlı çalışmasında *tegin* "-e kadar" edatının ilk ünsüzünün /ç/ sesine dönüşmesi sonucu oluştuğunu öner sürer: *tegin> çeyin* (İpek, 2009: 151). Yong-song Li ise *"Türk Dilinde Sontakılar"* adlı eserinde bu edatın *çe* edatının *+(y)in* eki ile anlamca güçlendirilmiş şekli olduğu yönünde bir görüş bildirir (Li, 2004: 207). Bazı araştırmacılar ise *çeyin* edatını *çağ* edatı ile ilişkilendirir. *Çağ* edatının *+(y)in* ekiyle genişlenmiş olduğu yönünde görüşler de vardır (Hacıeminoğlu, 1971: 30).

Çeyin "-e kadar" edatının, daha önce incelenen *cek* "-e kadar", *çen* "-e kadar" edatlarının farklı bir türevi olduğu oldukça açıktır. Bu edatların genişlemiş biçimi olmalıdır. *Çağ* "zaman, vakit" kelimesinin zamanla edatlaştığını düşünürsek tüm bu edatların kökeni olabilir. Belki de kelimenin ilk hali *çan͡g* biçimindeydi. Kelime bazı lehçelere *çan* bazı lehçelere ise *çag* biçiminde geçti. *Çan* biçiminde geçtiği lehçelerde kelime *çen* biçimine dönüştü ve edatlaştı. *Çag* biçiminde geçtiği lehçelerde ise *cek* biçimine dönüştü ve edatlaştı. Hatta sonundaki /g/ sesi eridi ve +(y)in vasıta hali ekini

aldı ve *çeyin* "-e kadar" edatına dönüştü. Edatların vasıta hali eki alarak genişlemesi Türkçede sık görünen bir durumdur.

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Çeyin Edatı

Özbek Türkçesinde Çeyin Edatı

Özbek Türkçesinde *çeyin* "-e kadar" edatı, +çäyin biçiminde ekleşmiştir: *häligäçäyin* "şimdiye kadar, bu zamana kadar", *ungäçäyin* "o zamana kadar" (Li, 2004: 208).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Çeyin Edatı

Kazak Türkçesinde Çeyin Edatı

Kazak Türkçesinde *çeyin* "-e kadar" edatı *şeyin* "-e kadar" biçiminde karşımıza çıkar (Li, 2004: 208; Alkaya, 2002: 235).

*Osı künge **şeyin** qara tıyın tabıs tapqan joq.* "Bugüne kadar beş kuruş kazancı yok." (Ma-111)

*Biye köpke **şeyin** toqtamay, ırıq bermey, buğalıq tarttı.* "Kısrak uzun zaman durmadan, yakalanmamak için, yuları çekip durdu." (MA-279)

*Almatıdan Moskvağa **şeyin** 4 mıŋ kilometr boladı*. "Alma-Ata'dan Moskova'ya kaadar 4 bin kilometre oluyor." (Li, 2004: 208)

*Kün säwlesi Baylak kölініŋ suwın tübine **şeyin** jılıta almaydı*. "Güneş ışınları Baykal gölünün suyunu dibine kadar ısıtmıyor." (Li, 2004: 208)

*Ol sağat jetige **şeyin** ḳaytsa iygi yedi*. "O, saat yediye kadar dönseydi iyi olurdu." (Li, 2004: 208)

Kırgız Türkçesinde Çeyin Edatı

Kırgız Türkçesinde *çeyin* "-e kadar" edatı yönelme hali eki almış kelimelerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 208; Alkaya, 2002: 235).

*Moyunkum sovhozuna **çeyin** maşina menen ceterbiz, andan arı cöö cönöybüz.* "Moyukunum sovhozuna kadar arabayla gideriz, ondan sonra yaya gideriz." (KA-146)

Naşa calbıraktarı şıkalgan baştıktarın arkalap, tün carımına ***şeyin*** *temir coldu közdöy cürüp oturuştu*. "Kenevir yaprakları doldurulmuş çuvalları arkalayıp, gece yarısına kadar demir yoluna doğru yürüdüler." (KA-174)

Eşikke ***çeyin*** *eki kadam bolso da, Sakadayga eki künçülük coldoy sezildi.* "Kapıya kadar iki adım olsa da, Sakaday' a iki günlük yol gibi sezildi." (Li, 2004: 208)

Koyondıŋ çatağına ***çeyin*** *bilet.* "Tavşanın inine kadar biliyor." (Li, 2004: 208)

Sen kelgenge ***çeyin*** *biz işti bütürüp koyduk.* "Sen gelene kadar biz işi bitiriverdik." (Li, 2004: 208)

Başkurt Türkçesinde Çeyin Edatı

Başkurt Türkçesinde özellikle de ağızlarında *çeyin* "-e kadar" edatı *seyén* "-e kadar" biçiminde karşımıza çıkar: *közge seyén* "güze kadar", *tönge seyén* "geceye kadar" (Alkaya, 2002: 235; Li, 2004: 210).

Karakalpak Türkçesinde Çeyin Edatı

Karakalpak Türkçesinde *çeyin* "-e kadar" edatı, *şeyin* "-e kadar" biçimiyle karşımıza çıkar (Li, 2004: 208; Alkaya, 2002: 235).

Şırazdıñ kişkene qayığı Amiwdäryanıñ tolqınıñ bawırında şırpıldatıp arğı cağağa ***şeyin*** *jüzdi.* "Şıraz'ın küçük kayığı Amuderya'nın dalgalarının bağrında çırpınarak karşı yakaya kadar yüzdü." (HKT-236)

Kälimbet bay tap saat üşke ***şeyin*** *sarı uwayımğa berilip otırdı.* "Kalimbey bey, tam saat üçe kadar büyük bir üzüntü içinde oturup kaldı." (HKT- 244)

Bala üyinen stadionğa ***şeyin*** *cuwırıp bardı*. "Çocuk evinden stadyuma kadar koşup gitti." (Li, 2004: 208)

Onı ķära tünge ***şeyin*** *tappay izledim.* "Onu karanlık geceye kadar bulmayıp aradım." (Li, 2004: 208)

Usı künge ***şeyin*** *capakeşlerdiŋ köbi sawatsız*. "Tam bu güne kadar cefakeşlerin çoğu okuma yazma bilmiyor." (Li, 2004: 208)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Çeyin Edatı

Türkmen Türkçesinde Çeyin Edatı

Türkmen Türkçesinde *çeyin* "-e kadar" edatı özellikle ağızlarda kullanılmaktadır (Li, 2004: 207).

*Dünya(ni)ŋ öwelinnen aḫırına **çeyin** bolacaḳ sözi aytıp gidiberye(r)*. "Dünyanın başından sonuna kadar olacak sözü söyleyip gidiveriyor." (Li, 2004: 208).

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Çeyin Edatı

Türkiye Türkçesi yazı dilinde *çeyin* "-e kadar" edatına rastlanılmazken ağızlarında karşımıza çıkar (Bahşı, 2012: 61). Türkiye Türkçesinin ağızlarında bu edatın kullanılmasını Türkmen Türkçesinin etkisi ile açıklayabiliriz.

*Aḫşama **çeyin** elinde innesi ipligi ḥalıları tıkerdı*. (Bahşı, 2012: 61)

Tablo 1.5. Çeyin edatının ekleşme tablosu.

***Çeyin* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Çeyin* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Çeyin* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Özbek Türkçesi	*+çäyin*	X
Kazak Türkçesi	*şeyin*	
Kırgız Türkçesi	*çeyin*	
Başkurt Türkçesi	*seyén*	
Karakalpak Türkçesi	*şeyin*	
Türkmen Türkçesi	*çeyin*	
Türkiye Türkçesi Ağızları	*çeyin*	

2.1.1.6. Ḳudı> +GIdI, +GUdU

Ḳudı "alçak, düşük, aşağıya, aşağı doğru" anlamlarına gelen son çekim edatı eski Türkçeden bu yana kullanılagelmiştir. Bu edatın kökeni konusunda çoğu araştırmacı aynı fikirdedir. *Ḳudı* edatının *kud-* "koy-, dök-" fiilinin zarf-fiil eki almış biçimi olduğunu söylerler (Tekin, 2003: 151; Erdal, 1991: 341; Gabain, 1988: 94; Hacıeminoğlu, 1996: 88; Brockelmann, 1954: 183; Li, 2004: 328; Eraslan, 2012: 296; Tosun, 2011: 205). Edat Eski Türkçeden bu yana Karahanlı, Harezm ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde de kullanılmıştır. *Ḳudı* edatı Sarı Uygurcada *Kozı* "aşağıya, aşağı, -den aşağı, kuzey", Karagasçada *ḳudı* "aşağıya, -de, -e" ve Dolgancada *kotu, kotun* "-e doğru, -e göre, uygun olarak" olarak ses değişimine uğramış biçimiyle karşımıza çıkar (Tosun, 2011: 205). Edat

Tuva Türkçesinin Toju ve Tere-Höl ağızlarında ise ekleşmiştir. Kelime yön gösterme hâli eki olarak *+GIdI, +GUdU* biçiminde ünlü ve ünsüz uyumuna uygun olarak kullanılmaktadır (Tosun, 2011: 205; Öner, 1999: 16). Tuva Türkçesi dilbilimcisi Şat, bu ekin *kudu* "alçak, düşük, aşağıya, aşağı doğru" kelimesinin ekleşmesinden oluştuğunu söyler (Aktaran: Tosun, 2011: 205).

Eski Türkçede Ḳudı Edatı

"Eski Türkçenin Grameri" adlı eserinde Annemaria von Gabain, *ḳudı* edatını fiil kökenli son çekim edatları başlığı altında değerlendirir. Bu edatın tıpkı *sayu, tapa, tegi* edatları gibi *kud-* fiiline zarf-fiil ekinin gelmesiyle meydana geldiğini söyler (Gabain, 1988: 94). Orhun abidelerinden bu yana *ḳudı* "aşağı, boyunca" edatı kullanılmıştır (Tekin, 2003: 149; Öztürk, 2014: 46).

Seleŋe ***ḳudı*** *yorıpan karagan kısılta evin barkin anta buzdum.* "Selenga (ırmağı boyunca) aşağıya yürüyüp Karagan geçidinde, evini barkını orada bozdum." (BK D-37)

Ol sub ***ḳudı*** *bardımız.* "O ırmak (boyunca) aşağı gittik." (T-27)

Uygur Türkçesinde de *ḳudı* edatı "aşağı, koyu, adi; sağlam, esaslı, pek" anlamlarında kullanılmıştır. Edatın üstüne aitlik eki aldığı örnekler de mevcuttur: <u>*Kudıkı*</u> "aşağıki" (Caferoğlu, 1968: 179).

Üküşi seleŋe ***ḳudı*** *bardı.* "Onların çoğu Selenga boyunca aşağı gitti." (MÇ D-4)

Ötrü ol kök tonlug bäg atdın ***kudı*** *tüşüp meni okıdı.* "Sonra o mavi elbiseli bey attan aşağı inip beni çağırdı." (AYS I-97-98)

Toġan ḳuş teŋriden ***ḳudı*** *tabışġan tipen ḳapmiş.* "Doğan, tavşan deyip gökten aşağı (uçup tavşanı) kapmaya çalışmış." (Li, 2004: 329).

Karahanlı Türkçesinde de *ḳudı* edatı kullanılmıştır. Necmettin Hacıeminoğlu, *"Karahanlı Türkçesi Grameri"* adlı eserinde *ḳudı* edatını mekân ve zaman ifade eden son çekim edatları başlığı altında incelemiştir. Hacıeminoğlu, *ḳudı* "-den aşağı, -a doğru" edatının ses değişimine uğramış *ḳoyı* biçiminden de bahseder (Hacıeminoğlu, 1996: 88).

Tekebbür tutar erni kemşür ***kodı.*** *(*DLT-III-34-14)

Ḳaya yaŋḳusındın ***ḳudı*** *bolmaġıl sini sen tiseler anı senlegil.* "Kaya yankısından aşağı olma, sana sen derlerse (sen de) onlara sen de." (KB- 4311)

*Tenise **ḳodı** inse boldı yuta*. (KB-1526)

*Katıg korktı özke **kodı** aldı tın.* (KB-773)

Orta Türkçede Ḳudı Edatı

Harezm Türkçesinde *ḳudı* edatı dönem özelliklerine uygun olarak birtakım ses değişiklikleri ile de karşımıza çıkar: *ḳudı, ḳuzı, ḳuyı, ḳuyu* "-den aşağı, aşağıya" (Li, 2004: 330).

*İlyās tag(dın) **ḳuyı** indi, mundın burun tagdın tüşüp boynı sünüki taḳı sag ḳolı sınmış erdi…* "İlyas dağdan aşağı indi, bundan önce de dağdan düşüp boyunun kemiği ve sağ kolu kırılmış idi…" (KE-158v/17-18)

*Olar Hudnı tepedin **ḳudı** salıp sen bizni teŋrilerimizdin azırgālı mu keldiŋ tediler.* "Onlar Hud' u tepeden aşağı atıp sen bizi tanrılarımızdan ayırmak için mi geldin?" (KE-29r-14)

Çağatay Türkçesinde *ḳudı* ve *ḳuyı* "aşağı, -den aşağı" edatları isimlerin hem yalın hâli nden hem de çıkma hâlinden sonra kullanılmıştır (Li, 2004: 330).

*Mundın **ḳuyı** Hindūstān sarı ham maymūn bolur.* "Bundan aşağı Hindistan yönünde de maymun bulunur." (BN-133b)

*Andın soŋ su **ḳuyı** ḫayli barıldı.* "Ondan sonra ırmak (boyunca) aşağıya hayli gittik." (BN-229a)

Kıpçak Türkçesinde *kudı* edatı az da olsa kullanılmaya devam etmiştir.

Eski Türkiye Türkçesinde Ḳudı Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *kudı* edatı, *yüzükoyun* "yüzü yere gelerek" kelimesinde kendini gösterir. Bu kelime ayrıca Türkiye Türkçesinde hala aynı anlamda kullanılmaktadır (Li, 2004: 328).

Saha (Yakut) Türkçesinde Ḳudı Edatı

Ḳudı edatı Yakut Türkçesinde *hotu* "-e göre, -e uygun olarak" olarak karşımıza çıkar. Genellikle yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Tosun, 2011: 205; Li, 2004: 331).

*Bağatın **ḫotu** biligin tsig'eykovay mantolāḫ*. "Kendi isteğine uygun olarak şimdi muton mantoya sahiptir." (Li, 2004: 331).

Taptal bāy da ***ḫotu****, āt-suraḫ da ḫotu buolbat.* “Sevgi, zenginliğe göre de parlak şöhrete göre de olmuyor.” (Li, 2004: 331).

Özbek Türkçesinde Ḳudı Edatı

*Ḳudı e*datı Özbek Türkçesinde isimleşmiştir. “Aşağı, alt, alt kademe” anlamlarında kullanılmaktadır. Kendisinden sonra durum eklerini alabilmektedir (Li, 2004: 331).

Tuva Türkçesinde Ḳudı Edatı

Tuva Türkçesinin yazı dilinde yön gösterme hâli için iki tane ek bulunmaktadır. Bu ekler *+çe* ve bir edattan ekleşmiş olan *+DIvA* ekleridir. Bir de Toju ve Tere-Höl bölgesi ağızlarında görülen ve bir edattan ekleşmiş olan *+GIdI* eki yön gösterme hâli bulunmaktadır (Tosun, 2011: 197). Ağızlarda görülen bu üçünü yön gösterme hâli eki, *ḳudı* “aşağı” çekim edatının ekleşmiş biçimidir. *Ḳudı* çekim edatı Orhun Türkçesinden bu yana kullanılagelmektedir. Tuva Türkçesinde hem fiil hem edat hem de ağızlarda yön gösterme eki olarak kullanılmaktadır. *Kudu* “alçak, aşağı, aşağıya” edatı, *kudar- / kut-* “dök-, koy-“ fiili ve *+GIdI, +GUdU* yön gösterme eki Tuva Türkçesinde varlığını sürdürmektedir (Tosun, 2011: 205-206; Öner, 1999: 16).

Karagas Türkçesinde Ḳudı Edatı

Kudu “aşağıya, -de, -e” edatı Karagas Türkçesinde hem yalın isimlerden sonra hem de üçüncü şahıs iyelik eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 330).

Ç’er ***ḳudu*** *i suġ ḳudı çorān.* “Yerde ve suda gitmiş.” (Li, 2004: 330)

İr′esaŋ horum üdün ***ḳudu*** *kir′e ḳudu kir′e b′erg′en bolgan.* “Ayı taş döküntüsündeki deliğe girivermiş.” (Li, 2004: 330)

Dolgan Türkçesinde Ḳudı Edatı

Dolgan Türkçesinde *ḳudı* edatı, *ḳotu, ḳotun* biçiminde “-e doğru, -e göre, -uygun olarak” manalarında kullanılmaktadır. Edat genellikle yalın isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 331). *Ḳotun* biçimi, *kudı* edatının vasıta hâli eki almış biçimidir. Edatların vasıta hâli eki alarak genişlemesi Türkçede sık görünen bir durumdur.

Än hanāŋ ***kotu*** *buolan kördün*. “Senin düşüncene göre olsun.” (Li, 2004: 331).

Kün ***kotu*** *ärgiççiyä turar diä*. “Güneşe doğru dönen ev.” (Li, 2004: 331).

Sarı Uygurcada Ḳudı Edatı

Ḳudı edatı Sarı Uygurcada ses değişikliğine uğramış bir biçimde *ḳozı, ḳozu, ḳuzı, ḳuzi, ḳuzu* "aşağıya, aşağı, -den aşağı; kuzey, kuzeye" şekilleri ile karşımıza çıkar ve ayrılma hâli eki almış isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 328).

*Ḳandan **ḳuzı** tüsürgek- tro.* "Ocağın yatmaya yarar çıkıntısından aşağı iner." (Li, 2004: 328)

*O, p uma yorte p^{h}urḳantan **ḳuzu** ḳ^{h}olġän ahlḳ^{h}ıs tır*. "O, bu da yukarıda Tanrıdan aşağıya istenen alkıştır." (Li, 2004: 328)

Tablo 1.6. Ḳudı edatının ekleşme tablosu.

***Ḳudı* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Ḳudı* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Ḳudı* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*ḳudı*	
Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*ḳudı, ḳuẓı, ḳuyı, ḳuyu*	
Eski Türkiye Türkçesi	*koyun*	
Yakut Türkçesi	*hotu*	
Özbek Türkçesi	*ḳudı*	
Tuva Türkçesi (Toju ve Tere-Höl bölgesi ağızları)	*ḳudı* *+GIdI, +GUdU*	X
Karagas Türkçesi	*ḳudu*	
Sarı Uygur Türkçesi	*ḳozı, ḳozu, ḳuzı, ḳuzi, ḳuzu*	
Dolgan Türkçesi	*ḳotu, ḳotun*	

2.1.1.7. Ok/ Ök> +aq, +oh, +ök, +åk, +yåk

Türkçede en eski dönemlerdeki metinlerden bu yana kullanılagelen ve kuvvetlendirme görevi üstlenen edatlar vardır. Bu edatlardan *ok/ ök* edatı bazen ayrı şekilde bazen de ekleşerek kullanılmıştır. Aslında *ok/ök* edatı ilk metinlerde ayrı bir edat olarak karşımıza çıksa da bazen ekleşmiş olarak da görürüz. Ama bu ekleşme düzenli ve kesin bir kurala tabii değildir.

Ok/ök kuvvetlendirme edatının kökeni hakkında kesin ve tartışmasız bir görüş yoktur. Hatta araştırmacılar bu *ok/ök* kelimesini tanımlarken bile ortak bir terim kullanmamışlardır. Araştırmacılar bu yapı için kuvvetlendirme edatı, pekiştirme edatı, enklitik, parçacık, ek edat gibi terimler kullanmıştır.

Necmettin Hacıeminoğlu, *"Türk Dilinde Edatlar"* adlı eserinde *ok/ök* edatını kuvvetlendirme edatları başlığı altında ele almıştır. Bu edatın, "da/de, dahi, ancak, sadece hep, yine, yalnız, bizzat" gibi anlamlarda kullanıldığını söyler. Edatın kendinden önce gelen kelimenin ses uyumuna göre *ok veya ök* şeklini aldığını ve bu edatın yaygın olarak kullanıldığına vurgu yapar (Hacıeminoğlu, 1971: 252). Hacıeminoğlu, *"Karahanlı Türkçesi Grameri"* adlı kitabında *ok/ök* edatını, edatlar başlığı altında kökeni bilinmeyen edatlar arasında değerlendirir (Hacıeminoğlu, 1996: 76). Gerhard Clauson, sözlüğünde bu kelimeyi *enclitic particle* "enklitik parçacık" olarak vermiştir. *Ok/ök* enklitiğinin kendisinden önce gelen kelimenin ya da eklendiği kelimenin yapısına uygun olarak *ok* ya da *ök* şeklinde geldiğini söyler. Şahıs zamirlerine ve işaret zamirlerine geldiğine vurgu yapar. Ve bu zamirlerin anlamını kuvvetlendirdiğini söyler. Clauson, bu enklitiğin kökenine değinmez fakat bu enklitiğin neredeyse bütün çağdaş lehçelerde kullanıldığını örnekleri ile gösterir (Clauson, 1972: 76). Nadelyayev, Nasilov, Teşinev ve Şçerbak tarafından hazırlanan *"Drevne Tyurkskih Slovar"* adlı eserde *oḳ/ök* kuvvetlendirme edatı *частицa* (*çasmutsa) "parçacık"* olarak kabul edilmiştir ve *ok/ ök* edatının kullanımına yönelik örnekler verilmiştir (Nadelyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969: 369, 382). E. V. Sevortyan, "*Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov"* adlı eserinde *oḳ/ök* edatı için *частица* (*çastitsa*) "parçacık" terimini kullanmıştır. Bu parçacığın kullanımının sınırlı olduğunu da vurgulamıştır. Zamirler ve sıfatlardan sonra gelen *ok/ ök* edatının birleştiğini, zarflardan sonra gelen *ok/ ök* edatının ise kalıplaşabildiğini belirtmiştir. Bu parçacığın ayırıcı ve vurgulayıcı görevler üstlendiğini de ortaya koymuştur (Sevortyan, 1974: 438, 439). Annemaria von Gabain, bu kelimeyi edatlar ve edat benzeri ekler başlığı altında incelemiştir. Bu edatın *ok, ök, +k, +k* gibi türevleri olduğunu söyler. Yani *ok/ök* edatının bazen ünlüsünü kaybederek bazen kaybetmeyerek ekleştiğinden ve kalıplaştığından bahseder. Bu edatın görevinin kuvvetlendirme olduğunu da ilave ederek örnekler verir (Gabain, 1988: 105). Talat Tekin, "*Orhon Türkçesi Grameri"* adlı eserinde Eski Türkçede kullanılan *oḳ/ök* kelimesini bir pekiştirme edatı olarak tanımlamıştır. *Ok/ ök* edatının; zamirin, zarfın veya fiilin sonuna gelerek anlamlarını kuvvetlendirmekte olduğunu söyler (Tekin, 2003: 159-160). Şinasi Tekin *"Eski Türkçe"* adlı çalışmasında *oḳ/ök* kelimesini, ekleşmiş edatlar başlığı altında ele alır. Tekit bildirdiğini söyleyerek

örnekler verir (Ş. Tekin, 1992: 95). Tekin, *ok/ök* kuvvetlendirme edatının ve *ma* olumsuzluk edatının Toharcada da olduğunu, hatta Türkçede olduğu gibi ekleştiğini belirterek Toharca kökenli olabilme ihtimaline dikkat çekmektedir (Ş. Tekin, 1990: 16). Kemal Eraslan, *"Eski Uygur Türkçesi Grameri"* adlı eserinde *oḳ/ök* kelimesini kuvvetlendirme ifade eden edatlar başlığı altında ele almıştır (Eraslan, 2012: 293-295). Räsänen ise *"Materialienzur Lautgeschichte der Türkischen Sprachem"* adlı eserinde *oḳ/ök* edatını *verstärkungspartikeln* "kuvvetlendirme parçacıkları" başlığı altında bir *enklitische* "enklitik" olarak değerlendirmiştir. Enklitiğin "ayrıca, yalnızca, kendi, pek çok, hatta, yine" gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. Ayrıca bu enklitiğin Uygur Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi, Yakut Türkçesi, Çuvaş Türkçesi vs. şekillerine de yer vermiştir (Räsänen, 1957: 248). Räsänen, ayrıca Ramstedt'in *ok/ök* kuvvetlendirme edatının *öküş* "çok", *ökli* kelimeleri ile ilgili olduğunu düşünmesinin aksine *ok/ök* kuvvetlendirme edatının ilk halinin *ok* olduğunu, *ök* şeklinin daha sonraki bir dönemde geliştiğini söyler. Böyle düşünmesinin sebebi ise bazı lehçelerde ince ünlülü kelimelerden sonra hala kalın olarak *ok* kuvvetlendirme edatının gelmesidir (Räsänen, 1957: 248).

Ok/ök kuvvetlendirme edatının kökeni hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bu konuda fikir bildiren çok fazla araştırmacı da yoktur. Ancak *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kökeni Altay dil ailesi teorisi ile ilgili olabilir. Moğolcadaki *kü* kelimesi *ok/ök* kuvvetlendirme edatı ile aynı görevde ve aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Şekil olarak da birbirlerine benzemektedir. Altay dil ailesi teorisine göre varsayımsal bir *ko (-*k-)* parçacığından söz edilmektedir. Araştırmacılar Proto Türkçe döneminde kullanılan bir ***kö*** parçacığı bulunduğunu, bu parçacığın çağdaş Türk lehçelerinde ve Altay dil ailesinde bulunan dillerde farklı biçimlerde karşımıza çıktığını söyler (Ilgın, 2020: 16-18). F. D. Lessing, *"Moğolca- Türkçe Sözlük"* adlı eserinde Moğolcada görülen *kü* edatının, genellikle kendinden önceki kelime ile bitişik bazen de ayrı yazıldığı söyler. Bu edatın, *Ok/ök* edatı gibi sonuna geldiği kelimeyi vurgulamakla vazifeli olduğuna vurgu yapar. Türkçede olduğu gibi bazen eklendiği kelime ile kalıplaştığını da söyler ve örnek kelimelere yer verir: *enekü* "aynı, çok benzer", *gagçakü* "sadece" (Lessing, 2003: 782). Bu da *ok/ök* kuvvetlendirme edatının Moğolcadaki bu *kü* edatı ile ilgili olabileceğini düşündürür.

Starostin, Dybo ve Mudrak tarafından hazırlanan *"An Etymological Dictionary of Altaic Languages"* adlı eserde Proto Türkçe döneminde kullanıldığı varsayılan ***kö*** parçacığından (deictic particle/ указательная частица) bahsedilir. Bu parçacığın

Moğolcada **kü,* Japoncada **kə́-,* Korecede **kɨ* şekillerinde olduğu söylenir. Proto Moğolcada **kü,* Modern Moğolcada *-gu* şeklindedir. Proto Japoncada varsayımsal **kə́-* parçacığı, Orta Japoncada *ko-* biçiminde, Modern Japoncada *kó-, ka-* biçiminde tespit edilmiştir. Bu parçacık, Proto Korecede **kɨ*, Modern Korecede de *kɨ (kɨ-i)* şeklinde görülür (Starostin, Dybo ve Mudrak, 2003: 709).

İsmail Ilgın *"Eski Türkçede Ok/Ök Enklitiği*" adlı tezinde Altay dillerindeki hipotetik bir *ko (-*k-)* parçacığının bu aileye mensup dillerdeki şekillerini göstermek için şu tabloyu vermiştir: (Ilgın, 2020: 18)

	Türkçe	Moğolca	Korece	Kuzey Tunguzcası	Japonca
ko(~*k'-)	oḳ-ök	kü	*kɨ* ~ -ok/-uk	-ak, -k	ko-/ka-
Deiktiklik	+	+	- ~+(?)	+(?)	-

Yine Toharcada bulunan *ka, -(ä)k* biçiminin *ok/ök* kuvvetlendirme edatı ile aynı görevde ve aynı anlamlarda kullanılmakta olduğu görülmektedir (Ilgın, 2020: 22). Kelime zamanla ses değişikliğine uğrayarak Türkçeden Moğolca veya Toharcaya geçmiş olabilir. Yine aynı şekilde Moğolca veya Toharcadan Türkçeye geçmiş olması da muhtemeldir. Ya da *ok/ök* yapısı Toharcadan Türkçeye geçmiş, oradan da Altay dillerine yayılmış olabilir (Ilgın, 2020: 21).

Hamilton da "*İyi ve Kötü Prens Öyküsü"* adlı eserinde Eski Türkçe *ok/ök* kuvvetlendirme edatının, kuvvetlendirme ya da üsteleme bildirdiğini söyler ve bu kelimeyi edat veya isim eki olarak tanımlar. Hamilton ayrıca *ok/ök* kuvvetlendirme edatının Toharca kökenli olabileceğini söyler (Hamilton, 2011: 251).

Zeynep Korkmaz, tarihi metinlerde ve çağdaş lehçelerde kullanılan *ok/ ök* kuvvetlendirme edatının *+ak, +k* olarak kaynaşması ve ekleşmesiyle farklı pekiştirme görevlerinde kullanıldığını vurgular (Korkmaz, 1962: 14). Korkmaz, edatın bağlama göre "de, ancak, ise, yine, dahi, yalnız, bilhassa, sırf, …gelince, asla, daima, hep" gibi anlamlara geldiğini de söyler (Korkmaz, 1962: 14).

Ok/ök kuvvetlendirme edatının kendinden önceki kelime ile ekleştiğini belirtilmişti. Ancak *ok/ök* kuvvetlendirme edatının sadece kelimelerde değil bazı eklerde de görüldüğü belirtilir: *-dUK* sıfat-fiil eki, *+CAk* isimden isim yapım eki, *-AcAk* gelecek zaman eki, *+IcAk* isimden isim yapım eki, *+IncAk* isimden isim yapım eki (Buran, 1999:

210; Korkmaz, 1962: 28; Ş. Tekin, 1990: 16; İlhan, 2019: 154; Üstüner, 2003: 230; Korkmaz, 1995: 8; Ercilasun, 2007: 18).

-AcAk gelecek zaman ekinin kökenin *çak* kelimesiyle alakalı olduğu gibi bir görüşün yanında *-acak< a+ça+ok* (gelecek zaman + eşitlik hâli eki + pekiştirme edatı) şeklinde bir tahlil yapan araştırmacılar da vardır. Zeynep Korkmaz, asıl gelecek zaman eki olan *+a* ekinin zamanla işlevini kaybederek kullanımdan düştükten sonra yeni gelecek zaman eki olan *–AcAk* ekinde kendini yeniden gösterir, der (Korkmaz, 1959: 159).

Şinasi Tekin, *-dUK* sıfat-fiil eki için Toharca *ma te/ ma ti* "yoksa, -medikçe" edatı ile *ok/ök* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden oluştuğunu söyler: *duk≺ maduk≺ ma ti ok.* Öncelikle *–maduk* şeklinde kullanıldığını, *-ma* ekinin olumsuzluk eki olarak kullanılmasıyla da *–duk* şeklinde kısaldığını belirtir (Ş. Tekin, 1990: 14-17).

Mehmet Vefa Nalbant ve Räsänen, *ok/ök* kuvvetlendirme edatı ile ilgili olarak Ramstedt' e atıf yaparlar. Edatın, Ramstedt tarafından "çok" anlamına gelen *ök, öküş, ökli* kelimeleriyle alakalı bulunduğu görüşünü bildirirler (Nalbant, 2008: 245; Räsänen, 1957: 248).

Ahat Üstüner,*"Türkçede Pekiştirme"* adlı eserinde tarihi metinlerdeki, çağdaş lehçelerdeki ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki zarfların ve kelimelerin sonunda bulunan *+k* sesinin *oḳ/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısı olduğunu söyleyerek şu örneklere yer verir: *neçük, neçükin, neçükleri, niçük, niçik, nincik, nicik, ancak, nek, kiçinek, azkinek, arkuncak, kibik, kük, birök, kök, bayak, nelik, nelük, nerek, nik, oluk, şindik, demincik, ġalik, dışarık, yokarık, içerik, ilerik, bärik, gayrak, anrık, yaḫşuḳ, geçik, kaltık* vs. (Üstüner, 2003: 230). Bu kelimelerin yanı sıra *+CAk, -ICAk, +CIK, -InCAk, -ACAk, -ArAk, +TIk* eklerinde de *ok/ök* edatı kalıplaşmış olarak görülür, der (Üstüner, 2003: 231).

Bazı araştırmacılar *+çAk* küçültme ekinin *+çA* eki ve *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kaynaşmasıyla oluştuğunu söyleseler de Ramstedt gibi bazı kaynaşım teorisini benimseyen isimler *+çAk* küçültme ekinin *+ç ve +(a)k* iki küçültme ekinin kaynaşmasıyla ortaya çıktığını savunurlar (Kuznetsov, 1995: 196). Kemal Eraslan da ekin *+ç* ve *+k* eklerinden oluşmuş birleşik bir şekil olduğunu söyler (Eraslan, 2012: 65).

Eski Türkçede *+k* şeklinde olan küçültme eki Altay Türkçesinde işlek olarak kullanılıp *+Ak/+Ok/+Uk/+Ik* şeklindedir. Aslında bu durum, ekin *ok/ök* kuvvetlendirme edatından ekleştiğinin bir göstergesidir. Altay Türkçesinde bu ek, eklendiği kelimeye küçültme ve sevgi anlamları katar: *koyonok* "küçük tavşan", *otuk* "çakmak", *cadık*

"fırtınanın kopardığı dal". +*k* küçültme eki Eski Türkçe döneminde *ok/ ök* edatından eklemiştir. Ancak Altay Türkçesinde *ok/ök* edatı ünlüsünü kaybetmeden ekleşmiştir (Ahmedov, 2016: 55).

Ahmet Bican Ercilasun, +*(I)mtIk* ekinin açılımının, <+*m* (benzetme eki) +*tı* (eşitlik eki) +*ok/ök* olabileceğini söyler. +*mtil* ve +*mtir* biçimlerindeki son sesleri (l/r) ise kuvvetlendirici ögeler olarak açıklar (Ercilasun, 2007: 13).

Kuznetsov, *-nI/-Ig/-(y)I* yükleme hâli eklerinin *an* üçüncü teklik şahıs zamiri ile *ok/ök* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden oluştuğunu söyler. Castren, Yastremskiy, Sevortyan ve Kononov gibi bazı araştırmacılar yükleme hâli ekindeki */n/* ve */g/* sesinin ilgi hâli ekindeki */n/* sesi ile ilgili olduğunu söyleseler de Kuznetsov buna katılmaz. Kuznetsov yükleme hâlinin cümleye sadece nesne manası değil belirlilik manası da kattığını söyler. Yükleme hâli ekinin kökeni olabilecek kelimenin "işte o" gibi bir anlamda olması gerektiğini düşünür. Şöyle bir cümle tasavvur eder: *(bir) er an ok kördü*. *An ok> anok*. *An ok* kelimesi birleştikten sonra bazı ses değişikliklerine maruz kalır. *Ok* kelimesinin geniş ünlüsü daralır, yuvarlak */u/* sesi ise kendinden önceki düz */a/* sesini etkileyerek düzleştirir ve son olarak da ekin son ünsüzü */k/* yumuşayarak */ġ/* sesine dönüşür. Sonra da ekin bir hecesi düşerek kısalır. Oğuz dil grubunda değişimin şu şekilde olduğu düşünülebilir: *-anıġ> -(an)ıġ> -ıġ> ı(ġ)> -ı > -(y)ı*. Ona göre diğer lehçelerdeki gelişim de şu şekilde olabilir: *-anıġ> -(a)nıġ> -nı(ġ)> -nı* (Kuznetsov, 1995: 233). Örneğin: *erig, erni* ve *eri.*

Ok/ök kuvvetlendirme edatı eski Türkçe döneminden bu yana kullanılagelen bir edattır. Hem tarihi hem de çağdaş lehçelerde karşımıza çıkar. Bazı çağdaş lehçelerde bir *ok/ök* kuvvetlendirme edatının bizzat kendisine rastlanılmasa bile mutlaka edatın ekleştiği ya da kalıplaştığı bir ek veya kelime bulunmaktadır. Edat, Eski Türkçede ve Orta Türkçede *ok/ök* biçiminde karşımıza çıkarken Eski Türkiye Türkçesinde edatın sadece belli kelimelerde kalıplaşmış biçimlerini görürüz. Edat uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *ah, eh* biçiminde kullanılmaktadır ve ekleşmemiştir. Edat, Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *+åk, +yåk* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *ok* biçiminde tek şekilli olarak bulunmaktadır. Hakas Türkçesinde ise *+oh, +ök* biçiminde ekleşmiş olarak iki şekilli olarak karşımıza çıkar. Edat, Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *uk, ük* biçiminde, Kırgız Türkçesinde *ok, ök* biçiminde ekleşmeden

kullanılmaya devam etmektedir. Kazak Türkçesinde ise *+aq* biçiminde ve Karakalpak Türkçesinde *+aq* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türkçede Ok/Ök Edatı

Eski Türkçede *ok/ök* kelimesi bir edat niteliğinde kullanılmaktaydı. Edat kendinden önce gelen kelimeden ayrı yazılmaktaydı. Daha sonra bu edat ekleşme ve kalıplaşma eğilimi gösterse de bu durum tam olarak bir kural haline gelmemiştir. Ekleşme süreci hala devam etmektedir. Eski Türkçede *ok/ök* edatı yalın isimlere, isimlerin çekim, iyelik ve çokluk ekleri almış şekillerine gelerek o isimlerin manalarını kuvvetlendirir. Ve "de, dahi, bilhassa, bizzat, yine, sırf, yalnız, ancak, ise, … gelince, asla, hep, daima" gibi anlamlar verir (Korkmaz, 1962: 14).

*Anta kisre, Teŋri biliğ bertük üçün, özüm **ök** kağan kışdım*. "Ondan sonra, Tanrı akıl verdiği için, (onu) ben kendim kağan yaptım." (T B-6)

*Anta ayguçı[si?] yeme ben **ök** ertim yağıçısı yeme ben **ök** ertim.* "Bu sırada sözcüsü de ben idim, düşmanla savaşanı da ben idim." (T G 5-6)
iBizni ölürteçik ök temiş. "Bizi, mutlak öldürecektir, demiş." (T K 6)

Uygur Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı Köktürk Türkçesindeki anlam ve görevinde kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde kullanılan *neçük* ve onun genişlemiş şekilleri olan *neçükin, neçükleti* kelimelerinde *ok/ök* edatının kalıntısı vardır (Korkmaz, 1962: 28). Yine Uygur metinlerinde kaynaşmış *birök* "bu sırada, ve, -ır – ırmaz" anlamlarında kullanılır. Görevi ise bir cümle açıcı ve zaman zarfı vazifesi görmektir:

*usınta udıntı, **birök** başın kötürüp körti*… "Uykusundan uyandı ve başını kaldırır kaldırmaz gördü ki (Korkmaz, 1962: 16).

Uygur sivil belgelerinde *oḳ/ök* edatının çok sık bir şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Hukuk belgelerinde ve sözleşmelerinde anlaşma yapan taraflar arasında kesinlik sağlanmak istenmiş olabilir. Bunun için de özneyi veya nesneyi kesin bir biçimde vurgulayacak olan *oḳ/ök* edatı bu belgelerde çokça kullanılmış olmalıdır (Ilgın, 2020: 26).

*(...) amtı **oḳ** tıdıġsız köŋülin d(a)ntipali iligke barıp (...)* "(…) Hemen şimdi çekinmeksizin Dantipala Han'a gidip (…)" (U IV-B/C/D 97)

*Tip tidi. Ay yekler trkin sözleŋler. Neçükledi meniŋ balıḳımtaḳı uluşumtaḳı ig toġa kitmez. Yekler ince tıp tidiler uluġ ilig bu **oḳ** seniŋ balıḳıŋta küntin yıŋak bir uluġ bedük sögüt bar.* "Dedi: 'Ey şeytanlar, hemen şimdi söyleyin: Nedendir benim şehrimdeki

ülkemdeki hastalık (ve) dert gitmez? "Şeytanlar şöyle dediler: Büyük Hakan, senin tam (olarak) şu şehrinde güneye doğru bir büyük (ve) yüksek söğüt (ağacı) var." (U IV-A 61)

Karahanlı Türkçesi metinlerinde *ok/ök* edatı Köktürk ve Uygur Türkçesi metinleri ile aynı anlam ve görevde kullanılmıştır. Kelime bağlama göre "da/de, tam, tıpkı, ancak, bizzat, -cık, bizzat, ha işte" gibi anlamlar verir (Hacıeminoğlu, 1971: 253). Bu dönemde *bir* sayı adı ile *ök* edatı birleşerek *birök* "biricik, bir tanecik, bir tek" kelimesini oluşturur. Kelime önad ya da belirteç görevinde kullanılır (Korkmaz, 1962: 15).

Bir ök oġlı erdi ay toldınıñ. "Ay Toldı'nın bir tek oğlu vardı." (KB-1158)

Yana aydı ilig ay ögdülmişe

Ḳadaşıŋ tükel ***ök*** *kişi ermişe* "Hükümdar, "Ey Öğdülmiş" dedi. Kardeşin kesinlikle (hiç şüphesiz) kâmil bir insan imiş." (KB-3858)

Ḥabib sawçı yolı mini yetteçi

ol ***oḳ*** *sawçı bolsu elig tuttaçı.* "Sevgili resulün yolu beni selâmete götürecektir; tam olarak o resul bana şefaat etsin" (KB-388)

Baya ***ok*** *keldim* "Hakikatten bu saatten önce geldim." (DLT V-31)

Emdi ***ok*** *aydım* "Tam bu saatte (şimdi) söyledim." (DLT V-31)

Bölek ıḍdım anı şahımḳa men ***ök*** *ḥavadarlıḳımnı tükel bilsü tip.* "Ben bizzat onu şâhıma, bağlılığımın bir ifadesi olsun diye hediye gönderdim." (AH-79-80)

Ayrıca Divanü Lügati't-Türk' de geçen *ayluk* kelimesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatını kalıplaşmış olarak görürüz. *Ayluk* kelimesi ayla "öyle" kelimesine *ok/ök* kuvvetlendirme edatının gelmesiyle oluşur. *Ok/ök* kuvvetlendirme edatı ünlü ile biten bir kelimeye geldiğinde genellikle kendi ünlüsünü kaybederek ekleşir: *Aylak*< *ayla+ok*. Mehmet Vefa Nalbant da bu kelime için *aylak*< *ayla+ok* şeklinde bir tahlil yapar (Nalbant, 2008: 247).

Divanü Lügati't-Türk'de geçen *yazok* "pastırma" kelimesinde de *ok/ ök* kuvvetlendirme edatını görürüz (DLT: C. III. s. 16). Kaşgarlı Mahmud, bu kelimeyi *yazok*< *yaz ok* şeklinde açıklamıştır (İpek, 2009: 1207).

Orta Türkçede Ok/Ök Edatı

Necmettin Hacıeminoğlu, *"Harezm Türkçesi Grameri"* adlı çalışmasında *ok/ök* kelimesini kuvvetlendirme edatı başlığı altında inceler. *Ok/ök* kuvvetlendirme edatının bağlamına göre "da/de, dahi, yine, bizzat, yalnız, ancak, sadece, hep..."gibi anlamlara geldiğini belirtir. Kendinden önce gelen kelimenin anlamını kuvvetlendirdiğini Eski

Türkçe dönemi metinleri ile Harezm, Çağatay ve Kıpçak dönemi metinlerinde sık kullanıldığını söyler (Hacıeminoğlu, 1997: 123).

Ol zemān ***ok*** *kāfir boldı.* KE-17/23

Kılur uş anda ***ok*** *kün birle tüni.* HŞ-1046

Sen ***ök*** *sen barça acizler penahı.* HŞ-3512

Ol quḍuġqa kemişin͡g, anda özi ***ök*** *ölgey, tėdi erse.* "O kuyuya saklanın, orada kendisi ölecek deyince." (NF 247)

Zeki Kaymaz, *nelük* "neden, niçin" kelimesinin bünyesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatının olduğunu söyler: *nelük*< *ne+le+ok/ök*. Eski Türkçede de kullanılan bu kelime Harezm Türkçesinde *nelük* "nasıl" olarak karşımıza çıkar (Kaymaz, 2007: 1036). Harezm Türkçesinde *nik* "nasıl*"* <*ni+ök*" kelimesinin bünyesinde *ok/ök* edatını görürüz (Kaymaz, 2007: 1036).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *"Kıpçak Türkçesi Grameri"* adlı kitabında *ok/ök* kelimesini pekiştirme edatları başlığı altında inceler. Edat için sonuna geldiği kelimeyi pekiştirdiğini ve ek olarak kullanılan bir edat olduğunu söyler. Bazen *ok/ök* kuvvetlendirme edatının */k/* sesinin yumuşayarak */ḫ/* sesine dönüştüğünü de örneğiyle gösterir (Karamanlıoğlu, 1994: 114). *Ancaḳ* "ancak", *andaġok* "öylece" vs. kelimelerde de kalıplaşmış olarak görülür (Güner, 2013: 301).

İmdi ***ok****, anda* ***ok****, kündüz* ***ok*** *keldi, kece* ***ok*** *gettiler. "*Şimdiki vakit, o vakit, gündüz vakti geldi, gece vakti gittiler." (Atalay, 1945: 130).

Ol yulduz ***neçik*** *bir oğlan bigew edi* (O yıldız nasıl bir oğlan gibi idi.) (Li, 2004: 155).

Yana otdın niteg çıksa tütünni

Kilür us anda ***ok*** *kün birle tüni* (Hacıeminoglu, 2000: 242)

*Nėçik ki ėşitti[ŋ] ėse. (*CC 134)

Janos Eckmann, *"Çağatayca El Kitabı"* adlı eserinde *ok/ök* kelimesi için kuvvetlendirme edatı terimini kullanır ve edatının örneklerle nasıl kullanıldığını göstermeye çalışır. Edatın kalıplaşmış şekillerine de yer verir. Edatın "tam, kesin olarak, mutlaka" anlamlarında kullanıldığına da vurgu yapar (Eckmann, 2009: 147).

Mén dégen dék ***oḳ*** *boldı.* "Tam benim dediğim gibi oldu." (B- 265a-12)

Mén sénin mén saŋa ***oḳ*** *ḳıldım ümīd.* "Ben seninim, yalnız sana ümit bağladım." (ŞD-4a7)

Ġayr ol tam üzre ***oḳ*** *meyl itmeyin*. "Siz eziyet ve zorlama ile gitmeyin; artık o zevke sakın meyletmeyin." (LD 67)

Eski Türkiye Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *ok/ök* edatına çok sık rastlamamaktayız. Sadece *şol*, *anda ok, oloḳ, şoloḳ* gibi kelime ve şekillerde kalıplaşmış olarak görülür (Hacıeminoğlu, 1971: 245; Akalın, 1998: 262).

Şol ok saat gözleri görür oldı (KE-102-6)

*Ol kırkdan dokızı anda ok öldi (*KE-50-3)

Eski Türkiye Türkçesinde *şoluk* "tam şu, işte şu" ve *oluk* "tam o, işte o" kelimelerinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatını ekleşmiş olarak görmekteyiz (Ş. Tekin, 1990: 16).

Ok/ök kuvvetlendirme edatı *+ÇAk* ekinin bünyesinde kaynaşmış olarak görülür: *+çak< ça+ok/ök*. (Korkmaz, 1962: 28) Fakat Hacıeminoğlu, bu *+çak ekinin +çak< ça+ok/ök* şeklinde açılımına dikkatle yaklaşmak gerektiğine vurgu yapar (Hacıeminoğlu, 1972: 254). Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan bu *+Çak* eki, sıfatlara ve zarflara gelerek anlamı daha da kuvvetlendirir: *Arkuncak* "yavaşça" (Korkmaz, 1962: 28).

Eski Türkiye Türkçesinde görülen *azkinek* kelimesinin bünyesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatı bulunur (Buran, 1996: 209; Korkmaz, 1962: 29). Kelimenin, *azkinek< az+ kine + ök* şeklinde bir açılımı vardır.

Eski Türkiye Türkçesinde zaman zarfları oluşturan eklerden *+ıcak/ +icek, +ıcağ-az/ +iceg-ez* ekleri ile, zarflar oluşturan *+ıncaḳ/+incek* eklerindeki */k/* sesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz. Edat, bu eklerde kaynaşmış olarak bulunsa da hala kuvvetlendirme görevini devam ettirmektedir (Korkmaz, 1962: 28).

Şinasi Tekin, *andavuk, bundavuk, oluk ve buyuk* kelimelerinden bahseder. Bu kelimelerdeki, *+yuḳ, +uḳ ve +vuḳ* eklerinde, *ok/ök* kuvvetlendirme edatının görüldüğünü söyler. Edat burada kalıplaşmış biçimdedir (Ş. Tekin, 1974: 133).

Mustafa Sarı, karışık dilli eserlerde kullanımının geniş olduğu fakat Eski Türkiye Türkçesinde çok fazla kullanılmayan bir ek olan *+dAyUk/+dAvUk* ekinden bahsetmiştir. Bu ekin bünyesinde *ok/ök* kuvvetlendirme ekinin olduğunu söyler. Harezm Türkçesi metinlerinde görülen *andaġoḳ* ve *andaġuḳ* kelimeleri ile *+dAyUk/+dAvUk ekleri* arasında bir ilgi olduğunu belirtir. Bu kelimeler "*anı teg ok/ök"* kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Sarı da bu kelimelerdeki *+daġoḳ/+daġuḳ* biçimlerinin Harezm Türkçesinde

enklitik özelliği gösterdiğini, ses değişimine uğrayarak da *+dAyUk/+dAvUk* şeklini aldığını söyler (Sarı, 2010: 653).

Uzak Lehçelerde Ok/Ök Edatı

Çuvaş Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ök kuvvetlendirme edatı Çuvaş Türkçesinde bazı ses değişikliklerine uğrayarak yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. *Ok/ök* edatı Çuvaş Türkçesinde *ah/eh* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Korkmaz, 1962: 14).

Emine Yılmaz, *"Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji"* adlı çalışmasında, "ah/eh" kuvvetlendirme edatını pekiştirme ilgeçleri başlığı altında vermiştir (Yılmaz, 2002: 75).

Çuvaş Türkçesinde *ah/eh* kuvvetlendirme edatı kendinden önceki kelimelerle kalıplaşmış durumdadır ve her türlü kelimeden sonra gelebilmektedir (İpek, 2009: 616).

*Çi**n-ah ep** s**av pulati**p.* "Gerçekten de ben oyum."

Pusu hal-eh s*uk puli.* "Basın hemen yok olacak."

Ças-ah ilin Pülere. "Çabucak alacaksın Biler'i." (Yılmaz, 2002: 75).

Halaç Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Halaç Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatına rastlanılmamıştır. Fakat Halaç Türkçesinde *da/de* bağlacı bulunmaktadır. Belki de bu *da/de* bağlacının kullanılmasından ötürü o*k/ök* kuvvetlendirme edatı bu lehçede kendine yer bulamamıştır.

Halaç Türkçesinde kullanılan *+äk* isimden isim yapım ekinin görevine bakıldığında bir küçültme manası taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde görülen *+ÇAk* küçültme ekinin bünyesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatının olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Belki de Halaç Türkçesindeki bu ek *ok/ök* kuvvetlendirme edatı ile ilgili olabilir.

*... häz bu **säbziäkläri** häki bizke ...* ".. az bu sebzecileri bize ek …"

*Män **qizäkim** ämäl etgäm män Xäläcstančam bu kal seni yaniče kala*. "Ben kuzucuğum ameliyata alacağım, ben Halaç'ım bu çocuğum senin yanında kalsın." (Darabadi, 2017: 26).

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Ok/Ök Edatı

Özbek Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Tarihi metinlerde oldukça sık kullanıma sahip olan *ok/ök* kuvvetlendirme edatı Özbek Türkçesinde de kullanılmaktadır. *Ok/ök* kuvvetlendirme edatı Özbek Türkçesinde ses değişikliğine uğrayarak *+åk/+yåk* şekillerinde karşımıza çıkar. Edat, eğer ünlü ile

biten bir sözcükten sonra kullanılacaksa *+yåk*, ünsüz ile biten bir sözcükten sonra kullanılacaksa da *+åk* şeklindedir. *Ok/ök* kuvvetlendirme edatı Özbek Türkçesinde zamanla ekleşmiştir. Eklendiği kelimeye bağlama göre "hemen, derhal, -dığı zaman, -ınca, -r ..mez" anlamları verir. (Sağır, 2015: 96)

Qizlardan javob kutib ***o'tirmasdanoq...*** "Kızlardan cevap beklemeden hemen…" (KK 22).

Endiyoq *kirib kelsa kerak.* "Şimdiye kadar gelmiş olsa gerek." (KK 7)

Yettinchisi chakki emas ... yuzining tozaligi birinchi ***qarashdayoq*** *barq urib turadi*. "Yedinci kez değil … yüzünün temizliği hemen ilk bakışta parlıyordu." (KK 116)

Ertagayoq *so'rab berardim. Tushdan keyin xo'jayining tog' tomonga chiqib ketar ekan.* "Yarına kadar sorarım. Öğleden sonra efendin dağ tarafına çıkıp gidermiş." (KK 140)

Özbek Türkçesinde, *-p* zarf-fiil eki ile yapılan ulaçlardan sonra *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı gelir. Bu edat zarf-fiil ile önceki fiil arasındaki ilgiyi güçlendirmektedir (Korkmaz, 1962: 26).

Özbek Türkçesinde *nuçuki, nuçu*k *ki, nuçu*k *kim>neçe+ok* "çünkü" kelimesi bağlaç olarak kullanılmakta ve bünyesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatını bulundurmaktadır (Korkmaz, 1962: 28).

V. Çoşkun, *"Özbek Türkçesi Grameri"* adlı çalışmasında *ok/ök* kuvvetlendirme edatını *birak* "ama, fakat" kelimesinde kalıplaşmış bir şekilde olduğunu belirtir: *Birak< bir+ok"* (Coşkun, 2000: 205).

Yeni Uygur Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ ök kuvvetlendirme edatı, bazı çağdaş lehçelerde geniş kullanım alanı bulurken bazı çağdaş lehçelerde ise sadece birkaç kelimede kalıplaşmış olarak görülür. Yeni Uygur Türkçesinde de kullanımı oldukça sınırlıdır. Birkaç kelimede kalıplaşmış olarak görülür: *Niçük< ne+çe+ok/ök* (Buran ve Alkaya, 2014: 143). İsimden isim yapma eklerinden *+çaq* ve *+çuq/ +çük* küçültme eklerinin bünyesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz (Buran ve Alkaya, 2014: 129,130).

Kuzeydoğu Grubunda Ok/Ök Edatı

Altay Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Altayca-Türkçe Sözlük'te *ok* kelimesi için kuvvetlendirme edatı denilmiştir. Edat bağlama göre "de, dahi, ise, fakat, ama, -a gelince, -ya aynı, tam" anlamlarında kullanılmaktadır (İpek, 2009: 610)

Altay Türkçesinde, *-p* zarf-fiil eki ile yapılan ulaçlardan sonra *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı gelir. Bu edat zarf-fiil ile önceki fiil arasındaki ilgiyi güçlendirmektedir (Korkmaz, 1962: 26). Altay Türkçesinde görülen *anip ok* "böylece, bu şekilde" kelimesi bu şekildedir. Pekiştirme zarfı görevinde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 611).

*Tün koyul_an sain tabastarı anip **ok** koyula bardı. "*Gece ilerledikçe gürültüleri de o nispette arttı."

*Ol **ok** kiji oyto keldi. "*Aynı adam tekrar geldi." (Korkmaz, 1962: 102).

Hakas Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ ök kuvvetlendirme edatı Hakas Türkçesinde geniş bir kullanım alanı bulur. Edatın sonundaki */k/* sesi çoğu zaman sızıcı */h/* sesine de dönüşür. Böylelikle edatın hem *oh* şekli hem de *ök* şekli bulunur. *Oh/ ök* kuvvetlendirme edatı yine diğer lehçelerde olduğu gibi Hakas Türkçesinde de eklendiği kelimenin anlamını pekiştirir. Hakas Türkçesinde *oh/ ök* kuvvetlendirme edatı hem isimlere, hem sıfatlara hem zarflarla hem de çekimli fiillerde kişi ve zaman eklerine gelebilmektedir (Şahin, 2009: 4). Hakas Türkçesi ağızlarında *uḫ* seklinin de olduğu bilinmektedir (Killi, 2002: 1475). Edat *+oh/ +ök* biçiminde ekleşmiştir.

*Çiit **tustoh** çörgende, çoohtacañmın*. "Daha gençken söylemiştim." (HDAC- 55)

*Pazım **çirgeök** çapsın pardı*. "Başım tam yere yapıştı." (HDAC-94)

Hakas Türkçesinde *ulamoh* "daha çok, daha güçlü" görevinde kullanılan bir edattır: *Ulamoh< Ulam+oh*. Edat eski Türkçedeki *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı ile tekrar güçlendirilerek kullanılmaktadır (İpek, 2009: 614). *Pozoh* "bizzat kendisi", *oloh* "tam o, aynen o" gibi kelimelerde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatı kalıplaşmıştır (Aktaş, 2020: 348).

At ulamoh kisteptir. (At daha çok kisniyor.) (HakTS: 539

Hakas Türkçesinde *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı *idi* "öyle, böyle" edatıyla birleşerek *idök< idi+ok/ök* şekliyle "de, da" görevinde kullanılmaktadır. Örnekleri oldukça fazladır.

*Kilbezeñer **idök** pas piriñer.* "Gelmezseniz de yazıverin." (HakTS: 214). (İpek, 2019: 614).

Tuva Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ ök kuvvetlendirme edatı, bazı çağdaş lehçelerde geniş kullanım alanı bulurken bazı çağdaş lehçelerde ise sadece birkaç kelimede kalıplaşmış olarak görülür. Tuva

Türkçesinde de kullanımı oldukça sınırlıdır. Birkaç kelimede kalıplaşmış olarak görülür: *Inçalzajok "ancak"< ınçalzaj+ ok/ök* vs. (Gündoğdu, 2012: 413).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Ok/Ök Edatı

Tatar Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ ök kuvvetlendirme edatının kullanımı Tatar Türkçesinde de devam etmektedir. Edatın ünlüsü, Tatar Türkçesinde ünlü daralmasına uğrayarak *uk/ ük* şeklini almıştır. Edat geldiği kelimenin anlamını pekiştirerek çabukluk ve kuvvetlendirme manaları katar. *Uk/ük* kuvvetlendirme edatı kendisinden önce gelen kelimeden ayrı yazılır ancak bazı durumlarda kelimeye kalıplaşmış bir şekilde de görülür (Erdal, 2009: 11; Baytok, 2020: 25).

Belki, bu tiskeréné monda ***uk*** *çigéndérép bulır idé?* "Belki, bu inatçıya tam burada geri adım attırmak mümkün olurdu." (G-282)

Béz, Agıydél buyında üsken malaylar, parohodlarnı tavışlarınnan ***uk*** *tanıy idék.* "Biz, Agıydil boyunda yetişen oğlanlar, vapurları hatta seslerinden tanıyorduk." (NÖ-342)

Şulay iterbéz, -didé yözbaşı Ciren, bér ***ük*** *süzné kabatlap*. "Öyle yaparız, dedi Yüzbaşı Ciren, yine aynı sözü tekrarlayarak." (STU-186)

Uk/ ük kuvvetlendirme edatı *kébék, kük* "gibi" edatında kendini gösterir. *Kibi* kelimesi *uk/ük* kuvvetlendirme edatı ile birleşirken ünlüsünü kaybederek kelimeye ekleşmiştir: *kébék< kibi+uk/ük* (Korkmaz, 1962: 29). Bu tür kaynaşmış kelimenin sonunda tekrardan *uk/ük* kuvvetlendirme edatı gelebilir.

Ul da abıysı ***kébék ük*** *taza, yavız, komsız bér kéşé idé.* "O da aynı abisi gibi yapılı, kötü tabiatlı, açgözlü bir kişi idi." (STU-181)

Tatar Türkçesindeki *neçik* "nasıl", *nek* "niçin", *nilék* "niçin" kelimelerinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısını görmekteyiz: *Neçik< ne+çe+ö, nik< ni+ge+ok/ök, nilek< ne+ol+ok/ök.* (Korkmaz, 1962: 28; Doğan, 2007: 456)

Kazak Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Kazak Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı ses değişikliğine uğrayarak ünlüsü düzleşmiş bir halde */aq/* şeklinde karşımıza çıkar. Diğer lehçelerde *ok/ök* edatı kendisinden önce gelen kelimenin ses uyumuna uyarak hem ince şekli hem de kalın şekli kullanılmakta iken Kazak Türkçesinde kalın şekli vardır. Ek kelimeye ekleşmiştir. Bazen de kekime ile ek arasına bir çizgi konularak kullanılmaktadır (Biray, 2008: 80).

Bir-aq *qana küşik qalğan, buralıp tura almaydı, artjağın basa almaydı.* "Sadece bir tane enik kalmış, dönemiyor, arka tarafına basamıyor." (MÄ, 68)

Tüyisken jerdegi söylengen söz ***osı-aq*** *boldı*. "Kavuşulan yerde söylenen söz tam bu oldu." (QT-M: 104)

Äriyne, maldı ***ärkim-aq*** *bağadı.* "Elbette, mala mutlaka herkes bakar." (QT-M: 113)

Leninniñ ornında basqa adam bolsa, joğarı ***bilimsiz-aq*** *qala bereredi.* "Lenin'in yerinde başka adam olsa, gerçekten ilimsiz kalıverirdi." (QT-M: 29)

Tarihi metinlerde de görülen *bir ök* kelimesi kazak lehçesinde de bazı ses değişikliğine uğrayarak kullanılır. *Ök* kelimesinin ünlüsü düzleşerek *ak* şekline değişmiştir: *Bir-ak* "yalnız, fakat".

Bir-ak *aldıngı cağımızda bir iki kara körünnödü.* "Yalnız karşı tarafımızda iki kara nokta görünüyordu." (Korkmaz, 1962: 15).

Kazak Türkçesinde, *-p* zarf-fiil eki ile yapılan ulaçlardan sonra *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı gelir. Bu edat zarf-fiil ile önceki fiil arasındaki ilgiyi güçlendirmektedir (Korkmaz, 1962: 26).

Kırgız Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ ök kuvvetlendirme edatı bazen tarz ve zaman zarflarından sonra gelir. Kuvvetlendirme görevi üstlenir.

Surmasam da yazıb ***ok*** *bedri. "*İstemediğim halde yine yazdı."

Ma yañ_ıs ***ok*** *çıkra atalbas. "*Bana yalnız basına kimse tüfek atamaz" (Korkmaz, 1962: 22).

Kırgız Türkçesinde görülen *birok* "fakat" edatında da *ok/ ök* kuvvetlendirme edatını ekleşmiş şekilde görürüz (Ceritoğlu, 1998: 292).

Köndölük tapkan nandan da ayrılğanbız, ***birök*** *kızıl askerlerdin küçü ümüttü üzgdürgön cok.* "Günlük bulduğumuz ekmekten de ayrılmıştık, fakat kızıl ordunun gücü umudu yitmedi." (Temiralieva, 2001: 25)

Ok/ök kuvvetlendirme edatı, *birok* birleşik edatından başka *ok* olarak, kendinden önceki kelimeden ayrı bir şekilde de karşımıza çıkar fakat bu tür kullanımı çok nadirdir (Temiralieva, 2001: 54).

Aytor abiyri bar cigitter bul tamaşanı körböy ***ok*** *ötsün*. "Kısacası vicdanı yiğitlerdi, bu şakayı hiç görmesinler." (Temiralieva, 2001: 54)

Kırgız Türkçesinde, *-p* zarf-fiil eki ile yapılan ulaçlardan sonra *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı gelir. Bu edat zarf-fiil ile önceki fiil arasındaki ilgiyi güçlendirmektedir (Korkmaz, 1962: 26).

Başkurt Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Başkurt Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı *uq/ük* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Baytok, 2007: 26).

Başkurt Türkçesinde kullanılan *kǐwǐk* "gibi" edatında *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz. Bu edatın kökeni *kimi* kelimesidir. *Kimi* kelimesi ise *kib* "kalıp, şekil, form; örnek, benzer; suret, görünüş" kelimesine *+i* üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin gelmesi ile oluşur. *Kibi* kelimesinin sonuna da *ok/ök* kuvvetlendirme edatı gelerek ekleşir, ekleşirken de ünlüsünü kaybeder: *kǐwǐk < kim+.i+.ok/ök* (Aydıner, 2014: 80).

Başkurt Türkçesindeki *nisǐk* "nasıl" soru zarfında *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısını görmekteyiz: *Nisǐk< ne+çe+ök* (Buran ve Alkaya, 2019: 276).

Başkurt Türkçesinde kullanılan ancak kelimesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görürüz: *ancak< a+n+ça+ok/ök* (Ersoy, 2007: 865).

Başkurt Türkçesinde *sulay uk* kelimesi de "da, gene" görevinde kullanılmaktadır. (TLG: 795)

Hezir ük karaktı tabır_a! "-Şimdi hırsızı bulmak gerek!" (TLG: 803).

Başkurt Türkçesinde *hezir ük* "hemen, acele" görevinde hal zarfı olarak kullanılmaktadır (TLG: 774).

Nogay Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Nogay Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı *oq* olarak karşımıza çıkmaktadır (Baytok, 2007: 26). Bazı kelimelerde de kalıplaşmış olarak bulunmaktadır.

Sol zamannan alıp koroz er kün erteñlikte, Kündi körgenley ok. <<Kukareku!>> dep kıskıradı. "O zamandan itibaren Koraz (Horoz) her gün sabah, güneşi görünce "kukareku! (kokoriko!) diye bağırıyor." (Li, 2004: 70).

Nogay Türkçesinde kullanılan *kimik* "gibi" benzetme edatında *ok/ök* edatının kalıntısını görmekteyiz. Bu edat, *kib* "kalıp, şekil, form; örnek, benzer; suret, görünüş" kelimesine *+i* üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin ve *ok/ök* kuvvetlendirme edatının eklenmesi ile oluşmuştur ve eklenirken de ünlüsünü kaybetmiştir: *Kibik< Kib+ i+ ok/ök* (Alkaya, 2002: 403).

Kırım-Tatar Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Kırım- Tatar Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı kendine çok geniş bir kullanım alanı bulamamıştır. Bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır.

Kırım Tatarcasında kullanılan *kebek* "gibi" benzetme edatında *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz: *Kebek< kibi+ok/ök* (Korkmaz, 1962: 29).

Karakalpak Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Karakalpak Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı karşımıza *"+ak"* şeklinde çıkar.

*Nikiforov izinen juwırıp-**ak** sıktı*. "Nikiforov, peşinden hemen koşup çıktı. (TLG: 600).

*-Kirsin, alıp keliñ aldıma, -dedi birden-**ak***. "-Girsin, alıp getirin önüme, dedi birden." (TLG: 613)

Kumuk Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Kumuk Türkçesinde kullanılan *yimik* "gibi" edatında *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz. Bu edatın kökeni *kimi* kelimesidir. *Kimi* kelimesi ise *kib* "kalıp, şekil, form; örnek, benzer; suret, görünüş" kelimesine *+i* üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin gelmesi ile oluşur. *Kibi* kelimesinin sonuna da *ok/ök* kuvvetlendirme edatı gelerek ekleşir, ekleşirken de ünlüsünü kaybeder: *Yimik< kim+i+ok/ök*. Bu edat, Kumuk Türkçesinde *gimik* şeklinde konuşulsa da yazı dilinde *yimik* şeklindedir (Alkaya, 2013: 202).

*Qılıqsız adam qılsız qomuz **yimik***. "Karaktersiz adam, telsiz kopuz gibidir." (AAS-88)

*Tarbiyası yoq ilmulu adam, yemişi yoq terek **yimik**.* "Terbiyesi olmayan âlim, meyvesi olmayan ağaç gibidir." (ASS-55)

Karaçay- Balkar Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Karaçay-Malkar Türkçesinde *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı, birkaç kelimede kalıplaşmış şekilde yaşamaktadır. Karaçay- Balkar Türkçesinde kullanılan *nek* soru zamirinin bünyesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz: *Nek< ne+ök* (Buran; 1996: 209; Korkmaz, 1962: 29). Karaçay- Balkar Türkçesinde kullanılan *kibik* "gibi" benzetme edatının bünyesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı vardır: *Kibik< kibi+ ok/ök* (Korkmaz, 1962: 29).

Karay Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Karay Türkçesinde kullanılan *kibik* "gibi" edatında *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz. Bu edat, *kib* "kalıp, şekil, form; örnek, benzer; suret, görünüş" kelimesine *+i* üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin ve *ok/ök* kuvvetlendirme edatının eklenmesi ile oluşmuştur ve eklenirken de ünlüsünü kaybetmiştir: *Kibik< Kib+ i+ ok/ök* (Alkaya, 2005: 83).

*Ki tieriakliar kaplandılar, siut **kibik** ax çieçiakliarbia*. "Ağaçlar, süt gibi ak çiçeklerle kaplandılar." (ÇUT-99)

Mien tuvduğum ***kibik*** *yaxşı ürianiam.* "Ben kız kardeşim gibi iyi okuyorum." (MKÜ-95)

Karay Türkçesindeki *neçik* "nasıl" kelimesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısını görmekteyiz: *Neçik< ne+çe+ök* (Korkmaz, 1962: 28).

Karay Türkçesindeki *ançäx* "ancak, sadece" bağlacında da *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz: *Ançäx< a+n+ça+ok/ök.*

Güneybatı / Oğuz Grubunda Ok/Ök Edatı

Azerbaycan Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ök kuvvetlendirme edatı bazı çağdaş lehçelerde kullanılmaya devam ederken bazı lehçelerde kendine yer bulamamıştır. Azerbaycan Türkçesi de yer bulamadığı lehçelerden biridir. Edat, bu lehçede sadece birkaç kelimede kalıplaşmış olarak yaşamaktadır.

Necmettin Hacıeminoğlu *ok/ök* kuvvetlendirme edatını Batı Türkçesinde sıklıkla kullanılan *da/de* edatına benzetir. *Da/de* edatının Batı Türkçesinde sıklıkla kullanılmasından dolayı belki de *ok/ök* edatı bu sahada kendine yer bulamamıştır ya da *ok/ök* kuvvetlendirme edatının bu sahada kullanılmamasından dolayı *da/de* edatı kendine bu kadar geniş yer bulmuş olabilir, der (Hacıeminoğlu, 1972: 252).

Azeri Türkçesindeki *ancağ* "ancak" kelimesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısını görmekteyiz: *Ancağ< a+n+ça+ok/ök.*

Türkmen Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Ok/ök kuvvetlendirme edatı Türkmen Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Sadece birkaç kelimede kalıplaşmış olarak varlığını sürdürmektedir**:** *neçik, ancak* vs.

Türkmen Türkçesindeki *neçik* "nasıl" kelimesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısını görmekteyiz: *Neçik< ne+çe+ök* (Korkmaz, 1962: 28).

Türkmen Türkçesindeki *ancak* "ancak" kelimesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısını görmekteyiz: *Ancak< a+n+ça+ok/ök.*

Necmettin Hacıeminoğlu *ok/ök* kuvvetlendirme edatını Batı Türkçesinde sıklıkla kullanılan *da/de* edatına benzetir. *Da/de* edatının Batı Türkçesinde sıklıkla kullanılmasından dolayı belki de *ok/ök* edatı bu sahada kendine yer bulamamıştır ya da *ok/ök* kuvvetlendirme edatının bu sahada kullanılmamasından dolayı *da/de* edatı kendine bu kadar geniş yer bulmuş olabilir, der (Hacıeminoğlu, 1972: 252).

Türkmen Türkçesinde yönelme hâlinden sonra bir de */k/* ünsüzü gelmektedir. Bu şekilde de yönelme hâli yapılmaktadır. Bu */k/* ünsüzü Eski Türkçedeki *ok/ök*

kuvvetlendirme edatının ekleşmiş hâlidir*: İleri: ilerî-k ("İleriye" < ileri+ök)* (İpek, 2009: 597).

Gagavuz Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Gagavuz Türkçesinde *ok/ ök* kuvvetlendirme edatı kullanılmamaktadır. Sadece birkaç ekte ve kelimede bu edatın kalıntısını görmekteyiz. Kalıplaşmış olarak dilde yaşamaktadır. Necmettin Hacıeminoğlu *ok/ök* kuvvetlendirme edatını Batı Türkçesinde sıklıkla kullanılan *da/de* edatına benzetir. *Da/de* edatının Batı Türkçesinde sıklıkla kullanılmasından dolayı belki de *ok/ök* edatı bu sahada kendine yer bulamadığını ya da *ok/ök* kuvvetlendirme edatının bu sahada kullanılmamasından dolayı *da/de* edatının kendine bu kadar geniş yer bulmuş olabileceğini söyler (Hacıeminoğlu, 1972: 252).

Gagavuz Türkçesinde görülen *+CAk* isimden isim yapma ekinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz. Edat burada *+CA* ekiyle kaynaşarak ortaya çıkmıştır: *+CAk< +ça+ ok/ök. +CA* eki ve *ok/ök* kuvvetlendirme edatı kaynaşarak asıl küçültme eki olan *+CIk* ekine benzetilmiştir: *aşıcak, terliceklerim, balıcak, çocucak*. *+CAk* eki, kendinden sonra ünlüyle başlayan başka bir ek aldığında ekin */k/* ünsüzünü kaybeder: *çocucaa< çocuk+cak+ı*. (Özkan, 1996: 102-103).

Batı Türkçesinde de çok yaygın olarak kullanılan *ancak* kelimesi Gagavuz Türkçesinde de kullanılmaktadır. Yine *ancak* kelimesinde de *ok/ ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz. *Ancak* kelimesinin açılımı *ancak< a+n+ça+ok/ök* şeklinde olmaktadır. *Ok/ök* kuvvetlendirme edatı ekleşirken ünlüsünü kaybetmiştir (Özkan, 1996: 184).

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ok/Ök Edatı

Balıkesir'in Edremit ilçesine bağlı olan bir Yaşyer köyünde tespit edilen bir *+nIk* eki vardır. Mutlu, tespit ettiği bu ekin *ok/ök* kuvvetlendirme ekinin kalıntısı olabileceğini söyler: *GidemediKce:niK* (BA. IV.23.19), *giTdiKce:nik* (BA. IV.23.60) (Mutlu, 2008: 228).

Mutlu, *şindik, ayilecek, ancak* gibi kelimeleri de Balıkesir ağızlarında tespit etmiştir. Bu kelimelerde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatını kalıplaşmış olarak görüyoruz.

Şimdik, şindik, şincik, hincik, garik gibi kelimelerde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz: *Şimdik< şimdi+ ök* vs. (Demir, 2014: 113)

Anadolu ağızlarında *kibik*, *kök*, *kebek*, *kimik* "gibi" *<kib+ i + ok* gibi şekilleri bulunan benzetme ve karşılaştırma edatlarının yapısında da *ok/ ök* kuvvetlendirme edatının kullanıldığı görülmektedir (Buran, 1996: 206; Korkmaz, 1962: 29)

Bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında zarflar oluşturan *+ıncak/+incek* eklerinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatını görmekteyiz. *+ıncaḳ/+incek* ekindeki *+ḳ/+k* ünsüzü *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısıdır ve kuvvetlendirme işlevini hala göstermektedir (Korkmaz, 1962: 28).

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *ancak* "henüz, şimdi, şu anda, ansızın, birdenbire" kelimesinde de *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıntısı vardır: *Ancak< a+n+ça+ok/ök* (Korkmaz, 1962: 28).

Cemil Gülseren ağızlarla ilgili yaptığı, *"Malatya İli Ağızları*" adlı çalışmasında, *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kaynaşmasıyla oluşmuş kelimeleri pekiştirme ekleriyle kurulan edatlar başlığı altında verir: *Eskiyincik<eski-y-inci-ök,* s*imdik<*s*imdi+k* (Gülseren, 2000: 155).

Ayten Atay, *"Eski Türkçede ma / me Edatının Anadolu Ağızlarındaki Kalıntısı"* adlı çalışmasında şu kelimelerde *ok/ ök* kuvvetlendirme edatının olduğunu belirtir: *baḫıncık< bak-ıncı-ok, simdik< sindik< simdik< us imdi + ok* (Atay, 2002: 827; Bahşi, 2012: 115).

Bahtiyar Bahşi'nin *"Anadolu Ağızlarında Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler"* adlı çalışmasında, ancak kelimesinin başka biçimlerini tespit etmiştir: *ancaḫ, ancaḳ, anc'aka, anıcaḫ, hanc' ak, hanc'aka*. (Başhi, 2012: 46). Yine *ok/ök* kuvvetlendirme edatının kalıplaştığı *baḫıncık< bak-ıncı-ok, eskiyincik< eski-y-inci-ök* kelimelerini de tespit edilmiştir (Başhi, 2012: 49; Gülseren, 2000: 155).

Türkiye Türkçesinde Ok/Ök Edatı

Türkiye Türkçesinde *ok/ök* kuvvetlendirme edatı kullanılmamaktadır. Birkaç kelimenin bünyesinde varlığını sürdürmektedir: *ancak, ailecek* (Ş. Tekin, 1990: 16).

Ok/ ök kuvvetlendirme edatının kendinden önceki kelimeye kaynaşmasıyla topluluk isimlerinde zarf olarak kullanılan kelimeler meydana getirir: *Köycek iste-, ailecek konu*s-*, evcek gel-* vs. (Korkmaz, 1962: 27).

Tablo 1.7. Ok/ök kuvvetlendirme edatının ekleşme tablosu.

***Ok/ök* kuvvetlendirme edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Ok/ök* kuvvetlendirme edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Ok/ök* kuvvetlendirme edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe	*ok, ök*	
Orta Türkçe	*ok, ök*	

Eski Türkiye Türkçesi	*ok, ök*	X
Çuvaş Türkçesi	*ah, eh*	
Özbek Türkçesi	*+åk, +yåk*	X
Altay Türkçesi	*ok*	
Hakas Türkçesi	*+oh, +ök*	X
Tatar Türkçesi	*uk, ük*	
Kazak Türkçesi	*+aq*	X
Kırgız Türkçesi	*ok, ök*	
Karakalpak Türkçesi	*+aq*	X

2.1.1.8. Oḳşaş> +şkAl

Oḳşaş "gibi" benzetme edatı çağdaş lehçelerde sıkça kullanılmaktadır. Hatta Çuvaş Türkçesinde *+şkal/ +şkel* biçiminde ekleşmiştir. *Oḳşaş* "gibi" edatı, *oḳşa-* "benzemek" fiilinden türemiştir. *Oḳşa-* "benzemek" fiiline *–ş* fiilden isim yapım ekinin gelmesi ile oluşmuştur (Li, 2004: 345; Tenişev, 1988: 499; Hacıeminoğlu, 1971: 190).

Annemari von Gabain ve Talat Tekin'e göre *okşaş* edatı,**okuş* "akrabalık, soy, boy, kabile" kelimesine *+a-* isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur (Gabain, 1945: 36). Necmettin Hacıeminoğlu ise *okşa-* fiilinin kökünün *ok* olduğunu söyler ve kelimenin açılımını şu şekilde verir: *oḳşa-≺ ok+u-ş-a-* (Hacıeminoğlu, 1997: 190).

Oḳşaş kelimesi bazı tarihi ve çağdaş lehçelerde isim olarak kullanılmaktadır. Harezm Türkçesinde *oḫşaş* "benzer, eş", Nogay Türkçesinde *usas* "benzeyen, eş" vs. isim biçiminde kullanılmaktadır (Li, 2004: 345). Edatın Oğuz grubu lehçelerinde kullanımı görülmemektedir.

Orta Türkçede Oḳşaş Edatı

Harezm Türkçesinde *oḫşaş* "benzer, eş" anlamında isim biçiminde kullanılmaktadır (Li, 2004: 345).

Kıpçak Türkçesinde bu edat *oḫşaş* "gibi" biçiminde yönelme hâli eki almış kelimelerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 345).

*Muŋar **oḫşaş** barça yarġu işlarini éslamak^{h} kerak^{h}*. "Bunun gibi bütün yargı işlerine dikkat etmek gerek" (Li, 2004: 345)

Yoḫsa émdi yarġuçu t^{h}oḫtattılar 12 arak^{h}éllarga ***oḫşaş*** *t^{h}ugul k^{h}i…* “Yoksa şimdi yargıcı durdurdular 12 havariler gibi değil ki...” (Li, 2004: 345-346)

Çağatay Türkçesinde *oḫşaş* “gibi, benzer” edatı Kıpçak Türkçesindeki gibi yönelme hâli eki almış kelimelerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 346).

Alar lafẓġa bir ḥarf arturġan bile muŋa ***oḫşaş*** *bir żamirni arturupturlar*. “Onlar sözcüğe bir harf eklemekle bunun gibi bir adılı artırmış olurlar.” (Li, 2004: 346)

Bu tenāsubḳa naẓar salsa kişi köp aŋa ***oḫşaş*** *tapar ḳaḳnus éşi*. “İnsan bu tenasübe göz atarsa çok sayıda onun gibi Kaknus arkadaşı bulur.” (Li, 2004: 346)

Uzak Lehçelerde Oḳşaş Edatı

Çuvaş Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Çuvaş Türkçesinde *oḳşaş* “gibi” edatı *+şkal/+şkel* biçiminde yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır. Edat Çuvaş Türkçesinde ekleşmiştir (Li, 2004: 349).

Epir te ***sireşkel*** *í̯še ir śitrí̯mí̯r.* “Biz de sizin gibi işe erken geldik.” (Li, 2004: 349)

Unaşkal *í̯ś ḫaliççen pulman.* “Onun gibi iş şimdiye kadar olmamış.” (Li, 2004: 349)

Ví̯l ta ***manaşkal*** *pí̯r sí̯maḫ ta tutarla pí̯lmen.* “O da benim gibi bir sözcük de Tatarca bilmemiş.” (Li, 2004: 349)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Oḳşaş Edatı

Özbek Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Özbek Türkçesinde *oḳşaş* “gibi” edatı *oḫşäş* biçiminde yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 346).

Sengä ***oḫşäş*** *u häm futbol blän ḳızıḳädi*. “Senin gibi o da futbol ile ilgileniyor.” (Li, 2004: 346)

Båywäççä çigirtkäniŋ tåwuşigä ***oḫşäş*** *ingiçkä ḫurräk tårtä båşlädi.* “Baywaççа çekirgenin sesi gibi inse sesle mırıldanmaya başladı.” (Li, 2004: 346)

Yeni Uygur Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Yeni Uygur Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *oḫşaş* biçiminde yalın isimlerden ve yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 346).

Hämmä ḳuşlarġa ***oḫşaş*** *uniŋmu ḳaniti bar.* "Bütün kuşlar gibi onun da kanatı var." (Li, 2004: 346)

Şamalsiz teç hawada oçaḳlardin çiḳḳan käçki aḳ islar bulutlarġa ***oḫşaş*** *läyläp oynimaḳta.* "Rüzgârsız sakin havada ocaklardan çıkan akşamki beyaz dumanlar bulutlar gibi yüzerek oynamakta." (Li, 2004: 346)

Kuzeydoğu Grubunda Oḳşaş Edatı

Altay Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Altay Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *oşkoş* "gibi" biçiminde yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 348; Elcan, 2016: 201).

Kün ***oşkoş*** *kümüş üygendü, ay oşkoş altın erlü.* "Güneş gibi gümüş dizginli, ay gibi altın eyerli." (Li, 2004: 348)

Tayga tezem, bulut ***oşkoş,*** *bulut tezem, tayga* ***oşkoş.*** "Tayga desem bulut gibi, bulut desem tayga gibi." (Li, 2004: 348)

Hakas Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Hakas Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *osḫas* "gibi" biçiminde, ağızlarında ise *oḫsas* "gibi", yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 348).

Ol tas kös ***osḫas*** *i̇ži̇ğ polġan.* "O taş köz gibi sıcak imiş." (Li, 2004: 348)

Aġā talay ***osḫas*** *çalbaḫ çir kirek.* "Ona deniz gibi geniş yer gerek" (Li, 2004: 348)

Tuva Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Tuva Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *ışkaş* "gibi" biçiminde yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 348). Edatın; *ışkajıgay* "ya, hani, ki", *ışkajıl* "gibi" gibi türevleri de vardır (Tosun, 2011: 578).

Sen ***ışkaş*** *toptug-tomaannıg ool-dur*. "Senin gibi terbiyeli (bir) çocuktur." (IB-578)

Çaş enik bezin ındıg ***ışkajıgay.*** "Küçük köpek yavrusu bile öyle ki." (AN-578)

Bilbes ulus bilip alzın, bister ***ışkaş*** *çurttazınnar*. "Bilmeyen insanlar bilsin, bizler gibi yaşasınlar." (Li, 2004: 348)

Dozazı öŋgür, torgu ***ışkaş*** *çaraş, çeçekterim demnig sergek oynap turlar*. "Hepsi parlak, ipek gibi güzel çiçeklerim birlikte canlı oynuyorlar." (Li, 2004: 348)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Oḳşaş Edatı

Tatar Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Tatar Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *oḫşaş, oşaş* "gibi, benzer; aynı, özdeş; aynı tipten; uyumlu" biçiminde yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 347).

Yaña tuwgan ayga ***oxşaş*** *kaşı anın*. "Onun kaşı yeni doğan ay gibi." (Alkaya, 2002: 441)

Barmı moña ***oxşaş*** *kabaxetlék, ütép kitken yırak zamanda?* "Var mı bunun gibi kötülük, geçip giden uzun zamanda?" (Alkaya, 2002: 441)

Barmı moŋa ***oḫşaş*** *kabaḥätlĭk, ütĭp kitkän yırak zamanda?* "Var mı bunun gibi çirkinlik, geçip giden uzun zamanda?" (Li, 2004: 347)

Yaŋa tıwgan ayga ***oḫşaş*** *kaşı anıŋ.* "Onun kaşı yeni doğan ay gibi." (Li, 2004: 347)

Kazak Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Kazak Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *uḳsas* "gibi, benzer" biçiminde yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 347).

Ameriykadağı köptegen örkeniyetterdiñ de iyerogliftik jawuzğa ***uqsas*** *jazba mädeniyeti bolğan.* "Amerika'daki birçok uygarlığın da hiyeroglif yazıya benzer yazma medeniyeti vardı." (Alkaya, 2002: 439)

Mazarlardan ündi muxıytınan şıqqan uluw tastar, pirofilitten jasalğanak tsilindr pişindes monşaqtar, qıtay ıdıstırına ***uqsas*** *ıdıstar tabılğan.* "Mezarlardan, Hint okyanusundan çıkan deniz kabukları, pirogilitten yapılmış beyaz silindirik boncuklar, Çin kap kacaklarına benzer kap kacaklar bulunmuştur." (Alkaya, 2002: 441)

*Mektep üyine **uḳsas** üy körinbeydi.* “Okul binası gibi bina görünmüyor.” (Li, 2004: 347)

*Janḳozınıŋ äkesine **uḳsas** kelbetine ol uzaḳ waḳıt ḳızıḳtap ḳaraytın.* “Janḳozı’nın babası gibi yüz çizgilerine o uzun zaman merakla bakardı.” (Li, 2004: 347)

Kırgız Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Kırgız Türkçesinde *oḳşaş* “gibi, benzeyen” edatı *okşoş* “gibi” biçiminde yönelme hâli eki ve ayrılma hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 348).

*Al atasına **okşoş**.* “O, babasına benziyor.” (Li, 2004: 348)

*Baykooston uşul on ırçının biri, kara çaç, kara toru bolgarlardın arasındagı biri, soldon ekinçi turgan aksargılı **okşaş** ekenin baykadım*. “Ansızın bu on şarkıcıdan birinin, kara saçlı, esmer Bulgarların arasındaki birinin, soldan ikinci sırada duran sarışının bana benzer olduğunu gördüm.” (KA-96)

*Sıyada enenin ke bir ḳıyalı Kımka enenikine **okşoş***. “Güneş gibi gümüş dizginli, ay gibi altın eyerli.” (Li, 2004: 348)

*Sıyada enenin kee bir kıyalı, kımka enenikine **okşoş.*** “Sıyda ananın bazı hayalleri, Kımka ananınki gibi.” (Alkaya, 2002: 439)

Başkurt Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Başkurt Türkçesinde *oḳşaş* “gibi, benzeyen” edatı yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 347).

*Eger min şırpı aptarman téẕép kene bulha la öyge **oqşaş** bérew neme quyhan, yaqı atqa ménép sapqan yégétten kem qıwanmay iném*. “Eğer ben kibrit kutularından da olsa, eve benzer bir şey yapsam, iyi bir ata binip koşan yiğitten daha az sevinmez idim.” (BT-28)

*Oşoġa **oḳşaş** ḫäldär başḳorttar mĭnän tatarẕar arahında la bar.* “Bunun gibi durumlar Başkurt’lar ile Tatar’lar arasında da var.” (Li, 2004: 347)

*Rayonda şuġa **oḳşaş** misal da buldı.* “Rayonda onun gibi örnek de oldu.” (Li, 2004: 348)

Karakalpak Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Karakalpak Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *usas* "gibi, benzer" biçiminde yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Alkaya, 2002: 438).

*Şınında da giperbola da, epitette de teñewga **usas** belgiler bar*. "Gerçekten de mübalağa da, sıfatta da karşılaştırmaya benzer emareler var." (ET-117)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Oḳşaş Edatı

Karaçay- Balkar Türkçesinde *oḳşaş* "gibi" edatı *uşaş* "gibi, benzer" biçiminde yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 347).

*Hristina'nın üyçügünü arğı canında anga **uşaş** bir üyçük ağaradı.* "Hristana'nın evinin karşı tarafında ona benzer bir ev beliriyordu." (OC-88)

*Esiŋdemidi, tüşse **uşaş** künlerebiz*! "Belleğinde mi, düş gibi günlerimiz." (Li, 2004: 347)

*Şakalla sabiy cılağanŋa **uşaş** uluy edile*. "Çakallar çocuk ağlar gibi uluyorlardı." (Li, 2004: 347)

*Fridanı arbazını arğı canında, anı üyüne **uşaş** üyçükden, bir toq tişirıw çığıp, bıla taba aylandı.* "Frida'nın avlusunun karşı tarafında, onun evine benzer küçük evden bir iri yarı kadın çıkıp, bunlara doğru döndü." (OC-80)

Tablo 1.8. Oḳşaş edatının ekleşme tablosu.

***Oḳşaş* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Oḳşaş* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**	***Oḳşaş* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*oḫşaş*	
Çuvaş Türkçesi	*+şkal/+şkel*	X
Özbek Türkçesi	*oḫşäş*	
Yeni Uygur Türkçesi	*oḫşaş*	
Altay Türkçesi	*oşkoş*	
Hakas Türkçesi	*osḫas*	

Tuva Türkçesi	*ışkaş*	
Tatar Türkçesi	*oḫşaş, oşaş*	
Kazak Türkçesi	*uḳsas*	
Kırgız Türkçesi	okşoş	
Başkurt Türkçesi	*oḳşaş*	
Karakalpak Türkçesi	*usas*	
Karaçay-Balkar Türkçesi	*uşaş*	

2.1.1.9. Sarı (< Sıñaru) > +sArI, +siri, +zArI, +sAr, +zAr, +sA, +za, +zā, +z′a, +z′ā, +s′a

Sarı "-a doğru" edatı, *sıñar* "cihet, taraf, -e doğru" kelimesinin iyelik eki almış biçiminin hece düşmesine uğraması sonucu oluşmuştur: *sıñaru> saru>sarı* (Duran, 1956: 63). Necmettin Hacıeminoğlu da bu görüşü makul bulur, daha iyi bir açıklama olana kadar bu görüşü kabul edilebilir bulur (Hacıeminoğlu, 1971: 78). Edatın *sıŋaru* kelimesinin büzüşmesinden oluştuğunu söyleyenler de vardır (Kiriş, 2019: 120). Yong-song Li de *sarı* edatının *sıñaru* edatının kısalmış biçimi olduğunu düşünür (Li, 2004: 383). Kamil Tiken, *"Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-Fiiller"* adlı çalışmasında *saru* "-e doğru" edatının *sar-* fiiline zarf-fiil eki gelmesiyle oluştuğu görüşündedir (Tiken, 2020: 57; Efendioğlu, 2007: 27). Bazı araştırmacılar ise *berü* edatında olduğu gibi (ben+rü> berü) *sarı* edatının da sen+rü> sarı biçiminden geldiği kanaatindedir (Zeynalov, 1993: 103). Aslında *sarı* kelimesi Eski Türkçede sadece Uygur Türkçesi metinlerinde görülür. Kelime mekân zarfı olarak görev yapar. Bu durum da *sarı* edatının *sar-* fiiline zarf-fiil ekinin gelmesi ile oluştuğuna dair ipucu verir.

Sarı "-a doğru" edatı Hakas Türkçesinde *+sarı/ +seri/ +zarı/ +zeri +sar/ +ser, +zar/ +zer, +sa, +se* biçimlerinde, Yeni Uygur Türkçesinde ise *+seri, +siri* biçimlerinde, Altay Türkçesinde *+za, +zā, +z′a, +z′ā, +sa, +s′a, +se* biçimlerinde ses değişikliğine uğrayarak ve kısalarak ekleşmektedir. Yön gösterme eki olarak kullanılmaktadır (Öner, 1999: 16; Li, 2004: 386; Kara, 2005: 517). Eski Türkçeden bu yana kullanılagelen *sarı* "-a doğru" edatı çağdaş lehçelerden Halaç Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde, Karay Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinin ağızlarında edat olarak kullanılmaya devam emektedir.

Sarı "-a doğru" edatının bir de aynı anlamlarda kullanılan *sarın* "-de, –den; yüzünden, hakkında" ve *sartın* "-den, yönünden" türevleri bulunmaktadır.

Sarın

Sarı "-a doğru" edatının bir de *sarın* biçimi vardır**.** *Sarın* "-de, –den; yüzünden, hakkında" edatı aslında *sarı* edatının vasıta hâli eki almış biçimidir: *sarı> sarın* (Öner, 1999: 16; Li, 2004: 382). Türk dilinde edatların vasıta hâli eki /n/ ile genişlemesi oldukça sık görülen bir olaydır. *Sarın* edatı Karay Türkçesinde yalın isimlerden ve isimlerin tamlayan eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır.

Üvermiak kulaklar ***sarın*** *kiriad, anın üçün kızıldlar.* "Bilgi kulaktan girer, onun için (kulaklar) kırmızıdır." (GKY-130)

Uçared bir tigirtsin ken orman ***sarın*****.** "Geniş ormanda bir güvercin uçuyırdu." (Alkaya, 2005: 88)

Sartın

Sartın "-den, yönünden" edatı, *sarı* edatının ayrılma hâli eki almış biçimidir. *Sartın* edatı Kıpçak Türkçesinde "-den, yönünden", Karay Türkçesinde "-den, yönünden, -den geçe, -e doğru, yönüne, yüzünden, sayesinde", Karaçay-Balkar Türkçesinde "için, uğruna, yüzünden, -den dolayı, -ce, -e kalırsa", Tatar Türkçesinde "için, uğruna, hakkında", Şorcada "- doğru, yönüne" anlamlarında karşımıza çıkar (Li, 2004: 382-383; Alkaya, 2002: 451).

Anıŋ ***sartın*** *bir süz işittim.* "Onun hakkında bir söz işittim." (Li, 2004: 383)

Meni ***sartın*** *sen kelmey da ḳal.* "Bence sen gelmeyip de kal." (Li, 2004: 383)

Yamġur ***sartın*** *astrı caḫtladım.* "Yağmur yüzünden çok acele ettim." (Li, 2004: 383)

Eski Türkçede Sarı kelimesi

Eski Türkçede *sarı* kelimesi mekân zarfı olarak görev yapmıştır. Uygur Türkçesi metinlerinden sadece "Oğuz Kağan Destanı"nda bu edatı görmekteyiz (Hacıeminoğlu, 1971: 78).

Su taŋ ***sarıġa*** *bardılar.* (OK-338)

Oġuz Kaġan dörd ***sarıġa*** *çarlıġ çumşadı*. (OK-103)

Orta Türkçede Sarı Edatı

Harezm Türkçesinde *sarı, saru* "-a doğru, -a taraf, yönüne" edatı sıkça kullanılmıştır. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış şeklinden sonra gelmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 79; Li, 2004: 383).

Kiltürgey anı şāh-zāde ***sarı.*** (K-511)

Kayıltılar yana ol şehr ***sarı.*** (K-1602)

Bahādurlar baḳıp baylar sınaru yana baylar baḳıp derwiş ***saru.*** "Bahadırlar zenginlere doğru bakıp yine zenginler yoksullara doğru bakıp." (HŞ-73r/18)

Üçünçi kün ġārdın çıḳtılar Medine ***sarı*** *bardılar*. "Üçüncü gün mağaradan çıktılar ve Medine'ye doğru gittiler." (KE-220V/5-6)

Kıpçak Türkçesinde *saru, sarı* "taraf, -e doğru, yönüne" edatı genellikle yalın ve ayrılma hâli eki almış isimlerden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçimlerinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 384).

Kaçan ḳayıtsaŋ yüzüŋni anıŋ ***sarı*** *ḳılġıl arḳaŋnı ġarimiŋ saru ḳılmaġıl*. "Dönerken yüzünü ona doğru çevir, arkanı rakibine doğru çevirme." (Li, 2004: 384)

Çağatay Türkçesinde *sarı* "-a doğru, -a tarafa, yönüne" edatı oldukça sık kullanılan bir edattır. İsimlerin yalın hâllerinden, isim-fiillerden, iyelik eli almış kelimelerden ve zamirlerin yalın ve ilgi hâli eki almış biçimlerinden sonra kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1971: 79; Li, 2004: 384).

Mullā bābā meniŋ ***sarı*** *baḳıp işārat ḳıladur.* "Mulla Baba, bana doğru bakıp işaret ediyor." (BN-83b)

Mundın ***ḳuyı*** *Hindūstān sarı ham maymūn bolur.* "Bundan aşağı Hindistan yönünde de maymun bulunur." (BN-133b)

Her ***sarı*** *eşki moḫşaşur*. (GS- 401-6)

Aŋa pervānelıġ bir ***sarı*** *pervāz*. (FŞ-4-8)

Anıŋ ***sarı*** *savuġ yil ise nagah.* (FŞ-17-2)

Eski Türkiye Türkçesinde Sarı Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *saru* ve *sarı* "-e doğru, tarafına" biçimlerinde oldukça sık kullanılan bir son çekim edatı vardır. İsimlerin yalın ve yönelme hâlinden, iyelik eki almış kelimelerden sonra kullanılır (Kiriş, 2019: 120; Hacıeminoğlu, 1971: 79).

*Her **sarı** baḫsam sürahi tek sücud etmek işüm.* (FD-122-2)

*Ol gülşene **saru** men yeridim.* (D-24-144)

*Girü çıhdı yöridi meclis **saru.*** "Geri çıktı, meclise doğru yürüdü." (Tiken, 2020: 57)

Uzak Lehçelerde Sarı Edatı

Halaç Türkçesinde Sarı Edatı

Halaç Türkçesinde *sarı* edatı, *sārı, sāri, sāru, sārus, sāruz* "-den dolayı, yüzünden" biçimlerinde karşımıza çıkar (Li, 2004: 388).

*Dunyā malında **sāru** adam hiç vaḫt bĭsĭ hilärmäz.* "Dünya malından dolayı adam hiçbir zaman birini öldürmez." (Li, 2004: 388)

…o havulluḳında ***sārı** män ḳåġazı verdim una.. "*...o iyiliğinden dolayı ben o kâğıdı verdim ona." (Li, 2004: 388)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Sarı Edatı

Özbek Türkçesinde Sarı Edatı

Özbek Türkçesinde *säri* "-e doğru, yönüne, -dikçe" edatı yalın isimlerden ve yönelme hâli eki almış isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 386).

*Bulur bårġan **säri** ḳuyuḳläşdi.* "Bulut gittikçe koyulaştı." (ÖTD 5-6- 228)

*Otirgänim **säri** uyḳum kelädi.* "Oturdukça uykum geliyor." (Li, 2004: 387)

Yeni Uygur Türkçesinde Sarı Edatı

Sarı edatı Yeni Uygur Türkçesinde *+seri, +siri* "-dikçe, -e doğru, yönüne" biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar (Li, 2004: 386).

*Balila **mäktäpseri** yürüp kätti.* "Çocuklar okula doğru yürüyerek gitti." (Li, 2004: 386)

Ḳarġilarniŋ sani ***barġansiri*** *köpäymäktä*. “Kargaların sayısı gittikçe çoğalmakta.” (Li, 2004: 386)

Kuzeydoğu Grubunda Sarı Edatı

Altay Türkçesinde Sarı Edatı

Altay yazı dilinde *sarı* edatı kullanılmasa da Kumandi Kiji ağızlarında *sārı, sarı, zarı, z´ari* biçimleriyle hem edat olarak hem de *+za, +zā, +z´a, +z´ā, +sa, +s´a, +se* biçimlerinde ekleşmiş olarak görülür (Li, 2004: 387).

Daŋ t´arganda turalkep ana la agaş ***arazınza*** *kös körgön le t´erza partır*. “Tan attığı zaman kalkıp doğrudan ormana, göze görünen yere gitmiş.” (Li, 2004: 387)

Tülküçek çılannıŋ ***üyünza*** *kire le çılanga ayrı*. “Tilkicik yılanın evine girerek yılana söylemiş.” (Li, 2004: 387)

Hakas Türkçesinde Sarı Edatı

Hakas Türkçesinde *sarı* edatı, *+sarı/ +seri/ +zarı/ +zeri +sar/ +ser, +zar/ +zer, +sa, +se* “-e doğru, yönüne” biçimlerinde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. Bu ek Hakas Türkçesinde yön gösterme hâli eki olarak kullanılır (Öner, 1999: 16; Li, 2004: 387; Kara, 2005: 517).

Ağam ***tağzar*** *körce.* “Dedem dağa bakıyor.” (GXY-75)

Pĭstĭn tuşta arağa ĭspinçetken ***kĭzĭlerzer*** *pĭs xaydağ-da uluğlasnañ körçebis.* “Bizim zamanımızda içki içmeyen insanlara biz her zaman saygıyla bakardık.” (XÖ-118-13)

Külĭcek ılġapçatḫanda, ***anıŋzar*** *kirĭ çacazı külgen.* “Külicek ağlarken, ona doğru yaşlı teyzesi gelmiş.” (TÖSÖ-118)

Urok sonda udā min ***Apanisser*** *paradırbın.* “Dersten sonra sık sık ben Apanis’e gidiyorum.” (HT 4-35)

Pĭstĭ ***sinzer*** *çir üstündegĭ çiton ḫan, çiton alıp ıstılar.* “Bizi sana doğru yer üstündeki yetmiş han, yetmiş yiğit gönderdiler.” (TÖSÖ-108)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Sarı Edatı

Başkurt Türkçesinde Sarı Edatı

Başkurt Türkçesinin yazı dilinde *sarı* edatı kullanılmasa da ağızlarında *sarı* "-e kadar" edatı kullanılmaktadır (Li, 2004: 387; Alkaya, 2002: 450).

*Töştän huŋġa **sarı** köttö*. "Öğleden sonraya kadar bekledi." (Li, 2004: 387)

Karay Türkçesinde Sarı Edatı Sarı Edatı

Karay Türkçesinde *sarı* "-e doğru, yönüne" edatı çok sık kullanılan bir edat olmasa da yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Alkaya, 2005: 87; Li, 2004: 387; Alkaya, 2002: 450).

*Akılıydan-mo ucadır kırğıy, yayadır kanatların tieman **sarı**?* "Şahin aklından mı uçuyor, güneye doğru kanatlarını açıyır." (Alkaya, 2005: 89)

*Kün doğışı **sarı.*** "Doğuya doğru" (KRPS-555)

*Üvrenmiak kulaklar **sarın** kiriad, anın üçün kızıldlar*. "Bilgi kulaktan girer, onun için kırmızıdır." (GKY-130)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Sarı Edatı

Azerbaycan Türkçesinde Sarı Edatı

Azerbaycan Türkçesinde *sarı* "-a doğru, -a taraf, yönüne" edatı son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. Özellikle bulunma hâli eki almış kelimelerden sonra gelmektedir ve yön bildirmektedir (Oruç, 1994: 540; Li, 2004: 385).

*Onlar yolun känärına çäkildilär, däräyä **sarı** endilär.* "Onlar yolun kenarına çekildiler, dereye doğru indiler." (Li, 2004: 385)

*O, Papağını peyserine iteleyib, elindeki balaca çubuğu oynada-oynada idarete **sarı** addımladı.* (AY-47)

*Otların arasından cıgırla ġaça ġaça daga **sarı** gedir.* (AY-74)

*Cibinden bıcaġ çıḫardıb yerden götürdüyü çubuğu yona-yona idareye **sarı** addımladı."* (AY-95)

Türkmen Türkçesinde Sarı Edatı

Türkmen Türkçesinin eski metinlerinde özellikle de şiirlerde *sārı* "-e doğru, yönüne, -dikçe" edatı kullanılmıştır. Özellikle isimlerin yalın ve yönelme hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli ekinden sonra kullanılmıştır (Li, 2004: 386).

*Ay, mele gelin, sallanıp, biziŋ **sārı** gelsene!* "Ey, kumral taze, nazlı yürüyüşle bize doğru gelsene!" (Li, 2004: 386)

*Günbatar **sarı** yola düştük.* "Batıya doğru yola düştük." (Berkil, 2003: 77)

*Ahurzaman **sarı** yördüñ, mahı-taban gerekmes.* "Eğer ki meyl etse yar bizim sarı." (Berkil, 2003: 77)

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Sarı Edatı

Türkiye Türkçesinin yazı dilinde kullanılmasa da ağızlarında *sari* "-den yana, -e doğru" edatı kullanılmaktadır (Li, 2004: 385).

*Kemandan **sari** canım sağ olsun.* "Kemandan yana canın sağ olsun." (DS X-3346)

Tablo 1. 9. Sarı edatının ekleşme tablosu.

***Sarı* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Sarı* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Sarı* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*sarı*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*sarı, saru*	
Eski Türkiye Türkçesi	*sarı, saru*	
Halaç Türkçesi	*sārı, sāri, sāru, sārus, sāruz*	
Özbek Türkçesi	*säri*	
Yeni Uygur Türkçesi	*+seri, +siri*	X
Altay Türkçesi	*sārı, sarı, zarı, z´ari +za, +zā, +z´a, +z´ā, +sa, +s´a, +se*	X
Hakas Türkçesi	*sarı +sarı/ +seri/ +zarı/ +zeri +sar/ +ser, +zar/ +zer, +sa, +se*	X
Başkurt Türkçesi	*sarı*	

Karay Türkçesi	*sarı*	
Azerbaycan Türkçesi	*sarı*	
Türkmen Türkçesi	*sārı*	
Türkiye Türkçesi (Ağızlarında)	*sari*	

2.1.1.10. Sayu> +seren

Sayu edatı "her, gibi", Eski Türkçeden bu yana kullanılan edatlardan birisidir. Son çekim edatı olarak görev yapmaktadır. Edatın kökeni hakkında araştırmacılar hemfikir sayılabilir. Genellikle *sa-* "saymak" fiil köküne zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğu görüşündedirler (Hacıeminoğlu, 1971: 81; Gabain, 1988: 94; Tekin, 2003: 151; Zengin, 2018: 118).

Necmettin Hacıeminoğlu, *"Türk Dilinde Edatlar"* adlı eserinde aslında *sayu* edatını diğer edatlar gibi derinlemesine ele almamıştır. *Sayu* edatının <*sa-y-u* şeklinde bir açılımını yapmaktadır. *Sa-* fiil köküne zarf-fiil eki getirilerek edatın oluştuğunu Gabain' in fikrine katılarak söyler (Hacıeminoğlu, 1971: 80).

W. Bang, *"Köktürkçeden Osmalıcaya"* adlı çalışmasında *sayu* "sayarak" edatının *sa-* "saymak" fiilinden türediğini, *sa-* fiilinin zarf-fiil şekli olabileceğini fakat henüz kanıtlanmadığını söyler (Bang, 1996: 53).

Talat Tekin, *sayu* "her" edatının yıldızlı bir **sâ-* "saymak" kökünden geldiğini ve bu kökün ünlüsünün uzun olabileceğini bildirir (Tekin, 2003: 151).

Aslı Zengin, *"Orhun Türkçesinde Çekim Edatları"* adlı çalışmasında, *sayu* "her" edatının kökenin *sā-* fiili olduğunu belirtir. Talat Tekin gibi *sā-* fiilinin zarf-fiil eki alması ile de son halinin oluştuğunu bildirir. Fiilin ünlüsünün de uzun olabileceğini, ünlüsü kısalırken onun kalıntısı olarak bir /y/ sesi türediğini de söyler (Zengin, 2018: 118).

Yong Song Li, *"Türk Dillerinde Son Takılar*" adlı çalışmasında *sayu* edatının yıldızlı bir **sā-* fiilinin zarf-fiil biçimi olduğunu bildirir (Li, 2004: 390).

Sir Gerhard Clauson, *sayu* "her" edatına sözlüğünde madde başı olarak yer verir. *Sa:-* fiil kökünden geldiğini söyler ve tarihi ve çağdaş lehçelerdeki kullanımına dair örnekler verir (Clauson, 1972: 858).

Petro I. Kuznetsov, *"Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojine Dair"* adlı çalışmasında *sayu* "hep, bütün, hürmet etmek" anlamlarındaki *sa-* fiilinden ortaya çıkan

*sayu e*datının zamanla ekleşmesi ve ses değişimine uğraması sonucunda *+lAr* çokluk ekine dönüştüğünü iddia eder. Türkçede sıklıkla /r/ sesinin /y/ sesine, /y/ sesinin de /r/ sesine değiştiğini söyler. *Sayu* edatındaki /y/ yardımcı sesinin de /r/ sesine dönüştüğünü ifade eder: *sa-> sa-y-u> sayı> -sarı> -ları> -lar*. Kuznetsov, çokluk ekinin saygı çoğulu olarak kullanılmasının sebebini *sa-* fiilinin hürmet etmek manasında olmasına bağlar. Kültigin Yazıtında geçen *yir sayu bardıg* (KT-9) cümlesinden örnekle *sayu* edatının gelişimini şu şekilde açıklar: *yir sayu> yer sayı> yer-sarı> yer-ları> yerl-leri> yerler* (Kuznetsov, 1995: 217-218). Kuznetsov, aynı zamanda görüşünü desteklemek için *sabahları, geceleri* kelimelerini örnek verir. Bu kelimelerin anlamlarına bakıldığında buradaki *+lAr* çokluk eki aslında kelimelerin çoğulluğu değil daimiliğidir. Yani *sabahları* kelimesinde aslında *her sabah, çoğu sabah* anlamı vardır (Kuznetsov, 1995: 218; İlhan, 2019: 158). Türkçede tespit edilen l~ş~s~t ses denklikleri vardır. Bazı lehçelerde *+(ş)lar* biçiminde olan ek bazı lehçelerde *+sar* şeklinde iken bazılarında da *+lar* biçimindedir (Kuznetsov, 1995: 216). Kuznetsov'a göre *sayu>sayı>sarı* kelimesi şart ekine, üleştirme ekine ve çokluk ekine dönüştüğü için de *s~l* ses değişimi bir zorunluluk olmuştur (Kuznetsov, 1995: 219). Aslında şart ekine ve üleştirme ekine dönüşen kelime *sayu* edatı değil *sa-* fiilinin zarf-fiil şeklidir. Räsänen, *+(ş)ar* ekinin kökenin *er* kelimesinden gelebileceğini söyler (Kutsenov, 1997: 217). Schoot, *+(ş)ar* ekinin kökenin *sıra* kelimesinden gelebileceğini söyler (Kutsenov, 1997: 217). Kaynaşma teorisini benimseyen Poppe, Sinor, Kononov ve Serebrennikov gibi isimler *+lAr* çokluk ekinin *-ı (a)* ve *-r* olmak üzere iki çokluk ekinin kaynaşmasıyla oluştuğunu, Baskakov, *-la* eki ile *-r* sıfat-fiil ekinin kaynaşmasıyla oluştuğunu, Dulzon ise *-la* vasıta eki ile *-r (<-t-)* çokluk ekinin kaynaşmasıyla oluştuğunu söyler (Kuznetsov, 1995: 196). Bu ekler ilgili başlık altında ayrıca incelenmiştir.

Bu başlık altında sadece *sayu* edatına ve ekleşmiş biçimlerine yer verilmiştir. *Sayu* edatı "her, gibi" Eski Türkçeden bu yana kullanılagelmiştir. Çağdaş Türk lehçelerinden Yakut (Saha) Türkçesinde, Özbek Türkçesinde, Altay Türkçesinde, Hakas Türkçesinde, Tatar Türkçesinde *sayın* biçiminde, Kazak Türkçesinde *sayın* biçiminde, Kırgız Türkçesinde *sayın* biçiminde, Başkurt Türkçesinde *hayın* biçiminde, Nogay Türkçesinde *sayın* biçiminde, Kırım- Tatar Türkçesinde *sayın* biçiminde, Karakalpak Türkçesinde *sayın* biçiminde, Kumuk Türkçesinde *sayın* biçiminde, Karaçay- Balkar Türkçesinde *sayın* biçiminde, Karay Türkçesinde *sayın* biçiminde edat olarak kullanılmaktadır. Çuvaş Türkçesinde ise *sayu* edatı, *+seren* "her" şeklinde ekleşmiştir. Türkmen Türkçesinde ise

bu edat, *+sayın, +saayın* şeklinde ekleşmiştir. Fakat ekleşme süreci henüz tamamlanmamıştır.

Sayın

Sayın edatı "her, -dıkça" manalarında Kuzey Grubu Türk Lehçelerinin tamamında ve diğer çağdaş lehçelerinin bazılarında da kullanılmaktadır (İpek, 2009: 630).

Sayın edatının <say-ın şeklinde açılımını yapan araştırmacılar vardır. Edatın zarf-fiil olduğunu ve "her" anlamında kullanıldığını bildirirler (Korkmaz, 1984: 70). Bu görüşten farklı olarak *sayın* edatının *sayu* edatının vasıta hali eki /+n/ ile genişlediğini düşünen araştırmacılar da vardır (Öner, 1999: 6; Alkaya, 2007: 536).

Yong Song Li, *"Türk Dillerinde Son Takılar*" adlı çalışmasında *sayın* edatındaki /n/ sesinin vasıta hali eki olduğunu söyler (Li, 2004: 400).

W. Bang, *"Köktürkçeden Osmalıcaya"* adlı çalışmasında *sayın* edatındaki /n/ sesinin vasıta hali eki olabileceğini söyler ve *sayın* kelimesine "sayarak" anlamını verir. *Sayın* edatının kökeninin de *sayı* kelimesi olduğunu söyler (Bang, 1996: 55, 56).

Sayın edatı günümüzde çağdaş lehçelerde kullanılan bir edattır. Bu edatın aynı anlama gelen Farsça *her* edatı ile yan yana kullanılması dikkat çekicidir. Edat böyle durumlarda pekiştirici bir unsur olarak kullanılmış olabilir (Li, 2004: 392).

Eski Türkçede Sayu Edatı

Orhun Türkçesinde *sayu* edatı genellikle yalın kelimelerden sonra bazen de yükleme eki almış kelimelerden sonra kullanılmaktadır (Tekin, 2003: 151; Zengin, 119).

*Yir **sayu** bardıg*. "Her yere gittin." (KT G-9)

*Anta kalmişi yir **sayu** kop toru ölü yorıyur ärtig.* "Oralarda (nasılsa sağ) kalmış olanlar(ınız da) hemen her yöne doğru bitkin ve mecalsiz olarak yürüyor idiniz." (KT G-9)

*Yir **sayu** barmiş bo(dun yadagın yalanıŋ) ölü yitü (yana) kälti*. "Her yere gitmiş olan halk, yayan yapıldak ve öle yite dönüp geldi." (BK D 22-213)

*Antağınŋın üçün iğidmiş k(ağaŋsın) sabın almatın yir **sayu** bardığ.* "Öyle olduğu için seni besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini almadan her yere gittin. (BK K-7)

Ahmet Caferoğlu'nun "*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*"nde *sayu* edatı "her biri, herkes" anlamlarında verilmektedir (Caferoğlu, 1968: 199).

Kün ***sayu*** *neçe yawlaḳ saḳınç saḳınur biz*. "Her gün nice kötü düşünce düşünüyoruz."(Huastuanift- 293-294)

Hacıeminoğlu, *"Karahanlı Türkçesi Grameri*" adlı eserinde *sayu* edatını benzerlik ve miktar bildiren edatlar başlığı altında değerlendirmiştir (Hacıeminoğlu, 1996: 79). Bu dönemde *sayu* edatı sık kullanılmamıştır. Sadece Kutadgu Bilig'de beş defa *sayu* kelimesi kullanılmıştır. Bunlardan iki tanesi *sayu* "her" edatıdır. Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig dizininde bu edat ayrı bir madde başı olarak verilmemiştir. O yüzden *sayu* zarf-fiili ile karışmaktadır (Li, 1997: 250).

Uluġ tutsa ḥamyet kör arslanlayu

Ügi teg usuz bolsa tünlü ***sayu***

"Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, her gece uykusuz olmalıdır." (KB- 2314)

Orta Türkçede Sayu Edatı

Karahanlı Türkçesi döneminde dilimize giren yabancı edatların kullanımının artması özellikle de Farsça kökenli *her* edatının kullanımının artması *sayu* edatının kullanımdan düşmesine yol açmış olmalıdır. *Sayu* "her" edatı Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Türkiye Türkçesi dönemlerinde çok fazla kullanılmamıştır. Hatta bazen Farsça kökenli *her* edatı ile yan yana kullanıldığı da görülür. Böyle durumlarda aynı anlamda kullanılan iki edat birbirini pekiştirmektedir.

Her tüki ***sayu*** *bir kara kaygu*. "Her tüyü birer kara kaygıdır." (Li, 2004:392).

Harezm Türkçesinde *sayu* edatı, *sayu, sayı, sayın* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Harezm Türkçesi eserlerinden *Kısasü'l Enbiya'*da da *sayu* edatı nadir kullanılmıştır (Ata, 1997: 541).

Tegme bir dem ***sayu*** *bir kün nifās boldı.(*KE-12r-11)

Ādem yıl ***sayu*** *ḳurbān ḳılur erdi.* (KE-14v-15)

Çağatay Türkçesinde *sayu* edatı ve türevleri olan *sayı, sayın* edatları "her, -dikçe, -dığı zaman" anlamlarında kullanılmaktadır (İpek, 2009: 630).

Seni körgen ***sayın*** *Allah dermen*. “Seni gördüğüm zaman hep Allah’ ım derim.” (Li, 2004: 392)

Uzak Lehçelerde Sayu Edatı

Çuvaş Türkçesinde Sayu Edatı

Çuvaş Türkçesinde *sayu* edatı, *+seren* “her” şeklinde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 638; Li, 2004: 399). Ekin sondaki /n/sesi bazen /m/ şeklinde de görülür (Yılmaz, 2002: 4).

Sarĭ hapha ***kilseren.*** “Her evde sarı kapı.” (Yılmaz, 2002: 71)

Ӷur kayĭksem ***sulsereneӈ*** *kĭrkunnu vĭsse kayassĭ.* “Yaban kazları her yıl güzün uçup gidiyorlar.” (TDS-399)

Vĭl ***uyĭӈseren*** *kile kilsekayat.* “O, her ay eve gekiyor.” (TDS-399)

Saha (Yakut) Türkçesinde Sayu Edatı

Yakut Türkçesinde *sayu* edatı, *aayı (āyı)* “her,-dikçe, -diği zaman hep”, *sıl aayı* “her yıl” biçiminde karşımıza çıkar (İpek, 2009: 638; Li, 2004: 399).

Manna potça kün ***āyı*** *keler*. “Burata posta her gün geliyor.” (TDS-399)

Kiniler sıl ***āyı*** *sŭstŭnen tĭñi ölöröllör*. “Onlar her yıl yüzlerce sincabı elde ediyorlar.” (TDS-399)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Sayu Edatı

Özbek Türkçesinde Sayu Edatı

Özbek Türkçesinde *sayu* edatı bir takım ses değişikliklerine uğrayarak *säyin* “her, -dikçe” biçimiyle kullanılmaktadır (İpek, 2009: 631; Li, 2004: 393; Öztürk, 2007: 344).

Kuzeydoğu Grubunda Sayu Edatı

Altay Türkçesinde Sayu Edatı

Altay Türkçesinde *sayu* edatı, *sayın* “her, hep, -dığı zaman, -dikçe” biçiminde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 637; Li, 2004: 397).

Kapçaldardıŋ aldında, anayda ok ıştu ayıldar ***sayın*** *sen kep-çörçöktöriŋdi tarkada caygañ.* “Dağ bozmalarının önünde, öyle çok isli her köyden atasözü ve masallarını dağıtıp yaymışsın.” (AL-64)

Çaydı makazırap, uurtagan ***sayın*** *köstöri cuŋulat.* “Çayı zevkle yudumladıkça gözleri yumuluyor.” (EAJ- 3)

Olor şünin sudan çıkargan ***zayın*** *köp balık alıp turdı*. "Onlar ağınız sudan çıkardıkları zaman hep çok balık alıyordu." (TDS-397)

Hakas Türkçesinde Sayu Edatı

Hakas Türkçesinde *sayu* edatı, *say* "her, -dikçe" biçiminde karşımıza çıkar (İpek, 2009: 637; Li, 2004: 398).

Fyodor Pavloviç semyazınaŋ künniŋ ***say*** *suğa somarğa çörçe*. "Fyodor Pavloviçailesiye her gün ırmağa yüzmeye gider."(IA-139)

Pĭs çılnıŋ ***say*** *polısçabıs*. "Biz her yıl yardımlaşırız." (Arıkoğlu, 2007: 1085).

Anda künniñ ***say*** *Kögĭzekter, Poraataylar, pireede xızıl töstĭg, Sığıraylar daa, çıılızıp nimzĭñnar.* "Orada her gün baştan karalar, serçeler, bazen de kızıl göğüslü, şakrak kuşlar biletoplanıp yemleri gagaladılar." (XTA-44)

Künniñ ***say*** *çaxayaxtar ağıl pirçe*. "Her gün çiçekler getiriyor."(XÖ-86/5)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Sayu Edatı

Tatar Türkçesinde Sayu Edatı

Tatar Türkçesinde *sayu* edatı *sayın* "her, -dıkça, -diği zaman" biçiminde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 433; Li, 204: 396, Alkaya, 2002: 458).

Ul tavık kön ***sayın*** *bérer kükey salgan bulıridé*. "O tavuk her gün bir yumurta yapardı." (XNM-64)

Kartaygan ***sayın*** *bala-çaga kébék üpkelenüçen bula bara*. "Yaşlandıkça çoluk çocuk gibi öfkeleniyorsun." (XNM-148)

Yıllar ütken ***sayın*** *beyétler ictimagıy hem tormış-könküréş vakıygalarınıñ megneséne tirenrek ütép kereler.* "Yıllar geçtikçe beyitler sosyal ve günlük hayattaki olayların anlamını daha derin surette ortaya koyuyorlar." (XA-83)

Lekin her cavap ***sayın*** *bişer xörme birérsén, -digen*. "Ama, her cevap için beşer hurma verirsin, demişti." (XNM-118)

Kazak Türkçesinde Sayu Edatı

Kazak Türkçesinde *sayu* edatı ünlüsü daralmış ve /n/ vasıta hali eki ile genişlemiş bir biçimde kullanılmaktadır: *sayın* "her, -dikçe" (İpek, 2009: 632; Li, 2004: 395, Alkaya, 2002: 458).

*Bala sağat **sayın** naşarlanıp, sönüwge aynalğan jarıqtay tömendep baradı.* "Çocuk her saat kötüleşip, sönmeye yüz tutmuş ışık gibi tükeniyor."(MÄ-133)

*Ösken **sayın** sızdanıp, suwıqtanıp keledi*. "Büyüdükçe gururlanıyor, ayaklarını açа açа yürüyor." (MÄ-61)

*Sol aylar jiyilegen **sayın** turğan üyi suwıqtanıp, köñline jat tarqanday bola berdi.* "O düşünceler sıklaştıkça kaldığı ev soğuyup, gönlüne yabancılık hissi vermeye başladı."(MÄ- 107)

*Kişkentay küninde Abay özi de keş **sayın** osı jırdıñ terbewimen uyıqtaytın*. "Küçücük vaktinde Abayda her gece bu türkünün sallamasıyla uyurdu." (BKT-153)

Kırgız Türkçesinde Sayu Edatı

Kırgız Türkçesinde *sayu* edatı *sayın* "her, -dikçe" biçiminde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 432; Li, 2004: 397, Alkaya, 2002: 458).

*Asmandan vertolyot cakındagan **sayın** kançık kıñşılay baştadı.* "Gökten helikopter yakınlaştıkça dişi kurt inlemeye başladı." (KA-4)

*Körgön **sayın** körgüm kelet*. "Gördükçe göresim geliyor." (AG-36)

*Kün ötkön **sayın** cayıttardın cayı caman bolup bararat.* "Gün geçtikçe otlakların durumu kötüleşiyor." (KA-494).

*Kün ötken **sayın** kulgunup, ulam çanagınan açıla baştagan güldördü körgön **sayın** Sulaymandın özünö okşotom.* "Gün geçtikçe gevşeyip, saplarından ayrılmaya başlayan gülleri gördükçe Süleyman'ın kendisine benzetiyorum." (KA-494)

*Ubakıt ötkön **sayın** tınçım kete baştadı.* "Vakit geçtikçe rahatım kaçmaya başladı." (AG-50)

Başkurt Türkçesinde Sayu Edatı

Başkurt Türkçesinde *sayu* edatı, *hayın* "her, hep, -dikçe" biçiminde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 435; Li, 2004: Alkaya, 2002: 458).

Kolxozdıñ şeker söngöndörö üstérəwçéleré alğan yöklemelerén yıl ***hayın*** *yaqşı üteyzer.* "Kolhozun şeker pancarı üreticileri aldıkları görevleri her yıl iyi yapıyorlar." (BT-88)

Méngen ***hayın*** *ofoq alıslaşa, başqa tavzar süge bara.* "Çıktıkça ufuk uzaklaşıyor, baka dağlar beliriyor." (BT-127)

Min bıl ğerip qunağımdı köz bılğan ***hayın*** *iske töşörem.* "Ben, bu garip konuğumuzu güz geldikçe aklıma düşürüyorum." (TDS-340).

Urayğan ***hayın*** *oşo xıyalımdıñ qanattarı nığına ğına b*ardı. "Büyüdükçe bu hayalimin kanatları daha da güçlendi." (BT-9)

Yér şarında her minut ***hayın*** *millionlağan osraşıwzar, qawışıwzar, tuyzar, dramalar, fajiğalar bulıp tora*. "Yerkürede her dakika milyonlarca buluşmalar, kavuşmalar, düğünler, dramlar, facialar olup durmakta." (TDS-340)

Nogay Türkçesinde Sayu Edatı

Nogay Türkçesinde *sayu* edatı, *sayın* "her, dikçe, -diği zaman hep" biçiminde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 636; Li, 2004: 395, Alkaya, 2002: 458).

Şıncırdıñ zıñırdaganın esitken ***sayın*** *yanım avırdı.* "Zincirin şıkırtısını işittikçe canım ağrıdı." (TEL-185)

Aşkan ***sayın*** *men onıñ işinnen bir yañı zat tabaman*. "Açtıkça, onun içinde yeni bir şey buluyorum." (TEL-199)

Korkak är kün ***sayın*** *öledi, a bätir-tek bir kere.* "Korkak her gün ölür, yiğit bir kez ölür." (YY-48)

Batıray özi de, är bazar ***sayın*** *bir körmese, işkeni as bolmayd*ı. "Batıray'ın kendisi de, her Pazar annesini görmese, yediği yemek olmazdı." (TEL-82)

Kırım-Tatar Türkçesinde Sayu Edatı

Kırım-Tatar Türkçesinde *sayu* edatı, *sayın* "her, -dikçe" biçiminde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 634; Li, 2004: 393, Alkaya, 2002: 458).

*İnqılabiy kütlelerniñ politsiyanen silali çarpışmaları barğan **sayın** ziyadeleş*e. "İnkılabı kitlelerin polisle silahlı çatışmaları gittikçe artıyor." (ETM-44)

*Kün ketken **sayın** ufuqqa yaqınlaşa, endi qonmağa yüz tuta*. "Hüneş gittikçe ufuka yakınlaşıyor, artık batmaya başlıyor." (KTT-56)

*Adım **sayın** atlar toqtay, men de tınış etem*en. "Her adımda atlar duruyor, ben de sakinleşiyorum." (ETM-149)

*Men, şaxsen, bu şiirni oquğan **sayın** oquycağım kele.* "Ben, şahsen bu şiiri okudukça okuyacağım geliyor." (ETM-152)

*İsmail Lömanovniñ elyazmasını oquğan **sayın** meraqlı adiselere raskeldim, közlerimni olardan üzip olamadım*. "İsmail Lömanov'un el yazmasını okudukça ilginç olaylara rastladım, gözlerimi onlardan ayıramadım." (KTT-112)

Karakalpak Türkçesinde Sayu Edatı

Karakalpak Türkçesinde *sayu* edatı, *sayın* "her, -dikçe" şeklinde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 637; Li, 2004: 395, Alkaya, 2002: 458).

*Qähärli qıs kün **sayın** küşine minip, özin balıqşılarğa tanıtıp turadı.* "Kahırlı kış her gün şiddetlenerek, kendisini balıkçılara tanıtıyor." (HKT-238)

*Atamurat saat **sayın** qubılıp turadı*. "Atamurat her saat değişip duruyordu." (HKT-238)

*Bizler saat **sayı**n jañalıq kütemiz*. "Bizler her saat yenilik bekliyoruz." (HKT- 239)

*Söz uyqasqan **sayı**n sulıwlığı artıp baradı*. "Söz kafiyeli oldukça, güzelliği de artar." (ET- 139)

*Söz jüpkerlesken **sayın** onıñ talğamı da, täsiri de äbden küşeyip baradı.* "Söz şiirleştikçe onun kalitesi de etkisi de çok güçlenir." (ET-141)

Kumuk Türkçesinde Sayu Edatı

Kumuk Türkçesinde *sayu* edatı, *sayın* "her, -dikçe, -diği zaman hep" biçiminde karşımıza çıkmaktadır (İpek, 2009: 435; Li, 2004: 394, Alkaya, 2002: 458).

*Gün **sayın** bulanı arasında pikir birlik tuvula bar*a. "Her gün bunların arasında fikir birliği doğuyor." (KT5-72)

*Gün **sayın** üyken qonaq gel*e. "Her gün büyük konuk geliyor." (KRS-337)

*Öz işleri bizim haqında har ay **sayın** 20-30satır yaza turmaqnı tiledi*. "Kendi işlerimiz hakkında her ay 20-30 satır yazmamızı istedi." (KT5-68)

*Tınış alğan **sayın**, İbragimni birmetr çaqı öge ta*şlay. "Nefes aldıkça, İbahim'i bir metrekadar yukarı atıyor." (KYX-51)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Sayu Edatı

Karaçay-Balkar Türkçesinde *sayu* edatı, *sayın* "her, -diği zaman hep, -dikçe" biçiminde kullanılmaktadır (İpek, 2009: 436; Li, 2004: 394; Alkaya, 2002: 458).

*Xar kün **sayın** cüz qılıçnı bitdirge*ndi. "Her gün yüz kılıcı yetiştirmişti." (MKXPÇ-27)

*Kemisxannı üsünden bir xapar keltirlik bolur deb, anam men eşikge çıqğanım **sayın** saqlap turadı.* "Annem, Kemishan ile ilgili bir haber getirilir diye, ben kapıya çıktıkça bekleyip durur." (OC-101)

*Ğoqqa bu zatnı keçib bolalmaydı, xar tebregeni **sayın** qıynalıb baradı*. "Gokka bu durumu kabullenemiyordu, her harekete geçtiğinde sıkıntıya giriyordu." (OC-190)

*Atlağanı **sayın** eski bıstırları silkine ed*i. "Atladıkça eski elbiseleri silkeleniyordu." (MKXPÇ-89)

*Kün **sayın** bu zatlanı körüb turgandan ese, ölgen köb da igidi, -dedi Ğoq*qa. "Her gün bu şeyleri görmektense, ölmek daha iyidir." (OC-102)

Karay Türkçesinde Sayu Edatı

Karay Türkçesinde *sayu* edatı, *sayın* "her, -dikçe" biçiminde kullanılmaya devam etmektedir (Li, 2004: 394; Alkaya, 2002: 458).

*Da yarattı Tienri kiyigin ol yernin cınsı **sayın**, da ol tuvarnı cınsı **sayın***. “Tanrı, o yerde yabani hayvanların her türünü ve evcil hayvanların her türünü yarattı.” (KYY 1-34)

*Artxan **sayın** biz da kiuçiumi*uz. “Sayımız arttıkçabiz de güçleniyoruz.” (GKY-319)

*Da yandırğanda Ağaron ol çıraxlarnı ol eki ingirliar arasına, tiutiat’sin anı, hammieşalik titiu alnına Tieninin dorlarıyız **sayın***. “Agoran iki akşam arasında o çıraları yaktığında tüttürürsün onu; daima tüten her nesliyiz Tanrı’nın huzurunda. (KYY 1-75)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Sayu Edatı

Türkmen Türkçesinde Sayu Edatı

Türkmen Türkçesinde *sayu* edatı, *sāyın, sāyı* biçimlerinde “her, -dikçe, kadar (çok), -e doğru, gibi” anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde edatın kendinden önceki kelime ile birleşik olarak yazıldığına da rastlanılmaktadır. Fakat bu bir kural dâhilinde olmayıp ekleşme henüz tamamlanmamıştır (İpek, 2009: 631; Li, 2004: 393; Berkil, 2003: 78).

*Bizin medeniyetimiz **yılsaygın** ösyär.* “Bizim medeniyetimiz her yıl daha da gelişiyor.” (TD-266)

*Pagta yıgımınıñ depgini **günsayın** güyçlenmelidir*. “Pamuk toplamanın temposunu her gün daha da artmalıdır.” (TD-266)

***Günsaayın** gülleyään gudratlı Vatan*. “Her günde yılları arkaa taşlayaar.” (AA-66)

*Onuñ yüzi her dem **sayın** özüniñ rengini üytgedyärdi*. “Onun yüzü her an kendi renginde değiştiriyordu.” (TD-243)

Tablo 1.10. Sayu edatının ekleşme tablosu.

***Sayu* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Sayu* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**	***Sayu* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*sayu*	

Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*sayu, sayı, sayın*	
Eski Türkiye Türkçesi		
Çuvaş Türkçesi	*+seren*	X
Yakut (Saha) Türkçesi	*aayı (āyı)*	
Özbek Türkçesi	*säyin*	
Altay Türkçesi	*sayın*	
Hakas Türkçesi	*say*	
Tatar Türkçesi	*sayın*	
Kazak Türkçesi	*sayın*	
Kırgız Türkçesi	*sayın*	
Başkurt Türkçesi	*hayın*	
Nogay Türkçesi	*sayın*	
Kırım- Tatar Türkçesi	*sayın*	
Karakalpak Türkçesi	*sayın*	
Kumuk Türkçesi	*sayın*	
Karaçay- Balkar Türkçesi	*sayın*	
Karay Türkçesi	*sayın*	
Türkmen Türkçesi	*sāyın, sāyı, +sayın*	X

2.1.1.11. Sımaḳ >+sImAk, +zımak, +sımaḫ, +sı̆mek, +zımaḫ, +zı̆mek

Sımaḳ "gibi" edatı bazı çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Yeni bir edattır. Eski Türkçede kullanımı bulunmamaktadır. Bu edat "gibi" anlamında Tatar Türkçesinde *sımak* biçiminde, Kazak Türkçesinde *sımaq* biçiminde, Kırgız Türkçesinde *sımak* biçiminde, Başkurt Türkçesinde *hımaq* biçiminde ve Karakalpak Türkçesinde *sımaq* biçiminde karşımıza çıkar (Alkaya, 2002: 179; Li, 2004 407). *Sımaḳ* "gibi" edatı, Altay Türkçesinde *+sımak/ +zımak* biçiminde, Hakas Türkçesinde *+sımaḫ/ +sı̆mek/ +zımaḫ/ +zı̆mek* biçiminde ve Türkmen Türkçesinde *+sımak/ +simek* biçiminde ekleşerek kullanılmaktadır.

Sımaḳ edatının Uygur Türkçesinde kullanılan *+sıġ/ +sig* "gibi, benzer" eki ile ilgili gören araştırmacılar vardır (Li, 2004 405). Edatının hangi kelime grubundan meydana geldiğinin bilinmediğini söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır

(Oruzbayeva, 1964: 334). Bu edatın *si-* "benzemek, andırmak" fiilinin *–mak* eki almış biçimi olduğunu düşünen Türkologlar da mevcuttur (Tenişev, 1988: 499).

Türkmen Türkçesinde görülen *+sımak/ +simek* ekinin, *+si* eki ile *+mak* ekinin birleşmesinden meydana geldiğini düşünen araştırmacılar bulunmaktadır (Kara, 2015: 9). Ancak araştırmacıların *sımak* "gibi" edatının ekleşmiş biçimi olan *+sımak/ +zımak; +sımaɣ/ +sĭmek/ +zımaɣ/+zĭmek; +sımak/ +simek* isimden isim yapma eklerinin birleşik bir ek olduğunu düşünmeleri çok yerinde bir değerlendirme değildir. Bu eklerin *sımak* "gibi" edatından ekleşmiş olduğu gerçeği hem biçim olarak hem de mana olarak kafada soru işareti bırakmaz.

Kuzeydoğu Grubunda Sımaķ Edatı

Altay Türkçesinde Sımaķ Edatı

Altay Türkçesinde *sımaķ* "gibi" edatı *+sımak/ +simek/ +zimek/ +zımak* biçiminde yalın isimlere ekleşmiştir. Renk isimlerine gelerek benzerlik anlamı ifade eder (Li, 2004 407; Kara, 2005: 8).

Bügün ayas kün, teŋeri praŋay ***köksümek.*** *"*Bugün açık güb, gökyüzü büsbütün mavimtırak." (Li, 2004: 407)

Eŋirde Altın-köl ***kızılzımak*** *öŋdü.* "Akşamleyin Altın-köl kırmızımtırak renkli." (Li, 2004: 407)

Hakas Türkçesinde Sımaķ Edatı

Hakas Türkçesinde *sımaķ* "gibi" edatı *+sımaɣ/ +sĭmek/ +zımaɣ/ +zĭmek* biçiminde yalın isimlere ekleşmiştir: *tuġanzımaɣ* "sevecen akrabalar", *çöpsĭmek* "kolayca razı olan" (Li, 2004: 407).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Sımaķ Edatı

Tatar Türkçesinde Sımaķ Edatı

Tatar Türkçesinde *sımaķ* edatı "gibi" anlamında yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 405; Alkaya, 2002: 478).

Bäläkäy gĭnä lapaš ***sımak*** *cirgä Mäɣmüt atın tugardı.* "Minicik uncu dükkânı gibi yere Mäɣmüt atının koşumunu çıkardı." (Li, 2004: 406).

Karçık bĭlän Gazizä oŋa gacäpläŋgän ***sımak*** *kölĭmsĭräp karadılar*. "İhtiyar kadın ile Gaziza ona şaşmış gibi gülümseyerek baktılar." (Li, 2004: 406).

Elé méne bugén tégé urıs ***sımak*** *nerseler teatr uynap, dinné mesxere kılmakçı bulıp yöriler iken.* "İşte bugün halen daha Rus gibi şeyler tiyatro oyunları oynayıp, dini küçültüyorlarmış." (Alkaya, 2002: 482).

Belekey géne lapas ***sımak*** *cirge Mexmüt atın tugardı.* "Küçücük hayvan damı gibi yere Mahmut atının koşumunu çıkardı." (Alkaya, 2002: 482).

Kazak Türkçesinde Sımaḳ Edatı

Kazak Türkçesinde *sımaḳ* edatı "gibi" anlamında yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 405; Alkaya, 2002: 478).

Şeşen ***sımaḳ*** *birewi, söylep keled sapıdap.* "Konuşmacı gibi biri hızlı ve yüksek sesle söyleyerek geliyor." (Li, 2004: 406).

Birin-biri kiymelep, tikesinen tik, ḳılḳıyısḳan bozbala ***sımaḳ*** *jastar da tipti iyin tiresip, yesikti sındırıp baradı.* "Birbirini itip, dimdik, çok narin delikanlı gibi gençler bile sıkışıp, kapıyı kırıp gidiyor." (Li, 2004: 405).

Kırgız Türkçesinde Sımaḳ Edatı

Kırgız Türkçesinde *sımaḳ* edatı "gibi" anlamında yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 406; Alkaya, 2002: 478).

Akıl ***sımak*** *azırāk kep aytayın*. "Öğüt gibi azıcık söz söyleyeyim." (Li, 2004 406)

Üydün çıgış tarabındagı döŋ ***sımak*** *tüzgö köp kişi çogulgan.* "Evin doğu tarafındaki tümsek gibi alana çok kişi toplanmış." (Li, 2004 406)

Karıyanın kebi oşo ak kuu ***sımak*** *biyikke, biyikke uçup ketkendey sezilçü.* "İhtiyarın sözü, şu ak kuğu gibi yükseğe uçup gider gibi seziliyordu." (Alkaya, 2002: 480)

Biz dal oşol emgekkor aarı ***sımak*** *Ata-Mekenibizdi örköndötüü üçün tınıç emgektenip catpadık bele.* "Biz de tam şu çalışkan arı gibi Ata-Meken'imizi geliştirmek için rahatlıkla çekmedik mi?" (Alkaya, 2002: 480)

Başkurt Türkçesinde Sımaḳ Edatı

Başkurt Türkçesinde *sımaḳ* edatı, *hımaḳ* "gibi" biçiminde yalın isimlerden sonra ve zamirlerin ilgi hali eki almış şeklinden sonra karşımıza çıkar (Li, 2004 406; Alkaya, 2002: 478).

Kütkä saḳta olo ***hımaḳ*** *ḳoş ḳına kürĭnhä lä, yĭrgä töşkäs, öyzäy zur bulğanlığın bĭldĭḳ.* "Gökte iken ancak büyük kuş gibi görünse de, yere inince ev gibi büyük olduğunu anladık." (BT 4-123)

Gäräbä ***hımaḳ*** *harı, ḫuş yĭslĭ yükä balı ilĭbĭzzĭn törlö respublikalarına azatıla, sit ildärgä yĭbärĭlä.* "Kehribar gibi sarı, hoş kokulu ıhlamur balı ülkemizin türlü cumhuriyetlerine gönderiliyor, yabancı ülkelere yollanıyor." (BT 2-123)

Qıwat ***hımaq*** *irzer hirek, aqıl ménen daw kise.* "Kıvat gibi erkekler azdır, aklı ile kavgayı keser." (Alkaya, 2002: 481)

Inıñ qolaqtarına quray tawışı bérse bik alıştan, taştar arahınan, taw yılğahı sıltırap aqqan ***hımaq*** *toyoldo, bérse qalın urman şawlağan kéwék buldı.* "Kuray sesi onun kulaklarına ya çok uzaktan, taşlar arasından, dağ şelalesinin şarıldayıp akması gibi duyuldu, ya da sığ orman uğultusu gibi oldu." (BT-13)

Karakalpak Türkçesinde Sımaḳ Edatı

Karakalpak Türkçesinde *sımaḳ* edatı "gibi" anlamında yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır: *cigit sımaḳ* "yiğit gibi", *cinli sımaḳ* "deli gibi" (Li, 2004: 406; Alkaya, 2002: 478).

Urı bul sözden uyalğan ***sımaq*** *bolıp şığıp ketti.* "Hırsız, bu sözden utanır gibi olup çıkıp gitti." (Alkaya, 2002: 482).

Güneybatı / Oğuz Grubunda Sımaḳ Edatı

Türkmen Türkçesinde Sımaḳ Edatı

Sımaḳ "gibi" edatı, Türkmen Türkçesinde *+sımak/ +simek* biçimimde ekleşerek nesnelerde renk bakımından azlığı gösteren manalar katar (Kara, 2005: 9).

Tablo 1.11. Sımaḳ edatının ekleşme tablosu.

***Sımaḳ* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Sımaḳ* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Sımaḳ* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Altay Türkçesi	*+sımak/ +zımak*	X
Hakas Türkçesi	*+sımaẖ/ +sĭmek/ +zımaẖ/ +zĭmek*	X
Tatar Türkçesi	*sımaḳ*	
Kazak Türkçesi	*sımaḳ*	
Kırgız Türkçesi	*sımaḳ*	
Başkurt Türkçesi	*hımaḳ*	
Karakalpak Türkçesi	*sımaḳ*	
Türkmen Türkçesi	*+sımak/ +simek*	X

2.1.1.12. Sımal> +sImal

Sımal "gibi" edatı bazı çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Yeni bir edattır. Eski Türkçede kullanımı bulunmamaktadır. *Sımal* "gibi" edatı, Uygur Türkçesinde *+simal,* Altay Türkçesinde *+sımal/ +simel*, Nogay Türkçesinde *+sımal* biçimiyle ekleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırgız Türkçesinde ise *sımal* biçiminde edat olarak ekleşmeden kullanılmaktadır. *Yong*-Song Li, *sımaḳ* edatı gibi *sımal* edatını da Uygur Türkçesinde kullanılan *+sıġ/ +sig* "gibi, benzer" eki ile ilgili görür (Li, 2004: 407). *+simal/ +sımal* ekinin birleşik bir ek olduğunu söyleyenler de vardır. İsimden isim yapma eki *+sıġ/+sig* ile yine isimden isim yapma eki olan *+mal/ +mel* eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu söylerler (Koraş, 1998: 166). *Sımal* "gibi" edatının kökeni ile ilgili çok fazla görüş bulunmamaktadır. Ama edatın bazı lehçelerde ekleştiği açıkça görünmektedir: *Sıman* "gibi" > *yibeksımal* "ipek gibi". Bazı araştırmacıların bu eklerin birleşik bir ek olduğu görüşü yerinde bir açıklama değildir. Ekin, hem anlam olarak hem de biçim olarak edattan ekleştiği açıkça görülür.

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Sımal Edatı

Uygur Türkçesinde Sımal Edatı

Sıman "gibi" edatı Uygur Türkçesinde *+simal* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. Ek, eklendiği kelimeye benzerlik ve gibilik manaları katar: *börisimal* "kursa benzer", *şaptusimal* "şeftali" (Kara, 2005: 9; Koraş, 1998: 166).

Kuzeydoğu Grubunda Sımal Edatı

Altay Türkçesinde Sımal Edatı

Altay Türkçesinde *sımal* "gibi" edatından ekleşen *+sımal/ +simel* ekleri renk isimlerine gelerek benzerlik anlamı verir (Kara, 2005: 10)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Sımal Edatı

Kırgız Türkçesinde Sımal Edatı

Kırgız Türkçesinde *sımal* edatı "gibi" anlamında yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 407; Alkaya, 2002: 481).

*Arabakeçter say **sımal** örōn menen cürüp oturuştu*. "Arabacılar ırmak yatağı gibi vadi ile gittiler." (Li, 2004: 407)

*Üydün çıgış tarabındagı döŋ **sımal** tüzgö köp kişi çogulgan*. "Evin doğu tarafındaki tümsek gibi alana çok kişi toplanmış." (Li, 2004: 407)

*Öşentip, suusa iz kaltırbay süzgön balıktar **sımal** eki vertolyot Moyunkumdun asmanında bir kayrıp salıp, kayıp uçup ketişti*. "Böylece, suda iz bırakmadan yüzen balıklar gibi, iki helikopter Moyunkum'un semalarında kayarak uçup gitmişlerdi." (KA-38)

*Tigi vertolyottor körüldögön dooşunan, ızıldagan ışkırıgınan acırap, biyikte aylanıp uçkan ayrı-kuyruklar **sımal** töbödö dooşuz tegerenip uçup cürgönsüdü.* "Helikopterler gürüldeyen seslerinden, vızıldayan ıslıklarından ayrılıp, yüksekte dönüp uçan çaylaklar gibi, tepede sessizce uçup dönüyorlardı." (KA-44)

Nogay Türkçesinde Sımal Edatı

Nogay Türkçesinde *sımal* edatı "gibi" anlamında *+sımal* biçiminde ekleşmiştir: *katebesımal* "kadife gibi", *yibeksımal* "ipek gibi", *tolkınsımal* "dalgalı, dalga şeklinde" (Li, 2004: 407; Alkaya, 2002: 481).

*Orta boylı, orta yasındagı **sarısımal** kişi bizdi öz kabinetinde yılı yolıktı*. "Orta boylu, orta yaşlı sarışın bir kişi, bizi kendi odasında sıcak bir şekilde karşıladı." (YY-64)

*Seydaxmet, sen bugün otarındı yelge karap ördirsen yaxşı, -dep karavlangan **arıksımal** yüzi, sarı ez mıyıklı, orta boylı eşli kişi koyşısına keñesin berdi.* "Seydahmet,

sen bugün sürünü rüzgâra karşı çevirsen iyi olur diyerek, sönük zayıf gibi yüzlü, sarı bıyıklı, orta boylu yaşlı adam, çobanına nasihat verdi." (TEL-152)

Tablo 1.12. Sımal edatının ekleşme tablosu.

***Sımal* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Sımal* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Sımal* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Uygur Türkçesi	*+simal*	X
Altay Türkçesi	*sımal*	X
Kırgız Türkçesi	*sımal*	
Nogay Türkçesi	*+sımal*	X

2.1.1.13. Sıman >+sImAn, +sIbAn, +zIbAn, +suman, +sman

Sıman "gibi" edatı, bazı çağdaş Türk lehçelerinde ekleşmiştir. Genellikle yalın isimlerden sonra kullanılan bir edattır. Yong-Song Li, *sımaḳ, sımal* edatları gibi *sıman* edatını, Uygur Türkçesinde kullanılan *+sıġ/ +sig* "gibi, benzer" eki ile ilgili görür (Li, 2004: 405). Tenişev ise *sıman* "gibi" edatının *si-* "benzemek, andırmak" fiili ile *–man* ekinin birleşiminden meydana geldiği görüşündedir (Tenişev, 1988: 499).

Sıman "gibi" edatı, Özbek Türkçesinde *+simån,* Uygur Türkçesinde *+siman, +suman, +sman*, Altay Türkçesinde *+sıman/ +zıman,* Tatar Türkçesinde *sıman,* Kırgız Türkçesinde *sıman,* Karaçay-Balkar Türkçesinde *+sıman,* Şor Türkçesinde *+sıban/ +siben, +zıban/ +ziben* biçimlerinde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar (Li, 2004: 408; Alkaya, 2002: 483). Edat, Kırgız Türkçesi ile Tatar Türkçesinde *sıman* biçiminde ekleşmeden kullanılmaya devam etmektedir. Bu edatın *+sıġ/ +sig* eki ile ilgili olduğunu ve sonradan /g/ seslerinin düşmesiyle oluşan *+sı/ +si* eki ile *+man* isimden isim yapma ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşünde olan araştırmacılar vardır (Koraş, 1998: 164). *+siman*, +sıman edatından ekleşmiş olan ekin *+sıġ/ +sig* ve *+man* eklerinin birleşmesiyle oluşan bir birleşik ek olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır (Kononov, 1960: 152). Araştırmacıların *sıman* "gibi" edatının ekleşmiş biçimi olan *+siman*/ +sıman/ *+sıban/ +siben, +zıban/ +ziben* isimden isim yapma eklerinin birleşik bir ek olduğunu düşünmeleri çok yerinde bir değerlendirme değildir. Bu eklerin *sıman* "gibi" edatından ekleşmiş olduğu gerçeği hem biçim olarak hem de mana olarak uygun bir açıklamadır.

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Sıman Edatı

Özbek Türkçesinde Sıman Edatı

Özbek Türkçesinde *sıman* "gibi" edatı *+simån* biçiminde yalın isimlere gelerek ekleşmiştir. Ekin ünlü uyumuna uymaması da onun edat kökenli olduğunun göstergesidir. Ek, Özbek Türkçesinde benzetmeden dolayı kalıcı isimler yapar (Li, 2004: 408; Kara, 2005: 9; Koraş, 1998: 164).

Bu köyläk ***köksimåndir.*** "Bu gömlek mavimtıraktır.*"* (Li, 2004: 408)

Uşälgän åy däläni såwuk, ḫırä, ḳandäydir ***çäŋsimån*** *nur bilän ḳåplägän edi.* "Ufalanan ay yaralayı soğuk, sönük, bir nevi toz gibi ışık ile kaplamış idi." (Li, 2004: 408)

Ḳuyåşli künlärdä ***ipsimån*** *åḳ mezån uçib, şåḫşäbbälärgä iläşib ḳålsä, şu häftädä åb-häwå issıḳ bolädi*. "Güneşli günlerde iplik gibi beyaz örümcek ağı uçup çalı çırpılara ilişip kalsa, o haftada hava sıcak oluyor." (Li, 2004: 408)

Uygur Türkçesinde Sıman Edatı

Yeni Uygur Türkçesinde *sıman* "gibi" edatı *+siman, +suman, +sman* biçiminde yalın isimlere gelerek ekleşmiştir: *adämsiman maymun* "insansı maymun", *çaŋsiman* "toz biçiminde, toza benzeyen", *gazsiman* "gaz halinde olan". Bu ek benzerlik ve gibilik manaları katar. Ek bazen ilk ünlüsünü kaybederek *+sman* şeklini alır (Li, 2004: 408; Kara, 2005: 9; Koraş, 1998: 163).

Kuzeydoğu Grubunda Sıman Edatı

Altay Türkçesinde Sıman Edatı

Altay Türkçesinde *sıman* "gibi" edatı *+sıman/ +zıman* biçiminde yalın isimlere gelerek ekleşmiştir: *aksınan* "beyazımtırak", *kızılzıman* "kızılımtırak". Renk isimlerine gelerek benzerlik ifade eder (Li, 2004: 409; Kara, 2005: 10).

Taştıŋ bir kadı ***karazman*** *bir kadı* ***aksıman.*** **"**Taştın bir tarafı siyahımtırak, öbür tarafı beyazımtıraktır." (Li, 2004: 409).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Sıman Edatı

Tatar Türkçesinde Sıman Edatı

Tatar Türkçesinde *sıman* edatı "gibi" manasında yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 408; Alkaya, 2002: 478). Tatar Türkçesinde *sıman* edatı diğer lehçelerde olduğu gibi ekleşmemiştir.

Anda bérniçe kişér ***sıman*** *nerseden başka bérni de yuk iken*. "Orada birkaç havuç gibi şeyden başka bir şey de yokmuş." (XNM-24)

Karçığı da üzé ***sıman*** *bérkatlı bulgan*. "Hanımı da kendisi gibi saf imiş." (XNM-115)

Bay köndézgé aşka burda ***sıman*** *bér nerse birgen*. "Bay, öğle yemeğinde burda gibi bir şey vermiş." (XNM-24)

Çaykaldı altın basıwlar, kiŋ sıwlap diŋgĭz ***sıman.*** **"**Dalgalandı altın ekinler, geniş sulayıp deniz gibi." (Li, 2004: 408)

Ätiyniĭŋ başında çalma, östĭndä yäşĭl ***sıman*** *çapan, kulında artış tayak*."Babanın başında sarık, üstünde yeşilimtırak çapan, elinde ardıç baston" (Li, 2004: 408)

Ul üzĭniĭŋ yäşĭnä karata olırak ***sıman*** *idĭ. "O kendisinin yaşına göre daha büyük gibi idi."* (Li, 2004: 408)

Kırgız Türkçesinde Sıman Edatı

Kırgız Türkçesinde *sıman* edatı "gibi" manasında yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır, edat ekleşmemiştir (Li, 2004: 408).

Karaçay-Balkar Türkçesinde Sıman Edatı

Karaçay-Balkar Türkçesinde *sıman* "gibi" edatı, *+sıman* biçiminde yalın isimlere gelerek ekleşmiştir: *aḳsıman* "beyazımtırak", *köksıman* "mavimtırak", *sarısıman* "sarımtırak" (Li, 2004: 408; Alkaya, 2002: 478).

Anda, uzaqda, ***caşilsıman*** *xavada, cerge cañı ornatılğan terekçikle körünedile.* "Orada, uzakta, yeşilimsi havada, toprağa yeni dikilmiş fidanlar görünüyordu." (OC-11)

Ol Ğoqqalanı atawuldan ***telisıman*** *caşdı.* "O, Gokkalarla aynı soydan olan deli gibi bir çocuktu." (OC-132)

Şor Türkçesi Sıman Edatı

Şor Türkçesinde *sıman* "gibi" edatı *+sıban/ +siben, +zıban/ +ziben* biçimlerinde ekleşmiştir (Kara, 2015: 10).

Tablo 1.13. Sıman edatının ekleşme tablosu.

***Sıman* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Sıman* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Sıman* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Özbek Türkçesi	*+simån*	X
Uygur Türkçesi	*+siman, +suman, +sman*	X
Altay Türkçesi	*+sıman/ +zıman*	X
Tatar Türkçesi	*sıman*	
Kırgız Türkçesi	*sıman*	
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+sıman*	X
Şor Türkçesi	*+sıban/ +siben, +zıban/ +ziben*	X

2.1.1.14. Sıra> +sīra/ +süre/ +sıra

Sıra "boyunca" edatına Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde yazılmış metinlerde rastlanılmamıştır. Eski Türkiye Türkçesi döneminde kendinden önce gelen yalın durumundaki *yol* kelimesi ile birlikte kullanılıp "boyunca" anlamını verir. Bu edat Güneybatı/ Oğuz grubundaki lehçelerde ve bu lehçelerin etkilediği diğer bazı lehçelerde kullanılır (Li, 2004: 414-415). *Sıra* "boyunca" edatı, Kırım-Tatar Türkçesinde, Karay Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ses değişikliğine uğramadan kullanılmaktadır. Edat, Nogay Türkçesinde *+sıra* biçiminde ve Türkmen Türkçesinde *+sīra/ +süre* biçiminde ekleşerek kullanılmaktadır. Edat, Kırım-Tatar Türkçesinde ve Karay Türkçesinde ise ekleşme sürecindedir.

Eski Türkiye Türkçesinde Sıra Edatı

Sıra "boyunca" edatı, Eski Türkiye Türkçesinde görülen bir edattır. Kendinden önce gelen yalın durumundaki *yol* kelimesi ile birlikte kullanılır ve "boyunca" anlamını verir (Li, 2004: 413).

Gider idüm ben yol ***şıra*** *yavlaḳ uzamış bir ağaç.* "Yol boyunca gider idim, bir ağaç yok uzamış." (Li, 2004: 414).

İmdi yöneldiler giderler Mışra saḳlarlar Bünyāmīni ol yol ***sıra.*** "Şimdi Mısır'a yöneldiler, giderler (ve) Bünyamin'i o yol boyunca saklarlar." (Li, 2004: 414)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Sıra Edatı

Nogay Türkçesinde Sıra Edatı

Nogay Türkçesinde *sıra* "sonra, arkasından" edatı, *+sıra* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar (Li, 2004: 414).

Artınsıra *ol yuwırıp keldi*. "Sonra o koşarak geldi." (Li, 2004: 414)

Kırım-Tatar Türkçesinde Sıra Edatı

Kırım-Tatar Türkçesinde *sıra* "arka arkaya" edatı, kendinden önceki kelimeyle arasına çizgi konularak kullanılmaktadır. Edat ekleşme sürecindedir (Li, 2004: 415).

Ondan soŋ uzbek tilinde ***ardı-sıra*** *şiirleri basılıp turdı*. "Ondan sonra Özbek dilinde arka arkaya şiirleri basıldı." (Li, 2004: 415)

Polkovnik Leningrad yaḳınlarında "el'ak olġan" cenkçi Ametovġä ***ardı-sıra*** *beş medal' taḳtı.* "Albay, Leningrad yakınlarında helak olan savaşçı Ametov'a arka arkaya beş madalya taktı." (Li, 2004: 415)

Karay Türkçesinde Sıra Edatı

Karay Türkçesinde *sıra* "ardı sıra" edatı, kendinden önceki kelimeyle arasına çizgi konularak kullanılmaktadır. Edat ekleşme sürecine girme aşamasındadır (Li, 2004: 415).

Artı-sıra *yürüyler.* "Ardı sıra yürüyorlar." (Li, 2004: 415)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Sıra Edatı

Türkmen Türkçesinde Sıra Edatı

Türkmen Türkçesinde *sıra* edatı, *+sīra/ +süre* biçiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar (Li, 2004: 414).

Men onıŋ ***īzısüre*** *bardım*. "Ben onun arkasından gittim." (Li, 2004: 414)

Ol birinci nobatda şu bäşyıllıgıŋ ***öŋüsīra*** *kolḫozıŋ boluş yagdayını gürrüŋ etdi.* "O, ilk önce bu beş yıllık plandan önceki kolhozun hal ve gidişini anlattı." (Li, 2004: 414)

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Sıra Edatı

Türkiye Türkçesindeki *sıra* "boyu, boyunca" kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında *sora, süre* biçiminde ses değişikliğine uğramış olarak karşımıza çıkar. İsim-fiillerle kullanıldığında ise *–dıkça/-dikçe* anlamı verir (Li, 2004: 414; Hacıeminoğlu, 1971: 82).

*Bizi etdiler ordan dişari, yar önüm sora ben **arḫası sora**…* "Bizi oradan dışarı ettiler, yar önüm sıra ben arkası sıra." (Li, 2004: 414)

*Çocuḫlar daşın **ardı süre** ġoşmuşlar, çoban aynı yirdeki seççadeniŋ üsdüne oturmuş…* "Çocuklar taşın ardı sıra koşmuşlar, çoban aynı yerdeki seccadenin üstüne oturmuş." (Li, 2004: 414)

Türkiye Türkçesinde Sıra Edatı

Türkiye Türkçesinde *sıra* kelimesi genellikle *ardı, arkası, peşi, önü, yanı* gibi kelimelerden sonra gelerek kelime grupları oluşturur ve "ardından, arkasından, önünden, yanından, beraberinde" gibi anlamlar verir (Li, 2004: 414).

*Babasının **yanı sıra** yürüyordu*. (Li, 2004: 414).

*Uçakları birbiri **peşi sıra** birer bomba atıp gittiler.* (Li, 2004: 414).

Tablo 1.14. Sıra edatının ekleşme tablosu.

***Sıra* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Sıra* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Sıra* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkiye Türkçesi	*sıra*	
Nogay Türkçesi	*+sıra*	X
Kırım-Tatar Türkçesi	*sıra*	
Karay Türkçesi	*sıra*	
Türkmen Türkçesi	*+sīra/ +süre*	X
Türkiye Türkçesinin Ağızları	*sıra, sora, süre*	
Türkiye Türkçesi	*sıra*	

2.1.1.15. Soŋ> +soŋ

Orhun Türkçesinde görülmeyen fakat diğer tarihi dönemlerde ve çağdaş lehçelerde karşımıza çıkan *soŋ* "sonra; -den sonra" kelimesi tarihi ve çağdaş dönemlerde hem isim hem sıfat hem zarf hem de edat olarak kullanılmıştır. İlk başta isim olarak ortaya

çıktığı daha sonradan da edat, zarf, sıfat olarak kullanıldığı öngörülebilir (Salan, 2014: 112). *Soŋ* "sonra; -den sonra" son çekim edatı Türkmen Türkçesinde ekleşmiş ve Kumuk, Karay, Karakalpak, Özbek, Halaç, Tatar, Kazak, Başkurt, Nogay, Kırım- Tatar, Karakalpak Türkçelerinde ise son çekim edatı olarak *soŋ, huŋ, son, süŋ* biçimlerinde kullanılmaktadır.

Soŋ edatının *soŋra, soŋı, sonra, soŋġaru* gibi biçimleri de vardır. *Bu türevler, soŋ* kelimesine iyelik eki, yönelme ve yön gösterme ekinin gelmesi ile oluşurlar (Li, 2004: 460). Bu edatlar *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı gibi ekleşme eğilimi göstermemektedir. Belki *soŋ* kelimesinin ek almış biçimleri olduğu için ekleşmemektedir. *Soŋ* kelimesi de tek hece olmasından dolayı daha kolay ekleşmiş olabilir.

Eski Türkçede Soŋ Edatı

Orhun Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı kullanılmamıştır. Belki de metinlerin sınırlı olmasından dolayı rastlanılmamıştır. Uygur Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 418; Hacıeminoğlu, 1971: 82).

*Antın **soŋ** ḳalmışda bo oġul sutmaḳnıŋ birmiş aşın yip…* "Ondan sonra kaldığında bu oğlum Sutmak'ın verdiği yemeği yeyip…" (Li, 2004: 418)

*Bo küntin **soŋ** bo altun ḳaraḳa ḳalan, ḳurut, tütün, ḳabın negü me almış biz tilemiş biz.* "Bu günden sonra bu Altun- kara'dan ḳurut, tütün, ḳabın ne olursa vergiyi almışız istemişiz." (Li, 2004: 418)

*Munta **soŋ** negü türlüg küsemiş küsüşin ḳut ḳolġu ol.* "Bundan sonra ne tür isteği varsa onu duada istemelidir." (Li, 2004: 418)

Karahanlı Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" kelimesi daha çok isim, sıfat ve zarf görevlerinde kullanılmaktadır. Çekim edatı olarak sadece birkaç kullanımı mevcuttur (Salan, 2014: 99).

*Sen meniŋ **sonğda** kel denir ki.* "Sen benden sonra gel" demektir (DLT III-357)

Orta Türkçede Soŋ Edatı

Harezm Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 418; Hacıeminoğlu, 1971: 82; Salan, 2014: 100).

*Bu kündin **soŋ** sizlerke ḳul tég ḫıdmat ḳılġay men méni helāk ḳılmaŋız…* “Bu günden sonra sizlere kul gibi hizmet edeceğim, beni helak etmeyiniz…” (NF-356/1-2)

*Toḳuz yaşında **soŋ** oyunnu saldı bahadurluḳ ḳılıçın élge aldı.* “Dokuz yaşından sonra oyununu bıraktı ve kılıcını eline aldı.” (HŞ-9r/4)

Kıpçak Türkçesinde *soŋ* “-den sonra” edatı Harezm Türkçesinde olduğu gibi ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 418; Hacıeminoğlu, 1971: 83; Salan, 2014: 100).

*Bu künden **soŋ** bu işden tewbe étkil.* “Bugünden sonra bu işe tövbe et.” (GT-277/1)

Çağatay Türkçesinde de *soŋ* “sonra; -den sonra” edatı ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 418; Hacıeminoğlu, 1971: 83; Salan, 2014: 100)

*Bir néçe aydın **soŋ** oġul tuġurdı*. “Birkaç ay sonra oğlan doğurdu.” (Li, 2004: 419)

*Atası ḳarı bolġandın **soŋ** yurtunu ikki bölüp ikki oġlıġa berip wefāt boldı*. “Babası yaşlandıktan sonra yurdunu ikiye bölüp iki oğluna verip vefat etti.” (Li, 2004: 419)

*Üç tört kündin **soŋ** uşol zaḫm bile oḳ bardı.* “Üç dört gün sonra işte o yara ile öldü.” (Li, 2004: 419)

*Bu yosunluḳ namāz kim ḳıldıng / Ḳıble sarı imesni **song** bilding*. “Bu şekilde namaz kıldın fakat kıbleye doğru olmadığını sonra anladın.” (Salan, 2014: 102)

Eski Türkiye Türkçesinde Soŋ Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *soŋ* “sonra; -den sonra” edatı işlek değildir. Sadece dönemin ilk metinlerinde karşımıza çıkarken son dönemlerinde tamamen kaybolmuştur (Salan, 2014: 102; Hacıeminoğlu, 1971: 83).

Alî’den son kime oldı izâfet. (Salan, 2014: 102)

Uzak Lehçelerde Soŋ Edatı Soŋ Edatı
Halaç Türkçesinde Soŋ Edatı

Halaç Türkçesinde *soŋ* “sonra; -den sonra” edatı *son, soŋ, süŋ* biçimlerinde ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 419).

*Bādi bir ildän **son** biz gettik Gurgana.* “Sonra, bir yıl sonra ben Gorgan’a gittim.” (Li, 2004: 419)

*...bir neçä gündüzdäŋ **süŋ** yetärdi bir yerä...* "…birkaç gün sonra bir yere ulaştı…" (Li, 2004: 419)

*Yeddi yaşindan **son** neççä il bular oturdilar...* "Yedi yaşından sonra birkaç yıl bunlar (öyle) yaşadılar…" (Li, 2004: 419)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Soŋ Edatı

Özbek Türkçesinde Soŋ Edatı

Özbek Türkçesinde *soŋ* "son, sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 420).

*Bundän **soŋ** bu işni ḳılmäymän.* "Bundan sonra bu işi yapmayacağım." (Li, 2004: 420)

*Ḳıŋġır iş ḳırḳ kündän **soŋ** häm açilädi.* "Yalan kırk güb sonra da açılır." (Li, 2004: 420)

*Sizdän **soŋ** äkäm keldi*. "Sizden sonra ağabeyim geldi." (Li, 2004: 420)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Soŋ Edatı

Tatar Türkçesinde Soŋ Edatı

Tatar Türkçesinde *soŋ* "-den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 422; Alkaya, 2002: 493).

Un yıldan soñ bu işek béznéñ mulladan da akıllırak bulır. "On yıldan sonra bu eşek bizim molladan da daha akıllı olur." (XNM-12)

*Xucanıñ bu süzénnen **soñ** patşa yarsıp: "Xuca efendé, sin tupas kına da tügél, oyatsız da ikensén."* "Hocanın bu sözünden sonra padişah köpürerek: "Hoca efendi sen yalnız kaba değil, aynı zamanda terbiyesizmişsin." (XNM-25)

*Däristän **soŋ** ul kinoga bardı*. "Dersten sonra o, sinemaya gitti." (TRS-484)

*Kıŋgır iş kırık yıldan **soŋ** da bilinä*. "Haksız iş kırk yıl sonra da bilinir." (TRS-318, 689)

*Kiçä yawgan yaŋgırdan **soŋ** ülännär yäşärip kittilär.* "Dün yağan yağmurdan sonra otlar (hızlı) yeşermeye başladılar." (TTG-100)

Kazak Türkçesinde Soŋ Edatı

Kazak Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden ve *–gén* sıfat-fiil ekinden sonra ve genellikle de yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 421; Alkaya, 2002: 493).

Bilet bolmağan ***soŋ,*** *ol teatrğa kire almadı*. "Bilet olmadığı için o tiyatroya giremedi." (Li, 2004: 421)

Közin awılğa kelgesin eki künnen ***soñ*** *aştı.* "Gözünü köye geldikten iki gün sonra açtı." (MÄ-59)

Azdan ***soñ*** *quyrıq jağınan bir iyiskep sıyrağım jalap ötti.* "Az sonra kuyruk tarafından bir kere koklayıp bacağını yaladı." (MÄ-64)

Ol direktordan ***soŋ k****eldi.* "O, müdürden sonra geldi." (Li, 2004: 421)

Surawlı söylemnen ***soŋ*** *suraw belgisi ḳoyıladı.* "Soru tümcesinden sonra soru işareti konuluyor." (Li, 2004: 421)

Azdap qara tanığan ***soñ*** *ölemniñ birinen soñ birin jattadım*. "Biraz okumayı öğrendikten sonra, şiirlerin birinden sonra birini ezberledim." (MÄ-26)

Kırgız Türkçesinde Soŋ Edatı

Kırgız Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden ve *–gén* sıfat-fiil ekinden sonra ve genellikle de yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 423; Alkaya, 2002: 493).

Azdan ***soñ*** *kündün nuru öçtü, kaş karaydı*. "Az sonra güneşin nuru söndü, karanlık çöktü." (KA-220)

Andan ***soñ*** *Intımak menen Cıldızbeke dalbastap kucak caydı*. "Ondan sonra, Intımak ile Cıldızbek'e kucak açtı." (AG-88)

Tamaktan ***soñ*** *Saqındın bölmösündögülör sabak dayardap oturuşat.* "Yemekten sonra Sagın'ın odasındakiler ders hazırlamaktaydılar." (KTG-336)

Co ketken ***soŋ****, kılıçındı taşka çap.* "Düşman gittikten sonra, kılıcın ı taşa vur." (Li, 2004: 423).

*Kıŋır iş kırk cıldan **soŋ** da bilinet*. “Kötü iş kırk yıl sonra da bilinir.” (Li, 2004: 423).

*Tamaktan **soŋ** kayta kızmatka kirişti*. “Yemekten sonra yeniden işe giriştiler.” (Li, 2004: 423).

*Toygondan **soŋ** toktunun eti topurak tatıyt.* “Doyduktan sonra toklunun eti toprak tadı verir.” (Li, 2004: 424).

Başkurt Türkçesinde Soŋ Edatı

Başkurt Türkçesinde *soŋ* “-den sonra” edatı *huŋ* biçiminde ayrılma hâli ekinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 423; Alkaya, 2002: 493).

*Böyök Oktyabr sotsialistik revolyutsiyahınan **huñ** başqort téléne xalıq-ara hüzzer ine başlat.* “Büyük Ekim Sosyalizm Devriminden sonra Başkurt Türkçesine uluslararası kelimeler girmeye başlar.” (BT-97)

*Tawzar başta hora töske indeler, unan **huñ** mamıqqa töröngen hımaq, ap-aq buldılar.* “Dağlar başta gri renge girdiler, ondan sonra pamuğa sarılmış gibi, apak oldular.” (BT-221)

*Däristän **huŋ** kinoġa barzım*. “Desten sonra sinemaya gittim.” (Li, 2004: 423)

*Ķırın iş ķırķ yıldan **huŋ** da bilinir.* “Yalan kırk yıl sonra da bilinir.” (Li, 2004: 423)

*Uķ bahahı atılgandan huŋ, hüz bahahı öytilgändän **huŋ.*** “Okun değeri atıldıktan sonra, sözün değeri söylendikten sonra.” (Li, 2004: 423)

*Ğebit bınan **huñ** da ozon hem danlı huğış yulı ütté*. “Gebit bundan sonra da uzun ve şerefli bir savaş yolundan geçti.” (BT-158)

Nogay Türkçesinde Soŋ Edatı

Nogay Türkçesinde *soŋ* “-den sonra” edatı ayrılma hâli ekinden ve *–gén* sıfat-fiil ekinden sonra ve genellikle de yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 422; Alkaya, 2002: 493).

*Bir minutadan **soñ** tenler suvga atıldılar.* “Bir dakikadan sonra iki kafadar suya atladı.” (TEL-21)

*Üyleden **soñ** Yanbek Asantaydı avılga äketip ketti.* "Öğleden sonra Yanbek, Asantay'ı köye alıp götürdü." (TEL-35)

*Atların baylap kutılgan **soŋ,** birewlerin kaldırıp, koska yöneldiler*. "Atlarını bağladıktan sonra birini bırakıp, çadıra doğru gittiler." (Li, 2004: 422)

*Ol kaladan şıkkannan **soŋ** awılga bardı.* "O, şehirden çıktıktan sonra köye gitti." (Li, 2004: 422)

*Bir-eki saatten **soŋ** äyey keldi.* "Bir iki saat sonra ninem geldi." (TEL-184)

*Soŋı uroktan **soŋ** bäri okuwşılar ileykaga tizilgen ediler.* "Son dersten sonra bütün öğrenciler sıraya dizizlmiş idiler." (Li, 2004: 422)

*Yamgırdan **soŋ** ölenler yaŋırdı.* "Yağmurdan sonra otlar serinleşti." (Li, 2004: 422)

Kırım-Tatar Türkçesinde Soŋ Edatı

Kırım-Tatar Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden ve –gén sıfat-fiil ekinden sonra ve genellikle de yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 420; Alkaya, 2002: 493).

*...ķasap Kerim öz ewiniŋ ķapısını yawaştan yapıp, içeri kirgenden **soŋ** ondakilerde şu sözlerni fısırdağan kibi söyledi*. "…Kasap kerim kendi evinin kapısını yavaştan kapayıp, içeri girdikten sonra oradakilere şu sözleri fısıldarcasına söyledi." (ATG-38)

*Bir qaç yıllardan **soñ**, Aşıq Ümer, qomşu türkiy diyarlarğa seferge çıqa*. "Aşık Ömer birkaç yıl sonra, komşu Türk ülkelerine sefere çıkar." (ETM-26)

*Mektepten ķayķan **soŋ** ewde ne yapasız?* "Okuldan döndükten sonra evde ne yapıyorsunuz?" (Li, 2004: 420)

*Şay olsa da, bizim sınıfta o künden **soŋ** "mırzam" sözü bir daa aytılmadı.* "Öyle olsa da, bizim sınıfta o günden sonra "mirzam" sözü bir daha söylenmedi." (ATG-35)

*Yanvar adiselerinden **soŋ** ķrımnıŋ şeerlerinde siyasiy başķaldıruwlar başlandı*. "Ocak olaylarından sonra Ķırım'ın şehirlerinde siyasi başkaldırmalar başlandı." (ATG-96)

Karakalpak Türkçesinde Soŋ Edatı

Karakalpak Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden ve –*gén* sıfat-fiil ekinden sonra ve genellikle de yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 422; Alkaya, 2002: 493).

*Birazdan **soñ** patşa qızı hasıl zatlardan tigilgen batır kiyimini kiyinip, ortağa şığadı*. "Biraz sonra padişahın kızı değerli kumaşlardan dikilen bahadır kıyafetini giyinip ortaya çıkar." (KK-14)

*Onnan **soñ** esikti tüsirdi de, üydin qaptalında künge quwrap jatırğan bes-altı tezekti terip alıp, jäne üyge kirdi*. "Ondan sonra kapıyı itti ve evin yanında kuruması için güneşe koyduğu beş altı tezeği alıp, yeniden eve girdi." (ET-113)

*Noginniñ dokladın tıñlaw hapteden **soñ** belgilensin.* "Nogin'in bildirisini dinlemek, iki haftadan sonra belirlesin." (ADM-62)

*Biraz otırğannan **soŋ** soradı.* "Biraz oturduktan sonra sordu." (Li, 2004: 422).

*Caw ketken **soŋ** batır köbeyer*. "Düşman gittikten sonra bahadır çoğalır." (Li, 2004: 422).

*Palawdan **soŋ** kök çay işti*. "Pilavdan sonra yeşil çay içti." (Li, 2004: 422).

*Taşkentte barğan **soŋ** makintojıŋdı tasla, ol caḳ ıssı boladı.* "Taşken'e gittikten sonra yağmurluğunu bırak, o taraf sıcak oluyor." (Li, 2004: 422).

Kumuk Türkçesinde Soŋ Edatı

Kumuk Türkçesinde *soŋ* "sonra; -den sonra" edatı ayrılma hâli ekinden ve –gén sıfat-fiil ekinden sonra ve genellikle de yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 421; Alkaya, 2002: 493).

*Dawdan **soñ** üç-dört yıllar getgen*. "Savaştan sonra üç dört yıl geçmiş." (KT5-11)

*Şo yañurdan **soñ** kökde uzun ariv soltancaya göründü*. "Bu yağmurdan sonra gökyüzünde uzun, güzel bir gök kuşağı göründü." (KT5-34)

*Dawdan **soŋ** Salşmatnı ullu ulanı ḳaytıp geldi*. "Savaştan sonra Salimat'ın büyük oğlu dönüp geldi." (Li, 2004: 421)

*Ḫoşumu görgenden **soŋ** yüreğimi yal etdim.* “Komşumu gördükten sonra yüreğimi dinlendirdim.” (Li, 2004: 421)

*Toygan **soŋ** it haplamas*. “Doyduktan sonra köpek havlamaz.” (Li, 2004: 421)

*Yüz yıldan **soŋ** şo sanaw yetti yüz yigirma beş millionġa yetişdi.* “Yüz yıl sonra o sayı yedi yüz yirmi beş milyona ulaştı.” (Li, 2004: 421)

Karay Türkçesinde Soŋ Edatı

Karay Türkçesinde *soŋ* “son, sonra; -den sonra” son biçiminde edatı ayrılma hâli ekinden ve *–gén* sıfat-fiil ekinden sonra ve genellikle de yalın isimlerden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 421; Alkaya, 2002: 493).

*Çığıp kieniesadan kieçki tiefilladan **son**, bar üniun eli xıc tirkisi katına olturup, tınlansın.* “Akşam duasından sonra tapınaktan çıkıp, bütün ev halkı bayram hediyesinin yanına oturup, dinlenseler.”(KYY-31)

*Bıltırğı suvux kıştan **son** bağımda bar almalıxlarım vierian boldu*. “Geçen yılki soğuk kıştan sonra, bahçemdeki bütün elma ağaçlarım viran oldu.” (MKÜ-102)

*Siuviari uvulçoğum bundan **son** mieni kiotirdiu.* “Bundan sonra sevgili oğlum beni kaldırdı.” (ÇUT-191)

*Bayramdan **son** ķınanı kotin´e yak*. “Bayramdan sonra kınayı götüne yak.” (Li, 2004: 421)

*Suwuḫ kıştan **son** is´si yazbaşı k´el´at*. “Soğuk kıştan sonra sıcak ilkbahar geliyor.” (MKÜ-81)

*Eşek ķartayġan **soŋ** tawla başı olmaz.* “Eşek yaşlandıktan sonra tavlabaşı olmaz.” (Li, 2004: 421)

*Biyentsten **son** iwde ḫaz tsegirtkeden son tizde; ġar miwiste nemede*. “Çekirgeden sonra ovada gibi neşeden sonra evde; her köşede hiçbir şey.”(GKrY-320)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Soŋ Edatı

Türkmen Türkçesinde Soŋ Edatı

Soŋ “sonra; -den sonra” kelimesi, Türkmen Türkçesinde isim, sıfat, zarf ve çekim edatı olarak çeşitli görevlerde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde çekim edatı olan *soŋ* “sonra; -den sonra” kelimesi anlam olarak sebep ve zaman bildirdiğinde genellikle

ekleşmektedir. Zaman anlamında kullanıldığında ekleşme daha seyrekken sebep anlamında kullanıldığında daha sık görülür. Diğer çağdaş lehçelerde genellikle *soŋ* "sonra; -den sonra" çekim edatı ayrılma hâli eki almış kelimelerden sonra gelmektedir. Türkmen Türkçesinde de ayrılma hâli eki almış isimlerden sonra geldiğinde ekleşmez fakat ayrılma hâli ekinin düştüğü durumlarda ise ekleşmiştir (Salan, 2014: 112). Ekleştiğinde ise ünlü uyumuna uymamaktadır.

Üç ay ***geçensoñ****, täcir yene de şol kervensaraya gelip düşüpdir.* "Tüccar, üç ay sonra yine o hana gelir." (Salan, 2014: 107)

Gazanlık işi ***gutaransoñ,*** *onuñ içine başga da bir kiçicik gazan salıp, eyesine eltip beripdir.* "(Hoca) Kazanla işi bittikten sonra onun içine küçücük bir kazan koyup sahibine götürüp verir." (Salan, 2014: 107)

Gözlerim bilen ***görmänsoñum,*** *şol däli deryanıñ doñcagına ınanmadım*. "Gözlerimle görmediğim için o deli ırmağın donacağına inanmadım." (Salan, 2014: 107)

Ol mıdama çöl içinde gezip ***yörensoñ,*** *kellesinde avdan başka pikir yokmuş*. "O sürekli çölde gezdiği için kafasında avdan başka düşünce yokmuş." (Salan, 2014: 108)

Tablo 1.15. Soŋ edatının ekleşme tablosu.

Soŋ **edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Soŋ*** **edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Soŋ*** **edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*soŋ*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*soŋ*	
Halaç Türkçesi	*son, soŋ, süŋ*	
Özbek Türkçesi	*soŋ*	
Tatar Türkçesi	*soŋ*	
Kazak Türkçesi	*soŋ*	
Kırgız Türkçesi	*soŋ*	
Başkurt Türkçesi	*huŋ*	

Nogay Türkçesi	*soŋ*	
Kırım- Tatar Türkçesi	*soŋ*	
Karakalpak Türkçesi	*soŋ*	
Kumuk Türkçesi	*soŋ*	
Karay Türkçesi	*son*	
Türkmen Türkçesi	*+soŋ*	X

2.1.1.16. Tapa> +DIvA, +DUvA

Eski Türkçe döneminin ilk metinlerinin oluştuğu Orhun Türkçesinde kullanılan bir *tapa* "-e doğru, -e karşı" edatı vardır. Bu edat hemen hemen tüm tarihi ve bazı çağdaş lehçelerde ses değişiklikleri ile kullanılagelmiştir. Hatta bazı çağdaş lehçelerde ise ekleşmiştir.

Tapa edatının kökeni ile ilgili çok fazla faklı görüş yoktur. Hemen hemen çoğu araştırmacılar edatın *tap-* "bul-" fiiline *–a* zarf-fiil ekinin gelmesi ile oluştuğunu söyler (Yıldırım, 2020: 266; Clauson, 1972: 435; Grönbech, 1995: 36; Bang, 1996: 55; Gabain, 1988: 94; Tekin, 2003: 151; Caferoğlu, 1968: 224; Hacıeminoğlu, 1996: 91; Hacıeminoğlu, 1971: 86; Hunutlu, 2019: 145; Li, 2004: 442; Tiken, 2020: 29; Zengin, 2018: 119; Efendioğlu, 2007: 27).

Hamilton, *"Budacı İyi ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası"* adlı çalışmasında *tapa* edatının *tap-*"bulmak" fiiline *–a* zarf-fiil ekinin gelmesiyle oluştuğu fikrine şüphe ile yaklaşır. Buradaki *tap-* fiilinin "tapmak, hizmet etmek" anlamındaki *tap-* fiili olabileceğine dikkat çeker (Hamilton, 1998: 219).

Sir Gerhard Clauson, *tapa* kelimesinin *tap-* "bulmak" fiilinden geldiğini, anlamının "doğru" olduğunu söyler ve tarihi ve çağdaş lehçelerden örnekler verir (Clauson, 1972: 435).

Ümit Hunutlu, *tapa* sözcüğünün edat olarak kullanılmadan önce zarf-fiil olarak değerlendirilmesi gerektiğini, edat öncesinde gelen durum ekinde (bir şeyi) *bul-* fiilinin manasal özelliklerinin etkili olduğunu belirtir (Hunutlu, 2019: 145).

Talat tekin, *tapa* "-e doğru, yönünde" edatının *tap-* "bulmak, arayıp bulmak" fiilinden geldiğini bildirir (Tekin, 2003: 151).

W. Bang, *tapa* "doğru, karşı" edatının zarf-fiil biçimi olduğunu söyler (Bang, 1996: 55).

Çoğu dilde anlam ögelerinin belli bir süreçten geçerek, zamanla edata, bağlaça, zaman ekine vs. dönüşmesi bilinen bir durumdur. Bu olaya gramerleşme denilmektedir. İngilizcede *to will* "istemek" fiilinin zamanla gelecek zamanı gösteren bir yapı haline gelmesi buna örnektir. Türk dilinde de buna benzer örnekler görmek mümkündür. *Tapa* edatı da buna örnektir. *Tap-* fiilinin zarf-fiil şekli olan *tapa* edatı zamanla kalıplaşarak bir edat görevinde kullanılmıştır. Bu durumda Hunutlu' nun yukarıda belirttiği görüşe katılmak mümkündür. Bir kelimenin aldığı ekle birlikte kalıplaşmış bir şekilde donuklaşması bir süreç gerektireceğinden kelimenin belli bir süre zarf-fiil olarak kullanılıp daha sonra zarf-fiil görevinin unutularak edat şekline geçtiği akla yatkın gelmektedir.

Tapa "-e doğru, -e karşı" edatının ayrıca *taparu, taban, taman, tabagan, tamagan, tabalaq* gibi türevleri de bulunmaktadır (Hacıeminoğlu, 1971: 87; Li, 2004: 449; Tiken, 2020: 29; Öner, 1999: 16; Bang, 1996: 56; Alkaya, 2002: 517).

Edat bazı çağdaş lehçelerde ses değişikliğine uğrayarak kullanılmaya devam etmektedir. Özbek Türkçesinde *tåmån;* Yeni Uygur Türkçesinde *taman;* Başkurt, Kırım-Tatar Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde *taba, taban;* Kazak ve Kırgız Türkçesinde *taban;* Nogay Türkçesinde *tabagan, tamagan, tabatın*; Karakalpak Türkçesinde *taman;* Kumuk Türkçesinde *taba, tabaq, tabalaq;* Karaçay-Balkar Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde *taba* biçiminde kullanılmaktadır. *Tapa* "-e doğru, -e karşı" edatı Tuva Türkçesinde *+dıva, +dive/+tıva, +tive/ +duva, +düve/+tuva, +tüve* "... doğru" biçiminde ekleşerek yön gösterme hâli eki olarak kullanılmaktadır.

Taparu

Tapa edatının bir başka biçimi de *taparu* edatıdır. *Taparu* "-a doğru, -a karşı" manalarında kullanılmıştır. *Tapa* edatına *+ru* yön gösterme ekinin gelmesi ile oluşmuştur. Karahanlı ve Harezm dönemi metinlerinde az da olsa karşımıza çıkar: *Taparu< tap-a+ru* (Hacıeminoğlu, 1971: 87; Li, 2004: 449; Tiken, 2020: 29). Hatta bazı örneklerde *tapara* şekli karşımıza çıkar.

W. Bang, *taparu* kelimesinin henüz tespit edilemeyen bir *tapar-* fiilinden mi geldiğinin ya da *tapa* kelimesinin yön gösterme eki almış hali mi olduğu konusunda kararsızdır (Bang, 1996: 56).

Taban/ Taman

Birle ve *tegi* edatlarının */+n/* vasıta hâli ile genişlemiş şekli *tapa* edatında da karşımıza çıkmaktadır. Edatın *taban* ve *taman* şekillerinin sonunda bulunan /n/sesi vasıta hâli ekidir (Öner, 1999: 16; Bang, 1996: 56; Li, 2004: 449).

Tabagan/ Tamagan

Edatın *tabagan, tamagan* biçimleri de vardır. *Taba* kelimesine yönelme hâl ekinin gelmesinden sonra bir de vasıta hâl eki gelerek bu biçimi oluşturmuştur. *Tamagan*< *tama+ga+n* (Öner, 1999: 16).

Eski Türkçede Tapa Edatı

Orhun Türkçesi metinlerinde *tapa* edatı oldukça sık kullanılmıştır. Orhun Abidelerinde tam 21 defa *tapa* edatı hem yalın isimlerden sonra hem de belirtme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır (Yıldırım, 2020: 267).

Altı çuw sogdak ***tapa*** *süledimiz*. (KT D 31)
Yaşıŋa kırkız ***tapa*** *süledimiz*. (KT D 35)

Yırgaru [oguz bo]dun ***tapa*** *ilgerü kıtañ tatawı bodun* ***tapa*** *bėrgerü tawgaç* ***tapa*** *ėki yėgirm[isüledim]*. (BK D 23)

Yėti yėgirmi yaşıma taŋut ***tapa*** *süledim*. (BK D 24)

Uygur Türkçesinde de Orhun Türkçesinde olduğu gibi *tapa* edatı "-e/-a doğru" manasında hem yalın isimlerden sonra hem de belirtme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmıştır. Kemal Eraslan, *tapa* edatını çekim edatları içerisinde değerlendirir ve yer ve yön ifade ettiğini söyler (Eraslan, 2012: 309).

Ataların ***tapa*** *kelti.* (AY 605/14)

Amrak köŋilin sėni ***tapa*****.** (DAS 3929)

Atası oglı ***tapa*** *kelmiş teg.* (DAS 2411)

Közin kadaşları ***tapa****.* (DAS 616)

Necmettin Hacıeminoğlu, *"Karahanlı Türkçesi Grameri"* adlı eserinde *tapa* kelimesini son çekim edatları içinde değerlendirir ve yer-yön bildirdiğini ifade eder (Hacıeminoğlu, 1996: 91). Edat, Karahanlı Türkçesinde de aynı anlam ve görevde kullanılmaktadır fakat Orhun ve Uygur Türkçelerinden farklı olarak sadece yalın ve belirtme hâli eki almış kelimelerden sonra değil yönelme ve ilgi hâli eki almış

kelimelerden ve fiilimsilerden sonra da kullanılır (Yıldırım, 2020: 269). Karahanlı Türkçesinde *tapa* edatının bir türevi olan *taparu* edatını görmekteyiz. Necmettin Hacıeminoğlu yön bildiren bir sözcük olan tapa edatının *+ru* yön eki alarak manasını daha fazla pekiştirdiğini belirtir. *Taparu* edatına, Karahanlı Türkçesinde Atabetü'l-Hakâyık, Dîvânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de de rastlamaktayız (Hacıeminoğlu, 1996: 91).

Aya hukmin ajun ***tapa*** *üggüçi yirip.* (AH 448-449)

Uygur ***tapa*** *başlanıp.* (DLT III-235)

Çerig ***tapa*** *yakıştı.* (DLT II-103)

Begler ***tapa*** *uzadı.* (KB 889)

Bu sözler ***tapa*** *çın erse berü kelgil.* (KB 3260)

Kadaşı ***tapa*** *bardı.* (KB 3289)

Orta Türkçede Tapa Edatı

Harezm Türkçesinde de *tapa* edatı Eski Türkçedeki gibi aynı anlam ve vazifede kullanılmıştır. Ancak Eski Türkçeden farklı olarak edat, bu dönemde yeni bir görev üstlenmiştir. Edat fiil cümlelerinden sonra yeni bir cümleye başlarken arada bağlaç görevi görmüştür. *Anıŋ tapa* "onun üzerine" yapısı ile sıkça bağlaç görevinde gibi kullanılmıştır (Yıldırım, 2020: 271).

Uçtmaḫ ***tapa*** *nažar qılġıl tėdi.* (NF-61-9)

Muḫammeddin Necaşį ***tapa****.* (NF-78-14)

Yokuş ***tapa*** *yörüdi*. (ME-10-2

Çerigi-ni ėli ***tapa.*** (ME-29-7)

Kıpçak Türkçesinde *tapa* edatı önceki dönemlerden farklı olarak birtakım ses değişikliklerine uğramıştır: *taba, tebe* vs. (Toparlı vd., 2007: 262).

Çağatay Türkçesinde *tapa* edatı fazla kullanılmamaktadır.

Anlar ***tapa*** *ıđa bėrdi.* (GT-19/10a)

Kim ki ḫandaḳ ***tapa*** *kıldı ġawġa ot bile tüşti rawan ḫandaḳ ara.* "Hendeğe kadar savaşanlar, ateş yüzünden hemen hendeğe düştüler."(Li, 2004: 443)

Eski Türkiye Türkçesinde Tapa Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde de *tapa* edatı kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemin ses özelliklerinden söz başı /t/ sesinin /d/ sesine dönüşmesi bu edatta da kendini göstermiştir. Edat ses değişikliğine uğrayarak *dapa* şeklini almıştır. Edat isimlerin yalın hâlinden, yönelme ve belirtme eki almış hâlinden sonra kullanılmıştır. Edat, ilk defa bu dönemde yardımcı fiillerden sonra da kullanılmıştır (Yıldırım, 2020: 272).

Her kim mumdan köçdi erse bardı erse gūr erse ***dapa*** (BH-157a)

Gitdiler mısr'a ***dapa*** *ol taŋlarak* (YZ-64-33a-950)

Gitdiler ken'ân ***dapa*** *gör kim n'ėder* (YZ-12-7a-177)

Köşkünį ķoban gūruŋ ***dapa*** *barduġuŋdan* (BH-176a)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Tapa Edatı

Özbek Türkçesinde Tapa Edatı

Özbek Türkçesinde *tapa* edatı, *tåmån* "-e doğru" biçimiyle karşımıza çıkar (Li, 2004: 444; Öztürk, 2004: 344).

Soŋra Åygä ***tåmån*** *kosmik raketalär pärwäz ķılä båşlädi.* "Sonra Ay' a doğru uzay füzeleri uçmaya başladı." (ÖTD-5-6:179)

Äkräm ornidän turib eşikkä ***tåmån*** *yönäldi. "*Ekrem yerinden kalkıp kapıya doğru yöneldi." (Öztürk, 2004: 344)

Kolḫozçilär dälä ***tåmån*** *yol åldilär*. "Kolhozcular tarlaya doğru yol aldılar." (ÖTD 5-6:228)

Samol'ot şimålgä ***tåmån*** *yol åldi.* "Uçak kuzeye doğru yol aldı." (URS-193)

Uygur Türkçesinde Tapa Edatı

Uygur Türkçesinde *tapa* edatı *taman* "-e doğru" şeklinde karşımıza çıkar (Li, 2004: 443).

Kuzeydoğu Grubunda Tapa Edatı

Tuva Türkçesinde Tapa Edatı

Tapa edatı Tuva Türkçesinde *+dıva, +dive/+tıva, +tive/ +duva, +düve/+tuva, +tüve* "... doğru" biçiminde ekleşerek yön gösterme hâli eki olarak kullanılmaktadır: *tapa< tıpa<-dıva*. Aslında esas yön gösterme hâli ekine göre daha seyrek bir kullanımı vardır. Ama esas yön gösterme eki olan *+çe* eki ses uyumuna girmezken *tapa* edatından ekleşen bu ek eklendiği kelimenin ses uyumuna tabi olur (Tosun, 2011: 203; Arıkoğlu, 2012: 1184-1185; Öner, 1999: 16; Li, 2004: 448).

Çırgakınıŋ Ulug-Hovu dep çerden ***şaŋdıva*** *taraa söörtüp çoraan men*. "Çırgakı'nın Ulug-Hovu denilen yer(in)den harmana doğru buğday taşıdım." (ÇA-177-27)

Megeçi sudur-dur bo-deeş ***sugduva*** *oktapkan-dır.* "Sahte sutradır bu, diyerek, suya (doğru) fırlattı." (ÇA-122-2)

Hörektive *degdirtkenim bilgeş, çaş duŋmalarımnı haldavırlıg aarıgga çagdatlazın bodaan men.* "Göğsüme doğru (yayılmış) iltihabımı bilerek, küçük kardeşlerimi(n) enfeksiyonlu hastalığa yakalandığını düşündüm." (ÇU-79-11)

Mendive *hıyırtay kaapkaş, çorgaar, türlüg aytırıglar saldı*. "Bana doğru şaşı bakarak, kibirli, korkunç sorular sordu." (ÇU-49-14)

Çogum kaynaar baarım bilbeyn, ***ejiktive*** *ayaar-ergile berdim.* "Aslında nereye gideyim bilemedim, kapıya doğru yavaş(ça) dönüverdim." (ÇU-142-4)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Tapa Edatı

Tatar Türkçesinde Tapa Edatı

Tatar Türkçesi'nde *tapa* edatının daha çok *taba* "-e doğru" şekli daha seyrek olarak da *taban* ve *tabantın* biçimlerine rastlamaktayız (Alkaya, 2002: 517; Buran ve Alkaya, 2019: 142; Li, 2004: 446).

Alar Bolgardan tönyakka ***taba*** *kaçıp kiterge hem yana kala tözerge mecbur bulalar.* "Onlar Bulgar'dan kuzeye doğru kaçıp gitmeye ve yeni şehir kurmaya mecbur oluyorlar." (XA- 14)

Xuca aña ***taba*** *borılgan da: -İx sin, yüler, nige şulxetlé qızasın?* "Hoca oba doğru dönmüş de: -Ah sen, ahmak, niye bu kadar kızıyorsun?" (XNM- 42)

Ul tavıqqa ***taba*** *sikérdé*. "O, tavuğa doğru sıçradı." (ÇTLM-II-40)

Annan tigéz itép dürt öléşke bülgen de kulı bélen üzene ***taba*** *öç tapkır ımlagan.* "Ondan sonra eşit olarak dört parçaya bölmüş de eliyle kendisine doğru üç kez işaret etmiş." (XNM-66)

Qolınnar néçke, köméş tavışları bélen anaları tiresénde çabıp uynıy-uynıy dalağa ***taba*** *kiteler.* "Taylar, ince gümüş sesleriyle analarının etrafında koşturup oynaya oynaya bozkıra doğru gidiyorlar."(QQ-49-50)

Xuca at méngen karaklarnıñ üzene ***taba*** *külüwlerén kürgen*. "Hoca ata binmiş haydutların kendisine doğru gelişini görmüş." (XNM-77)

Kazak Türkçesinde Tapa Edatı

Kazak Türkçesinde *tapa* edatı *taman, taba* "-e doğru, aşağı yukarı, kadar" biçimiyle kullanılmaktadır (Buran ve Alkaya, 2009: 72; Li, 2004: 445).

Aq qasqırdı aldına salıp, Köskerek artjağına oñdı-soldı jalt-jaltqarap, oyğatasağa ***taman*** *tüsti.* "Beyaz kurdu önüne alan Köskerek, arka tarafına sağlı sollu ümitle bakıp, vadiye- çukura doğru indi."(MÄ-64)

Sonıñ oyına ***taman*** *jaqındağanda attınıñ dübiri basılıp qalıp edi.*"Onun çukuruna doğru yaklaştığında atının gürültüsü yavaşlamıştı." (MÄ-82)

Aq Soraññıñ eteğine ***taman*** *kelgende, Qasen onbir-on eki kişilik jıyındı tört böldi.* "Ak Soran' ın eteğine doğru geldiklerinde, Kasen on bir-on iki kişilik grubu dörde böldü." (MÄ-80)

Kırgız Türkçesinde Tapa Edatı

Kırgız Türkçesinde *tapa* edatı *taman* "doğru" biçiminde kullanılmaktadır (Buran ve Alkaya, 2009: 212; Li, 2004: 445).

Bir künü küz ayında, keçke ***taman****, ok tiyip, eki ayaktan acıragan, Kasımcan kayttı değen kabar keldi ayılga köñülüaçık, esen-aman.* "Bir gün güz ayında akşama doğru, kurşun yediği için iki ayağını kaybeden Kasımcan döndü diye haber geldi köye gönlü açık, sağ salim." (KTTS-573).

El cıla ketip, cıtı siñgen cerine ***taman*** *tirey baştadı.* "Halk harekete geçip, kokunun sindiği yere doğru dayanmaya başladı." (KTŞB-281)

Başkurt Türkçesinde Tapa Edatı

Başkurt Türkçesinde *tapa e*datı ses değişikliğine uğrayarak *taba* "-e doğru" şeklini almıştır. Fakat bu biçimi daha seyrek kullanılır. Edatın genişlemiş biçimi olan *taban* "-e doğru" edatı daha sık kullanılmaktadır (Alkaya, 2002: 517; Buran ve Alkaya, 2009: 280; Li, 2004: 446).

Köslö motorz̲ar tawışı ışaya başlağa, ul, téştéren şığırlatıp, usal ırıldandı la tawğa ***taban*** *saptı.* "Motorların güçlü sesi sıklaşmaya başlayınca, o, dişlerini gıcırdatıp, kötü hırladı ve dağa doğru koştu." (BT-126)

Awılğa ***taban*** *yul tatayıq, yuqha helek bulabız bit.* "Köye doğru yol alalım, yoksa öleceğiz." (BT-144).

Tönyaqqa ***taban*** *kük İrendek huz̲ıla.*"Kuzeye doğru mavi İrendek uzanıyor." (BT-44)

E Aybağış üžěne ***taban*** *oskan uḳtı yaskıp ala la, altığa yarıp, altıhın da kirě ata.* "Aybagış ise kendisine doğru uçan oku vurur ve altıya bölerek altısını da geri atar." (ÇTLM-I-90)

Nogay Türkçesinde Tapa Edatı

Nogay Türkçesinde *tapa* edatı daha çok *tabagan* "–e doğru" biçiminde kullanılır. Daha seyrek olarak da *tamagan* ve *tabatın* biçimleri de karşımıza çıkar (Alkaya, 2002: 517; Buran ve Alkaya, 2009: 344; Li, 2004: 446).

Poezd keşke ***tabagan*** *ketedi bizim avıl betke*."Tren, bizim köyün tarafına akşama doğru gider." (TEL-99)

Biraz yuvıkka ***tabagan*** *Cenethan man Şumaxov oltırılar*. "Biraz yakına doğru Cenethan ile Şumahov oturdular." (YY-59)

Aldındagı şuvaklı yılı künniñ erteñisinde keşke ***tamagan*** *karlı yamgır man bılgasıp ava birden ok türlenipketti*. "Önceki parlak, sıcak günün ertesine akşama doğru karla karışık yağmurla birlikte hava değişti." (TEL-152)

Stoldıñ müyisine ***tabagan*** *salıngan oltogışta şalkayıp predsedateldiñ zamestiteli Akiy oltırı.* "Masanın köşesine doğru konmuş sandalyede başkanın yardımcısı Akiy yayılarak oturuyor." (NL-218)

Kırım-Tatar Türkçesinde Tapa Edatı

Kırım-Tatar Türkçesinde *taba* "-e doğru" edatı kullanılmaktadır. Bu edatın *taban* şekli de nadir olarak karşımıza çıkmaktadır (Alkaya, 2002: 517; Buran ve Alkaya, 2009: 410; Li, 2004: 444).

*Menzad- çabik-çabik zengilerden ayaqlarını qurtaıp, atından kenarğa **taba** atıldı değende, omuzına sert bir şey toqunğan kibi oldı*. "Menzad, çabuk çabuk üzengiden ayaklarını kurtarıp, kenara doğru atladım derken, omuzuna sert bir şey dokunur gibi oldu." (KTT-140)

*Men olarğa **taba** barıp laf qattım.* "Benonlara doğru gidip söz açtım." (KTT-85)

*O stol üzerindeki büyük tütün qutusunı özüne **taba** çeke*. "O, masanın üzerindeki büyük tütün tabakasını kendisine doğru çeker." (ETM-117)

*Sen o bir kün quşluqqa **taban** bizniñ yaqqa kelseñ, men sağa bir xaber aytarman.* "Sen öbür gün kuşluk vaktine doğru bizim tarafa gelirsen, ben sana bir haber veririm." (ETM-74)

Karakalpak Türkçesinde Tapa Edatı

Karakalpak Türkçesinde *tapa* edatı *taman* "-e doğru" şekli ile vasıta hâli eki ile genişlemiş biçimde kullanılmaktadır (Alkaya, 2002: 517; Buran ve Alkaya, 2009: 474; Li, 2004: 445).

*Keşke **taman** balalar üyelerine tarqastı*. "Çocuklar akşama doğru evlerine dağıldılar." (HKT-245)

*Jük maşinası quyaşlı künde keñ joldı boylap alğa **taman** baratır eken.* "Yük arabası güneşli günde geniş yol boyunca ileriye doğru gidiyormuş." (HKT-245)

*Onnan soñ birden juwırdım, tek şığısqa **taman** tuwrı bağıt aldım*. "Ondan sonra birden koştum, yalnız doğuya doğru yol aldım." (HKT-245)

*Ol usı oylar menen keñsege **taman** ketti.* "O, bu düşünceler ile ofise doğru gitti." (HKT-246)

Kumuk Türkçesinde Tapa Edatı

Kumuk Türkçesinde *tapa* edatı *taba* "-e doğru" biçiminde karşımıza çıkar. *Taba* edatının yanı sıra *tabaq* ve *tabalaq* "-e doğru" biçimleri de görülür. *Tabalaq* biçimi *taba*

edatına *+laq* isimden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur ve çok seyrek kullanılmaktadır (Alkaya, 2002: 517; Buran ve Alkaya, 2009: 537; Li, 2004: 444).

Qara deñiz flotnu moryaklaından ***taba*** *Rossiyağa yaşırtğın gazetler yibere*. "Karadeniz donanmasının denizcileri vasıtasıyla Rusya'ya gizlice gazeteler gönderiyor." (KT5-19)

Tañğa ***taba*** *boran güçlendi*. "Tan vaktine doğru boran güçlendi." (KT5-30)

Quşluqğa ***taba*** *gün qıdırma va qar irime başladı*. "Kuşluk vaktine doğru güneş ısıtmaya ve kar erimeye başladı." (KT5-126)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Tapa Edatı

Karaçay-Balkar Türkçesinde *tapa* edatının ünsüzü yumuşayarak *taba* "-e doğru" şeklinde karşımıza çıkar (Alkaya, 2002: 517; Buran ve Alkaya, 2009: 599; Li, 2004: 445).

Sora atlanı kişnegen tawuşuna Aqbilek, qalanı başına çığıp, bileğin suw ***taba*** *aylandırıp açxandı.* "Akbilek, sonra atlarını kişneyen sesinden, kalenin başına çıkıp, kollaını suya doğru döndürerek açmıştı." (MKXÇP-51).

Qaraşaway cawlanı ızlarından cetip,alanı qırıp boşap, Mingi taw ***taba*** *ketgendi.* "Karaşayav düşmanların adından yetişip, onları kırıp dökerek, Mingi dağa doğru gitmişti." (MKXÇP-94)

Birsi qartla meni ***taba*** *qaradıla*. "Diğer yaşlılar, bana doğru baktılar." (MT- 43)

Sağışqa ketip turğanlay, anı ***taba*** *kele turğan adamnı kölekkesin esledi*. "Derin düşünceye dalmışken, ona doğru gelen adamın gölgesini farketti." (OC-162)

Alayına bizni ***taba*** *turğan askerni esledim*. "Ansızın, bize doğru gelmekte olan askeri farkettim." (MT-43)

Karay Türkçesinde Tapa Edatı

Karay Türkçesinde *tapa* edatı çok nadir olarak *taba* "-e doğru" şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Alkaya, 2002: 517; Li, 2004: 444).

Miña ***taba*** "bana doğru"

Tüben ***taba*** "aşağı doğru" (Li, 2004: 444)

Tablo 1.16. Tapa edatının ekleşme tablosu.

***Tapa* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Tapa* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**	***Tapa* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*tapa*	
Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*tapa, taba, tebe*	
Eski Türkiye Türkçesi	*dapa, tapa*	
Özbek Türkçesi	*tåmån*	
Yeni Uygur Türkçesi	*taman*	
Tuva Türkçesi	*+dıva, +dive/+tıva, +tive/ +duva, +düve/+tuva, +tüve*	X
Tatar Türkçesi	*taba, taban*	
Kazak Türkçesi	*taban*	
Kırgız Türkçesi	*taban*	
Başkurt Türkçesi	*taba, taban*	
Nogay Türkçesi	*tabagan, tamagan, tabatın*	
Kırım- Tatar Türkçesi	*taba, taban*	
Karakalpak Türkçesi	*taman*	
Kumuk Türkçesi	*taba, tabaq, tabalaq*	
Karaçay- Balkar Türkçesi	*taba*	
Karay Türkçesi	*taba*	

2.1.1.17. Teg> +däy, +dek, +DIy, +DAg, +DAy, +DAyIn, +tOy, +lAy, +z̲Ay, +diy, +di

Teg edatının, dönemlere göre *dik/ dek/ teg/ tig/ dag̈/ day/ dey/ tek/ tey* şekilleri görülmektedir. Edat "gibi" anlamındadır. *Teg* edatı, Orhun Türkçesinden başlayarak günümüzde bazı çağdaş Türk dillerinde de ufak söyleyiş farklılıkları ile hem son çekim edatı olarak hem de kendinden önceki kelimeye ekleşmiş olarak hala kullanılmaktadır. *Teg* edatının ekleşmesi, Türkçenin çağdaş lehçelerinde genellikle görülen bir durumdur.

Bu edatın, Türkçenin tarihî lehçelerinde de ekleştiği görülmüştür (Dağıstanoğlu, 2015: 376). *Teg/ tek/ tig/ tik* edatının kökeni hakkında araştırmacıların hemfikir olduğu kesin bir görüş yoktur.

Edatın *te-* fiilinden türemiş bir isim olduğu görüşü bulunmaktadır. Çağatay Türkçesinde *dek/ dik* şekillerinin görülmesinin de bir *ti-> te-> de-> di-* fiillerinin varlığını kanıtladığı düşüncesi vardır (Hacıeminoğlu, 1971: 90). Kıpçak Türkçesindeki *dey* şekli de kelimenin *de-<te-<ti-* fiilinden türemiş olabileceğini düşündürür. *Teg* şeklinden *dey* şekline geçme ihtimali bir varsayımdır (Hacıeminoğlu, 1971: 92).

Teg edatının *te-* "söyle-, de-" fiilinin *–g* fiilden isim yapım eki almış şekli olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır (Brokcelmann, 1954: 245).

Teg kelimesini *dek* madde başı altında veren araştırmacılar da vardır. Eski Türkçedeki *teŋ* "eşit, eş değer" kelimesinden geldiğini söylerler (Nişanyan, 2003: 88).

Teg edatı ile *dek, degin, degi* edatlarının aynı ortak kökenden geldiğini söyleyenler de vardır. *Dek, degin, degi* edatları "–e kadar" manasındayken *teg edatı* "gibi" manasında kullanıldığını, *degin, degi* edatlarının *teg-* fiilinden türediğini, *dek* edatının da aynı kökenden gelen kısaltılmış bir şekil olduğunu belirtirler. (Tiken, 2020: 32, 60).

Çoğu araştırmacılar *teg* "gibi" edatı ile *tegi* "-e kadar" edatlarının kökeninin aynı olduğunu düşünmüştür. Fakat Şinasi Tekin, "*Eski Türkçe*" adlı çalışmasında *teg* edatını kökeni isim veya benzeri olanlar bölümünde değerlendirirken *tegi* edatını da kökeni fiil olan çekim edatları bölümünde değerlendirir (Ş. Tekin, 1976: 95). Tekin, *antaġ* kelimesini *<a+nı+tag* şeklinde açıklarken *antaḳ* kelimesini de *<a+n+ta+ok* şeklinde açıklar. Yani burada *ok* kuvvetlendirme edatının da olduğunu söyler (Ş.Tekin, 1976: 81, 95).

Teg edatının *täŋ* "bir yükün yarısı, denk" kelimesinden geldiğini söylenler de bulunmaktadır (Hamilton, 1998: 220). Jean Deny, *teg* kelimesinin miktar "quantite" manasındaki *"deñ"* (tek/ tay) kelimesinden geldiğini söylemektedir. Bir yük hayvanına yükletilen yükün iki kanadından her birine *deñ* denir, der (Deny, 1943: 620). Deny, Kowalewsk' nin ise Moğolca "denge, eşitlik, benzerlik" anlamındaki *teng* kelimesinden bahsettiğini söyler. Ayrıca Deny, *deng> daḳ> day* gelişiminden de söz eder (Çokaktaş, 2018: 220, 222). Mustafa Öner, *teg* edatının kökeni ile ilgili olarak *teg* "gibi, denk" < ET *teñ* "denk, eş" açıklamalarının doğru olduğunu ifade eder ve bu görüşü destekleyen bazı fonetik gelişmeler ve semantik delillerden bahseder. Fonetik gelişme olarak damak

ünsüzünün nazalleşmesinden bahseder ve örnek olarak şu kelimeleri verir: E.Uyg. e*ñir*- "yün eğirmek"> *TT. egir*- "eğirmek"; ET. *teñ* "denk, eş"> ET. *teg* "gibi". Semantik delil olarak ise doğrudan doğruya *teñ* şeklinin edatlaşmasını ve *teñli, deñlü* vs. türevlerinin olmasını ve "eş, benzer, denk" anlamındaki başka kelimelerin de karşılaştırma fonksiyonuyla edatlaştığını öne sürer (Öner, 2003: 151). Yong-Song Lİ *teñ* "denk, benzer" kelimesinin aslının Çince *deng* "çeşit; eşit" kelimesi olduğunu söyler (Li, 2004: 485). Türkçenin eski evrelerinde Çinceden böyle bir alış-veriş yapıldığı düşünülebilir bir durumdur. Zira Çinliler ile Türklerin ilişki içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Alimcan İnayet ise Türkçe *denk* kelimesinin Çincede *děng* şeklinde var olduğunu ve "eşit, tür, cins, derece, sayıca aynı" gibi anlamlara geldiğini bildirir. Fakat o bu kelimenin Çinceden Türkçeye değil de Türkçeden Çinceye geçtiği görüşündedir. *Deŋ* kelimesinin Türkçenin çeşitli lehçelerinde farklı şekilleriyle kullanımının yaygın olduğundan dolayı bu kelimenin Türkçe olduğunu düşünür. Rasanen'in, bu kelimenin Çinceden Türkçeye geçtiği yönündeki fikrini doğru bulmaz (İnayet, 1999: 561; Räsänen, 1969: 473). Räsänen, Osmanlıcada "doğru zaman, doğru ölçü" anlamına gelen *däŋ* kelimesinin Moğolcadaki *düŋ* "eşit, oran" kelimesinden geldiğini söylemesi de kayda değerdir (Räsänen, 1969: 135).

Ümit Hunutlu, *"Çekim Edatlarının İsim Hâli"* adlı çalışmasında edatların kendilerinden önce isim hâl eki isteyip istememesinde o edatın kökeninin etkili olduğunu söyler. Fiil kaynaklı edatlarda fiilin anlamsal özelliğinin (iş, oluş, kılış fiili olması) ve istediği zorunlu ögenin kendisinden önceki hâl ekini belirlediğini vurgular. Hunutlu, *teg* edatının yapısında zarf-fiil eki taşımasa da kendinden önce yükleme hâli eki isteyen istisnai edatlardan biri olduğunu ve *teg* edatının ilk örneklerinde yükleme hâli eki istemesi onun fiil kökenli olduğunu destekler niteliktedir, der (Hunutlu, 2019: 149).

İsmet Zeki Eyüpoğlu, sözlüğünde Farsça kökenli olarak gösterdiği *tek/teg* "yalnız, bir, az, gibi" kelimesinin en eski Türk yazılı kaynaklarda bulunmasına rağmen Farsça olduğu söyleniyor diye ifade etmiştir. Bu ifadesinin kaynağını da belirtmemiştir (Eyüpoğlu, 1988: 325). Eski Türkçeden beri sıklıkla kullanılan *teg* edatının Farsça kaynaklı olabileceği akla yatkın gelmemektedir. Jean Deny ise "eşit, benzer" anlamlarındaki *denk / teng* kelimesinin de Türkçe ile Farsçada ortak kelime olduğunu söyler (Çokaktaş Uysal, 2018: 222).

Aslı Zengin ise Eski Türkçe *teŋ* kelimesinin iki yolla gelişme göstermiş olabileceğini söyler: 1. *teŋ*> *denk* "uygun" 2. t*eŋ*> tek "birbirini tamamlayan nesnelerden

her biri". Bu şekilde düşünüldüğünde Eski Türkçedeki *teg* "gibi" edatı da *teŋ* kelimesini ng~g nöbetleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olabilir, der (Zengin, 2016: 122).

Teg kelimesi Türkçenin ilk yazılı belgelerinin ortaya konulduğu Köktürk döneminden beri kullanılmaktadır. Annemaria von Gabain, kelimenin son çekim edatı olarak kullanımının yanı sıra *antag* "derhal, bunun gibi", *bäliŋteg* "korkunç", *büntägi* "böylesi" kelimelerinde olduğu gibi kelimelerden yeni kelimeler türeten bir yapım eki şeklinde kullanıldığı da görülmüştür, der (Gabain,1988: 46, 99; Erdal, 2004: 194, 201; Clauson, 1972: 349, 475; Tekin, 2003: 152; Li, 2004: 457-469; Nişanyan, 2007).

Talat Tekin, Eski Türkçede geçen *büntägi* "böylesi" kelimesini çoğu araştırmacıların yanlış okuduğunu ve yapısını açıklayamadığını söylemiştir. Tekin, *büntägi* "böylesi" kelimesini <*bu+nı+teg+i* şeklinde açıklamıştır. Yükleme hâli eki alan zamirin üzerine *teg* edatı gelerek ekleşmiştir. *Teg* edatı da üçüncü teklik şahıs iyelik eki almıştır (Tekin, 1963: 198).

Teg edatının zamirler ile birleşmesinden *antag* gibi bir kelime oluşmuştur. *Antag* kelimesinin üstüne de *ok/ök* kuvvetlendirme edatının gelmesi ile de karşımıza *andaġoḳ/ andaġuḳ* gibi bir kelime çıkar. Mustafa Sarı, *andaġok* kelimesindeki *+daġok* ekleşmiş edatın karışık dilli eserlerde görülen *-dAvUK /-dAyUK* eklerine dönüştüğünü söyler. Her iki ekin de görevi ve anlamı aynıdır, der (Sarı, 2010: 611).

Teg edatı hakkında araştırmacılar genellikle, karşılaştırma ya da sınırlama görevinde kullanılan bir edatken zamanla benzetme anlamında kullanıldığını söylerler (Deny, 1941: 570; Öner, 2003: 147-157). Kelimelerin zamanla hem fonetik hem de semantik başkalaşmaya uğradığı bilinmektedir. Bu anlam ve görev değişikliğinin hangi dönemde, nasıl gerçekleştiğini tespit etmek oldukça zor olsa da Jean Deny'nin bu konudaki görüşü şudur: Deny, bu edatın Osmanlı Türkçesi içinde sınırlama edatı görevinden "gibi" anlamında bir karşılaştırma edatına dönüştüğünü belirtmiştir (Deny, 1941: 570). Mustafa Öner ise "*Edatların Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları"* adlı çalışmasında Jean Deny'nin görüşünün tam tersi olarak *teg* ve *tegi* edatlarının karşılaştırma işlevinden sınırlandırma işlevine geçtiğini görüşündedir (Öner, 2003: 147-157)

Sir Gerhard Clauson, *teg* edatına madde başı olarak yer verir. "Gibi" anlamında bir edat olarak gösterdiği *teg* kelimesinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki kullanımına dair örnekler verir (Clauson, 1972: 475). Clauson aynı zamanda *–ta:ġ/ -te:g* ekinin *te:g* edatından türediğini ve 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir. Bu duruma göre ekleşme süreci 8.yy'dan önce başlamıştır (Clauson, 2007: 188).

Annemaria von Gabain, *teg* "gibi" edatının Eski Türkçede eşitlik, gibilik bildirme görevinin olduğunu ve bir son çekim edatı olarak kullanıldığını ancak bazen kalıplaşarak bir önceki kelimeye eklendiğini söyler (Gabain, 1988: 104-105).

Eski Türkçeden beri ekleşme eğilimi gösteren *teg* edatı tarihi ve çağdaş lehçelerde hem ekleşmeden hem de ekleşerek kullanılmaktadır. Edat eski Türkçede ve Orta Türkçede *teg, tig, dek, dik, dey, tik* biçimlerinde karşımıza çıkarken Eski Türkiye Türkçesinde ise daha çok *tegi, tegin* türevleri kullanılmaktadır. Uzak lehçelerden Halaç Türkçesinde *teg* edatı, *täki / täkin* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinde Özbek Türkçesinde ise *dek* biçiminde ekleşmeden ve *+däy, +dek* biçiminde ekleşerek kullanılmaya devam etmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde ise edat ekleşerek *+dek* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *teg* edatı ekleşerek *+DIy* biçiminde eşitlik hâl eki görevinde kullanılmaktadır. Edat Tuva Türkçesinde *deg* biçiminde ekleşmeden kullanılırken Hakas Türkçesinde *+DAg* biçiminde ekleşmiştir. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *teg* edatı, hem ekleşmeden *tik* biçiminde kullanılmakta hem de ekleşerek *+DIy, +DAy* biçiminde kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde *+DAy, +DAyIn* biçimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde *+dAy, +tAy, +tOy* biçiminde ekleşmiştir. Başkurt Türkçesinde ise *+lAy, +dAy, +tAy, +zAy* biçiminde çok şekilli olarak ekleşmiştir. Nogay Türkçesinde *+dAy* biçiminde ekleşerek görülmektedir. Kırım-Tatar Türkçesinde *+DAy, +DAyın* biçiminde ekleşmiştir. Karakalpak Türkçesinde *+dAy, +tAy* biçiminde, Kumuk Türkçesinde *+DAy* biçiminde, Karaçay-Balkar Türkçesinde *+lAy* biçiminde ve Karay Türkçesinde *+diy, +di* biçiminde birtakım ses değişikliklerine uğrayarak ekleşmiştir. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *teg* edatı *täk, täki, täkin* biçiminde ekleşmeden, Türkmen Türkçesinde *dek, tey, deÿ*, *däÿin* biçiminde ekleşmeden, Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *tek, teki, tekin, dek, dekleme, deng, tak, dak* biçimlerinde ekleşmeden kullanılmaktadır.

Tegin

Teg edatının aynı anlama gelen *tegi* ve *tegin* türevleri vardır. *Teg*, *tegi* ve *tegin* edatlarının ortak bir kökten türediği ve *tegin* "gibi" edatının vasıta hâli ile genişlediği görüşü, genellikle kabul edilen bir değerlendirmedir (Deny, 1941: 570; Hacıeminoğlu, 1971: 31-32, 94; Öner, 2003: 47-157; Öner, 1999: 6; Ergin, 2004: 226; Li, 2004: 469; Yıldırım, 2009: 186, Oruç, 1994: 569). Vasıta hâl ekinin Eski Türkçedeki işlevliğini kaybetmesinden sonra, özellikle çekim edatlarının üzerinde kalıplaştığı bilinir. Öner, bu durumu şöyle açıklar: Türkçede isim çekimi, isimler ve adıllarla yapılır. İsim türünden

kelimeler olsa da edatlar çekime girmemektedir. Bundan dolayı zaten ek gibi görevi olan çekim edatlarının üzerine eski vasıta ekinin kalıplaşmasını, fonksiyon yakınlığının doğurduğu bir ek yığılması olarak düşünmek mümkündür (Öner, 1999: 6).

Annemaria von Gabain ile Zeynep Korkmaz, *tegin* edatını zarf-fiil ile yapılmış bir edat olarak görmektedir (Korkmaz, 1994: 68). Necmettin Hacıeminoğlu, bu görüşe karşı çıkar. Hacıeminoğlu, Türkçede bir *–n* zarf-fiil ekinin olmadığını, olsa dahi illa *tegin* edatındaki *–n* ekini zarf-fiil olarak saymanın yanlış olduğunu, zarf-fiil ekinin fiillere geldiğini oysa *tegin* edatının gövdesinin isim olduğunu söyler (Hacıeminoğlu, 1971: 31).

Tegi

Tegi "gibi" edatı, *teg* "gibi" edatı ile aynı anlamda kullanılır. *Kip+i> gibi* edatına benzetilerek *teg* edatına da bir iyelik ekinin ilave edildiği yönünde görüşler vardır (Hacıeminoğlu, 1971: 94; Oruç, 1994: 569).

Tegi edatının *teg-* fiilinin zarf-fiil eki almış şekli olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır (Gabain, 1988: 138; Brockelmann, 1954: 184; Korkmaz, 1996: 68; Clauson, 1972: 477).

Tegi "gibi" edatı ile eş sesli olan fakat farklı anlama gelen bir *tegi* edatı daha vardır. Bu *tegi* edatı, *tegi / tegü* "-e kadar, -e dek" anlamındaki son çekim edatıdır. *Tegi/ tegü* "-e kadar, -e dek" edatı, *teg-* "ulaşmak, erişmek" fiilinin zarf-fiil eki ile genişletilmesiyle oluşmuştur. Bu edat isim unsurlarına yönelme hâli eki getirilerek kullanılmaktadır. Hatta *tegi* "-e kadar, -e dek" edatından türediği kabul edilen "*tegin, tegince* ve *tegirü"* edatları da vardır (Demirbilek, 2008: 95). Bu *tegi* "gibi" ve *tegi* "-e kadar, -e dek" edatlarını birbirine karıştırmamak gerekir. Bazı araştırmacılar bu iki edatı aynı kökene bağlasa da bunlar birbirinden farklı anlamda ve görevde olan iki ayrı edattır. Nitekim Demirbilek, *tegi* "-e kadar, -e dek" edatı için şunları söyler: *Tegi* edatının türevleri bazı kaynaklarda *teg* "gibi" anlamındaki isim soylu edattan getirilmektedir. Orhun Türkçesinden beri aynı metinde yan yana geçen bu iki edat hem yapı hem anlam hem de imla yönüyle birbirinden farklıdırlar (Demirbilek, 2008: 98).

Eski Türkçede Teg Edatı

Orhun Türkçesinde *teg* edatı hem bir son çekim edatı olarak hem de kendinden önceki kelimeye ekleşmiş olarak görülür. Orhun Türkçesindeki *sizintäg, büntägi ve antäg* kelimelerinden *antäg* örneği, edattan eke geçiş sürecinde ünlü uyumunun tam olarak

sağlanmamış olduğundan *teg* edatının Orhun Türkçesinde ekleşme sürecini tamamlamadığını gösterir (Grönbech, 2000: 31; Erdal, 2004: 126; Dağıstanlıoğu, 2015: 376). *Teg* edatının ekleşmesi tarihi süreç içerisinde takip edilebilen bir durumdur. Fakat Orhun Türkçesindeki *teg* edatının kendinden önceki kelimelere ekleşmiş şekli, ekleşmenin başlangıcı olduğunu mu, ekleşmenin daha önceden başladığı ama henüz tamamlanmadığını mı yoksa sadece bir yazım hatası mı olduğunu göstermesi oldukça zordur.

Orhun Türkçesinde ismin yalın hâline, iyelik üçüncü şahıs eki almış isimlerin belirtme hâline, zamirlerin belirtme hâline gelen *teg* edatı; *antag/ antäg (< anteg < *anı teg), büntägi (<*buntägi< *bunı täg+i)* örneklerinde de kalıplaşmış biçimler olarak kullanılmıştır. Üçüncü teklik şahıs ekine *+nı* yükleme hâli eki almış şekli ile *teg* edatı önce birleşir daha sonra belirtme hâli ekinin ünlüsü vurgusuz kaldığı için düşer. Böylece *antag* kelimesi oluşur (Clauson, 1972: 349; Gabain, 1988: 99; Tekin, 2003: 146; Ergin, 2004: 145-147; Li, 2004: 457-469; Erdal, 2004: 404; Dağıstanlıoğu, 2015: 376).

Antaġ *külüg ḳaġan ermiş*. "(Onlar) onca kudretli hakanlar imiş." (KT D-4)

Teŋri ***teg*** *teŋride bolmış türük bilge kagan.*"(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan**."** (BK K-1)

Umay ***teg*** *ögüm katun kutıŋa*... "Umay gibi olan sultan annemin talihine…" (KT D-31)

Süsi börü ***teg*** *ermiş*. "Ordusu kurt gibiymiş." (BK D-11)

İnisi eçisin ***teg*** *kılınmadok erinç*. "Erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamışlar." (BK D-5)

Teŋri ***teg*** *teñri yaratmış türük bilge kağan.* "Tanrı gibi, Tanrı (hükümdar) yapmış, Türk Bilge Hakan." (BK D-1)

Uygur Türkçesinde de *teg* "gibi" edatı Orhun Türkçesindeki gibi aynı anlamda ve aynı şekilde kullanılmıştır. Birleşik bir sözcük olan *antag* sözü, Uygur Türkçesinde de görülmektedir.

Altun ḳasuḳ ***teg*** *irdi*. "Altın kaşık gibiydi." (OK-59)

Bo sawım ḳaltı kün teŋri ***teg*** *çın ol.* "Bu sözüm tıpkı güneş tanrısı gibi doğrudur."(Gabain, 1935: 19).

Teŋrim siziŋ ol et'özüŋüz kök ḳatıḳ ***teg*** *arıġ ol.* "Tanrım, sizin vücudunuz gök gibi temizdir." (AY-656/3-4)

...buŋsiz erti ḳara saçın ***teg.*** "…sıkıntısız idi kara saçı gibi." (AÇY S-2)

Karahanlı Türkçesinde de *teg* edatı yalın isimlerden, zamirlerin tamlayan eki ve yükleme hâl eki almış şekillerinden ve isim- fiillerden sonra *teg, tig, tek, tik* şekillerinde gelmektedir (Hacıeminoğlu, 1971: 90; Hacıeminoğlu, 1996: 92; Li, 2004: 458). DLT'de ve Kutadgu Bilig'de de *andag* sözü "öyle" manasında karşımıza çıkar.

Bu tört eş maŋa tört tadu ***teg*** *turur*. "Bu dört sahibe benim için dört unsur gibidir." (KB-60)

Yimişsiz yıġaç ***teg*** *keremsiz kişi yimişsiz yıġaçnı kesip örtegil*. "Keremsiz insan meyvesiz ağaç gibi(dir ki) meyvesiz ağacı kesip yak." (AH-323-324)

Süŋekke yilig ***teg*** *erenke bilig*. "Kemikte ilik gibidir insanda bilgi." (AH-91)

Baruŋ belgülüg en kün ay teg yaruḳ. "Senin varlığın parlak güneş ve ay gibi bellidir." (KB-12)

Yil ay kün keçer ***teg*** *tiriglik keçer*. "Yıl, ay ve gün nasıl geçiyorsa, hayat da öyle geçer." (KB-1214)

Orta Türkçede Teg Edatı

Harezm Türkçesinde *teg* edatı yalın isimlerle, isimlerin iyelik eki almış hâlleriyle, zamirlerin yalın veya tamlayan eki almış şekliyle, zamirlere eklenmiş şekliyle ve isim-fiillerle birlikte kullanılır (Hacıeminoğlu, 1971: 91; Hacıeminoğlu, 1997b: 112; Li, 2004: 459).

Yüzi tolın ay ***teg.*** "Yüzi dolunay gibi."(NF-22/6)

Anıŋ ***teg*** *bir ev bina ḳılsam.* "Onun gibi bir ev inşa etsem." (NF-40/9)

Timur tig bolsa köŋli. "Demir gibi gönlü olsa." (HŞ-649)

Anıŋ ***teg*** *özdeŋ idi ol yüzi ay*. "O yüzü ay (gibi olan kişi), öyle güzel idi."(GT-139/6)

Biz ***teg*** *küçlüg bar mu tediler*. "Bizim gibi güçlü var mı dediler." (KE-29r/18)

Kıpçak Türkçesinde *teg* edatı *tig, dey, dek* şeklinde de karşımıza çıkar. Harezm Türkçesinde olduğu gibi *teg* edatı yalın isimlerle, isimlerin iyelik eki almış hâlleriyle, zamirlerin yalın veya tamlayan eki almış şekliyle, zamirlere eklenmiş şekliyle ve isim-fiillerle birlikte kullanılır (Hacıeminoğlu, 1971: 92; Li, 2004: 459; Karamanlıoğlı, 1994: 112).

Sen küneş ***tig*** *bilgili bolduŋ.* "Sen güneş gibi bilgili oldun." (GT-317-9)

Yigit bir fil ***tig*** *bolsa.* "Yiğit bir fil gibi olsa." (GT-298-12)

Tüni kün besledi ḳuş ***teg*** *kéyik bigin yügürgünçe*. "Gece gündüz besledi kuş gibi geyik gibi konuşuncaya kadar." (GT-291-1)

Menim ᶜaybım iŋen köptür meni men ***teg*** *kişi bilmes*. “Benim aybım pek çoktur, beni benim gibi kişi bilmez.” (GT-88/2)

Teg edatı, Klasik Öncesi Çağatayca eserlerinde *tėg, dėg/k* şeklinde kullanılmıştır. Zamirlerle kullanımlarında genellikle ekleşmiştir: *andaġ/ḳ, mundaġ/ḳ ve şundaġ/ḳ*. Çağatayca Türkçesi metinlerinde söz başı ünsüzünün ötümlüleştiği görülmektedir (Dağıstanlıoğlu, 2015: 378).

Menin͡g ***tėg*** *ḳanı bir pįr-i kār?* "Benim gibi bir pįr-i kār nerede?" (TSM-324b/6)

Miḥrāb ***dek*** *ḳaşına naẓar ḳılġalı biri*. “Mihrab gibi kaşına nazar kılan biri.” (LD-1053)

Ṭanbūra ***dėk*** *nākas-i rusvāni kör*. “Tanbura gibi dönek rezili gör." (TSM-326b/11)

Miŋ ḥile birle düşmeniŋ kaçsa, neçe kim tülkü ***dėk****…* “Bin hile ile düşmanın kaçsa nasıl ki tilki gibi…”(SD-114)

Köŋüller derdiġa ger çāre ḳılsaŋ meniŋ ***teg*** *dünyāda biçāre yoḳtur*. “Eğer gönüllerin derdine çare bulursan, dünyada benim gibi biçare yoktur.” (LD-81/5)

Eski Türkiye Türkçesinde Teg Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *teg* edatı yalın isimlerle, zamirlerin tamlayan eki almış şekliyle ve zamirlere eklemiş olarak karşımıza çıkar (Li, 2004: 459). *Teg* edatının *tegi/ tegin* biçimleri Eski Türkiye Türkçesinde çok seyrek kullanılmıştır.

Eski Türkiye Türkçesinde *teg* edatı*, neteg* (<ne+teg) “niçin, nasıl” soru edatında da kendini gösterir. Bazen *neteg* kelimesinin son harfi olan /g/ sesinin düştüğü, /e/ sesinin darlaşarak /i/ sesine dönüştüğü ve *nite* şeklinde kullanıldığı görülür. Nitekim edatında da *teg* edatını görürüz (Oruç, 1994: 501; Li, 2004: 459).

Andaḳ *çıḳaruruz ölülüleri anuŋ içün kim siz aŋasız*. “Ölüleri öyle çıkarırız, çünkü siz anarsınız.” (SAKT-7/57)

Baḫtı zengi yüzi ***tek*** *ağarmaz*. “Bahtı zengi yüzü gibi ağarmaz.” (HN-36)

Eytdüm ḳardaş ḳardaşa ***nite*** *ḳıya bu ḫayal geçdi içimden ey uya*. “Dedim, kardeş kardeşe nasıl kıyar, bu hayal içimden geçti, ey kardeş.” (YZ-81)

ᶜÖmrüŋüŋ bāġı kim ol cennet güli ***teg*** *tāzedür*. “Ömrünün bahçesi ki o cennet gülü gibi tazedir.” (ADD-20-23)

Aġzuŋuŋ noḳtası ***teg*** *oldı vücudum*. “Ağzının noktası gibi oldu vücudum.” (ADD-152-6)

Sen süleymānsın senüŋ ***teg*** *ḳandadur ᶜālemde bir*. “Sen Süleymansın senin gibi âlemde nerde biri?” (ADD-20-19)

Uzak Lehçelerde Teg Edatı

Yakut Türkçesinde Teg Edatı

Eski Türkçedeki *teg* benzerlik edatı çoğu çağdaş lehçelerde ekleşmiştir. Bu ek Yakut Türkçesinde *+lAAx, +lOOx, +TAAx, +nOOx* şeklinde kullanılmaktadır: *baardaax* "zengin", *biirdeex* "bir yaşında", *tuustaax* "tuzlu" (Kara, 2005: 63).

Yakutçada *ɧaydaɧ (xaydax)* "nasıl, ne gibi, ne şekilde" edatında *teg* edatını kalıplaşmış olarak görürüz (Kirişçioğlu, 2018: 167; Li, 2004: 469).

Xaydax *oloğroğut?*

Üçügeydik.

"Nasılsınız? Teşekkürler, iyice" (TDUL-179)

En doruobuyuñ ***xaydağıy.*** "Senin sağlığın nasıl?" (TDUL-180)

Oġom itintän orduk ***xaydax*** *taptay, doġor!* "Yavrum bundan fazla beni nasıl sevebilirsin ya!" (GSYLY-424)

Halaç Türkçesinde Teg Edatı

Halaççada *täki / täkin* biçiminin yanı sıra *nätäg, nätäy "*nasıl, niçin" kullanımları da mevcuttur (Doerfer, 1988: 94; Li, 2004: 469).

Ä΄gär pälää΄ŋg-äy ***nä΄täy*** *bī-boġartı kelämä kālmı΄ş-äy?* "Eğer pars isen nasıl böyle küçük kaldın?" (FTC-246)

Mo̧llā ***nätä****y sän tä ġudālayyō΄run, sänin ki numurɧan yōɧ?* "Molla, nasıl sen de gıdaklıyorsun, senin yumurtan yok ki? (FTC-332)

Mo̧llā ***nä΄täg*** *bo cūr şadīn sän hä…* "Molla, niçin böyle yaptın yahu…" (FTC-332).

Netēy? *Haydı*. "Nasıl dedi?" (TDUL-243)

Güneydoğu/ Karluk Grubu Teg Edatı

Özbek Türkçesinde Teg Edatı

Özbek Türkçesinde *teg* edatı, *dek* "gibi" şeklinde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca *teg* edatı ekleşerek eşitlik hâli eki olarak da kullanılır. Özbek Türkçesinde eşitlik, *+çä* ve *gibi* anlamını veren *tek > dek* edatından ekleşmiş olan *+däy, +dek* ekleriyle sağlanır: *ortäçä* "ortaca", *menimçä* "bence", *muzdek* "buz gibi", *qoydäy* "koyun gibi", *yolbärsdäy* "kaplan gibi", *devänälärdek* "deliler gibi", *ğıcingändäy* "yadırgamış gibi" (Çoşkun, 2000: 78, Öztürk, 2005: 37; Li, 2004: 463; Buran ve Alkaya; 2018: 38, 75). A. v. Gabain, Özbek Türkçesinde *dek/ deg/ dey/ day* şekillerini tespit etmiştir: *etgen yıldaḳı day, ular tavuḳlar dek, yene siz gepirin deyen dek, şunun dek köp sözler bilen* (Gabain, 1945: 227).

İnsan häyatidä ***şundäy*** *damlar bolar*. "İnsan hayatında öyle anlar oluyor." (UKK-3)

Yulduzlär asmandän ***tüşgändäy***

Yergä se'rlärimni yayib ketämän.

"Yıldızlar gökten düşecek gibi,

Yere şiirlerimi yayarak giderim." (S-421)

U ***yäşindek*** *öz uçmaḳdä*. "O şimşek gibi hızla uçmakta." (UDE-153)

Taşpolät öz nutḳıdä ***bundäy*** *dedi. "*Taşpolat kendi konuşmasında böyle dedi." UED-19)

Karbadaniŋ pär körpä degäni ***manıḳdäy*** *appaḳ ḳar ekän.* "Noel Babanın tüy battaniye dediği, pamuk gibi bembeyaz jar imiş." (OK 2-82)

Adämgä baḫı wä tale yârdir, bu ***şundäyin*** *äcib diyardır.* "İnsana baht ve talih yârdir, bu öyle acayip diyardır." (ÖTD 5/6-20)

Yeni Uygur Türkçesinde Teg Edatı

Uygur Türkçesinde *teg* edatı, *dek* "gibi, kadar, yaklaşık" şeklinde benzerlik ifade eden son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. *Dek* edatı yalın ve ilgi hâlinden sonra kullanılır. *Dek* edatı daha çok kendinden önceki kelimeye ekleşerek kullanılır: +*dek* (Buran ve Alkaya, 2018: 147, 2004: 463; Ersoy, 2007: 413).

Eḫmaḳniñ dostı tola, piyazniñ postı ***dégendek,*** *onıñ ḳırıḳ aġinisi bar eken*. "Ahmağın dostu dolu, soğanın postu dendiği gibi, onun kırk arkadaşı varmış." (TU-202)

U ḳolidiki yoġan bir kitabni ḳoltuġiġa ḳisatti, dem bir nerse ésige ***kelgendek*** *çippide toḫtap varaḳlaytti*. "O, elindeki büyük kitabı bazen koltuğuna kıstırdı, bazen de bir şey aklına gelmiş gibi aniden durup sayfalarını karıştırdı." (AY-619)

Ḳirov ***çüşkendek*** *yaltirap turġan del-dereḫ, gül-giyahlarnıñ yapraḳ bergiliridin aḫirḳi sériḳ karnin sap ve soġ puriḳi kélektti*. "Kırağı düşmüş gibi parlayan ağaçlar, çiçek ve ot çöpün yapraklarından son sarı karın saf ve soğuk kokuları geliyordu." (AY-185)

U, zémiṅga aḳ ***şayidek*** *tekşi yéyilip yatḳan ene şu izsiz, yumşaḳ ḳar.* "O, toprakta ak ipek gibi eşit şekilde yayılıp duran şu izsiz, yumuşak kar." (AY-185)

Yumşaḳ ḳar üstige salmak izlirini ḳaldurup, beeyni zörür iş bar ***ademdek****, téz-téz yürüp ketti.* "Yumuşak kar üstüne ağır izini bırakıp tam da önemli bir işi olan insan gibi, hızlı hızlı yürüyüp gitti." (AY-185)

Kuzeydoğu Grubunda Teg Edatı

Altay Türkçesinde Teg Edatı

Teg edatı ekleşerek *+DIy* şeklinde eşitlik hâli eki olarak da kullanılır. Altay Türkçesinde eşitlik hâli, *+DIy, +çA, +çO* ekleriyle yapılır: *üreediy* "arkadaş gibi", *töödiy* "deve gibi", *cedektiy* "dizgin gibi, dem gibi", *mence* "bence", *moynoktıy* "tasma gibi, kement gibi", *ölöñdiy* "ot gibi" (Buran vd., 2019: 43; Li, 2004: 467; Elcan, 2016:120; Kadyrova, 2016: 239; Duralı, 2016: 33). Eşitlik hâlinin temel işlevi Altaycada eşitlik, benzerlik, gibilik ifade etmektir (Elcan, 2016: 120).

Tört komsomol medal' algan dep, Şura tort lo caş ***baladıy****süünet. "*Dört komsomol madalya aldı diye Şura tam (bir) küçük çocuk gibi seviniyor." (AK-328)

Men cayaaçınıŋ baştapkı künde büdürgen kerekterin ***körgömdiy*** *turadım.* "Ben Tanrının ilk günde yarattığı ihtiyaçları görmüş gibi oldum." (AL-65)

Tamırlangan künniŋ çoktorıla baştap la ***carkındalgaŋdıy.*** "Ortaya çıktığın günün kıvılcımları ile başlamakta aydınlanmış gibisin." (AL-65)

Aylandıra teŋkeygen kayalar tübi cok tamıga emdi le köçkölönö ***bergediy.*** "Dolanarak devam eden kayalar dipsiz yeraltı dünyasına o an göçüyormuş gibi." (AL-103)

Hakas Türkçesinde Teg Edatı

Hakas Türkçesinde *+DAg* eki *teg* "gibi" edatından ekleşmiştir. Ek kedinden önceki kelimeye kalınlık- incelik uyuma uygun olarak gelir. Bu ek hem yapım eki gibi hem de çekim eki gibi kullanılır. Fakat daha çok eşitlik hâli eki gibi kullanılmaktadır. Yalın isimlerden sonra ve zamirlerde kalıplaşmış olarak görülür. *Teg* edatı, *andag* "böyle", *xaydağ* "nasıl", *körimdek* "görmüş gibi", *mındağ* "böyle, bunu gibi" kelimelerde kalıplaşmış olarak görülür (Li, 2004: 468; Kara, 2005: 63).

Ana ***andaġ*** *kǐzǐ pǐske kirek.* "İşte onun gibi kişi bize gerek." (RHS-843)

Andaġ *tǐdǐm söster kilkǐm tastarda pazıl parġan. "*Öyle keskin sözler büyük taşlardayazılmıştır." (HT 3:28)

Ӈaydaġ *çirdeŋ kilgen kǐzǐzer?* "Nereden geldiniz? (HRS-265)

Ӈakaslarnıŋ mundaġ söspeği par. "Hakasların şöyle atasözü var." (TöSö-10)

Tuva Türkçesinde Teg Edatı

Tuva Türkçesinde *teg* edatı, *deg* "gibi, kadar" şeklinde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. *Deg* edatı yalın ve ilgi hâlinden sonra kullanılır. Kendinden önceki zamire ekleşmiş olarak kalıplamış şekilleri de karşımıza çıkar (Buran vd., 2019: 243, Li, 2004: 468; Arıkoğlu, 2007: 1213, Tosun, 2011: 601).

Ulug-Hemniŋ ağımı ***deg*** *küştüg, ak-kök Tıvavıstıŋ deeri* ***deg*** *arıg, bora hektiŋ ederi* ***deg*** *ötküt.* "Yenisey nehrinin akımı gibi güçlü, açık mavi Tuvamızın gökyüzü gibi temiz, boz guguğun ötmesi gibi ince." (ÇTLM II-505)

Mındıg *ulug dag bistiŋ çerde-dä bar boldur iyin.* "Böyle büyük dağ bizim yerde de vardır." (TvRS-305).

Dag ***deg*** *karam dovuk deg ak bazar*. "Dağ kadar siyahı –yalanı- dizkapağı kadar beyaz -gerçek- basar. (TvRS-166).

Dedi şunuŋ ḫoyluzun maktap ırlän delegeyde men ***deg*** *çorgar ḫamatu çok*! "Yüce gerçeğin yasasını övüp yırlayan dünyada benim gibi gururlu yurttaş yok." (TvD 6/7-110)

Tuva Türkçesinde aynı zamanda *teg* edatı bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak da görülebilir: *ındıg-daa bolza* "öyle olsa da*": Indıg< a+nı+teg*. (Tosun, 2011: 507).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Teg Edatı

Tatar Türkçesinde Teg Edatı

Eski Türkçedeki *teg* edatı Tatar Türkçesinde *tik* şeklinde arkakik bir unsur olarak kalıplaşmadan, bağımsız şekilde görülmektedir. Tatar Türkçesinde, *teg* edatı bazı zamirlerden ve kelimelerden sonra *+DIy* şeklinde ekleşmiştir: *andıy* "öyle", *şundıy* "şöyle", *mondıy* "böyle", *munıñdey tañış* "bunun gibi mucize" (Alkaya, 2002: 241; Li, 2004: 466).

Başka xalıklarda béznéñ beyétlerge teñgel ***kilérdey*** *eserler yuk*. "Başka halklarda bizim beyitlerimize denk gelecek gibi eserler yok." (XA-3)

Xuca bér poçmakka barıp utırgan da, avızına su ***kapkanday****, bér süz éndeşmiyçe utıra birgen.* "Hoca bir köşeye varıp oturmuş da, ağzına su doldurmuş gibi, bir söz söylemeksizin oturuvermiş. (XNM-117)

Tozday *açı bulma,* ***balday*** *tatlı bulma.* "Tuz gibi acı olma, bal gibi tatlı olma." (TRS-543)

Döyädäy *huyıŋ bulgançı,* ***töymädäy*** *akılıŋ bulsın*. "Deve kadar boyun olacağına düğme kadar aklın olsun." (TRS-143)

Anıŋ küzläri ***kümirdäy*** *kara, tişläri* ***kömiştäy*** *ak.* "Onun gözleri kömür gibi siyah, dişleri (ise) gümüş gibi beyaz(dır). (TTG-125)

Kazak Türkçesinde Teg Edatı

Kazakçada ekleşmiş hâlde ve isim soylu kelimelerden sonra "gibi, kadar" anlamlarında sıfatlar türeten *+DAy, +DAyIn* eki kullanılmaktadır (Kara, 2002: 25-31; Li, 2004: 464; Koç ve Doğan, 2004: 190) Eski Türkçedeki *teg* "gibi" benzetme edatı, bugün eşitlik eki olarak ve ekleşmiş olarak Kazak Türkçesinde *+dAy, +tAy* şeklinde

kullanılmaktadır. Eşitik hâli için *+şA* eki de kullanılmaktadır: *jigitşe* "yiğitçe", *torgınday* "ipek gibi", *bittey* "bit kadar", *şatırınday* "çadır gibi" (Buran ve Alkaya, 2019: 108; Alkaya, 2002: 241; Li, 2004: 467).

*Mine, sen **qalağanday** uzın da sıydañ ayaq, aqquwdıñ moynınday uzın moyın, jalpaq kewde, äri de dayın*. "İşte, senin istediğin gibi ince ve uzun bacaklar, kuğunun boynu gibi uzun boyun, yassı gövde, eyerli ve sürekli hazır." (ÇTLM I-580)

*Denesi **alpamsaday**, turqı arbıyğan januwardıkörgen jılgı äri qorıqqanınan.äri jiyirkengeninen qalşıldap qoya beredi*."Vücudu dev gibi iri, çok uzaktan bile uzunluğuyla farkedilen canlıyı gören at hem korktuğu hem de iğrendiği için titremeye başlar." (ÇTLM I-584)

*Betke tiyse qarıp, qanı-söliñdi sorıp **alğanday**.* "Yüze değince yakıp kanını suyunu içine çeker gibi." (ÇTLM I-587)

*Fişka ise**kömürday** ķap-ķara, uzun yünlübirköpecik*."Fişka ise, kömür gibi kapkara, uzun tüylü bir köpekçik." (ATG-94)

*Oķtalġan yabancı ķuşlarnı ķarġa **leşiday** serermiz*. "İlişen yabancı kuşları karga leşi gibi sereriz." (ATG-55)

Kırgız Türkçesinde Teg Edatı

Kırgız Türkçesinde eşitlik hâli *+çA, +çO* ve *+dAy, +tAy, +tOy* ekleriyle yapılmaktadır. İsimlere ve zamirlere gelerek benzerlik ya da karşılaştırma ifade eder. *+DAy* eki Kırgız Türkçesinde bağlama göre *+CA* eki ve gibi sözcüğü ile karşılanır. Zamirlere eklenerek gibilik, sayılara eklenerek gibilik ve kadarlık bildirir: *alınca* "hâlince", *menimce* "bence", *güldöy* "gül gibi", *daraktay* "ağaç gibi", *coktoy* "yok gibi", *başkalarday* "başkaları gibi", *böböktöründöy* "bebekleri gibi", *tuugandarınday* "kardeşleri gibi" (Buran ve Alkaya, 2019: 181, Öner, 1998: 139; Biray, 2020: 144;Li, 2004: 467; Başdaş ve Kutlu: 115; Çengel, 2005: 177; Kadyrova, 2016: 240; Alkaya, 2002: 241).

Kırgız gramercileri eşitlik hâli eklerini sayılardan tahminî sayılar yapan ekler ve edatlar bölümünde ele alırlar ve hâl kategorisinde değerlendirmezler. Hatta vasıta ve yön gösterme hâllerine de Kırgız gramerlerinde hâl kategorisi olarak bakılmaz (Kadyrova, 2016: 239).

*Uqtap catsa, tañğa cuuq **tüşündögüdöy** bolup bir adam keliptür.* "Uyuyunca tan vaktineyakın, sakin düşündeymiş gibi bir adam geldi." (CM-62)

*Balası atası **aytqanday,** eki şüdüñgüttü dayardap, bardıq kedeykembağaldarğa qabarlap, tooğo qaçıp çığıp ketişet.* “Çocuğu babasının söylediği gibi iki öküzü hazırlayıp, bütün fakir fukaraya haber vererek dağa kaçıp gitmiş.” (IK- 50-251)

*Çığaan attar uçqan **quştay** ele cüröt emespi, canıbarlar, dedi*. “Seçkin atlar uçan kuş gibi gidiyor değil mi, canavarlar, dedi. (HO-6)

*Cayıp tikse, teñ salmaqtı saqtap, qız **taqıyasınday** kelişimdüü kelet.* “Kurulup dikildiklerinde eşit ağırlığı koruyup kız takkesi gibi güzel olur.” (BÜ-1)

*Kökbörü tartıp atqan **qırğızdarday**, körünöt köp maşine çoñ coldoğu*. “Oğlak çekişen Kırgızlar gibi görünür çok araba koca yoldaki.” (KPA-60)

Başkurt Türkçesinde Teg Edatı

Başkurt Türkçesinde eşitlik hâli *+sa, +se* ve *+lay, +ley, +day, +dey, +tay, +tey, +z̲ay, +z̲ey* ekleriyle yapılır: *bıwattarsa* “asırlarca”, *kısqasa* “kısaca”, *altınday* “altın gibi”, *tawz̲ay* “dağ gibi”, *üzĭmse* “kendimce”, *balalay* “çocuk gibi”, *kömöştey* “gümüş gibi”, *oz̲ansa* “uzunca” (Buran ve Alkaya, 2019: 251, Li, 2004: 464-466).

Bazı araştırmacılar eşitlik hâli ekinin *+sa/+sä* olduğunu, benzerlik hâli ekinin *+lay, +läy, +day, +däy, +tay, +täy, +z̲ay, +z̲äy* olduğunu söyleyerek iki farklı hâl kategorisi verir (Ersoy, 2007: 768). Bazı araştırmacılar ise yapım eki kategorisinde ya da edatlar kategorisinde gösterir (Küçükmehmetoğlu, 2017: 61; Aydıner, 2014: 64).

*İkĕ bit almahı **ayżay** balķıy*. “İki yanağı ay gibi parlıyor.” (ÇTLM I-97)

*Añğıra ayıvżan Uraldağı **ķurķķanday,***

Ĕy tuġandar, nażanlıķtan ķurķıv kerek!

“Ahmak ayıdan Ural’dakinin korktuğu gibi,

Ey kardeşler, cahillikten korkmak gerek! (ÇTLM I-118)

*Başında kar yatkan **tawz̲ay** kırıs*

Sağıwlıķtan küz̲z̲är ķamaşa!

“Zirvesinde kar duran dağ gibi heybetli,

Parlaklıktan gözler kamaşıyor.” (Ş-10)

*Xanım, aŝrawġa alınġan bulha la, ul minĩŋ kükrägĩmdĩ imĩp üŝkän **balamday** yaqın, bınday hüź äytmä balaġa*. “Hanım, evlatlık olsa da o benim göğsümde büyüttüğüm evladım gibidir, çocuğa böylesi şeyler söyleme.” (KX-351)

*Yawźa anttar **arıŝlanday** huġışqan*. “Düşmana karşı and içenler aslanlar gibi savaşmış.” (KX-168)

Nogay Türkçesinde Teg Edatı

Nogay Türkçesinde *teg* edatı ekleşmiştir. Ek, *+day/+dey* olarak ünlü uyumuna uygun bir şekilde karşımıza çıkar. Benzerlik eki olarak kullanılır. İsimlerde ve isim kökenli kelimelerde benzerlik derecesini bildirir. Oldukça sık kullanılan bir ektir: *şöldey* "çöl gibi", *betirdey* "kahraman gibi", *zemzemdey* "zemzem gibi", *edemlerdey* "insanlar gibi" (Güllüdağ, 1998: 108; Buran ve Alkaya, 2019: 309; Akbaba, 2009: 98; Alkaya, 2002: 241; Li, 2004: 467).

Nogay Türkçesinde eşitlik hâli eki *+şa, +şe* ekidir. Ancak gibilik ve benzerlik fonksiyonuyla kullanılan ve *teg* edatından ekleşen *+dAy, +tAy* eki de eşitlik eki görevinde kullanılmaktadır: *balaşa* "çocukça", *neşe* "ne kadar", *baskaşa* "başkaca", *aldıngıday* "önceki gibi", *tastay* "taş gibi", *birdey* "aynı", *terektey* "ağaç gibi" (Buran ve Alkaya, 2019: 309, Li, 2004: 465).

Ol da nawruz ban ***tepreştey*** *bolıp ötkerilgen*. "O da Nevruz ile tepreş gibi geçirilirmiş." (NKM-151)

Yarasıq oyın tartuwı, tap ***suwday****, soñısız ağadı*. "Oynanan güzel oyunlar sanki su gibi akıp gidiyordu." (QAP-381)

Yas ***baladay****quwanıp, şal saqalın sıypay berip, özi-özi men söyleydi*. "Küçük çocuk gibi sevinerek çal sakalını okşar, kendi kendine söylenirdi." (K-384)

Yıbır- yıbır etip, ***könesuwday*** *közleriñdi aldaydılar sarı toplar*. "Kıpır kıpır edip, civa gibi gözlerini şaşırtıyordu sarı toplar." (AMS-386)

Onday *ädemler aqında "bolğan baylığı ayasına sıyayaq" dep aytadılar.* "Onun gibi insanlar hakkında "Bütün zenginliği avucuna sığacak." diye söylerler." (A-390)

Kırım Tatar Türkçesinde Teg Edatı

Kırım Tatar Türkçesinde eşitlik hâli *+cA, +çA* ve *+day, +dayın* ekleriyle yapılır: *balabanca* "büyükçe", *qardaşça* "kardeşçe", *gülday* "gül gibi", *kereqince* "gereğince", *alçaqça* "daha alçak", *bizdayın* "bizim gibi" (Buran ve Alkaya, 2019: 377, Li, 2004: 463-466, Öner, 1998, s. 139; Yüksel, 2007: 846). Bu *+day, +dayın* eki için bazı kaynaklar benzetme hâli ekidir, der (Kaya, 2020: 245).

Ḳaranfilday *atsalar da*
Seni çirkef, çamurġa.
"Karanfil gibi atsalar da
Seni batığa, çamura." (ÇTLM II-245)

Buhar bolur, kökke çıqar, ***burçaqdayın*** *cavarmız. Küntuvuştan tap batığa* ***deryadayın*** *avarmız*. "Buhar olur, göğe çıkar, burçak gibi yağarız. Doğudan tam Batıya derya gibi akarız." (KTK-25)

Salğır kibi yapıştın sen

Kör ***pıçaḳday*** *taşlarğa.*

"Salgır gibi tutundun sen

Kör bıçak misali taşlara." (ÇTLM II- 245)

Bir atlı kele, amma taşnı ***burçaqday*** *yağdırıp kele*. "Bir atlı geliyor, ama burçak gibi taş yağdırarak geliyor." (KTK-40)

Oḳtalğan yabancı ḳuşların ḳarğa ***teşiday*** *serermiz.* "İlişen yabancı kuşları karga leşi gibi sereriz." (ATG-55)

Sen menim sözüme diḳḳat et, elbet, ***mendayın*** *er yaḳta kezinip yürme! "*Sen menim sözüme diḳḳat et, elbet, benim gibi her tarafta gezinip yürüme." (ATG-273)

Karakalpak Türkçesinde Teg Edatı

Karakalpak Türkçesinde eşitlik eki olarak, Eski Türkçedeki gibi *teg* "gibi" benzetme edatı ekleşmiş olarak *+dAy, +tAy* şeklinde kullanılmaktadır. Ekin genişlemiş biçimi *+dAyIn* ve *+şA* eki de kullanılır: *jeldey* "yel gibi", *jigitşe* "yiğitçe", *uldayın* "oğul gibi, *attay* "at gibi", *meniñşe* "bence", *bulardayın* "bunlar gibi" (Buran ve Alkaya, 2019: 439, Li, 2004: 464-466; Uygur, 2007: 543).

Arıslan öz qarındasın ***inisindey*** *köredi*. "Arıslan kendikardeşini küçük kardeşi gibi görür." (KK-20)

Xorezm bölinden suw limitinen 80 ***protsenttey*** *artıq alıp...* "Harezm'e ayrılan su limitinden yüzde 80 kadar fazla alıp…" (ADM-89)

Xasa ***iynedey,*** *gewişi jelinip joq bolğan waqıtta, Şiyşadağqa jepitti*. "Asa iğne gibi, ayakkabı eriyip yok olduğunda, Şiyşadağ'a ulaştı." (KK-160)

Rasında da teniz ritmi ***usınday.*** "Gerçekten de denizin ritmi böyledir." (KK-24)

Arıslanday *märt palwan janın otqa jağadı. "*Arslan gibi yiğit pehlivanlar canını feda eder." (KK-23)

Sayeke Gülayımğa barıp "qustan qaşqan ***qoyanday****, tüsi suwıq* ***şayanday*****"** jamalağanlardı aytadı. "Sayeke Gülayım'a varıp "kuştan kaçan tavşan gibi, görünüşü soğuk çıyan gibi" kötü sözler söyledi. (KK-19)

Kumuk Türkçesinde Teg Edatı

Teg "gibi" edatı Kumuk Türkçesinde *+DAy* şeklinde ekleşerek yalın isimlerde kalıplaşmıştır. (Alkaya, 2013: 189; Li, 2004: 464-466; Alkaya, 2002: 241).

*Xonşunu xorazı qazday, qatını **qızday**.* "Komşunun horozu kaz gibi, hanımı kız gibidir." (KRS-347)

*Sen meni **anamday** süydüñ, asıradıñ.* "Sen beni annem gibi sevdin, besledin (KRS-50)

*Avlaqğa bugün bütünley yaşlıq girip **kalğanday** boldu.* "Bugün meydana tamamen gençlik girip kalmış gibi oldu." (KT5-106)

*Tavlardağı tar **yollarday**, Bürüşge betiñ tolğan.* "Dağlardaki dar yollar gibi, yüzüne kırışıklıklar dolmuş."(KT5-104)

Yalın hâlden sonra kullanılan bir *teñli* "gibi" edatı vardır. Bu edat, karşılaştırma görevindedir. Alkaya, edatın *teñ* "denk, eş, benzer" kelimesine *+li* yapım eki gelerek (< *teñ+li* < *teñ+lig*) oluştuğunu söyler:

*Özüm **teñli** adamlanı qaratıp "*kendim gibi adamları sana baş eğdirerek" (Alkaya, 2013: 198).

Yong-Song Lİ *teñ* "denk, benzer" kelimesinin aslının Çince *deng* "çeşit; eşit" kelimesi olduğunu söyler (Li, 2004: 485).

Karaçay- Balkar Türkçesinde Teg Edatı

Karaçay- Balkar Türkçesinde eşitlik hâli için *+ça, +lay, +ley* ekleri ve *kibik* edatı kullanılır: *künça* "güneş gibi", *börültey* "kurt gibi", *meni kibik* "menim gibi", *tawça* "dağ gibi", *qılıçlay* "kılış gibi", *caş kibik* "delikanlı gibi" " (Buran ve Alkaya, 2019: 573, Li, 2004: 463-466, Tavkul, 2007: 904; Günay, 2016: 61).

*Tuwarlağa aş berebiz tübün küreybiz sütlerin sawabız, ḳış künü **bılay** kün ortada gine alay künde üç colda bawġa barabız*. "Hayvanlara yem veriyoruz altlarını temizliyoruz sütlerini sağıyoruz, kış günü bunun gibi öğle vakti yine onun gibi günde üç kere ağıla gidiyoruz." (KMTA- 61)

***Alay** unuttum munuttum dėp ol da unutsa adamça ne bolurudi halıbız.* "Öyle unuttum munuttum diye o da insan gibi ne olurdu hâlimiz." (KMTA- 61)

***Senley** men da tüşüp kaliyim.* "Ben de neredeyse senin gibi düşüyordum." (KMTA- 61)

Karay Türkçesinde Teg Edatı

Karaycada *+diy* ve *+di* "gibi" edatı yükleme durumundaki bazı zamirlerde ekleşmiş olarak kullanılmaktadır (Li, 2004: 464-466). Ayrıca Karay Türkçesinde *+lAy (+ley, +läy)* eki, "gibi" veya zaman anlamı veren zarflar ve sıfat olarak kullanılan kelimeler türeten yapım eki kategorisinde değerlendirilir (Gülsevin, 2010:77).

Dunya tol ***bundiy*** *dostluḫlardan.* "Dünya bunun gibi dostluklarla dolu." (GKY-177)

Nendi sobagı, ***andiy*** *solamı. "*Negibi sap (varsa), onun gibi samanı (var)." (KRPS-476)

Bundi *kayneydoğon tirliknin vaxtında*. "Böyle zamanlarda hayat kaynıyor." (MKÜ-110)

Ustalıxka Ürinaial'miasieydim, ***bundi*** *kiorkliu da kip çena tiuziyal'miagieydim*. "Ustalık öğrenmemiş olsaydım, bu gibi güzel şeyleri çok güzel şekilde yapamazdım." (MKÜ-121)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Teg Edatı

Azerbaycan Türkçesinde Teg Edatı

Azerbaycan Türkçesinde *teg* edatı, *täk, täki, täkin* "gibi" şeklinde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. *Tek* edatı yalın ve ilgi hâlinden sonra kullanılır (Buran vd. 2020: 139, Li, 2004: 461; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 214; Tanrıverdi, 2017: 335, 454).

Men ***tek*** *derde dalan yoxdu.* "Benim gibi derde dalan yoktu." (ÇTYD-198)

Gül çöhrəsinin şəm'ilə pərvanə**təkin** yan. "Gül yüzünün ışığı ile pervane gibi yan." (ADTQ-334)

Yar zülfü ***təki*** *günüm qaraldı, yar ağzı təki yerim daralıdı.* "Yarin saçı gibi günüm karardı, yârin ağzı gibi yerim daraldı." (ADTQ-334)

Menim üzü dönük dostlarım ***teki.*** "Gülüş de gözünden aralanmıştır. Benim yüzü dönük dostlarım gibi." (OGTŞSG-461)

Günäş dosluġ bayrağı ***täk*** *dalgalanır näzärimdä.* "Güneş, dostluk bayrağı gibi dalgalanıyor nazarımda." (GAY-304)

O da ġardaşı ***täki*** *tez gedir*. "O da kardeşi gibi hızlı gidiyor." (ARS-331)

Säntäk *äyritaaġdan tez ġaçaram män, inan! "Senin gibi eğri ayaktan çabuk koşarımben, inan."* (AD-235)

Türkmen Türkçesinde Teg Edatı

Türkmen Türkçesinde *teg* edatı, *dek, tey, deÿ*, *däÿin* "gibi" şeklinde son çekim edatı olarak kullanılmaktadır. *Dek* edatı yalın ve ilgi hâlinden sonra kullanılır (Buran vd. 2020: 210, Hanser, 2003: 63-64; Li, 2004: 462; Kara, 2007: 280, Oruç,1994: 186). *Dek, dey* son çekim edatları seyrek kullanılmakta; *tek, deyin* edatları ise kullanılmamakta arkaik unsur olarak bulunmaktadır (Li, 2004: 462).

Sen ***dek*** *adam yok*. "Senin gibi adam yok." (TmRS-252)

Meniŋ ***dek*** *tiz yazan adam azdır.* "Benim gibi hızlı yazan kişi azdır." (POU-22)

*Aeroplan guş **dek** uçyar*. “Uçak kuş gibi uçuyor.” (POU-23)

*Bu derde duş bolmasın, hiçbir musulman, men **tek.*** “Bu derde rastlamasın, hiçbir Müslüman, benim gibi.” (POU-44)

*Her bir kisi asla men **dek** bolmasın.* “Hiç kimse asla ben gibi olmasın.” (HH-85)

*Sen **dek** näzenin cıda bolınçam*.“Senin gibi güzelden ayrı olunca” (HH-60)

*Onuñ gül **dek** yüzüne alısdan gözi düşen Tükli Aziz can-dilden âşık bolup bir gazal aytdı*. “Onun gül gibi yüzünü uzaktan gören Tükli Aziz, ona canı gönülden âşık olup bir şiir söyledi.” (OGTŞSG-466)

*Tüsse **deyin** gaayıp bolsun gussalar*.“Duman gibi kaybolsun kaygılar.” (AA-158)

*Güllerini gözyaaş**deyin** döküpdir*. “Çiçeklerini gözyası gibi dökülmüştür.” (AA-18)

*Yıglamakdan gözlerim hıra bolupdır hun **tek*** “Ağlamaktan gözlerim sönükleşmiştir kangibi.” (POU-44)

Gagavuz Türkçesinde Teg Edatı

Gagavuz Türkçesinde *teg* “gibi” edatı sadece kalıplaşmış olarak nadir kelimede arkaik unsur olarak görülmektedir**.** Gagavuz Türkçesinde görülen *dek* “-e kadar” anlamındaki edattır. Bu edat *teg* “gibi” benzerlik edatı değil *dek* “-e kadar” anlamındaki yön edatıdır. Hem anlamları hem görevleri hem de kökenleri farklıdır.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Teg Edatı

Teg edatı Türkiye Türkçesinde kullanılmasa da ağızlarında da *tek, teki, tekin* “gibi” şekillerinde yaşamaktadır (Li, 2004: 461).

Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesi ağızlarında *teg* “gibi” edatının *dek, dekleme, deng* şekilleri de görülür, der. (Gülensoy, 2007: 274).

Zeynep Korkmaz, *tegi* edatının Doğu Anadolu ağızlarında “gibi” manasında kullanıldığını, *tegi* edatının *<tek+i* şeklinde, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu ifade eder (Korkmaz, 2011: 36).

İsmail Taş, Türkiye Türkçesi Anadolu ağızlarında *teg* edatının *tak, dak* şekliyle “gibi” manasıyla kullanılmakta olduğunu bildirir (Taş, 2021: 198).

Türkiye Türkçesinde Teg Edatı

Türkiye Türkçesinde *teg* “gibi” edatı sadece kalıplaşmış olarak bir-iki kelimede arkaik unsur olarak görülmektedir. Bu edat Türkçede *nitekim* “gerçekten, nasıl ki, hakikaten” kelimesinde kendini gösterir. *Ne+teg+kim* unsurlarının birleşmesiyle de *nitekim* edatı oluşmuştur. (Oruç, 1994: 501; Nişanyan, 2007). Türkçenin ağızlarında da

tek, teki, tekin "gibi" şekillerinde yaşamaktadır (Li, 2004: 461). *Nitelik* kelimesinde de *teg* edatını ekleşmiş olarak görürüz: *ne+teg+lik "nasıllık*" (Nişanyan, 2007).

Tablo 1.17. Teg edatının ekleşme tablosu.

***Teg* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Teg* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Teg* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*teg, tig, tek, tik*	
Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*teg, tig, dek, dik, dey*	
Eski Türkiye Türkçesi	*tegi, tegin*	
Yakut Türkçesi	*ḫaydaḫ (xaydax), +lAAx, +lOOx, +TAAx, +nOOx*	X
Halaç Türkçesi	*täki / täkin*	
Özbek Türkçesi	*dek, +däy, +dek*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+dek*	X
Altay Türkçesi	*+DIy*	X
Hakas Türkçesi	*+DAg*	X
Tuva Türkçesi	*deg*	
Tatar Türkçesi	*tik, +DIy, +DAy*	X
Kazak Türkçesi	*+DAy, +DAyIn*	X
Kırgız Türkçesi	*+dAy, +tAy, +tOy*	X
Başkurt Türkçesi	*+lay, +ley, +day, +dey, +tay, +tey, +z̲ay, +z̲ey*	X
Nogay Türkçesi	*+day/+dey*	X
Kırım-Tatar Türkçesi	*+day, +dayın*	X
Karakalpak Türkçesi	*+dAy, +tAy*	X
Kumuk Türkçesi	*+DAy*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+lay, +ley*	X
Karay Türkçesi	*+diy, +di*	X

Azerbaycan Türkçesi	*täk, täki, täkin*	
Türkmen Türkçesi	*dek, tey, deÿ*, *däÿin*	
Türkiye Türkçesi Ağızları	*tek, teki, tekin, dek, dekleme, deng, tak, dak*	

2.1.1.18. Tegi > +dan, +dän, +dak, +däḳ, +täḫ, +dän

Tegi "-e kadar" edatı, tarihi lehçelerin hepsinde karşımıza çıkar. Çağdaş lehçelerden ise özellikle Kıpçak grubu ve Oğuz grubu lehçelerinde kullanılır. Edat, özellikle yönelme hâli eki almış isimlerden sonra kullanılmakta ve bir işin veya durumun bittiği zamanı ve yeri göstermektedir (Li, 2004: 475).

Eski Türkçeden bu yana kullanılagelen bir edattır. Çoğu tarihi ve çağdaş lehçelerde "-e kadar" manasıyla karşımıza çıkar. Kazak, Kırgız, Nogay, Karakalpak, Karay ve Türkiye Türkçesinde türlü ses değişimleri ile kullanılmaya devam edilmektedir. Hatta Gagavuz, Azerbaycan ve Halaç Türkçesinde edat eklemiştir (Li, 2004: 470).

Edat *teg-* "değmek, varmak, erişmek" fiiline zarf- fiil ekinin gelmesiyle oluşmuştur (Li, 2004: 470; Demirbilek, 2008: 95; Clauson, 1972: 477; Gabain, 1988: 138; Brocelmann, 1954: 184; Efendioğlu, 2007: 27). Genellikle isimlerin yönelme durumundan sonra kullanılan bir edattır. *Tegi* "-e kadar" edatını, *tegi* "gibi" edatı ile karıştırmamak gerekir. Bu iki edat biçim olarak birbirine benzese de hem anlam olarak hem de köken olarak birbirinden farklıdır. *Tegi* "gibi" benzetme edatı *kip+i> gibi* edatına benzetilerek *teg* ismine iyelik ekinin gelmesi ile oluşmuştur (Hacıeminoğlu, 1971: 94; Oruç, 1994: 569).

Tegi "-e kadar" edatının; *tegin, değin, deyin, tegince, tegirü* biçiminde aynı anlamda kullanılan türevleri de bulunmaktadır.

Tegi "-e kadar" edatı, bazı çağdaş lehçelerde aynı anlamda kullanılarak ekleşmiştir. Edat, Halaç Türkçesinde *+dän* biçiminde, Azerbaycan Türkçesinde *+däk, +täḫ* biçiminde, Gagavuz Türkçesinde ise *+dan/ +dän/ +dak/ +däk* biçiminde ekleşmiştir. Edat bazı ses değişikliklerine uğrayarak çağdaş lehçelerde ekleşmeden kullanılmaya devam etmektedir. Kazak Türkçesinde *deyin,* Kırgız Türkçesinde *deyin,* Nogay Türkçesinde *deyim,* Karakalpak Türkçesinde *deyin,* Karay Türkçesinde *de´yin´, deyin,* Türkiye Türkçesi Ağızlarında *deyin, teyin, diyin, teyün, tiyin,* Türkiye Türkçesinde ise *değin, dek* biçiminde kullanılmaktadır.

Tegin, Değin, Deyin

Tegi "-e kadar" edatının vasıta hali ile genişlemiş biçimi olan *tegin, değin, deyin* vs. kullanımları da yaygındır. Edatların vasıta hâli eki ile genişlemeleri Türkçede çok sık kullanılan bir durumdur (Alkaya, 2002: 265; Öner, 1999: 16; Duran, 1956: 60; Ergin, 2004: 237; Hacıeminoğlu, 1971: 95; Tiken, 2020: 30; Korkmaz, 2018: 65). Zeynep Korkmaz, Annemaria von Gabain ve Oruzbayeva *tegin* edatındaki /n/ sesisin zarf-fiil olduğu görüşündedirler (Korkmaz, 2018: 70; Oruzbayeva ve Kudaybergenov, 1964: 341; Gabain, 1988: 94).

Tegince

Tegi "-e kadar" edatının *tegince* türevi de bulunmaktadır. *Tegince* "-e kadar" edatı Türkiye Türkçesinde de *değince* şekliyle kullanılmaktadır. *Tegince* "-e kadar" edatı Harezm ve Çağatay Türkçelerinde karşımıza çıkar. Bazı araştırmacılar bu edatın, *teg-* fiiline *-gince* zarf-fiil ekinin gelmesi ile oluştuğunu söyler. Daha mantıklı olan açıklama ise *tegi* edatının önce vasıta hali eki *+n* ile genişleyip daha sonra da +çe eşitlik ekini alması ile oluşmasıdır.

Tegirü

Tegi "-e kadar" edatının *tegirü* "-e kadar gibi türevleri de bulunmaktadır. *Tegirü* "-e kadar" edatı da ilk kez Harezm Türkçesinde karşımıza çıkar. Bu edat için ise bazı araştırmacılar *tegür-* "değdirmek, eriştirmek" fiilinin zarf-fiil şekli olduğunu söyler. Bazılar ise *içre, taşra* kelimelerinde olduğu gibi *+re/+ra* yön gösterme ekinin kalıplaşması ile *tegre* biçiminden *tegrü* biçimine dönüştüğünü söylerler. Fakat bu mantıklı gelmemektedir. Edatın *tegri* biçiminin de olmasında dolayı ilk tahmin daha gerçekçidir (Li, 2004: 478; Hacıeminoğlu, 1971: 31, 95-96; Ergin, 2004: 226; Demirbilek, 2008: 94; Öner, 2003: 154; Bang, 1996: 54-56; Efendioğlu, 2007: 27).

Eski Türkçede Tegi Edatı

Orhun Türkçesinde *tegi* "-e kadar" edatı birkaç yerde geçmektedir. Orhun Türkçesinde *tegi* "-e kadar" edatı yönelme hâli eki almış isimlerden sonra ve yer manasındaki bir isme gelir (Li, 2004: 470; Demirbilek, 2008: 95; Gabain, 1988: 138; Brocelmann, 1954: 184).

İlgerü şantung yazıka ***tegi*** *süledim*. "Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim." (KT G-3)

İlgerü ḳadırḳän yışḳa tegi kirü temir ḳapıġḳa ***tegi*** *ḳonturmış*. "Doğuda Kingan dağlarına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar yerleştirmişler" (KT D-2)

On-oḳ oġliŋa tatina ***tegi*** *bunı körü biliŋ.* "On-ok oğullarına (ve) yabancılara kadar bunu görerek öğrenin." (BK K-15)

Eçim kagan birle ilgerü yaşıl ögüz santung yazıka ***tegi*** *süledimiz*. "Amcam kağan ile doğuda yeşil nehir, şantung ovasına kadar ordu sevk ettik." (KT D-17)

Yırġaru yir bayırḳu yiriŋe ***tegi*** *süledim*. "Kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar sefer ettim." (KT G-4)

Uygur Türkçesinde de *tegi* "-e kadar" edatı Orhun Türkçesindeki gibi yönelme durumundaki isimlerden sonra kullanılmaktadır. Fakat Orhun Türkçesinde sadece yer manasındaki isimlerden sonra gelirken Uygur Türkçesinde her manadaki isimlerden sonra gelebilir (Li, 2004: 470; Demirbilek, 2008: 96).

Uluġ eb örtenmiş. ḳatıŋa ***tegi*** *ḳalmaduḳ, bükiŋe* ***tegi*** *ḳod(ad)uḳ tir.* "Büyük ev yanmış. Katına kadar kalmamış, köşesine kadar bırakmamış, diyor." (IB-9)

Ol emgekke sünükümüzke ***tegi*** *etimiz yinimiz yarılur yırtılur örtenür yalar*. "O ıstıraptan, kemiğimize kadar etimiz derimiz yarılır, yırtılır, yanar, alev alır." (M- 61/6-8)

Alḳınçuḳa ***tegi*** *burḳan uruġı üzülmez.* "Sonuna kadar Buddhaların soyu kesilmez." (TT VI-30)

Karahanlı Türkçesinde *tegi* "-e kadar" edatı yönelme durumundaki isimlerden sonra kullanılmaktadır. *Divanü Lügati't-Türk'* de *tegi* "-e kadar" edatı yuvarlak biçimde *tegü* olarak da karşımıza çıkar (Li, 2004: 470; Demirbilek, 2008: 97).

Küniniŋ küline ***tegü*** *yaġı*. "Kumanın külüne kadar düşman." (DLT III-237)

Şātūnuŋ başıŋa ***tegi*** *yoḳladım yaşımnı tükettim tiriglik yidim.* "Merdivenin başına kadar yükseldim, yaşımı tükettim, hayatım tamamlandı." (KB-6053)

Orta Türkçede Tegi Edatı

Harezm Türkçesinde *tegi* "-e kadar" edatı yönelme durumundaki isimlerden sonra *tegi, tigi* biçimlerinde kullanılmaktadır (Li, 2004: 471; Demirbilek, 2008: 97).

Bu keçe erteke ***tegi*** *uẓmaġıl atlanıp taġ başında turġıl bakġıl.* "Bu gece sabaha kadar uyuma, ata binip dağ başında dur (ve) bak." (NF-71/6)

Émdi munı belinge ***tegi*** *kömüŋ taḳı taşlap öltürüŋ.* "Şimdi bunu beline kadar gömün ve taşlayıp öldürün." (NF-349/5-6)

Öpüşü oynaşu olturdılar ḫoş ḳılu bir biringe taŋġa ***tégi*** *nüş.* "Tana kadar bir birine içki sunarak öpüşerek oynaşarak hoş oturdular" (HŞ-101r/4)

Kıpçak Türkçesinde *tegi* "-e kadar" edatı yönelme durumundaki isimlerden sonra kullanılmaktadır. Bu edat, Kıpçak Türkçesinde *değin(çe), deyin, diyin, daḳın, daḳınça, deg* "-e kadar" biçimlerinde karşımıza çıkar (Li, 2004: 471; Demirbilek, 2008: 97).

Mekkeke ***daḳın*** *yöridim*. "Mekke'ye kadar yürüdüm."

Batışdaġı kriwge ***deyin.*** "Batıdaki gün batmasına kadar".

Çağatay Türkçesinde *tegi* "-e kadar" edatı yönelme durumundaki isimlerden sonra kullanılmaktadır. Bu edat, Çağatay Türkçesinde *dégingе, dégin, dégünçe, tégi, tégin* "-e kadar" biçimlerinde karşımıza çıkar (Li, 2004: 471; Demirbilek, 2008: 97).

Ḳan yutar mén reşk élindin har keçe taŋġa ***dégin.*** "Her gece tana kadar kıskançlık elinden kan yutarım." (LD-106/6)

Néçe miḥrāb içre meni her keçe taŋġa ***tégin*** *şem' tég baştın ayaḳ ol cüft ü ṭaḳın köydürür.* "O çift ve tekin nice mihrap içinde beni her gece tana kadar mum gibi baştan ayağa yakar." (LD-93/2)

Eski Türkiye Türkçesinde Tegi Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *tegi* "-e kadar" edatı yönelme durumundaki isimlerden sonra kullanılmaktadır. Bu edat, Kıpçak Türkçesinde *değin, değin, dek, degi, daḳ* "-e kadar" biçimlerinde karşımıza çıkar (Li, 2004: 471; Demirbilek, 2008: 97).

Giceye ***değin*** *anda ḳatlandılar güneş batduġı sā'at aatlandılar.* "Geceye kadar orada beklediler ve güneş battığı saat ata bindiler." (SN- 915)

Yūsufı ve Zeliḫa ḳomaz ḳapuya ***degi*** *yetti ṭutdı yırtılur ard eteği.* "Zeliha, kapıya kadar Yusuf'u bırakmaz, Yusuf'a yetişti, tuttu arka eteği yırtılır." (YZ-546)

Üç yıla ***daḳ*** *ṭaşı düşdügi yirüŋ otı bitmez idi.* "Üç yıla kadar taşının düştüğü yerin otu bitmez idi." (DK-57/1-2)

Uzak Lehçelerde Tegi Edatı

Saha (Yakut) Türkçesinde Tegi Edatı

Yakut Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı *tīyä* "-e kadar" biçiminde yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 474).

*Bīr ḫarçıtıgar **tīyä** āġa üöräniäḫḫä.* "Bir kapiğe kadar saymayı öğrenmek gerek." (GSYLY-423)

*Moskvaġä **tīyä.*** "Moskova'ya kadar" (Li, 2004: 475)

*Sūskä **tīyä**.* "Yüze kadar" (Li, 2004: 475)

Halaç Türkçesinde Tegi Edatı

Halaç Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı, *+dän* biçiminde ekleşmiş olarak yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 473).

*Ta o **günädän** eri ḫatm e´än...* "Ta karı koca oldukları güne kadar…" (Li, 2004: 473)

*... u **günädän** bılaʻ maḫfi-dilän birbirindän…* "… o güne kadar bunlar birbirinden saklıydılar…"(Li, 2004: 473)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Tegi Edatı

Kazak Türkçesinde Tegi Edatı

Kazak Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı *deyin* "-e kadar" biçiminde yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 473; Alkaya, 2002: 265).

*On bir jasına **deyin** awılda ata-anasınıñ qasında oqup, erkin qıynalmay oquwğa maşıqtağan bala Muxtar…* "On bir yaşına kadar köyde anne babasının yanında okuyan ve etkin okuma alışkanlığı kazanan çocuk Muhtar…" (MÄ-13)

*Kerek dese üylengen künge **deyin** bir-birimizdiñ qanday ekenimizdi bilgen de emespiz.* "Gerek derse evlendiğimiz güne kadar birbirimizin nasıl olduğumuzu bilmiş de değiliz." (BKT-248)

*Biz mektepke **deyin** bardıḳ.* "Biz okula kadar gittik." (Li, 2004: 473)

*Kendirdiŋ japıraktarı men tamırında 4 protsentten 7 protsentke **deyin** kauçuk boladı.* "Kendirin yaprakları ile kökünde %4'ten %7'e kadar kauçuk oluyor." (Li, 2004: 473)

*Keşke **deyin** jolığa almaş pa yekensiŋ?* "Akşama kadar görüşemez misin acaba?" (Li, 2004: 473)

Kırgız Türkçesinde Tegi Edatı

Kırgız Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı *deyin* "-e kadar" biçiminde yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 474; Alkaya, 2002: 265).

Cazda egilgen eğin közgö ***deyin*** *orulup, cıynalıp bötöt*. "İlbaharda ekilen ekin güze kadar biçilip kaldırılacak." (Alkaya, 2002: 265)

Kuş kuygandın çokularına ***deyin*** *barıp da eki tordu çal.* "Kuş yakaladığı tepelere kadar gib ve iki tuzağı dağıt." (Alkaya, 2002: 265)

Kuş-Küygöndün çokularına ***deyin*** *barıp, eki tördü çal.* "Kuş-Küygön'ün tepelerine kadar gidip, iki yayla otlağına göz gezdir." (Li, 2004: 474)

Nogay Türkçesinde Tegi Edatı

Nogay Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı *deyim* "-e kadar" biçiminde yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 474; Alkaya, 2002: 265).

Üyken Oktyabr revolyutsiyasına ***deyim*** *Nogay xalqınıñ alfaviti bolmağan*. "Büyük Ekim devrimine kadar Nogay halkının alfabesi olmamıştır." (TEL-3)

Polktın başka bölükleri yılgadan ötip bitkenşege ***deyim****, faşistlerdin köp sanlı küşleri men urısıp, olardıñ yolın buruvda boldı*. "Alayın diğer bölükleri ırmaktan geçip bitinceye kadar, Almanların çok sayıdaki güçleriyle çarpışıp, onların yolunu çevirmek de oldu." (TEL-154)

Volga degen üyken suv,

Men kolımdı yauvganman.

Nemetslerdi Volgadan,

Berline ***deyim*** *kuvganman.* "Volga denen büyük suda ben elimi yıkamıştım. Almanları Volga'dan Berlin'e kadar kovalamışım." (YY-161)

Ayuw ininde yazlıkka ***deyim*** *yatıp kaldı.* "Ayı, ininde bahara kadar yattı." (Li, 2004: 474))

Bu kullıktı üylege ***deyim*** *kutılmaga kerek*. "Bu işi öğleye kadar bitirmek gerek." (Li, 2004: 474)

Yasla stantsiyaga ***deyim*** *yayaw bardılar*. "Delikanlılar istasyona kadar yayan gittiler." (Li, 2004: 474)

Karakalpak Türkçesinde Tegi Edatı

Karakalpak Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı *deyin* "-e kadar" biçiminde yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 473; Alkaya, 2002: 265).

Teñizdiñ qurığanına eleğe ***deyin*** *muştay balada isenbeydi*. "Gölün kuruyacağına şimdiye kadar küçük çocuklar da inanmazdı." (ADM-4)

Biraq sizge tek erteñge ***deyin*** *ğana orın bereyik.* "Ama size yalnız yarına kadar yer verelim." (ADM-33)

Bizler Astraḫanġa ***deyin*** *paroḫodḳa minip bardıḳ.* "Bizler Astrahan'a kadar vaupra binip vardık." (Li, 2004: 474)

Caŋa cılġa ***deyin*** *bir talay waḳıt bar.* "Yılbaşına kadar bir hayli vakit var." (Li, 2004: 474)

Bürkit bultḳa ***deyin*** *körerildi*. "Kartal buluta kadar yükseldi." (Li, 2004: 474)

Kinoteatrga 500 ge ***deyin*** *adam sıyadı*. "Sinemaya 500'e kadar adam sığıyor." (Li, 2004: 474)

Karay Türkçesinde Tegi Edatı

Karay Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı *degin, de΄yin΄, deyin* "-e kadar" biçimlerinde yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 473; Alkaya, 2002: 265).

Qarındaş da dost maya sien bağalı/ Ömiurgia ***deyin*** *sieninbia kuvanamın*. "Benim için değerli olan kardeşim ve dostumsun, sonsuza kadar seninle sevineyim." (ÇUT-202)

Kuyaş balkuvundan eniuviunia ***deyin****; maxtalğandır adı Tienrinin.* "Güneşin doğuşundan batışına kadar, Tanrı'nın adı övülmüştür." (KYY-1-87)

Arınmadın ġälige ***deyin*** *murdarlığından.* "Şimdiye değin pisliğinden arınmadın." (KRPS-411)

Musansaḳ yarıḳ bolġanına ***değin****…* "Gün ağarıncaya kadar beklersek…"(KRPS-411)

Ol tan saruwuna ***de΄yin΄*** *balıḫ tutma çıḫtı*. "O, gün ağarmasına değin balık tutmaya çıktı." (MKÜ-109)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Tegi Edatı

Azerbaycan Türkçesinde Tegi Edatı

Azerbaycan Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı, *+däk, +täḫ* biçimlerinde ekleşmiş olarak yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir. Özellikle *täḫ* "-e kadar" biçimi ağızlarda görülmektedir (Li, 2004: 473).

*Küçäni keçärkän yolun **yarısınadäk** sola, sonra isä saġa baḫ!* "Sokağı geçerken yolun yarısına kadar sola, sonra ise sağa bak!" (AD-159)

*Yaḫşı ki, vaġzaldan ġäytarıblar, yoḫsa usta Ramazan düz **kändädäk** gedärdi*. "İyi ki gardan döndürmüşler, yoksa Ramazan usta doğrudan köye kadar giderdi." (GAY-381)

Gagavuz Türkçesinde Tegi Edatı

Gagavuz Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı, *+dan, +dän, +dak, +däk* biçimlerinde ekleşmiş olarak yönelme hâlindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 472; Özkan, 1996: 191).

*Çok imeklär, içkilär koyuldu, beşüz kişilik yurta dolu **yakayadan.*** "Beş yüz kişilik, yakasına kadar dolu çadıra çok yemekler, içkiler getirildi." (Kara, 2011: 96)

*Onon hem Kerulen **derelerindän** taa Tunayadan!* "Onon ve Kerulen nehirlerinden taa Tuna'ya kadar!" (Kara 2011: 73)

*Bu çatalın sā tarafında 1940-cı **yıladan** yev yoktu*. "Bu koyarın sağ tarafında 1940'ıncı yıla kadar ev yoktu." (Li, 2004: 472)

*Haydut usul-usul gitmiş kızın ārdına onun **yevinädan.*** "Haydut usul usul gitmiş kızın ardına onun evine kadar." (Li, 2004: 472)

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tegi Edatı

Türkiye Türkçesi ağızlarında *tegi "*-e kadar" edatı *deyin, teyin, diyin, teyün, tiyin* biçimlerinde karşımıza çıkar (Bahşi, 2012: 117; DS, 1969).

*Aşamlara **teyin** orda otırırdı.* (Bahşi, 2012: 117).

Türkiye Türkçesinde Tegi Edatı

Türkiye Türkçesinde *tegi "*-e kadar" edatı *değin, dek* biçimlerinde yönelme halindeki isimlerden sonra gelmektedir (Li, 2004: 472).

*Bu millet sonsuza **değin** yaşayacak.* (Li, 2004: 472)

*Okulların açılmasına **değin** burada kalacağım.* (Li, 2004: 472)

*Sabah sürçen, geceye **dek** sürçer.* (Li, 2004: 472)

Tablo 1.18. Tegi edatının ekleşme tablosu.

***Tegi* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Tegi* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**	***Tegi* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**
Eski Türkçe (Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*tegi*	
Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi	*tegi, tigi, değin(çe), deyin, diyin, daḳın, daḳınça, deg, dégince, dégin, dégünçe, tégi, tégin*	
Eski Türkiye Türkçesi	*değin, değin, dek, degi, daḳ*	
Saha (Yakut) Türkçesi	*tī̄yä*	
Halaç Türkçesi	*+dän*	X
Kazak Türkçesi	*deyin*	
Kırgız Türkçesi	*deyin*	
Nogay Türkçesi	*deyim*	
Karakalpak Türkçesi	*deyin*	
Karay Türkçesi	*de´yin´, deyin*	
Azerbaycan Türkçesi	*+däk, +täḫ*	X
Gagavuz Türkçesi	*+dan/ +dän/ +dak/ +däk*	X
Türkiye Türkçesi Ağızları	*deyin, teyin, diyin, teyün, tiyin*	
Türkiye Türkçesi	*değin, dek*	

2.1.1.19. Üçün> +çUn, +şĭn, +şĭ̆n, +çin

Üçün "için, uğruna, -den dolayı, yüzünden, hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, maksadıyla" edatı, Eski Türkçeden bu yana hem tarihi lehçelerde hem de çağdaş lehçelerde oldukça işlek olarak kullanılmıştır. Neden ve amaç bildiren son çekim edatlarındandır (Hacıeminoğlu, 1971: 98; Li, 2004: 519).

Üçün edatının kökeni ile ilgili farklı açıklamalar yapılmıştır. Çoğu araştırmacının kabul ettiği görüş *uç* "uç, nihayet, sebep" ismine vasıta hâli eki +*n*' nin eklenmesi sonucu oluştuğudur (Efendioğlu, 2007: 27; Hacıeminoğlu, 1971: 98; Bang, 1273; Banguoğlu, 1974: 79; Ergin, 2004: 332, 237; Oruzbayeva ve Kudaybergenov, 1964: 331).

Clauson, *üçün* edatının kökeni hakkında bir görüş belirtmez fakat edatın diğer lehçelerdeki kullanım biçimlerine yer verir (Clauson 1972: 28).

Kaare Grönbech *üçün* edatının, *uç* kelimesi ile vasıta hali ekinin birleşmesiyle oluştuğu görüşüne katılmaz fakat kendi de ayrıca bir görüş bildirmez (Grönbech, 1995: 31-32).

Jean Deny, *"Türk Dil Bilgisi"* adlı çalışmasında *üçün* edatının *uçundan* kelimesinden geldiği görüşündedir. Ali Ulvi Elöve ise bu görüşe katılmayarak *üçün* edatının *öç* "karşılık, misilleme" kelimesinden türediğini ve *öcün* "karşılık olarak, misilleme olarak" anlamlandırdığını vurgular (Deny, 2012: 564).

Annemaria von Gabain, *"Eski Türkçenin Grameri"* adlı çalışmasında *üçün* edatının, *uç* "nihayet, son" isminden türeyen mevhum bir **uçu-/*üçü-* "hedef almak" fiiline zarf-fiil ekinin gelmesi ile oluştuğunu söyler (Gabain, 1988: 97). Gabain, *üçün* edatının *uç* ve vasıta hâli ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşlerinin edatın ait olduğu kelimedeki yükleme hâli istemini izah etmediğini vurgular. Mutlaka bu edatın içinde bir transitiv fiilin olduğu görüşündedir. Zeynep Korkmaz, Gabain' in bu görüşüne katılmaz. *Üçün* edatının yükleme hali istemediğini "anı üçün" gibi örneklerdeki kullanımın aslen yükleme hâli eki değil ilgi hâli ekinin yerini tuttuğu görüşündedir (Korkmaz, 1962: 32). Hâl eklerinin bir birlerinin görevini yerine getirdiği Eski Türkçeden beri bilinmektedir.

Zeynep Korkmaz, *üçün* edatını *uç* "sebep" ismine iyelik eki ve /+n/ vasıta hâli ekinin gelmesi ile oluştuğu görüşünü paylaşmaktadır: *uçun<uç-ı-n* (Korkmaz, 1962: 35). *Uç* kelimesinin Eski Türkçede "sebep" anlamı bulunmamaktadır fakat Eski Türkiye Türkçesi döneminde *uç* kelimesinin "sebep" anlamında kullanımı görülmektedir. Korkmaz; *üçün, üçin, için* biçimlerini ise /ç/ sesinin inceltici etkisi ile dil ve dudak benzeşmeleri sonucunda oluşan daha yeni şekiller olarak görür (Korkmaz, 1962: 35).

Räsänen, "*Versuch Eines Etymologıschen Wörterbuchs Der Türksprachen"* adlı sözlüğünde *uçun* edatını *iç* kelimesi ile ilgili bulur ve çağdaş lehçelerdeki biçimlerine de yer verir (Räsänen, 1969: 509).

Mehmet Vefa Nalbant, *için* ve *üçün* edatlarının aynı edatın farklı biçimleri değil de ayrı iki edat olarak düşündüğünü söyler. Zeynep Korkmaz'ın *uç* kelimesi *için* ise verdiği "sebep" anlamını kabul etmez ve *uç* kelimesine Gabain gibi "nihayet, son" anlamlarını verir. Üçün edatının, *uç* "nihayet, son" isminden geldiğini *için* edatının ise

"iç, iç kısım" isminden geliştiği görüşündedir. Böyle düşünmesinin sebebi ise *için* edatının sadece Oğuz grubu lehçelerinde bulunması, Karluk, Kıpçak ve Kuzeydoğu grubundaki lehçelerde hep *üçün* ve türevi biçimlerinin olmasıdır. Nitekim Nalbant, *için* ve *üçün* edatlarının ayrı köklerden gelen iki farklı edat olduğunu, zamanla bu iki edatın birbirine karıştığını ifade eder (Nalbant, 2012: 93).

Üçün "için, uğruna, -den dolayı, yüzünden, hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, maksadıyla" edatı, hem tarihi lehçelerde hem de çağdaş lehçelerde kullanılmaktadır. Edat, Eski Türkçede *üçün* biçiminde, Orta Türkçede *üçün, uçun* biçiminde kullanılmıştır. Eski Türkiye Türkçesinde ise, *içün* biçiminde kullanılır ve aynı zamanda *+çun/+çün* biçiminde ekleşmiş biçimlerine de rastlanır. Edat bu dönemde ekleşme sürecine girmiştir diyebiliriz. Edat uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde ise *+şĭn, +şĭ̵n* biçiminde ekleşmiş olarak, Halaç Türkçesinde hem ekleşmiş olarak *+çün, +çun, +çin* biçiminde hem de ayrı bir şekilde *için, içi*^{n}*, içi, içün, içü, içun* biçiminde kullanılmaktadır. Yakut (Saha) Türkçesinde ise ekleşme görülmez, *ihin* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde *üçün* biçiminde herhangi bir ses değişikliğine uğramadan kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinde Altay Türkçesinde *uçun* biçiminde, Tuva Türkçesinde *ujun* biçiminde, Hakas Türkçesinde *üçün* biçiminde kullanılmaktadır. Edat türlü ses değişimleri ile, Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *öçĭ̵n* biçiminde, Kazak Türkçesinde *üşin* biçiminde, Kırgız Türkçesinde *üçün* biçiminde, Başkurt Türkçesinde *ösön* biçiminde, Nogay Türkçesinde *üşin* biçiminde, Kırım-Tatar Türkçesinde *üçin* biçiminde, Karakalpak Türkçesinde *uşın* biçiminde, Kumuk Türkçesinde *uçun* biçiminde, Karaçay-Balkar Türkçesinde *üçün* biçiminde, Karay Türkçesinde *üç´un´, uçun, içun, içün, üçün, itsin* biçiminde ekleşmeden kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Gagavuz Türkçesinde *üçün* edatı dar ünlülü olarak *için* biçiminde, Azerbaycan Türkçesinde *üçün* biçiminde, Türkmen Türkçesinde *üçī̵n, üçin, üçünem, üçirin türevleri* ile, Türkiye Türkçesi ağızlarında *üçün, uçun, +çin, +çün, +çun* biçimleri ile hem ekleşmeden hem de ekleşerek kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise *için, +çin, +çün* biçiminde kullanılmaktadır, ekleşme süreci henüz tamamlanmamıştır.

Eski Türkçede Üçün Edatı

Orhun Türkçesinde *üçün* edatı "için, uğruna, -den dolayı, yüzünden" manalarında kullanılmaktadır. Genellikle yalın isimlerden, üçüncü şahıs iyelik ekli isimlerden ve zamirlerin yükleme hâli almış biçimlerinden sonra gelir (Li, 2004: 519; Hacıeminoğlu, 1971: 99).

Béş balıḳ anı ***üçün*** *ozdı*. "Beşbalık onun için kurtuldu." (BK D-28)

İltériş ḳaġän bilgesin ***üçün*** *alpin üçün tabġaçḳa yeti yigirmi sünüşdi*… "İlteriş Kağan akıllı olduğu için, cesur olduğu için, Çinlilerle on yedi (kez) savaştı. (T 48-49)

Uygur Türkçesinde *üçün* "için, uğruna, -den dolayı, yüzünden" edatı, Orhun Türkçesinde olduğu gibi genellikle yalın isimlerden, üçüncü şahıs iyelik ekli isimlerden ve zamirlerin yükleme hâli almış biçimlerinden sonra gelir (Li, 2004: 520; Hacıeminoğlu, 1971: 99).

Meniŋ bu etözüm yalıŋuz sini ***üçün*** *belgürmiş erür*. "Benim bu vücudum yalnız senin için ortaya çıkmıştır." (Li, 2004: 520)

Uluş barça tigin ***üçün*** *busanur.* "Bütün ülke prens için kederlenir." (Li, 2004: 520).

Tay bilge tutuḳ yablaḳın ***üçün*** *bir éki altıġ yablaḳın* ***üçün*** *ḳara bodunum öltüŋ yitdiŋ.* "Tay Bilge Tutuk kötü olduğu için, bir iki atlı da kötü olduğu için, avam halkım öldün, yittin." (Li, 2004: 520).

Karahanlı Türkçesinde *üçün* "için, uğruna, -den dolayı, yüzünden" edatı, yalın isimlerden sonra ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra gelmektedir (Li, 2004: 520; Hacıeminoğlu, 1971: 100).

Ḳuş tuzaḳḳa meŋ ***üçün*** *ilinür*. "Kuş tuzağa yem için takılır." (DLT III-358)

Dād İspehsālār beg ***üçün*** *bu kitib çıḳardum ajunda atı ḳalsu tip.* "Dad İspehsalar Bey için bu kitabı yazdım dünyada (onun) adı kalsın diye." (AH-69-70)

Anıŋ ***üçün*** *Yūsuf Uluġ Ḥās Ḥācib tip atı çawı ajunda yayılmış turur*. "Ondan dolayı Yusuf Uluğ Has Hacip diye, (onun) adı (ve) şöhreti dünyaya yayılmıştır." (KB-27-28)

Orta Türkçede Üçün Edatı

Harezm Türkçesinde *üçün* "için, uğruna; yüzünden, -den dolayı" edatı, yalın isimlerden sonra ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçimlerinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 520; Hacıeminoğlu, 1971: 100).

Anıŋ ***üçün*** *balıḳ boġuzlanmas témişler.* "Onun için balık boğazlanmaz demişler." (KE-44R/13-14)

Ḥaḳ teʿālā méni raḥmat ***üçün*** *ıẕdı laʿnat üçün ıẕmadı.* "Hak Taala beni rahmet için gönderdi, lanet için göndermedi." (NF-13/1)

Ḳazar ol taş köŋüllüg yār ***üçün*** *taş aḳıtur közlerindin tutşu ḳan yaş.* "O taş gönüllü yar için kazar (ve) gözlerinden dışarı daima kan yaş alıtır." (HŞ- 67v/6)

Kıpçak Türkçesinde *üçün* "için, uğruna; yüzünden, -den dolayı" edatı, yalın isimlerden sonra ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçimlerinden sonra *üçün, uçun* biçimlerinde kullanılmaktadır (Li, 2004: 521; Hacıeminoğlu, 1971: 101).

Seniŋ ***üçün*** *bir tüüş körüpmen ḫayr bolġay.* "Senin için bir düş görmüşüm, hayırlı olacak." (GT-221/6)

Sen né ***üçün*** *ḫalḳnı tağıtursen.* "Sen niçin halkı dağıtırsın." (GT-32/3-4)

Soŋram şaharli berdi ḫalgan ḫastalar ***uçun*** *ḫabaḫ çıḫarı ovlar…* "Sonra şehirli(ler sağ) kalan hastalar için kapısı dışında evler verdiler. (Li, 2004: 221)

Çağatay Türkçesinde *üçün* "için, uğruna; yüzünden, -den dolayı" edatı, yalın isimlerden sonra ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçimlerinden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 521 Hacıeminoğlu, 1971: 101).

Bu béş kün ***üçün*** *özüŋni asru tutma*. "Bu beş gün için kendini aşırı tutma." (Li, 2004: 521)

İmdi né ***üçün*** *bermey turur sen*. "Şimdi niçin vermiyorsun." (Li, 2004: 521)

… ḳorġannı biziŋ ***üçün*** *saḫlap bizge kişi yiberdiler.* "… kaleyi bizim için saklayıp bize kişi gönderdiler." (Li, 2004: 521)

Eski Türkiye Türkçesinde Üçün Edatı

Eski Türkiye Türkçesinde *üçün* "için, uğruna; yüzünden, -den dolayı" edatı, yalın isimlerden sonra ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçimlerinden sonra hem *içün* biçiminde hem de *+çun/+çün* biçiminde ekleşmiş olarak kullanılmaktadır (Li, 2004: 521; Hacıeminoğlu, 1971: 102).

Benden ötrü sen ḳazāya oġraduŋ benüm ***içün*** *bu belāya oġradın*. "Benden dolayı sen kazaya uğradın ve benim yüzümden bu belaya uğradın." (Li, 2004: 521)

Ḳangı günāh ***içün*** *Yaḥyā peyġāmberi öldürdiler*. "Hangi günah için Yahya peygamberi öldürdüler." (Li, 2004: 521)

Suçına göre ḳınar ḥaḳ kişiyi ḳınamaz erkek ***içün*** *hiç dişiyi.* "Tanrı, insanı suçuna göre cezalandırır, erkek için hiç kadını cezalandırmaz." (Li, 2004: 521)

Uzak Lehçelerde Üçün Edatı

Çuvaş Türkçesinde Üçün Edatı

Çuvaş Türkçesinde *üçün* edatı, *+şĭn, +şĭ̆n* biçiminde ekleşmiş olarak "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 530).

Sirĭ̆nşĭ̆n *ku yıvĭr ĭ̆ś mar.* "Sizin için bu ağır iş değil." (Li, 2004: 530)

Vĭl kinona pımast´, ***mĭ̆nşĭ̆n*** *tesen ku fil´ma kurnĭ̆.* "O sinemaya gitmiyor, çünkü bu filmi görmüş." (Li, 2004: 530)

Yĭvanşĭn *śĭ̆varni, Terenteyşĭ̆n tip erni.* "Yivan için apukurya, Terentey için büyük perhiz." (Li, 2004: 530)

Saha (Yakut) Türkçesinde Üçün Edatı

Saha Türkçesinde *üçün* edatı, *ihin* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden; -e rağmen, -se de" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 530).

Kinigä ***ihin*** *bĭ̄r solkuobayı tölō̄tüm.* "Kitap için bir ruble ödedim." (Li, 2004: 530)

Tılbıt atının ***ihin*** *sanābıt bĭ̄r.* "Dilimiz farklı olsa da düşüncemiz birdir." (Li, 2004: 530)

Lalcıbıtım, ol ***ihin*** *kälbätägim*. "Hastaydım, onun için gelmedim." (Li, 2004: 530)

Halaç Türkçesinde Üçün Edatı

Halaç Türkçesinde *üçün* edatı, "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında *için, içi*^{n}*, içi, içün, içü, içun* biçimlerinde ve *+çün, +çun, +çin* biçimlerinde ekleşmiş olarak da karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 523).

...bọ ọzin ***içu****n ġazåni teindä bịr ḫurdä ki istädi yẹsin saḫladi…* "…bu kendisi için gazanın dibinde yemek istediği küçük bir şeyi sakladı…" (Li, 2004: 523)

Yẹŋiştän o΄rda bu oğlan ***için*** *bir hafta toy tutadi.* "Sevinçten orada bu oğlan için bir hafta düğün yapıyor." (Li, 2004: 523)

...här bịri ***içi****^{n} bịr danä åt tutadi…* "…her biri için bir tane at tutuyor…"

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Üçün Edatı

Özbek Türkçesinde Üçün Edatı

Özbek Türkçesinde *üçün* edatı, yine aynı biçimde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 524).

Ḳalämlärni sen ***üçün*** *åldim.* "Kalemleri senin için aldım." (Li, 2004: 524)

Yåmġır yåḳḳani ***üçün*** *keçikdim.* "Yağmur yağdığı için geciktim." (Li, 2004: 525)

Meniŋ båltäm ***üçün*** *bir ṣåp keräk.* "Benim baltam için bir sap gerek." (Li, 2004: 524)

Meniŋ ***üçün*** *beştä kitåp ålib kel!* "Benim için beş tane kitap alıp gel!" (Li, 2004: 524)

Yeni Uygur Türkçesinde Üçün Edatı

Yeni Uygur Türkçesinde *üçün* edatı, yine aynı biçimde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 524).

Kitapniŋ här bir sözi biz ***üçün*** *ḳadirlik.* "Kitabın her bir sözü bizim için değerli." (Li, 2004: 524)

Män bu kitabnı ukam ***üçün*** *aldim.* "Bu bu kitabı küçük kardeşim için aldım." (Li, 2004: 524)

U bizgä hayat bärdi, biz uniŋ ***üçün*** *yaşaymiz*. "O bize hayat verdi, biz onun için yaşıyoruz." (Li, 2004: 524)

Kuzeydoğu Grubunda Üçün Edatı

Altay Türkçesinde Üçün Edatı

Altay Türkçesinde *üçün* edatı, *uçun* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 528).

D´akşı iji ***uçun*** *enem köp katap sıy algan.* "İyi işinden dolayı annem çok kez ödül almış(tır)." (Li, 2007: 528)

Meniŋ ***uçun*** *edip sal.* "Benim için bunu yap." (Li, 2007: 529)

Ol albatınıŋ ırızı ***uçun*** *tartışkan*. "O, halkın mutluluğu için mücadele etmiştir." (Li, 2007: 529)

Hakas Türkçesinde Üçün Edatı

Hakas Türkçesinde *üçün* edatı, *üçün* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve ilgi hâli eki almış biçiminden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 529).

Anıŋ ***üçün*** *Çir-sūbısta şkolalar köp püdĭrĭlçe.* "O yüzden ülkemizde okullar çok yapılıyor." (HT-49)

Kniga ***üçün*** *pis salkovay töledĭm.* "Kitap için beş ruble ödedim." (HRS-257)

Prayzı pĭr kĭzĭnĭŋ ***üçün,*** *pĭr kĭzĭ prayzınıŋ üçün.* "Herkes bir kişi için, bir kişi herkes için." (HT-57)

Tuva Türkçesinde Üçün Edatı

Tuva Türkçesinde *üçün* edatı, *ujun* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 529).

Mōŋ ***ujun*** "bu yüzden" (Li, 2004: 530)

Törēn bijik çok bolgan ***ujun****, mōl bijik ajıldap turgan.* "Kendi alfabesi bulunmadığı için, Moğol alfabesi iş görüyordu." (Li, 2004: 530)

Sēŋ ***ujun*** *bis ozaldadıvıs*. "Senin yüzünden biz geç kaldık." (Li, 2004: 530)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Üçün Edatı

Tatar Türkçesinde Üçün Edatı

Tatar Türkçesinde *üçün* edatı, *öçĭn* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 527; Alkaya, 2002: 309).

E Xucanıñ bér de isé kitmegen, şatlanıp, yomartlıgı ***öçĭn*** *patşaga rexmet uqıgan.* "Hoca ise hiç de şaşırmamış, sevinip, cömertliği için padişaha teşekkür etmiş." (XNM-8)

Bay çiklevék ***öçĭn*** *akça tülegen de Xuca çiklevéklerné üz késeséne alıp salgan.* "Zengin adam, ceviz için para ödemiş ve Hoca cevizleri kendi cebine koymuş." (XNM-28)

Bĭzniñ ***öçĭn*** *bĭrär kıymmätĭ bar mı?* "Bizim için herhangi bir değeri var mı?" (TRS-308)

Kiçä yawgan yaŋgırnıŋ igĭn ***öçĭn*** *faydası küp bulacak.* "Dün yağan yağmurun ekin için faydası çok olacak." (TTG-99)

Yaḫşı ḫĭzmätĭ ***öçĭn*** *änigä iŋ osta kombaynçı isĭmĭ birĭldĭ.* "İyi hizmetinden dolayı anneme en usta biçerdöver makinisti adı verildi." (Li, 2004: 527)

Kazak Türkçesinde Üçün Edatı

Kazak Türkçesinde *üçün* edatı, *üşin* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin yalın ve ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 526; Alkaya, 2002: 309).

Bağanadan qorqıtqannıñ ızası ***üşin****, bir qolimnen keñirdegin qısıp, qılğındırıp, bir qolimnen ökpeden qoyıp-qoyıp jiberip, semserime umsındım*. "Önceki korkutmasının cezasından dolayı, bir elimle gırtlağını sıkıp, boğup, bir elimle de ciğerine vura vura, bıçağıma davrandım." (MÄ-154)

Anığında ese tiyip, Tektiğul ***üşin*** *Sälmen qun töler bolsa, bar Qozıbaq awlına üles tiyetini ras.* "Ferçekten de halk yerini bulup, Tektigul için Selmen bedel ödeyecek olsa, bütün Kozıbak köyüne pay çıkacağı gerçek." (MÄ-275)

Köktemniñ araylı küni men ***üşin*** *küñgirt tartıp ketkendey boladı.* "İlkbaharın aydınlık günü, benim için karanlık içinde geçmiş gibi oluyor." (MÄ-26)

Almatıġa oḳuw ***üşin*** *keldim. "*Alma-Ata'ya okumak için geldim." (Li, 2004: 526).

*Balam **üşin** oyınşık satıp aldım*. “Oğlum için oyuncak satın aldım.” (Li, 2004: 526)

*Kitaptı sen **üşin** aldım.* “Kitabı senin için aldım.” (Li, 2004: 526)

*Meniŋ **üşin** ķaygı jeme.* “Beni merak etme.” (Li, 2004: 526)

Kırgız Türkçesinde Üçün Edatı

Kırgız Türkçesinde *üçün* edatı, *üçün* biçiminde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin yalın ve ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 526; Alkaya, 2002: 309).

*Birok, Men Sulayman **üçün** ölgüm lebeyt, anı körgüm kelet*. “Fakat, benim Sulayman için ölesim gelmiyor, onu göresim geliyor.”

*Andan bolbogon kündö dö Sapardın ömürü **üçün** küröşüü bizdin mildetibiz.* “Öyle olmasa nile, Sapar’ın hayatı için mücadele etmek bizim görevimiz.” (AG-81)

*Men eger birdemeni talap kılsam, demek, iştin paydası **üçün** talap kılam*. “Ben eğer bir şeyi talep ediyorsam, işin faydası için talep ediyorum.” (KA-440)

*Al cerde koyçular **üçün** üylör bar.* “O yerde koyun çobanları için çadırlar var.” (Li, 2004: 526)

*Keçigip kalgarım **üçün** men bir top ceme uktum*. “Geciktiğim için ben epey kınandım.” (Li, 2004: 526)

*Santa, sen men üçün caralgansıŋ, men sen **üçün** caralgam.* “Santa, sen ben,m ,ç,n yaratılmışsın, ben (de) senin için yaratılmışım.” (Li, 2004: 526)

Başkurt Türkçesinde Üçün Edatı

Başkurt Türkçesinde *üçün* edatı, *ösön* biçiminde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 527; Alkaya, 2002: 309).

*Vatan **ösön** barğan huğışta 1945 yıldıñ 25 apreléndе helek buldı.* “Vatan için yapılan savaşta, 25 Nisan 1945’te öldü.” (BT-87)

*Sıyırsıqtar **ösön** oyanı nisék yaharğa ikendé bélehézzér*. “Sığırcıklar için nasıl bir yuva hazırlayacağınızı biliyorsunuzdur.” (BT-108)

*Atlılar kürhätkän batırlıķ **ösön** kavdiviziyağa gvardiya isĭmĭ birĭlä.* “Atlıların gösterdikleri kahramanlıktan dolayı süvari tümenine muhafız birlikleri ası veriliyor.” (Li, 2004: 638)

Bına, şunıŋ ***ösön*** *oẕon timĭr yul töẕölä.* “İşte onun için uzun demiryolu yapılıyor.” (BT-136)

Muzey binahı ***ösön*** *bĭr sawẕagärẕĭn bik matur yorto haylana.* “Müze binası için bir tüccarın çok güzel evi seçiliyor.” (Li, 2004: 638)

Nogay Türkçesinde Üçün Edatı

Nogay Türkçesinde *üçün* edatı, *üşin* biçiminde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin yalın ve ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 527; Alkaya, 2002: 309).

Eki papiros ***üşin*** *yas tükenşi paşkedi aşkısı kelmedi*. “Genç dükkâncı iki sigara için paketi açmak istemedi.” (YY-96)

Atam yazık xalk ***üşin*** *kızganmay yanın berip yürdi.* “Zavallı babam, halk için sakınmadan canını verdi.” (YY-172)

Bir kozı ***üşin*** *ädem özin olayşaga yetkererme?* “Bir kuzu için adam kendini öyle duruma düşürür mü?” (Li, 2004: 527)

Dunıyadıŋ bäri ḫalkları tınışlık ***üşin*** *küresediler.* “Dünyanın bütün halkları barış için mücadele ediyorlar.” (Li, 2004: 527)

Men munı tek siziŋ ***üşin*** *etemen.* “Ben bunu tek sizin için yapıyorum.” (Li, 2004: 527)

Siz ***üşin*** *men uyalaman*. “Sizden utanıyorum.” (Li, 2004: 527)

Kırım-Tatar Türkçesinde Üçün Edatı

Kırım Tatar Türkçesinde *üçün* edatı, *için* biçiminde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin yalın ve ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 525; Alkaya, 2002: 309).

Şairniñ bu yubileyi de, er bir sovet adamı ***için,*** *bütün progressiv insaniyet içnü, çok milletli sovet edebiyatı için büyük bir bayramdır*. “Şairin bu jübilesi de her Sovyet insanı için, bütün ilerici insanlık için, çok uluslu Sovyet edebiyatı için büyük bir bayramdır.” (ETM-92)

Arḳada ḳalġanda çoḳ aġır yıllar, biz ***için*** *açıldı baḫt tolu yollar.* “Arkada kaldığında çok ağır yıllar, bizim için açıldı baht dolu yollar.” (ATG-114)

Senin ***için*** *iç bir qasaplarda et bulunmaz.* “Senin için hiçbir kasapta et bulunmaz.” (ETM-205)

Bir ḳolumda al bayrağımi bir ḳolumda vintovkam, ***gayemçün*** *damarımda ḳaynap tura ḳızıl ḳan.* “Bir elimde al bayrağım, bir elimde tüfeğim, gayem için damarımda kaynayaduruyor kızıl kan.” (ATG-37)

Onıŋ içün eserleriniŋ tili ḫalḳ kütleleri ***içün*** *anlayışlı ve sade olmalı edi.* “Onun için eserlerinin dili halk kütleleri için anlaşılır ve sade olmalı idi.” (ATG-18)

Karakalpak Türkçesinde Üçün Edatı

Karakalpak Türkçesinde *üçün* edatı *uşın* biçiminde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 527; Alkaya, 2002: 309).

Men kitaptı mektep ***uşın*** *satıp aldım*. “Ben kitabı okul için satın aldım.” (Li, 2004: 527)

Men köp biliw ***uşın*** *oḳıyman*. “Ben çok bilmek için okuyorum.” (Li, 2004: 527)

Mende siz ***uşın*** *bir ḫat bar*. “Bende sizin için bir mektup var.” (Li, 2004: 527)

Ol siziŋ ***uşın*** *bügin Taşkentten samol´ot penen keldi.* “O sizin için bugün Taşkent’ten uçakla geldi.” (Li, 2004: 527)

Kumuk Türkçesinde Üçün Edatı

Kumuk Türkçesinde *üçün* edatı *uçun* biçiminde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 526; Alkaya, 2002: 309).

Bu adamnı ne ***uçun*** *taḳsırlaylar?* “Bu adamı niçin cezalandırıyorlar?” (KRS-301)

Meni ayawlu watanım, men seni ***uçun*** *aziz canımnı da berirmen*. “Benim aziz vatanım, ben senin için aziz canımı da veririm.” (KT5-40)

Şo muratġa yetmek ***uçun*** *siz ne çaralar göresiz?* “O muradınıza ermek için siz ne önlemler alıyorsunuz.” (KT5-13)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Üçün Edatı

Karaçay-Balkar Türkçesinde *üçün* edatı, *üçün* biçiminde “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden” anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 526; Alkaya, 2002: 309).

Men anam bla Raziyat ***üçün*** *caşarġa kürüşeme, -dedi Xalimat.* “Ben annemle Raziyat için yaşamaya çalışıyorum, dedi Halimat.” (OC-97)

Atası ***üçün*** *da ol Açemez alanı qırğan etgendi.* "Açemez, babası için onları kırıp dökmüş." (MKXPÇ-115)

Bu kitapnı seni ***üçün*** *alġanma*. "Bu kitaı senin için aldım." (Li, 2004: 526)

İşim ***üçün*** *menŋe cüz som çıġadı.* "İşim için bana yüz ruble ödenmeli." (Li, 2004: 526)

Ḳarındaşım ***üçün*** *kerekli darmanla izley, şaḥarġa atlandım.* "Biraderim için gerekli ilaçlar arayarak şehre gittim." (Li, 2004: 526)

Karay Türkçesinde Üçün Edatı

Karay Türkçesinde *üçün* edatı, *üç´un´, uçun, içun, içün, üçün, itsin* biçimlerinde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden, zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 525; Alkaya, 2002: 309).

Atam koyçax ***üçiun*** *on eki froliu da sieksian bieş osmak tioliadi.* "Babam koyun için ok iki altın ve seksen beş kuruş ödedi." (MKÜ-86)

Mien uvlum ***üçiun*** *üst' uprax satınaldım.* "Ben oğlum için palto satın aldım" (MKÜ-94)

Canlarıyız, yetip biyik kiokliargia, yalbarsınlar biznin ***üçiun*** *Tienrigia.* "Ruhlarımız yüce göklere ulaşıp, bizim için yalvarsınlar." (KYY-137)

Aḳ aḥça ḳara kun´ ***uçun.*** "Ak akçe kara gün için(dir)." (Li, 2004: 525)

Anın ***üçün*** *kim kümüş sağışlana edi künl´erind´e Şelomoniŋ bir nemege*. "Çünlü Şelomon zamanında gümüş, bir şey sayılmıyordu." (Li, 2004: 525)

Bular az kaygılanadlar yer nerseler ***itsin.*** "Bunlar dünyevi şeyler için az kaygılanıyorlar." (Li, 2004: 525)

El´ ***içun*** *ḳuyu ḳazġan için´e g´endi duş´er.* "El için kuyu kazan içine kendi düşer." (Li, 2004: 525)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Üçün Edatı

Azerbaycan Türkçesinde Üçün Edatı

Azerbaycan Türkçesinde *üçün* edatı, yine aynı biçimde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 523).

Bir müştäri ***üçün*** *dükan açılmaz*. "Bir müşteri için dükkân açılmaz." (Li, 2004: 523)

Ḫästä olduġum ***üçün*** *sizä gälä bilmädim*. "Hasta olduğum için size gelemedim." (Li, 2004: 523)

Mänim ***üçün*** *sizinlä Salamov arasında heç bir färġ yoḫdur*. "Benim için sizinle Salamov arasında hiçbir fark yoktur." (Li, 2004: 523)

Türkmen Türkçesinde Üçün Edatı

Türkmen Türkçesinde *üçün* edatı, *üçi̅n, üçin, üçünem, üçirin* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden; hakkında, üstüne, için" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 522; Oruç, 1994: 365). Türkmen Türkçesinde görülen *üçirinem ve üçinem* "için" edatları, *üçün* edatı ile Farsça *hem* edatının kalıplaşması sonucu oluşmuştur (Oruç, 1994: 376, 378)

5-6 adamlık palaw ***üçi̅n*** *näçe tüwi, yag, kişmiş we soğan gerek?* "5-6 kişilik pilav için ne kadar pirinç, yağ, kişmiş ve soğan gerek?" (Li, 2004: 522)

Edyen ***üçirinem****, etdiryen* ***üçirinem*** *ḳın.* (Oruç, 1994: 378)

Men seniŋ ***üçi̅n*** *gicä qaldım.* "Ben senin yüzünden geç kaldım." (Li, 2004: 522)

Nar, alma, hoz, üzüm yālı miweler adam ***üçi̅n*** *peydalıdır. "*Nar, elma, ceviz, üzüm gibi meyveler insan için faydalıdır." (Li, 2004: 522)

Gagavuz Türkçesinde Üçün Edatı

Gagavuz Türkçesinde *üçün* edatı, *için* biçiminde "için, uğruna; -den dolayı, yüzünden; hakkında, üstüne, için" anlamlarında karşımıza çıkar. İsimlerin yalın hâlinden ve zamirlerin ilgi hâli eki almış biçiminden sonra kullanılmaktadır (Li, 2004: 522).

Miçurin başça ***için*** *bir parça toprak satın aldı.* "Miçurin bahçe için bir parça toprak satın aldı." (Li, 2004: 522)

Orada işçilär ***için*** *gözäl yevlär yapıldı.* "Orada işçiler için güzel evler yapıldı." (Li, 2004: 522)

Okumadıysan, nändan bilersin, bän senin ***için*** *orada ne yazdım?* "Okumadıysan, benim senin için orada ne yazdığımı nereden biliyorsun?" (Li, 2004: 522)

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Üçün Edatı

Türkiye Türkçesinde *için* ağızlarında ise *üçün, uçun, icin, icun, için, içun, ucun, uçut, üçün* "amacıyla, maksadıyla, -den dolayı, -den ötürü, -e özgü, -e ayrılmış, düşüncesiyle, kendince, -e göre, hakkında, oranla, göz önünde tutulursa, karşılığında,

karşılık olarak, uğruna, yoluna, süre belirtir, ant deyimleri yapar" edatı çeşitli anlamlarda karşımıza çıkar (Li, 2004: 522; Hacıeminoğlu, 2004: 99; Bahşı, 2012: 61).

*Bir çift çarıḫ **üçün** kese öküzi*. "Bir çift çarık için öküzü keser." (Li, 2004: 522)

*Bire babacığım o ġabahat anasınındır, öyle öğretmiş, onuŋ **uçun** ġaḫmayorur dimiş.* "Bre babacığım, o kabahat annesinindir, öyle öğretmiş, onun için kalkmıyor." demiş. (Li, 2004: 522)

*U ḥoruzu unun **ŭçut** götürüyom, di.* (Bahşı, 2012: 63)

*Beyazlatmağ **uçun** ineğin mayısı var ya bi guyu eşiydik*. (Bahşı, 2012: 63)

*Onun **içun** hiç düşünmaynuz*. (Bahşı, 2012: 63)

Türkiye Türkçesinde Üçün Edatı

Türkiye Türkçesinde *için* ağızlarında *ise üçün, uçun* "amacıyla, maksadıyla, -den dolayı, -den ötürü, -e özgü, -e ayrılmış, düşüncesiyle, kendince, -e göre, hakkında, oranla, göz önünde tutulursa, karşılığında, karşılık olarak, uğruna, yoluna, süre belirtir, ant deyimleri yapar" edatı çeşitli anlamlarda karşımıza çıkar (Li, 2004: 522). Edat, Türkiye Türkçesinde de ekleşme sürecindedir. Ekleşme tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

*Şimdilik canlı kalabilmek **için** üzerine geçirmek üzere giysi aradı.* (A71-172)

*Askerleri **geldiğiçin** sabırsızlanıp öne atıldı.* (A71-172)

Tablo 1.19. Üçün edatının ekleşme tablosu.

***Üçün* edatının kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Üçün* edatının tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Üçün* edatının ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*üçün*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*üçün, uçun*	
Eski Türkiye Türkçesi	*üçün, +çun, +çün*	X
Çuvaş Türkçesi	*+şĭn, +şıĭn*	X
Saha (Yakut) Türkçesi	*ihin*	
Halaç Türkçesi	*için, içi^{n}, içi, içün, içü, içun +çün, +çun, +çin*	X
Özbek Türkçesi	*üçün*	

Yeni Uygur Türkçesi	*üçün*	
Altay Türkçesi	*uçun*	
Hakas Türkçesi	*üçün*	
Tuva Türkçesi	*ujun*	
Tatar Türkçesi	*öçĭn*	
Kazak Türkçesi	*üşin*	
Kırgız Türkçesi	*üçün*	
Başkurt Türkçesi	*ösön*	
Nogay Türkçesi	*üşin*	
Kırım-Tatar Türkçesi	*üçin*	
Karakalpak Türkçesi	*uşın*	
Kumuk Türkçesi	*uçun*	
Karaçay-Balkar Türkçesi	*üçün*	
Karay Türkçesi	*üç´un´, uçun, içun, içün, üçün, itsin*	
Azerbaycan Türkçesi	*üçün*	
Türkmen Türkçesi	*üçĭn, üçin, üçünem, üçirin*	
Gagavuz Türkçesi	*için*	
Türkiye Türkçesi Ağızları	*üçün, uçun, +çin, +çün, +çun*	X
Türkiye Türkçesi	*için, +çin, +çün*	X

2.1.2. Ek+ Edatların Ekleşmesi

2.1.2.1. -GU +Elek> -ğalah, -GAlAk, -halah, -alah, -AlAk, -ḳuluḳ, -gilik, -GOlOk

Hakas, Tuva, Altay ve Halaç Türkçesinde üçüncü tip gelecek zaman kipi *-ğalah/ -gelek/ -halah/ -kelek/ -alah/ -elek, –GU* sıfat-fiil eki ile *elek* "henüz değil" kelimesinin birleşmesinden meydana gelir. Bu gelecek zaman eylemin henüz gerçekleşmediğini fakat gerçekleşmek üzere olduğunu bildirir. *-GU* gelecek zaman sıfat-fiil eki ile *elek* kelimesi kalıplaşarak ek haline gelmiştir. *-GU* gelecek zaman sıfat-fiilinin de *küt-* "beklemek" fiilinden ekleştiği ilgili başlık altında belirtilmiştir (Arıkoğlu, 2007: 1117; Kara, 1995: 72).

Halaç Türkçesinde İkinci Tip Gelecek Zaman

Halaç Türkçesinde ikinci tip gelecek zaman kipi, *-ḳuluḳ/ -gilik* ekleri ile yapılmaktadır. Bu *-ḳuluḳ/ -gilik* ekleri ile yapılan gelecek zaman çekimi, Hakas, Tuva, Altay Türkçelerinde görülen *–GU* sıfat-fiil eki ile *elek* "henüz değil" kelimesinin birleşmesinden meydana gelen üçüncü tip gelecek zaman eki ile aynı yapıda olmalıdır (Işıklı, 2020: 119). Bu çekim de zamir kökenli şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

Ayıdça baluḳḳa varkuluḳam. "Bayramda köye gideceğim." (Işıklı, 2020: 119)

Karınça, bu sözüñ däḳ hidik oldu, tämi säniñ âklıyı(äkliyi) sınaştırsam käräk. Yova, hazırlanup, säbi koşunumla sänä mehman ***kälgilikäm***. "-Karınca, bu sözün de doğru çıktı, şimdi senin aklını sınacağım. Git, hazırlanıp sabah ordumla sana misafirliğe geleceğim." (Işıklı, 2020: 120)

Hakas Türkçesinde Üçüncü Tip Gelecek Zaman

Hakas Türkçesinde üçüncü tip gelecek zaman kipi *-ğalah/ -gelek/ -halah/ -kelek/ -alah/ -elek*, *–GU* sıfat-fiil eki ile *elek* "henüz değil" kelimesinin birleşmesinden meydana gelir. Ek, ünlü ve ünsüz uyumuna tabii olmuştur. Ek ünlü ile biten bir fiile geldiğinde, ekin ilk ünsüzü düşmektedir: *-alah/ -elek*. Ek eğer */ŋ/* ile biten bir kelimeye geliyorsa yine ekin ilk ünsüzü düşmektedir. Bu gelecek zaman kipinde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır: *alğalahpın* "henüz almadım", *pastaalahsıŋ* "henüz başlamadın" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1117; Kara, 1995: 72).

Çoḫ-nandırġan Alcıbay-am daa ***toġınġalaḫpın***. "Yok cevapladı Alcıbay- şimdi daha işe başlamadım ama başlamak üzereyim." (Kara, 1995: 72)

Mini alaḫtırcaŋ kizi am daa ***töreelek.*** "Beni aldatacak kişi şimdiye kadar doğmadı." (Kara, 1995: 72)

Sininеŋ çoohtazar tus ***çitkelek.*** "Seninle konuşma zamanı gelmek üzere. " (Kara, 1995: 72)

Tuva Türkçesinde Üçüncü Tip Gelecek Zaman

Tuva Türkçesinde üçüncü tip gelecek zaman kipi *-galak/ -gelek/ -kalak/ -kelek/ -alak/ -elek*, *–GU* sıfat-fiil eki ile *elek* "henüz değil" kelimesinin birleşmesinden meydana gelir. Ek hem ünlü uyumuna hem ünsüz uyumuna uymaktadır. Ek ünlü ile biten bir kelimeye geldiğinde, ekin ilk ünsüzü düşmekte ve *–alak/ -elek* biçimini almaktadır. Ve

bu kiple yapılan gelecek zaman çekiminde zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır: *algalak men* "henüz almadım" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1194; Tosun, 2011: 468).

Düş aray-la ***çetkelek.*** "Öğle henüz olmadı fakat birazdan olacak." (TLG-1194)

Hooraynı kartaga-daa ***demdegleelek.*** "Şehir harita henüz belirtilmemişti." (Tosun, 2011: 468)

Holdarımda beton am-daa ***kurgalak.*** "Ellerimde beton henüz kurumamıştı." (Tosun, 2011: 468)

Aŋaa kelgen çaa çurttakçı geolog ool / Anıyak kıstıŋ ektinge ***holun salgalak***. "Oraya yeni gelen yerleşimci jeolog / Genç kızın omzuna henüz elini koymamıştı." (Tosun, 2011: 468)

Altay Türkçesinde Üçüncü Tip Gelecek Zaman

Altay Türkçesinde üçüncü tip gelecek zaman kipi *-galak/ -gelek/ -golok/ -gölök/ -kalak/ -kelek/ -kolok/ -kölök; –GU* sıfat-fiil eki ile *elek* "henüz değil" kelimesinin birleşmesinden meydana gelir. Ek ünlü ve tonlu ünsüz ile biten fiillerden sonra *-galak/ -gelek/ -golok/ -gölök* biçiminde*;* tonsuz ünsüzle biten fiillerden sonra *-kalak/ -kelek/ -kolok/ -kölök* biçiminde kullanılır. Ekin sonundaki */k/* sesi iki ünlü arasında kaldığında tonlulaşır ve */g/* sesine dönüşür: *körgölögim* "görmek üzereyim", *körgölögiñ* "görmek üzeresin" vs. Bazı kaynaklar bu çekimi geçmiş zaman başlığı altında işlenmektedir. Bu ek ayrıca sıfat-fiil eki olarak da kullanılmaktadır (Dilek, 2007: 1053; Bacanlı, 2001: 57).

Bügüngü künge d'etire olordıñ tili kereginde blaaş-tartış ***tügendelek.*** "Bugüne kadar onların dili hakkındaki problemler ve tartışmalar tükenmedi." (Bacanlı, 2001: 57)

Kundar altayda d'atkan ba, d'ok po dep surakk çike karını bügüngi künde d'ok, neniñ uçun deze kundadıñ keress teri altayda ***tabılgalak.*** "Hunlar Altayda yaşadı mı yaşamadı mı şeklindeki soruya net bir cevap bugün için yok; çünkü hunların kalıntıları Altay hunlar Altay'da yaşadı mı yaşamadı mı şeklindeki soruya net bir cevap bugün için yok; çünkü hunların kalıntıları Altay'da bulunmadı." (Bacanlı, 2001: 57)

Olordıñ bala d'ürümi ***undılgalak***. "Onların çocukluk dönemi henüz unutulmadı." (Bacanlı, 2001: 57)

Tablo 1.20. -GU +Elek yapısının ekleşme tablosu.

–*GU* sıfat-fiil eki ile *elek* kelimesinin gelecek zaman kipi olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler	**Üçüncü tip gelecek zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	**–*GU* sıfat-fiil eki ile *elek* kelimesinin gelecek zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Halaç Türkçesi	*-ḳuluḳ/ -gilik*	X
Hakas Türkçesi	*-ğalah/ -gelek/ -halah/ -kelek/ -alah/ -elek*	X
Tuva Türkçesi	*-galak/ -gelek/ -kalak/ -kelek/ -alak/ -elek*	X
Altay Türkçesi	*-galak/ -gelek/ -golok/ -gölök/ -kalak/ -kelek/ -kolok/ -kölök*	X

2.1.2.2. -GU+ Teg> –ğadağ, -kedeg, -hadağ, -gedeg, -adağ, -edeg

Hakas Türkçesinde ikinci tip gelecek zaman kipi *–ğadağ/ -kedeg/ -hadağ/ -gedeg/ -adağ/ -edeg*, *–GU* sıfat-fiil eki ile *teg* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden meydana gelir. Aslı edat olan bir kelimenin ekleşmesi ve kökeni bir fiil olan *(küt-)* gelecek zaman sıfat-fiilinin kalıplaşması bir gelecek zaman kipini oluşturmuştur. Sıfat-fiil eki ve *teg* kuvvetlendirme edatı ekleştikten sonra ünlü ve ünsüz uyumuna tabii olarak kendinden önce gelen kelimeye ekleşmiştir. Aynı yapı Tuva Türkçesinde de ikinci tip gelecek zaman kipi olarak kullanılır fakat burada *teg* kuvvetlendirme edatı ekleşmiş değildir (Arıkoğlu, 2007: 1116; Kara, 1995: 72).

Hakas Türkçesinde İkinci Tip Gelecek Zaman

Hakas Türkçesinde ikinci tip gelecek zaman kipi *–ğadağ/ -kedeg/ -hadağ/ -gedeg/ -adağ/ -edeg*, *–GU* sıfat-fiil eki ile *teg* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden meydana gelir. Ekleşirken birtakım ses olaylarına maruz kalır. Eğer ünlü ile biten bir sözcüğe eklenirse ekin ilk ünsüzü düşmektedir ve ünlüsü ikizleşmektedir. Ek */–g/, /-ğ/, /-ŋ/* ile biten bir sözcüğe geldiğinde *–adağ/ -edeg* biçiminde gelir: *ügedeg* "yığacak gibi" vs. Bu gelecek zaman kipinde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır: *alğadağzıŋ* "alacak gibisin" (Arıkoğlu, 2007: 1116; Kara, 1995: 72).

Oris sağın turza, pular mının tonın haydi ***daa suurğadağlar***. "Oris düşünüyor, bunlar bunu üzerinden kürkü galiba çıkartacaklar. " (Kara, 1995: 69)

Galyacaḫ, sin par, min paza par ***polbaadağbın****- çooḫtan salġan ḫurulġaaḫ ünneŋ.* "Galyacah, sen git, ben galiba artık gidemeyeceğim- dedi. Hırıltılı sesle. " (Kara, 1995: 69)

Çider çirge çit ***parġadağ.*** "Varacağı yere yetişecek gibi." (Kara, 1995: 69)

Tuva Türkçesinde İkinci Tip Gelecek Zaman

Tuva Türkçesinde ikinci tip gelecek zaman kipi *–GI/-GU* sıfat-fiil eki ile *teg* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden meydana gelir. Buradaki *teg* kuvvetlendirme edatı Hakas Türkçesinde olduğu gibi *–GU* sıfat-fil ekine ekleşmemiştir, çekimde ayrı bir şekilde kullanılmaktadır: *Fiil+–gı/-gu + teg+ zamir kaynaklı şahıs ekleri* vs. Tuva Türkçesinde ikinci tip gelecek zaman kipi ekleri ünlü ve ünsüz uyumlarına uymaktadır. Ek ünlü ile biten bir kelimeye eklendiğinde ekin ilk ünsüzü düşmektedir ve ünlüsü ikizleşmektedir: *algı deg men* "alacak gibiyim", *bergi deg sen* "verecek gibisin" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1194; Tosun, 2011: 465).

Bir bir bodaarga, melegey aazatpaydaa dep ***bolgu deg.*** "Başka türlü düşünülünce yalancı, pısırık da denilebilecek gibi." (TLG-1194)

Bu kejee ılap-la ça's ***kelgi deg***. "Bu gece yaz gelecek gibi." (Tosun, 2011: 466)

Kiji bodaarga, bo çerni inek-daş ***algı deg***. "İnsan düğündüğünde, bu yere taşlık diye alacak gibi." (Tosun, 2011: 467)

Bir-bir bodaarga, melegey, aazatpay-daa dep ***bolgu deg***. "Bir bir düşündüğünde, aptal, mıymıntı da diyecek gibi." (Tosun, 2011: 466)

Tablo 1.21. -GU+ Teg yapısının ekleşme tablosu.

–GU **sıfat-fiil eki ile *teg* kuvvetlendirme edatının gelecek zaman kipi olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**İkinci tip gelecek zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***–GU*** **sıfat-fiil eki ile *teg* kuvvetlendirme edatının gelecek zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Hakas Türkçesi	*–ğadağ/ -kedeg/ -hadağ/ -gedeg/ -adağ/ -edeg*	X

Tuva Türkçesi	*-GI/-GU deg*	

2.2. YARDIMCI FİİLLERİN EKLEŞMESİ

2.2.1. Ba->–p, -Ip, -Up, -Op, -Ap, –b

Zarf-fiil eki *-p* ekinin kökenini *ba-* "bağlamak" fiili ya da *ban-* "kendine bağlamak" fiilinde aramak gerekir. *Ba-* fiili eskiden aynı zamanda birbiri ardınca yapılan iki fiilin arasında kullanıyor olmalıdır: *kör kit* "görüyor ve gidiyor" gibi kullanılabildiği gibi *kör ba kit* "gördü ve (sonra) gitti." şeklinde de kullanılabilirdi (Kuznetsov, 1995: 221). *Ban-* fiili yardımcı fiil olarak kullanıldıktan sonra bir zarf-fiile dönüşmüş olmalıdır: *kel ban> kel-i-ben.* Buradaki */ı/* sesi ekin kendisine ait değildir. Yardımcı ses olarak kullanılmaktadır. *Ban-* fiilinin ekleşme süresi daha kısa iken *ba-* fiilinin ekleşme süresi daha uzundur: *al ba> al-ıba> al-ı-b> al-ıp; kör ba> kürü –ba>kör-ü-b(e) >kör-üb->kör-üp* (Kuznetsov, 1995: 221). Ekin Eski Türkçenin *n* ağzında *–ap/ -äp* biçimi de vardır. Bu da bize ekleşmede ilk önce */b/* sesinin düştüğünü düşündürür.

Ba- ve *ban-* fiilinin *–p* zarf-fiil ekinin kökeni olması sonucu cevaplanamayan sorulara da cevap bulunabilir. Mesela *–p* zarf-fiil ekinin neden olumsuz şekli yoktur sorusuna cevap verir. Bağlanan eylem olmayan eyleme bağlanamayacağı için olumsuz biçimi de olamaz. Zarf-fiil *–p* ekinin bazı lehçelerde geçmiş zaman eki olarak da kullanıldığını biliyoruz. Zarf-fiil *–p* eki eklendiği fiillere geldiğinde eylem bitmiş sayılır bu yüzden de geçmiş zaman anlamını üzerine alabilir (Kuznetsov, 1995: 221).

Yakutça ve Çuvaşçada *–p* veya *–ban* zarf-fiil ekleri bulunmamaktadır. Çuvaş Türkçesi Ana Türkçeden ayrılırken *ba-* ve *ban-* fiillerini almamış bu yüzden de ekleşmemiş olabilir. Yakut Türkçesinde de *–p* ve *-ban* biçimleri yoktur fakat *–an/ -en* zarf-fiilleri vardır. Bu *–an/-en* zarf fiilleri muhtemelen *–ban* zarf-fiil ekinin /b/ sesini kaybetmiş halidir (Kuznetsov, 1995: 221).

Zarf-fiil eki *–p* ekinin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Moğolca geçmiş zaman eki olan *–ba/ -bä* eklerinden geldiği gibi görüşler de vardır (Kuznetsov, 1995: 220).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *–p* zarf-fiil ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 190). Bu durumda *–p* zarf-fiil ekinin 8. yy'dan daha önceki bir zaman diliminde ekleşme sürecine girdiğini gösterir.

Görüldüğü gibi *–p* zarf-fiil eki *ba-* fiilinden ekleşmiştir. Bu zarf-fiil, Eski Türkçede *–(I)p/ -(U)p ve -ap/ -äp* biçimlerinde kullanılmıştır. Orta Türkçede *–p/ –(I)p/ -(U)p* biçimindedir. Eski Türkiye Türkçesinde ise ekin sadece yuvarlak ünlülü biçimi *–p/ -(U)p* kullanılmıştır. Uzak Lehçelerden Halaç Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Ip/ -Up/* biçiminde kullanılırken Yakut ve Çuvaş Türkçesinde bu zarf-fiil ekine rastlanılmamıştır. Güneydoğu/ Karluk grubunda lehçelerinden Özbek Türkçesinde *–b* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *–Ip/ -Up, -p* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubundan Altay Türkçesinde *–Ip/ -Up, -p* biçiminde; Hakas Türkçesinde *–p/ –Ip* biçiminde; Tuva Türkçesinde ise *–p/ –Ip/ -Up* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *–p/ -Ip* biçiminde; Kazak Türkçesinde *–p/ -Ip* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *–p/ -Up/ -Ip* biçiminde; Başkurt Türkçesinde*–p/ -Ip/ -Op* biçiminde; Nogay Türkçesinde *–(I)p* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *–p* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *–p* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *–(I)p* biçiminde; Karaçay- Balkar Türkçesinde *–p* biçiminde; Karay Türkçesinde *–p/ -Ip/ -Up* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *–(y)Ib/ -(y)Ub* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *–Ip/ -Up, -p* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *–(y)Ip* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *–(y)Ip/ (y)Up* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede –p Zarf-Fiil Eki

Eski Türkçede *–(I)p/ -(U)p* zarf-fiil eki işlek kullanılan bir ektir. Ekin *n* ağzında *–ap/ -äp* biçimi de görülür: *arıp* "aldatıp", *barıp* "ulaşıp", *yorıp* "yürüyüp" vs. (Gabain, 1988: 84; Tekin, 2003: 174).

Süçig sabın yimşak agın ***arıp*** *ırak bodunug anca yagutır ärmiş*. "Uzaklarda oturan halkları tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla aldatıp öylece yaklaştırır imiş." (KT G-5)

Ulug oğlum ***agrıp*** *yok bolça kug söŋünüg balbal tikä birtim*. "Büyük oğlum hastalanıp ölünce General Ku'nun taş heykelini dikiverdim."(BK G-9)

Bilig bilmäz kişi ol sabıg alıp yagru ***barıp*** *üküş kişi öltüg.* "Cahil kişiler, bu sözlerine kapılıp yakın gidip çoğunuz telef oldunuz." (KT G-7)

Karahanlı Türkçesinde de *–p/-(I)p/ -(U)p* zarf-fiil eki oldukça işlek kullanılmıştır: *alıp* "alıp", *belinglep* "korkup", *beznip* "bezenip" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 171).

Bilip *sözleşe söz biligke sanur/ Biligsiz sözi öz başını yeyür.* "Söz, bilerek söylenirse bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer." (KB- 170)

Kayu kul bayatka ınansa ***turup****/ Bela kadgu kapğın özinẹ tudı.* "Hangi kul Tanrıya inanırsa, kendisine bela ve kaygı kapılarını kapamış olur." (KB-1272)

Orta Türkçede –p Zarf-Fiil Eki

Harezm Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Ip/ -Up* biçimindedir. Çok işlek olarak kullanılmaktadır: *agırlap* "ağırlayıp", *kılıp* "kılıp", *saklap* "saklayıp", *yip* "yeyip" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 168).

İmāmatlıḳ ḳılmaḳ tilese taḳı minberimke ***minip*** *vaᶜż u naṣiḥāt ḳılmaḳ tilese…* "İmamlılk yapmayı minberime çıkıp vaaz ve nasihat etmeyi arzu edeceği…" (NF-91/8)

Körüp *köŋlüm kim asru rağbetim bar/ Buyurdı kim ḳatıġlan émdi ey yār.* "Gönlüm, çok rağbetim olduğunu görünce "Ey, yar, çabala" diye buyurdu." (HŞ-3)

Kıpçak Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Ip/ -Up/* biçimindedir. En çok kullanılan zarf-fiil ekidir: *ağlayıp* "ağlayıp", *kelip* "gelip", *taşlap* "taşlayıp" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 147).

Sulṭān ***yégrip*** *bir ḳara zengī̄ ferrāşḳa bérdi kim üstün/ dudağı burnı ucına* ***yetip*** *dağı astın dudağı yaḳasına.* "Sultan öfkelenip bir kara zenci hizmetkâra verdi ki üst dudağı burnunun ucuna varmış, alt dudağı yakasına inmiş idi." (GT-47a/6-7)

Biligli ḫor u müflis renc içinde/ ***bérip*** *mülk ol birini ḳıldı sulṭān* "Bilgili hor ve müflis zahmet içinde verip mülk o birini kıldı sultan." (GT-47a/10-11)

Bir ẓarīf ér bu sözni ***éşitip külüp*** *ayttı*. "Bir zarif kişi bu sözü işitip gülüp şöyle dedi." (GT-47a/ 6)

Çağatay Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Ip/ -Up/* biçimindedir. Çok işlek olarak kullanılmaktadır: *yürüp* "yürüyüp", *ḳopup* "çıkıp", *barıp* "varıp" vs. (Eckmann, 2009: 119).

Sin ***minip*** *devlet atın ᶜömrüŋġa bolsun imtidād*. "Sen devlet atına bin, ömrüne devamlılık olsun." (SD-7a/14)

Felekniŋ ḳāmeti ***iglip*** *bolur sehmiŋdin ikki ḳat/* ***turup*** *uruş maḳāmında eliŋe alsaŋ oḳ yanı.* “Eğer savaş makamında eline ok ve yay alıp dursan, senin korkundan feleğin boyu iki kat olur.” (SD-11a/10)

Eski Türkiye Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -(U)p* biçimindedir. En çok kullanılan zarf-fiil ekler arasındadır ve ünlüsü daima yuvarlaktır: *getürüp* “getirip”, *görüp* “görüp”, *sevinüp* “sevinip” vs. (Gülsevin, 1997: 133).

Getürüp *dartarlar ḫayruŋla şerrün/ Ḥaḳīḳat bil ḥurılur anda mīzān*. (Gülsevin, 1997: 133)

Ki ellişer ayaḫdur nerdübānlar/ ***Sevinüp*** *şād olur görünce anlar.* (Gülsevin, 1997: 133)

Yanına yatdı ***ḳoyup*** *yir üzre ser*. (Gülsevin, 1997: 133)

Uzak Lehçelerde –p Zarf-Fiil Eki

Halaç Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Halaç Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Ip/ -Up/* biçimindedir. En çok kullanılan zarf-fiil ekidir: *vurup* “vurup”, *töküp* “döküp”, *danuşup* “konuşup” vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 227).

Yekän ḳeflät udusunda udandaḳ , /Adıl omuş bel ḳulluḳḳa vayudaḳ ,/häḳḳi buldaḳ aşuġlarḳa ḳaruşdaḳ / Munu bildäk ***keçip*** *varan umurar/ Aḫur köräň yüzü ḳara kumurar*. "Yıkan gaflet uykusundan uyandık / Adil olup kulluğa bel bağladık / Hakkı bulduk âşıklara karıştık/ Bunu bildik geçip giden ömürdür/ Sonunda gören yüzü kara kumrudur." (Işıklı, 2021: 170)

Künlär ***kälip*** *käçärätti. Tülkü bī mahana haġreyrärti ki, Hacıleyläki yepigä*. “Günler gelip geçiyordu. Tilki bir bahane arıyordu ki hacı leyleği yesin.” (Işıklı, 2021: 191)

Çaştda ilgär ***varup*** *körüm varatdu /Çaştda sörä harmanlar tolaratdu.* “Öğleden önce gidip gelme vardı / Öğleden sonra harmanlar dolardı.” (Işıklı, 2021: 192)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda –p Zarf-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–b* biçimindedir. En çok kullanılan zarf-fiil ekidir: *körib* "görüp", *külib* "gülüp", *etib* "edip" vs. (Öztürk, 2007: 339; Buran ve Alkaya, 2018: 64).

Şundäy ***qılib*** *ätråfni* ***tåmåşäläb*** *cüda xuşnud käyfiyätdä ketäyåtip edik.* "Böyle yapıp, etrafı seyrederek pek keyifli gidiyorduk." (TLG-339)

Şu gäb mengä tä'sir ***etib*** *ketdi*. "Şu sözbana çok tesiretti."(TLG-339)

Gülxanidä ***örtäb örtäb****/ Bir kün åxır kül qılur.* "Külhanda yana yan Sonunda bir gün kül ede."(E-6)

Äcäbå! ***dep,*** *Båbir xatni* ***cirkinibråq*** *qoligä aldi.*"Acaba deyip, Babür mektubu isteksizce eline aldı." (TLG-339)

Yeni Uygur Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–Ip/ -Up, -p* biçimindedir. Oldukça sık kullanılır: *kilip* "gelip", *baqip* "bakıp", *eğip* "eğip", *bilip* "bilip" vs. (Ersoy, 2007: 411; Buran ve Alkaya, 2018: 136).

Aç arslan, bir otlaḳta otlavatḳan üç öküzge ***uçrap*** *ḳaldı*. "Aç aslan, bir çayırda otlayan 3öküze rastladı." (EGHH-6)

Birliktin ḳuvvet toġulidu. Bölüngenler ***acizlep,*** *düşmenge yem bolur.* "Birlikten kuvvet doğar. Bölünenler zayıf düşer, düşmanlarına yem olurlar." (EGHH-6)

Kuzeydoğu Grubunda –p Zarf-Fiil Eki

Altay Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Altay Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–Ip/ -Up, -p* biçimindedir. Oldukça sık kullanılır: *dep* "deyip", *kelip* "gelip", *çıgıp* "çıkıp" vs. (Dilek, 2007: 1066; Buran vd., 2019: 65)

Cok, men gorodtoñ ıraak cok curtta ***cadıp*** *cadım* ***dep****, ciit uul* ***külümzirenip*** *aytkan.* "Hayır, ben şehre pek uzak olmayan bir evde kalıyorum diye genç delikanlı gülümseyerek söyledi." (TLG-1066)

Kaçan ayıldañ ***çıqıp*** *kelerde, cerle teñeri karañuyga* ***aldırıp*** *koytır.* "Evdençıkıp geldiğinde, yerle gökyüzü karanlığa bürünmüş." (TLG-1066)

Hakas Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Hakas Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ –Ip* biçimindedir ve oldukça işlek kullanılır. Yardımcı ünlülerin sadece düz biçimleri vardır. Eğer ek, kelime */p/, /g/, /ğ/, /ŋ/* ünsüleri ile biten kelimelere gelirse bu ünsüzler düşer ve ünlü ikizleşmesi meydana gelir: *haap* "kapıp", *teep* "tepip", *çıup* "yığıp" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1123; Buran vd., 2019: 152).

Çe pĭrsĭnde Çis Nayka, pala toyına çör ***kilçedĭp,*** *haraa ağas püür, pĭrsĭ indĭrtĭn*. "İşte bir gün Çis Nayka, çocuk toyuna giderken, geceleyin orman kurdu, biri aşağıdan, ikincisi yukarıdan yaklaşmışlar." (ÇN-104)

Mal hadarıp aŋ-hus ***atıp,*** *çonnaŋ anı pasha çirzer* ***tölep****, çurtapçatçaŋ potırlar*. "Mal davar güdüp av avlayıp, onu halktan başka bir yerden parasını alıp yaşarlarmış." (ÇN-104)

Am ol ĭdök, ***çazınıp,*** *çir altında çurtapça*. "Şimdi o öylece saklanıp yer altında yaşıyor." (ÇN-104)

Tuva Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Tuva Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ –Ip/ -Up* biçimindedir ve oldukça işlek kullanılır: *manap* "bekleyip", *kelip* "gelip", *çurtap* "yaşayıp", *dep* "deyip" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1207; Buran vd., 2019: 231).

Üş çıldıŋ nüürün üze ***manap*** *kelgen kıs am çügle öskerli beer dep bodal kımnıŋ bajınga kirer boor.* "Üç yıl içinde bekleyip duran kız, şimdi, bütünüyle değişecek diye bir düşünce kimin aklına gelir ki." (TLG-1207)

Inçan deerbeçiniŋ arnın ***şarıp*** *algan pözü ajıttına hadıy bergen.* "O zaman çapulcunun yüzünü kapattığı bez açılıvermiş." (TLG-1207)

Inçan agılıg ununga ***çurtap*** *orga arattarnıŋ ögleringe deerbeçiler* ***haldıp*** *kelgen.* "O zaman, Agılıg nehrinin kıyısında yaşayan halkın çadırlarına çapulcular hızla gelmişler." (TLG- 1207)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda –p Zarf-Fiil Eki

Tatar Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Tatar Türkçesinde *–p/ -Ip* zarf-fiil eki oldukça sık kullanılır: *kaşıp* "kaşıyıp", *bulıp* "bulup", *karap* "bakıp" vs. (Öner, 2007: 726; Buran ve Alkaya, 2019: 61).

*Kük gömbezĕn **tişĕp** bĕzneñ uḳlar üttĕ*. "Bizim oklar gök kubbesini delip geçti." (TLG-726)

*Min qış könneréndе tönle yalanayaq, külmekçen köyinçe tışqa çığam iken de bérazdan, öyge kérmékçé **bulıp**, işékke kilem iken. "Ben kış günlerinde geceleyin yalınayak,* gömlekcek şekilde dışarı çıkıyormuşum ve birazdan eve girmek isteyip kapıya geliyormuşum." (İQ-13)

*Aḳ bolıtḳa **oçıp** mĕnerge*. "Ak buluta uçup çıkmalı." (TLG-726)

*Zur şeherge **suzıp** küzlerĕn, tereze sayın **ḳarap** elle kĕmnĕ ozaḳ ĕzledĕ.* "Büyükşehre uzatıp gözlerini, her pencereye bakıp birisini uzun uzun aradı." (TLG-726)

Kazak Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Kazak Türkçesinde *–p/ -Ip* zarf-fiil eki oldukça sık kullanılır: *dep* "diyerek", *külimserep* "gülümseyip", *caqındap* "yaklaşarak" vs. (Tamir, 2007: 742; Buran ve Alkaya, 2019:131).

*Aqıldı tışqandar **jıyılısıp otırıp**, keñesein aytıptı: Sen ol indi **tastap**, özge in **qazıp** al.* "Akıllı sıçanlar toplaşmış, danışacağı konuyu anlatmış: Sen, o ini terk edip başka bir in kaz." (ÇTLM-I-579)

*Bir tışqan tam aq **awlap**, inine **qaytıp** kelse, onda bir jılan jatır eken*. "Bir gün sıçan yemeğini avlamış evine dönüp gelirken orada yatan bir yılan görmüş." (ÇTLM-I-579)

*Söytip, kegi qaytqan tışqan öz inine **kelip** turıptı*. "Böylece, öcü alınan sıçan kendi inine girip oturmuş." (ÇTLM-I-579)

Kırgız Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Kırgız Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Up/ -Ip* biçiminde oldukça sık kullanılır: *baştap* "başlayıp", *okup* "okuyup", *körüp* "görüp" vs. (Çengel, 2007: 527; Buran ve Alkaya, 2019: 201).

*El egindi **alıp** büttü, çöp qorooğo cıynaldı*. “Halk elini tamamen topladı, otağıla yığıldı.” (Q-17)

*Baldar mektepke **cıynalışıp,** sabaq oquy baştadı*.”Çocuklar okula toplanıp ders yapmaya başladılar.” (Q-17)

*Kekiliktin moynu-başınan **öpkülöp** ulam-ulam suqtana qarayt.* “Kekliğin boynunu başını tekrar tekrar öpüp imrenerek bakıp durdu.” (Q-17)

Başkurt Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Başkurt Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Ip/ -Op* biçiminde oldukça sık kullanılır: *alıp* “alıp”, *uqıp* “okuyup”, *hüyläp* “söyleyip” vs. (Ersoy, 2007: 794; Buran ve Alkaya, 2019: 269).

*Unıñ ķoyroġo, tölkö, tölkö ķoyroġo kĕvĕk ük, ozon da, yöntes te **bulıp örpeyĕp** toror bulġan tiy*. “Kuyruğu, tilki kuyruğu gibi, uzun ve tüylü olup kabarıp dururmuş.” (ÇTLM-I-84)

*Ķaynınıñ öyżen **sıġıp** kitĕvĕn tüżĕmhĕżlĕk mĕnen köte*. “Kayınbiraderinin evden çıkıp gitmesini sabırsızlıkla gider.” (ÇTLM-I-93)

*İşĕmyarżağı ḫelderżĕ bigük **bĕlĕp** te bötmeyĕm.* “İşimyar’daki durumları çok da iyi anlamadım.” (ÇTLM-I-97)

Nogay Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Nogay Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–(I)p* biçiminde oldukça sık kullanılan bir ektir: *kelip* “gelip”, *şıgıp* “çıkıp”, *kuşaklap* “kucaklayıp” vs. (Akbaba, 2007: 662; Buran ve Alkaya, 2019: 333).

*Sonı man qaysı sözde toqtamağa oylastım äşe? dedi qısqayaqlı **säspeklep**.* “Ama neyi düşünmek için durdum peki? dedi şaşırarak. (BT-370)

*Yarbas boyda şıqqan obırğustıñ dawazı sawlay awılğa **yayılıp** ketedi.* “Tepeden gelen baykuş sesi bütün köye yayılıyordu.” (QAP-381)

*Tek moyşaqtı alğan basqa birewge **maqtanıp** aytpasın.* “Ama boncuğu alan başka birine övünüp söylemesin.” (ÇTLM-II-398)

Kırım-Tatar Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki oldukça sık kullanılan bir ektir: *ağlap* "ağlayıp", *qaltırap* "titreyerek", *külüp* "gülüp", *kelip* "geliyor" vs. (Yüksel, 2007: 862; Buran ve Alkaya, 2019: 399).

Qaqıldap qaqıldap *küleler*. "Kahkahalarla gülüyorlar." (TLG-862)

Çegertki, dostunı ķurtarmaķ içün, tez-tez ***domuzġa*** *uçıp bara.* "Çekirge, dostunu kurtarmak için, hızla domuza uçup gider." (E-214)

Çemodnımnıñ üstüne ***oturıp,*** *toyğance çiberek aşadım*. "Valizimin üzerine oturup doyana kadar çibörek yedim." (TLG-862)

Qapımnı ***urıp*** *ketkence, men matüvniñ başına urğaydıñ*. "Kapımı çarpıp gidene kadar, ben salağın başına vursaydın." (TLG-862)

Karakalpak Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Karakalpak Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki oldukça sık kullanılan bir ektir: *başlap* "başlıyoruz", *bolıp* "olup", *külip* "gülüp" vs. (Uygur, 2007: 596; Buran ve Alkaya, 2019: 463).

Altay ***izlep*** *asa jurttan tapqanday/ Kökbeñbek* ***qıp*** *tamağınan sorıpsañ.* "Altı ay arayıp uzak yurtta bulmuş gibi/ Mosmor edip gerdanından emmişsin." (TLG-596).

Qul etemen değen soñ/ Patşa şad ***bop*** *küledi.* "Kul ederim deyince/ Padişah sevinip güler." (TLG-596)

Söytip sumlıqlı şağal on qoydı da jep ***bolıp****, toğayğa baradı*. "Böylece kurnaz çakal on koyunu da yedikten sonra ormana gitmiş." (İQ-185)

Kumuk Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Kumuk Türkçesinde *–(I)p* zarf-fiil eki oldukça sık kullanılan bir ektir: *giyinip* "giyinip", *göterip* "kaldırıp", *ökürüp* "hıçkırıp", *olturup* "oturup" vs. (Pekacar, 2007: 997; Buran ve Alkaya, 2019: 526).

Men ***giyinip*** *üyden çıqdım*. "Ben giyinip evden çıktım." (TLG-997)

Qolların ***göterip****, asta-asta* ***yürüp*** *ol yuwuqlandı.* "Ellerini kaldırıp yavaş yavaş yürüyerek, o yaklaştı." (TLG-997)

Yaşlanı barısı da ***ökürüp*** *yılay edi. "*Çocukların hepsi de hıçkırarak ağlıyordu." (TLG-997)

Karaçay-Balkar Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Karaçay- Balkar Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki bazı lehçelerinde *–b* biçiminde iken bazı lehçelerinde ise *–p* biçimindedir ve oldukça sık kullanılan bir ektir: *alıb* "alıp", *aşab* "yiyip", *caşab* "yaşayıp", *tileb* "isteyip" vs. (Tavkul, 2007: 921; Buran ve Alkaya, 2019: 589).

Acal ***sorub*** *kelmez, kelse****, kaytıb*** *ketmez.* "Ecel sorup gelmez, gelse, dönüp gitmez." (TLG-921)

Qonaqğa barğanda, üyge kire ***turub*** *"üyügüzge igilik" derge tıyınşlıdı.* "Misafirliğe geldiğinde, eve girerken "evinize iyilik" demek münasiptir." (OKMCC-12)

At körmegen atha minse, ***urub, tüyüb*** *atlatır, qoy körmegen qoy kütse,* ***quvub, sürüb*** *otlatır.* "At görmemiş ata binse, vurup, dövüp sıçratır, koyun görmemiş koyun gütse, kovalayıp, sürüp otlatır." (TLG-921)

Altı ***qabıb*** *at toyar, ceti* ***qabıb*** *er toyar.* "Altı kere yiyip at doyar, yedi kere yiyip er doyar." (TLG-921)

Karay Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Karay Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–p/ -Ip/ -Up* biçimindedir. Oldukça sık kullanılan bir zarf-fiil ekidir: *körüp* "görüp", *keltirip* "getirip", *tutup* "tutup" vs. (Gülsevin, 2010: 187)

Er kisini ***körüp****, aytat. "*Adamı görüp, diyor." (Gülsevin, 2010: 187)

Da haleginä, Tenrimiz, ***esitip*** *bu koltxamnı xayıfsungun üstümä, xayıfsunganläy ata ulanlar üstünä.* "Tanrımız, simdi bu duamı işitip kendilerine merhamet edilmis baba ve oğullar gibi bana merhamet et." (Gülsevin, 2010: 187)

Yox ne üçün. Saat bestä ***kelip****, men sizni alım.* "Önemli değil. Ben saat beste gelip sizi alırım." (Gülsevin, 2010: 187)

Güneybatı / Oğuz Grubunda –p Zarf-Fiil Eki

Azerbaycan Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Azerbaycan Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–(y)Ib/ -(y)Ub* biçimindedir. Oldukça sık kullanılan bir zarf-fiil ekidir ve sadece tonlu biçimleri vardır*: çıxarıb, donub, salıb, baxıb* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 278; Buran vd., 2020: 128).

*Fayton bir neçə metr **irəliləyib** dayandı*. "Fayton birkaç metre ilerleyip durdu." (V-9)

*Həç düşünməyə belə hal qoymayan və buna görə də nəticəsiz qalan iclasdan sonra **yorulub** əldən düşmüşdü.* "Hiç kimsede bırakın konuşmayı düşünmeye bile hal bırakmayan ve bundan dolayı da sonuçsuz kalan toplantıdan sonra yorulup bitkin düşmüştü." (V-9)

*Faytondan yerə tullandı, faytoncunun pulunu **verib** küçəni buruldu.* "Faytondan atladı, faytoncunun parasını verip sokaktan döndü." (V-9)

Türkmen Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Türkmen Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–Ip/ -Up, -p* biçimindedir. Tarz ve bağlama bildiren zarf-filler arasında gösterilir. Oldukça sık kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Ek ünlü ile biten fiillere geldiğinde araya kaynaştırma */y/* sesini almaz. Ek ünlü ile biten bir fiile geldiğinde fiilin de sonunda bulunan ünlü uzar: *bölüp, gelip, başlaap* vs. (Kara, 2007: 278; Buran vd., 2020: 199).

*Magtymguly Şirgazy medresesinde üç ýyl **okap,** ýurduna gaýdypdyr.* "Mahtumkulu, Şirgazi medresesinde üç yıl okuyup, memleketine dönmüş." (TD-91)

*Bilmedik ýerimizi ondan sorardyk, şygyr okap **berip** göwnümizi götererdi.* "Bilmediğimiz yerleri ona sorardık, şiir okuyuverip ruhumuzu yüceltirdi." (TD-91)

*Talyplar, siz **jedelleşip**, azara galyp ýormäň.* "Öğrenciler, siz tartışıp huzurunuzu bozmayın." (TD-91)

Gagavuz Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Gagavuz Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–(y)Ip* biçimindir ve oldukça sık kullanılan bir zarf-fiil ekidir: *ansırıp, kalkıp, kazmayıp, durup* vs. (Özkan, 2007: 137; Buran vd., 2020: 262).

***Dönüp** oradan çorbacı demiş, ani o tüülü yavru bir çocuaa benzärmiş*. "Mal sahibi oradan dönüp o tüylünün küçük bir erkek çocuğuna benzediğini söylemiş." (K-61)

*Almış hepsini avuçlarına da **yaklaşıp** erä, atlı pinmiş ona.* "Hepsini avuçlarına almış ve eyere yaklaşıp onun üzerine binmiş." (K-61)

O zaman tuterlar onu da evä getirerlär ***annayıp,*** *ani o diil hayvan, ama çocucak*. "O zaman onu yakalıyorlar ve hayvan değil de küçük bir erkek çocuk olduğunu anlayıp eve getiriyorlar." (K-61)

Türkiye Türkçesinde –p Zarf-Fiil Eki

Türkiye Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki *–(y)Ip/ -(y)Up* biçiminde çok sık kullanılan bir zarf-fiil ekidir: *gelip, gidip, sevip, çalışıp* **vs.** (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 65; Buran vd., 2020: 67).

Hatta parmağıyla yardımcısına yaklaşmasını işaret ***edip*** *telsizlerden az evvel aldıkları bilgiyi anons etme emrini verdi*. (A71-11)

Nöbetçi amiri anonsu ***duyup*** *yerinden fırladı. (*A71-9)

Diğer arkadaşlarına ***dönüp*** *kargoyu kontrol ettim, normal görünüyor, bilgisini verdi. (*A71-9)

Tablo 1.22. Ba- fiilinin ekleşme tablosu.

Ba- **fiilinin** ***–p*** **zarf-fiili olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-p*** **zarf-fiil ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Ba-*** **fiilinin** ***-p*** **zarf-fiili olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*-p/ -(I)p/ -(U)p*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*–p/ -Ip/ -Up*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*–p/ -(U)p*	X
Halaç Türkçesi	*–p/ -Ip/ -Up*	X
Özbek Türkçesi	*–b*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*–Ip/ -Up, -p*	X
Altay Türkçesi	*–Ip/ -Up, -p*	X
Hakas Türkçesi	*–p/ –Ip*	X

Tuva Türkçesi	*–p/ –Ip/ -Up*	X
Tatar Türkçesi	*–p/ -Ip*	X
Kazak Türkçesi	*–p/ -Ip*	X
Kırgız Türkçesi	*–p/ -Up/ -Ip*	X
Başkurt Türkçesi	*–p/ -Ip/ -Op*	X
Nogay Türkçesi	*-(I)p*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*-p*	X
Karakalpak Türkçesi	*-p*	X
Kumuk Türkçesi	*–(I)p*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*-b*	X
Karay Türkçesi	*–p/ -Ip/ -Up*	
Azerbaycan Türkçesi	*–(y)Ib/ -(y)Ub*	X
Türkmen Türkçesi	*–Ip/ -Up, -p*	X
Gagavuz Türkçesi	*-Ip*	X
Türkiye Türkçesi	*–(y)Ip/ (y)Up*	X

2.2.2. Bak-> -mAk, -mAh, –pAk, -pOk, -mOk, -bAk, –mAA

Bazı araştırmacılar *–mAk* ekinin, *–mA* eki ile *–k* ekinin birleşmesiyle ortaya çıktığını söyler. Bazıları da *–mAk* ekindeki */k/* sesinin düşmesiyle *–mA* ekinin oluştuğunu söyler (Kuznetsov, 1995: 222). Ekin kökeni hakkında Ramstedt, *–m* fiilden isim yapma eki ile *+ak* küçültme ekinin birleşiminden oluştuğu düşünür. Ekin Korece ve Moğolcada da fiillerden hareket ismi türettiğini söyler (Bayraktar, 2004: 10; Räsänen, 1957: 134).

Brockelmann *–mak* ekinin, *-ma* mastar eki ile *+k* isimden isim yapma ekinden meydana geldiğini söyler (Brockelmann,1954: 254). E. V. Sevortyan *-mAk* ekinin *-mA* isim-fiil ekinden geliştiğini düşünür (Ganiyev, 2013: 82).

Ahmet Bican Ercilasun, *-mAk* ekini, *-mA* isim-fiil eki ve *ok* pekiştirme edatının birleşmesiyle ortaya çıktığını belirtir (Ercilasun, 1997: 43). Keskin de Ercilasun'un bu görüşüne katılır. *-mA* ekindeki hareket ifadesinin ortadan kalktığını, ekin daha çok kalıcı isim türettiğini, *-mAk* ekindeyse hareket ifadesinin daha belirgin olduğunu, *ok* edatı ile pekiştirildiğini söyler (Keskin, 2020: 269).

Gabain –mAk ekinin Moğolcadan ödünç alındığını düşünmektedir (Gabain, 1988: 53). W. Bang eki, *-ma* isim-fiil eki ve *-k, -g (-ġ, -h)* seslerinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünür (Kuznetsov, 1995: 195). Kononov ve Serebrennikov ise ekin, *-ma* fiil ismi ile *+GA* yönelme durumu ekinin birleşmesiyle ortaya çıktığını düşünür (Kuznetsov, 1995: 195; Ganiyev, 2013: 82). Baskakov, *-m, -ma* ve *-mag* eklerinin aynı ekler olduğunu söyler (Ganiyev, 2013: 82).

Aslında *–mak* ekinin kökeni *bak-* fiilidir. *Bak-* fiili somut anlamlı bir fiil iken soyut anlamlı bir ek olan *–mak* ekinde ekleşti: *al bak! Kergek! > albak kergek> almak kerek* "al bakalım, bu gerektir." gibi bir süreçten geçmiş olabilir. *Bak-* fiili "bakalım, bakayım" gibi biçimlerde merak, tehdit, belirsizlik, teşvik gibi anlamları pekiştirir (Kuznetsov, 1995: 223).

İsim- fiil *–mAk* ekinin; *birmak, sevmak, istemak* gibi ince ünlülü kelimelerden sonra kalın sıradan gelmesine bakılırsa ekin *–mek* şekli sonradan türemiş olmalıdır. Kalın biçimi *–mak* türevinin en eski hâli olduğu düşünülürse *bak-* fiilinden türemiş olması daha akla yatkındır (Kuznetsov, 1995: 224).

Yakut Türkçesi ve Çuvaş Türkçesinde *–mak* mastar eki bulunmamaktadır. Bunun sebebini ise yine bu lehçelerde *bak-* fiilinin olmamasında arayabiliriz (Kuznetsov, 1995: 223).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *-mAk* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 192). Bu duruma göre *-mAk* eki, *bak-* fiilinden 8. yy'dan önce ekleşmiş olması gerekir.

Görüldüğü gibi *-mAk* ekinin *bak-* fiilinden gelmiş olması en mantıklı görüştür. Ek, Eski Türkçede *–mAk* biçiminde; Orta Türkçede *–mAk* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *–mAk* biçiminde kullanılmıştır. Uzak Lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *–mak/-mek; -mah/-meh* biçiminde; Halaç Türkçesinde *–mAk* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk Grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde*–måq* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *–maq/-mäk* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu

lehçelerinden Altay Türkçesinde ek, *–pak/-pek/-pok/-pök; -mak/-mek/-mok/-mök* biçiminde çok şekilli olarak; Hakas Türkçesinde *-bak/-bek* biçiminde; Tuva Türkçesinde *–mAk* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *–mAk* biçiminde; Kazak Türkçesinde *-maq/ -mek/ -baq/ -bek/ -paq/ -pek* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *-mak/-mek/ -mok/ -mök* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *-maq/-mäk* biçiminde; Nogay Türkçesinde *-mak/ -mek/ -pak/ -pek/ -bak/ -bek* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *-maq/-mek* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *-maq/ -mek/ -baq/ -bek/ -paq/ -pek* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *-maq/ -mek* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *-maq/-mek* biçiminde; Karay Türkçesinde *-max/ -mäk* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *–mağ/ -mäk* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *–mak/ -mek* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *–mak/ -mäk* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *–mak/ -mek* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede –mAk İsim-Fiil Eki

Eski Türkçede *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır: *armak* "hile", *tutmaḳ* "sap", *tüzülmäk* "sükûnet" vs. (Gabain, 1988: 53; Tekin, 2003: 92).

Begleri budunı tüzsüz üçün Tabġaç budun tebligin kürlüg üçün ***armakçısın*** *üçün*. (KT D-6)

Ançulayı yime ***ḳarımaḳ iglemekniñ*** *tıltaġı üçüni* ***toġmaḳ*** *titir.* (MS 41-3)

Karahanlı Türkçesinde *–mAk* isim-fiil eki *–mak/-mek* biçimindedir: *ayıtmaklık* "söylemeklik", *kutulmakı* "kurtulması", *yügürmek* "koşmak", *küdürmek* "korumak" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 163).

Ayıtmaklık *erkek turur ayilig/ Cevabı tişi ol yetürse bilig*. "Ey hükümdar, iyice düşünürsen, sormak erkektir; cevap vermek de dişidir." (KB- 979)

Yanut berdi aydı ay edgü törü/ ***Eşitmek*** *ked ol sözlemekte körü.* "Ögdülmiş cevap verdi ve: -Ey iyi nizam sahibi, dinlemek söylemekten daha iyidir, dedi."(KB-1911)

Eşitmek *bile boldı bilge kişi, bu söz sözlemektin barır er başı*. "İnsan dinlemekle âlim olur: çok söz söylemekten insanın başı gider." (KB-1914)

Orta Türkçede –mAk İsim-Fiil Eki

Harezm Türkçesinde *-mAk* eki, *-maḳ/ -mek* biçiminde kullanılmaktadır: *agırlamak* "saygı göstermek", *ahsurmak* "aksırmak", *aymak* "söylemek" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 50).

Bir ḳaç eyyâmdan soŋ ḳâfile ittifâḳ ḳıldılar mekkedin Şamḳa ***barmaḳḳa*** *ticâret üçün.* (NF 1-8)

Bakar barçası ża'îf sökeller ***ölmekke*** *yaḳın bolmışlar kâfirler 'azâbı 'uḳubatı sebebidin*. (NF 5-3)

İzin ***izlemekde*** *usal kılmadın.* (MM 234/3)

Kıpçak Türkçesinde *-mAk* eki, *maḳ/ -mek* biçiminde kullanılmaktadır: *etmek* "etmek", *ötmek* "ekmek", *yarmak* "gümüş para" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 43).

Taḳı furûnlar bar, bine ḳılınmış ***ötmek*** *bişürürler anıŋ içinde*. (İMS 298b-5)

Ḳaçan kim ţarabsız taḳı ***salmaḳsız*** *bolsa*. (İMS 415a-8)

Çağatay Türkçesinde *–mAk* isim-fiil eki *–maḳ/-mek* biçimindedir: *aymaḳ* "söylemek", *démek* "söylemek", *körmekige* "görmeye" vs. (Eckmann, 2009: 110).

Aŋa bu yaŋlığlar ilepdür eŝer / Pes köŋül iĥvânı ***śormaḳ*** *yiter.* (SH-355)

Âdet-i pervâne budur śubĥ u şâm / Şem'ge iver ***yilmek*** *ü* ***köymek*** *müdâm.* (SH-775)

Kiymege *iĥrâm tonın 'azm ḳıl / Olma ki taĥḳiḳ özüŋe cezm ḳıl* (SH-554)

Eski Türkiye Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *-mAk* isim-fiil eki, *-maḳ/ -mek* biçiminde kullanılmaktadır. Eski Türkiye Türkçesindeki en işlek mastar ekidir: *ḳıgırmaḳ, dürişmek, ḳurtulmaḳ, azdurmak* vs. (Gülsevin, 2009: 122).

Ne oğurdur ne oğurdur çelep ağzında ***ḳıgırmaḳ/*** *Ḳulaguŋ aç kulağuŋ aç bola kim anda dola sen.* (Gülsevin, 2009: 122)

Kaygulardan ***ḳurtulmaḳ*** *duʿāsı budur*. (Gülsevin, 2009: 122)

*Ki göç bundan şehr-i medīne/ ki ol yigdür **dürişmek** anda dīne*. (Gülsevin, 2009: 122)

Uzak Lehçelerde –mAk İsim-Fiil Eki

Çuvaş Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Çuvaş Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek *–mak/-mek; -mah/-meh* biçimindedir ve az kullanılan bir ektir: *tıtmah* "tutmak", *çülmek* "çömlek" vs. (Ersoy, 2007: 1298).

Halaç Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Halaç Türkçesinde *–mAk* isim-fiil eki *–mak/-mek* biçimindedir: *eymek* "eğmek", *yalvarmaḳ* "yalvarmak", *ġullanmaḳ* "güllenmek" vs. Bu ek bazen kalıcı isimler de oluşturmuştur: *toḳmaḳ "*tokmak", *hikmek* "ekmek" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 228).

*Hacıleyläk şam Tülkü häv`eykäldi. Tülkü bī ḳazan Mustafa bişirdi. Mustafaň bī tabaḳḳa/sinikä töktü surfa ḳakälitti. Ullar **yemäk`kä** boşladılar*. "Hacı leylek akşam tilkinin evine geldi. Tilki bir kazan tavşan pişirdi. Tavşanı tabağa döküp sofraya getirdi. Onlar yemeğe başladı." (Işıklı, 2022: 102)

*Hadurluḳıň ciğärimi daġl(a)oru, / Allav çäkor körüminyä yüräkim. /Diläklärim **ḳullanmaḳḳa** täläsor, / Säni **körmäk k**äräkimär käräkim*. "Ayrılığın ciğerimi dağlıyor. / Allev çekiyor ziyaretine yüreğim. / Dileklerimi istemeye hevesleniyor, / Seni görmek gereğimdir gereğim." (Işıklı, 2022: 116)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda –mAk İsim-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde *–mAk* isim-fiil eki *–måq* biçimindedir ve tek şekillidir. Uyum dışı olan eklerdendir: *cilmäymåq* "gülümsemek", *yonmåq* "yontmak", *sänçmåq* "saplamak" vs. (Öztürk, 2007: 304).

Yeni Uygur Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *–maq/-mäk* mastar eki işlek kullanılmaktadır. Bütün fiillere gelmektedir. Bazen kalıcı isimler de türetmektedir: *yemäk* "yemek", *tepişmaq* "bilmece", *çaqmaq* "şimşek" vs. (Ersoy, 2007: 372; Buran ve Alkaya, 2014: 137).

*Bu sözlerni añliġan héliḳi ḳorḳunçaḳ bala ḫicil bolup yerge ḳaraptu, şundak hergiz ḳorḳunçaḳliḳ **ḳilmasliḳḳa**, aġinesidin **ayrilmasliḳḳa** niyet baġlaptu*. "Bu sözleri

anlayan korkak çocuk utanıp yere bakmış, böylece asla korkaklık yapmamaya, dostlarından ayrılmamaya karar vermiş.” (TU-148)

Kuzeydoğu Grubunda –mAk İsim-Fiil Eki

Altay Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Altay Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek *–pak/-pek/-pok/-pök; -mak/-mek/-mok/-mök* biçiminde çok şekillidir. Fiillerden alet ve eşya ya da yiyecek isimleri türetir: *oymak* “yüksük”, *kaymak* “kaymak”, *ilbek* “kanca” vs. (Dilek, 2007: 1026; Buran vd., 2019: 62).

Hakas Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Hakas Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-bak/-bek* biçimindedir ve az kullanılan bir ektir: *kispek* “parça” vs. (Buran vd., 2019: 150).

Tuva Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Tuva Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-bak/-bek* biçimindedir ve az kullanılan bir ektir: *ilbek* “kanca”, *oybak* “delik” vs. (Arıkoğlu, 2007: 1168; Buran vd., 2019: 229).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda –mAk İsim-Fiil Eki

Tatar Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Tatar Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-maḳ/ -mek* biçimindedir ve işlek değildir: *suḳmaḳ* “patika”, *tabışmaḳ* “bilmece”, *kismek* “fıçı” vs. (Öner, 2007: 701 Buran ve Alkaya, 2019: 59).

Qış köné avıl ızbalarınıñ işéklerén ***açmaq*** *balağa tügél, şaqtıy üsmér kéşélerge de meşeqat ve köç bulğanlıqtan, tabiğıy, min işékné aça almıym.* “Kış günü köy evlerinin kapılarını açmak çocuğa değil, pek çok yetişkin kişiye de meşakkatli ve zor olduğu için, tabiki, ben kapıyı açamıyor ve kapı dibinde ayaklarım buza yapışıp donuncaya kadar bekleyip duruyormuşum.” (İQ-13)

Kazak Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Kazak Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-maq/ -mek/ -baq/ -bek/ -paq/ -pek* biçimindedir. Alet veya eşya

isimleri türetir: *sımaq* “keçeden halı”, *cumbaq* “bilmece”, *qıspaq* “zorluk” vs. (Tamir, 2007: 444; Buran ve Alkaya, 2019: 129).

Kırgız Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Kırgız Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-mak/-mek/ -mok/ -mök* biçimindedir. Ek fiillerden kalıcı isimler türemektedir: *örmök* “dokuma tezgâhı”, *iymek* “küpe”, *tizmek* “sıra” vs. (Çengel, 2007: 504; Buran ve Alkaya, 2019: 198).

Başkurt Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Başkurt Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-maq/-mäk* biçimindedir. Fiillere gelerek onlardan kalıcı isimler türetir: *uymaq* “üksük”, *qaymaq* “kaymak”, *quymaq* “yufka” vs. (Ersoy, 2007: 764; Buran ve Alkaya, 2019: 267).

Nogay Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Nogay Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır. Fiillerden kalıcı isimler yapmaktadır. Ek, *-mak/ -mek/ -pak/ -pek/ -bak/ -bek* biçimindedir: *kazbak* “kazmak”, *ketpek* “gitmek”, *batpak* “bataklık” vs. (Akbaba, 2007: 631; Buran ve Alkaya, 2019: 331).

Kırım-Tatar Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde *–mAk* eki hem isim-fiil olarak hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-maq/-mek* biçimindedir: *barmaq* “varmak”, *ozğarmaq* “geçirmek”, q*artaymaq* “ihtiyarlamak”, *soqmaq* “sokak” vs. (Yüksel, 2007: 835 Buran ve Alkaya, 2019: 395, 399).

*Çegertki, dostunı **ḳurtarmaḳ** içün, tez-tez domuzġa uçıp bara.* “Çekirge, dostunu kurtarmak için, hızla domuza uçup gider.” (E-214)

*Olar, minarege ezan **oḳumaḳ** içün çıḳmadılar.* “Onlar minareye ezan okumak için çıkmadılar.” (KY-225)

*Maalleniñ şaḳacı aġaları ocanıñ papuçlarını **saḳlamaḳ**, ocanı olduḳça **arattırmaḳ** isteyler.* “Mahallenin şakacı ihtiyarları hocanın pabuçlarını saklamak, hocayı iyice bir arattırmak isterler.” (YDG-223)

Karakalpak Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Karakalpak Türkçesinde *–mAk* eki hem isim-fiil olarak hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır ve çok işlek bir ek değildir. Ek, *-maq/ -mek/ -baq/ -bek/ -paq/ -pek* biçimindedir. Ek ünlü ile biten kelimelere ve *l, r, w, y* ünsüzleri ile biten kelimelere *–maq/-mek* biçiminde; *m, n, z* ile biten kelimelere *-baq/-bek* biçiminde tonsuzla biten kelimelere *–paq/ -pek* biçiminde gelir: *iymek* "eğri", *batpaq* "bataklık", *barmaq* "parmak", *jasırınbaq* "saklanbaç oyunu" vs. (Uygur, 2007: 558, 595; Buran ve Alkaya, 2019: 461).

Bunıñ bir şarasın ***körmek*** *lazım. "*Bunun bir çaresini görmek lazım." (TLG-595)

Degen menen öliniñ izinen ***ölmek*** *joq.* "Yani ölünün arkasından ölmek yok." (TLG-595)

Kumuk Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Kumuk Türkçesinde *–mAk* eki hem isim-fiil olarak hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-maq/-mek* biçimindedir ve işlek olarak kullanılmaktadır: *süymek* "sevmek", *minmek* "binmek", *ilmek* "düğüm", *batmaq* "bataklık" vs. (Pekacar, 2007: 970; Buran ve Alkaya, 2019: 524, 526).

Meni muradım bilimli wa yarawlu bir uçitel' ***bolmaq***. "Benim amacım bilgili ve işe yarar bir öğretmen olmak." (ÇTLM-II-261)

Abdurrahman da, İbrahim de yaşları bir-biri bulan tatıwlu bolup ***qatnamaq*** *sebebli, özler de bir-birini tarıq-geregin bitdirip, üylerine barıp-geliwleri de bola edi.* "Abdurrahman ile İbrahim çocuklarının birbiri ile iyi geçinip görüşmelerinden dolayı, kendileri de birbirinin sıkıntısını, ihtiyacını giderip evlerine gidip gelmeleri de oluyordu." (ÇTLM-II-261)

Arslanqaplannı mañalayında busa da, özü gelir, ***qıynalmaq*** *boş zat, Allahğa taawaket etip turğandan yaxşısı yoq dep, Allah belgili etgen sebelege de qaramay turağan yalgıw erinceklerden tügül edi.* "Abdurrahman zengin olmadığı için birtakım insanlar gibi, "Allah bana buyurmamış, rızkım olsa aslanın alnındaysa da kendi gelir, azap çekme boşuna, Allah'a tevekkel edenden iyisi yok" diye Allah'a bağlı sebeplerle de bakmayan can sıkıntısı tembellerden değildi." (ÇTLM-II-280)

Karaçay-Balkar Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde *–mAk* eki isim-fiil olarak değil yapım eki olarak kullanılmaktadır ve kalıcı isimler yapmaktadır. Ek, *-maq/-mek* biçimindedir: *batmaq* "bataklık", *ökmek* "ekmek", *toqmaq* "tokmak" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 587).

Karay Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Karay Türkçesinde *–mAk* eki hem isim-fiil olarak hem de yapım eki olarak kullanılmaktadır. Ek, *-max/ -mäk* biçimindedir*: aytınmax, aytmax, tabuşturmax, kesmäk* vs. (Gülsevin, 2010: 83, 182).

Tınlayız ki sıylı sözlär sözleymin; da ***açılmağı*** *erinlärimnin tüzlük1är*. "Dinleyin, çünkü değerli sözler söylüyorum, dudaklarımın açılması doğruluktur." (Gülsevin, 2010: 182)

*Sendän kolabız boluşlux / **Abramaxta** dinimizni*. "Senden yardım isteriz /Dinimizi korumakta." (Gülsevin, 2010: 182)

Güneybatı / Oğuz Grubunda –mAk İsim-Fiil Eki

Azerbaycan Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Azerbaycan Türkçesinde *–maġ/-mäk* isim-fiil eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Ek, fiillerden hareket isimleri yapsa da bazen kalıcı yiyecek, içecek, alet isimleri türettiği de olur: *oxumaġ* "okumak", *käsmäk* "kesmek", *azmaġ* "azmak" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 189; Buran vd. 2020: 128).

*Yerə **yıqılmamaq** üçün diqqətlə ve yavaş-yavaş addımladı.* "Yere yıkılmamak için dikkatlice ve yavaş yavaş attı adımlarını." (V-9)

*Buz bağlamış yollarda atların nalı sürüşdüyü üçün heyvanlara əziyyət **vermək** istəmirdi.* "Buz tutmuş yollarda atların nalları kaydığından hayvanlara eziyet çektirmek istemiyordu." (V-9)

Türkmen Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Türkmen Türkçesinde *–mak/-mek* isim-fiil eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Ekten sonra yönelme hâli eki geldiği zaman ekin ünlüsü uzamaktadır. Ayrıca ekin sonundaki ünsüz iki ünlü arasında */ğ/* sesine dönüşür: *almak+a>almaağa* "almaya" vs. Ekin en mühim işlevi fiillerden hareket isimleri yapmasıdır: *açmak* "açmak", *uçmak* "uçmak", *gaalmak* "kalmak" vs. Ek, bazen kalıcı isimler türeterek fiilden isim yapım eki görevindedir: *qaymak* "kaymak" vs. (Kara, 2007: 276; Buran vd. 2020: 199).

Begim, eger oñlasañyz, siziñ sovgat beren şu hanjaryñyzy men bu gün Alparslana ***govşurmak*** *isleýärin*. "Beyim, eğer hatırlarsanız, sizin hediye ettiğiniz bu hançeri ben bu gün Alparsan'a vermek istiyorum." (AH-583)

Aradan eşli wagt geçenden soñ, patyşa oluny ***okatmak*** *maksady bilen, oba alyp gaýdýar.* "Aradan epey vakit geçtikten sonra, padişah oğlunu okutmak maksadı ileköye alıp döner." (THE-78)

Seniñ öweý ejeñ seni ***öldürmek*** *isleýär*. "Senin üvey annen seni öldürmek istiyor." (THE-78)

Gagavuz Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Gagavuz Türkçesinde *–mak/-mäk* isim-fiil eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, kalıcı isimler de yapmaktadır. Ek, mastar eki olma görevini *–maa/-mee* ekine devretmiştir: *annatmak* "anlatma", *soyunmak* "soyunma", *düşünmek* "düşünce" vs. (Özkan, 2007: 133; Buran vd. 2020: 262).

Yardım etsin ***ilinnetmää*** *insannarın yaşamasını*. "İnsanların hayatını kolaylaştırmaya yardım etsin diye öğretiyormuş." (P-17)

Toplayım kendimä varlık, da sora çekedecäm iilik ***yapmaa.*** "Kendine mal, mülk toplayayım da sonra iyilik yapmaya başlayacağım." (P-17)

Ozaman zaatlı çeketmiş ***yapmaa*** *iilik, ki prost edilsinnär onun ilerki fenalıkları, da herbir iliinin ardına çıkararmış kazıktan birär enser.* "O zaman Zaatlı önceki kötülükleri affedilsin diye iyilik yapmaya başlamış ve her iyiliğin arkasından kazıktan birer çivi çıkarırmış." (P-17)

Türkiye Türkçesinde –mAk İsim-Fiil Eki

Türkiye Türkçesinde *–mak/-mek* isim-fiil eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, fiilin mastar şeklini yapar. Fiillerden hareket isimleri yapsa da bazen kalıcı yiyecek, içecek, alet isimleri türettiği de olur: açmak, bakmak, geçmek, ekmek vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 46; Buran vd. 2020: 67).

Ve derhâl en yakın maskeyi ağız ve burnuna ***takmak*** *için uzandı*. (A71-14)

Gökyüzünü ***kestirebilmek*** *için gözü gayriihtiyari pencereden dışarıya çevrildi.* (A71-14)

Başını ellerinin arasına ***almak*** *üzere eğildi*. (A71-14)

Tablo 1.23. Bak- fiilinin ekleşme tablosu.

***Bak-* fiilinin *–mak* isim-fiil eki ya da fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-mak* isim-fiil ekinin ve *–mak* fiilden isim yapma ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Bak-* fiilinin *–mak* isim-fiil eki ve *–mak* fiilden isim yapım eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*–mak/-mek*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*–mak/-mek*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*–mak/-mek*	X
Çuvaş Türkçesi	*–mak/-mek; -mah/-meh*	X
Yakut Türkçesi		
Halaç Türkçesi	*–mak/-mek*	X
Özbek Türkçesi	*–måq*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*–maq/-mäk*	X
Altay Türkçesi	*–pak/-pek/-pok/-pök; -mak/-mek/-mok/-mök*	X
Hakas Türkçesi		X
Tuva Türkçesi	*-bak/-bek*	X

Tatar Türkçesi	*-maḳ/ -mek*	X
Kazak Türkçesi	*-maq/ -mek/ -baq/ -bek/ -paq/ -pek*	X
Kırgız Türkçesi	*-mak/-mek/ -mok/ -mök*	X
Başkurt Türkçesi	*-maq/-mäk*	X
Nogay Türkçesi	*-mak/ -mek/ -pak/ -pek/ -bak/ -bek*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*-maq/-mek*	X
Karakalpak Türkçesi	*-maq/ -mek/ -baq/ -bek/ -paq/ -pek*	X
Kumuk Türkçesi	*-maq/-mek*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*-maq/-mek*	X
Karay Türkçesi	*-max/ -mäk*	X
Azerbaycan Türkçesi	*–maġ/-mäk*	X
Türkmen Türkçesi	*-mak/-mek*	X
Gagavuz Türkçesi	*–maa/-mee; -mak/-mek*	X
Türkiye Türkçesi	*-mak/-mek*	X

2.2.3. Ban-> -bAn, –pAn, –UbAn, -UpAn, –(I)ban

Zarf-fiil eki *–ban* ekinin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Moğolca geçmiş zaman eki olan *–ba/ -bä* ekinden geldiği, *-a* zarf-fiil eki, *bol-* fiili ve *–n* ekinin kaynaşmasından oluştuğu gibi görüşler vardır (Kuznetsov, 1995: 220).

C. Brockelmann, A. v. Gabain, Talat Tekin ve Muharrem Ergin gibi çoğu araştırmacı *-ban* zarf-fiil ekinin *–p* zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimi olduğunu düşünürler (Brockelmann, 1954: 242; Gabain, 1988: 85; Tekin, 2003a: 174; Ergin, 2004: 345).

Zeynep Korkmaz *-pAn* zarf-fiil ekinin *-p* zarf-fiili ve *-An* zarf-fiil ekinin birleşmesinden meydana geldiğini düşünür. İki zarf-fiilin üst üste gelmesini ek yığılması olarak açıklar (Korkmaz, 19871: 161).

Saadet Çağatay, ekin *-p* zarf-fiil eki ve *+An* ekinin birleşmesinden oluştuğunu, *+An* ekinin de analojik bir vasıta hâli eki olabileceğini söyler (Çağatay, 1943: 105).

W. Bang *–ban* zarf-fiil ekinin iki ekin birleşmesinden meydana geldiğini, *-p* zarf-fiil eki ve *+An* allatif ekinin birleşmesinden oluştuğunu söyler (Sertkaya, 1989: 348; Kuznetsov, 1995: 195; Eraslan, 2012: 419).

Esra Gül Keskin *-pAn* ekinin *-p* zarf-fiil eki ve *+An* kuvvetlendirme ekinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler (Keskin, 2017: 365).

Jean Deny *–pAn* zarf-fiil ekinin ve onun genişlemiş biçimleri olan *-IbAn, -UbAn; -IbAnI, -UbAnI; -IbAnIn, -UbAnIn* eklerinin *an, anı* ve *anın* unsurlarını gösterme maksadıyla kullanılan üçüncü teklik kişiye ait *ol* şahıs-işaret zamirinin *-in* (ilgi) durumu biçimiyle ilgili olabileceğini söyler (Deny, 2010: 126).

Ahmet Caferoğlu *-IbAn, -UbAn* ekini *-p* zarf-fiil eki ve *+n* vasıta hâli ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini düşünür (Caferoğlu, 1958: 62).

A. M. Şçerbak *-IbAn, -UbAn* ekinin içerisinde vasıta durumu ekinin bulunabileceğini fakat vasıta hâli ekinin her zaman isimlerden sonra dar ünlülerle birlikte kullanıldığını ama *-IbAn, -UbAn* ekinde kullanımın geniş ünlülü olması vasıta hâli ekinin olamayacağını düşündürür (Şçerbak, 2016: 142).

M. Ş. Şiraliyev *-IbAn, -UbAn* ekini Azerbaycan Türkçesinin ağız malzemelerinden yola çıkarak *-p* zarf-fiil ekinin ayrılma durumu ekiyle birleşmesinden meydana geldiğini düşünür ve şu örneği verir: *yazıban ~ yazıfnan ~ yazıpnan* (Şçerbak, 2016: 141).

A. N. Kononov Türkçedeki *-pAn* ekinin Mançu-Tunguzcadaki *-mnin, -mmin* eki ile ilişkilendirir. Bu ekin ilk ünsüzü *–p* sesinin Altaycada *b-* "olmak" (Türkçe-Moğolca

bol- < **bo-* + *-l*) fiiline daha sonraki kısmın ise sıfat-fiil göstergesine gittiğini düşünür: *pol- ~ bol-* + *-n* > **-pān ~ *-bān ~ -pan ~ -ban* (Şçerbak, 2016: 141).

O. Pritsak ve P. Zieme de ekin *-p* zarf-fiil ekinin genişlemiş bir şekli olduğunu söylemişlerdir (Sertkaya, 1989: 348).

Osman Fikri Sertkaya ekin *-p* zarf-fiil eki ve *"çekimli fiillere gelip şart, emir ve gerundium anlamını pekiştiren kuvvetlendirme, tekit fonksiyonundaki bir ek"* diye açıkladığı *+An* ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini söyler (Sertkaya, 1989: 348).

Aslında *–pan* zarf-fiil ekinin kökenini iki ayrı ekin birleşmesinde aramak yerine bağımsız bir kelimede aramak gerekir. Zarf-fiil *–p* ekinin kökeninin *ba-* "bağlamak" fiili ya da *ban-* "kendine bağlamak" fiilinde aramak gerekir. *Ba-* fiili eskiden aynı zamanda birbiri ardınca yapılan iki fiilin arasında kullanıyor olmalıdır: *kör kit* "görüyor ve gidiyor" gibi kullanılabildiği gibi *kör ba kit* "gördü ve (sonra) gitti." şeklinde de kullanılabilirdi (Kuznetsov, 1995: 221). *Ban-* fiili yardımcı fiil olarak kullanıldıktan sonra bir zarf-fiile dönüşmüş olmalıdır: *kel ban*> *kel-i-ben.* Buradaki */ı/* sesi ekin kendisine ait değildir. Yardımcı ses olarak kullanılmaktadır. *Ban-* fiilinin ekleşme süresi daha kısa iken *ba-* fiilinin ekleşme süresi daha uzundur: *al ba*> *al-ıba*> *al-ı-b*> *al-ıp; kör ba*> *kürü – ba*>*kör-ü-b(e)* >*kör-üb-*>*kör-üp* (Kuznetsov, 1995: 221).

Ba- ve *ban-* fiilinin *–p* ve *–pan* zarf-fiil eklerinin kökeni olması sonucu cevaplanamayan sorulara da cevap bulunabilir. Mesela *–p* zarf-fiil ekinin neden olumsuz şekli yoktur sorusuna cevap verir. Bağlanan eylem olmayan eyleme bağlanamayacağı için olumsuz biçimi de olamaz. Zarf-fiil eki *–p* ekinin bazı lehçelerde geçmiş zaman eki olarak da kullanıldığını biliyoruz. Zarf-fiil eki *–p* eklendiği fiillere geldiğinde eylem bitmiş sayılır bu yüzden de geçmiş zaman anlamını üzerine alabilir (Kuznetsov, 1995: 221).

Yakutça ve Çuvaşçada *–p* veya *–ban* zarf-fiil ekleri bulunmamaktadır. Çuvaş Türkçesi Ana Türkçeden ayrılırken *ba-* ve *ban-* fiillerini almamış bu yüzden de ekleşmemiş olabilir. Yakut Türkçesinde de *–p* ve *-ban* biçimleri yoktur fakat *–an/ -en* zarf-fiilleri vardır. Bu *–an/-en* zarf fiilleri muhtemelen *–ban* zarf-fiil ekinin */b/* sesini kaybetmiş halidir (Kuznetsov, 1995: 221).

Görülüğü gibi *–ban* zarf-fiil eki ve türevleri *ban-* fiilinin ekleşmiş biçimidir. Bu ek, Eski Türkçede, *–pan/ -pän, –uban/ -üben/ -upan/ -üpen* biçiminde; Orta Türkçede *-ıban/ -iben/ -uban/ -üben* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *–(y)UbAn* ve *–(y)UbAnIn* biçiminde kullanılmıştır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde –

ban biçiminde; Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *–(I)ban* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede –ban Zarf-Fiil Eki

Eski Türkçede kullanılan *–pan/ -pän* zarf-fiil eki, yazıtlarda ve */n/* ağzında görülmekteyken */y/* ağzında oldukça seyrek görülür. Bu ekin, *-p* zarf-fiil ekinin genişletilmiş şekli olduğu düşünülür: *söküpan* "söküp", *kälipän* "gelerek", *süläpän* "sevkederek" vs. (Gabain, 1988: 85; Tekin, 2003: 175). Fakat tam tersi olarak *-p* zarf-fiil eki, *–pan* zarf-fiil ekinin kısalmış biçimidir.

Bunça dodun ***kälipän*** *sıgtamiş yoglamiş*. "Bunca halklar gelerek ağlamış, yas tutmuş." (BK D-5)

Sünüglüg kantan ***kälipän*** *sürä eltdi*. "Mızraklı(düşman) nereden gelip sürdü?" (KT D-23)

Tabgaçgı bäglär tabgaç atin ***tutupan*** *tabgaç kaganka körmiş.* "Çinlilerin beyleri Çin unvanları alarak Çin imparatoruna tabi olmuşlar." (KT D-7-8)

Utru talım kara kuş ***kopupan*** *barmiş*. "Karşıdabirkatal havalanıp gitmiş." (IB- 43)

Karahanlı Türkçesinde *–uban/ -üben/ -upan/ -üpen* zarf-fiil eki çok fazla işlek değildir: *baruban* "giderek", *ukupan* "anlayarak", *koşupan* "koşarak" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 172).

Orta Türkçede –ban Zarf-Fiil Eki

Harezm Türkçesinde kullanılan *-ıban/ -iben/ -uban/ -üben* zarf-fiil eki *–p* zarf-fiil eki kadar işlek değildir: *keliben* "gelerek", *bölüşüban "*bölüşerek" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 169).

Kıpçak Türkçesinde kullanılan *–pan/ -pän* zarf-fiil eki Harezm Türkçesindeki gibi *–p* zarf-fiil eki kadar işlek değildir: *ağlayupan* "ağlayarak", *bolupan* "olarak", *turupan* "durup" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 148).

Çağatay Türkçesinde kullanılan *–ban/ -ban* zarf-fiil eki arkaik olarak sadece şiirde vezne uydurmak amacıyla kullanılmaktadır (Eckmann, 2009: 119).

Eski Türkiye Türkçesinde –ban Zarf-Fiil Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *–(y)UbAn* zarf-fiil eki, *-p* zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimi olarak düşünülür. Fakat tam tersi olarak *-p* zarf-fiil eki, *–pan* zarf-fiil ekinin kısalmış biçimidir. Eski Türkiye Türkçesinin en karakteristik zarf-fiillerinden biridir: *varuban, ivüben, oluban* vs. Bu zarf-fiilin genişlemiş biçimi olan *–(y)UbAnIn* biçimi de bulunmaktadır: *görmeyibenin* vs. (Gülsevin, 1997: 133).

Varuban *bunları ḳılduḳ ziyāret/ Varursaŋ saŋa da itdük işāret.* (Gülsevin, 1997: 133)

Bu sevdāŋ odıdur dün gün yanar içümde pinhānī/ Sirāyet ***idüben*** *bir gün dutışısar süveydāya.* (Gülsevin, 1997: 133)

Heybetinde su ***oluban*** *ḳaynadı/ Coşa geldi mevc* ***uruban*** *oynadı*. (Gülsevin, 1997: 133)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda –ban Zarf-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde –ban Zarf-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde *–ban* zarf-fiil eki, *-b* zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimi olarak düşünülür ve arkaik bir yapıdır. Fakat tam tersi olarak *-p* zarf-fiil eki, *–pan* zarf-fiil ekinin kısalmış biçimidir. Seyrek kullanılmaktadır: *kelibån* "gelip", *äylänib* "gezip" vs. (Ersoy, 2007: 339; Buran ve Alkaya, 2018: 64).

Güneybatı / Oğuz Grubunda –ban Zarf-Fiil Eki
Türkmen Türkçesinde –ban Zarf-Fiil Eki

Türkmen Türkçesinde *–(I)ban* zarf-fiil eki çok işlek olarak kullanılmamaktadır: *diyban* "deyip", *yıglışıban* "toplanıp" vs. (Buran vd., 2020: 199-8).

Tablo 1.24. Ban- fiilinin ekleşme tablosu.

***Ban-* fiilinin *–ban* zarf-fiili olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-ban* zarf-fiil ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Ban-* fiilinin *-ban* zarf-fiili olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*–pan/ -pän, –UbAn/ -UpAn*	X

Orta Türkçe	*-IbAn/-UbAn/ –pAn/ -bAn*	
Eski Türkiye Türkçesi	*–(y)UbAn ,–(y)UbAnIn*	X
Özbek Türkçesi	*–ban*	X
Türkmen Türkçesi	*–(I)ban*	X

2.2.4. Bat-> –mA-, -mO-, -bA-,- bO-,-pA-, -pO-

Olumsuzluk eki *–mA-* ekinin kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ramstedt, *"Die Verneigung in den altaischen Sprachen. Eine semasiologie Studie"* adlı çalışmasında olumsuzluk *–mA-* ekinin, *–m* filden isim yapma eki ile yapılmış isimlere Ural dillerinde *e-,* Tunguz dillerinde *e-/a-* şeklinde kullanılan "verbum negativum" şeklinde aktarılan olumsuzluk fiilinin çekimli şekillere getirilmesi ile ortaya çıktığını düşünür: **bolum e-di> bolmadı "olmadı"* (Tekin, 2013: 208). Ramstedt, Moğolcada geçmiş zamanlı fiil şekillerini olumsuzlaştıran *ese* olumsuzluk edatının da Tunguzca olumsuz fiil *e-* ile ilgili olabileceğini öne sürer (Tekin, 2013: 208).

Menges, *"The Turic Languages and Peoples"* adlı çalışmasında Ramstedt' in etimolojisine katılır. Menges *–mA-* olumsuzluk ekinin fiilerden **-m, *-ma* veya **-mı* eki ile yapılmış isimlere Tunguzcada yaşayan Altayca olumsuzluk fiili *e-'*nin eklenmesi ile oluştuğunu söyler: *kel-me e-ti-m> kelmedim* vs. (Tekin, 2013: 208).

Kononov, olumsuzluk eki *–mA-* ve türevlerinin, fiillerin *–a* veya *–ı* ile yapılmış zarf-fiillerinden sonra olumsuzluk fiili *a-/e-* ve buna eklenen *–pa(n)/ -pe(n)/ -ba(n)/ -be(n) ve -ma(n)/ -me(n)* eki zarf biçimlerin getirilmesi ile oluştuğunu söyler*: al-ı/al-a + a-pa> *alapa> alpa* vs. (Kononov, 1980: 172; Tekin, 2013: 208)

Bang, *-mA-* olumsuzluk ekinin **ma-, *ama-, *uma-* "ihmal etmek" fiilinden gelebileceği üzerinde durur: **al-a ama> *alıma> *alma* "almamak" vs. Bang, Yakut Türkçesinde görülen ikinci teklik şahıs emir çekiminin olumsuzunda *–ma-* ekinin önüne bir ünlü ile gelmesini *körüme* "görme" örnek verir. Ama *uma-* şeklinde bir fiil eski metinlerde geçmemektedir. (Kuznetsov, 1995: 229).

Talat Tekin, Eski Türkçede olumsuzluk zarfı olarak kullanılan *idi* "hiç, asla" kelimesinin eski şeklinin Tunguzca *e-* fiilinden gelmiş olan *edi* kelimesi olabileceğini, hatta bu *edi* zarfının Tunguzcada kullanılan *eci* olumsuzluk edatı ile aynı olabileceğini söyler: *kelim edi> kelmedi> gelmedi* vs. Tekin*, -mA-* olumsuzluk ekinin kökeninin

Tunguzca *e-* fiili olduğunu, Türkçe olumsuzluk ekinin vurgusuz olmasının sebebinin bu olduğunu söyler (Tekin, 2013: 208).

Şinasi Tekin, *-mA-* olumsuzluk ekinin Toharcadaki *ma* olumsuzluk edatının ekleşmesi sonucunda oluştuğu fikrindedir. Türkçede olumsuzluk ekinin vurguyu kendi üstüne almayıp bir önceki heceye attığı bilinen bir durumdur. Bu durumda Tekin' e *–mA-* olumsuzluk ekinin müstakil bir kelimeden ekleştiği fikrini akla getirir. Ekleşen bu kelimenin de Toharcadan alıntı olduğunu söyler. Tekin daha sonra da, *matı* olumsuzluk edatı ile *ok* kuvvetlendirme ekinin birleşerek *–maduk* biçiminin oluştuğunu daha sonra da bu yapı *–mA-* ve *–DUk* eklerinin ayrı ayrı kullanılmaya devam ettiğini söyler (Tekin, 2001: 56).

Bat- fiili günümüzde neredeyse bütün çağdaş lehçelerde hala kullanılan *–mA-* olumsuzluk ekinin kökenidir. Fiil zamanla ekleşerek *–mA-* olumsuzluk ekine dönüşmüştür. Kuznetsov, Yakut Türkçesinde olumsuzluk ekinin *–ba* ve *–bat* biçimlerinde olduğunu söyleyerek buradaki *bat-* biçimini önemser. Bir ek tüm lehçelerde kullanılıyorsa eğer bu ekin kökeninin geldiği fiil ya da isim de tüm lehçelerde kullanılıyor olması gerekir. *Bat-* fiili tüm lehçelerde kullanılmaktadır. *Bat-* fiilinin mecazen "yok olmak, elden gitmek" gibi anlamları da vardır. Özbek Türkçesinde de olumsuzluk eki sadece *–ma* şeklinde kalın biçimlidir. Bu da bize bu ekin kökeninin *bat-* fiili olabileceğini düşündürür.

Kuznetsov *bat-* fiilinin gelişim sürecini daha iyi anlatmak için varsaydığı şu örneği verir: *al bat/tuk/tı* "almak eylemi yok oldu./ (adam) almadı" : *al bat-tı> alba(t)dı> albadı> almadı.* Kırgız Türkçesi, Altay Türkçesi gibi bazı lehçelerde olumsuzluk ekinin *–mA-* biçimi yoktur, *-bA-* şeklinde kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi -mA- olumsuzluk ekinin kökenini *bat-* fiilinde aramak gerekir. Olumsuzluk eki, Eski Türkçede *–mA-* biçiminde; Orta Türkçede *–mA-* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *–mA-* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *–mA-* biçiminde; Yakut Türkçesinde *–mA-/ -mO-/ -bA-/- bO-/ -pA-/ -pO-* biçiminde; Halaç Türkçesinde *–mA-* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *–mA-* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *–mA-* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *-bA-/- bO-/ -pA-/ -pO-* biçiminde; Hakas Türkçesinde*–mA-/ –bA-/ -pA-* biçiminde; Tuva Türkçesinde *–mA-/ –bA-/ -pA-/ -vA-* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak

grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *–mA-* biçiminde; Kazak Türkçesinde *–mA-/ -bA-/ -pA* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *–bA-/ -bO-* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *-mA-* biçiminde; Nogay Türkçesinde *–mA-/ –bA-/ -pA-* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde- *mA-* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *–mA-/ –bA-/ -pA-* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *–mA-* biçiminde; Karaçay- Balkar Türkçesinde *–mA* biçiminde; Karay Türkçesinde *–mA* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *–mA-* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *–mA-* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *–mA-* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *–mA-* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede –mA- Olumsuzluk Eki

Eski Türkçede *–ma-/-mä-* eki olumsuzluk bildirir ve bütün fiillere gelebilmektedir: *turġurma-*"kaldırmamak", *sımadı* "kırmadı", *unama-* "tasvip etmemek", *udıma-* "uyumamak" vs. (Gabain, 1988: 59; Tekin, 2003: 212).

İlgerü Şantuŋ yazıka teği süledim, taluyka kiçiğ ***teğmedim***. "Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum." (KT G-3)

Anta kisre inişi eçisin teğ ***kılınmaduk*** *erinç, oğlı kaŋın teğ* ***kılınmaduk*** *erinç*. "Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz." (KT G-5)

Yağı bolup, itinü yaratunu ***umaduk****, yana içikmiş*. "Düşman olmuş, kendini düzene sokup örgütlenememiş yine." (KT G-10)

Karahanlı Türkçesinde olumsuzluk eki *–mA-* biçimindedir. Çok işlek olarak kullanılmakta ve bütün fiillere gelebilmektedir: *armadı* "usanmadı", *yermedi* "yermedi", *tirilmedi* "dirilmedi" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 137).

Alımlıg körü ***armadı.*** "Alacaklıyı görmekten usanmadı." (DLT-I-49-2)

Künün yemedi kör tünün yatmadı, seni koldı rabda adın ***kolmadı.*** "Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrıdan seni istedi, başka bir şey istemedi." (KB-38)

Eletü maŋa açtı dünyâ sözin, ayu ***körmediŋmü*** *bu hakan yüzin*. "Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi : — Sen bu hakanın yüzünü görmedin mi?" (KB-82)

Ay edgü kılınç aslı edgü uruğ, ajun ***kalmasunı*** *siziŋsiz kuruğ.* "Ey iyi tabiatli ve asîl nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın." (KB-108)

Orta Türkçede –mA- Olumsuzluk Eki

Harezm Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki her türlü fiil tabanına gelmektedir. İşlek olarak kullanılmaktadır: *okıma* "okuma", *başlama* "başlama", *ayıtma* "söyleme" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 202).

Heç kimersedin ***qorqmaġay,*** *meger taŋrıdın qorqġay*. "Hiç kimseden korkmayacak, meğer Tanrıdan korkacak." (NF-11/9)

Eger méni peyġāmbar tép bilse erdiler, mundaġ cefa ***qılmaġay*** *erdiler*. Eğer beni peygamber bilselerdi bundan cefa çekmezlerdi." (NF-13/3)

Ol kāfirqa heç neerse ***témedi,*** *ṣabr qıldı, qayra töndi taqı éwke* ***kirdi.*** "O kâfire hiç bir şey demedi, sabretti, eve girdi." (NF-11/13-14)

Kıpçak Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki her türlü fiil tabanına gelmektedir. İşlek olarak kullanılmaktadır: *bolmaduŋ* "olmadın", *kelmemiş* "gelmemiş", *turmadı* "durmadı" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 122).

Taŋ bile sulṭān ḳırnaḳnı izdedi, ***tapmadı.*** "Tan vakti sultan cariyeyi aradı, bulamadı." (GT-48a/2)

Ol ḥālde Büzürcmihr ***sözlemedi.*** "O istişarede Büzürcmihr konuşmadı." (GT-46a/10)

Yün ékmek kerek édiŋiz kim yağmur ziyān ***ḳılmaġay.*** "Yün ekseydiniz, yağmur zarar vermezdi." (GT-47a/5)

Çağatay Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki her türlü fiil tabanına gelmektedir. İşlek olarak kullanılmaktadır: *bolma* "olma", *almagan* "almamış", *ölmegen* "ölmemiş" vs. (Eckmann, 2009: 132)

Ay eger öz bağrına ***ḳoymadı*** *ʿışḳıŋ dāġını/ Ni üçün gāhī bolur zār u nizār.* "Ay eğer kendi bağrına senin aşkının dağını koymadı ise, niçin bazen dolar, bazen de zayıf ve bitkin olur." (SD-1b/7)

Yüz ivrüp gül, yüzüŋ birle talaşmış bāġda, zībālıḳ/ Anı yüz pāre ḳıl andaḳ, yana bir ***bolmasun*** *yaġı.* "Gül yüzünü döndürüp bahçede güzellik hususunda senin yüzün ile dalaşmış; onu yüz parça et de bir daha düşman olmasın!" (SD-19a/14)

Ey közüm, bir dem dem ur, bağrımda hiç ḳan ***ḳalmadı.*** "Ey gözüm, bir an için soluklan, çünkü bağrımda hiç kan kalmadı." (SD-19b/4)

Eski Türkiye Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki her türlü fiil tabanına gelmektedir. İşlek olarak kullanılmaktadır: *görme- , kopma-, bitme-, eyitme-* vs. (Öztürk, 2017: 70).

Urdı Mirāc kasdına yüridi abdestine/ Secde kıldı dostına ***dimedi*** *yakın ırak*. (YE-77/3)

Benem ol bāzirgān kim hiç assı ***gözetmedüm****/ Çünki assıdan da geçdük ziyan yağmaya virdük*. (YE-78/2)

Yüzbin yıllık ömr ile henüz kuşlık ***olmadın****/ Geçdük bitmez sağınçdan yeksan yağmaya virdük.* (YE-78/6)

Uzak Lehçelerde –mA- Olumsuzluk Eki

Çuvaş Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Çuvaş Türkçesinde *–mA-* eki her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir: *kurmarĭ* "görmedi", *śimerĭ* "yemedi", *śimerĭr* "yemediniz" vs. (Ersoy, 2007: 1319).

Ĭırĭs ĭrĭ nihsan ta pattĭrsĭr ***pulman.*** "Rus ülkesi hiçbir zaman yiğitsiz olmamış(tır)."(Kılançe, 2016: 154)

Ĭśĺekene Pülĭh ***pĭrahman.*** **"**İşleyeni Pülih bırakmamış." (Kılançe, 2016: 205)

May kilsen mayra il, may ***kilmesen*** *çĭvaş il.* "Başarabilirsen Rus kadını, başaramazsan Çuvaş al." (Kılançe, 2016: 344)

Saha (Yakut) Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde *–mA-* eki her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir. Ek, Yakut Türkçesinde *–mA-/ -mO-/ -bA-/- bO-/ -pA-/ -pO-* biçimindedir. Ek; ünlü, diftong ve *l, r, y'* den sonra *–bA-/ -bO-* biçiminde; *l, r, y* ünsüzlerinden sonra *–bA-/ -bO-* biçiminde; *p, t, k, s, x*' den sonra *–pA-/ -pO-* biçiminde, nazal seslerden sonra *–mA-/ -mO-* biçiminde kullanılır. *soppo-* "dilmemek", *bıspa-* "kesmemek", *üleleebe-* "çalışmamak" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1257; Kirişçioğlu, 2018: 160).

Tuğu eteri gınargın ***öydööbötüm***. "Söylediğin şeyi yapabileceğine inanmıyorum." (ST-18)

Baay dien tuğun ***bilbekkin*** *duo?* ***Kubulunuma!*** "Zenginlik denilen şeyi bilmiyor musun?" (ST-18)

Töhö diexpin, tuoxxa xoluxpun ***bilbetim,*** *-diebit balıksıt.* "Nasıl söylesem, ne kadar bilmiyorum, demiş balıkçı." (ST-18)

Halaç Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Halaç Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki her türlü fiil tabanına gelmektedir. İşlek olarak kullanılmaktadır: *alma-* "almamak", *allanma-* "aldanmamak", *haçma-* "açmamak" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 225).

Bu ḳaganıñda bu bäglärigdä bu yeriñdä su buñda ***adrılmasar.*** "Bu hakanından, bu beylerinden, bu topraklarından ve sularından ayrılmazsan." (Işıklı, 2021: 78)

Amma Hacıleyläkiñ yüräki ***käsilmädi.*** "Ama hacı leyleğin yüreği yumuşamadı." (Işıklı, 2021: 78)

Haydï "Mänüm bābam väsyät etmüş ki män kōsa āda'mla muamlay ***etmäm****, män kōsa āda'mla muamlay* ***etmäm.*** "Dedi ki: Benim babam bana vasiyet etti. Ben köse adamla görüşmem. Ben köse adamla görüşmem." (Işıklı, 2021: 86)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda –mA- Olumsuzluk Eki

Özbek Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Özbek Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki her türlü fiil tabanına gelmektedir. İşlek olarak kullanılmaktadır: *birmä- "*vermemek", *yemä-* "yememek", *bolmä-* "olmamak", *kütilmä-* "beklenmemek" vs. (Öztürk, 2007: 308).

Vaḳt ötäyåtgänini, fäsllär özgäräyåtgänini ***sezmäydi.*** "Zamanın geçtiğini, mevsimlerin değiştiğini anlamıyor." (UKK-3)

Mäyli, båġlär meni ålib ***kålmäsi****n/ Båġdä yålġız özim ketämän*. "Pekâlâ, bağlar, bahçeler beni almasın/ Kırda yalnız kendim giderim." (ÇTLM-II-421)

Besäbrlik ***ḳılmä*** *åşıḳ, bilgäy özi häm zårliging/ Säbr birlän sädåḳat et*. "Sabırsızlık etme âşık, bil kendisi muhtaçlık/ Sabır ile sadakat kıl, gönül karanlığın gider." (KKÇ-22)

Yeni Uygur Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Yeni Uygur Türkçesinde olumsuzluk eki *–mA-* ekidir ve oldukça işlektir: *birikmä-* "birikmemek", *orama-* "biçmemek", *söyünme-* "sevinme-" vs. (Ersoy, 2007: 375).

Öküzlerdin birige hücum ḳılışnı istesemu başḳa öküzleriñ yardemge yügrep kélişi, ġalebe ***ḳazınalmidi****.* "Öküzlerden birine saldırmak istediyse de diğer öküzlerin yardıma koşması üzerine, başarılı olamadı." (EGHH-6)

Çünki sözsiz her ḳandaḳ cümle ve söz birikmelerini tüzüşke ***bolmaydu,*** *söz ehtiyaçġa ḳarap cümle ve söz birikmeleride türlük vezipide erkin ḳullanilidu.* "Çünkü kelimesiz hiçbir şekilde cümle ve kelime grubu kurmak mümkün değilse, kelime ihtiyaca bakarak cümle ve kellime grubunda çeşitli görevlerde tek başına kullanılabilir." (ÇTLM-II-606)

Bu zulmatliḳ ḳarangu künler içide nime ḳilarini ***bilmey*** *Nozugum mundaḳ zarlinatti.* "Bu kahredici karanlık günler içinde Naziğim ne yapacağını bilmeden, şöyle inler." (UHD-164)

Kuzeydoğu Grubunda –mA- Olumsuzluk Eki

Altay Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Altay Türkçesinde *–mA-* eki her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir. Ek, Altay Türkçesinde *-bA-/- bO-/ -pA-/ -pO-* biçimindedir: *unçukpa-* "ses çıkarmamak", *içpe-* "içmemek", *ölbö-* "ölmemek", *sokpo-* "vurmamak" vs. (Dilek, 2007: 1032; Buran vd.,2019: 63).

Kara suuga ***tükürpe****/ Kalık-condı* ***camandaba.*** "Kara suya tükürme/ Eli, halkı kötüleme." (ÇTLM-I-50)

Aldında çılap, kemizi de ***kıygırbayt, sarbaŋdabayt****, onçoloı kakerüül*. "Önünde ağlayıp, kimisi haykırmıyor, üzülmüyor, hepsi kuru uyanık." (EAJ-3)

Tabıtka mını caan ***kaykabadı.*** "Tabıtka buna çok şaşırmadı." (EAJ-3)

Hakas Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Hakas Türkçesinde *–mA-* eki, *–mA-/ –bA-/ -pA-* biçimindedir. Ek, her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir. Ek; *m, n, ŋ* ünsüzlerinden sonra geldiğinde *–mA-* biçiminde, tonlulardan ve ünlülerden sonra

geldiğinde *–bA-* biçiminde, tonsuzlardan sonra geldiğinde *–pA-* biçiminde kullanılır: *alba-* "almamak", *itpe-* "etmemek", *utpa-* "kazanmamak" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1102).

Ǐzǐgde, harğa çĭlĭ, ahsın ***aspa***. "Sıcakta, karga gibi ağzını açma." (ÇTLM-I-363)

Altı hıllığ çathannı, haylabasta ***sappacaŋ****, altanıp müngen attı, hamcı sappasta* ***münmeceŋ***. "Altı telli çathanı haylamayan çalmasın, atlanıp bindiği ata kamçı vuramayan binmesin." (ÇTLM-I-363

Nincee olarnı satçalar, ***pĭlbeem****. "Onları ne kadara sattıklarını bilmiyorum." (ÇTLM-I-359)*

Tuva Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Tuva Türkçesinde *–mA-* eki, *–mA-/ –bA-/ -pA-/ -vA-* biçimindedir. Ek, her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir. Ek, *m, n, ŋ* ünsüzlerinden sonra geldiğinde *–mA-* biçiminde; tonlulardan sonra geldiğinde *–bA-* biçiminde; tonsuzlardan sonra geldiğinde *–pA-* biçiminde, ünlülerden sonra ise *-vA-* biçiminde kullanılır: *alba-* "almamak", *çive-* "yememek", *çarba-* "yarmamak" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1174).

Oon beer ün üye ertse-daa, ol ugbaynıŋ ovur-heviri baytık, ketken idik-hevin bezin amdıga çedir ***utpaan men*****.** "O zamandan beri uzun zaman geçse de, o ablanın karakterini de, giydiği kıyafetini de bugüne kadar unutmadım." (ÇTLM-II-534)

*Bo çokta aaldarnıŋ kayı-bireeziniŋ kim dep kadarçızı irgi? dep bodaaş, ool onu toptap körgeş****, tanıvaan***. "Bu akınlardaki köylerden herhangi birinin çobanı mıdır acaba? diye düşünerek ona dikkatlice baktığında tanımadı." (TTÇ-96)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda –mA- Olumsuzluk Eki

Tatar Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Tatar Türkçesinde *–mA-* eki her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir. Ekten sonra */y/* ünsüzü gelirse eğer ekin ünlüsü daralmaya uğrar: *uñma- "*onmamak", *kürme- "*görmemek", *taḳmıysıñ* "takmazsın" vs. (Öner, 2007: 706).

Min üzém ul qarçıqta ütken zamannıñ niçéklégén ***bélmiym*****.** "Ben kendim o kadında geçen zamanın nasıl olduğunu bilmiyorum." (İQ-13)

Qış köné avıl ızbalarınıñ işéklerén açmaq balağa tügél, şaqtıy üsmér kéşélerge de meşeqat ve köç bulğanlıqtan, tabiğıy, min işékné aça ***almıym***. "Kış günü köy evlerinin kapılarını açmak çocuğa değil, pek çok yetişkin kişiye de meşakkatli ve zor olduğu için, tabiki, ben kapıyı açamıyor ve kapı dibinde ayaklarım buza yapışıp donuncaya kadar bekleyip duruyormuşum." (İQ-13)

Herniçék min bu sémyağa ***sıymağanmın.*** "Her nasılsa ben bu aileye sığmayanım." (İQ-13)

Kazak Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Kazak Türkçesinde *–mA-* eki her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir. Ekin, Kazak Türkçesinde *–mA-/ -bA-/ -pA-* biçimleri bulunmaktadır: *oylama-* "düşünme-", *qonba-* "kovma-", *cazba-* "yazma", *aşpa-* "açma" vs. (Tamir, 2007: 448).

Mazasın ala berseñ, öziñdi jep qoyadı. Oğan eştene qıla ***almaysıñ.*** "Rahatını kaçırırsan seni yer, ona hiç bir şey yapamazsın." (ÇTLM-I-579)

Tışqan beyşara qayğırsa da, ***ündemey*** *qoyıptı.* "Sıçan çaresiz üzülse de hiç ses çıkarmamış." (ÇTLM-I-579)

Jeli uytqıp soqqanda, tunşıqtırıp dem ***alğızbaydı***. "Yeli sessizce vurunca boğulup nefes aldırmaz." (ÇTLM-I-587)

Kırgız Türkçesinde Olumsuzluk Eki

Kırgız Türkçesinde *–mA-* eki *–bA-/ -bO-* biçimindedir. Ek, her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir: *toybo-* "doymamak", *süybö-* "sevmemek", *korkpo-* "korkmamak" vs. (Çengel, 2007: 506).

Bilbeym. *Ali turmuşqa çuğuunu* ***kaalabaym.*** "Bilmiyorum. Henüz evlenmek istemiyorum." (ÇTLM-II-127)

Anda sanda özünçö süylöp qoyot: Apa, közün ***irmebeyt*** *eken ee?* "Arada sırada da kendi kendine konuştu: Anne, gözünü kırpmıyormuş haa? (K1-134)

Erteñ qıyamat bolot, kiyimge ***qayğırbağıla.*** "Yarın kıyamet kopacak, giysi için üzülmeyin." (ACM-238)

Başkurt Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Başkurt Türkçesinde *–mA-* eki, her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir: *bulma-* "bulmamak", *başlama-* "başlamamak", *yazma-* "yazmamak" vs. (Ersoy, 2007: 764).

Ayıv bal yaratḳan, balhıż yeşey że ***almaġan.*** "Ayı balı severmiş, balsız yaşayamazmış." (ÇTLM-I-86)

Ul yılda institut tamamlanım, İşĕmyarġa barırġa forsat ***tıymanı.*** *"O yılda da enstitüyü tamamladım, İşimyar'a gitmeye fırsat olmadı."* (ÇTLM-I-97)

İşĕmyarżı ḫelderżĕ bigük bĕlĕp te ***bötmeyĕm***. "İşimyar'daki durumları çok da iyi anlayamadım." (ÇTLM-I-97)

Nogay Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Nogay Türkçesinde *–mA-* eki, *–mA-/ –bA-/ -pA-* biçimindedir. Ek, her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir: *berme-* "vermemek", *sokpa-* "vurmamak", *yazba-* "yazmamak" vs. (Akbaba, 2007: 633).

Bas dep xatın ne zat ekenin ***añlamay*** *oylandı, soñ birden kontorğa barayağı esine tüsti.* "Kadın önce bir şey düşünmedi, sonra birden büroya gideceği aklına geldi." (BT-370)

*Yuwırqanğa orandı****,*** *ama uyqı* ***kelmedi***. "Yorgana sarıldı ama uykusu gelmedi." (QAP-381)

Yürekti sızlatgan sol sesti esitkileri ***kelmeydiler.*** "Yüreği sızlatan o sesi işitmek istemiyorlardı." (QAP-381)

Kırım-Tatar Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Kırım- Tatar Türkçesinde *–mA-* eki fiilleri olumsuz yapan bir ektir. Bu ek, bütün fillere gelebilen ve sık kullanılan bir ektir*: aytma-*"söylememek", *deme-* "söylememek", *tınlama-* "dinlememek" vs. (Yüksel, 2007: 841).

Çoḳ talaşa, amma yalıġa çıḳıp ***olamay.*** "Çok gayret eder, ama kıyıya çıkamaz." (E-215)

Ocam, biz seniñ mına bu terekke çıḳıp olacağıñ ya da ***olmayacağıñnı*** *çezip* ***olamaymız.*** "Hocam, biz senin işte bu ağaca çıkıp çıkamayacağını çözemiyoruz." (YDG-223)

Suleyman ep camige baḳa edi, men ne içün ***bilmeyim***. "Süleyman sürekli camiye bakıyordu, ben neden bilmiyorum." (KY-225)

Karakalpak Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Karakalpak Türkçesinde *–mA-* eki, *–mA-/ –bA-/ -pA-* biçimindedir. Ek, her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir. Ek, *m/n/ñ/z* ile biten fiil kök veya tabanına *–bA-* biçiminde; tonsuz ünsüz ile biten fiil kök ya da tabanına *–pA-* biçiminde; ünlülerden ve *l/r/y/w* ile biten fiil kök veya tabanına *–mA-* biçiminde gelir: *barma-* "gitmemek", *ketpe-* "gitmemek", *jatpa-* "yatmamak" vs. (Uygur, 2007: 567).

Jora, meñ qartayıppan, qulaklarım ***esitpeydi,*** *seniñ menen bir gürriñlesip suhbet qılayın dep edim.* "Arkadaşım, ben yaşlanmışım, kulaklarım duymuyor, seninle sohbet etmek istemiştim." (İK-188)

Olar ele buyrıqtı ***esitpegen*** *şığar, dep tülki artına qaramastan bädär ketipti.* "Onlar hala yasayı duymamışlardır belki, diye tilki arkasına bakmadan yok olmuş." (İK-188)

Basında heşkim ***qalmadı,*** *sözin maqullawşı* ***bolmadı.*** "Başında kimse kalmamış, kimse onu dinlememiş." (İK-191)

Kumuk Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Kumuk Türkçesinde *–mA-* eki her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir: *alma-* "almamak", *berme-* "vermemek", *söyleme-* "konuşmamak" vs. (Pekacar, 2007: 975).

Men ülkem uçun yarawlu ***bolma*** *murat etemen.* "Ben ülkeme faydalı olmayı arzu ediyorum." (ÇTLM-II-261)

Tek işçileni, sabaçılanı yaşlarınn şkolağa ***alma*** *yedi.* "Ancak işçilerin, köylülerin çocuklarını çocuklarını okula almıyorlardı." (ÇTLM-II-269)

*Şo sayalı men de oxup **bolmay qaldım**.* “Onun için bende okuyamadım.” (ÇTLM-II-269)

Karaçay-Balkar Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde *–mA-* eki her türlü fiil kök ve tabanına gelerek onları olumsuz yapar ve oldukça işlek bir ektir: *aytma-* “söylememek”, *körme-* “görmemek”, *külme-* “gülmemek” vs. (Tavkul, 2007: 902).

***Tişirıwğa** bu salamnı berirge caramaydı.* “Kadına bu selamı vermek uygun değildir.” (OKMCC-12)

*At **körmegen** atha minse, urub, tüyüb atlatır, qoy **körmegen** qoy kütse, quvub, sürüb otlatır.* “At görmemiş ata binse, vurup, dövüp sıçratır, koyun görmemiş koyun gütse, kovalayıp, sürüp otlatır.” (TLG-921)

*Seni atañ maşinala ete **bilmey** köreme deb Xopay bek seyirsinñendi.* “Senin baban arabaları yapmasını bilmiyor demek ki diye Hopay çok şaşırmış.” (B-20)

Karay Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Karay Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki tüm fiil kök ve gövdelerine gelerek fiilleri olumsuz yapan işlek bir ektir: *boldurmasäydım* “kazanmasaydım”, *üränälmä-* “öğreneme”, *tartma-* “çekmemek” vs. (Gülsevin, 2010: 175).

***Kişnätmägin** avazıynı, ham abrağın har sözüynü*. “Sesini kişnetme, her sözünü sakla.” (Gülsevin, 2010: 126).

***Taşlamağın** meni alnıydan da ayrıxsı alhemiyni almağın mendän.* “Beni huzurundan kovma ve kutsal ruhunu benden alma.” (Gülsevin, 2010: 130).

Güneybatı / Oğuz Grubunda –mA- Olumsuzluk Eki

Azerbaycan Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Azerbaycan Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki tüm fiil kök ve gövdelerine gelerek fiilleri olumsuz yapan işlek bir ektir: *alma-* “alma-”, *gülmä-* “gülme-”, *pozulma-* “bozulma”, *äyilma-* “ayılma-” vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 192).

*Buz bağlamış yollarda atların nalı sürüşdüyü üçün heyvanlara əziyyət vermək **istəmirdi.*** “Buz tutmuş yollarda atların nalları kaydığından hayvanlara eziyet çektirmek istemiyordu.” (V-9)

*Analıq yetim Fatma ilə oğlana gün verib, işıq **vermirdi**.* “Analık, Fatma ile oğlana gün yüzü göstermiyormuş.” (ÇTLM-II-340)

Mənim bu uşaqlardan zəhləm gedir, onlara daha mən baxa ***bilmərəm.*** "Ben bu çocuklardan nefret ediyorum, daha da onlara bakamam." (ÇTLM-II-340)

Türkmen Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Türkmen Türkçesinde *–mA-* eki fiilleri olumsuz yana bir ektir. Bu ek bütün fillere gelebilen ve sık kullanılan bir ektir: *uçmadım* "uçmadım*", güldürmediň* "güldürmedin", *dokamaandırın* "dokumamışım" vs. (Kara, 2007: 266).

Talyplar, siz jedelleşip, azara galyp ***ýormäň.*** "Öğrenciler, siz tartışıp huzurunuzu bozmayın." (TD-91)

Eý, akmak adam, men ýaňy saňa akyl berdim geçen işe ***gynanma*** *diýip sen oňa qulak* ***salmadyň.*** "Ey ahmak adam, ben sana biraz önce akıl verdim, geçip giden işe pişmalık duyma diye." (TŞS-16)

Eý, adamzat, sen başyňa bir iş gelip-geçende, oňa ***ökünme.*** "Ey insanoğlu, sn başından bir iş gelip geçince, buna pişmanlık duyma." (TŞS-16)

Gagavuz Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Gagavuz Türkçesinde *–mA-* olumsuzluk eki tüm fiil kök ve gövdelerine gelerek fiilleri olumsuz yapar ve oldukça işlek olarak kullanılır: *doymarız* "doymayız", *gelmeerim* "gelmiyorum", *sevinmäm* "sevinmem", *yazmadı* "yazmadı" vs. (Özkan, 2007: 112; Buran vd. 2020: 261).

Zaatlı Andreyi küçükkenä, bobası üüredärmiş olsun ii, ***yapmasın*** *kimseycää fenalık,* ***çalmasın,*** *yardım etsin ilinnetmää insannarın yaşamasını.* "Babası Zaatlı Andrey'e küçükken iyi olsun, kimseye kötülük yapmasın, çalmasın, insanların hayatını kolaylaştırmaya yardım etsin diye öğretiyormuş." (P-17)

Bän kendim da tä bu uşakların istemesindän ***azetmeerim.*** "Ben kendim de bu çocukların istemesinden hoşlanmıyorum." (GF-237)

Çocuk gençmiş, sabursuzmuş, ***dayanamamış.*** "Oğlan gençmiş, sabırsızmış, dayanamamış." (ÇTLM-I-276)

Türkiye Türkçesinde –mA- Olumsuzluk Eki

Türkiye Türkçesinde *–mA-* eki fiilleri olumsuz yapan bir ektir. Bu ek bütün fillere gelebilmektedir. Oldukça işlektir: *gelmedi, bitirmemiş, uyuma, düzeltmesin* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 48; Buran vd., 2020: 64).

O sırada aklından geçenleri kalbine itiraf ederken sinsice gülümsediğini kuledeki mesai arkadaşlarından hiçbiri fark ***etmedi.*** (A71-11)

Normalde sirenleri durdurtması gerekirdi ama bunu ***yapmadı.*** (A71-11)

Bilincini kontrol etmek istedi ama ***yapamadı.*** (A71-15)

*Başına neler geleceğini **bilmese** de dervişler arasında olmaktan zarar görmezdi.* (A71-172)

Tablo 1.25. Bat- fiilinin ekleşme tablosu.

***Bat-* fiilinin *–ma-* olumsuzluk eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-ma-* olumsuzluk ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***-ma-* olumsuzluk ekinin ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*–mA-*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*–mA-*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*–mA-*	X
Çuvaş Türkçesi	*–mA-*	X
Yakut Türkçesi	*–mA-/ -mO-/ -bA-/- bO-/ -pA-/ -pO-*	X
Halaç Türkçesi	*–mA-*	X
Özbek Türkçesi	*–mA-*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*–mA-*	X
Altay Türkçesi	*-bA-/- bO-/ -pA-/ -pO-*	X
Hakas Türkçesi	*–mA-/ –bA-/ -pA-*	X
Tuva Türkçesi	*–mA-/ –bA-/ -pA-/ -vA-*	X
Tatar Türkçesi	*–mA-*	X
Kazak Türkçesi	*–mA-/ -bA-/ -pA*	X
Kırgız Türkçesi	*–bA-/ -bO-*	X
Başkurt Türkçesi	*-mA-*	X
Nogay Türkçesi	*–mA-/ –bA-/ -pA-*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*-mA-*	X

Karakalpak Türkçesi	*–mA-/ –bA-/ -pA-*	X
Kumuk Türkçesi	*–mA-*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*–mA-*	X
Karay Türkçesi	*–mA-*	X
Azerbaycan Türkçesi	*–mA-*	X
Türkmen Türkçesi	*–mA-*	X
Gagavuz Türkçesi	*–mA-*	X
Türkiye Türkçesi	*–mA-*	X

2.2.5. Çık-> +CI, +CU, +şI, +IcI, +UcI, +vcI, +sı, +si̯, +sŭ, +s, +şi̯, +şi̯, +CIt, +CUt, +hIt, +hUt, +ńIt, +ńUt, +sIt, +sUt

Çık- fiili zamanla sonundaki */k/* sesini de kaybederek isimden isim yapan eklerden *+çı/+çi* ekinde ekleşmiş olarak görülür. *Çık-* fiili çok anlamlı fiillerden biridir. "Sonuç olarak belirmek" manasında da kullanılır. Kuznetsov, *çık-* fiilinin ekleşme sürecini daha iyi anlamamız için tasavvur ettiği şu örneği verir: *-ol kişi (den) ne çık?* "o kişiden ne çıkar", *-iş çık!* "iş çıkar", *-(ol kişi) iş çık* "o adamdan iş çıkar yani işçi", *-ne çık? -Av çık* "av çıkar, o avcı" (Kuznetsov, 1995: 240).

Ahmet Cevat Emre, *+çı/+çi* ekinin *–guç* eki ile *–i* ekinin birleşmesinden oluştuğunu ve sonrada *–guçı* yapısının *–çı* kısmı ayrılarak başka isimlere geldiğini söyler. Ama *–güçi* ekinden oluşan *-(y)ıcı* ekiyle *–cı* eki birbirinden farklıdır. Buradaki *–güçi*> *-ıcı* eki *küçe-* "zor kullanmak" fiilinden türemiştir (Emre, 1943: 80).

Kononov ise *+çı/+çi* meslek yapan eki, *–çak* gelecek zaman eki ile ilgili bulur. Fakat *+çı/+çi* eki eski Türkçeden beri kullanılıyordu. Gelecek zaman eki ise sonradan ortaya çıkmıştı (Kuznetsov, 1995: 239). Bu durumda Kononov'un etimolojisi yerinde değildir.

Çık- fiili ayrıca *+çık/+cık* ekinde de kendini göstermiştir. Bu *+çık* ekinin Osmanlıcadaki yuvarlak biçimleri kafa karıştırıcı olabilir. *Çık-* fiili dar ünlülü iken nasılda ünlüsü yuvarlaklaşmıştır sorusu akla gelebilir. Osmanlıcadaki başka eklerde de görülen bir yuvarlaklaşma temayülü vardır ve bu yuvarlaklaşma asli değildir. Nitekim Özbek ve Türkmen Türkçesinde de ekin yuvarlak biçimine hiç rastlamayız (Kuznetsov, 1995: 240).

Çık- fiili *+çık* ekine dönüşürken "sona ermek, geçmek, giderilmek, yok olmak" gibi manalarını göz önünde bulundurmamız gerekir. Kuznetsov' un tasavvur ettiği örneği şöyledir: "*atlarını sergilemek isteyen bir adam at!*" der ve atlar sergilenmeye başlar sonrasında sıra çelimsiz kötü atlara gelince de *at çık* "at sona erdi" der. Bu sahneye şahit olan biri de *at çık* söz öbeğinde bir küçümseme anlamı bulur. Önce küçümseme anlamı veren *+çık* eki zamanla da sevgi, şefkat, acıma gibi manalara da gelir (Kuznetsov, 1995: 241).

Ramstedt, *+ÇI* ekinin Korecede kullanılan *çja* "adam, insan" kelimesi ile ilgili görür (Ramstedt, 1952: 192-94).

Nikolay Aleksandroviç Baskakov, Ramstedt' in ek ile ilgili görüşlerine karşı çıkar. Ekin kökeninin *+çıl/+çil, +çaŋ/+çeŋ* eklerinin kökenleri ile aynı olabileceğine dikkat çeker (Fedotov, 1996: 321-322).

Nikolay Fyodoroviç Katanov, ekin *+çık* yapısındaki */k/* sesinin düşmesi ile oluştuğu yönünde görüş bildirir (Ganiyev, 2013: 59).

Marcel Erdal, *+çI* ekinin, *+gu+çı* ve *-(X)g+çı* eklerinden türemiş olabileceğini söyler (Erdal, 1991: 110).

Sir Gerhard Clauson ise ekin Moğolcadaki ek ile benzerliğine dikkat çeker ve ekin Moğolcaya Türkçeden ödünçleme yoluyla geçebileceği konusunda fikir bildirir (Clauson, 2002: 202). Aynı zamanda bu ekin 8. yy.'dan önce de kullanıldığına dair bir liste verir (Clauson, 2007: 188). Ek, eski Türkçede hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna bağlı değildi. Bu durum ekin kökeninin henüz unutulmadığına dair bir ipucudur. Ek, 8. yy'dan önce de kullanıldığına göre bu tarihten çok önce ekleşmiştir ama henüz kelime kökenli olmadığı unutulmamıştır. Günümüzde çağdaş lehçelerde ise ek, hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır. Bu durumda ekin ek olma süreci üzerinden oldukça zaman geçtiği yönünde, ekin kelime kökenli olduğunun unutulması yönünde bir yorum yapılabilir.

Jean Deny, *+çi* eki ile *+çil* ekinin ilgili olduğunu söyler (Deny, 1941: 26) Annemaria von Gabain, Eski Türkçede kullanılan *+çI* ekinin Moğalcadaki *+ci* ekinden geçtiğini belirtir (Gabain, 1988: 41). Radloff, *+çi* ekini Yakut Türkçesinde görülen *+sıt/ +sut* eki ile ilgili görür (Kara, 2005: 43).

O. Böhtling, Yakut Türkçesinde görülen *+sıt/ +sut* ekini Moğolca ile ilgili görür. Bu ekin sonundaki */t/* sesinin Moğolcadaki çokluk eki olan */t/* sesi olduğunu söyler (Räsänen, 1957: 94).

Böhtlingk, Vambery, Deny, Ergin gibi araştırmacılar *+cık* ekini *+çak* ve *+ça* ekleri ile ilgili görürler. Bu eklerin sadeleşmiş biçimi olduğunu söylerler. Hatta *+çak* ekinin kökeninin de *çaġ* "vakit, miktar, ölçü" kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Bu *+çık* ekinin *+çak* ekine oranla daha eski, kurallı ve işlek olması *+çak* ekinden gelmediğinin göstergesidir. *Çak* eki *+ça* eşitlik hâli eki ile *ok/ök* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden oluşmuştur (Kuznetsov, 1995: 240).

Görüldüğü gibi *+CI, +CU* ekinin kökeni hakkında fazlaca görüş bildirilmiştir. Bu ekin birleşik bir ek olmadığı *çık-* fiilinden ekleştiği açıktır. Ek, Eski Türkçede *+çI* biçiminde; Orta Türkçede *+cI, +çI* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *+CI* biçiminde kullanılmıştır. Uzak Lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+ş̡ĭ, +ş̡ĭ̆* biçiminde; Saha (Yakut) Türkçesinde *+CIt, +CUt, +hIt, +hUt, +ńIt, +ńUt, +sIt, +sUt* biçiminde; Halaç Türkçesinde *+çI, +çU* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde *+çi* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *+çI* biçiminde; Hakas Türkçesinde *+cı, +cĭ, +çı, +çĭ* biçiminde; Tuva *+çI, +çU, +jI, +jU* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *+çı, +çĕ* biçiminde; Kazak Türkçesinde *+şI* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *+çI/ +çU* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *+sı, +sĭ, +sŭ, +sŭ̆* biçiminde; Nogay Türkçesinde *+şI* biçiminde; Kırım- Tatar Türkçesinde *+IcI, +UcI, +vcI* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *+şI* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *+çI, +çU* biçiminde; Karaçay-Balkar *+çI, +çU* biçiminde; Karay Türkçesinde *+çI* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *+çI/ +çU* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *+çI* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *+CI* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *+CI/+CU* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede *+çI eki* meslek ve uğraş isimleri türeten işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dardır: *aŋçı* "avcı", *yadçı* "büyücü", *ölümçi* "ölümlü", *tamgaçı* "mühürdar" vs. (Gabain, 1988: 44; Tekin, 2003: 81).

On-ok oğlum Türgiş kağanta Makaraç ***tamgaçı*** *Oğuz Bilge tamgaçı kelti.* "On-Ok oğlum Türgiş hakanından mühürdar Makaraç (ve) mühürdar Oğuz Bilge geldi." (KT K 13)

Yoğçı sığıtçı *Kıtany, Tatabı bodun başlayu Udar Sengün kelti.* "Yasçı ve ağlayıcı Kıtay Tatabı halkları (temsilcilerinin) başında General Udar geldi. (KT K 11-12)

Karahanlı Türkçesinde kullanılan *+çI* eki meslek ve uğraş isimleri türeten işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dardır: *alçı* "hilekâr", *asıgçı* "faydacı", *atçı* "süvari", *avçı* "avcı" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 13).

Okıçı *ol erdi bayattın saŋa, sen ötrü köni yolka kirdiŋ toŋa*. "O sana Tanrı tarafından gönderilen dâvetçi idi; sen bu sayede doğru yola girdin, ey yiğit." (KB-36)

Bodun koy sanı ol begi ***koyçısı,*** *bağırsak kerek koyka koy* ***kütçisi.*** "Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır." (KB-1412)

Yeme ***kuşçı kişçi*** *yeme ok yaçı, anuk tutsa künde kapuğda tuçı*. "Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hâzır bulundurmalıdır." (KB-2558)

Orta Türkçede +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Harezm Türkçesinde *+cI, +çI* meslek ve uğraş isimleri türeten işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dardır: *akıncı, başçı* "başkan", *bekçi, küçemci* "zalim", *közetçi* "gözcü", *kopuzçı* "kopuz çalan" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 40).

Mevlī ḳudreti birle Ḳārūn yéti tün kün ***altunçılıḳ*** *ḳıldı.* (KE- 241r17)

*Bu kelmişde yarmaḳları yoḳ erdi tawar, çuval, kiyiz****, arġamçı*** *alıp keldiler*. (KE-101v15)

Anı saḳlaġalı ᶜAbdullāh Ḫabirni yetmiş ***atımcılar*** *birle ıdtı.* (KE-223r9)

Bu kitab anlarġa ḥaḳ teᶜālānıŋ uştmaḫlarınġa ***yolçı*** *bolġay ol ᶜamel qılġanlar berekātında bolġay.*(NF-2/3)

Kıpçak Türkçesinde *+çI* meslek ve uğraş isimleri türeten işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dardır: *etikçi* "ayakkabıcı", *otaçı* "hekim", *yayçı "yaycı", yoğurtşı* "yoğurtçu" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 24).

Sen tanaᶜᶜum içinde ḳayġıŋ yoḳ/ çün ***tapuġçı*** *ḳatıŋda özdeŋ çoḳ* (GT-77b/1)

Avcı çıḳıban kiyikler avlar vaḳtın. (GT-105a/6)

Ṭaḳatım ḳalmayın tüşüp yattım dağı ***teveçige*** *ayttım*. (GT-55b/13)

Çağatay Türkçesinde *+çI* meslek ve uğraş isimleri türeten işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dardır: *atımcı* "atıcı", *bitikçi* "yazar", *körümçi* "astrolog", *oḳçı* "okçu" vs. (Eckmann, 2009: 46).

Barıġa kéçimler kéydürdiler ve piller üstide yaḫşı ***atḳuçı*** *yigitlerni olturguzdılar.* (Eckmann, 2009: 237)

Güreşçi *kim Ḳayṣer-i Rūmnuŋ oġlanlarıdın ol bahādur ve pehlivān érdi.* (Eckmann, 2009: 237)

Eski Türkiye Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan *+CI* eki meslek ve uğraş isimleri türeten işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dardır: *demürci* "demirci", *ḳapucı* "kapıcı", *elçi, kürkçi* "kürkçü", *okçı* "okçu" vs. (Gülsevin, 1997: 115).

Çün bülbül âşıkdur güle nazar Hak'dan olur kula/ Bir ***keleci*** *gelmez dile gönüllerde yanmayınca.* (YE-151)

Anlardur cennetde yatan Muhammed eteğin tutan/ Bize ***şefâ'atçi*** *olan hûriler indi sohbete.* (YE-154)

Uzak Lehçelerde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki
Çuvaş Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Çuvaş Türkçesinde *+şĭ, +şĭ̆* meslek ve uğraş isimleri türeten işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima dardır: *timĭ̆rşĭ̆* "demirci", *yumahşĭ̆* "masalcı", *huralşĭ̆* "bekçi", *suyeşĭ̆* "avcı" *vs.* (Ersoy, 2007: 1297; Ersoy, 2018: 61).

Halĭ̆ vĭ̆sem pirĭ̆n tehnikum kartiş ĭ̆nçe yıvĭ̆ş pürtre purĭ̆naśśĭ̆. Uksah aşşĭ̆ ***huralśĭ̆.*** "Şu anda onlar bizim veterinerlik okulunun bahçesindeki ağaç evde yaşıyorlar. Topal babası bekçidir." (İET-350)

Tĭ̆vat kĭ̆teslĭ̆ şutşantalĭ̆kran/ Tĭ̆vatĭ̆ ***aşamśĭ̆*** *kilnĭ̆.* "Dört köşeli yeryüzünden, dört büyücü geldi." (ÇM-103)

Saha (Yakut) Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde *+CIt, +CUt, +hIt, +hUt, +ńIt, +ńUt, +sIt, +sUt* meslek isimleri türeten işlek bir ektir: *ıalcıt* "misafir", *balıksıt* "balıkçı", *kömörcüt* "kömürcü" (Kirişçioğlu, 2007: 1242; Kirişçioğlu, 2018: 151). O. Böhtling, Yakut Türkçesinde görülen *+sıt/ +sut* ekini Moğolca ile ilgili görür. Bu ekin sonundaki /t/ sesinin Moğolcadaki çokluk eki olan /t/ sesi olduğunu söyler (Räsänen, 1957: 94).

Min Nuotara üreğin aata suox muŋur salaatıgar, ***bulçut*** *üüteeniger tööbütüm.* "Ben Nuotara nehrinin adsız çıkmaz bir kolunda, avcı mağarasında doğmuşum." (ÇTLM-II- 54)

Sonorukaan ***balıksıt*** *ustata-tuorata billibet uluu küöl arıtıgar olorbut*. "Balıkçı Soborukaan ucu bucağı bilinmez büyük bir gölün aşağısında yaşarmış." (ÇTLM-II-459)

Toğo itinnigiy? dien ıyıppıtım argıspıttan, Buryat ***suruyaaççıtıttan.*** "Neden böyle? diye sormuştum yoldaşımızdan Buryat yazarımızdan." (ÇTLM-II-473)

Halaç Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Halaç Türkçesinde *+çI, +çU* meslek isimleri türeten işlek bir ektir: *çucçu* "çiftçi", *yupaġçu* "yalancı", *yolçu* "yolcu", *avçu* "avcı", *biçinçi* "çiftçi" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 223).

Ḳara bulut ḳalḳ-du kä-di havaḳa/ ***Biçinçilär*** *holundular Baluḳḳa."*Kara bulut kalkıp geldi havaya/ Ekinciler döndüler köye." (HYÇM-212)

Horasḳa ta haydi sän tä äysäsindäyov, män tä bō'da ***pasivanlıḳ*** *ettäm ki ḳō'-maram biäyä äziyät şayalar* "Horoza da dedi ki: Sen de ardından git, ben de burada bekçilik edeceğim ki seni rahatsız etmelerine izin vermem." (HTÇM-126)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Özbek Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Özbek Türkçesinde *+çi* eki meslek, uğraşma, alışkanlık ile alakalı isimler türeten işlek bir ektir: *oraqçi* "orakçık", *eskici* "eskici", *yålġänçi* "yalancı", *qızıqçi* "şakacı" vs. (Öztürk, 2007: 300; Buran ve Alkaya, 2014: 58).

Minqbulåqning märkäzidäyåq tålzår täkyä vådiyning mäşhur ***qiziqçiläri,*** *vä şåir pålvånlärini to'lägän, Qulåçgä sıg'mäydigän tållär tagıdägi sirälärdä åşxo'rlär künni*

keç qılışıgän, şühräti bütün respublikägä tarqalgän ***äşuläçi****, çålg'uvçilärning äşulä, maşqlärini eşitişgän*. (Ünal, 2021: 29)

Åbid äkä yänä nimälärnidir deb, itni, ***maqtamåqçi*** *edi, jo''hårizår etagidän bittä bedänäning jüda bäländ sayrägän åvåzi eşitilib qåldi.* (Ünal, 2021: 29)

Traktorçi *bo'lding qo'yding*. (Ünal, 2021: 29)

Ämmå burgut ulärning ***mehribånçiligigä*** *parvå qılmädi, hatta jåyidän häm qımırlämädi.* (Ünal, 2021: 29)

Yeni Uygur Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *+çi* eki meslek, uğraşma, alışkanlık ile alakalı isimler türeten işlek bir ektir: *äksiyätçi* "gerici", *buzġunçi* "bozguncu", *eqidiçi* "inatçı", *boyaqçi* "boyası" vs. (Ersoy, 2007: 369; Buran ve Alkaya, 2014: 180).

Leyliniñ atisi bu ġevġani buniñġa ***sevebçi*** *bolġan Leylini öltürüp tügetmekçi boldi.* "Leyli'nin babası bu savaşı, buna neden olan Leyli'yi öldürerek bitirmek istedi." (Karakaya, 2020: 140)

Uniñġa bir ***ķoyçi*** *uçridi.* ***Ķoyçi*** *Mecnunniñ veķeliridin ḫeverdar idi.* "Bir koyun çobanına rastladı. Çoban Mecnun'un başına gelenlerden haberdardı." (Karakaya, 2020: 140)

Kuzeydoğu Grubunda +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Altay Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Altay Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+çI* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *üredüçi* "öğretmen", *kemeçi* "gemici", *biceçi* "dansçı", *tögünçi* "yalancı" vs. (Dilek, 2007: 1020; Buran vd.,2019: 56).

Ay-Kaannıñ eki ***calçızı*** *cal-kuyrugınañ tudup: -Ta-rt, ta-rt!- dejip, kıygırıjıp turganı ol emtir.* "Ay Kaan'ın iki hizmetlisi yelesinden ve kuyruğundan tutup: -Taart, taart! (Çeek, çeek!) deyip bağrışıp duruyorlarmış." (Duralı, 2016: 81)

Cerde kança iydin eeçitken, mıltık-bıçagın salıngan ***añçılar*** *cüret.* "Yerde köpekleri, bıçakları, tüfekleri hazır avcılar var." (Duralı, 2016: 78)

Hakas Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Hakas Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+cı, +cĭ, +çı, +çĭ* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *çaacı* "savaşçı", *hığırığçı* "okuyucu", *usç*ı "usta, mahir", *palıhçı* "balıkçı" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1094; Buran vd.,2019: 147).

Añcı *kĭzĭ prayañ-xustıñ tĭlĭn pilceñ poltır*. "Avcı kişi bütünav hayvanlarının dilini bilirmiş." (HTİ- 443)

Ol, iñ ne çaxsı ***añcılatın*** *çıubızıp, çaxığ pirgen*. "O, sadece en iyi avcılarını toplayıp, emir verdi." (HTİ-443)

Mınıñ alnında ***atığçı*** *Xancıxtıñ çonı polğabıs*. "Bundan önce atıcı Hanın halkıydık." (HTİ-470)

İrgĭde anda ĭkĭ ***atığçı*** *xarındas çurtaptırlar*. "Eskiden orada iki savaşçı kardeş yaşarlarmış." (HTİ-471)

Tuva Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Tuva Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+çI, +çU, +jI, +jU* eki işlek olarak kullanılmaktadır. Tonsuz ve *l, m, n, ŋ* seslerinden sonra *+çI, +çU* ekleri kullanılırken ünlü seslerden ve *g, r, y* ünsüzlerinden sonra ise *jI, +jU* ekleri kullanılmaktadır: *aŋçı* "avcı", *balıkçı, dılçı* "dilci", *şkolaçı* "okullu" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1164; Buran vd.,2019: 225).

Burungu Tıvaga öglenir deen anıyaktarnıñ törelderi kuda hünün, şagın ulug hamnardan aytırıp, ulug ***çarınçıga*** *çarın saldırıp, tölgeçige huvaanaktadıp turgaş, bilip aar turgan.* "Eskiden Tuva'da, evlenecek gençlerin akrabaları düğün gününü, zamanını büyük şamanlara sorup, büyük falcılara fal baktırarak öğrenirlermiş." (Gündoğdu, 2012: 518)

Añçılar *bolgaş* ***balıkçılar*** *niitilelderiniñ bo üyede ajılı anaa saazın kırında artkan.* "Avcı ve balıkçılar cemiyetinin çalışmaları ise sıradan bir kâğıt üzerinde kalmaktadır." (Gündoğdu, 2012: 741)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Tatar Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Tatar Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+çı, +çĕ* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *baḳırçı* "bakırcı", *mamıḳçı* "pamukçu", *tamaşaçı* "seyirci", *kadimçĕ* "muhafazakâr" (Öner, 2007: 698; Buran ve Alkaya, 2019: 57).

İşék aḷdında ***ḳarawçıları*** *bar-ıyı*. "Kapı önünde muhafızları var idi." (Kurutaş, 2019: 71)

Göl-Näzék äytté: "Min ***awçı****, aw awḷarġa çıḳtım!" dide*. "Göl-Nezik söyledi: "Ben avcıyım, av avlamaya çıktım!" dedi." (Kurutaş, 2019: 67)

Kürmädiñ-mé, ***kötüçé****?* "Görmedin mi, çoban?" (Kurutaş, 2019: 66)

Kazak Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Kazak Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+şI* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *awşı* "balıkçı", *qoyşı* "çoban", *äŋşi* "türkücü" vs. (Tamir, 2007: 439; Buran ve Alkaya, 2019: 127).

Almatı qalalıq "Qazak tili" qoğamınıñ törağası, ***jazuwşı*** *Ernest Törehanov* tildi bilgen adamda eljandılıq ***otansüygiştik, memleketşildik*** qasiyetter bolatınına köñil böldi. "Almatı şehri "Kazak dili" cemiyeti başkanı, yazar Ernest Törehanov, dilin kıymetini bilen insanda halkını sevme, vatanseverlik, milliyetçilik özelliklerinin de olduğuna dikkatleri çeker." (ÇTLM I-617)

Ulı abaydıñ ömiri men ***şığarmaşılığına*** *baylanıstı mağlummattardıñ neğurlım tolıq boluwı üşin onıñ nağaşıları men qayın jurtı jönindegi derekterdi de qamtuw mañızdı bolmaq*. "Ulu Abay'ın hayatı ve yaratıcılığı ile ilgili bilgilerin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için onun anne soyu ve kayınları ve eşinin akrabaları hakkında bilgilere sahip olmak önem arz etmektedir." (ÇTLM I-626)

Kırgız Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Kırgız Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+çI/ +çU* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *malcı* "çoban", *elçi* "haberci", *koyçu* "koyun çobanı" vs. (Çengel, 2007: 501; Buran ve Alkaya, 2019: 196).

Oquuçulardın *biri:-siz emne üçün turmuşqa çıqqan coqsuz, ecey?* "Öğrencilerden biri: -siz neden evlenmediniz, öğretmenim?" (ÇTLM II-128)

Alagüü oturğan atığa-aatır atanğan körünüktüü sayaq mıqtılarının biri Kocaberdinin ***cılqıçılarının başçısı*** *aldındağı qırma qara ayaqtağı qımızdı kere cutup, murutun canıy.* "Göze çarpan elitlerden biri olan Kocoberdi'nin yıkıcıların başkanı olan Atığa-baatır adlı ev sahibi önündeki oyma kara fincandaki kımızı alabildiğine içip bıyığını sıvazlıyor." (HO-5)

Malçılar *qoyun qırqa baştadı, dıyqandar oor qızmattarın bütürdü*. "Çobanlar koyunlarını kırkmaya başladılar, çiftçiler ağır işlerini bitirdiler." (Q-17)

*Eki künü uşintip ötüp ketken Kerim, redaqtsiyağa telefon çalıp****, malçılarğa*** *ali cete elektigin ayttı.* "İki günü böylece geçip giden Kerim yönetime telefon edip malcılara henüz ulaşamadığını söyledi." (K2- 181)

Başkurt Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Başkurt Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri veya bir düşüncenin taraftarı olma anlamındaki isimler yapan *+sı, +sĭ, +sü, +sŭ* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *ĭşsĭ* "işçi", *timĭrsĭ* "demirci", *yulsı* "yolcu", *balıqsı* "balıkçı" (Ersoy, 2007: 763; Buran ve Alkaya, 2019: 264).

Ul tire-yaḳta dan totḳan Mergen ***hunarsı*** *bulğan.* "O, etrata nam salmış usta nişancı bir avcı var imiş." (ÇTLM I-89)

Beẕ timer ***yulsılar*** *häm depo éşseläre yäşäyäsäk yŭrttarğa taba yünäläbeẕ*. "Biz tren yolcuları da depo işçilerinin yaşadığı evlere doğru yöneliriz." (Küçükmehmetoğlu, 2017: 60)

Bına ***hŭtsŭlär*** *garajı*. "İşte sütçüler garajı." (Küçükmehmetoğlu, 2017: 60)

Nogay Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Nogay Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+şI* eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ekin ünlüsü daima dardır: *añşı* "avcı", *basşı* "yönetici", *sadakaşı* "sadaka bekleyen kişi" vs. (Akbaba, 2007: 630; Buran ve Alkaya, 2019: 328).

Mart ayında noğay ***eginşileri****, böten de Yetisan man Yemboylıq bettegiler sabantoy bayramın ozğaratağan bolğanlar.* "Mart ayında Nogay çiftçiler, özellikle de

Yetisan ve Yemboylık tarafındakiler saban düğünü bayramını kutlamaktalarmış." (NKM-148)

Älim Y. L. Nemirovskiydiñ aytuwına köre, qıtay ***temirşi*** *BiŞen XI ömirdiñ ortasında birinşi bolıp qozğalşan şrift qullanğan.* "Alim Y. L. Nemirovskiy'in söylediğine göre, Çin demirci Bişen 11. Yüzyılın ortasında ilk defa hareketli harf kullanmış." (KT-71)

Yetegen yerge kadalmay, ***küzetşige*** *uykı yok*. (Güllüdağ, 1988: 304)

Kazanşı *köp bolsa, halk aş kalkar*. (Güllüdağ, 1988: 299)

Kırım-Tatar Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Kırım- Tatar Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+IcI, +UcI, +vcI* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *yazıcı* "yazar", *uçucı* "pilot", *yığıcı* "monte dene işçi", *qoşucı* "koşucu" vs. (Yüksel, 2007: 883; Buran ve Alkaya, 2019: 391).

Eñ eski devirlerde ve ḫanlar zamanında bu yerni kezgen ***seyatçılar*** *öz eserlerinde Sudaḳnıñ saillerini, limanını ve baġçalarını ve baġçalarınıñ dülberligini maḳtap bitirealmay ediler.* "En eski devirlerde ve hanlar zamanında bu yeri gezen seyyahlar, eserlerinde Sudak'ın sahillerini, limanını ve bahçelerini, bahçelerinin zarafetini övmekle bitiremezlerdi." (NK-45)

Şay etib ***sabandjı*** *kızı han oglunın kudasını kaytarıb yibere.* "Konuşma bittikten sonra sabancı kızı, Han oğlunun görücüsünü evden göndermiş." (KTM-164)

Karakalpak Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Karakalpak Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+şI* eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ekin ünlüsü daima dardır: *ağaşşı* "marangoz", *arbaşı* "arabacı", *azanşı* "müezzin", *qayırşı* "dilenci" vs. (Uygur, 2007: 552; Buran ve Alkaya, 2019: 458).

Azanda üş ***jolawşının****, aldında bir gözzal hızmet qılıptı*. "Sabah bu üç yolcuya bir güzel hizmetmiş." (İK-131)

Basında heşkim qalmadı, sözin ***maqullawşı*** *bolmadı*. "Başında kimse kalmamış, sözünü kimse onaylayıcı olmamış." (İK-191)

Kevili suvday tasadı, Tulparġa ***ḳamşı*** *basadı*. "Gönlü su gibi taştı, Tulpara kamçı bastı." (ZD-27)

*Léşkerge **basşı** Er Janay, Eŋiregen er edi*. “Askere başçı Er Janay, Vicdanlı er idi.”(ZD-39)

Kumuk Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Kumuk Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+çI, +çU* eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ekin ünsüzünün tonlu biçimleri yoktur: *balıqçı* “balıkçı”, *yüzüwçü* “yüzücü”, *emci* “otacı”, *yırçı* “şarkıcı” vs. (Pekacar, 2007: 965; Buran ve Alkaya, 2019: 521).

***Sabançı** yılasa,saban gazaplanır*. “Çiftçi ağlarsa, saban gazaplanır.” (KTKT-19)

***Pitneci** qılda ekinci yılda*. “Fitneci yaptığında ikinci yılda.” (KTKT-19)

*Qızğanç adam **yalğançı** da bolur*. “Açgöz adam yalancı da olur.” (KTKT-19)

***Zulumçu** cazasız qalmaz*. “Zulüm eden cezasız kalmaz.” (KTKT-19)

Karaçay-Balkar Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+çI, +çU* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *sürüvçü* “çoban”, *temirçi* “demirci”, *uvçu* “avcı”, *cılqıçı* “at çobanı” vs. (Tavkul, 2007: 898; Buran ve Alkaya, 2019: 585).

***Oḳuvçu** tenim, seni suḳlandırmaz üçün, aşlanı atların buḳdurama*.”Okuyucu arkadaşım, sni dinlendirmek için yemeklerin isimlerini saklıyorum.” (SHH-89)

*Biz, **malçıla**, jañı haparġa tıñlarġa bek süyebiz, dep, ḳonaḳlanı ḳıshanda, ḳonaḳla keviz-keviz bilgenlerin haparlaġan edile*. “Biz, çobanlar yeni hikâye dinlemeyi pek seviyoruz, deyip misafirleri sıkıştırınca misafirler de sırayla bildiklerini anlatmışlardı.” (SHH-110)

Karay Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Karay Türkçesinde meslek ve uğraş isimleri yapan *+çI* eki işlek olarak kullanılmaktadır: *elikçi, kavğaçı* “kavgacı”, *künüçü*, *sözçü* “sözcü”, *yolçu* “yolcu”, *ustaçı* “ustacı” (Gülsevin, 2010: 75).

*Kaçanğa deyin tentäklär süvärsiz tentäklikni da **elikçilär elikçilikni** suklandılar özlärinä; da telilär xor ettilär bilmäkni.* “Ahmaklar, ne zamana kadar ahmaklığı seveceksiniz, alaycılar alaycılığı kendileri için beğendiler, ahmaklar, bilgiyi aşağıladılar.” (Gülsevin, 2010: 293)

*Biz **temirçilär** tüvül, **sabançılar** biz.* “Biz demirciler değil, sabancılarız.” (Gülsevin, 2010: 235)

*Siz **saxçılar** tüvül, **yolçular** siz.* “Siz bekçiler değil, yolcularsınız.” (Gülsevin, 2010: 235)

Güneybatı / Oğuz Grubunda +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Azerbaycan Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan en işlek eklerden biri olan *+çI/ +çU* eki meslek, uğraş isimleri türetir. Ek, ünsüz uyumuna uymamaktadır: *çöräkçi* “ekmek satan kişi”, *meşäçi* “ormancı”, *çiftçi* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 183; Buran vd., 2020: 123).

*Mämmäd Näsir, bu idaränin än köhnä **işçiläri** idi.* (ATYEİ- 31)

*İşdä **avralçılıg** vä özbaşına aḫın mähsulun häm keyfiyyätinä, häm dä kämiyyätinä çoḫ pistäsir edir*. (ATYEİ- 31)

***Yazıçının** cızdığı bädii dünya daim zamanla tänläşmä vä dalaşmadadır.* (ATYEİ-32)

Türkmen Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Türkmen Türkçesinde kullanılan en işlek eklerden biri olan *+çI* eki meslek, uğraş isimleri türetir. Ekin ünsüzü daima */ç/* biçimindedir: *açarçı* “anahtarcı”, *demirci, haalıçı* “halıcı”, *okuvçı* “öğrenci” vs. (Kara, 2007: 249; Buran vd., 2020: 192).

*Krasnovodskide häkimiyyet garşılık görkezilmezden **pitneçilere** tabşırıldı*. “Krasnovodsk’de yönetim direniş gösterilmeden isyancılara devredildi.” (TTF-288)

*Şol mahal leşgerbaşı dagınıñ gizlenip yatan sazaklı oytumu tarapdan iki **urşuçı** at göyüp grldi.* “O vakit Leşgerbaşı Dağı’nın gizlenmiş sazlık çukuru tarafından iki savaşçı at sürüp geldi.”(TTF-81)

***Avçınıñ** öñüne çay getirilip qoyuldı*. “Avcının önüne çay getirilip konuldu.” (TTF-83)

Gagavuz Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Gagavuz Türkçesinde kullanılan en işlek eklerden biri olan *+CI* eki meslek, uğraş isimleri türetir. Ekin ünlüsü daima dardır: *avcı, edekçi, çalgıcı, yolcu, işçi* vs. (Özkan, 2007: 102; Buran vd., 2020: 259).

*Zındanım da taa açık/ Bän bir **gemici.*** (GTE-152)

*Avşam oler, tepägöz geler evä. Kız oynarmış dirään dolayyanında da deyärmiş: Tepägözçünüün **tılsımcu!*** (GTE-115)

Onu çaleraşuqlar, akınnar, ***kauşçular- pietçilär*** *insanın arasında büün dä*. (GTE-101)

Çocuk piniy tavana, alıy bıçaa, bilezii koyıy koluna, piniy beygirä da gidiy. Gide gide baksa etişiy bir ***hancıya.*** (GTE-116)

Türkiye Türkçesinde +CI/ +CU İsimden İsim Yapma Eki

Türkiye Türkçesinde kullanılan en işlek eklerden biri olan *+CI/+CU* eki isimden yeni isimler türetir: *boyacı, yolcu, fırıncı* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 43; Buran vd.,2020: 55).

Nöbetçi *amiri anonsu duyup yerinden fırladı. (*A71-9)

Burg tabyası ***lağamcılar*** *tarafından uçurulmuştu*. *(*A71-177)

Tablo 1.26. Çık- fiilinin ekleşme tablosu.

+CI/ +CU **isimden isim yapma ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***+CI/ +CU*** **isimden isim yapma ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Çık-*** **fiilinin *+CI/ +CU* isimden isim yapma eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+çI*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+cI, +çI*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+CI*	X
Çuvaş Türkçesi	*+ş̇ĭ, +ş̇ĭ̆*	X
Yakut Türkçesi	*+CIt, +CUt, +hIt, +hUt, +ńIt, +ńUt, +sIt, +sUt*	X
Halaç Türkçesi	*+çI, +çU*	X
Özbek Türkçesi	*+çi*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+çi*	X
Altay Türkçesi	*+çI*	X
Hakas Türkçesi	*+cı, +cĭ̆, +çı, +çĭ̆*	X
Tuva Türkçesi	*+çI, +çU, +jI, +jU*	X
Tatar Türkçesi	*+çı, +çĕ*	X

Kazak Türkçesi	*+şI*	X
Kırgız Türkçesi	*+çI/ +çU*	X
Başkurt Türkçesi	*+sı, +sĭ, +sŭ, +s*	X
Nogay Türkçesi	*+IcI, +UcI, +vcI*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+IcI, +UcI, +vcI*	X
Karakalpak Türkçesi	*+şI*	X
Kumuk Türkçesi	*+çI, +çU*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+çI, +çU*	X
Karay Türkçesi	*+çI*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+çI/ +çU*	X
Türkmen Türkçesi	*+çI*	X
Gagavuz Türkçesi	*+CI*	X
Türkiye Türkçesi	*+CI/ +CU*	X

2.2.6. Er-> -y, -e, -i

Er- yardımcı fiili tarihi ve çağdaş lehçelerin çoğunda isimlerin bildirme çekimlerinde kullanılır. İsimlerin geniş/ şimdiki zaman çekiminde *er-* yardımcı fiili ekleşirken düşmeye uğrar ve çekim isim ve şahıs ekleri ile yapılır. İsimlerin görülen geçmiş zaman çekimi çoğu tarihi ve çağdaş lehçelerde *er-* yardımcı fiili ile yapılır. *Er-* yardımcı fiiline görülen geçmiş zaman eki ve şahıs ekleri gelir. Ve genellikle *er-* yardımcı fiili isme ekleşmemiştir. Yalnız Güneybatı / Oğuz grubundaki lehçelerde ya ekleşmiştir ya da ekleşme sürecindedir. Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde ismin geniş/şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart çekimi olmak üzere dört farklı kipte çekimi vardır. Bunların hepsinde *er-> i-* yardımcı fiili hem ekleşerek hem de ekleşmeden kullanılmaktadır. Bu da henüz ekleşmenin tamamlanmadığını, sürecin halen devam ettiğini göstermektedir. Yine Güneybatı / Oğuz gurubundaki lehçelerden biri olan Gagavuz ve Türkmen Türkçelerinde *er-> ir-> i-* yardımcı fiili tamamen ekleşmiştir. Ancak ekleşirken ses kaybına uğramıştır. Ses kaybına uğradıktan sonra yerini yardımcı ses olan *–y* sesi doldurmuştur. Uzak lehçelerden de Halaç Türkçesinde *er-* yardımcı fiili tamamen ekleşmiştir.

Er- yardımcı fiili tarihi seyir içinde birtakım ses olaylarına uğramıştır. Öncelikle kelimenin ilk ünlüsünde *e>i* değişimi olmuş zamanla da kelimenin ünsüzü */r/* harfi

düşmüştür. Kelime bazı çağdaş lehçelerde *e-* biçiminde iken bazılarında *i-* biçiminde kullanılmaktadır. Bazen de her iki kullanımın bulunduğu lehçeler de vardır. Yeni Uygur Türkçesinde ismin görülen geçmiş zaman çekimi yapılırken *i-* yardımcı fiili *(idi*) kullanılırken öğrenilen geçmiş zaman çekiminde ise *e-* yardımcı fiili (*eken*) kullanılır. *Er-* yardımcı fiilinin *i-* biçimi genellikle Güneybatı / Oğuz grubundaki lehçelerinde karşımıza çıkar ancak Kuzeybatı/ Kıpçak grubundaki Başkurt ve Tatar Türkçelerinde de *i-* biçimli kullanım karışımıza çıkar. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *er-* yardımcı fiili *i-* şeklinde, Yakut Türkçesinde *er-* yardımcı fiili *e-* şeklinde */r/* ünsüzü düşmüş bir şekilde kullanılırken Halaç Türkçesinde *er-* yardımcı fiili tüm çağdaş lehçelerden farklı olarak hem ismin geniş/şimdiki zaman çekiminde hem de şart çekiminde */r/* ünsüzünü düşürmeyip korumuştur. Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde ise */r/* ünsüzünü düşürmüştür, çekim *+AmIş* biçiminde görülür.

Eski Türkçede Bildirme Eki

Orhun Türkçesinde isimlerin geniş/ şimdiki zaman bildirme çekimi iki türlü yapılır. Ya isimler tek başına kullanılır ya da *er-* yardımcı fiili ile yapılır: *anta erür* "ondadır" vs. Geniş/ şimdiki zaman bildirme çekiminde *er-* yardımcı fiili geniş zaman ekini alır: *erür.* İsmin bilinen geçmiş zaman bildirme çekimi *er-* yardımcı fiilinin görülen geçmiş zaman eki almış biçimi ile yapılır: *erti*. İsmin öğrenilen geçmiş zaman bildirme çekimi *er-* yardımcı fiilinin öğrenilen geçmiş zaman eki almış biçimi ile yapılır: *ermiş* (Ercilasun, 2008b: 187).

Bir ada ***ol erür***. "Bir tehlike şudur." (Ercilasun, 2008b: 249)

Beniŋ bodunum ***anta erür.*** "Benim milletim oradadır." (Ercilasun, 2008b: 249)

Orta Türkçede Bildirme Eki

Harezm isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda ve şart kipinde yapılmaktadır. Ek-fiilin geniş zaman çekimi *er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri ile ya da şahıs zamirleriyle yapılmaktadır. Genellikle birinci ve ikinci şahıs çekimleri kişi zamirleri ile üçüncü şahıs çekimleri ise *er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri ile yapılır*: kim érür, rast érür, anlar tururlar* vs. (Yüksekkaya, 2010: 155). Geniş zaman bildirme çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim+ men*
2. teklik şahıs : *isim+ sen*

3. teklik şahıs : *isim+ ol*

1. çokluk şahıs : *isim +biz, miz*

2. çokluk şahıs : *isim+ siz*

3. çokluk şahıs *: -*

İsimlerin görülen geçmiş zaman bildirme çekimi görülen geçmiş zaman eki ve şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Ek-fiil bu çekimde de ekleşmemiştir: *yiğitler érdük, bar érdi* vs. İsimlerin görülen geçmiş zaman bildirme çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs : *isim ér-di-m*

2. teklik şahıs : *isim ér-di-ŋ*

3. teklik şahıs : *isim ér-di*

1. çokluk şahıs : *isim ér-dü-k*

2. çokluk şahıs : *isim ér-di-ŋiz*

3. çokluk şahıs : *isim ér-di-ler*

İsimlerin öğrenilen geçmiş zaman bildirme çekimi öğrenilen geçmiş zaman eki ve şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Ek-fiil bu çekimde de ekleşmiştir: *varımışsın, güçlüimiş* vs. İsimlerin öğrenilen geçmiş zaman bildirme çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs : *isim ér-miş men*

2. teklik şahıs : *isim ér-miş sén*

3. teklik şahıs : *isim ér-miş ol*

1. çokluk şahıs : *isim ér-miş biz*

2. çokluk şahıs : *isim ér-miş siz*

3. çokluk şahıs : *isim ér-miş-ler*

İsimlerin şart kipinde bildirme çekimi şart eki ve şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Ek-fiil bu çekimde de ekleşmemiştir: *bar érse, sözde érseler* vs. İsimlerin şart kipinde bildirme çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs : *isim ér-se-m*

2. teklik şahıs : *isim ér-se-ŋ*

3. teklik şahıs : *isim ér-se*

1. çokluk şahıs : *isim ér-se miz*

2. çokluk şahıs : *isim ér-se-ŋiz*

3. çokluk şahıs : *isim ér-se-ler*

Sarāyı ortasında bir uluġ tegirmen taşı ***bar érdi.*** "Sarayın ortasında büyük bir değirmen taşı vardı. " (KE-204a/13)

Kıpçak Türkçesinde ismin bildirme çekimi Harezm Türkçesinde olduğu gibidir. Sadece *er-* yardımcı fiili bu dönemde */r/* sesini düşürme eğilimindedir. Hem *er-* hem de *e-* biçimi bu dönemde birlikte kullanılmaktadır. Bazen *e-* biçiminin ses değişimine uğrayarak *i-* şekli de görülür.

Menim ᶜaybım iŋen ***köptür.*** "Benim ayıbım pek çoktur." (GT-44b/2)

Maŋa sen rastın ayttıŋ, ***érür men*** *ᶜaybıma ḳāyil.* "Bana sen doğrusunu söyledin, ben aybımı biliyorum." (GT-44b/3)

Ḥikāyet bir zamanda iki ḳarındaş ***bar idi.*** "Hikâye: Bir zamanlar iki kardeş vardı." (GT-45a/10)

Çağatay Türkçesinde ismin bildirme çekimi Harezm Türkçesinde olduğu gibidir. Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi */r/* sesi bu dönemde düşmemiştir. Bu dönemde ismin bildirme şimdiki/ geniş zaman çekimi tüm şahıslarda *er-* yardımcı fiili ile yapılır: *érür men, érür sen, érür siz* vs. (Eckmann, 2009: 145).

Cānım lebiŋ şehidi ékenge ***tanuḳ durur*** *her al rişte ḳanġa boyalġan kefen ara*. "Kefen(im) içindeki kan ile boyanmış her kırmızı ip, canımın dudağının şehidi olduğuna tanıktır." (Eckmann, 2009: 145)

Yaḫşı çıraġlıġ ***yiğit érdi.*** "Güzel, yakışıklı, yiğit idi." (Eckmann, 2009: 146)

On cüzü durur érdi *barı ḥüsn ü melaḫat*. "Bütün güzellik ve zarafet on kısım idi." (LD-52/3)

Eski Türkiye Türkçesinde Bildirme Eki

Eski Türkiye Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda ve şart kipinde yapılmaktadır. Ek fiil, bu dönemde *er-> ir-> i-* değişimlerinden geçerek *i-* biçimindedir. Eski Türkiye Türkçesinde geniş zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *yazukludur, tanukdurlar vs.* Geniş zaman bildirme çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim+ Am/ +vAn/ +vAm/ +vAnIn+ In*
2. teklik şahıs : *isim+ sIn*
3. teklik şahıs : *isim+ dUr/ +vUz*
1. çokluk şahıs : *isim +Uz/ +vUz*
2. çokluk şahıs : *isim+ sIz*

3. çokluk şahıs *: isim+ dUrlAr/ +dururlar* (Öztürk, 2017: 73).

İsimlerin görülen geçmiş zaman bildirme çekimi görülen geçmiş zaman eki ve şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Ek-fiil bu çekimde de ekleşmiştir: *konukıdum, yigregidi* vs. İsimlerin görülen geçmiş zaman bildirme çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs : *isim+ I+ dU+ m*
2. teklik şahıs : *isim+ I+ dU+ ñ*
3. teklik şahıs : *isim+ I + dI*
1. çokluk şahıs : *isim +I+ dU+ k*
2. çokluk şahıs : *isim+ I+ dU+ ñUz*
3. çokluk şahıs *: isim+ I+ dI +lAr* (Öztürk, 2017: 73).

İsimlerin öğrenilen geçmiş zaman bildirme çekimi öğrenilen geçmiş zaman eki ve şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Ek-fiil bu çekimde de ekleşmiştir: *varımışsın, güçlüimiş* vs. İsimlerin öğrenilen geçmiş zaman bildirme çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs : *isim+ I+ mIş+ In*
2. teklik şahıs : *isim+ I+ mIş+ sIn*
3. teklik şahıs : *isim+ I + mIş*
1. çokluk şahıs : *isim +I+ mIş+ Uz*
2. çokluk şahıs : *isim+ I+ mIş+ sIz*
3. çokluk şahıs *: isim+ I+ mIş+ lAr* (Öztürk, 2017: 73).

İsimlerin şart kipinde bildirme çekimi şart eki ve şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Ek-fiil bu çekimde de ekleşmiştir: *susuzısam, değüliseñ* vs. İsimlerin şart kipinde bildirme çekimi şu şekildedir:

1. teklik şahıs : *isim+ I+ sA+ m*
2. teklik şahıs : *isim+ I + sA+ ñ*
3. teklik şahıs : *isim+ I + sA*
1. çokluk şahıs : *isim + I + sA+ k*
2. çokluk şahıs : *isim+ I + sA+ ñuz*
3. çokluk şahıs *: isim+ I + sA+ lAr* (Öztürk, 2017: 73).

Her bir çiçek bin nāz-ıla öğer hak'ı niyaz-ıla
Bu kuşlar hoş avaz-ıla ol pādşāhı ***zikr ider*** (YE-16/3)
Bildün ***gelen geçer imiş*** *bildün* ***konan göçer imiş***
Işk şerbetin içer imiş herkim bu ma'niden tuyar (YE-16/8)
Gönüllerin pasını ger sileyim ***dir isen***

Şol sözi söylegil kim sözün hulāsasıdur (YE-17/2)

Uzak Lehçelerde Bildirme Eki

Çuvaş Türkçesinde Bildirme Eki

Çuvaş Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda yapılmaktadır. Çuvaş Türkçesinde ek-fiil şimdiki zamanda Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *er-* fiili yapılır ancak isimleri fiilleştirdiği zaman düşer ve görevini şahıs zamirleri üstlenir (Ersoy, 2007: 1285). Çuvaş Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *epĭ, ep isim*
2. teklik şahıs : es*ĭ, es isim*
3. teklik şahıs : v*ĭl isim*
1. çokluk şahıs : *epĭr, epir isim*
2. çokluk şahıs : *esir isim*
3. çokluk şahıs : *vĭsem isim*

Çuvaş Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zaman çekimi *+çi̇̆/ +*ççi̇̆ ekleri ile yapılmaktadır.

Çuvaş Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir. Ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *tet, pulni, ikken* yardımcı fiillerinden biri ile yapılmaktadır.

Çuvaş Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *pulsan* kelimesi ile ekleşmeden ayrı bir biçimde yapılır: *kĭpśe pulsan* "kamışsan" vs.

Esir miśe ***śulta?*** *Epĭ vun tĭhhĭr* ***śulta.*** "Siz kaç yaşındasınız? Ben on dokuz yaşındayım." (ÇTLM-I-152)

Pĭr upanĭn viśĭ ***śurĭ tet.*** "Bir ayının üç yavrusu var imiş." (ÇHS-73)

Manĭn Pavĭl yatlĭ tĭvan piççe ***purççi.*** "Benim Pavıl adında bir öz ağabeyim vardı." (ÇTLM-I-193)

Patvar ta vĭylĭ ***yĭkĭtçi.*** "Sağlam ve güçlü bir yiğitti o." (ÇTLM-I-193)

Saha (Yakut) Türkçesinde Bildirme Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda yapılmaktadır. Saha (Yakut) Türkçesinde ek-fiil şimdiki zamanda Türkiye Türkçesinde olduğu *er-* fiili yapılır ancak isimleri fiilleştirdiği zaman düşer ve görevini şahıs ekleri üstlenir (Kirişçioğlu, 2007: 1229). Saha (Yakut) Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+bIn/ +bUn; +pIn/ +pUn; +mIn/ +mUn*

2. teklik şahıs : *isim+ğIn/ +ğUn; +kIn/ +kUn; +gIn/ +gUn*

3. teklik şahıs : *isim+X*

1. çokluk şahıs : *isim+bIt/+bUt; +pIt/ +pUt; +mIt/+mUt*

2. çokluk şahıs : *isim+ğIt/ +ğUt; +kIt/ +kUt; +gIt/ +gUt; +xIt/ +xUt; +ñIt/ +ñUt*

3. çokluk şahıs : *isim+lAr/+lOr; +tAr/+tOr; +dAr/ +dOr; +nAr/+nOr*

Saha (Yakut) Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir. Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. *baay etim* "zengindim", *baay etibit* "zengindik" vs. Saha (Yakut) Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-ti-m*

2. teklik şahıs : *isim e-ti-ñ*

3. teklik şahıs : *isim e-te*

1. çokluk şahıs : *isim e-ti-bit*

2. çokluk şahıs : *isim e-ti-ğit*

3. çokluk şahıs : *isim e-ti-ler*

Saha (Yakut) Türkçesinde ek-fiil duyulan geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir. Ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. *ccad añı ebit* "fakirmiş", *ccad añı ebikkit* "fakirmişsiniz" vs. Saha (Yakut) Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-bip-pin*

2. teklik şahıs : *isim e-bik-kin*

3. teklik şahıs : *isim e-bit*

1. çokluk şahıs : *isim e-bip-pit*

2. çokluk şahıs : *isim e-bik-kit*

3. çokluk şahıs : *isim e-bit-ter*

Ek-fiil Saha (Yakut) Türkçesinde şart kipinde *buollax* ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır: *suon buollaxpına* "şişmansam" vs.

Tugunan ahaan-sien iitillen oloror ***kihinginiy?*** "Ne ile beslenerek yaşayan bir insansın?" (ST-18)

Min, kırcık, añardas uunan iitillen oloror ***kihibin.*** **"**Ben gerçekten sadece su ile beslenip yaşayan biriyim." (ST-18)

*En töhö kömüsteexxin****, üpteexxin****?* "Sen ne kadar gümüşlüsün, varlıklısın?" (ST-18)

Bu sierkileğe tuox bağarbıkkın körüöxxe-istiexxe ***söp ebit***. "Bu ayna neyi istersen göstermekte işittirmekte mükemmelmiş." (ST-18)

Halaç Türkçesinde Bildirme Eki

Halaç Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki/geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda ve şart kipinde yapılmaktadır: *färmänar* "fermandır", *päşimanam* "pişmanım" vs. (Işıklı, 2010: 176). Halaç Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+Am*
2. teklik şahıs : *isim +Añ*
3. teklik şahıs : *isim +Ar, +Ari, +ArU*
1. çokluk şahıs : *isim +Ak*
2. çokluk şahıs : *isim +Añiz*
3. çokluk şahıs : *isim +AllAr*

Halaç Türkçesinde isimlerde ek-fiilin bilinen geçmiş zaman çekimi, *+(a)rtı,+(a)tdı* ekleri ile yapılır. *Er-* fiili burada ekleşmiştir.

Halaç Türkçesinde İsimlerde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi, *+(A)mIş <ermiş* biçiminde yapılır (Doerfer, 1988: 201).

Halaç Türkçesinde isimlerde ek fiilin şart kipi çekimi *+(A)rsA* biçimindedir. *Er-* fiili burada ekleşmiştir.

Yimilmiş muşyuy ä`gär boş`ar, ha`çma. "Sıkılmış yumruğun eğer boşsa açma. " (Işıklı, 2010: 175)

Bī kinī Molla Nasräddīn bī oylu vārarti, bō kissi mōyasïrtï. "Bir gün Molla Nasrettin'in bir oğlu vardı, bu oğlu bekârdı." (Işıklı, 2010: 179)

Bo färmänï ki vērmüşäm bo färmän o färmänar. "Bu fermanı vermişim ki bu ferman o fermandır." (Işıklı, 2010: 176)

Haydï "vallā balam bilmōm, mēymanar, kälmüşar, meymān habibi hoda, näy işi varkimär. "Dedi ki: Valla yavrum bilmiyorum, misafirdir, gelmiştir. Tanrı misafiridir. Ne işi var kimdir? " (Işıklı, 2010: 176)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Bildirme Eki

Özbek Türkçesinde Bildirme Eki

Özbek Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda yapılmaktadır. Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü

şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *yåxşidir* "güzeldir", *yamandırlar* "kötüdürler" vs. (Öztürk, 2007: 314). Özbek Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim +mAn*
2. teklik şahıs : *isim +sAn*
3. teklik şahıs : *isim +DIr*
1. çokluk şahıs : *isim +mIz*
2. çokluk şahıs : *isim +sIz*
3. çokluk şahıs : *isim +DIrlar*

Özbek Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem kendinden önceki isme ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır hem de ekleşerek kullanılır. Ekleşerek kullanıldığında düşmeye uğrar. Fakat eklemiş kullanımı oldukça nadirdir: *yåxşi edim* "güzel idim", *yåxşi edik* "güzeldik" vs. Özbek Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*
2. teklik şahıs : *isim e-di-ŋ*
3. teklik şahıs : *isim e-di*
1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim e-di-ŋiz*
3. çokluk şahıs : *isim e-di-lär*

Özbek Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi daha çok *ekän* ile daha az *emiş* ile yapılır. *Emiş* ile yapılan çekimde ek-fiilin düşüp ekleştiği görülür. *Ekän* ile yapılan çekimde ise ekleşme gerçekleşmez.

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim ekän-män*
2. teklik şahıs : *isim ekän-sän*
3. teklik şahıs : *isim ekän*
1. çokluk şahıs : *isim ekän-miz*
2. çokluk şahıs : *isim ekän-siz*
3. çokluk şahıs : *isim ekän-lär*

Åhängärän şähri yaḳinidä, ḳızılålmäsåy yåḳasidä cåyläşgän ḳulbulåḳ ***mäkånidir.*** "Bu kalıntılar arasında en eskisi Ohangaron şehri yakınında Kızıl Olmasoy yukarısında yerleşen Kulbulok bölgesidir." (KT-7)

Ḳadim zamånlärdä bir pådşå ***ötgän ekän***. “Eski zamanlarda bir padişah varmış.” (K-439)

Måhroy bibi mullå ***kämpir edi.*** “Mahroy hanım bilgili, âlim bir kadındı.” (ÇTLM-II-434)

Ungä yil boyi maḳtåv yåġdiriş ådäti ***häm yoḳ emäsdi.*** “Ona yıl boyunca övgü yağdırma âdeti yok değildi.” (ÇTLM-II-434)

Yeni Uygur Türkçesinde Bildirme Eki

Yeni Uygur Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki/geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda ve şart kipinde yapılmaktadır. İsmin şimdiki zaman/ geniş zaman çekiminde fiil kökü düşmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *oquġuçidur* “öğrencidir” vs. (Ersoy, 2007: 378). Yeni Uygur Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim +mAn*
2. teklik şahıs : *isim +sAn*
3. teklik şahıs : *isim +dIr/ -dUr*
1. çokluk şahıs : *isim +mIz*
2. çokluk şahıs : *isim +sIlAr*
3. çokluk şahıs : *isim +dIr/ -dUr*

Yeni Uygur Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *kesäl idim* “hastaydım”, *kesäl idiŋlar* “hastaydınız” vs. Yeni Uygur Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim i-di-m*
2. teklik şahıs : *isim i-di-ŋ*
3. teklik şahıs : *isim i-di*
1. çokluk şahıs : *isim i-du-q*
2. çokluk şahıs : *isim i-di-ŋlAr*
3. çokluk şahıs : *isim i-di*

Yeni Uygur Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi daha çok *ekän* ile daha az *emiş* ile yapılır: *gözäl ikänsän* “güzelmişsin”, *gözäl ikan* “güzelmiş” vs. *Ekän* ile yapılan çekimde ise ekleşme gerçekleşmez.

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim ekän-män*

2. teklik şahıs : *isim ekän-sän*

3. teklik şahıs : *isim ekän*

1. çokluk şahıs : *isim ekän-miz*

2. çokluk şahıs : *isim ekän-silär*

3. çokluk şahıs : *isim ekän*

Yeni Uygur Türkçesinde ek-fiilin şart kipi *i-* yardımcı fiili ile ekleşmeden ayrı bir biçimde nadir olarak üçüncü şahıslarda kullanılır: *gözäl esä* "güzelse" vs.

Arslanniñ istiginimu ***bu idi.*** "Arslanın istediği de buydu." (EGHH-6)

Malay ve çakarliri oniñ ḫizmeitige ***teyyar eken.*** "Hizmetkâr ve onun işçileri onun hizmetine hazırmış." (TU-202)

Kuzeydoğu Grubunda Bildirme Eki

Altay Türkçesinde Bildirme Eki

Altay Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda ve şart kipinde yapılmaktadır: *bis Altay* "Altayız", *sen üredüçi* "öğretmensin" vs. (Dilek, 2007: 1038). Altay Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *men isim*

2. teklik şahıs : *sen isim*

3. teklik şahıs : *ol isim*

1. çokluk şahıs : *bis isim*

2. çokluk şahıs : *sler isim*

3. çokluk şahıs : *olor isim*

Altay Türkçesinde yakın geçmiş zaman çekimi, *şahıs zamiri+ isim+ edi/ bolgon/ boldı + şahıs eklerinin* gelmesi ile yapılır: *men üredüçi edim/ bolgom/ boldım* "öğretmen idim" vs. Altay Türkçesinde yakın geçmiş zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim edim*

2. teklik şahıs : *isim ediñ*

3. teklik şahıs : *isim edi*

1. çokluk şahıs : *isim edibis*

2. çokluk şahıs : *isim ediger*

3. çokluk şahıs : *isim edi*

Altay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi, *şahıs zamiri+ isim (+kiji/ ulus)+ emtir/ bol(ıp)tır* ile yapılır: *men cakşı kiji emtirim* "iyiymişim" vs. Altay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim emtirim*
2. teklik şahıs : *isim emtiriñ*
3. teklik şahıs : *isim emtir*
1. çokluk şahıs : *isim emtiribis*
2. çokluk şahıs : *isim emtiriger*
3. çokluk şahıs : *isim emtir*

Altay Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *bolzo* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *men cakşı kiji bolzom* "iyi isem" vs.

*Meniŋ karu, meniŋ baylu **Altayım***. "Benim değerli, kutsal Altayım." (AL-7)

*Çın, men seniŋ **kölötköŋ.*** "Doğru, ben senin gölgenim." (AL-08)

*Men, sege **köörkiy emezim*!** "Ben senin sevgilin değilim!" (AL-08)

Hakas Türkçesinde Bildirme Eki

Hakas Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda yapılmaktadır: *pĭs ügretçĭbĭn* "öğretmenim", *min ügretçĭzĭŋ* "öğretmensin" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1106). Hakas Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *min isim*
2. teklik şahıs : *sin isim*
3. teklik şahıs : *ol isim*
1. çokluk şahıs : *pĭs isim*
2. çokluk şahıs : *sĭrer isim*
3. çokluk şahıs : *olar isim*

Hakas Türkçesinde isim-fiilin görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman çekimi isimlere *pol-* yardımcı fiilinin gelmesi ile yapılır: *min pay polğam* "zengindim" vs.

Tuva Türkçesinde Bildirme Eki

Tuva Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda yapılmaktadır: *öörenikçi men* "öğrenciyim",

ööренikçi bis “öğrenciyiz” vs. (Arıkoğlu, 2007: 1179). Tuva Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *men isim*
2. teklik şahıs : *sen isim*
3. teklik şahıs : *ol isim*
1. çokluk şahıs : *bis isim*
2. çokluk şahıs : *siler isim*
3. çokluk şahıs : *olar isim*

Tuva Türkçesinde isim-fiilin görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimi isimlere *bol-, tur-, çor-, çıt-* veya *olur-* gibi yardımcı fiillerinden birine görülen geçmiş zaman veya öğrenilen geçmiş zaman eklerinin getirilmesi ile yapılır. Düzenli bir fiil kullanılmaz ve ekleşme görülmez: *ööренikçi turgan men* “öğrenciydim” vs.

Unıversitette Tıva dıl ***başkızı men.*** “Üniversitede Tuva dili öğretmeniyim.” (ÇTLM-II-504)

Tıva dılım, damır-handa ***tuduş-tur sen.*** “Tuva dilim, damarımda kanımdasın sen.” (ÇTLM-II-550)

Magadaaştıŋ, kezeee şagda ***ınakşaan men.*** “Hayranınım, bir parça hayatta aşığınım ben.” (ÇTLM-II-550)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Bildirme Eki

Tatar Türkçesinde Bildirme Eki

Tatar Türkçesinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda ve şart kipinde yapılmaktadır. İsmin şimdiki zaman/ geniş zaman çekiminde fiil kökü düşmektedir. Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *söykĕmlĕdĕr* “sevimlidir” vs. (Öner, 2007: 711). Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+mIn*
2. teklik şahıs : *isim+sIn*
3. teklik şahıs : *isim+DIr*
1. çokluk şahıs : *isim+bIz*
2. çokluk şahıs : *isim+sIz*

3. çokluk şahıs : *isim+DIrlAr*

Tatar Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir. Tatar Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim i-dě-m*
2. teklik şahıs : *isim i-dě-n*
3. teklik şahıs : *isim i-dě*
1. çokluk şahıs : *isim i-dě-k*
2. çokluk şahıs : *isim i-dě-gěz*
3. çokluk şahıs : *i-dě-ler*

Tatar Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi daha çok *iken* ile yapılır: *kěm iken* "kimmiş", *cil iken* "rüzgârmış" vs. *İken* ile yapılan çekimde ekleşme gerçekleşmez.

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim iken-měn*
2. teklik şahıs : *isim iken-sěn*
3. teklik şahıs : *isim iken*
1. çokluk şahıs : *isim iken-běz*
2. çokluk şahıs : *isim iken-sěz*
3. çokluk şahıs : *isim iken(ner)*

Tatar Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *bulsa* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *dev bulsa* "dev ise" vs.

Uqıtuwçımın. *Bin çey bélen keks kitériym*. "Öğretmenim. Ben öğretmenim. Ben çayla kek getireyim." (ÇTLM—II-15)

Bélmiym, nindi ***avıruwdandır*** *vafat bulğan*. "Bilmiyorum, hangi hatalıktandır, vefat etmiş." (İQ-13)

Busı- tégé öydegé baybiçe bélen ***Qarlığaç-Sıluwğa idé.*** Bu, öbür evdeki baybiçe ile güzel Karlığaç'a idi. (QQ-51)

Kürşéden bérniçe cégét ***bar idé.*** "Komşudan birkaç genç vardı." (QQ-51)

Kazak Türkçesinde Bildirme Eki

Kazak Türkçesinde ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman olmak üzere üç ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *e-* ek-fiili şimdiki zamanda isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *caqsımın* "iyiyim",

caqsızdar “iyisiniz” vs. (Tamir, 2007: 456). Kazak Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+mIn*
2. teklik şahıs : *isim+sIñ*
3. teklik şahıs : *isim+X*
1. çokluk şahıs : *isim+mIz*
2. çokluk şahıs : *isim+sIñdAr*
3. çokluk şahıs : *isim+X*

Kazak Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *aruw edim* “hasta idim”, *awruq edi* “hasta idi”, *esepşi ediniz* “muhasebeci idin” vs. Kazak Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*
2. teklik şahıs : *isim e-di-ñ*
3. teklik şahıs : *isim e-di*
1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim e-di-ñder*
3. çokluk şahıs : *isim e-di*

Kazak Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *ekän* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *şarşaw ekenmin* “yorgunum”, *şarşaw ekenmiz* “yorgunuz” vs.

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim ekän-min*
2. teklik şahıs : *isim ekän-sin*
3. teklik şahıs : *isim ekän*
1. çokluk şahıs : *isim ekän-miz*
2. çokluk şahıs : *isim ekän-siñder*
3. çokluk şahıs : *isim eken*

Al jılqı bols, tüyeni körgen sayın äli künge deyin denesi dir ete tüsip, qaltıray bastaydı eken. “İşte atın da bugüne kadar her deve gördüğünde vücudunun tir tir etmesi bu yüzdendir. (ÇTLM-I-584)

Qobılandınıñ eki beti tüktenip ketken. “Kobılandı’nın yüzü kıllar içindeydi.” (ÇTLM-I-600)

Qotan qarttıñ kütken osı mezgil edi. "Yaşlı Kotan'ın eklediği an da bu andı." (ÇTLM-I-602)

Kırgız Türkçesinde Bildirme Eki

Kırgız Türkçesinde ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *e-* ek-fiili şimdiki zamanda isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *Türkmün* "Türküm", *Türkpüz* "Türküz" vs. (Çengel, 2007: 509). Kırgız Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ mIn/ +mUn*
2. teklik şahıs : *isim+sIŋ/ +sUŋ*
3. teklik şahıs : *isim+ X*
1. çokluk şahıs : *isim+bIz/ +bUz*
2. çokluk şahıs : *isim+sIŋAr/ +sUŋAr*
3. çokluk şahıs : *isim+X*

Kırgız Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: Kırgız Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi *ele* ve *bolçu* kelimeleri ile yapılır: *cakşı eleŋ* "iyiydin", *cakşı ele* "iyiydi", *cakşı eleŋer* "iyiydiniz" vs. Kırgız Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim ele-m*
2. teklik şahıs : *isim ele-ŋ*
3. teklik şahıs : *isim ele*
1. çokluk şahıs : *isim ele-k*
2. çokluk şahıs : *isim ele-ŋer*
3. çokluk şahıs : *isim ele*

Kırgız Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *eken (er-ken)* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *cakşı eken-min* "iyiymişim", *cakşı eken-siŋ* "iyiymişsin" vs.

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim eken-min*
2. teklik şahıs : *isim eken-siŋ*
3. teklik şahıs : *isim eken*
1. çokluk şahıs : *isim eken-miz*
2. çokluk şahıs : *isim eken-siñder*
3. çokluk şahıs : *isim eken*

Kırgız Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *bolso* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *üydö bolso* "evde ise" vs.

Üybülömdün eñ kiçine ***balasımın*****.** Ailemin en küçük çocuğuyum. (ÇTLM-II-126)

Qağılayın ene tilim sayrsın, qanday ıyıq tügönbögön ***dayrasıñ*****!** "Kurban oluğum aŋa dilim şakısın, nasıl kutsal tükenmeyen deryasın." (ÇTLM-II-4)

Başkurt Türkçesinde Bildirme Eki

Başkurt Türkçesinde ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *e-* ek-fiili şimdiki zamanda isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *işsĭmĭn* "işçiyim", *işsĭhĭŋ* "işçisin" vs. (Ersoy, 2007: 768). Başkurt Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ mIn*
2. teklik şahıs : *isim+hIŋ*
3. teklik şahıs : *isim+X*
1. çokluk şahıs : *isim+bIz*
2. çokluk şahıs : *isim+hIgIz*
3. çokluk şahıs : *isim+X, +lAr*

Başkurt Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *uqıtıwsı inĭm* "öğretmendim", *uqıtıwsı inĭk* "öğretmendik" vs. Başkurt Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim i-nĭ -m*
2. teklik şahıs : *isim i-nĭ -ŋ*
3. teklik şahıs : *isim i-nĭ*
1. çokluk şahıs : *isim i-nĭ-k*
2. çokluk şahıs : *isim i-nĭ-gĭz*
3. çokluk şahıs : *isim i-nĭ (ler)*

Başkurt Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *ikän* kelimesi ile yapılır ve ekleşmemiştir: *kŭslŭ ikänmĭn* "güçlü imişim", *kŭslŭ ikän* "güçlü imiş" vs. Çekim genellikle *ikän* ile yapılsa da az da olsa *imĭş* ile de yapılır Başkurt Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim ikänmĭn*
2. teklik şahıs : *isim ikänhĭŋ*

3. teklik şahıs : *isim ikän*

1. çokluk şahıs : *isim ikänbiz̆*

2. çokluk şahıs : *isim ikänhi̇g̈iz̆*

3. çokluk şahıs : *isim ikän(där)*

Başkurt Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *ihA* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *asılda ihä* "aslında ise" vs. Genellikle üçüncü şahıslarda kullanılır.

Mostay Kerim… bëżżneñ ösön ***kĕm ul****?* Mostay Kerim… Bizim için kimdir o? (ÇTLM-I-100)

Meñgĕ tĕrĕ meñgĕ asılacak ḫazina ul. Ebediyen canlı, ebediyen açılacak bir hazinedir. (ÇTLM-I-100)

Ayġa-könge tiñlemeyĕm- ***güzelhĕñ hin***. Aya güneşe denk tutmuyorum, güzelsin sen. (ÇTLM-I-125)

Nogay Türkçesinde Bildirme Eki

Nogay Türkçesinde ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *e-* ek-fiili şimdiki zamanda isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *ärüvmen* "iyiyim", *kartpız* "yaşlıyız" vs. (Akbaba, 2007: 572). Nogay Türkçesinde üçüncü teklik ve çokluk şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinde ekleşmiştir. Nogay Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ mAn, +bAn/ +pAn*

2. teklik şahıs : *isim+sIñ*

3. teklik şahıs : *isim+DI*

1. çokluk şahıs : *isim+mIz, +bIz, +pIz*

2. çokluk şahıs : *isim+sIz*

3. çokluk şahıs : *isim+(DI)lAr*

Nogay Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *yas edim* "genç idim", *yas ediñ* "genç idin" vs. Nogay Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*

2. teklik şahıs : *isim e-di-ñ*

3. teklik şahıs : *isim e-di*

1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*

2. çokluk şahıs : *isim e-di-ñiz*

3. çokluk şahıs : *isim e-diler*

Nogay Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *eken (er-ken)* ve *bolgan* kelimeleri ile yapılır ve ekleşmemiştir: *arık ekenmen* "yorgun imişim", *arık ekenseñ* "yorgun imişsin" vs. Nogay Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim eken-men*

2. teklik şahıs : *isim eken-siñ*

3. teklik şahıs : *isim eken*

1. çokluk şahıs : *isim eken-miz*

2. çokluk şahıs : *isim eken-siñiz*

3. çokluk şahıs : *isim ekenler*

Nogay Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *bolsa* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *yigerli bolsañ* "cesur isen" vs.

As işpege em kiyim ***kerek ediler*****.** "Yemek yemek ve elbise gerek idi." (ÇTLM-II-392)

Mecittiñ endi aldığı, bir az yas zamandağı ***küşi yoq edi.*** "Mecit in artık önceki, biraz genç zamanındaki gücü yoktu." (ÇTLM-II-392)

Bizim manap da ***Qıpşaq edi***. "Bizim derebeyi de Kıpçaktır." (N-398)

Kırım-Tatar Türkçesinde Bildirme Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde Eski Türkçedeki *er-* fiili *er-> ir-> i-* aşamalarından geçerek ekleşmiştir. Ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *i-* ek-fiili isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *Tatarım* "Tatarım", *balasız* "çocuksunuz" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir ama zamanla düşme eğilimi göstermektedir (Yüksel, 2007: 846). Kırım-Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+m*

2. teklik şahıs : *isim+sIñ*

3. teklik şahıs : *isim+ X, +DIr/ +DUr*

1. çokluk şahıs : *isim++mIz*

2. çokluk şahıs : *isim+sIz/ +sIñIz*

3. çokluk şahıs : *isim+(DIr)lar*

Kırım-Tatar Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *dülber edim* "güzel idim", *vetanda edik* "vatandaydık" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*

2. teklik şahıs : *isim e-di-ñ*

3. teklik şahıs : *isim e-di*

1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*

2. çokluk şahıs : *isim e-di-ñiz*

3. çokluk şahıs : *isim e-di-ler*

Kırım-Tatar Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *eken (er-ken)* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *bala ekenim* "çocuk imişim", *qart ekensiñ* "yaşlı imişsin" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim eken-im*

2. teklik şahıs : *isim eken-siñ*

3. teklik şahıs : *isim eken*

1. çokluk şahıs : *isim eken-miz*

2. çokluk şahıs : *isim eken-siñiz*

3. çokluk şahıs : *isim eken-ler*

Kırım-Tatar Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *olsa* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *oca olsam* "hoca isem" vs.

Siznen tanış olġanımdan ġayet ***memnünim***. "Sizinle tanıştığıma memnunum." (ÇTLM-II-211)

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoḳ eken. "Bir varmış, bir yokmuş". (E-216)

Sudak... Ḳırım saillериniñ eñ güzel köylerinden ***biridir.*** "Sudak... Kırım sahillerinin en güzel köylerinden biridir." (NK-45)

İnsanlarınıñ, ayvanlarınıñ seslerindeki aenk ve yımşaklıḳ ***tekrarsızdır.*** "İnsanlarının, hayvanlarının seslerindeki ahenk ve yumuşaklık eşsizdir." (NK-45)

Amansız ve merḥametsiz olġanları da ***meşhurdur.*** "Amansız ve merhametsiz olmaları ile de meşhurdur." (NK-45)

Karakalpak Türkçesinde Bildirme Eki

Karakalpak Türkçesinde ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *e-* ek-fiili şimdiki zamanda isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *oqıwşıman* "öğrenciyim", *oqıwşısañ* "öğrencisin" vs. (Uygur, 2007: 572). Karakalpak Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinde ekleşmiştir. Karakalpak Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ mAn*
2. teklik şahıs : *isim+ sAñ*
3. teklik şahıs : *isim+ X*
1. çokluk şahıs : *isim+ mIz*
2. çokluk şahıs : *isim+ sIzlAr*
3. çokluk şahıs : *isim+ (dIr)lAr*

Karakalpak Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *jas ediñ* "genç idin", *jas edim* "genç idim" vs. Karakalpak Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*
2. teklik şahıs : *isim e-di-ñ*
3. teklik şahıs : *isim e-di*
1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim e-di-ñiz*
3. çokluk şahıs : *isim e-di*

Karakalpak Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *eken (er-ken)* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *jas ekenmen* "genç imişim", *jas ekenseñ* "genç imişsin" vs. Karakalpak Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim eken-men*
2. teklik şahıs : *isim eken-señ*
3. teklik şahıs : *isim eken*
1. çokluk şahıs : *isim eken-biz*
2. çokluk şahıs : *isim eken-sizler*
3. çokluk şahıs : *isim eken*

Karakalpak Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *bolsa* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *jas bolsam* "genç isem" vs.

Qözi kızadı: boy jetpes ***jerde eken***. "İştahı kabarmış: boyumun yetişemeyeceği yerdeymiş." (İK-188)

Böri jüdä arıq, jünleri sabalaq- sabalaq zordan söyley alatuğın ***xalı bar eken.*** "Kurt çok zayıf, tüyleri topak topakmış, zar zor konuşacak haldeymiş." (İK-196)

Sin öziñ ğayratıñ bar häm ***şaqqansañ*** *tisleriñ ötkir, ne sebepten bunşelli arıq boldıñ?* "Sen beceriklisin ve hızlısın, dişlerin keskin, neden bu kadar zayıfsın?" (İK-196)

Kumuk Türkçesinde Bildirme Eki

Kumuk Türkçesinde ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *e-* ek-fiili şimdiki zamanda isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *yaxşıman* "iyiyim", *yaxşısan* "iyisin" vs. (Pekacar, 2007: 993). Kumuk Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinde ekleşmiştir. Kumuk Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ mAn*
2. teklik şahıs : *isim+sAn*
3. teklik şahıs : *isim+X, (+dIr, +dUr)*
1. çokluk şahıs : *isim+bIz/+bUz*
2. çokluk şahıs : *isim+sIz/ +sUz*
3. çokluk şahıs : *isim+X, (+dIr, +dUr)*

Kumuk Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *yoq edim* "yok idim", *güçlü edik* "güçlü idik" vs. Kumuk Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*
2. teklik şahıs : *isim e-di-ŋ*
3. teklik şahıs : *isim e-di*
1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim e-di-giz*
3. çokluk şahıs : *isim e-di-(ler)*

Kumuk Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *eken (er-ken)* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *işçi ekenmen* "işçi imişim", *işçi ekenseñ* "işçi imişsin" vs. Kumuk Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim eken-men*
2. teklik şahıs : *isim eken-señ*
3. teklik şahıs : *isim eken*
1. çokluk şahıs : *isim eken-biz*
2. çokluk şahıs : *isim eken-siz*
3. çokluk şahıs : *isim eken(ler)*

Kumuk Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi *busa* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *işçi busam* "işçi isem" vs. Kumuk Türkçesinde ek-fiilin şart çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim busa-m*
2. teklik şahıs : *isim busa-ŋ*
3. teklik şahıs : *isim busa*
1. çokluk şahıs : *isim busa-k*
2. çokluk şahıs : *isim busa-nız*
3. çokluk şahıs : *isim busa(lar)*

Aldın neçik edi, hali ***neçikdir?*** "Önceden nasıldı, şimdi nasıldır?" (ÇTLM-II-268)

Ne zat bulay ***tügül edi?*** *Men barağan şkola aldın* ***yoq edimi*** *dağı?* "Ne böyle değildi? Benim şimdi gittiğim okul önceden yok muydu gerçekten?" (ÇTLM-II-268)

Şkolalar bar yerler de ***bar edi.*** "Okul olan yerler vardı." (ÇTLM-II-268)

Dünyada birzat ***yokdur/*** *cahil qalmaqdan yaman*. "Dünyada bir şey yoktur/ cahil kalmaktan kötü." (ÇTLM-II-278)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Bildirme Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde Eski Türkçedeki *er-* fiili *er-> ir-> i-* aşamalarından geçerek ekleşmiştir. Ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *E-* ek-fiili isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *caşma* "gencim", *caşdıla* "gençtirler" vs. Karaçay-Balkar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir ama zamanla düşme eğilimi göstermektedir (Tavkul, 2007: 905). Karaçay-Balkar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+mA*
2. teklik şahıs : *isim+sA*
3. teklik şahıs : *isim+dI*

1. çokluk şahıs : *isim+bIz*

2. çokluk şahıs : *isim+sIz*

3. çokluk şahıs : *isim+dIla*

Karaçay-Balkar Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir: *tulpar edim* "yiğittim", *üyde edik* "evdeydik" vs. Karaçay-Balkar Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*

2. teklik şahıs : *isim e-di-ŋ*

3. teklik şahıs : *isim e-di*

1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*

2. çokluk şahıs : *isim e-di-giz*

3. çokluk şahıs : *isim e-di-le*

Karaçay-Balkar Türkçesinde ek-fiilin duyulan geçmiş zaman çekimi *bolğan* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *caş bolğanma* "gençmişim" vs.

Karaçay-Balkar Türkçesinde isim-fiilinin şart çekimi *ese* ile yapılır ve ekleşmemiştir: *çemer esem* "becerikliysem", *çemer esek* "becerikliysek" vs. İsim-fiilin şart çekiminin ekleri şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim esem*

2. teklik şahıs : *isim eseŋ*

3. teklik şahıs : *isim ese*

1. çokluk şahıs : *isim esek*

2. çokluk şahıs : *isim esegiz*

3. çokluk şahıs : *isim esele*

Xar ne da tabdı, tınç ***esenbiz.*** "Her şey yolunda, rahat ve sıhhatteyiz." (OKMSS-6)

Aşhı, men uçqulan ***eldenme.*** *Siz a qaysı* ***eldensiz****?* "Güzel, ben Uçkulan köyündenim. Siz hangi köydensiniz?" (OKMSS-6)

Qaraçay- Malqarlılanı caşawunda teren mağanası bolğan adetleni ***biridi.*** "Karaçay- Malkarlıların hayatında derin anlamı olan adetlerden biridir." (OKMSS-6)

Adamnı qalay salamlaşxanına köre anı halisin emda işlenmekligin añılarğa ***bolloqdu.*** "İnsanın nasıl selamlaştığına göre onun hal ve görgüsünü anlamak mümkündür." (OKMSS-6)

Karay Türkçesinde Bildirme Eki

Karay Türkçesinde ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, bilinen geçmiş zaman olmak üzere iki ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *E-* ek-fiili şimdiki zamanda isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar (Gülsevin, 2010: 177). Karay Türkçesinde üçüncü şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesidir. Karay Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+mAn*
2. teklik şahıs : *isim+sAn*
3. teklik şahıs : *isim+X, (+dIr, +dUr)*
1. çokluk şahıs : *isim+bIz/+bUz*
2. çokluk şahıs : *isim+sIz/ +sUz*
3. çokluk şahıs : *isim+X, (+dIr, +dUr)*

Karay Türkçesinde ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekleşmemiştir, *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır: *xasta edim* "hastaydım", *kırıyında edik* "kıyısındadık" vs. (Gülsevin, 2010: 178). Karay Türkçesinde ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim e-di-m*
2. teklik şahıs : *isim e-di-y*
3. teklik şahıs : *isim e-di*
1. çokluk şahıs : *isim e-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim e-di-yiz*
3. çokluk şahıs : *isim e-di-le*

Aytmağın dostuya barğın da kaytırsın da tan bıla berirmin; da ***bar esä*** *katıyda.* "Eğer yanında varsa dostuna git, dönersin ve sabahleyin vereceğim deme." (Gülsevin, 2010: 178)

Kiçiräkmin men *bar ol şävahatlardan da bar ol kertiliktän ki kıldıy kuluy bıla har vaxtnı da har sahatnı.* "Ben bütün o şefaatlerinden ve bütün gerçeklikten daha küçüğüm, ki onları her vakit ve her zaman kulun için yaptın." (Gülsevin, 2010: 178)

Birdir *Tenri yaratuvçu, dunyanı alhembä bağıvçu.* "Dünyaya kutsal ruhuyla bakan, yaratan Tanrı, birdir." (Gülsevin, 2010: 178)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Bildirme Eki

Azerbaycan Türkçesinde Bildirme Eki

Azerbaycan Türkçesinde Eski Türkçedeki *er-* fiili *er-> ir-> i-* aşamalarından geçerek ekleşmiştir. Ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *i-* ek-fiili isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar: *yaxşıyam* "güzelim", *täläbäsiniz* "öğrencisiniz" vs. (Yıldırım ve Kartallıoğlu, 2007: 197).

Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *yaxşıdır* "güzeldir" vs. Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ Am*
2. teklik şahıs : *isim+sAn*
3. teklik şahıs : *isim+DIr/+DUr*
1. çokluk şahıs : *isim+ıġ/+ik +uġ +ük*
2. çokluk şahıs : *isim+sInIz/ +sUnUz*
3. çokluk şahıs : *isim+DIrlar/ +DUrlAr*

Ek-fiil görülen geçmiş zamanda Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem kendinden önceki isme ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır hem de ekleşerek kullanılır. Ekleşerek kullanıldığında düşmeye uğrar: *yaxşı idiniz> yaxşıydım* "güzeldim", *yaxşı idiniz> yaxşıydınız* "güzeldiniz" vs. Ek-fiil Azerbaycan Türkçesinde ekleşme sürecindedir. Ekleşme henüz tam anlamıyla tamamlanmamıştır.

Görülen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim i-di-m*
2. teklik şahıs : *isim i-di-n*
3. teklik şahıs : *isim i-di*
1. çokluk şahıs : *isim i-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim i-di-niz*
3. çokluk şahıs : *isim i-di-lär*

Ek-fiil öğrenilen geçmiş zamanda hem kendinden önceki isme ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır hem de ekleşerek kullanılır. Ekleşerek kullanıldığında düşmeye uğrar: *yaxşı imişik> yaxşıymışıġ* "güzelmişiz" vs.

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim i-miş-äm*
2. teklik şahıs : *isim i-miş-sän*

3. teklik şahıs : *isim i-miş*

1. çokluk şahıs : *isim i-miş-ik*

2. çokluk şahıs : *isim i-miş-siniz*

3. çokluk şahıs : *isim i-miş-lär*

Ek-fiil şart kipinde hem kendinden önceki isme ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır hem de ekleşerek kullanılır. Ekleşerek kullanıldığında düşmeye uğrar: *yaxşı imişäm> yaxşıymışam* "güzelmişsem" vs.

Şart Kipinde Bildirme

1. teklik şahıs : *isim i-sä-m*

2. teklik şahıs : *isim i-sän*

3. teklik şahıs : *isim i-sä*

1. çokluk şahıs : *isim i-sä-k*

2. çokluk şahıs : *isim i-sä-niz*

3. çokluk şahıs : *isim i-sä-lär*

Bizim universitemiz çox ***gözəldir.*** "Üniversitemiz çok güzeldir." (EA-114)

Unıversitetin basketbol və voleybol komandaları çox ***məşhurdur.*** "Üniversitenin basketbol ve voleybol takımları çok meşhurdur." (EA-114)

Xose dördüncü ***kursdadır.*** "Jose döndüncü kurstadır." (EA-114)

Mən xəzər idman cəmiyyettinin ***üzvüyəm.*** "Ben hazar spor derneğinin üyesiyim." (EA-114)

Mən futbol azarkeşiyəm. Neftçi Bakının məşhur futbol ***komandasıdır.*** "Ben futbol taraftarıyım. Neftçi, Bakü'nün meşhur futbol takımıdır." (EA-114)

Türkmen Türkçesinde Bildirme Eki

Türkmen Türkçesinde bildirme eki iki kipte de Türkiye Türkçesindeki gibi yapılır. Ancak ekleşme tam anlamıyla gerçekleşmiştir: *yüzücimişin* "yüzücüymüşüm", *yüzücimişler* "yüzücüymüşler", *yıraakmışık* "uzakmışız" vs. (Kara, 2007: 259). Geniş zaman/şimdiki zamanın bildirme çekimi *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile yapılırken görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zamanda *er-* yardımcı fiili ekleşmiştir. Şart kipinin bildirme çekimi Türkmen Türkçesinde yoktur.

Görülen geçmiş zamanın bildirme çekiminde *er->ir->-i-* fiili eklemiş, ekleşirken de ses düşmesine uğramıştır: *yekedim* "yalnızdım", *yekedik* "yalnızdık", *baaydıñ* "zengindim" vs. Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zamanda bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ (y)-dI-m*

2. teklik şahıs : *isim+ (y)-dI-n*

3. teklik şahıs : *isim+ (y)-dI*

1. çokluk şahıs : *isim+ (y)-dI-k*

2. çokluk şahıs : *isim+ (y)-dI-ñIz*

3. çokluk şahıs : *isim+ (y)-dI-lAr*

Öğrenilen geçmiş zamanın bildirme çekiminde *er->ir->-i-* fiili eklemiş, ekleşirken de ses düşmesine uğramıştır: *yüzücimişin* "yüzücüymüşüm", *yüzücimişler* "yüzücüymüşler", *yıraakmışık* "uzakmışız" vs. Öğrenilen geçmiş zamanda bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ (y)-mIş-In*

2. teklik şahıs : *isim+ (y)-mIş-Iñ*

3. teklik şahıs : *isim+ (y)-mIş*

1. çokluk şahıs : *isim+ (y)-mIş-Ik*

2. çokluk şahıs : *isim+ (y)-mIş-IñIz*

3. çokluk şahıs : *isim+ (y)-mIş-lAr*

Öñ magtymguly ***halypamyzdy*****.** "Önceden Mahtumkulu halifemizdi." (TD-91)

Bir patyşanyñ iki ***aýaly bar eken*****.** "Bir padişahın iki karısı varmış." (THE-78)

Özi zyýada ***aýalment erdi***. "Kendisinin çokça evladı vardı." (ÇTLM-II-573)

Emma bir jöhide müñ tylla ***karzy bar erdi*****.** "Bir Yahudi'ye bin altın borcu var idi." (ÇTLM-II-573)

Gagavuz Türkçesinde Bildirme Eki

Gagavuz Türkçesinde bildirme eki dört ayrı kipte de Türkiye Türkçesindeki gibi yapılır. Ancak ekleşme tam anlamıyla gerçekleşmiştir: *üürediciyim* "öğreticiyim", *zenginsin* "zenginsin", *üürediciyiz* "öğreticiyiz" vs. (Özkan, 2007: 116).

Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir. Gagavuz Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ Im/ +Um*

2. teklik şahıs : *isim+ sIn/ +sUn*

3. teklik şahıs : *isim+ DIr/ +DUr*

1. çokluk şahıs : *isim+ Iz/ +Uz*

2. çokluk şahıs : *isim+ sInIz/ +sUnUz*

3. çokluk şahıs : *isim+ DIrlar/ +DUrlAr*

Görülen geçmiş zamanın bildirme çekiminde *er->ir->-i-* fiili eklemiş, ekleşirken de ses düşmesine uğramıştır: *üürediciydim* "öğreticiydim", *zengindiniz* "zengindiniz" vs. Gagavuz Türkçesinde görülen geçmiş zamanda bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ (y)-di-m*
2. teklik şahıs : *isim+ (y)-di-n*
3. teklik şahıs : *isim+ (y)-di*
1. çokluk şahıs : *isim+ (y)-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim+ (y)-di-niz*
3. çokluk şahıs : *isim+ (y)-di-lär*

Öğrenilen geçmiş zamanın bildirme çekiminde *er->ir->-i-* fiili eklemiş, ekleşirken de ses düşmesine uğramıştır: *üürediciymişim* "öğreticiymişim", *zenginmişik* "zenginmişiz" vs. öğrenilen geçmiş zamanda bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ (y)-miş-im*
2. teklik şahıs : *isim+ (y)-miş-in*
3. teklik şahıs : *isim+ (y)-miş*
1. çokluk şahıs : *isim+ (y)-miş-ik*
2. çokluk şahıs : *isim+ (y)-miş-iniz*
3. çokluk şahıs : *isim+ (y)-miş-lär*

İsim-fiilinin şart çekiminde *er->ir->-i-* fiili eklemiş, ekleşirken de ses düşmesine uğramıştır: *üürediciysäm* "öğreticiysem", *zenginsäk* "zenginsek" vs. İsim-fiilin şart çekiminin ekleri şunlardır:

1. teklik şahıs : *isim+ (y)-sä-m*
2. teklik şahıs : *isim+ (y)-sän*
3. teklik şahıs : *isim+ (y)-sä*
1. çokluk şahıs : *isim+ (y)-sä-k*
2. çokluk şahıs : *isim+ (y)-sä-niz*
3. çokluk şahıs : *isim+ (y)-sä-lär*

*Ortancısı **ahmakmış,** en küçüüyü- ürekli, korkusuz bir **girginmiş.*** "Ortancısı ahmakmış, en küçüğü ise yürekli, korkusuz bir yiğitmiş." (K-61)

*En büüyü **zenginmiş**, ama **sıkıymış***. "En büyüğü zenginmiş, ama cimriymiş." (K-61)

*Zallar **doluydu** insannan*. "Salonlar insan doluydu." (BS-157)

*Benim vardı biricik oolum, **kusurluydu.*** "Benim biricik oğlum vardı, özürlüydü." (BS-157)

Altında gücülä, belli-belirsiz mor bukvalarlan ***yazılıydı.*** "Altında zar zor, belli belirsiz mor harflerle D. savastioglu yazılıydı." (Lİ-171)

Türkiye Türkçesinde Bildirme Eki

Türkiye Türkçesinde Eski Türkçedeki *er-* fiili *er-> ir-> i-* aşamalarından geçerek ekleşmiştir. Ek-fiil geniş zaman/ şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi olmak üzere dört ayrı kipte bildirme niteliğinde kullanılmaktadır. *İ-* ek-fiili isme ekleştiğinde ses düşmesine uğrar (Yıldırım ve Kartallıoğlu, 2007: 62).

Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir.

Geniş Zaman/Şimdiki Zaman Bildirme Eki

1. teklik şahıs : *isim+ Im/ +Um*
2. teklik şahıs : *isim+ sIn/ +sUn*
3. teklik şahıs : *isim+ DIr/ +DUr*
1. çokluk şahıs : *isim+ Iz/ +Uz*
2. çokluk şahıs : *isim+ sInIz/ +sUnUz*
3. çokluk şahıs : *isim+ DIrlar/ +DUrlAr*

Ek-fiil görülen geçmiş zamanda hem kendinden önceki isme ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır hem de ekleşerek kullanılır. Ekleşerek kullanıldığında düşmeye uğrar: *güzel idim> güzeldim, yorgun idin> yorgundun* vs. Ek-fiil Türkiye Türkçesinde ekleşme sürecindedir. Ekleşme henüz tam anlamıyla tamamlanmamıştır.

Görülen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim i-di-m*
2. teklik şahıs : *isim i-di-n*
3. teklik şahıs : *isim i-di*
1. çokluk şahıs : *isim i-di-k*
2. çokluk şahıs : *isim i-di-niz*
3. çokluk şahıs : *isim i-di-ler*

Ek-fiil öğrenilen geçmiş zamanda hem kendinden önceki isme ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır hem de ekleşerek kullanılır. Ekleşerek kullanıldığında düşmeye uğrar: *güzel imişsiniz> güzelmişsiniz, yorgun imişiz> yorgunmuşuz* vs.

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Bildirme

1. teklik şahıs : *isim i-miş-im*
2. teklik şahıs : *isim i-miş-sin*

3. teklik şahıs : *isim i-miş*

1. çokluk şahıs : *isim i-miş-iz*

2. çokluk şahıs : *isim i-miş-siniz*

3. çokluk şahıs : *isim i-miş-ler*

Ek-fiil şart kipinde hem kendinden önceki isme ekleşmeden ayrı bir biçimde kullanılır hem de ekleşerek kullanılır. Ekleşerek kullanıldığında düşmeye uğrar: *güzel isek>güzelsek, yorgun iseniz>yorgunsanız* vs.

Şart Kipinde Bildirme

1. teklik şahıs : *isim i-se-m*

2. teklik şahıs : *isim i-sen*

3. teklik şahıs : *isim i-se*

1. çokluk şahıs : *isim i-se-k*

2. çokluk şahıs : *isim i-se-niz*

3. çokluk şahıs : *isim i-se-ler*

Şu anda bir film izlemediği ***aşikârdı.*** (A71-170)

Burası Şam Küçükkapı Kabristan ***değildi.*** (A71-170)

Tepelerde alev alev hareketlilik ***varmış.*** (A71-170)

Tablo 1.27. Er- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

***Er-* yardımcı fiilinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**Bildirme ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Er-* yardımcı fiilinin bildirme eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	Şimdiki/ Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile *er-* yardımcı fiili ile ya da yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *er-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *er-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *er-* yardımcı fiili ile yapılır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	Şimdiki/ Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *ér-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *ér-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *ér-* yardımcı fiili ile yapılır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Eski Türkiye Türkçesi	Şimdiki/ Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: +*IdI*	X

	Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: +ImIş Şart Çekimi: *+IsA*	
Çuvaş Türkçesi	Şimdiki/ Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *+çĭ/ +ççı̆* ekleri ile yapılır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *tet, pulni, ikken* yardımcı fiilleri ile yapılır. Şart Çekimi: *pul-* yardımcı fiili ile yapılır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde ve bilinen geçmiş zaman çekiminde)
Yakut Türkçesi	Şimdiki/ Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *buollax* yardımcı fiili ile yapılır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Halaç Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *er-* yardımcı fiili ekleşmiştir.	X

	Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *er-* yardımcı fiili ekleşmiştir. Şart Çekimi: *er-* yardımcı fiili ekleşmiştir.	
Özbek Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Yeni Uygur Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Altay Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	

	Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *bol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	
Hakas Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *pol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *pol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	
Tuva Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *bol-, tur-, çor-, çıt-* veya *olur-* yardımcı fiillerinden biri ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *bol-, tur-, çor-, çıt-* veya *olur-* yardımcı fiillerinden biri ile yapılmaktadır.	
Tatar Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)

	Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *bul-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	
Kazak Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Kırgız Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *bol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Başkurt Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)

	Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	
Nogay Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *bol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Kırım- Tatar Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *ol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Karakalpak Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)

	Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *bol-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	
Kumuk Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *bu-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Karaçay-Balkar Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)
Karay Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır.	X (Sadece şimdiki/ geniş zaman çekiminde)

	Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *e-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır.	
Azerbaycan Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ekleşmiş biçimi de görülür. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ekleşmiş biçimi de görülür. Şart Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ekleşmiş biçimi de görülür.	X
Türkmen Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiilinin ekleşmiş biçimi ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiilinin ekleşmiş biçimi ile yapılmaktadır.	X
Gagavuz Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiilinin	X

	ekleşmiş biçimi ile yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiilinin ekleşmiş biçimi ile yapılmaktadır. Şart Çekimi: *i-* yardımcı fiilinin ekleşmiş biçimi ile yapılmaktadır.	
Türkiye Türkçesi	Şimdiki/Geniş Zaman Çekimi: Şahıs ekleri ile yapılır. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ekleşmiş biçimi de görülür. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ekleşmiş biçimi de görülür. Şart Çekimi: *i-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ekleşmiş biçimi de görülür.	X

2.2.7. -p+ ıd- (ıs-)> -ıbıs-

Hakas Türkçesinde sık kullanılan fiilden fiil yapım eki olan *–ıbıs-* eki aslında *ıd-(ıs-)* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile oluşmuştur. Ana fiil, zarf-fiil ekini aldıktan sonra yardımcı fiil olan *ıd- (ıs-)* fiili ile kaynaşarak ekleşmiştir. Bu kaynaşma sırasında da zarf-fiil eki tonlulaşarak */b/* sesine dönüşmüştür: *-ıp ıd-(ıs-) > -ıbıs-* (Arıkoğlu, 2007: 1103).

Hakas Türkçesinde –ıbıs- Fiilden Fiil Yapma Eki

Hakas Türkçesinde *–ıbıs-* fiilden fiil yapma eki işlek olarak kullanılan bir ektir: *ağızbısxan* "akıvermiş", *tatıbısxan* "çıkıvermiş", *pastırıbısxan* "yazdırıvermiş" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1103;).

Antip, pĭrdeezĭneŋ çooxraspin, azıranmin daatınanarğa ***parıbısxan***. "Antip hiçbiriyle konuşmayıp, yemek de yemeden dinlenmeye çekilmiş." (Arıkoğlu, 2007: 1103)

Olğan-uzax siden üstüne, ib xırında ***çoçayısxlabısxan.*** "Çoluk çocuk çitlerin üzerine, evlerin çatılarına yığılmışlar." (Arıkoğlu, 2007: 1103)

Tablo 1.28. Id-(ıs-) fiilinin ekleşme tablosu.

ıd-(ıs-) **fiilinin** ***–ıbıs-*** **fiilden fiil yapım eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***ıbıs-*** **fiilden fiil yapma ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***ıd- (ıs-)*** **yardımcı fiilinin** ***ıbıs-*** **fiilden fiil yapma eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Tuva Türkçesi	*ıbıs-*	X

2.2.8. Kıl- >–(I)l-, -(U)l-, –lIn-, -lUn-

Kıl- yardımcı fiili *–(I)l-, -(U)l* edilgenlik ekinin bünyesinde bulunmaktadır. *Kıl-* fiili ekleşmiş halde bulunmaktadır: *iç kıltı> içkıltı> içıltı> içildi* gibi bir süreçten geçmiş olabilir (Kuznetsov, 1995: 225). Kuznetsov, ekin kökenini açıklamak için şöyle bir tasavvurda bulunur: Sebebi bilinmeyen bir durumla karşılaşıldığında durumu öğrenmek için biri soru sorar. Mesela bir bardak çay içilmiştir ve çayın kimin tarafından içildiği belli değildir. Biri *"bunu kim kıltı?"* diye sorar. Diğeri de anlamaz *"ne kıltı?"* diye sorar, o da cevap verir *"çaynı iç kıltı."* Sonra süreç ilerler. *Kıl-* fiilinin ilk ünsüzünün düşmesinin nedeni aynı fiilden ekleşen ikinci tekil şahıs emir ekinin olmasıdır. Belki de karışıklığa yol açmasın diye */k/* sesi zamanla düşmüştür. Neden son ses değil de ilk ses düşmüştür diye bir soru akla gelebilir. O zaman da Türkçedeki fiilden isim yapan *–k* sesi ile karışabilirdi: *basık, bölük* vs. Aynı kökenden ortaya çıktığını düşündüğümüz *–gıl* ikinci teklik emir eki ile *–(ı)l* edilgenlik ekinin sonundaki */l/* sesi bazen */n/* sesine de dönüşür: *gelin-/gidil-, salmagın, kelgil* vs. Bu da iki ekin kökeninin aynı kelimeden geldiğine dair bir işaret olabilir (Kuznetsov, 1995: 226).

Salemann gibi araştırmacılar *–l-* edilgenlik ekinin *bol-* fiilinden geldiği kanısındadır. Bu tür bir açıklama, */b/* ünsüzünün hiçbir iz bırakmadan kaybolması, Özbekçede *–ıl-* ekinin daima düz ünlülü olması gibi sebepleri açıklamaması bakımından mantıklı durmamaktadır (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 225).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *-l* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 196). Bu durumda edilgenlik eki 8. yy'dan çok önceki bir süreçte *kıl-* fiilinden ekleşmiş olmalıdır.

Görüldüğü gibi *–l-* edilgenlik eki *kıl-* fiilinden ekleşmiştir. Bu ek Eski Türkçede, Orta Türkçede ve Eski Türkiye Türkçesinde *–(I)l-, -(U)l-* biçiminde yardımcı ünlüsü ünlü uyumuna uyarak kullanılmaktadır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *-ĭl-/ -ĭl-* biçiminde; Yakut Türkçesinde *–lın-/-lin-/-lun-/-lün-* biçiminde; Halaç Türkçesinde*–(I)l-, -(U)l-* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *–l-/ -(i)l-* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *–(I)l-, -(U)l-* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay, Tuva ve Hakas Türkçelerinde *–(I)l-, -(U)l-* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubunda lehçelerinden Tatar, Kırgız, Kazak, Nogay, Başkurt, Karakalpak, Karaçay-Balkar, Kırım-Tatar, Kumuk, Karay Türkçelerinde *–(I)l-, -(U)l-* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen, Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde *–(I)l-, -(U)l-* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede –l- Edilgenlik Eki

Eski Türkçede *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *katıl-* "katılmak", *saçal-* "saçılmak", *tiril-* "yaşamak" vs. (Gabain, 1988: 59; Tekin, 2003: 94).

Bu yirde olurup bodun birle ***tüzültüm***. "Bu yerde oturup Çin halkı ile ilişkileri düzelttim." (KT G-5)

Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdakı tağıkmış, tağdaki inmiş, ***tirilip*** *yetmiş er bolmış.* "Şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler inmiş, derlenip toplanıp yetmiş iki kişi olmuşlar." (KT D-12)

Oza yanya keliğme süsin ağıttım. Üküş ölteçi anta ***tirilti.*** "(Saflarımızı) yarıp dağıtarak gelen ordusunu (geri) püskürttüm. (Bu sayade) pek çok ölecek kişi hayatta kaldı." (BK D-31)

Karahanlı Türkçesinde *–l-* eki hem edilgen hem de dönüşlü fiiller meydana getirir: *alkal-* "alkışlanmak", *ayıldı* "söylendi", *bezeldi* "bezendi" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 136).

Sini bilmesü halk ***katılgıl*** *karıl*. "Halk senin kim olduğunu bilmesin aralarına karış." (KB- 3922)

Ölüm tutsa odlur ***yetilmez*** *küçi.* "Ölü gelince uyanır, fakat hiçbir şeye gücü yetmez." (KB-1142)

Tirilmiş *bu canlıg canın algalır.* "Ölüm bütün canlıların canını alacaktır." (KB-1472)

Orta Türkçede –l- Edilgenlik Eki

Harezm Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ifade eden fiiller türetmektedir: *adrıl-* "ayrılmak", *çevrül-* "dönmek", *igsil-* "eksilmek" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 141).

Elig tutġuçı sen arıġ bir ü bar/ ***Tutulmışda*** *ḳayu ḳatıġ bir muŋa* "Sıkıntıya düşen kimsenin elini tutan münezzeh, eşi ve benzeri olmayan ve varlığı aşikâr olansın." (MM-177b/1)

Kişi ḳanda ölerin bilse bolmas/ Ḥaḳikat yārıdın ***ayrılsa*** *bolmas*. "İnsanın nerede öleceğini bilmesinin mümkün olmadığı gibi gerçek sevgilisinden ayrılması da mümkün değildir." (MN-56a/2)

Kıpçak Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ifade eden fiiller türetmektedir: *açıl-* "açılmak", *çüval-* "yere serilmek", *üzül-* "kesilmek" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 50).

Bir maṣlaḥat fevt bolmış bolġay kim anıŋ tedarüki ***tapılmaġay*** *şiᶜr.* (GT-168b/3-4)

Dağı altun bilen ḫaṭlar ***yazılmış*** *ferşi kök mermer*. (GT-150a/7)

Çağatay Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ifade eden fiiller türetmektedir: *açıl-* "açılmak", *boyal-* "boyanmak", *salıl-* "salınmak" vs. (Eckmann, 2003: 59).

Tā kim felek ***çevrülmekindin*** *dünyāda kesb-i kemāl/ Devr-i ḳamerniŋ lazımı gāhī vü geh noḳsān irür.* "Feleğin dönüşünden dünyada ay bazen dolunay halini alır, bazen de hilal halini alır." (SD- 5b/7)

İşikiŋde it bigin yattım niçe yıl ***ḳurulup/*** *Uşbu ḥālımnı körüp kāfir, müselmān yıġladı.* "Nice yıllar eşiğinde kıvrılarak it gibi yattım/ Bu halimi gören kafir de, Müslüman da ağladı." (SD-23b/3)

Eski Türkiye Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ifade eden fiiller türetmektedir: *açıl-, dutıl-, örtül-, ḳırıl-* vs. (Gülsevin, 1997: 140).

Gör ne yuvadan uçdum bu halka razum açdum/ Işk duzağına düşdüm ***dutuldum*** *ele geldüm.* (YE-104/3)

Yıkılmış *sinleri tolmış evleri belürsüz olmış/ Kamu endişeden kalmış ne düşvar halleri gördüm.* (YE-107/3)

Sogulmış *şol kara gözler belürsüz olmış ay yüzler/ Kara toprağım altında gül direr.* (YE-107/6)

Uzak Lehçelerde –l- Edilgenlik Eki

Çuvaş Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Çuvaş Türkçesinde *-ӑl-/ -ӗl-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *siriӗl-* "açılmak", *sarӑl-* "serilmek", *kasӑl-* "kesilmek" vs. (Ersoy, 2007: 1300; Ersoy, 2018: 68).

Mĭskĭn Çĭvaş! Sapĭnsa, ***uyӑrӑlsa*** *pĭtnĭ san şĭnnusem*. "Zavallı Çuvaş! Dağılıp, ayrılıp yok olmuş senin insanların." (ÇS-186)

Oktyabr' uyӑhĭ vĭşĭnçe şantalĭk puşĭpeh ***pĭsĭlçi.*** "Ekim ayının sonunda hava tamamen bozuldu." (SA-255)

Saha (Yakut) Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde *–lın-/-lin-/-lun-/-lün-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *ketilin-* "giyilmek", *tihilin-* "dizilmek", *uorulun-* "çalınmak" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1253; Kirişçioğlu, 2018: 68).

Salahınnara-çalaxaydara sakkıraata. Ağıs uñuoxtara ***aağıllıar.*** "Salyaları aktı. Sekiz kemiği sayılana…" (Çolak, 2019: 534)

Ayıllan *baran, Abaahı aymağa aañnaan. "*İyiler için yaratılan Meşhur ünlü alaas yeri Abaahı kabilesi istila edip"(Çolak, 2019: 376)

Kün taxsara tübe ***billibete****, Xallaan sırdıra caabıta* ***taayıllıbata.*** **"**Gün doğumu görünmedi, Şafak vakti bilinmedi." (Çolak, 2019: 358)

Halaç Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Halaç Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *çatul-* "çatılmak", *haçul-* "açılmak", *bükül-* "bükülmek" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 224).

Hudaya takätim yok`ar ***yikildim.*** */Säniň därgahı yakäldim* ***tikildim*****.** "Allah'a takatim yoktur, yıkıldım. / Senin dergâhına gelip dikildim." (Işıklı, 2021: 102)

Karınçalar yerkä ***tökülġülü*** *danı dana-dana hâlımış anbarlarka tökäyorlar/ tökäyollar.* "Karıncalar yere döküle darıyı tane tane toplayıp ambarlara döküyorlar." (Işıklı, 2021: 115)

Hz.Süläyman äyildi ki, yüzlüküň bulup kötürägä, vaḳ tı ki, bitäv/bitin/tamam yüzlükläriň ḳaşıça Süläyman ***yazılmış,*** *hamusu daḳ bī-bīrkä bänz(ä) oramanıyor.* "Hz Süleyman yüzüğünü bulup götürmek için eğildi. Gördü ki, yüzüklerin hepsinin içinde Süleyman yazılmış, hepsi de birbirine benziyor" (Işıklı, 2021: 115)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda –l- Edilgenlik Eki

Özbek Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Özbek Türkçesinde *–l-/ -(i)l-* edilgenlik eki fiillere gelerek pasif anlamlı ya da meçhul anlamlı fiiller oluşturur: *qaçuril-* "kaçırılmak", *eşitil-* "işitilmek", *kütil-* "beklenmek", *köril-* "görülmek" vs. (Öztürk, 2007: 309; Buran ve Alkaya, 2014: 62).

Paleolit dävrigä mänsub ondan årtıḳ nadir arḫeologik yådgårliklär tåpilib ***tekşirildi.*** "Paleolit devrine ait ondan fazla nadir arkeolojik anıt bulunup incelendi." (KT-7)

U 1963 yıldän beri paleålitşunås ålim Mirvåhid Ḳåsimov tåmånidän ***örgänilmäḳdä***. "O 1963 yılından beri paleotilşinas alimMirvohid Kosmiov tarafından verilmektedir." (KT-7)

Özbek ḫalḳining kelib çıkışi örgäniş mäsäläsi köpdän beri ålimlär e'tibårini cälb ḳilib kelmåḳdä vä bu årädä änçä işlär häm ***ḳılindi.*** "Özbek halkının ortaya çıkışını öğrenme meselesi, eskiden beri bilim adamlarının ifadelerine itibar edilerek süregelmektedir ve bu arada başka çalışmalar da yapılmıştır." (ÖHKÇ-5)

Yeni Uygur Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ifade eden fiiller türetmektedir: *atal-* "ad verilmek", *deyil-* "denilmek", *eçil-* "açılmak" vs. (Ersoy, 2007: 375; Buran ve Alkaya, 2014: 134).

Elḳisse, Nozugum mecnuning çong bayliridin birige sétilip "çong yultuz" yézisiġa elip ***kelindi.*** "En sonunda Naziğim Mançuların büyük zenginlerinden birine satılıp "Çong Yultuz" köyüne getirildi. (UHD-164)

Birini ḳoġdiġan öküzlerni, birlikliri ***bozuldi.*** "Birbirini savunan öküzlerin birlikleri bozuldu." (EGHH-6)

Her biri ayrim yerde otlaş üçün ***tarkilip*** *ketti.* "Her biri ayrı yerde otlamak üzere dağıldılar." (EGHH-6)

Kuzeydoğu Grubunda –l- Edilgenlik Eki

Altay Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Altay Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir. Ek istisnai fiiller hariç ünlü ile biten fiillere doğrudan *-l-* şeklinde gelmektedir. *ılgal-* "seçilmek", *kıstal-* "sıkıştırılmak", *cabıl-* "kapanmak" vs. (Dilek, 2007: 1033; Buran vd., 2019: 62).

Çaktar turkunına ***ulalgan*** *karıçaldıŋ kiyineŋ tirlenip…* "Zaman boyunca birleştirilen karanlığından sonra pırlayıp…" (ÇTLM-I-20)

Ceŋ tuduşkan kayalar ***kattalıp****, çaŋkır ınaarda* ***kömülgen*** *uçı- kıyuzı cok telkemge ırada* ***çöyile*** *bergen.* "Birbiriyle tutuşan kayalar katlanıp, mavi pusta gömülen uçsuz bucaksız alana uzakta çekilmeye devam ediyor." (AT- 102)

Cıgılzam*, castıgım anda bolzın*. "Yıkılırsam yastığım orda olsun." (ÇTLM-I-28)

Hakas Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Hakas Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir. Ek, ünlü ile biten kelimelere doğrudan gelirken ünsüz ile biten kelimelere gelirken araya yardımcı ünlü alır: *azıl-* "açılmak", *ığıl-* "yığılmak", *örtel-* "yanmak" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1100; Buran vd., 2019: 150).

Sas toy itken sıltaanda, uluğ stol ***salıldı.*** "Saç toyu yapıldığından büyük bir masa kuruldu." (HHD-354)

Harool oshas ökisterge/ Hayar nime ***tabıldı.*** "Harool gibi öksüzleri/ Ciddiye alan bir şey bulundu." (Ö-89)

Tuva Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Tuva Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir. Ek, ünlü ile biten kelimelere doğrudan gelirken ünsüz ile biten kelimelere gelirken araya yardımcı ünlü alır. */t/* sesi ile biten kelimelere *-l-* eki geldiğinde kelimenin sonundaki */t/* sesi ikizleşir ve ek *–tıl-/-til-/-tul-/-tül-* biçiminde gibi görülür: *çattıl- "*yatılmak", *kurtul-* "koyulmak*", tögül-* "saçılmak", *çatıl-* "yatılmak" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1175; Buran vd., 2019: 229).

Hün-bile oynao orgaş, kançangaç-la köörge, hoy-öşküzü ***közülbes*** *bolgan.* "Güneş ile oynarken, bir de baktı ki nedense koyun keçisi görünmez olmuş." (TTÇ-96)

Ak tarbagan doyda kelgen kijilerniŋ şuptuzunçe mögeyip ***yozulaaş*** *çugaalap badırdı.* "Beyaz köstebek düğünde gelmiş kişilerin hepsine eğilip selamlayarak konuştu." (Tosun, 2011: 211)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda –l- Edilgenlik Eki

Tatar Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Tatar Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *uval-* "ufalanmak", *borçıl-* "merak etmek", *yonçıl-* "yorulmak" vs. (Öner, 2007: 707; Buran ve Alkaya, 2019: 60).

Kérlé sölgé ***biréldé,*** *qulların sörttéler*."Kirli bir havlu verildi, ellerini sildiler." (ÇTLM-II-77)

Şul ceylewnéñ ir ustası feqıyrrek qazaqlar ***tézélép****, bötén meclésné tügerek bér tabın yasıylar.* "Bu yaylanın orta yaşlısı ve daha fakiri olan Kazaklar dizilerek bütün meclisi yuvarlak bir sofraya dönüştürmüşler." (ÇTLM-II-78)

Eger miném qullarım kükrekte ***quşılğan*** *iken, dimek, min sine aşatam.* "Eğer benim kullarım göğsümde kavuşturulmuşsa demek ki ben sana yemek yedireceğim." (ÇTLM-II-62)

Kazak Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Kazak Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *qamal-* "sarılmak", *beril-* "verilmek", *şagırıl-* "çağrılmak" vs. (Tamir, 2007: 449; Buran ve Alkaya, 2019: 130).

Jo-joq… -deydi tili ***kürmelip***. "Dili dolanarak yoook der." (ÇTLM-I-584)

Hannıñ da, batırlardıñ da kömeyine qum ***quyılğan***. "Hanın da, bahadırların da sesi kesilmişti." (ÇTLM-I-602)

Batırdıñ jawdan jibekti qalay qutqarğanı tuwralı ***bayandaladı.*** "Yiğidin düşmandan Jibek'i kurtarışı anlatılır." (ÇTLM-I-608)

Kırgız Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Kırgız Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *cuul-* "yıkanmak", *çapıl-* "kapanmak", *tögül-* "dökülmek" vs. (Çengel, 2007: 506; Buran ve Alkaya, 2019: 199).

El egindi alıp büttü, çöp qorooğo ***cıynaldı.*** "Halk elini tamamen topladı, otağıla yığıldı." (Q-17)

Baldar mektepke ***cıynalışıp,*** *sabaq oquy baştadı*."Çocuklar okula toplanıp ders yapmaya başladılar." (Q-17)

Kekiliktin moynu-başınan ***öpkülöp*** *ulam-ulam suqtana qarayt.* "Kekliğin boynunu başını tekrar tekrar öpüp imrenerek bakıp durdu." (Q-17)

Başkurt Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Başkurt Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir*: maqtal-* "övünmek", *buyal-* "boyanmak", *ĭsĭl-* "içilmek" vs. (Ersoy, 2007: 765; Buran ve Alkaya, 2019: 267).

Donyadağı başķa sen ĕyelerĕnen eżem balahı üżĕnĕñ aķılı mĕnen ***ayrıla.*** "Dünyadaki diğer canlılardan insanoğlu aklı ile ayrılır." (ÇTLM-I-79)

Aķıl kĕşĕlerge tebiġet tarafınan ***birĕlgen.*** "Akıl insanlara tabiat tarafından verilmiştir." (ÇTLM-I-79)

Atılġanı *bĕrĕ Aḳsbatırżıñ kĕndĕgĕne barıp* ***ḳażala.*** ***“****Atılan oklardan biri Aksa yiğidin göbeğine saplanır.”* (ÇTLM-I-90)

Nogay Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Nogay Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *basıl-* “basılmak”, *minil-* “binilmek”, *pişiril-* “pişirilmek” vs. (Akbaba, 2007: 633; Buran ve Alkaya, 2019: 332).

Yarbas boyda şıqqan obırğustıñ dawazı sawlay awılğa ***yayılıp*** *ketedi.* “Tepeden gelen baykuş sesi bütün köye yayılıyordu.” (QAP-81)

Arş ***yarılıp*** *baqgan gündür!* “Arşın yanıldığı gündür!” (Gül, 2020: 84)

ᶜĪsā payḫammar dengizni yaġasından yürüp barġan zamanda bir ḳuş görgen nürden ***yaratılġan.*** “İsa peygamber denizin kenarında yürürken nurdan yaratılmış bir kuş görmüş.” (Gül, 2020: 86)

Öktemliginden ***yarılıp*** *bara.* “(Pek gururlu adam), kibrinden yarılacak.” (Gül, 2020: 86)

Kırım-Tatar Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *aydal-* “sürülmek”, *taral-* “taranmak”, *sınal-* “sınanmak”, *kömül-* “gömülmek” vs. (Yüksel, 2007: 841; Buran ve Alkaya, 2019: 396).

Minare ***devrile,*** *şöyle bir sallandı.* “Minare devriliyor, şöyle bir sallandı.”(KY-224)

Sudaḳ kibi, sudaḳlılar dapek eski devirlerden berli doğruluḳları, çalışḳanlıḳları ve yiğitlikleri ***tanılġanlar.*** “Sudak gibi Sudaklılar daçok eski devirlerden beri dürüstlükleri, çalışkanlıkları ve yiğitlikleri ile tanınmışlardır.” (NK-22)

O yerler Ḳırımda ḳavġa esnasında pıçaḳ ***ḳullanılġan*** *yer sayıladır.* “O yerler Kırım’da kavga esnasında bıçak kullanılan yerler olarak bilinir.” (NK-229)

Karakalpak Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Karakalpak Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *atal-* “adlandırılmak”,

bekil- "sağlamlaşmak", *ırğal-* "sallanmak" vs. (Uygur, 2007: 567; Buran ve Alkaya, 2019: 462).

Sen endi ekiñşi ret esikten qara ma, qarasañ postın ***buzıladı.*** "Sen artık ikinci defa kapıdan bakma, bakarsan montun bozulur." (İQ-185)

Kuşağında köringen qoyan özine ***berilgen*** *qoyan eken dep oyladı*. "Kucağında tavşanı görünce ona verilmesi gereken tavşan diye düşünmüş." (İQ-195)

Eter senin, de awqamiñğa ***qosılıp****, jumıs isleginñ kelse, anaw aldında köringen jaydın.* "Eğer sen de birliğe katılıp çalışmak istiyorsan şu yanında görünen yerin karşısında tavuklar bekliyor." (İK-182)

Kumuk Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Kumuk Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *aytıl-* "söylenmek", *batdırıl-* "batırılmak", *qazıl-* "kazılmak", *qurul-* "kurulmak" vs. (Pekacar, 2007: 973; Buran ve Alkaya, 2019: 525).

Orus paçalıqda har qawumnu dinine erkinlik ***berilgen***. "Rus devletinde her kavmin dinine özgürlük verilmiştir." (TM-299)

Biznin jurnal biraz başğa murat bulan ***çığarıla.*** "Bizim dergi biraz başka ama ile çıkarılıyor." (ÇTLM-II-305)

Karaçay-Balkar Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *aşal-* "yenmek", *casal-* "süslenmek", *tabıl-* "bulunmak" vs. (Tavkul, 2007: 902; Buran ve Alkaya, 2019: 588).

Bir kesek barğanlay, col canında terekleni tübünde, ekewlenni çerge ***çığılıb,*** *cağalaşa turğanların kördüle.* "Biraz gidince, yol kenarındaki ağaçların altında, iki kişinin yere devrilip, boğuştuklarını gördüler." (ÇTLM-I-446)

Miyigirekden qarasañ, topraq başlı üyleni ocaqları, awuzları kökge ***açılıb,*** *cañı* ***atılıb*** *boşab, tütünleri çığa turğan asker toblağa uşaydıla*. "Yüksekçe bakarsan, toprak damlı evlerin bacaları, ağzı göğe yönelmiş, henüz atılmış, dumanı tüten asker toplarına benziyor." (KK-8)

Karay Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Karay Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller türetmektedir: *beril-, idäl-, koyul-, tanıl-* vs. (Gülsevin, 2010: 90).

Açı yaşlarım közümdän ***tögüldü.*** "Acı yaşlarım gözümden döküldü." (Gülsevin, 2010: 409)

Koyulat *yazış hem axça bunyat taşıba.* "Beyaz temel taşı ve yazı koyulur." (Gülsevin, 2010: 440)

Uslu üräkligä ***indäläd****ir akıllı; da tatlılığı erinlärnin arttıradır kabul etmäk.* "Bilge yürekliye akıllı denir; dudaklarının tatlılığı kabul etmeyi arttırır." (Gülsevin, 2010: 465)

Güneybatı / Oğuz Grubunda –l- Edilgenlik Eki

Azerbaycan Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Azerbaycan Türkçesinde *–(I)l-/-(U)l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Genellikle ünsüz ile biten geçişli fiillere gelir ve olma ve yapılma ifade eden edilgen fiiller meydana getirir: *yazıl-* "yazılmak", *tapıl-* "bulunmak", *tutul-* "tutulmak" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 192; Buran vd. 2020: 126).

*Hərçənd ki****, göstərilən*** *müddət ərzində tikinti şirkətləri və kooperativləri satışı atırıblar.* "Ama yine de, belirtilen dönemde inşaat şirketleri ve kooperatifler satışlarını artırmışlardır." (ÇTLM-II-332)

Faytondan yerə tullandı, faytoncunun pulunu verib küçəni ***buruldu.*** "Faytondan atladı, faytoncunun parasını verip sokaktan döndü." (V-9)

Həyət qapısı toxunu-toxunmaz ***açıldı.*** "Bahçe kapısı doknur dokunmaz açıldı." (V-9)

Türkmen Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Türkmen Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Fiillerden pasiflik ifade eden fiiller türetmektedir: *bezel-* "süslenmek", *okal-* "okunmak", *unudıl-* "unutulmak" vs. (Kara, 2007: 255; Buran vd. 2020: 196).

2000-nji ýylyň Bitaraplyk aýynda Magtymguly adyndaky ýaşlar guramasyna agzalyga kabul ***edildim.*** "2000 yılının Bitaraplık ayında Mahtumkulı adlı gençler topluluğuna üyeliğe kabul edildim." (TD-145)

Tilki bir gün atyzda ekinlerini suvaryp ýörkä birden ýabyñ suvy ***kesildi.*** "Tilki bir gün tarlada ekinlerini sularken birden derenin suyu kesildi." (GÖ-403*)*

Birazdan ýene-de akarda suvuñ şadyýan sesi ***eşidildi.*** "Daha sonra yeniden akarsudan suyun o güzel sesi işitildi." (GÖ-403)

Gagavuz Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Gagavuz Türkçesinde *–l-* edilgenlik eki öznesi bilinmeyen ya da bildirilmeyen fiiller türetir. Ek, /l/ ünsüzü ile biten fiillere gelmez. Böyle durumlarda kelimeye */n/* eki gelir ve aynı görevdedir: *sarıl-* "sarılmak", *iyild-* "eğitilmek", *satıl-* "satılmak" vs. (Özkan, 2007: 111; Buran vd. 2020: 260).

Gagauz a dä. vtanomiyasının resmi, ofitsial dili olarak, läázım geniş ***kullanılsın*** *üsek uurlarda da, dokumentlerdä dä.* "Gagauz otonomisinin resmi dili olarak hem yüksek mevkilerde hem de belgelerde geniş kullanılması lazım." (ÇTLM-I-264)

Çünkü Gagauz leksikası ***araştırıldı*** *bölüm-bölüm hem çok önemli hem meraklı leksikologiya problemaları kaldı bir tarafta.* "Çünkü Gagauz söz varlığı bölüm bölüm araştırıldı ve çok önemli ve ilginç sözcük bilimi sorunlarını incelenmedi." (ÇTLM-I-264)

Türkiye Türkçesinde –l- Edilgenlik Eki

Türkiye Türkçesinde *–(I)l-/-(U)l-* edilgenlik eki oldukça işlek kullanılan bir ektir. Genellikle ünsüz ile biten geçişli fiillere gelir ve olma ve yapılma ifade eden edilgen fiiller meydana getirir. Bazen de geçişsiz fiillerde türetir: *serpil-, öpül-, geçil-* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 48; Buran vd. 2020: 65).

Gökyüzünü kestirebilmek için gözü gayriihtiyari pencereden dışarıya ***çevrildi.*** (A71-14)

Başını ellerinin arasına almak üzere ***eğildi.*** (A71-14)

Burg tabyası lağamcılar tarafından ***uçurulmuştu.*** *(*A71-177)

Tablo 1.29. Kıl- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

Kıl- **yardımcı fiilinin** ***–l-*** **edilgenlik eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-l-*** **edilgenlik ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Kıl-*** **yardımcı fiilinin –l-edilgenlik eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*–(I)l-/-(U)l-*	X

Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Çuvaş Türkçesi	*–l-/ -(i)l-*	X
Yakut Türkçesi	*–lın-/-lin-/-lun-/-lün-*	X
Halaç Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Özbek Türkçesi	*–l-/ -(i)l-*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Altay Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Hakas Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Tuva Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Tatar Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Kazak Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Kırgız Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Başkurt Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Nogay Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Karakalpak Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Kumuk Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Karay Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X

Azerbaycan Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Türkmen Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Gagavuz Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X
Türkiye Türkçesi	*–(I)l-/-(U)l-*	X

2.2.9. Kıl-> -GIl, -GUl, -gIn, -gIlA, -GIn, -GUn, -ḫıl, -ğIr, -ğUr, -gInAn, –gIlAn, -gInA

Kıl- fiili hem Türkçe hem de yabancı kökenli alıntı kelimelerden sonra yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. *Kıl-* fiili tespit edemediğimiz bir dönemde ikinci tekil şahıs emir çekiminde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. Buradaki *kıl-* fiilinden ekleşen *-gıl, -gil* ikinci teklik şahıs emir eki aslında pekiştirme görevindedir. *Kıl-* fiili eskiden ikinci teklik şahıs emir çekiminde yardımcı fiil olarak kullanıldıktan sonra ekleşmiş olabilir. İkinci teklik şahıs pekiştirme emir eki olan *–gıl, -gil* çağdaş lehçelerde de bazı ses değişiklikleri ile kullanılmaya devam etmektedir. Türkiye Türkçesinde *-gıl, -gil* eki kullanılmamaktadır. Söyleyiş kolaylığından dolayı düşmüş olabilir.

Nadir İlhan da *–gıl, –gil* ekinin *kıl-* fiilinden ekleşmiş olduğu görüşündedir. Bu ekin ikinci teklik şahıslarda kuvvetlendirme görevi gördüğü fikrindedir (İlhan, 2019: 161).

Radloff da ikinci teklik şahıs emir kuvvetlendirme eki olan *–gıl, -gil* ekinin *kıl-* fiilinden meydana geldiğini söyler (Kuznetsov, 1995: 198). Ahmet Caferoğlu, Radloff'un bu görüşünü değersiz bulur (Caferoğlu, 1989: 9). Fakat Brockemann, Radloff'un bu görüşüne katılır (Brockelmann, 1954: 225). Radloff ve Brocelmann'ın yanı sıra W. Bang, ve A. Bombacı gibi araştırmacılar da aynı fikirdedirler (Choi, 2010: 199, 203).

Jean Deny, ikinci teklik şahıs emir kuvvetlendirme eki olan *–gıl, -gil* ekinin *kıl-* fiilinden geldiği düşüncesindedir (Deny, 1941: 364).

Bazı araştırmacılar *kıl-* fiilinin *–gıl, –gil* ikinci teklik şahıs emir kuvvetlendirme eki olarak ekleştiğini söylese de bazı araştırmacılar bu görüşe katılmaz. Şçerbak, *-gıl, -gil* ekini *kıl-* fiili ile ilgili görmez. Dolaylı anlatımlarda *kıl-* fiilinin yardımcı olarak kullanıldığı örneklerin olmadığını, düşüncesine kanıt olarak gösterir (Şçerbak, 2016: 58).

N. A. Baskakov ise *alġıl* gibi kelimelerdeki *–gıl* ekinin şahıs ekleri olmayan *–ġay* sıfat-fiil ekinden türemiş *–ġalı/ -ġılı* biçiminin kısalmış türevi olduğunu söyler: *sen al-ġay-lı> sen alġıl-i> sen alġıl* "alması gereken kişi sen> sen al!" (Şçerbak, 2016, 58).

Leyla Karahan *–gIl* ekinin *–gI* ekinin */l/* ünsüzü ile genişlemesi sonucunda meydana geldiği düşüncesindedir (Karahan, 2011a: 197).

Esra Gül Keskin, *-gIl* ikinci teklik şahıs emir kuvvetlendirme ekinin, *kı* ünlemi ile *ol* zamirinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler. *Divanü Lügati'-Türk'* de *kı* ünlemi ile geçen "çağırma edatıdır" bilgisi ve *ḳı berü kel* "hey, beri gel" örneğinden hareketle bu ünlemin seslenme bildirdiği sonucuna ulaşmıştır. Keskin, ünlemin zamirle bir araya gelerek gramerleşme eğilimi gösterdiğini söyler: *ay+ ben> -ayın, a+ la +mız> alım, kı+ ol> -gıl.* Keskin, bu birleşimlerin emir eklerindeki hem kip hem de kişi bildirme özelliğini açıklar nitelikte olduğunu söyler (Keskin, 2017: 171).

İkinci teklik şahıs emir eki *–gIl* yapısının aslında ikinci teklik şahıs emir ekinin kendisinin değil de kuvvetlendirme ifade eden bir yapının olduğu konusunda çoğu araştırmacı hemfikirdir. Fakat bazı araştırmacılar bu ekin sadece ikinci teklik şahısta değil üçüncü teklik şahısta da karşımıza çıkan bir kuvvetlendirme eki olduğunu söyler. Osman Fikri Sertkaya, Oğuz Kağan Destanında geçen *bolsunġıl* yapısını örnek olarak verir (Sertkaya, 1988: 135-142). İkinci teklik şahıs emir çekiminin eksiz yapıldığını, bu durumun sebebinin de Moğolcanın etkisi olduğunu, Moğolcada da teklik ikinci şahıs çekiminin eksiz yapıldığını söyler. İkinci teklik şahıs ve üçüncü teklik şahıs da görülen *–gIl* ekinin kuvvetlendirme işlevi gördüğünü söyler (Sertkaya, 1988: 135-142).

Rasmtedt, Tunguzcadaki *–kal, -kel* ve Korecedeki *–kera* eklerinin Eski Türkçeden itibaren kullanılan *–GIl* ikinci teklik şahıs emir kuvvetlendirme eki ile aynı kökten geldiği fikrindedir (Ramstedt, 1952: 49-50).

Kotwicz, Moğolcada kullanılan ikinci şahıs emir kipini *–kal* olarak verir ve *–GIl* ikinci teklik şahıs emir kuvvetlendirme eki ile ilgili görür (Kotwicz, 1953: 189).

W. Bang, ikinci teklik şahıs *-gIl* emir kuvvetlendirme ekinin kökenini *kıl-* fiilinde arar (Gabain, 1988: 110).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *-gIl* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 193). Bu durumda bu ek, 8. yy'dan önceki bir zamanda *kıl-* fiilinden ekleşmiş olmalıdır.

Emir kuvvetlendirme *-gIl* ekinin ikinci teklik şahıs ve üçüncü teklik şahıs emir çekimlerinde karşımıza çıktığını biliyoruz. Emir kuvvetlendirme eki *–gIl* ekinin Çağdaş Türk lehçelerinden Tatar, Nogay ve Kumuk Türkçesinde üçüncü teklik şahıslarda emir ekinden sonra ses değişimine uğramış şekli ile gelir: *alsıngına, tiygir* "düşsün", *bolsungıl* vs. (Keskin, 2017: 171, 172). Tatar Türkçesinde üçüncü teklik şahıs emir eki *-gına* biçiminde; Nogay Türkçesinde *-gIr* biçiminde; Kumuk Türkçesinde ise *-gIl* biçiminde kullanılmaktadır. İkinci şahıs emir kuvvetlendirme eki *–gIl* eki, Eski Türkçede *-gIl, -gUl, -gIn, -gIlA* biçiminde; Orta Türkçede *-gIl, -gUl, -GIl, -gün, -GIn, -GUn, -GUl, -ɣıl* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *–gIl* biçiminde kullanılmıştır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *-gin,-gil* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *-gin,-gil,-qin, -kin, -ġin, -ğil, -qil, -kil* biçiminde kullanılmıştır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *-gin,-gil, -kin, -kın* biçiminde kullanılmıştır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *-gın, -gin* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *-ğır, -gir, ğın, gin, -ğıl, -gil* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *-ğın, -gin, -ğun, -gün, -ğır, -gir, -ğur, -gür* biçiminde; Karay Türkçesinde *-GIn* biçiminde kullanılmıştır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesinde *-ğın/ -ğin, -ğun/ -ğün* biçiminde; Türkiye Türkçenin ağızlarında *-gInAn, –gIlAn* biçiminde kullanılmıştır.

Eski Türkçede 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Eski Türkçede emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir: *bolayın* "olayım", *ayaġıl* "hizmet et", *äŋgil* "eğil", *alkınzun* "azalsın" (Gabain, 1988: 79; Öztürk, 2014: 53). Ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayın, -äyin, ayn, -äyn, -ayan, -ayän, -yan, -yän*

2.t.ş.: *-ġıl, -gil, Ø*

3.t.ş.: *-zun, -zün, -çun, -çün*

1.ç.ş.: *-alım, -älim, -alam, -äläm, -lım, -lim*

2.ç.ş.: *-ŋ, -ınlar*

3.ç.ş.: *-zunlar, -zünlär*

Sabımın etgüti işid katıgdı ***tınla.*** "Sözümü iyice işit, sıkıca dinle." (KT G-2)

Sabımın tüketi ***işidgil.*** "Sözümü sonuna kadar işit." (KT G-1)

Yelme karagu edgüti ***urgıl*** *basıtma.* "Atlı muhafızları ve gözetleme kulelerini iyice yerleştir, baskın yeme." (T-34)

Karahanlı Türkçesinde de emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir (Hacıeminoğlu, 1996: 190). Ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayın, -eyin, -yın, -yin, -ay, -ey, -ayı, -eyi, -yı, -yi, -eyim*

2.t.ş.: *-ġıl, -gil, -gın, -gin, Ø*

3.t.ş.: *-su, -sü, -sun, -sün, -sunı, -süni*

1.ç.ş.: *-alıŋ, -eliŋ, -alım, -elim, -lım, -lim*

2.ç.ş.: *-ŋ, -ıŋlar*

3.ç.ş.: *-sular, -süler, -sunlar, -sünler*

Kayusın tilese ***üdürgil*** *birin, isiz edgü bolsa ökünme yarın.* "Hangisini canın isterse, birini seç; neticesi iyi veya kötü çıkarsa, bundan da peşiman olma." (KB-244)

Ay muñsuz idim sen bu muñluğ kuluğ, suyurkap ***keçürgil*** *yazukın kamuğ.* "Ey müstağni olan rabbim, sen bu muhtaç kulun bütün günahlarını şefkatle affet." (KB-28)

Süçig içme boşlağ yorıma yava, yarağsız yavuz işte ***kaçġıl*** *eve.* "İçki içme, faydasız ve boşu-boşuna dolaşma; yakışmayan ve fena işlerden derhâl uzaklaş." (KB-4061)

Orta Türkçede 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Harezm Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir (Hacıeminoğlu, 1997: 153). Ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayın, -eyin, -ġayın, -geyin, -ayın men, -eyin men, -gayım, -geyim, -ayım, -eyim*

2.t.ş.: *-ġıl, -gil, -gul, -kıl, Ø*

3.t.ş.: *-sun, -sün, -su, -sü*

1.ç.ş.: *-ġalıng, -geling, -alıng, -eling, -galım, -gelim, -lıng, -ling, -alım, -elim*

2.ç.ş.: *-ng, -nglar, -ngler, -ngız, -ngiz, -nguz, -ngüz*

3.ç.ş.: *-sunlar, -sünler*

Ölügge teyemmüm revā ol takı/ velī üç kerek bil anıŋ urmakı/ bir ***urġıl*** *yüzin sil ékinç saġ élin/ üçinç ur sol élgin sil a muttakī* "Ey takva sahibi! Ölüye de teyemmüm mümkündür. Fakat onun için avuç içlerini yere üç kez vurmak gerekir. Ellerini birinci vuruşta yüzünü, ikinci vuruşta sağ elini, üçüncü vuruşta da sol elini sil." (MM-105)

Farīżanı ḳoyma vacib ***saḳlaġıl/*** *saʿādet küḍüzmek bu sünnet ḥaḳın* "Farzı bırakma, vacbi muhafaza et; sünnetin hakkını korumak da mutluluktur." (MM-118)

Ṣāliḥġa aydı: bu ḫatālar tonın ***ḳoḍġıl.*** (NF-34r-1)

Ḫiṭāb keldi: ey Dāvūd Süleymānġa ***aygıl*** *meniŋ ḥażretimde andaġ tirülsün kim sen*. (NF- 137r-15)

Kıpçak Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir (Karamanlıoğlu, 1994: 137). Ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayım, -eyim, -ġayım, -geyim*

2.t.ş.: *-ġıl, -gil, -ġul, -gül, -ḳıl, -kil, -ġın, -gin, -ḳın, -kin, Ø*

3.t.ş.: *-sın, -sin, -sun, -sün*

1.ç.ş.: *-alım, -elim, -ġalım, -gelim, -alıḳ, -elik, -alı, -eli*

2.ç.ş.: *-ng, -ngız, -ngiz, -nguz, -ngüz, -ŋlar, -ŋler*

3.ç.ş.: *-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler*

Yétkeninçe küçüŋ köŋül ***yapḳıl***. "Yettiğince gücün gönül yap." (GT-45a-1)

Eger bu ḳuluŋnı öltürmege tileseŋ şer ta'vili bilen ***öltürgil.*** (GT-34b)

Çağatay Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir (Eckmann, 2009: 123). Ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: -

2.t.ş.: *-ġıl, -gil, -ġın, -gin, -ḳıl, -kil, -kıl, -kil, Ø*

3.t.ş.: *-sun, -sün*

1.ç.ş.: -

2.ç.ş.: *-ng, -ngız, -ngiz, -nguz, -ngüz, -nglar, -ngler, -ngızlar, -ngizler*

3.ç.ş.: *-sunlar, -sünler*

Şehenşeh medḥini āġāz ***ḳılġın.*** "Şahlar şahını övmeye başla!" (GN- 58B-6)

Éy ṣabā, ***bérgil*** *ḫaber, serv-i revanim keldi mü.* "Ey sabah yeli, servi boylumun gelip gelmediğinden haber ver." (BD-132-1)

Eski Türkiye Türkçesinde 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Eski Türkiye Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir**.** İkinci teklik şahıs emir çekimi bazen eksiz yapılır bazen de *–ġıl/ -gil* emir kuvvetlendirme eki gelir (Gülsevin, 1997: 105; Öztürk, 2017: 81). Ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayın, -eyin*

2.t.ş.: *-ġıl, -gil, Ø*

3.t.ş.: *-sun, -sün*

1.ç.ş.: *-alum, -elüm*

2.ç.ş.: *-ng, -ngız, -ngiz, -nguz, -ngüz*

3.ç.ş.: *-sunlar, -sünler*

Aytdum iy Pertev-i ḥaḳ ***dutgıl*** *elüm/ ḫod ne el var ne ayaḳ* ***dutgul*** *yolum (G-175-11)*

Bizi ***dinlerdürgil*** *ve ḳayġumuzı* ***gidergil****.* "Bizi dinlerdir ve kaygımızı gider." (KE-107)

İmdi gel 'aḳluŋı der gendüzüŋe / fikr idüben ***baḳġıl*** *gözüŋe* (G-17-6)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Özbek Türkçesinde 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Özbek Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir. İkinci teklik emir eki bazen kullanılır bazense ikinci teklik şahıs emir çekimi eksiz yapılır. Genellikle ikinci teklik şahıs emir eki *–gin* ekidir. Bazen de az da olsa *–gil* şeklinde karşımıza çıkar (Öztürk, 2007: 355; Buran ve Alkaya, 2018: 47). Ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-(ä)y, -(ä)yin*

2.t.ş.: *-gin,-gil, Ø*

3.t.ş.: *-sin*

1.ç.ş.: *-(ä)ylik*

2.ç.ş.: *-ng, -ngiz, -nglär, -ngizlär*

3.ç.ş.: *-sinlär, -işsin*

Sen mening cånimni ***älgin/*** *Men sening därding åläy.* "Sen benim canımı al/ Ben sen derdini alayım" (E-4)

Könglimgä ***bergin*** *ilham, gözäl mäktublär* ***bitkäzgil.*** "Gönlüme sen ilham ver, güzel mektuplar yazdır." (KKÇ-22)

Özni ***etgil*** *dåimå, insån özing, insån özing*. "Kendini et daima. İnsan sen, insan sen." (E-30)

Tüşdä kördim dilbärimni. Ey säbå, ***uyġatmägil.*** "Ey saba yeli, uyandırma. Alma bir an vuslat şevkini." (E-15)

Yeni Uygur Türkçesinde 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Yeni Uygur Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir: *işläy* "çalışayım", *işläyli* "çalışalım", *yazay* "yazayım", *yazgil* "yaz" vs. (Ersoy, 2007: 390; Buran ve Alkaya, 2018: 120). Emir ekleri şunlardır:

1.t.ş.: *-y, -ay, -äy*

2.t.ş.: *-gin,-gil,-qin, -kin, -ġin, -ğil, -qil, -kil, Ø*

3.t.ş.: *-sun*

1.ç.ş.: *-yli, -ayli, -äyli*

2.ç.ş.: *-(i)ηlar, -(u)ηlar, -(ü)ηlar, (i)η, -(u)η, -(ü)η, -sila, -silä*

3.ç.ş.: *-sun*

Künlerniñ biride bay oğlını çaḳırıp: Oğlum, hüner ***ögen****, élim* ***oḳuġın****.* "Günlerden bir gün zengin oğlunu çağırıp: Oğlum hüner öğren, ilim yap." (TU-202)

Aytḳıl *kim: sén ẖïd ittiŋ cān dağı çıḳmaḳtadır.* "De ki: sen (şairin yüreği) kendin yittin, kayboldun ve can da çıkmaktadır." (TU-202)

Kuzeydoğu Grubunda 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Altay Türkçesinde 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Altay Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir. 2.t.ş emir eki bazen kullanılır fakat çoğu zaman 2.t.ş. emir çekimi eksiz yapılır: *oynogın* "oyna", *oynogon* "oyna", *algın* "al", *alayın* "alayım" vs. Emrin rica ve nezaket biçimi için *–gın, -gin, -kın, -kin* ekleri kullanılır. (Dilek, 2007: 1056; Buran vd. 2019: 50). Emir ekleri şunlardır:

1.t.ş.: *-ayın, -eyin, -oyın, -öyin, -yın, -yin*

2.t.ş.: *-gin,-gil, -kin, -kın, -sañ, -señ, -soñ, -söñ, -zañ, -zeñ, -zoñ, -zöñ, -(ı)gar, -(i)ger, -gor, -gör, Ø*

3.t.ş.: *-sın, -sin, -zın, -zin*

1.ç.ş.: *-alık(tar), -elik(ter), olık(tar), -ölik(ter), -ylık(tar), -ylik(ter), -alı, -eli, -olı, -öli, -ylı, -yli*

2.ç.ş.: *-ıgar, -iger, -gar, -ger, -gor, -gör*

3.ç.ş.: *-sın(dar), -sin(der), -zın(dar), -zin(der)*

Mege ayıl ordınça d'er ***beriger***. "Bana ev yapacak arsa verin." (AKK-26)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Kırgız Türkçesinde 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Kırgız Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir: *baştayın* "başlayayım", *baştagın* "başla", *bilgin* "bil", *bilelik* "bilelim" (Çengel, 2007: 521; Buran ve Alkaya, 2019: 187). Emir ekleri şunlardır:

1.t.ş.: *-yın, -yin, -eyin, -ayın*
2.t.ş.: *-gin, -gin, Ø, -ŋiz, -ŋız*
3.t.ş.: *-sın, -sin*
1.ç.ş.: *-ylı, -yli, -eli(k), -alı(k)*
2.ç.ş.: *-gıla, -gile, -ŋizder*
3.ç.ş.: *-sın, -sin*

Kaçıke baatırga kabardı sen ***bergin.*** (Ceritoğlu, 1998: 243)

İçpey-cebey ***cıynagın/*** *Bay boloruña men kepil*. (Ceritoğlu, 1998: 243)

Çakırgandan ***kalbagın****" değen, ata-babadan kalgan söz bar.* (Ceritoğlu, 1998: 243)

Ay ana, musulman ***bolgul,*** *ager musulman bolbosoñ ölsöm ölörmün.* (Ceritoğlu, 1998: 243)

Karakalpak Türkçesinde 2. T. Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Karakalpak Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir: *alayın* "alayım", *alğır* "al", *islegir* "isle" vs. (Uygur, 2007: 590; Buran ve Alkaya, 2019: 446). Emir ekleri şunlardır:

1.t.ş.: *-yın, -yin, -eyin, -ayın*
2.t.ş.: *-ğır, -gir, -ğın, -gin, -ğıl, -gil, Ø*
3.t.ş.: *-sın, -sin*
1.ç.ş.: *-yıq, -yik, -ayıq, -eyik*
2.ç.ş.: *-ñız, -ñiz, (-lar/-ler)*
3.ç.ş.: *-sın, -sin*

Kumuk Türkçesinde 2. T. Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Kumuk Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir: *başlağın* "başla", *görsün* "görsün", *geteyim* "gideyim", *getgin* "git" vs. (Pekacar, 2007: 990). Kumuk Türkçesinde bazen 3. teklik şahıs emir çekiminde *–gIl* kuvvetlendirme eki görülür: *bolsungıl* "olsun". 2. teklik şahıs emir çekimindeki ekler genellikle alkış ve kargış metinlerinde karşımıza çıkar (Akbaba, 2018: 166; Buran ve Alkaya, 2019: 513). Bu ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayım, -eyim, -yım, -yim, -yım, -yüm*

2.t.ş.: *-ğın, -gin, -ğun, -gün, -ğır, -gir, -ğur, -gür, Ø*

3.t.ş.: *-sın/ -sin, /+sun/ -sün*

1.ç.ş.: *-ayıq, -eyik, -yıq, -yik, -yuq, -yük*

2.ç.ş.: *-(ı)ğız, -(i)giz, -(u)ğuz, (ü)güz*

3.ç.ş.: *-sınlar/ -sinler, -sunlar/ -sünler*

Qazıq yimik qayılyın

Çubuq yimik ***eşilgin***

Töbeŋden çıyıw çıyıw

Tabanındaŋ ***teşilgin***. (Baykoca, 1988: 123)

Tilim tilim ***tilingir***

Qaras başya ***ilingir***

Yasbaşda murdar ölüp

Qışya yurtya ***bilingir*** (Baykoca, 1988: 124)

Karay Türkçesinde 2. T. Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Karay Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir: *anlatayım* "anlatayım", *bildiräyim* "bildireyim", *abrağın* "koru", *tutxun* "bırakma" vs. (Gülsevin, 2010: 163). Bu ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayın*

2.t.ş.: *-GIn, Ø*

3.t.ş.: *-sIn*

1.ç.ş.: *-(A)yIK*

2.ç.ş.: *-(I)yIz*

3.ç.ş.: *-sInlAr*

Baxma yuzünä- ***baxkın*** *közünä.* "Yüzüne bakma, gözüne bak." (Gülsevin, 2010: 164)

Kündägi ötmägimizni ***bergin*** *bizgä, da* ***boşatğın*** *bar yazıxlarımızını.* "Bize günlük ekmeğimizi ver ve bütün günahlarımızı bağışla." (Gülsevin, 2010: 164)

Tutxun tıyuvnu ***yebermägin****;* ***abrağın*** *anı ki oldur tirlikläriy.* "Bırakma, sözü tut, onu koru çünkü hayatın odur." (Gülsevin, 2010: 164)

Güneybatı / Oğuz Grubunda 2.T.Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Türkmen Türkçesinde 2. T. Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Türkmen Türkçesinde emir çekimi için her şahsa farklı bir ek gelmektedir. 2. Teklik şahıs emir eki Oğuz grubu lehçelerinin çoğunda kullanımdan düşmüştür. Türkmen Türkçesinde de ikili bir kullanıma sahiptir. Ek bazen kullanılır bazense fiil tek başına ek almadan kullanılır: *gel/ gelğin, tur/ turğun, gör/ görğün* vs. (Kara, 2007: 274). Bu ekler şu şekildedir:

1.t.ş.: *-ayın/ -eyin*

2.t.ş.: *-ğın/ -ğin, -ğun/ -ğün, Ø*

3.t.ş.: *-sın/ -sin, /+sun/ -sün*

1.ç.ş.: *-alıuñ, -eliiñi –alı, -eli*

2.ç.ş.: *-ıñ/ -iñ, -uñ/ -üñ, -ñ*

3.ç.ş.: *-sınlar/ -sinler, -sunlar/ -sünler*

Ey, oglum! Halkıñ arasında üç sanı akıldar bardır. Buları öz yanıña-köşge ***çekgin.*** "Ey oğlum! Halkın arasında üç tane düşünür bulunmaktadır. Bunları kendi yanına, saraya çek." (Delice, 2010: 161)

Mıradım, uruşmak, sögüşmek ayıp bolar. Sen edepli, dilli ***bolgun,*** *hanım!' diyip akıl övredyärdi.* "Muradım, dövüşmek, sövüşmek ayıptır. Sen edepli ve dilbaz ol, oğlum!' diye öğütlüyordu." (Delice, 2010: 161)

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında 2. T. Ş. Emir Kuvvetlendirme Eki

Türkiye Türkçesinin ağızlarında, Doğu Anadolu ağızlarında, 2. t. ş. Emir kuvvetlendirme eki *–gınan, -ginen* biçimlerinde karşımıza çıkar (Caferoğlu, 1971: 1). Kırşehir Dulkadirli köyünde *–GIlAn* biçiminde bu kuvvetlendirme eki karşımıza çıkar (Sarıkaya, 2009: 154).

Işığına ġurban ollum yaradan
Sen bunları seçmālen sıradan
Ali'm tayle sıqılırsaŋ paradan
İki ineğiŋ birini ***satgilen*** *oğ*lan (Sarıkaya, 2009: 154)

Ebeŋ dedeŋ itler gibi uluyo
Obanıŋ uşağı qarne alıyo
Gelinliğiŋ dolabıŋda duruyo
Ebeŋ ġurban, ***giygilene*** *Nurgül'üm* (Sarıkaya, 2009: 154)

Tablo 1.30. Kıl- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

Kıl- **yardımcı fiilinin** ***–GIl*** **2.t.ş ve 3.t.ş. emir kuvvetlendirme eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***–GIl*** **2.t.ş emir kuvvetlendirme ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***–GIl*** **3.t.ş emir kuvvetlendirme ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Kıl-*** **yardımcı fiilinin** ***–GIl*** **2.t.ş ve 3.t.ş. emir kuvvetlendirme eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*-gIl, -gUl, -gIn, -gIlA Ø*		X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*-gIl, -gUl, -GIl, -gün, -GIn, -GUn, -GUl, -ḫıl (CC)*		X
Eski Türkiye Türkçesi	*-gIl, Ø*		X
Özbek Türkçesi	*-gin,-gil, Ø*		X
Yeni Uygur Türkçesi	*-gin,-gil,-qin, -kin, -ġin, -ğil, -qil, -kil, Ø*		X

Altay Türkçesi	*-gin,-gil, -kin, -kın, Ø*		X
Tatar Türkçesi		*-gına*	X
Kırgız Türkçesi	*-gın, -gin, Ø*		X
Nogay Türkçesi		*-gIr*	X
Karakalpak Türkçesi	*-ğır, -gir, ğın, gin, -ğıl, -gil, Ø*		X
Kumuk Türkçesi	*-ğın, -gin, -ğun, -gün, -ğır, -gir, -ğur, -gür, Ø*	*-gIl*	X
Karay Türkçesi	*-GIn, Ø*		X
Türkmen Türkçesi	*-ğın/ -ğin, -ğun/ -ğün, Ø*		X
Türkiye Türkçesi Ağızları	*–gınan, -ginen, –gılan, -gilen*		

2.2.10. Kör-> +GA, +GO, +nA, +nO, +A, +O, +xA, +xO, +gAr, +gan, +ar

Kör- fiilini günümüzde çok sık kullandığımız yönelme hâli eki *+ka/+ga/+(y)a* ve yön gösterme hâli eki olan *+karu/+garu/+arı* eklerinin bünyesinde görmekteyiz.

A.Z. Abdullayev yönelme hâli ekinin kökenini *garı* sözcüğünde arar. Bu sözcük "dirsek, arşın, hayvanın ön bacağı" anlamlarında kullanılmıştır. Abdullayev, *garı* kelimesinin "el" anlamına da geldiğini düşündüğü *garı* kelimesinin eskiden yönleri elimizle gösterdiğimizi düşündüğünden yönelme hâli ekinde ekleşmiş olabileceğini düşünür. Abdullayev, *garı* kelimesinin "el" anlamını da taşıyabileceğini söylese de bu anlamda kullanıldığı tespit edilememiştir. Abdullayev' in düşüncesi mantıklı gelse de *garı* sözcüğünün *el* anlamında kullanılmaması ve *garı* kelimesinin her lehçede bulunmaması ve *+karu/+garu* yön gösterme ekinde yuvarlak ünlünün bulunmasına rağmen *karı/garı* kelimesinin düz ünlülü olması onun tezini çürütür. Yönelme hâli eki tüm lehçelerde işlek olarak kullanılırken onun kökeni olduğu düşünülen fiilin de o lehçelerde işlek olarak kullanılıyor olması gerekir (Kuznetsov, 1995: 233- 234). Kuznetsov, Abdullayev' in eskiden Türklerin yönü el ile gösterdiği görüşüne katılmaz.

Günlük hayatta da yön elle daha az gösterilirken daha çok baş ile gösterilir (Kuznetsov, 1995: 234).

K. Karimov da yönelme hâli ekinin kökenini, *bak-* fiilinde arar. *Kara-* "bak" fiilinden gelmiş olabileceğini söylese de *kara-* fiilinin tüm lehçelerde olmaması bakımından düşündürücüdür (Kuznetsov, 1995: 234).

Kuznetsov, yönelme ve yön gösterme hâli ekinin *kör-* fiilinden geldiği düşüncesindedir. *Kör-* fiili henüz ekler oluşmamışken hareketin yönünü belli etmek için yardımcı fiil olarak kullanılmış olabilir. Kuznetsov, özne ile yönelme hâlindeki tümleç arasında üç tane önemli bağlantı olduğunu söyler. Bunlardan ilkinin öznenin yüzünün tümlecin ifade ettiği hedefe dönük olmasıdır. İkincisi, özne ile hedef arasında bir mesafenin olmasıdır. Üçüncüsü ise öznenin tasarladığı eylemi gerçekleştirirken bu mesafeyi kat etmesidir. Yani özne, eyleme geçmeden önce hedefi görmeli ya da bakmalıdır. *Kör-* fiili de bu duruma gayet uygun görünmektedir (Kuznetsov, 1995: 234).

Kuznetsov, daha iyi anlamamız için tasavvur ettiği şu örneği verir: *taġ kör bar* "dağı gör ve git> dağı görerek git> dağa git" (Kuznetsov, 1995: 235). Bildirme kipinde süreç şu şekilde ilerlemiş olabilir: *ev körü keter> ev keri kiter* "eve gider", *taġ-körü ketti> taġ-koru ketti> tag-karu kitti* "dağa gitti". Emir kipinde süreç şu şekilde ilerlemiş olabilir: *ev kör ker> ev-kör ket> ev-ker ket> evke(r) kit> ev-ke kit* "eve git", d*a kör ket> dag-kör ket> daġ-kor ket> daġ-kar ket> daġ-ka(r) ket> daġ-ka kit* "dağa git" (Kuznetsov, 1995: 236). Bu süreçlerin sonunda yönelme hâli eki ve yön gösterme hâli eki ortaya çıkmış görünüyor. Bildirme kipli cümlelerde *+kerü/+karu* yön gösterme hâl eki, ikinci şahıs emir kipli cümlelerde *+ke/+ka* yönelme hâli eki ortaya çıkar. Yönelme hâli eki *+ka/+ke* oluştuktan sonra da süreç devam etmiştir: *+ka> +ġa> -(ġ)a> -a/(y)a.* Yön gösterme hâli eki *+karu/+kerü* oluştuktan sonra da süreç devam etmiştir: *+karu> +kar> +(k)ar> -ar* (Kuznetsov, 1995: 236).

Hamilton, *+ka* yönelme hâli ekinin *ḳa-* fiilinden geldiğini söyler. Bu fiilin de kökeninin Çincedeki *jia , *ka* "eklemek, yığmak, biriktirmek, üst üste koymak" anlamına gelen fiile dayandığını söyler (Hamilton, 1998: 77).

Görüldüğü gibi *+GA* yönelme hâli ekinin kökeni konusunda en mantıklı olanı *kör-* fiilidir. Ek, Eski Türkçede *+ka/+kä/+a/+ä* biçiminde; Orta Türkçede *+ka/+ke; +ga/+ge; +a/+e* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde daha az *+ka/+ke; +ga/+ge;* daha çok *+a/+e* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+A* biçiminde; Yakut

Türkçesinde *+GA, +GO, +nO, +xA /+xO* biçiminde çok şekilli olarak, Halaç Türkçesinde *+ga/ +ge; +ka/ +ke; +a/+e* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *+gä* biçiminde ve Yeni Uygur Türkçesinde *+ga/+gä/+qa/+kä* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *+gA, +gO, +kA, +kO, +A, +O* biçiminde; Hakas Türkçesinde *+ğa/+ge/+ha/+ke/+a/+e* biçiminde ve Tuva Türkçesinde *+ga/+ge/+ka/+ke* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubunda lehçelerinden Tatar Türkçesinde *+gA/+ḳA/+A* biçiminde; Kazak Türkçesinde *+gA/+ḳA/+A* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *+GA/+GO; +A/+O* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *+gA/+ḳA/+A* biçiminde; Nogay Türkçesinde *+gA/+ḳA/+A/ +nA* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *+gA/+ḳA/+A* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *+gA/+ḳA/+A/+nA/+ğan* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *+gA/+ḳA/+A /+nA/+gAr+* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *+gA/+hA/+A* biçiminde; Karay Türkçesinde *+xa/+kä/+ğa/+gä/+A/+ar* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *+(y)A* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *+A* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *+(y)A, +y* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *+(y)A* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede Yönelme Hâli Eki

Eski Türkçede yönelme hâli *+ka/+kä/+a/+ä* ekleriyle yapılmaktadır. İyelik eki almış isimlere genellikle *+a/+ä* yönelme hâli eki gelmektedir. Üçüncü şahıs iyelik eki almış isimlere gelirken araya zamir n'si girer: *biriyä* "güneye", *kurıya* "batıya", *ataka* "babaya" vs. (Gabain, 1988: 63; Tekin, 2003:110).

*Bökli **kaganka** tegi süleyü birmiş*. "Bökli (Kore) Kağanına kadar odu gönderi vermiş." (KT D-8)

*İgidmiş **kaganıŋa** ermiş barış edgü **iliŋe** kentü yaŋıltıg*. "Beslemiş kağanına gelişmiş ilerlemiş ülkene (karşı) kendin yanıldın." (BK D-9)

*On ok **oglıŋa tatıŋa** tegi bunı körü bili*ng. "On ok oğullarına (ve) yabancılarına kadar bunu görüp anlayın." (BK K-15)

*Yırıgaru yir bayırku **yiriŋe** tegi süledim*. "Kuzeyde Yer Bayırku yerine kadar asker gönderdim."(KT G-4)

Karahanlı Türkçesinde yönelme hâli eki *+ka/+ke/+ga/+ge; +a/+e* biçimindedir. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uygun biçimde kullanılmaktadır: *sözke* "söze", *kökke* "göğe", *bege* "beye", *ataka* "babaya" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 30).

Köŋül badım emdi anıŋ ***yolıŋa,*** *sevip sözi tuttum bütüp* ***kavlıŋa.*** "Onun yoluna şimdi gönül bağladım; bütün dediklerine inandım ve severek sözünü tuttum." (KB-46)

Meniŋdin ***bularka*** *üküş miŋ selâm, tegürgil idim sen kesüksüz ulam*. "Ey rabbim, sen bunlara benden sonsuz selâmları, devamlı olarak, ulaştır." (KB-61)

Orta Türkçede Yönelme Hâli Eki

Harezm Türkçesinde yönelme hâli eki *+ka/+ke; +ga/+ge; +a/+e* biçimindedir. Üçüncü teklik ve çoklu şahıs iyelik eki almış kelimelere yönelme hâli eki geldiğinde araya zamir n'si gelmektedir: *aklımka* "aklıma", *dervişlerine* "dervişlerine", *atka* "ata", *başga* "başa" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 62).

Ya Emirel'l Mü'minin, ***sizke*** *ne boldı kim mundaġ titreyür siz, ḳorḳar siz?* "Ey mü'minlerin emiri size ne oldu ki böyle titriyorsunuz, korkuyorsunuz." (NF-168/1)

Ol ***kāfirqa*** *heç neerse témedi, ṣabr qıldı, qayra töndi taqı* ***éwke*** *kirdi. "O kâfire hiç bir şey demedi, sabretti, eve girdi."* (NF-11/13-14)

İmāmatlıḳ ḳılmaḳ tilese taḳı ***minberimke*** *minip vaᶜẓ u naṣiḥāt ḳılmaḳ tilese…* "İmamlık yapmayı minberime çıkıp vaaz ve nasihat etmeyi arzu edeceği…" (NF-91/8)

Kıpçak Türkçesinde yönelme hâli eki *+ġa/+ge; +ḳa/+ke; +a/+e* biçimindedir. Üçüncü teklik ve çoklu şahıs iyelik eki almış kelimelere yönelme hâli eki geldiğinde araya zamir n'si gelmektedir: *ḳulunġa* "kuluna", *yolunga* "yoluna", *beyge* "beye", *közge* "göze" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 67).

Ayttı teveni ***suhraġa*** *tuta dururlar*. "Deveyi zorla işe koşuyorlar dedi." (GT 68/7)

Veẓirleringden ni ħatā kördüng kim ***habske*** *bıraḳtıng?* "Vezirlerinden ne hata gördün ki (onları) hapsettin?" (GT-35/7-9)

Sulṭān yégrip bir ḳara zengī ***ferrāşḳa*** *bérdi kim üstün/ dudağı burnı* ***ucına*** *yetip dağı astın dudağı* ***yaḳasına.*** "Sultan öfkelenip bir kara zenci hizmetkâra verdi ki üst dudağı burnunun ucuna varmış, alt dudağı yakasına inmiş idi." (GT-47a/6-7)

Çağatay Türkçesinde yönelme hâli eki *+ġa/+ge; +ḳa/+ke; +a/+e* biçimindedir. Üçüncü teklik ve çoklu şahıs iyelik eki almış kelimelere yönelme hâli eki geldiğinde araya zamir n'si gelmektedir: *kişige* "kişiye", *meksḳa* "maksada", *közge* "göze", *ulusḳa* "ulusa" vs. (Eckmann, 2009: 71).

*Her kişi **özinge** lāyıḳ tuḥfe kiltürdi beli/ Aġı aṭlas bat bāzergān u ḫavācūmlar kitāb* "Herkes kendisine layık hediye getirdi; zengin bezirgânlar atlas ve değerli kumaşlar, bilginler ise kitap getirdi."(SD-13a/2)

*Raḫşnı **meydānġa** sürseŋ sin, birer Rüstem bigin/ Özini biçin **ḳuyuġınġa** salur Efrāsiyāb*. "Rüstem gibi atını meydana sürdüğünde, Efrasiyab kendisini maymun kuyusuna atar." (SD-13b/7)

*Nā-gehān alsa çomaḳın **ilgige** heycā küni/ Sehmidin düşmen başı tig ivrülür yitti ḳıbāb* "Savaş günü birden bire eline çomakını alsa, düşman başı gibi korkusundan yedi gökkubbe döner." (SD-13b/5)

Eski Türkiye Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Eski Türkiye Türkçesinde yönelme hâli eki *+(y)A* biçimindedir. Az da olsa bazı örneklerde özellikle de ilk devrede *+ga/+ge/+ka/+ke* biçimleri görülmektedir: *aya, topraga, otaga, ḳuyuya* vs. (Gülsevin, 1997: 38, 39).

*Ben toprak oldum **yoluŋa**, sen aşuru gözedürsin/ şu **ḳarşuma** gögüs gerüp, taş bağırlı dağlar mısın?* (YD-127-4)

*Benden alçak kişileri ag **otaga,** kızıl **otaga** kondurdı, benüm suçum ne oldı kim kara **otaga** kondurdı*. (DK 12-1)

*Dudağı sarḳmış u düşmüş eŋek/ yorılur **arḳasına** ḳonsa siŋek.* (H-44)

Uzak Lehçelerde Yönelme Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde yönelme-yükleme hâli eki *+A'* dır. Ek büyük ünlü uyumuna uymaktadır. Ek ünlü ile biten seslerden sonra geldiğinde araya yardımcı ses /n/ girer: *açana* "çocuğa, çocuğu", *saltaka* "askere", *yala* "köye", *hĭvele* "güneşe, güneşi" vs. (Ersoy, 2007: 1305; Ersoy, 2018: 31).

Taştan turi kasri yĭmrasem ayĭmçen yurĭ vĭşse kilçī te, anat kasri ***ulaha*** *çun kĭçĭ.* "Bir yerden yukarı mahalledeki aksöğütlerin altından bir ezgi uçup geldi ve aşağı mahalledeki kuytuya ruh girdi." (S-3)

Sī̆tel huşşinçen tuhsa, çüreçe ***umne*** *ıtkĭnçĭ́ş.* "Masadan kalkarak pencere önüne fırladılar." (S-3)

Saha (Yakut) Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde yönelme hâli eki *+ka/+ke/+ko/+kö; +ga/+ge/+go/+gö; /ğa/+ğe/+ğo/+ğö; +na/+ne/+no/+nö; +xa+xe/+xo/+xö* biçimindedir: *tıağa* "ormana", *akka* "ata", *tiiske* "dişe", *ooxxo* "ocağa" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1259; Kirişçioğlu, 2018: 131).

Uolo oğonnoru ***oroygo*** *bierbit, oğonnoro oruluu tüspüt ühü.* "Oğlu ihtiyarı doruğa götürmüş, ihtiyar haykırarak düşmüş." (ST-484)

Sotoru balıksıt ***ıraaxtağıga,*** *kömühüm die aattan, biir sunduuk küöl balığın, übüm dien aattaan, üs sunduuk örüş balığın ıppıt.* "Sonra balıkçı, hükümdara, gümüşüm dediği bir sandık göl balığını, param dediği üç sandık çay balığını göndermiş." (ST-18)

Halaç Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Halaç Türkçesinde yönelme hâli eki *+ga/ +ge; +ka/ +ke; +a/+e* biçimindedir: *ḳafeske* "kafese", *derdge* "derde", *köklerke* "göklere" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 211).

Ben ***heglegillerke*** *külmek hişorum/ feraḳ* ***tüşgillerke*** *körmek hişorum.* "Ben ağlayanlara gülmek istiyorum/ Ayrı düşenlere görünmek istiyorum." (TDUL-243)

Ḳara bulut ḳalḳ-du kä-di havaḳa/ Biçinçilär holundular ***Baluḳḳa.****"*Kara bulut kalkıp geldi havaya/ Ekinciler döndüler köye." (HTÇM-212)

Horasḳa *ta haydi sän tä äysäsindäyov, män tä bō'da pasivanlıḳ ettäm ki ḳō'-mar-am biäyä äziyät şayalar* "Horoza da dedi ki: Sen de ardından git, ben de burada bekçilik edeceğim ki seni rahatsız etmelerine izin vermem." (HTÇM-126)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Yönelme Hâli Eki

Özbek Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Özbek Türkçesinde yönelme hâli eki *+gä* biçimindedir. */k/* ve */q/* ile biten isimlere ise *+kä/ +qa* biçiminde gelen biçimleri de vardır. Yönelme hâli eki 3. teklik şahıs eki

almış isimlerden sonra geldiğinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi araya zamir n'si almaz: *båqqa* "bağa", *bålämgä* "çocuğuma", *qollärgä* "ellerine" vs. (Öztürk, 2017: 312).

Ägär ķolini çäkkäsi ***åstigä*** *koyib yånlåşläb yåtsä,* ***ķulåġıgä*** *şivirläydi.* "Eğer elini şakağının üstünde koyarak yan yattıysa da, kulağına fısıldardı." (UKK-3)

Yuķårıgä *ulåķtirädi, pästgä tüşirvårådi.* "Yukarıya çıkarıyor, aşağıya indiriyordu." (UKK-3)

Uni oylåķlär båşķarädi, ming ***köygä*** *sålädi, u* ***yåķķa*** *ålib bårädi, bu* ***yåķķa*** *ålib kelädi.* "Onu düşünceler yönetiyor, bin endişeye sevk ediyor, o yöne alıp gidiyor, bu yöne alıp geliyordu." (UKK-3)

Yeni Uygur Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Yeni Uygur Türkçesinde yönelme hâli ekine *+ga/+gä/+qa/+kä* biçimindedir. Ünlü ve tonsuz ünsüz ile biten kelimelere *+ġa/ +gä* biçimi, tonsuz ünsüz ile biten kelimelerden sonra *+qa/ +kä* biçimi kullanılmaktadır: *tavuşqa* "sese", *mäydanġa* "meydana", *sinipkä* "sınıfa" vs. (Ersoy, 2007: 377).

Ekki bala çölde kétivetip, ***özlirige*** *ķarap kélivatķan bir éyikni körüp ķaptu.* "İki çocuk giderlerken kendilerine doğru gelen bir ayıyı görmüş." (TU-148)

Éyiķ közdin ġayip bolġandin kéyin, ķéçip ketken bala aġisiniñ ***ķéşiġa*** *kélip: Éyiķ ķulaķınġa bir nima digendek ķılıvatti.* "Ayı gözden kaybolduktan sonra kaçan çocuk arkadaşının yanına gelip: "Ayı kulağına bir şeyler söyler gibiydi." (TU-148)

Kuzeydoğu Grubunda Yönelme Hâli Eki

Altay Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Altay Türkçesinde yönelme hâli eki *+ga/+ge/+go/+gö; +ka/+ke/+ko/+kö; +a/+e/+o/+ö* biçimindedir. Birinci, ikinci ve üçüncü şahıs iyelik ekli isimlerden sonra yönelme hâli ekinin *+a/+e/+o/+ö* biçimlerinden biri gelmektedir. Sadece üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra yönelme hâli eki gelirse araya zamir n'si gelmektedir: *turazına* "evine", *colgo* "yola", *adağa* "babaya", *künge* "güneşe" vs. (Dilek, 2007: 1037).

Kosmonavt bolorgo "5" alar kerek, dep enezi ***ogo*** *ayttı.* "Kozmonot olmak için "5" almak gerek diye annesi ona söyledi." (AT-15)

Men mında sok canıskan, men ***olorgo*** *tuş kiji, mege olordıŋ ar-bütkeni öskö*. "Ben burada çok yalnızım, ben onlara yabancıyım, benim için onların doğası farklı." (AL-64)

*Erte-erte çaktar kereginde kojondorıŋ kırdaŋ-****kırga*** *çakpındu suular ajıra köçkileyt.* "Erken dönemlerde gerektiğinde şarkılar kırdan kıra çoşkun ırmaklar aracılığıyla göçüyordu." (AL-64)

Hakas Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Hakas Türkçesinde yönelme hâli eki *+ğa/+ge/+ha/+ke/+a/+e* biçimindedir. */b/, /l/, /r/, /y/, /n/, /m/* ünsüzleri ve uzun ünlülerden sonra *+ğa/+ge* yönelme hâli eki, normal ünlüler ve */g/, /ğ/, /ŋ/* ünsüzlerinden sonra *+a/+e* yönelme hâli eki, tonsuz ünsüzlerden sonra *+ha/+ke* yönelme hâli eki kullanılmaktadır: *miige* "beyne", *ibge* "eve", *kipke* "elbiseye", *harahha* "göze" vs. (Arıkoğlu, 2007: 110; Buran vd.,2019: 135).

Atu pĭr ***çirde*** *odır polbinça.* "Atu bir yerde oturmaz." (ÇTLM-I-337)

Çe pĭrsĭnde Çis Nayka, pala ***toyına*** *çör kilçedĭp, haraa ağas püür, pĭrsĭ indĭrtĭn*. "İşte bir gün Çis Nayka, çocuk toyuna giderken, geceleyin orman kurdu, biri aşağıdan, ikincisi yukarıdan yaklaşmışlar." (ÇN-104)

Pabalarına *olları polısça, o****ollarına****-pabazı.* "Oğullarına babası, babası da oğullarına yardım edermiş." (ÇN-62)

Tuva Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Tuva Türkçesinde yönelme hâli eki *+ga/+ge/+ka/+ke* biçimindedir. Ek büyük ünlü uyumu ile tonluluk-tonsuzluk uyumuna uygun olarak eklenmektedir: *kışka* "kışa", *harga* "kara", *suurga* "köye", *nomga* "kitaba" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1178; Buran vd.,2019: 211).

Çaaskaan çeje oynar boor, meestiŋ kakpak hayalarınıŋ bireezinin ***baarınga*** *olurup algaş, hünçe körüp-le körüp-le olurgan*. "Yalnız ne kadar oynasa da, güneşli taraftaki kayalardan birinin önüne oturdu, güneşe sürekli bakıp durdu." (TTÇ-96)

Dıttıg-Hemde aalından öörenir ***şkolazınga*** *ekkep kaan.* "Dıttıg-Hem'deki köyünden okuyacağıokula getirmişti." (TTÇ-89)

Kolhoz pekarnyazınga bıjırgan biçii hlepti şkolaje kirerinden aŋgıda, ***başkılarga*** *bolgaş iyi çaŋgıs alban-haakçı ulustarga çetçir şaançe mün-ne berip turgan*. "Çiftlik

fırınında pişirilen küçük ekmeği okula getirilenin dışında, öğretmenlere ve tek görevli kişiye yetecek kadar veriyorlardı.” (TTÇ-89)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Yönelme Hâli Eki

Tatar Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Tatar Türkçesinde yönelme hâli eki *+ġa/+ge/+ḳa/+ke/+a/+e* biçimindedir. Ek üçüncü şahıs iyelik ekli isimlere *+a/+e* biçiminde gelmektedir: *tavıḳka* “tavuğa”, *tışḳa* “dışarıya”, *çeçekke* “çiçeğe”, *urınıma* “yerime” vs. (Öner, 2007: 709; Buran ve Alkaya, 2019: 44).

*Şerife isémlé bér fegıyr **qarçıqa** asrarğa birép qaldırıp, üzé Sasna isémlé avılnıñ **mullasına** kiyewge çıqqan.* “Şerife isimli ihtiyar, fakir bir kadına evlatlık verip kendisi Sasna isimli köyün imamına varmış.” (İQ-13)

*Min qış könnerénde tönle yalanayaq, külmekçen köyinçe **tışqa** çığam iken de bérazdan, **öyge** kérmékçé bulıp, **işékke** kilem iken. “Ben kış günlerinde geceleyin yalınayak,* gömlekcek şekilde dışarı çıkıyormuşum ve birazdan eve girmek isteyip kapıya geliyormuşum.” (İQ-13)

*Qış köné avıl ızbalarınıñ işéklerén açmaq **balağa** tügél, şaqtıy üsmér kéşélerge de meşeqat ve köç bulğanlıqtan, tabiğıy, min işékné aça almıym.* “Kış günü köy evlerinin kapılarını açmak çocuğa değil, pek çok yetişkin kişiye de meşakkatli ve zor olduğu için, tabiki, ben kapıyı açamıyor ve kapı dibinde ayaklarım buza yapışıp donuncaya kadar bekleyip duruyormuşum.” (İQ-13)

Kazak Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Kazak Türkçesinde yönelme hâli eki *+ğa/ +ge/ +qa/ +ke* biçimindedir. İyelik eki almamış isimlere *+ğa/ +ge/ +qa/ +ke* biçiminde, iyelik eki almış biçimlere ise *+a/+e* biçiminde eklenir: *köşege* “köşeye”, *cetige* “yediye”, *tawğa* “dağa”, *dosqa* “dosta” vs. (Tamir, 2007: 452; Buran ve Alkaya, 2019: 106).

*Söytip, kegi qaytqan tışqan öz inine **kelip** turıptı*. “Böylece, öcü alınan sıçan kendi inine girip oturmuş.” (ÇTLM-I-579)

*Aqıldı tışqandar jıyılısıp otırıp, keñesein aytıptı: Sen ol indi tastap, **özge** in qazıp al.* “Akıllı sıçanlar toplaşmış, danışacağı konuyu anlatmış: Sen, o ini terk edip başka bir in kaz.” (ÇTLM-I-579)

Bir tışqan tam aq awlap, ***inine*** *qaytıp kelse, onda bir jılan jatır eken*. "Bir gün sıçan yemeğini avlamış evine dönüp gelirken orada yatan bir yılan görmüş." (ÇTLM-I-579)

Kırgız Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Kırgız Türkçesinde yönelme hâli eki *+GA/+GO; +A/+O* biçimindedir. Ek, teklik şahıs iyelik eki almış isimlere ise *+a/+e/+o/+ö* biçiminde eklenir: *orokko* "orağa", *üyümö* "evime", *sözüŋö* "sözüne", *taşka* "taşa" vs. (Çengel, 2007: 508; Buran ve Alkaya, 2019: 179).

Baldar ***mektepke*** *cıynalışıp, sabaq oquy baştadı*."Çocuklar okula toplanıp ders yapmaya başladılar." (Q-17)

Qozubay sözünün ***ayağına*** *tınış belgilerin qoyo berdi.* "Sözünün sonuna noktalama işaretlerini koydu." (Q-17)

Baqıt kekilik uçqan ***tarapqa*** *bir toyqo deyre suqtanıp qarap turdu.* "Baqıt kekliğin uçtuğu tarafa uzunca bir süre hayranlıkla baktı." (Q-17)

Başkurt Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Başkurt Türkçesinde yönelme hâli eki *+ġa/+gä/+qa/+kä*/+a/+e biçimindedir. Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *+ġa/+gä*, tonsuz ünsüzlerden sonra *+qa/ +kä* biçiminde gelir. Birinci ve ikinci şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra ise ek *+a/+e* biçimindedir: *bişkä* "beşe", *güzälgä* "güzele", *maqsatqa* "maksada", *atıma* "atıma" vs. (Ersoy, 2007: 767; Buran ve Alkaya, 2019: 250).

Min ***hĕżge*** *bik heybet itĕp umarta ĕşlermĕn*. "Ben size güzelce bir kovan yaparım." (ÇTLM-I-85)

Bĕr vaḳıt ***urmanġa*** *utın alırġa bĕr kĕşĕ kilgen iken*. "Bir an ormana odun almaya bir kişi gelmiş." (ÇTLM-I-85)

Şul könden birlĕ bal ḳorttarı ***kĕşĕlerżĕ*** *bal mĕnen hıylay başlaġan.* "O günden biri de bal arıları insanlara bal ikram etmeye başlamış." (ÇTLM-I-85)

Nogay Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Nogay Türkçesinde yönelme hâli eki *+ka/+ke/ +ga/+ge/ +a/+e/ +na/ +ne'* dir. Ek, ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *+ga/+ge*, tonsuz ünsüzlerden sonra ise

+ka/+ke biçimindedir. Birinci ve ikinci şahıs iyelik ekli kelimelerden sonra ise *+a/+e* biçimindedir. Üçüncü şahıs iyelik ekli isimlere ise *+na/+ne* biçiminde eklenir: *közime* "gözüme", *üyine* "evin", *konakka* "misafire" vs. (Akbaba, 2007: 635; Buran ve Alkaya, 2019: 308).

Yarbas boyda şıqqan obırğustıñ dawazı sawlay ***awılğa*** *yayılıp ketedi.* "Tepeden gelen baykuş sesi bütün köye yayılıyordu." (QAP-381)

Tek moyşaqtı alğan basqa ***birewge*** *maqtanıp aytpasın.* "Ama boncuğu alan başka birine övünüp söylemesin." (ÇTLM-II-398)

Qoreyadan kitap baspadıñ bu yañı sulıbı ***Yaponiyağa*** *köşken.* "Kore'deki kitap basımının bu yeni kabiliyeti Japonya'ya da geçmiş." (KT-71)

Kırım-Tatar Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde yönelme hâli eki *+ğa/+ge/+qa/+ke/+a+/e* biçimindedir. Birinci ve ikinci şahıs iyelik eki almış isimlere *+a/+e* yönelme hâli eki gelir. Üçüncü şahıs iyelik eki veya aitlik eki almış isimlere yönelme hâli eki gelirken araya zamir *n*'si gelir. Birinci ve ikinci çokluk şahıs iyelik eki almış isimlere *+ğa/+ge* yönelme hâli eki gelir: *qışqa* "kışa", *işke* "işe", *yazğa* "yaza", *kitabımızğa* "kitabımıza" vs. (Yüksel, 2007: 845; Buran ve Alkaya, 2019: 376).

Çegertki ***yalığa*** *sıçrap çığa. "*Çekirge kıyıya sıçrayıp çıkar." (E-214)

Canım terek, közüm terek, ***mağa*** *biraz fındıḳ kerek, dey.* "Canım ağaç, gözüm ağaç, bana biraz palumut gerek, der." (E-214)

Çegertki, dostunı ḳurtarmaḳ içün, tez-tez ***domuzğa*** *uçıp bara.* "Çekirge, dostunu kurtarmak için, hızla domuza uçup gider." (E-214)

Karakalpak Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Karakalpak Türkçesinde yönelme hâli "barış sepligi" adı altında geçer. Yönelme hâli eki *+ğa/+ge/+qa/+ke/+a/+e/+na/+ne/+ğan* biçimindedir. Ek, ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *+ğa/+g*e biçiminde; tonsuz ünsüzlerden sonra *+qa/+ke* biçiminde; birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden sonra *+a/+e* biçiminde; üçüncü şahıs iyelik eki almış isimlerden sonra *+na/+ne* biçiminde; işaret zamirlerinden ve teklik şahıs zamirlerinden sonra ise *+ğan* biçiminde kullanılmaktadır: *oğan* "ona", *üyine* "evine",

*balam*a “çocuğuma”, *qusqa* “kuşa”, *qızğa* “kıza” vs.. (Uygur, 2007: 570; Buran ve Alkaya, 2019: 438).

Söytip sumlıqlı şağal on qoydı da jep bolıp, ***toğayğa*** *baradı*. “Böylece kurnaz çakal on koyunu da yedikten sonra ormana gitmiş.” (İQ-185)

Qoyan alıp barıp bir ***qudıqqa*** *üñildirdi*. “Tavşan onu bir kuyuya götürmüş.” (İK-195)

Xayalı jılap-eñirep, ***qolına*** *temir hasa alıp,* ***ayağına*** *temir gewiş kiyip tülki küyewin izlewge rawana boladı*. “Karısı hüngür hüngür ağlayıp, eline demir asa alıp, ayağına demir ayakkabı giyip tilki eşini aramaya revana oldu.” (İK-160)

Kumuk Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Kumuk Türkçesinde yönelme hâli eki *+ğa/+ge/+a/+e/+na/+ne/+ğar+/ger* biçimindedir. Ekin ünsüzünün tonsuz biçimi bulunmamaktadır. Birinci ve ikinci şahıs iyelik eki almış isimlere *+a/+e* yönelme hâli eki gelmektedir. Üçüncü şahıs iyelik eki almış isimlere yönelme hâli eki gelirken araya zamir *n*’si gelir. Yönelme hâli eki işaret zamirlerinde *+ğAr* biçimindedir: *atğa* “isme”, *tawğa* “dağa”, *atama* “babama”, *gözüŋe* “gözüne”, *şoğar* “ona” vs. (Pekacar, 2007: 978; Buran ve Alkaya, 2019: 508).

Men Xasawyurtda ***dünyağa*** *gelgenmen*. “Ben Hasawyurtda dünyaya geldim.” (ÇTLM-II-260)

Buzaw terekden de ***tüşüp****, qozu bulan birge tawşannı terisi de alıp, Arslanbekni abzarına qaytıp gele.* “Buzağı da ağaçtan inip kuzuyla birlikte tavşan postunu da alıp Arslanbek’in bahçesine dönüp gelirler.” (ÇTLM-II-273)

Şo ***aqçağa*** *ol pensiya dey*. “Bu paraya o emeklilik diyor.” (ÇTLM-II-273)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde yönelme hâli eki *+ġa/+ge/+ha/+a/+e* biçimindedir. Birinci, ikinci ve üçünü teklik şahıs iyelik eki almış isimlere *+a/+e* yönelme hâli eki gelmektedir. Ayrıca */n/* sesi ile biten isimlerden sonra yönelme hâli eki nazallaşarak *+ŋa/+ŋe* biçimine dönüşür: *cügeŋŋe* “dizgine”, *atha* “ata”, *elge* “köye”, *işge* “işe” vs. (Tavkul, 2007: 904).

Tişirıwğa *bu salamnı berirge caramaydı.* "Kadına bu selamı vermek uygun değildir." (OKMCC-12)

Tişirıw da salam bergen ***adamğa*** *"aşxılıq körüğüz" deb cuwab qaytarurğa kerekdi.* "Kadın da selam veren adama "iyilik görün" diye cevap vermesi gerekir." (OKMCC-12)

Qonaqğa *barğanda, üyge kire turub "üyügüzge igilik" derge tıyınşlıdı.* "Misafirliğe geldiğinde, eve girerken "evinize iyilik" demek münasiptir." (OKMCC-12)

Karay Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Karay Türkçesinde yönelme hâli eki *+xa/+kä/+ğa/+gä+A/+ar* biçimindedir. Teklik iyelik eki almış isimlere *+A* yönelme hâli eki gelmektedir. Üçüncü teklik şahıs zamirlerine ise *+ar* eki gelmektedir: *uruşxa* "savaşa", *küçkä* "güce", *alarğa* "onlara", *elinä* "eline" vs. (Gülsevin, 2010: 105).

Ol ***tuvarıma*** *tüzdä azaşma bermit. "*O hayvanlarımın tarlada kaybolmasına izin vermiyor." (Gülsevin, 2010: 107)

Kiyirgin tıyuvnu ***ürägiyä****; da* ***kulaxlarıya*** *aytmaxların bilmäknin. "*Akdi yüreğine, bilgi sözlerini kulaklarına giydir." (Gülsevin, 2010: 107)

Bar kelivçülär ***anar*** *kaytmaslar; da yetmäslär yolların tirliknin. "*Bütün gelenekler ona dönmezler, hayatın yollarını ona ulaştırmazlar." (Gülsevin, 2010: 107)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Yönelme Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde yönelme hâli eki "yönlük hâl eki" olarak da geçer. Yönelme hâli eki *+(y)A* biçimindedir. Ünsüz ile biten isimlere *+A* biçiminde, ünlü ile biten isimlere ise /y/ yardımcı sesini alarak gelir*: evä* "eve", *suya* "suya"*, gecäyä* "geceye", *mäkdäbä* "mektebe" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 195; Buran vd., 2020: 109).

Taxta evlərin ***üzərinə*** *sanki şəkər tozu səpmiş kimi görünürdü*. "Ahşap evlerin üzerine sanki tozu şeker serpmiş gibi görünüyordu." (V-9)

Elləri donmuş faytoncu Bəyazid səmtində ***dənizə*** *enən ikinci küçənin başında atın cilovunu çəkdi*. "Elleri donmuş faytoncu Beyazıt semtinde denize inen ikinci sokağın başında atın dizginini çekti." (V-9)

Heca ***vəzninə*** *yaxın bəhrlərdə bir sıra şeirlər yazmışdır*."Hece veznine yakın kalıplarla şiirler yazmıştır." (AQŞA-32)

Türkmen Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Türkmen Türkçesinde yönelme hâli eki "yaklaşma hâli eki" olarak da adlandırılır. Ek, *+A* biçimindedir: *dañaa* "sargıya", *darağa* "tarağa", *uukaa* "uykuya", *öye* "eve" vs. (Kara, 2007: 257; Buran vd., 2020: 178).

2000-nji ýylyñ Bitaraplyk aýynda Magtymguly adyndaky ýaşlar ***guramasyna agzalyga*** *kabul edildim*. "2000 yılının Bitaraplık ayında Mahtumkulı adlı gençler topluluğuna üyeliğe kabul edildim." (TD-145)

Eý, akmak adam, men ýañy ***saña*** *akyl berdim geçen işe gynanma diýip sen* ***oña*** *qulak salmadyñ.* "Ey ahmak adam, ben sana biraz önce akıl verdim, geçip giden işe pişmanlık duyma diye." (TŞS-16)

Eý, adamzat, sen ***başyña*** *bir iş gelip-geçende,* ***oña ö****künme.* "Ey insanoğlu, sn başından bir iş gelip geçince, buna pişmanlık duyma." (TŞS-16)

Gagavuz Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Gagavuz Türkçesinde yönelme hâli eki *+(y)A* biçimindedir. Fakat bazen *+A* sesinin düşmesi ile kaynaştırma sesi olan /y/ yönelme hâli eki görevini üstlenir: *pazara, suya, çürää* vs. (Özkan, 2007: 114; Buran vd., 2020: 146).

Magtymguly Şirgazy medresesinde üç ýyl okap, ***ýurduna*** *gaýdypdyr.* "Mahtumkulu, Şirgazi medresesinde üç yıl okuyup, memleketine dönmüş." (TD-91)

Keçi verdi ona emsin südünü da giti geeri, o uşak ta kaçtı da genä bayırın ***içinä*** *girdi.* "Keçi ona emmesi için sütünü verdi ve geri gitti, çocuk ise kaçtı ve yine dağın içine girdi." (K-61)

Etişti keçi bir büük ***bayıra,*** *bayır deliindän dä kaçarak çıktı bir küçük tüülü.* "Keçi büyük bir dağa vardı, dağın deliğinden de koşarak küçük bir tüylü çıktı." (K-61)

Dönüp oradan çorbacı demiş, ani o tüülü yavru bir ***çocuaa*** *benzärmiş*. "Mal sahibi oradan dönüp o tüylünün küçük bir erkek çocuğuna benzediğini söylemiş." (K-61)

Türkiye Türkçesinde Yönelme Hâli Eki

Türkiye Türkçesinde yönelme hâli eki *+(y)A* biçimindedir. Ek üçüncü şahıs iyelik eki almış kelimelere ya da aitlik eki almış kelimelere geldiğinde ise araya zamir n'si alır: *eve, evine, evdekine, paraya, arsaya, sakıza* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 51; Buran vd., 2020: 42).

*Hatta parmağıyla **yardımcısına** yaklaşmasını işaret edip telsizlerden az evvel aldıkları bilgiyi anons etme emrini verdi*. (A71-11)

*Diğer **arkadaşlarına** dönüp kargoyu kontrol ettim, normal görünüyor, bilgisini verdi. (*A71-9)

*Ve derhâl en yakın maskeyi ağız ve **burnuna** takmak için uzandı*. (A71-14)

*Gökyüzünü kestirebilmek için gözü gayriihtiyari pencereden **dışarıya** çevrildi.* (A71-14)

Tablo 1.31. Kör- fiilinin ekleşme tablosu.

***Kör-* fiilinin yönelme hâli eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**Yönelme hâli ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Kör-* fiilinin yönelme hâli eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+ka/+kä/+a/+ä*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+ka/+ke; +ga/+ge; +a/+e*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+(y)A*	X
Çuvaş Türkçesi	*+A*	X
Yakut Türkçesi	*+ka/+ke/+ko/+kö;+ga/+ge/+go/+gö; +ğa/+ğe/+ğo/+ğö;+na/+ne/+no/+nö; +xa+xe/+xo/+xö*	X
Halaç Türkçesi	*+ga/ +ge; +ka/ +ke; +a/+e*	X
Özbek Türkçesi	*+gä*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+ga/+gä/+qa/+kä*	X

Altay Türkçesi	*+ga/+ge/+go/+gö;+ka/+ke/+ko/+kö; +a/+e/+o/+ö*	X
Hakas Türkçesi	*+ğa/+ge/+ha/+ke/+a/+e*	X
Tuva Türkçesi	*+ga/+ge/+ka/+ke*	X
Tatar Türkçesi	*+ġa/+ge/+ḳa/+ke/+a/+e*	X
Kazak Türkçesi	*+ğa/ +ge/ +qa/ +ke/ +a/+e*	X
Kırgız Türkçesi	*+GA/+GO; +A/+O*	X
Başkurt Türkçesi	*+ġa/+gä/+qa/+kä*/+a/+e	X
Nogay Türkçesi	*+ka/+ke/ +ga/+ge/ +a/+e/ +na/ +ne*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+ğa/+ge/+qa/+ke/+a+/e*	X
Karakalpak Türkçesi	*+ğa/+ge/+qa/+ke/+a/+e/+na/+ne/+ğan*	X
Kumuk Türkçesi	*+ğa/+ge/+a/+e/+na/+ne/+ğar+/ger*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+ġa/+ge/+ha/+a/+e*	X
Karay Türkçesi	*+xa/+kä/+ğa/+gä+A/+ar*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+(y)A*	
Türkmen Türkçesi	*+A*	
Gagavuz Türkçesi	*+(y)A, +y*	
Türkiye Türkçesi	*+(y)A*	

2.2.11. Küse-> -AsI, -esĭ, -ähĭ

İstek kipi *-(y)esi/ -(y)ası* ekinin kökeni bir fiile dayanmaktadır. İstek kipi *-(y)esi/ -(y)ası* ekinin *küse-* "dilemek, istemek" fiilinin ekleşmesiyle oluşmuştur: *küsi- > güsi-> gisi-> gesi- > -ası/ -esi* (Kuznetsov, 1995: 215).

Aslında çoğu araştırmacılar *-(y)esi/ -(y)ası* ekinin iki ayrı ekin birleşmesinden ortaya çıktığını söyler. Zeynep Korkmaz *-(y)esi/ -(y)ası* ekinin ilk unsuru olarak gördüğü *–a/-e* ekinin *–ga/-ge* gelecek zaman ekinden geldiğini söyler. İkinci unsuru için ise *–sıg/-sig* gelecek zaman eki veya sıfat-fiil ekinin olduğunu söyler. Vecihe Hatipoğlu ise *-(y)esi/ -(y)ası* ekinin ilk unsuru olarak gördüğü *–a/-e* ekinin Eski Türkçedeki *–gu/-gü* eki olduğunu söyler.

Küse- fiilini aslında dört tane ekin bünyesinde görürüz: *-ası/-esi* istek eki, *-ası/-esi sıfat fiil eki, -üser, -usar/ -ısar, -iser* gelecek zaman eki, *-iğse/ -ığsa* fiilden fiil yapım eki (Kuznetsov, 1995: 215).

-AsI istek eki Başkurt Türkçesinde *–AhI/ -yhI biçiminde;* Tatar Türkçesinde*–ası/-esi biçiminde;* Azerbaycan Türkçesinde *–(y)AsI* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *-AsI* biçiminde kullanılmaktadır.

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda -AsI İstek Eki

Başkurt Türkçesinde -AsI İstek Eki

Başkurt Türkçesinde istek çekimi dört türlü yapılmaktadır. Konumuzu ilgilendiren çekim türü fiile *–AhI/ -yhI* sıfat fiil ekinin, iyelik kaynaklı şahıs eklerinin ve *kil-* yardımcı fiilinin gelmesi ise yapılır: *alalım kilä* "almak istiyorum/ alasım geliyor", *alahı kilmäḫ* "alası gelmiyor" vs. (Ersoy, 2007: 782; Buran ve Alkaya, 2019: 258).

Tatar Türkçesinde -AsI İstek Eki

Tatar Türkçesinde istek çekimi iki türlü yapılmaktadır. Birini tip çekim fiile *–ası/-esi* ile *kile* kelimesinin gelmesi ile yapılır: *açası kile* "açmak istemek", *uzasıları kilmiy* "geçmek istememek" vs. (Öner, 2017: 717; Buran ve Alkaya, 2019: 51).

Qara yılanğa kiyewge ***çığasım yuq****, qotqarığız.* "Kara yılanla evlenmek istemiyorum, kurtarın." (ÇTLM-II-48)

Güneybatı / Oğuz Grubunda -AsI İstek Eki

Azerbaycan Türkçesinde -AsI İstek Eki

Azerbaycan Türkçesinde istek çekimi fiile *-(y)A* ekinin gelmesi ile yapılmaktadır. Fakat Azerbaycan Türkçesinde *"lazım şäkli"* adı altında geçen bir kip vardır. Bir nevi gereklilik manası verir. Fiile *–(y)AsI* eki ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *alasıyam* "almam lazım", *oxuyasısan* "okuman lazım" vs. Aslında bu kip her zaman kesin bir gereklilik anlamı taşımaz. Bazen de olması çok istenen bir durumu belirtir (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 210)

Tablo 1.32. Küse- fiilinin ekleşme tablosu.

***Küse-* fiilinin *–AsI* istek kipi eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-AsI* istek kipi ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Küse-* fiilinin ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Tatar Türkçesi	*-esĭ*	X
Başkurt Türkçesi	*-ähĭ*	X
Azerbaycan Türkçesi	*-AsI*	X
Türkiye Türkçesi	*-AsI*	X

2.2.12. Küse- > -IsAr, -UsAr

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan *-ısar, -iser, -üser, -usar* gelecek zaman ekinin bünyesinde *küse-* "dilemek, istemek" fiilini görürüz. *Küse-* fiilinin geniş zaman eki almış şekli olmalıdır: *gül küser< gülüser "gülmek ister< gülecek*". Şart eki *–sar/-ser'* in sık kullanılması ve *–ısar/ -iser/ -üser/ -usar* ekine de benzemesi karışıklığa sebep olacağından *-ısar/ -iser/ -üser/ -usar* gelecek zaman eki yerini *–acak/-ecek* gelecek zaman ekine bırakmış olmalıdır (Kuznetsov, 1995: 216).

Ekin kökeni hakkında çoğu araştırmacılar sessiz kalsa da ekin birden çok heceli olması nedeniyle kelime kökenli olduğunu düşünen araştırmacılar da çoktur (Balcı, 2011: 7).

Gelecek zaman *-ısar/-iser/ -üser/ -usar* ekinin birleşik bir ek olduğunu düşünenler de vardır. Ekin ilk unsurunun */-I/* zarf-fiil eki olduğunu ikinci unsurun ise şart kipi /-sAr/ ekinin olduğunu söyleyen görüşler vardır (Hatiboğlu, 1954: 255). Ekin, *-I* zarf-fiil eki ve

–sAr ekinin birleşmesinden oluşmadığını, *-IgsA-, -UgsA-* eki ile */-r/* geniş zaman ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ileri süren araştırmacılar da vardır (Tekin, 1954: 453).

Ekin etimolojisini, Melioranskiy ve Adamoviç gibi araştırmacılar *-gsA* ve geniş zaman ekinin birleşimi şeklinde açıklar (Aktaran: Flemming, 2011: 144).

Deny ve Menges gibi araştırmacılar ise ekin *–g* ya da *–gü* eki ile *+ser* ekinin birleşiminden oluştuğu görüşündedirler (Aktaran: Flemming, 2011: 144).

A. Bodrogligeti ise bu ekin etimolojisini *sa-* tasvir fiilinde aramaktadır. Ekin, zarf-fiil eki olan */-I/* ekinin ve düşünmek, sanmak anlamındaki *sa-* fiilinin *-r* geniş zaman eki eki almış biçiminin birleşiminden meydana gelmiş olabileceği görüşündedir (Aktaran: Flemming, 2011: 141).

Ekin yapısının *(-y)A turur* gibi bir birleşik yapıdan meydana geldiğine dair görüşler de vardır. Fiil +zarf-fiil eki+ tasviri fiil şeklinde bir yapının zamanla ekleşmesinden meydana gelmiş olabileceği gibi görüşler vardır (Uygur, 2007: 1193). Aslında bu açıklama Kuznetsov'un *küse-* etimolojisini destekler niteliktedir.

Küse- fiilinden ekleşen *–ısar/ -iser/ -üser/ -usar* gelecek zaman eki Harezm Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde nadir olarak Eski Türkiye Türkçesinde ise yaygın olarak kullanılmıştır. Eski Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmasına rağmen şart eki *–sar/-ser'* in de sık kullanılması ve *–ısar/ -iser/ -üser/ -usar* ekine de benzemesinden dolayı karışıklığa sebep olacağından *-ısar, -iser/ -üser/ -usar* gelecek zaman eki yerini *–acak/-ecek* gelecek zaman ekine bırakmış olmalıdır.

Orta Türkçede -ısar, -iser/ -üser/ -usar Gelecek Zaman Eki

Harezm Türkçesinde gelecek zamanı ifade etmek için kullanılan eklerden birisi de *-ısar, -iser/ -üser/ -usar* ekidir. Bu ek nadir de olsa kullanılmıştır. Harezm Türkçesinde gelecek zamanı ifade eden diğer ekler şunlardır: *-gAy/ -AsI/ -gU* (Hacıeminoğlu, 1997: 153).

Özümizge özümiz yıglasak zâr

Kim uş biz tig bize kim ***yıglayısar*** "Kendimize kendimiz ağlasak. Kim bize bizim gibi ağlayacak?" (HŞ-4584)

Yaraş bu bagrı baş birle iy yâr

Kim uş tün bardı bu kün ***kalmayısar*** "Ey yâr, bu bağrı yaralı ile birlikte ol. Ki dün vardı bu gün kalmayacak." (HŞ-3946)

İçeliŋ bâde kim güller ***solısar***

Tinimiz 'âkıbet toprak ***bolısar*** "Bade içelim ki güller solacak. Tenimiz sonunda toprak olacak." (MN-89-309r:8)

Kıpçak Türkçesinde gelecek zamanı ifade etmek için kullanılan eklerden birisi de *-ısar, -iser/ -üser/ -usar* ekidir. Bu ek Kıpçak Türkçesinde diğer gelecek zaman ekleri gibi çok sık olmasa da kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesinde gelecek zamanı ifade eden diğer ekler şunlardır: *-GAy/ -GA/ -AsI/ -AçAk* (Karamanlıoğlu, 1994: 131).

Sevünmek yok körüp düşmen ölüsin. ***Keliser*** *çûn bize ol devr ayakı.* "Düşman ölüsünü görüp de sevinmek olmaz. Çünkü o kader bir gün bize de uğrayacak." (GT-91:6-7)

Her kim özine suvâl işikin açtı, ölgünçe ol ir niyâz içinde ***bolısar****. Her yirde 'azîz irür kanâ'at ehli. Minnet kötürüp tirilgen ir hor* ***öliser.*** "Kendisini sorgulayan kişi, ölünce niyaz içinde olacak. Kanaat ehli her yerde azizdir. Minnet içinde yaşayan kişi hor ölecektir." (GT- 211:2-5)

Eski Türkiye Türkçesinde -ısar, -iser/ -üser/ -usar Gelecek Zaman Eki

Eski Türkiye Türkçesinde gelecek zaman çekimi fiile *-ısar, -iser/ -üser/ -usar* ekinin gelmesi ile yapılır. Ekin Eski Türkçe'nin son zamanlarında ortaya çıktığı düşünülür. Eski Türkiye Türkçesinin en yaygın kullanılan gelecek zaman çekimidir. Dönemin sonlarına doğru yerini *–(y)AcAk* ekine bırakmıştır (Balcı, 2011: 7; Gülsevin, 2004: 100). Şart eki *–sar/-ser'* in sık kullanılması ve *-ısar, -iser/ -üser/ -usar* ekine de benzemesi karışıklığa sebep olacağından *-ısar, -iser/ -üser/ -usar* gelecek zaman eki yerini *–acak/-ecek* gelecek zaman ekine bırakmış olmalıdır (Kuznetsov, 1995: 216).

Süheyl'e didi Nev-bahār indi gör

Ki içenlerün ***olısar*** *gözi kör* (SN-2155)

Oldı āhir senün ol ḳardaşun

Görisersin *hoş-dur[ur]senün içün* (YZ-1102)

Devletüm yāri kıla vuslat-ı yāra irişem

Tablo 1.33. Küse- fiilinin ekleşme tablosu.

***Küse-* fiilinin *–ısar/ -iser/ -üser/ -usar* gelecek zaman eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-ısar/ -iser/ -üser/ -usar* gelecek zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Küse-* fiilinin *–ısar/ -iser/ -üser/ -usar* gelecek zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak Türkçesi)	*-ısar/ -iser/ -üser/ -usar*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*-ısar/ -iser/ -üser/ -usar*	X

2.2.13. Küse-> -(I)gsA-, -(U)gsA-,-(I)ksA-

Fiilden fiil yapım eki olan *–iğse-, -ığsa-* eki aslında *küse-* "dilemek, istemek" fiilinin ekleşmiş şekillerinden biridir. *Biligse- <bili küse- < bil küse-* "bilmek istemek" fiili bu ekleşme sonucu oluşmuş olmalıdır (Kuznetsov, 1995: 216). Ekin "bir şeyi yapmak istemek" anlamında fiiller türettiğine bakacak olursak *küse-* fiilinden ekleşmiş olması muhtemeldir.

Aslında çoğu araştırmacı *–iğse-, -ığsa-* fiilden fiil yapım ekinin birleşik bir ek olduğunu düşünür. Fiilden isim yapma eki *-g* eki ile isimden fiil yapma *+sa-* ekinin birleşmesiyle oluştuğunu ileri süren araştırmacılar vardır (Gabain, 1988: 59; Erdal, 1991: 525; Eraslan, 2012: 109, Korkmaz, 1994: 146; Banguoğlu, 1974: 280). Araştırmacıları böyle düşünmeye sevk eden neden *–(I)g* eki olmalıdır. Çünkü böyle düşünen araştırmacılar aynı zamanda *–(I)g ekini –(I)gçI, -(I)glIk, -gInçA* gibi eklerim bünyesinde de olduğunu düşünür (Erdal, 2004: 153). Araştırmacıların dediği gibi bu ekin birleşik bir ek olması yerinde bir değerlendirme değildir. Eğer bu ek birleşik bir ekse ve ekin ilk unsuru olan *–g* eki zamanla eridiyse Türkiye Türkçesinde de bu ekteki /g/ sesini düşmüş olarak görmeliydik. Ekin, Karahanlı Türkçesinden sonra *–sA* biçimlerine rastlamaktayız. Bu durum Türkiye Türkçesinde görülen *-(I)ksA-* ekini açıklamaz. Bu ek *küse-* fiilinden ekleşmiş ve arkaik olarak kullanılmaktadır.

Ek, Uygur Türkçesinde *-(I)gsA-, -(U)gsA-,* Karahanlı Türkçesinde *-(I)gsA-, -(U)gsA- / -IsA- / -sA-,* Tuva Türkçesinde *-(I)ksA-,* Türkiye Türkçesinde *-(I)ksA-* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Uygur Türkçesinde ek *-(I)gsA-, -(U)gsA-* biçimindedir: *barıġsa-* "gitmeyi arzu etmek", *öpügsä-* "öpmeyi arzu etmek", *körügsä-* "görmeyi arzu etmek" vs. (Gabain, 1988: 59; Erdal, 2004: 153).

Karahanlı Türkçesinde bu eki *–IsA* biçiminde görmekteyiz. Uygur Türkçesinde fiilden fiil yapma eki *-(I)gsA-, -(U)gsA-* Karahanlı Türkçesinde baştaki */g/* ünsüzünün kaybolmasıyla *-IsA-* biçimine dönüşmüştür (Erdal, 2004: 153). Bu dönemde ekin ünsüzünün düşmemiş şekli ile de karşılaşmaktayız. Bir geçiş dönemidir diyebiliriz. Karahanlı Türkçesinde *-(I)gsA-, -(U)gsA- / -IsA- / -sA-* biçimleri bulunan bu ekin Karahanlı Türkçesinden sonra *–sA* biçimlerine rastlamaktayız (Keskin, 2017: 197).

*ewin barqın sat**ıgsa**dı*
*yulug berip yaz**ıgsa**dı*
*tirig erse tur**ugsa**dı*
anar saqınç küni tugdı "(Düşman) onun evini barkını satmak istedi, Kendisi için bir fidye olarak, Hayatta kalmak istedi, Kederin güneşi doğdu onun için." (Atalay, 1986b: 333).

Orta Türkçede *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Çağatay Türkçesinde fiilden fiil yapma ekleri içerisinde *–iğse-, -ığsa-* eki yoktur. Fakat ondan kısalmış olması muhtemel olan bir *-sA-* eki vardır: *körse-t-* "göstermek", *ḳapsa-* "kaplamak istemek, kuşatmak" (Eckmann, 2012: 60).

Güneydoğu/ Karluk Grubunda *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Yeni Uygur Türkçesinde fiilden fiil yapma ekleri içerisinde *–iğse-, -ığsa-* eki yoktur. Fakat ondan kısalmış olabileceğini düşündüğümüz fiilden fiil yapan *-sa-, -sä-* eki vardır. Ek nadir olarak kullanılmaktadır: *ahsa-* "aksamak", *däpsä-* "çiğnemek", *vs.* (Ersoy, 2007: 375).

Kuzeydoğu Grubunda *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Altay Türkçesinde *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Altay Türkçesinde fiilden fiil yapma ekleri içerisinde *–iğse-, -ığsa-* eki yoktur. Fakat ondan kısalmış olması muhtemel olan bir *-sA-* eki vardır. Fakat bu ek de sadece birkaç kelimede görülür: *kapsa-* "birine, bir şeye saldırmak, hücum etmek; kapsamak,

ortaya almak, çevirmek; zorla tutmak, zaptetmek”, *tepse-* “çiğnemek, ayaklarıyla çiğnemek, ezmek, tepmek” vs. (Dilek, 2007: 1033).

Tuva Türkçesinde *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Tuva Türkçesinde fiilden fiil yapma eki *–iğse-, -ığsa* eki yoktur. Fakat ondan kısalmış olabilecek *-sA-* fiilden fiil yapma eki de yoktur. Ancak isimden fiil yapan bir +sA- ekinden bahsedilir. Bu ekin fiillerden sonra *-(I)k-sA-* şekliyle kullanıldığına görülmüştür. Bu ek, *–iğse, -ığsa* ekinin arkaik bir kullanımı olabilir: *ajıldaksa-* “çalışmak istemek”, *alıksa-* “almak istemek”, *baştaktanıksa-* “şaka yapmak istemek” (Arıkoğlu, 2007: 1172).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Kırgız Türkçesinde *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Kırgız Türkçesinde fiilden fiil yapma eki *–iğse-, -ığsa* eki yoktur. Fakat ondan kısalmış olabilecek *-sA-* fiilden fiil yapma eki de vardır: *kaysa-* “keskin bir şeyle vurarak parçalamak”, *tepse-* “çiğnemek” vs. (Çengel, 2017: 151).

Güneybatı / Oğuz Grubunda *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Türkmen Türkçesinde *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Türkmen Türkçesinde fiilden fiil yapma eki *–iğse-, -ığsa* eki yoktur. Fakat ondan kısalmış olabilecek *-sA-* fiilden fiil yapma eki vardır. Türkmen Türkçesinde fiilden fiil yapan *-sA-* ekinin sadece bir-iki örneği vardır: *gıssa- “basmak, sıkıştırmak”, debse-* vs. (Hanser, 2003: 166).

Gagavuz Türkçesinde *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Gagavuz Türkçesinde fiilden fiil yapma eki *–iğse-, -ığsa* eki yoktur. Fakat ondan kısalmış olabilecek *-sA-* fiilden fiil yapma eki vardır. Gagavuz Türkçesinde *-sA-* fiilden fiil yapma ekinin sadece bir örneği vardır: *ense-* “yenmek” (Özkan, 2007: 112).

Türkiye Türkçesinde *–iğse-, -ığsa-* Fiilden Fiil Yapım Eki

Türkiye Türkçesinde fiilden fiil yapma ekleri arasında *–ikse-* eki görülmektedir (Banguoğlu, 1974: 280).

Tablo 1.34. Küse- fiilinin ekleşme tablosu.

***Küse-* fiilinin *–iğse-, -ığsa-* fiilden fiil yapma eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***–iğse-, -ığsa-* fiilden fiil yapma ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Küse-* fiilinin ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*-(I)gsA-, -(U)gsA-, -(I)sA-, -sA*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*-sA-*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*-(I)ksA-*	X
Altay Türkçesi	*-sA-*	X
Tuva Türkçesi	*-(I)ksA-*	X
Kırgız Türkçesi	*-sA-*	X
Türkmen Türkçesi	*-sA-*	X
Gagavuz Türkçesi	*-sA-*	X
Türkiye Türkçesi	*-(I)ksA-*	X

2.2.14. Küse-> -(y)AsI, -AhI, -yhI, -yhU, -ıysı, -isĭ, -As

Gelecek zaman sıfat-fiil eki *–AsI* ekinin kökeni *küse-* "dilemek, istemek" fiilidir. Kelime şu şekilde bir gelişim sürecinden geçmiş olmalıdır: *küsi- > güsi-> gisi-> gesi- > -ası/ -esi* (Kuznetsov, 1995: 215).

Bazı araştırmacılar *–AsI* sıfat-fiil ekinin birleşik bir ek olduğunu düşünürler. Bang, bu ekin *al-* yardımcı fiili ile *–sı/-si* fiilden isim yapma ekinin birleşiminden oluştuğu ya da *–a/-e* zarf-fiil eki ile *+sı/+si* üçüncü şahıs teklik iyelik ekinin birleşiminden oluştuğunu düşünür. Borckelmann, *–AsI* sıfat-fiil ekinin *–a/-e* zarf-fiil eki ile *–sıġ-/-sig> –sı/-si* ekinin birleşiminden oluştuğunu düşünür. Baskakov, ekin *–ġı/-gi* fiilden isim yapım eki

ile *–sa/-se* şart ekinin birleşmesinden ortaya çıktığını söyler. Benzing, ekin Çuvaş Türkçesindeki *-as/-es* eki ile *+ı/+i* üçüncü şahıs iyelik ekinin birleşimi olduğunu belirtir. Banguoğlu, ekin *–a/-e* zarf-fiil eki ile *–sı/-si* üçüncü şahıs teklik iyelik ekinin birleşiminden oluştuğunu söyler. Mansuroğlu, ekin *–ġä/-ge* eki ile *–sıġ/-sig> -sı/-si* ekinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler. Ergin, ekin *–ġa/-ge* eki ile *–sı/-si* üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin birleşmesinden oluştuğu söyler. Korkmaz, *-ġä/-ge* gelecek zaman eki ile *–sıġ/-sig> -sı/-si* gelecek zaman ekinin birleşiminden oluştuğunu söyler (Aktaran: Sağlam, 2020 68; Bayraktar, 2004: 103). Kutb'un Hüsrev ü Şirin'inde geçen *yegesi neŋ* "yenilecek şey" ifadesine dayanarak *-AsI* ekinin *–GAsI*'dan geldiği sonucunu çıkaranlar da vardır. Ek, *–GA* fiilden isim yapma eki ile iyelik ekinin birleşmesinden meydana geldiği görüşünde olanlar vardır (Sağlam, 2020: 68).

Küse- "dilemek, istemek" fiili sadece *–AsI* sıfat-fiil eki olarak ekleşmemiştir. İstek kipi *-(y)esi/ -(y)ası,* gelecek zaman eki *-ısar, -iser/ -üser/ -usar,* fiilden fiil yapım eki olan *–iğse-, -ığsa-* eki de *küse-* fiilinin ekleşmesinden oluşmuştur. *–AsI* sıfat-fiil eki Çuvaş Türkçesinde *–As* biçiminde; Tatar Türkçesinde *–ası/ -esĭ/ -ısı/ -isĭ* biçiminde*;* Başkurt Türkçesinde *-AhI/ -yhI/ -yhU* biçiminde; Karay Türkçesinde *-(y)AsI* biçiminde; Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde *-AsI* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkiye Türkçesinde –AsI Sıfat-Fiil Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *–(y)AsI* sıfat-fiil eki ikinci derecede işlek bir ektir: *gelesi, işidesi, ağlayası* vs. (Gülsevin, 1997: 124).

Yā resūlallah teŋri geçmiş ve ***gelesi*** *yazuġuŋ yarlıgadı mı* (KE-101)

Var mi kimse başumı ***bağlayası****/ ölür isem üstüme* ***ağlayası.*** (Gülsevin, 1997: 124)

Ve bir öyün etmegüm var ***yiyesi*** *ve ne yirüm var* ***ţurası*** *ve ne tonum var* ***ġiyesi.*** (Gülsevin, 1997: 124)

Uzak Lehçeler Grubunda –AsI Sıfat-Fiil Eki

Çuvaş Türkçesinde –AsI Sıfat-Fiil Eki

Çuvaş Türkçesinde gelecek zaman *–As* sıfat-fiil eki aslında *küse-* fiilinin ekleşmiş biçimidir: *man kalaśas sĭmahĭm* "konuşulacak sözüm", *śites erne* "gelecek hafta", *kĭtartas vĭhĭt* "gösterilecek vakit" vs. (Ersoy, 2018: 70).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda –AsI Sıfat-Fiil Eki

Tatar Türkçesinde –AsI Sıfat-Fiil Eki

Tatar Türkçesinde gelecek zaman *–ası/ -esĭ/ -ısı/ -isĭ* sıfat-fiil eki aslında *küse-* fiilinin ekleşmiş biçimidir: *ukıysı kitap* "okunacak kitap", *kilesĭ yıl* "gelecek yıl" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 60).

Başkurt Türkçesinde –AsI Sıfat-Fiil Eki

Başkurt Türkçesinde gelecek zaman *–ahı/ -ehĭ/ -yhı/ -yhĭ* sıfat-fiil eki aslında *küse-* fiilinin ekleşmiş biçimidir: *yatlayhı şiğır* "ezberlenecek şiir", *qaldırahı vasıyat* "bırakılacak vasiyet" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 268).

Karay Türkçesinde –AsI Sıfat-Fiil Eki

Karay Türkçesinde *–(y)AsI* sıfat-fiil eki, Karay Türkçesinde *"kel-"* fiili ile birlikte kullanılmıştır (Gülsevin, 2010: 183).

***Keläsi afta**, terk vaxtta (yuvux vaxtta / teyz vaxtta). "*Gelecek hafta, yakında." (Gülsevin, 2010: 183)

*Keşke sav esänlär **keläsi** yılğa yetişkeybiz!* "Keşke sağ salim gelecek yıla ulaşsak." (Gülsevin, 2010: 183)

*Da bergin maya yaxşı ülüş da yaxşı yal da yaxşı işlär neçiktä ki sıylı bolğäymın tirliklärinä **keläsi** dunyanın.* "Bana iyi hisse, iyi ödül ve iyi işler ver, bir gün dünyanın gelecek yaşamları için saygıdeğer olayım." (Gülsevin, 2010: 183)

Güneybatı / Oğuz Grubunda –AsI Sıfat-Fiil Eki

Azerbaycan Türkçesinde –AsI Sıfat-Fiil Eki

Azerbaycan Türkçesinde gelecek zaman *–AsI* sıfat-fiil eki aslında *küse-* fiilinin ekleşmiş biçimidir: *görülesi qonak, tutulası plan, görülesi iş* vs. (Buran vd., 2020: 127).

Türkiye Türkçesinde –AsI Sıfat-Fiil Eki

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman *–AsI* sıfat-fiil eki aslında *küse-* fiilinin ekleşmiş biçimidir: gidesi insan, korkulası olay, verilesi dolap vs. (Buran vd., 2020: 66).

Tablo 1.35. Küse- fiilinin ekleşme tablosu.

***Küse-* fiilinin *–AsI* sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***–AsI* sıfat-fiil ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Küse-* fiilinin ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**

Çuvaş Türkçesi	*-As*	X
Tatar Türkçesi	*–ası/ -esĭ/ -ıysı/ -isĭ*	X
Başkurt Türkçesi	*-AhI/ -yhI/ -yhU*	X
Karay Türkçesi	*-(y)AsI*	X
Azerbaycan Türkçesi	*-AsI*	X
Türkiye Türkçesi	*-AsI*	X

2.2.15. Sıg-> +lI, +lU, +lIg, +lUg, +lIk, +lUk +lUU, +dUU, +tUU, +lĩ, +lĭ, +llĩ, +llĭ, +lAAx, +lOOx, +DAAx, +DOOx, +nAAx, +nOOx, +dI, +dU, +tI/ +tU, +nI, +nU, +nIg, +nÜg, +DIg, +DUg

Sıg- fiili, isimden isim yapan *+lı(ġ)/ +lu(ġ)* ekinin kökeni olarak gösterilir. *Sıg-* "sığmak" fiili ekleşmiş, ekleşirken de kendisine benzeyen başka bir ek ile karışmasın diye /s/ sesini /l/ sesine değiştirmiştir.

Eski Türkçede, ekteki */l/* sesi başka bir kelimenin başında bulunamıyordu. Buradan bu */l/* sesinin aslında başka bir sesin yerini tuttuğunu anlayabiliriz. /l/ sesi */s/, /z/, /t/, /c/* gibi seslerle karşılıklı uygunluğu uzmanlar tarafından da dile getirilir. Altay dil ailesindeki denkliğe göre ince sıradan ön damak ünsüzü olan /l/ sesi, kalın sıradan ön damak ünsüzü ø < s < ş < ç < l^1 < *l/# > l^2 > r^2 > r > z > s > ø ekleşme sırasında söz içinde veya kelime sonunda hatta kelime başında çeşitli varyantlar oluşturabilir (Hazar, 2023: 88). Bu durumda *sıg-* kelimesi hem ses hem de anlam değişikliğine uğrayarak morfo-semantik başkalaşmaya uğramıştır (Hazar, 2015: 1649). Diğer seslerle başlayan kelimelere baktığımızda *sug* "su", *tug* "bayrak, set", *tıġ-* "körletmek"; *+lIg*/*+lUg* ekine anlamca uygunluğu görülmemektedir. Sadece *sıg-* "sığmak" fiili uymaktadır. Bu durumda *+lIg* /*+lUg* ekinin kökeni *sıg-* fiili ise neden fiilin başındaki ünsüz değişerek ekleşmiştir sorusu akla geliyor. *Sıg-* fiilinden ortaya çıkan bir ek daha vardı o da *+lIg* eki gibi isimden isim yapan *+sıġ* ekiydi: *oġlansıġ* "çocuğa benzeyen, çocuksu", *kulsıġ* "kula benzeyen, benliği kula sığan kimse". Eğer *sıg-* fiili ekleşirken son sesini kaybetse idi *+sı* iyelik eki ile benzeşecekti. Eğer ilk sesini kaybetse idi *+ıġ* yükleme hali eki ile benzeşecekti. O halde tek çözüm yolu ekin ünsüzünün başka bir ünsüze değişmesi idi (Kuznetsov, 1995: 242-243). Bu */s/* sesinin */l/* sesine değişme olayı *+lAr* çokluk ekinin oluşmasında da denenmişti.

Kuznetsov bu ekleşme sürecini daha iyi anlamamız için tasavvur ettiği şu örneği verir: *ev siġ-> evsiġ> evliġ> evli.* İlk biçim *ev-siġ*; eve sığanı, evin içinde bulunanı ve zamanla da evin sahibini ifade eder. Sahiplik anlamı çok önemli olduğundan *+lıg* eki

zamanla her malı mülkü olanın simgesi oldu, sahibi olduğu şeye sığsın sığmasın kullanılır oldu: *atlıġ> atlı* "ata sahip olan", *köylü* "köye sığanlar", *mektepli* "mektebe sığanlar, okul öğrencisi" vs. (Kuznetsov, 1995: 243).

Aslında *+lı(ġ)* ekinin kökeni hakkında bazı araştırmacılar görüş bildirir. Bang, *+lı* ekinin *il-* "takılmak" fiilinden gelen *ilik (il+ik)* isminden gelebileceğini söyler (Räsänen, 1957: 105; Choi, 2010: 199). Semantik olarak mantıklı gelse de zaten ek almış (ilik) bir kelimenin ek haline gelmesi çok mantıklı gelmemektedir. Hangi ekin daha eski olduğunu bilemeyiz. Böhtlingk ise *+lı(ġ)* eki, Yakut Türkçesinde kullanılan *+lah, +läh, +loh* ekleri ile ilgili görüyordu. Fakat çoğu çağdaş Türk lehçelerinde *+lı* ekinin ünlüsü geniş değil dardır (Kuznetsov, 1995: 442).

J. R. Hamilton *+lIg, +lUg* ekini *il-* "takılı, bağlı, asılı, ilintili olmak" fiili ile *-g* fiilden isim yapma ekinin birleşmesiyle ortaya çıktığını açıklar (Hamilton, 2011: 257).

Psyançin *+lIg, +lUg* ekini *-l* ve *-ı* (iki belirlilik eki, ikincisi teklik üçüncü şahıs iyelik eki) eklerinin birleşmesiyle, Kononov da *-l* (beraberlik/comitativ/topluluk ~ çokluk) ve *–ġ (g)* eklerinin birleşmesiyle ortaya çıktığını söyler (Kuznetsov, 1995: 196).

Görüldüğü üzere *+lIg, +lUg* ekinin kökeninin *sıg-* fiili olması akla yatkın gelmektedir. Ek zamanla bazı lehçelerde sonundaki /g/ sesini düşürmüştür. Çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda ekin ünlüsü dar olarak *+lI* biçiminde ünlü uyumu dışındadır. Bu uyumsuzluk da ekin kökeninin dar ünlülü olabileceğini akla getirir. Ek Eski Türkçede *+lIg/ +lUg* biçiminde kullanılmıştır. Orta Türkçede ise hem *+lIg/ +lUg* biçiminde hem de ekin son sesini düşürerek *+lI/ +lU* biçiminde kullanılmıştır. Eski Türkiye Türkçesinde ek /g/ sesini düşürmüş biçimde ve dönem özelliğinden dolayı geniş ünlülü olarak *+lU* biçiminde kullanılmıştır. Ek, uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+lĭ/ +lĭ/ +llĭ/ +llĭ* biçiminde; Saha (Yakut) Türkçesinde *+lAAx/ +lOOx/ +DAAx/ +DOOx/ +nAAx/ +nOOx* biçiminde; Halaç Türkçesinde *+lIG/ +lUG/ +lIK/ +lUK* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde tek şekilli olarak *+li* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde ise */g/* ünsüzünü koruyarak *+liq, +lik,+luq, +lük* biçiminde çok şekilli olarak kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *+lı/ +lĕ* biçiminde; Kazak Türkçesinde *+li/ +li +dı/ +di/ +tı/ +ti* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *+lUU/ +dUU/ +tUU* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *+lı, +lĭ/ +lŭ/ +lŭ̆* biçiminde; Nogay Türkçesinde *+lI* biçiminde; Kırım- Tatar Türkçesinde *+lI, +lU* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *+lI/ +lU* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *+lI, +lU* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *+lI/ +lU* biçiminde; Karay Türkçesinde *+lI, +lU*

biçiminde çeşitli ses hadiselerine uğrayarak kullanılmaktadır. Ek, Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde ünlü uyumuna uymayarak *+lI* biçiminde; Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ise ünlü uyumuna uyarak *+lI/+lU* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede *+lIg* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *ılıg* "hükümdar", *kullıġ* "esirli", *tınlıg* "canlı" vs. (Gabain, 1988: 44).

Sü sülepen, tört buluŋdakı bodunuğ kop almış, kop baz kılmış. ***Başlılığ yüküntürmiş, tizliliğ*** *sökürmiş.* "Ordular sevk ederek, dört bacaklı halkları hep almış, hep bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüş." (KT D-2)

Kağanlığ *bodun ertim; kağanım kanı?* "Hakanlı millet idim, hakanım nerede?" (KT D-9)

Karahanlı Türkçesinde *+lIg/ +lUg* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *azıglıg* "cesaretli", *körklüg* "güzel", *budunlug* "milletli" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 15).

On iki ükek ol bularda adın/ Kayu iki ***evlig*** *kayu birke in.* "Bunlardan başka bir de on iki burç vardır; bunların bâzıları iki evli, bâzısı ise, tek evlidir." (KB-138)

Biligsiz kişi barça ***iglig*** *bolur/ igig emlemese kişi terk ölür.* "Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedâvî edilemezse, insan çabuk ölür." (KB-157)

Orta Türkçede +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Harezm Türkçesinde *+lIg/ +lUg* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *asıllıg* "soylu", *daglıg* "yaralı", *bahalıg* "bilgili" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 41).

Sarāy ortasında bir aḳ taş bar ėrdi, ay ***śūretlıġ.*** "Sarayın ortasında ay gibi beyaz bir taş parçası vardı." (KE-153r/13)

Biz teg ***küçlüg*** *bar mu tediler.* "Bizim gibi güçlü var mı dediler." (KE-29r/18)

Kıpçak Türkçesinde *+lI/ +lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *körklü* "güzel", *körümli* "heybetli", *mallı* "zengin" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 31).

Biligli *ḫor u müflis renc içinde/ bérip mülk ol birini ḳıldı sulṭān* "Bilgili hor ve müflis zahmet içinde verip mülk o birini kıldı sultan." (GT-47a/10-11)

Sen küneş tig ***bilgili*** *bolduŋ.* "Sen güneş gibi bilgili oldun." (GT-317-9)

Çağatay Türkçesinde *+lIG/+lUG* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *atlıġ* "meşhur", *başlıġ* "başlı", *edeblıġ* "edepli" vs. (Eckmann, 2009: 48).

Ey ḳara zülfüŋ seniŋ sevdāyī ser-māyesi/ Serv ***boyluḳlar*** *yüziniŋ, gül yüzüŋ, pīrāyesi*. "Senin kara saçın sevdalıların sermayesidir, servi boylular yüzünün süsü de gül yüzündür." (SD 18b/15)

Taş ***bağırlıḳ*** *dil-berim Sekkākī köŋli kaᶜbesin/ Yıḳtı yalġan vaᶜde birle, hem ᶜimāret ḳılmadı.* "Taş bağırlı sevgilim Sekkani'nin gönlünün kabesini yalan vaatlarla yıktı, fakat onarmadı." (SD 21a/14)

Yıġladı ḥattā raḳībnüŋ raḥmı kilgendin maŋa/ Bārī ol ḳattıġ ***köŋüllüg*** *çın mu, yalġan yıġladı.* "Hatta rakip de acıyarak bana ağladı, acaba o katı gönüllü gerçekten mi, yoksa yalandan mı ağladı." (SD 23b/4)

Eski Türkiye Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *+lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *adlu, bağlu, ağrılu, evlü* vs. (Gülsevin, 2009: 118). Ek ünlü uyumuna uymamaktadır.

Aşıklarun halini aşık olanlar bilur/ Işk bir ***gizlü*** *haznedür* ***gizlü*** *gerekdür esrar* (YD-12/3)

Benüm gönlüm gözüm ışkdan toludur/ Dilüm söyler yan yüzüm ***suludur*** (YD-30/1)

Bu dünyanun sevgüsi ***ağulı*** *aşa benzer/ Ahınn sanan kişi* ***ağulı*** *aşdan geçer* (YD-42/4)

Uzak Lehçelerde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Çuvaş Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Çuvaş Türkçesinde *+lĭ/ +lĭ̆/ +llĭ/ +llĭ̆* ekleri sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir. Ekin sadece düz biçimleri mevcuttur. Ek, ünlü ile biten kelimelerden sonra gelirse ünsüzü ikizleşir: *asamlĭ* "büyülü", *ilemlĭ̆* "güzel", *pultarullĭ* "kabiliyetli" vs. (Ersoy, 2018: 59; Ersoy, 2007: 1296).

Tĭsmaka ***mĭyrakallĭ*** *hĭmĭr vĭkĭr ĭna vaskamasĭr turtsa pırat'*. "Uzun boynuzlu kahverengi bir öküz onu acele etmeden çekiyor." (TK-6)

Unta dokumentsençe ye ***şırulĭh*** *palĭkĭ̆sençe upransa yulman hıparsem te pur.* "Onlarda belgelerde ve yazılı anılarda korunamayan haberler de var." (ÇHS-73)

Saha (Yakut) Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde *+lAAx/ +lOOx/ +DAAx/ +DOOx/ +nAAx/ +nOOx* ekleri sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *bıtıktaax* "sakallı", *tuustaax* "tuzlu", *colloox* "mutlu" vs. (Kirişçioğlu, 2018: 151; Kirişiçioğlu, 2007: 1241).

Cieğit xas xstooğuy? Ciebit tüört ***xostoox.*** "Eviniz kaç odalı? Evimiz dört odalı." (ÇTLM-II-453)

İkki ***külükteex/*** *Emnikkulun* ***attaax***. "İki gölgeli/ İki yaşında tay atlı." (ÇTLM-II-464)

Timir çıllırıt ***tüüleex****/ Kırıyıı duksuur cağıl* ***tumustaax.*** "Demir pullu tüylü/ Biçkişerit kanatlı" (ÇTLM-II-464)

Halaç Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Halaç Türkçesinde *+lIG/ +lUG/ +lIK/ +lUK* ekleri sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *vefalıḳ* "vefalı", *havulluḳ* "iyilik", *darluḳ* "zindan", *hoşluḳ* "mutluluk" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 223).

Közlärimiň nuru'ru. / Tizlärimin zuru'ru. / Kälbimin kururu'ru. / Äziz ***vafaluġ*** *dutsum.* "Gözlerimin nurudur. /Dizlerimin desteğidir. / Kalbimin gururudur. / Aziz vefalı dostum." (Işıklı, 2021: 79).

Tatluġ *olur meyäläriň / Darästança idäläriň/ Zamıncança hüzümläriň/Mänüm, häläc türkbalukum*. "Tatlı olur (senin) meyvelerin. /Deristan'da iğdelerin, / Zamıncan'da üzümlerin, /Benim Halaç Türk köyüm." (Işıklı, 2021: 82)

*Süläyman haydı: -****Aḳıllıġ*** *olduḳ uňu nerdä bildim? Ḳarınça haydı: boşumuň yekälikindä. Hz.Süläyman soruştu: -****Boşarıḳlıġ*** *olduḳ uyu nerdä bildim? Ḳarınça haydı: -Älhadaḳımıňfirzlikindä.* "Süleyman dedi ki: Akıllı olduğunu nereden bileyim? Karınca dedi ki: Başımın büyüklüğünden. Hz. Süleyman sordu: Becerikli olduğunu nerden bileyim? Karınca dedi ki: Elimin ayağımın çevikliğinden." (Işıklı, 2021: 89)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +DI Görülen Geçmiş Zaman Eki

Özbek Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *+li* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *häväsl*i "hevesli*", kelinli* "gelinli", *färqli* "farklı" vs. (Öztürk, 2007: 301; Buran ve Alkaya, 2014: 59). Ek ünlü uyumuna uymamaktadır.

*Nepaldä ötkäziläyåtgän çempiånätä **Özbekistånlik** våleybålçilär Banglädeş vä Türkmänistån termä cämåälärini yengb, müddätidän ävväl yarim final bähslärigä yol åldi.* "Nepal'de düzenlenen şampiyonada Özbekistanlı voleybolcular Bangladeş ve Türkmenistan karma takımlarını yenerek kısa sürede yarı final müsabakaları için yola çıktılar." (ÇTLM-II-438)

*Ulär şaḫsiy kämçilik, zulm vä zorlik siyåsäti, **yåvuzlik** vä nåhaḳlikkä ḳarşı çıḳadilär.* "Onlar şahsi eksiklik, zulüm ve güçlü siyasete, şer ve haksızlığa karşı çıkarlar." (MBK-442)

Yeni Uygur Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Özbek Türkçesinde *+liq, +lik,+luq, +lük* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: Bu ek Türkiye Türkçesinden farklı olarak hem *+lik* eki yerine hem de *+li* eki yerine kullanılmaktadır: *ärklik* "özgürlük", *yaşlık* "gençlik", *döŋlük* "tepelik" vs. (Ersoy, 2007: 370; Buran ve Alkaya, 2014: 130).

***Tonuşḳanliḳimizdin** köp ḫoşalmen*. "Tanıştığımıza çok memnun oldum." (ÇTLM-599)

*Çünki sözsiz her ḳandaḳ cümle ve söz birikmelerini tüzüşke bolmaydu, söz ehtiyaçġa ḳarap cümle ve söz birikmeleride **türlük** vezipide erkin ḳullanilidu.* "Çünkü kelimesiz hiçbir şekilde cümle ve kelime grubunda çeşitli görevlerde tek başına kullanılabilir." (ÇTLM-II-606)

*Baynıñ bu **arzuluḳ** oġlı cahandin biġem halde "Atam mazarġa şeyḫ, men teyyarġa" dégendek, ettigendin keçkiçe putı tayġan béşi ḳayġan yerlerde oyap, künini bikar ötküzidigen.* "Zenginin bu sevgili oğlu dünyadan gazsız "atam mezara şeyh, ben haziruna" dedikleri gibi, sabahtan akşama kadar ayağının kaydığı, başının döndüğü yerlerde oynayıp, günlerini boş boş geçirmiş." (TU-202)

***Hünerlik** er ḫar bolmas, künüñni bikar ötküzme dep nesihet ḳılıptu*. " Hünerli er hor olmaz, gününü boşuna geçirme." (TU-202)

Kuzeydoğu Grubunda +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Altay Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Altay Türkçesinde *+lı/ +lU; +nI/ +nU* sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *ayıldu* "evli", *ündü* "sesli", *attu* "atlı" vs. (Dilek, 2007: 1021; Buran vd. 2019: 57).

Ukaluu *sösti ugarga makalu/ Kalık-con kaçan da bökö.* "Akıllı sözü duymak güzel/ Halk her zaman güçlü." (ÇTLM-I-50)

Ömölü *iş öçpös* ***uçurlu/ Ömölü*** *işte öön-bökön cok.* "Öğütlü iş sönmez anlamlı/ Öğütlü işte kötülük yok." (ÇTLM-I-51)

Enelü-balalu *elikter arkadaŋ çıgala, tım turgulayt, acıktaŋgılayt.* "Analı-babalı geyikler yayladan çıkıp sessizce duruyor, dikkat kesiliyor." (AL-223)

Hakas Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Hakas Türkçesinde *+lığ/ +lĭğ/ +nığ/ +nĭğ/ +tığ/ +tĭğ* sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *şkolalığ* "okullu", *maşinalığ* "arabalı", *harlığ* "karlı" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1094; Buran vd. 2019: 148).

Oçızınıŋ adı Kindĭr ***sööktĭg*** *Kindĭrek poltır.* "En küçüğünün adı Kendir kemikli Kindirek imiş." (ÇN-62)

Amdı olar, kilĭp, ***sablığ*** *atçaŋ kĭzee, çon pazı Ah sağalğa, çoohtaptırlar*. "Şimdi onlar gelip, ünlü avcıya, halkın başı Ah Sağal'a söylemişler."(ÇN-62)

Atığcı ***külükterĭn*** *timnebĭstĭrler.* "Becerikli avcılar hazırlanmış." (ÇN-62)

Tuva Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Tuva Türkçesinde *+lıg/ +lig/ +lug/ +lüg, +nıg/ +nig/ +nug/ +nüg, +dıg/ +dig/ +dug/ +düg, +tıg/ +tig/ +tug/ +tüg* sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir. Ünlü ve */y/, /g/, /r/* ünsüzleri ile biten kelimelere *+lıg/ +lig/ +lug/ +lüg*, */m/, /n/, /ŋ/* ile biten kelimelere *+nıg/ +nig/ +ug/ +nüg,* /l/ ünsüzü ile biten kelimelere *+dıg/ +dig/ +dug/ +düg,* tonsuz ünsüzlerle biten kelimelere ise *+tıg/ +tig/ +tug/ +tüg* biçimleri gelmektedir (Arıkoğlu, 2007: 1164; Buran vd. 2019: 225).

Kargıştıg *bak Buura-Baştıgga ınça dıka bazındırbas bis-dep kıska çugalaan*. "Lanetli kötü Buura Baştığ'ı öyle çok hor gördürmeyiz, diye kıza söylemiş." (ÇTLM-II-517)

Olçalıg, omaktıg *çoruur sen!* "Ganimetli, neşeli gezersin!" (ÇTLM-II-517)

Möŋgün ezer, çügen ***deriglig****, çaraş ak at munup algan, ezeriniŋ ezeŋgizin here tepken, şıŋgırtkaındır çayganıp organ*. "Gümüş eyer, derili dizgin, güzel beyaz at binmiş eyerinin üzengisi geniş bir biçimde işlenmişti, yanda zil sallanıyordu." (ÇTLM-II-518)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda +lI /+lU İsimden İsim Yapma Eki

Tatar Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Tatar Türkçesinde *+lı/ +lĕ* sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *Ufalı* "Ufalı", *yevropalı* "Avrupalı", *açulı* "öfkeli", *nıklı* "sağlam" vs. (Öner, 2007: 699; Buran ve Alkaya, 2019: 57).

*Şerife **isémlé** bér fegıyr qarçıqa asrarğa birép qaldırıp, üzé Sasna **isémlé** avılnıñ mullasına kiyewge çıqqan.* "Şerife isimli ihtiyar, fakir bir kadına evlatlık verip kendisi Sasna isimli köyün imamına varmış." (İQ-13)

*Qarçık ise üzénéñ: "Qadalmas elé kilméşek! digen **şefqatlé** fikéré ile mine üzé télegen vaqıtta orışa-orışa kerte iken.* "Kadın ise kendisinin: "Geberemedi daha ecnebi!, şeklideki şefkatli! düşüncesiyle beni kendi istediği vakitte döve döve içeri sokuyormuş." (İQ-13)

*Qanatların cilpiy-cilpiy oçıp barıp, ütkén tomşığı bélen anıñ qolaq töbén çuqıp aldı, başına qanatları bélen **uñlı-sullı** suqtı.* "Kanatlarını çırpa çırpa giderek gagasıyla onun kulağının içini gagaladı, başını kanatlarıyla sağlı-sollu vurdu." (İQ-13)

Kazak Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Kazak Türkçesinde *+li/ +li +dı/ +di/ +tı/ +ti* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *balalı* "çocuklu", *baysaldı* "sabırlı", *ekpindi* "hızlı" vs. (Tamir, 2007: 438; Buran ve Alkaya, 2019: 126).

*Meniñ maqsatım ädil **bilimdi** zañger boluw*. "Benim amacım adil, bilgili bir avukat olmak." (ÇTLM-I-576)

***Aqıld**ı tışqandar jıyılısıp otırıp, keñesein aytıptı: Sen ol indi tastap, özge in qazıp al.* "Akıllı sıçanlar toplaşmış, danışacağı konuyu anlatmış: Sen, o ini terk edip başka bir in kaz." (ÇTLM-I-579)

*Burunğı ketken Kösterek **attı** küşikti tanıdı.* "Önceden köyden giden Kökserek adlı yavru olduğunu farkettiler." (ÇTLM-I-592)

Kırgız Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Kırgız Türkçesinde *+lUU/ +dUU/ +tUU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir. Ekin sadece yuvarlak ünlülü biçimi

kullanılmaktadır: *açuuluu* "öfkeli", *üylüü* "evli", *darttuu* "dertli" vs. (Çengel, 2007: 502; Buran ve Alkaya, 2019: 196).

Çal seldin qabığın ketmeni menen bir çaap carat da, özü ***qanattu*** *tulparğa minip, alış toonu qaray qaçıp ketet.* "İhtiyar selin kapağını kazmasıyla bir vurup yarmış ve kendisi de kanatlı yürük ata binip uzaktaki dağa doğru kaçıp gitmiş." (IK-250)

Maşina cürö albay, çöptü vertolyot menen tüşürüşüp, sırttan barğan kimi emes, ***cergiliktüü*** *malçılar biri-birinikine arañ qattap qalışqan.* "Arabalar yürümeyip otu helikopterle indiriyor, değil dışarıdan giden kişiler, yerli malcılar bile birbirlerinin evini güçlükle ziyaret ediyorlardı." (K-181)

Ştabda qalğan ***cooptuu*** *adamdan başqa adisterdin bardığı tüp kötörö çabandarğa cardam bergeni ketişken eken.* "Merkezde kalan görevli bir adam dışında uzmanların hepsi olduğu gibi çobanlara yardım etmek için gitmişlerdi." (K-181)

Başkurt Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Başkurt Türkçesinde *+lı, +lĭ/ +lŭ/ +lŭ̈* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *atlı* "atlı", *aqıllı* "akıllı", *asıwlı* "öfkeli" vs. (Ersoy, 2007: 762; Buran ve Alkaya, 2019: 264).

Bĕlĕmlĕ *kĕşĕ gĕne üż aḳılınıñ kösön fayżalana ala.* "Eğitimli insan yalnız kendi akıl gücünden faydalanır." (ÇTLM-I-78)

Aḳsa ***isĕmlĕ*** *batırżarı ġına torop ḳala.* "Yalnızca Aksa isimli yiğitleri kalır." (ÇTLM-I-78)

*Yöregĕm tirbeněp kite, yamanhıv****, haġışlı, ıżalı*** *kisĕrĕşterge tarıym*. "Yüreğim titriyor, hüzünlü, hasretli, kederli duygulara düçar oluyorum." (ÇTLM-I-97)

Nogay Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Nogay Türkçesinde *+lI* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *äreketli* "hareketli", *balalı* "çocuklu", *dämli* "lezzetli" vs. (Akbaba, 2007: 430; Buran ve Alkaya, 2019: 328).

Sıylı *ädemler –qartlar töbe başına olturğanlar, yas-yawga töbediñ bawrayına yerleşkenler.* "Kıymetli kişiler, yaşlılar tepenin başına otururlarmış, gençler tepenin eteğine yerleşirlermiş." (NKM-148)

*Onıñ **zegenli** ädemleri 1234 yıllarda temir şriftler men kitap baspalağanlar.* "Onun akıllı insanları 1234 yılında demirden harfler ile kitap basmışlar." (KT-71)

Kırım-Tatar Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Kırım- Tatar Türkçesinde *+lI, +lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *mucizeli* "mucizeli", *qıymetli* "kıymetli", *türlü* "türlü" vs. (Yüksel, 2007: 829; Buran ve Alkaya, 2019: 391).

*Tüşeler amma, birden **küçlü** furtuna köterile*. "Girerler ancak, birden güçlü bir fırtına çıkar." (E-216)

*İşte bu vaḳiyadan soñ köyniñ ḫalḳı **aḳıllı,** uyanıḳ ve közaçıḳ adamlar içün "Terekke çıḳsa papuçı yerde ḳalmaz" dep başlaġan.* "İşte bu olaydan sonra köy halkı akıllı, uyanık ve gözü açık insanlar için "Ağaca çıksa pabucı yerde kalmaz" demeye başlamışlar." (YDG-223)

*Sudaḳ kibi, **sudaḳlıla**r dapek eski devirlerden berli doğruluḳları, çalışḳanlıḳları ve yiğitlikleri tanılġanlar.* "Sudak gibi Sudaklılar daçok eski devirlerden beri dürüstlükleri, çalşkanlıkları ve yiğitlikleri ile tanınmışlardır." (NK-22)

Karakalpak Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Karakalpak Türkçesinde *+lI* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *ädepli* "edepli", *atalı* "babalı", *bilimli* "bilgili" vs. (Uygur, 2007: 553; Buran ve Alkaya, 2019: 457). Ek ünlü uyumuna uymamaktadır.

*Söytip **sumlıqlı** şağal on qoydı da jep bolıp, toğayğa baradı*. "Böylece kurnaz çakal on koyunu da yedikten sonra ormana gitmiş." (İQ-185)

*Xalıq **aqıllı** jigittiñ ädil sezi arqalı kem kemnen abadan turmısqa jetisipti*. "Akıllı gencin doğru sözleri sayesinde halkın günden güne refahı artmış." (ÇTLM-I-519)

*Bir topar qasqırlardıñ işinde basqalarına qarağanda **küşlirek** bir aş ñasqır bar eken*. "Bir grup kurdun içinde diğerlerine göre biraz güçlüce bir aç kurt varmış." (İK-180)

Kumuk Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Kumuk Türkçesinde *+lI/ +lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir. /w/ ünsüzü ile biten isimlere ekin yuvarlak

ünlülü biçimi gelir: *tatıwlu* "tatlı", *perdewlü* "perdeli", *aburlu* "saygılı" vs. (Pekacar, 2007: 967; Buran ve Alkaya, 2019: 521).

Meni ahlüm menden köp ***umutlu*****.** "Ailem benden çok ümitliler." (ÇTLM-II-261)

Men ülkem uçun ***yarawlu*** *bolma murat etemen.* "Ben ülkeme faydalı olmayı arzu ediyorum." (ÇTLM-II-261)

Meni muradım ***bilimli*** *wa* ***yarawlu*** *bir uçitel' bolmaq*. "Benim amacım bilgili ve işe yarar bir öğretmen olmak." (ÇTLM-II-261)

Karaçay-Balkar Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Karaçay- Balkar Türkçesinde *+lI, +lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *tavlu* "dağlı", *börklü* "kalpaklı", *celli* "rüzgârlı" vs. (Tavkul, 2007: 898; Buran ve Alkaya, 2019: 585).

*Qaraçay-****Malqarlılada*** *salamlaşıwnu köb* ***türlüsü*** *bardı.* "Karaçay-Makarlılarda selamlaşmanın çok çeşidi vardır." (OKMCC-12)

Bir-birlerin bla qan qazawat etgenlerin da köre, incilgendi ***aqıllı*** *Qubrat.* "Birbirileriyle kanlı savaşlara girdiklerini görüp adeta eziyet çekiyordu akıllı Kubrat." (ÇTLM-I-454)

Sesketli *bolub keledile ala, atalarına bir cuq bolub qalğan bolurmu deb qorqa.* "Endişeli olup gelirler onlar, babalarına bir şey olmuş olabilir mi diye korkarak." (ÇTLM-I-454)

Karay Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Karay Türkçesinde *+lI, +lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *almalı* "elmalı", *konaxlı* "evli", *tatlı* "tatlı" vs. (Gülsevin, 2010: 78).

Maxtavludur Sen, ***e*** *Tenri, atıyda sıylıdır da sağınçıyda hörmätlidir* ***e Küçlü*** *Tenrimiz yoxtan bar etivçümüz ki aşırdıy yukunu közlärimizdän.* "Ey Tanrım, sen adında saygıdeğer, hatıranda hürmetli, övülmeye layıksın ey güçlü Tanrımız, yoktan var edicimiz, uykuyu gözlerimizden geçirdin." (Gülsevin, 2010: 204).

Dağı ***yaman közlülärdän hem ki kammazlavçulardan***. "Ve kötü gözlülerden hem de gammazlayanlardan. " (Gülsevin, 2010: 215).

Güneybatı / Oğuz Grubunda +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Azerbaycan Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Azerbaycan Türkçesinde *+lI/+lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir: *bacarığlı* "becerikli", *kändli* "köylü", *hazırlığlı* "hazırlıklı" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 185; Buran vd., 2020: 124).

Çiçəklər açaçaq, ancaq vaxsız yağan qar İstanbulu sədəf ***rəngli*** *nağıl şəhərinə döndərmək yerinə,* ***palçıqlı*** *yolların və boyası getmiş taxta evlərin üzərinə sanki şəkər tozu səpmiş kimi görünürdü*. "Çiçekler açacak ancak vakitsiz yağan kar İstanbul'u sedef renkli bir masal şehrine çevirmek yerine, çamurlu yolların ve boyası aşınmış ahşap evlerin üzerine sanki tozu şeker serpmiş gibi görünüyordu." (V-9)

Düşbərənin suyu əslində ***sümüklü*** *qoyun ətini qaynadıb süzməklə hazırlanır.* "Düşberenin suyu aslında kemikli koyun etini kaynatıp süzerek hazırlanır." (ÇTLM-II-332)

O ***görkəmli i****ctimai xadim, filosof-estetik və yazıcı olub*. "O topluma büyük hizmetleri olan, meşhur düşünür ve yazardır." (ATT-29)

Türkmen Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Türkmen Türkçesinde *+lI* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türeten işlek bir ektir. Ek ünlü uyumuna uymamaktadır: *ilmli* "bilgili", *sevikli* "sevimli", *kelinli* "gelinli" vs. (Kara, 2007: 301; Buran vd., 2020: 193). Ek ünlü uyumuna uymamaktadır.

Jaýyň daşynda uzak bolnanda, ***güýçli ýelli*** *we* ***çygly*** *howada, sowuk alma ýaz we güýz aýlary noldan ýokary temperaturada hem bolup biler*. "Uzun süre dışarıda kalındığında, güçlü rüzgâr ve nemli havada, soğuk algınlığı bahar ve güz aylarında sıfırdan yüksek sıcaklıklarda da olabilir." (THE-78)

Sowuk howanyň täsiri netijesinde bedende we dokumalarda ***dürli*** *üýtgeşmeler ýüze çykýar.* "Soğuk havanın etkisi sonucunda vücutta ve dokularda çeşitli değişmeler ortaya çıkar." (THE-78)

Meteorologiki faktorlardan başga-da, sowuk alma dar we çyg eşik ya-da aýakgap, fiziki ýadawlylyk, ***açlyk*** *getirip bolar.* "Meteorolojik etkilerin dışında, soğuk algınlığına dar ve nemli giysi ya da ayakkabı, fiziki yorgunluk, açlık sebep olabilir." (ÇTLM-II-567)

Gagavuz Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Gagavuz Türkçesinde *+lI* eki, sıfat olarak kullanılan nitelik isimleri türeten çok işlek kullanılan bir ektir: *kanatlı, dişli, dalgalı* vs. (Özkan, 2007: 104; Buran vd., 2020: 259). Ek ünlü uyumuna uymamaktadır.

Zaatlı, büüdüynän, brakmış bobasının ii üüretmelerini da olmuş tamah, haseet, ***ikiüzlü*** *hem aldatıcı.* "Zaatlı büyünce babasının iyi nasihatlerini bırakmış ve açgözlü, kıskanç, ikiyüzlü ve yalancı olmuş." (P-17)

En büüyü zenginmiş, ama sıkıymış, ortancısı- ahmakmış, en küçüüyü- ***ürekli,*** *korkusuz, bir girginmiş.* "En büyüğü zengin, ama cimriymiş, ortancısı ahmakmış, en küçüğü ise yürekli, korkusuz bir yiğitmiş" (K-61)

Güdesi bütününä ***tüülü-saçlı****, iki* ***ayaklı*** *ama*. "Vücudunun tamamı tüylü/ saçlı, fakat iki ayaklıydı." (K-61)

Türkiye Türkçesinde +lI/+lU İsimden İsim Yapma Eki

Türkiye Türkçesinde *+lI/+lU* eki sahip olma, üzerinde bulundurma vs. anlamlara gelen isimlerden isim türetir: *değerli, evli, akıllı, bulutlu* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 44; Buran vd., 2020: 56).

Teselli *edici bir sakin olun bakışından sonra elini sıktırdı*. (A71-14)

Oksijen maskesinin üstünden görülebilen ***etkili*** *mavi gözler, ölümü görmüş gibi* ***korkulu.*** (A71-14)

Surlada Katolik ***Avusturyalılar*** *ile* ***zırhlı*** *Saksonya muhafızlarını andıran askerler gerçek bir savaş gibi ölümüne vuruşuyorlardı*. (A71-170)

Tablo 1.36. Sıg- fiilinin ekleşme tablosu.

+lI/+lU **isimden isim yapma ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***+lI/+lU*** **isimden isim yapma ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Sıg-*** **fiilinin** ***+lI/+lU*** **isimden isim yapma eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+lIg/ +lUg*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+lIg/ +lUg, +lI, +lU*	X

Eski Türkiye Türkçesi	*+lU*	X
Çuvaş Türkçesi	*+lĭ/ +lĭ/ +llĭ/ +llı̆*	X
Yakut Türkçesi	*+lAAx/ +lOOx/ +DAAx/ +DOOx/ +nAAx/ +nOOx*	X
Halaç Türkçesi	*+lIG/ +lUG/ +lIK/ +lUK*	X
Özbek Türkçesi	*+li*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+liq, +lik,+luq, +lük*	X
Altay Türkçesi	*+lı/ +lU; +nI/ +nU*	X
Hakas Türkçesi	*+lığ/ +lĭğ/ +nığ/ +nĭğ/ +tığ/ +tĭğ*	X
Tuva Türkçesi	*+lıg/ +lig/ +lug/ +lüg, +nıg/ +nig/ +ug/ +nüg, +dıg/ +dig/ +dug/ +düg, +tıg/ +tig/ +tug/ +tüg*	X
Tatar Türkçesi	*+lı/ +lĕ*	X
Kazak Türkçesi	*+li/ +li +dı/ +di/ +tı/ +ti*	X
Kırgız Türkçesi	*+lUU/ +dUU/ +tUU*	X
Başkurt Türkçesi	*+lı, +lĭ/ +lŭ/ +lŭ̆*	X
Nogay Türkçesi	*+lI*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+lI, +lU*	X
Karakalpak Türkçesi	*+lI*	X
Kumuk Türkçesi	*+lI/ +lU*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+lI/ +lU*	X
Karay Türkçesi	*+lI, +lU*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+lI/+lU*	X
Türkmen Türkçesi	*+lI*	X

Gagavuz Türkçesi	*+lI*	X
Türkiye Türkçesi	*+lI/+lU*	X

2.2.16. Sız-> +sIz, +sUz, +hIz, +hŬz, +sĭr, +sĭr

Sız- "erimek, sızmak" fiili zamanla gelişim sürecinden geçerek *+sIz/+sUz* isimden isim yapım eki olarak ekleşmiştir. İsimden isim yapan *+sIz/ +sUz* eki bir bakıma *+lI/ +lU* ekinin olumsuz biçimidir. Eski Türkçenin ilk metinleri olan Orhun Abidelerinde de *+sIz* eki ünlü uyumuna uygun olarak *+sız/ +siz/+suz/+süz* şeklinde dört biçimde de geçer. Bu da bize kelimenin çok eskiden ek şekline dönüştüğünü, zamanla uyuma tabii olduğunun gösterir. Ama Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kazak Türkçesi gibi bazı lehçelerde bu ek sadece *+siz* şeklindedir. Bu da bu ekin kökenin dar ünlülü bir kelimeden geldiğine delildir. Ekin yuvarlak biçimleri ikincildir, sonradan oluşmuştur (Kuznetsov, 1995: 244).

Kuznetsov, *+sIz/+sUz* ekinin *sız-* fiilinden geldiğini açıklamak için Divanü-Lügati't-Türk' de geçen şu örneği verir: *Yaġ sızdı.* "Yağ eridi." Bu cümle aslında Türkçenin şekil bilgisi sistemi henüz tam oluşmamışken "yaġ sız" şeklinde olduğunu söyler. *Yaġ sız kel yok* "yağ sızmışken, erimişken gelme" yani "yağsız gelme" şeklinde anlaşılmış olabilir. *Sız-* kelimesi ek olmaya başlamadan önce ilk aşamada yağ, kar, buz gibi erimekle yok olabilecek nesnelerle kullanılmış olmalıdır. Zamanla da diğer nesnelerle yan yana gelmiştir: *küç sız kel/tük* "güçsüz geldi". *Sız-* fiili neden hiçbir ses kaybına uğramadan ek haline dönüştü gibi bir soru akla gelebilir. *Sız-* fiili eğer son sesini yitirse idi *–sı* biçiminde bir ekimiz zaten vardı, ilk sesini yitirse idi *–ız* şeklinde de bir ek hâlihazırda vardı. Bu yüzden *sız-* fiili hiçbir ses kaybına uğramadan ekleşti (Kuznetsov, 1995: 244).

Gabain, *+sIz/ +sUz* ekinin birleşik birek olduğunu düşünür ve *+sı-/+si-* isimden fiil yapan ek ile *–z* fiilden isim yapan ekin bir araya gelmesi ile oluştuğu görüşündedir (Hacıeminoğlu, 1996: 15).

W. Bang ise *+sIz, +sUz* ekinin *sı-* fiilinden *-z* ile yapılmış bir isim olduğunu düşünür ve bu isim kullanımdan düştükten sonra ek olarak kullanıma devam ettiğini düşünür (Bang, 1980: 57).

Otto Böhtlingk *+sIz, +sUz* ekinin iki ekin birleşmesinden oluştuğunu, *-s* ve *-z* eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünür. Vámbéry de ekin kökenini *süz-, sız-*

"ayırmak" fiiliyle ilgili görür. Ramstedt ise *+sIz/ +sUz* ekini, *-sAr* ekiyle açıklamaya çalışmıştır (Teres, 2013: 338).

Necmettin Hacıeminoğlu *+sIz, +sUz* ekinin *+sI-* isimden fiil yapma ekinin üzerine *-z* fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle yani iki ekin birleşmesiyle oluştuğunu söyler (Hacıeminoğlu, 1996: 15).

Baskokov ekin *-sı-* ve *-z* ekinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünür. Psyançin *+sI* (teklik üçüncü şahıs iyelik eki) ve *+z (+r)* belirsizlik/ çokluk ekinin birleşmesiyle oluştuğu fikrindedir. Serebrennikov ise *-s* ve *-z* ekinin birleşmesiyle oluştuğunu düşünürken Kononov da *-sı-* ve *-z* eklerinin birleşmesiyle meydana geldiğini açıklamıştır (Kuznetsov, 1995: 196).

A. v. Gabain *+sIz, +sUz* ekinin *+sIr* ekiyle ilgili olduğunu söyler. Şinasi Tekin ve Marcel Erdal *+sIz, +sUz* ekinin *+sIrA-* ekiyle ilgili olduğunu düşünürler (Gabain, 1988: 48; Tekin, 1992: 81; Erdal, 1991: 137).

Ganiyev *+sIz, +sUz* ekinin kökeniyle ilgili olarak bazı araştırmacıların bu eki Moğolca bir kelime olan *sın, sarni* ve Çuvaşça *sir* sözcükleriyle ilişkilendirdiklerini söyler (Ganiyev, 2013: 194).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *+sIz* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 190). Buna göre *+sIz, +sUz* eki 8.yy'dan çok önce *sız-* fiilinden ekleşmiş olmalıdır.

Görüldüğü gibi *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma ekinin kökeninin *sız-* fiili olması en akla yatan düşüncedir. Çoğu çağdaş lehçelerde ekin sadece dar ünlülü biçimi olması da ekin kökeninin de dar ünlülü olabileceği düşüncesini akla getirir. Bu durum da ekin kökeninin *sız-* fiili olması durumuna delildir. Ek, Eski Türkçede *+sIz/ +sUz* biçiminde; Orta Türkçede *+sIz* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde ise dönem özelliğinden dolayı sadece yuvarlak ünlülü olarak *+sUz* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+sĭr/ +sĭr* biçiminde; Halaç Türkçesinde *+sIz/ +sUz* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde *+siz* biçiminde sadece dar ünlülü olarak ünlü uyumuna aykırı bir şekilde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubunda lehçelerinden Tatar Türkçesinde *+sız/ +sĕz* biçiminde; Kazak Türkçesinde *+sız/ +siz* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *+sIz/ +sUz* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *+hız/ +hĭz/ +hŭz/ +hŭz* biçiminde; Nogay Türkçesinde *+sIz* biçiminde; Kırım- Tatar Türkçesinde *+sIz/ +sUz* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *+sIz* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *+sIz/ +sUz* biçiminde;

Karaçay-Balkar Türkçesinde *+sIz/ +sUz* biçiminde; Karay Türkçesinde *+sIz/ +sUz* biçiminde çeşitli ses hadiselerine uğrayarak kullanılmaktadır. Ek, Güneybatı/ Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde ünlü uyumuna aykırı olarak sadece dar ünlülü biçimde kullanılırken Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde ise ünlü uyumuna uygun bir biçimde çok şekilli *+sIz/ +sUz* olarak kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde ise *+sIz/ +sUz* isimden isim yapım eki kullanılmamaktadır. İsimlere yokluk anlamı, isme iyelik ekinin gelmesinden sonra *suox* "yok" kelimesinin gelmesi ile verilir: *tuuha suox* "tuzsuz" vs. bu lehçelerde ise *+sIz/ +sUz* isimden isim yapım ekinin olmamasının nedeni *sız-* fiilinin bu lehçelerde sık kullanılan bir fiil olmaması olabilir.

Eski Türkçede +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkçede *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *ögsüz* "öksüz", *igsaz* "sağ", *körksüz* "çirkinlik" vs. (Gabain, 1988: 45; Tekin, 2003: 85).

***Biliğsiz** kağan olurmış erinç, yablak kağan olurmış erinç*. "Akılsız hakanlar tahta oturmuş şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz." (KT D-5)

*Beğleri bodunı **tüzsüz** üçün, Tabgaç bodun tebliğin kürlüğ üçün, armakçısın üçün...* "Beyleri ve halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için…" (KT D-6)

Karahanlı Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki Eski Türkçedeki gibi eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek kullanılan bir ektir: *başsız* "başsız", *biligsiz* "bilgisiz", *keçiksiz* "geçitsiz" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 15).

***Biligsiz** kişi barça iglig bolur/ igig emlemese kişi terk ölür.* "Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedâvî edilemezse, insan çabuk ölür." (KB-157)

*Toğuğlı ölür kör kalır belgü söz, sözüŋ edgü sözle özüŋ **ölgüsüz.*** "Bak, doğan ölür; ondan, eser olarak, söz kalır; sözünü iyi söyle, ölümsüz olursun." (KB-180)

Orta Türkçede +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Harezm Türkçesinde *+sIz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katar: *adakısz* "ayaksız*", destursız* "izinsiz", *şeksiz* "şüphesiz" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 45).

*Ḳıyāmatda **közsüz** bolmaḳdın ḳorḳar-men.* "Kıyamet gününde gözsüz olmaktan korkarım." (NF-361/4-5)

Kıpçak Türkçesinde +*sIz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir. Nadiren ekin ünlüsünün yuvarlak biçimi de görülür: *azıḳsız "*azıksız", *arıḳsuz* "pis", *ḳulaḳsız* "sağır" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 33).

Ḳaçan kim ţarabsız taḳı ***salmaḳsı****z bolsa.* (İMS 415a-8)

Cāhiller ara ʿālim oltursa aŋa oḫşar bir şemʿi münewwerdür ***közsüzler*** *arasında.* "Bilgisizler arasında bilgili otururbut, gözsüzler arasında bir aydınlatılmış mum buna benzer." (GT-340/9-10)

Çağatay Türkçesinde +*sIz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *küçsiz* "güçsüz", *sansız* "sayısız", *uyatsız* "arsız" vs. (Eckmann, 2009: 50).

Yüzinge zülfidür ḥāyil raḳībni laᶜlıdın mānicᶜ/ ***Yılansız*** *tapmadım genç ü* ***tikensiz*** *körmedim ḫurmā.* "Rakibi lalinden uzaklaştımaya saçı bir engeldir, yılansız hazine ve dikensiz hurma görmedim." (SD 5b/13)

Men bir ḳul irür-men saŋa dünyāda ***bahāsız****/ Yandurġalı asrı dağı izdeme bahane*. "Ben dünyada senin için değersiz bir köleyim, ben daha fazla yakmak için bahane arama!" (SD 16b/9)

Eski Türkiye Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Eski Türkiye Türkçesinde +*sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir. Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır: *uyḳusuz, ḳardaşsuz, yağmursuz* vs. (Gülsevin, 2009: 119).

Miskin Yunus zehr-i katil ışk elinde tiryak olur/ İlm u amel zuhd u taat bes ***ışksuz*** *halal olmaya* (YE-4/6)

Yunus'un cümle bakımı gark oldı dost didarım/ Hic kalmadı ***ansuz*** *ara tolu görindi cümle yir* (YE-32/6)

Uzak Lehçelerde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Çuvaş Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Çuvaş Türkçesinde +*sĭr/ +sĭr* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir. Ekin sadece düz ünlülü biçimleri mevcuttur*: teleysĭr* "mutsuz", *şutsĭr* "sayısız", *şıvsĭr* "susuz" vs. (Ersoy, 2018: 60; Ersoy, 2007: 1296).

Ĭırĭs ĭrĭ nihsan ta ***pattĭrsĭr*** *pulman*. "Rus ülkesi hiçbir zaman yiğitsiz olmamış(tır)." (Kılançe, 2016: 154)

Vĭrman çaşlĭ, ***vĭ̄şşi-hĭ̄rrisĭ̄r*** *ulĭhsem simĭ̄slense vırtiş.* “Orman uğuldayacak, uçsuz bucaksız çayırlar yeşillenip uzanacak.” (ÇS-187)

Halaç Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Halaç Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *cansuz* “cansız”, *dermansuz* “dermansız”, *ġamsiz* “gamsız” vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 223).

Karşu Baluḳ säniň älin var olta. / Tört yanıňdaḳ bulaġ olta, baġ olta./ Bizdä sörä säniň boşıň saġ olta. / Dünya kaza- kädär hölüm yitimär./ Dünya ***vafasuzar kalsuz*** *yätimär.* "Karşı köy senin elin var olsun. / Dört yanın da bulak olsun, bağ olsun. **/** Bizden sonra senin başın sağ olsun. / Dünya; kaza-keder, ölüm, yitimdir. / Dünya vefasızdır, çocuksuz yetimdir” (Işıklı, 2021: 82).

Tutorıň kitiki, küclä hünorıň /Halkıň hüzüruça kamiň alorıň /Bunä pis âdat`ar mälün ***imansuz*** */ Körorıň kündä on kişi* ***kabunsuz.*** “Kalkıyorsun tavuğu, güçle çıkarıyorsun / Halkın huzurunda pusuda kalıyorsun / Bu ne kötü adettir lanetli imansız/ Görüyorsun günde on kişi kıyafetsiz” (Işıklı, 2021: 115).

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Özbek Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Özbek Türkçesinde *+siz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir. Ekin sadece düz ünlülü biçimi bulunmaktadır: *ilmsiz* “bilgisiz”, *küçsiz* “güçsüz”, *keräksiz* “gereksiz” vs. (Öztürk, 2007: 301; Buran ve Alkaya, 2014: 59).

Pådşå hükm çıḳarişdä günåhkår vä ***günåhsizlärni*** *çek täşläş yoli bilän anıḳlär ekän*. “Padişah suçlu ve suçsuzlar hakkındaki hükmünü kura yoluyla belirlemiş.” (ÇTLM-II-439)

Ulär şaḫsiy kämçilik, zulm vä siyåsäti, ***yåvuzlik*** *vä nåhaḳlikkä ḳarşı çıḳadilär.* “Onlar şahsi eksiklik, zulüm ve güçlü siyasete, şer ve haksızlığa karşı çıkarlar.” (MBK-442)

Pådşå yiğit yütgän ḳåġåzdä åzådlik degän hükm bolsä keräk, deb ***günåhsiz*** *dånişmändni åzåd ḳılib yubåribdi*. “Padişah yiğitin yuttuğu kâğıtta özgürlük yazılı olmalı deyip zaten günahsız olan bilgeyi suçsuz bulup azat etmiş.” (ÇTLM-II-439)

Yeni Uygur Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Yeni Uygur Türkçesinde +*siz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *susiz* "susuz", *ruhsiz* "ruhsuz", *güçsiz* "güçsüz" *çäksiz* "sınırsız" vs. (Ersoy, 2007: 370; Buran ve Alkaya, 2014: 131). Ekin sadece düz ünlülü biçimi bulunmaktadır.

*Oniñ **hésapsiz** mal-dünyaliri, heşemetlik saray, hoyla-aramliri, top-top mal-padiliri bar eken.* "Onun hesapsız mal mülkü, muhteşem sarayı, avlu mavlusu, top top malı, sürüsü varmış." (TU-202)

*"**Bilimsizge** iş yok, **işsizġa** aş" digen söz heḳiḳetden toġra rast eken deptu puşeyman ḳılġan halda*. ""Bilimsize iş yok, işsize" aş sözü gerçekten doğruymuş demiş pişman olmuş halde." (TU-202)

*Çünki **sözsiz** her ḳandaḳ cümle ve söz birikmelerini tüzüşke bolmaydu, söz ehtiyaçġa ḳarap cümle ve söz birikmeleride türlük vezipide erkin ḳullanilidu.* "Çünkü kelimesiz hiçbir şekilde cümle ve kelime grubu kurmak mümkün değilse, kelime ihtiyaca bakarak cümle ve kellime grubunda çeşitli görevlerde tek başına kullanılabilir." (ÇTLM-II-606)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Tatar Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Tatar Türkçesinde +*sız/ +sěz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *tozsız* "tuzsuz", *ansız* "akılsız", *tımansız* "sissiz" vs. (Öner, 2007: 699; Buran ve Alkaya, 2019: 57). Ekin sadece düz ünlülü biçimi bulunmaktadır.

*Min bu qarçıq öyénde **qadérséz** bér artıq bala bulğanlıqtan, ul mine elbette terbiyelemegen.* "Ben bu kadının evinde değersiz, fazladan bir çocuk olduğum için, o beni elbette eğitmemiş." (İQ-13)

Kazak Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Kazak Türkçesinde +*sız/ +siz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *bultsız* "bulutsuz", *dawsız* "davasız", *bilimsiz* "bilgisiz" vs. (Tamir, 2007: 439; Buran ve Alkaya, 2019: 127). Ekin sadece düz ünlülü biçimi bulunmaktadır.

Qılsın mazaq, meyli tağdır oynasın/ ***jalmawız*** *jer meyli jutsın, toymasın*. "Eğlensin, pekâlâ kader oynasın/ Sevimsiz toprak, her şeyi yutsun, doymasın." (ÇTLM-I-621)

Jansız *suwıq közin qadap quw ölim, tez dep kütip, tisin şıqır qayrasın.* "Cansız, soğuk gözünü dikip kurnaz ölüm, tez diye bekleyip dişini gıcırdatsın." (ÇTLM-I-621)

*Qobılandınıñ eki beti tüktenip ketken, biraq han aldında ustamdı, ün-****tünsiz.*** "Kobılandı'nın yüzü kıllar içindeydi, fakat hanın önünde ağırbaşlı, sessiz sedasızdı." (ÇTLM-I-601)

Kırgız Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Kırgız Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *çaysız* "yesiz", *enesiz* "anasız", *küçsüz* "güçsüz" vs. (Çengel, 2007: 502; Buran ve Alkaya, 2019: 197).

Qanım, amiriñ ***adiletsiz****, biyligiñ qatuu, özöñdö ırayım coq, eldin ubal-soobu bolot.* "Hanım, yönetimin adaletsiz, beyliğin sert, kendinde merhamet yok, halkın vebalini alıyorsun."(IK-250)

Qan özünün ***ırayımsızdığınan*** *baş tartpağan soñ, aligi adam çıdap tura albay, qandın aldına barıp, coğorqu sözün ekinci iret aytıptır.* "Han da merhametsizlikten vazgeçmeyince deminki adam dayanamayıp hanın önüne vararak yukarıdaki sözünü ikinci kez söylemiş." (IK-250)

Alarğa çeksiz çığım salıp, ***künöösüz*** *dördü cazağa tartuuçu eken.* "O, halkı çok ezip bahtsız çaresizlere, fakirlere zulmediyormuş." (IK-250)

Başkurt Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Başkurt Türkçesinde *+hız/ +hĭẕ/ +hŭz/ +hŭẕ* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *aŋhız* "bilinçsiz", *tiŋhĭẕ* "eşsiz", *işhĭẕ* "işsiz" vs. (Ersoy, 2007: 762; Buran ve Alkaya, 2019: 264).

Ayıv bal yaratḳan, ***balhıż*** *yeşey że almağan.* "Ayı balı severmiş, balsız yaşayamazmış." (ÇTLM-I-86)

Ķaynınıñ öyżen sıġıp kitĕvĕn ***tüżĕmhĕżlĕk*** *mĕnen köte*. "Kayınbiraderinin evden çıkıp gitmesini sabırsızlıkla gider." (ÇTLM-I-93)

Nogay Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Nogay Türkçesinde *+sIz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *kansız* "kansız", *yansız* "cansız" vs. (Akbaba, 2007: 630; Buran ve Alkaya, 2019: 328).

Burında ***iytsiz*** *noğayda üy bolmağan demeğe de boladı.* "Eskiden Nogay'da köpeksiz ev olmazmış denilebilir." (NÜQ-376)

Bu künimizde är-bir üyde kitap, curnal, ğazet bar em äligide iz ***olarsız*** *dunıyada yaşalmayaqtay da köremiz.* "Günümüzde her evde kitap, dergi, gazete var ve günümüzde biz onlarsız dünyada yaşanacağını sanmıyoruz." (KT-71)

Bir-eki ***añsız*** *bäpiy artta qalsa, ataman qaslarına yetip, moyının sozıp: Ki-ki-kik! dep qışqıradı*. "Bir-iki sessiz ördek arkada kalsa, suna yanlarına gidip, boyunuzu uzatıp: Bak vak vak! diye bağırıyordu." (AMS-388)

Kırım-Tatar Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Kırım- Tatar Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *aqılsız* "akılsız", *essiz* "idraksiz", *yuqusız* "uykusuz" vs. (Yüksel, 2007: 830; Buran ve Alkaya, 2019: 392).

Otlarınıñ, çeçekleriniñ, köbeleklериniñ renklerindek canlılıķ, insanlarınıñ, ayvanlarınıñ seslerindeki aenk ve yumşaķlıķ ***tekrarsızdır.*** "Otlarının, çiçeklerinin, kelebeklerinin renklerindeki canlılık; insanlarının, hayvanlarının seslerindeki ahenk ve yumuşaklık eşsizdir." (NK-228)

Ḫususan şereflerini alçaltķanlarġa ķarşı ***amansız*** *ve* ***merḫametsiz*** *olġanları da meşurdur*. "Özellikle de şereflerini ayaklar altında alanlara karşı amansız ve merhametsiz olmaları ile de meşhurlardır." (NK-228)

Aḫ, nasıl yürermen ġurbet yaķlarda/ Tanışsız, bilişsiz yat soķaķlarda. "Ah, nasıl gezerim gurbet ellerde/ Eşsiz, dostsuz, yabancı sokaklarda." (ÇTLM-II-237)

Karakalpak Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Karakalpak Türkçesinde *+sIz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *ädilsiz* "adaletsiz", *arsız* "namussuz", *jüreksiz* "yüreksiz" vs. (Uygur, 2007: 553; Buran ve Alkaya, 2019: 458). Ekin sadece düz ünlülü biçimi bulunmaktadır.

Elsiz-jolsız *jerlerdi basıp, neşe künler jüredi.* "Issız, yolsuz yerleri yürümüşler ve böylece günler de geçip gitmiş." (İQ-131)

Kumuk Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Kumuk Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir. /w/ ünsüzü ile biten isimlere ekin yuvarlak ünlülü biçimi gelir: *xaparsız* "habersiz", *sawsuz* "hastalıklı", *tergewsüz* "dalgın" vs. (Pekacar, 2007: 968; Buran ve Alkaya, 2019: 522).

Üç ***qılsız*** *qomuz küylenmes dep üçew bolup yürüyler.* "Üç telsiz komuz ayarlanmaz diye üçü bir olup yürüyorlar." (ÇTLM-II-286)

Karaçay-Balkar Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *savutsuz* "silahsız", *atasız* "babasız", *ötsüz* "korkak" vs. (Tavkul, 2007: 898; Buran ve Alkaya, 2019: 585).

Qral başçılarını ***esebsizliklerinden*** *bir-birlerinden ayrı caşağanların, bi-birde wa ayrı caşağan qoy, bir-birlerin bla qan qazawat etgenlerin da köre, incilgendi aqıllı Qubrat.* "Hükümdarların basiresizliklerinden birbirlerinden ayrı yaşadıklarını, bazen ayrı yaşamak şöyle dursun, birbirleriyle kanlı savaşlara girdiklerini görüp adeta eziyet çekiyordu akıllı Kubrat." (ÇTLM-I-454)

Cawnu ayaq tübüne tüşerikdile, kesleri da ***sıysız*** *bolluqdula, xalqnı da tebletirikdile.* "Düşmanın ayağının altına düşecekler, kendileri edebsiz olacak, halkı ezdirecekler." (ÇTLM-I-454)

Awruw oñun ala, qartlıq ***ayawsuz*** *ete tebregeninde, caşların çaqıradı.* "Hastalık gücünü tüketip, yaşlılık halsiz etmeye başladığında oğullarını çağırır." (ÇTLM-I-454)

Karay Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Karay Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *uçsuz* "uçsuz", *duşmanlıxsız* "düşmansız", *bilüvüz* "bilgisiz" vs. (Gülsevin, 2010: 80).

*Ötmägimizni avurlux bıla aşamayıx da **suvsuznumuznu** kısıxlıx bıla içmäyik da işandırmağın bizni bernäsinä adamlarnın, ki bernäläri alarnın azdır da rusvaylıxları alarnın köptür.* "Ekmeğimizi ağırlık ile yemeyelim, susuzluğumuzu darlıkla içmeyelim, bizi insanların hediyesine inandırma, onların hediyeleri azdır, fakat onların rezaletleri çoktur." (Gülsevin, 2010: 206)

*Eki kün **toxtanmaxsız** kusma axtarat*. "İki gün durmaksızın kustum." (Gülsevin, 2010: 219)

Güneybatı / Oğuz Grubunda +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Azerbaycan Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Azerbaycan Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katan oldukça işlek bir ektir: *susuz, sözsüz, başsız, gözsüz* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 185; Buran vd., 2020: 124). Ek ünlü uyumuna uymaktadır.

*Çiçəklər açaçaq, ancaq **vaxsız** yağan qar İstanbulu sədəf rəngli nağıl şəhərinə döndərmək yerinə, palçıqlı yolların və boyası getmiş taxta evlərin üzərinə sanki şəkər tozu səpmiş kimi görünürdü*. "Çiçekler açacak ancak vakitsiz yağan kar İstanbul'u sedef renkli bir masal şehrine çevirmek yerine, çamurlu yolların ve boyası aşınmış ahşap evlerin üzerine sanki tozu şeker serpmiş gibi görünüyordu." (V-9)

*Həç düşünməyə belə hal qoymayan və buna görə də **nəticəsiz** qalan iclasdan sonra yorulub əldən düşmüşdü.* "Hiç kimsede bırakın konuşmayı düşünmeye bile hal bırakmayan ve bundan dolayı da sonuçsuz kalan toplantıdan sonra yorulup bitkin düşmüştü." (V-9)

Türkmen Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Türkmen Türkçesinde *+sIz* eki isimlere olumsuzluk anlamları katan ve işlek olarak kullanılan bir ektir: *ilmsiz* "bilgisiz", *keräksiz* "gereksiz", *küçsiz* "güçsüz" *uyqusiz* "uykusuz" vs. (Kara, 2007: 301; Buran vd., 2020: 194). Ekin sadece düz ünlülü biçimi bulunmaktadır.

Gagavuz Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Gagavuz Türkçesinde *+sIz* eki isimlere olumsuzluk anlamları katan ve işlek olarak kullanılan bir ektir: *dilsiz, dişsiz, kanatsız, sessiz* vs. (Özkan, 2007: 105; Buran vd., 2020: 259). Ekin sadece düz ünlülü biçimi bulunmaktadır.

En büüyü zenginmiş, ama sıkıymış, ortancısı- ahmakmış, en küçüüyü- ürekli, ***korkusuz,*** *bir girginmiş.* "En büyüğü zengin, ama cimriymiş, ortancısı ahmakmış, enküçüğü ise yürekli, korkusuz bir yiğitmiş" (K-61)

Ama o üç kerä gündä hep bir vakıtta başladı gitmää näänısa da dönmää ***sütsüz.*** "Ama o günde üç kere hep aynı zamanda bir yerlere gitmeye ve sütsüz dönmeye başladı." (K-61)

Çocuk gençmiş, ***sabursuzmuş,*** *dayanamamış*. "Oğlan gençmiş, sabırsızmış, dayanamamış." (ÇTLM-I-276)

Türkiye Türkçesinde +sIz İsimden İsim Yapma Eki

Türkiye Türkçesinde *+sIz/ +sUz* isimden isim yapma eki eklendiği kelimeye yokluk, eksiklik bildiren anlamlar katar. İşlek kullanılan bir ektir: *akılsız, arabasız, sensiz, gözsüz* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 44; Buran vd., 2020: 59). Ek ünlü uyumuna uymaktadır.

Yanındaki koltukta da ***kımıltısız*** *bir genç hanım.* (A71-15)

Sen on yedinci soy olarak diye başlayan ***sayısız*** *nasihatlerde bulunyordu.* (A71-13)

Tablo 1.37. Sız- fiilinin ekleşme tablosu.

+sIz/ +sUz isimden isim yapma ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler	**+sIz/ +sUz isimden isim yapma ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	**Sız- fiilinin +sIz/+sUz isimden isim yapma eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+sIz/ +sUz*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+sIz*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+sUz*	X

Çuvaş Türkçesi	*+sĭr/ +sĭr*	X
Halaç Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X
Özbek Türkçesi	*+siz*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+siz*	X
Tatar Türkçesi	*+sız/ +sĕz*	X
Kazak Türkçesi	*+sız/ +siz*	X
Kırgız Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X
Başkurt Türkçesi	*+hız/ +hĭz/ +hŭz/ +hŭz*	X
Nogay Türkçesi	*+sIz*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X
Karakalpak Türkçesi	*+sIz*	X
Kumuk Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X
Karay Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X
Türkmen Türkçesi	*+sIz*	X
Gagavuz Türkçesi	*+sIz*	X
Türkiye Türkçesi	*+sIz/ +sUz*	X

2.2.17. Takıl-> +DA, +DO, +rA, +KA, +çA, +zA, +na, +lA

Eski Türkçeden bu yana kullanılan bulunma hâli ekinin kökeni ile ilgili çok fazla görüş yoktur. Bazı araştırmacılar ekin iki ekin birleşmesinden meydana geldiğini söyler. Bazıları ise ekin kelime kökenli olduğu fikrindedir**.**

Bulunma hâli ekinin kelime kökenli olduğuna dair en güçlü görüş Petrov Kuznetsov'a aittir. Kuznetsov' a göre *takıl-* fiili *+da/+de* bulunma hâlinin bünyesinde kendini gösterir. *Tak-* fiili bir şeyi başka bir şeye geçirmek anlamında kullanılırken edilgen hâli ise *takıl-* biçimiyle bir yere geçip yerleşmek ya da geçirilip yerleştirmek manasında kullanılır. Kuznetsov, durumu daha iyi anlatmak için şu cümleyi tasavvur eder: *er tag takıl (keyik) avla/yur* "Er dağ/a takıl/alarak/ (geyik) avlıyor" (Kuznetsov, 1995: 237). Yani *+da/+de* bulunma hâli *tak-* fiilinden değil onun edilgen biçimi *takıl-* fiilinden ekleşmiştir. Bu durumda akla edilgenlik ekinin bulunma hâli ekinden önce var olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Kuznetsov'a göre *–(ı)l* edilgenlik eki çok önceden beri vardır. Zaten Eski Türkçede *–(ı)l* edilgen çatı ekinin *–ıl, -il, -ul, -ül* biçiminde dört farklı şekli de ünlü uyumuna tabii olarak kullanılmıştır. Ekin ünlü uyumuna tabii olması o ekin çok önceden oluştuğu anlamına gelmektedir. Çünkü bir ekin ünlü uyumuna uygun olarak farklı biçimleri olması çok uzun bir süreç gerektirir. Mesela eski Türkçede *–mış/-miş* eki iki biçimli bir ek olarak dört biçimli eklere göre daha yeni bir ek sayılır. Ünlü uyumu olmayan Özbek Türkçesinde de ekin sadece *+da* biçimli kalın sıradan olması da tesadüf değildir, Kuznetsov' un görüşünü destekler niteliktedir (Kuznetsov, 1995: 237).

Zamanla *takıl-* yardımcı fiili ekleşmiştir. Ekleştikten sonra da son hecesini kaybetmiştir. Son hecesini birden kaybetmesi akla yatkın gelmese de Eski Türkçede kullanılan *+takı/+dagı* ekine bakarak önce */l/* sesini sonra da tüm heceyi kaybettiği düşünülebilir. *Balıḳımdakı* "kentimdeki" kelimesindeki *+dakı* eki aslında iki ekin birleşmesinden değil *takıl-* fiilinin kalıntısı olabilir (Kuznetsov, 1995: 237). *Tag takıl er (keyik) avla/yur* "dağ/a/ takıl/dı er /ve/ (geyik) avlıyor" örneğindeki gibi zamanla ismin önündeki fiil sıfat görevinde kullanılmış olmalıdır: *tag taḳıl er* "dağda yerleşen, bulunan er". *Takıl-* fiilinin */l/* ünsüzünün düşmesiyle *takı* biçiminin birinci hecesi bulunma hâli eki olarak kullanılmış, *+takı* biçimi ise bulunan manasında bir ek olarak kullanılmıştır (Kuznetsov, 1995: 237).

Deny gibi bazı araştırmacılar ise Eski Türkçede karşımıza çıkan *balıḳımdakı* "kentimdeki" kelimesindeki *–kı* ekini, *i-ken* biçimi ile ilgili görür (Deny, 2012. 36).

Psyançin *+DA* bulunma hâli ekinin, *+t* belirlilik gövdesi eki (taşt 'o taş') ve *+a* yönelme hâli ekinin birleşiminden oluştuğu görüşündedir (Kuznetsov, 1995: 196).

Sinor ve Kononov ise *+DA* bulunma hâli ekinin, *+t/+d* bulunma hâli ve *+a/+e* yönelme hâli eklerinden geldiği görüşündedir (Kuznetsov, 1995: 196).

Ahmet Bican Ercilasun, *"L, N, R' den Sonra Niçin T?"* adlı makalesinde bir hususa dikkat çeker. */l/, /n/, /r/* sesi ile biten kelime kök ve tabanlarına *-DAçI, +DA, -dUk, -DUr* eklerinden biri geldiğinde bu eklerin *t*'li türevinin geldiğini, */l/, /n/, /r/* harici sesler ile biten kelime kök ve tabanlarına ise *d*'li biçimlerinin geldiğini söyler. Ercilasın *+DA* bulunma hâli ekinin de içlerinde olduğu bu eklerin fiilden isim yapım eki olan *–t* eki ile başka bir ekin birleşmesinden meydana geldiğini düşünür (Ercilasun, 2000: 194).

Görüldüğü gibi bulunma hâli *+DA* ekinin kökeninin *tak-* fiilinin edilgen biçimi *takıl-* fiilinden gelmesi en makul görüştür. Eski Türkçede bulunma hâli eki *+DA* biçiminde; Orta Türkçede bulunma hâli eki *+DA* biçiminde kullanılırken Eski Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumuna uymayarak *+dA* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde bulunma hâli eki *+tA, +rA, +çe* biçiminde; Saha (Yakut) Türkçesinde *+DA/ +KA* biçiminde; Halaç Türkçesinde *+çA* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *+dä* biçiminde ünsüz uyumuna uymadan kullanılırken Yeni Uygur Türkçesinde *+da, +dä, +ta, +tä* biçiminde hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uygun kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde bulunma hâli eki *+da, +de, +do, +dö, +ta, +te+ +to, +tö* biçiminde çok şekilli olarak; Hakas Türkçesinde *+da, +de, +ta, +te* biçiminde; Tuva Türkçesinde *+da, +de, +ta, +te* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde bulunma hâli eki *+DA* biçiminde; Kazak Türkçesinde *+DA* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *+DA, +DO* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *+la, +lä, +da, +dä,+ta, +té, +ża, +że* biçiminde; Nogay Türkçesinde *+DA* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *+DA* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *+DA* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *+dA* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *+dA* biçiminde; Karay Türkçesinde *+DA* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde ünsüz uyumuna aykırı olarak *+dA* biçiminde kullanılırken Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uygun bir şekilde *+DA* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede Bulunma Hâli Eki

Eski Türkçede bulunma hâli *+DA* eki ile yapılmaktaydı. Üçüncü şahıs tekil veya çoğul iyelik ekli isimlerden sonra araya zamir n'si de gelir: *bitigimtä, öwlalärintä, korkusinta* (Gabain, 1988: 71). Orhun Türkçesinde hem bulunma durumu hem de ayrılma durumu *+DA* eki ile yapılmaktaydı. Ünlü ile biten isim gövdelerine ve ünsüzle biten isim

gövdelerine genellikle +*dA* eki gelmekteydi. Son sesi */l/, /r/, /n/* ile biten isim gövdelerine ise +*tA* eki gelmekteydi (Tekin, 2003: 113).

Yurtda *yatu kalur ärti*. "Yurtta yata kalıyor idi." (T-19)

Azu bu ***sabımda*** *igid bar gu?* "Yoksa bu sözlerimde yalan var mı?" (KT G-10)

Kırkız bodunug ***uda*** *basdımız*. "Kırgız halkını uykuda (iken) bastırdık." (KT D-35)

Karahanlı Türkçesinde bulunma hâli +*DA* eki ile yapılmaktadır. Bulunma hâli eki alan kelime cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1996: 30).

Agır neŋ üçün ornı ***başta*** *erir.* (KB-1836)

Bolunda *talusı* ***kişide*** *çını.* (KB-2966)

İsizig ya ***çogda*** *oruda kerek.* (KB- 5549)

Tapugka irig bol ***yazukta*** *tıdın.* (KB-1380)

Şekerde *tatlılıg kavuk yür maŋa.* (KB- 4768)

Orta Türkçede Bulunma Hâli Eki

Harezm Türkçesinde bulunma hâli +*DA* eki ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır. (Hacıeminoğlu, 1997: 63).

Sizlerde *tört ming ḳılıç bar.* "Sizde dört bin kılıç var." (KE-232/4)

Mende *nerse yoḳ sanga bėrgeli*. "Bende sana verecek bir ş: ey yok." (KE-124r/4)

Sarāy ***ortasında*** *bir aḳ taş bar ėrdi, ay śūretlıġ*. "Sarayın ortasında ay gibi beyaz bir taş parçası vardı." (KE-153r/13)

Ḳıyāmatda *közsüz bolmaḳdın ḳorḳar-men.* "Kıyamet gününde gözsüz olmaktan korkarım." (NF-361/4-5)

Kıpçak Türkçesinde bulunma hâli +*DA* ekidir. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 70).

Eger sizde inśāf dağı ***bizde*** *ḳanāat bolsa idi...* "Eğer sizde insaf bizde de kanaat olsaydı... "(GT-162/7)

Her kimde ***bulardan*** *biri bolmasa...* "Her kimde bunlardan biri olmasa..." (GT-196/12-13)

Ġanilerde *derahim çoḳ kerem yoḳ*. "Zenginlerde para çok, cömertlik yok." (GT-301/5)

Çağatay Türkçesinde bulunma hâli +*DA* ekidir. Ek, hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *keçede* "gecede", *yaşımda* "yaşımda", *tefekkürde* "düşüncede", *başta* "başta" vs. (Eckmann, 2009: 76).

Eski Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Eski Türkiye Türkçesinde bulunma hâli *+dA* ekidir. Ek ünlü uyumuna uymakta iken ünsüz uyumuna uymaz (Gülsevin, 1996: 48).

*Firişteler bu **gecede** yazuḳluġa şefaat ḳılurlar*. (Gülsevin, 1996: 48)

*Pes anı bir **yerde** gizledi.* (Gülsevin, 1996: 48)

***Aġaçlarda** bir ağaç bar, anuŋ yapraḳı döḳilmes*. (Gülsevin, 1996: 48)

*Uzun **yolda** saŋa budur ḳılavuz.* (Gülsevin, 1996: 48)

*Şol nesne ya ki sen ḳoyup gidesin ol **bunda** ḳala.* (Gülsevin, 1996: 49)

Uzak Lehçelerde Bulunma Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde bulunma hâli *+tA, +rA, +çe* ekleri ile yapılmaktadır. Eğer kelime */r/* ünsüzü ile bitiyorsa *+ta, +ta* ekleri gelir. Kelime */l/* ve */n/* ünsüzlerinden biri ile bitiyorsa *+tA, +rA* ayrılma hâl eklerini alır. Ünlü ve *l, n, r* dışındaki ünsüzlerden sonra ise *+rA* ayrılma hâli eki gelmektedir. Çokluk ekinden veya üçüncü ahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra ise *+çe* ayrılma hâli eki kullanılmaktadır: *uyavsen* "bayramlarda", *vasanra "*çukurlukta", *huranta* "kazanda", *hirte* "kırda" (Ersoy, 2007: 1306).

*Pĭr tilĭ şüret tet **uyra.*** "Bir tilki yürüyormuş kırda." (ÇHS-73)

***Unta dokummetsençe** ye şırulĭh **palĭkĭsençe** upransa yulman hıparsem te pur*. "Onlarda belgelerde ve yazılı anıtlarda korunamayan haberler de var." (HS-86)

*Hĭy **vĭhĭtĭnçe** vĭsene şırsa huma pultarnĭ. "*Kendi zamanında bunları yazabilmişlerdir." (HS-86)

*Vĭsem ıtlarah pĭr- pĭr pulĭm ye ĭş **şinçen** kĭsken kalasa paraşşĭ.* "Bunlar daha çok bir durum ya da iş hakkında özlü bir anlatıma sahiptirler." (HS-86)

***Şülte,** pirĭn tĭlten, mĭnaşlı ĭmĭrtkayĭk hĭyĭn anlĭ şunaçĭsempe vaskamasĭr avĭssa, tu huşşinelle vĭşse irtet*. "Yukarıda, bizim bulunduğumuz yerden, mağrur bir kartal geniş kanatları ile acele etmeksizin süzülerek dağın arasına doğru uçup geçiyor." (TK-6)

Saha (Yakut) Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde Eski Türkçeden bu yana kullanılan gelen *+KA* yönelme hâli eki aynı zamanda bulunma da bildirir. Bu ekin ekleneceği kelimenin ünlü ve ünsüz durumuna göre tam olarak yirmi farklı şekli vardır: *xoska* "odada", *oroñño* "yere, yurda".

Bulunma hâli eki olarak sadece zamirlerde görülen bir +*DA* eki vardır: *onno* "onda", *manna* "burada" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1259).

Halaç Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Halaç Türkçesinde bulunma hâli +*çA* ekidir. Ek ünlü uyumuna uymaktadır: *xidmetleriçe* "hizmetlerinde", *halumça* "hâlimde", *barmaḳça* "parmakta", *tilimçe* "dilimde" (Gökdağ ve Doğan, 2018: 211).

Vardïlar şikārha, ***şikāryāça*** *bi yābānça bī şikār bullaringīriyä käldi.* "Gittiler avlanmaya. Av yerinde bir yabanca bir av bunların önüne geldi." (Işıklı, 2021: 74)

Haydï "här yedä kerdīn gurān tikäsi tişmiş kertäl koyirdi'fāllar ***hārayca.*** "Dedi ki: Nereye bakarsanız bakın, Kur'an parçası düşmüş, getirip koyardı duvarların arasına." (Işıklı, 2021: 75)

Yoryanï godï ***yerçä*** *ki bollara hadrïyā rindlär yoryana häräkdiläru Vardïlar*. "Yorganı yere bıraktı ki bunları ayırsın. Rintler yorganı kaldırıp götürdüler."' (Işıklı, 2021: 75)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Bulunma Hâli Eki

Özbek Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Özbek Türkçesinde bulunma hâli +*dä* eki ile yapılmaktadır. Bulunma hâli eki üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra geldiğinde araya zamir n'sini almaz: *båladä* "çocukta", *båşdä* "başda", *qollärdä* "elinde" (Öztürk, 2007: 312).

Faḫri Kämål änçädän buyån şu ***ähvāldä****, yürärgä håläti yoḳ.* "Fahri Kemal o zamandan itibaren bu halde, yürümeye hâli yok." (UKK-3)

Yüräkdä *işḳ oti köp, uni yoḳlär kişi yoḳ.* "Yürekte aşk ateşi çok, onu yoklayan kimse yok." (UKK-3)

Äfändi bir küni Påşçä ***säråyidä*** *otirgän edi, bir särkärdärlä häzşlläşib "ikki kündän keyin öläsiz" dedi*. "Efendi bir gün Padişahın sarayında oturuyormuş, bir komutanla şakalaşırken "iki gün sonra öleceksin" demiş. (L-19)

Tilimdä *özgä söz yoḳdir: özingdän özgä yârim yoḳ./* ***Dilimdä*** *zarrä ġayr işḳı bolsa gär ḳån yutkäzgil.* "Dilimde başka söz yoktur; senden başka yârim yok./ Gönlümde zerre kadar başkasının aşkı varsa eğer, kanımı akıt." (KKÇ-22)

Undä *tutlärdägi pillä ḳurtläri/ Näfis, şäffåf ipäk toḳıydi*. "Onda dutlardaki ipek böcekleri/ Nefis, zarif, şeffaf ipek dokurdu. (KKÇ-22)

Yeni Uygur Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Yeni Uygur Türkçesinde bulunma hâli *+da, +dä, +ta, +tä* ekleri ile yapılmaktadır. Ünlü ve tonlu ünsüz ile biten kelimelerden sonra *+da, +dä* ekleri, tonsuz ünsüz ile biten kelimelerden sonra ise *+ta, +tä* ekleri gelmektedir: *kitapta* "kitapta", *däptärdä* "defterde", *bölmidä* "odada" (Ersoy, 2007: 377).

***Kütüphanede** okuyucular oldukça çok bazıları öğrenmek için uğraşıyor.* "Kütüphanide oḳuġuçiler intayin köp." (TU-86)

*Kütüpḫanemiz intayin cimcit bolġanliḳi üçün bu **yerde** ögeniş ḳilişni intayin yaḫşi körimen*. "Kütüphanemiz çok sessiz olduğu için burada öğrenmeyi çok çok seviyorum." (TU-86)

*Beziliri pes **avazda** melum bir téma toġruluḳ münazire ḳilitvatidu*. "Bazıları alçak sesde bilinen bir konu hakkında münazara yapıyorlar." (TU-86)

Kuzeydoğu Grubunda Bulunma Hâli Eki

Altay Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Altay Türkçesinde bulunma hâli *+da, +de, +do, +dö, +ta, +te+ +to, +tö* ekleri ile yapılmaktadır: *colda* "yolda", *başta* "başta", *biçikte* "kitapta", *möştö* "çamda" (Dilek, 2007: 1037).

*Meniŋ karu, meniŋ baylu Altayım, men seneŋ **ıraakta, ıraakta,** öskö talada.* "Benim değerli, benim kutsal Altayım, ben senden çok uzakta gurbetteyim." (AL-64)

*Men cayaaçınıŋ başţapkı **künde** büdürgen kerekterin körgömdiy turadım!* "Ben Tanırının ilk günde yarattığı ihtiyaçları görmüş gibi oldum!" (AL-64)

*Erte- erte çaktar **kereginde** kojoŋdorıŋ kırdaŋ kırga çakpındu suular ajıra köçkileyt*. "Erken dönemlerde gerektiğinde şarkılar kırdan kıra çoşkun ırmaklar aracılığıyla göçüyordu." (AL-64)

*Kös **aldında**-tuulardıŋ korgolcın ölö telkemi.* "Göz önünde dağların kurşun alaca geniş alanı." (AL-102)

*Ceŋ tuduşkan kayalar kattalıp, çaŋkır **ınaarda** kömülgen uçı-kıyuzı cok telkemge **ıraada** çöyile bergen*. "Birbirleriyle tutuşan kayalar katlanıp, mavi pusta gömülen uçsuz bucaksız alana uzakta çekilmeye devam ediyor." (AL-102)

Hakas Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Hakas Türkçesinde bulunma hâli *+da, +de, +ta, +te* ekleri ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *arığda* "ormanda", *çarda* "yarda, kıyıda", *ibde* "evde", *çazıda* "ovada" (Arıkoğlu, 2007: 1105).

Alında-purunda *hozannarıŋ iŋ pazı Çis Nayka tĭp hozan çurtaptır*. "Evvel zaman içinde tavşanların en başında Çis Nayka diye bir tavşan yaşarmış." (ÇN- 104)

Pĭstĭŋ ***çonda*** *iyul' aynı tikteŋ nimes "ot ayı" tĭp adap salğannar sağınçam.* "Bizim halkta temmuz ayının boşuna "ot ayı" şeklinde adlandırılmadığını düşünüyorum." (HKD-131)

Bu ***tuşta*** *çir-çayaannıŋ özĭmĭ küstĭg özĭbĭsçe, naŋmırlar* ***tuzıŋda*** *çaap turzalar, çileğeler sıh tartınçalar, saptar, tĭzeŋ süzünge payıpçalar.* "Bu zamanlarda tabiatın bitkisi güçlü bir şekilde büyümektedir, yağmurlar zamanında yağdıklarında, bitkilerin kökleri çıkmaktadırlar, saplar ise özsularına doyarlar" (HKD-131)

Alıptığ ***nımahtarda*** *paza kip-****çoohtarda*** *alıptarnı haydağ-da ottar, süzünner polıziinaŋ imneptomnabısçathannaŋar çoohtalça.* "Destanlar ve efsanelerde kahramanları bazı otların ve öz sularının yardımıyla şifa buldukları söylenir." (HKD-131)

Tuva Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Tuva Türkçesinde bulunma hâli *+da, +de, +ta, +te* ekleri ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *kışta* "kışta", *tonda* "paltoda", *söste* "sözde", *eşte* "arkadaşta" (Arıkoğlu, 2007: 1178).

Çırık örtemçeyge karak çiveş ***arazında çurttalgamda*** *tıva dıldıg töreen çonum* ***arazında*** *çor men.* "Aydınlık dünyaya göz kırpmalar arasında, hayatımdaki Tuva dilli ana milletimin arasında yürüyorum." (ÇTLM II-506)

Küs dijip keerge, Bayırnı açazı uşkarıp algaş, ***Dıttıg-Hemde*** *aalından öörenir şkolazınga ekkep kaan.* "Babası, güz gelince Bayır'ı arkasına oturtup Dıttıg-Hem'deki köyünden okuyacağı okula getirmişti." (TTÇ-89)

Kolhoz pekarnyazınga bıjırgan biçii hlebti şkolaje kiirerinden ***aŋgıda,*** *başkırlarga bolgaş iyi çangıs alban- haakçı ulustarga çetçir şaançe mün-ne berip turgan.* "Çiftlik fırınında pişirilen küçük ekmeği okula getirilenin dışında, öğretmenlere ve tek görevli kişiye yetecek kaadar veriyorlardı." (TTÇ-89)

*Çemden ozaldavas deeş, kara daŋ **bajında** turgaş, stolovayaje halıp badar*. "Yemeğe geç kalmamak için, karanlık sabah vaktinde kalkıp, yemekhaneye koşarak iner." (TTÇ-89)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Bulunma Hâli Eki

Tatar Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Tatar Türkçesinde bulunma hâli *+DA* eki ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna tabiidir: *baḳçalarda* "bahçelerde", *klubında* "kulübünde", *armiyede* "orduda", *tuylarında* "düğünlerinde" (Öner, 2007: 709).

*Miném anam bu **mullada** bér yıl qadermé, küpdémér torğaç, bélmiym, nindi avıruwdandır vafat bulğan*. "Benim anam bu imamda bir yıl kadar mı, daha mı çok durduktan sonra, bilmiyorum hangi hastalıktandır, vefat etmiş." (ÇTLM-II-25)

*Péçen **bazarında:** "Asarğa bala birem, kém ala?"- dip qıçqırıp yörgende, ḫalıq arasınnan bér kéşé çığıp, mine yemşçiktan alğan. "*Peçen pazarında: "Evlatlık çocuk var, kim alacak?" diye bağırıp giderken halkın arasından bir kişi çıkıp beni faytondan almış." (İQ-13)

*Min **monda** torğanda, çeçek bélen de avırğanmın*. "Ben burada kalırken çiçek hastalığına da yakalanmışım." (İQ-13)

*Min bu Sana mullası öyéne de sıymağanğa, ul mulla miné Öçilé **avılındağı** anamnıñ atası bulğan babayğa qaytarıp birgen*. "Ben bu Sasna imamının evine de sığmadığım için, o imam beni Öçilé köyündeki anamın babası olan dedeme göndermiş." (İQ-13)

*Kürşéden bérniçe qazaq, köpélerén cilkeleréne salıp, aqrın, sabır atlap, qazannan tabaqqa sosılğan itnéñ çamasına köz töşérép, **urtadağı** ölgen öyge kérdéler*. "Komşudan birkaç Kazak ceketlerini omuzlarına atıp yavaşça, sabırlı bir şekilde tencereden tabağa konulan etin miktarına göz atarak ortadaki büyük eve girdiler." (QQ-49)

Kazak Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Kazak Türkçesinde bulunma hâli *+DA* eki ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna tabiidir: *awılda* "köyde", *köşede* "caddede", *ayda* "ayda", *otta* "ateşte", *suwıqta* "soğukta", *ağaşta* "ağaçta", *otta* "ateşte" (Tamir, 2007: 453).

Men gumanitarlıq zañ ***üniversitesinde*** *oqıymın*. "Ben İnsani Bilimler Hukuk Üniversitesinde okuyorum." (ÇTLM I-576)

Bir tışqan tamaq awlap, inine qaytıp kelse, ***onda*** *bir jılan jatır eken.* "Bir gün sıçan yemeğini avlamış evine dönüp gelirken orada yatan bir yılan görmüş." (ÇTLM I-579)

Sodan beri jer ***betinde*** *tüye de önip-öse bastaptı.* "O zamandan beri yeryüzünde deve de büyüyüp gelişmiş." (ÇTLM I-584)

Ertede *jılgı künge qarap bılay deydi: -O, barlıq jan-januwarlarğa tirşilik sıylağan qayırımdı kün, meni januwarlardıñ* ***arasındağı*** *eñ suluwlardıñ biri desedi jurt.* "Çok eskilerde, at, güneşe bakarak şöyle der: Halk: -O bütün canlılara hayatı hediye eden iyi kalpli güneş, bana canlılar arasındaki en güzellerden biri sensin, der." (ÇTLM I-584)

Atalğan nusqalardıñ ***ekewinde*** *de "Qız Jibek" jırınıñ syujettik jelisi tügel saqtalğan.* "Adı geçen nüshalardan ikisinde de "Kız Jibek" destanının konusu ve planı tam olarak korunmuş." (ÇTLM I-608)

Kırgız Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Kırgız Türkçesinde bulunma hâli *+DA, +DO* ekleri ile yapılmaktadır: *cılda* "yılda", *cerimde* "yerimde", *közümdö* "gözümde", *orokto* "orakta", *tüştö* "düşte" (Çengel, 2007: 508).

Baqıt ***eşikte*** *oynop catqan ele, al bul sözdördü ağa qoyup üygö çurqap kirip kekilikke asıldı.* "Bakıt kapıda oynuyordu, O, bu sözleri duyunca koşup eve girerek kekliğe atıldı." (K1-30)

Azırqı Isıq-Köl turğan ***cerde*** *ırayımsız Qalmaq qanı caşap turuptur.* "Şimdiki Isık- Köl'ün olduğu yerde merhametsiz bir Kalmak hanı yaşıyormuş." (IK-250)

Oşondo qolunda *malı coq,* ***üyündö*** *dünüyösü coq bir kedey çal qandın aldına barıptır.* "O sıralarda elinde malı olmayan, evinde serveti olmayan fakir bir ihtiyar, hanın önüne varıyormuş." (IK-250)

Çal bolso oşol ***şaardağı*** *bir çoñ quduqqa kelet da, tulparın baylap qoyuptur*. "İhtiyar ise o şehirdeki büyük bir kuyuya gelmiş ve yürük atını bağlamış." (IK-250)

Başkurt Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Başkurt Türkçesinde bulunma hâli *+la, +lä, +da, +dä,+ta, +té, +ҙa, +ҙe* ekleridir. Ünlü ile biten kelimelere *+la, +lä; l, m, n, ŋ* ünsüzleri ile biten kelimelere *+da, +dä; r, y, ҙ, w* ünsüzleri ile biten kelimelere *+ҙa, +ҙe,* tonsuz ünsüzle biten kelimelere *+ta, +tä* şeklinde ekleşir*:* *baqsala* "bahçede", *qulda* "elde", *ayҙa* "ayda", *bayҙa* "zenginde" (Ersoy, 2007: 767).

Formal yaḳtan aż üsĕşken hüż törkömderĕn ***ayırıvża*** *semantik hem sintaksik kriytĕriyżer töp ehemmiyetke ĕye.* "Biçim yönüyle az gelişen söz gruplarını ayırmada semantik ve sentaktik ölçütler de temel öneme sahiptir." (ÇTLM II-107)

Bĕżżĕn avıl ***ĕrgehĕnde*** *gene ḳayın urmanı bar.* "Bizim köyün yanında bir kayın ormanı var." (ÇTLM II-107)

Isınlap ta, ḳışın satlama halḳın kisterżĕn ***bĕréhĕnde,*** *yĕlek varĕnĕhı mĕnen sey* ***ĕskende,*** *Elfiyeneñ atahı oşo hüżżerzĕ eyttĕ.* "Gerçekten de kışın dondurucu soğuk akşamların birisinde çilek reçeli ile çay içtikleri sırada Elfiye'nin babası şu sözleri söyledi." (ÇTLM II-107)

Elbette, min huñğı ***yılımda*** *mayġa saḳlı ġına uḳıttım.* "Elbette ben son yılımda mayıs ayına kadar okuttum." (ÇTLM II-97)

Bĕrżen-bĕr ulın esehĕ kĕyev-yĕgĕt bulıp yörögende ***üżĕndĕ*** *nisĕk totov* ***turahında*** *öyrete.* "Annesi biricik oğlunu damat olarak dolaştığı sırada kendisini nasıl zapt edeceği konusunda bilgilendirir." (ÇTLM II-93)

Nogay Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Nogay Türkçesinde bulunma hâli *+DA* ekidir. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *keşte* "gecede", *yasta* "gençte" (Akbaba, 2007: 635).

Awıl ädemleri bir töbe ***qasında*** *yıyılısqanlar.* "Köyün insanları bir tepenin yanında toparlanırmış." (NKM-148)

Mart ***ayında*** *noġay eginşileri, bötön de Yetisan man Yemboylıq bettegiler "sabantoy" bayramın ozğaratağan boğanlar.* "Mart ayında Nogay çiftçiler, özellikle de Yetisan ile Yemboylık tarafındakiler "saban düğünü" bayramını kutlamaktalarmış." (NKM-148)

*Bu **künimizde** är-bir **üyde** kitap, curnal, ğazet bar em **äligide** biz olarsız **dunıyada** yaşalmayaqtay da köremiz*. “Günümüzde her evde kitap, dergi, gazete var ve günümüzde biz onlarsız dünyada yaşanacağını sanmıyoruz.” (KT-71)

Kırım-Tatar Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde bulunma hâli *+DA* eki ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü hem ünsüz uyumuna uymaktadır: *avada* “havada”, *zalda* “salonda”, *gecede* “gecede”, *ateşte* “ateşte”, *ayatta* “hayatta” (Yüksel, 2007: 845).

*İşte bu **vaḳiyadan** soñ köyniñ ḫalḳı aḳıllı, uyanıḳ ve közaçıḳ adamlar için “Terekke çıḳsa papuçı **yerde** ḳalmaz” dep başlağan.* “İşte bu olaydan sonra köy halkı akıllı, uyanık ve gözü açık insanlar için “Ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz” demeye başlamışlar.” (YDG-222)

*Bugün Ayşecik tañ **maalinde** turdı*. “Bugün Ayşecik, tan vaktinde uyandı.” (ÇTLM II-213)

*Bir **zamanda** bar eken, bir **zamanda** yoḳ eken.* “Bir varmış bir yokmuş.” (E-214)

*Ḳarşıdan oca keir eken, güya öz **aralarında** nasıldır dava çıḳḳan kibi davranıp, ḳaba ḳaba seslernen biri- birine oḳtala ekenler.* “Karşıdan hoca gelirken, güya aralarında bir sebepten anlaşmazlık çıkmış gibi davranıp, bağıra bağıra birbirleriyle münakaşa ediyorlarmış.” (YDG-222)

Karakalpak Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Karakalpak Türkçesinde bulunma hâli *+DA* eki ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü hem ünsüz uyumuna uymaktadır: *üyde* “evde”, *balada* “çocukta”, *qızda* “kızda”, *adamda* “adamda” (Uygur, 2007: 571).

*Bir küni qasqır **jolda** ketip baratırsa, adınan bir şontıq şağal qasqırğa. “ekewimiz jora bolayıq” depti.* “Bir gün kurt yolda giderken önüne bir çakal çıkıp “ikimiz dost olalım” demiş.” (İQ-185)

*Mine usılayşa tap sol **jerde**, sol ottıñ basında ağaş ustası, zerger, molla ele talasıp otır deydi.* “Bu tartışma aynı yerde ateş başında oturan ağaç ustası, zanaatçı ve molla arasında hala devam ediyormuş.” (İK-131)

*Burınğı ötken **zamanda** bir tülki menen sağal dos bolıptı*. “Eski zamanlarda tilki ile çakal dost olmuşlar.” (ÇTLM I-480)

*Söytip ekewi ketip baratırıp, **jolda** qasqır şağalğa: -Jora, seniñ ne kärin, bar? – depti.* "Böylece ikisi yolda giderken kurt çakala: -Arkadaşım, senin mesleğin ne? demiş." (İQ-185)

*Burınğı ötken **zamanda** bir kempir menen ğarrı turmıs keşiripti.* "Eski zamanlarda bir ihtiyar karısı ile yaşarmış." (İK-276)

Kumuk Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Kumuk Türkçesinde bulunma hâli *+dA* ekidir. Ek Türkiye Türkçesinin aksine ünsüz uyumuna uymaz fakat ünlü uyumuna uymaktadır: *gözde* "gözde", *üyde* "evde", *işde* "işte", *tawda* "dağda", *yolda* "yolda" (Pekacar, 2007: 978).

***Yolda** olar tawşan teri de tabıp, onu da qoltuğuna qısdırıp, yürüy bolğanlar.* "Yolda bir de tavşan postu bulup koltuklarına sıkıştırıp yürümüşler." (ÇTLM II-272)

***Tölede** bulanı tapmay, börüler gelip şo terekni **tübünde** aylanışalar*. "Damda bunları bulamayıp gelirler o ağacın altında dönüp dururlar." (ÇTLM II-272)

*Bu **şaharda** dağı da İbrahim değen bir ullu bay gişi var edi.* "Bu şehirde bir de İbrahim adında bir büyük zengin adam vardı." (ÇTLM II-279)

*Davut da, Ahmet da bir **maktapda** oxuyğan yimik, Zaynap da qızlar **maktabında** oxuy ediler.* "Davut ve Ahmet'in aynı okulda okuduğu gibi Layla ve Zeynep de kızlar okulunda okuyorlardı." (ÇTLM II-279)

*Daim Allahğa etegen ibadatına da kemçilik etmey, qazanmaqnı **qastında** edi*. "Daima Allah'a yaptığı ibadetinde de kusur etmiyor, kazanma gayretinde idi." (ÇTLM II-280)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde bulunma hâli *+dA* ekidir. Ek, Türkiye Türkçesinin aksine ünsüz uyumuna uymaz fakat ünlü uyumuna uymaktadır: *atda* "atta", *elde* "köyde", *carıqda* "ışıkta", *terekde* "ağaçta", *tavda* "dağda" (Tavkul, 2007: 904).

*Salam bergen adet, Qaraçay- Malqarlılanı **caşawunda** teren mağanası bolğan adetleni biridi.* "Selam verme âdeti, Karaçay-Malkarlıların hayatında derin anlamı olan adetlerden biridir." (OKMCC-12)

*Qaraçay- **Malqarlılada** salamlaşıwnu köb türlüsü bardı.* "Karaçay- Malkarlılarda selamlaşmanın çok çeşidi vardır." (OKMCC-12)

Atam, sen sabiy ***zamanda*** *qallay uşxuwurla cürüy edile*. "Babam, sen çocuk iken hangi yemekler vardı?" (OKMCC-12)

Ben a Qaraçay ***şaharda*** *pedagogika instituxa kirirge muratlıma.* "Ben de Karaçay şehrindeki Pedagoji Enstitüsüne girmek istiyorum." (OKMCC-173)

Karay Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Karay Türkçesinde bulunma hâli *+DA* ekidir. Ek, hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uyar: *beştä "*beşte", *köktä* "gökte", *kayiktä* "kayıkta", *yerlärdä* "yerlerde" (Gülsevin, 2010: 110).

İşçilär ***aftada*** *neçä sahat işleydlär?* "İşçiler haftada kaç saat çalışıyorlar." (Gülsevin, 2010: 110)

Yartı ***keçädä*** *nindi- es kip avaz meni oyattı.* "Gece yarısında bir güçlü ses beni uyandırdı." (Gülsevin, 2010: 110)

Men valütamnı ***bankta*** *alıştırma kleym.* "Ben dövizimi bankada başka bir dövize değiştirmek istiyorum." (Gülsevin, 2010: 110)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Bulunma Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde bulunma hâli *+dA* eki ile yapılmaktadır. Ek Türkiye Türkçesinin aksine ünsüz uyumuna uymaz fakat ünlü uyumuna uymaktadır: *nädä?* "neyde", *harada?* "nerede", *yuxuda* "uykuda", *ağacda* "ağaçta", *mäktäbde* "mektepte" (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 196).

O, Los Ancelesin ən gözəl ***hissəsində*** *yerləşir.* "O, Los Angeles'in en güzel bölgesinde bulunmaktadır." (ÇTLM II-329)

Universitetemizdə *otuz mindən artıq tələbə və iki mindən artıq professor və məllim var.* "Üniversitemizde otuz binden fazla öğrenci ve iki binden fazla profesör ve öğretmen vardır." (EA-114)

Ekspertlərə görə bu həcmdə *ipoteka krediti tikinti* ***sektorunda*** *müəyyən canlanma yarada bilər, amma geriləməni dayandırmaq üçün kifayət deyil.* "Uzmanlara göre bu büyüklükte konut kredisi inşaat sektöründe belirli bir canlanma meydana getirebilir ama gerilemeyi durdurmak için yeterli değil." (ÇTLM II-332)

Bizim ***qəsəbəmizdə*** *təzə üzgüçülük hovuzu açılır.* "Bizim kasabamızda bir yüzme okulu açılıyor." (EA-114)

Hökumət tikinti sektorunda böhranın qarşısını almaq üçün dövlət büdcəsindən ipoteka kreditləşmesinə 200 milyon manat vəsaitin ayrılmasına qərar verib. "Hükümet inşaat sektöründe krizin önüne geçmek için devlet bütçesinden konut kredisi için 200 milyon manat tahsisat ayrılmasına karar verdi." (ÇTLM II-332)

Türkmen Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Türkmen Türkçesinde bulunma hâli *+dA* ekidir. Ek ünsüz uyumuna uymazken ünlü uyumuna uymaktadır: *daağdaakı* "dağdaki", *göökdääki* "gökteki", *guşda* "kuşta", *oocakda* "ocakta", *bövetde* "engelde" (Kara, 2007: 257).

*Magtymguly Şirgszy **medresesinde** üç ýyl okap, ýurduna gaýdypdyr.* "Mahtumkulu, Şirgazi medresesinde üç yıl okuyup, memleketine dönmüş." (ÇTML II-561)

*2000-nji ýylyñ Bitaraplyk **ayynda** Magtymguly adyndaky ýaşlar guramasyna agzalyga kabul edildim.* "2000 yılının Bitaraplık ayında Mahtumkulı adlı gençler tıpluluğuna üyelğine kabul edildi." (ÇTLM II-563)

*Soñra men **telewizorda** Watan programmasyna seredyärin ýa da radiodan soñky habarlary diñleýärin*. "Sonra ben televizyonda ana haber programını izlerim ya da radyodan son haberleri dinlerim." (ÇTLM II-565)

*Sagat ýe**dide** agşanlyk edinyäris*. "Saat yedide akşam yemeği yeriz." (ÇTLM II-565)

Gagavuz Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Gagavuz Türkçesinde bulunma hâli *+DA* eki ile yapılmaktadır. Ek Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *yaprakta, hayatta, sabaada, senniktä* "şenlikte" (Özkan, 2007: 114).

*Çoktan**,** pek eski **zamannarda** bir Kalä-yurtlukta yaşarmış bir anılmış hergelä çorbacısı, adı Bozbey.* "Çoktan, çok eski zamanlarda Kale-yurtluk'ta anılmış at sürüsü olan bir zengin yaşarmış, adı Bozbey. (K2-61)

*Baktım taa kuşku **önümüzdä** kartinaya, **altında** gücülä, belli-belirsiz mor bukvarlarlan yazılıydı.* "Önümüzdeki tabloya daha kuşkulu baktım, altında zar-zor, belli belirsiz mor harflerle D. Savastioglu yazılıydı." (Lİ-171)

***Neredä** dünnänın ortası?* "Nerede dünyanın ortası?" (GF-217)

*Bän kendim cuvap edecäm soruşlara padişahın **önündä.*** "Ben kendim padişahın önünde cevap vereceğim." (GF-217)

*Padişahın **aulunda** artık çok insan varmış: boyarlar, bilgiçlär toplanmışlar.* "Padişahın avlusunda artık çok insan varmış: zenginler, bilgiçler toplanmış." (GF-217)

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Bulunma Hâli Eki

Türkçesinin ağızlarında bulunma hâli genellikle *+DA* şeklindedir. Fakat bazı yörelerde az da olsa *+dı/ +di/ +du/ +dü* türevleri de vardır. Bu türevler özellikle Güney-Batı Anadolu ağızlarında karşımıza çıkar. Bulunma hâli görevinde *+değ, +d, +na* ekleri de kullanılmaktadır. Ağızlarda ünsüz uyumu pek yoktur (Buran, 1989: 215).

*Şu **ġonaḳda** baḳlava bişer*. (Buran, 1989: 214)

***Burd** öldü üssem oldu öleli.* (Buran, 1989: 215)

*Yorganına gore ayanı uzadır **elindeğ** (elinde) ossa alır.* (Buran, 1989: 215)

*U güve bu gül **sändi** yoğ udun deyoru*. (Buran, 1989: 215)

*Sälam vedim filan kändi **dalgalanna** (dalgalarında) görüşüyola*. (Buran, 1989: 215)

*Her **tarafda** yapdık zafer düğünü.* (Buran, 1989: 215)

Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Eki

Türkiye Türkçesinde bulunma hâli *+DA* eki ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *evde, okulda, sende, gönlümde, köprüde* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 52)

*O sırada aklından geçenleri kalbine itiraf ederken sinsice gülümsediğini **kuledeki** mesai arkadaşlarından hiçbiri fark etmedi.* (A71-11)

*Türkçeyi ucunda kıyısından bilsede **gerçekte** Almanca konuşuyordu.* (A71-172)

Tablo 1.38. Takıl- fiilinin ekleşme tablosu.

Bulunma hâli ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler	**Bulunma hâli ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**	***Takıl-* fiilinin bulunma hâli eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+DA*	X
Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+DA*	X

Eski Türkiye Türkçesi	*+dA*	X
Çuvaş Türkçesi	*+tA, +rA, +çe*	X
Yakut (Saha) Türkçesi	*+KA, +DA*	X
Halaç Türkçesi	*+çA*	X
Özbek Türkçesi	*+dä*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+da, +dä, +ta, +tä*	X
Altay Türkçesi	*+da, +de, +do, +dö, +ta, +te+ +to, +tö*	X
Hakas Türkçesi	*+da, +de, +ta, +te*	X
Tuva Türkçesi	*+da, +de, +ta, +te*	X
Tatar Türkçesi	*+DA*	X
Kazak Türkçesi	*+DA*	X
Kırgız Türkçesi	*+DA, +DO*	X
Başkurt Türkçesi	*+la, +lä, +da, +dä,+ta, +té, +ʒa, +ʒe*	X
Nogay Türkçesi	*+DA*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+DA*	X
Karakalpak Türkçesi	*+DA*	X
Kumuk Türkçesi	*+dA*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+dA*	X
Karay Türkçesi	*+DA*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+dA*	X
Türkmen Türkçesi	*+dA*	X

Gagavuz Türkçesi	*+DA*	X
Türkiye Türkçesi Ağızları	*+DA, +dI, +dU, +değ, +d, +na*	X
Türkiye Türkçesi	*+DA*	X

2.2.18. Tur-> +DIr, +DUr, +DI, +dIla, +DIrlAr, +DUrlAr, +dururlar

Tur- "ayağa kalkmak, ayakta durmak" yardımcı fiili en çok gramerleşmiş kelimelerden biridir. *Tur-* yardımcı fiili birçok tarihi ve çağdaş lehçelerde ses değişimlerine de uğrayarak hem kip eki olarak, hem şahıs eki olarak hem de isimlerin bildirme çekimlerinde üçüncü teklik ve çokluk şahıslarda kullanılmaktadır. *Tur-* yardımcı fiili Güneybatı/ Oğuz grubundaki Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde üçüncü şahıs bildirme eki olarak hem ünsüz hem de ünlü uyumuna uyarak ekleşmektedir: *+DIr/ +Dur/ +DIrlar/ +DUrlAr.* Türkmen Türkçesinde ise sadece ünlü uyumuna uymakta, ünsüz uyumuna uymamaktadır: *+dIr/ +dIrlAr* vs. Kuzeybatı/ Kıpçak grubunun lehçelerinden Kırım Tatar Türkçesinde de hem ünsüz hem de ünlü uyumuna uyarak ekleşmektedir: *+DIr/ +Dur/ +DIrlar/ +DUrlAr.* Tatar Türkçesinde ise ünsüz uyumuna uymasına rağmen ekin ünlüsü dardır: *+DIr/ +DIrlar.* Nogay Türkçesinde ise ek ünsüz uyumuna uymaktadır. Ekin ünlüsü dardır. Diğer lehçelerden farklı olarak *tur-* yardımcı fiili ekleşirken */r/* ünsüzünü düşürmüştür: *+DI/ +(DI)lAr.* Karaçay- Malkar Türkçesinde de Nogay Türkçesinde olduğu gibi *tur-* yardımcı fiili ekleşirken */r/* ünsüzünü düşürmüştür*: +dI.* Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymamaktadır. *Tur-* yardımcı fiili ekleşirken */r/* ünsüzünü düşürmüştür. Karakalpak Türkçesinde bildirme çekiminde üçüncü teklik şahıs eksiz iken üçüncü çokluk şahıs eki *+(dIr)lAr* biçimindedir. Kumuk Türkçesinde ise bildirme çekiminde üçüncü teklik ve çokluk şahıs eki ya eksizdir ya da *+dIr/ +dUr* ekiyle yapılır. Ek ünlü uyumuna uyarken ünsüz uyumuna uymamaktadır. Karay Türkçesinde ise bildirme çekiminde üçüncü teklik ve çokluk şahıs eki ünlü uyumuna uyarken ünsüz uyumuna uymamaktadır**: +***dIr/ +dUr.* Güneydoğu/ Karluk Grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili ekleşirken ünsüz uyumuna uymakta fakat ünlü uyumuna uymayarak ekin ünlüsü dardır: *+DIr/ +DIrlar.* Yeni Uygur Türkçesinde ise hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *+dIr/ +dUr.* Kuzeydoğu Grubundaki lehçelerinde ismin bildirme çekiminde *tur-* fiili kullanılmamaktadır.

Tarihi lehçelere baktığımızda *tur-* "ayağa kalkmak, ayakta durmak" yardımcı fiilinin Uygur Türkçesinden bu yana kullanıldığını görüyoruz. Uygur Türkçesi döneminden sonra kullanımı sıklıkla artmaya başlayan *tur-* yardımcı fiili Eski Türkçe döneminde henüz ekleşmemiştir. Orta Türkçe döneminde ise *tur-* yardımcı fiili ekleşme sürecine girmiş fakat daha çok ekleşmeden kullanılmıştır. Eski Türkiye Türkçesinde ise hem ekleşmiş biçimleri hem de ekleşmemiş biçimleri birlikte görülse de daha çok ekleşmiş örneklerine rastlamaktayız.

Tur- "ayağa kalkmak, ayakta durmak" fiilinin kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bang, *tur-* fiilinin, *tu-* kökünden geldiğini söyler (Akar 2008: 1). Akar ise, Kâşgarlı'nın *tu-* fiili için verdiği "yolu kapatmak, tıkamak, doldurmak" anlamı üzerinde durur. Kâşgarlı'nın anlamını verdiği "kapamak, tıkamak", *tu-* fiilinin ilk manası olmalıdır. Fiile *–t* ettirgenlik ekinin gelmesiyle *tu-t-* "kaplamak; işgâl etmek; bürümek; yakalamak" fiili oluşurken, *-r* ekinin gelmesiyle de *tu-r-* biçiminde de "ayağa kalkmak; beklemek" başka bir fiili oluşmuş olmalıdır (Akar, 2008: 1).

Eski Türkçede Bildirme Eki

Orhun Türkçesinde isimlerin bildirme çekiminde *tur-* yardımcı fiili kullanılmamıştır. Uygur Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili *er-* veya *bol-* yardımcı fiilleri gibi sık olmasa da kullanılmaya başlanmıştır (Arat, 1986: 112).

Tengri kolı telim turur. "Tanrının eli çoktur." (Arat, 1986: 112).

Sansar uçı tüpükginçe pek ***menggü turur***. "Samsara'nın ucu sona erinceye kadar, sağlam ebedi durur." (Arat, 1986: 112).

Yarmayın tiser-sen yasgak turur/aşayın ***tiser-sen idiz turur*****.** "Tırmanmak istersen düzdür; aşmak istersen yüksektir. (Arat, 1986: 72)

Karahanlı Türkçesinde isimlerin geniş/ şimdiki zaman bildirme çekiminde *tur-* yardımcı fiili kullanılmaktadır: *yanglıg turur* "böyledir", *kesigli turur* "keskindir" vs.

Bu ***yanglıg turur*** *bu ajun öngdüsi*

Yayıg dünya devlet çavıkar küsi "Dünyanın âdeti böyledir; dönek dünya ve devletin adı böyle çıkmıştır." (Arat, 1979a: 316)

Bu bögde biçek kim ***eligde turur***

Bıçıglı kesigli turur ay unur. "Ey becerikli insan! Elimdeki bu bıçak, biçen ve kesen bir alettir." (Arat, 1979a: 98)

Orta Türkçede Bildirme Eki

Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde isimlerin bildirme çekimi şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve bilinen geçmiş zamanlarda ve şart kipinde yapılmaktadır. Ek-fiilin geniş zaman çekimi *er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri ile ya da şahıs zamirleriyle yapılmaktadır. Genellikle birinci ve ikinci şahıs çekimleri kişi zamirleri ile üçüncü şahıs çekimleri ise *er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri ile yapılır*: kim érür, rast érür, anlar tururlar* vs. (Yüksekkaya, 2010: 155; Eckmann, 2009: 145). Fakat *tur-* yardımcı fiili bu dönemde tamamen ekleşmemiştir. Ekleşme sadece birkaç örnekte karşımıza çıkar: *tanuḳtur, bardur, köpdür* vs.

Bu ḳuş atı ***ne turur****?* "Bu kuşun adı nedir?" (NF-287/13)

Cānım lebiŋ şehidi ékenge ***tanuḳ durur*** *her al rişte ḳanġa boyalġan kefen ara*. "Kefen(im) içindeki kan ile boyanmış her kırmızı ip, canımın dudağının şehidi olduğuna tanıktır." (Eckmann, 2009: 145)

On cüzü durur érdi *barı ḥüsn ü melaḥat*. "Bütün güzellik ve zarafet on kısım idi." (LD-52/3)

Ṣohbeti içinde taḳı mālı içinde ***Ebū Bekr turur***. "Sohbet ve mal bakımından en cömert kişi kesinlikle Ebu Bekirdir." (NF-91/12)

Eski Türkiye Türkçesinde Bildirme Eki

Eski Türkiye Türkçesinde geniş zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *yazukludur, tanukdurlar vs.* Fakat ekleşmemiş biçimi de görülmektedir*: durur/ dururlar.* Geniş zaman bildirme çekimi şöyledir:

1. teklik şahıs : *isim+ Am/+vAn/+vAm/ +vAnIn+In*
2. teklik şahıs : *isim+ sIn*
3. teklik şahıs : *isim+ dUr/ +vUz*
1. çokluk şahıs : *isim +Uz/ +vUz*
2. çokluk şahıs : *isim+ sIz*
3. çokluk şahıs *: isim+ dUrlAr/ +dururlar* (Öztürk, 2017: 73).

Işk makāmı ālidür ışk kadīm ***ezelīdür***

Işk sözini söyleyen cümle kudret ***dilidür.*** (YE- 14/1)

Anı anam dir isen söyleyen ol söz anun

Ol ***bizümdür*** *biz anun bu gayr teşbih* ***dilidür.*** (YE- 14/5)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Bildirme Eki

Özbek Türkçesinde Bildirme Eki

Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *yåxşidir* "güzeldir", *yamandırlar* "kötüdürler" vs. (Öztürk, 2007: 314). Özbek Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+mAn*
2. teklik şahıs : *+sAn*
3. teklik şahıs : *+DIr*
1. çokluk şahıs : *+mIz*
2. çokluk şahıs : *+sIz*
3. çokluk şahıs : *+DIrlar*

Åhängärän şähri yaḳinidä, ḳızılålmäsåy yåḳasidä cåyläşgän ḳulbulåḳ ***mäkånidir.*** "Bu kalıntılar arasında en eskisi Ohangaron şehri yakınında Kızıl Olmasoy yukarısında yerleşen Kulbulok bölgesidir." (KT-7)

Yeni Uygur Türkçesinde Bildirme Eki

Yeni Uygur Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *oquġuçidur* "öğrencidir" vs. (Ersoy, 2007: 378). Yeni Uygur Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs :*+mAn*
2. teklik şahıs : *+sAn*
3. teklik şahıs : *+dIr/ +dUr*
1. çokluk şahıs : *+mIz*
2. çokluk şahıs : *+sIlAr*
3. çokluk şahıs : *+dIr/ +dUr*

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Bildirme Eki

Tatar Türkçesinde Bildirme Eki

Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *söyĕmlĕdĕr* "sevimlidir" vs. (Öner, 2007: 711). Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+mIn*
2. teklik şahıs : *+sIn*
3. teklik şahıs : *+DIr*
1. çokluk şahıs : *+bIz*
2. çokluk şahıs : *+sIz*
3. çokluk şahıs : *+DIrlAr*

Bélmiym, nindi ***avıruwdandır*** *vafat bulğan*. "Bilmiyorum, hangi hatalıktandır, vefat etmiş." (İQ-13)

Nogay Türkçesinde Bildirme Eki

Nogay Türkçesinde üçüncü teklik ve çokluk şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinde ekleşmiştir: *ärüwdi* "iyi", *karttılar* "yaşlılar" vs. (Akbaba, 2007: 572). Nogay Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+mAn, +bAn/ +pAn*
2. teklik şahıs : *+sIñ*
3. teklik şahıs : *+DI*
1. çokluk şahıs : *+mIz, +bIz, +pIz*
2. çokluk şahıs : *+sIz*
3. çokluk şahıs : *+(DI)lAr*

Kırım-Tatar Türkçesinde Bildirme Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir ama zamanla düşme eğilimi göstermektedir (Yüksel, 2007: 846). Kırım-Tatar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+m*
2. teklik şahıs : *+sIñ*
3. teklik şahıs : *X*, *+DIr/ +DUr*
1. çokluk şahıs : *+mIz*
2. çokluk şahıs : *+sIz/ +sIñIz*
3. çokluk şahıs : *+(DIr)lar/ +(DUr)lar*

Sudak... Ḳırım sailleriniñ eñ güzel köylerinden ***biridir.*** "Sudak... Kırım sahillerinin en güzel köylerinden biridir." (NK-45)

İnsanlarınıñ, ayvanlarınıñ seslerindeki aenk ve yımşaklıḳ ***tekrarsızdır.*** "İnsanlarının, hayvanlarının seslerindeki ahenk ve yumuşaklık eşsizdir." (NK-45)

Amansız ve merḥametsiz olġanları da ***meşhurdur.*** "Amansız ve merhametsiz olmaları ile de meşhurdur." (NK-45)

Karakalpak Türkçesinde Bildirme Eki

Karakalpak Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinden ekleşmiştir (Uygur, 2007: 572). Karakalpak Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+mAn*
2. teklik şahıs : *+sAñ*
3. teklik şahıs : *X*
1. çokluk şahıs : *+mIz*
2. çokluk şahıs : *+sIzlAr*
3. çokluk şahıs : *+(dIr)lAr*

Kumuk Türkçesinde Bildirme Eki

Kumuk Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinde ekleşmiştir (Pekacar, 2007: 939). Kumuk Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs :*+-mAn*
2. teklik şahıs : *+sAn*
3. teklik şahıs : *X, (+dIr, +dUr)*
1. çokluk şahıs : *+bIz/+bUz*
2. çokluk şahıs : *+sIz/ +sUz*
3. çokluk şahıs : *X, (+dIr, +dUr)*

Aldın neçik edi, hali ***neçikdir?*** "Önceden nasıldı, şimdi nasıldır?" (ÇTLM-II-268)

Dünyada birzat ***yokdur/*** *cahil qalmaqdan yaman*. "Dünyada bir şey yoktur/ cahil kalmaktan kötü." (ÇTLM-II-278)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Bildirme Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *er-* fiilinden değil *tur-* fiilinden ekleşmiştir ama zamanla düşme eğilimi göstermektedir (Tavkul, 2007: 905). Karaçay-Balkar Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+mA*
2. teklik şahıs : *+sA*
3. teklik şahıs : *+dI*
1. çokluk şahıs : *+bIz*
2. çokluk şahıs : *+sIz*
3. çokluk şahıs : *+dIla*

Qaraçay- Malqarlılanı caşawunda teren mağanası bolğan adetleni ***biridi.*** "Karaçay- Malkarlıların hayatında derin anlamı olan adetlerden biridir." (OKMSS-6)

Adamnı qalay salamlaşxanına köre anı halisin emda işlenmekligin añılarğa ***bolloqdu.*** "İnsanın nasıl selamlaştığına göre onun hal ve görgüsünü anlamak mümkündür." (OKMSS-6)

Qonaqğa barğanda, üyge kire turub üyügüzge igilik derge ***tıyınşlıdı.*** "Misafirliğe gidildiğinde, eve girerken evinize iyilik demek münasiptir." (OKMSS-6)

Karay Türkçesinde Bildirme Eki

Karay Türkçesinde üçüncü şahıs bildirme eki *tur-* yardımcı fiilinden ekleşmiştir (Gülsevin, 2010: 177). Karay Türkçesinde geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+mAn*
2. teklik şahıs : *+sAn*
3. teklik şahıs : *X, (+dIr, +dUr)*
1. çokluk şahıs : *+bIz/+bUz*
2. çokluk şahıs : *+sIz/ +sUz*
3. çokluk şahıs : *X, (+dIr, +dUr)*

Maxtavludır *Tenri yem berüvçü barına, ki dunyağa deyin şävahatı anın.* "Herkese yiyecek veren Tanrı, övülmeye layıktır, çünkü onun şefaati sonsuza kadardır." (Gülsevin, 2010: 106)

Satın alma usnu ne ***yaxşıraxtır*** *altından; da satın alma akılnı* ***saylanğanraxtır*** *kümüştän.* "Aklı satın alma altından daha iyidir; aklı satın alma gümüşten daha değerlidir." (Gülsevin, 2010: 114)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Bildirme Eki

Azerbaycan Türkçesinde Bildirme Eki

Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *yaxşıdur, täläbädur* vs. (Yıldırım ve Kartallıoğlu, 2007: 197).

Geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+Am*
2. teklik şahıs : *+sAn*
3. teklik şahıs : *+DIr/ +DUr*
1. çokluk şahıs :*+-ıġ/ +ik/ +uġ/ +ük*
2. çokluk şahıs : *+sInIz/ +sUnUz*
3. çokluk şahıs : *+DIrlar/ +DUrlAr*

Mən futbol azarkeşiyəm. Neftçi Bakının məşhur futbol ***komandasıdır.*** "Ben futbol taraftarıyım. Neftçi, Bakü'nün meşhur futbol takımıdır." (EA-114)

Bizim universitemiz çox ***gözəldir.*** "Üniversitemiz çok güzeldir." (EA-114)

Unıversitetin basketbol və voleybol komandaları çox ***məşhurdur.*** "Üniversitenin basketbol ve voleybol takımları çok meşhurdur." (EA-114)

Xose dördüncü ***kursdadır.*** "Jose döndüncü kurstadır." (EA-114)

Türkmen Türkçesinde Bildirme Eki

Diğer güneybatı / oğuz grubu lehçelerinde *tur-* yardımcı fiili sadece geniş zamanın/şimdiki zamanın üçüncü şahıslarında bildirme eki olarak kullanılırken Türkmen Türkçesinde tüm şahıslarda bildirme eki olarak ekleşmiştir: *okuvçıdırın* "öğrenciyim", *okuvçıdırlar* "öğrencidirler", *iişçidirsiñ* "işçisin" vs. (Kara, 2007: 258). Geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+dIr-In*
2. teklik şahıs : *+dIr-sIñ*
3. teklik şahıs : *+dIr*
1. çokluk şahıs : *+dIr-Is*
2. çokluk şahıs : *+dIr-sInIz*
3. çokluk şahıs : *+dIr-lAr*

Bala-çaga ***saglıkmıdır****, mal-gara* ***tükelmidir****, Orazdurdı?* "—Çoluk çocuk sağ mı esen mi, hayvanlar tamam mı?" (Delice, 2010: 169)

Olar menden ***ahmırlıdırlar*** *ahırı!* "—Onlar benden dolayı sıkıntılıdırlar!" (Delice, 2010: 170)

Gagavuz Türkçesinde Bildirme Eki

Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *üüredücü(-y-dir), zengin(-dir)* vs. (Özkan, 2007: 62).

Geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+Im/ +Um*

2. teklik şahıs : *+sIn/ +sUn*

3. teklik şahıs : *+DIr/ +DUr*

1. çokluk şahıs : *+Iz/ +Uz*

2. çokluk şahıs : *+sInIz/ +sUnUz*

3. çokluk şahıs : *+DIrlar/ +DUrlAr*

Türkiye Türkçesinde Bildirme Eki

Geniş zaman/şimdiki zaman üçüncü şahıslarda bildirme eki *tur-* fiilinden ekleşmiştir: *güzeldir, yorgundur, hastadır* vs. (Yıldırım ve Kartallıoğlu, 2007: 62).

Geniş zaman/şimdiki zaman bildirme eki şunlardır:

1. teklik şahıs : *+Im/ +Um*

2. teklik şahıs : *+sIn/ +sUn*

3. teklik şahıs : *+DIr/ +DUr*

1. çokluk şahıs : *+Iz/ +Uz*

2. çokluk şahıs : *+sInIz/ +sUnUz*

3. çokluk şahıs : *+DIrlar/ +DUrlAr*

Belki bir paşanın ***uşağıyımdır.*** (A71-73).

Tablo 1.39. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

***Tur-* yardımcı fiilinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**Üçüncü teklik şahıs bildirme ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	**Üçüncü çokluk şahıs bildirme ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tur-* yardımcı fiilinin bildirme eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*turur* *durur*	-	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*turur* *durur* *+dUr*	-	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+dUr*	*+dUrlAr/* *+dururlar*	X

Özbek Türkçesi	*+DIr*	*+DIrlar*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+dIr/ +dUr*	*+dIr/ +dUr*	X
Tatar Türkçesi	*+DIr*	*+DIrlAr*	X
Nogay Türkçesi	*+DI*	*+(DI)lAr*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*X, +DIr/ +DUr*	*+(DIr)lar*	X
Karakalpak Türkçesi	*X*	*+(dIr)lAr*	X
Kumuk Türkçesi	*X, (+dIr, +dUr)*	*X, (+dIr, +dUr)*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+dI*	*+dIla*	X
Karay Türkçesi	*X, (+dIr, +dUr)*	*X, (+dIr, +dUr)*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+DIr/ +DUr*	*+DIrlar/ +DUrlAr*	X
Türkmen Türkçesi	*+dIr*	*+dIrlAr*	X
Gagavuz Türkçesi	*+DIr/ +DUr*	*+DIrlar/ +DUrlAr*	X
Türkiye Türkçesi	*+DIr/ +DUr*	*+DIrlar/ +DUrlAr*	X

2.2.19. Tur- > -ptIr, -ptUr, -pdIr, -pdUr, -pdI, -pdU, -ptI, -ptU, -pdIrlAr, -pdUrlAr, -ptIlAr, -ptUlAr

Tur- "ayağa kalkmak, ayakta durmak" fiili başlangıçta ayrı bir sözlük birim iken zamanla çeşitli nedenlerden ötürü biçimbirime dönüşmüştür. *Tur-* "ayağa kalkmak,

ayakta durmak" fiili için en çok gramerleşmeye uğrayan kelimelerden biridir diyebiliriz. Ancak biz çalışmanın sınırlılığı dolayısı ile *tur-* fiilinin tüm gramerleşmelerine değil de sadece ekleşmelerine değineceğiz. *Tur-* fiili yardımcı fiil olarak kullanılmaya başlandıktan sonra geçmiş zaman eki, şimdiki zaman eki, bildirime eki olarak ekleşmiştir.

Tur- fiili zamanla bazı süreçlerden geçerek gramerleşmeye uğrar. Gramerleştikten sonra yardımcı fiil olarak görev yapar. Bu yardımcı fiil ise belirsiz sebeplerle ya da bazı ihtiyaçlar sonucunda *–p* zarf-fiili ile birlikte duyulan geçmiş zaman çekiminde kullanılır. Yardımcı filin geniş zaman almış biçimi ses kaybına uğrayarak son hecesini düşürür ve böylece *–p* zarf-fiiline ekleşir. Hatta bazı çağdaş lehçelerde *–ptur/-ptır* yapısındaki *–tır/-tur* hecesi de düşerek kısalmaya uğrar. Böylece *–p* zarf-fiil ile şahıs ekleri duyulan geçmiş zaman çekimini karşılar. Düşmeye uğrayan *–tIr/-tUr* eki kendini üçüncü şahıslarda ses değişikliğine uğrayarak gösterir. Böyle durumlarda ek şahıs eki görevini görmektedir (Akbaba, 2013: 411).

Orta Türkçede Duyulan Geçmiş Zaman

Kıpçak Türkçesinde duyulan geçmiş zaman çekimi iki tiptir. Birinci tip çekim eski Türkçede olduğu gibi *–miş* eki ile yapılmaktadır. İkinci tip çekim ise, *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır: *-ptUr/ -ptIr/ -p turur* (Karamanlıoğlu, 1994: 124). *Tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi bu dönemde bir geçiş devresinden geçer. Çekimde hem *tur-* yardımcı fiili ekleşirken görülür hem de yardımcı fiilin geniş zaman almış biçimi çekimde ekleşmeden kullanılır: *engiptirmen, küyüp turuptirmin, keliptirsiz* vs.

Egär ki kimesä es χoysa, tapar barča ari bitiklärdä bu türlü, ki az-az ilgäri kelip ***tügälläniptir.*** "Eğer bir kimse akıl koysa bütün kutsal kitaplarda böyle bulunur. Az az esinlenerek tamamlanmıştır." (Albayrak, 2019: 205)

Egär ki kimesä es χoysa, tapar barča ari bitiklärdä bu türlü, ki az-az ilgäri kelip ***tügälläniptir.*** "Eğer bir kimse akıl koysa bütün kutsal kitaplarda böyle bulunur. Az az esinlenerek tamamlanmıştır." (Albayrak, 2019: 234)

Çağatay Türkçesinde duyulan geçmiş zaman çekimi iki tiptir. Birinci tip çekim *–gAn* eki ile yapılmaktadır. İkinci tip çekim ise, *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır: *-p+-dur/-tur/ -durur/-turur.* Çağatay Türkçesinde bazen *–tur* eki düşebilir. Çoğunlukla birinci ve ikinci çokluk ve teklik şahıs çekimlerinde *–tur* eki düşer. Ve *–p* zarf-fiil eki ve şahıs eki ile duyulan geçmiş zaman çekimi yapılır: *kélmeydür, ḳılıptur sen, ḳoyup men* vs. (Eckmann, 2009: 141).

Ḫucend bile Kend bādem arasıda bir deşti ***tüşüptür.*** "Hocend ile Kend arasında bir çöl vardır." (Eckmann, 2009: 141)

Mén tevekkül bile bu yolġa ḳadem ***ḳoyup men***. "Ben tevekkül ile bu yol ayak basmışım." (Eckmann, 2009: 141)

Aḫsı ḳorġnı bülend cer üstide vāḳi[c] ***boluptur.*** "Ahsı kurganı, yüksek (bir) kayalık üzerinde bulunur." (Eckmann, 2009: 141)

Eski Türkiye Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Eski Türkiye Türkçesinde duyulan geçmiş zaman çekimi iki tiptir. Birinci tip çekim eski Türkçede olduğu gibi *–miş* eki ile yapılmaktadır. İkinci tip çekim ise, *–(y)Up* zarf-fiil eki ve *dur-* yardımcı fiilin geniş zaman almış biçimi *dur(ur)* ile yapılır. Bazen *durur* yapısının son hecesinin düştüğü de görülür (Gülsevin, 1997: 83). Eski Türkiye Türkçesinde *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmiş biçimi çok nadir görülür.

Bu ẓa'if şāh ol gelen şāha ***yalvarup durur*** *ki iy şāh ceng eyü iş degüldür gel bu fitneyi gider.* (Gülsevin, 1997: 83)

Ḥayvanāt nüfūşınuŋ hilafınca ki anaşır-ı erba'adan ***doġup dururlar*** *anlara rūḫāniyyetden hiç çaşni yoḳdur*. (Gülsevin, 1997: 83)

Ad ***virüpdü****r ol puta lāṭ ü menāt/ taŋrı dirler ol puta azġın şıfāt.* (Gülsevin, 1997: 83)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Duyulan Geçmiş Zaman

Özbek Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Özbek Türkçesinde duyulan geçmiş zaman kipi *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses kaybına uğramıştır. Kip çekimi *–p* zarf-fiil ekinden sonra *tur-* yardımcı fiilinin kısalmış biçimi *–tI* şeklinin gelmesiyle yapılır. Ancak *tur-* yardımcı fiili düşmüştür. Sadece üçüncü şahıslarında *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı *–tI* şekli bulunmaktadır: *tilabdi* "dilemiş", *kütibdi* "beklemiş" vs. (Öztürk, 2007: 324).

Äfändi pâşşâning ġazäblänip turgänini fähmläb cäväb ***berdi.*** "Efendi padişahın kızgınlığını anlayarak ona cevap vermiş." (L-19)

İkki kündän keyin özining häm ölişidän ḳorḳıb yâmân niyätidän ***ḳaytdi.*** "İki gün sonra kendisinin de öleceğinden korkarak bu kötü niyetinden vazgeçmiş." (L-19)

Endi özingning ḳaçån ölişingni häm biläsänmi? ***dedi.*** "Şimdi kendinin ne zaman öleceğini de bilebilecek misin, demiş. " (L-19)

Yeni Uygur Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Yeni Uygur Türkçesinde üç tip duyulan geçmiş zaman çekimi vardır. Bunlardan biri *-p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesiyle yapılır: *-(X)ptI/ -(X)ptU*. Zamanla *tur-* yardımcı fiili kullanımdan düşer ve kip çekimi sadece *–p* eki ve şahıs ekleri ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı sadece birinci ve üçüncü şahıslarda görülür. İkinci şahıslarda çekim sadece *–p* eki ile yapılır: *kütüptu* "beklemiş", *işlipti* "çalışmış", *kütüptimen* "beklemişim" vs. (Ersoy, 2007: 388).

Ekki bala çölde kétivetip, özlirige ḳarap kélivatḳan bir éyiḳni körüp ***ḳaptu.*** "İki çocuk giderlerken kendilerine doğru gelen bir ayıyı görmüş." (TU-148)

Bu çaġda balilarniñ biri ḳorkup ḳéçip ***kétiptu.*** "O sırada çocuklardan biri korkup kaçmış." (TU-148)

Bu sözlerni añliġan héliḳi ḳorḳunçak bala ḫicil bolup yerge ***ḳaraptu.*** "Bu sözleri anlayan korkak çocuk utanıp yere bakmış." (TU-148)

Kuzeydoğu Grubunda Duyulan Geçmiş Zaman

Altay Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Altay Türkçesinde duyulan geçmiş zaman kipi kipi *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesi ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili kendinden önce gelen *–p* zarf-fiil ekine ekleşmiştir: *–(I)ptIr: içiptirim* "içmişim", *alıptırıñ* "almışsın", *içiptir* "içmiş" vs. (Dilek, 2007: 1046).

Bu solunga emegen-öbögön tıŋ süünip, uulın kara-çoltor dep ***adagıladı.*** "Bu habere yaşlı kadın ile ihtiyar adam çok sevinip, oğlan kara-çoltor adını koymuşlar. " (ÇTLM-I-27)

Uul mal kabırıp, ene-adazına bolujıp ***cürdi.*** "oğlan hayvanları otlatıp, anne babasına yardım ediyormuş. " (ÇTLM-I-27)

Uzak deze, odus cıldaŋ, udabazam, on cıldaŋ canarım deyle, atana ***berdi.*** "uzun sürerse otuz yıl, kısa sürerse on yıl sonra dönerim, diyerek yola koyulmuş. " (ÇTLM-I-27)

Hakas Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Hakas Türkçesinde duyulan geçmiş zaman kipi *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesi ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili kendinden önce gelen *–p* zarf-fiil ekine ekleşmiştir: *–(p)tIr*. Fakat çoğu zaman ünsüzle biten fiillerde *–p* zarf-fiil eki düşer: *altırbın* "almışım", *altır* "almış", *uzuptırzıŋ* "uyumuşsun" *vs.* (Arıkoğlu, 2007: 1112).

Alında-purunda hozannarıŋ iŋ pazı Çis Nayka tĭp hozan ***çurtaptır.*** "Evvel zaman içinde tavşanların en başında Çis Nayka diye bir tavşan yaşarmış." (ÇN-104)

Çe olar hozanahha harazıp, pos postarın daa ***körbiptir.*** "İşte onlar tavşan bakışıp, birbirlerini de görmemiş." (ÇN-104)

İrten Ças Nayka, ushın kilĭp, körçe: püürler anda-mında la çathlap ***haltıptır.*** "Sabah Ças Nayka, uyanıp, görür: kurtlar orada burada serilip yatıyorlarmış." (ÇN-104)

Tuva Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Tuva Türkçesinde duyulan geçmiş zaman kipi kipi *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesi ile yapılır. Tuva Türkçesinde *–p* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinden ekleşen *–tır* ekinin arasına tire – konur: *ap-tır men* "almışım", *udup-tur* "uyumuş", *ap-tır(lar)* "almışlar" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1187)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Duyulan Geçmiş Zaman

Kazak Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Kazak Türkçesinde duyulan geçmiş zaman çekimi iki tiptir. İkinci tip çekim, *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses kaybına uğramıştır. Kip çekimi *–p* zarf-fiil ekinden sonra *tur-* yardımcı fiilinin kısalmış biçimi *–tI* şeklinin gelmesiyle yapılır: *barıptı* "gitmiş", *tüsinipti* "anlamış" vs. Bu *-tI* biçimbirimi Kazak Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür (Tamir, 2007: 461).

Aqıl suray, öziniñ qayğısın aytqalı köşilerine ***bardı.*** "Akıl sormak ve kaygısını anlatmak için komşularına gitmiş." (ÇTLM-I-579)

Aqıldı tışqandar jıyılısıp otırıp, keñesin ***aytıptı.*** "Akıllı sıçanlar toplaşmış, danışacağı konuyu anlatmış." (ÇTLM-I-579)

Söytip, kegi qaytqan tışqan öz inine kelip ***turıptı.*** **"**Böylece, öcü alınan sıçan kendi inine girip oturmuş." (ÇTLM-I-579)

Kırgız Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Kırgız Türkçesinde duyulan geçmiş zaman kipi *–p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesi ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili kendinden önce gelen *–p* zarf-fiil ekine ekleşmiştir: *–(I)ptIr/ -(U)ptUr*. Bazen *tur-* yardımcı fiilinin tamamen düştüğü de görülür: *albaptırmın* "almamışım", *ketpeptirsiñer* "gitmemişsiniz", *içiptirbi?* "içmiş mi?", *okupsuñ* "okumuşsun" vs. (Çengel, 2017: 507).

Azırqı Isıq-Köl turğan cerde ırayımsız Qalmaq qanı caşap ***turuptur***. "Şimdiki Isık-Köl'ün olduğu yerde merhametsiz bir Kalmak hanı yaşıyormuş." (ACM- 238)

Qandın aldına barıp, coğorqu sözün ekinci iret ***aytıptır.*** "Hanın önüne vararak yukarıdaki sözünü ikinci kez söylemiş. " (ACM- 238)

Men şaarğa sel qaptatıp, adiletsiz qandın özün da, şaarın da coq qılam, ***deptir.*** "Ben şehri sele bastırıp adletsiz hanın kendisini de şehrini de yok edeceğim, demiş. " (ACM- 238)

Nogay Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Nogay Türkçesinde de Kazak Türkçesinde olduğu gibi *–(I)p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılan duyulan geçmiş zaman kipinde *tur-* fiili düşmüştür. Sadece üçüncü şahıslarında *tur-* fiilinin kalıntısı bulunmaktadır: *alıptı* "almış", *ötipti* "geçmiş", *sızbaptı* "çizmemiş", *qorqpaptılar* "korkmamışlar" vs. (Akbaba, 2007: 642).

Karakalpak Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Karakalpak Türkçesinde *–(I)p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılan duyulan geçmiş zaman kipinde *tur-* fiili düşmüştür. Sadece üçüncü şahıslarında *tur-* fiilinin kalıntısı bulunmaktadır: *alıptı* "almış", *islepti* "çalışmış", *olar alıptı* "almışlar" vs. (Uygur, 2007: 586).

Sen endi enkiñşi ret esikten qara ma, qarasañ postın buzıladı, ***dep.*****"**Sen artık ikinci defa kapıdan bakma, bakarsan montun bozulur, demiş." (İQ-185)

*Postın pitti me?-****depti.*** "Montum bitti mi?, diye sormuş." (İQ-185)

Söytip qasqır bayağı on qoyın jegen şontıq sumlıqlı şağalın tabalmay pänt jep ***qaytıptı.*** "Böylece kurt, önceki on tane koyunu yiyen kısa kuyruklu kurnaz çakalı bulamayıp rezil olup geri dönmüş." (İQ-185)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Duyulan Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde duyulan geçmiş zaman çekimi iki tip yapılmaktadır. Birinci tip çekim tüm güneybatı / oğuz grubu lehçelerinde olduğu gibi *–mış* eki ile yapılır. İkinci tip çekim ise *-p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili düşse de sadece üçüncü şahıslarında *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı bulunmaktadır: *alıbdır* "almış", *yazıbdır* "yazmış", *oxuyubdurlar* "okumuşlar" vs. (Kartallıoğlı ve Yıldırım, 2007: 207).

Fətəli şəhərdə yenicə açılmış rus məktəbinə gedib və burd il ***oxuyub.*** "Feteli şehirde yeni açılan Rus mektebine gidip, burda bir yıl okumuş. " (ATT-29)

Onu mülki işlər üzrə şərq dilləri mütərciminin şagirdi vəzifəsinə ***götürüblər.*** "Ona mülki işler üzerine çalışan şark dilleri müterciminin yardımcısı vazifesini vermişler." (ATT-29)

1934-cü ildə gəcələyin böyük dühası hamisi ilə birgə Qafqazın inzibati mərkəzi sayılan tiflisə ***gəlib.*** "1934 yılında geleceğin büyük dâhisi, himayecisi ile birlikte Kafkas'ın idare merkezi sayılan Tiflis'e gelmiş." (ATT-29)

Türkmen Türkçesinde Duyulan Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde duyulan geçmiş zaman çekimi ise *-p* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili kendinden önce gelen *–p* zarf-fiil eki ile ekleşir. Ama diğer çağdaş lehçelerdeki gibi düşmez: *görüpdir* "görmüş", *barıpdırın* "gitmişim", *dokaapdırsın* "gitmişsin" vs. (Kara, 2007: 266).

Haýsymyzyň ylmymyz köpkä? diýip, özara jedelleşip ***başlapdyrlar.*** "Hangimizin ilmi daha çok diye, kendi arlarında tartışmaya başlamışlar. " (TD-91)

Ylmyň baryny mgtymgulyv öz ýany bilen äkitdi, ***diýipdir.*** "Hepsini Mahtumkulu yanında alıp götürdü, demiş." (TD-91)

Magtymguly Şirgazy medresesinde üç ýyl okap, ýurduna ***gaýdypdyr.*** "Mahtumkulu, Şirgazi medresesinde üç yıl okuyup, memleketine dönmüş." (TD-91)

Tablo 1.40. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

Tur- **yardımcı fiilinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**Duyulan geçmiş zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tur-*** **yardımcı fiilinin duyulan geçmiş zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*-pdIr/ -pdUr*	X

Eski Türkiye Türkçesi	*–(y)Up dur(ur)*	X
Özbek Türkçesi	*-pdI/ -pdU* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Yeni Uygur Türkçesi	*-pdI/ -pdU* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Altay Türkçesi	*–(I)ptIr*	X
Hakas Türkçesi	*–(p)tIr*	X
Tuva Türkçesi	*–(I)p-tIr/ -(U)p-tUr* *–(I)p-tIrlAr/ -(U)p-tUrlAr*	X
Kazak Türkçesi	*-ptI/ -ptU* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Kırgız Türkçesi	*–(I)ptIr/ -(U)ptUr*	X
Nogay Türkçesi	*-ptI/ -ptU* *-ptIlAr/ -ptUlAr* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Karakalpak Türkçesi	*-ptI/ -ptU* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Azerbaycan Türkçesi	*-pdIr/ -pdUr* *-pdIrlAr/ -pdUrlAr* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Türkmen Türkçesi	*-pdIr/ -pdUr*	X

2.2.20. Tur- > -atIr, -atUr, -AdIr, -AdUr, –Ar, -Or, -dI, -dU, –At, -Ot, –A/-ydI, –(y)AdIr, –A/-U/-IdIr/-dUr

Tur- "ayağa kalkmak, ayakta durmak" fiili zamanla bazı süreçlerden geçerek gramerleşmeye uğrar. Gramerleştikten sonra yardımcı fiil olarak görev yapar. Bu yardımcı fiil ise belirsiz sebeplerle ya da bazı ihtiyaçlar sonucunda *–A/-y/ -I* zarf-fiilleri ile birlikte şimdiki zaman çekiminde kullanılır. Yardımcı fiilin geniş zaman almış biçimi ses kaybına uğrayarak son hecesini düşürür ve böylece *–A/ -I/ -y* zarf-fiiline ekleşir. Hatta bazı çağdaş lehçelerde *–A/-ytur/-A/-ytır* yapısındaki *–tIr/-tUr* hecesi düşerek kısalmaya uğrar. Böylece *A/-y* zarf-fiili ile şahıs ekleri şimdiki zaman çekimini karşılar. Düşmeye

ya da kısalmaya uğrayan *–tIr/-tUr/ -TI* ekleri genellikle kendini üçüncü şahıslarda gösterir. Böyle durumlarda ek şahıs eki görevini görmektedir (Akbaba, 2013: 411).

Orta Türkçede Şimdiki Zaman

Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman çekimi, iki türlü yapılmaktadır. İlk çekim *-yor* eki ile yapılan çekimdir. İkinci çekim ise *-A* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman eki almış biçimi ile yapılır. Zamanla *turur* yapısının ikinci hecesi düşer ve *–A* zarf-fiil ekine ekleşir: *-A turur> -AdIr: aladırmen, keledirseŋ, sagışaydırbiz* vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 126).

Ўoḫsa boyumuz bilay aşaḫlanıp da canımızının muşḫuluḫu bila ўopsunọvlu bọlıyiḫ biz, neçik'but'ov ḫurban ḫọylarınıŋ da t'uvarlarınıŋ da neçik' t'uman t'uman semiz ***ḫọzular***. "Yakmalık kurban olan kurbanlar, davarlar ve binlerce semiz kuzular gibi boynumuzla aşağılanıp, canımızın acısıyla kabul ediyoruz." (Albayrak, 2019: 265)

Da hali k'ўelirbiz ardından seniŋ barçay ўurak'ımız bilay bizim, ***ḫọrḫarbiz*** *sendan,* ***ḫọlarbiz*** *ўuzunnu senin, biy, uyat'lı etma bizni.* "Ey Tanrım, şimdi bütün kalbimizle arkandan geliyoruz, senden korkuyoruz ve yüzünü (görmeyi diliyoruz), bizi utandırma." (Albayrak, 2019: 265)

Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman çekimi ise *-A/-y* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. Zamanla *tur-* yardımcı fillinin geniş zaman eki almış biçimi *turur* yapısı ikinci hecesini düşürür ve *–A/-y* zarf-fiil ekine ekleşir: *-A turur> -AdUr*: *tapadur mén* "biliyorum", *déydür* "söylüyor", *tapadurlar* "biliyorlar" vs. (Eckmann, 2009: 141).

Yusuf ısını ***tapadur mén*** *bu dem*. "Şu an Yusuf un kokusunu duyuyorum." (Eckmann, 2009: 139)

Börini tutup ***kéledür biz*** *saŋa*. "Biz kurdu tutup sana getiriyoruz." (Eckmann, 2009: 139)

Seherde bir ḳul ***satadurlar*** *bu dem*. "Şu an şehirde bir köle satıyorlar." (Eckmann, 2009: 139)

Uzak Lehçelerde Şimdiki Zaman

Çuvaş Türkçesinde Şimdiki Zaman

Çuvaş Türkçesinde şimdiki zaman çekimi *–At* eki ile yapılmaktadır. Bu çekim ekindeki */t/* sesi *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmiş biçimi olmalıdır: *şiyet* "yiyor", *laratĭr* "oturuyorsunuz", *laratĭp* "oturuyor" vs. (Ersoy, 2007: 1316).

Epĭ Çĭvaş patşalĭh universitetĭnçe ***vĭrenetĭp.*** "Ben Çuvaş Devlet Üniversitesinde okuyorum." (ÇTLM-I-152)

Kupĭs sassi şıvharsah ***kilet:*** *kĭvvi uşĭmlĭ iltĭne puşlarĭ.* "Akerdeon sesi yaklaşıyor: ezgisi açık şekilde işitilmeye başlandı." (S-3)

Epĭ pĭçĭkkĭ, kayran yĭtsa ***pıratĭp,*** *tet.* "Ben küçüğüm arkadan kaldırıyorum, der." (ÇHS-73)

Saha (Yakut) Türkçesinde Şimdiki Zaman

Saha (Yakut) Türkçesinde şimdiki zaman çekimi birinci ve ikinci teklik ve çokluk kişilerde *–A/-O* eklerinin gelmesi ile yapılırken üçüncü teklik ve çokluk şahıslarda *–Ar/-Or* eklerinin gelmesi ile yapılır. Bu çekim ekindeki */r/* sesi aslında *tur*-yardımcı fiilinin kalıntısı olmalıdır. Nitekim bazı çağdaş lehçelerde *tur-* yarımcı fiilinin kalıntısı Yakut Türkçesinde olduğu gibi sadece üçüncü teklik ve çokluk şahıslarda görülür. Bazı lehçelerde kalıntı *–t* eki iken bazılarında *–DI* biçimindedir. Yakut Türkçesinde ise bu kalıntı *–r* biçimindedir: *üleliibin* "çalışıyorum", *üleliir* "çalışıyor", *üleliiller* "çalışıyorlar", *oloror* "oturuyor", *olorollor* "oturuyorlar" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1270).

Miexe ***telefonnaabıt.*** "Bana telefon etmiş." (Kirişçioğlu, 2007: 1270)

Sañata da suox ***olorbokkun***. "Sessizce yerleşmez misin?" (Kirişçioğlu, 2007: 1270)

Süöhünü ahatabın uonna ***uulatabın***. "Hayvanları yediriyorum ve içiriyorum." (Kirişçioğlu, 2007: 1270)

Halaç Türkçesinde Şimdiki Zaman

Halaç Türkçesinde şimdiki zaman çekimi iki türlü yapılmaktadır. İlk çekim *–yor* eki ile yapılır. İkinci çekim ise *–tUr* eki ve zamir kaynaklı şahıs ekleri ile yapılan çekimdir: *kältürüm "*geliyorum*"*, *yazaturum "*yazıyorum" vs. Buradaki *–tUr* eki *tur-* fiilinin ekleşmiş biçimidir ve çok nadir kullanılır (Işıklı, 2021: 112).

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Şimdiki Zaman

Özbek Türkçesinde Şimdiki Zaman

Özbek Türkçesinde şimdiki zaman çekimi *-A/-y* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile yapılır. Fakat zamanla *tur-* yardımcı fiili kullanımdan düşer. Onun kalıntısı olan *–di* eki ise sadece üçüncü şahıslarda kendini gösterir: *tiläydi, kütädi* vs. (Öztürk, 2007: 327). Bu çekim aynı zamanda gelecek zaman anlamı da vermektedir.

Vaḳt ötäyåtgänini, fäsllär özgäräyåtgänini ***sezmäydi.*** "Zamanın geçtiğini, mevsimlerin değiştiğini anlamıyor." (ÇTLM-II-416)

U yåḳḳa ålib ***bårädi,*** *bu yåḳḳa ålib* ***keladi.*** "O yöne alıp gidiyor, bu yöne alıp geliyordu." (ÇTLM-II-416)

Yuḳårigä ***ulåḳtirädi,*** *pästgä* ***tüşirvårädi.*** "Yukarıya çıkarıyor, aşağıya indiriyordu." (ÇTLM-II-416)

Uygur Türkçesinde Şimdiki Zaman

Uygur Türkçesinde gelecek zaman çekimi üç türlü yapılmaktadır. Birinci çekim *I/-y* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile yapılır. Fakat zamanla *tur-* yardımcı fiili kullanımdan düşer. Onun kalıntısı olan *–di/-du* eki ise sadece üçüncü şahıslarda kendini gösterir: *bilişdila* "biliyor", *bilmäydu* "bilmiyor" vs. (Ersoy, 2007: 392). Bu çekim aynı zamanda gelecek zaman anlamı da vermektedir.

Kütüpḫanimiz intayin cimcit bolġanliki üçün bu yerde ögeniş ḳilişni inyatin yaḫşi ***körimen***. "kütüphanemiz çok sessiz olduğu için burada öğrenmeyi çok çok seviyorum. " (TU-86)

Beziliri roman oḳuvatidu, beziliri pes avazda melum bir téma toġruluḳ münazire ***ḳilivatidu.*** "Bazıları roman okuyor, bazıları alçak sesle bilinen bir konu hakkında münazara yapıyorlar. " (TU-86)

Beziliri kompotirdin kitap aḫturvatidu, beziliri maḳale ***yézivatidu***. "Bazıları bilgisayarda kitap arıyor." (TU-86)

Kuzeydoğu Grubunda Şimdiki Zaman

Altay Türkçesinde Şimdiki Zaman

Altay Türkçesinde şimdiki zaman çekimi çok çeşitlidir. Çekimlerden biri *-A/-O* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesi ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili kendinden önce gelen *–A/-O* zarf-fiil ekine ekleşmiştir fakat zamanla kısalarak sadece *–t* biçimi kalmıştır. Çekim eki *–At/ -Ot* biçimindedir: *aladım* "alıyorum*", alat "*alıyor", *körödiñ* "görüyorsun" vs. (Dilek, 2007: 1046).

Bu sen, tüjelbegen oroondorgo sanaalarıŋla bargandıy alıp çırayıŋnaŋ-tumandarga kurçadıp algaŋ ***turadıŋ.*** "Bu sensin, rüyalara girmemiş ülkelere ruhlarınla gitmiş gibi olup yüzünle sisleri çevreleyip duruyorsun." (AL-102)

Üyde ulustıŋ kojoŋdogon tabıştarı ***ugulat***. "Evde insanların uğultulu sesleri duyuluyor." (AL-108)

Bu sen, baatır, koş arka kabaktrıŋdı curıp, çaktarga ürgüleydiŋ le bıyandu sanaalarıŋdı ***aylatkıştaydıŋ.*** "Bu sensin, bahadır, çift orman kaşlarını çatıp, zamanlara üflüyorsun ve müteşekkir ruhları dönüştürüyorsun. " (AL-102)

Hakas Türkçesinde Şimdiki Zaman

Hakas Türkçesinde şimdiki zaman kipi *–A* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesi ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili kendinden önce gelen *–A* zarf-fiil ekine ekleşmiştir: *-AdIr. aladır* "alıyor", *aladırzar* "alıyorsunuz", *pĭledĭrbin* "oturuyorum" *vs.* (Arıkoğlu, 2007: 1115).

Tuva Türkçesinde Şimdiki Zaman

Tuva Türkçesinde şimdiki zaman kipi *–A/-U/-I* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesi ile yapılır. Tuva Türkçesinde zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinden ekleşen *–dIr/ -dUr* ekinin arasına tire – konur: *ala-dır men* "alıyorum", *bile-dir sen* "alıyorsun", *baştay-dır siler* "yönetiyorsunuz" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1191).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Şimdiki Zaman

Kazak Türkçesinde Şimdiki Zaman

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman çekimi üç tiptir. Birinci tip çekim, *–A, -y* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses

kaybına uğramış ve tamamen düşmüştür: *oylaymın, tüsinesiñ, kütedi* vs. Bu *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olan *-dI* biçimbirimi Kazak Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür. (Tamir, 2007: 462).

Men elibizdiñ bir tulğsı boluwdu ***armandaymın***. "Ben halkımızın bir bireyi olmayı hayal ediyorum." (ÇTLM-I-576)

Mağan zaŋger mamandığı ***unaydı.*** "Avukatlık meslek olarak hoşuma gidiyor." (ÇTLM-I-576)

Men gumanitarlıq zañ üniversitede ***oqıymın.*** "İnsani Bilimler Hukuk Üniversitesinde okuyorum." (ÇTLM-I-576)

Kırgız Türkçesinde Şimdiki Zaman

Kırgız Türkçesinde şimdiki zaman çekimi, *–A, -y* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses kaybına uğramış ve tamamen düşmüştür: *alat* "alıyor", *baştayt* "başlıyor", *unutat* "unutuyor" vs. Bu *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olan *-t* biçimbirimi Kırgız Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür (Çengel, 2017: 507).

Eçtemke emes, buldezor menen türttürüp, col salıp ***catışat.*** "Ama ziyanı yok, boldozerle açıp yol yapıyorlar." (K-30)

Baqıttın atası köp cıdan beri çaban bolup ***işteyt.*** "Bakıt'ın babası yıllardır çoban olarak çalışıyor." (K-30)

Al irik baqqandıqtan cayıqışı toodo ***boluşat***. "O, koç beslediği için kış dağda geziyor." (K-30)

Nogay Türkçesinde Şimdiki Zaman

Nogay Türkçesinde şimdiki zaman çekimi üç tiptir. Birinci tip çekim, *–A, -y* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses kaybına uğramış ve tamamen düşmüştür: *baradı, süyedi, söyleydi* vs. Bu *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olan *-dI* biçimbirimi Nogay Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür (Akbaba, 2007: 642).

Ğazet bar em äligide biz olarsız dunıyada yaşalmayaqtay da ***köremiz.*** "Gazete var ve günümüzde biz onlarsız dünyada yaşayacağını sanmıyoruz." (KT-71)

Yanibek em oniñ yas xatını maripat ***turadılar.*** "Yanibek ve onun genç hanımı maripat oturuyor." (BA-403)

Karakalpak Türkçesinde Şimdiki Zaman

Karakalpak Türkçesinde şimdiki zaman çekimi üç tiptir. Birinci tip çekim, *–A, -y* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses kaybına uğramış ve tamamen düşmüştür: *aladı, isleydi* vs. Bu *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olan *-dI* biçimbirimi Karakalpak Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür. (Uygur, 2007: 587). *Tülki jora, sözin̈ ıras* ***uqsaydı.*** "Tilki arkadaşım, dediklerin doğruya benziyor." (İK-188)

Jora, men qartayıppan, qulaqlarım ***esitpeydi.*** "Arkadaşım, ben yaşlanmışım, kulaklarım duymuyor." (İK-188)

Joldaslarımdı awqamlasıp jumıs islewge şaqırıp ***atırman.*** "Arkadaşlarımı toplayıp çalışmaya çağırıyorum." (İK-188)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Şimdiki Zaman

Karaçay-Balkar Türkçesinde şimdiki zaman birinci tip çekimi, *–A, -y* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses kaybına uğramış ve tamamen düşmüştür: *boladı, beredile, qaraydı* vs. Bu *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olan *-dI* biçimbirimi Karakalpak Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür (Tavkul, 2007: 911).

Alay tül ese, esibiz bizni alağa cıyıb, biz alada ***caşaybız.*** "Öyle değilse, aklımız bizi onlara yoğunlaştırıp, biz oralarda yaşıyoruz." (ÇTLM-I-465)

Meni atam buday, nartüx, gardoş, çügündür ***bitdiredi,*** *alanı* ***oradı, cıyadı****, qralğa* ***beredi*** *değendi.* "Benim babam buğday, mısır, patates, pancar yetiştiriyor, onları biçiyor, topluyor, devlete veriyor demiş." (ÇTLM-I-431)

Tütünleri çığa turğan asker toblağa ***uşaydıla.*** "Dumanı tüten asker toplarına benziyor." (ÇTLM-I-451)

Kumuk Türkçesinde Şimdiki Zaman

Kumuk Türkçesinde şimdiki zaman çekimi üç tiptir. Birinci tip çekim, *–A, -y* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses kaybına uğramış ve tamamen düşmüştür: *ala(dır), işley(dir), göre(dir*) vs. Bu *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olan *-dIr* biçimbirimi Kumuk Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür. (Pekacar, 2007: 986).

Men ülkem uçun yarawlu bolma murat ***etemen.*** "Ben ülkeme faydalı olmayı arzu ediyorum." (ÇTLM-II-261)

Meni boş zamanda komp'yuter bulan ***işleymen,*** *sport* ***etemen.*** "Boş vaktimde bilgisayar ile çalışıyorum, spor yapıyorum. " (ÇTLM-II-261)

Özü de tayaq bulan ***yürüydür.*** "Kendi de bastonla yürüyor. " (ÇTLM-II-261)

Karay Türkçesinde Şimdiki Zaman

Karay Türkçesinde şimdiki zaman çekimi, *–(y)A* zarf-fiil eki ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılır. *Tur-* yardımcı fiili sıkça kullanıldığı için ses değişikliğine uğrayarak *–dIr* biçimini almıştır. Bu *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olan *-dIr* biçimbirimi Karay Türkçesinde sadece üçüncü şahıslarda görülür. Birinci ve ikinci şahıslarda ise kullanımdan düşmüştür: *açamın, satasız, turadır, aytadırlar* vs. (Gülsevin, 2010: 151).

Har vaxtlarım ***sımarläymın****, buyruğuyda sıyınğäymın.* "Bütün vaktimi adıyorum, emrinde barınayım." (Gülsevin, 2010: 151)

Çozğanda kolun kızğa, kız fordan ***turadır.*** "Elini kıza uzattığında kız hemen ayağa kalkıyor." (Gülsevin, 2010: 151)

Koyasın karanğılıx da ***boladır*** *keçä anda kozğaladır bar kiyigi ormanın*. "Karanlığı koyarsın ve gece olur, gece ormanın bütün hayvanları harekete geçer." (Gülsevin, 2010: 151)

Tablo 1.41. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

Tur- **yardımcı fiilinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Tur-*** **yardımcı fiilinden ekleşen şimdiki zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tur-*** **yardımcı fiilinin şimdiki zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*-AdIr/ -AdUr*	X
Yakut (Saha) Türkçesi	*–Ar/-Or* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Çuvaş Türkçesi	*–At*	X
Halaç Türkçesi	*–(A)tUr*	X
Özbek Türkçesi	*-di* (sadece üçüncü şahıslarda)	X

Yeni Uygur Türkçesi	*-dI/ -dU* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Altay Türkçesi	*–At/ -Ot*	X
Hakas Türkçesi	*-AdIr*	X
Tuva Türkçesi	*–A/-U/-IdIr/-dUr*	X
Kazak Türkçesi	*–A/-ydI* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Kırgız Türkçesi	*-t* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Nogay Türkçesi	*–A/-ydI* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Karakalpak Türkçesi	*–A/-ydI* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Karaçay- Balkar Türkçesi	*–A/-ydI* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Kumuk Türkçesi	*–A/-y(-dIr)* (sadece üçüncü şahıslarda)	X
Karay Türkçesi	*–(y)AdIr* (sadece üçüncü şahıslarda)	X

2.2.21. -A turġan / -A/-y tur-> -adigan, -ydigan, -idigan, -AtAn,- OtOn, –ytAn, –ytOn, –Adi, –AdU, –At

Tur- "ayağa kalkmak, ayakta durmak" fiilinin yardımcı fiil olarak gramerleştiği bilinmektedir. *Tur-* yardımcı fiili ise bazı tarihi ve çoğu çağdaş lehçelerde kip çekimlerinde daha da gramerlermiş hatta ekleşmiştir. Bazı zarf-fiil ya da sıfat-fiillerle kalıplaşarak kip eki görevi görmüştür. Genellikle *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman almış biçimi fiil çekimlerinde kullanılır ve zamanla *turur* yapısının ikinci hecesi düşer ve *tur-* biçimi kendinden önceki yapıya ya kısalarak ekleşir ya da kısalmadan ekleşir. Bazı lehçelerde ise *tur-* yardımcı fiilinin *–gAn* sıfat-fiil eki almış biçimi kendinden önce gelen *–A/-I/-y* zarf-fiil eki ile birlikte kip eki görevi üstlenir. Zamanla da kalıplaşarak ekleşirler. Bu ekleşme esansında birtakım ses olayları meydana gelir. Mesela Özbek Türkçesinde bu yapı ekleşirken *tur-* yardımcı fiili *–di* biçiminde kısalır: *-adigan/ -ydigän.* Ve gelecek zaman kip eki olarak zamir kaynaklı şahıs ekleri ile birlikte kullanılır. Uygur Türkçesinde de aynı şekilde *tur-* yardımcı fiili *–di* biçiminde kısalır: *-idigan.* Altay Türkçesinde ise

güneydoğu/ karluk grubundan farklı olarak *-A* zarf-fiil eki, *tur-* yardımcı fiili ve *–gAn* sıfat-fiil eki ekleşirken hem *tur-* yardımcı fiili hem de *–gAn* sıfat-fiil eki kısalmaya uğrar: *–AtAn, -OtOn* (Akbaba, 2013: 411).

Çoğu çağdaş lehçelerde görülen *A/-I/-y* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinin birleşmesinden meydana gelen *–AtUr* ve bundan kısalan ve sadece üçüncü şahıslarda görülen *–Adi* yapısı şimdiki zaman eki olarak kullanılırken Özbek, Uygur, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde gelecek zaman eki olarak kullanılır.

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Gelecek Zaman

Özbek Türkçesinde Gelecek Zaman

Özbek Türkçesinde gelecek zaman eki dört türlü yapılabilir. Birinci çekim *-A/-y* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile yapılır. Fakat zamanla *tur-* yardımcı fiili kullanımdan düşer. Onun kalıntısı olan *–di* eki ise sadece üçüncü şahıslarda kendini gösterir: *tiläydi, kütädi* vs. (Öztürk, 2007: 327). Bu çekim aynı zamanda şimdiki zaman anlamı da vermektedir.

Men özimiznikilärni ***äytmäymän***. "Ben kendimizinkileri söylemeyeceğim." (TLG- 328)

Bir särkärdärlä häzillaşib ikki kündän keyin ***öläsiz.*** "Şimdi kendinin ne zaman öleceğini de bilebilecek misin? " (L-19)

Bir diğer çekim ise *-A /-y* zarf-fiil ekinin, *tur-* yardımcı fiilinin, *–gAn* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur: *-adigan/ -ydigan*. *-A/ -y* zarf-fiil eki ile kaynaşmış olan *tur-* yardımcı fiiline *–gAn* sıfat-fiil eki gelir: *kütädigänmen* "bekleyeceğim", *tiläydigän* vs.

Ungä qålsä, studentlärining yärmini institutdän häydäşdän häm ***täymäydigän.*** "Ona kalsa, öğrencilerin yarısını enstitüden atmaktan da çekinmeyecek." (TLG- 329)

Uygur Türkçesinde Gelecek Zaman

Uygur Türkçesinde gelecek zaman çekimi üç türlü yapılmaktadır. Birinci çekim *-İ/-y* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile yapılır. Fakat zamanla *tur-* yardımcı fiili kullanımdan düşer. Onun kalıntısı olan *–di/-du* eki ise sadece üçüncü şahıslarda kendini gösterir: *bilişdila* "bilecekler", *bilmäydu* "bilmeyecek" vs.

Bir diğer çekim ise, fiile *–İ/ -y* zarf-fiil ekinin, *tur-* yardımcı fiiline ise *–gAn* sıfat-fiil ekinin gelmesi ile oluşmuştur: *-idigan(-di/-du)/ -ydigan.(-di/-du).* Yeni oluşan bu çekim eki kalınlık-incelik uyumuna uymaz: *bilidiğansän "*bileceksin", *kütüdiğansilär "*bekleyeceksiniz", *yezidiğanmän* "yazacağım" vs. (Ersoy, 2007: 392).

Kuzeydoğu Grubunda Gelecek Zaman

Altay Türkçesinde Gelecek Zaman

Altay Türkçesinde gelecek zaman çekimi üç türlü yapılmaktadır. İkinci tip çekim, fiile *–A* zarf-fiil ekinin, *tur-* yardımcı fiiline ise *–gAn* sıfat-fiil ekinin gelmesi ile oluşur. Zamanla bu ekler birbirleri ile kaynaşır ve *–AtAn, -OtOn* biçimini alır. Birinci ve ikinci teklik şahıs çekimlerinde kip ekindeki */n/* sesi kişi ekleri ile kaynaşarak düşmektedir. Ek */a/, /ı/, /u/* ile biten fiillere geldiğinde *–ytan* biçiminde; */e/, /i/, /ü/* ile biten fiillere geldiğinde ise *–yten* biçimindedir. /O/ sesi ile biten fiillere geldiğinde *–yton*, /ö/ ile biten fiillere geldiğinde *–ytön* şeklindedir. *baştaytan "*başlayacak", *alatan "*alacaksın" vs. (Dilek, 2007: 1052; Kadyrova, 2012: 98).

Baldardıŋ adazı cuunga bargan. A adabıs üyde cokto, men aylıma ulus ***kondırbaytam.*** *"*Çocukların babası savaşa gitti. Babamız evde yokken, ben evimde insan yatırmayacağım." (Elcan, 2016: 191)

Men erten özök ***tüjetem.*** "Ben yarın vadiye ineceğim." (Elcan, 2016: 192)

Ol örökön boyı tuku kaçan cok to bolzo, ce etken cakşızı kanay ***undılatan.*** "O ihtiyarın kendisi bir zaman yok da olsa, yaptığı iyilikler nasıl unutulacak." (Elcan, 2016: 192)

Öskö kijige etken cakşı bir tuşta cakşı bolup, oyto sege ***keleten***. Başkasına yaptığın iyilik bir zamanda iyilik olup sana geri dönecek. (Elcan, 2016: 192)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Gelecek Zaman

Kazak Türkçesinde Gelecek Zaman

Kazak Türkçesinde gelecek zaman çekimi üç türlü yapılmaktadır. Birinci çekim *-A/-y* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile yapılır. Fakat zamanla *tur-* yardımcı fiili kullanımdan düşer. Onun kalıntısı olan *–dI* eki ise sadece üçüncü şahıslarda kendini gösterir: *keledi* "gelecek", *aytdı* "söyleyecek", *söyledi* "konuşacaklar" vs. (Tamir, 2007: 462; Ceritoğlu, 1994: 89).

Men saġan üş avız bek maġanalı, ḳasiyetti söz ***üyretemin.*** "Ben sana gayet anlamlı, mukaddes üç söz öğreteceğim." (Ceritoğlu, 1994: 89)

Ḳızımdı ḳaysısıñ öneri assa, sogan ***beremin***. "Kızımı hangisinin hüneri fazla ise ona vereceğim. " (Ceritoğlu, 1994: 89)

Kırgız Türkçesinde Gelecek Zaman

Kırgız Türkçesinde gelecek zaman çekimi üç türlü yapılmaktadır. Birinci çekim -*A/-O/-y* zarf-fiil eki ile *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesi ile yapılır. Fakat zamanla *tur-* yardımcı fiili kullanımdan düşer. Onun kalıntısı olan *–t* eki ise sadece üçüncü şahıslarda kendini gösterir: *bilet* "bilecek", *unutuşat* "unutacak", *bilişet* "bilecekler" vs. (Çengel, 2007: 519; Kadyrova, 2012: 98; Ceritoğlu, 1998: 237).

At berdiñer, anıñarga ırakmat, erteñ-bürsügünü şaarga ***ketem****, a at bul cerde, silerde* ***kalat***. "At için teşekkür ederim. Bugün, yarın şehre dönüyorum. At ise burada, sizde kalacak. (Kadyrova, 2012: 98)

Mına bizdin oblasttan biröö çet ölkögö ***baram*** *dep cürüp, akırı cönögön bolçu*. (Ceritoğlu, 1998: 237)

Sarıbaydın kızın emes, malın koşo tarttırıp ***berem.*** (Ceritoğlu, 1998: 237)

Tablo 1.42. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

Tur- **yardımcı fiilinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**Gelecek zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tur-*** **yardımcı fiilinin gelecek zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Özbek Türkçesi	*adigan/ -ydigan.* *–Adi*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*-idigan/ -ydigan* *–Adi/ –AdU*	X
Altay Türkçesi	*–AtAn, -OtOn/ –ytan, –yten, –yton, –ytön*	X
Kazak Türkçesi	*–Adi*	X
Kırgız Türkçesi	*–At*	X

2.2.22. Tur-> -DI, -DU, -t, -DIr, -DUr, -dI, -dU, -dIlA, -dUlA, -DIlAr

Türkçede, *tur-* "ayağa kalkmak, ayakta durmak" fiili zamanla gramerleşerek yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. *Tur-* yardımcı fiili ise daha çok fiil çekimlerinde gramerleşmiştir ve kip çekimlerinde kısalarak şahıs eki olarak da kullanılmıştır. *Tur-* yardımcı fiili, bazı çağdaş lehçelerde üçüncü teklik şahıs ya da üçüncü çokluk şahıs eki olarak ekleşmiştir.

Tur- yardımcı fiili, Özbek Türkçesinde üçüncü teklik şahıs eki olarak ekleşirken Kazak Türkçesinde ise hem üçüncü teklik şahıs eki hem de üçüncü çokluk şahıs eki olarak ekleşmiştir. Nogay Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili üçüncü teklik şahıs eki olarak hem de üçüncü çokluk şahıs ekinde *–lAr* eki ile birleşerek kullanılır: *-DIlAr.* Karakalpak Türkçesinde sadece üçüncü çokluk şahıs eki olarak ekleşmiştir: *-DI.* Kumuk Türkçesinde ise sadece üçüncü teklik şahıs eki olarak ekleşmiştir: *-DIr/ -DUr.* Karaçay-Balkar Türkçesinde Nogay Türkçesinde olduğu gibi hem üçüncü teklik şahıs eki olarak hem de üçüncü çokluk şahıs eki *–lAr* eki ile birleşerek kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde de hem üçüncü teklik şahıs eki olarak hem de üçüncü çokluk şahıs eki *–lAr* eki ile birleşerek kullanılır: *-(dır)lAr*. Özbek Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili ekleşirken */r/* sesini düşürmüş ve yardımcı fiilin ünlüsü daralarak *–di* biçimini almıştır. Kazak Türkçesinde de *tur-* yardımcı fiili ekleşirken */r/* sesini düşürmüş ve yardımcı fiilin ünlüsü daralmıştır. Fakat Özbek Türkçesinden farklı olarak yardımcı fiilin ünsüzünün hem ötümlü hem de ötümsüz biçimi *-dI/ -tI* şeklinde ekleşmiştir. Nogay Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili üçüncü teklik şahıs eki olarak ekleşirken Kazak Türkçesinde olduğu gibi hem */r/* sesini düşürmüş hem de yardımcı fiilin ünlüsü daralmıştır. Ekin hem ötümlü hem de ötümsüz *-dI/ -tI* biçimi vardır. Nogay Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili üçüncü çokluk şahıs eki olarak ekleşirken hem */r/* sesini düşürmüş hem de yardımcı fiilin ünlüsü daralmıştır fakat ekleşirken üçüncü çokluk şahıs eki ile birleşerek ekleşmiştir. Yani *-DI* eki ile üçüncü çokluk şahıs eki *–lAr* eki birleşerek *-DIlAr* biçimini almıştır. Karakalpak Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili sadece üçüncü çokluk şahıs eki olarak *–DI* biçiminde ekleşmiştir. Ekleşirken */r/* sesini düşürmüş ve yardımcı fiilin ünlüsü daralmıştır. Kumuk Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili sadece üçüncü teklik şahıs eki olarak ekleşmiştir fakat ekleşirken diğer çağdaş lehçelerden farklı olarak */r/* sesini düşürmemiştir. Ve */r/* sesini düşürmediği için de ünlüsü daralmamıştır. Üçüncü teklik şahıs eki *-DIr/ -DUr* biçiminde kullanılmaktadır. Karaçay-Balkar Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili hem üçüncü teklik şahıs eki olarak hem de üçüncü çokluk şahıs ekinde ekleşmiştir. Diğer çağdaş lehçelerden farklı olarak Karaçay-Balkar

Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili ekleşirken /r/ sesini düşürmüş fakat ünlüsü daralma göstermemiştir. *–DI/-DU* eki ile üçüncü çokluk şahıs eki *–lA* eki birleşerek *-DIlA/ -dUlA* biçiminde üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Bu durumda *–lAr* ekinin */r/* sesi düşmüş görünmektedir. Azerbaycan Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili hem üçüncü teklik şahıs eki olarak hem de üçüncü çokluk şahıs ekinde ekleşmiştir. Ekleşirken diğer çağdaş lehçelerde olduğu gibi */r/* ünsüzünü düşürmemiştir. Üçüncü çokluk şahıs eki *–lAr* eki ile birleşerek *–dIrlAr* biçiminde kullanılmaktadır.

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili üçüncü teklik şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde üçüncü teklik şahıs eki hariç tüm şahıs ekleri zamirlerin ekleşmesi ile ya da iyelik kaynaklı şahıs ekleri ile oluşmaktadır. *Tur-* yardımcı fiili sadece üçüncü teklik şahıs eki olarak eklemiştir. Özbek Türkçesinde şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *-di*
1. Çokluk şahıs*: -miz*
2. Çokluk şahıs: *-siz/ -sizlär*
3. Çokluk şahıs: *(-lär)* (Öztürk, 2007: 385).

Joni azizini o'ylamay, odam bolasi kayf uchun hayvon ham qilolmaydigan ishni ***qiladi****ya, astag'firulloh!* "Canın kıymetini düşünmeden insanoğlu keyif için hayvanın bile yapamadığı işi yapıyor ya, estağfurullah!" (Sağır, 2015: 24)

*"Bir pasda****-ya****"? – deb* ***shalviradi*** *u.* "Bir seferde mi" diye fısıldadı o." (Sağır, 2015: 26)

Xuddi majburlab yodlatgandek, oldimda qahramonimizga sevgi izhor ***qiladi.*** "Sanki mecburen hatırlıyormuş gibi önümde kahramanımıza sevgi gösterdi. " (Sağır, 2015: 27)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Kazak Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Kazak Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili şahıs eki olarak ekleşmiştir. Hem üçüncü teklik şahıs eki hem de üçüncü çokluk şahıs eki olarak ekleşmiştir. Kazak Türkçesinde duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman kipinde üçüncü şahıslardaki kip kalıntısı kişi eki olarak kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde kullanılan şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -bIn/ -pIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/ -sIz (nezaket)*
3. Teklik şahıs: *X, -dI/ -tI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIñdAr/ -sIzdAr (nezaket)*
3. Çokluk şahıs: *X, -dI/ -tI* (Tamir, 2007:460).

Tañ rawanınan atqa mingen - üş salt attı suwıt jürip ***keledi.*** "Tan yeri ağarırken ata binen, üç atlı acele ederek koştular. (Yavuz, 2018: 171)

Awıl şaruwaşılıq arteli qazirgi kolxoz qurılısınıñ negizgi türü bolıp ***esepteledi.*****"**Tarım birliği şimdi kolhoz yapısının temel türü olarak düşünülüyor." (Yavuz, 2018: 171)

Qazir balalardın bäri de garışker bolgısı ***keledi.*** "Şimdi çocukların hepsi de astronot *olmayı istiyor.*" (Yavuz, 2018: 176)

Kırgız Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Kırgız Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili şahıs eki olarak ekleşmiştir. Hem üçüncü teklik şahıs eki hem de üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Kesin gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman çekiminde üçüncü şahıslarda *tur-* yardımcı fiili kısalarak *–t* biçiminde şahıs eki görevi görmektedir. Orta Türkçede *-A/-y turur* biçiminde olan kip yapısı Kırgız Türkçesinde *tur-* yardımcı fiilinin erimesi ile sadece *-A/ -y* biçimine dönüşmüştür. *Tur-* yapısı ise sadece üçüncü şahıslarda *–t* biçiminde şahıs eki olarak kendini gösterir.

Baqıttın atası köp cıdan beri çaban bolup ***işteyt.*** "Bakıt'ın babası yıllardır çoban olarak çalışıyor." (K-30)

Al irik baqqandıqtan cayıqışı toodo ***boluşat***. "O, koç beslediği için kış dağda geziyor." (K-30)

Kekiliktin moynu-başınn öpküköp ulam-ulam suqtana ***qarayt.*** "Kekliğin boynunu başını tekrar tekrar öpüp imrenerek bakıp durdu. " (K-30)

Me, nandı cep, suunu iç dep, -tumşuğuna caqın alıp ***barat.*** "Al ekmek ye, su iç, deyip gagasına yaklaştırdı." (K-30)

Nogay Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Nogay Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili şahıs eki olarak ekleşmiştir. Hem üçüncü teklik şahıs eki hem de üçüncü çokluk şahıs eki olarak ekleşmiştir. Nogay Türkçesinde duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman kipinde üçüncü şahıslarda kip kalıntısı kişi eki olarak kullanılmaktadır. Nogay Türkçesinde kullanılan şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X, -DI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -DIlAr* (Akbaba, 2007: 640).

Qıtaylardan künbatar qoñısıları uyğırlar, qozğalşan şriftti alıp, qullanıp ***baslağanlar.*** "Çinlilerden, batı komşuları Uygurlar, hareketli harfi alıp, kullanmaya başlamışlar." (KT-71)

Onıñ dört pişesi bolğan bir kün pişeler yıyılısıp bayı kimdi bek süyedi dep şar buzıp bir-birleri men ***ursısadılar.*** "Bir gün kadınlar toplanıp, kocaları kimi çok seviyor diye bağrışarak birbirleri ile kavga ederler." (N-398)

Üyken pişesi: meni ***süyedi,*** *nege deseñ men üykenmen, menim balalarım ata yurtta* ***qalayaqlar.*** "Büyük hanım: beni seviyor, çünkü ben büyüğüm, benim çocuklarım ana vatanda kalacaklar der. " (N-398)

Ārüv, -dep pişeler de razı ***boldılar.*** "İyi, diye kadınlar da razı olurlar." (N-398)

Karakalpak Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Karakalpak Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Karakalpak Türkçesinde duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman kipinde üçüncü şahıslarda kip kalıntısı kişi eki olarak kullanılmaktadır. Karakalpak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sAñ*
3. Teklik şahıs: *X, -DI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/-pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz(lAr)*

3. Çokluk şahıs: *X, -DI* (Uygur, 2007: 585).

Burınğı ötken zamanda bir tülki menen şağal ***bolıptı.*** "Eski zanlarda tilki ile çakal dost olmuşlar." (İQ- 185)

Maydı, tülki de, şağal da jegisi ***kelipti.*** "İkisi birlikte hem çakal yağı yemek istemişler." (İQ- 185)

Sen endi enkiñşi ret esikten qara ma, qarasañ postın ***buzıldı.*** "Sen artık ikinci defa kapıdan bakma, bakarsan montun bozulur." (İQ- 185)

Söytip sumlıqlı şağal on qoydı da jep bolıp, toğayğa ***bardı.*** "Böylece, kurnaz çakal on koyunu da yedikten sonra ormana gitmiş." (İQ- 185)

Kumuk Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Kumuk Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili üçüncü teklik şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde kullanılan şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *X, -DIr/ -DUr*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr* (Pekacar, 2007: 985).

Karaçay-Balkar Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili şahıs eki olarak ekleşmiştir. Hem üçüncü teklik şahıs eki hem de üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mA*
2. Teklik şahıs: *-sA*
3. Teklik şahıs: *-dI/ -dU*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lA/ -dIlA/ -dUlA* (Tavkul, 2007: 910).

Hunanı tübünden ***ozarıktı.*** "Duvarın altından geçecek." (Günay, 2016: 74)

Ceza ***berrikle*** *ya traş parası dėp* ***allıḳla*** *ya ceza parası dėp* ***allıḳla.*** "Ceza parası verecekler ya tıraş parası diye alacaklar ya ceza parası diye alacaklar." (Günay, 2016: 74)

Ḳız bıla anlaşğanma ***bolluḳtu*** *dedi*. "Kızla anlaştım (bu iş) olacak dedi." (Günay, 2016: 74)

Hâlâ da bugün da bermey ***turat****.* "Hâlâ daha bugün bile vermiyor." (Günay, 2016: 74)

Bıçaḳsızları deyle ḳaraçaydan ***kelgendile*** *tura turup.* "Bıçaksızları diyorlar ya durmuş durmuş sonradan Karaçay'dan gelmişler." (Günay, 2016: 74)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde Üçüncü Teklik/ Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde *tur-* yardımcı fiili şahıs eki olarak ekleşmiştir. Hem üçüncü teklik şahıs eki hem de üçüncü çokluk şahıs eki olarak ekleşmiştir. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *(-dır)*
1. Çokluk şahıs*: -ıġ/ uġ; -ik/ -ük*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz/ -sUnUz*
3. Çokluk şahıs: *-(dır)lAr* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 201).

Tablo 1.43. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

***Tur*- yardımcı fiilinin şahıs eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Tur*- yardımcı fiilinin üçüncü teklik şahıs olarak ekleştiği çağdaş lehçeler**	**Üçüncü teklik şahıs ekinin çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tur*- yardımcı fiilinin üçüncü çokluk şahıs olarak ekleştiği çağdaş lehçeler**	**Üçüncü çokluk şahıs ekinin çağdaş lehçelerdeki biçimi**
Özbek Türkçesi	X	*-di*		
Kazak Türkçesi	X	*-dI/ -tI*	X	*-dI/ -tI*
Kırgız Türkçesi	X	*-t*	X	*-t*
Nogay Türkçesi	X	*-DI*	X	*-DIlAr*
Karakalpak Türkçesi			X	*-DI*

Kumuk Türkçesi	X	*-DIr/ -DUr*		
Karaçay-Balkar Türkçesi	X	*-dI/ -dU*	X	*-dIlA/ -dUlA*
Azerbaycan Türkçesi	X	*(-dır)*	X	*-(dır)lAr*

2.2.23. -a/y+ tur+ gan> -atagan/ -ytagan

Tur- "ayağa kalkmak, ayakta durmak" yardımcı fiili zamanla bazı süreçlerden geçerek gramerleşmeye uğrar. Gramerleştikten sonra yardımcı fiil olarak görev yapar. Bu yardımcı fiil ise belirsiz sebeplerle ya da bazı ihtiyaçlar sonucunda *–a/ y* zarf-fiil eki ve *–gan* sıfat-fiil eki ile de birleşerek ***-****atagan/ -ytagan* şimdiki zaman ekini oluşturur. –a/ y zarf-fiil ekinden sonra gelen *tur-* yardımcı fiili *–gan* sıfat-fiil ekini alır. Bu üç unsur zamanla kaynaşarak bazı sesler erir ve Nogay Türkçesindeki ***-****atagan/ -ytagan* şimdiki zaman ekini meydana getirir. Bu ek ünlü uyumuna aykırı bir biçimde hep kalın ünlülü kullanılır. Bu durum da ekin kelime kökenli olduğunu gösterir.

Nogay Türkçesinde Şimdiki Zaman Eki

Nogay Türkçesinde şimdiki zaman çekimi beş türlü yapılmaktadır. İkinci tip şimdiki zaman çekimi –a/-y zarf-fiil eki, *–tagan* eki ve zamir kaynaklı şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Kip ekinin *–tagan* unsuru ünlü uyumuna uymaz, tek şekilli bir yapıdır: *barataganman* "gitmekteyim", *isleytagansız* "çalışmaktasınız" vs. (Akbaba, 2007: 643).

Mart ayında noğay eginişileri, böten de Yetisan man Yembolylıq bettegiler sabantoy bayramın ***ozğaratağan bolğanlar***. "Mart ayında Nogay çiftçiler, özellikle de Yetisan ile Yemboylık tarafındakiler saban düğünü bayramını kutlamaktalarmış." (NKM-148)

Mecit aylaq qolaysız ***yaşatağan edi***. "Mecit pek zorluk içinde yaşamaktaydı." (ÇTLM-II-392)

Awızğa bar tamaqqa yoq degendey etip, ne de bolsın bir ***yaşaytağan edi.*** "Ağıza var damağa yok demiş gibi yaparak, ne olursa olsun yaşamaktaydı." (ÇTLM-II-392)

Tablo 1.44. Tur- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

***Tur-* yardımcı fiilinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**İkinci tip şimdiki zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tur-* yardımcı fiilinin şimdiki zaman eki olarak ekleştiği çağdaş lehçeler**
Nogay Türkçesi	**-***Atagan, -ytagan*	X

2.2.24. Tüke-> –DI, -DU, -DO, -tĭ, -tĭ̈, -çĭ̈, -rĭ, -rĭ̈, -nI, -nU, -nO, -ʐI, -ʐU, -zO, -lA, -lO

Görülen geçmiş zaman *–DI, -DU* ekinin kökeni eskiden bir fiildi: *tüke-* "bitmek, sona ermek". *Tüke-* fiili zamanla ekleşerek *–DUk* biçimine dönüşmüş o da zamanla kısalarak *–DI/-DU* biçiminde kullanılagelmiştir. *Tüke-* "bitmek, sona ermek" fiili, *yoru-* yardımcı fiili gibi eskiden esas fiil ile birlikte kullanılarak geçmiş zamanı temsil etmiş olabilir: *kel tük(e)* "geldi". Daha sonra da kısalarak *-DUk* şeklini almıştır. Sonundaki */k/* sesi de düşerek *–DI* şekline dönüşmüştür. *Tüke-* fiili Oğuz Türkçesine has bir fiildir. Bazı lehçelerde kullanılmamaktadır. Kullanılan lehçelere de Ana Oğuz Türkçesinden geçmiş olmalıdır. Ana Oğuz Türkçesinden geçerken de *–TÜk* ekinin hem son sesi düşmüş hem de düştükten sonraki son ünlüsü daralmıştır (Kuznetsov, 1995: 209). Kuznetsov, *–DI/ -DU* geçmiş zaman ekinin *–duk/-tük* ekinden gelmesi halinde ekin üçüncü teklik şahıslarda neden yuvarlak ünlülü *–du/-dü* şeklinde değil de *–dı/-tı* şeklinde dar ünlülü olmasını da açıklar. Kutadgu Bilig'in Viyana nüshasında *öldü, turdu, kördü* şeklinde geçen üç kelimede görülen geçmiş zaman eki yuvarlak ünlülü olarak geçer. Bunun bir müstensih hatası olmadığını, belli bir süre yuvarlak ünlülü olarak kullanılan geçmiş zaman ekinin bir süreç dâhilinde dar ünlülü şekline geçiş yaptığını belirtir (Kuznetsov, 1995: 209).

Görülen geçmiş zaman *–DI/-DU* ekinin kökeni hakkında bazı araştırmacılarında görüşleri mevcuttur. O. Böhtlingk ekin *–dIk* sıfat-fiil ekinden geldiği fikrindedir. Böhtlingk, ekin gelişim sürecini şu şekilde açıklar: *al-dık-ım > al-dı(k)-ım > al-dı(g)-m > al-dı-ım > al-dı-m* (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 174-175). Aslında bu görüş Kuznetsov'un görüşüne benzerdir.

C. Brockelmann ekin *-t* fiilden isim yapma ekinden meydana geldiğini düşünür fakat daha sonra ise bu ekin *-dUk* sıfat-fiil ekinden geldiğini belirtir. Böhtlingk'in ve Kuznetsov'un düşüncesini destekler (Kuznetsov 1995: 194). J. Deny ve Potseluyevskiy gibi araştırmacılar da bu görüşü desteklemektedirler (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 175).

A. M. Gabain, görülen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapan *–t* eki ile, iyelik ekinden meydana geldiğini belirtmiştir (Gabain, 1988: 80).

Melioranski diğer araştırmacılardan daha farklı bir görüş bildirir. Ekin, *-t* ekinden geldiğini söyler (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 175). Dmitriyev de aynı görüşe sahiptir (Çarıyarov, 1969: 176, Kuznetsov 1995: 200).

Nasilov, ekin kökeninin bağımsız bir kelime olduğunu söyler. Ekin, *dur-* filinden geldiğini öne sürer fakat daha sonra bu düşüncesinden vazgeçer ve ekin Melioranski ve Dmitriyev' in görüşlerine katılarak *–t* ekinden geliştiğini söyler (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 176).

Kotwicz ise, Melioranskiy ve Dmitriyev'in *–DI* ekinin *–t* ekinden geliştiği düşüncelerini reddeder ve ekin *-dUk* sıfat-fiil ekinden geldiğini belirtir (Kuznetsov, 1995: 200).

Bang ise, ekin *-At* fiilden isim yapma ekinden geldiği yönünde görüş bildirir (Çarıyarov, 1969: 176).

Marcel Erdal da *"Old Turkish Grammar"* adlı eserinde görülen geçmiş zaman ekinin fiilden isim yapan *-t* eki ile iyelik eklerinden meydana geldiğinden bahseder (Erdal, 2004: 237).

Kononov görülen geçmiş zaman ekinin kökeninin bağımsız bir kelime olduğunu söyler. *Kononov*, ekin Yakut Türkçesinde kullanılan *itin* "işte" kelimesinden geldiğini belirtir (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 177).

Muharrem Ergin görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan kişi eklerinin iyelik kökenli ekler olmasından dolayı bunu bir ipucu olarak görür. Ve bundan dolayı bu çekimin isim kökenli olabileceğini bildirir. Ergin bu kip ekinin fiilden isim yapan *–t* eki ile iyelik eklerinden meydana geldiğini söyler (Ergin, 2004: 283).

Malov da diğer araştırmacılardan farklı bir görüş bildirir. Ekin, Orhun abidelerindeki *-tı* zarf-fiil ekinden geliştiğini söyler (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 178).

Baskakov, görülen geçmiş zaman ekinin Kuznetsov, Brockelmann, Böhtlingk gibi *–dIk* sıfat-fiil ekinden oluştuğunu belirtir. Hatta Baskakov, bazı araştırmacıların görülen geçmiş zaman ekinin kökeni olarak gösterdiği *–t* filden isim yapma ekinin de kökeninin de *-dIk* sıfat-fiil eki olduğunu söyler: *-dık/-dik, -tık/-tik > -dı/-di, -tı/-ti > -ıt/-it/-t* (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 178).

Oruzbayeva görülen geçmiş zaman ekinin kökeninin bir isim olamayacağını, ekin

dIk- gibi bir fiilden meydana gelebileceğini söyler (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 179). Aslında Kuznetsov'un görüşünü de bir nevi destekler.

Serebrenikov, ekin *-(I)t* fiilden isim yapma eki ile iyelik ekinden meydana geldiğini söyler fakat çokluk birinci şahıstaki *-k* ekinin iyelik eki olmamasından bu görüşün düşündürücü olduğunu belirtir (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 188).

Çarıyarov, görülen geçmiş zaman ekinin kökeninin *–dIK* sıfat-fiil ekinden geldiğini söyler. Çarıyarov bu görüşünü desteklemek için *Dîvânu Lûgati't-Türk*'ten örnekler verir: *Men ya kurduk. Ol süt sagdik. Olar tagka agdõk. Ol anõ urduk, men munda turduk.* Örneklere bakıldığında sadece çokluk birinci şahıs için değil de diğer kişiler için de *-dIk* ekinin kullanıldığı görülür. Çarıyarov, zamanla ekin ünsüzünün düştüğünü de belirtir (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 209, Çarıyarov, 1969: 185-188).

Tenişev, ekin *–ut* fiilden isim yapan ekten geldiğini söyler (Tenişev, 1988: 383).

Talat Tekin, geçmiş zaman ekinin iyelik ekleri almış *–D* ekinden meydana geldiğini bildirir (Tekin, 2003: 107).

Ahmet Bican Ercilasun da bu ekin fiilden isim yapan *-t* ile iyelik eklerinden oluştuğunu söyler. Ercilasun, Köktürkçede *r, l, n* seslerinden sonra ekin *t* ile; diğer seslerden sonra *d* ile gelmesinin bu açıklamayı desteklediğini belirtir (Ercilasun, 2000: 192).

Görüldüğü gibi *–DI/ -DU* görülen geçmiş zaman eki *tüke-* fiilinden ekleşmiştir. Görülen geçmiş zaman eki Eski Türkçede *–DI* biçiminde; Orta Türkçede *–DI/ -DU* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *–DI/ -DU* biçiminde kullanılmaktadır. Uzak Lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *-tĭ/tĭ, -çĭ, -rĭ/ rĭ* biçiminde; Yakut Türkçesinde *–TI/- TU, -lI/-lU, -nI/-nU, -DA/ -DO, -lA/-lO, -nA/ -nO* biçiminde; Halaç Türkçesinde *-dI/-dU* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *-di* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *–DI/ -DU* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *-dI/ -tI* biçiminde; Hakas Türkçesinde *–dı/ -dĭ/ -tı/ -tĭ* biçiminde; Tuva Türkçesinde *-dI/ -dU/ -tI/ -tU* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubundan Tatar Türkçesinde *-dı/ -dĕ/ -tı/ -tĕ* biçiminde; Kazak Türkçesinde *–DI* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *–DI/ -DU* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *–DI/ -DU, -DO, -nI/ -nU, -no, -nö, -ʒI/ -ʒU, -zo/ -zö* biçiminde; Nogay Türkçesinde *-DI* biçiminde; Kırım- Tatar Türkçesinde *-DI* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *-DI* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *–dI/ -dU* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *–dI/ -dU* biçiminde; Karay Türkçesinde *–DI/ -DU* biçiminde

kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde-*dI/-dU* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *–dI* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *-DI* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *–DI/ -DU* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede Görülen Geçmiş Zaman Eki

Eski Türkçede görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI* ekleri kullanılmaktadır: *ertig* "idik", *sülädim* "sefer ettim", *bultum* "buldum" vs. (Gabain,1988: 80; Tekin, 2003: 189)

Otuz yaşıma biş balık tapa ***sülädim*****.** "Otuz yaşımda Beşbalık (şehrine) doğru sefer ettim" (BK D-31)

Yerçi ***tiläd****im çölgi az äri* ***bultum***. "Kılavuz istedim, bozkırlı bir az eri buldum." (T-23)

Türük bodun üçün tün ***udımadım*** *küntüz* ***olormadım.*** "Türk halkı için geceleri uyumadım, gündüzleri oturmadım." (BK D-22)

Karahanlı Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI/ -DU* ekleri kullanılmaktadır*: aydım* "söyledim", *eşüttüm* "işittim", *bilmedi* "bilmedi" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 184).

Kayu kul bayatka ınansa turup/ Bela kadgu kapğın özinę ***tudı.*** "Hangi kul Tanrıya inanırsa, kendisine bela ve kaygı kapılarını kapamış olur." (KB-1272)

Yorıp ***kirdi*** *ögdülmiş utru turup, iligke* ***köründi*** *seviçlig bolup*. "Ögdülmiş yürüyüp, içeri girdi ve huzura kabul edilerek, hükümdarın karşısında sevinçle durdu." (KB-1581)

Orta Türkçede Görülen Geçmiş Zaman Eki

Harezm Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI/ -DU* ekleri kullanılmaktadır*: kıldım* "kıldım", *okıdım* "okudum", *ayttım* "söyledim" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 150).

Ol kāfirqa heç neerse ***témedi,*** *ṣabr qıldı, qayra töndi taqı éwke kirdi.* (NF-11/13-14)

Tonlarını cümle necis qıldı erse, Abū Cehl taqı yārānları cümle ***külüştiler.*** (NF-12/5)

Bu ḥālnı ***kördi*** *erse, bu kāfirlarqa* ***sökti.*** (NF-12/9)

Kıpçak Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI/ -DU* ekleri kullanılmaktadır*: yedüm* "yedim", *mindüm* "bindim", *kettük* "gittik*" vs.* (Karamanlıoğlu, 1994: 120).

Sulṭān yégrip bir ḳara zengī ferrāşḳa ***bérdi*** *kim üstün/ dudaġı burnı ucına yetip dağı astın dudaġı yaḳasına.* "Sultan öfkelenip bir kara zenci hizmetkâra verdi ki üst dudağı burnunun ucuna varmış, alt dudağı yakasına inmiş idi." (GT-47a/6-7)

Biligli ḫor u müflis renc içinde/ bérip mülk ol birini ***ḳıldı*** *sulṭān* "Bilgili hor ve müflis zahmet içinde verip mülk o birini kıldı sultan." (GT-47a/10-11)

Bir ẓarīf ér bu sözni éşitip külüp ***ayttı.*** "Bir zarif kişi bu sözü işitip gülüp şöyle dedi." (GT-47a/ 6)

Çağatay Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI/ -DU* ekleri kullanılmaktadır: *aldım* "aldım", *okudılar* "okudular", *bardıŋ* "vardın" vs. (Eckmann, 2009: 125).

Éy ṣabā, bérgil ḫaber, serv-i revanim ***keldi mü****. "*Ey sabah yeli, servi boylumun gelip gelmediğinden haber ver." (BD-132-1)

Barıġa kéçimler ***kéydürdiler*** *ve piller üstide yaḫşı atḳuçı yigitlerni* ***olturguzdılar.*** (Eckmann, 2009: 237)

Güreşçi kim Ḳayṣer-i Rūmnuŋ oġlanlarıdın ol bahādur ve pehlivān ***érdi.*** (Eckmann, 2009: 237)

Eski Türkiye Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Eski Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI/ -DU* ekleri kullanılmaktadır. Ekin ünsüzü daima ötümlüdür. Ve ekin ünlüsü üçüncü şahıslarda dar iken diğer şahıslarda daima yuvarlaktır: *bildüŋ, çaġladum, oldum, daldı* vs. (Gülsevin, 2009: 88).

Görince gözüm anı sevdi cānum/ Giri gitmeği ***unutdum*** *i cānum.* (Gülsevin, 2009: 88)

Gözümi ***açdum*** *çü* ***baḳdum*** *dört yaŋa.* (Gülsevin, 2009: 88)

Bilür misin niçün ***geldüŋ*** *cihānā/ Sini ḳulluġ içün* ***yaratdı*** *ṣulṭān*. (Gülsevin, 2009: 88)

Uzak Lehçelerde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Çuvaş Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Çuvaş Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki *l, n, r* ile biten fiillerden sonra *-tĭ/tĭ̵, -tŭ/tŭ̵*, fiillerin üçüncü şahıslarında ise *-çĭ̵*, ünlü ile biten ve *l, n, r* haricindeki ünsüzlerden sonra ise *-rĭ/rĭ̵* biçimindedir*: şirĭ̵m* "yedim", *kurçĭ̵* "gördü", *kayrĭ̵n* "gittin" *vs.* (Ersoy, 2018: 40; Ersoy, 2007: 1315).

Oktyabr' uyĭ̵hĭ̵ vĭ̵şĭ̵nçe şantalĭ̵k puşĭ̵peh ***pĭ̵sĭ̵lçĭ̵.*** "Ekim ayının sonunda hava tamamen bozuldu." (SA-255)

Taştan turi kasri yĭ̵mrasem ayĭ̵mçen yurĭ̵ vĭ̵şse ***kilçĭ̵*** *te, anat kasri ulaha çun* ***kĭ̵çĭ̵.*** "Bir yerden yukarı mahalledeki aksöğütlerin altından bir ezgi uçup geldi ve aşağı mahalledeki kuytuya ruh girdi." (S-3)

Sĭ̵tel huşşinçen tuhsa, çüreçe umne ***ıtkĭ̵nçĭ̵ş.*** "Masadan kalkarak pencere önüne fırladılar." (S-3)

Saha (Yakut) Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–TI/- TU, -lI/-lU, -nI/-nU;* üçüncü teklik şahısta ise *-DA/ -DO, -lA/-lO, -nA/ -nO* ekleri kullanılmaktadır. Görülen geçmiş zaman eki Yakut Türkçesinde çok şekillidir: *ahaatım* "yedim", *bardıñ* "vardın", *kelle* "geldi" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1266).

Kün taxsara tübe ***billibete****, Xallaan sırdııra caabıta* ***taayıllıbata.*** **"**Gün doğumu görünmedi, Şafak vakti bilinmedi." (Çolak, 2019: 358)

Uŋa atağınan, olloon ***kebiste****, kulgaax* ***battanna***. "Bacak bacak üstüne atarak konuştu, elini kulağına dayadı." (ÇTLM-II-466)

Halaç Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Halaç Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *-dI/-dU* ekleri kullanılmaktadır. Ek ünlü uyumuna uymaktadır fakat ünsüz uyumuna uymamaktadır. Ekin birinci kişilerde yuvarlak ünlülü kullanılma eğilimi vardır: *bildiyn* "bildin", *vérdiyn* "verdin", *puzuldu* "bozuldu" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 215).

Ḳara bulut ḳalḳ-du kä-di havaḳa/ Biçinçilär ***holundular*** *Baluḳḳa."*Kara bulut kalkıp geldi havaya/ Ekinciler döndüler köye." (HYÇM-212)

Horasḳa ta ***haydi*** *sän tä äysäsindäyov, män tä bō'da pasivanlıḳ* ***ettäm*** *ki ḳō'-mar-am biäyä äziyät şayalar* "Horoza da dedi ki: Sen de ardından git, ben de burada bekçilik edeceğim ki seni rahatsız etmelerine izin vermem." (HTÇM-126)

Çaştda ilgär varup körüm ***varatdu*** */Çaştda sörä harmanlar* ***tolaratdu.*** "Öğleden önce gidip gelme vardı / Öğleden sonra harmanlar dolardı." (Işıklı, 2021: 192)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +DI Görülen Geçmiş Zaman Eki

Özbek Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Özbek Türkçesinde görülen geçmiş zaman çekimi iki türlü yapılmaktadır. Birinci tip çekim, fiile *–di* ekinin gelmesi ile yapılır. İkinci tip çekimin ise sadece olumsuz biçimleri bulunmaktadır. Fiile *–gän* eki, iyelik kaynaklı şahıs eki ve *yoq* kelimesinin gelmesi ile yapılır: *tilägänim yoq* "dilemedim" vs. Bizim konumuzu ilgilendiren çekim birinci tip çekimdir: *tiladim* "diledim*"*, *kütdik* "bekledik" vs. (Öztürk, 2007: 323; Buran ve Alkaya, 2014: 41).

Sen särkärdärning ḳaçån ölişini ***bilding.*** "Sen komutanın ne zaman öleceğini bildin." (L-19)

Tekkän oḳ üçün minårä ḳurişni ***buyurdilär.*** "İsabet eden ok için minare kurulmasını emrettiniz." (L-11)

Ḫuddi şu biyåbåndä minårälär ormåni håsil bolär ***edi****, şungä* ***küldim.*** "Şu sahrada minareler ormanı olurdu, ona güldüm, diye cevap vermiş." (L-11)

Yeni Uygur Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Yeni Uygur Türkçesinde dört türlü geçmiş zaman çekimi vardır. Konumuzu ilgilendiren geçmiş zaman belirli geçmiş zamandır. Fiillere *–DI/-DU* eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *küldi* "güldü", *qoştuq* "ekledik", *küldük* "güldü" vs. (Ersoy, 2007: 386; Buran ve Alkaya, 2014: 115).

Aç arslan, bir otlaḳta otlavatḳan üç öküzge uçrap ***ḳaldı.*** "Aç aslan, bir çayırda otlayan 3 öküze rastladı." (EGHH-6)

Birliktin ḳuvvet ***toġulidu.*** *Bölüngenler acizlep, düşmenge yem bolur.* "Birlikten kuvvet doğar. Bölünenler zayıf düşer, düşmanlarına yem olurlar." (EGHH-6)

Üçi bir yerdiki vaḳitte hiçnime ḳilalmiġan öküzlerni, birdin birdin ***ovlidi****, dastiḫenġa naştiliḳ* ***ḳıldi.*** "Üçü bir arada iken bir şey yapmadığı öküzleri teker teker avladı, sofrasında kahvaltılık olarak yedi." (EGHH-6)

Kuzeydoğu Grubunda Görülen Geçmiş Zaman Eki

Altay Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Altay Türkçesinde iki tip geçmiş zaman çekimi vardır. Birinci tip geçmiş zaman, görülen geçmiş zamandır ve çekimde *-dı/ -di/ -tı/ -ti* ekleri kullanılmaktadır: *biçidim* "yazdım", *öttiñ* "geçtin", *biçidiler* "yazdılar" vs. (Dilek, 2007: 1044; Buran vd. 2019: 46).

Tanıspay sarı taŋla oygonıp kelele, mınayda ***kıygırdı***. "Tanıspay sabah erkenden uyanır uyanmaz şöyle bağırdı." (AT-15)

Kosmonavt bolorgo "5" alar kerek, dep enezi ogo ***ayttı.*** "Kozmonot olmak için "5" almak gerek diye annesi ona söyledi." (AT-15)

Tanıspaydıŋ enezi külümzirenip, onıŋ bajın ***sıymadı.*** "Tanıspay'ın annesi gülümseyerek, onun başını okşadı." (AT-15)

Hakas Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Hakas Türkçesinde geçmiş zaman çekimi beş türlü yapılmaktadır. Konumuzu ilgilendiren çekim birinci tip çekimdir. Birinci tip çekim fiiile *–dı/ -dĭ/ -tı/ -tĭ* eklerinin gelmesi ile yapılır: *aldım* "aldım", *hastıŋ* "kazdın", *aldı* "aldı" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1111; Buran vd. 2019: 138).

Sas toy itken sıltaanda, uluğ stol ***salıldı.*** "Saç toyu yapıldığından büyük bir masa kuruldu." (HKD-354)

İlĭg polğan sürmezĭn ĭkĭ tuluŋ ***ittĭler.*** "Elli örgüsünü iki örgü yaptılar." (HKD-354)

Ay Arığ hıstıŋ sĭlĭg sazın ipti ürĭp ***pastadılar.*** "Ay Arığ kızın güzel saçlarını düzgün bir şekilde düzelttiler." (HKD-354)

Tuva Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Tuva Türkçesinde beş tip geçmiş zaman çekimi vardır. Konumuzu ilgilendiren çekim görülen geçmiş zaman çekimidir. Görülen geçmiş zaman çekiminin eki olarak *-dı/ -di/ -du/ -dü/ -tı/ -ti/ -tu/ -tü* ekleri kullanılmaktadır: *aldıŋ* "aldın", *kastı* "kazdı", *iştim* "içtim" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1186; Buran vd. 2019: 215).

İrey, kaday, demgi urugga,"Çulçurgayıŋga iyi tevene çoraan, onu ap kaaptarıvıska, dirlip ***keldiŋ****, dep çugaalaarga, çaavaları ölürgendir dep bilip aptır*

evespe. "İhtiyar adam ile ihtiyar kadın, kıza "Şakağında iğne vardı; onu alınca sen dirildin!" deyince o, yengeleri onu öldürdüğünü anladı." (Tosun, 2011: 435)

Eki turanıŋ evilliniŋ kejigününge meni kiirip alırın ***diledim.*** "Beni gönüllüler derneğine üye olarak almanızı itiyorum." (Tosun, 2011: 436)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Görülen Geçmiş Zaman Eki

Tatar Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *-dı/ -dĕ/ -tı/ -tĕ* ekleri kullanılmaktadır: *başladık* "başladık", *oçtı* "uçtu", *kürdĕgĕz* "gördünüz" vs. (Öner, 2007: 715; Buran ve Alkaya, 2019: 48).

Qoort-qort! Eydegéz, kitték, kitték! dip, çébéşlerén yörérge ***çaqırdı.*** "Gurk, gurk! Haydi, gidiyoruz, gidiyoruz! deyip yavrularının yürümelerini istedi." (ÇTLM-II-40)

Başta oya çiténe oçıp méndéler, annan cirge oçıp ***töştéler.*** "Başta yuvanın kenarına uçup kondular." (ÇTLM-II-40)

Yomşaq ülen oçların neni tomşıqları bélen kert-kért ittérep özép ***aldılar.*** "Otların yumuşak uçlarını küçücük gagalarıyla çıtır çıtır kopardılar." (ÇTLM-II-40)

Kazak Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Kazak Türkçesinde üç tip görülen geçmiş zaman çekimi vardır. Konumuzu ilgilendiren çekimde zaman eki olarak *–DI* eki kullanılmaktadır: *oyladım* "düşündüm", *küttiñ* "bekledin", *tüsindiñder* "anladılar" vs. (Tamir, 2007: 461; Buran ve Alkaya, 2019: 110).

Közinen bürtik bürtik jası ırşıp şığıp, betin juwıp ***sala berdi.*** "Gözlerinden damla damla yaşlar dökülüp yüzünü kaplayıverdi." (ÇTLM-I-587)

Janıp bitken qamıstıñ şoğı qanşa uzaqqa barsın, ä degenşe bolmay sönip ***qaldı.*** "Yanıp giden kamışın közü ne kadar kalsın ki, bir anda sönüp gitti." (ÇTLM-I-587)

Şırınkül peştiñ aldına otıp, sönip bara jatqan ottıñ şoğın şıpşamen kösep, tağı bir jaynatıp ***qoydı***. "Şırınkül sobanın önüne oturup sönüp giden ateşin közünü maşayla karıştırıp bir daha parlatmaya çalıştı." (ÇTLM-I-587)

Kırgız Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Kırgız Türkçesinde üç tip görülen geçmiş zaman çekimi vardır. Konumuzu ilgilendiren çekimde zaman eki olarak *–DI/ -DU* eki kullanılmaktadır. Ek hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *baştadı* "başladı", *bildiŋ* "bildin", *unuttuk* "unuttuk" vs. (Çengel, 2007: 515; Buran ve Alkaya, 2019: 183).

El egindi alıp ***büttü,*** *çöp qorooğo* ***cıynaldı.*** "Halk elini tamamen topladı, otağıla yığıldı." (Q-17)

Qozubay sözünün ayağına tınış belgilerin qoyo ***berdi.*** "Sözünün sonuna noktalama işaretlerini koydu." (Q-17)

Qozubay mektepke abdan ornuqqandan kiyin, atasına qat ***cazdı.*** "Kozubay okula iyice yerleştikten sonra babasına mektup yazdı." (Q-17)

Başkurt Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Başkurt Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI/ -DU/ -DO, -nI/ -nU/ -nO, -ʒI/ -ʒU/ -zO* ekleri kullanılmaktadır. Ünlü ile biten fiillerden sonra *–nı/ -nĭ/ -nŭ/ -nŭ̆, r, w, y, z* ile biten fiillerden sonra *-zı/ -zĭ/ -zŭ/ -zŭ̆*, *l, n, ŋ* ile biten fiillerden sonra *–dı/ -dĭ/ -dŭ/ -dŭ̆*, tonsuz ünsüzle biten fiillerden sonra *–tı/ -tĭ/ -tŭ/ -tŭ̆* ekleri kullanılmaktadır: *aldım* "aldım", *başlanım* "başladım", *qayttık* "döndük" vs. (Ersoy, 2007: 776; Buran ve Alkaya, 2019: 254).

Ul yılda institut ***tamamlanım****, İşĕmyarġa barırġa forsat* ***tıymanı.*** *"O yılda da enstitüyü tamamladım, İşimyar'a gitmeye fırsat olmadı."* (ÇTLM-I-97)

İşĕmyar ża, undağı ipteşter że, Tañhılıv ża ***ḳaldı.*** "İşemyar da, oradaki dostlar da, Tanhılıv da kaldı." (ÇTLM-I-97)

Eñ żor ḳızıl yelek, başın yay ġına borop, ḳızġa üžĕ ***öndeştĕ.*** "En büyük kızıl çiçek, başını yavaşça çevirip kıza seslendi." (ÇTLM-I-115)

Nogay Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Nogay Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *-DI* ekleri kullanılmaktadır: *karadıñ* "baktın", *şeştim* "çözdüm", *taptıñız* "buldunuz" vs. (Akbaba, 2007: 640; Buran ve Alkaya, 2019: 312).

Bas dep xatın ne zat ekenin añlamay ***oylandı,*** *soñ birden kontorğa barayağı esine* ***tüsti.*** "Kadın önce bir şey düşünmedi, sonra birden büroya gideceği aklına geldi." (BT-370)

Yuwırqanğa ***orandı,*** *ama uyqı* ***kelmedi***. "Yorgana sarıldı ama uykusu gelmedi." (QAP-381)

Yürekti sızlatgan sol sesti esitkileri ***kelmeydiler.*** "Yüreği sızlatan o sesi işitmek istemiyorlardı." (QAP-381)

Kırım-Tatar Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Kırım- Tatar Türkçesinde iki tip geçmiş zaman çekimi vardır. Konumuzu ilgilendiren çekim görülen geçmiş zaman çekimidir. Bu çekimin eki olarak *-DI* ekleri kullanılmaktadır: *taşladıq* "taşladık", *küldim* "güldüm", *tüştiñ* "düştün" vs. İkinci tip çekim ise fiile *-GAn* ekinin gelmesi ile yapılır: *bilgen* "bilmiş", *tüşkenim* "düşmüşüm" vs. (Yüksel, 2007: 852; Buran ve Alkaya, 2019: 279).

Bugün Ayşecik tañ maalinde ***turdı.*** "Bugün Ayşecik tan vaktinde uyandı." (KTT-212)

Ayşeçik, yaş olsa da, ķartanasından dünya ķadar şey ***ögrendi.*** "Ayşecik, küçük olsa da, büyükannesinden pek çok şey öğrendi." (KTT-212)

Şu arada ķartanası: "Vay, bebeyim, senendi turdıñmı? Daa erte de!" ***dedi.*** "Bu arada büyükannesi:" Vay bebeğim, sen şimdi mi uyandın?" daha da erken! dedi." (KTT-212)

Karakalpak Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Karakalpak Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *-DI* ekleri kullanılmaktadır: *güldim* "güldüm", *küldik* "güldük", *iştiñ* "içtin" vs. (Uygur, 2007: 585; Buran ve Alkaya, 2019: 442).

Bul qız, men ağaştan jasap şığarmağanda kimniñ, oyında ***bar edi***. "Bu kızı ben ağaçtan yontmasaydım sizin aklınıza bile gelmezdi bunu yapmak." (İK-131)

Kevili suvday tasadı, Tulparğa ķamşı ***basadı.*** "Gönlü su gibi taştı, Tulpara kamçı bastı." (ZD-27)

Léşkerge bassı Er Janay, Eŋiregen ***er edi.*** "Askere başçı Er Janay, Vicdanlı er idi." (ZD-39)

Kumuk Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Kumuk Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–dI/ -dU* ekleri kullanılmaktadır: *aldıŋ* "aldın", *işledik* "işledik", *gördügüz* "gördünüz" vs. (Pekacar, 2007: 988; Buran ve Alkaya, 2019: 510).

Bu şaharda dağı da İbrahim değen bir ullu bay gişi ***var edi.*** "Bu şehirde bir de İbrahim adında bir büyük zengin adam vardı." (ÇTLM II-279)

Davut da, Ahmet da bir maktapda oxuyğan yimik, Zaynap da qızlar maktabında oxuy ***ediler.*** "Davut ve Ahmet'in aynı okulda okuduğu gibi Layla ve Zeynep de kızlar okulunda okuyorlardı." (ÇTLM II-279)

Daim Allahğa etegen ibadatına da kemçilik etmey, qazanmaqnı ***qastında edi.*** "Daima Allah'a yaptığı ibadetinde de kusur etmiyor, kazanma gayretinde idi." (ÇTLM II-280)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–dI/ -dU* ekleri kullanılmaktadır: *aytdım* "söyledim", *ketdik* "gittik", *uçdu* "uçtu" vs. (Tavkul, 2007: 911; Buran ve Alkaya, 2019: 575).

Axmat şkolnu boşasan, oqurğa qayrı barlıqsa deb ***sordu*** *ustaz. "*Ahmet okulu bitirince, okumak için nereye gideceksin diye sordu öğretmen." (OKMCC-173)

Entda senimi alıp keldile Kravçuk, deb aña qıñır ***qaradı.*** "Yine seni mi alıp geldiler Kravçuk diye ona ters baktı." (ÇTLM-I-443)

"Boluşuğuz!" dep qıçırğan tawuşnu eşitgenlerinde, zavodnu üç saqlawulu sol canına burulğan gitçerek oram taba ***çabdıla.*** "Yardım edin!" diye feryat sesini işittiklerinde, fabrikanın üç bekçisi, sol tarafa dönen küçük sokağa doğru koştular." (ÇTLM-I-445)

Karay Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Karay Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI/ -DU* ekleri kullanılmaktadır: *baxtım* "baktım, *yırladıŋ* "şarkı söyledin", *boldum* "oldum" vs. (Gülsevin, 2010: 147).

Yırladım *anar süvärligimni.* "Ona aşkımı şarkıyla söyledim." (Gülsevin, 2010: 148)

Da men tentäk tanımıymın tuvarlar kibik ***boldum*** *alnıyda.* "Ben ahmak bilmiyorum, huzurunda sığır gibi oldum." (Gülsevin, 2010: 148)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Görülen Geçmiş Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *-dI/-dU* ekleri kullanılmaktadır. Ek ünlü uyumuna uymaktadır fakat ünsüz uyumuna uymamaktadır: *aldın, getdiniz, düşdülär*, *gelmädiniz* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 206; Buran vd., 2020: 112).

Qış çıxandan sonra qar yağdımı, bütün əzəmətini ***itirərdi.*** "Kış geçtikten sonra kar yağdı mı bütün haşmetini yitirirdi." (V-9)

Uzun ve ağır qışın sonunda hər kəs ***gözləyirdi.*** **"**Uzun ve ağır bir kışın sonunda herkes çiçeklerin açmasını bekliyordu." (V-9)

Taxta evlərin üzərinə sanki şəkər tozu səpmiş kimi ***görünürdü.*** "Ahşap evlerin üzerine sanki tozu şeker serpmiş gibi görünüyordu." (V-9)

Türkmen Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Türkmen Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–dI* eki kullanılmaktadır. Ek hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uymamaktadır: *såtdilär, tilädi, bitdi* vs. (Kara, 2007: 323; Buran vd., 2020: 181).

Bilmedik ýerimizi ondan ***sorardyk,*** *şygyr okap berip göwnümizi* ***götererdi.*** "Bilmediğimiz yerleri ona sorardık, şiir okuyuverip ruhumuzu yüceltirdi." (TD-91)

1993-nji ýylyñ Bitaraplyk aýynyñ 15-nde Aşgabat şähринde dünýä ***indim.*** "1993 yılının Aralık ayının 15'inde Aşgabat şehrinde dünyaya geldim." (TD-145)

2000-nji ýylyñ Bitaraplyk aýynda Magtymguly adyndaky ýaşlar guramasyna agzalyga kabul ***edildim.*** "2000 yılının Bitaraplık ayında Mahtumkulı adlı gençler topluluğuna üyeliğe kabul edildim." (TD-145)

Gagavuz Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Gagavuz Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *–DI* eki kullanılmaktadır: *aldım, gördülär, aldınız* vs. (Özkan, 2007: 123; Buran vd., 2020: 249).

Ama o üç kerä gündä hep bir vakıtta ***başladı*** *gitmää näänısa da dönmää sütsüz. "*Ama o günde üç kere hep aynı zamanda bir yerlere gitmeye ve sütsüz dönmeye başladı." (K-61)

Keçi ***verdi*** *ona emsin südünü da giti geeri, o uşak ta kaçtı da genä bayırın içinä* ***girdi.*** "Keçi ona emmesi için sütünü verdi ve geri gitti, çocuk ise kaçtı ve yine dağın içine girdi." (K-61)

Türkiye Türkçesinde Görülen Geçmiş Zaman Eki

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki olarak *-DI/-DU* ekleri kullanılmaktadır. Ek hem ünlü hem ünsüz uyumuna uymaktadır: *geldiler, gördü, yaptım, baktınız* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 58; Buran vd., 2020: 45).

Hatta parmağıyla yardımcısına yaklaşmasını işaret edip telsizlerden az evvel aldıkları bilgiyi anons etme emrini ***verdi.*** (A71-11)

Nöbetçi amiri anonsu duyup yerinden ***fırladı****. (*A71-9)

Diğer arkadaşlarına dönüp kargoyu kontrol ***ettim****, normal görünüyor, bilgisini* ***verdi****. (*A71-9)

Ve derhâl en yakın maskeyi ağız ve burnuna takmak için ***uzandı.*** (A71-14)

Tablo 1.45. Tüke- fiilinin ekleşme tablosu.

-DI **görülen geçmiş zaman ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-DI*** **görülen geçmiş zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tüke-*** **fiilinin** ***-DI*** **görülen geçmiş zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*–DI/ -DU*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*–DI/ -DU*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*–DI/ -DU*	X
Çuvaş Türkçesi	*-tĭ/tĭ, -çĭ, -rĭ/ rĭ*	X

Yakut Türkçesi	*–TI/- TU, -lI/-lU, -nI/-nU, -DA/ -DO, -lA/-lO, -nA/ -nO*	X
Halaç Türkçesi	*-dI/-dU*	X
Özbek Türkçesi	*-di*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*–DI/-DU*	X
Altay Türkçesi	*-dı/ -di/ -tı/ -ti*	X
Hakas Türkçesi	*–dı/ -dĭ/ -tı/ -tĭ*	X
Tuva Türkçesi	*-dı/ -di/ -du/ -dü/ -tı/ -ti/ -tu/ -tü*	X
Tatar Türkçesi	*-dı/ -dĕ/ -tı/ -tĕ*	X
Kazak Türkçesi	*–DI*	X
Kırgız Türkçesi	*–DI/ -DU*	X
Başkurt Türkçesi	*–DI/ -DU, -DO, -nI/ -nU, -no, -nö, -ʒI/ -ʒU, -zo/ -zö*	X
Nogay Türkçesi	*-DI*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*-DI*	X
Karakalpak Türkçesi	*-DI*	X
Kumuk Türkçesi	*–dI/ -dU*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*–dI/ -dU*	X
Karay Türkçesi	*–DI/ -DU*	X
Azerbaycan Türkçesi	*-dI/-dU*	X
Türkmen Türkçesi	*–dI*	X
Gagavuz Türkçesi	*-DI*	X
Türkiye Türkçesi	*–DI/ -DU*	X

2.2.25. Tüke-> –tAx, -tOh, -lAx, -lOh, -dAx, -dOx, -nAh, -nOh + iyelik kaynaklı şahıs eki+ A> -taxpına

Yakut (Saha) Türkçesinde ikinci tip şart çekimi *–tAx (-dUk)* sıfat-fiil eki, iyelik kökenli şahıs eki ve *–A* yer hâli eki ile yapılır: *astaxpına* "açsam", *astaxpıtına* "açsak" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1271). *–DUk* sıfat-fiil ekinin *tüke-* "bitmek, sona ermek" fiilinden ekleştiği ilgili başlık altında belirtilmiştir. *Tüke-* fiili ekleşerek *–DUk* sıfat-fiil ekine dönüşmüş daha sonra da kısalarak *–DI* görülen geçmiş zaman ekine dönüşmüştür (Kuznetsov, 1995: 209). *–DUk* sıfat-fiil eki ise Yakut (Saha) Türkçesinde ses

değişikliğine uğrayarak *–tAx* biçiminde şart çekimlerinde kullanılmaktadır. *Tüke-* fiilinden ekleşen *–DUk* eki ve *–DI* ekinin kip çekimlerinde kullanıldıkları zaman her ikisinde de iyelik kaynaklı şahıs eklerinin kullanılması dikkat çeker.

Yakut (Saha) Türkçesinde İkinci Tip Şart Çekimi

Yakut (Saha) Türkçesinde ikinci tip şart çekimi *–tAx (-dUk)* sıfat-fiil eki, iyelik kökenli şahıs eki ve *–A* yer hali eki ile yapılır: *astaxpına* "açsam", *astaxpıtına* "açsak" vs. Ekin olumsuzu *–patax, -petex (-mAdUk)* eki ile yapılmaktadır (Kirişçioğlu, 2007: 1271; Ubryatova, 1972: 591; Çolak, 2019: 177). *-TAx* eki, eklendiği fiilin son harfi ünlü ve ünsüz ile bitiyor ise *-tax, -tex, -tox, -töx* biçiminde; eklendiği fiilin son harfi /l/ sesi ile bitiyor ise *-lax, -lex, -lox, -lök* biçiminde; /r/ ve /y/ sesi ile bitiyor ise *-dax, -dex, -dox, -döx* biçiminde; */m/, /n/ ve /ñ/* sesi ile bitiyor ise *-nax, -nex, -nox, -nöx* biçiminde kullanılmaktadır.

Inaxpıt ***töröötöğüne****, arıı siex etibit.* "Şayet ineğimiz doğursaydı, yağ yiyecektik." (TLG-1271)

*Saba sırsan tiiyen is****texpitine.*** "Hemen cevap verirsek." (Çolak, 2019: 177)

Tablo 1.46. Tüke- fiilinin ekleşme tablosu.

Tüke- **fiilinin şart eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	**İkinci tip şart çekiminin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Tüke-*** **fiilinin şart eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Yakut (Saha) Türkçesi	*-tAx/ -tOh/ -lAx/ -lOh/ -dAx/ -dOx/ -nAh/ -nOh+ iyelik kökenli şahıs eki+ (n)A*	X

2.2.26. Üş-> –(I)ş-, -(U)ş-, –(I)s-, -(U)s-, –ş-, -ş́-, -ĭş́-, -i̇̆ş́-,-s-,-ıs-, -ĭs-

Aslında *üş-* "üşmek" fiili, zamanla ekleşerek *–(I)ş-, -(U)ş-* işteşlik ekinde kendini gösterir. *Üş-* "üşmek" fiili eyleme birden fazla kişinin dâhil olacağını bildirir. *Kel üşt* "(birkaç kişi) geldi", *Olar bir birkä barışdı* "onlar birbirine gittiler, (*barışdı< bar üşdi*). (Kuznetsov, 1995: 227).

Üş- fiilinin yuvarlak ünlülü olması biraz düşündürücü olsa da 12. ve 13.yy'da Borovkov'un kelime hazinesini incelediği bir eserde *ayduş-, aytuş-, baruş-* gibi yuvarlak

şekillere de rastlanmaktadır. Bu da kelimenin *üş-* fiilinden geldiğini kanıtlar niteliktedir. (Kuznetsov, 1995: 227).

Kuznetsov, *–(I)ş-, -(U)ş-* fiilden isim yapan yapım ekinin aslında diğer araştırmacıların dediği gibi isim kökenli bir ek olmadığını, *–(I)ş-, -(U)ş-* işteşlik eki ile aynı olduğuna vurgu yapar. İşteşlik eki *–(I)ş-, -(U)ş-* zamanla *–(I)ş-, -(U)ş-* eki olarak fiillerden isim de yapar (Kuznetsov, 1995: 226).

Kononov, Serebrennikov ve Yuldaşev gibi araştırmacılar *-ş-* ekinin çokluk ekinden geldiğini düşünür. Bang ve Şçerbak bu ekin farazi bir *eş-* "eşlik yapmak, izlemek" fiilinden geldiğini söyler (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 226).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *–(I)ş-, -(U)ş-* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 196). Bu durumda *üş-* fiilinin ekleşme süreci 8.yy'dan daha önce başlamıştır diyebiliriz.

Eski Türkçede –ş- İşteşlik Eki

Eski Türkçede *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *amraş-* "sevişmek", *tapış-* "bulmak", *körüş-* "görüşmek" vs. (Gabain, 1988: 60; Tekin, 2003: 95).

Beğleri bodunı tüzsüz üçün, Tabgaç bodun tebliğin kürlüğin üçün armakçısın üçün, inili eçili ***kikşürtükin*** *üçün, beğli bodunlığ yoŋ aşurtukın üçün, Türük bodun, illedük ilin ıçgınu ıdmış.* "Beyleri ve halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş." (KT D-6)

Iduk Başda ***süŋüşdüm****, ol süğ anta ok kışdım.* "Iduk baş'ta savaştım, o orduyu orada yok ettim." (BK D-25)

Tigin eki şad inim Kül Tigin birle ***sözleşdimiz.*** "Kül Tigin ile konuşup anlaştık." (BK D-21)

Karahanlı Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Ek ünsüz ile biten kelimelere gelirken araya yardımcı ünlü alır: *alkış-* "birbirini yok etmek", *küdüş-* "bekleşmek", *titiş-* "didişmek", *katış-*"katılmak" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 143).

*Öger atın ündep ünin **türtüşüp**, küvenç birle avınur sevinçke tuşup*. "Ötüşleri ile yarış ederek, adını anıp, sevinç ve huzur içinde onu öğerler." (KB-95)

*Yaşık boldı törtinç yaruttı ajun, yakışsa yarutur **bakışsa** özün.* "Dördüncüsü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır." (KB-134)

*Karışmaz yağılar **yaraştı** için, körüşmez yağılar kötürdi öçin.* "Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar; görüşmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdılar." (KB-145)

Orta Türkçede –ş- İşteşlik Eki

Harezm Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Bazı fiillerde ise dönüşlülük ifade etmektedir (Hacıeminoğlu, 1997: 142).

*Ḥikāyet: Ṭāyifniŋ yiğitleri tünle olturup **sözleşür** érdiler*. "Hikâye: Taif'in gençleri geceelyin oturup konuşurlarken havadan ses geldi." (KE-204a/20-21)

*Perde içinde taqı ḫatunları **yıġlaştılar.*** "Perde içinde de kadınlar ağlaştılar." (NF-101/16)

Kıpçak Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Nadir olarak da yardım etme anlamı taşır: *biriş-* "verişmek", *oḳşaş-* "birbirine benzemek", *uruş-* "vuruşmak" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 53).

*Yürüp **körüşgey-men körüşmeyin** ayttım şiᶜr/ Soldı ḳızıl gül yaŋaḳın iy ṣanem* (GT-118b/1-2)

*Munı ayttım dağı yüz köz **öpüşüp** vidāᶜ ittim şiᶜr* (GT-123b/13)

*Üçünçi kün alar muḥkem **uruştı/** ḳoyup ḳāżi big-ge **turuştı*** (GT-138b/8-9)

Çağatay Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır: *uyuş-* "uyuşmak", *yaraş- "*yaraşmak", *yavuş-* "yaklaşmak" vs. (Eckmann, 2009: 61).

*Sīm tig saḳaḳı ol yaŋaḳı lāyıḳı, ārī̄/ Aḳ alma **yaraşur** bu ḳızıl nār ḳaşında.* "Gümüş gibi çenesi al yanağına layıktır, elbette bu kızıl nar yanında ak elma yaraşır." (SD-16b/7)

Müdām dōstlarıŋa ᶜayş u ᶜişret ü şādī/ ***Üleş,*** *düşmeniŋe renc ü miḥnet ü matem.* "Daima dostlarına zevk, neşe ve mutluluk olsun, eziyet mihnet ve matemi de düşmanlarına paylaş."(SD-9a/15)

Eski Türkiye Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder*: bulaş-, yapış-, çağrış-, iriş-* vs. (Gülsevin, 1997: 141).

Hakikate bakar isen nefsun sana düşman yiter/ Var imdi ol nefsun ile ***urış savaş tokış*** *yüri.* (YE-183/2)

Her kime kim dervişlik ***bağışlana****/ Kalpı gide pak ola gümişlene*. (YE-150/1)

Uzak Lehçelerde –ş- İşteşlik Eki

Çuvaş Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Çuvaş Türkçesinde *–ş-/ -ś-, -ĭś-, -ĭś-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *kalaś-* "konuşmak", *pallaş-* "tanışmak", *śuraś-* "barışmak" vs. (Ersoy, 2007: 1300).

Sirinpe ***pallaşma*** *piti pisik havas.* "Sizinle tanıştığımıza memnun oldum." (ÇTLM-I-152)

Saha (Yakut) Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde *–s-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Ekin geldiği fiilin sonundaki uzun ünlü kısalır ve */y/* sesi düşer: *bieris-* "bölüşmek", *öydös-* "anlaşmak", *uuras-* "öpüşmek", *tepsis-* "tepişmek" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1253).

Soborukaan balıksıt ıraaxtağıttan onu xarıstıa duo? Üörüütün kıtta ***söbülespit.*** "Hükümdarın şaşkınlıktan gözleri açılmış. Balıkçı Soburukaan'ın nerede yaşadığını da bulamamış." (ST-18)

Uŋa atağınan, olloon ***kebiste****, kulgaax battanna*. "Bacak bacak üstüne atarak konuştu, elini kulağına dayadı." (ÇTLM-II-466)

Nukulay üllehikke ***tübespit*** *uutugar tuox da kelen tüspet*. "Nukulay'ın payına düşen suya hiçbir şey gelip inmez." (ÇTLM-II-469)

Halaç Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Halaç Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *sarmaş-* "kucaklaşmak", *çaptur-* "koşturmak", *toldar-* "doldurmak" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 225).

Ḳādun bābasï'lata ***kerümläsür****. bād hinär, kälir varur īez hävläriyä.* "Kayın babasıyla da görüşür, sonra gider gelir kendi evlerine." (Işıklı, 2021: 88)

Här kimdä ta ***ḫabarlaşmişam*** *durust cävāb işi'tmädkäm.* "Herkesle haberleştim doğru cevabı duymadım." (Işıklı, 2021: 105)

Ḳādun bābasïla ta ***kerümläsür.*** *bād hinär, kälir varur īez Hävläriyä,* "Kayın babasıyla da görüşür, sonra gider gelir kendi evlerine." (Işıklı, 2021: 88)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda –ş- İşteşlik Eki

Özbek Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Özbek Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *küliş-* "gülüş-", *uçräş-* "karşılaşmak", *båqış-* "bakış-" vs. (Öztürk, 2007: 309; Buran ve Alkaya, 2018: 62).

Äfändi bir küni påşşå säråyidå otirgän edi, bir särkärdärlä ***häzilläşib*** *"ikki kündän keyin öläsiz" dedi.* "Efendi bir gün Padişahın sarayında oturuyormuş, bir komutanla şakalaşırken "iki gün sonra öleceksin" demiş. (L-19)

Mening sätrlärim ikki ålämming, Çegärälärini ***birläştirädi.*** "Benim satırlarım iki cihanın, sınırlarını birleştirir." (S-22)

Katmandudä özkätziläyåtgän uşbu musåbaḳadä cämi 7 tä cämää ***ḳatnäşmåḳdä.*** "Katandu'da düzenlenen bu müsabakada 7 takım yer almakta." (ÇTLM-II-438)

Yeni Uygur Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *–ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *ornaş-* "yerleşmek", *külüş-* "gülüş-", *yiġlaş-* "ağlaş-" vs. (Ersoy, 2007: 375; Buran ve Alkaya, 2018: 134).

Menmu tonuşḳanliḳimizdin *köp ḫoşalmen*. "Ben de tanıştığımıza çok memnun oldum." (ÇTLM-599)

Yene ***körüşüp*** *birge bolsaḳ! Bolamdu?* "Yine görüşüp buluşsak! Olur mu?" (ÇTLM-599)

Ḳaçan, ḳa yerde ***körüşemiz?*** *"*Ne zaman, nerede görüşürüz." (ÇTLM-II-599)

Kuzeydoğu Grubunda –ş- İşteşlik Eki

Altay Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Altay Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *attanış-* "beraberce gitmek", *biçiş-* "yazışmak", *colugış-* "karşılaşmak" vs. (Dilek, 2007: 1034; Buran vd., 2019: 63)

Slerle ***tanışkanıma*** *süünip turum.* "Sizinle tanıştığıma memnun oldum." (ÇTLM-I-14)

Hakas Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Hakas Türkçesinde *-s-/-ıs-/ -ĭs-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *aarlas* "karşılıklı saygı göstermek", *ağarış-* "ağarışmak", *izennes-* "selamlaşmak", *hırıs-* "ağız kavgası etmek" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1100 Buran vd., 2019: 150).

İldeŋ ***tanıssaŋ*** *iptig pol, çabaldaŋ çapçaŋ pol.* "İyiyle tanışırsan iyi ol, kötüyle tanışrsan becerikli ol." (ÇTLM-I-363)

İki pöle pölispes, pörik pile ***sabıspas,*** *suğa kirze* ***tartıspas.*** "İki kuzen ayrılmaz, birbirine şapkayla vurmaz, suya girince çekişmez." (ÇTLM-I-363)

Tuva Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Tuva Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Ekin kendisinden sonra ünlü ile başlayan bir ek aldığı zaman kendinden önceki ünsüz tonlu bir ünsüz ise ek *-ş-> -j-* sesine dönüşür. Eğer tonsuz bir ünsüz ise ek *–ş-> -ç-* sesine dönüşür: *tuduşur> tutçur-* "tutuşmak", *kattırır-> kattırjır-* "gülüşmek", *ajıldaş-* "birlikte çalışmak", *biliş-* "anlaşmak", *bürüş-* "buruşmak" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1174; Buran vd., 2019: 230).

Inçaldır bistiñ bölüüvüske çaa üş kejigün ***nemeji*** *berdi.* "Böylece bizim gruba üç yeni üye ekleniverdi." (Gündoğdu, 2012: 601)

Konçug anıyak turgaş, aktıg çerge harıısalga çok dep buruudattırgaş, herekke ***onaajır*** *çaskan.* "Çok gençken, suçsuz yere sorumsuzluktan suçlanmış, yargılanayazmıştır." (Gündoğdu, 2012: 650)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda –ş- İşteşlik Eki

Tatar Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Tatar Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *ḳaynaş-* "uğraşak", *sırış-* "sarılmak", *tabış-* "buluşmak", *cıyılış-* "toplaşmak" vs. (Öner, 2007: 707; Buran ve Alkaya, 2019: 60).

Çi-i-i-i-, çi-i-i-i! dip ***çıyıldaştılar,*** *oyaları yanına yögérdéler.* "Ciikk, ciiiik! diye cıvıldaştılar. Yavrularının yanına koştular." (ÇTLM II-40)

*Pi-pi! Pi-pi! –dip****, yögéréşép*** *uynarğa* ***kéréştéler.*** "Cik cik! Cik cik! diyerek koşuşup oynamaya giriştiler." (ÇTLM II-40)

Patşa éşéne ***qatnaşma****, şışı baylıq çiter.* "Padişahın işine karışma, bu zenginlik yeter." (ÇTLM-II-56)

Kazak Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Kazak Türkçesinde *–s-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *söyles-* "konuş-", *aytış-* "şiir söyleşmek", *tebis-* "tepiş-" vs. (Tamir, 2007: 448; Buran ve Alkaya, 2019: 130).

Aqıldı tışqandar ***jıyılısıp*** *otırıp, keñesein aytıptı: Sen ol indi tastap, özge in qazıp al.* "Akıllı sıçanlar toplaşmış, danışacağı konuyu anlatmış: Sen, o ini terk edip başka bir in kaz." (ÇTLM-I-579)

Bir küni Temirlañ Qojanasırmen ***äñgimelesip*** *otırıp, Qojekeñniñ şapanınıñ bir kişkentay jırtıq jerin baytap, soğan sawsağın tığıp aynaldıra beredi*. "Bir gün Timurlenk, Nasrettin Hoca ile sohbet ederken Hoca'nın kaftanındaki küçük bir yırtığı fark eder, ona parmağını sokup döndürür." (ÇTLM-I-604)

Kırgız Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Kırgız Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *açılış-, aytış-* "bahse girmek", *uruş-* "savaşmak", *körüş-* "görüşmek" vs. (Çengel, 2007: 506; Buran ve Alkaya, 2019: 199).

Apendi, bugün aldağı calğız qozuñdu soy, erteñ qıyamat qayım bolğon eken ***deşti.*** "Apendi, bugün şuradaki tek kuzunu kes, yarın kıyamet kopacakmış dediler." (ACM-238)

Baldar qozunu soyup, Apendini "bışırıp tur" dep kiyimderin ***çeçişip,*** *özdörü suuğa tüşüügö* ***ketişti.*** "Gençler kuzuyu kesip Apendi'ye "sen pişiredur" diyerek giysilerini çıkarıp yüzmeye gittiler." (ACM-238)

Başkurt Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Başkurt Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder.

Şulay itep, tayış taban ayıv ozon yöntes koyrogo menen bötönleyge ***ḫuşlaşḳan****.* "Böylece paytak taban ayı uzun, tüylü kuyruğu ile büsbütün vedalaşmış." (ÇTLM-I-85)

Gezette, bınday saḳta ***sağıştırıvżarġa*** *töşöp kitehen.* "Genellikle, böyle bir durumda karşılaştırmalara dalarsın." (ÇTLM-I-100)

Meselen isemden predmetlek, siyfattıñ bilde, ḳılımdıñ, eş-hareket töşönsehe bulıp, hüżżer şul töşönseler tirehene ***oyoşalar.*** "Örneğin; ismin kavramlık, sıfatın işaretlik, fiilin iş ve hareketlik düşünesi şeklinde ve bu düşünceler etrafında birleşirler." (ÇTLM-I-106)

Nogay Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Nogay Türkçesinde *–(I)s-/ -(U)s-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Aynı zamanda oluş ve edilgenlik de ifade eder: *boyas-* "boyamaya yardımcı olmak", *salamlas-* "selamlaşmak", *karas-* "bakışmak" vs. (Akbaba, 2007: 633; Buran ve Alkaya, 2019: 332).

Awıl ädemleri bir töbe qasında ***yıyılısqanlar.*** "Köyün insanları bir tepenin yanında toplaşırlarmış." (NKM-148)

Tumanlasqa*n alıstay bolıp, endi küñirt ediler.* "Dumanlaşan uzaklar gibi olup, şimdi donuktular." (A-391)

Baqırısıp, qışqırısıp*, yılap, er kişiden soradılar.* "Bağrışıp, çağırışarak, ağlayarak adama sorarlar." (ÇTLM-II-398)

Kırım-Tatar Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *sağınış-* "özleşmek", *qaraş-* "bakışmak", *uruş-* "vuruşmak", *tabış-* "buluşmak" vs. (Yüksel, 2007: 842; Buran ve Alkaya, 2019: 396).

Karakalpak Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Karakalpak Türkçesinde *–(I)s-/ -(U)s-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Aynı zamanda oluş ve edilgenlik de ifade eder: *külis-* "gülüşmek", *öbis-* "öpüşmek", *urıs-* "savaşmak" vs. (Uygur, 2007: 568; Buran ve Alkaya, 2019: 462).

Burınğı turısında kala bergende, sizler ***talaspas*** *ta editsiz.* "Eskisi gibi çirkin kalsaydı siz de tartışmazdınız." (İK-131)

Ekewimiz muñzarımızdı aytısıp bir zaman ***gürriñleseyik,*** *deydi.* "Gel aşağı, biraz oturup dertleşip sohbet edelim, demiş." (İK-188)

Bir böri menen iyt ekewi bir küni ***uşırasıp*** *qalıp söylesipti*. "Bir kurt ve köpek bir gün karşılaşmış ve sohbet etmiştir." (İK-196)

Kumuk Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Kumuk Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder. Aynı zamanda oluş ve edilgenlik de ifade eder: *oylaş-* "birlikte düşünmek", *qıçırış-* "bağrışmak", *öbüş-* "öpüşmek" vs. (Pekacar, 2007: 974; Buran ve Alkaya, 2019: 524).

Buzaw terekden de ***tüşüp****, qozu bulan birge tawşannı terisi de alıp, Arslanbekni abzarına qaytıp gele.* "Buzağı da ağaçtan inip kuzuyla birlikte tavşan postunu da alıp Arslanbek'in bahçesine dönüp gelirler." (ÇTLM-II-273)

Karaçay-Balkar Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Karaçay-Malkar Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *cıgış-* "güreşmek", *çabış-* "koşuşmak", *uruş-* "savaşmak" vs. (Tavkul, 2007: 902; Buran ve Alkaya, 2019: 588).

Sizni bla ***tanışxanıma*** *bek quwandım*. "Sizinle tanıştığıma çok sevindim." (ÇTLM-I-417)

Allah aytsa endi mından arı ***söleşe*** *tururbuz*. "İnşallah artık bundan sonra görüşmeye devam ederiz." (ÇTLM-I-418)

Tübeşgenibiz *qalay igi boldu.* "Karşılaşmamız ne kadar iyi oldu." (ÇTLM-I-418)

Karay Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Karay Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* fiilden fiil yapım eki işlek olarak kullanılmaktadır. Ek, birlikte ya da karşılıklı yapmayı ifade eder: *azaş-, körüş-, yetiş-* vs. (Gülsevin, 2010: 88).

Siz uruvum bıla ***körüştüyüz*** *me?* "Siz ailem ile görüştünüz (tanıştınız) mü?" (Gülsevin, 2010: 118)

Kemişivçülar toranı maxtäydırlar tanuvçunu; vale saklavçular toranı ***talaşadırlar*** *alar bıla. "*Töreyi terk edenler günahkârı överler; ama töreyi koruyanlar onlarla savaşırlar." (Gülsevin, 2010: 131)

Biz dostlarımızba ***utrulaşmadıx****. "*Biz dostlarımızla karşılaşmadık." (Gülsevin, 2010: 149)

Güneybatı / Oğuz Grubunda –ş- İşteşlik Eki

Azerbaycan Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Azerbaycan Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* işteşlik eki çok canlı bir biçimde kullanılmaktadır. Birkaç işlevi olsa da asıl işlevi fiilin gösterdiği işi, iki öznenin karşılıklı olarak yaptığını ya da birden fazla kişinin ortaklaşa bir biçimde yaptığını bildirir: *alış-, didiş-, vuruş-, deyiş-* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 193; Buran vd., 2020: 126).

Alınan üçbucağın iki ucunu şəkildə gördüyünüz kimi ***birləşdirin.*** "Ortaya çıkan üçgenin iki ucunu resimde gördüğünüz gibi birleştirin." (ÇTLM-II-336)

Nəhayət, biri tutmağa ***razılaşır****, gərək yumurtaların tam şiş ucları* ***toqquşsun.*** "Nihayet, biri tutmaya razı olur, yumurtaların sivri uçlarının tokuşturulması gerekir." (ÇTLM-II-336)

Yumurta ***döyüşdürənlər*** *nədənse mərc də gələ bilərlər.* "Yumurta dövüştürenler iddiaya girebilir." (ÇTLM-II-336)

Türkmen Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Türkmen Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* eki işteşlik bildirir ve oldukça işlek kullanılan bir ektir. Bir işin karşılıklı veya ortak yapıldığını gösterir: *gülüş-, duuşuş-* "karşılaşmak", *böküş-* "birlikte sıçramak" vs. (Kara, 2007: 255; Buran vd., 2020: 197).

*Seniñ bilen **tanışanıma** örän şat.* "Seninle tanıştığıma çok mutlu oldum." (ÇTLM-II-559)

*Haýsymyzyñ ylmymyz köpkä? diýip, özara **jedelleşip** başlapdyrlar.* "Hangimizin ilmi daha çok diye, kendi aralarında tartışmaya başlamışlar." (TD-91)

*Gökdepe urşunda **göreşen** gerçekleriñ biri Gara batyr on-on iki ýerinden ýaralanypdyr.* "Göktepe Savaşında çarpışan yiğitlerden biri olan Kara Batır, on-on iki yerinden yaralanmış." (TD-15)

Gagavuz Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Gagavuz Türkçesinde işlek bir biçimde kullanılan *–(I)ş-/ -(U)ş-* eki ortaklaşa iş yapma ya da oluş hali bildiren eylemler türetir: *daalış-* "dağılmak", *tutuş-, uçuş-* vs. (Özkan, 2007: 112; Buran vd., 2020: 261).

*Bobası atlı gezmää, **güreşmää,** türkü çalmaa üüretmiş*. "Babası atla gezmeyi, güreşmeyi, türkü söylemeyi öğretmiş." (K-61)

*Neredä **buluşer** Türkiya büük elçisinnän Hamdullah Suphi Tanrıöverlän.* "Orada Türkiye Büyük Elçsisi Hamdullah Suphi Tanrıöverle buluşur." (ÇTLM-I-281)

Türkiye Türkçesinde –ş- İşteşlik Eki

Türkiye Türkçesinde *–(I)ş-/ -(U)ş-* işteşlik eki çok canlı bir biçimde kullanılmaktadır. Birkaç işlevi olsa da asıl işlevi fiilin gösterdiği işi, iki öznenin karşılıklı olarak yaptığını ya da birden fazla kişinin ortaklaşa bir şekilde yaptığını bildirir: *bakış-, gülüş-, seviş-, yazış-* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 48; Buran vd., 2020: 66).

*Yusuf un eline **tutuşturup** bağırdı*. (A71-175)

*Kale burçlarında veya seğirdim yollarındaki bütün alaman askerlerinin **kaçıştıktarı** görülüyordu*. (A71-176)

Tablo 1.47. Üş- fiilinin ekleşme tablosu.

***Üş-* fiilinin *–ş-* fiilden fiil yapım eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***–ş-* fiilden fiil yapım ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Üş-* fiilinin *–ş-* fiilden fiil yapım eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**

Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Çuvaş Türkçesi	*–ş-/ -ś-, -ĭś-, -ĭ̆ś-*	X
Yakut Türkçesi	*-s-*	X
Halaç Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Özbek Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Altay Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Hakas Türkçesi	*-s-/-ıs-/ -ĭs-*	X
Tuva Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Tatar Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Kazak Türkçesi	*–(I)s-/ -(U)s-*	X
Kırgız Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Başkurt Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Nogay Türkçesi	*–(I)s-/ -(U)s-*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Karakalpak Türkçesi	*–(I)s-/ -(U)s-*	X
Kumuk Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Karay Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş*	X
Azerbaycan Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Türkmen Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Gagavuz Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X
Türkiye Türkçesi	*–(I)ş-/ -(U)ş-*	X

2.2.27. Üş-> -ş, -ş́ş̆/ -ş́ş́

Üş- "üşmek" fiili, zamanla ekleşerek *–ış-* işteşlik eki olarak gramerleşir. İşteşlik eki ise daha da gramerleşerek bazı çağdaş lehçelerde üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmıştır. Çuvaş, Yeni Uygur, Kırgız Türkçelerinde ve az da olsa Altay, Özbek ve Türkmen Türkçelerinde üçüncü çokluk şahıs eki olarak karşımıza çıkar.

İşteşlik ekinin üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmasının sebebi *–ş* işteşlik ekinin fiilin birden çok kişi tarafından ortaklaşa ya da karşılıklı yapıldığı anlamı vermesidir. Bu bakımdan ekin çokluk anlamı da bulunmaktadır. Bilindiği gibi bazı çağdaş lehçelerde üçüncü çokluk kip çekiminde şahıs eki kullanılmaz, eksizdir. Bu gibi durumlarda çokluk eki olarak ya *–ş* işteşlik eki kullanılır ya da *tur-* yardımcı fiilinin kalıntısı olarak *–dı/ -t* ekleri karşımıza çıkar.

Çuvaş Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde *–(ı)ş-* işteşlik eki üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Çuvaş Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-ĕp/ -ĭp/ -p*
2. Teklik şahıs: *-ĕn/ -ĭn/ -n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-pĕr/ pĭr*
2. Çokluk şahıs: *-ĕr/ -ĭr/ -r*
3. Çokluk şahıs: *-ş́ş́ĭ/ -ş́ş́* (Ersoy, 2007: 1315).

Pĭççenşerĭn üsen mĕyĕr ta kaştan yıvĭş́şisem sarkalansa ***laraş́ş́ĭ.*** "Ayrı ayrı büyüyen fındık ve kestane ağaçları üzerinde yayılıyorlar."(TK-6)

Ş́ulĕn ikĭ yenĭpe vĭsem nimĭn yĭrkine pĭhmasĭr tĭrlese pĭternĭ kanva pek sar ĭlsa ***vırtaş́ş́ĭ.*** "Yolun iki yanı boyunca onlar düzen gözetmeksizin işlenmiş bir tuval gibi uzanıyorlar." (TK-6)

Vırsa pĭtermen kukuruzpa hĭvelş́avrĭnĭş anisem kuş́a ***yĭmĭhtaraş́ş́ĭ.*** "Biçilmemiş mısır ve ayçiçeği tarlaları göz kamaştırıyorlar." (TK-6)

Yeni Uygur Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *–(ı)ş-* işteşlik eki üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki bazen kullanılmazken bazen de *-lAr* eki ile bazen de *-ş* eki ile karşılanır. Yeni Uygur Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*

2. Teklik şahıs: *-sän*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-miz*

2. Çokluk şahıs: *-silär*

3. Çokluk şahıs: *X, -lar/ -lär; -ş* (Ersoy, 2022: 385).

Kara lata keş kiygen bir kişini bayiki şarki dervaze terepte heydep ***meñişti.*** "Kara kumaştan bir ayakkabı giymiş bir kişiyi biraz önceki doğu kapısına doğru sürükleyerek götürdüler. " (İ-42)

Ogrilar ordiniñ içige kirip hezine bar cayni ***izdişipdu.*** "Hırsızlar şehrin içine girip, hazinenin bulunduğu yeri aradılar." (Başdaş, 2006: 8)

Özbek Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki esas olarak *-lAr* ekidir. -lAr ekinin kullanılmadığı da görülür. Ancak nadiren de olsa *–(ı)ş* işteşlik eki üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır (Başdaş, 2006: 8). Özbek Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*

2. Teklik şahıs: *-sän*

3. Teklik şahıs: *-di*

1. Çokluk şahıs*: -miz*

2. Çokluk şahıs: *-siz/ -sizlär*

3. Çokluk şahıs: *(-lär), -ş (nadiren)* (Öztürk, 2007: 385).

Dädämge hem cåy ***berişdi.*** "Dedeme de yer verdiler." (Başdaş, 2006: 8)

Altay Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Altay Türkçesinde *–(ı)ş-* işteşlik eki üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Altay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki bazen *-lAr/ -lOr/ -dAr/ -dOr/ -tAr/ -tOr* eki ile çok seyrek olarak da *–ş eki* ile karşılanmaktadır. Altay Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-(I)m*

2. Teklik şahıs: *-(I)n*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-(I)bIs/ -(I)s/ -As/ -Os*

2. Çokluk şahıs: *-(I)gAr/ -(I)gOr/ -AAr/ -OOr/ -Ar/ -Or*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -lOr/ -dAr/ -dOr/ -tAr/ -tOr, -ş* (seyrek) (Dilek, 2007: 1043).

Kırgız Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Kırgız Türkçesinde *–(ı)ş-* işteşlik eki üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Diğer çağdaş lehçelerden farklı olarak *–lAr* eki Kırgız Türkçesinde şahıs eki olarak hiç kullanılmamaktadır: *berişti* "verdiler", *berişer* "verirler", *berişken* "verdiler" vs. Kırgız Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-sIŋ/-sUŋ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz -pIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIŋAr*

3. Çokluk şahıs: *-ş* (Çengel, 2007: 515).

Birok ak cüröktör özdörü çete ***kalışpasın.*** "Ama ak yürekler kendileri bir kenarda kalmasınlar." (Başdaş, 2006: 8)

Kişiler cerge ***karaştı.*** "İnsanlar yere baktılar." (Başdaş, 2006: 8)

Dagı başkaruuçular kıykım ***tabışpasın***. "Yine yöneticiler bahane bulmasınlar." (Başdaş, 2006: 8)

Türkmen Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Türkmen Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki esas olarak *-lAr* ekidir. Ancak nadiren de olsa *–(ı)ş* işteşlik eki üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır (Başdaş, 2006: 8). Türkmen Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-In/ Un*

2. Teklik şahıs: *-sIñ/-sUñ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -Is/ -Us*

2. Çokluk şahıs: *-sIñIz/ -sUñIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr, -ş (nadiren)* (Kara, 2007: 264).

Atası bilen amanlık esenlik ***soraşdı.*** "Dedesi ile karşılıklı hal hatır sordular." (Başdaş, 2006: 8)

Meniñem üstümden geçdi - ***diyişdiler.*** "Benim de üstümden geçti, dediler." (Başdaş, 2006: 8)

Tablo 1.48. Üş- fiilinin ekleşme tablosu.

-ş işteşlik ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler	**Üçüncü çokluk şahıs ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	**-ş işteşlik ekinin üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**
Çuvaş Türkçesi	*-ş̑ş̑ı̑ -ş̑ş̑*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*-ş*	X
Özbek Türkçesi	*-ş (nadiren)*	X
Altay Türkçesi	*-ş (nadiren)*	X
Kırgız Türkçesi	*-ş*	X
Türkmen Türkçesi	*-ş (nadiren)*	X

2.2.28. Yan-> +DIn, +DAn, +DOn, +rAn, +çen, +ttAn, +ttOn, +nAn, +nOn +zAn

+DIn ve *+DAn* ayrılma hâli ekinin kökeni konusunda birçok farklı görüş ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar ekin iki ya da üç ekin birleşmesinden meydana geldiğini söyler. Bazıları ise ekin kelime kökenli olduğu fikrindedir**.**

J. Benzing, *+DIn* ayrılma hâli ekinin birleşik bir ek olduğu görüşündedir. *+DA* bulunma hâli eki ile zamir n'sinin bir araya gelip kalıplaşmasıyla ortaya çıktığını düşünür (Benzing, 1847: 382).

W. Bang, *+DIn* ayrılma hâli ekinin kökeninin bağımsız bir kelimeden geldiği görüşündedir. Bu bağımsız kelimenin zamanla gramerleşerek ayrılma hâli eki görevinde kullanıldığı fikrindedir. Bang *adın* "başka" kelimesinin ekleştiğini, ayrılma hâli ekinin kökeni olduğunu söyler. Düşüncesine örnek olarak da şu kelimeyi verir: *taş adın* > *taşadın* > *taşdın*. Ayrılma hâli ekinin *+DAn* biçimini de *+I*> *+A* ses değişmesi ile oluştuğu şeklinde açıklamaktadır (Bang, 1980: 29). Kemal Eraslan Bang' in bu görüşüne katılmaz. Ayrılma hâli ekinin *adın* "başka" kelimesinden gelemeyeceğini ve bu kelimenin yer-yön manasında olmadığını da vurgular (Eraslan, 1999: 382).

Vecihe Hatiboğlu, ayrılma hâl ekinin *+DA* bulunma hâli eki ile *+n* vasıta hâli ekinin birleşmesi ile oluştuğu görüşündedir (Hatiboğlu, 1974: 278-331).

Annemaria von Gabain, ayrılma hâl ekinin birleşik bir ek olduğu fikrindedir. *+DIn* ekinin yer türeten *–t* eki ile *+n* vasıta hâli ekinin birleşmesiyle oluştuğunu söyler (Gabain, 1988: 64).

Fatih Özek ve Bilgit Sağlam da ayrılma hâl ekinin *+DA* bulunma hâli eki ile *+n* vasıta hâli ekinin birleşmesi ile oluştuğu görüşündedir. Düşüncülerini kanıtlamak amacıyla *+n* vasıta hâli ekinin bazı edatlarda ve eklerde genişleme işlevi gördüğünü söylerler. *Birlen, menen* gibi edatları ve *-matın* gibi ekleri de örnek olarak verirler (Özek ve Sağlam, 2014: 17).

Ramstedt de ayrılma hâl ekinin birleşik bir ek olduğu fikrindedir. Ayrılma hâl ekinin iki unsurdan oluştuğunu, ilk unsurun Tunguzca *di* kelimesi olduğunu ikinci unsurun ise vasıta hâli eki *+n* olduğunu söyler (Aktaran: Räsänen, 1957: 62).

M. Poppe ve M. Räsänen de ayrılma hâl ekinin birleşik bir ek olduğu fikrindedir. Onlar da *+DA* bulunma hâli eki ile *+n* vasıta hâli ekinin birleşmesi ile oluştuğu görüşündedirler. Ayrılma hâl ekinin *+DIn* biçiminin ise zamanla ekin ünlüsünün daralması ile oluştuğunu söylerler (Räsänen, 1957: 62).

D. Sinor ayrılma hâl ekinin, *+tı* zarf eki ile *+n* vasıta hâli ekinin birleşmesi ile oluştuğu görüşündedir (Aktaran: Räsänen, 1957: 62).

Kononov, ayrılma hâl ekinin üç unsurdan oluştuğunu söyler. İlk unusurun *+DA* bulunma hâli eki olduğunu, ikinci unsurun *+DI* eki olduğunu, üçüncü unsurun ise *+n* eki olduğunu söyler. Kononov aynı zamanda bu ekin *yan> dan> nan* "taraf, yan" kelimesinden ekleşebileceği ihtimali üzerinde de durur (Aktaran: Eraslan, 1999: 381-383).

Kemal Eraslan, *+DIn* ayrılma hâli ekinin yer-yön ifade eden isimden isim yapım eki olan *+dIn, +dUn* eki ile Eski Türkçede ayrılma hâli eki olarak kullanılan *+DA* bulunma hâli ekinin karışması ve kaynaşması sonucunda oluştuğunu söyler (Eraslan, 1999: 383).

A. Bombacı *+DIn* ayrılma hâli ekinin **tun* "bölge, mıntıka" anlamındaki kelimeden geliştiği fikrindedir (Aktaran: Choi, 2010: 203).

Hamilton, "oradan, o yerden" anlamı veren *+tın / +dın* ayrılma hâli ekinin isimden isim yapma eki görevinde de kullanıldığını ve bu ekin yer hâli eki diyebileceğimiz *+t* (ya da *+ta*?) eki ile vasıta hâli eki *+in/+ın* ekinden meydana geldiği konusunda görüş bildirir (Hamilton, 1998: 260-261).

Esra Gül Keskin, *+DAn* ayrılma hâli ekinin, isimden isim yapan *+dIn, +dUn* eklerine analoji yoluyla *+DA* bulunma hâli eki ile *+n* ekinin birleşmesi sonucunda

oluştuğunu, zamanla da yer-yön ifade eden, isimden isim yapan *+dIn, +dUn* ekinin işlevini kaybettiğini söyler (Keskin, 2017: 94).

Kuznetsov, *"Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair"* adlı çalışmasında *yan-* "dön-" fiilinin *+DAn* ayrılma hâli eki olarak ekleşmiş olduğunu söyler. *Yan-* fiilinin ilk sesi */y/* ayrılma hâli ekinin ilk sesi ise */d/* ünsüzüdür. *Yan-* "dön-" fiili, ayrılma hâli eki olarak ekleştikten sonra ilk sesi */y/>/d/* sesine dönüşmüştür. Çünkü Eski Türkçede ünsüz bir harften sonra */y/* sesine rastlanılmazdı. Yani isim kökünün son ünsüzü ile */y/* ünsüzü arasında bir akışma süreci olmalıydı. İki ünsüz arasına bir bağlayıcı ünlü gelebilirdi fakat öyle olsaydı kelime bir hece daha uzatılmış olacaktı. Eğer *yan-* kelimesinin */y/* sesi düşseydi *+an* biçiminde olacaktı. Fakat *+an* biçiminde de başka hâl eklerinde bulunan */n/* sesi vardı, karışabilirdi. En iyi yol olarak */y/* sesinin değişmesi düşünülebilirdi. */y/* sesi de çokça bilinen *d~y* ses değişimine uydu ve böylece istenmeyen */y/* sesinden kurtulundu (Kuznetsov, 1995: 238).

Ayrılma hâli *+DAn* ekinin bir de *+DIn* biçimi vardır. *Yan-* fiilinin */y/* sesi */d/* oldu. Fakat */a/* sesi nasıl /ı/ oldu diye düşünülebilir. *Yan-* fiilinin *yanı* ya da *yanın* şeklindeki ulaç biçimi *+danın* şeklinde ekleşmiş daha sonra da sadeleşerek *+dan(ın)> dan* veya *+d(an)ın> +dın* olarak karşımıza çıkmış olabilir (Kuznetsov, 1995: 239).

Eski Türkçede ayrılma hâli görevini bulunma hâli ekinin yerine getirdiği biliniyordu. Bazen de *+da yan* yapısını görürdük. *Yan-> +yan>+dan* eki bazen yalın isme bazen de *+DA* ekinden sonra gelirdi: *tağda yan-> tağdayan> tağdadan> tağda* "dağdan" (ilk anlamı dağda idi şimdi dönüyor). Bu gelişim sürecinde *+yan* eki harcanan gayretin hafifletilmesi dolayısıyla düşmüş ve sonunda *+DA* eki ayrılma hâlinin görevini üzerine almıştır (Kuznetsov, 1995: 239).

Ayrılma hâli ekinin bir kelimeden ekleştiği yönündeki en akla yatan fikir Petro Kuznetsov' a aittir. Kuznetsov, aslında ayrılma hâli ekinin kökeni için *çıkmak, bırakmak* manalarında olan fiillerin semantik olarak uygun olduğunu düşünür. Ancak *çık-* ve *bırak-* fiilleri ses yapıları olarak *+DAn* ayrılma hâli ekine hiç benzememektedir. *Dön-* fiili de anlamca olabilir gözükür. Hem de Kazak Türkçesinde ayrılma hâli eki olarak *+dan/+den/+tan/+ten* biçimlerinin yanında *+dön/+don* şekli de vardır. Ama Özbek Türkçesinde ayrılma hâli eki uyum dışındadır ve tek biçimlidir. Kalın ünlülü olan *+dan* ekidir. Oysa *dön-* fiili ince ünlülüdür. Bu yüzden ayrılma hâli ekinin *dön-* fiilinden ekleşmesi durumu düşünülemez.

Görüldüğü gibi *yan-* fiili ayrılma hali eki olarak ekleşmiştir. Ek, Eski Türkçede *+DA, +dIn, +dUn, +tAn* biçiminde; Orta Türkçede *+DIn, +DAn* biçiminde; Eski Türkiye

Türkçesinde *+DIn, +DAn* biçiminde kullanılmaktadır. Uzak Lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+tAn, +rAn, +çen* biçiminde; Yakut Türkçesinde *+ttan, +tten, +tton, +ttön, +tan, +ten, +ton* biçiminde; Halaç Türkçesinde *+dA* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *+dän* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *+din, +tin* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu Grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *+dañ, +deñ, +doñ, +döñ, +tañ, +teñ, +toñ, +töñ, +nañ, +neñ, +noñ, +nöñ* biçiminde; Hakas Türkçesinde *+naŋ, +neŋ, +daŋ, +deŋ, +taŋ, +teŋ* biçiminde; Tuva Türkçesinde *+dan, +den, +tan, +ten* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *+DAn, +nAn* biçiminde; Kazak Türkçesinde *+DAn, +nAn* biçiminde*;* Kırgız Türkçesinde *+DAn, +DOn* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *+nan, +nän, +dan, +dän, +tan, +tän, +ẓan, +ẓen* biçiminde*;* Nogay Türkçesinde *+DAn, +nAn* biçiminde; Kırım- Tatar Türkçesinde *+DAn* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *+DAn, +nAn* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *+dAn* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *+dAn* biçiminde; Karay Türkçesinde *+dAn* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *+dAn* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *+dAn* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *+DAn* biçiminde; Türkiye Türkçesi ağızlarında *+DA, +DAn, +DIn, +nAn, +lan, +dun* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *+DAn* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede Ayrılma Hâli Eki

Orhun Türkçesinde hem bulunma durumu hem de ayrılma durumu *+DA* eki ile yapılmaktaydı. Ünlü ile biten isim gövdelerine ve ünsüzle biten isim gövdelerine genellikle *+dA* eki gelmekteydi. Son sesi */l/, /r/, /n/* ile biten isim gövdelerine ise *+tA* eki gelmekteydi. Ayrılma durumu için çok seyrek olarak *+tAn eki* kullanılmaktaydı (Tekin, 2003: 113).

(Tabaç) ***kaganta*** *bädizçi kälürtüm*. "Çin imparatorundan sanatçılar getirttim." (KT G-12)

Közdä *yaş kälsär tida,* ***köñültä*** *sıgıt kälsär yanturu sakıntım.* "Gözlerimden yaşlar görülse onları tutarak gönlümden feryat etmek gelse onları geri döndürerek yas tuttum."

Bän ***yırdınta*** *yan tägäyin*. "Ben (de) kuzey tarafından saldırayım." (T-11)

Igar ***oglanıŋızda*** *taygunuŋuz da yeğdi igidür ärtigiz.* "(Halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz." (KT- G)

Uygur Türkçesinde ayrılma hâli *+dın* eki ile yapılmaktadır. Uygur Türkçesinin /n/ ağzında az da olsa *+dan* ayrılma hâli ekine rastlanır. Üçüncü şahıs tekil veya çoğul iyelik

ekli isimlerden sonra araya zamir n'si de gelir: *bagımdin, ötüginta, işlärınta* (Gabain, 1988: 71).

Karahanlı Türkçesinde ayrılma hâli *+DA, +dIn, +dUn* eki ile yapılmaktadır. Ayrılma hâli eki alan kelime cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1996: 30).

Bakar ***soldın oŋdın*** *hem* ***öŋdin*** *kidin*. (KB-1857)

Beg içtin bolur körgü ***taştın*** *közi*. (KB-1338)

Tapugka irig bol yazukta ***tıdın*****.** (KB-1380)

Küdezgey mini ol ***kamugdın*** *sıŋgar*. (KB-4792)

Orta Türkçede Ayrılma Hâli Eki

Harezm Türkçesinde ayrılma hâli *+dIn* eki ile yapılmaktadır. Bazen de *+dAn* şekli karşımıza nadir olarak çıkar. Ek hem ünlü uyumuna uysa da ünsüz uyumuna uymamaktadır (Hacıeminoğlu, 1997: 64).

Rūmdın Şāmdın *on bir şehr aldılar.* "Rum'dan, Şam'dan on bir şehir aldılar." (KE: 107v.20)

Barçadın *özingni artuḳ körseng kibr ol bolur.* "Herkesten kendini büyük görsen, kibir odur." (NF-372/5)

Üç künde ***kėđin****, bu ħaber Mekkede fāş boldı.* "Üç günden sonra, bu haber Mekke'de yayıldı." (KE-194v/2-3)

Kıpçak Türkçesinde bulunma hâli *+DAn* ekidir. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 72).

Körer bolsa firişte, ***yoldın*** *azġay. "*Melek, görse yoldan çıkar." (GT-139/7)

Oġlan, ferāset bilen bildi, ilin ***aştan*** *çekip ayttı...* "Çocuk, anlayışıyla farkına vardı, elini yemekten çekerek dedi..." (GT-23/3)

Vezįrleringden *ni ħatā kördüng kim Ĥabske bıraḳtıng?* "Vezirlerinden ne hata gördün ki (onları) hapsettin?" (GT-35/7-9)

Çağatay Türkçesinde bulunma hâli *+DIn* ekidir. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *atdın* "attan", *ottın* "ateşten", *yüzidin* "yüzünden" vs. (Eckmann, 2009: 77).

Eski Türkiye Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Eski Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli *+dAn* ekidir. Seyrek olarak da *+dIn* eki kullanılır. Ek ünlü uyumuna uymamaktadır. (Gülsevin, 1996: 55).

Ṭatmaġun gözi aġuzdur gevdede/ Datluyu ***acıdan*** *ol gey farḳ ede****.*** (Gülsevin, 1996: 55)

*Bir **ḳanadından** bir ḳanadına biş yüz yıllıḳ yoldur.* (Gülsevin, 1996: 55)

*Bende hindustān **otlarından** bir ot vardur.* (Gülsevin, 1996: 55)

*Ki söz yüce **göklerdin** inmiş durur/ **gönüldin** giçüp dilde dinmiş durur.* (Gülsevin, 1996: 57)

Uzak Lehçelerde Ayrılma Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde ayrılma hâli *+tAn, +rAn, +çen* ekleri ile yapılır. Kelime */r/* sesi bitiyorsa *+tAn*, */l/* ve */n/* sesi ile bitiyorsa *+tAn, +rAn* ekleri gelir. Ünlülerden ve */l/, /n/, /r/* dışındaki ünsüzlerden sonra ise *+rAn* eki gelmektedir. Çokluk ekinden ve üçüncü şahıs iyelik ekli almış isimlerden sonra ise *+çen* eki gelmektedir. Bu ekler kalınlık-incelik uyumana uyar: *sunradan* "avdan", *yumantan* "meşeden", *vitreden* "kovadan" (Ersoy, 2007: 1306; Ersoy, 2018: 34).

***Taśtan** turi kasri yĭmrasem **ayĭmçen** yurĭ vĭśse kilçī te, anat kasri ulaha çun kĭçĭ.* "Bir yerden yukarı mahalledeki aksöğütlerin altından bir ezgi uçup geldi ve aşağı mahalledeki kuytuya ruh girdi." (S-3)

***Śülte,** pirĭn **tĭlten**, mĭnaślı ĭmĭrtkayĭk hĭyĭn anlĭ śunaçĭsempe vaskamasĭr avĭssa, tu huşşinelle vĭşse irtet*. "Yukarıda, bizim bulunduğumuz yerden, mağrur bir kartal geniş kanatları ile acele etmeksizin süzülerek dağın arasına doğru uçup geçiyor." (TK-6)

***Hirte** hal' şĭp kĭna hĭrse ĭś pımalli vĭhĭt, ançah **kunta** pĭr şın ta kurĭnmast'*. "Kırda şu an tam da arzuyla işe gitme vakti, ancak burada bir insan bile görünmüyor." (TK-6)

***Tirĭnçen** śirip sĭran pulat'*. "Derisinden sağlam meşin olur." (Ş-177)

*Çĭvaş şapah ta pur asapran, pur hurlĭh **ayĭnçen** Çĭvaş yatne śĭrtmesĭr ku tarana śiternĭ.* "Çuvaş ne var ki tüm azabın, tüm sıkıntının altından Çuvaş'ın adını lekelemeden şimdiye kadar ulaştırdı." (ÇS-187)

Saha (Yakut) Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde ayrılma hâli eki *+ttan, +tten, +tton, +ttön, +tan, +ten, +ton* ekleridir. Eğer ekin geldiği kelime ünlü veya diftongla bitiyorsa *+ttan, +tten, +tton, +ttön* ekleri gelir. Kelime ünsüz ile bitiyorsa da *+tan, +ten, +ton* ekleri gelir: *ağattan* "babadan", *cietten* "evden", *uoltan* "oğlandan", *öytön* "akıldan" (Kirişçioğlu, 2007: 1259; Kirişçioğlu, 2018: 132).

*Toğo itinnigiy? –dien ıyıppıtım **argıspıttan**, Buryat **suruyaaççıtıttan**.* "Neden böyle? Diye sormuştum yıldaşımızdan, Buryat yazarımızdan" (ST-473)

*İti tüŋ **bılırgıttan** kelbit üges*. "Bu karanlık eskilerden gelmiş bir gelenek." (ST-473)

Noluoktan *sin biir kuotuoñ suoğa! dien kııhırbıt ıraaztaağı*. "Vergiden kurtuluşun yok! diye öfkelenmiş hükümdar." (ST-18)

Soborukaan balıksıt ***ıraaxtağıttan*** *onu xarıstıa duo?* "Balıkçı Soborukaan, hükümdardan onu mu sakınacak?" (ST-18)

Halaç Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Halaç Türkçesinde ayrılma hâli eki *+dA* ekidir. Ek ünlü uyumuna uymakta, ünsüz uyumuna uymamaktadır: *burnumda* "burnumdan", *udusunda* "uykusundan", *dibiynde* "dibinden", *elde* "elden" (Gökdağ ve Doğan, 2018: 211).

Vardu toldaru käsgullärin ***pūldayu hazādan*** *holundular*. "Gitti doldurdu kâseleri parayla ve hazineden döndüler." (Işıklı, 2021: 76)

Häm ***açluyda*** *hämtä* ***aşuyluhda*** *yikinar.* "Hem açlıktan hem de âşıklıktan çekiyor." (Işıklı, 2021: 76)

Molla bī kin hä'fçä yŏrmüş-artï, kerdi ki ***taşyarda*** *särsädā käliyor*. "Molla bir gün evde oturmuş idi. Gördü ki dışarıdan sesler geliyor." (Işıklı, 2021: 76)

Azan veri ucada, / Kafıl olma ***hudada*****.** "Ezan ver yüksekten, /Gafil olma Huda'dan." (Işıklı, 2021: 76)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Ayrılma Hâli Eki

Özbek Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Özbek Türkçesinde ayrılma hâli *+dän* ekiyle yapılır. Türkiye Türkçesinin aksine iyelik üçüncü şahıs ekinden sonra gelmesi hâlinde araya zamir n'si gelmez: *qolidän* "elinden", *bålädän* "çocuktan", *båşlardän* "başlardan" (Öztürk, 2007: 312).

İnsån ***häyåtidä*** *şundäy dämlär bolär ekänki, yåşini häm, kimliğini häm unutärkän.* "İnsan hayatında öyle anlar oluyor ki yaşını da, kimliğini de unutuyor." (UKK-3)

Faḫri Kämål ***änçädän*** *buyån şu ähväldä, yürärgä håläti yoḳ*. "Fahri Kemal o zamandan itibaren bu halde, yürümeye hâli yok." (UKK-3)

Äfändi bir küni Påşçä säråyidä otirgän edi, bir särkärdärlä häzşlläşib "ikki ***kündän*** *keyin öläsiz" dedi*. "Efendi bir gün Padişahın sarayında oturuyormuş, bir komutanla şakalaşırken "iki gün sonra öleceksin" demiş. (L-19)

İkki ***kündän*** *keyin* ***åtdän*** *yıḳılib öldi.* "Komutan iki günden sonra attan düşüp ölmüş." (L-19)

İkki ***kündän*** *keyin özining häm* ***ölişidän*** *ḳorḳıb yåmån* ***niyätidän*** *ḳaytdi.* "İki gün sonra kendisinin de öleceğinden korkarak bu kötü niyetinden vazgeçmiş." (L-19)

Yeni Uygur Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Yeni Uygur Türkçesinde ayrılma hâli *+din, +tin* ekleri ile yapılır. Ünlü ve tonlu ünsüzler ile biten isimlerden sonra *+din*, tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra ise *+tin* eki gelir: *siniptin* "sınıftan", *balidin* "çocuktan", *iştin* "işten" (Ersoy, 2007: 377).

Taraḳ-turuḳ ***avazdin*** *Nozugimniñ şirin çüşi buzuldi.* "Naziğim ayak sesleriyle tatlı uykudan uyandı." (UHD-164)

Bu sözlerni añliġan héliḳi ḳorḳunçaḳ bala ḫicil bolup yerge ḳaraptu, şundaḳ hergiz ḳorḳunçaḳliḳ ḳilmasliḳḳa, ***aġinesidin*** *ayrilmasliḳḳa niyet baġlaptu.* "Bu sözleri anlayan korkak çocuk utanıp yere bakmış, böylece asla korkaklık yapmamaya, dostlarından ayrılmamaya kara vermiş." (TU-148)

"Bilimsizge iş yoḳ, işsizġa aş" digen söz ***heḳiḳetden*** *toġra rast eken deptu puşeyman ḳılġan halda.* "Bilimsize iş yok, işsize az" sözü gerçekten doğruymuş demiş pişman olmuş halde." (TU-202)

Kuzeydoğu Grubunda Ayrılma Hâli Eki

Altay Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Altay Türkçesinde ayrılma hâli *+dañ, +deñ, +doñ, +döñ, +tañ, +teñ, +toñ, +töñ, +nañ, +neñ, +noñ, +nöñ* ekleri yapılmaktadır: *ayıldañ* "evden", *cerdeñ* "yerden", *coldoñ* "yoldan", *ölöñnöñ* "ottan" (Dilek, 2007: 1037).

Sen ***matematikanaŋ*** *üç algaŋ.* "Sen matematikten üç almıştın." (AT-15)

Ertеŋ men ***bibliyotekadaŋ*** *caan biçik alarım.* "Yarın ben kütüphaneden büyük kitap alacağım." (AT-15)

Meniŋ karu, meniŋ baylu Altayım, men ***seneŋ*** *ıraakta, ıraakta, öskö talada.* "Benim değerli, benim kutsal Altayım, ben senden çok uzakta gurbetteyim." (AL-64)

*Kayran la kuulgazındu boyıŋ sanaa-****küünimneŋ*** *kaçan da çıkpay cadıŋ.* "Değerli ve dönüşümlü yapınla, bilinç ve istediğimden hiçbir zaman çıkmadın." (AL-64)

Erte- erte çaktar kereginde kojoŋdorıŋ ***kırdaŋ*** *kırga çakpındu suular ajıra köçkileyt*. "Erken dönemlerde gerektiğinde şarkılar kırdan kıra çoşkun ırmaklar aracılığıyla göçüyordu." (AL-64)

Hakas Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Hakas Türkçesinde ayrılma hâli *+naŋ, +neŋ, +daŋ, +deŋ, +taŋ, +teŋ* ekleri ile yapılır. Kelime eğer *m, n, ŋ* seslerinden biri ile bitiyorsa *+naŋ, +neŋ* ekleri gelir. Ünlü ve diğer tonlu ünsüz ile biten kelimelerden sonra *+daŋ, +deŋ*, tonsuz ünsüz ile biten

kelimelerden sonra da *+taŋ, +teŋ* ekleri kullanılır: *hırodaŋ* "kırağıdan", *vagonnañ* "vagondan", *naŋmırdaŋ* "yağmurdan" (Arıkoğlu, 2007: 1105).

Çe pĭrsĭnde Çis Nayka, pala toyına çör kilçedĭp, haraa ağas püür, pĭrsĭ ***indĭrtĭn,*** *ĭkĭnczĭ* ***çoğartın****, çide tüstĭrler.* " İşte bir gün Çis Nayka, çocuk toyuna giderken, geceleyin orman kurdu, biri aşağıdan, ikincisi yukarıdan yaklaşmışlar." (ÇN- 104)

Olarnı ***imnenerĭneŋ*** *pasha, as-tamahha hoşçalar, ipçĭler ot suunaŋ sastarın çuupçalar, mılçada tuzalançalar.* "Onları ilaçtan başka, yemeklere koyarlar, kadınlar otun suyuyla saçlarını yıkarlar, hamamda faydalanırlar." (HKD-131)

Ul ***tustaŋ*** *peer, hacan pu çazınaŋ tayğa toğasçathan çirde turğan ırahhı, tastıhhı aalğa çalğıs orıs semyazı kirğen, ileede künner alıshannar*. "O zamandan beri, bu ovayla ormanın buluştuğu yerde duran uzaktaki, dışarıdaki köse sadece Rus ailesi geldi, birçok insan evlendi." (IA-139)

Şkolaa parar tus çitkende ağaa pabazının ***şinelineŋ*** *kip tik pirgenner.* "Okula başlama zamanı geldiğinde ona babasının kaputundan elbise dikiverdiler." (ÇTLM I-399)

Tuva Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Tuva Türkçesinde ayrılma hâli *+dan, +den, +tan, +ten* ekleri ile yapılır. Ayrılma hâli eki hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *deerden* "gökten", *ejimden* "arkadaşımdan", *sooktan* "soğuktan", *bajıŋdan* "evden" (Arıkoğlu, 2007: 1178).

Küs dijip keerge, Bayırnı açazı uşkarıp algaş, Dıttıg-Hemde ***aalından*** *öörenir şkolazınga ekkep kaan.* "Babası, güz gelince Bayır'ı arkasına oturtup Dıttıg-Hem'deki köyünden okuyacağı okula getirmişti." (TTÇ-89)

Dü'şte baza kejee ***stolovayadan*** *çemneniri Bayırga köŋgüs hala çok*. "Gündüz ve akşam yemekhaneden yemek yemesi Bayır için hiç değişmez." (TTÇ-89)

Kodur-ool, Biçe-kıska dedir çedip keer boop, sözün bergeş, adazınıŋ ***soondan*** *dalajıp çügürüpken.* "Kodur-ool, Biçe-kıs'a geri yetişip gelip, söz verip, babasının arkasından aceleyle koşmuş." (TTÇ-89)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Ayrılma Hâli Eki

Tatar Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Tatar Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn, +nAn* ekleridir. Ek Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna bağlı kalmıştır. Fakat Türkiye Türkçesinden farklı olarak *m, ñ, n* sesleri ile biten kelimelerden sonra ve 1. ve 2. Teklik

şahıs ile 2. ve 3. çokluk şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra *+nAn* eki gelmektedir: *sıluvdan* "güzelden", *canıydan* "sevgiliden", *mamıḳtan* "pamuktan", *uramnan* "sokaktan", *sanduġaçtan* "bülbülden" (Öner, 2007: 709).

Péçen bazarında: "Asarğa bala birem, kém ala?"- dip qıçqırıp yörgende, ḫalıq ***arasınnan*** *bér kéşé çığıp, mine* ***yemşçiktan*** *alğan. "*Peçen pazarında: "Evlatlık çocuk var, kim alacak?" diye bağırıp giderken halkın arasından bir kişi çıkıp beni faytondan almış." (İQ-13)

Bérkönné babay, ügiy ebinéñ kiñeşe ile bulırğa kirek, ***avılıbızdan*** *Qazanğa bara torğan bér yemşçikqa miné utırtıp, Qazanğa ozatgan*. "Bir gün dedem, üvey ninemin önerisiyle olmalı, köyümüzden Kazan'a giden bir faytona beni oturtup Kazan'a göndermiş." (İQ-13)

Tuqalnıñ ***küpte****n salğan siméz kuy ité, maylı qazılıqları, yalları ozaq qaynap, ğacib temlé, köçlé bulıp ölgérdéler.* "Kumanın çoktan koyduğu semiz koyun eti, yağlı at etleri, yeleleri uzun süre kaynayıp aceyip lezzetli ve güzel bir şekilde pişti." (QQ-49)

Kürşéden *bérniçe qazaq, köpélerén cilkeleréne salıp, aqrın, sabır atlap,* ***qazannan*** *tabaqqa sosılğan itnéñ çamasına köz töşérép, urtadağı ölgen öyge kérdéler*. "Komşudan birkaç Kazak ceketlerini omuzlarına atıp yavaşça, sabırlı bir şekilde tencereden tabağa konulan etin miktarına göz atarak ortadaki büyük eve girdiler." (QQ-49)

Kazak Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Kazak Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn, +nAn* ekleri ile yapılmaktadır. Ek Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna bağlı kalmıştır. Fakat Türkiye Türkçesinden farklı olarak *m, ñ, n* sesleri ile biten kelimelerden sonra ve 1. ve 2. Teklik şahıs ile 2. ve 3. çokluk şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra *+nAn* eki gelmektedir: *terezeden* "pencereden", *coldan* "yoldan", *üyden* "evden", *ağaştan* "ağaçtan", *esimnen* "aklımdan", *qalamnan* "kalemden" (Tamir, 2007: 454).

Sodan *beri jer betinde tüye de önip-öse bastaptı.* "O zamandan beri yeryüzünde deve de büyüyüp gelişmiş." (ÇTLM I-584)

Ertede jılgı künge qarap bılay deydi: -O, barlıq jan-januwarlarğa tirşilik sıylağan qayırımdı kün, meni januwarlardıñ arasındağı eñ ***suluwlardıñ*** *biri desedi jurt.* "Çok eskilerde, at, güneşe bakarak şöyle der: Halk: -O bütün canlılara hayatı hediye eden iyi kalpli güneş, bana canlılar arasındaki en güzellerden biri sensin, der." (ÇTLM I-584)

Eger, -deydi jılqı, -sıyraqtarım ***budan*** *da uzındaw jäne sıydañdaw bolsa, men tipti aldın ajan salmaytın jüyrik bolar edim.* "Eğer, bacaklarım bundan daha uzun ve güzel olsaydı, mutlaka önüne hiçbir canlının geçemeyeceği iyi bir koşucu olurdum." (ÇTLM I-584)

Atalğan ***nusqalardıñ*** *ekewinde de "Qız Jibek" jırınıñ syujettik jelisi tügel saqtalğan.* "Adı geçen nüshalardan ikisinde de "Kız Jibek" destanının konusu ve planı tam olarak korunmuş." (ÇTLM I-608)

Kırgız Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Kırgız Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn, +DOn, +nAn, +nOn* ekleri ile yapılmaktadır. Üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra *+nAn* eki gelmektedir: *kılımdan* "asırdan", *şaardan* "şehirden", *elden* "halktan", *eşikten* "kapıdan", *köçtön* "zordan", *içinen* "içinden" (Çengel, 2007: 508).

Anan öz ***içinen****: "Kekilikter qanday sonun." değen oyğo battı.* "Sonra içinden: "Keklikler ne kadar da güzel." şeklinde düşüncelere daldı." (K1-30)

Al baş ***qoşqondon*** *beri soğonçoğu qanabağan cürüp ayı-künü caqındağan kelinçegin töröt üyünö cetkizip keliptir*. "O evlendiklerinden beri hamile kalamayan ama şimdi akşama sabaha doğuracak olan eşini doğumhaneye yetiştirip gelmiş." (K2-182)

Al, Qaldarbek attuu, tülkü ***tumaqçan****, şilekeyin çaçıratıp süylögön sarı çiykil cigit eken.* "O, Kalderbek adında, tilki derisinden kalpağı olan, salyalarını sıçratarak konuşan kırmızı yüzlü bir delikanlıydı." (K2-182)

Keneş- Anarḫayğa çoñ qar tüşüp, qaqşatqan qaranday ***suuğunan*** *it ölüp catqan ele.* "Kenes-Anarhay'a çok fazla kar yağmış, acı acı ağlatan belaya benzeyen soğuğundan köpekler ölüyordu." (K2-182)

Başkurt Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Başkurt Türkçesinde ayrılma hâli *+nan, +nän, +dan, +dän, +tan, +tän, +ҙan, +ҙen* ekleridir. Ünlü ile biten kelimelere *+nan, +nän, l, m, n, ŋ* ünsüzleri ile biten kelimelere *+dan, +dän, r, y, ҙ, w* ünsüzleri ile biten kelimelere *+ҙan, +ҙen,* tonsuz ünsüzle biten kelimelere *+tan, +tän* şeklinde ekleşir: *bisänän* "kadından", *mäldän* "zamandan", *täҙränän* "pencereden", *tuphanan* "eşikten" (Ersoy, 2007: 767).

Ḳaynınıñ ***öyżen*** *sıġıp kitĕvĕn tüżĕmhĕżlĕk mĕnen köte.* "Kayınbiraderinin evden çıkıp gitmesini sabırsızlıkla bekler." (ÇTLM II-93)

"Hıpırta malay, hıpırta" tigen eytĕm hem anekdot ***şunan*** *ḳalġan, tiy.* "Silip süpürüyor oğlan, silip süpürüyor" deyişi ve anekdotu bundan çıkmış." (ÇTLM II-93)

*Hüżżerżě grammatik **yaḳtan** klassifikatsiyalav, yeğni hüż törkömderĕn ayırıv-morfologiya feněněñ möhim problemahı*. "Sözleri gramatik bakımdan tasnif etmek, yani söz gruplarını ayırmak, şekil bilgisinin önemli bir sorunu." (ÇTLM II-106)

*Ul hüż törkömderĕněñ uñaylı üżĕnselĕkterĕ nigĕżĕnde ularżı **bĕrbĕrĕhĕnen** ayırıvżıñ ġilmiy-mĕtodik alımı*. "O söz gruplarının uygun özellikleri temelinde onları birbirisinden ayrımanın bilimsel yöntemlik usulüdür." (ÇTLM II-106)

*Yanı ġına **börönen** sıḳtım*. "Yeni tomurcuğumdan çıktım." (ÇTLM II-114)

Nogay Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Nogay Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn, +nAn* ekleridir. Ünlü ile biten ve tonlu ünsüz ile biten kelimelere *+dan, +den,* tonsuz ünsüzle biten kelimelere *+tan, +ten,* üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra ve genzel ünsüzlerle biten kelimelerden sonra *+nAn* eki gelmektedir: *alıstan* "uzaktan", *üyden* "evden", *künnen* "günden" (Akbaba, 2007: 635).

*Bas dep xatın ne zat ekenin añlamay oylandı, soñ **birden** kontorğa barayağı esine tüstü.* "Kadın önce bir şey düşünmedi, sonra birden büroya gideceği aklına geldi." (BT-370)

***Qoreyadan** kitap baspadıñ bu yañı sulıbı Yaponiyağa köşken*. "Koredeki kitap basımının bu yeni kalibiyeti Japonya' ya da geçmiş." (KT-71)

***Qıtaylardan** künbatar qoñısıları uyğırlar, qozğalşan şriftti alıp, qullanıp baslağanlar*. "Çinlilerden batı komşuları Uygurlar, hareketli harfi alıp, kullanmaya başlamışlar." (KT-71)

***Qolyazbalardan** baspa kitap şıqqanşa bir xıyıl zaman ozğan*. "El yazmalarından basılı kitap çıkıncaya kadar bir hayli zaman geçmiş." (KT-71)

Kırım-Tatar Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn* ekleridir. Ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *avadan* "havadan", *künden* "günden", *ayattan* "hayattan", *evinden* "evinden" (Yüksel, 2007: 846).

*Ayşecik, yaş olsa da, **ḳartanasından** dünya ḳadar şey öğrendi.* "Ayşecik, küçük olsa da, büyükannesinden pek çok şey öğrenmişti." (ÇTLM II-213)

*Bar, dostum, **domuzdan** bir ḳıl alıp kel, oña asılıp, yadap yalıġa çıḳayım*. "Git, dostum, domuzdan bir kıl alıp gel, ona tutunup, yüzerek kıyıya çıkayım." (E-214)

*Canım domuz, közüm domuz, maña bir ḳıl berseñ, ḳırmısḳa dostumnı **suvdan** çıḳarayım, dey.* "Canım domuz, gözüm domuz, bana bir kıl versen, karınca dostumu sudan çıkarayım, der." (E-214)

Ḳarşıdan *oca keir eken, güya öz aralarında nasıldır dava çıḳḳan kibi davranıp, ḳaba ḳaba* ***seslernen*** *biri- birine oḳtala ekenler.* "Karşıdan hoca gelirken, güya aralarında bir sebepten anlaşmazlık çıkmış gibi davranıp, bağıra bağıra birbirleriyle münakaşa ediyorlarmış." (YDG-222)

İşte bu ***vaḳiyadan*** *soñ köyniñ ḫalḳı aḳıllı, uyanıḳ ve közaçıḳ adamlar içün "Terekke çıḳsa papuçı* ***yerde*** *ḳalmaz" dep başlaġan.* "İşte bu olaydan sonra köy halkı akıllı, uyanık ve gözü açık insanlar için "Ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz" demeye başlamışlar." (YDG-222)

Karakalpak Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Karakalpak Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn, +nAn* ekleridir. Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra ve genzel ünsüzlerle biten kelimelerden sonra *+nAn* eki gelmektedir: *üyden* "evden", *baladan* "çocuktan", *qızdan "*kızdan", *qustan* "kuştan", *adamnan* "adamdan", *ekeñnen* "babandan" (Uygur, 2007: 571).

Olay bolsa mağan jaqsılap bir postın tigip ber, neşe ***teriden*** *boladı?* "Öyleyse bana güzel bir mont dik, kaç tane deriden yapıyorsun?" (İQ-185)

Toğaydan *qırıq şağaldı jıynap hämmesinits de kuruğın kesip, özi de solar menen aralasıp jüre beredi.* "Ormandan kırk tane çakal bulup hepsinin kuyruğunu kesmiş, kendisini de onların arasına karışmış." (İQ-185)

Bul qız, men ***ağaştan*** *jasap şığarmağanda kimniñ, oyında bar edi.* "Bu kızı ben ağaçtan yontmasaydım sizin aklınıza bile gelmezdi bunu yapmak." (İK-131)

Tömenge tüskende ***sennen*** *qäwpim bolmasa da, basqa jabayı xaywanlardan qorqaman.* "Aşağı inince senden şüphem olmasa da başka yabani hayvanlardan korkarım." (İK-188)

Kumuk Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Kumuk Türkçesinde ayrılma hâli *+dAn* ekidir. Ek ünlü uyumuna uyarken ünsüz uyumuna aykırıdır: *atdan* "attan", *işden* "işten", *yoldan* "yoldan" (Pekacar, 2007: 978).

Buzaw ***terekden*** *de tüşüp, qozu bulan birge tawşannı terisin de alıp, Arslanbekni abzarına qaytıp gele*. "Buzağı da ağaçtan inip kuzuyla birlikte tavşan postunu da alıp Arslanbek'in bahçesine dönüp gelirler." (ÇTLM II-273)

Bizin tığuzubuznu da öltürüp, ***terileribizden*** *ton etme tura!* "Bizim dokuzumuzu da öldürüp postlarımızdan palto yapmak niyetindeler." (ÇTLM II-272)

Olar ***töleden*** *çığıp, bir terekge minip toqtay.* "Bunlar damdan çıkarak bir ağaca tırmanıp beklerler." (ÇTLM II-272)

*Hâli tuflilerini uçların **tereklerden** aslam tögülgen, yaşıllıqnı üstünde yatğan yapraq qatlawğa türe yürüdü*. "Şimdi de iskanpinlerinin uçlarını ağaçlardan bolca düşmüş olan, yeşilliklerin üstünde duran yaprak tabakasına yürüdü." (ÇTLM II-296)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde ayrılma hâli *+dAn* ekidir. Ek ünlü uyumuna uyarken ünsüz uyumuna aykırıdır: *atdan* "attan", *elden* "köyden", *carıqdan* "ışıktan", *üyden* "evden", *tavdan* "dağdan", *terekden* "ağaçtan" (Tavkul, 2007: 903).

*Nartüx **undan** kak etib, aña da qaynağan sarı cawnu salıb aşay edik, anı ızından da gara suwdan neda ayrandan suwsab etib anı içek.* "Mısır ununda lapa yaparak, ona da erimiş tereyağını koyarak yiyorduk, onun peşi sıra da maden suyu ve yoğurttan ayran yaparak onu içsek, akşama kadar acıkmadan, sürünün peşinden geziyorduk." (OKMCC-162)

*Men **gitçeligimden** beri da agronom bolurğa talpıy edim*. "Ben küçüklüğümden beri zirrat mühendisi olmaya heves ediyordum." (OKMCC-173)

*Orıs til bla **literaturundan** sora da Qaraçay til bla literatunı oquturğa madarım bolluqdu.* "Rus dili ve edebiyatından sonra da Karaçay dili ve edebiyatının okutmaya imkânım olacak." (OKMCC-173)

*Qral **amanlıqçıdan** tolğandı, sen alanı qırmay nek turasa dep sorğandı.* "Ülke suçlardan dolmuş, sen onları niçin yok etmeden duruyorsun diye sormuş." (KMHJ-285)

Karay Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Karay Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn* ekidir. Ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *kırıydan* "kıyıdan", *yollarıydan* "yollarından", *bizdän* "bizden", *kümüştän* "gümüştan", *yaşımdan* "yaşımdan" (Gülsevin, 2010: 114).

*Aç **karından** çıpçıx kibik baxçağa kaçtım.* "Aç karından dolayı kuş gibi bahçeye koştum." (Gülsevin, 2010: 114)

***Baldan t**atlıraxtır har anın sözü.* "Baldan daha tatlıdır onun her sözü." (Gülsevin, 2010: 114)

*Karay tili - birisi Türk uluslarnın eski **tillärindän.*** "Karay dili Türk uluslarının eski dillerinden biridir." (Gülsevin, 2010: 114)

*Satın alma usnu ne yaxşıraxtır **altından**; da satın alma akılnı saylanğanraxtır **kümüştän.*** "Aklı satın alma altından daha iyidir; aklı satın alma gümüşten daha değerlidir." (Gülsevin, 2010: 114)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Ayrılma Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde ayrılma hâli *+dAn* eki ile yapılmaktadır. Ek Türkiye Türkçesinin aksine ünsüz uyumuna uymaz fakat ünlü uyumuna uymaktadır: *kimdän?* "kimden", *haradan?* "nereden", *göldän* "gölden", *daşdan* "taştan", *sübhdän* "sabahtan", *heyrätdän* "şaşkınlıktan" (Karatllıoğlu ve Yıldırım, 2007: 196).

*Universitetemizdə otuz **mindən** artıq tələbə və iki mindən artıq professor və məllim var.* "Üniversitemizde otuz binden fazla öğrenci ve iki binden fazla profesör ve öğretmen vardır." (EA-114)

*Faytonu sürətlə sürən, üzü **şaxtadan** qızarmış, əlləri donmuş faytoncu Bəyazid səmtində dənizə enən ikinci küçənin başında atın cilovunu çəkdi.* "Faytonu süratle süren, yüzü ayazdan kızarmış, elleri donmuş faytoncu Beyazıt semtinde denize inen ikinci sokağın başında atın dizginini çekti." (ÇTLM II-338)

***Faytondan** yerə tullandı, faytoncunun pulunu verib küçəni buruldu.* "Faytondan yere atladı, faytıncunun parasını verip sokaktan döndü." (ÇTLM II-338)

*Həmin **arvaddan** Fatma adında bir yetim qızı, bir de oğlu qaldı.* "Bu kadından Fatma adında yetim bir kızı ve oğlu varmış." (ÇTLM II-341)

Türkmen Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Türkmen Türkçesinde ayrılma hâli *+dAn* eki ile yapılmaktadır. Ek Türkiye Türkçesinin aksine ünsüz uyumuna uymaz fakat ünlü uyumuna uymaktadır: *bulutdan* "buluttan", *oobadan* "köyden", *darakdan* "taraktan", *bürğütden* "kartaldan" (Kara, 2007: 257).

*Menin özüm **yumrukdan** uly däl ahyry diyip, uçup gidiberen.* "Benim vücudum yumruktan büyük depşl ki, diyerek, uçup gitmiş." (TŞS-16)

*Uly **ayalyndan** Kerim atly ogly bolýar.* "Büyük karısından Kerim adında bir oğlu olmuş." (THE-78)

*Çörek iýesim gelýär- diýýär-de, özi **saçakdan** çörek alyp iýýär.* "Ekmek yiyesim geliyor, demiş, kendisi sofradan ekmek alıp gelmiş." (THE-78)

*Sowuk alma ýaz we güýz aýlary **noldan** ýokary temperaturuda hem bolup biler.* "Soğuk algınlığı bahar ve güz aylarında sıfırdan yüksek sıcaklarda da olabilir." (ÇTLM II-567)

Gagavuz Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Gagavuz Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn* eki ile yapılmaktadır. Ek, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır:

yamaçtan, kamadan, deridän "deriden", *şenniktän "*şenlikten", *dedelerdän* "dedelerden" (Özkan, 2007: 115).

Herbir iiliinin ardına çıkararmış ***kazıktan*** *birär enser.* "Her iyiliğin arkasından kazıktan birer çivi çıkarırmış." (P-17)

Çoktan, *pek eski zamannarda bir Kalä-yurtlukta yaşarmış bir anılmış hergelä çorbacısı, adı Bozbey.* "Çoktan, çok eski zamanlarda Kale-yurtluk'ta anılmış at sürüsü olan bir zengin yaşarmış, adı Bozbey. (K2-61)

Dönüp ***oradan*** *çorbacı demiş, ani o tüülü yavru bir çocuua benzärmiş*. "Mal sahibi oradan gönüp o tüylünün küçük bir erkek çocuğuna benzediğini söylemiş." (K2-61)

Tüülü çıkmış bayır ***içindän,*** *bakınmış, görmüş aşıkları da* ***birdän*** *sevinmiş.* "Tüylü dağın içinden çıkmış, bakınmış, âşıkları görmüş ve birden sevinmiş." (K-61)

Çocuk büüyärmiş pek gür, diil ***yıllarlan****, ama* ***günnärlän.*** "Oğlan çok hızlı yıldan yıla değil, günden güne büyüyormuş." (K-61)

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Ayrılma Hâli Eki

Türkiye Türkçesinin ağızlarında ayrılma hâli *+DA* bulunma hâli eki ile, *+DAn* eki, *+nAn, +lan* eki ve Eski Türkçede kullanılan *+DIn* ekleri ile yapılmaktadır. Elazığ ve Kütahya yörelerinde de *+dun* eki ayrılma hâli eki olarak kullanılmaktadır. Bu biçimin ünlü benzeşmesi sonucu oluştuğu düşünülebilir. Çok nadir *+dene* eki de görülür (Buran, 1989: 243).

Ġardaş ġardaşı ***beladın*** *arar.* (Buran, 1989: 243)

Hakim ***märdivandın*** *enäkän dimiş.* (Buran, 1989: 243)

Baḫ ilkbaharda adam elen geçerse, ***ondun*** *sura başda ayağa garını yaparsın.* (Buran, 1989: 243-244)

Alla ***sennen*** *razı olsun, beni gurtatdın*. (Buran, 1989: 243)

Sen ne zıt gidiyoñ baña ***aşamlan*** *berli.* (Buran, 1989: 245)

Ağaçdan *yapdığımız o ġaşıḫ gibi şeylerle o kefi yer idik*. (Buran, 1989: 247)

Türkiye Türkçesinde Ayrılma Hâli Eki

Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli *+DAn* eki ile yapılmaktadır. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır: *evden, okuldan, senden, gönlümden, köprüden* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 52)

Hatta parmağıyla yardımcısına yaklaşmasını işaret edip ***telsizlerden*** *az evvel aldıkları bilgiyi anons etme emrini verdi*. (A71-11)

Nöbetçi amiri anonsu duyup ***yerinden*** *fırladı. (*A71-9)

*Gökyüzünü kestirebilmek için gözü gayriihtiyari **pencereden** dışarıya çevrildi.* (A71-14)

*O sırada aklından geçenleri kalbine itiraf ederken sinsice gülümsediğini kuledeki mesai **arkadaşlarından** hiçbiri fark etmedi.* (A71-11)

Tablo 1.49. Yan- fiilinin ekleşme tablosu.

Ayrılma hâli ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler	**Ayrılma hâli ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimleri**	***Yan*- fiilinin ayrılma hâli eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+DA, +dIn, +dUn, +tAn*	X
Orta Türkçe (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+DIn, +DAn*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+DIn, +DAn*	X
Çuvaş Türkçesi	*+tAn, +rAn, +çen*	X
Yakut (Saha) Türkçesi	*+ttan, +tten, +tton, +ttön, +tan, +ten, +ton*	X
Halaç Türkçesi	*+dA*	X
Özbek Türkçesi	*+dän*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+din, +tin*	X
Altay Türkçesi	*+dañ, +deñ, +doñ, +döñ, +tañ, +teñ, +toñ, +töñ, +nañ, +neñ, +noñ, +nöñ*	X
Hakas Türkçesi	*+naŋ, +neŋ, +daŋ, +deŋ, +taŋ, +teŋ*	X
Tuva Türkçesi	*+dan, +den, +tan, +ten*	X
Tatar Türkçesi	*+DAn, +nAn*	X
Kazak Türkçesi	*+DAn, +nAn*	X
Kırgız Türkçesi	*+DAn, +DOn*	X

Başkurt Türkçesi	*+nan, +nän, +dan, +dän, +tan, +tän, +ẓan, +ẓen*	X
Nogay Türkçesi	*+DAn, +nAn*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+DAn*	X
Karakalpak Türkçesi	*+DAn, +nAn*	X
Kumuk Türkçesi	*+dAn*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+dAn*	X
Karay Türkçesi	*+dAn*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+dAn*	X
Türkmen Türkçesi	*+DAn*	X
Türkiye Türkçesi Ağızları	*+DA, +DAn, +DIn, +nAn, +lan, +dun*	X
Türkiye Türkçesi	*+DAn*	X

2.2.29. Yap-> -(A/y)yäp

Yap- fiili öncelikle gramerleşerek yardımcı fiil görevinde kullanılır. Daha sonra belli bir süreçten geçip fiil çekimlerinde zaman eki olarak kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde şimdiki zaman çekiminde *yap-* fiili ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. Özbek Türkçesinde *-(A/y)yäp* eki şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır.

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yap- Fiili

Özbek Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yap- Fiili

Özbek Türkçesinde dört türlü şimdiki zaman çekimi vardır. Birinci tip çekim fiile *–ä/-y* ekleri ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *kelädi* "geliyor" vs. İkinci tip çekim *–yäp* eki ile şahıs eklerinin gelmesiyle yapılmaktadır. Konumuzu ilgilendiren çekim budur. Çünkü buradaki fiil çekim eki olarak görünen *–yäp* eki *yap-* fiilinden ekleşmiştir: *yåzyäpsiz* "yazıyorsunuz" vs. Özbek Türkçesinde en yaygın olarak ikinci tip şimdiki zaman çekimi kullanılır. Üçüncü tip şimdiki zaman çekimi fiile *–måqdä* ekinin ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *bilmåqdäsän* "bilmektesin" vs. Dördüncü tip çekim ise fiile *–(ä)yåtir* eki ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *oqıyåtirsan* "okuyorsun" vs. Bu

çelimde kullanılan *–(ä)yåtir* eki ise *yatır-* fiilinin ekleşmiş şeklidir (Öztürk, 2007: 325). Tezimizin ilgili başlığında ayrıca değerlendirilecektir.

Şåhistaxån, eşiryäpsizmi nimä ***deyäptilär****, dedi*. "Şahistehan, işitiyor musunuz, ne diyorlar dedi." (Öztürk, 2007: 325)

Yıġlämä ***deyäpmän****, huv köz yåşing öz båşingni yesin*. "Ağlama diyorum, hey gözyaşın kendi başını yesin." (Öztürk, 2007: 325)

Men heç qayåqqketmäymän, uruş şu yening özidä, ***eşitmäyäpsänmi****?* "Ben hiçbir yere giymeyeceğim, kavga buranın göbeğinde, işitmiyor musun?" (Öztürk, 2007: 328)

Tablo 1.50. Yap- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

Yap- **yardımcı fiilinin fiil çekimlerinde kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Yap-*** **yardımcı fiilinin çekimlerde kullanılan şeklinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Yap-*** **yardımcı fiilinin fiil çekimlerinde ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Özbek Türkçesi	*-(A/y)yäp*	X

2.2.30. Yat-> -yatır, -yat, -vat, -vati, -(p)çA, -(p)çAdır

Yat- fiili gramerleşme sürecinden geçip önce yardımcı fiil görevinde kullanılmıştır. Daha sonra da kip çekimlerinde şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır. Hatta bazı çağdaş lehçelerdeki çekimlerde ekleşmiş olarak da karşımıza çıkar. *Yat-* yardımcı fiili, Özbek Türkçesinde *–(ä)yåtir* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *-(i, u, ü)vati* biçiminde; Hakas Türkçesinde *-(p)çA, -(p)çAdır* biçiminde; Nogay Türkçesinde *–Ayatır* biçiminde ekleşerek şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır. Altay, Kazak, Kırgız ve Türkmen Türkçelerinde ise *Yat-* yardımcı fiili ekleşmeden ama gramerleşerek fiil çekimlerinde kullanılmaktadır. Altay Türkçesinde *-Ip cat-, -Ip cadır- biçiminde;* Kazak Türkçesinde *-ğalı/-geli/-qalı/-keli jatır-* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *-p cat-* biçiminde; Türkmen Türkçesinde ise *-p yatır* biçiminde şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır.

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Özbek Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Özbek Türkçesinde dört türlü şimdiki zaman çekimi vardır. Birinci tip çekim fiile *–ä/-y* ekleri ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *kelädi* "geliyor" vs. İkinci tip çekim –yäp eki ile şahıs eklerinin gelmesiyle yapılmaktadır: *yåzyäpsiz* "yazıyorsunuz" vs.

Üçüncü tip şimdiki zaman çekimi fiile *–måqdä* ekinin ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *bilmåqdäsän* "bilmektesin" vs. Dördüncü tip çekim ise fiile *–(ä)yåtir* eki ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *oqıyåtirsan* "okuyorsun" vs. Bu çelimde kullanılan *–(ä)yåtir* eki ise yatır- fiilinin ekleşmiş şeklidir. Bu yüzden konumuzu ilgilendiren çekim dördüncü çekimdir (Buran ve Alkaya, 2014: 43; Öztürk, 2007: 326).

Älpåmiş çåhdän çıqıb… Båysun-Qonġıråt eligå qaräb ***keläyåtir.*** "Alpamış kuyudan çıkıp… Baysun-Kongırat eline doğru gelmekte." (Öztürk, 2007: 326)

Yeni Uygur Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Yeni Uygur Türkçesinde iki türlü şimdiki zaman çekimi vardır. Birinci tip çekim fiile *-(i, u, ü) vati* eki ve şahıs eklerinin gelmesiyle yapılmaktadır: *oquvatisen* "okuyorsun" vs. bu çekimdeki *-(i, u, ü) vati* eki *–p* zarf-fiil eki ile *yat-* fiilinin birleşmesinden oluşmuştur*: yézip yetimen> yezivatimen* "yazıyorum" vs. Tezimizi ilgilendiren çekim birinci tip şimdiki zaman çekimidir. İkinci tip çekim ise fiile *–maqta, -mekte* ekleri ile şahıs eklerinin gelmesiyle yapılmaktadır*: kelmektisen* "gelmektesin" vs. Ayrıca Uygur Türkçesinde *–p tur, -p yürü, -p oltur* gibi yardımcı fiillerle de şimdi zaman çekimi yapılmaktadır: *kütüp yüripsiler* "bekliyorsunuz" vs. (Buran ve Alkaya, 2014: 116; Ersoy, 2007: 388).

Kuzeydoğu Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Altay Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Altay Türkçesinde iki türlü şimdiki zaman çekimi vardır. Birinci tip çekim fiile *–ıp/-ip* zarf fiilinin gelmesi ve ardından *cat-* ya da *cadır-* yardımcı fiilleri ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *barıp cadırım* "gidiyorum " vs. Fakat bazı çağdaş lehçelerde olduğu gibi *yat-/cat-* fiili bu çekimde ekleşmemiştir. İkinci tip çekim ise fiile *–adır/ -edir, -aat,-eet* ekleri ile ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *baradıgar* "gidiyor" vs. (Buran vd., 2019: 47; Dilek, 2007: 1047).

Hakas Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Hakas Türkçesinde dört türlü şimdiki zaman çekimi vardır. Birinci tip çekim, fiile *-(p)çA, -(p)çAdır* ekleri ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *aarlapçazıñ* "ağırlıyorsun" vs. Bu çekimdeki *-(p)çA, -(p)çAdır* ekleri *çat-/yat-* fiilinden ekleşmiş olmalıdır. İkinci tip çekim, fiile *–p* zarf fiili ekinin gelmesinden sonra *tur-, odır-, çör-* yardımcı fiillerinden birinin ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *hosıp çörzer*

"koşmaktasınız" vs. Üçüncü tip çekim, fiile *–(A)dır* eklerinin ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *hosadırzar* "koşuyorsunuz" vs. Dördüncü tip çekim ise sadece *par-* ve *kil-* fiillerine özgü olarak yapılmaktadır. Bu fiillere gelen *–i(r)* eki şimdiki zaman anlamı verir*: parir* "gidiyor" vs. (Buran vd.,2019: 140; Arıkoğlu, 2007: 1114).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Kazak Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Kazak Türkçesinde üç tip gelecek zaman eki vardır. Birinci tip çekim fiile *–ğalı/-geli/-qalı/-keli* eklerinin gelmesinden sonra *jatır-, jür-, otır-, tur-* yardımcı fiillerinden birinin ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *barğalı jatırsıñ* "gideceksin" vs. Konumuzu ilgilendiren çekim birinci tip çekimdir. Ancak Kazak Türkçesinde *jatır-* fiili diğer bazı çağdaş lehçelerde olduğu gibi ekleşmemiştir. İkinci tip çekim, fiile *–a/-e/-y* ekleri ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *tutamın* "tutacağım" vs. Üçüncü tip çekim ise, fiile *–maq(şı)/ -mek(şi)* eki ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *almaqpız* "almak niyetindeyiz" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 114; Tamir, 2007: 463).

Kırgız Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Kırgız Türkçesinde iki tip gelecek zaman eki vardır. Birinci tip çekim fiile *–p* zarf fiil ekinin gelmesinden sonra *otur-, cat-, cür-, tur-* yardımcı fiillerinden birine- a/-e/-o/-ö/-y ekleri ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *körüp catasıñ* "görüyorsun" vs. İkinci tip çekim ise fiile *–oodo/ -öödö/ -uuda/ -üüdö* ekleri ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *baştoodo* "başlamaktalar" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 184; Çengel, 2007: 518).

Nogay Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Nogay Türkçesinde beş tip gelecek zaman çekimi vardır. Birinci tip çekim fiile *–a/-e/-y turur*+ şahıs ekleri yapısının gelmesiyle yapılır: *aladılar* "alıyorlar" vs. İkinci tip çekim fiile –a/-y zarf-fiil ekinin gelmesi ve ardından *–tagan* eki ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *söyletagansıñ* "söylemektesin" vs. Üçüncü tip çekim konumuzla ilgilidir. Fiile *–A* zarf fiil eki ile *–yatır* ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *keleyatırman* "geliyorum" vs. *Yatır-* yardımcı fiili bu çekimde ekleşerek çekim eki görevindedir. Dördüncü çekim, fiile gelen *–p* zarf-fiil ekinden sonra *turı-, oltırı-, yüri-* ve *yatır-* yardımcı fiillerden birinin ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *islep yatırmız* "çalışmaktayız" vs. Beşinci çekim ise

fiile *–(U)vdA* ekinin ve şahıs eklerinin gelmesiyle yapılır: *karavdaman* "bakmaktayım" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 212; Akbaba, 2007: 643).

Güneybatı / Oğuz Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Türkmen Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yat- Fiili

Türkmen Türkçesinde dört türlü şimdiki zaman çekimi vardır. Birinci tip çekim *fiile –yaar/-yäär* ekleri ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *baryaarıs* "gidiyoruz" vs. İkinci tip çekim fiile *–yaa/ -yää* ekleri ile şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *baryaa* "gidiyor" vs. Üçüncü tip çekim ise fiile *–p* zarf fiili ekinin gelmesinden sonra *yöör-, duur- , otır-, yatır-* yardımcı fiillerinden birinin ve şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *gelip yatırlar* "gelmekteler" vs. *Yatır-* yardımcı fiili bu çekimde eklememiştir. Dördüncü tip çekim ise sadece olumsuz çekimlerde kullanılan *fiil+ -An+ iyelik kaynaklı şahıs eki+ yook* yapısı ile yapılmaktadır: *okaanook* "okumuyor" vs. (Buran vd., 2020: 183; Kara, 2007: 268).

Tablo 1.51. Yat- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

***Yak-* fiilinin fiil çekimlerinde kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Yak- fiilinin* çekimlerde kullanılan şeklinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Yak-* fiilinin fiil çekimlerinde ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Özbek Türkçesi	*–(ä)yåtir*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*-(i, u, ü)vati*	X
Altay Türkçesi	*-Ip cat-, -Ip cadır-*	
Hakas Türkçesi	*-(p)çA, -(p)çAdır*	X
Kazak Türkçesi	*–ğalı/-geli/-qalı/-keli jatır-*	
Kırgız Türkçesi	*-p cat-*	
Nogay Türkçesi	*-Ayatır*	X
Türkmen Türkçesi	*-p yatır*	

2.2.31. Yorur> -yor, -yUr, –yaar, -yäär. –yaa, -yää, -êr, -er, -Iy, -ye, -yu, -yo, –(y)Ir, -(y)Ur

Nadir İlhan, "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesiyle Ortaya Çıkan Ekler" adlı eserinde Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki olarak kullandığımız *–yor* ekinin aslında *yoru-* fiilinin geniş zaman eki almış şeklinin ekleşmiş hali olduğunu söyler: *kele yorur< geliyor* (İlhan, 2019: 152). Eski Türkçe döneminde *yoru-* fiili yardımcı fiil görevinde

kullanılmaktaydı. Bu kelime Türkiye Türkçesinde kendinden önceki kelimeye ekleşmiştir. Ekleşirken de kelimenin son hecesini kaybetmiştir (İlhan, 2019: 159). Türkiye Türkçesinde *-yor* şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır: *yoru-r> yorur> -yor.* Günümüzde kullanılan gülüyorum yapısını incelediğimizde hem zamir ekinin hem de yardımcı fiilin ekleştiğini görürüz. Oysa bu yapı eskiden "*küle yorur men"* şeklindeydi.

Ahmet Buran, bir fiil başka bir fiile önce yardımcı fiil olarak gelmektedir, yardımcı fiil olarak kullanılırken zamanla bir ek haline gelmektedir, der. (Buran, 1999: 209). *Yorur* ve *turur* kelimeleri ilk başta yardımcı fiil olarak kullanılırken sonradan bir süreç dâhilinde geldiği kelimeye ekleşmiştir. Yeni olarak *–yor*, *-dur* şeklinde morfolojik unsurlar meydana gelmiştir.

Kaynaşma teorisini benimseyen *I. V. Kormuşin* şimdiki zaman *-yor* ekinin kökenini *-yu/ -ya < -gu/-ga* gelecek zaman eki ile *+r* geniş zaman ekinin kaynaşması ile oluştuğunu söyler (Kuznetsov, 1995: 194).

Kuznetsov *"Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair"* adlı çalışmasında *-yor* şimdiki zaman ekinin *yoru-* fiilinin eklemiş hali olduğunu söyler. *Yoru-* fiilinin Bolu, Kastamonu, Çorum gibi bazı illerde *yorumak* "yürümek" şeklinde kullanıldığını ifade eder (Kuznetsov, 1995: 207).

Kuznetsov, geniş zaman ekinin *-ur, -ür* şeklinde bazen de ünlü ile biten kelimelerden sonra araya yardımcı ses olarak /*y*/ sesinin gelmiş haliyle *-yür* şeklinde olduğuna karşı çıkar. O ekin en eski halinin aslında *-yür* olduğunu söyler. Daha eski metinlerde geçen *severyür erdi*, *kileyürsin, kileyürmiz* gibi kelimeleri örnek verir. Burada kelime ünsüzle bitmesine rağmen yine *-yür* eki geldiğine göre ekin aslında en eski halinin *-yür* olduğunu düşünür. Bu *-yür* ekinin de kökeninin de *yorı- (yürü-)* fiili olduğunu söyler. *Yorı-* fiili önce şimdiki zaman daha sonra da geniş zaman ve gelecek zamana dönüşmüştür, der (Kuznetsov, 1995: 207).

Kuznetsov' un *kele yorur> keleyoru> keleyor* şeklindeki açılımı birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Jean Deny, Besim Atalay, Zeynep Korkmaz, Tenişev, Şçerbak gibi araştırmacılar da *-yor* ekinin *yoru-* fiilinden geldiğini söyler.

I. F. Meninskiy *"Grammatika Turcica"* adlı çalışmasında *–yor* şimdiki zaman ekini *geli yürür> geli-yüriyür* biçiminde açar. Yani şimdiki zaman ekinin *yüri-* fiilinden ekleştiğini bildirir (Aktaran: Potseluyevskiy, 1948: 6).

P. M. Melioranskiy ve Houstma da şimdiki zaman ekinin *yüri-* fiilinden ekleştiğini görüşüne katılırlar (Melioranskiy, 1900: 29; Aktaran: Potseluyevskiy, 1948: 6).

K. Foy ve F. Meninskiy, Türkçede şimdiki zaman şeklini meydana getiren yardımcı fiilin *yorı- / yoru-; yüri- / yürü-* ve *yeri-* biçimlerinden oluştuğunu belirtirler (Aktaran: Potseluyevskiy, 1948: 6).

F. E. Korş, *-yor* şimdiki zaman ekinin *yatur-* fiilindeki */t/* sesinin düşmesi sonucu oluştuğunu söyler. *Yatur-* fiili önce /t/ sesini kaybederek *yaur* şekline dönüşür sonra da tekrardan kısalarak *–yor* şeklini alır. Korş, görüşünü desteklemek için Özbek Türkçesindeki *yatur-* fiilinden kısalarak oluştuğunu söylediği *yop/ yap* şeklinin örnek verir (Korş, 1907: 7; Aktaran: Potseluyevskiy, 1948: 6).

Baskakov da Demirgazık Kavkaz'da yaşayan Türkmenlerin ağzı üzerinde yaptığı çalışmasında tespit ettiği şimdiki zaman eklerinin *–yar / -yär / -yor / -yör* şekillerinin hepsinin oluşumunu *yatur-* fiilinde arar (Baskakov, 155; Aktaran: Potseluyevskiy, 1948: 6).

V. V. Reşetov da şimdiki zaman *–yor* ekinin *yatmak* yardımcı fiilinden ekleştiğini söyler (Reşetov, 1948: 31-32; Aktaran: Potseluyevskiy, 1948: 6).

N. İ. İlminskiy, F. Müller, M. Hartman ve W. Bang şimdiki zaman *–yor* ekinin *dur-* yardımcı fiilinden ekleştiğini ve *d>y* ses değişimine uğradığını ve sonra da *u, ü> o, ö* değişimine uğradığını söyler: *qala-dur> qala-yur> qala-yor* (Aktaran: Potseluyevskiy, 1948: 7-8). B. Çayırov, bu araştırmacıların görüşüne katılmaz. Çayırov, *d>y* değişiminin çok geç dönemlerde olduğundan dolayı ve Azeri ile Türkiye Türkçelerinin ağızlarında görülen *–yorur, -yörür* eklerinin de bu açıklamayı desteklemediğinden bu görüşe katılmaz (Biray, 2007: 88).

Reşit Rahmeti Arat, *-yor* gelecek zaman ekinin *kele yorur> geliyor* örneğinde olduğu gibi *yorı-* fiilinden ekleştiğini söyler. Buna kanıt olarak da *–yor* ekinin ünlü uyumuna uymamasını, ekteki */o/* sesinin kendini korumasını verir ve bu durumun ekin bir kelimeden ekleştiğinin göstergesi olduğunu söyler (Arat, 1987: 297).

Yoru- yardımcı fiilinin geniş zaman biçiminin kısalması ve ekleşmesi ile oluşan şimdiki zaman eki Halaç Türkçesinde *–(y)o(r), -(I)yor, - (U)yor, -(A)yor* biçiminde; Azerbaycan Türkçesinde *–(y)Ir/ -(y)Ur* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *–yaar/ -yäär. –yaa/ -yää* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *–êr/ -er; (ağ.) -Iy, -ye, -yu, -yo, -yor* biçiminde, Türkiye Türkçesinde *–yor* biçiminde ve Türkiye Türkçesinin ağızlarında *-yorurur, -yorur/- yörür, -yoru/ -yörü, -yor/ -yör/ -yur/ -yür, -yo/ -yu/ -yü/ -yyo, -yar/ -yer, -ya/ -ye, -yır/ -yir, -yı/ -yi, -oru, -or/ -ör/ -ur/ -ür, -o/ -u/ -u/ -ü, -er, -a/ -e, -ı, /i, -uy/ -üy, -ıy/ -iy/ -iyi, -y* biçiminde ekleşerek kullanılmaktadır. *Yoru-* yardımcı fiili ekleşmeden de zarf-fiil eki ve şahıs ekleri ile birlikte şimdiki zaman kipinde kullanılmaktadır. Hakas Türkçesinde *çür-* biçiminde, Tuva Türkçesinde *çor-,* Kazak Türkçesinde *jür-,* Kırgız Türkçesinde *cür-,* Nogay Türkçesinde *yüri-*, Karakalpak Türkçesinde *jür-* biçiminde şimdiki zaman kipinde kullanılmaktadır.

Eski Türkçe Döneminde Şimdiki Zaman

Orhun, Uygur, Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman için ayrı bir ek yoktu. Şimdiki zaman, geniş zaman ekleri *–r, -Ir, -Ur, -Ar* ile yapılmaktaydı (Gabain, 1988: 80). Fakat Eski Türkçede ünlü ile biten fiil tabanından sonra nadiren *–r* ekinin gelmesi daha çok da *–yur/ -yür* ekinin gelmesi düşündürücüdür. Bu ekin *yorı-* fiilinin geniş zaman şeklinin ekleşmiş biçimi mi olduğu sorusunu akla getirir.

Anda ḳalmışı yir sayu ḳop toru ölü ***yorıyur ertig***. "Orada geri kalanınla her yere hep zayırflayarak, ölerek yürüyordum." (KT G-9)

Altın kümüş işgiti ḳutay bunsuz anca ***birür.*** "Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor." (KT G-5)

Çoġay ḳuzın ḳara ḳumuġ ***olurur ertimiz***. "Çogay'ın kuzey yamaçları ile Kara Kum'da oturuyorduk." (T-1)

Negüke ***yorır men*** *bu yirde ḳuruġ. İligke barayın ḳılayın tapuġ.* "Burada niçin boşuna vakit geçiriyorum. Hükümdarın yanına gideyim ve onun hizmetine gireyim." (KB-467)

Men emdi ev içre ***yatur men*** *usal. İşim barça taştın ay bilgi tükel*. "Ben şimdi ev içinde gafil yatıyorum, ey kâmil insan, işlerim hep dışarıdadır." (KB-5848)

Orta Türkçe Döneminde Şimdiki Zaman

Orta Türkçe döneminde Harezm Türkçesinden itibaren şimdi zaman hem geniş zaman ekleri *–r, -Ir, -Ur, -Ar* ile hem de *–A/-U turur* yapısı ile yapılmaktaydı. Yani geniş zaman ekleri aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade ediyordu. Fakat bazı Harezm dönemi eserlerinde görülen *–yUr* ekinin geniş zaman eki mi yoksa *yorı-* fiilinden ekleşen *–yor* şimdiki zaman eki mi olduğu konusunda bazı görüşler vardır. Necmettin Hacıeminoğlu, *"Kutb'un Hüsrev ü Şirini ve Dil Hususiyetleri"* adlı çalışmasında *–yUr* ekinin geniş zaman eki değil *yorı-* fiilinden ekleşen *–yor* şimdiki zaman eki olduğunu söyler. Metinlerde geçen örnekleri kendine kanıt olarak gösterir. Bazı örneklerde fiil tabanı ünlü ile bitince *–r* eki gelmesi gerekirken *–yUr* ekinin gelmesi bu ekin *yorı-* fiilinden ekleşen bir ek olduğunu düşündürür, der (Hacıeminoğlu, 2000: 239).

Körer men *kim sözünde hiç riya yok*. "Görüyorum ki sözünde hiç riya yok." (HŞ-4292)

Ya Emirel'l Mü'minin, sizke ne boldı kim mundaġ titreyür siz, ***ḳorḳar siz****?* "Ey mü'minlerin emiri size ne oldu ki böyle titriyorsunuz, korkuyorsunuz." (NF-168/1)

Ey hoca, sen bu ḫatundan oġlan tuġurmak ***tileyür sen.*** "Ey hoca, sen bı hatundan oğlan doğurmasını mı istiyorsun?" (NF-161/32)

Sücüg til birle mini ***oldayursen***. (Özek, 2012: 1756)

Niçe bu dünya ḳadġusun ***yiyürsen.*** (Özek, 2012: 1756)

Kıpçak Türkçesinde de *-r, -Ir, -Ur, -Ar* ekleri ile yapılan şimdiki zaman *–AdIr/ -AdUr, -ydIr, -A turur/ durur* yapısı ile *–(A) yor(ur)* ve ondan kısalan *–yIr/ -yUr, -y* ekleri ile yapılmaya başlandı. Codex Cumanicus' da görülen "*ḳıstalışıp keliyorlar*. (CC-160 1.18)" örneğinde *yorı-* fiilinin çok erken ekleştiğini görmekteyiz. Bu eserden çok sonra yazılan eserlerde *–yor* ekine rastlanmamaktadır. Demek ki bu durum eserin yazıldığı bölgeniz ağız özelliğidir (Türk, 1996: 301). Gelecek zaman *–yor* eki ağızlarda çok önceden ekleşmişken yazı dilinde ekleşme çok sonradan gerçekleşmiştir. O halde Orhun Türkçesinden bu yana görülen *–yür/-yur* eki de *yorı-* fiilinden ekleşen *–yor* eki olabilir. Bir ağız özelliği olarak yazı diline yansımış fakat yaygınlaşmamış olmalıdır. Orhun alfabesinde *o/ö/u/ü* sesleri için tek bir harf kullanıldığından ayrım yapılamamaktadır. Fakat metinlerde geçen bu örnekler *–yur/ -yür* şeklinde değil *–yor* şeklinde okunmalıdır. Azerbaycan Türkçesinde de şimdiki zaman çekimi *–(y)Ir/ (y)Ur* ekleri ile yapılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bu ek Eski Türkçeden beri metinlerde rastgelen ekle biçim ve mana bakımından aynı görünmektedir.

*Yana **aytur men** kim kitkey men.* "Tekrar söylüyorum ki gideceğim." (GT-49/1)

*Ayttı teveni suhraġa **tuta dururlar***. "Deveyi zorla işe koşuyorlar dedi." (GT 68/7)

*Tüni kün saḳlan ol irden kim ol **korka yürür** senden*. "Gece gündüz kendini koru o kişiden ki, senden korkuyor." (GT 36/2)

*Pāre pāre ton kiyip luḳma **tilenip yürür idi.** "*Parça parça elbise giymiş, lokma lokma dileniyordu." (GT 268/3)

Çağatay Türkçesinde *–A turur/ -AdUr, -y turur, -ydUr* yapısı ile *–A/-U yorır* yapısı şimdiki zaman ifadesini verir. Eski Türkiye Türkçesi döneminde ise *–r, -Ur, -Ar* geniş zaman ekleri şimdiki zaman ifadesi vermeye devam ederken *–A/-I/-U durur/turur* yapısı ile *–A/-I/-U yorır* yapısı ve *–mAktA* eki şimdiki zaman ifade eder.

*Emdi **bilmes men**, kim ol sultanumnuñ hali nedür*. "Şimdi o sultanımın hali nasıldır bilmiyorum." (GD- XXI- 5)

*Bir encümende kasidesin **okuydur erdi.*** "Bir toplantıda kasidesini okuyordu." (MN-39A/9)

*Men aña cānnı fedā **kılmakta.*** "Ben canımı onun yoluna feda etmekteyim." (BD-253/7)

Eski Türkiye Türkçesinde Gelecek Zaman

Eski Türkiye Türkçesinde *-r, -Ir, -Ar* geniş zaman ekleri diğer dönemlerde olduğu gibi şimdiki zaman görevinde kullanılmıştır. Bu dönemde *–mAktA* ekinin de şimdiki zaman çekiminde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca *–a, -e, -ga, -ge* ekleri de şimdiki zaman ifade etmiştir. Eski Türkiye Türkçesinin ilk dönemlerinde *–a yorur* yapısı şimdiki zaman görevinde kullanılmaktadır. 15. yy.' dan itibaren ise bu yapı kısalmış, *yorur* fiilinin ikinci hecesi düşmüş bir şekilde kelimeye ekleşerek *–yor* ekine dönüşmüştür: *-yorır> -yorı > -yor.*

*Bu su gözüm yaşıdur **çaġlaram** ben*. "Bu su gözümün yaşıdır, ağlıyorum ben." (BH- 14b/9)

Bu muhabbet odu benim yüreğimde ***yanar durur****. Denize gark olur isem söynüp hata kılmaz benim.* (YD-160)

Nedir evvel makamı kim bilesiz, Becid iman ***getürmekde*** *olasız.* (BH 9a/12)

Yol erenleri göçüp yola girdi. ***Döge yorır*** *ahir dünbeki servan*. (Ç-12)

Yakma beni cefan ile uş nehr-i dideden, Şaha şikâyete ***gidiyor*** *bi- şümar ab.* (Türk, 1996: 307)

Ölüyor *haste Necati kerem et bir sora gel, Gam bucağında esir oldu esirge hey yar.* (Türk, 1996: 307)

Uzak Lehçelerde Gelecek Zaman

Halaç Türkçesinde Gelecek Zaman

Halaç Türkçesinde şimdiki zaman çekimi, *yorı-* yardımcı fiilinden ekleşen *–(y)o(r), -(I)yor, - (U)yor, -(A)yor* biçimleri ile yapılmaktadır: *heğlor* "ağlıyor", *keliyor* "geliyor" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 215).

Sende xāhişt ***yétoruḳ.*** "Senden rica ediyoruz." (TDUL-243)

Bunu neber ***biliyoruyn?*** "Bunu nasıl biliyorsun." (TDUL-256)

Kéçeler tuşunda ***yatubilmorum****/ Bu tuşu méynimde* hiyibilmorum. "Geceler fikrinden yatamıyorum/ Bu fikri beynimden çıkartamıyorum." (TDUL-262)

Ben heglegillerke külmek ***hişorum/*** *feraḳ tüşgillerke körmek* ***hişorum.*** "Ben ağlayanlara gülmek istiyorum/ Ayrı düşenlere görünmek istiyorum." (TDUL-243)

Kuzeydoğu Grubunda Gelecek Zaman

Hakas Türkçesinde Gelecek Zaman

Hakas Türkçesinde şimdiki zaman çekimi dört türlü yapılmaktadır. Birinci çekim fiil+ *-(p)çA, -(p)çAd(ı)r+* zamir kaynaklı şahıs ekleri yapısı ile yapılmaktadır: *aaelapçabıs* "ağırlıyoruz". İkinci tip şimdiki zaman çekimi fiil tabanına *–p* zarf-fiil ekinin ve *tur- odır-, çör-* yardımcı fiillerinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *hosıp çörzer* "koşmaktasınız". Bizi ilgilendiren çekim budur. Çünkü *yorı-(çör-)* fiili bu çekimde yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır ve Oğuz Türkçesi lehçelerindeki gibi ekleşmemiştir. Üçüncü şimdiki zaman çekimi, fiil tabanına *–(A)dIr* ekinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *hosadırzar*

"konuşuyorsunuz". Dördüncü şimdiki zaman çekimi ise sadece *par-* ve *kil-* fiillerine gelebilen *–i(r)* eki ile yapılır: *kilir* "geliyor" (Buran vd., 2019: 140).

Sin kemniñ çılğızın ***hadarçazıñ?*** "Sen kimin yılkısını otlatıyorsun" (Buran vd., 2019: 156).

Pu, puğa mustaannañ ***orlap tur.*** "Bu, boğa gibi böğürüyor." (Buran vd., 2019: 140).

Nöös haraañ ***körbinçe****, nöös hulaañ* ***ispinçe****?* "Nasıl gözün görmüyor, nasıl kulağın üşütmüyor." (Buran vd., 2019: 161).

Tuva Türkçesinde Gelecek Zaman

Tuva Türkçesinde şimdiki zaman çekimi iki türlü yapılmaktadır. Birinci şimdiki zaman çekimi, fiil tabanına *–(A)dIr* ekinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *keledirmen* "geliyorum". İkinci şimdiki zaman çekimi ise fiil tabanına *–p* zarf-fiil ekinin ve *tur-, olur-, çor-, çıdır-, turar-, olurar-, çoruur-, çıdar-* yardımcı fiillerinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır: *kelip tur bis* "geliyoruz". Bizi ilgilendiren çekim budur. Çünkü *yorı- (çör-)* fiili bu çekimde yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır ve Oğuz Türkçesi lehçelerindeki gibi ekleşmemiştir (Buran vd., 2019: 216).

Biçii urug kortkanından ***siriñeynip tur.*** "Küçük kız korkusundan titriyor." (Buran vd., 2019: 238)

Ol meñee horadan, ınçaarga men añaa çünü kılganımnı ***bilbeyndirmen.*** "O bana darılmış, hâlbuki ben ona bir şey yaptığımı bilmiyorum." (Buran vd., 2019: 242)

Ol ertenden kejeege çedir ***ajıldap turar****.* "sabahtan akşama kadar çalışıyor." (Buran vd., 2019: 243)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Gelecek Zaman

Kazak Türkçesinde Şimdiki Zaman

Kazak Türkçesinde şimdiki zaman çekimi üç türlü yapılmaktadır. Birinci tip şimdiki zaman çekimi Kıpçak grubu lehçelerinin çoğunda olduğu gibi fiil tabanına *–a/-e/-y* eki ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır. İkinci tip şimdiki zaman çekimi fiil tabanına *–p/ -a/ -e* zarf-fiil eklerinin ve *yat- (jat-), tur- otır-, yorı- (jüri-*

) yardımcı fiillerinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır. Bizi ilgilendiren çekim aslen ikinci tip çekimdir. Çünkü *yorı-* fiili bu çekimde yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır ve Oğuz Türkçesi lehçelerindeki gibi ekleşmemiştir. Üçüncü tip şimdiki zaman çekimi, asıl fiile 1. şahıs emir ekinin gelmesi ve ardından *de-* fiilinin zarf-fiil almış biçimi ile *jatır-, jür-, otır-, tur-* yardımcı fiillerinden birinin gelmesiyle ve zamir kaynaklı şahıs ekleri ile yapılır: *kör-eyin de-p otır-mın*. Ayrıca bu üç çekim dışında diğer lehçelerde de görülen *–mAktA* ekinin türevi olan *–UvdA* eki ile de şimdiki zaman çekimi yapılır (Türk, 1996: 325).

Kanday söz bolsa da ***okıymın.*** "Nasıl söz olursa olsun okuyorum." (Türk, 1996: 322)

Endi ölendi ***aytamın*** *hanımıma*. "şimdi şiiri hanımıma söylüyorum." (Türk, 1996: 322)

Bul suv kaydan kelip, kayda ***ketip jatır.*** "Bu su nereden gelip nereye gidiyor." (Türk, 1996: 325)

Adasıp ketken segiz ağamdı ***izdep jürmin***. "Kaybolup giden sekiz ağabeyimi arıyorum." (Türk, 1996: 325)

Kazakşa okıluvın biz birinşi ret ***berip otırmız.*** "Kazakça okumayı biz ilk defa veriyoruz." (Türk, 1996: 325)

Sayana ***kelip turmın*** *Semen garip*. "Garip Semen gölgene geliyorum." (Türk, 1996: 325)

Togız kelinimdi jana-gana tüsürip, jana-gana kızıgın köreyin ***dep otırmın***. "Sadece dokuz gelinimi indirip ve yine sadece bu mutluluğu görmeyi düşünüyorum." (Türk, 1996: 325)

Kırgız Türkçesinde Şimdiki Zaman

Kırgız Türkçesinde şimdiki zaman çekimi iki türlü yapılmaktadır. Birinci tip şimdiki zaman çekimi Kıpçak grubu lehçelerinin çoğunda olduğu gibi fiil tabanına *–a/-e/-y* eki ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır. İkinci tür şimdiki zaman çekimi ise fiilin zarf-fiil eki *–p* almasından sonra *yat-, yür- (cür-), tur-, otur-* yardımcı fiillerinden birinin gelmesi ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile oluşur (Türk, 1996: 330, 331). Ayrıca bu iki çekim dışında diğer lehçelerde de görülen *–mAktA*

ekinin türevi olan *–uuda* eki ile de şimdiki zaman çekimi yapılır. Bir de şimdiki zaman görevini *–mAktA* eki ile aynı şekilde türemiş *–IşTA* eki vardır.

Baş alıp kayda ***kaçabız****?* "Başımızı alıp nereye kaçıyoruz?" (Türk, 1996: 330, 331).

Dikarlar kıynap ***catat*** *çalma salıp.* "Vahşi insanlar, kement atıp zorlanıyor." (Türk, 1996: 330, 332).

Dalildöölördü ar dayım ***ugup cüröbüz****.* "İspatlayanları her zaman anlıyoruz." (Türk, 1996: 330, 331).

Köçe baştagan adamday, Saparbay, Samtır, Bübüstör özdörü da ***aşışta.*** "Göçe başlayan adam gibi Saparbay, Samtır, Bübüştör kendileri de aşmakta." (Türk, 1996: 332).

Nogay Türkçesinde Gelecek Zaman

Nogay Türkçesinde şimdiki zaman çekimi beş türlü yapılmaktadır. Birinci tür çekim Kuzeybatı/ Kıpçak grubundaki lehçelerin çoğunda görülen çekimdir. Fiil tabanına *–a/-e/-y* eklerinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *alaman* "alıyorum". İkinci tip çekim, fiil+ -a/-e + tagan+ şahıs eki yapısındadır: *barataganman* "gitmekteyim". Üçüncü tip çekim, fiil+ *-A+ yatır*+ şahıs eki yapısındadır: *keleyatırsıñ* "geliyorsun". Dördüncü tip çekim, fiil+ *-p+ yatır-, oltırı-, turı-, yüri-* + zamir kaynaklı şahıs ekleri yapısındadır: *okıp yürimiz* "okumaktayız". Bizi ilgilendiren çekim bu dördüncü tip çekimdir. Çünkü *jür-* fiili bu çekimde yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır ve Oğuz Türkçesi lehçelerindeki gibi ekleşmemiştir. Beşinci tip çekim, fiil+ *-(U)wdA* +şahıs ekleri yapısı ile yapılır: *karavda* "bakmakta" (Buran ve Alkaya, 2019: 314).

Karakalpak Türkçesinde Gelecek Zaman

Karakalpak Türkçesinde şimdiki zaman çekimi dört türlü yapılmaktadır. Birinci tür çekim Kuzeybatı/ Kıpçak grubundaki lehçelerin çoğunda görülen çekimdir. Fiil tabanına *–a/-e/-y* eklerinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *bilip atırman* "biliyorum". İkinci tip çekim, fiil+ *-p+ atır, otır-, kiyatır-, baratır-, tur-, jür-* + zamir kaynaklı şahıs ekleri yapısındadır: *külip jürmen* "gülüyorum". Bizi ilgilendiren çekim bu ikinci tip çekimdir. Çünkü *jür-* fiili bu çekimde yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır ve Oğuz Türkçesi lehçelerindeki gibi ekleşmemiştir. Üçüncü tip çekim fiil+ *-(I)wdA* +şahıs ekleri yapısı ile yapılır: *keliwdwseñ* "gelmektesin". Dördüncü tip çekim de yine fiil tabanına *–mAktA* şimdiki zaman ekinin türevi olan *–mAqtA/ -bAqtA/ -*

pAqtA eklerinin ve zamir kaynaklı şahıs eklerinin gelmesi ile yapılır: *aşpaqtamız* "açmaktayız" (Buran ve Alkaya, 2019: 444).

Qaysısın oqıwğa jiberiwdi maqul ***köresiz.*** "Hangisini okula göndermeyi uygun görüyorsunuz." (Buran ve Alkaya, 2019: 467).

Güneybatı / Oğuz Grubunda Gelecek Zaman

Azerbaycan Türkçesinde Şimdiki Zaman

Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman çekimi fiil tabanlarına *–(y)Ir/ -(y)Ur* eklerinin gelmesi ile yapılır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde olduğu gibi fiil tabanına *–mAktA* ekinin gelmesi ile de şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 207). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *-Ir / -Ur* şimdiki zaman ekinin *-A ėr-ür* yapısından geldiğini düşünenler de vardır (Tokat, 2020: 144).

Efendi ***soruşur*** *ki niye* ***aparmırsan?*** "Efendi soruyor ki niye götürmüyorsun." (Türk, 1996: 312)

Yahşı, bes ayagların niye bağlıdır, niye ***aglayırsan?*** "İyi, peki ayakların niçin bağlıdır, niçin ağlıyorsun?" (Türk, 1996: 312)

Bir şehs ağaçların arasında oturup ***aglayır.*** "Bir şahıs ağaçların arasında oturmuş ağlıyor." (Türk, 1996: 312)

Yetim ***aglamagdadır****, Ciyer* ***daglamagdadır****.* "Yetim ağlamaktadır, ciğer dağlamaktadır." (Türk, 1996: 313)

Türkmen Türkçesinde Şimdiki Zaman

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman çekimi dört farklı biçimde yapılmaktadır. Birinci tip şimdiki zaman çekimi fiil tabanına *–p* zarf-fiil ekinin ve *duur-, otur-, yatır-, yöör-* yardımcı fiillerinden birinin gelmesi ile yapılır: *sürüp duursuñ* "sürmektesin". İkinci tip şimdiki zaman çekiminin sadece olumsuz biçimi vardır. Fiil tabanına iyelik eki almış *–an/-en* sıfat-fiil ekinin ve *yook* kelimesinin gelmesi ile oluşur: *okaanım yook> okaamook* "okumuyorum". Üçüncü tip şimdiki zaman çekiminin ise ikinci tip çekimin aksine sadece olumlu biçimi vardır. Fiil tabanına *–yaa/ -yää* eklerinin gelmesi ile yapılır. Bu ek daha sık kullanılan *–yaar/ -yäär* eklerinin */r/* sesi düşmüş biçimidir: *soorayaan* "soruyorum" Dördüncü tip şimdiki zaman çekimi en sık kullanılan çekimdir. Fiil tabanlarına *–yaar/ -yäär* eklerinin gelmesi ile yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olan bu ekin ünlüsü hep uzundur: *baryaarın* "gidiyorum" (Kara, 2007: 266, 267). Türkmen Türkçesi *–yor* ekinin ünlüsünü Türkçenin kurallarına aykırı olduğu için düzleştirmiştir.

Men bir otlı, suvlı yer gözlep ***baryarın***. "Ben bir otlu, sulu yer arıyorum." (Türk, 1996: 313)

Gitcek bolup duran köne traktorı ***görkezyerler.*** "Gidecek olan eski traktörü gösteriyorlar." (Türk, 1996: 313)

Ağsam giç yatanın üçin kellen dağı ***agırya mı****?* "Akşam geç yattığın için başın daha ağrıyor mu?" (Türk, 1996: 315)

Garrı mama bolsa yüñüni yele bermecek ***bolup oturan eken***. "Kocakarı yünlerini yele yaptırmamaya çalışıyormuş." (Türk, 1996: 315)

Bir guzı soyup meni ***çağırāñōk.*** "Bir kuzu kesip beni çağırmıyorsun." (Türk, 1996: 317)

Gagavuz Türkçesinde Şimdiki Zaman

Gagavuz Türkçesinde şimdiki zaman çekimi kalın ünlülü fiil tabanlarına *–êr,* ince ünlülü fiil tabanlarına ise *–er* ekinin gelmesi ile oluşmaktadır. Bu ekler *–(ı)yor* şimdiki zaman ekinin kısalmış biçimidir: *-(ı)yor> -ıor> -ıar> -ıer> -er.* Gagavuz Türkçesinin ağızlarında da *–(ı)yor* şimdiki zaman ekinin kısalmış biçimleri kullanılmaktadır: *Iy, -ye, -yu, -yo, -yor.* Ayrıca Türkiye Türkçesinde olduğu gibi fiil tabanına *–mAktA* ekinin gelmesi ile de şimdiki zaman çekimi yapılmaktadır ama çok işlek değildir (Özkan, 2007: 123).

Zaatlı Andrey küçükkenä, bobası ***üüredärmiş*** *olsun ii, yapmasın kimseycää fenalık, çalmasın, yardım etsin ilinnetmää insannarın yaşamasını.* "Babası Zaatlı Andrey'e küçükken iyi olsun, kimseye kötülük yapmasın, çalmasın, insanların hayatını kolaylaştırmaya yardım etsin diye öğretiyormuş." (P- 17)

O zaman ***tutérlar*** *onu da evä* ***getirerlär*** *annayıp, ani o diil hayvan, ama çocucak.* "O zaman onu yakalıyorlar ve hayvan değil de küçük bir erkek çocuk olduğunu anlayıp eve getiriyorlar." (K- 61)

Aydın hazırlanmaa kin çıkarsın insanın duşmannardan. "Aydın halkının düşmanlarından intikam almak için hazırlanmaya başlıyor." (K-61)

Adını ***koyer*** *Kır-at;* ***erleşer*** *bayırlar arasında bir kälede.* "Adını Kırat koyar ve dağların arasında bir kaleye yerleşiyor." (K-61)

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında Şimdiki Zaman

Türkiye Türkçesinin ağızlarda da *–(ı)yor* şimdiki zaman ekinin kısalmış biçimleri kullanılmaktadır: *-ye, -yu, -yo* (Özkan, 2007: 123). Türkiye Türkçesinin Doğu bölgesindeki ağızlarında *–yor* şimdiki zaman eki ve ondan gelişmiş ekler mevcuttur. Bunlar asli şimdiki zaman eki değildir. Standart dilin etkisiyle bölgede kullanılan

eklerdir. Şimdiki zaman *–yor* ekinden kısalan *–yo* ekini bu bölgelerde kullanılmaktadır. Yine *–yor* ekinin ünlüsünün ses değişikliğine uğramış biçimi *–yör* eki görülmektedir. Doğu bölgesi ağızlarında *–yUr, -yer, -ye, -yIr, -yI* ekleri şimdi zaman çekiminde kullanılır (Özek, 2012: 1753). Güney ve İç Anadolu bölgesi ağızlarında (Manavgat, Akseki, Karaman vs.) şimdiki zaman eki olarak *yorı-* fiilinin geniş zaman biçimi ekleşmiş olarak fakat hece kaybına uğramadan kullanılır: *çıkıyorur, geliyörür, geliyörü, yazıyoru* vs. (Biray, 2007: 88).

Tuncer Gülensoy, *"Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki"* adlı çalışmasın tespit ettiği şu ekleri vermektedir: *-yorurur, -yorur/- yörür, -yoru/ -yörü, -yor/ -yör/ -yur/ -yür, -yo/ -yu/ -yü/ -yyo, -yar/ -yer, -ya/ -ye, -yır/ -yir, -yı/ -yi, -oru, -or/ -ör/ -ur/ -ür, -o/ -u/ -u/ -ü, -er, -a/ -e, -ı, /i, -uy/ -üy, -ıy/ -iy/ -iyi, -y* (Gülensoy, 1985: 291).

Türkiye Türkçesinde Şimdiki Zaman

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman çekimi iki türlü yapılmaktadır. İlk çekim *–mAktA* ekinin fiil tabanına gelmesi ile yapılır. İkinci çekim ise en sık kullanılanıdır ve fiil tabanına *-yor* ekinin getirilmesi ile yapılır. Şimdiki zaman ekinden sonra da zamir kaynaklı şahıs ekleri gelir (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 59).

Diğer arkadaşlarına dönüp kargoyu kontrol ettim, normal ***görünüyor,*** *bilgisini verdi. (*A71-9)

Adam, komiserlikte yapılan her şeyde İsrail hassasiyetini ***koruyor.*** *(*A71-11)

Tablo 1.52. Yor- yardımcı fiilinin ekleşme tablosu.

Yoru- **yardımcı fiilinin gelecek zaman olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Yoru-*** **yardımcı fiilinin gelecek zaman eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Yoru-*** **yardımcı fiilinin –*yor* gelecek zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe Dönemi (Orhun, Uygur, Karahanlı Türkçesi)	*-yUr*	X
Orta Türkçe Dönemi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*-yUr*	X
Halaç Türkçesi	*–(y)o(r), -(I)yor, - (U)yor, - (A)yor*	X

Hakas Türkçesi	*-p çür-*	
Tuva Türkçesi	*-p çor-*	
Kazak Türkçesi	*-A/ -p jür-*	
Kırgız Türkçesi	*-p cür-*	
Nogay Türkçesi	*-p yüri-*	
Karakalpak Türkçesi	*-p jür-*	
Azerbaycan Türkçesi	*–(y)Ir/ -(y)Ur*	X
Türkmen Türkçesi	*–yaar/ -yäär. –yaa/ -yää*	X
Gagavuz Türkçesi	*–êr/ -er; (ağ.) -Iy, -ye, -yu, -yo, -yor*	X
Türkiye Türkçesinin Ağızları	*-yorurur, -yorur/- yörür, -yoru/ -yörü, -yor/ -yör/ -yur/ -yür, -yo/ -yu/ -yü/ -yyo, -yar/ -yer, -ya/ -ye, -yır/ -yir, -yı/ -yi, -oru, -or/ -ör/ -ur/ -ür, -o/ -u/ -u/ -ü, -er, -a/ -e, -ı, /i, -uy/ -üy, -ıy/ -iy/ -iyi, -y*	X
Türkiye Türkçesi	*-yor*	X

2.3. İSİMLERİN EKLEŞMESİ

2.3.1. İsimlerin Ekleşmesi

2.3.1.1. İlik> +lIk, +lUk, +TIk, +TUk, +nIk, +nUk, +lux

İlik kelimesi isimden isim yapan *+lIk/ +lUk* ekinin bünyesinde bulunmaktadır. Bu *+lIk/ +lUk* eki hem sıfat hem de yer isimleri yapar. Ama bizi ilgilendiren kısım soyut isimler yapan *+lık* ekidir. *İlik* kelimesinin anlamı "kemiklerin iç boşluklarını dolduran yağlı madde"dir. Bu kelime zamanla daha geniş anlamlara bürünmüş olmalıdır. Bir nesnenin içini, merkezini oluşturan şey; bir şeyin özü gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Kuznetsov, *ilik* kelimesinin diğer anlamlarının Türk lehçelerinde görünmediğinden dolayı bu tahminini askıya alır. Ama Türkiye Türkçesinde "iliğime işledi" deyimi vardır. Buradaki *ilik* kelimesi "kemiğin içindeki sıvı" anlamında değildir. Mecazen ruhuma, özüme işledi; dokundu manasındadır. Bu anlam göz önünde bulundurulduğunda Kuznetsov' un etimolojisi geçerli sayılır. Fakat *+lIk/ +lUk* eki tüm çağdaş lehçelerde de

bulunduğundan *ilik* kelimesinin bu anlamını çağdaş lehçelerde de tespit etmek gerekir (Kuznetsov, 1995: 241).

İsimden isim yapan *+lIk/ +lUk* ekinin kökeni için N. A. Baskakov, Uygur Türkçesindeki *lik* "bol, çok, dolgun" kelimesini önerir. Fakat Eski Türkçede hiç bir kelime */l/* sesi ile başlamadığı için bu kelime alıntı olmalıdır. Alıntı bir kelimenin Türkçe bir eke dönüşmesi pek mantıklı gelmemektedir (Ganiyev, 2013: 61; Kuznetsov, 1995: 241).

Ganiyev, Baskakov'un görüşüne katılarak ekin, Tatar Türkçesinde görülen *lık, lıkma* "dolu" kelimeleri ile ilgili görür (Ganiyev, 2013: 61).

N. K. Dmtitriyev ekin *lıḳ* "dolu" kelimesinden geldiği şeklinde görüş bildirir (Oruzbayeva, 2000: 226).

Serebrennikov ve Gadjieva ekin, iki ekin birleşmesinden oluştuğu görüşündelerdir. *+l* eki ve *+k* çokluk eklerinin bir araya gelmesi ile *+lIk/ +lUk* eki oluşmuştur. Ona göre öncelikle çokluk bildiren bu ek zamanla görev değişikliğine uğrayarak çeşitli fonksiyonlarda kullanılır olmuştur, derler (Serebrennikov ve Gadjieva, 2011: 88).

Bang ise Kuzentsov'dan farklı olarak bu ekin *il-* "bağlamak" fiili ile ilgili olduğunu düşünür. *İl-* fiiline *–g* fiilden isim yapma ekinin gelmesi ve daha sonra kelimenin ilk ünlüsünün kaybedilmesi sonucu meydana geldiğini söyler (Räsänen, 1957: 105; Choi, 2010: 199).

Psyançin ve Kononov, ekin iki ekin birleşmesi sonucu oluştuğu kanaatindedir. Psyançin, *-l* ve *–ı* üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin birleşmesi ile Kononov ise *–l* çokluk eki ve *–ġ* ekinin birleşmesi ile oluştuğu görüşündedir (Kuznetsov, 1995: 196).

J. R. Hamilton, Bang gibi ekin *il-* "taklılı, ilintili olmak" fiiline *–g* fiilden isim yapma ekinin gelmesi ile oluştuğunu söyler (Hamilton, 2011: 257).

Görüldüğü üzere *+lıḳ, +lik,+luḳ,+lük* isimden isim yapım ekinin kökeni hakkında çok fazla görüş bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar ekin bağımsız bir kelimeden geldiğini söylerken bazıları da birleşik yapıda bir ek olduğunu söyler. Kuznetsov'un ekin kökeni için önerdiği *ilik* kelimesi mantıklı durmaktadır. *İlik* kelimesinin mecazen ruhuma, özüme işledi; dokundu manasındaki anlamı da bu görüşü pekiştirmektedir.

Eski Türkçede +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Eski Türkçede *+lıḳ, +lik,+luḳ,+lük* isimden isim yapım eki soyut, somut isimler ve sıfatlar türeten işlek bir ektir: *beglik* "bey olmaya layık", *özlük* "kendisine ait", *aġılık* "ambar", *adġırlık* "hara", *suuluk* "su kabı", *yımışlik* "bahçe", *buġralık* "buğra olacak" vs. (Gabain, 1988: 44; Tekin, 2003: 84).

Tabgaç bodunka, ***beġlik*** *urı oġlın ḳul boltı*. "Çin halkına bey olmaya layık erkek evladı kul oldu." (KT D-7)

Eşilik *kız oġlın küŋ bolt*ı. "Hanım olmaya layık evladı da cariye oldu." (KT D-7)

Karahanlı Türkçesinde *+lıḳ, +lik,+luḳ,+lük* isimden isim yapım eki soyut, somut isimler türeten işlek bir ektir: *ajunluk* "dünyalık", *akılık* "cömertlik", *alplık* "kahramanlık", *amulluk* "sakinlik", *beglik* "beylik" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 14).

Bu saklık bolur hem ***oduğluk*** *bolur, yağıda kayusı sak erse unur*. "Böyle hareket etmek ıhtıyatlılık ve uyanıklık olur; harpte kim ihtiyatlı davranırsa, o muvaffak olur." (KB-2353)

Uluġ hâcib artuk bütün çın kerek, bu ***çınlık*** *bile ked bütün din kerek*. "Ulu hâcib çok emniyetli, dürüst ve bu doğrulukla birlikte de iyi ve dini bütün bir insan olmalıdır." (KB-2436)

Uvutka bolup korklık ***alplık*** *kılur, ögünçke bolup er özin öldürür*. "Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık gösterir; öğülmesi için insan kendisini ölüme atar." (KB-2292)

Orta Türkçede +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Harezm Türkçesinde *+lıḳ, +lik, +luḳ, +lük* isimden isim yapım eki çeşitli fonksiyonlarda isimler türeten işlek bir ektir: *açlık* "açlık", *aklı*k "beyazlık", denglik "eşitlik", bahıllık "hasislik", çüftlük "çiftlik", baylık "zenginlik" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 42).

Derhāl ***āmādelı***ḳ *qıldılar taqı çıqtılar taqı bir bāġiçada olturdılar.* (NF 310-7)

Kim kim maŋa ***āşīlı****q qılsa, sen yazuqlarnı örtgen, sen taqı* ***yamanlıqlarnı*** *yarlıqaġan sen, tėdi*. (NF 115-14)

Yā Resūlallāh, men hēç musulmān bolmışdın soŋ kāfirlıq qılmadım, muḫliş bolmışdın soŋ hēç ***munāfıqlıq*** *qılmadım*. (NF 48-15)

Ey ḫalīfa, ***mütekebbirlik*** *qılmaqdın zīnhār saqlanġıl.* (NF 419-7)

Kıpçak Türkçesinde *+lıḳ, +lik, +luḳ, +lük* isimden isim yapım eki çeşitli fonksiyonlarda isimler türeten işlek bir ektir: *arıḳlıḳ* "zayıflık", *bolluḳ* "bolluk", *erlik* "erkeklik", *esenlik* "selamet", *keŋlik* "genişlik" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 29).

Bir ebleh-ni kördüm bir faḳīh-nıŋ yaḳasından tutup ***ḫurmetsizlik*** *ḳılur idi.* (GT 215-5)

Kamlık *ėt-: fal bakarak kehanette bulunmak* (CC I 4b/20)

Ol ılan boyına ***yamanlıḫ*** *ėtse, canına ėte almas*. (CC II 63a/33-34)

Bir ebleh ortada ḳıldı ***yamanlıḳ***. (GT 103-11)

Çağatay Türkçesinde *+lıḳ, +lik, +luḳ, +lük* isimden isim yapım eki çeşitli fonksiyonlarda isimler türeten işlek bir ektir: *ḳoyılı*k "talihsizlik", *tiriglik* "dirilik", *tüzlük* "doğruluk", *çüçüglük* "tatlılık" vs. (Eckmann, 2009: 49).

K'ey ḫumār ilkide rind-i ᶜāciz/ Sini ***maḫmūrluġ*** *itmiş bītab.* (N 196-2)

Mescid yolın asrap niçe dīn ehli yoluḳsa/ ***Rehzenlıḳ*** *itersin.* (N 138-5)

Serv ni ḫad birle ***serkeşlik*** *ḳılur ḳaddıŋ bile/ Bilgürür meydān içinde her kişiniŋ pāyesi* (SD-539)

Eski Türkiye Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Eski Türkiye Türkçesinde *+lıḳ, +lik, +luḳ, +lük* isimden isim yapım eki çeşitli fonksiyonlarda isimler türeten işlek bir ektir: *açlıḳ* "açlık", *ḳulluk* "kulluk", *beglik* "beylik", *yoḳsulluḳ* "fakirlik", *barlıḳ* "varlık" vs. (Gülsevin, 1997: 117).

Uçmaklık *uçmakta kalalar ta ebet/* ***Uçmaklık Tamuluğa*** *kimsene kılmaya medet*. (YZ- 89/943)

Bezenmiş yeşil ḳızıl u ağıla/ ***Berāberli****ḳ iderdi uçmağıl*a. (SN-487)

Biz bunun ***neligin*** *bildük dünyenün nesine kalduk/ Arzûmuz nefs içün degül dünyâ teferrücindeyüz.* (YED-117)

Māl içün ḥōr ol nedendür ***yigligi.*** (GD-755)

Dost esrigi deliligüm ᶜaşıklar bilür ***neligüm****/ Degşürüben ikiligüm birlige yitmege geldüm.* (YED-176)

Uzak Lehçelerde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Çuvaş Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Çuvaş Türkçesinde *+lĭh, +lĭ̆k, +lĭk* isimden isim yapım eki genellikle yer, araç-gereç, topluluk isimleri türeten işlek bir ektir: *ĭ̆mĭ̆rlĭ̆h* "ömürlük", *çeyelĭ̆h* "kurnazlık", *şurlĭh* "bataklık", *pattĭ̆rlĭh* "yiğitlik", *yuvĭ̆rlĭh* "ağırlık" vs. (Ersoy; 2007: 1296; Ersoy, 2018: 59).

Şuk şav, vĭhĭ̆t şitmesĭ̆r hĭ̆vatlĭ̆ Turĭ̆ hĭ̆yĭ̆n asamlĭ̆ ***vĭ̆rttĭ̆nlĭhne*** *nikama ta pĭ̆ltermest. "*Hayır, vakti gelmeden kuvvetli (Güneş) Tanrı(sı), kendi büyülü gizliliğini kimseye açmaz." (AŞŞ-174)

*Puşa ussa****, şilike*** *pussa lartsa, yut halĭhsem huşşinçe şarlamasĭ̆r larnĭ̆* ***vĭ̆l.*** "Başını eğip, şapkayı takıp, yabancı halklar içinde ses etmeden oturmuş o." (ÇTLM-I-186)

*Atĭ̆l varrinçeh yakpr'sem yarsa****, çĭtlĭhra*** *şuhalsa kaynĭ̆ şınsem pek, pĭ̆rpĭ̆rne sas parsa hurlĭ̆hlĭ̆n kĭ̆şkĭ̆rtrĭ̆ş*. "İdil' in ortasına çapa atarak çalılıklarda yok olup gitmiş insanlar gibi, birbirlerine seslenip kederle bağırdılar." (SA-255)

Saha (Yakut) Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde *+lık, +lik, +luk, +lük, +dık, +dik, +duk, +dük, +tık, +tik, +tuk, +tük, +nık, +nik, +nuk, +nük* isimden isim yapım eki zarf, araç-gereç, yer isimleri türeten işlek bir ektir: *itiitik* "sıcakça", *kıratık* "azıcık", *kihilik* "adamcasına", *tennik* "eşitçe" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1243; Kirişçioğlu, 2018: 151).

Halaç Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Halaç Türkçesinde *+lIK, +lUK* isimden isim yapım eki işlek ekler arasındadır. Soyut isim veya yer, nesne vs. isimler türetir: *bolluḳ* "bolluk", *hadurluḳ* "ayrılık", *otluġ* "otlu", *yaşluġ* "yaşlı" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 223).

Häm ***açluyda*** *hämtä* ***aşuyluḫda*** *yikinar.* "Hem açlıktan hem aşıklıktan çekiyor." (Işıklı, 2020: 76)

Dömdükleriñ buz suvundan içmişäk/ ***Buġdaluḳça*** *buġda hâkmiş biçmişäk.* "Dömdükleri buz suyundan içmişiz/ Buğdaylıkta buğday ekip biçmişiz." (Işıklı, 2020: 77)

Ḳarınça haydı: boşumun ***yekälikindä.*** **“**Karınca dedi: başımın büyüklüğünden.” (Işıklı, 2020: 90)

Ḳarınça haydı: -Älhadaḳım ***ınfirzlikindä****. “*Karınca dedi ki: elimin, ayağımın çevikliğinden.” (Işıklı, 2020: 90)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Özbek Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Özbek Türkçesinde *+lik, +lıq* isimden isim yapım eki işlek ekler arasındadır: *körklilik* “gösterişlilik”, *tinçlik* “dinçlik”, *oqıgänli*k “okumuşluk”, *çevärlik* “terzilik”, *yoqlıq* “yokluk” vs. (Öztürk, 2007: 301; Buran ve Alkaya, 2014: 59).

Ulär şaḫsiy ***kämçilik,*** *zulm vä* ***zorlik*** *siyåsäti,* ***yåvuzlik*** *vä nåhaḳlikkä ḳarşi çıḳardilar.* “Onlar şahsi eksiklik, zulüm ve güçlü siyasete, şer ve haksızlığa karşı çıkarlar.” (MBK-441)

Pådşå yiğit yütgän ḳåġåzdä ***“åzådlik”*** *degän hükm bolsa keräk, deb günåhsız dånişmändni åzåd ḳılib yubåribdi*. “Padişah yiğidin yuttuğu kâğıtta “özgürlük” yazılı olmalı deyip zaten günahsız olan bilgeyi suçsuz bulup azat etmiş.” (ÇTLM-II- 436)

Özbekistån Respublikäsı ḫalḳ tä’limi ***väzirligi*** *tåmånidän yängi 2019-2020 oḳuv yili üçün ümümiy ortä tä’lim mäktäblarigä sinf curnalläri vä båşḳa hüccätlärni yetkäzib beriş işläri båşländi.* “Özbekistan Cumhuriyeti Halk Eğitim ve Öğretim Bakanlığı tarafından 2019-2020 yeni eğitim öğretim yılı için, genel orta öğretim okullarına sınıf dergileri, başka kaynak ve dokümanların dağıtılması işlemine başlandı.” (ÇTLM-II- 436)

Besäbrlik *ḳılmä åşıḳ, bilgäy özi häm* ***zårliging****/ Säbr birlän sädåḳat et, köñgildan dåġın ketkäzgil.* “Sabırsızlık etme aşık, bil aşk kendisi muhtaçlık/ Sabır ile sadakat kıl, gönül karanlığın gider.” (KKÇ-22)

Yeni Uygur Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *+liq, +lik, +lıq, +lük* isimden isim yapım eki bir nesneye aitlik bildiren isimler ve sıfatlar türeten bir ektir. İşlek kullanılır: *ärklik* “özgürlük”, *döŋlük* “tepelik”, *balilik* “çocukluk”, *yaġmurluq* “yağmurluk” vs. (Ersoy, 2007: 370; Buran ve Alkaya, 2014: 180).

*Néme ḳılsa ḳılsun, öküzleriñ **birlik** içide ḳoġdinişiġa duç keldi*. “Ne yaparsa yapsın, öküzlerin birlik içinde savunması ile karşılaşıyordu.” (EGHH- 6)

*Bir top dive süpetlik mel’unlar aç börilerdek levlerini yalişip, **heyyarlıḳ** bilen ḳarişip, Nozogumni özara talişip turatti.* “Bir grup dev gövdeli melunlar aç kurtlar gibi dudaklarını yalayıp, hayran hayran birbirlerine bakarak Naziğimi kapmak istiyordu.” (UHD-164)

*Bu **zulmatlıḳ** ḳarañgu künler içide nime ḳilarini bilmey Nozugum mundaḳ zarlinatti.* “Bu kahredici karanlık günler içinde Naziğim ne yapacağını bilmeden, şöyle inler.” (UHD-164)

*Şundaḳ hergiz **ḳorḳunçaḳlıḳ** ḳilmaslıḳḳa, aginesidin ayrilmaslıḳḳa niyet bağlaptu.* “Böylece asla korkaklık yapmamaya, dostlarından ayrılmamaya karar vermiş.” (TU-148)

Kuzeydoğu Grubunda +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Altay Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Altay Türkçesinde *+lık, +lik, +luk, +lük, +dık, +dik, +duk, +dük* isimden isim yapım eki çeşitli fonksiyonlarda ve çok işlek kullanılan bir ektir: *baylık* “zenginlik”, *karındaştık* “kardeşlik”, *emçilik* “hastane”, *kündük* “günlük” vs. (Dilek, 2007: 1020; Buran vd.,2019: 57).

*Keler **baylık** cürüm **kijiliktiŋ** öktöm uluzınaŋ kamaandu.* “Gelecek, zenginlik ve hayat kişiliği cesur olan insanlara bağlı.” (J-115)

*Bisle kojo cayım la**, keerkelik** cürümniŋ carkınına amadazın!* “Bizimle birlikte özgürlük ile güzel hayatın ışığına niyet olsun!” (J-115)

Bu buskalaŋdu karaŋuy öydö “El Altay” al’managıs el-conıska çarkın bolgonı süündiret*. “El- Altay”cürümiŋ **möŋkülük** bolzın!* “Bu bozulan, karanlık zamanda “El Altay” dergimizin il ve halkımıza ışık olması sevindirmektedir. “İl Altay”, hayatın ebedi olsun!” (J-115)

Hakas Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Hakas Türkçesinde *+lığ, +lĭg, +nığ, +nĭg, +tığ, +tĭg* isimden isim yapım eki isimlerden sıfat yapar ve işlek olarak kullanılır: *harlığ* “karlı”, *maşinalığ* “arabalı”,

şkolalığ "okullu", *nanmırlığ* "yağmurlu" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1094; Buran vd.,2019: 148).

İldeŋ tanıssaŋ ***iptĭg*** *pol, çabaldaŋ çapçaŋ pol. "*İyiyle tanışırsan iyi ol, kötüyle tanışırsan becerikli ol." (ÇTLM I- 363)

İstinde ***tistig*** *kizi*. "İçinde dişli kişi."(ÇTLM I-364)

Alıp (alıpnıŋ) tölü alıb-ok polar, ***külüktüñ*** *tölü külüg-ök polar*. "Kahramanın soyu yiğit, akıllının soyu da zeki olur." (ÇTLM I-363)1

Tuva Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Tuva Türkçesinde *+lıg, +lig, +lug, +lüg, +nıg, +nig, +nug, +nüg, +dıg, +dig, +dug,+düg, +tıg, +tig, +tug, +tüg* isimden isim yapım eki soyut sıfatlar ve nesne isimleri yapan işlek bir ektir: *hıldıg "*kıllı", *daştıg* "taşlı", *süttüg* "sütlü", *ünelig* "kıymetli", *duzalıg* "faydalı" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1164; Buran vd.,2019: 225).

Örgün-kövey ulustarıŋ dıldarınıŋ, ayalgalarınıŋ arazınga möŋge şagda homustuŋ ünü boop çaŋgılanıp çor, ölçey-kejiktig, ***hayıralıg*** *töreen dılım*! "Birçok halkı olan ulusun dillerinin, şivelerinin arasında ebediyen kopuzun sesi gibi yankılanıyor, mutluluk ihsan dolu, değerli ana dilim!" (ÇTLM-II-506)

Burungu uustuŋ çaŋçılı-bile ol çıl bürüzü tus-tuzunda ***bot-şınarlıg*** *bolur dijir.* "Eskiden halk geleneklerine göre her yılın kendine özgü ayrı özellikleri olduğu söylenir." (TTÇ- 103)

Tıva Respublikanıñ Tere-Höl kojuunu, Şınaa sumu ***çagırgalıg.*** "Tuva Cumhuriyeti'nin Tere-Höl kojuunu, Şınaa sumuzu yönetimine bağlıdır." (Gündoğdu, 2012: 506)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Tatar Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Tatar Türkçesinde *+lıḳ,+lĕk* isimden isim yapım eki çeşitli işlevlerde çok işlek kullanılan bir ektir: *avtorlıḳ* "yazarlık", *ukıtuvçılık* "öğretmenlik", *dekadentlıḳ* "dekadanlık", *deputatlıḳ* "mebusluk" vs. (Öner, 2007: 698; Buran ve Alkaya, 2019: 57).

Sinéñ etiyéñ bik bulışı torğan idé, sin bér de bulışmıysıñ, qalanı yaqtırtırğa ***yaqtılıq*** *kirek idé.* “Senin baban çok çalışkandı, sen hiç çalışmıyorsun, şehri aydınlatmaya ışık gerek, der.”(ÇTLM- II- 56)

Barı tik şeherné bélmegeném öçén béraz ***qıyınlıq*** *kürem.* “Sadece şehri tanımadığım için biraz zorlanıyorum.” (ÇTLM II-16)

Şul revéşçe könner ütken, min, monda torğanda, çeçek bélen de avırğanmın, başqa elle nindi ***ħestelékler*** de kürgenmén. “Bu şekilde günler geçmiş, ben burada kalırken çiçek hastalığına yakalanmışım, başka birçok hastalık da geçirmişim.” (İQ-13)

Kazak Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Kazak Türkçesinde *+lıq, +lik, +dıq, +dik, +tıq, +tik* isimden isim yapım eki işlek olarak kullanılır ve çeşitli fonksiyonları vardır: *camandıq* “kötülük”, *erlik* “yiğitlik”, *äkimdik* “idrecilik”, *qalalıq* “şehirli” vs. (Tamir, 2007: 438; Buran ve Alkaya, 2019: 127)

Men ***gumanitarlıq*** *universitetinde oqıymın.* “İnsani Bilimler Hukuk Üniversitesinde okuyorum” (ÇTLM-I-576)

Jılan senin inindi tartıp alğanı ***ädildik*** *emes, biraq oğan qılar eş ayla joq.* “Yılanın senin inini elinden alması dürüstçe değil, fakat bu konuda yapılacak hiçbir şey yok.” (ÇTLM-I-579)

Orınsız qan tökkizgendi ***erlikke*** *kim saağan*? “Yersiz kan dökmeyi kim yiğitlikten sayar?”(ÇTLM-I-600)

Qırıq ***künşilik*** *şöli bar ekeniñ eskertetin tusın alayıq*. “Kır günlük bir çölü aşması gerektiği konusundaki ikazlarını alalım.” (ÇTLM-I-600)

Kırgız Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Kırgız Türkçesinde *+lık, +lik, +luk, +lük, +tık, +tik, +tuk, +tük, +dık, +dik, +duk, +dük* isimden isim yapım eki çok işlek olarak kullanılmaktadır: *küzdük* “güze ait”, *aydık* “aya ait”, *caştık* “gençlik”, *akındık* “şairlik” vs. (Çengel, 2007: 502; Buran ve Alkaya, 2019: 196).

Men ***Qırgıztandıqmın***. *Tuuğan cerim Bişkek şaarı*. “Ben Kırgızistanlıyım. Doğum yerim Bişkek şehri.” (ÇTLM-II- 123)

Salamatçılıq *ecey! Qandaysız?* "Merhaba öğretmenim, nasılsınız?" (ÇTLM-II-127)

Oşonduqtan ötö köp ***caqındıqtar****, birdey sözdör bar*. "O nedenle pek çok yakınlıklar, aynı sözcükler var." (ÇTLM-II-127)

Canek qızdın ***sulululuğunan*** *eşinen tanıp qalat*. "Canek kızın güzelliğinden kendinden geçer." (CM-62)

Qanım, amiriñ adiletsiz, ***biyliğin*** *qatuu, özüñdö rayım coq, eldin ubal-soobu bolot.* "Hanım, yönetimin adaletsiz, beyliğin sert, kendinde merhamet yok, halkın vebalini alıyorsun."(IK-250)

Başkurt Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Başkurt Türkçesinde *+lıq, +lĭk, +luq, +lŭk* isimden isim yapım eki işlek olarak kullanılan ekler arasındadır: *taşlıq* "taşlık", *ağaslıq* "ağaçlık", *awırlıq* "ağırlık", *imĭnlĭk* "selamet" vs. (Ersoy, 2007: 762; Buran ve Alkaya, 2019: 264).

Hüẕlekteñ *tŭp maḳsatı- balağa isem haylawẕa yarẕam itew*. "Sözlüğün temel amacı, çocuğa isim seçmeye yardım etmek." (Küçükmehmetoğlu, 2017: 56)

Ul saḳtağı ***ŭẕŭnlŭḳ*** *ülsäme.* "O taraftaki uzunluk ölçüsü." (Küçükmehmetoğlu, 2017: 56)

Ämmä unda ***dŭrŭstlŭk*** *bar*. "Ama onda dürüstlük var." (Küçükmehmetoğlu, 2017: 56)

Nogay Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Nogay Türkçesinde *+lık, +lik* isimden isim yapım eki alet, yer ismi, soyut isim gibi çeşitli isimler türeten ve işlek kullanılan bir ektir: *kamışlık* "kamışlık", *tavlık* "dağlık", *bätirlik* "kahramanlık", *ötkemlik* "gurur" vs. (Akbaba, 2007: 630; Buran ve Alkaya, 2019: 328).

Aşlıktan, yarlılıktan, yalgızlıktan *korlık körgen halk kimge yatanayagın da bilmeydi.* "Aşlıktan, fakirlikten, yalnızlıktan zarar gören halk kime güveneceğini de bilmiyordu. (Güllüdağ, 1998: 174).

Söz ***baylığı*** *halkımnıñ yorlanmasa mutılar*. "Söz zenginliği halkımın söylenmese unutulur." (Güllüdağ, 1998: 174).

*Onıñ **zegenli** ädemleri 1234 yıllarda temir şriftler men kitap baspalağanlar*. "Onun akıllı insanları 1234 yılında demirden harfler ile kitap basmışlar." (KT-71)

Kırım-Tatar Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde *+lıq, +lik, +luq, +lük* isimden isim yapım eki çeşitli fonksiyonlarda ve çok işlek olarak kullanılan bir ektir: *namazlıq* "seccade", *boyunlıq* "boyunluk", *derslik, tuzluq* "tuzluk", *biberlik, künlük* "günlük" vs. (Yüksel, 2007: 829; Buran ve Alkaya, 2019: 392).

*Ḳızınıñ ablaları oña **ḳastlıḳ** yapalar*. "Kızın ablaları ona kötülük yaparlar." (TY-218)

*Barem meselege **aydınlıḳ** kirset daa, -degen şaḳacılar.* "Bari şu meseleye bir açıklık getirsen ya, demiş şakacılar." (YDG-223)

*Sudaḳ, er devirde, er mevsimde daima **güzelligini** saḳlağan bir yerdir.* "Sudak, her dönemde, her mevsimde daima güzelliğini korumuş bir yerdir." (NK-45)

*Otlarnıñ, çeçekleriniñi köbelekleriniñ renklerindeki **canlılık,** insanlarınıñ, ayvanlarınıñ seslerindeki renk ve **yımşaḳlıḳ** tekrarsızdır.* "Otlarının, çiçeklerinin, kelebeklerinin renklerindeki canlılık; inşalarının, hayvanlarının seslerindeki ahenk ve yumuşaklık eşsizdir." (NK-45)

Karakalpak Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Karakalpak Türkçesinde *+lıq, +lik* isimden isim yapım eki çeşitli fonksiyonlarda çok sık kullanılan bir ektir: *arıqlıq* "zayıflık", *azadlıq* "hürriyet", *qalalıq* "şehirli", *barmaqlıq* "parmaklık" vs. (Uygur, 2007: 552; Buran ve Alkaya, 2019: 457).

*Tülki **sumlıq** oylap: Meniñ awzım oraza ğoy, jora, maydı sen jey ğoy, depti*. "Tilki de kurnazlık düşünüp: Ben oruçluyum arkadaşım, yağı sen ye." (ÇTLM-II-480)

*Tışqan uranı özi menşiklep, öz mülkindey körip, tüwesilmeytuğın ğäziynege iye bolğanday **baylıq** süre beredi*. "Fare ise çukuru benimsemiş, kendi mülkü olarak görmüş. Bitmeyecek bir hazineye sahip olmuş gibi zenginlik içinde yaşamış." (ÇTLM-II-491)

*Bulardıñ arasındağı söz de sol böriniñ **arıqlı**ğı menen iyttiñ **semizliğ**i haqqında boladı.* "Bunların sohbeti de kurdun zayıflığı ve köpeğin bakımlılığı hakkındaymış." (KF-196)

Kumuk Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Kumuk Türkçesinde *+lıq, +lik, +luq, +lük* isimden isim yapım eki en işlek eklerden biridir. Çeşitli fonksiyonlarda kullanılır: *ağaçlıq* "ağaçlık", *otluq* "yemlik", *asıllıq* "asillik", *avtorluq* "yazarlık" vs. (Pekacar, 2007: 967; Buran ve Alkaya, 2019: 521).

Men Dağıstan Paçalıq Universitet ***Uçitellik*** *İnstitutunda oxuyman.* "Dağistan Devlet Üniversitesi Öğretmenlik Enstitüsünde okuyorum." (ÇTLM-II-261)

Ariw söz aytsañ, ***yaxşılıq*** *etseñ, añlamayğan can bolmas, dep.* "Güzel söz söylesen, iyilik yapsan, anlamayan canlı olmaz, diye söylüyor." (ÇTLM-II-265)

Atım Votöpyanov, hünerni busa yimik neçeleni hünerlegen, ***haqıllıklanı*** *atasından üyrendim.* "Adım Votöpyaov, ustalığımı ise benim gibi nicelerini eğiten akıllıklarını atasından öğrendim." (ÇTLM-II-286)

Karaçay-Balkar Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde *+lıq, +lik, +luq, +lük* isimden isim yapım eki işlek olarak kullanılan ekler arasındadır: *erkinlik* "hürriyet", *caşlıq* "gençlik", *künlük* "şemsiye" vs. (Tavkul, 2007: 897; Buran ve Alkaya, 2019: 585).

Qonaqğa barğanda, üyge kire turub "üyügüzge ***igilik****" derge tıyınşlıdı.* "Misafirliğe girildiğinde, eve girerken "evinize iyilik" demek münasiptir." (OKMCC-12)

Nek değende, salamlaşğan adet ***işlenmeklikn****i baş şartıdı; ol aadamğa sıy beriwdü.* "Niçin dendiğinde; çünkü selamlaşma âdeti adabı muaşeretin ilk kuralıdır; bu da insana hürmet etmektir." (OKMCC-12)

*Tişirıw da salam bergen adamğa "****aşxılıq*** *körügüz" dep cuwab qaytarırğa kerekdi*. "Kadın da selam veren adama "iyilik görün" diye cevap vermesi gerekir." (OKMCC-12)

Karay Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Karay Türkçesinde *+lıx, +lik, +lux, +lük* isimden isim yapım eki çeşitli işlevlerde kullanılan işlek bir ektir: *şükürlük, eminlik, konaxlıx, savlux, şirinlik* vs. (Gülsevin, 2010: 78).

*Ayamağın bizdän bar **yaxşılığını***. “Bütün iyiliklerini bizden uzaklaştırma.” (Gülsevin, 2010: 113)

*Otnu suvba söndür, **yamanlıxnı** dostluxba*. “Ateşi suyla söndür, kötülüğü dostlukla.” (Gülsevin, 2010: 117)

*Yarıtxın közlärimizni **yarıxlığıy** bıla*. “Parmaklığınla gözlerimizi aydınlat.” (Gülsevin, 2010: 116)

Güneybatı / Oğuz Grubunda +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Azerbaycan Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *+lIK, +lUK* eki işlek kullanılan eklerden biridir. Çeşitli fonksiyonlarda isimler türetir: *bärklik* “sağlamlık”, *itilik* “keskinlik”, *yazlıġ* “ilkbahar vakti”, *dizlik* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 185; Buran vd., 2020: 55)

*Bir il əvvəl 1995 milyon **manatlıq** daşınmaz əmlak satılmışdısa bu ilin ilk altı ayında 238.3 milyon **manatlıq** əmlak satışı geydə alınıb*. “Geçen yıl 1995 milyon manatlık gayrimenkul pazarı hacmi 2 milyar 583 milyon manat olarak gerçekleşmişti.” (ÇTLM-II-332)

*Günədən olan **uzaqlıqlarına** görə planetlər ardıcıl olaraq Merkuri, Venera, Yer, Mars, Yupiter, Saturn, Uran ve Neptundu*r. “Güneşe uzaklıklarına göre gezegenler sırasıyla Merkür, Venüsi Dünya, Mars, Jüpiter, Stürn, Uranüs ve Neptün’dür.” (ÇTLM-II- 346)

*Bu enerjinin çoxu görünən işıq şəklində elektromaqnit dalğaları şəklində ulduzlarası **boşluğa** yayılır.* “Bu enerjinin çoğu, ışık şeklinde, elektromanyetik dalgalar şeklinde yıldızların arasındaki boşluğa yayılır.” (ÇTLM-II- 347)

Türkmen Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Türkmen Türkçesinde kullanılan *+lIk, +lUk* eki işlek kullanılan eklerden biridir. Ekin birçok fonksiyonu bulunmaktadır: *daaşlık* “taşlık”, *gözlük, doostluk* “dostluk”, *garrılık* “ihtiyarlık”, *gözellik* “güzellik” vs. (Kara, 2007: 250; Buran vd., 2020: 193).

*Aýalym hemmugallym: gyzlara **halyçlyk** hünärini öwredýär*. “Karım da öğretmen, kızlara halıcılık mesleğini öğretiyor.” (TD-145)

*Ol üýtgeşmeler, pes temperaturanyñ derejesine we täsir etme wagtynyñ **uzaklygyna** baglydyr.* “Bu değişmeler, düşük sıcaklığın derecesine ve etki süresinin uzunluğuna bağlıdır.” (ÇTLM-II-568)

Köpýyllyk barlglaryñ görkezişi ýaly, aýagyñ we eliñ amputasiýasyna getirýän sowuk almalarynyñ hemmesi, ***serhoşlygyñ*** *agyr derejesi sinde bolup geçyär*. "Uzun süren araştırmaların gösterdiği gibi ayağın veya elin kesilmesine sebep olan soğuk algınlıklarının hepsi, aşırı sarhoşluk sonucunda olabilir." (ÇTLM-II-568)

Gagavuz Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Gagavuz Türkçesinde kullanılan *+LIk, +LUk* eki işlek kullanılan eklerden biridir. Birçok fonksiyonu olsa da asıl görevi sıfatlardan isim yapmaktır: *darsıklık* "keder", *fenalık, iilik* "iyilik", *gözlük, günnük* "günlük", *zenginnik* "zenginlik", *kızgınnık* "kızgınlık" vs. (Özkan, 2007: 104; Buran vd., 2020: 258)

Adını Aydın koymuşlar, çünkü o ***karannık*** *bayır içindän aydınnaa çıkmış deyni.* "Karanlık dağın içinden aydınlığa çıktığından dolayı adını Aydın koymuşlar." (K2-61)

*Çoktan, pek eski zamannarda ir kala-****yurtlukta*** *yaşamış bir anılmış hergelä çorbacısı, adı Bozbey.* "Çoktan, çok eski zamanlarda Kale-yurtluk'ta anılmış at sürüsü olan bir zengin yaşarmış." (K2-61)

Zaatlı Andreyi küçükkenä, bobası üüredärmiş olsun ii, yapmasın kimseycää ***fenalık****, çalmasın yardım etsin ilinnetmää insanarın yaşamasını*. "Babası Zaatlı Andrey'e küçükken iyi olsun, kimseye kötülük yapmasın, çalmasın, insanların hayatını kolaylaştırmaya yardım etsin diye öğretiyormuş." (P-17)

Türkiye Türkçesinde +lIk/ +lUk İsimden İsim Yapım Eki

Türkiye Türkçesinde kullanılan *+lIk, +lUk* eki işlek kullanılan eklerden biridir. Meslek, uğraş isimleri, soyut isimler vs. türeten çok fonksiyonlu bir ektir: *gündelik, iyilik, mimarlık, bolluk* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 44; Buran vd., 2020: 58).

Babasına göre insanların ***iyiliğine*** *adanan bu on altı neslin devamını o sağlayacaktı*. (A71-13)

Hayatı boyunca yığınla uçak ***yolculuğu*** *yapmıştı ama hiç bu derece yüksek sarsıntı ve tehlike yaşamamıştı*. (A71-13)

Tablo 1.53. İlik kelimesinin ekleşme tablosu.

İlik **kelimesinin** ***+LIK*** **isimden isim yapma eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***+LIK*** **isimden isim yapma ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***İlik*** **kelimesinin** ***+LIK*** **isimden isim yapma eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**

Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+lıḳ, +lik,+luḳ,+lük*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+lıḳ, +lik,+luḳ,+lük*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+lıḳ, +lik,+luḳ, +lük*	X
Çuvaş Türkçesi	*+lĭh, +lĭ̆k, +lĭk*	X
Yakut Türkçesi	*+lık, +lik, +luk, +lük,* *+dık, +dik, +duk, +dük,* *+tık, +tik, +tuk, +tük,* *+nık, +nik, +nuk, +nük*	X
Halaç Türkçesi	*+lık, +lik, +luk,+lük*	X
Özbek Türkçesi	*+lik, +lıq*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+liq, +lik, +lıq, +lük*	X
Altay Türkçesi	*+lık, +lik, +luk, +lük,* *+dık, +dik, +duk, +dük*	X
Hakas Türkçesi	*+lığ, +lĭg, +nığ, +nĭg,* *+tığ, +tĭg*	X

Tuva Türkçesi	*+lıg, +lig, +lug, +lüg,* *+nıg, +nig, +nug, +nüg,* *+dıg, +dig, +dug,+düg,* *+tıg, +tig, +tug, +tüg*	X
Tatar Türkçesi	*+lıḳ,+lĕk*	X
Kazak Türkçesi	*+lıq, +lik, +dıq, +dik,* *+tıq, +tik*	X
Kırgız Türkçesi	*+lık, +lik, +luk, +lük,* *+tık, +tik, +tuk, +tük,* *+dık, +dik, +duk, +dük*	X
Başkurt Türkçesi	*+lıq, +lĭk, +luq, +lŭk*	X
Nogay Türkçesi	*+lık, +lik*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+lıq, +lik, +luq, +lük*	X
Karakalpak Türkçesi	*+lıq, +lik*	X
Kumuk Türkçesi	*+lıq, +lik, +luq, +lük*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+lıq, +lik, +luq, +lük*	X
Karay Türkçesi	*+lıx, +lik, +lux, +lük*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+lıq, +lik, +luq, +lük*	X
Türkmen Türkçesi	*+lık, +lik, +luk, +lük*	X
Gagavuz Türkçesi	*+lık, +lik, +luk, +lük,* *+nık, +nik, +nuk, +nük*	X
Türkiye Türkçesi	*+lık, +lik, +luk, +lük*	X

2.3.1.2. Kil> +gil, +giller

Türkçede kullandığımız isimden isim yapan ve çok işlek olmayan bir *+gil* eki vardır. Genellikle akrabalık isimleri ile kullanılır: *ablamgil, teyzemgil* vs. Bu *+gil* isimden isim yapım eki eklendiği kelime ile ilgili olan kavramlara etki eder. Aslında *+gil* eki burada eklendiği kelimeden yeni kelime türetmez sadece kelimenin anlamının etki alanını, anlamını genişletir. Mesela *teyzemgil* kelimesinde *+gil* eki teyze ve onunla ilgili olan diğer kişilere de etki eder.

İsimden isim yapan *+gil* ekinin aslında bir edat olduğu, zamanla edatın ekleşmiş olduğu gibi görüşler mevcuttur. Ekin ünlü ve ünsüz uyumuna uymaması, iyelik eki almış kelimelerden sonra geldiğinde araya zamir n'sini almaması ve ekin vurgusuz olması, vurguyu kendinden önceki heceye atması ekin bir edat kaynaklı olduğunu düşündürür (Gülsevin, 2004: 1273). Türk dilinde edatların ekleşme temayülü vardır. Bu duruma birçok örnek bulunmaktadır. Fakat *+gil* ekinin anlamına uygun bir edata henüz rastlanılmamıştır.

İsimden isimler türeten *+gil* ekinin edat kaynaklı olması haricinde isim kaynaklı olabileceği gibi görüşler de mevcuttur. En akla yatkın görüş budur. Bu ekin kökenini Çuvaş Türkçesinde bulunan *kil* "ev, aile" kelimesinde aramak gerekir. Bu *+gil* eki Türkmen ve Gagavuz Türkçesi hariç tüm Oğuz grubu lehçelerinde görülür. Bu ekin Çuvaşçadaki *kil* kelimesinden veya bu kelimeye akraba bir kelimeden gelebileceği düşünülmektedir (Ersoy, 2007: 27).

Zeynalov, Çuvaş Türkçesinde kullanılan *kil* "aile" kelimesinin *gil* kelimesinin "ev, aile" manasında birçok çağdaş lehçede varlığını sürdürdüğünü söyler (Zeynalov, 1993: 115).

Akraba isimleri türeten *+gil* isimden isim yapma ekinin *+ki* aitlik eki ile ilgili olduğunu düşünen hatta aitlik eki *+ki* ve isimden isim yapma eki *+l* eklerinin birleşmesi ile oluştuğunu düşünen araştırmacılar da vardır (Deny, 2012: 319). Görüldüğü gibi ekin, iki ekin birleşmesinden meydana geldiğine dair görüşler bulunmaktadır. Fakat bu fikrin zayıf olduğunu ve bu kelimenin kökenini bir kelimede aramak gerektiğini düşünen görüşler de mevcuttur (Demirtaş, 2006: 74).

Moğolcada da *ger* "ev" kelimesi bulunmaktadır. Son seste *r>l* değişimi yaşanmış olabileceğinden Moğolcadaki *ger* "ev" kelimesi ile Çuvaşçadaki *gil* "ev, aile" kelimesi ile ilgili olabilir (Ersoy, 2007: 24). Bu kelime Moğolca ve Çuvaş Türkçesi arasındaki ortak kelimelerden biridir. Birbirlerine alıntılama yoluyla geçmiş olmalıdır.

Ekin, başka bir ek olan *–il* ekinden türemiş olabileceği gibi görüşler de ortaya atılmıştır (Ediskun, 1999: 264; Banguoğlu, 1974: 177). Fakat bu görüş eleştirilmiş ve kabul görmemiştir (Korkmaz, 2009: 143).

İsimden isim yapan *+gil* eki sadece Oğuz grubu lehçelerinde karşımıza çıkar. Oğuz grubu lehçelerinden Gagavuz Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde görülmez iken

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde karşımıza çıkar. Bu ekin kökenini Çuvaş Türkçesinde kullanılan *kil* "aile" kelimesinde aramak mümkündür. Kelime zamanla ekleşmiş ve /k/ sesi /g/ sesine dönüşmüştür. Muhtemelen önceden *teyze kil* "teyzenin ailesi" biçiminde kullanılan kelime gurubu zamanla *teyzemgil* biçimine dönüşmüştür.

Güneybatı / Oğuz Grubunda +gil Eki

Azerbaycan Türkçesinde +gil Eki

Azerbaycan Türkçesinde +*gil* eki akrabalık isimlerinden sonra gelerek topluluk ya da bir olma anlamında kelimeler türetir: *dayımgil* "dayımlar", *Eligil* "Aliler", *halamgil* vs. (Buran vd., 2020: 123; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 185).

Türkiye Türkçesinin Ağızlarında +gil Eki

Türkiye Türkçesinin ağızlarında +*gil* eki işlek kullanılmaktadır. Bu ek kişi, akrabalık vs. isimlerine gelerek aile ve ev ismi türetir: *Aligil, Ayşegil, Komşugil, Halamgil* vs. (Demirtaş, 2006: 71).

Türkiye Türkçesinde +gil Eki

Türkiye Türkçesinde kullanılan +*gil* isimden isim yapan ek genellikle konuşma dilinde işlek bir biçimde kullanılır. Ekin çokluk eki almış +*giller* biçimi de bulunmaktadır. Bu ek şahıs, akrabalık vs. isimlerine gelerek bu isimlerden aile adları ya da bitki ve hayvan gruplarını gösteren isim ve terimler türetir: *ablamgil, annemgil, dedemgil, buğdaygiller* vs. (Buran vd., 2020: 56; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 44).

Tablo 1.54. Kil kelimesinin ekleşme tablosu.

***+gil* ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***+gil* ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Kil* kelimesinin *+gil* eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Azerbaycan Türkçesi	+*gil*	X
Türkiye Türkçesi Ağızları	+*gil, +giller*	X
Türkiye Türkçesi	+*gil, +giller*	X

2.3.1.3. Neŋ> +nIŋ, +nUŋ, +Iŋ, +Uŋ, +ŋ, +DIñ, +DUñ, +nOñ, +DOñ, +z̲Iñ, +z̲Oñ, +nI, +nU, +im, +An

Neŋ "şey, mal" kelimesi zamanla ekleşerek ilgi hâli eki olan *+nIŋ, +nUŋ* ekine dönüşmüştür. Kuznetsov, *neŋ* "şey, mal" kelimesinin ekleşmesi sürecini daha iyi anlatmak için şu örneği verir: *bu eb er nen ol* "bu ev erin malıdır." > ... *ernen ol* > ... *ernin (ol)*> ... *er(n)in*> ... *erin* (Kuznetsov, 1995: 232). Bu örnekte *er eb* "erin evi"

anlamında, *er nen* "erin malı" anlamındadır. Çünkü ilgi hâli eki bazen eksiz de olabilmektedir. Kuznetsov' un bu görüşüne Tomsen, Grönbech, Baskakov, Shaw gibi araştırmacılar da katılır.

Böhtlingk, Radloff, Bang, Bogoroditskiy, Kononov, Şçerbak, Tekin gibi bazı araştırmacılar ilgi hâli ekini *+In, +Un* olarak gösterir ve *+nIn, +nUn* ekinin ilk ünsüzü /n/ sesini ekin bünyesinde saymazlar. Bu /n/ sesinin, üçüncü şahıs ekinin kalıntısı olduğunu söylerler (Kuznetsov, 1995: 231).

Tekin, Ramstedt, Poppe gibi araştırmacılar *+nIŋ, +nUŋ* ilgi hâli ekinin kökeninin Ana Altaycadaki farazi bir *+*n* ekinden geldiği görüşündedirler. Bu farazi olarak gösterilen ek Ana Moğolcada *+*un,* Ana Türkçede ise *+*In* biçiminde tasavvur edilir (Tekin, 2013: 287).

Grönbech de, *+nIŋ, +nUŋ* ilgi hâli ekinin kökeninin *neŋ* "şey" gibi bağımsız bir kelime olabileceğinin mantıklı olduğu konusunda fikir bildirir (Grönbech, 1995: 89).

Ekin *+nIŋ, +nUŋ* biçiminin *+Iŋ, +Uŋ* biçimine dönmesinin sebebi ise eklendiği kelimenin sonundaki */n/* ünsüzü ile iki tane */n/* sesinin çatışması olabilir: *sennin> senin* vs. Eski Türkçede ilgi hâli ekinin *+neŋ* biçiminde de olması *neŋ* "şey" kelimesinden ekleştiğinin kanıtı sayılabilir (Gabain, 1988: 63; Tekin, 2003: 106). Bu durumda Kuznetsov'un görüşüne katılmak, *+nIŋ, +nUŋ* ilgi hâli ekinin *neŋ* "şey, mal" kelimesinden geldiğini söylemek mümkündür.

Eski Türkçede +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Eski Türkçede ilgi hâli eki *+Iŋ, +nIŋ* biçiminde karşımıza çıkar. Yazıtlarda ve n ağzında *+Iŋ* biçimi, yazmalarda ise daha çok *+nIŋ* biçimi kullanılır. Ek, bu dönemde düzlük- yuvarlaklık uyumuna uymaz. Uygur Türkçesinde ekin *+näŋ* şekli de görülür: *monçukuŋ, iligniŋ, alkunuŋ, taşıŋ, bägnäŋ* "beyin" vs. (Gabain, 1988: 63; Tekin, 2003: 106).

*Yeğen Siliğ **Beğiŋ** kedimliğ toruğ at binip teğdi.* "Yeğen Siliğ Bey'in giyimli doru atına binip hücum etti." (KT D-33)

*İğidmiş **kağanıŋın** sabın almatın yir sayu bardığ.* "Beslemiş kağanının sözünü dinlemeyip her tarafa gittin." (KT G-9)

Türük ***bodunıŋ*** *ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş*. "Türk halkının devletini (ve) yasalarının yönetivermiş ve düzenleyivermişler." (BK D-3)

Tabgaç ***kaganıŋ*** *içreki bedizçiğ ıttı.* "Çin hakanının has sanatçılarını gönderdiler." (KT G-12)

Karahanlı Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIŋ, +nUŋ* biçimindedir. Ekin bu dönemde yuvarlak biçimleri de görülür: *atanıŋ* "atanın", *ölümnüŋ* "ölümün", *ananıŋ* "annenin" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 29).

Orun kıldı artuk ***özine*** *yakın, ağırladı aşru bağırsaklıkın*. "Kendisinin yanı-başında yer verdi, ona aşırı bir iltifat ve hürmet gösterdi." (KB-5038)

Atanıŋ ananıŋ *ölümi tükel, oğul kızka pend ol ukup özke al*. "Ana-babanın ölümü çocuklar için tam bir nasihattir; bunu anlayıp, benimse." (KB-5158)

Evin barkın örte sığıl burhanın, ***anıŋ*** *ornı mescid cemâat kılın.* "Onların evini-barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına islâm cemâati toplansın." (KB-5486)

Tili yalğan ***erniŋ*** *cefa kılkı ol, cefa kimde erse uş ol yılkı ol.* "Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketi cefadır, cefa kimde ise, o kimse hayvandır." (KB-2041)

Orta Türkçede +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Harezm Türkçesinde ilgi hâli eki *+ŋ, +nIŋ, +nUŋ* biçimindedir: *Abu lehebning* "Ebu Lehebin", *atalarıñ* "ataların", *meniŋ* "benim" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 61).

Valī ašnı xoş asraŋ bé:rmeŋiz ranc, kim ol ***ašnıŋ*** *bahāsı yüz tümen genç*. (HŞ-964)

Munuŋ *tég o:trup anlar a:ra şírín, kéçip bu qaďğu bi:rle ö:z cānındın.* (HŞ-970)

Yā ʿÖmer men Taŋrı ***teʿālānıŋ*** *qulı turur-men taqı resūl turur-men*. (NF-45/12)

Kıpçak Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIŋ* biçimindedir. Zamirlerde ise *+ıŋ* şeklinde kullanılır: *ananıŋ* "annenin", *kimnin* "kimin", *ölümniŋ* "ölümün", *suçının* "suçunun" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 64).

Ol ***ḫocalarnıŋ*** *ulusı bularnı çıḳärġän kişige yüzaltun ayttı.* "O hocaların büyüğü bunları çıkaran kişiye yüz altın vereceğini söyledi." (GT-44b/8-9)

Ḳaranıŋ *munda yazuḳı yoḳ turur*. "Zencinin bunda günahı yoktur." (GT-48a/6)

*Ol ḳara div çehreli **ḳulnıŋ** kétürür şureti köŋülge melal.* “O kara dev çehreli kulun, getirir sureti gönüle melal.” (GT-47b/9-10)

Çağatay Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIŋ, +nUŋ* biçimindedir. Bazen *+nIŋ, +nUŋ* ekleri yerine *+nI* ekinin geldiği de görülür: *okınıŋ* “okunun”, *söznüŋ* “sözün”, *atamnıŋ* “atamın”, *sunıŋ* “suyun” vs. (Eckmann, 2009: 69).

*Kim tapmas **anıŋ** alıda mevcūd sivāḥ.* (Eckmann, 2009: 239)

*ᶜ**Işḳnıŋ** üçünçi ḳısmı şıddıḳlar ᶜaşḳıdur*. (Eckmann, 2009: 239)

*Allıda **bıdillikimniŋ** dāstānını ötkerü.* (Eckmann, 2009: 250)

Eski Türkiye Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Eski Türkiye Türkçesinde ilgi hâli eki diğer tarihi lehçelerden farklı olarak yuvarlaklaşmış bir biçimde *+nUŋ ve +Uŋ* olarak karşımıza çıkar. Ünlü ile biten kelimelere *+nUŋ*, ünsüz ile biten kelimelere ise *+Uŋ* biçiminde gelir: *dünyanuŋ* “dünyanın”, *pencerelerüŋ* “pencerelerin”, *canlaruŋ* “canların” vs. (Gülsevin, 1997: 25).

*Ferişte **ṭaġuŋ** ḳuvvetin ve ḳatılıgın deŋledi*. (KE- 42/3)

***Ordumuŋ** ḫaberin bilürmisin digil maŋa*. (DK-45)

*Dünyaya inanursan rızka **benümdür** dirsin/ niçin yalan söylersin hiç sen didügüŋ olmaz.* (YE-60/2)

Uzak Lehçelerde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Çuvaş Türkçesinde ilgi hâli eki *+n, +ĭn, +ĭ̆n* biçimindedir. İlgi hâlinin bazen eksiz yapıldığı da görülür: *yalĭn* “köyün”, *şırman* “derenin”, *şınĭn* “insanın” vs. (Ersoy, 2018: 31; Ersoy, 2007: 1304).

*Halī̆ kī̆rhi **kaşĭn** kiçem şĭplīhĭnçe kupĭs sassi havaslĭn yanĭrat’*. “Şimdi sonbahar gecesinin sıkıcı sessizliğide akerdeon sesi harika şekilde yankılanıyor.” (S-3)

*Pĭ̆r **upanĭn** viśĭ̆ şurĭ̆ tet.* “Bir ayının üç yavrusu var imiş.” (ÇHS-73)

*Çĭvaş **halīhī̆n** kun- şulĭ̆ vĭrĭm ta puyan.* “Çuvaş halkının yaşamı uzun ve zengindir.” (HS-86)

Saha (Yakut) Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde ilgi hâli eki görülmemektedir. İlgi hâli ekinin sadece izlerinin kaldığı düşünülmektedir. İlgi hâli, ad tamlamalarında iyelik ekleri getirilerek yapılmaktadır (Kirişçioğlu, 2018: 131; Kirişçioğlu, 2007: 1258).

Halaç Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Halaç Türkçesinde ilgi hâli eki *+(I)yn* şeklindedir: *şairleriyn* "şairlerin", *yurtumiyn* "yurdumun", *içgiliyn* "içenin", *bakıyn* "bağın" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 211).

Süläyman karınçaň bī şüşäň içey koturdu, yaney däk / yanıya ta bī buġda hattırdı. ***Şüşäň*** *aġzıň bäm bärk muşammalattı, oçaġlan kökdä hastırdı.* "Süleyman karıncayı bir şişenin içine koydurdu. Yanına da bir buğday attırdı. Şişenin ağzını da sıkıca kapattırdı, sonra da şişenin ağzından (havaya) astırdı." (Işıklı, 2010: 165)

Gut gut şayalï, bo Mollā ***Nasräddīnin*** *numurhasï yō'arti*. "Gıt gıt diye öterlerken bu Molla Nasrettinin yumurtası yoktu." (Işıklı, 2010: 88)

Közlärimiň *nururu. /* ***Tizlärimin*** *zururu. /* ***Kälbimin*** *kurururu. / Äzizvafaluġ dutsum. "*Gözlerimin nurudur. / Dizlerimin desteğidir. / Kalbimin gururudur. / Aziz vefalı dostum." (Işıklı, 2010: 79)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Özbek Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Özbek Türkçesinde ilgi hâli eki *+ning*'dir. Fakat bazı durumlarda ilgi hâli eki *+nI* biçiminde de kullanılmaktadır: *bizing* "bizim*", buning* "bunun", *uning* "onun" vs. (Buran ve Alkaya, 2014: 37; Öztürk, 2007: 311).

Kämålåt yåşigä yetgän ***ådämning*** *muhäbbäti häm kâmil bolär ekän.* "Olgunluk yaşına gelen insanın muhabbeti de kâmil olurmuş." (ÇTLM-II-416)

İkki kündän keyin ***özining*** *häm ölişidän korḳıb yåmån niyätidän ḳaytdi.* "İki gün sonra kendisinin de öleceğinden korkarak bu kötü niyetinden vazgeçmiş." (ÇTLM-II-418)

Sen ***särkärdärning*** *ḳaçån ölişini bilding, endi* ***özingning*** *ḳaçån ölişingni häm biläsänmi?* "Sen komutanın ne zaman öleceğini bildin, şimdi kendinin ne zaman öleceğini de bilebilecek misin? " (ÇTLM-II-418)

Yeni Uygur Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Yeni Uygur Türkçesinde ilgi hâli eki diğer lehçelerdekinden farklı olarak sadece tek biçimli olarak *+niñ* biçiminde kullanılmaktadır: *atniñ* "atın", *öyniñ* "evin", *qolniñ* "elin" vs. (Buran ve Alkaya, 2014: 111; Ersoy, 2007: 377).

***Ökizlerniñ** birlik içide ḳoġdinişiġa duç keldi*. "Öküzlerin birlik içinde savunması ile karşılaşıyordu." (EGHH-9)

***Arslanniñ** istiginimu bu idi*. "Arslanın istediği de buydu." (EGHH-9)

Kuzeydoğu Grubunda +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Altay Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Altay Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ, +DIñ* biçiminde kullanılmaktadır: *cerdiñ* "yerin", *coldıñ* "yolun", *emniñ* "ilacın" vs. (Buran vd.,2019: 42; Dilek, 2007: 1037).

***Tanıspaydıŋ** enezi külümzirenip, onıŋ bajın sıymadı.* "Tanıspay'ın annesi gülümseyerek, onun başını okşadı." (AT-15)

*Men **cayaaçınıŋ** baştapkı künde büdürgen kerekterin körgömdiy turadım*. "Ben tanrının ilk günde yarattığı ihtiyaçları görmüş gibi oldum." (AT-64)

*Seniŋ kan-altay **kayalarınıŋ** töştörin kurçap küülegilegen. Senin han-altaŋ töştörin kurçap küülegilegen*. "Senin Han-Altay kay kayalarının göğüslerini kuşatıp ilkbaharı getirmişti." (AT-64)

Hakas Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Hakas Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ, +tIñ* biçiminde kullanılmaktadır. Tonlu ünsüzlerden sonra *+nIñ* biçimi kullanılırken tonsuz ünsüzlerden sonra *+tIñ* biçimi kullanılır: *adanıñ* "babanın", *arğıstıñ* "arkadaşın", *çeyĭñ* "çayın" *vs.* (Buran vd.,2019: 134; Arıkoğlu, 2007: 1104).

*Xar **altınañ** pastağı,çaxsı porçolar sıxxlap kilgenner*. "Kar altından ilk önce, güzel tomurcuklar çıktı." (Kara, 2005: 429)

***Miniĭñ** dee xızımnıñ adı Katris.* "Benim kızımın adı da Katris." (XÖ-114/27)

***Ağıriinıñ** sıltaanda xarındazım çılığa par polbin salğan*. "Kardeşim ağrı sebebiyle toplantıya gidemedi." (Kara, 2005: 429)

*Ol **miniŋ** xada töreen xarındazım nimes*. “O benimle birlikte doğan kardeşim değil.” (XÖ-52/18)

Tuva Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Tuva Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ, +nUñ, +DIñ, +DUñ* biçiminde kullanılmaktadır. Tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra *+nIñ, +nUñ,* tonsuz ünsüzlerden sonra ise *+tIñ, +tUñ*, */l/* ünsüzünden sonra ise *+dIñ, +dUñ* biçiminde kullanılır: *emçiniñ* “doktorun”, *holduñ* “kolun”, *çıldıñ* “yılın” vs. (Buran vd.,2019: 210; Arıkoğlu, 2007: 1178).

***Avanıŋ** amdannıg ak südün kım ijikseves boor…”*Annenin tatlı ak sütünü kim içmek istemez.” (Tosun, 2011: 78).

*Ulug-**Aŋçınıŋ** hanın magaçınnar işken*. “Ulug- Aŋçının kanını eşkıyalar içmiş.” (ÇU-19:21)

***Açaŋnıŋ** sözün saktıp çor, oğlum digen*. “Babanın sözünü hatırla oğlum demiş.” (IB-18:28)

***Agılıgnıŋ** çoğum işti mırıŋay magalıg*. “Agılıg’ın gerçek içi/ merkezi gerekten muhteşem.” (IB-67/6)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Tatar Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Tatar Türkçesinde ilgi hâli eki *+nıñ, +nĭñ* biçiminde kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde ilgi hâli ekinin yuvarlak biçimi yoktur: *maynıñ* “mayısın”, *Azatnıñ* “Azat’ın”, : *başkalanıñ* “başkentin”, *öynĭñ* “evin” vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 44; Öner, 2007: 209).

*Öçile avılındağı **anamnıñ** atası bulğan babayğa qaytarıp birgen*. “Öçile köyümdeki anamın babası olan dedeme göndermiş.” (İQ-15)

*Ügiy **ebineñ** altı kügerçennere ecende min ber çewke bulğanğa, mine yılasam yuwatuwçı, irkeleniym…* “Üvey annemin altı güvercini içinde ben bir karga olduğum için beni ağlasam avutacak…”(İQ-15)

***Patşanıñ** ber bayı bula, ışanıçlı bayı.* “Padişahın bir zengini vardır, güvenilir zengini.” (ÇTLM-II-52)

Kazak Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Kazak Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ, +dIñ, +tIñ* biçiminde kullanılmaktadır. Ünlü ve */m/, /n/, /ñ/* ünsüzlerinden biri ile biten kelimeye *+nIñ,* tonlu ünsüzlerden sonra ise *+dIñ* biçiminde gelmektedir*: bizdiñ* "bizim", *qızdıñ* "kızın", *tildiñ* "dilin", *özimniñ* "kendimin" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 106; Tamir, 2007: 451).

*Är **adamnıñ** tuwğan jeri boladı.* "Her insanın doğduğu bir yer vardır." (ÇTML-I-576)

*Men **elibizdiñ** bir tulğası boluwdı armandaymın*. "Ben halkımızın bir bireyi olmayı hayal ediyorum." (ÇTML-I-577)

Kırgız Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Kırgız Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIn, +nUn, +dIn, +dUn, +tIn, +tUn* biçimindedir. Ekin benzeşmeye ve yuvarlaklaşmaya uğramış türevleri de bulunmaktadır: *tündün* "gecenin", *üydün* "evin", *cıldın* "yılın", *enenin* "annenin" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 178; Çengel, 2007: 508).

***Maqal-laqaptardın, frazeologizmderdin** köbü birdey ce oqşoş.* "Atasözlerinin, deyimlerin çoğu aynı veya benzer." (KA-82)

***Baqıttın** atası köp cıldan beri çaban bolup işteyt.* "Bakıt'ın babası yıllardır çoban olarak yaşıyor." (K-30)

*Baqıt **kekiliknin** uçqan tarapqa bir topqo deyre suqtanıp qarap turdı.* "Baqıt kekliğin uçtuğu tarafa uzunca bir süre hayranlıkla baktı." (K-30)

Başkurt Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Başkurt Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ, +nĭñ, +noñ, +nöñ, +dıñ, +dĭñ, +doñ, +döñ, +tıñ, +tĭn, +toñ, +töñ, +z̲ıñ, +z̲ĭñ, +z̲oñ, +z̲öñ* şeklindedir. Ünlü ile biten kelimelere *+nIñ, +nĭñ, +noñ, +nöñ* biçimi; */l/, /m/, /n/, /ñ/* ile biten kelimelere *+dıñ, +dĭñ, +doñ, +döñ* biçimi; tonsuz ünsüz ile biten kelimelere *+tıñ, +tĭn, +toñ, +töñ* biçimi; /r/, /w/, /y/, /z/ ile biten kelimelere ise *+z̲ıñ, +z̲ĭñ, +z̲oñ, +z̲öñ* şekli ile gelmektedir*: attıñ* "atın", *tayz̲ıñ* "tayın", *köndöñ* "günün", *balanıñ* "çocuğun" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 250; Ersoy, 2007: 766).

Bına oşo izgĕ bĕlĕm ***yortonoñ*** *işĕkterĕ asıḳ*. "İşte tam da bu kutsal eğitim yuvasının kapıları açık." (ÇTLM-I-78)

Tormoşka yul bire torġan ***kĕşĕnĕn*** *aḳılın, zihĕnĕn torġan,* ***donyanıñ*** *biḫisap sĕrżerĕn töşöndöre torġan güzel ḫazina- mektep.* "Hayata yol alan insanın aklını, zihnini geliştiren, dünyanın sayısız sırlarını açıklayan güzel hazine, okuldur." (ÇTLM-I-78)

Bĕlĕm ***ḫażinahınıñ*** *tevgĕ işĕgĕ mektep işĕgĕ mĕnen asıla*. "Bilim hazinesinin ilk kapısı okul kapısı ile açılır." (ÇTLM-I-78)

Nogay Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Nogay Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ, +dIñ, +tIñ* biçimindedir. Tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra *+dIñ*, tonsuz ünsüzlerden sonra *+tIñ*; */m/, /n/, /ñ/* geniz ünsüzlerinden sonra *+nIñ* biçiminde kullanılır: *baladıñ* "çocuğun", *bizdiñ* "bizim", *qızdıñ* "kızın", *özimniñ* "kendimin" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 308; Akbaba, 2007: 634).

Aysıluw uyanğanda ***üydiñ*** *işi yarıq bolıp baslağan edi.* "Aysıluv uyandığında evin içi aydınlanmaya başlamıştı."(BT-370)

Qoreyedan kitap ***baspadıñ*** *bu yañı sulıbı yaponiyağa köşken*. "Koredeki kitap basımının bu yeni kabiliyeti Japonya'ya da geçmiş." (ÇTLM-II-379)

Qobızdıñ *iyesi, tek bu awılğa tuwıl, qoban boyında yaşağan bari awıllarğa da belgili qobızşı Nurxan.* "Kopuzun sahibi sadece bu köyde değil, kuban boyunda yaşayan bütün köylerde tanınmış bir kopuzcu olan Nurhan'dı." (ÇTLM-II-382)

Kırım-Tatar Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ* biçimindedir*: balanıñ* "çocuğun", *ekimlerni*ñ "doktorların", *ekisiniñ* "ikisinin" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 376; Yüksel, 2007: 845).

Bir zamanda ***tuvarcanıñ*** *üç ḳızı bar eken*. "Bir zamanlar bir çobanın üç ḳızı var imiş." (TY-219)

Padişa ḳaytḳanda ***ḳarısınıñ*** *betine tüküre, keçip kete.* "Padişah döndüğünde karısının yüzüne tükürür, geçip gider." (TY-220)

Karakalpak Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Karakalpak Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIñ, +dIñ, +tIñ, +Iñ* şeklindedir. Ünlü ve */m/, /n/, /ñ/* geniz ünsüzleri ile biten kelimelere *+nIñ*; tonlu ünsüzlerden sonra *+dIñ*; tonsuz ünsüzlerden sonra *+tIñ;* birinci ve ikinci tekil şahıs zamirlerinden sonra ise *+Iñ* biçimleri ile kullanılmaktadır: *balanıñ* "çocuğun", *üydiñ* "evin", *kimniñ* "kimin", *seniñ* "senin" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 438; Uygur, 2007: 570).

Üç jüz alpıs ***ḳızlarıŋ*** *bar nayzalı/ Söylegen* ***sözleriŋ*** *paldan mazalı*. "Üç yüz altmış kızın var mızraklı/ Söyleyen sözlerin baldan tatlı." (Kaygısız, 2020: 68)

Ziyvar minip han ***ataŋnıŋ*** *tahtına/* ***Ataŋıŋ*** *öligin tartar gürjiler.* "Ziyvar oturup han atanın tahtına, Atanın ölüsünü çeker boğalar." (Kaygısız, 2020: 59)

Taḳtapolat ***hannıŋ*** *ḳızı hanga ediŋ/ Kelin bolıp Noġayġa bas iyersen.* "Taktapolat hanın kızı han gibiydin, Gelin olup Nogay'a baş eğersin." (Kaygısız, 2020: 59)

Toḳal degen söz süyekten ötkende/ ***Noġaylınıŋ*** *tandırınday küyerseŋ*. "Tokali denen söz kemikten geçince, Nogaylı'nın tandırı gibi yanarsın." (Kaygısız, 2020: 59)

Kumuk Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Kumuk Türkçesinde ilgi hâli eki *+nI, +nU* biçimindedir: *almanı* "elmanın", *gemeni* "geminin", *yolnu* "yolun", *tavnu* "dağın" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 508; Pekacar, 2007: 977).

Mesepni *altın varaq bayrağı.* "Mezhebin altın yaprak bayrağı." (Baş, 2019: 26)

Quvançlı ***tepsileriŋ*** *cıyılmas*. "Kıvançlı sofraların dağılmaz." (Baş, 2019: 26)

Har ***batgıçnı*** *taşların tutaştırgan*. "Her merdivenin taşlarını bitiştirmiş." (Baş, 2019: 30)

Kitaplarıŋ *har yağına tozulsun.* "Kitapların her yana tozulsun." (Baş, 2019: 31)

Karaçay-Balkar Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde ilgi hâli eki *+nI, +nU* biçimindedir. Birinci ve ikinci tekil şahıs iyelik eki alan isimlere ilgi hâli eki geldiğinde ekteki */n/* sesi düşer: *üynü* "evin", *qoynu* "koyunun", *sabiyni* "çocuğun", *terekni* "ağacın" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 572; Tavkul, 2007: 903).

*Amma endi va caşıŋ da bosun en yakından **evlatıŋ** da bosun **iyeniŋ** da bolsun mahtanıp oḳuna minip kelelle.* “Ama artık oğlun olsun en yakınından evladın da olsun yeğenin de olsun övünerek bile binip gelirler.” (Günay, 2016: 99)

*Teyri **alanı** birin aytġallay a ayaḳla da igi bolup ḳallıḳla.* “Vallahi onların birini söylediğinde ayaklar hemen iyi olacak.” (Günay, 2016: 99)

***Dedeni** üsünden kişiçik oŋmazlık diyille.* “O dedenin hakkında onmayasıca adam derlerdi” (Günay, 2016: 100)

Karay Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Karay Türkçesinde ilgi hâli eki *+nIn, +nUn, +In, +Un, +im* biçimindedir: *adamnın* “adamın”, *başıyıznın* “başınızın”, *yılısuvnun* “hamamın”, *ölümnün* “ölümün” vs. (Gülsevin, 2010: 101).

*Karay tili- birisi Türk **uluslarnın** eski tillärindän.* “Karay dili Türk uluslarının eski dillerinden birisidir.” (Gülsevin, 2010: 115)

*Ki yerinçi etkäni **Tenrinin** kıŋğır kişi; da tüzlär bıla sırı **anın**.* “Çünkü Tanrı’nın nefret ettiği doğru yoldan sapmış kişidir, onun sırrı doğrularladır.” (Gülsevin, 2010: 117)

***Siznin** yeriyizdä enk biyik tavı kaysıdır?* “Sizin ülkenizin en büyük dağı hangisidir?” (Gülsevin, 2010: 128)

Güneybatı / Oğuz Grubunda +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Azerbaycan Türkçesinde ilgi hâli eki ünsüzlerden sonra *+In, +Un* biçiminde; ünlülerden sonra ise *+nIn, +nUn* biçiminde kullanılmaktadır: *körpünün* “köprünün”, *gelemin* “kalemin”, *dostun* vs. (Buran vd., 2010: 109; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 194).

*Birdän necä oldusa, gäzdikläri çämänlik bircä **anın** içindä ġan selinä boyandı*. (Güneş, 2009: 44)

*Män gözlük ġoyuram, gözlärim çoḫ zäifdir, amma **yoldaşlarımın** gözläri çoḫ salamatdı*. (Güneş, 2009: 45)

*Sähärsiz mähbäs **gecälärinin** on dörd illik ġaranlığında heç käsin maraġlanmadığı, heç käsin soruşmadığı Kazım bu nigaran färziyyälärlä yaşamışdı.* (*Güneş, 2009: 45)*

Türkmen Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Türkmen Türkçesinde ilgi hâli eki *+Iñ, +Uñ, +nIñ, +nUñ, +ñ*'dır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekin son ünsüzü geniz *n*'si iledir. Ayrıca ikinci heceden sonra ekin yuvarlak biçimleri kullanılmaz. İlgi hal, ekinin *+ŋ* biçimi diğer çağdaş lehçelerde karşımıza çıkmaz. İlgi hâli bazen eksiz de yapılabilir: *göznüñ* "gözün", *öyüñ* "evin", *obaañ* "obanın" vs. (Buran vd., 2010: 178; Kara, 2007: 256).

Sallançakdaky çaga ***bogazyna*** *sygdygyndan çyrlaýardy.* "Salıncaktaki çocuk boğazının (avazı çıktığı kadar) yettiğinden bağırıyordu." (Töre, 2021: 129)

Saglygyny goramak, berkitmek öňi bilen her bir ***adamyň*** *özüne baglydyr.* "Sağlığını korumak, güçlendirmek öncelikle her insanın kendisine bağlıdır." (Töre, 2021: 217)

Ilkinji Türkmen ***galamgärleriniň*** *we milli mirasy öwrenijileriň biri.* "İlk Türkmen yazıcılarının ve milli mirası öğrenenlerden biri." (Töre, 2021: 111)

Gagavuz Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Gagavuz Türkçesinde ilgi hâli eki ünsüzlerden sonra *+In, +Un* biçiminde; ünlülerden sonra ise *+nIn, +nUn* biçiminde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünsüz düşmesi ve ünlü benzeşmesi ses olaylarından sonra ekin *+An* biçimi de görülür*: bezin, dostu, sokaan* "sokağın", *küreen* "küreğin" vs. (Buran vd., 2010: 246; Özkan, 2007: 114).

Hep bu vakit ***ölünün*** *evindä toplandılar hısımları*. (C-217)

Başka ***padişahlıkların*** *politsiyası.* (C-270)

Çalışkan ***kuşun*** *yuvası verilirmiş*. (GF-106)

Türkiye Türkçesinde +Iŋ/ +Uŋ/ +nIŋ/ +nUŋ İlgi Hâli Eki

Türkiye Türkçesinde ilgi hâli eki ünsüzlerden sonra *+In, +Un* biçiminde ünlülerden sonra ise *+nIn, +nUn* biçiminde kullanılmaktadır: *kapının, koltuğun, elmanın, defterin* vs. (Buran vd., 2010: 42; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 51).

Şu anda ***gözlerinin*** *önndeki kale işte o olmalıydı*. (A71-171)

Belki de annesini ve babasını ***özlemenin*** *getirdiği bir sonuç yahut gurbette hasreti çekilen vatan duygusu.* (A71-171)

Tablo 1.3. Neŋ kelimesinin ekleşme tablosu.

İlgi hâli ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler	**İlgi hâli ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Neŋ* kelimesinin ilgi hâli eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+Iŋ, +nIŋ, +nUŋ*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+ŋ, +nIŋ, +nUŋ, +Iŋ*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+Uŋ, +nUŋ*	X
Çuvaş Türkçesi	*+n, +ĭn, +ɪ̆n*	X
Yakut Türkçesi	*ø*	X
Halaç Türkçesi	*+(I)yn*	X
Özbek Türkçesi	*+ning, +nI*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+niñ*	X
Altay Türkçesi	*+nIñ, +DIñ*	X
Hakas Türkçesi	*+nIñ, +tIñ*	X
Tuva Türkçesi	*+nIñ, +nUñ, +DIñ, +DUñ*	X
Tatar Türkçesi	*+nıñ, +nĭñ*	X
Kazak Türkçesi	*+nIñ, +dIñ, +tIñ*	X

Kırgız Türkçesi	*+nIn,+nUn, +dIn, +dUn, +tIn, +tUn*	X
Başkurt Türkçesi	*+nIñ, +nıñ, +noñ, +nöñ, +dıñ, +dıñ, +doñ, +döñ, +tıñ, +tĭn, +toñ, +töñ, +z̲ıñ, +z̲ĭñ, +z̲oñ, +z̲öñ*	X
Nogay Türkçesi	*+nIñ, +dIñ, +tIñ*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+nIñ*	X
Karakalpak Türkçesi	*+nIñ, +dIñ, +tIñ, +Iñ*	X
Kumuk Türkçesi	*+nI, +nU*	X
Kumuk Türkçesi	*+nI, +nU*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+nI, +nU*	X
Karay Türkçesi	*+nIn, +nUn, +In, +Un, +im*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+In, +Un; +nIn, +nUn*	X
Türkmen Türkçesi	*+Iñ, +Uñ, +nIñ, +nUñ, +ñ*	X
Gagavuz Türkçesi	*+In, +Un; +nIn, +nUn, +An*	X
Türkiye Türkçesi	*+In, +Un; +nIn, +nUn*	X

2.3.1.4. Yok> -ok, -ak, -yok

Yok kelimesi Türkmen Türkçesinde üçüncü tip şimdiki zaman çekiminde ekleşmiş olarak kendini gösterir. *Yok* kelimesi ekleşirken başındaki /y/ sesini kaybeder: *alanımyok> alamo:k.* Bu yapı oğuz grubu lehçelerinden sadece Türkmen Türkçesinde karşımıza çıkar (Delice, 2010: 120).

Özbek ve Uygur Türkçelerinde *yok* kelimesi görülen geçmiş zaman çekiminde karşımıza çıkar fakat kendinden önceki kelimeye ekleşmemiştir: *yazġiniñ yok* "yazmıyorsun" vs. Kırgız Türkçesinde de *yok* kelimesi ikinci tip şimdiki zamanın olumsuz çekiminde karşımıza çıkar. Fakat kelime yine kendinden önceki kelimeye ekleşmemiştir: *aytkan cokmun* "söylemedim" vs. Ayrıca birinci gelecek zaman çekiminin olumsuzunda da *yok* kelimesi kullanılır. Kazak Türkçesinde ikinci tip şimdiki zamanın olumsuz çekimi *yok* kelimesi ile yapılır. Ayrıca birinci gelecek zaman çekiminin olumsuzunda da *yok* kelimesi kullanılır. Nogay Türkçesinde birinci tip öğrenilen geçmiş zaman çekiminin olumsuzu *yok* kelimesi ile yapılır. Karakalpak Türkçesinde birinci tip öğrenilen geçmiş zaman çekiminin olumsuzunda da *yok* kelimesi kullanılır. Yakut Türkçesinde yapılan geçmiş zamanlardan birinin olumsuz çekiminde *yok* kelimesini görürüz. Ama bunların hiçbirinde *yok* kelimesi Türkmen Türkçesindeki gibi kendinden önceki kelimeye ekleşmiş değildir.

Uzak Lehçelerde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Yakut Türkçesi Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Yakut Türkçesinde nadir olarak kullanılan geçmiş zaman çekiminin olumsuz şekli yok kelimesi ile yapılır. Fiil kök veya tabanına *–bIt, -pIt* eklerinin, şahıs eklerinin ve *suox* "yok" kelimesinin gelmesi ile yapılan çekim şöyledir: *aspıtım suox* "açmamışım" vs. (Kirişçioğlu, 2018: 138).

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Özbek Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Özbek Türkçesinde ikinci tip görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi *yok* kelimesi ile yapılır. Fiil kök ya da tabanına *+gän* sıfat fiil ekinin, iyelik ekinin ve *yoq* kelimesinin gelmesi ile çekim gerçekleşir: *tilägän yoq "*dilemedim" vs. Özbek Türkçesinde üçüncü tip istek kipinin olumsuzu ise fiil tabanına *–gü* eki ve iyelik ekinin

gelmesinden sonra *yoq* kelimesinin gelmesi ile yapılır: *kelgüm yoq* "gelesim yok" vs. (Öztürk, 2007: 323).

Üy-ruzġår qılib biran kün ***yäyrägänim yoq.*** "Ev işlerinden bir gün eğlenmedim." (Öztürk, 2007: 323)

Men undåq ***degänim yoq*****.** "Ben öyle demedim" (Öztürk, 2007: 323)

Yeni Uygur Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Yeni Uygur Türkçesinde ikinci tip belirsiz görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi *yok* kelimesi ile yapılır. Fiil kök ya da tabanına *+gän* sıfat fiil ekinin, iyelik ekinin ve *yoq* kelimesinin gelmesi ile çekim gerçekleşir: *yazġinim yoq* "yazmadım", *yazġini yoq* "yazmadılar" vs. Üçüncü tip gelecek zaman olumsuz çekimde de *yoq* kelimesini görürüz. Fiil tabanına *–gü* eki ve iyelik ekinin gelmesinden sonra *yoq* kelimesi gelir: *algum yoq* "almayacağım", *bilgüŋ yoq* "bilmeyeceksin" vs. Üçüncü tip istek kipinin de olumsuzu ise fiil tabanına *–gü* eki ve iyelik ekinin gelmesinden sonra *yoq* kelimesi gelir: *içküŋ yoq* "içmek istemiyorsun" vs. (Ersoy, 2007: 393).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Kazak Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Kazak Türkçesinde ikinci tip şimdiki zamanın olumsuz çekimi *yok* kelimesi ile yapılır. Fiil tabanın *–p* zarf-fiil eki almış şeklinden sonra *kiyatır-, baratır-, tur-, jür-* yardımcı fiillerinden birinin ve ardından *yok* kelimesine şahıs eklerinin gelmesi ile çekim yapılır: *körip jatqan joqsıñdar* "görmüyorsunuz", *jazıp otırğan joqsıñ* "yazmıyorsun" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 112). Birinci gelecek zaman çekiminin olumsuzunda da *yok* kelimesi kullanılır. Fiil kök ya da tabanına *-ğalı* ekinin gelmesinden sonra *jatır-, jür-, otır-, tur-* yardımcı fiillerinden birinin gelmesi ve ardından *joq* kelimesine şahıs eklerinin gelmesi ile çekim tamamlanır: *barğalı jatkan joqsıñ* "gitmeyeceksin", *kelgeli otırğan joqsıñdar* "gelmeyeceksiniz" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 113).

Kırgız Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Kırgız Türkçesinde ikinci tip şimdiki zamanın olumsuz çekimi *yok* kelimesi ile yapılır. Fiil kök ya da tabanına *–GAn* sıfat-fiil ekinin ve şahıs ekinin gelmesinden sonra *cok* kelimesinin gelmesi ile olumsuz çekim yapılır: *cegenim cok* "yemedim", *cegeniñ cok* "yemedin" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 183). Birinci tip istek kipinin olumsuz çekimi

yok kelimesi ile yapılır. Fiil kök ya da tabanına +*GU* eki, iyelik eki ve *cok* kelimesinin gelmesi ile çekim tamamlanır: *açkın cok* "açasın yok", *açkısı cok* "açası yok" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 188).

Nogay Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Nogay Türkçesinde birinci tip öğrenilen geçmiş zaman çekiminin olumsuzu *yok* kelimesi ile yapılır. Fiil kök veya tabanına *–GAn* sıfat-fiil ekinin ve iyelik kaynaklı şahıs eklerinin ve *yok* kelimesinin gelmesi ile çekim gerçekleşir: *barganıñ yok* "gitmedin", *barganı yok* "gitmedi" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 302).

Karakalpak Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Karakalpak Türkçesinde birinci tip öğrenilen geçmiş zaman çekiminin olumsuzunda *yok* kelimesi kullanılır. Fiil kök ve tabanlarına +*GAn* sıfat-fiil ekinin, şahıs ekinin ve *joq* kelimesinin gelmesiyle çekim gerçekleşir: *oqığanım joq* "okumamışım" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 441).

Güneybatı / Oğuz Grubunda Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi
Türkmen Türkçesinde Çekimlerde Kullanılan Yok Kelimesi

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman çekimi üç türlü yapılmaktadır. Bunlardan birinin sadece olumsuz çekimi bulunur. Fiil kök ve tabanının *–An* sıfat-fiil eki almış biçimine iyelik ekinin de gelmesi ve bunun üzerine de *yok* kelimesinin ekleşmesi ile çekim gerçekleşmiş olur: *fiil+ -An+ iyelik eki+ yok.* Bu kelimeler ve ekler birleşerek çekim oluştururken bir takım ses olayları meydana gelir. Sıfat-fiil ekindeki /n/ sesi, iyelik ekinin başındaki ünlü ses ve *yok* kelimesinde /y/ sesi kaybolur*: alanım yok> ala(n)(ı)m(y)ok> alamo:k* gibi. Türkmen Türkçesinin ağızlarında *yok* kelimesinin /y/ sesinin düşürülmeden ekleştiği ya da *–ok* biçiminin *–ak* biçimine dönüştüğü de görülür (Delice, 2010: 123; Kara; 2007: 268).

Yüregime hovul düşüp, dünya ***sıgamok***. "Yüreğime korku düşmüş, dünyaya sığmıyorum." (Delice, 2010: 123)

Hatam hiç ***kesellänok, acıganok, suvsanok, üşänok, ıssılanok****, şol gidip otır, gidip otır.* "Hatam hiç hastalanmıyor, acıkmıyor, susamıyor, üşümüyor, terlemiyor, o gidiyor gidiyor." (Delice, 2010: 124)

Näme üçin mañasen hakda hiçzat ***aydanoklar?*** "Niçin bana senin hakkında hiçbir şey söylemiyorlar" (Delice, 2010: 124)

Tablo 1.55. Yok kelimesinin ekleşme tablosu.

Yok **kelimesinin fiil çekimlerinde kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Yok*** **kelimesinin fiil çekimlerinde kullanılan şeklinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Yok*** **kelimesinin fiil çekimlerinde ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Yakut Türkçesi	*suox*	
Özbek Türkçesi	*yoq*	
Yeni Uygur Türkçesi	*Yoq*	
Kazak Türkçesi	*joq*	
Kırgız Türkçesi	*cok*	
Nogay Türkçesi	*yok*	
Karakalpak Türkçesi	*joq*	
Türkmen Türkçesi	*-ok*	X
Türkmen Türkçesi Ağızları	*-ak,-yok*	X

2.3.2. Ek+ isimlerin ekleşmesi

2.3.2.1. +DA+ eş > +DAş, +DOş, +dǐš, +lAs, +DAs, +nAş, +DÖs, +lAş, +nAs, +ʒAş

Eş kelimesi "*karında eş"* kelime grubunda ikinci unsur olarak bulunurken kendinden önceki kelime ile kalıplaşarak ekleşmiştir. Daha sonra da kelimenin bünyesinde bulunan bulunma hâli eki ile birleşerek tek bir ek görünümüne bürünmüştür: *karında eş> karındaş> kardaş> kardeş* gibi bir gelişim sürecinden geçmiştir. Zamanla da bu ek ile birliktelik, ortaklık bildiren yeni kelimeler türetilmiştir.

Eş kelimesi bugün kullandığımız *+DAş* isimden isim yapım ekinde kalıplaşmış olarak yaşamaktadır. *Aş* "yemek" kelimesinde olduğu gibi *eş* kelimesi de kelime grubu hâlinde yaşarken kendinden önceki kelimeye ekleşmiştir: *karında eş> kardeş.* İkinci unsur olan *eş* kelimesi ilk unsura ekleşirken ilk unsurun bulunma hâli ekinin son ünlüsü ile *eş* kelimesinin ilk ünlüsü kaynaşmıştır. Kök kelimede de hece kaybı olmuştur. Böylelikle oluşan *+DAş* eki isimlere gelerek paylaşılan anlamı veren yeni isimler türetmektedir. Bu ek günümüzde *kardeş, çağdaş, soydaş, boydaş, sesteş, yoldaş, ülküdaş, sırdaş, işteş, meslektaş, yurttaş, arkadaş, ırktaş, dindaş* gibi birçok kelimelerde

yaşamaktadır (İlhan, 2019: 156). *+DAş* eki, genel olarak kalın ünlülü olarak kullanılsa da bazen ince sıralı kelimelere *+daş* şeklinde bazen de kalın sıralı kelimelere *+deş* şeklinde gelmektedir: *dindaş, kardeş, meslektaş, ülküdaş* vs. Ekin ünlü uyumuna aykırı olarak kullanımları onun bir kök kelimeden ekleştiğinin göstergesidir.

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *+DAş* ekinin bulunma hâli eki ile *eş* kelimesinin birleşip kaynaşmasıyla oluştuğunu söyler ve *karındaş* "kardeş" kelimesini de örnek olarak verir. Bu ekin 8. yy'den önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 191). Bu durumda ekleşme süreci 8. yy'den daha önceki bir zaman diliminde başlamış olmalıdır.

Ahmet Caferoğlu *"Türkçede DAş Lahikası"* adlı çalışmasında ekin, *+DA* bulunma hâli eki ile *eş* kelimesinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler. Caferoğlu, ekin Farsça kökenli olduğu söylentilerine karşı ekin Farsça kökenli olmadığına, sadece Farsça *"daş"* unsuru ile benzerlik gösterdiği için araştırmacılar tarafından karıştırıldığına da vurgu yapar (Caferoğlu, 1929: 5).

Clauson, Caferoğlu gibi birçok araştırmacı da *+DAş* ekinin bulunma hâli eki ile *eş* kelimesinin birleşip kaynaşmasıyla oluştuğunu konusunda hemfikir gibidir (Hamilton, 2011: 252; Banguoğlu, 1974: 137-138; İnan, 1998: 295).

Marcel Erdal, *+DAş* ekinin sonundaki */ş/* sesinin birliktelik ve karşılılık bildiren fiilden fiil yapan yapım eki olabileceğini söyler ve *köŋüldeş* "gönül arkadaşı", *koldaş* "arkadaş" gibi kelimeleri örnek olarak verir (Erdal, 1991: 119). Marcel Erdal, *+DAş* ekinin Eski Türkçeden beri kullanıldığını, bu yüzden de Türkçe bir ek olduğunu vurgular. Eski Türkçeden bu yana kullanılan *+DAş* ekinin bazı araştırmacılar tarafından Farsça kökenli olduğuna dair görüşleri kabul etmez. Farsçada kullanılan *"daş"* yapısının da Türkçeden Farsçaya geçmiş olabileceğini söyler (Erdal, 1991: 119).

Jean Deny, *"Türk Dil Bilgisi"* adlı çalışmasında *+DAş* ekinin *adaş* "hemnam, arkadaş, sevgili" kelimesinden ekleştiğini söyler (Deny, 2012: 317). Mustafa Sinan Kaçalin, Jean Deny'in görüşlerine katılmaktadır. *+DAş* ekinin *adaş* kelimesindeki +aş ekinin yanlış hece bölünmesinden dolayı ortaya çıktığını belirtir: *adaş> a + daş > +daş* (Kaçalin, 2006: 193).

Andrey Nikolayeviç Kononov, ekin ya *+DA* bulunma hâli eki ile *eş* kelimesinin kaynaşıp birleşmesiyle oluştuğunu ya da isimden fiil yapan yapım eklerinden olan *+da-*

eki ile fiilden isim yapan *–ş* ekinin birleşmesi ile oluştuğunu düşünür (Kononov, 1941: 104).

Zajaczkowski, ekin isimden fiil yapan yapım eki olan *+da (+la)* eki ile işteşlik eki olan *–ş* ekinin birleşiminden meydana çıktığını görüşündedir (Tenişev vd., 1988: 147). A. N. Kononov, E. V. Sevortyan, B. O. Oruzbayeva, N. A. Baskakov, A. Zajaczkowski de bu görüşü desteklemektedir (Oruzbayeva, 2000: 232; Doerfer, 1967: 191).

Serebrennikov, Gadjieva, E. R. Tenişev ise *+DAş* ekinin, *+DA* bulunma hâli eki ve işteşlik eki olan *+ş* ekinin birleşmesinden ortaya çıktığını söylemektedir (Serebrennikov ve Gadjieva, 2011: 97, Tenişev, 1988: 147).

Annemaria von Gabain, *"Eski Türkçenin Grameri"* adlı eserinin sözlük kısmında *karındaş* kelimesine yer vermiştir. Demek ki *karında eş* kelime grubu şeklinden *karındaş* şekline eski Uygur Türkçesinde geçilmiştir (Gabain, 1988: 278). Gabain, *+DAş* ekinin bulunma hâli eki *+DA* ile *+ş* ekinin birleşmesinden ortaya çıktığını veya *+DA* bulunma hâli eki ile *iş* "eş" kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu ve ayrıca eklendiği kelimeye beraberlik, ortaklık anlamları kattığını söyler (Gabain, 1988: 46).

Gustaf John Ramstedt ise *+DAş* ekinin, Türkçe *daş,* Korece *tari*, Ulç. *-tali* ekleri ile ilişkilendirir (Räsänen, 1957: 96).

Karl Heinrich Menges, *+DAş* ekini Farsça *daş* sözcüğü ile ilişkili olduğunu fakat Farsça *daş* sözcüğünün Farsçaya Türkçeden bir alıntılama olduğunu söyler (Aktaran: Ganiyev, 2013: 64).

Gerhard Doerfer, *"Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen"* adlı çalışmasında *+DAş* eki ile ilgili diğer araştırmacıların görüşlerine de yer verdikten sonra ekteki /ş/ sesinin aslında birliktelik ve karşılıklık bildiren işteşlik eki -ş olduğunu belirtir. Doerfer, Farsça *dāş* "eş, takipçi" anlamına gelen kelimenin de Türkçeden alıntılama olduğunu söyler (Doerfer, 1967: 191).

Carl Brockelmann "*Osttürkische Grammatik der islamischen Literatur sprachen Mittelasiens*" adlı eserinde *+DAş* ekinin *+da* bulunma hâli ekiyle +ş ekinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler (Brockelmann, 1954: 97)

Martti Räsänen, "*Materialienzur Lautgeschichte der Türkischen Sprachem"* adlı eserinde *+DAş* eki ile ilgili diğer araştırmacıların görüşüne yer verdikten sonra *+DAş*

ekinin *+da* bulunma hâli ekiyle *+ş* ekinin birleşmesinden oluştuğunu söyler (Räsänen, 1957: 96).

Willi Bang Kaup, "*Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları"* adlı çalışmasında Nemeth' in ve kendisinin *+DAş* ekinin *+DA* bulunma durum ekiyle *eş* kelimesinin birleşmesiyle oluştuğunu ileri sürer (Bang, 1980: 62; Caferoğlu, 1929: 5).

Vecihe Hatiboğlu, *"Türkçede Eklerin Kökeni"* adlı çalışmasında *+DAş* ekinin *+DA* bulunma durum eki ile *eş* kelimesinin birleşiminden oluştuğu görüşüne yer verir ve *Et-tühfet'üz-Zekiyye* adlı eserde kardeş kelimesinin karındaş kelimesinden geldiğine dair bir açıklama olduğunu da bildirir (Hatiboğlu, 1974: 268).

Görüldüğü gibi *+DAş* isimden isim yapım ekinin kökeni hakkında farklı görüşler olsa da ek aslında *+DA* bulunma hâli eki ile *eş* kelimesinin zamanla birleşerek kaynaşması ile oluşmuştur. Daha sonra da ek isimlere gelerek beraberlik, ortaklık, yoldaşlık bildiren isimler türetmiştir. Ek bazı çağdaş lehçelerde ünlü ve ünsüz uyumuna uymaz iken bazı tarihi ve çağdaş lehçelerde ise hem ünlü hem de ünsüz uyumuna uyum gösterir.

Eski Türkçede +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Eski Türkçede isimden isim yapan ekler arasında gösterilen *+taş/+täş/+daş/+däş* eki beraberlik, ortaklık, yoldaşlık bildirir: *kadaş* "akraba", *karındaş* "kardeş" (Gabain, 1988: 46).

Antlıġ ***adaşım*** *antsızda edgü ėşim adrıldım.* "Ant içtiğim yoldaşım, ant ile bağlı olmayan iyi eşimden, dostumdan ayrıldım." (YZ E 11/8) (Aydın, 2015: 56)

Yüz er ***kadaşım*** *uyurın üçün yüz erin elig öküzün tikdi.* "Yüz erkek akrabam muktedir oldukları için yüz kişi (ve) elli öküz ile (bu) ebedî taşı diktiler" (YZ E 10/2) (Aydın, 2015: 51-52)

Karahanlı Türkçesinde eklendiği kelimeye göre uyuma tabii olan *+daş/+deş* eki aynı vaziyette olma durumunu gösterir ve çok işlek kullanılmaz: *koldaş* "arkadaş", *köŋüldeş* "gönül arkadaşı, dost" (Hacıeminoğlu, 1996: 14).

Adaş *koldaşımda umınç bilmedim men*

Kadaş *kılkı yat teg negü teg açayı. "*Dost ve ahbaplarımda ben sadâkat bulamadım; kardeşim bana yabancı gibi duruyor, ona gönlümü nasıl açayım." (KB 6582) (Arat, 1979: 649)

Ukuş ol saña edgü andlıg ***adaş***

Bilig ol saŋa ked bağırsak ***kadaş***. "Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi senin için çok merhametli bir kardeştir." (KB-317)

Köni sözleyin söz saña ay ***kadaş***

Negü kizleyin men ay köŋli ***tüdeş***. "Ey kardeş, sana doğrusunu söyleyeyim; ey gönüldeş, senden niçin gizleyeyim." (KB 6150)

Orta Türkçede +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Harezm Türkçesinde *+daş/+deş* eki çok işlek bir ek değildir. Ek, eklendiği kelimeye aynı şeylere sahip veya aynı durumda olma anlamları verir ve bu dönemde ek, yabancı kökenli kelimelere de gelmektedir: *kadaş* "kardeş", *hacedaş* "sınıf arkadaşı", *emükdeş* "sütkardeş", *antdaş* "yemin ortağı", *sözdeş* "muhatap", *razdaş* "sırdaş" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 40).

sa'adet koligen͡gning͡ ***hacedaşı***
arıglıg barca urgun͡gnun͡g ***adaşı*** (HŞ-1326*)*

Kıpçak Türkçesinde *+daş/+deş* eki isimlere gelerek beraberlik bildiren isimler türetir: *boydaş* "bir boyda olan", *emildeş* "sütkardeş", *evdeş* "ev kadını, bir evde oturanlar", *mengüdeş* "ebedi", *tengdeş* "birbirine denk olan", *tözdeş* "yapı bakımından aynı olan", *yerdeş* "aynı yerde olan" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 26).

Çağatay Türkçesinde ekin hem sedalı biçimi hem de sedasız biçimi olmak üzere dört şekli vardır: *+daş/+deş, +taş/+teş*. *Boydaş, kökelteş* "sütkardeşi", *yemdeş* "sofra arkadaşı" gibi örneklerde bu eki görürüz.

Eski Türkiye Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Eski Türkiye Türkçesinde isimden isim yapan *+daş, +deş* eki ortaklık ve beraberlik isimleri yapmaktadır: *dindeş* "aynı dine inananlar", *ḳarındaş* "kardeş", *yoldaş* "yoldaş, dost", *göŋüldeş* "dost" vs. (Gülsevin, 1997: 116).

Didi her birinuz benum ***sırdaşum***

Ulunuz atam kicinuz ***kardaşum.*** "Her biriniz benim sırdaşım; büyüğünüz babam, küçüğünüz kardeşimdir, dedi." (SN-571)

Harifi vu ***yoldaşı idi*** *Suheyl*

*Canı vu **gonuldaşı** idi Suheyl*. “Suheyl meslektaşı ve yol arkadaşı idi; Suheyl canı ve yakın dostu idi.” (SN-507)

*Zihi kudret issi nider **koldaşı***

*Zihi hikmet issi nider **yoldaşı.*** “Bu kudret sahibi yardımcıyı ne yapacak; bu hikmet sahibi arkadaşı ne yapacak.” (SN-198)

Uzak Lehçelerde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Çuvaş Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Çuvaş Türkçesinde *+tAş* eki isimden isim yapan ekler arasındadır ve eşitlik ve ortaklık bildirir: *Yıltaş* “yoldaş”, *samantaş* “çağdaş”, *kinteş* “gelinler”, *paytaş* “iştirak eden” (Ersoy, 2007: 1297).

*Esĭ şav, - **ĭştеşne** tĭrĭ şıv şine kĭlarnĭn huravlarĭ Nazarov. – Hal’ tarsa şüresşĭn.* “- Sen işte. Şimdi ise kaçıyorsun” diyerek meslektaşını savunmaya çalıştı.” (ÇTİ-377)

*Akĭ ĭna yaltan, **yultaşĭ** sençen uyrĭlma şĭmĭl pulçĭ tetĭri?* “Köyden, arkadaşlarından ayrılmak onun için kolay olmamıştı.” (ÇTİ-396)

Halaç Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Halaç Türkçesinde *+DAş* eki ortaklık, benzerlik, mensubiyet, yakınlık ve eşitlik ifade eden isimden isim türeten ekler arasında yer alır.

*Yüzlükçä ḳaş olsatdum/ Yarḳa **sertaş** olsatdum.* “ Yüzde kaş olsaydım/ Yare sırdaş olsaydım.” (HTÇM-129)

*Bikün varom bu dünyada,/ ḳalḳularda salam ol-ta,/ hatıramı **yar-yoldaşḳa**,/ hayḳullarḳä selam ol-ta*. ”Bir gün giderim bu dünyadan,/kalanlara selam olsun,/ hatırama yar yoldaşa,/ söyleyenlere selam olsun.” (HTÇM-148)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Özbek Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Özbek Türkçesinde *+dåş,* işlek kullanılan isimden isim yapan ekler arasındadır. Aynı halde olmak, aynı işi yapmak, refakat etmek gibi anlamları verir: *yoldaş* “yoldaş, arkadaş”, *äsrdåş* “çağdaş”, *vätändåş* “vatandaş”, *mäsläkdåş, quräldåş* “silah arkadaşı”, *ündåş* “sesteş”, *tengdåş* “yaşıt” vs. (Öztürk, 2007: 300; Buran ve Alkaya, 2018: 57).

*Bıqınini çängälläb turgän qız (Nätäşen'käning **tengdaşi**) tağın Koryägining köz ongigä keldi.* "Tamam, bir yanını sıkıştırıp duran kız (Nataşenka'nın akranı) Koryagin'in gözünün önüne geldi. (ÖYÖ-39)

***Kämerädåş**läring bir sutkädän beri suv içgäni qoymäyäptimi?* Koğuş arkadaşların bir süredir su içmene izin vermiyorlar mı yoksa (ÖYÖ-46)

*Uning qarşisigä kättä sumka kotargan **sınfdåş** ortågı Rüstam yügürib kelärdi*. (ABQ-187)

*Qızigä **yoldåş** tåpiş uning üçün ikkinçi darajali mäsälän edi.* (ABQ-201)

Yeni Uygur Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *+daş* eki ortaklık, benzerlik, mensubiyet, yakınlık ve eşitlik ifade eden isimden isim türeten ekler arasında yer alır: *pikirdaş* "hemfikir", *sinipdaş* "sınıf arkadaşı", *qerindaş* "kardeş", *tilekdaş* "dileği bir", *sirdaş* "sırdaş", *mänidaş* "aynı manalı olan", *söhbätdaş* "sohbet arkadaşı" vs. (Ersoy, 2007: 369; Buran ve Alkaya, 2018: 130).

*Ezizane **yoldaşlar**, Mendek nadan bolmañlar*. "Aziz yolda şlar ım, Benim gibi cahil olmayın." (UHTK-85)

*Ḳilġan bolsam menmenlik, Ötken bolsa sevenlik. Keçürüñlar **yurtdaşlar**, Ḫeyr-ḫoş **ḳérindaşlar**...*"Yaptıysam bencillik, Yaptıysam bir yanlış. Bağışlayın vatandaşlarım, Hoşça kalın kardeşlerim." (UHTK-78)

*Nuzugumġa men amraḳ, Meñgü köñlüm **sirdişi.*** "Sevdiğim o Nuzugum, Sonsuza dek gönlümün sırdaşı." (UHTK-38)

*Boldi Ḫenzu otyaşçi Lavcañ **adaşim.** U ügetti çambāşi, Ḳatḳanda bāşim.* "Çinli sebzeci, Laozhang arkadaşım oldu. O öğretti karete, Kafam karıştığında." (UHTK-71)

Kuzeydoğu Grubunda +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Altay Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Altay Türkçesinde *+daş/+deş/+doş/+döş/+taş/+teş/+toş/+töş* isimden isim yapan ek eşitlik, ortaklık, bağlılık ifade eden isimler yapar. Çok fazla kullanılan işlek bir ek değildir: *karındaş* "erkek kardeş; kardeş", *köydeş* "köylü", *cüzündeş* "benzer", *coldoş*

"yoldaş", *ayıldaş* "komşu", *uktaş* "aynı boydan olan insanlar", *büdüşteş* "birbirine benzeyen", *adaş* vs. (Dilek, 2007: 1020; Buran vd. 2019: 57).

Ozoda koyon lo agas eki karındaştar bolgon. "Eski zamanlarda tavşanla kakım diye iki kardeş varmış." (AHM-138).

*Kurbustan-bırkan kiçü **karındajı** möñkü tındı agaş-taşka taştap iydi*. "Kurbustan-bırkan küçük kardeşi, ebedî canını ağaçlı-taşlı yere bırakıverdi." (AKK-31)

*Baza la kiyininde artızıp koydı Sarı iydi aldında mañtap barattı Kıs toy bolup turgan. Cerge cetti Çakıda onıñ adına **cüzündeş** at turdı attar boy-boyloрın cıtajala kişteşti.* (AMD- 1052)

*Canıp kelze baza la boyınıñ adına **cüzündeş** at çakızında terlep kalgan turdı Üyge.* (AMD-1052)

*Bolgoy dep **ayıldaşları** ayttı. Üç kongon kiyininde öbögön külülü mürküdin tudınıp alala koştoy turgan.* (AMD-324)

*Ejikteñ çıgara sürüp iydi. Emegen barala koştoy catkan **ayıldaştarına** ayttı.* (AMD-324)

Hakas Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Hakas Türkçesinde *+das/ +des/ +dos/ +deş/ +dǐs/ +tas/ +tes/ +tös/ +nes/ +nös* ekleri isimden isim yapan ekler arasındadır ve çok fazla işlek kullanılmamaktadır. Ek ünlü ve tonsuz ünsüzle biten bir kelimeden sonra geliyorsa *+das/ +des/ +dǐs/ +nes/ +nös* biçimleri kullanılmakta, tonlu ve ünsüzle biten bir kelimeden sonra geliyorsa *+tas/+tes* biçimleri kullanılmaktadır. Ek büyük ünlü uyumuna uyumludur: *harındas* "kardeş", *arğıstas* "arkadaş", *pilektes* "bileklik, bilezik", *arğıstas* "arkadaş", *sığırtas* "düdük" (Arıkoğlu, 2007: 1094).

*Ĭkĭ **xarındas** ılğabox alğan*. "İki kardeşi de ağlamaya başlar." (HKD-494)

*Arğan postarı simĭrgende, zayıf bedenleri semirdiğinde ĭkĭ **xarındas** sur turlar.* "Zayıf bedenleri semirdiğinde iki kardeş sorarlar: (HKD-245)

*Nince-nince çılxada toğınğan **arğıstastarı**, anın tınağa parçatxan küniñ tanıxtap.* "Birçok (nice) yıl birlikte çalıştığı arkadaşları onun emekli gününü kutladı." (XTİ-662)

Tuva Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Tuva Türkçesinde *+taş/+teş/+daş/+deş/+naş/+neş/+laş/+leş* ekleri isimden isim yapan ekler arasındadır ve çok fazla işlek olarak kullanılmamaktadır: *attaş* "adaş", *çurttaş* "aynı yurtta olan", *öñneş* "renkteş" (Arıkoğlu, 2007: 1165; Buran vd. 2019: 225).

Adazı ıyaap-la töldüg azı ***ejeş*** *mal aytır baza olarga* ***ejeş*** *atşolanı tıpsır. "*Babası mutlaka yavrulu veya çift hayvan verir ve onlara çift at verir." (GTT-672)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Tatar Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Tatar Türkçesinde *+daş/+deş/+taş/+teş* isimden isim yapım eki eşitlik, ortaklık bildiren isimler türeten işlek ve canlı bir ektir: *yaḳtaş* "hemşehri", *avıldaş* "aynı köylü", *öydeş* "ev arkadaşı", *yeşteş* "yaşıt", *yıldaş* "akran", *varistaş* "ortak mirasçı", *koraldaş* "silah arkadaşı", *cinayetteş* "suç ortağı" vs. (Öner, 2007: 700; Buran ve Alkaya, 2019: 57).

Cılqıçı ata üzéñéñ ***qardeşé*** *aqsaq Küçerbay belen söyleşép tora idé.* "Yılkıcı baba, kardeşi aksak Küçerbay ile sohbet ediyordu." (QQ-49-50)

İpteş *malaylar belen avıl buyınça yögére ve bolınlıqlarda kön buyı awnıy idem.* "Arkadaşlarımla köy boyunca koşturuyor ve çayırlarda gün boyu yuvarlanıyordum." (İQ-20-22)

Ḫeyĕr, bĕrniçe yıllar bĕrge ġomĕr sördĕk, ***yuldaşlıḳ*** *ve kürşĕlĕk ḫaḳı öçĕn sĕzge merḫemet ḳılıym hem şul külge sĕznĕ küterĕp küçĕrim, didĕ.* "Aslında onca yılı birlikte geçirdik, yoldaşlık ve komşuluk hakkı için size iyilik yapayım ve sizi o göle götürerek yerleştireyim, dedi." (KD-194)

Şunıñ kĕbĕk bĕrevnĕñ ***ipteşlerĕ*** *yaman bulsa hem imin sanaġannarı ḫıyanetçĕ bulıp çıḳsa, vaḳıtı ḫuş ve küñĕlĕ tınıç bulmas.* "Bunun gibi birinin dostları kötüyse ve güvenilir sandıkları ihanetçi oluverse zamanı güzel geçmez ve içi rahat etmez." (KD-203)

Kazak Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Kazak Türkçesinde *+das/+des/+tas/+tes/+las/+les* ekleri eşitlik, ortaklık, bağlılık ve mensubiyet bildiren isimden isim yapan ekler arasındadır: *köñildeş*

"gönüldaş", *attas* "adaş", *tilevles* "dilektaş", *qadirles* "dost", *uyalas* "yuvadaş", *seriktes* "iş ortağı", *körşiles* "komşu" (Buran ve Alkaya, 2019: 126).

Digende: «Mini umıtpa, can ***coldasım!..»*** "Dediğimde: Beni unutma, can yoldaşım!" (AT-115)

Bay, kidey, böten, cakın, ***avıldasıñ***. "Zengin, fakir, yabancı, akraba, köydeşsin." (AT-222)

İl curtka isen kaytsak ***tilekdesder.*** "Ülkemize sağ salim ulaşsak, niyetli insanlar." (AT-168)

Coldas *bop arıp açıp talık dıñ ba?* "Arkadaş olup, yorgun argın, dermanın kalmadı mı?" (AT-167)

Kırgız Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Kırgız Türkçesinde *+dAş/+dOş/ +lOş/ +lAş/ +tAş/ +tOş* isimden isim yapım eki kelimeye eşitlik, ortaklık, bağlılık ve mensubiyet gibi anlamlar katar: *atalaş* "aynı ana babaya sahip, kardeş", *cerdeş* "hemşehri", *kepteş* "musahip", *sanaalaş* "fikirdaş", *rayondaş* "hemşehri", *eneleş* "kardeş", *doorloş* "muasır, çağdaş", *kurdaş* "yaşıt, çocukluk arkadaşı", *karındaş* "küçük kız kardeş, akraba", *coldoş* "yoldaş, arkadaş", *klasstaş* "sınıftaş", *kursaktaş* "aynı anadan doğmuş", *emçekteş* "süt kardeş", *kesipteş* "meslektaş", *sööktöş* "akraba, hısım" vs. (Çengel, 2007: 501; Buran ve Alkaya, 2019: 196).

Coldoş, *a ata-eneŋizdin atı kim?* "Arkadaşım, ya ana babanızın adı ne? (ÇTLM-II-122)

Qarındaşıŋ *barbı?* "Kardeşin var mı?" (ÇTLM-II-122)

Bilesiz, Türkiye cana Qırğız Türkçölörü bir tamırdan kelgen ***tekteş*** *dialektter.* "Biliyorsunuz, Türkiye ve Kırgız Türkçeleri aynı kökten gelen akraba lehçeler." (ÇTLM-II-127).

Başkurt Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Başkurt Türkçesinde *+daş/+däş/+taş/+täş/+ҙaş/+ҙäş/+laş/+läş* ekleri ortaklık, benzerlik, yakınlık, eşitlik ifade eden isimler türetir: *yuldaş* "yoldaş", *ildäş* "yurttaş, vatandaş", *yaqtaş* "hemşeri, memleketli", *yartılaş* "yarı yarıya", *zamandaş, yeşteş* "akran, yaşıt" vs. (Ersoy, 2007: 761; Buran ve Alkaya, 2019: 263).

*Yılanğa **yuldaş** bulhañ, ķulıñ sağır.* “Yılanla yoldaş olursan, elini sokar.” (MTMİ-52)

*İşemyar ża, undağı **ipteşter** że, Tañhılıv ża ķaldı.* “İşimyar da, oradaki dostlar da, Tanhılıv da kaldı.” (ÇTLM-I-97)

*Şulay yäşäp yatqanda, ber köndö Könhılıwġa **iptäş** qıźźarı kilälär häm yeläk aşarġa barayıq tip, öğötläy başlayźar.* “Böyle yaşayıp giderlerken, bir gün Könhılıw’a kız arkadaşları gelmişler ve çilek yemeye gidelim diye ısrar etmeye başlamışlar.” (BMBTSG- 65)

***İptäştäre** menän yeläkkä yebärgändär*. “Arkadaşları ile çileğe yollamışlar.” (BMBTSG- 65)

Nogay Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Nogay Türkçesinde *+DAs* eki isimden isim yapan ekler arasındadır. Eşitlik, ortaklık, mensubiyet bildiren kelimeler türetir: *avıldas* “köydeş”, *karındaş* “kız kardeş”, *teñles* “arkadaş, eş”, *tukımlas* “akraba”, *imildes* “süt kardeşler” (Akbaba, 2007: 630; Buran ve Alkaya, 2019: 327).

*Nege deseñ Noğay ädem iytti süygen em onı alal **yoldaşına** sanağan.* “Çünkü Nogay insanı köpeği sevmiş ve onu helal yoldaşı saymış” (ÇTLM-II-376)

*Édigey üyinin yetekşiligine aylak yuvık bolıp kullık etüvşi türkim **imildesler** bolganlar.* (NTG-83)

***İmildeşler** burıngı atalık edetinnen kelip şıkkalar*. (NTG-83)

***Kardaştıñ** azarı bolsa da beteri bolmas.* (NTG-83)

*Söytip, **avıldasımız** bu polktıñ sırasında bolıp, korşalangan Stalingradta 200 kün ém keşe sogısta katnaskan*. (NTG-83)

Kırım-Tatar Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde *+daş/+deş* isimden isim yapan ek eşitlik ifadesi verir. İş, meslek ya da alışkanlık birlikteliğini anlatan isimler türetir; yer isimlerine gelerek yer ortaklığı bildirir; kan bağı ifade eden akrabalık isimleri türetir: *boydaş* “aynı boyda olanlar”, *küçdeş* “aynı güçte olanlar”, *emekdaş* “aynı yerde çalışanlar”, *ayaqdaş* “arkadaş”, *qursdaş* “aynı sınıfta okuyanlar”, *boydaş* “aynı boyda”, *saqaldaş* “sakalllı

insanların birbirine hitap şekli", *izdeş* "takipçi", *soydaş* "akraba", *ömürdeş* "eş, hayat arkadaşı", *vetandaş* "vatandaş", *qomşudaş* "komşu" vs. (Yüksel, 2007: 828; Buran ve Alkaya, 2019: 391).

Karakalpak Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Karakalpak Türkçesinde *+las/ +les, +das/ +des* isimden isim yapım eki birlik, beraberlik, ortaklık, denklik anlamları verir. Bu ek, ekleneceği kelimenin sonunda /l/, /n/, /r/ ünsüzlerinden biri varsa *+das/ +des* şeklinde; /l/, /r/, /y/, /w/ ünsüzlerinden biri varsa *+las/ +les* şeklinde gelir. *+las/ +les* eki diğer biçime göre daha sık kullanılır: *adaş* "adaş", *qarındas* "kardeş", *aqıllas* "hemfikir", *atalas* "akraba", *atlas* "adaş", *bahalas* "aynı fiyatta", *jaqlas* "yandaş, taraftar", *jerles* "hemşehri", *elles* "aynı kabileden veya milletten olan", *joldas* "yoldaş", *qurdas* "yaşıt, akran", *kündes* "elti" vs. (Uygur, 2007: 555; Buran ve Alkaya, 2019: 457).

*Endi senin **coldas** ḥaḳın uşın bir avız söz aytayın.* "Şimdi senin yoldaş hakkın için bir ağız nasıl söyleyeyim." (Çakır, 2020: 231).

*Eki adam **coldas** bolsan ḳasındagı adamnın atın bil,-deydi.* "İki adam yoldaş olsan yanındaki adamın adını bil,-dedi." (Çakır, 2020: 231).

Kumuk Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Kumuk Türkçesinde *+dAş* işlek bir şekilde kullanılan isimden isim yapan ekler arasındadır. Ekin ünsüzünün tonsuz şekli /t/ yoktur. Ek ünlü uyumuna uyarken ünsüz uyumuna uymamaktadır. Bu ek isimlere beraberlik, ortaklık manası katar: *anadaş* "öz, ana bir", *maslakdaş* "hemfikir, dava arkadaşı", *sırdaş* "sırdaş, yakın arkadaş", *yoldaş, gündeş* "rakip", *qardaş, vatandaş* vs. (Pekacar, 2007: 966; Buran ve Alkaya, 2019: 521).

*Ariw yılan, day yılan gel **qurdaşlar** bolayıq.* "Güzel yılan, yakışıklı yılan gel dost olalım." (ÇTLM-II-264)

*Davut da, Ahmat da maktap **yoldaşlar** bolmaq sebepli, bir-birini üyüne barıp geliwü bolğan da yimik Zeynep da, Layla da birbirini üyünde erkelep yürüy ediler.* "Davut ve Ahmet'in aynı okulda okuduğu gibi Layla ile Zeynep birbirinin evinde şımarıyorlardı." (ÇTLM-II-279)

*Yoldaş busañ, gel, **qurdaş!*** "Yoldaş isen gel arkadaş." (ÇTLM-II-286)

*Bir **yoldaşı** oğar: "Yaxari, Muratbek, ne uzundur kabinetiñ?* "Bir arkadaşı ona "Baksana Muratbek, odan ne kadar uzun? demiş." (ÇTLM-II-294)

*Aziz **ulanqardaşlar**,*

Maktap etigşz bizge.

"Aziz erkek kardeşler,

Okul yapın bize" (ÇTLM-II-317)

Karaçay-Balkar Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde *+daş* isimden isim yapan ek geldiği isimlerden ortaklık, beraberlik, yakınlık bildiren isimler türetir: *coldaş* "yoldaş, arkadaş", *qarındaş* "kardeş" vs. (Buran ve Alkaya, 2019: 585).

***Qarnaş** xalqla caşawnu qıyınlığından, qral başçılarını esebsizliklerinden bir-birlerinden ayrı caşağanların, bir-birde wa ayrı caşağan qoy, bir-birlerin bla qan qazawat etgenlerin da köre, incilgendi aqıllı Qubrat.* "Kardeş halklar hayatın zorluğundan, hükümdarların basiretsizliklerinden birbirlerinden ayrı yaşadıklarını, bazen ayrı yaşamak şöyle dursun, birbirleriyle kanlı savaşlara girdiklerini görüp eziyet çekiyordu akıllı Kubrat." (ÇTLM-I-455)

*Ullu ḳızıl ḳumaçda: «Sovyet Soyuznu Jigiti **joldaş** Petrenko» – dep jazıladı.* "Büyük kırmızı kumaşta: "Sovyet Birliği'nin Yiğidi Yoldaş Petrenko." diye yazıyor. " (SHH-280)

Karay Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Karay Türkçesinde bu ek ortaklık ve birliktelik bildirir. Sadece *+dAş* biçimi bulunmaktadır: *coldaş* "yoldaş, arkadaş", *karındaş* "kardeş" (Gülsevin, 2010: 75).

*Talavçu atasın da anasın da aytadır yoxtur yazıx; **yoldaştır** ol çeypavçu kişigä*. "Annesi ve babası ile kavga eden günah yoktur der, o kötü kişiye yoldaştır." (GKT-332)

Güneybatı / Oğuz Grubunda +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Azerbaycan Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Azerbaycan Türkçesinde *+dAş* eki ortaklık ve beraberlik bildiren isim ve sıfatlar yapan isimden isim yapım ekleri arasındadır: *ämäkdaş, vätändaş, mäsläkdaş, yoldaş, emekdaş* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 184; Buran vd, 2020: 123).

Böyük ***ġardaşa*** *kömek lazımdır.* “Büyük kardeşe yardım lazımdır.” (ATYEİ-32)

Ḫäyal insanın än yaḫın ***sirdaşı,*** *mäslähätçisidir*. “Hayal insanın en yakın sırdaşı, maslahatçısıdır.” (ATYEİ-32)

Yoldaşı yoldaşdan *soruşarlar.* “Arkadaşı arkadaşından bilirler.” (ATYEİ-32)

Darvazanın ġapısında bir iki näfär ***vätändaş*** *durub, bir ġulluġçu ilä näsä danışırlar*. “Darvazanın kapısında bir iki asker vatandaş durur.” (ATYEİ-32)

Türkmen Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Türkmen Türkçesinde *+daş/ +deş* eki ünsüz uyumuna aykırı bir ektir. Ekin /t/’li biçimleri yoktur. İşlek olarak kullanılan isimden isim yapım eklerindendir. Ortaklık, eşitlik, yakınlık ve beraberlik ifade eden kelimeler türetmektedir: *dövürdeş* “çağdaş”, *aatdaş* “adaş”, *oobadaş* “köydeş”, *egindeş* “aynı boyda”, *pikirdeş* “aynı fikirde olan”, *sakgaldaş* “yaşıt (erkekler için)”, *ayakdaş, raydaş* “duygudaş”, *tiredeş* “aynı aşiretten olan” vs. (Kara, 2007: 250; Buran vd. 2020: 193).

Aydym adamlarye göwün ***syrdaşy.*** “Türkü insanların gönül sırdaşı.” (TLG-288)

Emma ol adamlae baky ***gardaşy.*** “Ama o, insanların ebediyen kardeşi” (TLG-288)

Şonuň üçinem enem-atama garanda, men öz ***ýaşdaşlarym*** *bilen has gowy düşünişýän.* “Onun için de anne babama nazaran, ben yaşıtlarımla daha iyi anlaşıyorum.” (TTSD-245)

Yakın ***sırdaşım*** *Torlınıň ayalı Gurbancemaldı.* “Yakın sırdaşım Torlı’nın karısı Gurbancemal’di.” (TTSD-387)

Gagavuz Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Gagavuz Türkçesinde *+daş* eki eşitlik, ortaklık, mensubiyet ve bağlılık ifade eden isimler yapmaktadır: *adaş, vatandaş, kardaş* gibi (Özkan, 2007: 104 Buran vd, 2020: 258).

Kardaşıma *bän vermeyecäm.* “Kardeşime ben vermeyeceğim.” (P-17)

Bu çocuu bakmaa aler Adı-bekin ***kızkardaşı*** *Gül*. “Bu oğlanı Adı-bek’in kızkardeşi Gül çocuğu büyütmesi için alıyor.” (K2-61).

Bir ***arkadaşınnan*** *birliktä Hoca yabanı avına çıkmış.* “Nasreddin Hoca bir arkadaşıyla birlikte kurt avına çıkmış.” (BS-157)

Hocanın ***arkadaşı,*** *dayanamayarak, yabanının ardına inik içinä girmiş.* “Hocanın arkadaşı dayanamayarak kurdun arkasından deliğin içine girmiş.” (BS-157)

Türkiye Türkçesinde +DAş İsimden İsim Yapım Eki

Türkiye Türkçesinde isimden isim yapma görevinde kullanılan *+DAş* eki vardır. Ek genellikle ünlü uyumuna uymaz ve kalın ünlülüdür ama birkaç örnekte +Deş biçimini de görebiliriz: *sesteş, evdeş, kardeş, işteş* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 43). Ekin esas görevi, ortaklık, mensubiyet, bağlılık bildiren kelimeler türetmektir (Ergin, 2005: 216).

Tablo 1.56. +DA+ eş yapısının ekleşme tablosu.

***+DAş* isimden isim yapım ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***+DAş* isimden isim yapım ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***+DA eş* yapısının *+DAş* isimden isim yapım eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+taş/ +täş/ +daş/ +däş*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+taş/ +täş/ +daş/ +däş*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+taş/ +täş/ +daş/ +däş*	X
Çuvaş Türkçesi	*+taş/ +teş*	X
Halaç Türkçesi	*+daş/ +deş/ +taş/ +teş*	X
Özbek Türkçesi	*+dåş*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+daş*	X
Altay Türkçesi	*+daş/ +deş/ +doş/ +döş/ +taş/ +teş/ +toş/ +töş*	X

Hakas Türkçesi	*+das/ +des/ +dos/ +deş/ +dǐs/ +tas/ +tes/ +tös/ +nes/ +nös*	X
Tuva Türkçesi	*+taş/ +teş/ +daş/ +deş/ +naş/ +neş/ +laş/ +leş*	X
Tatar Türkçesi	*+daş/ +deş/ +taş/ +teş*	X
Kazak Türkçesi	*+das/ +des/ +tas/ +tes/ +las/ +les*	X
Kırgız Türkçesi	*+daş/ +deş/ +doş/ +döş +loş/ +lös/ +laş/ +leş/ +taş/ +teş/ +toş/ +töş*	X
Başkurt Türkçesi	*+daş/ +däş/ +taş/ +täş/ +ẓaş/ +ẓäş/ +laş/ +läş*	X
Nogay Türkçesi	*+das/ +des/ +tas/ +tes*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+daş/ +deş*	X
Karakalpak Türkçesi	*+las/ +les/ +das/ +des*	X
Kumuk Türkçesi	*+daş/ +deş*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+daş*	X
Karay Türkçesi	*+daş/ +deş*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+daş/ +deş*	X
Türkmen Türkçesi	*+daş/ +deş*	X

Gagavuz Türkçesi	*+daş*	X
Türkiye Türkçesi	*+daş/ +deş/ +taş/ +teş*	X

2.3.2.2. –GU çak> -AçAk, -AcAk, –cAk, -AsAK, AyAK, -yAK Ajaq, –IA, -uo, -IAx, -UOx

Türkiye Türkçesinde ve diğer çağdaş lehçelerde gelecek zaman eki olarak kullanılan *–acak/-ecek* ekinin kökenine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Aslında araştırmacılar ekin iki unsurun birleşmesinden meydana geldiğinin, unsurlardan ikincisinin de *çak* "zaman, çağ, vakit" kelimesinin olduğunda hemfikir gibidir. Ama ilk unsur konusunda görüş ayrılıkları vardır.

Jean Deny, *"Türk Dilinin Grameri"* adlı çalışmasında *-acak/-ecek* ekinin iki unsurun birleşmesinden oluştuğunu bildirir. İlk unsurun *–GU* gelecek zaman ekinin de kökeni olduğunu ileri sürdüğü gelecek-istek eki olan *–kay/-gay>-(y)a* eki olduğunu söyler. İkinci unsurun *çak* "zaman, çağ, vakit" kelimesi olduğunu ve bu iki unusun birleşerek *-acak/-ecek* ekini oluşturduğunu söyler. Deny, görüşünü kanıtlamak için *–GU* ekinin başka benzetme ekleri ile de kurduğu ilgiyi örnek olarak verir: *-GUsI, -GUçI, -GUted, -GUdek* vs. (Deny, 2012: 517).

Willi Bang Kaup, "*Monographien zur türkischen Sprachgeschichte"* Abakan ve Şor lehçelerinde kullanılan ve çekimli fiil ile abartma sıfatları *yapan –çaŋ, -çān, -cān, -çāk* ekleriyle ile gelecek zaman eki *–acak/ ecek* eki arasında bir ilgi görür. İkisinin de aynı kökten gelebileceğinden bahseder. Hatta bu ilgiye *–çı* ile *–çıl* eklerini de katarak tüm bu eklerin kökeninin farazi bir **-çı* ekininin olduğunu söyler. Gelecek zaman eki için şöyle bir açılım yapar: *-acak<*-çıkak* (Bang, 1918: 26, 27). Zeynep Korkmaz, Bang'in bu görüşüne katılmaz. Bang'in bahsettiği *–çak, -çaŋ* eklerinin zaman gösterme özelliğini nasıl edindiğini ve bu eklerin *–acak/-ecek* eki ile nasıl ilişkili olduğunun tam açıklanamadığını söyler (Korkmaz, 1959: 159).

Tahsin Banguoğlu, *–acak/ -ecek* ekinin, gereklilik-dilek eki ile bağımsız bir kelime olan *çak* "doğru, düz" kelimesinin birleşmesi ile oluştuğunu söyler (Aktaran: Korkmaz, 1959: 160).

Muharrem Ergin, *-acak/ -ecek* gelecek zaman ekinin etimolojisinin belli olmadığını söyler ama ekin *–(y)IcAK* zarf- fiil eki ile şekil olarak benzemesinden dolayı ilgili olabileceğini söyler (Ergin, 2009: 303).

Vecihe Hatioğlu ise *–acak/ -ecek* gelecek zaman ekinin kökeni hakkında görüş bildiren araştırmacılardan biridir. "*Türkçede İstikbal Kipi*" adlı çalışmasında Muharrem Ergin gibi *-(y)IcAK* ve *-(y)AcAK* eklerini birbiri ile ilgili görür ve */cAK/* parçalarının aynı kökenlerden geldiğini söyler. Gelecek zaman *-(y)AcAK* ekinin, *-igsek > -ecek* biçiminde bir gelişim sürecinden geçtiğini söyler (Aktaran: Korkmaz, 1959: 168). Fakat Hatipoğlu daha sonra *"Türkçenin Ekleri*" adlı çalışmasında *–AcAK* ekinin iki unsurdan oluştuğunu söyler. İlk unsur *–A* parçasının gelecek zaman eki *–GA*' dan geldiğini söyler ve şu şekilde bir gelişim süreci tasarlar: *-GU> -GA> -A*. İkinci unsur olarak da *–cAK* parçası üstünde ise görüş bildirmemiştir (Hatiboğlu, 1974: 32).

Petro Kuznetsov, *"Türkiye Türkçesinin Morfolojisine Dair"* adlı çalışmasında bu ekin bir kelime ile yine bir kelimeden ekleşen başka bir ekin birleşmesi ile oluştuğu görüşündedir. Kuznetsov, ilk unsurun gereklilik ve olasılık anlamları veren *–gü/-kü* eki olduğunu söyler. Bu *–gu/-gü* eki öncelikle birleştiği kelime ile uyuma girerek ünlüsünü daraltıp *–gı/-gi* ekine dönüşür. Daha sonra da *çak* kelimesi ile birleşerek *–gıçak/ -giçek* gibi bir unsur ortaya çıkar. Ancak zaten Türkçede kullanılan bir *-ınçak /-inçek* eki olduğu için bu ek ile karışmamak adına mecburen ilk unsur ünlüsünü genişleterek *–ga/ge* şekline dönüşür. Zamanla da ekin başındaki /g/ sesi düşer ve böylelikle *–açak/-ecek* eki oluşur: *-gu çak> -guçak> -gıçak> -gaçak> -açak.* Kuznetsov, *Miraçname*'de geçen *Kelgü çağın boldı.* "Gelmenin zamanı geldi." ifadesinde *çak* kelimesinin zaman, vakit anlamını koruduğunu ve bir fiil eki olarak görevini almaya hazır olduğunu düşünür (Kuznetsov, 1995: 212). Kuznetsov, *-açak/-eçek* ekinin ilk unsuru olduğunu düşündüğü *–gu/-gü* ekinin kökeninin de aslında bir fiil olduğunu söyler. Eski Türkçede kullanılan *küt-* "beklemek" veya *küs-* "beklemek" fiillerinden birinin zamanla ekleşerek *–gu/-gü* ekine dönüştüğünü söyler. Ekleşme sürecinde iken de zamanla son ünsüzünü kaybetmiştir: *küs-/küt-> -küs/ -küt> -kü* (Kuznetsov, 1995: 212). Kuznetsov, etimolojinin hem anlamının hem de yapısının daha iyi anlaşılması için şu örneği verir: *Kel küt çak. "*Gelmeni bekleme zamanı." > *kelgü çak> kelgüçak> keleçak> kelecek* (Kuznetsov, 1995: 212).

Besim Atalay, "*Türkçede Gelecek Zaman Edatı"* adlı çalışmasında gelecek zaman eki *-acak/-ecek* ekinin zamanla ayrı bir kelime iken sık kullanıla kullanıla bir ek konumuna geldiğini söyler. Atalay, *çak* "zaman, çağ, vakit" kelimesinin ses değişimine uğrayarak gelecek zaman ekine dönüştüğünü söyler ve hala Türkiye Türkçesi ağızlarında ses değişimine uğramamış biçimlerinin olduğunu, bunu da *acak/-ecek* ekinin *çak* "zaman, çağ, vakit" kelimesinden ekleştiğine kanıt olarak görür. Atalay, Van ve Malatya

ağızlarında kullanılan *olacağım, geleçağım* gibi kullanımların *çak* "zaman, çağ, vakit" kelimesinin ses uyumuna girmeden ekleşmiş şekilleri olduğunu tespit eder (Atalay, 1940: 30-39).

Ahmet Bican Ercilasun, *–AcAK* gelecek zaman ekinin iki unsurdan oluştuğunu ve ikinci unsurun *çak* "çağ, zaman" kelimesi olduğunu belirtir. Ekin ilk unsurunun ise *–GA > -A* olduğunu söyler ve Kitâbü'l-İdrâk adlı eserde görülen *-GAçAk* şeklini ise bu düşüncesine kanıt olarak görür (Ercilasun vd., 2013: 415).

Mecdut Mansuroğlu, gelecek zaman *-(y)AcAK* ekinin üç unsurdan oluştuğunu söyler. İlk unsur olan *–A* ekinin Eski Türkçeden beri gelecek zaman görevindeki *-GAy* eki olduğunu söyler. İkinci ve üçüncü unsurun ise *-çA* eşitlik eki ile *ok/ök* kuvvetlendirme edatının olduğunu söyler (Mansuroğlu, 1958a: 181).

Zeynep Korkmaz, *"Türkçede -Acak / -Ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine"* adlı çalışmasında *-acak/ -ecek* gelecek zaman ekinin üç unsurdan oluştuğunu söyler. İlk unsur olan *–a* eskiden de kullanılan şimdiki zaman ekidir. İkinci unsur *+ça/+çe* eşitlik ekidir, son unsur olan üçüncü unsur ise *ok/ök* kuvvetlendirme edatıdır. *–acak/-ecek* ekinin, *–ga* ekinden gelişen *–a* gelecek zaman eki, *+ça* eşitlik eki ile *ok/ök* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden ortaya çıktığını belirtir: *-a+ça ok> -açak.* Korkmaz, *-a/-e* gelecek zaman ekinin zamanla gelecek zaman fonksiyonunun kaybolduğunu, kaybolmasının sebebinin ise *–a* ekinin birden fazla görevinin olması olduğunu söyler. Ve ekin gelecek zaman fonksiyonunun tekrardan canlanması için ise *+cak* eki ile birleştiğini vurgular (Korkmaz, 1959: 170).

Menges' e göre *–AcAk* gelecek zaman eki üç unsurdan oluşmuş birleşik bir ektir. İlk unsur *–A* ya da *–GA* fiilden isim yapan ek ile *çaq* "zaman, çağ" kelimesinin birleşmesinden oluşabileceğini veya Korkmaz'ın görüşü gibi *+çA* eşitlik eki ile *ok/ök* kuvvetlendirme edatının birleşmesinden meydana gelebileceğini belirtir (Menges, 1968: 131).

G. J. Ramstedt ise, *-AcAK* ekinin gelecek zaman eki *-GAy* ile *+çAk* küçültme ekinin birleşmesi sonucu meydana geldiğini belirtir. Aslında bu etimoloji Korkmaz'ın görüşüne paraleldir. Zira Korkmaz, *+çAk* küçültme ekinin *+ÇA* eşitlik hâli eki ve *ok/ök* kuvvetlendirme ekinin birleşiminden ortaya çıktığını söyler (Eraslan, 1980: 34).

Hasan Eren, *-AcAK* ekinin bünyesinde bulunduğu söylenen *çak* "vakit" kelimesi için şu görüştedir: "Kelimenin Türkçe kökenli olduğu söyleyenlerin olduğunu fakat eski metinlerde bu kelimenin görülmediğini bildirir. Kelimenin, Uygur döneminde ise Moğol çağından itibaren kullanıldığını, Moğolcanın hem tarihi hem de çağdaş metinlerinde de bu kelimenin bulunduğundan kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçmiş olduğunu düşünür (Eren, 1999: 76)." Sevan Nişanyan da etimolojik sözlüğünde *çağ* kelimesinin "zaman ölçüsü, bir hükümdarın yönetim süresi" anlamlarındaki Moğolca *çag* kelimesi ile ilgili görür (Nişanyan, 2003: 72).

Gelecek zaman *-acak/-ecek* eki Osmanlı Türkçesinin ilk zamanlarında dar bir kullanıma sahipken gittikçe sık kullanılan bir ek konumuna dönüşmüştür. İlk başta fazla kullanım bulamamasının sebebini zaten gelecek zaman için kullanılan ayrı iki ekin daha bulunması olabilir.

Gelecek zaman *-(y)AcAk* eki, Eski Türkiye Türkçesi döneminde görülmeye başlayan, Horasan Türkçesi dışında, Oğuz grubu Türk lehçelerinin tamamında gelecek zaman ifadesi için kullanılan başlıca ektir. Ancak *-(y)AcAk* eki, muhtemelen Oğuz Türkçesinden diğer çağdaş lehçelere geçmiş olabilir. Bu ek aynı zamanda Özbek, Karakalpak, Başkurt, Tatar, Kumuk, Nogay ve Kırım Tatar Türkçelerinde de çeşitli ses değişikliklerine uğrayarak kullanılmaktadır. Yakut Türkçesinde ise gelecek zaman çekiminde *–ıa/ -ie/ --uo/ -ıax/ -iex/ -uox/ -üöx* ekleri kullanılır. Bu ekler *–acak/ -ecek* eklerinin ses olayını uğramış biçimidir.

Orta Türkçede *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Kıpçak Türkçesiyle yazılmış, yabancılara Türkçe öğretmeyi amaçlayan, döneminin en önemli eserlerinden birisi olan *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-lugâti't-Türkiyye* adlı kitapta *–AcAk* eki Türkmence gelecek zaman eki olarak gösterilir (Karamanlıoğlu, 1994: 132).

Eski Türkiye Türkçesinde *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Eski Türkiye Türkçesinde en sık kullanılan gelecek zaman eki *–ısar/-iser* ekiydi. Bu ek Türkiye Türkçesine geçmeden unutulmuştur. 14.yy'a kadar işlek bir şekilde kullanılmıştır. 15.yy'ın ilk yarısında ise işlekliğini kaybederek kullanımı azalmıştır. 16. yy'da çok nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelecek zaman çekimi için aslında Eski Türkiye Türkçesinde farklı ekler de mevcuttu: *–IsAr, -DAçI, -A, -AcAk, -sA gerek*.

Bunlardan *–DAçI* eki sadece ilk dönem metinlerinde tespit edilmiştir. İstek eki olan *–A* eki ise bazı metinlerde gelecek zaman eki görevinde kullanılmıştır. Birleşik bir yapı olan *–sA gerek* yapısı da gelecek zaman eki olarak kullanılmıştır (Gültekin, 2006: 38; Gülsevin, 1997: 100-103). Gelecek zaman eki olan *–AcAk* eki ise ilk defa Eski Türkiye Türkçesi döneminde ortaya çıkmıştır. 14. yy'de Oğuz sahasında doğmuş, 14-15. yy'den itibaren Azerbaycan ve Anadolu eserlerinde kullanılmış ve diğer Oğuz grubu lehçelerine de geçmiştir. Aslında bu ek ilk başta sıfat- fiil görevi ile kullanılmıştır zamanla da gelecek zaman ekine dönüşmüştür (Ercilasun, 2013: 414).

Benüm ṣaliḥ ḳullarum ***gelecekdür*** *anlan ramazan ayıla* ***ağırlayacağın*** *senden daḫı anlara yaḳınraḳ* ***olacaġın*** (MC.70a.2-3) 103 (Gülsevin, 1997: 103)

Şol nesne kim āḫiretde beni anuŋıls aẕāb ***ideceksin***. (Gülsevin, 1997: 103)

Kıyamet güni andan ***sorılacaksız.*** (Gülsevin, 1997: 103)

Diler misiz size haber virem kim hak te'ālā kıyāmet gün sizüŋle ne geleci ***idecekdür*** *siz dahı aŋa ne* ***diyeceksiz.*** (Gülsevin, 1997: 103)

Kāfırlere işledükleri işleri daḫı ***daduracaḳ-biz***. "Kâfirlere yaptıkları işleri de tattıracağız." (Çetin, 2016: 75)

Ey kāfır olan kimseler 'öêr dilemeñüz bu gün cezā ***görecek-siz*** *siz işlegen 'amel cezasını.* "Ey kâfirler! Özür dilemeyin. Bugün, işlediğiniz amellerin cezasını göreceksiniz. " (Çetin, 2016: 75)

Yakut Türkçesinde *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Yakut Türkçesinde gelecek zaman çekiminde *–ıa/ -ie/ --uo/ -ıax/ -iex/ -uox/ -üöx* ekleri kullanılır. Bu ekler *–acak/ -ecek* eklerinin ses olayını uğramış biçimidir (Kirişçioğlu, 2007: 1270).

Bihigi kiehe ***barıaxpıt.*** "Biz gece geleceğiz." (Kirişçioğlu, 2007: 1270)

Sarsın min emie mosturuskuoyga ***ülelieğim.*** "Yarın ben de atölyede çalışacağım." (Kirişçioğlu, 2007: 1270)

Vasya onno kelieğe uonna miexe ***kömölöhüöğe.*** "Vasya oraya gelecek ve bana yardım edecek." (Kirişçioğlu, 2007: 1270)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Özbek Türkçesinde *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Özbek Türkçesinde beş tip gelecek zaman çekimi vardır. Birinci tip *–ä/-y* eki ile yapılır ve işlektir. İkinci tip kesin gelecek zaman çekimi ise fiil tabanına *-(y)AcAK* eki ve zamir menşeli şahıs eklerinin getirilmesiyle kurulur. Üçüncü tip gelecek zaman *+måqçi* ekiyle yapılır. Dördüncü tip *–ädigän/ -ydigän* eki ile yapılır. Beşinci tip ise *–gü/-gu +iyelik eki +dir* şeklinde yapılır. İkinci tip gelecek zaman *-(y)AcAK* eki işlek değildir ve edebi metinlerde görülür. Özbek Türkçesinde ikinci tip gelecek zaman çekiminde teklik 3. şahısta ek kullanılmaz, çokluk 3. şahısta ise *-lAr* eki kullanılır (Gültekin, 2006: 42; Buran ve Alkaya, 2018: 44; Öztürk, 2007: 327).

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Tatar Türkçesinde *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Tatar Türkçesinde gelecek zaman, *-(y)AçAk* ekinin üstüne *iken* yapısının gelmesi ve onun üzerine de zamir menşeli şahıs eklerinin getirilmesiyle ifade edilir (Gültekin, 2006: 48; Buran ve Alkaya, 2019: 52; Öner, 2007: 716).

Konferençiyada Kırımnın bütün ocaları - degenday, iştirak ete bileceginden onın emiyeti bir kat daa artacak ve tutkan yolu daa da kaviy ve saglam ***olacak.*** "Konferansta Kırım'ın bütün hocaları söylenildiği gibi, katılabileceğinden onun önemi bir kat daha artacak ve tutacağı yolu daha da güçlü ve sağlam olacak. (Korkmaz, 2014: 56)

Eger sen şerge ketmegen olsan, ixtimal biz evlenir edik. Son bundan ne ***çıkacak edi?*** "Eğer sen şehre gitmemiş olsan, ihtimal biz evlenirdik. Sonra bundan ne çıkacaktı." (Korkmaz, 2014: 56)

Ne vakıt ***berilecek?*** *Bunı kimse bilmey. Em aslında* ***berilecek*** *mi!* ."Ne vakit verilecek? Bunu kimse bilmiyor. Hem aslında verilecek mi?" (Korkmaz, 2014: 68)

Başkurt Türkçesinde *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Başkurt Türkçesinde gelecek zaman kipi, *-(y)AsAK* ekine zamir menşeli şahıs eklerinin getirilmesiyle kurulur (Gültekin, 2006: 48; Buran ve Alkaya, 2019: 255; Ersoy, 2007: 779).

***Alasaḳ** inem, **alasaḳ** ineñ, **alasaḳ** ine, **alasaḳ** inek, **alasaḳ** inegez, **alasaḳ** inelär.* "Alacak idim, alacak idin, alacak idi, alacak idik, alacak idiniz, alacak idiler." (Küçükmehmetoğlı, 2017: 174)

***Kiläsäk** inem, **kiläsäk** ineñ, **kiläsäk** ine, **kiläsäk** inek, **kiläsäk** inegez, **kiläsäk** inelär.* "Gelecektim, gelecektin, gelecekti, gelecektik, gelecektiniz, gelecektiler." (Küçükmehmetoğlı, 2017: 175)

Nogay Türkçesinde –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Nogay Türkçesinde gelecek zaman kipi, ünsüzle biten fiil tabanına *-AyAK* ekinin, ünlüyle biten fiil tabanına ise *-yAK* ekinin gelmesiyle oluşur (Gültekin, 2006: 45; Buran ve Alkaya, 2019: 44; Akbaba, 2007: 645).

*Alla saqlasın, sol kezüwde aldına iyt yade basqa qolaysız yanuwar şıqsa, mıstay **eteyek.*** "Allah korusun, bu gezide önüne köpek veya başka bir canavar çıksa, onu sakatlayacaktı." (AMS-387)

*Bir qayta Mecit İbragim-qazanlıdıñ tükenine bardı: Ol onnan borışqağa bir kireñke tuz **tileyek bolğan edi**.* "Bir defasında Mecit, İbrahim Kazanlı'nın dükkânına gitti: Ondan borca bir kireñke tuz isteyecekti." (A-392)

Ondan ädemler aqında "bolğan baylığı ayasına **sıyayaq***" dep aytadılar.* "Onun gibi insanlar hakkında "Bütün zenginliği avucuna sığacak." diye söylerler. (A-392)

*Qullık etip, awıl baylarınnan bir zat tabarman dep senmege **bolayaq tuwıl edi.*** "Çalışarak, köy zenginlerinden bir şey elde ederim diye ümit etmek olayacaktı." (A-392)

Kırım-Tatar Türkçesinde –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Kırım Tatar Türkçesinde gelecek zaman çekimi ünsüz ile biten fiil tabanına *–AcAk,* ünlü ile biten fiil tabanına *–yAcAk* ekinin gelmesi ile oluşur. Çekimde zamir menşeli şahıs ekleri kullanılır (Gültekin, 2006: 48; Buran ve Alkaya, 2019: 381; Yüksel, 2007: 853).

*Fındıḳnı domuzğa **berecem**, domuz da maña bir ḳıl **berecek**.* "Palamudu domuza vereceğim, domuz da bana bir kıl verecek." (E-216)

*Kılnen boğulayatḳan ḳırmısḳanı **ḳurtaracam**.* "Kılla boğulmak üzere olan karıncayı kurtaracağım." (E-216)

Ey, ocam, pauçlarıñnı yerde ḳaldır, terek üstünde olarnı ne ***yapacaksın?*** "Hey, hocam, pabuçlarını yerde bırak, ağacın üstünde onları ne yapacaksın? (YDG-223)

Karakalpak Türkçesinde –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Karakalpak Türkçesinde gelecek zaman ünsüzle biten fiil tabanına *–Ajaq,* ünlü ile biten fiil tabanına *–yjaq* ekininin gelmesi ile oluşur. Bu çekimde zamir kakanaklı kişi ekleri kullanılır. Ekin *-caq* hecesi ünlü uyumuna uymaz. Bu durum da ekin, kelime kökenli olduğunun bir göstergesidir (Gültekin, 2006: 45; Buran ve Alkaya, 2019: 444; Uygur, 2007: 589).

Kumuk Türkçesinde –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Kumuk Türkçesinde gelecek zaman, *-(A)cAK* ekine zamir kökenli kişi eklerinin getirilmesiyle yapılır, ünlü ile biten fiillerden ve olumsuzluk eki *–mA* ekinden sonra gelecek zaman ekinin *-cAK* şekli kullanılır (Gültekin, 2006: 46; Buran ve Alkaya, 2019: 511; Pekacar, 2007: 989).

Seni ataŋ aḫmadġa cabrail aytganı ḥaḳ/ Huseyinni açalı şo toprakda ***bolacaḳ*** (Akca, 2000: 81)

Bizin ḳoççaḳ ulanlar şo yerde ***ḳırılacaḳ/*** *Ḳol ayaġı ḳısġalar şonda yesir* ***bolacaḳ*** (Akca, 2000: 86)

Şonda ***boyacaḳ*** *ḳanım saḳalımnı ḳaşımnı/ Ḳoy yimik meni yığıp kesip alır başımnı* (Akca, 2000: 87)

Güneybatı / Oğuz Grubunda –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde kesin gelecek zaman çekimi *-(y)AcAk* eki ile zamir kaynaklı kişi eklerinin getirilmesiyle yapılır. Birinci şahıslarda ince ünlü ile biten kelimelerden sonra ek geldiğinde ekin sonundaki /k/ sesi; /y/ sesine; kalın sıradan ünlü ile biten kelimelerden sonra ise /ġ/ sesi /ğ/ sesine dönüşmektedir (Gültekin, 2006: 40; Buran vd. 2020: 113; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 207).

Şimal məntəqələrdə qazılacaq hər bir amerikan quyusu, qurulacaq hər bir amerikan buruğu sizi xarici təərrüzlərdən ***qoruyacaqdır.*** ""Kuzey bölgelerinde açılacak her Amerikan kuyusu, yapılacak her Amerikan rafineri sizi dış etkilerden koruyacak." (Rzazade, 2020: 51)

Bizim siyasi-iqtisadi əlaqələrimizin daha da genişlənməsinə səbəb ***olacaqdır.*** "Bizim politik ve ekonomik bağlarımızı daha da genişletecektir." (Rzazade, 2020: 51)

Türkmen Türkçesinde –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Türkmen Türkçesinde kesin gelecek zaman *–cAk* eki ile yapılmaktadır. Fakat Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinden farklı olarak çekim sırasında *–cAk* ekinden sonra şahıs ekleri kullanılmaz. Sadece fiilin başına şahıs zamirleri gelir. Gelecek zaman eki ünsüz uyumuna girmemektedir (Gültekin, 2006: 41; Buran vd. 2020: 183; Kara, 2007: 269; Delice, 2010: 222).

Mugallım şol barada sorasa cogap berip ***bilcek ekenmi****?* "Öğretmen bu konuda soru sorsa cevap verebilecek miymiş?" (Delice, 2010: 222)

Gız, mıhman alsañız, bizä size mıhman ***bolcak.*** "Kız, misafir ederseniz biz de size misafir olacağız." (Delice, 2010: 134)

Emma alımlar sovetiniñ kararını amala aşırmakda men, ozalı bilen, saña ***dayancakdırın.*** "Ama âlimler birliğinin kararını uygulamaya konmasında ben, öncelikle sana güveneceğim." (Delice, 2010: 134)

Cenap general, siz: "Han agzamları, seniñ sözüñi adıbir türkmeniñ sözi, seniñ erkiñi-de adıbir türkmeniñ erki diyip kabul ***etcekdirin****…" diyipdiñiz*. "Sayın General, siz Han üyeleri, senin sözünü dost Türkmenin sözü, senin erkini dost Türkmenin erki olarak kabul edeceğim…" demiştiniz." (Delice, 2010: 134)

Gagavuz Türkçesinde –*AcAk* Gelecek Zaman Eki

Gagavuz Türkçesinde gelecek zaman *-(y)AcAK* eki ile yapılmaktadır. Ekin son sesindeki */k/* ünsüzü düşmüştür. Sadece 3. teklik ve 3. çokluk şahıslarda korunmuş ve düşmemiştir. Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda iki ünlü arasında kalan */k/* sesi düşmekte ve yanındaki ünlü harfler ise daralır. Gelecek zaman çekiminin 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıslarda iyelik kaynaklı kişi ekleri kullanılırken 1. teklik şahsında ise zamir kaynaklı kişi eki kullanılmaktadır. 3. teklik şahısta ise eksiz kullanım mevcutken, 3. çokluk şahısta ise *-lAr* eki, şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Bu ek, aynı zamanda şahıs çekimleri içinde *-ac, -aca, -ecä, -ca, -ça, -cä, -ce, -cák, -cáy, -çá, -cáá, -ec, -ciy* şekillerini alabilmektedir. Gelecek zaman çekiminde ünsüzle biten fiil tabanlarından sonra *-AcA(k)* eki, kalın ünlülü fiil tabanlarından sonra 3. teklik ve çokluk şahıs çekimine ince ünlülü çekim eki gelebilir. Bu yüzden ünlü uyumu bozulmaktadır. Ünlü ile biten fiillerden sonra araya /y/ ünsüzü gelerek ek *–yAcA(k)* biçimine de dönüşür (Özkan, 1996:147; Gültekin, 2006: 39; Buran vd. 2020: 250; Özkan, 2007: 124).

Yok, bobam, kendim ***iyecäm.*** *Kardeşıma bän* ***vermeyecäm.*** "Yok, babam, kendim yiyeceğim. Kardeşime ben vermeyeceğim." (P-17)

Da gördüm ölä, ... ani hemen akılım ***alınaceydı*** *korkudan*. "Ve öyle bir şey gördüm ki korkudan aklımı yitirecektim." (K2-61)

Büük sölämeyim, ama ***yanılmaycam,*** *darsam ki, vardı ne görmää.* "Büyük konuşmayayım ama yanılmayacağım, dersem ki görülecek çok şey vardı." (BS-157)

Yok demiş çoban çorbacısına bän faytonnan ***gitmeycäm.*** "Yok demiş çoban asilzadeye, ben faytonla gitmeyeceğim." (GF-217)

Bän cuvap ***edecäm*** *soruşlara*. "Ben sorularına cevap vereceğim." (GF-217)

Türkiye Türkçesinde *–AcAk* Gelecek Zaman Eki

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman çekimi *-(y)AcAk* eki ile şahıs eki olarak da zamir menşeli şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Birinci şahıs çekiminde zaman ekinden sonra ek geldiğinde ekin sonundaki /k/ sesi yumuşayarak /ğ/ sesine dönüşür (Gültekin, 2006: 39; Buran vd. 2020: 46; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 60).

Yürü bakalım, yürüüü… Hücum nöbeti ***vurulacak.*** (A71-172)

Nöbet de belliydi. Ama kimi veya neyi ***vuracaklardı.*** (A71-172)

Belki de beni nöbete ***gönderecekler.*** (A71-172)

Tablo 1.57. -GU+ çak yapısının ekleşme tablosu.

-AcAK **gelecek zaman ekinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***-AcAK*** **gelecek zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***-GU çak*** **yapısının** ***-AcAK*** **gelecek zaman eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkiye Türkçesi	*–AcAk*	X
Yakut Türkçesi	*–ıa/ -ie/ -uo/ -ıax/ -iex/ -uox/ -üöx*	X
Özbek Türkçesi	*-(y)AcAK*	X
Tatar Türkçesi	*-(y)AçAk*	X
Başkurt Türkçesi	*-(y)AsAK*	X

Nogay Türkçesi	*-AyAK*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*–AcAk*	X
Karakalpak Türkçesi	*–Ajaq*	X
Kumuk Türkçesi	*-(A)cAK*	X
Azerbaycan Türkçesi	*-(y)AcAk*	X
Türkmen Türkçesi	*–cAk*	X
Gagavuz Türkçesi	*-(y)AcA(K)* *-ac, -aca, -ecä, -ca, -ça, -cä, -ce, -cák, -cáy, -çá, -cáá, -ec, -ciy*	X
Türkiye Türkçesi	*-(y)AcAk*	X

2.3.2.3. +lü+aş> +laç

Aş "yemek" kelimesi kendinden önceki kelimeye ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. İsim veya sıfat tamlamaları şeklindeki kelime gruplarında ikinci unsur olan kelime bazen tamlayan olan kelimeye ekleşmiştir: *sütlü aş> sütlaç* vb. *Aş* kelimesi ilk unsura ekleştikten sonra yemek isimleri yapan bir ek durumuna gelmiştir: *+laç,+maç* gibi ekler oluşturur. *Aş,* kelimesini bünyesinde bulunduran yemek isimlerinden bazıları şunlardır: *bulama aş> bulamaş> bulamaç; sütlü aş> sütlaş> sütlaç, kavurma aş> kavurmaç vs.* (Nadir, 2009: 152; Ercilasun, 1973: 83).

Aş "yemek" kelimesi ile kendinden önceki kelimenin son hecesi ile kaynaşarak oluşan *+laç* eki isimden isim yapan ekler arasında gösterilmektedir. İşlek bir ek değildir. Sadece birkaç örnekte karşımıza çıkarak isimlerden yiyecek isimleri meydana getirir: *sütlaç, güllaç*. Bu ek de *+maç* eki gibi birleşik yapıda olan eklerden birisidir. *Sütlü aş* kelime grubundaki ikinci unsur olan *aş* kelimesi kendinden önceki kelimeye ekleşmiştir: *sütlü aş> süt+laç. Aş* kelimesi kendinden önceki kelimeye ekleşirken ekleştiği kelimenin son ünlüsü düşer. Yani *sütlü* kelimesindeki *+lü* isimden isim yapım ekinin ünlüsü düşer. Daha sonra da *aş* kelimesinin son ünsüzü /ş/ benzeşmeye uğrayarak /ç/ sesine dönüşür (İlhan, 2019: 156).

Derleme sözlüğünde *sütlaç* madde başına baktığımızda bu kelimenin 15.yy dan önce Türkler arasında *sütlü aş* olarak kullanıldığını görürüz (DS, 1971: 3639). Sir Gerhard Clauson ise, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *+laç* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 192). Bu durumda bu ekin 8.yy'dan önce ekleşme sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Fakat halk arasında ekleşme süreci tamamlanmamıştır. Hala ekin *sütlü aş* biçiminde kullanıldığı ağızlar vardır.

2.3.2.4. –mA+aş> +mAç

Aş "yemek" kelimesi kendinden önceki kelimeye ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. İsim veya sıfat tamlamaları şeklindeki kelime gruplarında ikinci unsur olan kelime bazen tamlayan olan kelimeye ekleşmiştir: *sütlü aş> sütlaç, doğrama aş> doğramaç* vb. *Aş* kelimesi ilk unsura ekleştikten sonra yemek isimleri yapan bir ek durumuna gelmiştir: *+laç,+maç. Aş* kelimesini bünyesinde bulunduran yemek isimlerinden bazıları şunlardır: *bulama aş> bulamaş> bulamaç; sütlü aş> sütlaş> sütlaç, kavurma aş> kavurmaç vs.* (Nadir, 2009: 152; Ercilasun, 1973: 83).

Aş "yemek" kelimesi ile kendinden önceki kelimenin son hecesi ile kaynaşarak oluşan *+maç* eki fiilden isim yapan yapım ekleri arasında gösterilmektedir. İşlek bir ek olmasa da fiillerden yemek isimleri oluşturur*: bulamaç, tutamaç, bazlamaç, kıymaç, doğramaç, yırtmaç, çığırtmaç* (Nadir, 2009: 152; Ergin; 2004: 197: Ercilasun, 1973: 83).

Ahmet Bican Ercilasun, *"+maç/ +meç Eki Üzerine"* adlı makalesinde *doğramaç* kelimesini açıklarken ekin bünyesinde *aş* kelimesi olduğuna vurgu yapar: *doğrama aş> doğramaş> doğramaç. Doğrama aş* kelime grubundaki ikinci unsur olan *aş* kelimesi kendinden önceki unsura ekleşmiştir. Ekleşirken de ilk unsurun sonundaki *+ma* eki ile kaynaşmıştır. Daha sonra da kelimenin /ş/ sesi benzeşme yoluyla /ç/ sesine dönmüştür (Ercilasun, 1973: 83).

Muharrem Ergin, *+maç* eki için birleşik bir ektir, der. *+ma* mastar eki ile *aş* kelimesinin birleşiminden oluştuğunu söyler. *bulamaç, bazlamaç* gibi fiillerden yemek isimleri meydana getirdiğini belirtir (Ergin, 2004: 197).

Besim Atalay *+maç/+meç* ekinin, hem fiillere hem isimlere gelerek yeni isim ve sıfatlar yapmakta olduğunu söyler ve örnekler sıralar: *yırtmaç, tutmaç, kurmaç, dilmaç* (Atalay, 1940: 203). Bu ekin başlangıçta yemek isimleri türettiğini fakat zamanla analoji yoluyla başka anlamda da isimler türettiğini bildirir. Fakat Ercilasun, bu kelimelerdeki

ekin +*maç/ +meç* eki olmadığını; *saklanmaca, dolanmaca* kelimelerindeki +*maca* ekinin kısalmış şekli olduğunu söyler (Ercilasun, 1973: 83).

Emin Özdemir "+*maç/+ meç* Eki" adlı çalışmasında +*maç/+meç* ekinin işleklik kazandığını, yemek adı olmayan bazı alet isimlerinde de kullanıldığını söyler ve şu örnekleri sıralar: *almaç, demeç, dilmaç, eğmeç, ayırmaç, emmeç, kalışmaç, kazmaç, sarmaç, sıkmaç, soğutmaç, tutamaç* vs. (Özdemir, 2009: 382). Çağdaş Türk lehçelerinde de +*maç/+meç* ekinin yemek ismi haricindeki kullanımlarına rastlarız. Mesela Kırgız Türkçesinde *tilmeç* "tercüman" kelimesini, Özbek Türkçesinde tilmåç "tercüman" kelimesini bu duruma örnek olarak verebiliriz (Çoşkun, 2000: 38; Ceritoğlu, 1998: 62).

Divanü Lügati't-Türk' de geçen *tutmaç* "yemek" kelimesi ile ilgili olarak Doerfer, Clauson, Eren gibi araştırmacılar bu kelimede bulunan +*maç* ekinden bahseder (Doerfer, 2010; Clauson, 1972: 457; Eren, 1999: 419). Tietze, bu kelimenin *tutma aş* biçiminden kalıplaşmış olduğunu söyler (Tietze, 2002: 666). Tuncer Gülensoy, ise *tutmaç* kelimesini *tut-ma+aş* biçiminde tahlil eder (Gülensoy, 2007: 937).

Divanü Lügati't-Türk' de geçen *bulgamaç* "bulamaç" kelimesi ile ilgili olarak Zeynep Korkmaz, *bulgamaç* kelimesindeki +*maç* ekinin yemek ismi türettiğini ve bu ekin de *–ma* ile *aş* kelimelerinin birleşmesi ile oluştuğunu söyler (Korkmaz, 2009: 161). Tietze, bulamaç kelimesinin açılımını *bulama+aş* biçiminde yapar (Tietze, 2002: 491). Gülensoy ise bu kelimenin tahlilini **bula-ma+aş* biçiminde yapar (Gülensoy, 2007: 180). Besim Atalay ise, bu kelimenin *bulga-* fiili ile *–maç* fiilden isim yapım eki ile oluştuğunu söyler (Atalay, 1985: 114).

Räsänen bu ekin *-ma ve +ç* eklerinden meydana gelen birleşik bir ek olduğunu söylemiştir (Nalbant, 2008: 132).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında +*maç* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 192). Bu durumda +*maç/ +meç* ekinin 8.yy'dan daha önceki bir zaman diliminde kalıplaşarak ekleştiğini söyleyebiliriz.

2.3.2.5. -mIş+çag+(I)n> -bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, -vIşaan, -vUşaan

İsimlerin ekleşmesi başlığı altında *çag* "zaman, çağ, vakit" kelimesinin *–GU* sıfat-fiil eki ile birleşerek *–acak/-ecek* gelecek zaman ekini oluşturduğu belirtilmişti. Bu *çag* "zaman, çağ, vakit" kelimesi yine *-mış* öğrenilen geçmiş zaman eki ve vasıta hâli eki ile

birleşerek Tuva Türkçesinde beşinci tip geçmiş zaman kipini meydana getirir. Tuva Türkçesinde beşinci tip geçmiş zaman kipi, *-bIşaan/ -bUşaan/ -mIşaan/ -mUşaan/ -pIşaan/ -pUşaan/ -vIşaan/ -vUşaan* ekleri ile yapılmaktadır. Bu zaman eki, *-mIş* geçmiş zaman eki, *çag* "çağ, zaman" kelimesi ve vasıta hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Ekin gelişimi şu şekilde olmalıdır: *-mış+çag+ın> mışşagın> mışaan* (Arıkoğlu, 2007: 1189; Sat, 1987: 185). Ekin, *-şAAn* kısmı ünlü uyumuna uymamaktadır. Bu durum ekin kelime kökenli olduğunun bir göstergesidir. Bu *-şAAn* ekindeki iki unsur farklı ses özellikleri nedeniyle birbirinden çok farklı zamanlarda oluşmuş olabilir (İshakov, 1961: 336). Ek, zamir kaynaklı şahıs ekleri ile geçmiş zaman kipini karşılamaktadır. Fakat bu şahıs ekleri ayrı yazılır, ekleşmez.

Tuva Türkçesinde Geçmiş Zaman

Tuva Türkçesinde beşinci tip geçmiş/şimdiki zaman kipi, *-bIşaan/ -bUşaan/ -mIşaan/ -mUşaan/ -pIşaan/ -pUşaan/ -vIşaan/ -vUşaan* ekleri ile yapılmaktadır. Ek; */l/, /r/, /g/, /y/* ünsüzlerinden biri ile biten bir kelimeye *-bIşaan/ -bUşaan* biçiminde; */m/, /n/, /ŋ/* ünsüzlerinden biri ile biten bir kelimeye *-mIşaan/ -mUşaan* biçiminde; tonsuz ünsüz ile biten bir kelimeye *-pIşaan/ -pUşaan* biçiminde; ünlü ile biten bir kelimeye ise *-vIşaan/ -vUşaan* biçiminde gelir: *albışaan men* "almışım", *körbüşaan sen* "görmüşsün" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1189; Tosun, 2011: 449). Bu ek, Tuva Türkçesinin yazı dilinde tek bir /ş/ ünsüzü ile yazılır fakat okunurken çift /ş/ ünsüzü varmış gibi seslendirilir: *-bışaan* > *-bışşaan* (Tosun, 2011: 449).

Ulus zalga ***çulışaan***. "Halk salona toplanmış ve toplanmaya devam ediyor." (TLG-1189)

Kayıın- çüden kelgeni bildinmes kiji höreen ***jıtpışaan*****.** "Nereden geldiği bilinmeyen insanın içi acıyor." (Tosun, 2011: 451)

Romanıŋ ***bijivişaan*** *eves sen be?* "Romanını yazıyor musun?" (Tosun, 2011: 451)

Ak sumuzunda amıdıral ***ulamçılavışaan*****.** "Ak köyünde hayat *geçiyor.*" (Tosun, 2011: 451)

Tablo 1.58. **-**mIş+çag+(I)n yapısının ekleşme tablosu.

-mIş+çag+In **yapısının geçmiş zaman kipi olarak**	**Beşinci tip geçmiş zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***-mIş+çag+In*** **yapısının geçmiş zaman eki olarak**

kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler		**ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Tuva Türkçesi	*-bIşaan/ -bUşaan/ -mIşaan/ -mUşaan/ -pIşaan/ -pUşaan/ -vIşaan/ -vUşaan*	X

2.3.2.6. mIş+çag+(I)n> -bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, -vIşaan, -vUşaan

İsimlerin ekleşmesi başlığı altında *çag* "zaman, çağ, vakit" kelimesinin *–GU* sıfat-fiil eki ile birleşerek *–AcAk* gelecek zaman ekini oluşturduğu belirtilmişti. Bu *çag* "zaman, çağ, vakit" kelimesi yine *-mIş* öğrenilen geçmiş zaman eki ve vasıta hâli eki ile birleşerek Tuva Türkçesinde kullanılan zarf-fiil ekini meydana getirir. Bu zarf-fiil eki aynı zamanda Tuva ve Tofa Türkçesinde beşinci tip geçmiş zaman kipi olarak da kullanılır. Bu *-bIşAAn/ -bUşAAn/ -mIşAAn/ -mUşAAn/ pIşAAn/ -pUşAAn/ -vIşAAn/ -vUşAAn* zarf-fiil ekleri, *-mIş* geçmiş zaman eki, *çag* "çağ, zaman" kelimesi ve vasıta hâli ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Ekin gelişimi şu şekilde olmalıdır: *-mış+çag+ın> mışşagın> mışaan* (Arıkoğlu, 2007: 1189; Sat, 1987: 185). Ekin, *-şAAn* kısmı ünlü uyumuna uymamaktadır. Bu durum ekin kelime kökenli olduğunun bir göstergesidir. Bu *-şAAn* ekindeki iki unsur farklı ses özellikleri nedeniyle birbirinden çok farklı zamanlarda oluşmuş olabilir (İshakov, 1961: 336).

Tuva Türkçesinde -bIşaan/ -bUşaan/ -mIşaan/ -mUşaan/ -pIşaan/ -pUşaan/ -vIşaan/ -vUşaan Zarf-Fiil Eki

Tuva Türkçesindeki *-bIşaan/ -bUşaan/ -mIşaan/ -mUşaan/ -pIşaan/ -pUşaan/ -vIşaan/ -vUşaan* ekleri, *çag* "zaman, çağ, vakit" kelimesi, *-mış* öğrenilen geçmiş zaman eki ve vasıta hâli ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Ek; */l/, /r/, /g/, /y/* ünsüzlerinden biri ile biten bir kelimeye *-bIşAAn/ -bUşAAn* biçiminde; */m/, /n/, /ŋ/* ünsüzlerinden biri ile biten bir kelimeye *-mIşaan/ -mUşaan* biçiminde; tonsuz ünsüz ile biten bir kelimeye *-pIşaan/ -pUşaan* biçiminde; ünlü ile biten bir kelimeye ise *-vIşaan/ -vUşaan* biçiminde gelir: *albışaan* "alarak", *körbüşaan* "görerek" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1189; Tosun, 2011: 449). Bu ek, Tuva Türkçesinin yazı dilinde tek bir /ş/ ünsüzü ile yazılır fakat okunurken çift /ş/ ünsüzü varmış gibi seslendirilir: *-bışaan* > *-bışşaan* (Tosun, 2011: 449). Ek, anlam olarak Türkiye Türkçesindeki *–ArAk/ -Ip* zarf-fiillerine karşılık gelmektedir. Bu zarf-fiil ekinin görevi geldiği cümlede yüklemin gerçekleştiriliş tarzını göstermektir (Tosun, 2011: 559).

Eres ayaktı ***albışaan****, ayaar harılaan:-Avam şagda-la çok.* "Eres fincanı alarak, yavaşça cevapladı: -Annem uzun zamandır yok. " (Tosun, 2011: 559)

Aşak ***şüjülevişaan****, harı-daa berbeyn ezerniŋ kolunnarın tırta bergen.* "İhtiyar burnundan soluyarak, cevap yermeden eğerinin kolanlarını çekiverdi." (Tosun, 2011: 559)

Tos-Taŋma ugbay Eresti kaygal ***körbüşaan****, ooŋ holundan algan*. "Tos-Taŋma abla Eres'i hırsız görüp (hırsız sanıp), onun kolundan tuttu. " (Tosun, 2011: 559)

Tablo 1.59. **-**mIş+çag+(I)n yapısının ekleşme tablosu.

-mIş+çag+In **yapısının zarf-fiil eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***bIşaan/ -bUşaan/ -mIşaan/ -mUşaan/ -pIşaan/ -pUşaan/ -vIşaan/ -vUşaan*** **zarf-fiil ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***-mIş+çag+In*** **yapısının zarf-fiil eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Tuva Türkçesi	*-bIşaan/ -bUşaan/ -mIşaan/ -mUşaan/ -pIşaan/ -pUşaan/ -vIşaan/ -vUşaan*	X
Tofa Türkçesi	*-bIşaanga*	X

2.4. ZAMİRLERİN EKLEŞMESİ

2.4.1. Ben> -Im, -Um, -In, -Un, -Am, -m, -mA, -mAn, -pAn, , -mIn, -mUn, -bIn, -pIn, -bUn, -pUn -vAn, -vAm, -vAnIn, -ĭp, -i̇p, -p

Fiil çekimlerinde daha çok zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılırken bazı çekimlerde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır. Şahıs zamirleri fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleşmektedir (İlhan, 2019: 159). Zamirlerin, fiil çekimlerinde ne zaman ekleştiğini tarihi metinleri gözden geçirerek takip edebiliriz. Eski Türkçe döneminde ve diğer tarihi dönemlerde zamirler fiil çekiminde kip ekinden sonra ayrı biçimde gelmektedir. Bazı tarihi dönemlerde ve çağdaş lehçelerde zamirler, fiil çekimlerinde ekleşme sürecine girmiştir (İlhan, 2015: 159). Tarihi dönemlerde zamirler, fiil çekiminde *kelteci sen* "geleceksin" şeklinde kendinden önceki kelimeden ayrı bir şekilde kullanılırken Türkiye Türkçesinde ve çoğu çağdaş lehçede *geleceğim* kelimesindeki gibi ekleşmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde *men* zamirinin ekleşmiş hali olarak karşımıza *-vAnIn* yapısı çıkar. *Men>ben* ses değişiminden sonra ekin başındaki */b/* sesi Eski Anadolu Türkçesinde */v/* sesine dönüşmüştür. *Bu -vAnIn* ekinin ikinci unsuru ise ya pekiştirme görevinde kullanılan *–In* birinci teklik şahıs eki ya da *kelür venin* "gelen benim" yapısındaki iyelik bildirme ekidir. İlk görüş daha mantıklı durmaktadır. Bu ekleşme sürecinde illaki bir geçiş evresi olacağından bu geçiş döneminde *-vAn* eki yanında pekiştirme amaçlı *-In* birinci teklik şahıs ekini tekrar almış olabilir (İlhan, 2019: 159). Yani kelime, hem eski unsuru hem de yeni olan ekleşmiş unsuru yan yana barındırabilir.

Tatar Türkçesinde şimdiki zaman çekiminde birinci tekil şahıs eki *–mIn* bazen kısalma eğilimi gösterir: *Totamın> totam* "tutuyorum", *bulamın> bulam* "oluyorum". Hem uzun şekli hem de kısa şekli birlikte kullanılmaktadır.

Men zamiri çoğu çağdaş lehçelerde ekleşmiş olarak karşımıza çıksa da Tuva Türkçesinde hala ekleşmeden ayrı kullanılmaktadır: *aptır men* "almışım" vs. Yalnız üçüncü çokluk şahıs fiil çekiminde *olar* zamiri *+lAr* biçiminde ekleşme eğilimindedir. Belki zamanla *men* zamiri de fiil çekimlerinde diğer çağdaş lehçelerde olduğu gibi ekleşerek kullanılabilir.

Eski Türkçede birinci teklik şahıs zamiri *bän/ män* biçiminde; Orta Türkçede *ben/men* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *ben* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *epĕ, ep* biçiminde; Halaç Türkçesinde *män* biçiminde ve Saha (Yakut) Türkçesinde *min* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *bän* biçiminde ve Yeni Uygur Türkçesinde *män* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *men* biçiminde; Hakas Türkçesinde *min* biçiminde; Tuva Türkçesinde *men* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *min* biçiminde; Kazak Türkçesinde *men* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *men* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *min* biçiminde; Nogay Türkçesinde *men* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *men* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *men* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *men* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *men* biçiminde; Karay Türkçesinde *men* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *män* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *men* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *bän* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *ben* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede Birinci Teklik Şahıs Eki

Eski Türkçede birinci teklik şahıs zamiri *bän/ män* şeklindedir. *Bän/ män* zamiri kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ekleşmeden kullanılmaktadır (Gabain, 1988: 65; Tekin, 2005: 187).

Sini tabgaçıg ***ölürtäçi tir män.*** "Seni, Çinliyi, öldürecektir derim." (T-10)

İdişimtä ayakımta öŋi kanca ***barır män.*** "Kabımdan kacağımdan ayrı nerede gidiyorum."(IB-42)

Nä kaganka işig küçüg ***birür män.*** "Hangi hakana hizmet ediyorum?" (KT D-9)

Karahanlı Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men/ min* şeklindedir. *Men/ min* zamiri Karahanlı Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir. Çekimler çoğunlukla kişi zamiri ile yapılsa da eklemiş biçimleri çok az olsa da görülmektedir: *kelgeyler* "gelecekler", *kirgüsüz* "gireceksiniz", *ḳılmışıŋ* "kılmışsın" vs. Şimdiki zaman ve gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. (Hacıeminoğlu, 1996: 186). Karahanlı Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-Iŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: -
2. Çokluk şahıs: *-sIz/-sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Yana saknu aldı kör ögdülmişig, ***ayur-men unıtmış-men*** *edgü işig.* "Sonra birden-bire Öğdülmiş'i hatırladı ve dedi : -Ben bu iyi işi unutmuştum." (KB-1577)

Saŋa men kerekiŋ baka turğa-men, kamuğ işleriŋni seve ***kılğa-men.*** "Senin için gerekli olan şeyleri ben takip edeceğim ve bütün işlerini severek yapacağım." (KB-541)

Bu yaŋlığ körüp bu özüm eymenip, ötüg ***ötnümez-men*** *tilimni yazıp*. "Bu hâli görünce, korkudan, ağzımı açıp, bir söz söyleyemedim." (KB-791)

Orta Türkçede Birinci Teklik Şahıs Eki

Harezm Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri Harezm Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *öler men* "ölürüm", *körer men* "görürüm", *sever men* "severim", *bargay men* "varacağım" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 143).

Ey melik bu künge tegrü Yûsufnıs zindânda erdükin ***unutmış men***. (KE-91r7)

Baqar-men*, bir uluġ yaşlıġ abuşqa saçı taqı meḫāsini cümleaq ermişerdi. (NF - 56/7)*

Ol edgülikni qılmazdın aşnu feriştelerke ***buyrur-men*** *kim qulum… (NF- 60/1)*

Kıpçak Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri Kıpçak Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir: *kelmiş men* "gelmişim", *çıkmış men* "çıkmışım", *alur men* "alırım" vs. (Karamanlıoğlu, 1996: 186).

Maŋa sen rastın ayttıŋ, ***érür men*** *ᶜaybıma ḳāyil.* "Sen bana doğrusunu söyledin, ben aybımı biliyorum. (GT-44b/3)

Kerek kim bu memleketni ḳullarından éŋ éksük ḳulum ***bérgey men.*** "Gerek ki bu memleketi kullarımdan en eksik kulum vereyim. (GT-46b/12)

Çağatay Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri Çağatay Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *ḳılġay mén* "yapmayacağım", *bilmegey mén* "bilmeyeceğim", *tapḳay mén* "bulmayacağım" vs. (Eckmann, 2009: 128).

Çü min dîvânelernis mâye-i sevdâsı ***bolmış min.*** (Özdarendeli, 2005: 101)

Ėkki tėve satġın alıp ***turur-men*** *sekkiz yüz yarmaqqa.* "Ben sekiz yüz yarmağa iki deve satın alıyorum." (Eckmann, 2004: 17)

Qaraŋquda yalġuzluq müteḫayyirlik birle ***turur-men.*** "Karanlıkta yalnızlık ve şaşkınlıkla duruyorum (bekliyorum)." (Eckmann 2004: 248)

Eski Türkiye Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Eski Türkiye Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *ben* şeklindedir. *Ben* zamiri Eski Türkiye Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *ölecekvenin* "öleceğim", *gülmişven* "gülmüşüm", *kırmışam* "kırmışım" vs. (Gülsevin, 1997: 77). Eski Türkiye Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-vAn/-vAm/-vAnIn/ Am/ -In*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X, durur/ -dur*
1. Çokluk şahıs: *-vUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Bu su gözüm yaşıdur ***çağlasam*** *ben*. "Bu su gözümün yaşıdır, ağlıyorum ben." (BH- 14b/9)

Işkun aldı benden beni bana seni gerek seni/ Ben ***yanaram*** *düni güni bana seni gerek seni*. (YE-175/1)

Ne varlığa ***sevinürem*** *ne yokluğa* ***yirinürem****/ Işkun ile* ***avınuram*** *bana seni gerek seni.*(YE-175/2)

Uzak Lehçelerde Birinci Teklik Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *epĕ, ep* şeklindedir. *Epĕ, ep* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *śiyiĕp* "yiyeceğim", *śiyetĕp* "yiyorum" *vs.* İkinci tip geçmiş zaman çekimi, şart ve gereklilik çekimlerinde şahıs zamirleri ekleşmeden kullanılırlar. Duyulan geçmiş zaman çekiminde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır (Ersoy, 2007: 1315). Çuvaş Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-ĕp/ -ĕp/ -p*
2. Teklik şahıs: *-ĕn/ -ĕn/ -n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-pĕr/ pĕr*
2. Çokluk şahıs: *-ĕr/ -ĕr/ -r*
3. Çokluk şahıs: *-śśi/ -śś* (Ersoy, 2007: 1315).

Epĕ Çĕvaş patşalĕh universitetĕnçe ***vĕrenetĕp.*** "Ben Çuvaş Devlet Üniversitesinde okuyorum." (ÇTLM-I-152)

Şultarĕm! Epĕ bankir ***pulatĕp!*** "Düşündüm! Ben bankacı olacağım." (ÇTLM-I-152)

Epĕ pĕçĕkkĕ, kayran yĕtsa ***pıratĕp,*** *tet.* "Ben küçüğüm arkadan kaldırıyorum, der." (ÇHS-73)

Saha (Yakut) Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *min* şeklindedir. *Min* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Saha (Yakut) Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Kesin geçmiş zaman, şimdiki zaman, şart, gereklilik çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *üleliibin* "çalışıyorum", *aspıppın*

"açmışımdır", *astarbın* "açsam" vs. Duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır. Yakut Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şöyledir:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -bUn; -pIn/ -pUn; -mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-ğIn/ -ğUn; -kIn/ -kUn; -gIn/ -gUn*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-bIt/-bUt; -pIt/ -pUt; -mIt/-mUt*

2. Çokluk şahıs: *-ğIt/ -ğUt; -kIt/ -kUt; -gIt/ -gUt; -xIt/ -xUt; -ñIt/ -ñUt*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/-lOr; -tAr/-tOr; -dAr/ -dOr; -nAr/-nOr* (Kirişçioğlu, 2007: 165).

Beyeŋ xanına üleliiginiy? Oskuolağa ***üleliibin***. "Kendin nerede çalışıyorsun? Okulda çalışıyorum." (ÇTLM-II-252)

Xanna oloroğut? Min deriebineğe kuorakka ***olorobun?*** "Nerede oturuyorsun? Ben köyde/ şehirde oturuyorum." (ÇTLM-II-252)

İyem kıra erdexine ıarıtan ölön, ağabar ***ulaappıtım.*** "Annem küçük yaşta hastalanıp ölünce, babamla büyümüşüm." (ÇTLM-II-456)

Halaç Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Halaç Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *män* şeklindedir. *Män* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Halaç Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *käüm* "gelirim", *kälgilikäm* "geleceğim", *kälmişäm* "gelmişim" vs. (Işıklı, 2022: 97). Halaç Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*

2. Teklik şahıs: *-Añ*

3. Teklik şahıs: *-Ar*

1. Çokluk şahıs: *-(A)K*

2. Çokluk şahıs: *-(A)yIz*

3. Çokluk şahıs: *-AllAr* (Işıklı, 2022: 97)

Män sändä saru kälmädikäm. "Ben senden dolayı gelmemişim." (Işıklı, 2022: 97)

Şā Abbās ẖ ānäsidä almışam. "Şah Abbas'ın evinden almışım." (Işıklı, 2022: 97)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Birinci Teklik Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *bän* şeklindedir. *Bän* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs eki olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *tiläbmän* "dilemişim", *tiläyäpmän* "diliyorum", *tilärmän* "dilerim", *tiläymän* "dileyeceğim" vs. (Öztürk, 2007: 385). Özbek Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *-di*
1. Çokluk şahıs*: -miz*
2. Çokluk şahıs: *-siz/ -sizlär*
3. Çokluk şahıs: *(-lär)* (Öztürk, 2007: 385).

Hozirgina nima bo'lganini menga «Yoq, men ***aytaman****», «Yoq, shoshma, sen uncha aytolmaysan, men aytay», deb talashib-tortishib aytib berdilar.* "Ne olduğunu bana "hayır, ben söyleyeyim", "hayır, acele etme, sen öyle anlatamazsın, ben söyleyeceğim" diye tartışırken hemencecik söylediler." (Sağır, 2015: 61)

Yeni Uygur Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Yeni Uygur Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *män* şeklindedir. *Män* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işligämsän* "çalışmışım", *oquvatimän* "okuyorum", *içärmän* "içerim", *yezimän* "yazacağım" vs. (Ersoy, 2007: 385). Yeni Uygur Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-miz*
2. Çokluk şahıs: *-silär*
3. Çokluk şahıs: *X, -lar/ -lär; -ş* (Ersoy, 2022: 385)

Kütüpḫanemiz intayin cimcit bolġanliḳi üçün bu yerde ögeniş ḳilişni intayin yaḫşi ***körimen.*** "Kütüphanemiz çok sessiz olduğu için burada öğrenmeyi çok çok seviyorum." (TU-86)

Ḳeşḳerġe can yétermu? Bararimni ***bilmesmen***. "Kaşgar'a can yetişir mi? Gider miyim bilmiyorum." (UHD-164)

Kuzeydoğu Grubunda Birinci Teklik Şahıs Eki

Altay Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Altay Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Altay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak eklemiştir. Geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek ile şart kipinde ekleşir. Gereklilik kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır: *biçidim* "yazdım", *alganım* "almışım", *aladım* "alıyorum", *süürim* "seveceğim", *alzam* "alsam" vs. (Dilek, 2007: 1043). Altay Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-(I)m*
2. Teklik şahıs: *-(I)n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-(I)bIs/ -(I)s/ -As/ -Os*
2. Çokluk şahıs: *-(I)gAr/ -(I)gOr/ -AAr/ -OOr/ -Ar/ -Or*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -lOr/ -dAr/ -dOr/ -tAr/ -tOr, -ş* (seyrek) (Dilek, 2007: 1043).

Erten men bibliyotekadaŋ caan biçik ***alarım.*** "Yarın ben kütüphaneden büyük kitap alacağım." (AT-15)

Caraş-Çeçendi ayrıp albagança ***canbazım,*** *dep Kara Çotor çeretendi.* "Çaraş-Çeçen'i kurtarmadan dönmeyeceğim diye yemin etmiş." (ÇTLM-I-28)

Kızımdı Aylu-Kündü altayga cürzin dep ***sanagam.*** "Kızımın Aylı-Güneşli Altay'da gezmesini istemiştim." (ÇTLM-I-28)

Hakas Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Hakas Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *min* şeklindedir. *Min* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Hakas Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak eklemiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşirken görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik

kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *körgebĭn* "görmüşüm", *pastapçam* "başlıyorum", *azarbın* "kaybolacağım", *alğaybın* "alayım" (Arıkoğlu, 2007: 1111). Hakas Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -mIn/ -pIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-zIŋ/ -sIn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-bIs/ -mIs/ -pIs*
2. Çokluk şahıs: *-zAr/ -sAr*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -nAr/ -tAr* (Arıkoğlu, 2007: 1111).

Pĭreede ĭcemneŋ paza hıs tuŋmamnaŋ hada miskelep ***çörgem***. "Bazen annem ve kız kardeşim ile birlikte mantar toplamaya giderim." (ÇTLM-I-337)

Pu miniŋ pastağı çolım. Paza pĭdi halğancızın ***parçam.*** "Bu ilk yolum. Artık buradan son kez gidiyorum." (ÇTLM-I-351)

Ağılğan ottarnı prayzın 40-ar salkovayğa ***satçam.*** "Alıp getirilen otların tümünü kırkar rubleye satıyorum." (ÇTLM-I-360)

Tuva Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Tuva Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tuva Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır: *algan men* "almışım", *aptır men* "almışım", *ap tur sen* "alıyorsun", *azar men* "kaybolacağım" vs. Görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır. Yalnız üçüncü çoğul şahıs çekiminde şahıs eki bazen *+lAr* olarak ekleşmiş olarak karşımıza çıkar: *algannar* "almışlar" (Arıkoğlu, 2007: 1185).d

Sadıgga Tuva sadıgjı hereejenden biçii urug idii ***aytırgan men***. "Dükkânda, tezgâhtar Tuva bayandan küçük çocuk ayakkabısı sormuştum." (TLG-1189)

Men baza ınçaar ***bodap tur men*** *oğlum*. "Ben de öyle düşünüyorum oğlum." (TLG-1189)

Men nom ündürer çerde oçuldurukçulap ***turar men.*** "Ben kitap üretilen yerde (matbaada) tercümanlık yapıyorum." (ÇTLM-II-504)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Birinci Teklik Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *min* şeklindedir. *Min* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *açkanmın* "açmışım", *ütem* "geçiyorum", *ilteçekmĕn* "götüreceğim", *añlarmın* "anlarım" vs. Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -nAr* (Öner, 2007: 715).

Sasnağa barıp ***citkenmén***. "Sasna'ya varmışım." (İQ-13)

Şaqtıy ğına cirmeyét ketürüwçélerden qalmıy barğanımnı ẖezér de ẖetérlevémné ***yazamın***. "Uzun süre cenazeyi kaldıranların ardından kalmadan gittiğimi şimdi bile hatırladığımı duyuyorum." (İQ-13)

Herniçék min bu sémyağa ***sıymağanmın.*** "Her nasılsa ben bu aileye sığmamışım." (İQ-13)

Kazak Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Kazak Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir: *oylağanmın* "düşünmüşüm", *tüsinemin* "anlıyorum", *aytarmın* "söyleyeceğim" vs. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -bIn/ -pIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/ -sIz (nezaket)*
3. Teklik şahıs: *X, -dI/ -tI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIñdAr/ -sIzdAr (nezaket)*
3. Çokluk şahıs: *X, -dI/ -tI* (Tamir, 2007:460).

Men gumanitarlıq zañ universitetinde ***oqıymın.*** "İnsani Bilimler Hukuk Üniversitesinde okuyorum." (ÇTLM-I-576)

Men elibizdiñ bir tulğası boluwdı ***armandaymın.*** "Ben halkımızın bir bireyi olmayı hayal ediyorum." (ÇTLM-I-576)

Unıversitettiñ kitaphanasında, oquw zalında uzaq ***otıramın.*** "Üniversite kütüphanesinde, okuma salonunda uzun süre çalışıyorum." (ÇTLM-I-576)

Kırgız Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Kırgız Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir: *baştaganmın* "başladım", *baratam(ın)* "gidiyorum", *unutam(ın)* "unutacağım" vs. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-sIŋ/-sUŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIŋAr*
3. Çokluk şahıs: *-ş* (Çengel, 2007: 515).

Men kelgen cılı Türkiyağa baruunu ***qaalaym***. "Ben gelecek yıl Türkiye'ye gitmek istiyorum." (ÇTLM-II-122)

Men alardın sayrağan ünün uğup qubanıçqa ***bölönömün.*** "Ben onarın ötüşlerini duyunca sevinçle doluyorum." (K-30)

Eger men al ubaqta Uşaqta bolsom seni ***kütöm.*** "Eğer ben o zaman Uşak'ta olursam seni beklerim." (ÇTLM-II-122)

Balkim Uşaqqa da ***bararmın.*** "Belki Uşak'a da giderim." (ÇTLM-II-122)

Başkurt Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Başkurt Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *min* şeklindedir. *Min* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *yazğanmın*

"yazmışım", *uqıyım* "okuyorum", *hağınırmın* "özlerim", *kŭtäsäkmĭn* "bekleyeceğim" vs. Başkurt Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m/ -mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-hIŋ/ -hUŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-hIġIz/ -hUgUz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -tAr/ -dAr/ -zAr* (Ersoy, 2007: 775).

Başķortostan ķunaķḫanahonda ***tuķtalam***. "Başkurdistan otelinde kalıyorum." (ÇTLM-I-75)

Min hĕżge bik heybet itĕp umurta ***ĕşlerměn.*** "Ben size güzelce bir kovan yapayım." (ÇTLM-I-85)

Eseyĕm birĕp yĕbergen yartı ikmektĕ ***hıpırtam.*** *"Anacığımın yolladığı yarım ekmeği silip süpürüyorum."* (ÇTLM-I-93)

Nogay Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Nogay Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Nogay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işkenmen* "içmişim", *baraman* "gidiyorum", *ötermen* "geçeceğim" vs. Nogay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X, -DI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -DIlAr* (Akbaba, 2007: 640).

Ana aldığı borışıñ on bes kapikti äkel, ol zamanda ***berermen***. "İşte bu önceki borcun olan on beş kapiği getir, o zaman veririm." (A-392)

Xatınlar, erteñ men bazarğa ***barayaqpan,*** *sonda men bir kök moyşaq* ***alarmen.*** "Hatunlar, sabah pazara gideceğim, orada mavi bir boncuk alırım." (N-399)

Keşek sıyırdan qorqardı, a men ***qorqpayman.*** "Yenge sığırdan korkuyor ama ben korkmuyorum." (BA-403)

Kırım-Tatar Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *barğanım* "varmışım", *qaytam* "geri dönüyorum", *qıçıracağım* "bağıracağım", *almalım* "almalıyım" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sIñIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Yüksel, 2007: 851).

Fındıḳnı domuzġa ***berecem.*** "Palamudu domuza vereceğim." (E-216)

Domuz da maña bir ḳıl berecek, kılnen boğulayatḳan ḳırmısḳanı ***ḳurtaracam****, dey.* "Domuz da bana bir kıl verecek, kılla boğulmak üzere olan karıncayı kurtaracağım, der." (E-216)

Eger de meni padişa alsa, ne ḳadar askeri olsa, episine aş ***pişiririm.*** "Eğer beni padişah alırsa, ne kadar askeri varsa, hepisine yemek pişiririm." (TY-219)

Karakalpak Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Karakalpak Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *alğanman* "almışım", *alaman* "alıyorum", *alarman* "alırım", *alajaqpan* "alacağım" vs. Karakalpak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sAñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/-pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz(lAr)*
3. Çokluk şahıs: *X, -DI* (Uygur, 2007: 585).

Men postın ***tigemen,*** *-depti.* "Deriden mont dikerim, demiş." (İK-185)

Tömenge tüskende sennen qäwpim bolmasa da, basqa jabayı xaywanlardan ***qorqaman.*** "Aşağı inince senden şüphem olmasa da başka yabani hayvanlardan korkarım." (İK-188)

Patşañız ketsin, bolmasa basına sawda ***salaman.*** "Hükümdarınız gitsin yoksa başına bela olurum." (İK-195)

Tek esigin ***qorıyman****, basña qılar isim joq.* "Sadece kapısını koruyorum, başka işim yok." (İK-196)

Kumuk Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Kumuk Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde kullanılmaktadır: *alırman* "alırım", *göremen* "görüyorum", *alğanman* "almışım", *alacaqman* "alacağım" vs. Kumuk Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *X, -DIr/ -DUr*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: X, *-lAr* (Pekacar, 2007: 985).

Men ülkem uçun yarawlu bolma murat ***etemen.*** "Ben ülkeme faydalı olmayı arzu ediyorum." (ÇTLM-II-261)

Unıversitet kitapxanada, oxuw zalında uzaq zaman ***olturaman.*** "Üniversite kütüphanesinde, okuma salonunda uzun süre oturuyorum." (ÇTLM-II-261)

Men olanı umutun yaşawğa çığarma qast ***etemen.*** "Ben onların ümidini yerine getirmek için çabalıyorum." (ÇTLM-II-261)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılmaktadır: *barġanma* "gitmişim",

bereme "veriyorum", *barlıqma* "gideceğim", *barırma* "giderim" vs. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mA*
2. Teklik şahıs: *-sA*
3. Teklik şahıs: *-dI/ -dU*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lA/ -dIlA/ -dUlA* (Tavkul, 2007: 910).

Kestim da nazmula ***cazama.*** "Kendim de şiirler yazıyorum." (OKMSS-173)

Men a Qaraçay folklor bla literaturabızını bek ***süyeme.*** "Karaçay folkloru ile edebiyatımızı çok seviyorum." (OKMSS-173)

Men a Qaraçay şaharda pedagogika institutxa kirirge ***muratlıma.*** "Ben de Karaçay şehrindeki Pedagoji Enstitüsüne girmek istiyorum." (OKMSS-173)

Karay Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Karay Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde kullanılmaktadır: *açamın* "açıyorum", *berirmin* "vereceğim" vs. Karay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-sIn/ -s*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr* (Gülsevin, 2010: 146)

Har vaxtlarım ***sımarläymın****, buyruğuyda sıyınğäymın.* "Bütün vaktimi adıyorum, emrinde barınayım." (Gülsevin, 2010: 152)

Aytmağın dostuya barğın da kaytırsın da tan bıla ***berirmin****; da bar esä katıyda.* "Eğer yanında varsa dostuna git, dönersin ve sabahleyin vereceğim deme." (Gülsevin, 2010: 157)

Aytadır erinçäk arıslan tışxarıda; ortasında oramlarnın ***karaxlanırmın****.* "Tembel, dışarıda arslan var, sokak ortasında yağmalanırım der." (Gülsevin, 2010: 157)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Birinci Teklik Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde birinci şahıs zamiri *män* şeklindedir. *Män* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *almışam* "almışım", *yazıram* "yazıyorum", *alacağam* "alacağım", *alaram* "alırım", *almalıyam* "alamlıyım" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 97). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *(-dır)*
1. Çokluk şahıs*: -ıġ/ uġ; -ik/ -ük*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz/ -sUnUz*
3. Çokluk şahıs: *-(dır)lAr* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 201).

Mən İspan dili fakültəsinde ***oxuyuram.*** "Ben İspanyol Dili Fakültesinde okuyorum." (ÇTLM-II-329)

Kişi, eger bu uşaqları spsrıb azdırmasan, səndə ***oturmayacam.*** "Adam eğer bu çocukları alıp kovmazsan sende oturmayacam." (GF-340)

Mənim bu uşaqlardan zəhləm gedir, onlara daha mən baxa ***bilmərəm.*** "Ben bu çocuklardan nefret ediyorum, daha da onlara bakamam." (GF-340)

Türkmen Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Türkmen Türkçesinde birinci şahıs zamiri *men* şeklindedir. *Men* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *dokaapdırın* "dokumuşum", *baryaarın* "gidiyorum", *soorayaan* "soruyorum", *tutarın* "tutarım" vs. Gelecek zaman çekiminde şahıs zamiri ekleşmemiştir. Şahıs zamiri fiilden önce gelmektedir: *men guycak* "dökeceğim", *men düşcek* "ineceğim" vs. Gereklilik kipinin –*mAlI* eki ile yapılan çekiminde *men* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *men yalbarmalı* "yalvarmalıyım" vs (Kara, 2007: 272). Türkmen Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-In/ -Un*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/-sUñ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -Is/ -Us*

2. Çokluk şahıs: *-sIñIz/ -sUñIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Kara, 2007: 264).

Men bir otlı, suvlı yer gözlep ***baryarın***. "Ben bir otlu, sulu yer arıyorum." (Türk, 1996: 313)

Soñra men telewizorda Watan *programmasyna seredyärin ýa da radiodan soñky habarlary* ***diñleýärin.*** "Sonra ben televizyonda ana haber programını izlerim ya da radyodan son haberleri dinlerim." (ÇTLM II-565)

Häzir şol mekdebiñ 8-nji synpynda okuwymy dowam ***edyärin***. "Şu anda bu okulun 8'inci sınıfında öğrenimime devam ediyorum." (ÇTLM-II-562)

Gagavuz Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Gagavuz Türkçesinde birinci şahıs zamiri *bän* şeklindedir. *Bän* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır*: alarım* "alıyorum, *därim* "derim" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *bän* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *bän almalı* "almalıyım" vs. (Özkan, 2007: 128). Gagavuz Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-Im*

2. Teklik şahıs: *-sIn*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -Iz*

2. Çokluk şahıs: *-sInIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Özkan, 2007: 128).

Yok, bobam, kendim ***iyecäm.*** *Kardaşıma bän* ***vermeyecäm.*** "Yok, babam, kendim yiyeceğim. Kardeşime ben vermeyeceğim." (P-17)

Bän kendim da tä bu uşakların istemesindän ***azetmeerim.*** "Ben kendim de bu çocukların istemesinden hoşlanıyorum." (GF-237)

Büük ***sölämeyim,*** *ama* ***yanılmıycam,*** *darsam ki, vardı ne görmää.* "Büyük konuşmayayım, ama yanılmayacağım, dersem ki görülecek çok şey vardı." (Lİ-171)

Türkiye Türkçesinde Birinci Teklik Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde birinci şahıs zamiri *ben* şeklindedir. *Ben* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri

olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *gelmişsin, veririm, okuyacağım, sevmeliyim, biliyorum* vs. Türkiye Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-Im/ -Um*
2. Teklik şahıs: *-sIn/ -sUn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -Iz/ -Uz*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz/ -sUnUz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Diğer arkadaşlarına dönüp kargoyu kontrol ***ettim,*** *normal görünüyor, bilgisini verdi.* (A71-9)

Muhtemelen kendisini birine ***benzetmişim.*** (A71-9)

Tablo 1.60. Ben zamirinin ekleşme tablosu.

Ben **zamirinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Ben*** **zamirinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Ben*** **zamirinin şahıs eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*bän/ män*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*ben/men*	
Eski Türkiye Türkçesi	*ben*	X
Çuvaş Türkçesi	*epĕ, ep*	X
Yakut Türkçesi	*min*	X
Halaç Türkçesi	*män*	X

Özbek Türkçesi	*bän*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*män*	X
Altay Türkçesi	*men*	X
Hakas Türkçesi	*min*	X
Tuva Türkçesi	*men*	X
Tatar Türkçesi	*min*	X
Kazak Türkçesi	*men*	X
Kırgız Türkçesi	*men*	X
Başkurt Türkçesi	*min*	X
Nogay Türkçesi	*men*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*men*	X
Karakalpak Türkçesi	*men*	X
Kumuk Türkçesi	*men*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*men*	X
Karay Türkçesi	*men*	X
Azerbaycan Türkçesi	*män*	X
Türkmen Türkçesi	*men*	X
Gagavuz Türkçesi	*bän*	X
Türkiye Türkçesi	*ben*	X

2.4.2. Sen> -sIn, -sUn, -sAn, -s, -sA, -sAñ, -sıñ, -sUñ, -hIŋ, -hUŋ,- zIŋ, -(I)n, -Iŋ, -sän, -Añ, -ĭn, -n, ğIn, -ğUn, -kIn, -kUn, -gIn, -gUn

Şahıs zamirlerinin fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleştiğini belirtmiştik. Zamirlerin fiil çekimlerinde ekleşme sürecini, tarihi metinleri gözden geçirerek takip edebiliyoruz. Eski Türkçe döneminde ve diğer tarihi dönemlerde zamirler fiil çekiminde kip ekinden sonra ayrı biçimde gelmektedir. Bazı tarihi dönemlerde ve çağdaş lehçelerde zamirler, fiil çekimlerinde ekleşme sürecine girmiştir (İlhan, 2015: 159). *Sen* zamiri tarihi dönemlerde, fiil çekimlerinde *kelteci sen* "geleceksin" şeklinde

kendinden önceki kelimeden ayrı bir şekilde kullanılırken Türkiye Türkçesinde ve çoğu çağdaş lehçede *geleceksin* kelimesindeki gibi ekleşmiştir.

Sen zamiri çoğu çağdaş lehçelerde ekleşmiş olarak karşımıza çıksa da Tuva Türkçesinde hala ekleşmeden ayrı kullanılmaktadır: *algan sen* "almışsın" vs. Yalnız üçüncü çokluk şahıs fiil çekiminde *olar* zamiri *+lAr* biçiminde ekleşme eğilimindedir. Belki zamanla *sen* zamiri de fiil çekimlerinde diğer çağdaş lehçelerde olduğu gibi ekleşerek kullanılabilir.

Eski Türkçede ikinci teklik şahıs zamiri *sen* biçiminde; Orta Türkçede *sen* biçiminde ve Eski Türkiye Türkçesinde *sen* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *esĭ, es* biçiminde; Halaç Türkçesinde *sän* biçiminde ve Saha (Yakut) Türkçesinde *en* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *sän* biçiminde ve Yeni Uygur Türkçesinde *sän* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *sen* biçiminde; Hakas Türkçesinde *sin* biçiminde; Tuva Türkçesinde *sen* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *sin* biçiminde; Kazak Türkçesinde *sen* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *sen* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *hin* biçiminde; Nogay Türkçesinde *sen* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *sen* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *sen* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *sen* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *sen* biçiminde; Karay Türkçesinde *sen* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *sän* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *sen* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *sän* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *sen* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede İkinci Teklik Şahıs Eki

Eski Türkçede ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ekleşmeden kullanılmaktadır (Gabain, 1988: 65; Tekin, 2005: 187).

Yana içik ölmäçi ***yitmäçi sän.*** "Yine bağımlı ol, ölmeyecek yitmeyeceksin." (MÇ D-5)

Ötükän yış olorsar bäŋgü il tuta ***olortaçı sän.*** "Ötüken dağlarında otururbut sonsuza kadar devlet sahibi olarak yaşayacaksın."

Türük bodun özüŋ ädgü körtäçi sän äbiŋä kirtäçi sän buŋsız ***boltaçı sän.*** "(Ey) Türk halkı! Kendin hep iyilik göreceksin, yerine yurduna gireceksin ve dertsiz olacaksın." (BK K 13-14)

Karahanlı Türkçesinde de ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri Karahanlı Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir. Çekimler çoğunlukla kişi zamiri ile yapılsa da eklemiş biçimleri de nadir olsa da görülmektedir: *kelgeyler* "gelecekler", *kirgüsüz* "gireceksiniz", *ḳılmışıŋ* "kılmışsın" vs. Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde az da olsa ekleşerek kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1996: 86). Karahanlı Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-Iŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: -
2. Çokluk şahıs: *-sIz/-sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Sen ök sen sakınçım barır-men muŋun, kiçiglikte minsiz ***kalır sen*** *bu kün*. "Tek düşüncem sensin, bu endişe ile gidiyorum; sen bugün küçük yaşta, bensiz kalıyorsun." (KB-1216)

Nerek kenç ***urur sen*** *bu altun kümüş, saŋa teggüsi ol iki böz ülüş*. "Niçin bu altın-gümüşten hazîne topluyorsun; senin hissene düşecek şey iki parça bezden ibarettir." (KB-1420)

Usanma ***ölür sen*** *meniŋde basa, ınanma bu dünyâka bütme usba.* "Gafil olma, benden sonra sen de öleceksin, bu dünyaya inanma, elinden gelirse, ona güvenme." (KB-1093)

Orta Türkçede İkinci Teklik Şahıs Eki

Harezm Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri Harezm Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *öler sen* "ölürsün", *körer sen* "görürsün", *sever sen* "seversin", *bargay sen* "varacaksın" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 143).

Qıyāmatta atıŋ ne bolur ***bilmez-sen***.(NF-434/16)

Ne neerse turur kim bu ridāŋ uçınġa ***tügüp turur-sen***. (NF-434/9)

Seniŋ iᶜtiqādıŋ bu mu turur kim sen aḫşama tegi bāqī ***qayġay-sen*** *teyü?* (NF-434/11)

Kıpçak Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri Kıpçak Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *biliptirsen* "bilmişsin", *deptirsen* "demişsin", *içiptirsen* "içmişsen" vs. (Karamanlıoğlu, 1996: 186).

Né üçün ḫıdmat ***ḳılmas sen.*** "Niçin hizmet etmek istemiyorsun?" (GT-45a/13)

Sen né üçün ***işlemes sen***. "Sen ne için çalışmıyorsun?" (GT-45b/2)

Ḫıdmat ḫorluḳından ***ḳutulġay sen.*** "Hizmet aşalığından kurtulamıyorsun?" (GT-45b/3)

Çağatay Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri Çağatay Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *ḳılġay sén* "yapmayacaksın", *bilmegey sén* "bilmeyeceksin", *tapḳay sén* "bulmayacaksın" vs. (Eckmann,2009: 128).

Ḳaran͡ggudın ḳutulup uzun ᶜömr ***körgey-sėn.*** "Karanlıktan kurtularak uzun ömür göreceksin." (Türk, 2022: 89)

Sėn tola kişilerge dostluḳ ***yetküze-sėn.*** "Sen çok kişiyle dostluğu istenen seviyeye getiriyorsun." (Türk, 2022: 88)

Külli murādın͡ggа ***yėter-sėn*** *inşāᶜallāh.* "Tüm isteklerine Allah'ın izniyle erişirsin." (Türk, 2022: 87),

Eski Türkiye Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Eski Türkiye Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri Eski Türkiye Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *dimişsin* "demişsin", *kullanasın* "kullanasın", *kılamalısın* "kılmalısın" vs. (Gülsevin, 1997: 77). Eski Türkiye Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-vAn/-vAm/-vAnIn/ Am/ -In*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X, durur/ -dur*
1. Çokluk şahıs: *-vUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Şol nesne ya ki sen ḳoyup ***gidesin*** *ol bunda ḳala.* (Gülsevin, 1996: 49)

Ben toprаḳ oldum yoluŋa, sen aşuru ***gözedürsin****/ şu ḳarşuma gögüs gerüp, taş bağırlı* ***dağlar mısın****?* (YD-127/4)

Sefer kılsam bana yoldaş ***olursun/*** *Karar itsem gine sensüz durılmaz.* (YE-64/5)

Benümdür diyü *direrin Hak'dan da'vi mi* ***idersin****/ Padişeh şuçuna bakmaz gümrāh olmak nendür senün*. (YE-79/6)

Dün ü gün kaygular yirsin n'ideyeyin yoksulum ***dirsin****/ Ol cömerddür rızkun virür kaygu yimek nendür senün.* (YE-79/7)

Uzak Lehçelerde İkinci Teklik Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri es*ĕ, es* şeklindedir. *Esĕ, es* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. İkinci tip geçmiş zaman çekimi ve şart ve gereklilik çekimlerinde şahıs zamirleri ekleşmeden kullanılırlar. Duyulan geçmiş zaman çekiminde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *şiyĕn* "yiyeceksin", *şiyetĕn* "yiyorsun" *vs.* (Ersoy, 2007: 1315). Çuvaş Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-ĕp/ -ĕp/ -p*
2. Teklik şahıs: *-ĕn/ -ĕn/ -n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-pĕr/ pĕr*
2. Çokluk şahıs: *-ĕr/ -ĕr/ -r*
3. Çokluk şahıs: *-şĕşi/ -şĕş* (Ersoy, 2007: 1315).

Mana asa ilsen/ şula tuhma ***puştarĕn.*** "Beni hatırlarsan/ Yola çıkmak için toparlan*." (HP-36)*

Itti tülev şulseren üset- ukşa ĕştan ***şiterĕn.*** "Diğer ödemeler her gün artıyor, nasıl para yetiştireceksin?" (ÇTLM-I-208)

Saha (Yakut) Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *en* şeklindedir. *En* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Saha (Yakut) Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Kesin geçmiş zaman, şimdiki zaman, şart, gereklilik çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *üleliiğin* "çalışıyorsun", *aspıkkın* "açmışsındır", *astargın* "açsan" vs. Duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır. Yakut Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şöyledir:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -bUn; -pIn/ -pUn; -mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-ğIn/ -ğUn; -kIn/ -kUn; -gIn/ -gUn*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-bIt/-bUt; -pIt/ -pUt; -mIt/-mUt*

2. Çokluk şahıs: *-ğIt/ -ğUt; -kIt/ -kUt; -gIt/ -gUt; -xIt/ -xUt; -ñIt/ -ñUt*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/-lOr; -tAr/-tOr; -dAr/ -dOr; -nAr/-nOr* (Kirişçioğlu, 2007: 165).

Beyeŋ xanına ***üleliiginiy?*** *Oskuolağa üleliibin.* "Kendin nerede çalışıyorsun? Okulda çalışıyorum." (ÇTLM-II-452)

Attıbar baar badaraan xaratın baaysardıı ***büölüügün.*** "Altında olan çamurun karasını kaplayıp kapatırsın." (ÇTLM-II-478)

Xahıŋtan xagdarıybıt ot xappıtın xarıstıı ***suuluugun.*** "Dondurucu soğuktan rengini atmış otu tutup korumak için kundaklarsın." (ÇTLM-II-478)

Halaç Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Halaç Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sän* şeklindedir. *Sän* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Halaç Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *kälmişäy/äñ* "gelmişsin", *kälgilikäñ* "geleceksin", *kälüy* "gelirsin" vs. (Işıklı, 2022: 97). Halaç Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*

2. Teklik şahıs: *-Añ*

3. Teklik şahıs: *-Ar*

1. Çokluk şahıs: *-(A)K*

2. Çokluk şahıs: *-(A)yIz*

3. Çokluk şahıs: *-AllAr* (Işıklı, 2022: 97)

Ha ķarınça, bu buġdaň üçdä bī siň näy ***yemädikäñ?*** "-A karınca, bu buğdayın üçte birini niçin yememişsin?" (Işıklı, 2021: 42)

Häkkiň yoluň ***bulmuşaň*** */Temi mö`min* ***olmuşaň / Karrımışaň*** *lalacan / Boduya özüm ķurban.* "Hakkın yolunu bulmuşsun /Şimdi mümin olmuşşun /Yaşlanmışsın birader/ Boyuna canım kurban." (Işıklı, 2021: 108)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda İkinci Teklik Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sän* şeklindedir. *Sän* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *tiläbsän* "dilemişsin", *tiläyäpsän* "diliyorsun", *tilärsän* "dilersin", *tiläysän* "dileyeceksin" vs. (Öztürk, 2007: 385). Özbek Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *-di*
1. Çokluk şahıs*: -miz*
2. Çokluk şahıs: *-siz/ -sizlär*
3. Çokluk şahıs: *(-lär)* (Öztürk, 2007: 385).

Endi özingning ḳaçån ölişingni häm ***biläsänmi****?* "Şimdi kendinin ne zaman öleceğini de bilebilecek misin?" (L-19)

Mening färmånimdän nimä üçün ***küläsän?*** "Benim fermanıma niçin gülüyorsun?" (L-11)

Yeni Uygur Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Yeni Uygur Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sän* şeklindedir. *Sän* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işligänsän* "çalışmışsın", *okuvatisän* "okuyorsun", *içärsän* "içersin", *yezisän* "yazıyorsun" vs. (Ersoy, 2007: 385).Yeni Uygur Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-miz*
2. Çokluk şahıs: *-silär*
3. Çokluk şahıs: *X, -lar/ -lär; -ş* (Ersoy, 2022: 385).

Kava içide össeŋ yumulaq ***bolursen,*** *terḫemek içide össeŋ uzunçaq bolursen.* "Kabak içinde büyürsen yuvarlak olursun, salatalık içinde büyürsen düz/uzun **olursun."** (Akgün, 2021: 76)

Kemter bolsaŋ utarsen, meġrur bolsaŋ ***ġularsen.*** "Mütevazı olursan ütersin/kazanırsın, mağrur/kibirli olursan kaybedersin." (Akgün, 2021: 78)

Kuzeydoğu Grubunda İkinci Teklik Şahıs Eki

Altay Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Altay Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Altay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak eklemiştir. Geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek, şart kipinde ekleşir. Gereklilik kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır: *biçidiñ "*yazdın", *alganıñ* "almışsın", *aladıñ* "alıyorsun", *süüriñ* "seveceksin", *alzañ* "alsan" vs. (Dilek, 2007: 1043). Altay Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-(I)m*
2. Teklik şahıs: *-(I)n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-(I)bIs/ -(I)s/ -As/ -Os*
2. Çokluk şahıs: *-(I)gAr/ -(I)gOr/ -AAr/ -OOr/ -Ar/ -Or*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -lOr/ -dAr/ -dOr/ -tAr/ -tOr, -ş* (seyrek) (Dilek, 2007: 1043).

O, kalak! Sen meniŋ sanaamdı, meniŋ cüregimdi ***bileriŋ.*** "Oh be! Sen benim düşüncemi, benim yüreğimi bilirsin." (AL-108)

Hakas Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Hakas Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sin* şeklindedir. *Sin* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Hakas Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşmeden kullanılırken görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *körgeziŋ* "görmüşsün", *pastapçazıŋ* "başlıyorsun", *azarzıŋ* "kaybolacaksın", *alğayzıŋ* "alasın" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1111). Hakas Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -mIn/ -pIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-zIŋ/ -sIn*
3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-bIs/ -mIs/ -pIs*

2. Çokluk şahıs: *-zAr/ -sAr*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -nAr/ -tAr* (Arıkoğlu, 2007: 1111).

Alığ kïzï perisseŋ pozıŋ alığ ***polarzıŋ.*** "Aptalla oynarsan aptal kalırsın." (ÇTLM-I-263)

Ağrin parzañ ırah ***polarzıŋ.*** "Yavaş gidersen uzaklaşırsın." (ÇTLM-I-263)

Tuva Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Tuva Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tuva Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır. Görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *algan sen* "almışsın", *azar sen* "kaybolacaksın" vs. Yalnız üçüncü çoğul şahıs çekiminde şahıs eki bazen *–lAr* olarak ekleşmiş olarak karşımıza çıkar: *algannar* "almışlar" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1185).

Nogaan sakpıŋda mün barın, akıŋ keerge, çugaalaar ***sen.*** "Yeşil tencerede çorba var, abin geldiğinde söylersin." (Ç-130)

Elektri plitazınga çüve çılıtpas ***sen.*** "Elektrikli ocakta bir şey ısıtmazsın." (Ç-130)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda İkinci Teklik Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sin* şeklindedir. *Sin* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *açkansın* "açmışsın", *ütesĕn* "geçiyorsun", *ilteçeksĕn* "götüreceksin", *añlarsıñ* "anlarsın" vs. Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn*

2. Teklik şahıs: *-sIñ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -nAr* (Öner, 2007: 715).

Başıña avırlıq kilse, şul tay bélen ***kiñeşleşérséñ****, diy.* "Başına bir müşkül gelirse bu taya danışırsın, der." (ÇTLM-II-56)

Sinéñ etiyén bik bulışa torğan idé, sin bér de ***bulışmıysıñ.*** "Senin baban çok çalışkandı, sen hiç çalışmıyorsun." (ÇTLM-II-56)

Sin nerse, Tatar bérnerse de ***éşlemiysen?*** *–dip sorağan.* "Ne iş, Tatar, hiçbir şey yapmıyorsun? diye sormuş." (ÇTLM-II-56)

Kazak Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Kazak Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *oylağansıñ* "düşünmüşsün", *tüsinesiñ* "anlıyorsun", *aytarsıñ* "söyleceksin" vs. Kazak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -bIn/ -pIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/ -sIz (nezaket)*
3. Teklik şahıs: *X, -dI/ -tI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIñdAr/ -sIzdAr (nezaket)*
3. Çokluk şahıs: *X, -dI/ -tI* (Tamir, 2007: 460).

— Mına körgensiz kimniñ atın atap tur özi! Quyrığındı türip tastap dürelep alsın dep ***turmısıñ?*** *– dep anayı añşı atın tepinip-tebinip qaldı.* "— "Bu densiz kimin atından bahsediyor! Kuyruğunu kıvırıp falakaya yatırmasını mı istiyorsun?" diyerek kaba avcı atını tepindirdi." (Yavuz, 2018: 391)

Kırgız Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Kırgız Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *baştagansıŋ* "başladın", *baratasıŋ* "gidiyorsun", *unutasıŋ* "unutacaksın" vs.Kırgız Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-sIŋ/-sUŋ*
3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz -pIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIŋAr*

3. Çokluk şahıs: *-ş* (Çengel, 2007: 515).

Oo, kün qısqarıp qaldı, bügün cete ***albaysın*** *ğo ayılıña.* "Oo, günler kısaldı, bugün ulaşamazsın sanırım köyüne." (HO-5)

Oy qatın, qımız ***quybaysıñbı!*** *dep ayaqqa toltura qımız quyup, Aydakege sunup turğan ayalın demitti.* "Hey kadın, kımız dökmüyor musun? deyip, fincana ağzına kadar kımız koyarak Aydake'ye sunmakta olan karısına doğru atıldı." (HO-5)

Aydake baatır, col bolsun! Qaydan kele ***catasıñ?*** *dep suroo uzattı ker murut qara toru cigit.* "Aydake bahadır, kolay gelsin! Nereden geliyorsun? diye sordu kara bıyıklı, esmer genç." (HO-5)

Başkurt Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Başkurt Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *hin* şeklindedir. *Hin* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *yazġanhıŋ* "yazmışsın", *uqıyhıŋ* "okuyorsun", *hağınırhıŋ* "özlersin", *kŭtäsäkhĭŋ* "bekleyeceksin" vs. Başkurt Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m/ -mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-hIŋ/ -hUŋ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*

2. Çokluk şahıs: *-hIġIz/ -hUgUz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -tAr/ -dAr/ -zAr* (Ersoy, 2007: 775).

Ye yılķı malın ***ķaytarahıñ,*** *ye yeñĕñdĕ* ***birehĕñ!*** "Ya at sürülerini geri verirsin ya da canını verirsin!" (ÇTLM-I-90)

Ġeżette, bınday saķta saġıştırıvżarġa töşöp ***kitehĕñ.*** "Genellikle, böyle bir durumda karşılaştırmalara dalarsın." (ÇTLM-I-100)

Bĕr hağınmahañ bĕr ***hağurhıñ*** *şul yĕleklĕ, seskelĕ yey ayżarın. "Bir gün özlemesen diğer gün özlersin şu çilekli, çilekli yaz aylarınız." (ÇTLM-II-113)*

Nogay Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Nogay Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Nogay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs

ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işkensiñ* "içmişsin", *barasıñ* "gidiyorsun", *ötersiñ* "geçeceksin" vs. Nogay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X, -DI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -DIlAr* (Akbaba, 2007: 640).

Olar qayğıdı da mutıp birbirine ötirikti ***aytasıñ*** *dep eriştiler.* "Onlar üzüntüyü unutup yalan söylüyorsun diye birbirleriyle tartışorlar." (ÇTLM-II-400)

Bizim eldey, bizim yerdey ***tappassıñ!*** "Memleketimiz gibisini bulamazsın." (BET-374)

Soyarsıñ *da* ***tonarsıñ****, Tuwrağanda* ***yılarsın.*** *"*Kesersin ve soyarsın, doğrarken ağlarsın." (Y-17)

Kırım-Tatar Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. S*en* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *barğansın* "varmışsın", *qaytasıñ* "geri dönüyorsun", *qıçıracaqsıñ* "bağıracaksın", *almalısıñ* "almalısın" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sIñIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Yüksel, 2007: 851).

Ey, ocam, papuçlarıñnı yerde kaldır, terek üstünde olarnı ne ***yapacaksıñ?*** "Hey hocam, pabuçlarını yerde bırak, ağacın üstünde onları ne yapacaksın?" (YDG-223)

Karakalpak Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Karakalpak Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *alğansañ* "almışsın", *alasañ* "alıyorsun", *alarsañ* "alırsın", *alajaqsañ* "alacaksın" vs. Karakalpak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sAñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/-pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz(lAr)*
3. Çokluk şahıs: *X, -DI* (Uygur, 2007: 585).

Ara-tura birewin ala ***ğoysañ*** *qızıl bolğanda ayırıp aladı*. "Yemeye başlıyorsun, ağzından alıp gidiyorlar." (İK-196)

Sen öytip oğan ne hızmet ***qılasañ?*** "Sen ona nasıl bir hizmet veriyorsun?" (İK-196)

Äy apa, sen oğan nesine qapa ***bolasañ*****.** "Ey ana sen ona ne üzülüyorsun?" (İK-160)

Kumuk Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Kumuk Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde kullanılmaktadır: *alırsan* "alırsın", *göresen* "görüyorsun", *alğansan* "almışsın", *alacaqsan* "alacaksın" vs. Kumuk Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *X, -DIr/ -DUr*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: X, *-lAr* (Pekacar, 2007: 985).

Sen neni haqında munça bek ***oylaşasan?*** "Ne hakkında bu kadar çok şey düşünüyorsun?" (ÇTLM-II-268)

Sen bek qast etip ***qazanasan****, bir gün* ***turmaysan****, özüñ aldın yerli* ***bolmaysan*****.** "Sen çok çabalayıp kazanıyorsun, bir gün boş durmuyorsun, kendin ilk önce olmuyorsun." (ÇTLM-II-280)

Açqanı tutup ***bolmaysan*** *dep esime gele*. "Paranı tutmuyorsun diye aklıma geliyor." (ÇTLM-II-280)

Karaçay-Balkar Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılmaktadır: *barġansa* "gitmişsin", *berese* "veriyorsun", *barlıqsa* "gideceksin", *barırsa* "gidersin" vs. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mA*
2. Teklik şahıs: *-sA*
3. Teklik şahıs: *-dI/ -dU*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lA/ -dIlA/ -dUlA* (Tavkul, 2007: 910).

Qral amanlıqçıdan tolğandı, sen alanı qırmay nek ***turasa*** *dep sorğandı.* "Ülke suçlulardan dolmuş, sen onları niçin yok etmeden duruyorsun diye sormuş." (ÇTLM-I-434)

Axmat şkolnu ***boşasan,*** *oğurğa qayrı barlıqsa deb sordu ustaz.* "Ahmet, okulunu bitirince okumak için nereye gideceksin dedi öğretmen." (OKMSS-173)

Karay Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Karay Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde kullanılmaktadır: *açabız* "açıyorsun", *berirsin* "vereceksin" vs. Karay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-sIn/ -s*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr* (Gülsevin, 2010: 146).

Barından sen tolu mendä ***bolursın*** "Senin her şeyini ben sağlayacağım." (Gülsevin, 2010: 146)

Körärsin *teyz tügänmägin, kıŋğır elnin taspolmağın*. "O, gecenin korkusundan ve talanından kurtarır." (Gülsevin, 2010: 158).

Bununba ***süvülürsin****, yaxşı sen kılarsın.* "Bununla sevilirsin, sen iyi yaparsın." (Gülsevin, 2010: 158).

Axçağa barısın ***tabars***. "Parayla her şeyi bulursun" (Gülsevin, 2010: 146)

Güneybatı / Oğuz Grubunda İkinci Teklik Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sän* şeklindedir. *Sän* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *almışsan* "almışsın", *yazırsan* "yazıyorsun", *alacağsan* "alacaksın", *alarsan* "alırsın", *almalısan* "almalısın" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 97). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*

2. Teklik şahıs: *-sAn*

3. Teklik şahıs: *(-dır)*

1. Çokluk şahıs*: -ığ/ uğ; -ik/ -ük*

2. Çokluk şahıs: *-sInIz/ -sUnUz*

3. Çokluk şahıs: *-(dır)lAr* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 201).

Efendi soruşur ki niye ***aparmırsan?*** "Efendi soruyor ki niye götürmüyorsun." (Türk, 1996: 312)

Yahşı, bes ayagların niye bağlıdır, niye ***aglayırsan?*** "İyi, peki ayakların niçin bağlıdır, niçin ağlıyorsun?" (Türk, 1996: 312)

Orxan! Sən demi ***gedəcəksin?*** "Orhan! Sen de mi gideceksin? (ÇTLM-II-356)

Türkmen Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Türkmen Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs

ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *dokamaandırsıñ* "dokumamışsın", *baryaarsıñ* "gidiyorsun", *tutarsıñ* "tutarsın" vs. Gelecek zaman çekiminde şahıs zamir ekleşmemiştir. Şahıs zamiri fiilden önce gelmektedir: *sen guycak* "dökeceksin", *sen düşcek* "düşeceksin" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *sän* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *sen yalbarmalı* "yalvarmalısın" vs. (Kara, 2007: 272). Türkmen Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-In/ Un*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/-sUñ*
3. Teklik şahıs: X
1. Çokluk şahıs*: -Is/ -Us*
2. Çokluk şahıs: *-sIñIz/ -sUñIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Kara, 2007: 264).

Tilki, näme gotur daşy gujuklap samrap ***otyrsyñ?*** "Tilki, niye o kirli taşı kucaklayıp boş boş oturuyorsun?" (AH-583)

Meniñ şu sözlerimi yene on-yigrimi yyldan soñ hakydañda ***aylarsyñ.*** "Benim bu sözlerimi on yirmi yıl sonra hakikaten de hatırlarsın." (AH-584)

Gagavuz Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Gagavuz Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri "*sän"* şeklindedir. *Sän* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır*: alêrsın* "alıyorsun", *därsin* "dersin" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *sän* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *sän almalı* "almalısın" vs. (Özkan, 2007: 128). Gagavuz Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -Iz*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Özkan, 2007: 128).

Te, oolum, iki armut, ***üreenersin*** *sän saymaa*. "İşte oğlum, iki armut, sen saymayı öğreniyorsun." (P-17)

E, islää, sän enserleri ***çıkarmışsın,*** *demiş bobası, ama onnarın nışannarı kaldılar kazıkta.* "E, güzel, sen çivileri çıkarmışsın, ama onların izleri kazıkta kaldı, demiş babası." (P-17)

Ne o kadar ***alatlêêrsın,*** *barsakları hep* ***istersin?*** "Neden o kadar acele ediyorsun, bağırsakları hep istiyorsun?" (GF-237)

Türkiye Türkçesinde İkinci Teklik Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde ikinci teklik şahıs zamiri *sen* şeklindedir. *Sen* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *gelmişsin, verirsin, okuyacaksın, sevmelisin, biliyorsun* vs.

Kılık değiştirerek seferden kaçabileceğini mi ***sanırsın****, miskin****?*** (A71-172)

Uyan, halisünasyon ***görüyorsun.*** (A71-171)

Tablo 1.61. Sen zamirinin ekleşme tablosu.

Sen **zamirinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Sen*** **zamirinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Sen*** **zamirinin şahıs eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*sen*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*sen*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*sen*	X
Çuvaş Türkçesi	*es̆i, es*	X
Yakut Türkçesi	*en*	X
Halaç Türkçesi	*sän*	X
Özbek Türkçesi	*sän*	X

Yeni Uygur Türkçesi	*sän*	X
Altay Türkçesi	*sen*	X
Hakas Türkçesi	*sin*	X
Tuva Türkçesi	*sen*	X
Tatar Türkçesi	*sin*	X
Kazak Türkçesi	*sen*	X
Kırgız Türkçesi	*sen*	X
Başkurt Türkçesi	*hin*	X
Nogay Türkçesi	*sen*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*sen*	X
Karakalpak Türkçesi	*sen*	X
Kumuk Türkçesi	*sen*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*sen*	X
Karay Türkçesi	*sen*	X
Azerbaycan Türkçesi	*sän*	X
Türkmen Türkçesi	*sen*	X
Gagavuz Türkçesi	*sän*	X
Türkiye Türkçesi	*sen*	

2.4.3. Biz> -Iz, -Uz, -vUz, -pĭr, pĭ̇r, -bIt, -bUt, -pIt, -pUt, -mIt, -mUt, -(A)K, -miz, -(I)bIs, -(I)s, -As, -Os, -bIs, -mIs, -pIs, -bIz, -mIz, -pIz, -bUz, -ıġ, -uġ; -ik, -ük, -Is, -Us, -Iz

Şahıs zamirlerinin fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleştiğini belirtilmişti. Zamirlerin fiil çekimlerinde ekleşme süreci, tarihi metinleri gözden geçirerek takip edilebilmektedir. Eski Türkçe döneminde ve diğer tarihi dönemlerde

zamirler fiil çekiminde kip ekinden sonra ayrı biçimde gelmektedir. Bazı tarihi dönemlerde ve çağdaş lehçelerde zamirler, fiil çekimlerinde ekleşme sürecine girmiştir (İlhan, 2015: 159). *Sen* zamiri, tarihi dönemlerde, fiil çekimlerinde *kelteci sen* "geleceksin" şeklinde kendinden önceki kelimeden ayrı bir şekilde kullanılırken Türkiye Türkçesinde ve çoğu çağdaş lehçede *geleceğim* kelimesindeki gibi ekleşmiştir.

Biz zamiri çoğu çağdaş lehçelerde fiil çekimlerinde ekleşmiş olarak karşımıza çıksa da Tuva Türkçesinde hala ekleşmeden ayrı bir şekilde kullanılmaktadır: *algan bis* "almışız" vs. Yalnız Tuva Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs fiil çekiminde *olar* zamiri *+lAr* biçiminde ekleşme eğilimindedir. Belki zamanla *bis* zamiri de fiil çekimlerinde diğer çağdaş lehçelerde olduğu gibi ekleşerek kullanılabilir.

Eski Türkçede birinci çokluk şahıs zamiri *biz* biçiminde; Orta Türkçede *biz/ miz* biçiminde ve Eski Türkiye Türkçesinde *biz* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *epĭr, epir* biçiminde; Halaç Türkçesinde *biz* biçiminde ve Saha (Yakut) Türkçesinde *bisigi (bihigi)* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *biz* biçiminde ve Yeni Uygur Türkçesinde *biz* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *bis* biçiminde; Hakas Türkçesinde *pĭs* biçiminde; Tuva Türkçesinde *bis* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *bĕz* biçiminde; Kazak Türkçesinde *miz* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *biz* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *bĭz* biçiminde; Nogay Türkçesinde *biz* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *biz* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *bizler* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *biz* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *biz* biçiminde; Karay Türkçesinde *biz* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *biz* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *biz* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *biz* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *biz* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede Birinci Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkçede birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ekleşmeden kullanılmaktadır (Gabain, 1988: 65; Tekin, 2005: 187).

Üküş teyin näkä ***korkur biz.*** "Onlar kalabalık diye niçin korkuyoruz?" (T-38)

Tabgaç oguz kıtan buçägü kabış(s)ar ***kaltaçı biz.*** "Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar, bu üçü birleşirlerse (biz) naçar kalırız.(T-12/13)

Karahanlı Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri Karahanlı Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir. Çekimler çoğunlukla kişi zamiri ile yapılsa da eklemiş biçimleri de görülmektedir: *kelgeyler* "gelecekler", *kirgüsüz* "gireceksiniz", *ḳılmışıŋ* "kılmışsın" Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. (Hacıeminoğlu, 1996: 186) Karahanlı Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-Iŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: -
2. Çokluk şahıs: *-sIz/-sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Bu kün biz ***kılur miz*** *özümizke küç, aŋar ma takı küç kılur miz hem öç*. "Bugün biz kendimize zulüm ettiğimiz gibi, ona da zulüm ve eziyet ediyoruz." (KB-4904)

*Bu kün biz ilinmiş-****turur miz*** *muŋar, küdezsün bayat bu belâdin sıŋar.* "Biz bugün buna kendimizi kaptırmış bulunuyoruz; Tanrı bu belâdan bizi korusun." (KB-6386)

Orta Türkçede Birinci Çokluk Şahıs Eki

Harezm Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri Harezm Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *öler biz* "ölürüz", *körer biz* "görürüz", *sever biz* "severiz", *bargay biz* "varacağız" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 143).

Yā Muḥammed, seniŋ dīniŋ ḥaqlıqını ol vaqtın ***bilgey-müz.*** (NF-34/14-15)

Ekisi biri biringe qwuşsa, burunqı tég bolsa, bizler ***bilgey-miz*** *kim seniŋ dīniŋ ḥaq turur tép aydılar erse.* (NF-34/16)

Mekke kāfirları bilsünler kim kaᶜbeke ziyārat üçün ***barur-biz****, uruşmaq üçün* ***barmaz-miz.*** (NF-37/5)

Kıpçak Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri Kıpçak Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *içerbiz* "içeriz", *külerbiz* "güleriz", *keliptirbiz* "gelmişiz" vs. (Karamanlıoğlu, 1996: 186).

Ўọḫsa bọyumuz bilay aşaḫlanıp da canımızının muşḫuluḫu bila ўọpsunọvlu ***bọlıyiḫ biz,*** *neḉik'but'ov ḫurban ḫọylarınıŋ da t'uvarlarınıŋ da neḉik' t'uman t'uman semiz ḫọzular.* "Yakmalık kurban olan kurbanlar, davarlar ve binlerce semiz kuzular gibi boynumuzla aşağılanıp, canımızın acısıyla kabul ediyoruz." (Albayrak, 2019: 91)

Da har vaḫt ***alġışlarbiz*** *seni biy, da ọgarbiz ari atıŋnı senin meŋi dameŋi meŋilik*'. "Seni her an kutsarız ve adını sonsuza dek överiz." (Albayrak, 2019: 92)

Çağatay Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri Çağatay Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *ḳılġay biz* "yapmayacağız", *bilmegey biz* "bilmeyeceğiz", *tapḳay biz* "bulmayacağız" vs. (Eckmann, 2009: 128).

Börini tutup ***kéledür biz*** *saŋa* "Kurdu tutup sana geliyoruz." (Tikence, 2019: 45)

Dirler ki tīr-endāzlıḳ fennide ṣāḥib-i vuḳūfdur, biz ***bilmes-biz.*** (Tikence, 2019: 18)

Ḳaçan kim İbrāhīm-i edhem kėlse, uçmaġda bu cevherlerni anıng͡ başınġa ***saçar biz.*** (Tikence, 2019: 18)

Eski Türkiye Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkiye Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri Eski Türkiye Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *gidevüz* "gideriz", *sevmeliviz* "sevmeliyiz" vs. (Gülsevin, 1997: 77). Eski Türkiye Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-vAn/-vAm/-vAnIn/ Am/ -In*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X, durur/ -dur*
1. Çokluk şahıs: *-vUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Uzun yolda saŋa budur ***ḳılavuz.*** (Gülsevin, 1996: 48)

Yunus'a aşık diyüben zinhar özenüp gelmenüz/ Çok bezirgan ziyan ider ***varıcağız*** *uzun yola.* (YE-1/9)

Biz talib-i ilmlerüz ışk kitabın ***okuruz****/ Çalab müderris bize ışk hod medresesidir*. (YE-17/8)

Uzak Lehçelerde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *epĭr, epir* şeklindedir. *Epĭr, epir* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. İkinci tip geçmiş zaman çekimi ve şart ve gereklilik çekimlerinde şahıs zamirleri ekleşmeden kullanılırlar. Duyulan geçmiş zaman çekiminde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *şiyiĭpĭr* "yiyeceğiz", *şiyetpĭr* "yiyoruz" *vs.* (Ersoy, 2007: 1315). Çuvaş Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-ĭp/ -ĭp/ -p*
2. Teklik şahıs: *-ĭn/ -ĭn/ -n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-pĭr/ pĭr*
2. Çokluk şahıs: *-ĭr/ -ĭr/ -r*
3. Çokluk şahıs: *-şşĭ/ -şş* (Ersoy, 2007: 1315).

Yalti şamrĭksem, peştĭrsem yĭtsa vĭrmana tuhsa ***utrĭmĭr.*** "Köydeki gençler sepetler taşıyarak ormana çıkıp yürüdük." (ÇTLM-I-178)

Şavsene epĭr çĭvaşla kutran tapsa ***ıvĭtatpĭr.*** "Çuvaş gibi mabadını tekmeleyip fırlatırız." (HŞ-193)

Şak ĭş pire ***şançĭk parat'*** ***Şanatpĭr.*** "Bu durum bize umut veriyor. İnanıyoruz." (HŞ-193)

Saha (Yakut) Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *bisigi (bihigi)* şeklindedir. *Bisigi (bihigi)* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Saha (Yakut) Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Kesin geçmiş zaman, şimdiki zaman, şart, gereklilik çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *üleliibit* "çalışıyoruz", *aspıppıt* "açmışızdır", *astarbıt* "açsak" vs. Duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır. Yakut Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şöyledir:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -bUn; -pIn/ -pUn; -mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-ğIn/ -ğUn; -kIn/ -kUn; -gIn/ -gUn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-bIt/-bUt; -pIt/ -pUt; -mIt/-mUt*
2. Çokluk şahıs: *-ğIt/ -ğUt; -kIt/ -kUt; -gIt/ -gUt; -xIt/ -xUt; -ñIt/ -ñUt*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/-lOr; -tAr/-tOr; -dAr/ -dOr; -nAr/-nOr* (Kirişçioğlu, 2007: 165).

Halaç Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Halaç Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Halaç Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmesi beklenirdi. Duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılması düşünülürdü. Ancak Halaç Türkçesinde birinci çokluk şahıs eki *-(A)K* biçimindedir. Bu ek, görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekidir. Benzeşme yoluyla sadece birinci çokluk şahıs ekinde bu tür bir kullanım vardır. İyelik kaynaklı şahıs eki yardımcı ünlüyü de bünyesine alarak kullanılır. Bu ekin görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekinden benzeşme yolu ile geçtiği düşünülmektedir. Halaç Türkçesinde genellikle bu tür bir kullanım vardır. Fakat az da olsa *biz* zamirinden ekleşen *–miz* şahıs eki de görülür. Bu da iyelik kökenli şahıs ekinden benzeşme yoluyla geçtiğini kanıtlar niteliktedir. *kälmişäk* "kalmışız", *kälgilikäk* "kalacağız", *kälümiz* "geliriz" vs. (Işıklı, 2022: 97). Halaç Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*
2. Teklik şahıs: *-Añ*
3. Teklik şahıs: *-Ar*
1. Çokluk şahıs: *-(A)K*
2. Çokluk şahıs: *-(A)yIz*
3. Çokluk şahıs: *-AllAr* (Işıklı, 2022: 97).

Otcularla bu çaylarda ***käçmişäk.*** */ Dömdükläriñ buz suvunda* ***içmişäk.*** */ Buġdalukça buġda häkmiş* ***biçmişäk.*** */ Çäpiş vara oynakulu künlärim.* "Çiftçilerle bu çaylardan geçmişiz./ Dömdüklerin buz (gibi) suyundan içmişiz. /Buğday tarlasında buğday ekip biçmişiz. / Yavru keçi gibi oynayan günlerim." (Işıklı, 2022: 109)

Har-Har säsi kälirtüşär kulakka. / Haçuġ suvu kälir irär karşuka. /Cavanluku ***yitärmişäk*** *bu yerçä.* "Har-Har (Telhab'da bir köyün adı) sesi gelir düşer kulağa. / Açı suyu gelir varır karşıya. /Gençliği yitirmişiz bu yerde. " (Işıklı, 2022: 109)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Birinci Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs

ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *tiläbmiz* "dilemişim", *tiläyäpmiz* "diliyoruz", *tilärmiz* "dileriz", *tiläymiz* "dileyeceğiz" vs. (Öztürk, 2007: 385). Özbek Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *-di*
1. Çokluk şahıs*: -miz*
2. Çokluk şahıs: *-siz/ -sizlär*
3. Çokluk şahıs: *(-lär)* (Öztürk, 2007: 385).

Buning isbåtini Özbeklärning "92 uruġ" tärkibigä näzär täşlägänimizdä häm sezib ***ålämiz.*** "Bunun kanıtımı Özbeklerin "92 boy" düzenine baktığımızda da anlamaktayız." (ÖHKÇ-5)

Yeni Uygur Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Yeni Uygur Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işligänmiz* "çalışmışız", *oquvatimiz* "okuyoruz", *içärmiz* "içeriz", *yezimiz* "yazacağız" vs. (Ersoy, 2007: 385). Yeni Uygur Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-miz*
2. Çokluk şahıs: *-silär*
3. Çokluk şahıs: *X, -lar/ -lär; -ş* (Ersoy, 2022: 385).

Ḳaçan, ḳa yerde ***körüşemiz?*** "Ne zaman, nerede görüşürüz?" (ÇTLM-II-599)

Her birsini kevde süetide teleppuz ḳilmaz, boġumlar ara ***tinmaymiz.*** "Her birini gövde olarak telaffuz etmez, hecelerin arasında durmayız." (ÇTLM-II-616)

Kuzeydoğu Grubunda Birinci Çokluk Şahıs Eki

Altay Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Altay Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *bis* şeklindedir. *Bis* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Altay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak eklemiştir. Geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek, şart kipinde ekleşir. Gereklilik kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır: *biçidibis* "yazdık", *alganıbıs* "almışız", *aladıbıs* "alıyoruz", *süüribis* "seveceğiz", *alzabıs* "alsak" vs. (Dilek, 2007: 1043). Altay Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-(I)m*
2. Teklik şahıs: *-(I)n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-(I)bIs/ -(I)s/ -As/ -Os*
2. Çokluk şahıs: *-(I)gAr/ -(I)gOr/ -AAr/ -OOr/ -Ar/ -Or*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -lOr/ -dAr/ -dOr/ -tAr/ -tOr, -ş* (seyrek) (Dilek, 2007: 1043).

Bis tüŋey le ***colugarıs*** *Ella!* "Biz yine görüşürüz Ella!" (EAJ-24)

Bilimde caan açılta edilgen kün dep omorkop ***turtubıs.*** "Bilimde büyük buluş yapılan gün diye düşünüyoruz." (EAJ-122)

Hakas Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Hakas Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *pĭs* şeklindedir. *Pĭs* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Hakas Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşmişken görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *körgebĭs* "görmüşüz", *pastapçabıs* "başlıyoruz", *azarbıs* "kaybolacağız", *alğaybıs* "alalım" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1111) Hakas Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -mIn/ -pIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-zIŋ/ -sIn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-bIs/ -mIs/ -pIs*
2. Çokluk şahıs: *-zAr/ -sAr*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -nAr/ -tAr* (Arıkoğlu, 2007: 1111).

Pos postarın daa körbindĭrler, anaŋ hozanı ***haapçabıs*** *tĭp, hamatarın çara süzĭnĭp, öl haltırlar.* "Birbirlerini de görmediler, sonra tavşanı yakarız deyip alınlarından çarpışıp öldüler." (ÇN-104)

Pay hazıŋ altında ot salıp/ Kölekte azıranıp ***odırçabıs.*** "Akağaç altında ateş yakıp/ Gölgede yemek yiyoruz." (ÇTLM-I-390)

Tuva Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Tuva Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *bis* şeklindedir. *Bis* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tuva Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır. Görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *algan bis* "almışız", *ap tur bis* "alıyoruz", *azar bis* "kaybolacağız" vs. Yalnız üçüncü çoğul şahıs çekiminde şahıs eki bazen *+lAr* olarak ekleşmiş olarak karşımıza çıkar: *algannar* "almışlar" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1185).

Aravısta kagjı beer ***bis***. "Aramızda bunları münazara ediyoruz." (TTÇ-103)

Feldşerler onu pat bilir ***bis.*** "Sağlıkçılar bunu çok iyi biliriz." (ÇTLM-II-534)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Birinci Çokluk Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *bĕz* şeklindedir. *Bĕz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *açkanbız* "açmışız", *ütebĕz* "geçiyoruz", *ilteçekbĕz* "götüreceğiz" vs. Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -nAr* (Öner, 2007: 715).

Yuq, bar, béz ***bélébéz,*** *diyler*. "Hayır, var, biz biliyoruz, derler." (ÇTLM-II-48)

Méne ḫezér Qırlayğa qaytıp ***citebéz.*** "İşte artık Kırlay'a dönüyoruz." (İQ-18)

Kazak Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Kazak Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *miz* şeklindedir. *Miz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *oylağanbız* "düşünmüşüz", *tüsinemiz* "anlıyoruz", *aytarmız* "söyleyeceğiz" vs. Kazak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -bIn/ -pIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/ -sIz (nezaket)*
3. Teklik şahıs: *X, -dI/ -tI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIñdAr/ -sIzdAr (nezaket)*
3. Çokluk şahıs: *X, -dI/ -tI* (Tamir, 2007:460).

*Ne **qılamız?** Nemen kün **köremiz?*** "Ne yapacağız? Nasıl geçineceğiz?" (ÇTLM-I-578)

*Azıq bolğanda kömeyden ötip, tänge quwat bergenin emes kökeyde jañğırıp janğa bergen ruwhaniy baylığın **aytamız.*** "Onlara azık olduğunda boğazdan geçip vücuda kuvvet vermesinden değil gönlünde yankılanıp ruhuna verdiği manevi zenginlikten bahsediyoruz." (ÇTLM-I-626)

Kırgız Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Kırgız Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *baştaganbız* "başladık", *baratabız* "gidiyoruz", *unutabız* "unutacağız" vs. Kırgız Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-sIŋ/-sUŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIŋAr*
3. Çokluk şahıs: *-ş* (Çengel, 2007: 515).

Biz değen silerge oqşoş, bitirep tıyıp sanabağan el ***bolobuz.*** "Biz de sizler gibi cimrilik yapıp yasaklamayı aklına getirmeyen bir halkız." (K-181)

Başkurt Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Başkurt Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *bĭẕ* şeklindedir. *Bĭẕ* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *yazganbıẕ* "yazmışız", *uqıybıẕ* "okuyoruz", *haġınırbıẕ* "özleriz", *kŭtäsäkbĭẕ* "bekleyeceğiz" vs. Başkurt Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m/ -mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-hIŋ/ -hUŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-hIġIz/ -hUgUz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -tAr/ -dAr/ -zAr* (Ersoy, 2007: 775).

E běz hine bınıñ ösö reḫmet ***eytĕrbĕẕ.*** "Biz de sana bunun için teşekkür ederiz." (ÇTLM-I-85)

Şular kĕvĕk bĕẕ ze ḥesterlĕkhĕz, tĕrekhĕz yeşey ***birebĕz.*** "Onlar gibi biz de özensiz, dayanıksız yaşayıveriyoruz." (ÇTLM-I-139)

Nogay Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Nogay Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Nogay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işkenmiz* "içmişiz", *baramız* "gidiyoruz", *ötermiz* "geçeceğiz" vs. Nogay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X, -DI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -DIlAr* (Akbaba, 2007: 640).

Ğazet bar em äligide biz olarsız dunıyada yaşalmayaqtay da ***köremiz.*** "Gazete var ve günümüzde biz onlarsız dünyada yaşayacağını sanmıyoruz." (KT-71)

Kırım-Tatar Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *barğanmız* "varmışız", *qaytamız* "geri döneriz", *qıçıracaqmız* "bağıracağız", *almalımız* "almalıyız" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sIñIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Yüksel, 2007: 851).

Ocam, biz seniñ mına bu terekke çıḳıp olacağıñ ya da olmayacağıñnı çezip ***olamaymız.*** "Hocam, biz senin işte bu ağaca çıkıp çıkmayacağını çözemiyoruz." (YDG-222)

Gülnar oca "Utanmaymız, er şeyni ***tekrarlaymız****, er şeyni telaffuz etip,* ***seslendiremiz.*** "Gülnar hoca "utanmıyoruz, her şeyi tekrarlıyoruz, her şeyi telaffuz edip, seslendiriyoruz." (ÇTLM-II-240)

Böyle fikirni muzıkanıñ insan alına eyi tesir etkenini ve oḳutuv protsessinde yardımcı vasta olğanını közde tutıp ***aytamız.*** "Bu düşüncemizi, müziğin insan ruhuna olan olumlu etkilerini ve eğitim sürecinde yardımcı bir araç olduğunu göz önünde tutarak dile getiriyoruz." (ÇTLM-II-242)

Karakalpak Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Karakalpak Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *bizler* şeklindedir. *Bizler* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *alğanbız* "almışız", *alamız* "alıyoruz", *alarmız* "alırız", *alajaqpız* "alacağız" vs. Karakalpak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*

2. Teklik şahıs: *-sAñ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/ -pIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz(lAr)*

3. Çokluk şahıs: *X, -DI* (Uygur, 2007: 585).

Äy palwanımız, ***körip turmız****, siziñ köziñiz jaynap ketti.* "Ey pehlivanımız, görüyoruz, sizin gözünüz parladı." (İK-180)

Patşanıñ balasın ***şalmaymız****, patşanı här türli sözler menen qayıl qılıñızlar*. "Padişahın evladını kurban etmeyeceğiz, padişahı bir şekilde ikna ediniz." (ÇTLM-I-523)

Men balasın aldına äkelemen de, art jağına şığarıp, bir serkeni ***şalamız.*** "Ben evladını huzurunuza getireceğim daha sonra arkasına geçirip bir keçi keseceğiz." (ÇTLM-I-523)

Kumuk Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Kumuk Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde kullanılmaktadır: *alırbız* "alırız", *görebiz* "görüyoruz", *alğanbız* "almışız", *alacaqbız* "alacağız" vs. Kumuk Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn*

2. Teklik şahıs: *-sAn*

3. Teklik şahıs: *X, -DIr/ -DUr*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*

3. Çokluk şahıs*: X, -lAr* (Pekacar, 2007: 985)

Suwukmurzanı qızı İlmuxanımnı artından ***barabız.*** "Suvukmurza'nın kızı İlmuhanım'ın ardından gidiyoruz." (ÇTLM-II- 286)

Amma anı yazğınça avval eki söz aytmağa ***süyebiz.*** "Ancak onu yazamadan önce iki söz söylemek istiyoruz." (ÇTLM-II-300)

Nege tügül de, artdağı yıllarda ana tilibizni geleceği qorqunçlu halda ekenni barıbız da ***görebiz.*** "Zira ileriki yıllarda ana dilimizin geleceğinin tehlike altında olduğunu hepimiz de görüyoruz." (ÇTLM-II-305)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılmaktadır: *barġanbız* "gitmişiz", *berebiz* "veriyoruz", *barlıqbız* "gideceğiz", *barırbız* "gideriz" vs. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mA*
2. Teklik şahıs: *-sA*
3. Teklik şahıs: *-dI/ -dU*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lA/ -dIlA/ -dUlA* (Tavkul, 2007: 910).

Bu sağatda wa Qaraçay şaharda ***caşaybız.*** "Şu an Karaçay şehrinde yaşıyoruz." (ÇTLM-I-417)

Allah aytsa endi mından arı söleşe ***tururbuz.*** "İnşallah artık bundan sonra görüşmeye devam ederiz." (ÇTLM-I-417)

Alay tül ese, esibiz bizni alağa cıyıb, biz alada ***caşaybız.*** "Öyle değilse, aklımız bizi onlara yoğunlaştırıp, biz oralarda yaşıyoruz." (ÇTLM-I-465)

Karay Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Karay Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde kullanılmaktadır: *açabız* "açıyoruz", *berirbiz* "vereceğiz" vs. Karay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-sIn/ -s*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr* (Gülsevin, 2010: 146).

Ol vaxtta ***biyanirbiz****, tirligimizdä* ***onarırbız***. "O zaman sevineceğiz, hayatımızda başaracağız." (Gülsevin, 2010: 157)

Yutarbız *alarnı gör kibik rastlarnı; da tügällärni enüvçülärni kibik kuyuğa*. "Doğru insanları mezar gibi, mükemmelleri, kuyuya inenler gibi yutarız." (Gülsevin, 2010: 157)

Sünet toyunda sizni-de aramızda körsäk, kuvançlı ***bolurbız***. "Sünnet düğününde sizi de aramızda görürsek, mutlu oluruz." (Gülsevin, 2010: 157)

Güneybatı / Oğuz Grubunda Birinci Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmesi beklenirdi. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılması beklenirdi. Ancak Azerbaycan Türkçesinde kip çekimlerinde kullanılan birinci çokluk şahıs eki *-ıġ/ uġ; -ik/ -ük* biçimindedir. Bu ek, görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekidir. Benzeşme yoluyla sadece birinci çokluk şahıs ekinde bu tür bir kullanım vardır, iyelik kaynaklı şahıs eki yardımcı ünlüyü de bünyesine alarak kullanılır: *almalıyıġ* "almalıyız", *alarıġ* "alırız", *alacağıġ* "alacağız", *yazırıġ* "yazarız", *almışıġ* "almışız", *almalıyıġ* "almalıyız" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 97). Türkiye Türkçesinde de buna benzer bir kullanım vardır. Fakat sadece konuşma dilindedir, yazı diline geçmemiştir. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *(-dır)*
1. Çokluk şahıs*: -ıġ/ uġ; -ik/ -ük*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz/ -sUnUz*
3. Çokluk şahıs: *-(dır)lAr* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 201).

Həftədə yeddi saat ispan dili dərsi ***keçirik.*** "Haftada yedi saat İspanyolca dersi işliyoruz." (ÇTLM-II-328)

Axşamüstü gəlib sizi də götürərəm, ***gedərik.*** "Akşamüstü gelip sizi de alırım, gideriz." (GF-340)

Türkmen Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Türkmen Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman

çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *baryaarıs* "gidiyoruz", *dokaapdırıs* "dokunmuşuz", *tutarıs* "tutarız" vs. Gelecek zaman çekiminde şahıs zamiri ekleşmemiştir. Şahıs zamiri fiilden önce gelmektedir: *biz guycak* "dökeceğiz", *biz düşcek* "düşeceğiz" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *biz* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *biz yalbarmalı* "yalvarmalıyız" vs. (Kara, 2007: 272). Türkmen Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-In/ Un*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/-sUñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -Is/ -Us*
2. Çokluk şahıs: *-sIñIz/ -sUñIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Kara, 2007: 264).

Sagat ýedide agşanlyk ***edinyäris.*** "Saat yedide akşam yemeği yeriz." (ÇTLM II-565)

Biz sagat yigirmi ikide ***yatyarys.*** "Biz saat onda yatarız." (ÇTLM II-564)

Gagavuz Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Gagavuz Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır*: alêrız* "alıyoruz", *däriz* "deriz" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *biz* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *biz almalı* "almalıyız" vs. (Özkan, 2007: 128). Gagavuz Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklindedir:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -Iz*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Özkan, 2007: 128).

Türk sözlüündä ***bulêrız:*** *"bucak"- gizli ya da uzak bir köşe.* "Türkçe sözlükte bucak sözcüğünü gizli ya da uzak bir köşe anlamında buluyoruz." (ÇTLM-I-266)

Şindi ***vereriz*** *kısa biografiya bilgilerini o gagauzların, angıları bu periodta üürendilär.* "Şimdi bu dönemde Türkiye'de okumuş ve tanınmış Gagauzların kısa biyografi bilgilerini veriyoruz." (ÇTLM-I-280)

Türkiye Türkçesinde Birinci Çokluk Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *biz* şeklindedir. *Biz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *gelmişiz, veririz, okuyacağız, sevmeliyiz, biliyoruz* vs.

Borusunun sesinin diğerlerini batıracağını ***bilememişiz.*** (A71-174)

Tablo 1.62. Biz zamirinin ekleşme tablosu.

Biz **zamirinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Biz*** **zamirinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Biz*** **zamirinin şahıs eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*biz*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*biz/ miz*	
Eski Türkiye Türkçesi	*biz*	X
Çuvaş Türkçesi	*epĭr, epir*	X
Yakut Türkçesi	*bisigi (bihigi)*	X

Halaç Türkçesi	*biz*	X
Özbek Türkçesi	*biz*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*biz*	X
Altay Türkçesi	*biz*	X
Hakas Türkçesi	*pĭs*	X
Tuva Türkçesi	*bis*	X
Tatar Türkçesi	*bĕz*	X
Kazak Türkçesi	*miz*	X
Kırgız Türkçesi	*biz*	X
Başkurt Türkçesi	*bĭẕ*	X
Nogay Türkçesi	*biz*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*biz*	X
Karakalpak Türkçesi	*bizler*	X
Kumuk Türkçesi	*biz*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*biz*	X
Karay Türkçesi	*biz*	X
Azerbaycan Türkçesi	*biz*	X
Türkmen Türkçesi	*biz*	X
Gagavuz Türkçesi	*biz*	X
Türkiye Türkçesi	*biz*	X

2.4.4. Siz> -sIz, -sUz -sInIz, -sUnUz, -sIñIz -ĭr, -ĭr, -r, -(A)yIz, ğIt, -ğUt, -kIt, -kUt, -gIt, -gUt, -xIt, -xUt, -ñIt, -ñUt, -sizlär, -silär, -(I)gAr, -(I)gOr, -AAr, -OOr, -Ar, -Or, -zAr, -sAr, -sIñdAr, -sIzdAr, -hIğIz, -hUgUẕ

Şahıs zamirlerinin fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleştiği belirtilmişti. Zamirlerin fiil çekimlerinde ekleşme sürecini, tarihi metinleri gözden geçirerek takip edebiliyoruz. Eski Türkçe döneminde ve diğer tarihi dönemlerde zamirler fiil çekiminde kip ekinden sonra ayrı biçimde gelmektedir. Bazı tarihi dönemlerde ve çağdaş lehçelerde zamirler, fiil çekimlerinde ekleşme sürecine girmiştir (İlhan, 2015:

159). *Sen* zamiri, tarihi dönemlerde, fiil çekimlerinde *kelteci sen* "geleceksin" şeklinde kendinden önceki kelimeden ayrı bir şekilde kullanılırken Türkiye Türkçesinde ve çoğu çağdaş lehçede *geleceğim* kelimesindeki gibi ekleşmiştir.

Siz zamiri çoğu çağdaş lehçelerde fiil çekimlerinde ekleşmiş olarak karşımıza çıksa da Tuva Türkçesinde hala ekleşmeden ayrı bir şekilde kullanılmaktadır: *algan siler* "almışsınız" vs. Yalnız Tuva Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs fiil çekiminde *olar* zamiri *+lAr* biçiminde ekleşme eğilimindedir. Belki zamanla *siler* zamiri de fiil çekimlerinde diğer çağdaş lehçelerde olduğu gibi ekleşerek kullanılabilir.

Eski Türkçede ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* biçiminde; Orta Türkçede *siz* biçiminde ve Eski Türkiye Türkçesinde *siz* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *esir* biçiminde; Halaç Türkçesinde *siz* biçiminde ve Saha (Yakut) Türkçesinde *ehiği (ehigi)* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *siz* biçiminde ve Yeni Uygur Türkçesinde *silär* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *sler* biçiminde; Hakas Türkçesinde *sirer* biçiminde; Tuva Türkçesinde *siler* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *sĕz* biçiminde; Kazak Türkçesinde *siz* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *siler* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *sĭź* biçiminde; Nogay Türkçesinde *siz* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *siz* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *sizler* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *siz* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *siz* biçiminde; Karay Türkçesinde *siz* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *siz* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *siz* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *siz* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *siz* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede İkinci Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkçede ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ekleşmeden kullanılmaktadır (Gabain, 1988: 65; Tekin, 2005: 187).

Bädkä körügmä bäglär gü ***yaŋıltaçı siz.*** "Bu dönemde sadık olan beyler, (sizler) mi ihanet edeceksiniz? (KT G 11)

... tägdökin türük bäglär kop ***bilir siz.*** "(Prens Kül'ün ….-ına ok) değdiğini, Türk beyleri, hep bilirsiniz." (KT D-34)

Karahanlı Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri Karahanlı Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir. Çekimler çoğunlukla kişi zamiri ile yapılsa da eklemiş biçimleri de görülmektedir: *kelgeyler* "gelecekler", *kirgüsüz* "gireceksiniz", *ḳılmışıŋ* "kılmışsın" vs. Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1996: 186). Karahanlı Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-Iŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: -
2. Çokluk şahıs: *-sIz/-sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Orta Türkçede İkinci Çokluk Şahıs Eki

Harezm Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri Harezm Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *ölür miz* "ölürüz", *körer miz* "görürüz", *sever miz* "severiz" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 143).

Ey yārānlarım, bu Āsmadın taᶜaccub ***qılmaz-mu-siz*****?** (NF-433/14)

Ey yārānlarım, sizler ***sewer mü siz*** *uçtmaḥlıqa kirmekni* ***tiler mü siz*****?** (NF-435/15)

Munı nişe ***yuvdurmaz siz?*** (NF-435/3)

Kıpçak Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri Kıpçak Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *keliptirsiz* "gelmişsiniz", *yatursiz* "yatarsınız", *alursiz* "alırsınız" vs. (Karamanlıoğlu, 1996: 186)

Oğlanları adamnıñ, negä dinçä siz bek yüräkli, nek ***sövär siz*** *boşluḫnu da izdärsiz yalġanlıḫnı?* "Ey yürekli insanlar, ne zamana dek boş şeylere gönül verecek, yalan peşinde koşacaksınız." (Albayrak, 2019: 87)

Bir «Hajr mer» bilä ***unutmağay siz*** *Jisus K'risdoska*. "İsa'yı bir "Hayr mer" ile unutmayacaksınız." (Albayrak, 2019: 174)

Çağatay Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri Çağatay Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *ḳılġay siz* "yapmayacaksınız", *bilmegey siz* "bilmeyeceksiniz", *tapḳay siz* "bulmayacaksınız" vs. (Eckmann, 2009: 128).

Bėş türlüg kişiniṉg soḥbetindin yıraḳ ***turġay siz.*** (Tikence, 2019: 47)

Yā pādşāh yaraġ andaġ turur kim siz meliḳzādeniṉg köṉglini hoş ***ḳılgay siz.*** (Tikence, 2019: 60)

Eski Türkiye Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkiye Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri Eski Türkiye Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *görmişiz* "görmüşüz", *görisersiz* "görecekler", *gelmişsiz* "gelmişler" vs. (Gülsevin, 1997: 77). Eski Türkiye Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-vAn/-vAm/-vAnIn/ Am/ -In*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X, durur/ -dur*
1. Çokluk şahıs: *-vUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Nedir evvel makamı kim ***bilesiz****, Becid iman getürmekde* ***olasız.*** (BH 9a/12)

Yine sordum çiçeğe kışın nerde ***olursız****/ Çiçek eydür iy derviş kışm türab* ***oluruz.*** (YE-4/3)

Yine sordum çiçeğe ***tamuya girer misiz****/ Çiçek eydür iy derviş ol münkirler yiridür.* (YE-4/4)

Uzak Lehçelerde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *esir* şeklindedir. *Esir* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. İkinci tip geçmiş zaman çekimi ve şart ve gereklilik çekimlerinde şahıs zamirleri ekleşmeden kullanılırlar. Duyulan geçmiş zaman çekiminde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *şiyĭr* "yiyeceksiniz", *şiyetĭr* "yiyorsunuz" *vs.* (Ersoy, 2007: 1315). Çuvaş Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-ĭp/ -ĭp/ -p*
2. Teklik şahıs: *-ĭn/ -ĭn/ -n*
3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-pĭr/ pĭr*

2. Çokluk şahıs: *-ĭr/ -ĭr/ -r*

3. Çokluk şahıs: *-ś́ś́ĭ/ -ś́ś́* (Ersoy, 2007: 1315).

Hĭş fakul'tetra ***vĭrenetĭr.*** "Hangi fakültede okuyorsunuz?" (ÇTLM-I-152)

Saha (Yakut) Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *ehiği (ehigi)* şeklindedir. *Ehiği (ehigi)* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Saha (Yakut) Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Kesin geçmiş zaman, şimdiki zaman, şart, gereklilik çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *üleliiğit* "çalışıyorsunuz", *aspıkkıt* "açmışsınızdır", *astargıt* "açsanız" vs. Duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır. Yakut Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şöyledir:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -bUn; -pIn/ -pUn; -mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-ğIn/ -ğUn; -kIn/ -kUn; -gIn/ -gUn*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-bIt/-bUt; -pIt/ -pUt; -mIt/-mUt*

2. Çokluk şahıs: *-ğIt/ -ğUt; -kIt/ -kUt; -gIt/ -gUt; -xIt/ -xUt; -ñIt/ -ñUt*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/-lOr; -tAr/-tOr; -dAr/ -dOr; -nAr/-nOr* (Kirişçioğlu, 2007: 165).

Xanna ***oloroğut?*** *Min deriebineğe kuorakka olorobun?* "Nerede oturuyorsunuz? Ben köyde/ şehirde oturuyorum." (ÇTLM-II-452)

Xannık aadrıska ***oloroğut?*** "Hangi adreste oturuyorsunuz?" (ÇTLM-II-453)

Halaç Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Halaç Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Halaç Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *kälmişäyiz/-äñiz* "gelmişsiniz*", kalgilikäñiz/ -iz* "geleceksiniz", *kälüyiz* "gelirsiniz" vs. (Işıklı, 2022: 97). Halaç Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*

2. Teklik şahıs: *-Añ*

3. Teklik şahıs: *-Ar*

1. Çokluk şahıs: *-(A)K*

2. Çokluk şahıs: *-(A)yIz*

3. Çokluk şahıs: *-AllAr* (Işıklı, 2022: 97).

Haydï Şāh Abbas ẖāzanasï vurmakï ämru muşkilidi, ä΄gär ki īş älīzdä kälmäyä Şāh Abbās hazanasun ***vurïbilmeyz.*** "Dedi ki: Şah Abbas'ın hazinesini yağmalamak zordur, eğer ki (bu) iş elinizden gelmezse Şah Abbas'ın hazinesini yağmalayamazsınız.*"*

Güneydoğu/ Karluk Grubunda İkinci Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde birinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *tiläbsiz* "dilemişsiniz", *tiläyäpsiz* "diliyorsunuz", *tilärsiz* "dilersiniz", *tiläysiz* "dileyeceksiniz" vs. (Öztürk, 2007: 385). Özbek Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *-di*
1. Çokluk şahıs*: -miz*
2. Çokluk şahıs: *-siz/ -sizlär*
3. Çokluk şahıs: *(-lär)* (Öztürk, 2007: 385).

Äfändi bir küni Påşçä säråyidä otirgän edi, bir särkärdärlä häzşlläşib "ikki kündän keyin ***öläsiz"*** *dedi*. "Efendi bir gün Padişahın sarayında oturuyormuş, bir komutanla şakalaşırken "iki gün sonra öleceksin" demiş. (L-19)

Yeni Uygur Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Yeni Uygur Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *silär* şeklindedir. *Silär* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işligänsilär* "çalışmışsınız", *oquvatisilär* "okuyorsunuz", *içärsilär* "içeceksiniz", *yezisilär* "yazacaksınız" vs. (Ersoy, 2007: 385).

Yeni Uygur Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*

2. Teklik şahıs: *-sän*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-miz*

2. Çokluk şahıs: *-silär*

3. Çokluk şahıs: *X, -lar/ -lär; -ş* (Ersoy, 2022: 385).

Bu yerde ḳança uzun ***turasiz?*** "Burada ne kadar kalacaksınız?" (ÇTLM-II-599)

Kuzeydoğu Grubunda İkinci Çokluk Şahıs Eki

Altay Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Altay Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *sler* şeklindedir. *Sler* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Altay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak eklemiştir. Geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek, şart kipinde ekleşir. Gereklilik kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır: *biçidiger* "yazdınız", *alganıgar* "almışsınız", *aladıgar* "alıyorsunuz", *süüriger* "seveceksiniz", *alzagar* "alsanız" vs. (Dilek, 2007: 1043). Altay Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-(I)m*

2. Teklik şahıs: *-(I)n*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-(I)bIs/ -(I)s/ -As/ -Os*

2. Çokluk şahıs: *-(I)gAr/ -(I)gOr/ -AAr/ -OOr/ -Ar/ -Or*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -lOr/ -dAr/ -dOr/ -tAr/ -tOr, -ş* (seyrek) (Dilek, 2007: 1043).

Hakas Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Hakas Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *sirer* şeklindedir. *Sirer* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Hakas Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılırken görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *körgezer* "görmüşsünüz", *pastapçazar* "başlıyorsunuz", *alğayzar* "alasınız", *azarzar* "kaybolacaksınız" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1111). Hakas Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -mIn/ -pIn/ -m*

2. Teklik şahıs: *-zIŋ/ -sIn*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-bIs/ -mIs/ -pIs*

2. Çokluk şahıs: *-zAr/ -sAr*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -nAr/ -tAr* (Arıkoğlu, 2007: 1111).

Sĭrer çi haydi ***sağınçazar?*** "Ama, şuna ne dersiniz?" (ÇHM-76)

Sĭrer, tĭzeñ, anı körgen soonda daa, açırğanmaazar paza ağaa ***kirtĭnmeezer.*** "Siz bunu gördükten sonra bile pişman olup ona inanmadınız." (ÇHM-76)

Sĭrer hayda ***toğınçazar?*** *Min unıversitette toğınçam*. "Siz nerde çalışıyorsunuz? Ben üniversitede çalışıyorum." (ÇTLM-I- 335)

Tuva Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Tuva Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siler ş*eklindedir. *Siler* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tuva Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak henüz ekleşmemiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşmeden kullanılmaktadır. Görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *algan siler* "almışsınız", *ap tur siler* "alıyorsunuz", *azar siler* "kaybolacaksınız" vs. Yalnız üçüncü çoğul şahıs çekiminde şahıs eki bazen *+lAr* olarak ekleşmiş olarak karşımıza çıkar: *algannar* "almışlar" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1185).

Kım boop ajıldap ***turar siler?*** "Kim olarak çalışıyorsunuz?" (ÇTLM-II-503)

Bo ayda emin erttir kıpsıp kaapkan-dır ***siler.*** "Bu ayda aşırı yakıp kullandınız." (Ç-130)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda İkinci Çokluk Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *sĕz* şeklindedir. *Sĕz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *açkansız* "açmışsınız", *ütesĕz* "geçiyorsunuz", *ilteçeksĕz* "götüreceksiniz", *añlarsız* "anlarsınız" vs. Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn*

2. Teklik şahıs: *-sIñ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -nAr* (Öner, 2007: 715).

*Ni **söyliyséz**, béznéñ qızıbız yoq iç*. "Siz ne söylüyorsunuz, bizim kızımız yok ya." (ÇTLM-II-48)

*Min aq öyge it birmedém, şunnan öléş **çığarsız.*** "Ben ak eve vermedim, bundan pay ayırcaksınız." (QQ-50)

Kazak Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Kazak Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *oylağansıñdar* "düşünmüşsünüz", *tüsinesiñder* "anlıyorsunuz", *aytarsıñdar* "söyleyeceksiniz" vs. Kazak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -bIn/ -pIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/ -sIz (nezaket)*
3. Teklik şahıs: *X, -dI/ -tI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIñdAr/ -sIzdAr (nezaket)*
3. Çokluk şahıs: *X, -dI/ -tI* (Tamir, 2007:460).

*Sender tañerteñ mektepke **barasıñdar***. "Siz okula gidiyorsunuz." (Yavuz, 2018: 152)

*Endi on altı mıñ üş jüz seksenge jetüw üşin odan on üş mıñ tört jüz qırıq jıldı **alasız.*** "Şimdi on altı bin üç yüz seksene ulaşmak için ondan on üç bin dört yüz kırk yılı çıkarırsınız." (Yavuz, 2018: 626)

Kırgız Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Kırgız Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siler* şeklindedir. *Siler* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *baştagansıŋar* "başladınız", *baratasıŋar* "gidiyorsunuz", *unutasıŋar* "unutacaksınız" vs. Kırgız Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-sIŋ/-sUŋ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz -pIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIŋAr*

3. Çokluk şahıs: *-ş* (Çengel, 2007: 515).

Balkim bir qırğız menen turmuşqa ***çığasız.*** "Belki bir Kırgızla evlenirsiniz." (Q-17)

Siz malçılarğa uşul palto menen ötükçön barğanı ***cürözsüzbü****?* "Siz malcılara bu palto ve çizmeyle mi gideceksiniz?" (K-181)

İçik, tumaq, çoqoy kiyiş kerek, antpeseñiz, üşükkö aldırıp ***qoyosuz.*** "Kürk, kulaklıklı kalpak, deri ayakkabı giymek gerek, yoksa donarsınız."(K-181)

Başkurt Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Başkurt Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *sĭz* şeklindedir. *Sĭz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *yazġanhıgız* "yazmışsınız", *uqıyhıġız* "okuyorsunuz", *haġınırhıġız* "özlersiniz", *kŭtäsäkhĭgĭz* "bekleyeceksiniz" vs. Başkurt Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m/ -mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-hIŋ/ -hUŋ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*

2. Çokluk şahıs: *-hIġIz/ -hUgUz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -tAr/ -dAr/ -zAr* (Ersoy, 2007: 775).

Kĕm bulıp ***ĕşleyhĕgĕz?*** "Ne işle uğraşıyorsunuz?" (ÇTLM-I-75)

Ķayhı ķunaķẖanala ***tuķtalahıġız?*** "Hangi otelde katılıyorsunuz?" (ÇTLM-I-75)

Hĕż şunda ***yeşerhĕgĕż****, bal* ***yıyırhıġıż.*** "Siz orada yaşarsınız, bal toplarsınız." (ÇTLM-I-85)

Niżer barın şunda ***kürĕrhĕgĕż.*** "Neler olduğunu o zaman görürsünüz." (ÇTLM-I-112)

Nogay Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Nogay Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Nogay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs

ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *işkensiz* "içmişsiniz", *barasız* "gidiyorsunuz", *ötersiz* "geçeceksiniz" vs. Nogay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X, -DI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -DIlAr* (Akbaba, 2007: 640).

Ene kimge sonı bersem, sonı bek süyetağanımdı ***anlarsız.*** "İşte onu kime verirsem, onu çok sevdiğimi anlarsınız." (N-398)

Kırım-Tatar Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *barğansız* "varmışsınız", *qaytasız* "geri dönersiniz", *qıçıracaqsız* "bağıracaksınız", *almalısız* "almalısınız" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sIñIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Yüksel, 2007: 851).

Bu eser menim Türkçe yazgan ilk eserimdir... Tabiiy, sen ve arkadaşların Kırımdaki okuyıcılarnın nasıl kitaplarga ihtiyacları olganını menden daa yahşı ***biledirsigiz.*** **"**Bu eser benim Türkçe yazılmış ilk eserimdir… Tabii, sen ve arkadaşların Kırım'daki okuyucuların nasıl kitaplara ihtiyaçlara olduğunu benden daha iyi bilirsiniz." (Korkmaz, 2014: 38)

Karakalpak Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Karakalpak Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *sizler* şeklindedir. *Sizler* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *alğansız* "almışsınız", *alasız(lar)* "alıyorsunuz", *alarsız* "alırsınız", a*lajaqsız* "alacaksınız" vs. Karakalpak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sAñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/-pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz(lAr)*
3. Çokluk şahıs: *X, -DI* (Uygur, 2007: 585).

Batırlarım nésiyḥatım tıŋlaŋız,/ Tıŋlamasaŋ siz ***jılarsız*** *zar-zar.* "Bahadırlarım nasihatimi dinleyiniz/ Dinlemezseniz siz ağlarsınız zar-zar. " (Kaygısız, 2020: 44)

Gevirlerdiŋ ıŋġayın/ Aytpasam da ***bilesiz.*** "Düşmanların zorbalığını/ Söylemesem de bilirsiniz." (Kaygısız, 2020: 44)

Kumuk Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Kumuk Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde kullanılmaktadır: *alırsız* "alırsınız", *göresiz* "görüyorsunuz", *alğansız* "almışsınız", *alacaqsız* "alacaksınız" vs. Kumuk Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *X, -DIr/ -DUr*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr* (Pekacar, 2007: 985).

Karaçay-Balkar Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılmaktadır: *barġansız* "gitmişsiniz", *beresiz* "veriyorsunuz", *barlıqsız* "gideceksiniz", *barırsız* "gidersiniz" vs. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mA*
2. Teklik şahıs: *-sA*
3. Teklik şahıs: *-dI/ -dU*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lA/ -dIlA/ -dUlA* (Tavkul, 2007: 910).

Ma anda körgelleylerine çabıp barıp ***nete turasız*** *igi misiz halin hatırın soradıla.*"İşte orada gördükleri zaman koşup gelerek ne yapıyorsunuz iyi misiniz hâlini hatrını soruyorlar." (Günay, 2016: 75)

Köyge bir iş çıḳtı ya dedi anġa ḳuwana ***kele turabız*** *dedi*. "Köye bir iş çıktı ya onun için sevinerek geliyoruz dedi." (Günay, 2016: 75)

Karay Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Karay Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde kullanılmaktadır: *açasız* "açıyorsunuz", *berirsiz* "vereceksiniz" vs. Karay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-sIn/ -s*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*
3. Çokluk şahıs: *X, -lAr* (Gülsevin, 2010: 146).

Bügün mendän ***külmisiz***. "Bugün bana gülmüyorsunuz." (Gülsevin, 2010: 155).

Nek uprağıyızını ornuna ***koymısız***? "Niçin elbiselerinizi yerine koymuyorsunuz?" (Gülsevin, 2010: 155).

Maxtanmağın tanbılağı kün bıla; ki ***bilmiysin*** *ne tuvdurur vaxt*. "Sabahki güneşle öğünme, çünkü zamanın ne doğuracağını bilmezsin." (Gülsevin, 2010: 155).

Güneybatı / Oğuz Grubunda İkinci Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *almışsınız* "almışsınız", *yazırsınız* "yazıyorsunuz", *alacağsınız* "alacaksınız", *alarsınız* "alırsınız", *almalısınız* "almalısınız" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 97). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *(-dır)*
1. Çokluk şahıs*: -ıġ/ uġ; -ik/ -ük*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz/ -sUnUz*
3. Çokluk şahıs: *-(dır)lAr* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 201).

Odur bax, hazırdır yəhərli atlar! Sabah ***olarsınız*** *doğma vətəndə.* "İşte bak, hazırdır eyerli atlar! Dökülür üstüne gül desteleri." (Kılıç, 2022: 48)

Bilirsiniz *ki, əsrlərdən bəri ərəb əlifbası bizim Azərbaycan dilini nə kimi məhkumiyyət altına almışdı.* "Asırlardan beri Arap alfabesinin Azerbaycan dilini nasıl hâkimiyet altına aldığını biliyorsunuz." (Kılıç, 2022: 60)

Türkmen Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Türkmen Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *baryaarsıñız* "gidiyorsunuz", *dokaapdırsıñız* "dokumuşsunuz", *tutarsıñız* "tutarsınız" vs. Gelecek zaman çekiminde şahıs zamir ekleşmemiştir. Şahıs zamiri fiilden önce gelmektedir: *siz guycak* "dökeceksiniz", *siz düşcek* "dökeceksiniz" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *siz* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *siz yalbarmalı* "yalvarmalısınız" vs. (Kara, 2007: 272). Türkmen Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-In/ Un*

2. Teklik şahıs: *-sIñ/-sUñ*

3. Teklik şahıs: X

1. Çokluk şahıs*: -Is/ -Us*

2. Çokluk şahıs: *-sIñIz/ -sUñIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Kara, 2007: 264).

Men Marıda doğuldym. Näme bolmak ***isleyärsiñiz?*** "Ben Marı'da doğdum. Ne olmak istiyorsunuz? (ÇTLM-II-560)

Siz meni govy ***göryärsiñiz,*** men size gerek. "Siz beni iyi görüyorsunuz, ben de sizi." (ÇTLM-II-582)

Anda, şonda: "Dayym hak aydan eken" ***diyersiñ*** *diyipdi.* "İşte o zaman "dayım doğru söylüyormuş" dersin demişti." (ÇTLM-II-582)

Gagavuz Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Gagavuz Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır*: alarsınız* "alırsın", *deersiniz* "diyorsunuz" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *siz* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *siz almalı* "almalısınız" vs. (Özkan, 2007: 128). Gagavuz Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-Im*

2. Teklik şahıs: *-sIn*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -Iz*

2. Çokluk şahıs: *-sInIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Özkan, 2007: 128).

Siz ananız-bobanızlan bilä mi ***yaşêêrsınız?*** "Siz anne babanız ile birlikte mi oturuyorsunuz?" (ÇTLM-I-246)

Göktä, -demiş çoban, -taman o kadar yıldız var, ne kadar benim eşeemdä tüü var, ***yınanmasanız,*** *bunu da nicä* ***sayasınız*** *tä nända eşek, -başarmış lafını çoban.* "Gökte, benim eşeğimde tüyü olduğu kadar yıldız var, demiş çoban, inanmazsınız bunu da sayabilirsiniz, işte eşek burada, bitirmiş lafını çoban." (GF-217)

Türkiye Türkçesinde İkinci Çokluk Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde ikinci çokluk şahıs zamiri *siz* şeklindedir. *Siz* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *gelmişsiniz, verirsiniz, okuyacaksınız, sevmelisiniz, biliyorsunuz* vs.

Haberin doğru olup olmayacağını ***düşünmüşsünüz.*** (A71-217)

Tablo 1.63. Siz zamirinin ekleşme tablosu.

***Siz* zamirinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Siz* zamirinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Siz* zamirinin şahıs eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*siz*	
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*siz*	
Eski Türkiye Türkçesi	*siz*	X
Çuvaş Türkçesi	*esir*	X
Yakut Türkçesi	*siz*	X
Halaç Türkçesi	*ehiği (ehigi)*	X
Özbek Türkçesi	*siz*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*silär*	X
Altay Türkçesi	*sler*	X
Hakas Türkçesi	*sirer*	X
Tuva Türkçesi	*siler*	
Tatar Türkçesi	*sĕz*	X

Kazak Türkçesi	*siz*	X
Kırgız Türkçesi	*siler*	X
Başkurt Türkçesi	*sĭz*	X
Nogay Türkçesi	*siz*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*siz*	X
Karakalpak Türkçesi	*sizler*	X
Kumuk Türkçesi	*siz*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*siz*	X
Karay Türkçesi	*siz*	
Azerbaycan Türkçesi	*siz*	X
Türkmen Türkçesi	*siz*	X
Gagavuz Türkçesi	*siz*	X
Türkiye Türkçesi	*siz*	X

2.4.5. Onlar> -lAr, -lOr, -tAr, -tOr, -dAr, -dOr, -nAr, -nOr, -zAr, -şşĭ, -şş, -AllAr

Şahıs zamirlerinin fiil çekimlerinde ekleştiği belirtilmişti. Zamirlerin fiil çekimlerinde ekleşme süreci tarihi metinleri gözden geçirerek takip edilebilmektedir. Eski Türkçe döneminde ve diğer tarihi dönemlerde zamirler fiil çekiminde kip ekinden sonra ayrı biçimde gelmektedir. Bazı tarihi dönemlerde ve çağdaş lehçelerde zamirler, fiil çekimlerinde ekleşme sürecine girmiştir (İlhan, 2015: 159). *Sen* zamiri, tarihi dönemlerde, fiil çekimlerinde *kelteci sen* "geleceksin" şeklinde kendinden önceki kelimeden ayrı bir şekilde kullanılırken Türkiye Türkçesinde ve çoğu çağdaş lehçede ses değişikliği de geçirerek *geleceğim* kelimesindeki gibi ekleşmiştir.

Onlar zamiri çoğu çağdaş lehçelerde fiil çekimlerinde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar. Tuva Türkçesinde zamirler hala ekleşmeden ayrı bir şekilde fiil çekimlerinde kullanılmaktadır. Sadece üçüncü çokluk şahıs ekinde ekleşme görülür: *alganlar*

“almışlar” vs. Bazı lehçelerde ise fiil çekimlerinde üçüncü çokluk şahıs eki olarak zamirlerin ekleşmiş biçimi yerine başka ekler ya da yardımcı fiillerin ekleşmiş biçimi kullanılmaktadır.

Tarihi lehçelere bakıldığında, takip edilebilen metinlere göre ilk ekleşen zamir *olar* zamiridir. Uygur Türkçesinde fiil çekimlerinde şahıs eki olarak ekleştiği örneklere tanık oluruz.

Yeni Uygur Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde ve seyrek olarak da Altay Türkçesinde *-ş* işteşlik eki fiil çekimlerinde üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde, Nogay Türkçesinde, Karakalpak Türkçesinde, Karaçay-Balkar Türkçesinde fiil çekimlerinde kullanılan *tur-* yardımcı fiili ekleşerek ve birtakım ses olaylarına da uğrayarak üçüncü çokluk şahıs eki olarak kullanılmaktadır.

Fiil çekimlerinde kullanılan üçüncü çokluk şahıs eki zamanla düşme eğilimi göstermektedir. Çağdaş lehçelerde eş zamanlı olarak hem üçüncü çokluk şahıs ekinin kullanımına hem de düşmüş biçimine rastlamaktayız.

Eski Türkçede üçüncü çokluk şahıs zamiri *alar/ olar* biçiminde; Orta Türkçede *alar/ olar/ anlar* biçiminde ve Eski Türkiye Türkçesinde *anlar* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *vĭsem* biçiminde; Halaç Türkçesinde *ullar/ bullar* biçiminde ve Saha (Yakut) Türkçesinde *kiniler* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *ular* biçiminde ve Yeni Uygur Türkçesinde *ular* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *olor* biçiminde; Hakas Türkçesinde *olar* biçiminde; Tuva Türkçesinde *olar* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *alar* biçiminde; Kazak Türkçesinde *olar* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *alar* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *ular* biçiminde; Nogay Türkçesinde *olar* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde *olar* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *olar* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *olar* biçiminde; Karaçay-Balkar Türkçesinde *ala* biçiminde; Karay Türkçesinde *alar* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *onlar* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *olar* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *onnar* biçiminde; Türkiye Türkçesinde *onlar* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Orhun Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamirine rastlanılmamaktadır Ancak Uygur Türkçesinde *olar* zamiri *+lAr* biçiminde ekleşmiştir (Gabain, 1988: 65; Tekin, 2005: 187).

Karahanlı Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *olar/anlar* şeklindedir. *Olar/anlar* zamiri Karahanlı Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmeye başlamıştır. Çekimler çoğunlukla kişi zamiri ile yapılsa da eklemiş biçimleri de görülmektedir: *kelgeyler* "gelecekler", *kirgüsüz* "gireceksiniz", *ḳılmışıŋ* "kılmışsın" Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. (Hacıeminoğlu, 1996: 186) Karahanlı Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-Iŋ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: -
2. Çokluk şahıs: *-sIz/-sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Kayunı ***ayurlar*** *könilik yolı, negü teg bolur bu könilik ulı.* "Hangi yola doğruluk yolu derler; bu doğruluğun mâhiyeti nedir." (KB-861)

Törütti tümen miŋ halâyıklarığ, tili birle teŋrig ***ögerler*** *arığ*. "Tanrı yüz binlerce mahlûku yarattı; onların hepsi Tanrıyı dilleri ile öğerler." (KB-1022)

Yayığ tep ***sökerler*** *bu kılkım üçün, maŋa mün* ***ururlar*** *bu atım üçün*. işte bu tabiatım, için, dönek diye, bana söğerler ve bundan dolayı bana kusur isnat ederler. (KB-699)

Orta Türkçede Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Harezm Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri Harezm Türkçesinde kip çekimlerinde *+lAr* şahıs eki olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *keliptirler* "gelmişler", *alurlar* "alırlar", *tururlar* "dururlar" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 143).

Emdi her kün ol Beytü'l-Maᶜmūrqa yetmiş miŋ ferīşte ṭavāf ***qılurlar*** *qıyāmtqa tegi*. (NF-38-5/6)

İbrāhīm peygāmber ᶜ*as'nuŋ Ḥaq teᶜālā fermānı birle ündegeninge icābat qılmaq turur tép cevāb* ***aymışlar.*** (NF-39-7/8)

Kıpçak Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri Kıpçak Türkçesinde kip çekimlerinde *+lAr* şahıs eki olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, duyulan geçmiş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *keliptirler* "gelmişler", *alurlar* "alırlar", *tururlar* "dururlar" vs. (Karamanlıoğlu, 1996: 186).

Da haysiları tọladılar maŋa ÿaman ọrnuna ÿaḫşinin, ÿaman sọzlar ***edilar*** *mendan, zera men barır edim artından tọğruluḫnuŋ*. "Bana iyiliğin yerine (iyiliğe karşılık) kötülük dolayanlar, doğruluğun peşinden gittiğim için benden kötü söz ederlerdi." (Albayrak, 2019: 90)

Bu türlü tiyäsidir bolmaga yarγu bitiklärinä, nečä ki yäŋi nemä törä yoluχsa, da, tergäp, uslular baχkaylar, toγru esä, ***yazgaylar*** *anï da bu bitiktä*. "Söylemeye uygun olan yargı kayıtlarını herhangi bir töreye uygunsa derleyip bilgili insanlara gösterecek doğru ise onu da bu kitaba yazacaklar." (Albayrak, 2019: 104)

Çağatay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *alar* şeklindedir. *Alar* zamiri Çağatay Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir: *ḳılmaġaylar* "yapmayacaklar", *bilmegeyler* "bilmeyecekler", *tapḳaylar* "bulmayacaklar" vs. (Eckmann, 2009: 128).

Vaḳtį ki Ḳasr-ı Āsmān mevżiciġa ***yetipler*** *Ṣāḥib-Ḳırānnı şikār üzre ḥįle birle tutḳaylar* (…) " Ne zaman ki Kasr-Asman mevziine ulaşmışlardır, Sahipkıran'ı hile ile tutarlar." (Tamir ve Ercilasun, 2020: 44)

Şeherde bir ḳul ***satadurlar*** *bu dem* "Şu an şehirde bir köle satıyorlar." (Tamir ve Ercilasun, 2020: 45)

Eski Türkiye Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Eski Türkiye Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *anlar* şeklindedir. *Anlar* zamiri Eski Türkiye Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *olalar* "olalar", *yarısarlar*, *koşacakla*r "koşacaklar", *bilmişler* "bilmişler" vs. (Gülsevin, 1997: 77). Eski Türkiye Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-vAn/-vAm/-vAnIn/ Am/ -In*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X, durur/ -dur*
1. Çokluk şahıs: *-vUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr*

Firişteler bu gecede yazuḳluġa şefaat ***ḳılurlar***. (Gülsevin, 1996: 48)

Getürüp ***dartarlar*** *ḫayruŋla şerrün/ Ḥaḳīḳat bil ḥurılur anda mīzān*. (Gülsevin, 1997: 133)

Yalancı dünyaya konup göçenler/ Ne söylerler ne bir haber ***virürler***. (YE-/5/1)

Uzak Lehçelerde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Çuvaş Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *vĭsem* şeklindedir. *Vĭsem* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır. İkinci tip geçmiş zaman çekimi ve şart ve gereklilik çekimlerinde şahıs zamirleri ekleşmeden kullanılırlar. Duyulan geçmiş zaman çekiminde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *şiyiĭş* "yiyecekler", *şiyeşşi*ĕ"yiyorlar" *vs.* (Ersoy, 2007: 1315). Çuvaş Türkçesindeki zamir kaynaklı şahıs ekleri şunladır:

1. Teklik şahıs: *-ĕp/ -ĭp/ -p*
2. Teklik şahıs: *-ĕn/ -ĭn/ -n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-pĕr/ pĭr*
2. Çokluk şahıs: *-ĕr/ -ĭr/ -r*
3. Çokluk şahıs: *-şşi*ĕ*/ -şş* (Ersoy, 2007: 1315).

Pĭççenşerĭn üsen mĕyĕr ta kaştan yıvĭşşisem sarkalansa ***laraşşi.*** "Ayrı ayrı büyüyen fındık ve kestane ağaçları üzerinde yayılıyorlar."(TK-6)

Şulĕn ikĭ yenĭpe vĭsem nimĭn yĭrkine pĭhmasĕr tĭrlese pĭternĭ kanva pek sar ĕlsa ***vırtaşşi.*** "Yolun iki yanı boyunca onlar düzen gözetmeksizin işlenmiş bir tuval gibi uzanıyorlar." (TK-6)

Vırsa pĭtermen kukuruzpa hĭvelşavrĕnĕş anisem kuśa ***yĕmĕhtaraşşi.*** "Biçilmemiş mısır ve ayçiçeği tarlaları göz kamaştırıyorlar." (TK-6)

Saha (Yakut) Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *kiniler* şeklindedir. *Kiniler* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Saha (Yakut) Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Kesin geçmiş zaman, şimdiki zaman, şart, gereklilik çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *üleliiller* "çalışıyorlar", *aspıttar*

"açmışlar", *aspatarbın* "açsalar" vs. Duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ise iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır. Yakut Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şöyledir:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -bUn; -pIn/ -pUn; -mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-ğIn/ -ğUn; -kIn/ -kUn; -gIn/ -gUn*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs: *-bIt/-bUt; -pIt/ -pUt; -mIt/-mUt*

2. Çokluk şahıs: *-ğIt/ -ğUt; -kIt/ -kUt; -gIt/ -gUt; -xIt/ -xUt; -ñIt/ -ñUt*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/-lOr; -tAr/-tOr; -dAr/ -dOr; -nAr/-nOr* (Kirişçioğlu, 2007: 165).

Onno çugastarıgar kölüyeğe ağalan uugua ***timirdeller.*** "Orada yakınlardaki küçük göle getirip suya bastırdılar." (ÇTLM-II-470)

Ol kölüye biligin Uohuk kölüyete dien ***aattanar.*** "O küçük göle şimdi Uohuk gölü diye ad verirler." (ÇTLM-II-470)

Saaskı kusçuttar oburgu soğus küölü bulan kus ***manıullar.*** "Bahardaki kuş avcıları memnuniyetle hemen gölü bulup kuş nöbeti tutarlar." (ÇTLM-II-469)

Halaç Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Halaç Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *ullar/ bullar* şeklindedir. *Ullar/ bullar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Halaç Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *kälgilikällär* "gelecekler", *kälülär* "gelirler", *kälmişällär* "gelmişler" vs. (Işıklı, 2022: 97). Halaç Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*

2. Teklik şahıs: *-Añ*

3. Teklik şahıs: *-Ar*

1. Çokluk şahıs: *-(A)K*

2. Çokluk şahıs: *-(A)yIz*

3. Çokluk şahıs: *-AllAr* (Işıklı, 2022: 97).

Varusu boda sakit ***yatmışallar /*** *Kom-konşu lalasıň* ***salmışallar***. "Hepsi burada sessizce yatmışlar/ Konu komşu kardeşini bırakmışlar." (Işıklı, 2022: 108)

Irān'ça bī tāyifa Ḫalac... tirilik ***ietäyullar.*** " Halaçlar İran'da bir tayfa... İran'da yaşıyorlar. " (Işıklı, 2022: 112).

Karınçalar yerkä tökülgülü danı dana-dana hâlımış anbarlarka ***tökäyorlar/tökäyollar.*** "Karınçlar yere döküle darıyı tane tane toplayıp ambarlara döküyorlar. " (Işıklı, 2022: 115)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Özbek Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *ular* şeklindedir. *Ular* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *tiläbdilär* "dilemişler", *tiläyäptilär* "diliyorlar", *tilärlär* "dilerler", *tiläylär* "dileyecekler" vs. (Öztürk, 2007: 385).). Fakat Özbek Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki çoğunlukla kullanılmaz Özbek Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *-di*
1. Çokluk şahıs*: -miz*
2. Çokluk şahıs: *-siz/ -sizlär*
3. Çokluk şahıs: *(-lär)* (Öztürk, 2007: 385).

Zulm vä zorlik siyåseti, yåvuzlik vä nåhaḳlikkä ḳarşi ***çıḳadilär.*** "Zulüm ve güçlü siyasete, şer ve haksızlığa karşı çıkarlar." (MBK- 444)

Yeni Uygur Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Yeni Uygur Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *ular* şeklindedir. *Ular* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs eki olarak ekleşmiştir (Ersoy, 2007: 382). Fakat Yeni Uygur Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki çoğunlukla kullanılmaz. Bazen de üçüncü çokluk şahıs eki olarak *–ş* işteşlik eki kullanılır. Yeni Uygur Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-män*
2. Teklik şahıs: *-sän*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-miz*
2. Çokluk şahıs: *-silär*

3. Çokluk şahıs: *X, -lar/ -lär; -ş* (Ersoy, 2022: 385).

Kuzeydoğu Grubunda Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Altay Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Altay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olor* şeklindedir. *Olor* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Altay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak eklemiştir. Geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek, şart kipinde ekleşir. Gereklilik kipinde ekleşmeden kullanılmaktadır: *biçidi(ler)* "yazdılar", *algan(dar)* "almışlar", *süür(ler)* "sevecekler" vs. (Dilek, 2007: 1043). Bazen de üçüncü çokluk şahıs eki olarak *–ş* işteşlik eki kullanılır. Altay Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-(I)m*
2. Teklik şahıs: *-(I)n*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-(I)bIs/ -(I)s/ -As/ -Os*
2. Çokluk şahıs: *-(I)gAr/ -(I)gOr/ -AAr/ -OOr/ -Ar/ -Or*
3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -lOr/ -dAr/ -dOr/ -tAr/ -tOr, -ş* (seyrek) (Dilek, 2007: 1043).

Balanı Baştapkı katap kabayga salardaŋ ozo, ogo küçük ***salar,*** *arçınla* ***alastaar.*** "Çocuğu ilk kez beşiğe koymadan önce, oraya köpek yavrusu koyarlar, ardıç ile kutsarlar." (AA-93)

Hakas Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Hakas Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Hakas Türkçesinde kip çekimlerinde ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde ekleştiği görülürken görülen geçmiş zaman ve şart kipinde iyelik kaynaklı şahıs ekleri kullanılır: *körgen(ner)* "görmüşler", *pastapça(lar)* "başlıyorlar", *azar(lar)* "kaybolacaklar", *alğay(lar)* "alalar" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1111). Hakas Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-bIn/ -mIn/ -pIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-zIŋ/ -sIn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs: *-bIs/ -mIs/ -pIs*
2. Çokluk şahıs: *-zAr/ -sAr*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -nAr/ -tAr* (Arıkoğlu, 2007: 1111).

İrten Ças Nayka, uşkun kilĭp, körçe: Püürler anda-mında la çathlap ***haltırlar.*** "Sabah Çis Nayka, uyanıp, görür: Kurtlar orada burada serilip yatıyorlarmış." (ÇN-104)

Ağaa köögĭze pasha daa hozannar andağ hılıh ***altırlar.*** "Onu taklit eden diğer tavşanlar da onun gibi bir huya sahip olmuşlar." (ÇN-104)

Pĭrsĭnde olarnıŋ aŋcıları halın tayğada aŋ pazı ala parıs kör ***saltırlar.*** "Günlerden bir gün onların avcıları sık ormanda hayvanların başı ala barsı görmüşler." (ÇN-62)

Tuva Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Tuva Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tuva Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak eklemiştir. Fakat bazen kullanılmadığı da görülür. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve istek kipinde kullanılmaktadır: *algannar* "almışlar", *ap tur(lar)* "alıyorlar", *azar(lar)* "kaybolacaklar" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1185).

Hemçikçe-daa ***barbaannar.*** "Hemçik' e de gitmemişler." (TLG-1187)

13. ve 14. Vv Tıvanıŋ deviskeeringe kezek mool aymaktar köjüp kirgeş, aŋaa çurttap turgan çonnuŋ iştinge esti ***bergenner.*** **"**13. ve 14. yy Tuva'nın topraklarına kitle halinde Moğol boyları göçüp gelmiş, burada yaşayan milletin içine karışıp kaynaşmışlar." (ÇTLM-II-543)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *alar* şeklindedir. *Alar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *açkannar* "açmışlar", *üteler* "geçiyorlar", *ilteçekler* "götürecekler", *añlar(lar)* "anlarlar" vs. Bazen üçüncü çokluk şahıs ekinin kullanılmadığı da görülür. Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -nAr* (Öner, 2007: 715).

İçmasam, çençélse, bér tamaq kimér idé, dip kéne ***qarağannar.*** "Hiç olmazsa ortadan kalksaydı, bir boğaz eksilirdi, diye bakıyorlarmış." (İQ-13)

İsémén Zöhre dip ***quşqannar.*** "İsmini Zöhre diye koymuşlar."

Anı uramğa da çığarmağannar, kéşége de ***kürsetmegenner***. "Onu sokağa bile çıkartmıyor, hiç kimseye göstermiyorlarmış." (ÇTLM-II-489

Kazak Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Kazak Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *oylağan* "düşünmüşler", *tüsinedi* "anlıyorlar", *aytar* "söyleyecek" vs. Kazak Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki olarak *tur-* yardımcı fiilinin eklemiş biçimi kullanılır. Fiil çekimlerinde kullanılan üçüncü çokluk şahıs eki zamanla düşme eğilimi göstermektedir. Eksiz bir biçimde de fiil çekimi yapılır. Kazak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -bIn/ -pIn*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/ -sIz (nezaket)*
3. Teklik şahıs: *X, -dI/ -tI*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/ -pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIñdAr/ -sIzdAr (nezaket)*
3. Çokluk şahıs: *X, -dI/ -tI* (Tamir, 2007:460).

Oğan tiyip ne ***qılasıñ?*** "Ona söylesen ne yapacaksın?" (ÇTLM-I-579)

Mazasın ala berseñ, öziñdi jep qoyadı, oğan eştene qıla ***almaysıñ.*** "Rahatını kaçırırsan seni yer, ona hiçbir şey yapamazsın." (ÇTLM-I-579)

Sonda qay jeriñdi tüzey tüsüwge bolar edi dep ***oylaysıñ?*** "Peki, nereni düzeltmenin mümkün olduğunu düşünüyorsun?" (ÇTLM-I-583)

Kırgız Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Kırgız Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *alar* şeklindedir. *Alar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *baştaşkan* "başladılar", *baratat* "gidiyorlar", *unutuşat* "unutacaklar" vs. Kırgız Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -mUn*
2. Teklik şahıs: *-sIŋ/-sUŋ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz -pIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIŋAr*

3. Çokluk şahıs: *-ş* (Çengel, 2007: 515).

Başkurt Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Başkurt Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *ular* şeklindedir. *Ular* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır. Üçüncü çokluk şahıs ekinin bazen düştüğü de görülür: *yazgan(dar)* "yazmışlar", *uqıy(zar)* "okuyorlar", *haġınır(zar)* "özlerler", *kŭtäsäk(tär)* "bekleyecekler" vs. Başkurt Türkçesinde fiil çekimlerinde kullanılan üçüncü çokluk şahıs eki zamanla düşme eğilimi göstermektedir. Eksiz bir biçimde de fiil çekimi yapılır. Başkurt Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m/ -mIn/ -mUn*

2. Teklik şahıs: *-hIŋ/ -hUŋ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*

2. Çokluk şahıs: *-hIġIz/ -hUgUz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr/ -tAr/ -dAr/ -zAr* (Ersoy, 2007: 775).

Bĕr saḳ şulay yeylevże yatḳanda bıġa ḫeber ***kiltĕreler.*** "Bir vakit öyle yaylada kaldığı sırada buna haber getirirler." (ÇTLM-I-89)

Böte yolḳı malın barımtalap ḳıbıp alıp ***kiltĕreler.*** "Bütün at sürüsünü yağmalayıp sürüp alıp gittiler." (ÇTLM-I-89)

Yĕlekler kerzinkege üżżerĕ le hikĕrĕp ***mĕndĕler.*** "Çilekler sepete kendileri de sıçrayarak çıktılar." (ÇTLM-I-113)

Nogay Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Nogay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Nogay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir*: işkenler* "içmişler", *baradılar* "gidiyorlar", *öterler* "geçecekler" vs. Nogay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*

2. Teklik şahıs: *-sIñ*

3. Teklik şahıs: *X, -DI*

1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -pIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr/ -DIlAr* (Akbaba, 2007: 640).

Awıl ädemleri bir töbe qasında ***yıyılısqanlar.*** "Köyün insanları bir tepenin yanında toplanırlarmış." (BT-370)

Yas-yawqa man yıynalğan yumırtqalar ***pisirilgenler.*** "Gençlerin topladığı yumurtalar pişirilirmiş." (BT-370)

Xatın-qızlar bolsa bazlasıp türli aslar ***äzirlegenler.*** "Kadınlar, kızlar ise yarışarak çeşitli yemekler hazırlarlarmış." (BT-370)

Kırım-Tatar Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kırım-Tatar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde ekleşerek kullanılmaktadır: *barğanlar* "varmışlar", *qaytalar* "geri dönerler", *qıçıracaqlar* "bağıracaklar", *almalılar* "almalılar" vs. Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-m*

2. Teklik şahıs: *-sIñ*

3. Teklik şahıs: *X*

1. Çokluk şahıs*: -mIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sIñIz*

3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Yüksel, 2007: 851).

Aḳyar mıntaḳasınıñ ḳullanġan çontuḳ sözlerini diğer mıntaḳanıñ müellifleri de ḳullanmaġa devam ***eteler.*** "Akyar bölgesinin kullandığı kısaltılmış sözleri diğer bölgelerin yazarları da kullanmaya devam etmekteler." (KK-234)

Misaller ağağıda ***berilecekler.*** "Örnekler aşağıda verilecekler." (KK-234)

Ḳızınıñ ablaları oña ḳastlıḳ ***yapalar-*** *balalarını ġayıp etmeğe* ***isteyler.*** "Kızın ablaları ona kötülük yaparlar, çocukların ortadan kaybolmasını isterler." (TS-219)

Karakalpak Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Karakalpak Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karakalpak Türkçesinde kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmemiştir: *alğan* "almışlar", *aladı* "alıyorlar", *alar* "alırlar",

alajaq "alacaklar" vs. Karakalpak Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs eki olarak *tur-* yardımcı fiilinin eklemiş biçimi kullanılır. Karakalpak Türkçesinde fiil çekimlerinde kullanılan üçüncü çokluk şahıs eki zamanla düşme eğilimi göstermektedir. Eksiz bir biçimde de fiil çekimi yapılır. Karakalpak Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn/ -pAn*
2. Teklik şahıs: *-sAñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -mIz/ -bIz/-pIz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz(lAr)*
3. Çokluk şahıs: *X, -DI* (Uygur, 2007: 585).

Kumuk Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Kumuk Türkçesinde birinci teklik şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve gereklilik kipinde kullanılmaktadır: *alır(lar)* "alırlar", *göre(ler)* "görüyorlar", *alğan(lar)* "almışlar", *alacaq(lar)* "alacaklar" vs. Kumuk Türkçesinde fiil çekimlerinde kullanılan üçüncü çokluk şahıs eki zamanla düşme eğilimi göstermektedir. Eksiz bir biçimde de fiil çekimi yapılır. Kumuk Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mAn*
2. Teklik şahıs: *-sAn*
3. Teklik şahıs: *X, -DIr/ -DUr*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *X*, *-lAr* (Pekacar, 2007: 985).

Olar öz maslihatın özler ***aqtarırlar.*** "Onlar kendi menfaatlerini kendileri araştırırlar." (TL-1)

Qolun-qoluna da urup, külep turağan birewnü üstüne ***yetişeler.*** "Elini eline vurarak gülüp duran birine doğru varıyorlar." (ÇTLM-II-286)

Üç qılsız qomuz küylenmes, dep, üçev bolup ***yürüyler.*** "Üç telsiz komuz ayarlanmaz" diye üçü bir olup yürüyorlar." (ÇTLM-II-286)

Karaçay-Balkar Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Karaçay-Balkar Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *ala* şeklindedir. *Ala* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılmaktadır: *barġandıla* "gitmişler"**,** *veredile* "veriyorlar"**,** *barlıqdıla* "gidecekler"**,** *barırla* "giderler" vs. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mA*
2. Teklik şahıs: *-sA*
3. Teklik şahıs: *-dI/ -dU*
1. Çokluk şahıs*: -bIz/ -bUz*
2. Çokluk şahıs: *-sIz/ -sUz*
3. Çokluk şahıs: *-lA/ -dIlA/ -dUlA* (Tavkul, 2007: 910).

Ala bizni esibizde ***caşaydıla.*** "Onlar bizim hafızamızda yaşıyorlar." (ÇTLM-I-465)

M. Gorkiyni aytxanın toltura, bizni cazıwçularıbız da halknı awuz tvorçestvosuna ullu es ***böledile.*** "M. Gorki'nin söylediğini yerine getirerek bizim yazarlarımız da halkın sözlü eserlerine büyük önem verirler." (ÇTLM-I-460)

Kesleri da sıysız ***bolluqdula,*** *xalqnı da* ***tebletirikdile.*** "Kendileri şereflerini de kaybedecekler, halkı da ezdirecekler." (ÇTLM-I-254)

Karay Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Karay Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *alar* şeklindedir. *Alar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Karay Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde ve istek kipinde kullanılmaktadır: *açalar* "açıyorlar", *berirler* "verecekler" vs. Karay Türkçesinde fiil çekimlerinde kullanılan üçüncü çokluk şahıs eki zamanla düşme eğilimi göstermektedir. Eksiz bir biçimde de fiil çekimi yapılır. Karay Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-mIn/ -m*
2. Teklik şahıs: *-sIn/ -s*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -bIz*

2. Çokluk şahıs: *-sIz*

3. Çokluk şahıs: *X, -lAr* (Gülsevin, 2010: 146).

Yusuf göldä balıx tutar, kızçäxlarımız balıxnı aruvlatırlar, ***bişirirlär***. "Yusuf gölde balık tutar, kızlarımız balığı temizlerler, pişirirler." (Gülsevin, 2010: 146).

Aşkartxın Tenrigä işläriyni; da ***tüzülürlär*** *sağışlarıy*. "Tanrı'ya işlerini bildir; düşüncelerin doğru yola yönelir." (Gülsevin, 2010: 146).

Güneybatı / Oğuz Grubunda Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Azerbaycan Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *onlar* şeklindedir. *Onlar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *almışlar* "almışlar", *yazırlar* "yazıyorlar", *alacağlar* "alacaklar" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 97). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan zamir kaynaklı şahıs ekleri şunlardır:

1. Teklik şahıs: *-Am*

2. Teklik şahıs: *-sAn*

3. Teklik şahıs: *(-dır)*

1. Çokluk şahıs*: -ıġ/ uġ; -ik/ -ük*

2. Çokluk şahıs: *-sInIz/ -sUnUz*

3. Çokluk şahıs: *-(dır)lAr* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 201).

Hərçənd ki, göstərilən müddət ərzində tikinti şirkətləri və kooperativləri satışı ***atırıblar.*** "Ama yine de, belirtilen dönemde inşaat şirketleri ve kooperatifler satışlarını artırmışlardır." (ÇTLM-II-332)

Tezliklə iş yerində və camaat arasında böyük hörmət qazanıb və ehtiram əlaməti olaraq onu "Mirzə" deyə ***çağırıblar***. "Kısa zamanda iş yerinde ve toplum arasında büyük hürmet kazanmış ve saygı alameti olarak onu "Mirze" diye çağırmışlar." (ATT-29)

Növbə ilə bu onun, o da bunun yumurtasını dişinə vuraraq ***baxışırlar.*** "Sıra ile, bu onun, o da bunun yumurtasını dişine vurarak bakışırlar." (ÇTLM-II-350)

Türkmen Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Türkmen Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *olar* şeklindedir. *Olar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır: *tutarlar* "tutarlar", *baryaarlar* "gidiyorlar",

dokaapdırlar "dokumuşlar" vs. Gelecek zaman çekiminde şahıs zamir ekleşmemiştir. Şahıs zamiri fiilden önce gelmektedir: *olar guycak* "dökecekler", *olar düşcek* "inecekler" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *olar* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *olar yalbarmalı* "yalvarmalılar" vs. (Kara, 2007: 272). Türkmen Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-In/ Un*
2. Teklik şahıs: *-sIñ/-sUñ*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -Is/ -Us*
2. Çokluk şahıs: *-sIñIz/ -sUñIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Kara, 2007: 264).

Gitcek bolup duran köne traktorı ***görkezyerler.*** "Gidecek olan eski traktörü gösteriyorlar." (Türk, 1996: 313)

Haýsymyzyñ ylmymyz köpkä? diýip, özara jedelleşip ***başlapdyrlar***. "Hangimizin ilmi daha çok diye, kendi aralarında tartışmaya başlamışlar." (TD-91)

Onuñ atasyna Kyyaseddin Kiçgine diyer ***ekenler***. "Onun babasına Gıyaseddin Kiçkine diyorlarmış." (TET-423)

Gagavuz Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Gagavuz Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *onnar* şeklindedir. *Onnar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Şimdiki zaman, geniş zaman çekimlerinde ekleşerek kullanılmaktadır*: därlär* "derler", *alêrlar* "alıyorlar" vs. Gereklilik kipinin *–mAlI* eki ile yapılan çekiminde *onnar* zamiri ekleşmemiştir. Zamir fiilden önce gelerek gereklilik anlamı verir: *onnar almalı* "almalılar" vs. (Özkan, 2007: 128). Gagavuz Türkçesinde zamir kaynaklı şahıs ekleri şu şeklidedir:

1. Teklik şahıs: *-Im*
2. Teklik şahıs: *-sIn*
3. Teklik şahıs: *X*
1. Çokluk şahıs*: -Iz*
2. Çokluk şahıs: *-sInIz*
3. Çokluk şahıs: *-lAr* (Özkan, 2007: 128).

O zaman ***tuterlar*** *onu da evä getirerlär annayıp, ani o diil hayvan, ama çocucak*. "O zaman onu yakalıyorlar ve hayvan değil de küçük bir erkek çocuk olduğunu anlayıp eve getiriyorlar." (K-61)

Şindi almış o taa insan hısımnarını da genä o bayıra ***gitmişlär.*** "Şimdi o yanına birkaç akraba daha almış ve yine o dağa gitmişler." (K-61)

Adı-beki insan sevärmiş, da ***ayırmışlar*** *onu Kalä yurtluuna baş.* "Halk Adı Bek'i çok seviyormuş ve onu Kele-yurtluk'a lider seçmişler." (K-61)

Türkiye Türkçesinde Üçüncü Çokluk Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde üçüncü çokluk şahıs zamiri *onlar* şeklindedir. *Onlar* zamiri diğer tarihi ve çağdaş lehçelerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de kip çekimlerinde şahıs ekleri olarak ekleşmiştir. Duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman çekimlerinde, gereklilik kipi çekiminde ekleşerek kullanılmaktadır: *gelmişler, verirler, okuyacaklar, sevmeliler, biliyorlar* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 27)

Saksonya muhafızlarını andıran askerler gerçek bir savaş gibi ölümüne ***vuruşuyorlardı.*** (A71-170)

Belki de beni nöbete ***gönderecekler****.* (A71-173)

Tablo 1.64. Onlar zamirinin ekleşme tablosu.

Onlar **zamirinin kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***Onlar*** **zamirinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Onlar*** **zamirinin şahıs eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*alar/ olar*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*alar/ olar/ anlar*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*anlar*	X
Çuvaş Türkçesi	*vĭsem*	X

Yakut Türkçesi	*kiniler*	X
Halaç Türkçesi	*ullar/ bullar*	X
Özbek Türkçesi	*ular*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*ular*	X
Altay Türkçesi	*olor*	X
Hakas Türkçesi	*olor*	X
Tuva Türkçesi	*olor*	X
Tatar Türkçesi	*alar*	X
Kazak Türkçesi	*olar*	X
Kırgız Türkçesi	*alar*	X
Başkurt Türkçesi	*ular*	X
Nogay Türkçesi	*olar*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*olar*	X
Karakalpak Türkçesi	*olar*	X
Kumuk Türkçesi	*olar*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*ala*	X
Karay Türkçesi	*alar*	X
Azerbaycan Türkçesi	*onlar*	X
Türkmen Türkçesi	*olar*	X
Gagavuz Türkçesi	*onnar*	X

Türkiye Türkçesi	*onlar*	X

2.5. KALIPLAŞMIŞ İFADELERİN EKLEŞMESİ

2.5.1. Bir iş> –mIş, -mUş, –bIt, -bUt, -pIt, -mIt, -mUt

Türkiye Türkçesinde kullanılan *–mIş/ -mUş* öğrenilen geçmiş zaman ekinin kökeni aslında kalıplaşmış birkaç ifadeye dayanır. Kuznetsov, bu ekin aslında *kör bir iş, bil bir iş* gibi kalıplaşmış ifadelerdeki *bir iş* kelime grubunun zamanla kaynaşıp */r/* sesini yitirerek *bi͡ş* oluğunu ve daha sonradan aradaki uzun ünlünün kısalıp, */b/* sesinin */m/* sesine dönüştüğünü söyler: *bir iş> bi iş> bi͡ş> -miş> -miş* (Kuznetsov, 1995: 211).

Kuznetsov, yaptığı bu etimolojiyi çeşitli açıklamalarla destekler. Mesela *–mIş/ -mUş* ekinin Kazak Türkçesinde görülmediğini söyler. *–mIş/ -mUş* eki, *bir iş* kelime grubundan ek haline gelirken */r/* sesini kaybetmiştir. Kazak Türkçesi de genellikle */r/* sesini korur. O yüzden Kazak Türkçesinde *bir iş> bi iş> bi͡ş> -miş> -miş* gelişimi olamayacağı için *–mIş/ -mUş* ekini de bu lehçede görmemekteyiz. Ama */r/* seslerini kolayla düşüren Türkiye Türkçesinde bu ek öğrenilen geçmiş zaman eki olarak sıklıkla kullanılmaktadır (Kuznetsov, 1995: 212). Eski Türkçede ve Osmanlıcada öğrenilen geçmiş zaman ekinin yuvarlak biçimli şekilleri kullanılmamıştır. Bu da akla acaba *–mış* ekinin kökeninde bir */i/* sesi mi var sorusunu akla getirmektedir. Ayrıca */b/* sesi de kendisinden sonra bir ünlü aldığında */m/* sesine değişme temayülü gösterir. (Kuznetsov, 1995: 210).

Kuznetsov, *–mIş/ -mUş* ekinin sıfat-fiil kaynaklı bir perfectum (geçmişte yaşanıp biten olayları belirten) olduğu görüşüne karşı çıkar. Eğer öyle olsa idi olumsuzluk ekine neden gelmediği açıklanamazdı ve perfectum anlamından duyulurluk anlamına gelişmesi pek oluşabilen bir şey olmadığı için nu görüşe katılmaz (Kuznetsov, 1995: 211).

W. Bang, *-mIş* ekinin iki ekin birleşiminden oluştuğu görüşündedir. Ek, *–m* fiilden isim yapma eki ile *+ş* ekinin birleşmesinden oluştuğunu söyler (Räsänen, 1957: 137).

Ramstedt ise *–mIş* ekinin bir ek ve bir ismin birleşmesinden oluştuğu görüşündedir. Ek, *-m* isim yapma eki ile *iş* "iş, şey" kelimesinin birleşmesinden meydana geldiğini düşünür ve ekin Moğolcada görülen *–mAl* eki ile de ilgili olduğunu söyler (Räsänen, 1957: 137; Bang, 1980: 108).

N. K. Dmitriyew de Ramstedt gibi *–mIş* ekinin Moğolcada görülen fiilden isim yapan *-mAl* eki ile ilgili görür, karşılaştırma yapar (Borjakow vd. 1999: 403).

A. N. Kononov *–mIş* ekinin *–(I)m* fiilden isim yapma eki ve *iş/eş* kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceği fikrindedir (Aktaran: Kuznetsov, 1995: 194).

J. Nemeth ekin *–m* ve *–ş* fiil isimlerinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler (Kuznetsov, 1995: 194).

C. Brockelmann, J. Nemeth ve W. Bang ile aynı fikirdedir. Öğrenilen geçmiş zaman eki *–mIş* ekinin *–m* ve *–ş* eklerinin birleşmesinden oluştuğu fikrindedir (Brockelmann, 1954: 263). Kemal Eraslan bu araştırmacıların görüşlerine katılmaz. Çünkü *–mIş* ekinin meydana gelmesini sağlayan iki ekin zaten canlı olarak kullanıldığını, işlek olan bu eklerin birleşerek başka bir ek oluşturması için ikna edici bir sebebin olmadığını, tek sesten oluşan eklerin birleştirilerek başka eke dönüştüğüne dair görüşlerin zorlama olduğunu söyler (Eraslan, 1980: 41).

Şçerbak, *-mIş, -mUş* ekinin en eski şeklinin *–pIş, -pUş* olabileceğini söyler (Şçerbak, 2016: 105).

Esra Gül Keskin de,*-mIş* ekinin *–(I)m* eki ile *iş* kelimesinin birleşmesinden geldiğini söyler. Kelimeye *–m* fiilden isim yapma eki ve *iş* kelimesi gelerek fiilin bildirdiği hareketin gerçekleştiğini bildiren kelimeler türetmesi ve *–m iş* "yapılmış iş" anlamı verdiğini söyler (Keskin, 2017: 309).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *+mIş* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 194). Bu durumda *bir iş* yapısı, 8. yy'dan önceki bir süreçte *-mIş, -mUş* öğrenilen geçmiş zaman eki olarak ekleşmiştir.

Eski Türkçede –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Eski Türkçede öğrenilen geçmiş zaman eki daha çok *–mIş,* nadir olarak*–mUş* olarak karşımıza çıkar. Eski Türkçenin *n* ağzında ise az da olsa *–maş, -meş* örnekleri görülür. Orhun Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ekinin sadece üçüncü şahıslı örnekleri görülür: *timiş* "demiş", *törümiş* "yaratmış", *sökürmiş* "çöktürmüş" (Gabain, 1988: 81; Öztürk, 2014: 49; Tekin, 2003: 188).

Üzä kök täŋri asra yağız yer kılıntokda ekin ara kişi oglı ***kılınmış.*** "Yukarıdaki mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisi arasında kişioğlu yaratılmış." (KT D-1)

Biligsiz kagan ***olurmış*** *erinç.* "Cahil kağan tahta oturmuş belli." (KT D-5)

Kişi oglı kop ölgeli ***törümiş.*** "Kişi oğlu hep ölmeye yaratılmış." (KT K-10)

Koşu totuk birle ***süŋüşmiş*** *erin kop* ***ölürmiş.*** "Vali Totuk ile savaşmış, askerlerini hep öldürmüş." (KT K-1)

Karahanlı Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi *–mış, -miş* ekleri ile yapılmaktadır. Ekin yuvarlak ünlülü biçimi henüz yoktur. Ek yuvarlak ünlülü kelimelere de *-mış/ -mi*ş şeklinde gelmektedir (Hacıeminoğlu, 1996: 186).

Anıñda basası bu ***odğırmış ol,***

munı âkibet tep özüm ***yörmiş ol.*** "Ondan sonrakisi Odgurmış'tır; onu ben akıbet olarak aldım." (KB- 357)

Yana saknu aldı kör ögdülmişig,

ayur-men ***unıtmış-men*** *edgü işig*. "Sonra birden-bire Öğdülmiş'i hatırladı ve dedi: Ben bu iyi işi unutmuştum." (KB- 1577)

Telim ***körmişim*** *bar tegimsiz kişi,*

turup ilke yazdı kesildi başı. "Çok görmüşümdür, liyakatsiz kimseler günün birinde memlekete karşı suç işlemişler ve başları kesilmiştir." (KB-2516)

Orta Türkçede –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Harezm Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi *–mIş* eki ile yapılmaktadır. Ekin ünlüsü daima dardır: *oturmış sen* "oturmuşsun", *bağlamış* "bağlamış", *yıgılmışlar* "yığılmışlar" (Hacıeminoğlu, 1997: 151, 152).

Ey melik bu künge tegrü Yûsufnıs zindânda erdükin ***unutmış men***. (KE-91r7)

Tirig erkenin ***bilmiş sen****, sana kavuştururın* ***aslamış sen***. (KE-1001r-9)

Bizim kişiler birle sizis yârânlar edebsüzlük ***kılmışlar,*** *sulhnı 'ehdni* ***buzmışlar.*** (NF-47-17)

Yâ Hâtam, eşittim kim camâ'atnı favt kılmış siz takı üküş savâbdın mahrûm ***bolmış siz*** *takı néçe kün kadġuluk bolup éwde* ***olturmuş siz***. (NF-242-4,5)

Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi *–mIş* eki ile yapılmaktadır. Ekin ünlüsü daima dardır*: kelmişmen* "gelmişim", *ketmişsen* "gitmişsin", *çıkmış* "çıkmış" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 123).

Börinis ṣa'breke sen ***imiş sen***. (GT-137-5)

Ḫalḳ nefesimden ***zaḥmette imişler***. (GT-221-11)

Ya'nî burungı fârisler ***ayıtmışlar.*** (MG- 35a-4)

Eyâ taşı riyâ birlen ***bizenmiş***. (GT-160-7)

Çağatay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi *–mIş* eki ile yapılmaktadır. Ekin ünlüsü daima dardır: *bolmış biz* "olmuşuz", *éşitmiş* "işitmiş", *tutmış sén* "tutmuşsun" vs. (Eckmann, 2009:134).

Çü min dîvânelernis mâye-i sevdâsı ***bolmış min.*** (Özdarendeli, 2005: 101)

Ḫasretisdin bil ki ***ölmiş min*** *ger kûyüs ara.* (Özdarendeli, 2005: 101)

Boynusa müşkîn ipekdin ey ki tûmâr ***aşmışaŋ.*** (Özdarendeli, 2005: 101)

Bolmış *andaḳ munḳaṭı ehl-i zamandın ülfetim.* (Özdarendeli, 2005: 101)

Eski Türkiye Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Eski Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi *–mIş* eki ile yapılmaktadır ve zamir kökenli kişi ekleri gelmektedir. Ek daima dar ünlülüdür: *varımış* "varmış", *varımışlar* "varmışlar", *güçlü imişven* "güçlü imişim" vs. (Öztürk, 2017: 77; Gülsevin, 1997: 80).

Geçmesün aġlayu kapumdan ***demişsin*** *şeyḫ içün/ Ol ġaribe ḳatı bī-dād* ***eylemişsin*** *eyleme.* (Gülsevin, 1997: 80)

Āşināydı göŋül 'ışḳuŋdan éy cān paresi/ işidürem sen anı yād ***eylemişsin e****yleme.* (Gülsevin, 1997: 80)

Ulu kici ***ağlamışlar*** *server yiğitler* ***düşmişler****/ baş ucında yay sımışlar kuruluban oklar yatur.* (Gülsevin, 1997: 80)

Buluşmışlar kucuşmışlar *yaturlar/ bularuŋ yatdugı yir külli nūrlar*. (Gülsevin, 1997: 80)

Uzak Lehçelerde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Çuvaş Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Çuvaş Türkçesinde, *-mış/-miş* öğrenilen geçmiş zaman eki sadece fiillerin rivayet çekiminde *ĭmĭş* biçiminde kullanılır: *vularĭm ĭmĭş* "okumuşmuşum", *epĭ paratĭp ĭmĭş* "veriyormuşum", *epĭ yĭrĭp ĭmĭş* "ağlayacakmışım" vs. (Ersoy, 2007: 1321).

Saha (Yakut) Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Saha (Yakut) Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi fiil kök ve tabanına *-bıt, -bit* ekinin ve iyelik kaynaklı kişi eklerinin gelmesi ile yapılır. Bu zaman ekinin *–bIt, -bUt, -pIt, -mIt, -mUt* şeklinde türevleri vardır. Bu ek Eski Türkçede de kullanılan *–mış/-miş* ekinden gelmektedir: *bierbippit* "vermişiz", *ılbıtın* "almışsın", *siebite* "yemiş" vs. Yakut Türkçesinde kullanılan bir de kesin geçmiş zaman çekimi vardır. Bu çekim içinde yine *–mış/-miş*'ten gelen *–bıt/-bit, -pıt/-pit* eki kullanılır. Fakat yukarıdaki çekimden farklı

olarak zamir kaynaklı şahıs ekleri gelir: *aspıppın* "açmışımdır", *aspıt* "açmıştır", *aspıkkıt* "açmışsınızdır" vs. (Kirişçioğlu, 2007: 1267).

Min Nuotara üreğin aata suox muŋur salatıgar, bulçut üüteeniger ***töröbütüm.*** "Ben Nuotara nehrinin adsız çıkmaz bir kolunda, avcı mağarasında doğmuşum." (İÖ-5)

Min ol doydu uu çuumputugar külükpün kıtarı külen-oonnoon ***ulaappıtım.*** "Ben o memlekette durgun sudaki gölgemin kıyısında gülüp oynayarak büyümüşüm." (İÖ-5)

Soburukaan balıksıt ustata-tuorata billibet uluu küöl arıtıgar ***olorbut.*** "Balıkçı Soburukaan ucu bucağı bilinmez büyük bir gölün aşağısında yaşarmış." (ST-18)

Min, kırcık, añardas uunan iitilllen oloror kihibin, -dien ***bigergeppit*** *balıksıt.* "Ben gerçekten sadece su ile beslenip yaşayan biriyim, diye teyit etmiş balıkçı." (ST-18)

Halaç Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Halaç Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi *–mIş/ -mUş* eki ile yapılmaktadır: *içmişem* "içimişim", *bezenmiş* "bezenmiş", *yormuşam* "oturmuşum" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 215).

Bi kün isfahān şēriye üç dana devriş keldi, keçede tōrt saat ***varmüştu***. "Bir gün Isfahan şehrine üç derviş geldi, geceden dört saat geçmişti." (Gökdağ ve Doğan, 2018: 241)

Şā Abbās sene pelāv ***vermiş****, biz te ki varuḳ sen varma*. " Şah Abbas sana pilav vermiş, biz gidelim, sen gitme!" (Gökdağ ve Doğan, 2018: 242)

Hezret ḳarınçada soruştu: -Ha ḳarınça, boda ne ***turmuşaŋ?*** "Şah, karıncaya sordu: -A karınca burada niye durmuşsun?" (Gökdağ ve Doğan, 2018: 259)

Dünyaḳa neççe Süleyman ***kelmiş varmış****?* "Dünyaya ne kadar Süleyman gelmiş, gitmiş?" (Gökdağ ve Doğan, 2018: 259)

Güneydoğu/ Karluk Grubunda –mIş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Özbek Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Özbek Türkçesinde geçmiş zaman üç türlü yapılmaktadır. 1. Tip olan öğrenilen geçmiş zaman *–(i)b* eki ile yapılmaktadır. Zamir kaynaklı şahıs ekleri ile birlikte kullanılır: *tiläbmän* "dilemişim", *tiläbsän* "dilemişsin", *tiläbdi* "dilemiş" vs. (Özkan, 2007: 324). İkinci tip duyulan geçmiş zaman *-gän* eki ve zamir kaynaklı kişi ekleri ile yapılmaktadır: *tilägänmän* "diledim", *tilägänsän* "diledin", *tilägän* "diledi" vs. (Özkan, 2007: 324). 3. Tip öğrenilen geçmiş zaman eki Türkiye Türkçesinde de kullanılan *–miş*

ekidir. Zamir kaynaklı kişi eklerinin eklenmesi ile yapılır. Bu tip öğrenilen geçmiş zaman en işlek 3. şahıslarda kullanılır. 1. ve 2. teklik şahıslarda oldukça nadir görülür: *tilämişmän* "dilemişim", *tilämişsän* "dilemişsin", *tilämiş* "dilemiş" vs. (Öztürk, 2007: 324, 325).

Ämärqänt'gä väqtinçä ***bårmiş.*** "Semerkant'a geçici olarak varmış." (KTLG-106)

Bu kun ön ikki kun; Häsänäli åtä Tåşkänd ***ketmişdir.*** "Bugün, on ikinci gün; Hasan Ali Taşkent'e gitmiştir." (ÖK-58)

Yeni Uygur Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Yeni Uygur Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman üç türlü yapılmaktadır. 1. Tip olan öğrenilen geçmiş zaman *–(x)pti- /(x)ptu* eki ile yapılmaktadır. Zamir kaynaklı şahıs ekleri ile birlikte kullanılır: *tetiptu* "bulmuş", *tetipsän* "bulmuşsun" vs. İkinci tip duyulan geçmiş zaman *+GAn* eki ve zamir kaynaklı kişi ekleri ile yapılmaktadır: *alġan* "almış", *işligänmän* "çalışmışım", *kütmigänsän* "beklememişsin" vs. Ek hem ünlü uyumuna hem de ünsüz uyumuna uymaktadır. Bu ikinci tip öğrenilen geçmiş zaman eki ile şahıs eki arasına bazen *–di* gelebilir. Üçüncü şahıslarda ise *–du* eki gelebilir: *barġandimän* "gelmişim", *kütkändimiz* "beklemişiz", *barġandu* "gelmiş" vs. Üçüncü tip öğrenilen geçmiş zaman çekimi ise *–GAn* eki, iyelik ekleri ve *var/yoq* kelimelerinin kullanımı ile yapılır: *yazġinim bar* "yazdım", *yazġiniŋ yoq* "yazmadım" vs. Dördüncü tip öğrenilen geçmiş zaman eki Türkiye Türkçesinde de kullanılan *–miş* ekidir. Zamir kaynaklı kişi eklerinin eklenmesi ile yapılır. Bu tip öğrenilen geçmiş zaman en işlek üçüncü şahıslarda kullanılır (Ersoy, 2007: 387).

Türkiye Türkçesinde de kullanılan *–miş* eki Yeni Uygur Türkçesinde isimlerin bildirme çekiminde az da olsa kullanılır. İsmin öğrenilen geçmiş zaman bildirme çekimi çoğunlukla i-fiiline *–kän* fiil çekim ekinin gelmesi ile yapılır. Az da olsa *imiş* şekli de karşımıza çıkar: *gözäl ikänmiz* "güzelmişiz", *gözäl imişmän* "güzelmişim", *gözäl imiş* "güzelmiş" vs. (Ersoy, 2007: 378, 379).

Méniŋ aŋlişimçe, şamexsut vaŋ pukraniŋ erz-dadi bolsa, özemge melum qilsun dep, pat-pat orda raviġiġa çiqip, xelqqe körünüp ***turarmişqu?*** *-didi ambal külümsirep.* "-Duyduğum kadarıyla Şahmaksut Şah, vatandaşın herhangi bir arzı veya isteği varsa kendime söylesin, diye sık sık saray revağına çıkıp halka görünüp duruyormuş ya? dedi yönetici gülümseyerek." (İZ-37)

Kuzeydoğu Grubunda –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Tuva Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Tuva Türkçesinde geçmiş zaman çekimi beş türlü yapılmaktadır. Birinci tip geçmiş zaman eki, Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman olarak kullanılan *+DI* ekidir: *aldım*, *kördüŋ* "gördün", *kastıvıs* "kazdınız" vs. İkinci tip geçmiş zaman çekimi, *-gAn, -kAn, -An* ekleri ve zamir kaynaklı kişi ekleri ile yapılır: *huvaagan* "bölmüş", *hüleegen* "kabul etmiş, almış", *baştaan men* "yönettim" vs. Üçüncü tip geçmiş zaman çekimi ise *–(I)p + -tIr* yapısı ve zamir kaynaklı kişi ekleri ile yapılır: *aptır men* "almışım", *uduptur siler* "uyumuşsunuz", *aptır(lar)* "uyumuşlar" vs. Dördüncü tip geçmiş zaman çekimi *–çIk, -çUk, -jIk, -jUk* ekleri ve zamir kökeni kişi ekleri ile yapılır: *alçık siler* "aldınız", *oynajık(tar)* "oynadılar" vs. Beşinci tip geçmiş zaman çekimi ise *–bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, vIşaan, -vUşaan* ekleri ve zamir kökenli şahıs ekleri ile yapılan çekimdir. Bizi asıl ilgilendiren çekim şekli de budur. Çünkü ekin yapısını açtığımızda karşımıza *-miş* eki çıkar. Birleşik bir ek olan *–mışşan* eki, *–mış* öğrenilen geçmiş zaman, *çag* "çağ, zaman" kelimesi ve *–(ı)n* vasıta hali ekinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur: *albışaan men* "almışım", *körbüşaan siler* "görmüşsünüz", *körbüşaan* "görmüş", *albışaan bis* "almışız" vs. (Arıkoğlu, 2007: 1188, 1189).

Çüge deerge Orhon- Yenisey bijikteri köşkün amıdıraldıg ulustarnıñ burungu töögüzün, dılın, kulturazın şinçileer kol bijik-barımdaaları boop ***artpışaan.*** "Çünkü, Orhun-Yenisey yazıları göçebe halkların eski tarihlerini, dilini, kültürünü araştırmak için ana yazılı kanıtlar olarak kalmıştır (ve hâlâ öyle kalacaktır)." (AN-2/150)

Tıvalarnıñ höy burgannıg çüdülgezi am-daa bar, kijiniñ çurttalgazı çümübile çer eelerinden hamaarjır deer biliişkin ***artpışaan.*** "Tuvaların çok tanrılı inancı hâlâ canlıdır. Bu sebeple, insan yaşamı tamamiyle yer iyelerine aittir diye bir bilgi kalmıştır." (AN-13/14-15)

Egil, ejim, egil, dep plastiktig dramanı bügü Tıvaga am-daa ulaştır körgüzerin ulamçılaarı baza küzençig boop ***artpışaan.*** "Egil, ejim, egil, adlı plastik dramanın bütün Tuva'da gösteriminin devam ettirilmesi de talep edilmektedir." (AN-15/68)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Kırgız Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Kırgız Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde *–(I)ptIr, -(U)ptUr* eki kullanılır. Çekim zamir kaynaklı kişi ekleri ile yapılır: *baştaptırmın* "başlamışım", *baştaptırbız* "başlamışız", *baştaptır* "başlamış" vs. (Çengel, 2007: 517).

Kırgız Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde *–mIş* eki kullanılmamaktadır**.** Fakat *imiş* biçimi Kırgız Türkçesinde çok fazla kullanılmasa da öğrenilen geçmiş zamanın rivayet çekiminde kullanılır (Çengel, 2005: 271-272).

Güneybatı / Oğuz Grubunda –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman iki türlü yapılmaktadır. Birinci tip, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *+mIş, +mUş* eki ile yapılmaktadır. Ek ünlü uyumuna uymaktadır: *almışam* "almışım", *oxumuşan* "okumuşsun", *keçmişsiniz* "geçmişsiniz" vs. İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman eki *–(y)Ib/ -(y)Ub* eki ve zamir kökenli kişi ekleri ile yapılmaktadır: *alınsan* "almışsın", *yazıb* "yazmış*", oxuyubsan* "okumuşsun" vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 206)

Çox güman ki, pratürk dil birliyinin parçalanması ə. a. VIII-VII miniliklərdə baş ***vermiş*** *ve bu dövrde Hind-Avropa dili ile ünsiyyətdə* ***olmuşdur.*** **"**Büyük ihtimalle, Ön Türkçe dil birliğinin bölünmesi M.Ö. VIII-VII. bin yıllarda meydana gelmiş ve bu dönemde Hint-Avrupa diliyle ilişkisi olmuştur." (ADT-54)

Salonun içi Türküstan, İran və Hindistan məfruşatilə ***döşənilmiş.*** "Salonun içi Türkistan, İran ve Hindistan mefruşatıyla döşenmiş." (E-254)

O, əruz vəzninin müxtəlif oynaq bəhrlərindən istifadə ***etmiş****, heca vəzninə yaxın bəhrlərə bir sıra şeirlər* ***yazmışdır.*** "O, aruz vezninin çeşitli oynak kalıplarını kullanmış, hece veznine yakın kalıplarla şiirler yazmıştır." (AQŞA-32)

Türkmen Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman iki türlü yapılmaktadır. Birinci tip öğrenilen geçmiş zaman *–mış/ -miş* eki ile yapılır. Kendinden sonra da zamir kaynaklı kişi eklerini alır: *yüzücimişin* "yüzücüymüşüm", *yıraakmışıñ* "uzakmışsın", *yıraakmışlar* "uzakmışlar" (Kara, 2007: 259). İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman çekimi "eken" kelimesi ile yapılır: *aasuuda ekenim* "sakinmişim", *süytçi ekenler* "sütçüymüşler", *aasuuda ekeni* "sakinmiş" vs. (Kara, 2007: 259).

Diñe basım yıgnakda Batmanov baradakı mesele ***seredilcekmiş*** *diyen mışları eşidyär.* "Sadece acil toplantıda Batmanov hakkındaki meseleye bakılacakmış şeklindeki dedikoduları duyuyor." (Delice, 2010: 106).

Çoh ***sıgınmışam*** *özüne,*

Yetmişem *kelam sözüne,*

Müşerref eyle yazına,

Duçar etme gışlarına. "Çok sığınmışım özüne, Yetişmişim kelamına sözüne, Şereflendir yazınla, Çaresiz bırakma kışlarında." (Delice, 2010: 106)

Magtımgulı aydar: ***galmışam*** *çohdan,*

Köñül guşı talvas urar ırakdan,

Her yerde saglıgım iste ol hakdan,

Doga kılgıl, haka yalbar, Azadım! "Mahtumkulu der: Kaçırmışım çoktan, Gönül kuşu arzu eder uzaktan, Her yerde sağlığımı dile Haktan Dua et, Hakka yalvar, Azadım!" (Delice, 2010: 114)

Gagavuz Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Gagavuz Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *+mIş* eki ile yapılmaktadır: *almışım* "almışım", *görmüşük* "görmemişiz", *görmüşlär* "görmüşler" (Özkan, 2007: 123)

Zaatlı Andreyi küçükkäne, bobası ***üüredärmiş*** *olsun ii, yapmasın kimseycää fenalık, çalmasın, yardım etsin ilinnetmää insannarın yaşamasını.* "Babası Zaatlı Andrey'e küçükken iyi olsun, kimseye kötülük yapmasın, çalmasın, insanların hayatını kolaylaştırmaya yardım etsin diye öğretiyormuş." (P-17)

Zaatlı, büüdüynän, ***brakmış*** *bobasın ii üretmelerini da* ***olmuş*** *tamah, haseet, ikiüzlü hem aldatıcı.* "Zaatlı büyünce babasının iyi nasihatlerini bırakmış ve açgözlü, kıskanç, ikiyüzlü ve yalancı olmuş." (P-17)

Açan enserlär hepsicii kazıktan ***çıkarılmışlar,*** *Zaatlının sırtından sansın bir bayır* ***inmiş.*** "Bütün çiviler kazıktan çıkarıldığında, Zaatlı'nın sırtından sanki bir yük inmiş." (P-17)

Türkiye Türkçesinde –mIş/ -mUş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman *–mIş/ -mUş* eki ile yapılmaktadır. Ek ünlü uyumuna uymaktadır: *görmüşüm, yapmışsın, duymuşlar, verirmişiz* vs. (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 59).

Hücum nöbeti vurulmasını ***anlayamamışım.*** (A71-173)

Ama şimdi yön ***değiştirmişler.*** (A71-174)

Tablo 1.65. Bir iş yapısının ekleşme tablosu.

***Bir iş* yapısının *–mIş/ -mUş* öğrenilen geçmiş zaman olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***–mIş/ -mUş* öğrenilen geçmiş zaman ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***Bir iş* yapısının *–mIş/ -mUş* öğrenilen geçmiş zaman olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*–mIş/ -mUş*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*-mIş*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*-mIş*	X
Çuvaş Türkçesi	*ĭmĭş*	
Yakut (Saha) Türkçesi	*–bIt/ -bUt, -pIt, -mIt, -mUt*	X
Halaç Türkçesi	*–mIş/ -mUş*	X
Özbek Türkçesi	*–miş*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*–miş*	X
Tuva Türkçesi	*–bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, -vIşaan, -vUşaan*	X
Kırgız Türkçesi	*imiş*	X
Azerbaycan Türkçesi	*–mIş/ -mUş*	X
Türkmen Türkçesi	*–mış/ -miş*	X
Gagavuz Türkçesi	*–mIş/ -mUş*	X
Türkiye Türkçesi	*–mIş/ -mUş*	X

2.5.2. Kin çık> +nç, +(I)nç, +(U)nç, +(I)ncI, +(U)ncI, +mĭş, +(I)mcI, +(U)mcU, +(I)nşI, +(I)nsI, +(U)nsU

Kin "sonra" kelimesi ile *çık-* fiili kalıplaşarak *+(ı)nç/ +(ı)nçı* sıra sayısı yapan ekleri oluşturur.

Eski Türkçede, Özbek Türkçesinde, Kazak Türkçesinde sıra sayıları yapan *+(ı)nç, +(ı)nçı* gibi eklerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymadığı görülür. Eski Türkçede hem *törtünç, onunç* gibi uyuma uyan hem de *törtinç, onınç* gibi uyuma uymayan kelimelerin bir arada bulunması bu dönemde ünlü uyumunun gelişmemiş olduğunu gösterir. Özbek ve Kazak Türkçesinde ise bu ekin sadece düz biçimleri kullanılır. Bu da bize ekin kökenindeki ünlünün düz bir ünlü olduğunu gösterir (Kuznetsov, 1995: 244).

Kuznetsov, durumu daha iyi anlamamız için tasavvur ettiği şu örneği verir. Bir kişi, diğer kişileri sıralamak için şöyle bir cümle kullanır: *sen bir kin çık* "sen birden sonra çık", *sen iki kin çık* "sen ikiden sonra çık" vs. *Kin* ve *çık* kelimeleri zamanla bir söz öbeği gibi yan yana gelerek sıra sayıları yapmak için kullanılır. Daha sonrada ekleşerek sıra sayısı yapan ek konumuna gelir. Gelişim süreci şu şekilde olmuş olmalıdır: *bir kin çık> bir- (k)in-çı(k)> birinci> birinci* vs. (Kuznetsov, 1995: 244).

Rona-Tas, Çuvaş Türkçesinde görülen *+mĭş* ekini *+nç* eki ile ilgili görür. Çuvaş Türkçesindeki *+mĭş* ekinin ilk sesi olan */m/* sesinin Ana Türkçede sıra sayı eki olduğunu iddia eder. Eski Türkçedeki *+nç* sıra sayı ekinden de eski olduğunu söyler. Kumuk Türkçesinde *+imçi/ +imcisi* ekini, Babürname'deki *ikimçisi, üçüçmisi* örneklerini, Türkmen, Azerbaycan ve Özbek ağızlarındaki *birimci, üçümcü, onumcu* gibi örnekleri düşüncesine kanıt olarak verir. Bu örneklerdeki *+m* ekinin daha arkaik olduğunu düşünür. Ve ekin gelişimini şu şekilde açıklar: **+m(X)ş> *mş> *nş> nç* (Rona-Tas, 1999: 10).

Ahmet Bican Ercilasun da *+m* ekinin *+nç* ekinden daha eski olduğu fikrine katılır. *+(I)nç, +(U)nç* ekinin *+m* sıra sayısı yapan ek ile *ş ~ ç* isimden isim yapma benzerlik ekinin birleşmesinden meydana geldiğini düşünür (Ercilasun, 2007: 17).

Marcel Erdal, *+nç* ekinin Toharcada görülen sıra sayı ekinin Türkçeye alıntılama yoluyla girmiş olma ihtimali üzerinde durur (Erdal, 2004: 222).

Esra Gül Keskin, *"Türkçede Birleşik Ekler"* adlı tezinde Ahmet Bican Ercilasun' un fikrine katılarak *+(I)nç, +(U)nç* ekinin *+m* sıra sayısı yapan ek ile *ş ~ ç* isimden isim yapma eklerinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtir (Keskin, 2017: 324).

Talat Tekin, Çuvaş Türkçesinde sayı isimlerine gelerek sıra sayıları yapan *+mĭş* ekinin Tuna ve Volga Bulgarcasındaki sıra sayıları yapan *+m* ekinin genişlemiş biçimi olduğunu söyler ve ekin gelişim sürecini şu şekilde açıklar*: *eki-m-inç> ikkĭmĭş "ikinci", *tört-im-inç> tĭvattĭmĭş "dördüncü"* vs. (Tekin, 1987: 21).

Nikolay Aşmarin ise Çuvaş Türkçesindeki sıra sayısı yapan *+mĭş* ekindeki */ĭ/* sesinin iyelik eki olduğunu */m/* sesinin ise sıra sayı eki, */ĭ/* ve */şĭ/* unsurlarını da iyelik eki olduğunu söylemiştir (Aşmarin, 1898: 181).

Emine Yılmaz da Çuvaş Türkçesindeki sıra sayısı yapan *+mĭş* ekindeki */ş/* ögesinin */nç/* ünsüz çiftinden geldiğini, bu konuda çoğu araştırmacıların hemfikir olduğunu, Genel Türkçe */ş/* ve */ç/* seslerine karşılık Çuvaşçada */l/* ve */ś/* seslerinin bulunduğunu ve buna karşılık */nç/* ünsüz çiftinin Çuvaşçada */ş/* sesine dönüştüğünü bildirmiştir (Yılmaz, 2002a: 56).

Bang, *+(I)nç, +(U)nç* ekinin birleşik yapıda bir ek olduğunu söyler: *+nç < +n+ç, +nçI < +n+ç+I* (Eraslan, 2012: 188).

Hamilton ise, Toharcada sıra sayı isimlerinin *+nt/ +nci* ve *+nte* ekleri ile oluşturulduğunu ve Toharca *ikante* kelimesinin "yirminci" anlamına geldiğini dile getirerek eki Toharca ile ilgili görür (Hamilton, 1998: 144, 258).

Choi, Yakut Türkçesinde görülen sıra sayı eki olan *+s* ekinin *+(I)nç* ekindeki */ç/* sesinden geldiğini düşünür: **ikinç> ikkis, üçünç > üsüs vs.* (Choi, 2010: 258).

Sir Gerhard Clauson, *"Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler"* adlı çalışmasında *+nç* ekinin 8. yy'dan önce de kullanıldığını belirtir (Clauson, 2007: 191). Bu durumda bu ek, 8. yy'dan daha önceki bir süreçte *kin çık* yapısından ekleşmiş olmalıdır. Sıra sayıları yapan bu isimden isim yapım eki Eski Türkçede *+(I)nç, +(U)nç* biçiminde; Orta Türkçede *+Inç, +Unç, +InçI* biçiminde; Eski Türkiye Türkçesinde *+IncI, +UncI* biçiminde kullanılmıştır. Uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde *+mĭş* biçiminde ve Halaç Türkçesinde *–(I)mcI, -(U)mcU* biçiminde kullanılmaktadır. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde *+(i)nçi* biçiminde; Yeni Uygur Türkçesinde *+nçi* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde *+(I)nçI* biçiminde; Hakas Türkçesinde *+ıncı, +ĭncĭ* biçiminde kullanılmaktadır. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde *+nçı, +nşĕ* biçiminde; Kazak Türkçesinde *+nşı, +nşi* biçiminde; Kırgız Türkçesinde *+nçI, +nçU* biçiminde; Başkurt Türkçesinde *+ınsı, +nsĭ, +ünsü, +ŭnsŭ, +nsı, +nsĭ, +nsu, +nsŭ*

biçiminde; Nogay Türkçesinde *+(I)nşI* biçiminde; Kırım-Tatar Türkçesinde, *+(I)ncI, +(U)ncI* biçiminde; Karakalpak Türkçesinde *+(I)nşI* biçiminde; Kumuk Türkçesinde *+(I)nçI, +(U)nçU* biçiminde; Karaçay- Balkar Türkçesinde, *+nçI, +nçU* biçiminde; Karay Türkçesinde *+(I)nçI* biçiminde kullanılmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubunda Azerbaycan Türkçesinde *+(I)nçI, +(U)nçU* biçiminde; Türkmen Türkçesinde *+ncı, +nci* biçiminde; Gagavuz Türkçesinde *+nçı* biçiminde kullanılmaktadır.

Eski Türkçede +nçı İsimden İsim Yapım Eki

Eski Türkçede *+(I)nç* eki sayılara gelerek sıra sayıları yapar ve işlek olarak kullanılır: *bişinç* "beşinci", *onunç* "onuncu", *üçünç* "üçüncü", *tokuzunç* "dokuzuncu", *yitinç* "yedinci" (Gabain, 1988: 75; Öztürk, 2014: 26; Tekin, 2003: 132).

*Lagzın yıl **bişinç** ay yiti otuzka yog ärtürdüm*. "Domuz yılı beşinci ayının yirmi yedinci gününde cenaze törenini yaptırdım." (BK G-10)

*Koñ yılka **yetinç** ay küçlüg alp kağanımda adrılu bardınız.* "Koyun yılının yedinci ayında güçlü ve cesur hakanımdan ayrılıp gittiniz." (O-12)

***Yitinç** ay yiti okuzka kop alkdımız*. "Yedinci ayın yirmi yedisinde tamamen bitirdik." (KT K)

Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertürtümüz. "Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde cenaze töreni yaptırdık." (KT K)

Karahanlı Türkçesinde asıl sayı isimleri, sayıların *–Inç, -Unç, -UnçU* eklerini alması ile yapılır. İşlek olarak kullanılır: *ikinç* "ikinci", *üçünç* "üçüncü", *törtinç* "dördüncü", *bişinçi* "beşinci" vs. (Hacıeminoğlu, 1996: 63).

*Yaşık boldı **törtinç** yaruttı ajun,*

Yakışsa yarutur bakışsa özün. "Dördüncüsü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır." (KB-134)

Sen emdi kayu sen maña ay aça,

*İkide biri bol **üçünçte** kaça*. "Sen şimdi hangisisin, bana bunu açık söyle; bu ikisinden biri ol, üçüncüden kaç." (KB-267)

*Anıñda basa boldı **ikinç** oñay,*

Bir evde kalır on adın iki ay. "Ondan sonra ikinci olarak Müşteri gelir; bir burcda on iki ay kalır." (KB- 132)

Bu ***törtünç*** *yavuz begke arkuk kılınç,*

Beşinçi *yarağsız bu yalğan erinç.* "Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin beşincisi, şüphesiz, yalancılıktır." (KB- 2662)

Orta Türkçede +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Harezm Türkçesinde sıra sayı isimleri, sayıların *+Inç, +Unç, +InçI* eklerini alması ile yapılır. İşlek olarak kullanılır: *altınç* "altıncı", *ekinç* "ikinci", *bişinci* "beşinci" vs. (Hacıeminoğlu, 1997: 71).

Altınç *kat kök kapugınga* (NF-40/30)

Bişinci *safdakı hacetlıg kişiler* (HŞ-2909)

Ekinç *babı hulafa-i raşidin* (NF-1/14)

On birinç *kün yek-şenbe kün erdi* (NF-5/2)

Kıpçak Türkçesinde sıra sayı isimleri, sayıların *+UnçI, +InçI* eklerini alması ile yapılır. İşlek olarak kullanılır: *üçünçi* "üçüncü", *sekizinci* "sekizinci", *ṭoḳsınçı* "doksanıncı", *yigirminçi* "yirminci" vs. (Karamanlıoğlu, 1994: 101).

Çağatay Türkçesinde sıra sayı isimleri, sayıların *+UnçI, +InçI* eklerini alması ile yapılır. İşlek olarak kullanılır: *üçünçi* "üçüncü", *ikkinçi* "ikinci", *otuz birinci* "otuz birinci", *törtünçi* "dördüncü" vs. (Eckmann, 2009: 88).

Eski Türkiye Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Eski Türkiye Türkçesinde asıl sayı isimleri, sayıların *+IncI, +UncI* eklerini alması ile yapılır. İşlek olarak kullanılır: *altıncı* "altıncı", *yidinci* "yedinci", *sekizinci* "sekizinci" vs. (Gülsevin, 1994: 115).

Uzak Lehçelerde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Çuvaş Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Çuvaş Türkçesinde kullanılan *+mĭş* eki işlek olarak kullanılan ve sıra sayı isimleri yapmada kullanılan isimden isim yapma ekidir ve kalınlık incelik uyumuna uymaktadır: *ikkĭmĭş* "ikinci", *vĭtĭrmĭş* "otuzuncu" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 60). Rona-Tas Çuvaş Türkçesinde görülen *+mĭş* ekini Eski Türkçede kullanılan sıra sayıları yapan *+nç* eki ile

ilgili görür. *+mĭş* ekinin ilk sesi olan /m/ 'ni Ana Türkçede sıra sayı eki olduğunu iddia eder. Eski Türkçedeki *+nç* sıra sayı ekinden de eski olduğunu söyler (Rona-Tas, 1999: 10).

Halaç Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Halaç Türkçesinde *–(I)mcI, -(U)mcU* eki sayı isimlerine gelir ve sıra sayıları türetir: *altamcı* "altıncı", *onumcu* "onuncu", *bī̆yimci* "birinci", *ekkėmci* "ikinci", *üçümcü* "üçüncü" vs. (Gökdağ ve Doğan, 2018: 232).

Güneydoğu/ Karluk Grubunda +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Özbek Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Özbek Türkçesinde *+(i)nçi* isimden isim yapım eki sayı isimlerine gelir. Sıra sayı isimleri türetir. İşlek olarak kullanılan ekler arasındadır: *ikkinçi* "ikinci", *altinçi* "altıncı", *yetinçi* "yedinci", *üçinçi* "üçüncü" vs. (Öztürk, 2007: 301).

İkkinçisigä *esä "åzådlik" degän sözlär yåzilgän ekän.* "İkincisinde ise "özgürlük" yazılıymış." (ÇTLM II-440)

Abdulla qaysi bir yılı (o'şandä ***yettinçi*** *sınfdä bo'lişsä keräk) jamåa rejani bajarib, to'y 147 qılib bergändä, birgä åt minişgänini eslädi.* (Ünal, 2021: 147)

Åltinçi *sınftä o'qırmidik o'şändä*. (Ünal, 2021: 158)

Åxirgi bårgänidä Gülçehra mehmånxånaning ***beşinçi*** *qavatigä ko'tärildi.* (Ünal, 2021: 276)

Yeni Uygur Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Yeni Uygur Türkçesinde *+nçi* isimden isim yapım eki sayı isimlerine gelir. Sıra sayı isimleri türetir. İşlek olarak kullanılan ekler arasındadır: *üçinçi* "üçüncü", *birinçi* "birinci" vs. (Ersoy, 2007: 370).

Hee, şundaķ. Yaķ bu méniñ Türkiyege ***ekkinçi*** *ķétim kélişim*. "Evet, öyle. Bu Türkiye'ye ikinci gelişim." (ÇTLM II- 600)

Bu ķizlar arasida bir ķiz bar idiki, güzellikte teñdaşsiz bolup, ķeddi-sevri suvadandek, çaçi sumbuldek, yüzi on ***tötinçi*** *kéçe parliġan tolun aydek, ikki ruḫsari ķizilgül ġunçisidek, lebliri lehlidek, aġzi pistidek, çişliri mervayittek, ķaşliri yadek, kirpikliri ya oķidek idi.* "Bu kızlar arasında bir kız vardı ki güzellikte eşsiz olup, boyu selvi gibi, saçı sümbül gibi, yüzü ayın on dördüncü gecesinde paylayan dolunay gibi, iki

yanağı kızıl gül goncası gibi, dudaklarıyakut gibi, ağzı fıstık gibi, dişleri inci gibi, kaşları yay gibi, kirpikleri de ok gibiydi." (Karakaya, 2020: 126)

İkkinçi *ret ögitiş hacetsiz idi.* "İkinci defa öğretmek gereksizdi." (Karakaya, 2020: 126)

Birinçi *bostanda bir gülistan bar idi.* "İlk bahçede bir gülistan vardı." (Karakaya, 2020: 127)

Kuzeydoğu Grubunda +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Altay Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Altay Türkçesinde *+(I)nçI* isimden isim yapım eki sıra sayıları türetir: *birinçi* "birinci", *ekinç*i "ikinci", *törinçi* "dördüncü", *altınçı* "altıncı", *segizinçi* "sekizinci" vs. (Dilek, 2007: 1039).

Birzi San- Arudıñ bajın biyttedi, ***ekinçizi*** *kulagına cinci urdı.* "Birisi San-Aru'nun başını bitlemiş, ikincisi kulağına boncuk doldurmuş." (Duralı, 2016: 124)

Üçinçizi *belendegen korgolcındı San-Arudıñ kulagına urup iydi.* "Üçüncüsü erittiği kurşunu San-Aru'nun kulağına dökmüş." (Duralı, 2016: 124)

Hakas Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Hakas Türkçesinde *+ıncı, +ĭncĭ* isimden isim yapım eki sıra sayıları türetir. Ünlü ile biten kelimelere *+ncı, +ncĭ,* ünsüzle biten kelimelere ise *+ıncı, +ĭncĭ* eki gelir: *ĭkĭncĭ* "ikinci", *törtĭncĭ* "dördüncü", *altıncı* "altıncı", *sigĭzĭnçĭ "*sekizinci", toğızıncı "dokuzuncu", vs. (Arıkoğlu, 2007: 1107).

Çe pĭrsĭnde Çis Nayka pala toyına çör kilçedĭp, haraa ağas püür, pĭrsĭ indĭrtĭn, ***ĭkĭncĭzĭ*** *çoğartın, çide tüstĭrler.* "İşte bir gün Çis Nayka, çocuk toyuna giderken, geceleyin orman kurdu, biri aşağıdan, ikincisi yukarıdan, yaklaşmışlar." (ÇN-104)

Körzeler, pĭr hırnıŋ hırın ötĭre parıp, anıŋ ***ĭkĭnçĭzĭŋ, üzĭncĭzĭnde*** *Hazal partır.* "Bir tarafın tepenin yakasının arasından gidip, onun ikincisinin, üçüncüsünde takılıp kalmış." (ÇTLM II- 240)

Ĭkinçĭ *sıltağ anzı öön nimes tip sağınca Fedor Pavloviç-Sabis oolahtın kiree.* "Fyodor Pavloviç'in önemli olmadığını düşündüğü mesele Sabis oğlanın işidir." (IA-139)

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubunda +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Tatar Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Tatar Türkçesinde *+ncı, +nşĕ* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *bĕrĕnçĕ* "birinci", *ikĕnçĕ* "ikinci", *öçĕnçĕ* "üçüncü", *altınçı* "altıncı" vs. (Öner, 2007: 700).

*Cänä **ikénç'** awlda Baydéknéñ anası barıyı, anı alırga kitte.* "Yine ikinci köyde Baydik'in annesi var idi, onu almaya gitti." (Kurutaş, 2019: 50)

***ikénç'** ulına paraban birdé, **öçönçö** ulına çabata qalıbı-bélän şöşlö birde.* "ikinci oğluna davul verdi, üçüncü oğluna çarık kalıbı ile bizi verdi. " (Kurutaş, 2019: 50)

***İkénç'** ulı kitté, paraban alıp, urmanga.* "İkinci oğlu gitti, davul alıp, ormana." (Kurutaş, 2019: 50)

Kazak Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Kazak Türkçesinde *+nşı, +nşi* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *altınşı* "altıncı", *otız törtinşi* "otuz dördüncü", *ekinşi* "ikinci" vs. (Tamir, 2007: 440).

*Jibekti alıp qaytqalı **ekinşi** ret barğandai burınnan Jibekke ğaşıq bolıp jürgen BBekejan değen qaraqşınıñ onı öltirgeni…* "Jibek'i alıp yurduna dönmek için oymağa ikinci gelişinde eskiden beri Jibek'e aşık olan Bekecan adlı eşkıyanın onu öldürmesi…" (ÇTLM I-608)

*Onıñ **birinşi** sanında jariyalanğan oqırmandarğa arnağan maqalasında. Axmet Baytursınulı gazetti "xalıqtıñ közi, qulağı häm tili" dep anıqtay kelip.* "Onun birinci sayısında yayımlanan ve okuyuculara özel olarak seslenen makalesinde Ahmet Baytursınulı, gazeteyi "halkın gözü, kulağı ve dili" şeklinde tanımladı." (ÇTLM I-612)

Kırgız Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Kırgız Türkçesinde *+nçI, +nçU* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *altınçı* "altıncı", *ekinçi* "ikinci", *beşinci* "beşinci", *toguzunçu* "dokuzuncu" vs. (Çengel, 2007: 502).

*Bir colquñdu keçirdim, eger **ekinçi** iret dağı uşintip kele turğan bolsoñ, başındı alam!" dep qaardanıp qubalap çığıptır.* "Bu seferkini affettim, eğer ikinci defa da böyle gelecek olursan, başını alırım! deyip kızıp kovalamış." (IK-250)

*Eldin aqıbalı oğo beter naçarlap, qan özünün ırayımsızdığınan baş tartpağan soñ, aligi adam çıdap tura albay, qandın aldına barıp, çoğorqu sözün **ekinçi** iret aytıptır.* "Halkın durumu iyice kötüleşip, han da merhametsizlikten vazgeçmeyince deminki adam dayanamayıp hanın önüne vararak yukarıdaki sözünü ikinci kez söylemiş." (IK-250)

*El cayloodan ebaq tüşkön, **toğuzunçu** ayının ayaq çeni*. "Halk yayladan çoktan inmişti, dokuzuncu ayın son zamanları." (HO-5)

Başkurt Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Başkurt Türkçesinde *+ınsı, +nsi̯, +ünsü, +ŭnsŭ, +nsı, +nsi̯, +nsu, +nsŭ* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *bi̯rĭnsi̯* "birinci", *altınsı* "altıncı", *iki̯nsi̯* "ikinci", *bişĭnsi̯* "beşinci" (Ersoy, 2007: 762).

***İkĕnsĕ** Mostay Kerim tıvırmı?* "İkinci bir Mostay Kerim daha doğar mı?" (ÇTTLM I-100)

*Magazindarẓı la äylänep sığırğa käräk, yuğihä, hatıwsıla, **ŭsŭnsŭ** kŭn ük tawar bŭtŭwgä zarlana ine.* "Dükkânları da dolaşmak gerek, yoksa satıcıda, üçüncü gün de malın bitmesinden yakınır idi." (Küçükmehmetoğlu, 2017: 83)

*Yılı pitstsağa ḳuşıp hŭtlŭ kofe éskän saḳta hŭyläşew inde bŭtŭnläy **ikense** yuŝıḳḳa bŭrŭla.* "Sıcak pizza ile sütlü kahve içtiğim zaman sohbet şimdi tamamen ikinci anlama kayıyor." (Küçükmehmetoğlu, 2017: 100)

Nogay Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Nogay Türkçesinde *+(I)nşI* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *ekinşi* "ikinci"*, yüzinşi* "yüzüncü" vs. (Akbaba, 2007: 630).

***Ekinşisi**: "Menim", deydi, nege deseñ sawlay üy qullıqtı men yürgistemen.* "İkincisi: "Beni" der, çünkü ben asıl ailedenim." (ÇTLM II-399)

*Tap **birinşi** kere onı körgendey.* (Güllüdağ, 1998: 187)

***Segizinşi** étascda üç ayırım bölmede.* (Güllüdağ, 1998: 207)

*On **togızınşı-yırmanşı** senelerde bizimyakta zülenderdiñ kıyantşılığınıñ örşikken vakıtı édi.* (Güllüdağ, 1998: 274)

Kırım-Tatar Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Kırım-Tatar Türkçesinde, *+(I)ncI, +(U)ncI* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *birinci* "birinci", *ekinci* "ikinci", *üçünci* "üçüncü", *yigirminci* "yirminci" vs. (Yüksel, 2007: 830).

*Ey, **üçinçisi** ayta: Eger de meni padişa alsa, eki dane bala doğurırım.* "İşte üçnücüsü de şöyle dermiş: "eğer beni padişah alırsa, iki tane çocuk doğururum." (TY-218)

*1939 senesi Eminov Simferopol şeerinde keçken balalar icadı olimpiyasında **birinci** mukafetnen taḳdirlene.* "1939 ylında Eminov, Simferopol şehrinde düzenlenen çocuk eserleri olimpiyatında birincilik ile ödüllendirirlir." (ÇTLM II-247)

Karakalpak Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Karakalpak Türkçesinde *+(I)nşI,* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *otızınşı* "otuzuncu", *ekilenşi* "ikinci", *jiyirmalanşı* "yirminci" vs. (Uygur, 2007: 574).

*Sen endi **ekiñşi** ret esikten qara ma, qarasañ postın buzıladı, -dep jäne qoyğa jiberedi.* "Sen artık ikinci defa kapıdan bakma, bakarsan montun bozulur, -demiş ve kurdu bir daha koyuna göndermiş." (İK-185)

***Üşinşi** küni barğanda patşa kempirdi tutıp aladı da, şawıp taslaydı.* "Üçüncü gün vardığında padişah yaşlı kadını tuttu ve vurdu." (İK-160)

Kumuk Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Kumuk Türkçesinde *+(I)nçI, +(U)nçU* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir ve işlek olarak kullanılır: *birinçi* "birinci", *altınç*ı "altıncı", *dörtünçü* "dördüncü", *ekinçi* "ikinci" vs. (Pekacar, 2007: 967).

*Üstewüne, onu esine **birinci** sekratar içki maclisde aytıp maqtanğan sözler de geldi.* "İlaveten, aklına birinci sekreterin içki meclisinde söyleyip övündüğü laflar da geldi." (ÇTLM II-295)

***Ekinçiley**, aslu halda ana tilini wa adabiyatnı muallimleri wa özge kasbuçular uçun çığarıla.* "İkincisi, esas olarak aana dili ve edebiyat öğretmenleri ile diğer meslek erbabı için çıkarılıyor." (ÇTLM II-305)

***Birinçiley**, bu camiyat qurumnu, demek xalqnı jurnalı, bu hukumatnı xarcına çıqmay.* "Evvela, bu bir toplum kurumu, yani halkın dergisi, hükümetin giderleri ile çıkmıyor." (ÇTLM II-306)

Karaçay-Balkar Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Karaçay- Balkar Türkçesinde, *+nçI, +nçU* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir: *ekinçi* "ikinci", *dördüncü* "dördüncü", *nenmançı* "kaçıncı" vs. (Tavkul, 2007: 899).

*1934 cıl, Sovyet cazıwçulanı **birinci** syezdinde M. Gorkiy "kesigizni milletgizni söz baylığın igi biligiz, andan ürenigiz" değendi.* "1934 yılında, Sovyet yazarlarının birinci kongresinde M. Gorki "Kendi milletinizin sözlü edebi ürünlerini iyi bilip anlayın, ondan öğrenin" demiştir." (ÇTML I-460)

***Ekinçi** kün bizge hiysap soriyit*. "İkinci gün bize hesap sorardı." (Günay, 2016: 42)

***Törtünçü** evrede tedavisi zor bolat*. "Dördüncü evrede tedavisi zor oluyor." (Günay, 2016: 42)

Karay Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Karay Türkçesinde, *+(I)nçI* eki sayılara gelerek sıra ve derecelendirme ifade eden sayı sıfatları türetir*: altınçı* "altıncı", *üçüncü* "üçüncü" vs. (Gülsevin, 2010: 79).

*Biznin bağımız-**ekinçi** yanında oramnın, **beşinci** almalıxnın yemişi kucur.* "Bizim bağımız sokağın diğer tarafında, beşinci elma ağacının meyvesi ekşi." (ÇTLM I-538)

***Üçüncü** yergädä gertmälik ösät, bugün biz yetilgän almanı iştırabız.* "Üçüncü sırada armut ağacı yetişiyor, bugün biz olgunlaşmış elmaları topluyoruz." (ÇTLM I-538)

*Yusuf **ekinçi** kapçuğun tolturdu, ol **dörtünçü** yergädän bar aljnanı iştırdı.* "Yusuf ikinci çuvalını doldurdu, dmrdüncü sıradan bütün elmayı topladı." (ÇTLM I-538)

Güneybatı / Oğuz Grubunda +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Azerbaycan Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Azerbaycan Türkçesinde *+(I)nçI, +(U)nçU* eki, isimden isim yapan ekler arasındadır. Sıra sayı isimleri yapmada kullanılır. Bazı belirteçlere gelerek sıra sayı ifade edebilir: *birinci, evvälinci* "birinci, ilk önceki", *axırıncı* "sonuncu", *ortancı* "ortadaki" (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 186).

*Beli, **ikinci** gün yene bele, üçüncü gün yene bele.* "Evet, ikinci gün yine böyle, üçüncü gün yine böyle." (AM-202)

***İkinci** əl daşınmaz əmlak bazarında isə satışlar kəskin azalıb-bir il əvvəlki 2.4 milyard manatlq satışa nisbətən bu il cəmi 1.5 milyard manatlıq satış qəydə alınıb.* "İkinci el gayrimenkul piyasasında ise satışar keskin bir biçimde azalmış, geçen yılki 2.4 milyar manatlık satışa karşın bu yıl toplamda 1.5 milyar manatlık satış kaydedilmiştir." (ÇTLM II-333)

*Bəyazid səmtində dənizə enən **ikinci** küçənin başında atın cilovunu çəkdi*. "Beyazıd semtinde denize ine ikinci sokağın başında atın dizginini çekti." (ÇTLM II-338).

Türkmen Türkçesinde +ncı İsim++den İsim Yapım Eki

Türkmen Türkçesinde *+ncı, +nci* isimden isim yapım ekinin yalnızca düz biçimleri kullanılmaktadır. İşlek olarak kullanılır. Sayılara gelerek sıra sayı isimleri türetir: *birinci, döördünci* "dördüncü", *oonuncı* "onuncu" (Kara, 2007: 251).

*Ol **kırkıncı** güni irden ädiği patışanıñ öñüne taşlapdır.* "O kırkıncı gün erkenden çizmeyi padişahın önüne bırakmış." (TM-70)

*Bile yatan **ilkinci** gicemiz, müñkürlik etceğiñizi bilip, belgi üçin sizden şu gövher daşı alıpdım diyipdir-de, patışanıñ gövherini çıkarıp öñünde goyupdır*. "Birlikte yattığımız ilk gece, şüphe edeceğinizi anlayıp, işaret için sizden şu mücevher taşı almıştım demiş ve padişahın mücevherini çıkarıp önünde koymuş." (TM-74)

*Biz ol v̇aġtlar **şekiẓinci** klaşda oḳayārdıḳ.* "Biz o vakitler sekizinci sınıfta okuyorduk." (BOT-299)

*Men şeni **altıncı** gün doġlan günüme çāġırmaḳçı.* "Ben seni Cumartesi günü doğum günüme davet etmek istiyorum." (BOT- 299)

Gagavuz Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Gagavuz Türkçesinde *+ncı* eki, isimden isim yapan ekler arasındadır. Sıra sayı isimleri yapmada kullanılır. Oldukça işlek kullanılır: *ikkinçi* "ikinci", *beşinci* "beşinci", *altinçi* "altıncı", *on beşinci* "onbeşinci", *yetinçi* "yedinci" (Özkan, 2007: 104).

*Bu iş olduydu **1937ci** yılda*. “Bu iş 1937’nci yılda olduydu.” (C-257)

*Bir pek zengin adamın ama **onikinci** karısı duudurmuş bir artık gözäl çocucak.* “Zengin bir adamın on ikinci karısı çok güzel bir oğlancık doğurmuş.” (GD-107)

*Gideer çocuk dört gün, **beşinci** gün işideer: kimse gelmeer.* “Çocuk, dört gün gider, beşinci gün kimsenin gelmediğini duyar.” (GD-171)

Türkiye Türkçesinde +ncı İsimden İsim Yapım Eki

Türkiye Türkçesinde *+(I)ncI, +(U)ncU* isimden isim yapım eki işlek olarak kullanılan, sıra sayıları türeten bir ektir: *birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, onuncu, yirminci* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 44)

***Yedincinin** sonunda Osmanlı askerleri kale surlarına tırmanacaktı*. (A71-177)

*Meydan kulak kesilmiş, **ikinciyi** bekliyordu*. (A71-177)

Tablo 1.66. Kin çık yapısının ekleşme tablosu.

***kin çık* yapısının *+nCI/ +nCU* isimden isim yapım eki olarak kullanıldığı tarihi ve çağdaş lehçeler**	***+nCI/ +nCU* isimden isim yapım eki ekinin tarihi ve çağdaş lehçelerdeki biçimi**	***kin çık* yapısının+–*nCI/ +nCU* isimden isim yapım eki olarak ekleştiği tarihi ve çağdaş lehçeler**
Eski Türkçe (Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi)	*+(I)nç,+Unç, +UnçU*	X
Orta Türkçesi (Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi)	*+Inç, +Unç, +InçI*	X
Eski Türkiye Türkçesi	*+IncI, +UncI*	X
Çuvaş Türkçesi	*+mĭş*	X
Halaç Türkçesi	*+(I)mcI, +(U)mcU*	X
Özbek Türkçesi	*+(i)nçi*	X
Yeni Uygur Türkçesi	*+(i)nçi*	X
Altay Türkçesi	*+(I)nçI*	X
Hakas Türkçesi	*+ıncı, +ĭncı˘*	X

Tatar Türkçesi	*+nçı, +nşĕ*	X
Kazak Türkçesi	*+nşı, +nşi*	X
Kırgız Türkçesi	*+nçI, +nçU*	X
Başkurt Türkçesi	*+ınsı, +nsı̆, +ünsü, +ŭnsŭ, +nsı, +nsĭ, +nsu, +nsŭ*	X
Nogay Türkçesi	*+(I)nşI*	X
Kırım- Tatar Türkçesi	*+(I)ncI, +(U)ncI*	X
Karakalpak Türkçesi	*+(I)nşI*	X
Kumuk Türkçesi	*+(I)nçI, +(U)nçU*	X
Karaçay-Balkar Türkçesi	*+nçI, +nçU*	X
Karay Türkçesi	*+(I)nçI*	X
Azerbaycan Türkçesi	*+(I)nçI, +(U)nçU*	X
Türkmen Türkçesi	*+ncı, +nci*	X
Gagavuz Türkçesi	*+nçı*	X
Türkiye Türkçesi	*+(I)ncI, +(U)ncU*	X

SONUÇ

Bilindiği gibi Türk dili sondan eklemeli bir dil yapısına sahiptir. Eklerin oluşumunda birkaç yol izlenir. Zaten var olan ekler birbirleriyle birleşerek yeni ekler oluşturabilir. Diğer dillerden temas yoluyla yeni ekleri dilimiz alıntılayabilir. Ya da kelimeler zamanla ekleşerek ek haline dönüşebilir. Çalışmada kelimelerden ekleşen ekler incelenmiştir. Bu durumda toplamda 69 ekin kökeninin kelimelerden geldiği tespit edilmiştir. Bu kelimeler sözcük türü itibari ile şöyledir:

- edatlar
- yardımcı fiiller
- isimler
- zamirler
- kalıplaşmış ifadeler.

Kökenlerinin edatlar olduğunu tespit ettiğimiz toplamda 21 tane ek vardır. Tamamen edatlardan ekleşen ekler 19 tanedir. Hem edat hem de ekin birleşmesi ile oluşan ekler 2 tanedir. Ek biçimine dönüşen edatlar şunlardır.

- ara
- Birlen/birle/bile/bilen/ile/ilen
- cek
- çen
- çeyin
- kudı
- ok/ök
- okşaş
- sarı
- sayu
- sımak
- sımal
- sıman
- sıra
- soŋ
- tapa

- teg
- tegi
- üçün

Hem edatların hem de eklerin birleşmesi sonucu oluşan iki tane ek vardır. Bu eklerin kökenindeki edatlar şöyledir:

- elek
- teg

Kökenlerinin yardımcı fiil olduğunu tespit ettiğimiz toplamda 31 tane ek vardır. Sadece yardımcı fillerden ekleşen ekler 26 tanedir. Hem yardımcı fiillerin hem de eklerin birleşmesi ile oluşan ekler ise 5 tanedir. Ek biçimine dönüşen yardımcı fiiller şunlardır:

- ba-
- bak-
- ban-
- bat-
- çık-
- er-
- kıl-
- kör-
- küse-
- sıg-
- sız-
- takıl-
- tur-
- tüke-
- üş-
- yan-
- yap-
- yoru-

Hem yardımcı fiillerin hem de eklerin birleşmesi ile oluşan ekler 5 tanedir. Bu eklerin kökenindeki yardımcı fiiller ise şöyledir:

- ıd-
- tur-
- tüke-

Kökenlerinin isimler olduğunu tespit ettiğimiz toplamda 10 tane ek vardır. Sadece isimlerden ekleşen ekler 4 tanedir. Hem isim hem de eklerin birleşmesi ile oluşan ekler ise 6 tanedir. Ek biçimine dönüşen isimler şunlardır:

- ilik
- kil
- neŋ
- yok

Hem isim hem de eklerin birleşmesi ile oluşan ekler 6 tanedir. Bu eklerin kökenindeki isimler şöyledir:

- eş
- çak
- aş

Kökenlerinin zamirler olduğunu tespit ettiğimiz toplamda 5 tane ek vardır. Ekleşen zamirler şunlardır:

- ben
- sen
- biz
- siz
- onlar

Kalıplaşmış ifadelerden ekleşen iki tane ek vardır. Bu eklerin kökenindeki kalıplaşmış ifadeler ise şunlardır:

- bir iş
- kin çık

Kelimelerden ekleşen eklerin türü çeşitlidir. Bunlardan bazıları yapım eki, çekim eki gibi görevler üstlenirken bazıları da şahıs eki, kip eki gibi görevler üstlenir. Sonuç itibari ile isimden isim yapım eki görevine dönüşen toplamda 23 tane kelimemiz vardır. Bu 23 tane isimden isim yapan yapım ekinin 13 tanesi edatlardan, 3 tanesi yardımcı fiillerden, 6 tanesi isimlerden ve 1 tanesi kalıplaşmış ifadelerden ekleşmiştir. Fiilden fiil yapım eki görevine dönüşen toplamda 5 tane kelimemiz vardır. Bu 5 tane fiilden fiil yapan yapım ekinin hepsi de yardımcı fillerden ekleşmiştir. Görüldüğü gibi toplamda 28 tane kelime yapım eki olarak ekleşmiştir. Hâl eki olarak ekleşen 9 tane kelimemiz vardır. Bunlardan 6 tanesi edatlardan, 3 tanesi ise yardımcı fiillerden ekleşmiştir. Bu 9 kelimenin 1 tanesi ayrılma hâli eki, 1 tanesi bulunma hâli eki, 1 tanesi vasıta hâli eki, 3 tanesi yön gösterme

hâli eki, 1 tanesi sebep hâli eki, 1 tanesi ise eşitlik hâli, 1 tanesi yönelme hâli eki olarak ekleşmiştir. Yönelme, bulunma ve ayrılma hâl ekleri yardımcı fillerden ekleşmiştir. Sebep, yön gösterme, vasıta ve eşitlik hâl ekleri edatlardan ekleşmiştir. Şahıs ekleri olarak ekleşen 7 tane kelimemiz vardır. Bu kelimelerden 5 tanesi zamirlerden 2 tanesi ise yardımcı fiillerden ekleşmiştir. 5 tane kelime gelecek zaman eki olarak ekleşmiştir. Gelecek zaman ekinin 2 tanesi ek ve edatların birleşmesinden oluşmuştur. 1 tanesi yardımcı fiilin ekleşmesinden, 1 tanesi de ek ve yardımcı fiilin ekleşmesinden oluşmuştur. 1 tanesi ise ek ve ismin ekleşmesinden meydana gelmiştir. 6 tane kelime, şimdiki zaman eki olarak ekleşmiştir. Bu şimdiki zaman eklerinden 5 tanesi yardımcı fiillerden, 1 tanesi ise isimden ekleşmiştir. 4 tane kelime geçmiş zaman eki olarak ekleşmiştir. Bunlardan 2 tanesi yardımcı fiillerden, 1 tanesi kalıplaşmış ifadelerden, 1 tanesi ek ve ismin birleşmesinden meydana gelmiştir. Toplamda 5 tane fiilimsi, kelimelerden ekleşmiştir. Bunlardan 3 tanesi zarf-fiil, 1 tanesi isim-fiil, 1 tanesi de sıfat-fiil görevindedir. 2 tane zarf-fiil yardımcı fiillerden 1 tanesi ise ek ve ismin birleşmesinden oluşmuştur. 1 tane zarf-fiil eki, 1 tane isim-fiil eki ve 1 tane de sıfat-fiil eki yardımcı fiillerden ekleşmiştir. 2 tane yardımcı fiil, bildirme eki olarak ekleşmiştir. 1 tane yardımcı fiil, ikinci teklik şahıs emir kuvvetlendirme eki olarak ekleşmiştir. 1 tane yardımcı fiil, istek kipi olarak ekleşirken 1 tane yardımcı fiil de şart kipi olarak ekleşmiştir.

21 tane ekleşen edattan *gibi* ve *–e kadar* manalarında olan edatların daha çok ekleşme temayülü gösterdikleri tespit edilmiştir: *Cek, Çen, Çeyin, Tegi* "–e kadar"; *Sayu, Sımaḳ, Sımal, Sıman, Teg* "gibi". Edatların ekleştikten sonra dönüştükleri ekin türevleri şu şekildedir.

- İsimden İsim Yapım Eki (13 tanesi)
- Vasıta Hâli Eki (1 tanesi)
- Yön Gösterme Hâli Eki (3 tanesi)
- Eşitlik Hâli Eki (1 tanesi)
- Sebep Hâli Eki (1 tanesi).

Bu durumda edatlar genellikle ya isimden isim yapım eki olarak ya da hâl eki olarak ekleşmiştir. İki tane gelecek zaman ekine dönüşen edat bulunmaktadır fakat bu edatlar bu görevi tek başlarına üstlenmemekte *–GU* eki ile kalıplaşarak ekleşmektedir.

Çalışmada yardımcı fiillerden ekleşen 31 tane ek vardır. Aslında bu 31 ekin 5 tanesi *tur-> turur-* fiilinden ekleşmiştir. Tur- yardımcı fiilinin geniş zaman eki almış biçiminden ekleşen toplamda 5 tane ek vardır. Bu durumda en çok gmatikelleşmeyeuğrayan yardımcı fiiil *tur-* yardımcı filidir. . *Tur-* yardımcı fiili; bildirme eki, duyulan geçmiş zaman eki, şimdiki zaman eki, gelecek zaman eki, üçüncü şahıs eki gibi görevler üstlenmiştir. *Tur-* yardımcı filinden sonra ise en çok ekleşen yardımcı fiil *küse-* yardımcı fiiildir. *Küse-* yardımcı fiili toplamda 4 tane ekte kendini götermektedir. *Küse-* yardımcı fiiili ise istek kipi eki, gelecek zaman eki, fiilden fiil yapım eki, sıfat-fiil eki gibi görevler üstlenmiştir.

İsimlerden ekleşen 6 tane kelime isimden isim yapım eki görevi görmektedir. Yani isimler genellikle isimden isim yapım eki olarak ekleşmiştir. Başka eklerle birleşen isimlerin kalıplaşarak geçmiş zaman, gelecek zaman ve zarf-fiil eki gibi görevler üstlendiği de görülmüştür.

Kökeninin kelime olduğu tespit edilen 69 ekten 28 tanesi uzak lehçelerden Çuvaş Türkçesinde, 19 tanesi Yakut Türkçesinde ve 28 tanesi Halaç Türkçesinde görülmektedir. Güneydoğu/ Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesinde 38 tanesi ve Yeni Uygur Türkçesinde 34 tanesi bulunmaktadır. Ardından Kuzeydoğu grubu lehçelerinden Altay Türkçesinde 32 tanesi, Hakas Türkçesinde 28 tanesi ve Tuva Türkçesinde 23 tanesi gözlemlenmiştir. Kuzeybatı/ Kıpçak grubu lehçelerinden Tatar Türkçesinde 28 tanesi, Kazak Türkçesinde 29 tanesi, Kırgız Türkçesinde 31 tanesi, Başkurt Türkçesinde 26 tanesi, Nogay Türkçesinde 32 tanesi, Kırım-Tatar Türkçesinde 27 tanesi, Karakalpak Türkçesinde 28 tanesi, Kumuk Türkçesinde 26 tanesi, Karaçay-Balkar Türkçesinde 26 tanesi ve Karay Türkçesinde 25 tanesi bulunmaktadır. Güneybatı / Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde 30 tanesi, Türkmen Türkçesinde 37 tanesi, Gagavuz Türkçesinde 27 tanesi, Türkiye Türkçesinde 30 tanesi görülmektedir.

Tablo 2.1. Ekleşme tablosu.

Ekleşen Kelimenin Türü	**Ekleşen Kelime**	**Ek**	**Ekin Türü**
Edat	Ara “Arasında”	*+ärå*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Birlen, birle, bile, bilen, ile, ilen “Birlikte, beraber, bir olup, bir araya gelip”	*+lA, +(y)IlA, +pA,* *+pAlA, +pAlAn,* *+(l)nAn, +lA(n),* *+lO, +DAñ, +nAñ,*	Vasıta Hâli Eki

		+menen, +men; *+benen, +ben;* *+penen, +pen,* *,+lAy, +lAyın,* *+nen, +ba, +bia*	
Edat	Cek “-e kadar”	*+cek*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Çen “-e kadar”	*+çAn, +cAn, +cin,* *+ççen, +cän, +çän*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Çeyin “-e kadar”	*+çäyin*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Ḳudı “Alçak, düşük, aşağıya, aşağı doğru”	*+gıdı, +gidi,* *+gudu, +güdü,* *+kıdı, +kidi,* *+kudu, +küdü*	Yön Gösterme Hâli Eki
Edat	Ok/ Ök “da/de, dahi, ancak, sadece hep, yine, yalnız, bizzat”	*+aq, +oh, +ök,* *+åk, +yåk*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Oḳşaş “benzer, eş”	*+şkal/ +şkel*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Sarı “-a doğru”	*+sarı, +seri, +siri,* *+zarı, +zeri, +sar,* *+ser, +zar, +zer,* *+sa, +se, +za, +zā,* *+z′a, +z′ā, +s′a*	Yön Gösterme Hâli Eki
Edat	Sayu “Her, gibi”	*+seren*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Sımaḳ “Gibi”	*+sımak, +zımak,* *+sımaḫ, +sĭmek,* *+zımaḫ, +zĭmek,* *+simek*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Sımal “Gibi”	*+simal, +sımal*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Sıman “Gibi”	*+siman, +sıman,* *+sıban, +siben,* *+zıban, +ziben,* *+suman, +sman*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Sıra “Boyunca”	*+sīra, +süre, +sıra*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Soŋ “Sonra; -den sonra”	*+soŋ*	İsimden İsim Yapım Eki

Edat	Tapa “-e doğru, -e karşı”	*+dıva, +dive, +tıva, +tive, +duva, +düve, +tuva, +tüve*	Yön Gösterme Hâli Eki
Edat	Teg “Gibi”	*+däy, +dek, +DIy, +DAg, +DAy, +DAyIn, +tOy, +lAy, +ẕAy, +diy, +di*	Eşitlik Hâli Eki
Edat	Tegi “-e kadar”	*+dan, +dän, +dak, +däḳ, +täḫ, +dän*	İsimden İsim Yapım Eki
Edat	Üçün “İçin, uğruna, -den dolayı, yüzünden, hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, maksadıyla”	*+çun, +çün, +şıň, +şĭn, +çin*	Sebep Hâli Eki
Ek+ Edat	-GU +Elek “Henüz değil”	*-ğalah, -GAlAk, -halah, -, -alah, -AlAk, -ḳuluḳ, -gilik, -GOlOk,*	Gelecek Zaman Eki
Ek+ Edat	-GU+ Teg “Gibi”	*-ğadağ/ -kedeg/ -hadağ/ -gedeg/ -adağ/ -edeg*	Gelecek Zaman Eki
Yardımcı Fiil	Ba- “Bağlamak”	*-p, -Ip, -Up, -Op, -Ap, –b*	Zarf-Fiil Eki
Yardımcı Fiil	Bak- “Bakmak”	*-mAk, -mAh, –pAk, -pOk, -mOk, -bAk, –mAA*	İsim-Fiil Eki
Yardımcı Fiil	Ban- “Kendine bağlamak”	*-bAn, –pAn, –UbAn, -UpAn, –(I)ban*	Zarf-Fiil Eki
Yardımcı Fiil	Bat- “Yok olmak, elden gitmek”	*–mA-, -mO-, -bA-,-bO-,-pA-, -pO-*	Fiilden Fiil Yapım Eki
Yardımcı Fiil	Çık- “Sonuç olarak belirmek”	*+CI, +CU, +şI, +IcI, +UcI, +vcI, +sı, +sĭ, +sŭ, +s, +ṣ̆ı, +ṣ̆ĭ, +CIt, +CUt, +hIt, +hUt,*	İsimden İsim Yapım Eki

		+ńIt, +ńUt, +sIt, +sUt	
Yardımcı Fiil	Er- “olmak”	*-y, -e, -i*	Bildirme Eki
Ek+ Yardımcı Fiil	-p+ ıd- (ıs-) “göndermek”	*-ıbıs-*	Fiilden Fiil Yapım Eki
Yardımcı Fiil	Kıl- “Yapmak, yaratmak”	*–(I)l-, -(U)l-, –lIn-, -lUn-*	Fiilden Fiil Yapım Eki
Yardımcı Fiil	Kıl- “Yapmak, yaratmak”	*-GIl, -GUl, -gIn, -gIlA, -GIn, -GUn, -ḫıl, -ğIr, -ğUr, -gInAn, –gIlAn, -gInA*	İkinci Teklik Şahıs Emir Kuvvetlendirme Eki
Yardımcı Fiil	Kör- “Görmek”	*+GA, +GO, +nA, +nO, +A, +O, +xA, +xO, +gAr, +gan, +ar*	Yönelme Hâli Eki
Yardımcı Fiil	Küse- “dilemek, istemek”	*-AsI, -esĭ, -ähĭ*	İstek Kipi Eki
Yardımcı Fiil	Küse- “dilemek, istemek”	*-ısar, -iser, -üser, -usar*	Gelecek Zaman Eki
Yardımcı Fiil	Küse- “dilemek, istemek”	*-(I)gsA-, -(U)gsA-,-(I)ksA-*	Fiilden Fiil Yapım Eki
Yardımcı Fiil	Küse- “dilemek, istemek”	*-(y)AsI, -AhI, -yhI, -yhU, -ıysı, -isĭ, -As*	Sıfat-Fiil Eki
Yardımcı Fiil	Sıg- “Sığmak”	*+lI, +lU, +lIg, +lUg, +lIk, +lUk +lUU, +dUU, +tUU, +lı̆, +lı̆, +llı̆, +llı̆, +lAAx, +lOOx, +DAAx, +DOOx, +nAAx, +nOOx, +dI, +dU, +tI/ +tU, +nI, +nU, +nIg, +nÜg, +dIg, +dUg, +tIg/ +tUg*	İsimden İsim Yapım Eki
Yardımcı Fiil	Sız- “Erimek, sızmak”	*+sIz, +sUz, +hIz, +hÜz, +sı̆r, +sĭr*	İsimden İsim Yapım Eki

Yardımcı Fiil	Takıl- “Bir yere geçip yerleşmek ya da geçirilip yerleştirmek”	*+DA, +DO, +rA, +KA, +çA, +ʒA, +na, +lA*	Bulunma Hâli Eki
Yardımcı Fiil	Tur- “Ayağa kalkmak, ayakta durmak”	*+DIr, +DUr, +DI, +dIla, +DIrlAr, +DUrlAr, +dururlar*	Bildirme Eki
Yardımcı Fiil	Tur- “Ayağa kalkmak, ayakta durmak”	*-ptIr, -ptUr, -pdIr, -pdUr, -pdI, -pdU, -ptI, -ptU, -pdIrlAr, -pdUrlAr, -ptIlAr, -ptUlAr*	Duyulan Geçmiş Zaman Eki
Yardımcı Fiil	Tur- “Ayağa kalkmak, ayakta durmak”	*-atIr, -atUr, -AdIr, -AdUr, –Ar, -Or, -dI, -dU, –At, -Ot, –A/-ydI, –(y)AdIr, –A/-U/-IdIr/-dUr*	Şimdiki Zaman Eki
Ek+ Yardımcı Fiil	-A turġan / -A/-y tur- “Ayağa kalkmak, ayakta durmak”	*-adigan, -ydigan, -idigan, -AtAn,-OtOn, –ytAn, –ytOn, –Adi, –AdU, –At*	Gelecek Zaman Eki
Yardımcı Fiil	Tur- “Ayağa kalkmak, ayakta durmak”	*-DI, -DU, -t, -DIr, -DUr, -dI, -dU, -dIlA, -dUlA, -DIlAr*	Üçüncü Şahıs Eki
Ek+ Yardımcı Fiil+ Ek	-a/y+ tur+ gan	*-atagan/ -ytagan*	Şimdiki Zaman Eki
Yardımcı Fiil	Tüke- “Bitmek, sona ermek”	*–DI, -DU, -DO, -tı̌, -tǐ, -çı̌, -rı̌, -rǐ, -nI, -nU, -nO, -ʒI, -ʒU, -zO, -lA, -lO*	Görülen Geçmiş Zaman Eki
Yardımcı Fiil+ Ek	Tüke-+ iyelik kaynaklı şahıs eki+ A “Bitmek, sona ermek”	*–tAx, -tOh, -lAx, -lOh, -dAx, -dOx, -nAh, -nOh + iyelik kaynaklı şahıs eki+ A> -taxpına*	Şart Kipi Eki
Yardımcı Fiil	Üş- “Topluca saldırmak, üşümek”	*–(I)ş-, -(U)ş-, –(I)s-, -(U)s-, –ş-, -ʃ́-, -ǐʃ́-, -ı̌ʃ́-,-s-,-ıs-, -ǐs-*	Fiilden Fiil Yapım Eki
Yardımcı Fiil	Üş- “Topluca saldırmak, üşümek”	*-ş, -ş́ş́ı̌ʃ́ -ʃ́ʃ́*	Üçüncü Şahıs Eki

Yardımcı Fiil	Yan- “Dönmek”	*+DIn, +DAn, +DOn, +rAn, +çen, +ttAn, +ttOn, +nAn, +nOn +ʐAn*	Ayrılma Hâli Eki
Yardımcı Fiil	Yap- “Yapmak”	*-(A/y)yäp*	Şimdiki Zaman Eki
Yardımcı Fiil	Yat- “Yatmak”	*-yatır, -yat, -vat, -vati, -(p)çA, -(p)çAdır*	Şimdiki Zaman Eki
Yardımcı Fiil	Yoru- “Yürümek”	*-yor, -yUr, –yaar, -yäär. –yaa, -yää, -êr, -er, -Iy, -ye, -yu, -yo, –(y)Ir, -(y)Ur*	Şimdiki Zaman Eki
İsim	İlik “Ruha, öze işlemek; dokunmak”	*+lIk, +lUk, +TIk, +TUk, +nIk, +nUk, +lux*	İsimden İsim Yapım Eki
İsim	Kil “Ev, aile”	*+gil, +giller*	İsimden İsim Yapım Eki
İsim	Neŋ “Şey, mal, nesne”	*+nIŋ, +nUŋ, +Iŋ, +Uŋ, +ŋ, +DIñ, +DUñ, +nOñ, +DOñ, +z̲Iñ, +z̲Oñ, +nI, +nU, +im, +An*	İsimden İsim Yapım Eki
İsim	Yok “yok, olmayan”	*-ok, -ak, -yok*	Şimdiki Zaman Eki
Ek+ İsim	+DA+ eş “Eş, çift”	*+DAş, +DOş, +dıš, +lAs, +DAs, +nAş, +DÖs, +lAş, +nAs, +ʐAş*	İsimden İsim Yapım Eki
Ek+ İsim	–GU çak “Zaman, vakit, çağ”	*-AçAk, -AcAk, –cAk, -AsAK, AyAK, -yAK Ajaq, –IA, -uo, -IAx, -UOx*	Gelecek Zaman Eki
Ek+ İsim	+lü+ aş “Aş, yemek”	*+laç*	İsimden İsim Yapım Eki
Ek+ İsim	–mA+ aş “Aş, yemek”	*+mAç*	İsimden İsim Yapım Eki

Ek+ İsim	**-**mIş+çag+(I)n “Zaman, vakit, çağ”	*-bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, -vIşaan, -vUşaan*	Geçmiş Zaman Eki
Ek+ İsim	-mIş+çag+(I)n “Zaman, vakit, çağ”	*-bIşaan, -bUşaan, -mIşaan, -mUşaan, -pIşaan, -pUşaan, -vIşaan, -vUşaan*	Zarf-Fiil Eki
Zamir	Ben	*-Im, -Um, -In, -Un, -Am, -m, -mA, -mAn, -pAn, , -mIn, -mUn, -bIn, -pIn, -bUn, -pUn -vAn, -vAm, -vAnIn, -ĭp, -ŭp, -p*	Birinci Teklik Şahıs Eki
Zamir	Sen	*-sIn, -sUn, -sAn, -s, -sA, -sAñ, -sıñ, -sUñ, -hIŋ, -hUŋ,-zIŋ, -(I)n, -Iŋ, -sän, -Añ, -ĭn, -n, ğIn, -ğUn, -kIn, -kUn, -gIn, -gUn*	İkinci Teklik Şahıs Eki
Zamir	Biz	*-Iz, -Uz, -vUz, -pıĭ, pıĭ, -bIt, -bUt, -pIt, -pUt, -mIt, -mUt, -(A)K, -miz, -(I)bIs, -(I)s, -As, -Os, -bIs, -mIs, -pIs, -bIz, -mIz, -pIz, -bUz, -ıġ, -uġ; -ik, -ük, -Is, -Us, -Iz*	Birinci Çokluk Şahıs Eki
Zamir	Siz	*-sIz, -sUz -sInIz, -sUnUz, -sIñIz -ĭr, -*	İkinci Çokluk Şahıs Eki

		ĭr, -r, -(A)yIz, ğIt, -ğUt, -kIt, -kUt, -gIt, -gUt, -xIt, -xUt, -ñIt, -ñUt, -sizlär, -silär, -(I)gAr, -(I)gOr, -AAr, -OOr, -Ar, -Or, -zAr, -sAr, -sIñdAr, -sIzdAr, -hIġIz, -hUgUz	
Zamir	Onlar	*-lAr, -lOr, -tAr, -tOr, -dAr, -dOr, -nAr, -nOr, -zAr, -ş́ş́ĭ, -ş́ş́, -AllAr*	Üçüncü Çokluk Şahıs Eki
Kalıplaşmış İfade	Bir iş “bir iş”	*–mIş, -mUş, –bIt/ -bUt, -pIt, -mIt, -mUt*	Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki
Kalıplaşmış İfade	Kin çık “Sonra çık”	*+nç, +(I)nç, +(U)nç, +(I)ncI, +(U)ncI, +mĭş, +(I)mcI, +(U)mcU, +(I)nşI, +(I)nsI, +(U)nsU*	İsimden İsim Yapım Eki

KAYNAKLAR

Adiloğlu, A. (2020). Karaçay Balkar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, 415-476

Ağca, F. (2006). *Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akalın, M. (1998). *Tarihî Türk Şiveleri* (3. Baskı). Ankara: TKAE Yayını.

Akar, A. (2019). *Oğuzların Dili*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Akbaba, D. E. (2007). Nogay Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları, 623-678.

Akbaba, D. E. (2013). Tur- Yardımcı Fiilinin Aral-Hazar Grubu Türk Lehçelerinde Gramerleşmesi. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 1. Cilt*. 4-7 Aralık 2013. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 405-420.

Akca, H. (2000). *Kumuk Türkçesiyle Bir Kerbala Mersiyesi: Kurubu'l-bela.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akgün, E. (2021). *Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Ortak Atasözleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Aktaş, E. (2020). Hakas Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, 333-414.

Albayrak, Ü. (2019). *Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kelime Grupları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Alkaya, E. (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Alkaya, E. (2005). Karay Türkçesinde Edatlar. *Karadeniz Araştırmaları*, 8, 66-98.

Alkaya, E. (2013). Kumuk Türkçesinde Edatlar. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic,* 8/9, 177-205.

Anttila, R. (1989). *Historical and Comparative Linguistics.* John Benjamins Publishing Company.

Arat, R. R. (1979a). *Kutadgu Bilig I (Metin).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (1979b). *Kutadgu Bilig III (İndeks).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (1986). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat, R. R. (1987). Türk Dilinin Bünyesine Dair. *Makaleler*. s. 292. Ankara: TKAE.

Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-Hakayık.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (1994). *Kutadgu Bilig II (Çeviri).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Argunşah, M., Sağol Yüksekkaya, G., ve Tabaklar, Ö. (2011). *Karahanlıca Harezmce Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Arıkoğlu, E. (2003). Hakas Edebiyatı. (Gen. Red.: Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan.: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. 25. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Arıkoğlu, E. (2007a). Tuva Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1149-1228.

Arıkoğlu, E. (2007b). Hakas Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1085-1148.

Armağan, S. (2017). *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas.

Aşmarin, N. İ. (1898). *Materialı dlya İssledovaniya Çuvaşskogo Yazıka.* Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.

Aşçı, U. D. (2012). *Mūsā-nāme*. Konya: Palet Yayınları.

Ata, A. (1997*). Kısasü'l- Enbiya (Giriş- Metin- Tıpkıbasım*). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1997*). Kısasü'l- Enbiya (Dizin).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l Feradis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi: Harezm- Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Atalay, B. (1940). Türkçede Gelecek Zaman Edatı. *Türk Dili Belleten*, Mayıs, 30-39.

Atalay, B. (1945). *Ettuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye***.** C. II. 21, İstanbul: TDK Yayınları.

Atalay, B. (1985). *Divanu Lügatit't- Türk I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atay, A. (2002). Eski Türkçede ma / me Edatının Anadolu Ağızlarındaki Kalıntısı. *Türk Dili Dergisi*. 610, 826-828.

Ayan, E. Yılmaz, V. B. (2020). Karakalpak Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, 477-534

Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.

Aydıner, M. (2014). *Başkurt Türkçesinde Edatlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bacanlı, E. (2001). *Altay Türkçesinde Zaman Şekilleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bahşı, B. (2012). *Anadolu Ağızlarında Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Balcı, B. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Gelecek Zaman*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bang-Kaup, W. ve Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Bang-Kaup, W. (1980). *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934).* (Çeviren: Şinasi Tekin). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Bang, W. (1996). *Köktürkçeden Osmalıcaya.* (Çeviren: Tahsin Ağdaş). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.

Baş, G. (2019). *Kumuk Türkçesinde Kelime Türleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Başdaş, C., Abdülmukaddes, K. (2004). *Kırgız Türkçesi grameri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.

Başdaş, C. (2006). Türk Lehçelerinde İşteşlik Eki (-ş-) ve Çokluk**.** *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı,* 9-15 Nisan 2006, Çeşme/İzmir.

Baykoca, A. N. (1998). *Kumuk Türkçesi Gram*eri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Zamirler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Baytok, A. (2020a). Kazan Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, 11-118.

Baytok, A. (2020b). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.185.

Bazin, L. (1979). Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temâyülleri. (Hazırlayan: Mehmet Akalın). *Târîhî Türk Şîveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 15-30.

Beilikezi, S. (2011). *Uygur Atasözleri ve Deyimler B,P,T,C Maddeleri (Metin-Çeviri-Aktarma),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Benzing, J. (1847). *Tschuwaschishe Forschungen (I) : Das Possessivsuffix der dritten Person,* IV, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 94, 251-267.

Berkil, Ö. S. (2003). *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.

Biray, N. (2007). Şimdiki Zaman Ekinin Güney-Batı Türk Lehçelerinde Kullanılışı Üzerine. *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*. 75–88.

Biray, N. (2008). Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine: Gana, Qana, Tek, -Aq. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 4, 48-83.

Biray, N. (2020). Kazak Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları

Biray, N., Sağlam, S. (2020). Uygur Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Bodrogligeti, A. J. E. (2007). Orta Asya Türk hicvinin bir şaheseri: Ahmedî'nin telli sazların münâzarası. (Çeviren.: Ayşe Gül Sertkaya). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 2006, C. XXXV Ayrı Baskı.

Brinton, L. ve Traugott, E. C. (2005). Lexicalization and Language Change. Cambridge: Cambridge University Press.

Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Literatur Sprachen Mittelasiens***.** Leiden: E. J. Brill.

Buran, A. (1999). Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni. *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara: TDK Yayınları, 207-214.

Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Buran, A., Alkaya, E. (2018). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 2.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Buran, A., Alkaya, E. (2019). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3*, Ankara: Akçay Yayınları.

Buran, A., Alkaya, E. ve Özeren, M. (2019). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 4.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Buran, A., Alkaya, E., ve Yalçın, S. K. (2020). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Caferoğlu, A. (1929). *Türkçede Daş Lahikası.* İstanbul: İktisat Matbaası.

Caferoğlu, A. (1958). "Azerî Türkçesinde -Uban/-Üben Eki", *Jean Deny Armağanı Mélanges Jean Deny* (Hazırlayan: János Eckmann, Agâh Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 61-66.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1989). "Türkçemizdeki –ğıl ve –gil Emir Eki", *TDAY-Belleten 1971*, 2. baskı, Ankara.

Campbell, L. (1999). *Histarical Lingustics*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Ceritoğlu, M. (1994). *Kazak Türkçesinde Fiil Çekimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Ceritoğlu, M. (1998). *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Choi, H. W. (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: At The Clarendon Press.

Clauson, S. G. (2002). *Studies in Turkish and Mongolian Linguistics*. London and New York.

Clauson, S. G. (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler. (Çeviren: Uluhan Özalan). *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 192.

Çolak, D. (2019). *Saha (Yakut) Türklerinin Kıus Debeliye Destanı Üzerine Bir Gramer İncelemesi.* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çakır, M. (2000). *Kara Kalpak Realistik Masalları.* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Çağatay, S. (1943). Uygurca ve Eski Osmanlıcada İnstrümental –n. *DTCF* 1/3, 93-107.

Çağatay, S. (1972). *Türk lehçeleri örnekleri II*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Çağatay, S. (1977). *Türk Lehçeleri Örnekleri I.* Ankara: DTCF Yayınları.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, Cilt: 1. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Çengel, H. K. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri- Ses ve Şekil Bilgisi.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çengel, H. K. (2007). Kırgız Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çetin, D. Y. (2016). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Gelecek Zaman*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Çokaktaş Uysal, A. (2018). *Jean Deny'nin Kitaplarında Kelime Çözümlemeleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çolak, D. (2019). *Saha (Yakut) Türklerinin Kıus Debeliye Destanı Üzerine Bir Gramer İncelemesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dağıstanlıoğlu, B. E. (2015). Teg Edatı ve Çağatayca'daki Varyasyonları Üzerine. *International Journal of Language Academy.* 3/4, 374-385.

Darabadi, M. D. (2017). *Halaççа: Belgeleme ve Dilbilgisi Çalışması.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Delice, T. B. (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil.* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Demir, İ. (2014). *Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Pekiştirme Ekleri Üzerine*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 7/2, 106-124.

Demirbilek, S. (2008). Tegi Edatı ve Türevleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1/2, 94-101.

Demirci, K. (2008). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Bilig*. S. 45, ss. 131-146.

Demirci, Ü. Ö. (2021). *Kutb' un Hüsrev ü Şirin'i*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Demirtaş, A.(2006). *Türkiye Türkçesinde Mensubiyet Bildiren +gil Eki Üzerine*. Karadeniz Araştırmaları, 9, 70-77.

Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi*. (Çeviren: Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.

Deny, J. (2010). Le gérondif de liaison -(y)üp,. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı Mélanges Fuad Köprülü* (Doğumunun 120. Yılı Münasebetiyle Tıpkıbasım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 125-126.

Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi.* (Çeviren: Ali Ulvi Elöve). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Dilaçar, A. ([1989] 1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 83-145.

Dilek, İ., Güner, D. F. (2003). Altay Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. 24. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Dilek, F. G. (2007). Altay Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri I,* Ankara: Akçağ Yayınları, 11-72.

Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen,* Band III. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Doerfer, G. (1988). *Grammatikdes Chaladsch.* Wiesbaden: Harrassowitz.

Doerfer, G.(1993). *Versuch Einer Linguistischen Datierung Alterer Osttürkischer Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, Turcologica 14.

Doğan, L. vd. (2007). *Çagdas Türk Lehçeleri El Kitabı.* İstanbul: Kriter Yayınları.

Duman, M. (2008). Eski Türkiye Türkçesi Devresinde –lA Ekli Zarfların Kullanımı Üzerine. *Turkish Studies Volume 3/3 Spring*, 345-355.

Duralı, N. (2016). *Altay Halk Masalları Eseri ve Altay Türkçesinde İsim Kategorisi (İnceleme-Metin-Transkripsiyon- İsim İndeksi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Duran, S. (1956). Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözler. *TDAY- Belleten*. 1-110.

Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı.* (Çeviren: Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.

Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Efendioğlu, S. (2007). E*datların Sınıflandırılması*. *Erciyes Dergisi.* 30 (353), 27-29.

Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.

Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eraslan, K. (1999a). *Mevlana Sekkaki Divanı,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, K. (1999b). Çıkma Hâli (Ablatif) Ekinin Oluşumu, *3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 381-385.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (1973). +maç/ +meç Eki Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.* 21, 83-88.

Ercilasun, A. B. (1997). Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 41-47.

Ercilasun, A. B. (2000). L, N, R'den Sonra Niçin T? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, *Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 194.

Ercilasun, A. B. (2007). "Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler". *Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat).* Ankara: Akçağ Yayınları, 359-363.

Ercilasun, A. B. (2007). Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi. *Dil Araştırmaları Dergisi.* Cilt 1, Ankara: Avrasya Yazarlar Birliği Yayını, 9-20.

Ercilasun, A. B. (2008a). La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi. *Dil Araştırmaları,* 2 (2), 35-56.

Ercilasun, A.B. (2008b). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. vd. (2013). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil-* (Basit Çekim) (2. basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Tamir, N. (2020). Çağataycadan Özbekçeye Gramerleşme (*Tur-* Ve *Yat-* Yardımcı Fiillerinde). *Dil Araştırmaları, 26, 37-51.*

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation,* A Functional Approach To The Lexicon I–II. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of OldTurkic*. Leiden-Boston: Brill.

Erdal, Ş. (2009). Tatar Türkçesinde Uk / Ük Kuvvetlendirme Edatı. *Türk Dünyası Araştırmaları.* 180, 1-12.

Erdem, M. D. ve Demirci, Ü. Ö. (2019). *Köktürkçe,* Ankara: Pruva Yayınları, 157.

Ergin, M. (1986a). *Dede Korkut Kitabı (Metin-Sözlük),* İstanbul: Ebru Yayınları.

Ergin, M. (1986b). *Orhun Abideleri***.** İstanbul: Bogaziçi Yayınları.

Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergönenç Akbaba, D. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri*. Ankara: Grafik Yayınları.

Ergönenç Akbaba, D. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, 367-411.

Ersoy, F. (2007). *+gil Eki Üzerine*. Dil Araştırmaları Dergisi. 1, 21-29.

Ersoy, F. (2013). Çuvaş Türkçesindeki +lA Eki Üzerine, *Dil Araştırmaları*. 13, 57-71.

Ersoy, F. (2018). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Ahmet Buran).*Türk Dilinin Uzak Lehçeleri,* Ankara: Akçağ yayınları, 1285-1340.

Ersoy, H. Y. (2007a). Yeni Uygur Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları, 355-428.

Ersoy, H. Y. (2007b). Başkurt Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 749-810.

Ertaylan, İ. H. (1946). *Divan-i Sultan Hüseyn Mirza Baykara "Hüseynī"*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ertaylan, İ. H. (1949). *Külliyyāt-ı Dīvān-ı Mevlānā Ḥāmidī*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ertaylan, İ. H. (1960). *Lūtfî Divanı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Eynel, S. (2020). Güney Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, 289-333.

Eyüboğlu, İ. Z. (1988). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Fedetov, M. R. (1996). *Çuvaşskiy Yazık, İstoki Otnoşeniye k Altayskim i Fino-Ugorskim Yazıkan İstoriçeskaya Grammatika*. Çeboksarı.

Flemming, B. (2011). –Isar Gelecek Zaman Eki ve Onun Kiplik Fonksiyonları Üzerine Notlar. (Çeviren: Musa Salan). *Dil Araştırmaları*. 9, 141-155.

Gabain, A. v. (1945). *Özbekische Grammatik*. Otto Harrasowitz: Leipzig-Wien.

Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri.* (Çeviren: Mehmet Akalın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Gabelentz, G. (1891). Di*e Sprachwissenschaft, Ihree Aufgaben Methoden und Bisherigen Ergebnisse.* Leibzig: Weigel.

Ganiyev, F. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı.* (Çeviren: Murat Özşahin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökçe, F. (2007). *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi.* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Gökçe, H. (2010). Başkurt Türkçesinde Gramatikalleşme Örnekleri Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 17*, ss. 83-104.

Gökdağ, B. A. (2012). *Halaç Türkçesi Metinleri, Qarşu Baluqqa Selam*. Ankara: Vizyon Yayınevi.

Gökdağ, B. A., Doğan, T. (2018). Halaç Türkçesi. (Editör: Ahmet Buran). *Türk Dilinin Uzak Lehçeleri.* Ankara: Akçağ yayınları.

Göktürk, N. (2022). *Türkçede Gramerleşme: Gramerleşmiş Zarf-Fiiller.* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, ss. 110.

Grönbech, K. (1922). *Kuman Lehçesi Sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini.* (Çeviren: Kemal Aytaç) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Grönbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı.* (Çeviren: Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gül, K. (2020). *Kumuk Türkçesinde Birleşik Fiiller.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Gülensoy, T. (1985). *Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. 1.cilt.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güllüdağ, N. (1998). *Nogay Türkçesi Grameri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Gülseren, C. (2000). *Malatya İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (2004). Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine. *V. Uluslarası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1267-1283.

Gülsevin, S. (2010). *Günümüz Karay Türkçesi (Giris-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Gültekin, M. (2006). Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme. *Tübar XX*, 33-59.

Günay, A. (2016). *Türkiyede Bir Ağız Adacığı: Karaçay-Malkar Türkçesi Ağzı (Gramer-Metinler- Sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Gündoğdu, V. K. (2012). *Günümüz Tuva Türkçesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Güner, D. F. (2007). Altay Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1009-1084.

Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Güneş, Ç. (2019). *Azerbaycan Türkçesinde Yapım Ekleri ve İşlevler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. *(Editör:* Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, 149-245.

Hacıeminoğlu, N. (1971). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezm Türkçesi ve Grameri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Hacıeminoglu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Prens Masalının Uygurcası, (Kalyanamkara ve Papamkara).* Ankara: Simurg Yayınları.

Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çeviren: Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hanser, O. (2003). *Türkmence El Kitabı.* (Çeviren: Zuhal Kargı Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17.

Haspelmath, M. (1999). Why İs Grammaticalization İrreversible? *Linguistics.* 37–6, s. 1043–1068.

Hatiboğlu, V. (1954). Şart Kipi. *Türk Dili.* 3/29, 254-258.

Hatiboğlu, V. (1974). *Türkçede Eklerin Kökeni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hazar, M. (2015). Türkçede Fono-Semantik ve Morfo-Fonolojik Yolla Sözcük Türetme. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. ISSN: 2198 – 4999, Mannheim – Germany Udes, ss. 1648-1669.

Hazar, M. (2023). Altayistikte Bir Ünsüz Yarılması: *L/# Döngüsü. *JOTS.* 7/1, s.87-101.

Heine, B. (1993). *Auxilaries: Cognitive Forces and Grammaticalization.* Newyork: Oxford University Press.

Heine, B., Kuteva, T. (2004). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press.

Heıne, B., Reh, M. (1984). *Grammaticalisation and Reanalysis in AfricanLanguages.* Hamburg: Buske.

Heine, B., Narrog H. (2010). *Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford University Press.

Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesinde 'Eşzamandalık'. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.* (60), ss. 203-226.

Hopper, P. J. (1991). *On Some Principles of Grammaticalization. Approaches to Grammaticalization*. Elizabeth Closs Traugott and Bernd Heine (eds.). Amsterdam, John Benjamins, 17-35.

Hopper P. J., Traugott E. C. (2000). *Grammaticalization.* Cambridge University Press.

Hunutlu, Ü. (2019). Türk Dilinde Çekim Edatlarının İsim Hâli Tercihleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* 8 (1), 133-158.

Ilgın, İ. (2020). *Eski Türkçede Ok/Ök Enklitiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

Işıklı, M. (2020). *Halaç Türkçesinin Çekim Morfolojisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İlhan, N. (2019). Türkçede Kelimelerin Ekleşmesiyle Ortaya Çıkan Ekler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies.* 751, 49-162.

İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I-II* (Üçüncü baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnayet, A. (1999). Çincedeki Türkçe Kelimeler Üzerine. *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 561-567.

İpek, B. (2008). Türk Dilinde Vasıta Hâli. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 63-97.

İpek, B. (2009a). *Türkçede Pekiştirme Edatları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

İpek, B. (2009b). Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları. *Turkish Studies*. 4/3, 1200-1212.

İshakov, F.G., Pal'mbah, A. A. (1961). *Grammatika Tuvinskgo Yazıka, Fonetika i Morfologiya*. Moskva,

Kadyrova, N. (2016). *Kırgız Türkçesi İle Altay Türkçesinin Tarihsel-Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi (İsim).*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kapdan, H. S. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçakça Zebur Psalter Adlı Eser ile Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn Adlı Eserin Şekil Bilgisi Bakımından Karşılaştırılması.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kara, M. (1995). *Hakas Türkçesinde Fiil.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kara, M. (2005). *Hakas Türkçesinde İsim*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kara, M. (2007). Türkmen Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri,* Ankara: Akçağ Yayınları, 231-290.

Kara, A. (2011). *Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoglu) Metin-Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karahan, L. (2011). Zarf-fiil Eklerinde Genişleme Eğilimi ve -sA(r) Ekinin Yapısı. *Türk Dili Üzerine İncelemeler.* (Hazırlayanlar: Ekrem Arıkoğlu, Dilek Ergönenç Akbaba), Ankara: Akçağ Yayınları, 192-200.

Karahan, L. (2012). Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda *"-n"* Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma. *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı,* 219-236.

Karahan, A. (2014). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Karakaya, İ. (2020). *Leyli Mecnun Metni Esasında Yeni Uygur Türkçesinde Gramer İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî: Gülistân Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kartallıoğlu, Y., Yıldırım, H. (2007a). Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 171-230.

Kartallıoğlu, Y.,Yıldırım, H. (2007b). Türkiye Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 171-230.

Kâşgarlı, M. (2005). *Divanü Lugâti't-Türk* (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş- Metin- Dizin).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.215.

Kaygısız, M. S. (2020). Karakalpak Türklerinin Er Ziyvar Destanı (İnceleme-Metin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Antalya.

Kaymaz, Z. (2007). Türkçede Soru Yapma Şekilleri ve Anlam Özellikleri. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II,* (24-29 Eylül 2000), Ankara: TDK Yayınları, 1025-1047.

Keskin, E. (2017). *Türkçede Birleşik Ekler.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Kılançe, Dane (2016). *Özel Ad İçeren Çuvaş Atasözleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kılıç, N. (2022*). Samed Vurgun'un Eserlerinden Örneklerle Azerbaycan Türkçesinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, Niğde.

Killi, G. (2002). *Hakas Türkçesinin Agızları I-II-III***.** Yayımlanmamıs Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, Ankara.

Kiriş, D. (2019). *Batı Oğuzcada Edat Soylu Sözcükler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Kirişçioğlu, F. (2018). Saha/Yakut Türkçesi. (Editör: Ahmet Buran). *Türk Dilinin Uzak Lehçeleri.* Ankara: Akçağ yayınları, s. 25.

Kocasavaş, Y. (2003). Çağatay Metinlerinde Görülen La Hakkında. *Türk Dünyası Araştırmaları.* 142, 183-188.

Koç, K. ve Doğan, O. (2004). *Kazak Türkçesi grameri.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Kononov, A. N. (1941). *Grammatika Turetskogo Yazıka*. Moskova-Leningrad.

Kononov, A. N. (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka,* Moskva-Leningrad, 314.

Koraş, H. (1998). *Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Korkmaz, Z. (1959). Türkçede -Acak / -Ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 1, 159-170.

Korkmaz, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *TDAY Belleten*, 175–180.

Korkmaz, Z. (1962). Türkçede oḳ/ök Kuvvetlendirme (Intensivum) Edatı Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*. *9*, 13-29.

Korkmaz, Z. ([1987] 1984). "Türkçede -n Zarf-fiil Eki ile -pan/ -pen Eki ve Türemeleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 155-165.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, S.B. (2014). *Kırım Tatar Türkçesinde Kiplik Belirteçleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kotwicz, W. (1953). *Studia nad Językami Ałtajskimi.* Kraków: Nakl Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego.

Kurutaş, G. Y. (2019). *Kayyum Nasıri'nin Derlediği Tatar Masalları (Dil Bilgisi İncelemesi-Yazı Çevirimi-Aktarma-Dizin).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kurylowicz, J. (1965). *The Evolution of Grammatical Categogories.* Diogenes, 13 (51), 55- 71.

Kuznetsov, P. İ. (1995). Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 218-219.

Küçükmehmetoğlu, Ö. (2017). *Başkurt Türkçesi Morfolojisinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, S. 339.

Lehmann, C. (2002). *Thougths on Grammaticalization*. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt (Second revised edition).

Lessing, F. D. (2013). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çeviren: Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Li. Y. S. (1997). Kutadgu Bilig'de Gözden Kaçan İki Sontakı: Körü ve Sayu Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları 7*, 233-260.

Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

Mansuroğlu, M. (1955). Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten.* 3, 59-71.

Mansuroğlu, M. (1958a). Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri. *Jean Deny Armağanı*. (Hazırlayanlar: Janos Eckmann, Agâh Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 171-183.

Mansuroğlu, M. (1958b). *Sultan Veled' in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul.

Meıllet, A. (1912). *L'evolution Des Formes Grammaticales*. Scienta (Rivista di Scienza) 12, No. 26, Reprinted in Meillet 1958: 130-148.

Menges, K. H. (1968). *The Turkic Languages And Peoples.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Mert, A. (2014). *Eski Uygur Türkçesiyle Çaştanı Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Mirzezade, H. (1990). *Azerbaycan Dilinin Tarixi Grammatikası*, Bakü: Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı, 319.

Mutlu, Y. (1948). *Ferhengname-i Sadi Tercümesi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, tez no: 272.

Mutlu, H. K. (2008). *Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Nadelyayev, V. M., Nasilov, D., Tenişev, E. R., Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: NAUK.

Nalbant, M. V. (2002). Üçün ve İçin Edatları Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi. S. 19/2, 87-94.*

Nalbant, M. V. (2004). Türkçe Enklitik Edatı LA. *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, 2157-2173.

Nalbant, M. V. (2008), *Dîvânü Lügâti't-Türk Grameri-I İsim,* İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Nişanyan, S. (2007). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü.* (3. Baskı), İstanbul. [Yenilenmiş ve genişletilmiş şekli: Nişanyan Sözlük. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi] → https://www. nisanyansozluk.com.

Oruç, B. (1994). *Oğuz Grubunda Edatlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Oruzbayeva, B.O. (2000). *Söz kuramı*. Bişkek: Mektep Yayınları.

Oruzbayeva, B. ve Kudaybergenov, S. (Red.) (1964). *Kırgız Tilinin Grammatikası*. Morfologiya, Frunze.

Otyzbay, Z. (2020a). Altay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları*, İstanbul: Kesit Yayınları, 11-73.

Otyzbay, Z. (2020b). Tuva Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.449-501.

Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öner, M. (1999). Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi. *Türk Dili*. 565, 16.

Öner, M. (2003). Edatların "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1999* / I-II, 147-157.

Öner, M. (2007). Tatar Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Öner, M. (2018). Türkçede Eş Sesli Son Çekim Edatı Bile ve Kuvvetlendirme Edatı Bile. *Dil Araştırmaları*, 23, 7-21.

Önler, Z. (1996). Türkçede -lA Zarf Eki. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Ankara: Türk Dil Kurumu 632, 9-15.

Önler, Z. (2012). Türkiye Türkçesinde Ad Durumu Kategorisi. *Türkoloji Sempozyumu Bildirileri.* 20-22 Ekim- 2011, Adana, 706-710.

Özakdağ, N. (2020). Gagavuz Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, 245-289.

Özdarendeli, N. (2005). Türk Dilinde Geçmiş Zaman. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7, 73-108.

Özdemir, E. (2009). +maç/+ meç Eki. *Türk Dili Dergisi.* 239, 382-383.

Özek, F. (2012). Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri. *Turkish Studies*. 7, 1751-1765.

Özek, F. ve Sağlam, B. (2014). +DAn Çıkma Hali Ekinin Vasıta ve Bulunma Hali İşlevi Üzerine. *Fırat Üniversiyesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2, 13-18.

Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, N. (2001). Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme. *İlmi Araştırmalar*, 12, 153-165.

Özkan, N. (2007). Gagavuz Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları, s.81.

Özşahin, M. (2020). Başkurt Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, 73-149.

Öztürk, R. vd. (1993). Azerbaycan Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun*). Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* 5 Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Öztürk, R. (2005). *Özbek Türkçesi El Kitabı.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Öztürk, R. (2007). Özbek Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 291-354.

Öztürk, R. (2014). *Köktürkçe El Kitabı.* Konya: Palet Yayınları.

Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Öztürk, S. (2007). *Ehet Turdi, "Ay Yamguri" (Metin- İnceli- Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Pekacar, Ç. vd. (2003). Kumuk Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi.* 20. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Pekacar, Ç. (2007). Kumuk Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Potseluyevskiy, A. P. (1948). *K Voprosu o Proisĥojdenii Formı Nastoyaşçego Vremeni v Tyurkiskih Yazıkah Yugo-Zapadnoy Gruppı*. Aşhab. gos. ped. in-t im. M. Gorkogo. Zaoçn. Otd-niye, 27.

Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft*. Formenlehre. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.

Räsänen, M.(1957). *Materialienzur Lautgeschichte der Türkischen Sprachem*, Helsinki.

Räsänen, M.(1969). *Versuch Eines Etymologıschen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Suomalaıs-Ugrılaınen Seura.

Róna-Tas, A. (1999). Chuvash and Historical Morphology, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,* 52 (1), 1-15

Rzazade, V. (2020). *Azerbaycan Türkçesinde Kiplik*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sağır, B. (2015). *Özbek Türkçesinde Enklitikler.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazi Üniversitesi, Ankara.

Salan, E. (2014). Türkçede Bir Gramerleşme Örneği: -Soñ < Soñ. *Dil Araştırmaları.* 14, 97-117.

Sağlam, M. S. (2020). Yakut Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, 449-501.

Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

Sarı, M. (2010). Karışık Dilli Eserlerde Kelime>Enklitik>Ek Sürecinde Bir Biçim Birimi: -dAvUK / -dAyUK. *Turkish Studies*. 5/1, 594- 615.

Sarıkaya, M. (2009). Teklik İkinci Kişi Emir Çekimlerinin Anadolu ve Azerbaycan Ağızlarındaki Değişik Örnekleri Üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 25, 145-157.

Sat, Ş. Ç (1987). Tıva Dialektologiya*, Tıvanıŋ Nom Ündürer Çeri*. Kızıl.

Serebrennikov, B. A. ve Gadjiyeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri.* (Çeviren: Tevfik Hacıyev- Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sertkaya, O. F. (1988). Bolsunġıl Ţep Ţediler. *Uluslar Arası Türk Dili Kongresi.* 26 Eylül - 3 Ekim 1988, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 135-142.

Sertkaya, O. F. (1989). -an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* [1994], 335-352.

Sevim, S. (2003). *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaksının Karşılaştırılması.* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasnıye)*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Yazıkoznaniya, İzdatel'stvo 'Nauka'.

Sevortyan, E.V. (1978). *Etimologiçeskiy Slovar Tyurskix Yazıkov*. Obşçetyurkskiye İmejytyurskiye Osnovı Na Bukvu "B". Moskova, 151.

Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, 367-411.

Starostin, S. A., Dybo, A. V. ve Mudrak, O. A. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages* (Vol. I-II). Leiden: Brill.

Şçerbak, A. M. (1987). *Oçerki Po Sravnitel'noy Morfologii Tyurkskix Yazıkov* (Nareçie, Slujebnie Çasti Reçi, İzobrazitel'nıa Slova). Leningrad: İzd. Nauka, 80-81.

Şçerbak, A. M. (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil).* (Çeviren: Yakup Karasoy, Naile Hacızade, Mevlüt Gülmez). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı, Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat.

Tamir, F. (2007). Kazak Türkçesi. (Editör: Ahmet BicanErcilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 429-480.

Tanrıverdi, A. (2017). *Azərbaycan Dilinin Tarixi Qrammatikası*. Bakı.

Taş, İ. (2021*). Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde İyelik ve Hâl Ekleriyle Birleşen Çekim Edatlarının İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Tavkul, U. (2007). Karaçay- Balkar Türkçesi. (Editör: Ahmet BicanErcilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 883-938.

Tekin, Ş. (1974). 1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olga-Bolga' Sorunu. *TDAYB*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (1976). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 142-192.

Tekin, Ş. (1990), Türkçede -mA olumsuzluk eki ile -dık+ eki nereden geliyor? *Tarih ve Toplum*. Şubat 1990, 13/74, 14-17.

Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, . II, 69-119.

Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Kökeni*. Ankara.

Tekin, T. (1954). -ısar Ekinin Türeyişi. *Türk Dili*. III/32, 53-455.

Tekin, T. (1963). On Kök Turkıc Büntägı. *Central Asiatic Journal*. 8/3, 196-198.

Tekin, T. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri.* İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.

Tekin, T. (2010). -mAtI(n) Gerundiumu Üzerine. (Çeviren: Ümit Özgür Demirci). Dil Araştırmaları, 6, 202-215.

Tekin, T. (2013). On The Origin Of the Turkic Genitive Suffix. *Makaleler 1, Altayistik*, Ankara: Türk Dili Kurumları Yayınları, 202-215.

Temiralieva, G. (2001). *Kırgız Türkçesinde Bağlama Edatları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tenişev, E. R. (1988). *Sravnitel'no-istoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov (Morfologiya)*. Moskva: Nauka.

Teres, E. (2013). İli Salır Türkçesinde Yapım Ekleri. *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6/24, 332-347.

Tiken, K. (2020), *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar ve Zarf – Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu 837.

Tikence, S. B. (2019). *Çağatay Türkçesinde Söz Dizimi (Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfü'l Mülûk Hikâyesi, Mecâlisü'n-Nefâyis ve Tezkire-İ Evliyâ'nın Çağatay Türkçesi Çevirisi Örneğinde).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Timurtaş, F. K. (1972). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Timurtaş, F. K. (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 331-368.

Timurtaş, F. K. (1980). *Şeyhi ve Hüsrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin*). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Tokat, F. (2020). Tezkire-i Şeyh Safî'deki -A èr- Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi. *Bilig*. 93, 137-148.

Topaloğu, A. (1976). *Muhammed bin Hamza, 15. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kuran Tercümesi.* İstanbul.

Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Toparlı, R., Argunşah, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Töre, M. (2021). *Türkmencenin Türetim Morfolojisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara.

Trask, R. L. (1996). *Historical Linguistics*. London, New York, Sydney, Auckland: Amold.

Tulum, M. (1993). -La/-Le Ekine Dair. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVI, 157-164.

Türk, V. (1996). Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*. 44, 291-340.

Türk, A.N. (2022). *Son Dönem Çağatay Türkçesi Eserlerinden Ḳur'a Nām Fāl-İ Kelāmu'llāh-I Şerīf Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.

Ubryatova, E. İ. (1972). Kratkiy Grammatiçeskiy Oçerk Yakutskogo Yazıka. (P. A. Sleptsov) *Yakutsko-Russkiy Slovar*. Moskva: İzdatelstovo Sovetskaya Entsiklopediya, 571-606.

Uygur, C. V. (2007). Karakalpak Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 543-622.

Uygur, S. (2007). -(y)IsAr Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine. *Turkısh Studies İnternational Periodical For the Languages, Literature History of Turkish or Turkıc,* 2/4.

Ünal, Ö. (2021). *Özbek Yazar O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" Adlı Romanı (İnceleme-Çeviri Yazı-Sözlük-Kiril Harfli Metin).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye.

Üstüner, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Multılıngual Yabancı Dil Yayınları.

Yavuz, E. (2018). Kazak Türkçesinde Yan Cümleler (Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

Yıldırım, A. (2020). Eski Türk Yazıtlarından Çağdaş Türk Lehçelerine "Tapa" Edatı. *Rumeli' de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi.* 19, 265-278.

Yıldırım, F. (2009). Anadolu Ağızlarında Sınırlama Gösteren Yapılar. *Türk Dilleri Araştırmaları.* 19, 185-221.

Yıldız, H. (2015). *Eski Türkçe İle Yakutçanın Sözvarlığının Ünlüyle Başlayan Sözcükler Bakımından Karşılaştırılması.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, E. (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji.* Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Yüksel, Z. (2007). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 811-882.

Zengin, A. (2016). Orhun Türkçesinde Çekim Edatları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* 53 (2015-2), 111-136.

Zeynalov, F. (1969). *Müasır Türk Dillerinde Kömekçi Nitg Hisseleri.* Bakü.

Zeynalov, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. (Aktaran: Yusuf Gedikli). İstanbul: Cem Yayınevi.

ÖRNEKLERİN ALINDIĞI KİTAPLAR İLE SİTELER

Eski Türkçe

AÇY : Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

AH : Arat, R.R. (1992). *Atabetü'l-Hakayık*. İstanbul.

AY : Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk* (Giriş- Metin- Dizin). Ankara.

BK D : Bilge Kağan Doğu. Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

BK K : Bilge Kağan Kuzey. Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

ÇBM : Mert, A. (2014). *Eski Uygur Türkçesiyle Çaştanı Bey Masalı (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

DAS : Elmalı, M. (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

DLT : Atalay, B. (1985). *Divanu Lügatit't- Türk, Cilt, I,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KB : Arat, Reşit Rahmeti (1994). *Kutadgu Bilig II (Çeviri).* Türk Dil Kurumu Basımevi: Ankara.

KT D : Kül Tigin Doğu. Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

MÇ : Moyun Çor

OK : Bang, W., Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

T : Tonyukuk. Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.

U IV-A : Müller, F. W. K. ve Gabain, A. V. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi (Uigurica IV-A*. (Çeviren: S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi. Aktaran: Ilgın, İ. (2020*). Eski Türkçede Ok/Ök Enklitiği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

U IV-B/C/D : Müller, F. W. K. ve Gabain, A. V. (1946). *Uygurca Üç Hikâye (Uigurica IV-B, C, D).* (Çeviren: S. Himran). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi. Aktaran: Ilgın, İ. (2020*). Eski Türkçede Ok/Ök Enklitiği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.

Orta Türkçe

ADD : Özmen, M.(2017). *Ahmed-i Dâî Divanı.* Aktaran: Taş, İ. (2021*). Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde İyelik ve Hâl Ekleriyle Birleşen Çekim Edatlarının İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

BN : Babür-name. Beveridge, A. (1905). *The Babar-Name*. London-Leyden. Aktaran: Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı.* (Çev.: Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları

BH : Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-hadâik fî mev'izati'l-halâik*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

BH 2 : Bahrül Hakayık.

Ç : Çarhname.

CC : Codex Cumanicus. Grönbech, K. (1922). *Kuman Lehçesi Sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. (Çev.: Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

DK : Ergin, M. (1986). *Dede Korkut Kitabı (Metin-Sözlük).* İstanbul: Ebru Yayınları.

FS : Mutlu, Y. (1948). *Ferhengname-i Sadi Tercümesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkiyat Enstitüsü.

GD : *Gedāi Dīvānı,* El yazması, Bibliothéque Nationale, Suppl, yutc 981, s. 96b-161b. Blochet, II, s. 117.

GT : Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî: Gülistân Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

H : Ḥāmidī. Ertaylan, İ. H. (1949). *Külliyyāt-ı Dīvān-ı Mevlānā Ḥāmidī.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

HN : Timurtaş, F. K. (2021). *Şeyhî'nin Har-nâme'si*. s.1. Aktaran: Taş, İ. (2021*). Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde İyelik ve Hâl Ekleriyle Birleşen Çekim Edatlarının İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

HŞ : Hüsrev ü Şirin. Demirci, Ü. Ö. (2021). *Kutb' un Hüsrev ü Şirin'i.* İstanbul: Kesit Yayınları.

İMS : İrşādü'l-Mülūk ve's-Selātįn; Aktaran: Aydoğdu, Ö. (2007). *Türk Dilinde Mastarlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

KE : Ata, A. (1997). *Kısasü'l- Enbiya.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

LD : Lütfi Divan. Ertaylan, İ. H. (1960). *Lūtfî Divanı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

M : Aşçı, U. D. (2012). *Mūsā-nāme*. Konya: Palet Yayınları.

MM : Toparlı, R., Argunşah, A. (2008), *Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

ME : Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

MS : Maytrısimit. Aktaran: Aydoğdu, Ö. (2007). *Türk Dilinde Mastarlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

NF : Nehcü'l Feradis. Ata, A. (1998). *Nehcü'l Feradis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SAKT : Satır Arası Kuran Tercümesi. Topaloğu, A. (1976). *Muhammed bin Hamza, 15. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kuran Tercümesi.* İstanbul. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40

SD : Sekkākī, Dīvān. Eraslan, K. (1999). *Mevlana Sekkaki Divanı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SH : Sıfatü'l Haremeyn. Aktaran: Aydoğdu, Ö. (2007). *Türk Dilinde Mastarlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

SN : Süheyl ü Nevbahar. Çağatay, S. (1977). *Türk Lehçeleri Örnekleri I.* Ankara: DTCF. Yayınları.

SV : Sultan Veled. Mansuroğlu, M. (1958). *Sultan Veled' in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul.

ŞD : Şeybani Han, Divan. Aktaran: Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı.* (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları

TSM : Telli Sazlar Münazarası. Bodrogligeti, A. J. E. (2007). *Orta Asya Türk Hicvinin Bir Şaheseri: Ahmedî'nin Telli Sazların Münâzarası. (*Çev.: Ayşe Gül Sertkaya). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 2006, C. XXXV Ayrı Baskı.

YE :Yunus Emre. Timurtaş, F. K. (1972). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

YZ : Yusuf ve Zeliha. Dilçin, D. (1946). *Yusuf ve Zeliha.* İstanbul. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40

Uzak Lehçeler

Çuvaş Türkçesi

AŞŞ : Mişşi, Y. (2007). *Altir Şiltir Şuti*. Şupaşkar: Çivaş Kineke İzdate'lstvi. Aktaran: Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 201.

ÇHS : Sidorova, Y.S. (1973). *Çĭvaş Halĭl Sĭmahlĭhĕ*. Çeboksarı: Çuvaşskoe Knijnoe İzdate'lstvo. Aktaran: Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.149-245.

ÇS : Mişşi, Ş. (1920). *Çivaş Simahi*. Aktaran: Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.149-245.

HS : Gennadiy Fedorovich Yumart (Trofimov) (2003). *Halĭh Sĭmahlĭhĕ*. Şupaşkar: Çĭvaş Kĭneke İzdate'lstvi. Aktaran: Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.149-245.

S : Artemyev, A. S. (1916). *Salampi.* Şupaşkar: Çıvaş Gosudarstvo, datelstvi, s.3. Aktaran: Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.149-245.

SA : Agakov, L. Y. (2002. *Saltak Açisem: Poveşpe Kalav*. Supaşkar, s. 255. Aktaran: Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.149-245.

TDS : Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

TK : Mikulayi, İ. (1953). *Tĭvatĭ Kun*. Şupaşkar: Çĭvaş Gosudarstvo İzdatelstvi, s.6-7. Aktaran: Güzel, S. (2020). Çuvaş Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.149-245.

Yakut (Saha) Türkçesi

ET :http://www.kyym.ru/index.php/aiumnu/julga/10436-2013-10-30-07-37-47 (E.T.04.04.2016)

GSYLY : İnstitut Yazıka(1982). *Lieraturı i İstorii Yakutskogo Filiala SO AN SSSR*. Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

İÖ : Aprodmov, A. D. (2004*). İçileex Ötöx*. Yakutsk, c.5; Aktaran: Sağlam, M. S. (2020). Yakut Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.456.

O : V. V. İllarionov (2011). *Olonho-* Inıah- Onuokay, Dbokuuskay, s.47. Aktaran: Sağlam, M. S. (2020). Yakut Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.449-501.

ST : Danilov, İ. (1988). *Sırdık Taas.* Yakutsk, s.18-19. Aktaran: *Sağlam*, M. S. (2020). Yakut Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.449-501.

TDS : Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

TDUL : Kirişçioğlu, F. (2018). Saha (Yakut) Türkçesi. (Editör: Ahmet Buran). *Türk Dilinin Uzak Lehçeleri,* Ankara: Akçağ yayınları, s. 25.

Halaç Türkçesi

FTC : Doerfer, G. ve Tezcan S. (1994). *Folklore-Texte der Chaladsch*, Wiesbaden. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

HSKH :Cemrasi, A. A. (2015). *Hz. Süleyman'la Karınça Hakayeti (Süleyman Şah ve Karışka)*. Azerbaycan ve Halaç Türkçesinde Nağıl, Kişisel Yayım, Tahran. Aktaran: Gökdağ, B. A. (2012). *Halaç Türkçesi Metinleri, Qarşu Baluqqa Selam*, Ankara: Vizyon Yayınevi, s.33.

HTÇM :Işıklı, M. (2021). *Halaç Türkçesinde Çekim Morfolojisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 363.

HTM :Gökdağ, B. A. (2012). *Halaç Türkçesi Metinleri*. Qarşu Baluqqa Selam, Ankara: Vizyon Yayınevi, s.33.

Güneydoğu/ Karluk Grubu Lehçeleri

Uygur Türkçesi

AY : Öztürk, S. (2007). *Ehet Turdi, "Ay Yamguri" (Metin- İnceli- Dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s.185.

EGHH: Tatlı, İ. (2011). *En Güzel Hayvan Hikâyeleri.* İstanbul, s.6. Aktaran: Sağlam, M. S. ve N. Biray (2020). Yakut Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.602.

İZ : ÖTKÜR A. (1985). *İz.* Şincaŋ Xelq Neşriyati, Ürümçi. Aktaran: Naseem, M. H. (2016). *Çağatay, Özbek Ve Yeni Uygur Türkçelerinde Fiil İşletimi*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa, s. 349.

OK : İbrahimov, M. vd. (1988). *Okış Kitabı*. Taşkent. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

ÖTD : Gulamov, A. vd. (1988*). Özbek Tili Dersliği*. Taşkent. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40

ŞTT : Buğra, Mehmet Emin (1940). Şa*rki Türkistan Tarihi.* Keşmir, s. 154. Aktaran: Çağatay, S. (1972). *Türk lehçeleri örnekleri 2*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. s. 52

TU : Emet, E. ve Eruygur, A. (2010). *Temel Uygurca*. Teklimakan Neşriyatı, İstanbul, s.148. Aktaran; Biray, N. ve Sağlam, S. (2020). Uygur Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

UAD : Beilikezi, S. (2011). *Uygur Atasözleri ve Deyimler B,P,T,C Maddeleri (Metin-Çeviri-Aktarma)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

UED : Waterson, N. (1980). *Uzbek English Dictionary*. New York. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

UHD: Emet, E. (1992). *Uygur Halk Destanları (Giriş-Metin- Çeviri- Sözlük*). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 164. Aktaran; Biray, N. ve Sağlam, S. (2020). Uygur Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

UHTK : Alıma, Y. (2016). *Uygur Yazar Uçkuncan Ömer'in "Uygur Ḫelḳ Tariḫi Ḳoşaḳliri" Adlı Eserinin Türkiye Türkçesine Aktarımı ve Eserdeki İkilemelerin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, s. 572.

Özbek Türkçesi

ABQ : Ünal, Ö. (2021). *Yazar Olmas Umarbekov'un "Ådam Bolii Qiyin" Adlı Romanı.* (İnceleme- Çeviri Yazı- Sözlük- Kiril Harfli Metin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye, s. 546.

E : Vahidov, E. (1991). *Ortada Bigane Yok, Gazeller*. Taşkent. Aktaran: Öztürk, R. (2007). Özbek Türkçesi. (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 291-354.

KK : Çolpan, A.S. (1936). *Kecha ve Kündüz*. Taşkent: Şark Nashriyoti. Aktaran: Sağır, B. (2015). *Özbek Türkçesinde Enklitikler.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazi Üniversitesi. Ankara. s. 176.

KKÇ : Öktem, A. (1990). *Kuzde Kulgen Çiçekler*. Taşkent: Edebiyat ve Sanat Cemiyeti, s.22. Aktaran: Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

KT : Muhammedov, A. (1988). *Kadimgi Taşkent*. Taşkent: Özbekistan SSR Fen Neşriyatı. s.7. Aktaran: Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.426.

KTLG : *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri* [Komisyon, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-I Fiil (Basit Çekim), 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2013.] Aktaran: Naseem, M. H. (2016). *Çağatay, Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde Fiil İşletimi.* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa. s. 349.

L : Razzakov H., Şamaksudov Ş. ve Şarahmatov Ş. (1965). *Latifalar. (Özbek Halk İcadı).* Taşkent: Badiiy Adabiyat Naşriyatı, s.11. Aktaran: Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

MBK : İmamov, K. (1994). *Ming Bir Külgü.* Taşkent: Taşkent Fan Naşriyatı. Aktaran: Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.441.

ÖK : Qodiriy Abdulla, Ötkän Kunlär. Aktaran: Naseem, M. H. (2016). *Çağatay, Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde Fiil İşletimi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa, s. 349.

ÖHKÇ **:** Askerov A. ve Alimova A. (2004). *Özbek Halkının Kelib Çıkışı: İlmiy-Metodologik Levhalar, Etnogenetik ve Etnik Tarihi.* Taşkent: Fan Neşriyatı, s.5. Aktaran: Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.430.

ÖTD 5-6 :Gulamov, A. vd. (1988). *Özbek Tili Dersligi.* Taşkent. Aktaran: Li, Y. S. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

S : Mätyaḳubava, G. (2018). *Säylänmä.* Näşriyat-Mätbaaa İcadiy Üyi, Taşkent. Aktaran: Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

ÖYÖ : Akçair, E. (2010). *Özbek Yazar Ötkür Hâġimov'dan Seçme Hikayeler "Men, Buvöm Vö Röngli Televizar", "Özbek İġi", "Kızıl Karga"* (İnceleme, Metin, Aktarı, Dizin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 250.

UKK : *Uyku Kelmez Keceler*, Taşkent: Şark Neşriyat Matbası, s.3. Aktaran: Solmaz, E. (2020). Özbek Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

URS : Akabirov, S. F. vd. (1959). *Uzbeksko-Russkiy Slovar*. Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

Kuzeydoğu Grubu Lehçeleri

Altay Türkçesi

AA : Ukaçina, K.E. (1993). *Altay Alkıştar,* 92. Ak Çeçek, Gorno-Altaysk. Aktaran: Otyzbay, Z. (2020). Altay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.11-73.

AHM : Duralı, N. (2016). "*Altay Halk Masalları" Eseri ve Altay Türkçesinde İsim Kategorisi* (İnceleme- Metin- Transkripsiyon- İsim İndeksi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Manisa, s. 326.

AK : Kokışev, L. (1980). *Altaydıŋ Kıstarı*, Gorno-Altaysk, s. 366-382. Aktaran: Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 244.

AL : Çoçkina, M.P. (2016). *Altay Literatura.* (Ed.: Çandıyevai E.D.) 6 Klass, Gorno-Altaysk, s.102-103. Aktaran: Otyzbay, Z. (2020). Altay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.22

AMD : Çoklu, C. (2020). *Altay Masalları'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, s. 2777.

AT : Belyakova, F.D., Piyantinova, K. K. ve Sabina, N. N. (2015). *Altay Til.* 4 Klass, Gorno-Altaysk, s. 15. Aktaran: Otyzbay, Z. (2020). Altay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.15.

EAJ : Torbokov, T. (1994). *Er Altay Jurnalı*. Aktaran: Otyzbay, Z. (2020). Altay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.47

IEİ :Tanıspay, Ş. (1986). *Irıs Ekelgen İjemci*. Gorno-Altaysk. Aktaran: Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 244.

J : Kudirmekov, B. (1994). *Jurnal, El Altay, Ketken Kuş*, s.115. Aktaran: Otyzbay, Z. (2020). Altay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.58.

KAÜS : Adarov, A. (2005). *Kudaylık Altay, Ürgülji Süüş.* Gorno-Altaysk, s.160. Aktaran: Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 244.

M : Munduzak (2013). *Çunijekov, Çalçık*. Gorno-Altaysk, s.59. Aktaran: Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 244.

TBK : Kainçin, Ç. (2006). *Tuular Baştay Kıygı*, Gorno-Altaysk, s. 185. Aktaran: Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 244.

TDS : Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

TU : Kokışev, L. (2016). *Tuulardıŋ Uulı*, Gorno-Altaysk, s.155. Aktaran: Elcan, A. (2016). *Altay Türkçesi İle Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Ses ve Şekil Bilgisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan, s. 244.

Hakas Türkçesi

A : İliç, Ç. S. (1994). *Ah Üüs Hazında*. Ağban, s. 163-173. Aktaran: Arıkoğlu, E. (2003). Hakas Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. 25. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ÇN : Troyakov, P.A. (1964). *Çis Nayka*, Hakas Nımahtarı, Abakan, s.62. Aktaran: Arıkoğlu, E. (2003). Hakas Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. 25. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

HDAC: Şahin, E. (2007). *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin*), İstanbul. s. 55. Aktaran: Şahin, E. (2009). *Tatar Türkçesinde Uk / Ük Kuvvetlendirme Edatı. Türk Dünyası Araştırmaları.* S.180, s. 1-12.

HKD : Aktaş, E. (2007). *Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba* (İnceleme-Metin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir, s. 545.

HRS : Baskakov, N.A. vd. (1953). *Hakas-sko-russkiy Slovar*. Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

HT : Pataçakova, D.F. vd. (1988). *Hakas Tili*. Abakan. Aktaran: Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

HTİ : Kara, M. (2005). *Hakas Türkçesinde İsim*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. s.858.

IA :Domojakov, N.G. (1960). *Irahhı Aalda.* Abakan. Aktaran: Aktaş, E. (2020). Hakas Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.382.

KNH : Sagalakova, E.M.; Sazanakova, Z.İ ve Kazagaşeva, G.A. (1988). *Klassta Nimes Hığırığ* 6, Ağban, s. 81-83. Aktaran: Arıkoğlu, E. (2003). Hakas Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. 25. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ö : Topanov, A. M. (1991). *Ökis. Hakas Literaturaz*ı. Ağban. ss. 89. Aktaran: Aktaş, E. (2020). Hakas Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.382.

ÖP : İvanoviç, A. K. (1982). *Öörlig Püürler*, Hızıl Çazı, Abakan, s. 249-277. Aktaran: Arıkoğlu, E. (2003). Hakas Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. 25. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

RHS : Çankov, D. İ. (ed.) (1961). *Russko-hakasskiy Slovar.* Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

TöSö : Sagalakova, Y. (1988). *Töreen Sös*. Abakan. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

XÖ : Topoev, İ. *Xonaltax Ödik*. Aktaran: Kara, M. (2005). *Hakas Türkçesinde İsim.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. s.858.

XTA : Aktaran: Kara, M. (2005). Hakas Türkçesinde İsim. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara. s.858.

Tuva Türkçesi

AN : Ş. Kyunzegeş, Stephan Sarıg-ool, Aŋgır-ooldуŋ Toojuzu ve Tıvanıŋ Yu (2008). *Attıg Nom Ündürer Çeri*. Kızıl, Aktaran: Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 625.

Ç : Oorjak, M. A. (2004*). Çamzırın,* Tıva Töreen Çogaal. Kızıl, s.96-98. Aktaran: Otyzbay, Z. (2020). Tuva Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.449-501.

ÇA : Samdan, Z. (2004). *Çılbıga Aynı Kançap Sırıpkanıl*?, TNÜÇ, Kızıl. Aktaran: Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 625.

ÇTLM II :Otyzbay, Z. (2020). Tuva Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.449-501.

ÇU : Lopsan, M. K. (2000). *Çitken Urug.* TNÜÇ, Kızıl. Aktaran: Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 625.

DK : Okan-ool N. (1991). *Daybın Keskindiz.* TNÜÇ, Kızıl, 1991. Aktaran: Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 625.

IB : Kızıl-Enik K. (1965). *Irjım Buluŋ*, TNÜÇ, Kızıl. Aktaran: Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 625.

GTT : Gündoğdu, V. K. (2012). *Günümüz Tuva Türkçesi (Giriş-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir. S. 672.

TTÇ : Oorjak, M. A., Çamzırın, L. H. (2014). *Tıva Töreen Çogaal* 7 Klas. S. 89-91, Kızıl.

TvRS :Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinsko- Russkiy Slovar*. Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

TvD 6/7 : Biçe-Ool, M. D. ve D. A. Monguş (1989). *Tıva Dil*. Kızıl. Aktaran: Li, Y. S. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

UU-K : Kızıl-Enik K. (2002). *Uygu Çok Ulug-Hem*. Kızıl Tom, TNÜÇ, Kızıl. Aktaran: Tosun, İ. (2011). *Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 625.

Kuzeybatı/ Kıpçak Grubu Lehçeleri

Tatar Türkçesi

ÇTLM-II : Baytok, A. (2020). Kazan Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.67.

G :Beşirov, G. (2000). *Gıybret.* Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. Aktaran: Şahin, E. (2009). Tatar Türkçesinde Uk / Ük Kuvvetlendirme Edatı. *Türk Dünyası Araştırmaları.* S.180, s. 1-12.

Gİ : Musin, F. M., Z.N. Hebibullina ve E. M. Zakircanov (1996). *Gayaz İshaqıy*. Tatar Edebiyatı, Kazan, s.15-17. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kazan Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.67.

İQ : Miftahov B. M., H. Y. Minneğulov ve N. N. Sadriyev (1992). *İsemde Qalğannar*. Tuğan Tel Kitabı 5, (red. B.M.Miftahov). Kazan, ss. 18-23. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kazan Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.67.

KD : Kuvvetli, C. (2021). *Kazan-Tatar Türkçesine Çevrilmiş Kelile ve Dimne Üzerine Dil İncelemesi* (İnceleme-Metin-Dizinler). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, s. 692.

NÖ : Saryan, H. ve Noktalı Ö. (1990). *Noktalı Öter*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. Aktaran: Şahin, E. (2009). Tatar Türkçesinde Uk / Ük Kuvvetlendirme Edatı. *Türk Dünyası Araştırmaları.* S.180, s. 1-12.

STU : Fettah, N. (1991). *Sızgıra Torgan Uklar*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı. Aktaran: Şahin, E. (2009). Tatar Türkçesinde Uk / Ük Kuvvetlendirme Edatı. *Türk Dünyası Araştırmaları.* S.180, s. 1-12

TRS : Kazanskiy İnstitut Yazıka (1966). *Tatarsko-russkiy Slovar*. Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

TTG : Hismatullin, H. ve Ş. Saykin (1957). *Tatar Tili Grammatikası*, Kazan. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

QQ : Ğalimcan, İ. (1924). *Qazak Qızı.* Moskva, s.49-50. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kazan Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.67.

XA : Urmançiyev, F. *Xalık Avazı.* Kazan. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

XNM : Velitova, N. (1992). *Xuca Nasretdin Mezeklere*. Kazan. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

Kazak Türkçesi

ABŞ : A. Şaripov ve S. Dawitov (2003). *Ahmet Baytursınov Şığarmaları.* Aktaran: Sevim, S. (2003). *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaksının Karşılaştırılması.* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, s. 203.

AT : Toktorbayeva, A. (2019*). Saken Seyfullin'in 'Asav Tulpar' Adlı Şiir Kitabı Üzerinde Kazakça Dil İncelemesi* (Giriş-Metinler-Dizin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 503.

ATG : Gasımzade, H. (1985). *Atalar Sözü.* İstanbul. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

BKT : Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi.* Ankara: TDK Yayınları.

ÇTLM-I : Biray, N. (2020). Kazak Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.576.

ÇTYD-III : Buran, A. ve Alkaya, E. (2019). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3*, Ankara: Akçay Yayınları.

MÄ : Tamir, F. ve Arıcan, H. (2003). *Muhtar Äwezov Seçilmiş Hikayeler.* Aktaran: Sevim, S. (2003). *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaksının Karşılaştırılması.* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, s. 203.

QÄ : Qazaqstan Republikasınıñ Ulttıq Ğılım Akedemiyası. *Qazaq Ädebiyeti*. Aktaran: Sevim, S. (2003). *Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaksının Karşılaştırılması.* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, s. 203.

QT-M : Axanov, K. ve Ayğabılov, A. (1989). Qazaq Tili- Morfologiya. Aktaran: Biray, N. (2008). Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine: gana, qana, tek, -aq. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. S.4, S. 48-83.

Kırgız Türkçesi

ACM : Kebekova, B. ve Tokombayeva, A. (1975). *Apendi Cigitter Menen*. Kırgız El Comoktoru, Frunze, s.238-238. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.150.

AG : Çelik, Ü. (1988). *Kırgızca Bir Hikâye: Astra Gülü* (Metin- Çeviri- Dizin). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

BÜ : Amantur, A. (2011). *Boz Üy*. Önör, Bişkek. s.1. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.188.

CM : Kebekova B. ve Tokombayeva A. (1975). *Canek Mergen*. Kırgız El Comoktoru, (red. C. Taştemirov, S. Bayhodcoyev, S.Zakirov, S. Musayev). Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu, Frunze: Mektep Basması, s.62-64. Aktaran:

Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.185.

ÇTLM-II : Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.185.

HO : Toktonaliyev, C. (2005). *Han Ormon.* C1. Akıl Basması, s.5. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.185.

IK : Kebekova B. ve Tokombayeva A. (1975). *Isık- Köl.* Kırgız El Comoktoru. (red. C. Taştemirov, S. Bayhodcoyev, S.Zakirov, S. Musayev). Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu, Frunze: Mektep Basması, s.250-251. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.185.

K1 : Kıdırov A., D. Sulaymanov (1976). *Kekilik*. Keleçektin Eeleri, Frunze: Mektep Basması, s. 30-31. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.185.

K2 : Saatov C. (1990). *Kıyğak*. Frunze: Ak Dil, ss. 181-186. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.185.

KA : Aytmatov, C. (1993). *Kader Ağı.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

KPA : Dooronbek, S. (2000). *Kırgız Poeziyasının Antologiyası*. Bişkek: Tom, s.60-61. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.195.

KTŞB : Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

KTTS : Qalenderov, M. (1982). *Qaraqalpaq Tilinin Tüsindirme Sözligi.* Nökis. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

Q : Tınıstanuulu, K. (1928). *Qozubay.* Ene- Tilibiz, Kırgıztan Memleket Baması, s. 1. Aktaran: Baytok, A. (2020). Kırgız Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.129.

Başkurt Türkçesi

BETT : İşbirzin, E. F., Gelevetdinov, İ. G. ve Halikova, R. H. (1993). *Başkort Ezebi Telenen Tarihi*. Öfö. Aktaran: Özşahin, M. (2020). Başkurt Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.73-149.

BMBTSG : Milci, E. Ç. (2006). *Başkurt Masalları ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları* (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin- Çeviri- Metin- Dizin). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. s. 436.

BT : Ğellemov, J. F., Keyekbayev, X. S. ve Feritov, X. S. (1988). *Başqort Télé 5-6.* Öfö. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.*

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

BTMİ: Küçükmehmetoğlu, Ö. (2017). *Başkurt Türkçesi Morfolojisinin İncelenmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 339.

ÇTLM-I *:* Özşahin, M. (2020). Başkurt Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.73-149.

Ş :İskenderia, T. (2013). *Şiğriet*. Ağizel Jurnalı. Ütü. Aktaran: Küçükmehmetoğlu, Ö. (2017). *Başkurt Türkçesi Morfolojisinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, S. 339.

KX : Xäbibullin, M. (2005). *Qubrat Xan*. Ufa. Aktaran: Aydıner, M. (2014). *Başkurt Türkçesinde Edatlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, S. 287.

TDS : Li, Y. S. (2002). *Türk Dilinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

Nogay Türkçesi

A : Abdulcalilov, F. (1957). *Asantay.* Karaçayevo- Çerkesskoe Knicnoe İzdatelstvo. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

AMS : Bulatuqova, Y. (1993). *Atam Men Söylesüw*. Ayqasqan Yollar, Çerkessk. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

BT : Qulunçaqova, B. (1979). *Boz Torğay*. Tuwğan Yerim, Mahaçkala. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

K : Qapayev, İ. (1979). *Kerawız. Yaşaw Soqpagları*. Çerkessk. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

KT : Qurmanseyitova, A. (1996). *Kitap Tarıyhınnan*. Bayterektiñ Baylığı, Çerkessk, s. 71-71. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

NTG : Güllüdağ, N. (1998). *Nogay Türkçesi Grameri*. Basılmamış Yüksek Lisans tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

NÜQ : Qapayev, S. (1995). *Noğay Üydiñ Qoramtası*. Noğaydıñ Üyi. Çerkessk. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

NKM :Kereytov, R. (1992). *Nawruz Keldi, Mubarek*. Bulaq 1-4 Klasslar Üşin, Çerkessk, s.148-151. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

NL :Sultanbekova, M. K. ve Kurmangulova, Ş. A. (1977). *Nogay Literaturası 8.* Çerkessk. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

TEL : Sultanbekova, M. K. (1980). *Tuvgan El Literaturası* 7. Çerkessk. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

YY : Kapayev, S. İ. (1978). *Yarık Yaylar.* Çerkessk. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

QAP : Qapayev, İ. (1984). *Qobızşı Aqında Povest*. Salam Mihail Andreyeviç, Çerkessk. Aktaran: Akbaba, D. E. (2020). Nogay Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.367-411.

Kırım Tatar Türkçesi

ATG : Gasımzade, H. (1985). *Atalar Sözü.* Bakı. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

ÇTLM-II : Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.215.

E : Harahadı S. İ. (2012). *Elifbe*. Simferopol: Kırımdevokuvpedneşir Neşriyatı. Aktaran: Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.215.

ETM : Şemizade, E. (2000). *Edebiy ve Tenkidiy Makaleler.* Simferepol. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

KİEPJİ : Kurtumerov E. E. (2013). *Kırımtatar İcret Edebiyatında Pyesa Janrınıñ İlerilevi*. Uçenıye Zapiski Tavriçeskogo Natsiyonalnogo Universiteta İmeni V. İ. Vernadskogo, Seriya "Filologiya, Sotsiyalnıye Kommunikatsii", C. 26, No:1. Aktaran: Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.215.

KTK : Agar, M. E. (1991). *Kırım Türkçesi Kılavuzu*. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

KTM : Şamlıoğlu, E. S. (2013). *Kırım Tatar Masalları Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 430.

KTT : Savran, H. (2001). *Kırım Tatar Türkçesi*. Balıkesir. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

KTT2 : Memetov, A, Aliyeva L. A. ve Memetova, İ.A. (2013). *Kırım Tatar Tili*. Simferopol: Kırımdevoluvpedneşir Neşriyatı. Aktaran: Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.212.

KY : Dağcı, C. (2012). *Korkunç Yıllar*. Akmescit. Aktaran: Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.224

NK : Kırımer, C. S. (1992). *Nurlu Kabirler*, Yıldız Jurnalı, No: 4, C. 45, Akmescit. Aktaran: Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.215.

TY : Edemova, U. ve Abdulganiyeva, M. (2006). *Tılsımlı Yüzük/ Halk Masalları*. Akmescid: Tavriya Neşriyat. Aktaran: Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.218.

YDG : Bekirov, E. (2010). *Yañı Dünya Gazetası,* Simferopol. Aktaran: Kaya, Y. (2020). Kırım Tatar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.215.

Karakalpak Türkçesi

ADM : Abdirahmanov, O. (1990). *Aralım Dertim Menim*. Nökis. Qaraqalpaqstan. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

ÇTLM-I : Ayan, E., Yılmaz, V. B. (2020). Karakalpak Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.519.

ET : Mambetov, K. (1995). *Edebiyat Teoriyası*. Nökis. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

HKT : Nasırov, D.S., Berdimuratov, E. B., Davletov, A.D. ve Bekbergenov, A.B. (1981). *Häzirgi Qaraqalpaq Tili.* Morfologiya, Nökis. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

İK : Karakalpakskiy Folklor (1977). (Ed.: Kalbay Mambetnazarov). *İzdatelstvo Karakalpakstan*. Nukus-Kazan, s.195. Aktaran: Ayan, E., Yılmaz, V. B. (2020). Karakalpak Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.519.

KF : Mambetnazarov, K. (Ed.) (1977). *Karakalpakskiy Folklor*. Kazan. Aktaran: Ayan, E., Yılmaz, V. B. (2020). Karakalpak Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I.* İstanbul: Kesit Yayınları, s.506.

KK : Maqsetov, Q. (1980). *Qırk Qız, Qaraqalpaq Folkloı*, VI Tom, Nökis. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

ZD : Kaygısız, M. S. (2020). *Karakalpak Türklerinin Er Ziyvar Destanı (*İnceleme-Metin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, s. 367.

Kumuk Türkçesi

A : İrahimov, A. H. (1976). *Amanxor. Qızlarlı, Mahaçqala*. s. 163-167. Aktaran: Pekacar, Ç. vd. (2003). Kumuk Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen.Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 20. cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

AAS : Abdurrahmanov, A. (1991). *Aytıvlar ve Atalar Sözleri*. Maxaçkala. Aktaran: Alkaya, E. (2013). Kumuk Türkçesinde Edatlar. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 8/9 Summer, s. 177-205.

GÖ : Mecidov, A. (1980). *Gök Axşamlar*. Mahaçqala, s.52. Aktaran: Pekacar, Ç. vd. (2003). Kumuk Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen.Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 20. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KMTA: Günay, A. (2016). *Türkiyede Bir Ağız Adacığı: Karaçay-Malkar Türkçesi Ağzı (Gramer-Metinler- Sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla. S.506.

KRS : Bammatov, Z. Z. (1969). *Qumuqça-Rusça Sözlük*. Moskva. Aktaran; Alkaya, E. (2013). Kumuk Türkçesinde Edatlar. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 8/9 Summer, s. 177-205.

KT5 : Haciahmetov, N. E., Sabançiyev, A. A. (1991). *Kumuk Til 5*, Maxaçkala. Aktaran: Alkaya, E. (2013). Kumuk Türkçesinde Edatlar. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 8/9 Summer, s. 177-205.

KTKT: Baş, G. (2019). *Kumuk Türkçesinde Kelime Türleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, s. 118.

SY : Yahyayev M. S. (1979). *Söngen Yürek*. Mahaçkala. s. 77-78. Aktaran: Aktaran: Pekacar, Ç. vd. (2003). Kumuk Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen.Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 20. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TM : Akaev, A. (2017). *Til Masalları.* Buzun Tul, s.1:9. Aktaran: Yükselen, G. ve Peler, A. (2020). Kumuk Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.287.

QYX : Hacammatov A., Albörüyev Ş. *(1959). Qumuqlanı Yır Xaznası*, Mahaçqala, s. 244-249. Aktaran: Pekacar, Ç. vd. (2003). Kumuk Edebiyatı. (Gen. Red. Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 20. Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Karaçay Balkar Türkçesi

B : Abayhanlanı, N. (1986). *Bedene.* Çerkessk, s.20-21. Aktaran: Adiloğlu, A. (2020). Karaçay Balkar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.416.

GKrY : Musayev, K. M. (1964). *Grammatika Kaeaimskogo Yazıka*. Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

KK : Appalanı, H. (1986). *Kara Kyubyur*. Çerkessk, c.8. Aktaran: Adiloğlu, A. (2020). Karaçay Balkar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.416.

KMHJ :Musukalanı, S. (2012). *Karaçay Malkar Halk Jomakla*. Birinci Kitap, Halkçik, s.285. Aktaran: Adiloğlu, A. (2020). Karaçay Balkar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.416.

KRP : Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

MKXÇP : Mottayeva, S. M. (1988). *Malqarlılanı Bla Qaraçaylılanı Xalq Poeziya Çığarmaçılıqları.* Nalçik. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

MT : Mingi Taw (1993). No:5 (63). Elburs. Nisan. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

SHH : Altınkal, G. (2020). S*alih Hoçu'nun Hikâyeleri Üzerine Karaçay-Balkar Türkçesi Dil İncelemesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, s. 743.

OC : Xalimat, B. (1990). *Ontört Cıl*. Çerkessk. Aktaran: Alkaya, Ercan (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 678.

OKMCC : Kubanov, A. İ. (Red.) (1990). *Orus-Karaçay-Malkar Seleşhuy Sezlyuk,* Çerkessk, s.162-163. Aktaran: Adiloğlu, A. (2020). Karaçay Balkar Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.416.

Karay Türkçesi

ÇUT : (2000). *Çıpçıxley Uçma Troxka.* "Lietuva Karaylarının Yırları", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, s.207. Aktaran: Alkaya, E. (2005). Karay Türkçesinde Edatlar. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 8, s. 66-98.

DMÇ : Fırkoviçius, M. (Haz.) (1993). *David Biynin Maxtav Çozmaxları*. Vilnius, s.5. Aktaran: Alkaya, E. (2005). Karay Türkçesinde Edatlar. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 8, s. 66-98.

GKT : Gülsevin, S. (2010). *Günümüz Karay Türkçesi ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri.* (Giriş- Dil Özellikleri- Metinler- Söz Dizini). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 817.

GKY : Musayev, K. M. (1964). *Grammatika Karaimskogo Yazıka i Morfologiya Fonetika.* Moskva, s.160. Aktaran: Alkaya, E. (2005). Karay Türkçesinde Edatlar. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 8, s. 66-98.

KRPS : Baskakov, N. A., Zayonçkovskiy, A. ve Şapşal, Ş.M. (1974). *Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar*. Moskva, s.368. Aktaran: Alkaya, E. (2005). Karay Türkçesinde Edatlar. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 8, s. 66-98.

KYY1 : Fırkoviçius, M. (1998). *Karay Dinliliarnin Yalbarmax Yergialiari-1*. Lithuania, s.139. Aktaran: Alkaya, E. (2005). Karay Türkçesinde Edatlar. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 8, s. 66-98.

MKÜ : Fırkoviçius, M. (1996). *Mien Karayçe Ürianiam*. Vilnius, s.58. Aktaran: Alkaya, E. (2005). Karay Türkçesinde Edatlar. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 8, s. 66-98.

TDS : Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

SHH : Altınkal, G. (2020). *Salih Hoçu'nun Hikâyeleri Üzerine Karaçay-Balkar Türkçesi Dil İncelemesi* (İnceleme-Metin-Dizin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, s. 743.

Güneybatı / Oğuz Grubu Lehçeleri

Azerbaycan Türkçesi

AD : Karimov, Y. vd. (1974). *Ana Dili*. Bakı. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

ADT : Qəzənfer, K. (2003). *Azərbaycan Dilinin Tarixi.* Bakı: Tehsil, s. 54-55. Aktaran: Sakallı, E., Sezer, Ö. ve Sağlam, S. (2020). Kuzey Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.354.

ADTQ: Tanrıverdi, A. (2017). *Azərbaycan Dilinin Tarixi Qrammatikası*. Bakı.

AM : *Azerbaycan Masalları*. Kiçik Bacı, s. 202; Aktaran; Armağan, S. (2017). *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri.* Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas, s.783.

ARS : Azizekov, H. A. (1965). *Azerbaydjansko-russkiy Slovar. Bakı*. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

ATT : Rehimli, İ. (2005). *Azerbaycan Teatr Tarihi.* Bakı. Aktaran: Sakallı, E., Sezer, Ö. ve Sağlam, S. (2020). Kuzey Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.339.

ATYEİ: Güneş, Ç. (2019). *Azerbaycan Türkçesinde Yapım Ekleri ve İşlevler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın, s.149.

AY : Şıhlı, İ. (1986). *Ayrılan Yollar.* Seçilmiş Eserleri 1. Bakü. Aktaran: Oruç, B. (1994). *Oğuz Grubunda Edatlar*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. s. 710.

AQŞA : *Azərbaycan Qadın Şairleri Antologiyası* (2005). Avrasiya Press, Bakı, s-32. Aktaran: Sakallı, E., Sezer, Ö. ve Sağlam, S. (2020). Kuzey Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.339.

ÇTYD-1 : Buran, A., Alkaya, E. ve Yalçın, S. K.(2020). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1*. Ankara: Akçağ Yayınları.

EA: Öztopçu, K. (2003). *Elementary Azerbaijani*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 33, Santa-Nonica, California- İstanbul, s. 114. Aktaran: Sakallı, E., Sezer, Ö. ve Sağlam, S. (2020). Kuzey Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*. İstanbul: Kesit Yayınları, s.327.

GAF : *Güney Azerbaycan Folkloru 2* (2014). Redaktör: Rza Xəlilov, "Elm ve Təhsil" Nəşriyyatı, Bakı. Aktaran: Eynel, S. (2020). Güney Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları* I, İstanbul: Kesit Yayınları, s.289-333.

GAŞAN : Azizpour, M. (2014). *Güney Azerbaycanlı Şair Alirıza Nabdel*. Ege Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir. Aktaran: Eynel, S. (2020). Güney Azerbaycan Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları* I, İstanbul: Kesit Yayınları, s.289-333.

GAY : Şiraliyev, M. Ş. VD. (1971). *Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka*. Bakü. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

OGTŞSG : Armağan, S. (2017). *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas. S.783.

SE : Hadi, M. (1978). *Seçilmiş Eserleri*. Bakü, c.I, s.3, Aktaran: Öztürk, R. vd. (1993). Azerbaycan Edebiyatı. (Gen. Red.: Nevzat Köseoğlu, Gen. Dan.: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* 5 Cilt, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TDTEA : Öztürk, R. vd. (1993). "Azerbaycan Edebiyatı", Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Gen. Red.: Nevzat Köseoğlu, Gen.Dan.: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun) 5 Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

V : Kulin, A. (2012). *Vida.* Bakı: Qanun Neşriyyatı, s.9. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.337

Türkmen Türkçesi

AA : Kara, M. (1997). *Ata Atacanov'un Siirleri I, II.* Ankara: TDK Yayınları. Aktaran: Berkil, Ö. S. (2003). *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli. S. 155.

AH : Ödäyew, O. (2012). *Altynjan Hatyn*. Aşgabat. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.583.

BOT : Halibram, H. (2020). *Bugünkü Oğuz Türkçesi* (Tarihî-Karşılaştırmalı Dil Bilgisi). . Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 1005.

ÇTL-2: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

GÖ : Allanazarov, A. (2006). *Günüñ Öyi- Çagalar Üçin Goşgular*. 4 Öyi- Çagalar Üçin Goşgular, Ertekiler, Poemalar, Aşgabat: TDKP, s. 403-406. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

HH : *Hüyrlukga- Hemra.* Aktaran: Berkil, Ö. S. (2003). *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli. s. 155.

OGTŞSG : Armağan, S. (2017). *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas. S.783.

POU : Hıdırıov, M. N. (1947). *Posleloglar we Olarnıŋ Ulanılışları*. Aşgabat. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40.

TD : Haz.: A. Akbäbäyew, B. Weyisow. Magaryp (2007, 2008). *Türkmen Dili*- 7/8 Synp Üçün Okuw Kitaby. Neş. Aşgbat, s. 15. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

TET : Gamyev, C. A. (1975). *Türkmen Edebiyatının Tarihi*. "I. Cilt Orta Asır Devirlerinin Edebi Mirası", Neşiryatı, Aşkabat, 423. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

THE : Geldiyewa, Ş. (2006). *Türkmen Halk Ertekileri.* Miraş neşriyat, s.78. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

TTF : Delice, T. B. (2010). *Türkmen Türkçesinde Fiil*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 391.

THM : Seyidow, N. (2005). *Türk Halk Matallary*. Aşgabat: Miras Neşriyat. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

TLG : Ercilasun, A. B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Akçağ Yayınları.

TM : *Türkmen Masalları*. Abdılla Bay, s. 70. Aktaran: Armağan, S. (2017). *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri.* Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas, s.783.

TMrS : Baskakov, N. A. vd. (1968). *Turkmensko- Russkiy Slovar*. Moskva. Aktaran: Li, Y. S. (2004*). Türk Dillerinde Sontakılar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 40

TŞS : Orazgylyç, Ç. (2004). *Türkmen Şorta Sözleri*. Aşkabakt: Miras Neşriyat, s. 16. Aktaran: Sağlam, S., Sezer Ö. (2020). Türkmen Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları II*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.597.

TTSD : Şenol, A. Ç. (2018). *Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.523.

Gagavuz Türkçesi

BS : Tanasoğlu, D. N. (1959). *Bucaktan Sesler*. Literatura Yazıları, Kişinev, s. 157. Aktaran: Özakdağ, N. (2020). Gagavuz Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.257.

BT : Durbaylo, M.A (1991). *Ballada Türküleri*. Kişinev, s.190. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

C : Bulgar, S. (1990). *Canavar Yortuları*. Kişinev, s. 317. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

CY : Gagauz-Çebotar, P. (1989). *Cana Yakın*. s.127, Kişinev. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

GD : *Gagavuz Destanları*. Gan Kişi, s. 171. Aktaran; Armağan, S. (2017). *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri.* Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas, s.783.

GF : Baboglu, N. İ. (1969). *Gagauz Folkloru*. Kişinev, s. 217-219. Aktaran: Özakdağ, N. (2020). Gagavuz Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.245-289.

GTE : Akgül, S. (2015*). Gagavuz Destanlarına Göre Gagavuz Türkçesinde Ekler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s. 266.

HO : Kösä, M. (1990). *Hazır Ol*. Kişinev, s.110. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

İT : Kuroğlu, S. (1989). *İlkyaz Türküsü*. Kişinev, s. 290. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

K : Zanet, T. (1989). *Karımcalık.* Kişinev, s. 46. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

K2: Tanasoğlu, D. N. (1997). Köroğlu. s.61-77. Aktaran: Özakdağ, N. (2020). Gagavuz Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.251.

Lİ : N. İ. Baboglu (1974). *Legendanın İzi*, Kişinev, s.171-173. Aktaran: Özakdağ, N. (2020). Gagavuz Türkçesi. (Editör: Nergis Biray). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları I*, İstanbul: Kesit Yayınları, s.245-289.

M : Baboğlu, N. İ. (1991). *Masallar.* Kişinev, s. 109. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

P : Karaçoban, D. (1986). *Proza*. Kişinev, s. 310. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

ZE : Zanet, T. (1996). *Zamanayáársın Evim*, Kişinev, s.67-132. Aktaran: Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Türkiye Türkçesi

A71 : Pala, İ. (2022). *A-71.* İstanbul: Kapı Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı **:** DÖNDÜ NUR TEMİZ

Yabancı Dili **:** İNGİLİZCE

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/ Üniversitesi	Mezuniyet Yılı
Doktora	Türk Dili ve Edebiyatı	Düzce Üniversitesi	2023
Yüksek lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Selçuk Üniversitesi	2018
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Selçuk Üniversitesi	2013
Lisans	Sosyoloji	Anadolu Üniversitesi	2020
Lise		Cumhuriyet Lisesi	2007

YAYINLAR:

Temiz, D. N. (2020). "Yağmur" Şiirinin Söz Dizimi Bakımından İncelenmesi. *Mecmua - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi.* 10, 122-161.

Temiz, D. N. (2020). Göçmen ve Mülteci Öğrencilere Türkçe Öğretiminde Okulda Yapılan Oryantasyon Çalışmalarının Rolü. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi (ULED).* 2-2.

Temiz, D. N. (2022). Konya / Yunak / Beşışık Köyü Yörüklerinin Ağzında Fono-Semantik Başkalaşmaya Uğrayan Bir Kelime: Böle. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 257, 343.